אוצר מאמרי חז"ל

A Concordance of Quotations Sayings Phrases

from

Talmud Midrash

by

J. D. Eisenstein

הוצאה שניה

NEW YORK 1929

Flora J.

אוצר מאמרי חז"ל

ק ו נ ק ו ר ד נ צ י א

למאמרים פתגמים ובטוים בהלכה ואגדה
מן ש"ס בבלי וירושלמי וכל המדרשים
ע"פ ערכין כסדר א"ב

עם הערות, מאת

יהודה דוד אייזענשטיין

הציבי לך ציונים (ירמיה לא)
עשו ציונים לתורה (ערובין נד).

הוצאה שניה

היברו פאַבלישינג קאָמפאַני

632 בראָדוויי, ניו יארק

תרפ"ט

Ozar Maamare Hazal

A CONCORDANCE

— of —

Quotations Sayings and Phrases

FROM

Talmud and Midrash

Arranged Alphabetically by Subjects

WITH NOTES, by

J. D. EISENSTEIN

SECOND EDITION

HEBREW PUBLISHING COMPANY
632-34 BROADWAY NEW YORK
1929

מפתח

דומה לגזבר שמסרו לו מפתחות הפנימיות, ומפתחות
החיצונות לא מסרו לו, בהי עייל? (שבת לא:).

כמדומה לי שאין צורך לבאר נחיצת ספר המראה מקומות המאמרים משני התלמודים וכל המדרשים, כי אם היה נחוץ ספר כזה הנקרא „זכרון תורת משה“ שחבר ר' משה פיגו, לפני ארבע מאות שנה בערך, „כדי להקיל מורח החיפוש“ — בדורות הראשונים אשר תורתם היתה אומנתם ועסקו בה כל היום והיו בקיאים בכל הש"ס, גם לבם היה רחב כפתחו של אולם ללמודי התורה ופנוי מלמודי חול — על אחת כמה וכמה בדורות הללו שעושים תורתם עראי ומלאכתם קבע, ולבם קצר להכיל למודי התורה עם למודי חול אשר העת הנוכחית דורשת מהם; ואפילו הרבנים רובם הם טרודים בעניני הצבור, ומקיימים „והגית בו יומם ולילה“ בק"ש שחרית וערבית — הם וכיוצא בהם — בודאי נחוץ לנו ספר מפתחות למאמרי חז"ל!

" " "

ואם יאמרו הקוראים הלא יש לנו ספרי מפתחות רבים בספרתנו! התבן אתה מכניס לעפריים? אען ואומר: כי המחברים שקדמוני לא יצאו ידי חובתם מפני שלא עשו מלאכתם כחוגן. ופלא הוא, כי במשך ארבע מאות שנה האחרונות שהשתדלו מחברי המפתחות לתקן ולגמור מה שהתחיל ר"מ פיגו — עוד קלקלו וגרעו ולא העלה בידם כלום, כי לא בא עד קרסוליו, ואם לא יכלו להיות כננס על גבי הענק נעשו כננס תחת הענק. ובאמת עד היום לא מצאנו שום מפתח אשר ידמה וישוה לספר „זכרון תורת משה“ שהוא המפתח הראשון ממין הזה, ומחברו היה הראשון אשר הבין לסדר את המאמרים בסדר א"ב ע"פ ערכין או ענינים, וכל הבאים אחריו סדרו המאמרים בסדר א"ב לפי המלה הראשונה של המאמר, ויש בסדר הזה חסרונות רבים, כי הרוצה לדעת מקים המאמר עליו לזכור המלה הראשונה מהמאמר, ולא כולם בקיאים בזה, וגם אם ימצאו המאמר שהם מבקשים על מקומו יהיה קשה להם למצוא מאמר כיוצא בו שיש לו שייכות אליו. למה הדבר דומה? לגזבר שמסרו לו מפתחות הרבה הפותחים חדרים הפנימיים, אך לא מסרו לו המפתח החיצון הפותח את שער החצר, ואי אפשר לו לבוא לבית פנימה. אבל אם המאמרים מסודרים בערכין או ענינים יוכל הקורא למצוא את המאמר שהוא מבקש עם עוד מאמרים רבים הדומים אליו ושייכים לאותו ענין; ובזה ירויח הרבה מטורח החיפוש והדרישה. — רק ספר אחד מהמפתחות האחרונים השיג את הרעיון של סדר הענינים, והוא „ציון לדרש“ שחבר ר' שרגא פרענקל (נדפס ראשונה בקראטאשין תרי"ח), אבל הוא לקט רק המאמרים מתלמוד בבלי ומאמרים אחדים מתלמוד ירושלמי אשר בעין יעקב, ולא הכניס שום דבר מהמדרשים, גם החסיר כל עניני הלכה, ולא ביאר המלות הזרות ולא פירש הענינים הקשים. ובס"ה קבץ כמאתים ושלשים ענינים, ובהם הרבה שאין להם ערך כלל, ועל ענינים רבי הערך עבר בשתיקה, וערבב כמה ענינים בערך אחד. וכל המאמרים שהביא הם בקצור נמרץ, עד שהרוצה לעמוד על הענין צריך להקור אחריו במקורו הראשון.

" " "

אמנם האוצר הזה — אוצר מאמרי הז"ל — הוא מפתח לכל האוצרות החיצונים והפנימים אשר בספרות התלמודית והמדרשית, כי מכיל קרוב לאלף ושלש מאות ערכין או ענינים חשובים, ובכל ערך יש כמה וכמה מאמרים מש"ס בבלי וירושלמי ומדרשים, ויש ערכין המכילים דפים שלמים, כמו: אברי הגוף, אדם, אומות העולם, אומנות, אור, אותיות, אישות, אכילה, אלהות, אלכסנדרוס מוקדון, אריכות ימים, אשה, בבל, בית המדרש, בית המקדש, ברכה, גאוה; גדול וקטן, גוים, גרים, דיבור, דורות, דיינים, דין ומשפט, דרך ארץ, דרשן, הלכה, הספד, הפוכים, התול, התחברות, זכות אבות, זקנה, חורבן, טוב ורע, טומאה וטהרה, יופי, יחוס, יין, יצר טוב ויצר רע, ירושלם, ישראל, ישראל ואו"ה, למוד, לשון הרע, מחלוקת, מילה, משל, נביאים, נשואין, נשים, נשמה, סימן, סעודה, עבודה זרה, עולם הבא, עונש, ענוה, עניות, צביעות, צדקה, רב ותלמיד, רומי, רחמנות, שאלות ותשובות, שבת, שונאי ישראל, שכינה, שלום, שררה, תהלים, תורה, תפילין. בערך ארץ ישראל יש יותר מששה דפים או י"ב עמודים. רוב המאמרים אינם קטועים כ"א שלמים עד שאין צורך לחפש אחריהם במקורם לדעת מהותם, ויוכל כל אדם

לקרות אותם באוצר הזה כקורא בגמרא או במדרש. האוצר הזה הוא „קונקורדנציא" מפני שהוא קובץ על יד מאמרים שוים ודומים בתוכנם וענינם בערכין כסדר א"ב, אבל נחשב ג"כ כמו „אנציקלופידיא" מפני שהוא כל־בו הכולל כל הענינים הנוגעים ליהדות ולספרות ישראל. — ועוד מעלה אחרת בו, כי יכיל גם פתגמים ומבטאים מספרות התנאים והאמוראים בתלמוד ומדרשים, ובזה הוא מעשיר את הלשון העברית עושר רב, ואם ישתמשו באוצר הזה הסופרים ודוברי עברית ירחיבו את לשוננו הקדושה מרחב רב.

" " "

הנביא אמר בשם ה' „צור תעודה חתום תורה בלמודי" (ישעיה ח), וקהלת לימד דעת את העם ואיזן וחיקר תיקן משלים הרבה, ואמרו חז"ל שעשה „אזנים" לתורה. ואם בדור דעה כך, עאכו"כ בדורנו דור יתום, בעקבות דמשיחא! אשר נתמעטו לומדי התורה, והלומדים בה קובעים לה זמן זעיר כי עסוקים הם בלמודים אחרים — לעת כזאת עלינו להתחכם להמציא אמצעים שלא תשתכח ח"ו תורה מישראל. והאמצעים האלה הם ספרי מאספים או אוצרות מכל מקצועות הספרות, לחקירה ודרישה ע"פ סוד הצמצום (reference books), למען יהיה מועט מחזיק את המרובה, כי „טבא חדא פלפלתא חריפתא ממלא צני דקרי", וספרים כאלה כל קורא ירוץ בהם וילמדו כל התורה כולה על רגל אחת, וימלאו דעה כמים לים מכסים.

" " "

ואני בעניי, כאשר עלה הרעיון הזה על לבי, אמרתי לגשת אל המלאכה, ואף כי רבה היא ויותר מאשר אוכל להעלות על שכמי, בכ"ז אמרתי כי אינני בן חורין להתפטר ממנה לגמרי. והנה בעזרת ה' הכינותי חומר רב לבנין האוצרות, וראשית מלאכתי היתה „אוצר ישראל", אנציקלופידיא לכל מקצועות תורת ישראל ספרותו ודברי ימיו בעשרה חלקים (תרס"ז—תרע"ג), שהוא כמו היסוד לכל הבנין של האוצרות הכוללים חדרים רבים. אחריו בא „אוצר מדרשים", בית עקד למאתים מדרשים קטנים ואגדות ומעשיות, שני חלקים בסדר א"ב (תרע"ה). אחריו בא „אוצר דינים ומנהגים" הכולל כל מצות עשה ולא תעשה מן התורה ומדרבנן וכל הדינים הנהוגים בישראל, עם מקורי ההלכות וטעמי המצות והמנהגים, בסדר א"ב (תרע"ז). אחריו „אוצר דרושים נבחרים", והוא ילקוט לתורה נביאים וכתובים, מאגדות ש"ס בבלי וירושלמי וכל המדרשים ע"פ סדר ספרי התנ"ך (תרע"ח). אחריו „אוצר דרשות" הכולל מאתים דרשות מגדולי הדרשנים בספרות ישראל וחומר לדרוש, נערכו לפי סדר עתות השנה ולפי סדר חיי היהודי משעת לידתו עד פטירתו, עם דרשות חדשות על לאומיות וציונות וכו' (תרע"ט). אחריו בא „אוצר פירושים וציורים אל הגדה של פסח", הכולל עשרה פירושים במלואם מהאברבנאל עד הגר"א, עם מאמרים חשובים הנוגעים לקורות ישראל במצרים וענינֵי הפסח, גם מבוא גדול לשיר השירים. הציורים המקוריים נעשו ע"י הצייר „לאלא" אשר ערכם רב מאד מפאת יצירת האמנית והקישוט והיופי, שלא נמצא דוגמתם בכל ספרי הגדה שנדפסו עד היום.

" " "

ואם יחיינו ה' ויתן בי כח למלאות את משאלות לבי, אוציא לאור עוד אוצרות אחרים, ובניהם הם: א) אוצר חכמת ישראל לפני חתימת התלמוד, הכולל ספרי האפוקריפא או כתובים אחרונים, כל ספרי יוסיפוס, וכל ספרי פילון האלכסנדרי. ב) אוצר התרגומים בעמודים מגבילים, הכולל תרגום אונקלס, תרגום יונתן בן עוזיאל, תרגום ירושלמי, תרגום שמרונים, תרגום הסורי (פשיטתא), ותרגום הערבי של רב סעדיה גאון, כמין פוליגלוטא. ג) אוצר כל תשובות הגאונים עם מפתח ותולדות הגאונים, ומפתח פרטי ותוכני לכל ספרי השו"ת הראשונים והאחרונים עד סוף המאה העברה (כאלף שו"ת). ד) אוצר משלים, משלי שועלים מר' ברכיה הנקדן וספר כלילה ודמנה וספרי משל אחרים. ה) אוצר מסעות, הנוגעים לקורות ישראל. ו) אוצר ספורים ואגדות־עם. ז) אוצר מוסר ומדות. ח) אוצר ארץ ישראל בשלשה כרכים. ט) אוצר השמות בתנ"ך. י) אוצר שמות תנאים ואמוראים. יא) אוצר שמות גדולים אחר התלמוד. יב) אוצר שמות הספרים. יג) אוצר ראשי תיבות וסימנים. יד) אוצר מאמרים נגד הנצרות. טו) אוצר המלים, הכולל בערך עשרים אלף מלים בעברית וארמית ומלות זרות הנמצאים בתרגומים ובספרי התלמוד ומדרשים ובספרות ישראל בימי הבינים ובעת החדשה, עם העתקה עברית בעברית ולשון אנגלית, וספר שני אנגלית־בעברית.

ידעתי גם ידעתי כי כבד ממני הדבר לערוך ולגמור כל האוצרות האלה, ולואי שאדפיס מחציתם בעודי בחיים. אמנם רשמתי אותם פה להראות מה הספרות דורשת מאתנו, ואם המצא ימצא מחבר אחר אשר יעשה המלאכה הזאת באמונה אשמח גם אני, והיה זה שכרי. אך אודיע כעת כי אדפיס ראשונה את „אוצר מסעות", אי"ה, בשנה הבאה עלינו לשלום.

המחבר

רשימת הערכין

[כל ערך שרשום בסופו ע"ע=עיין ערך... מורה על ערכין אחרים באוצר הזה שיש להם איזה שייכות ודמיון לערך המדובר, בכדי שיוכל הקורא לעיין בכל הערכין הנוגעים לאותו ענין]

ובילק, חירות, חכמה, חכמים, ח"ב, חלול השם, חלום, חלזון, חלק, חמדה, חמור, חליצה, חן, חנוך הבנים, חנוכה, חנופה, חס, חסידות, חסידים, חסר ומלא, חפץ, חסרון, חצות, חרב, חרוזים, חרטה, חריפות, חשבון, חרש, חשבון הנפש, חשד, חשיבות, חשך, חתול, חתונה, חתימה, חתן וכלה, חתנות (62 ערכין).

ט) טבח, טבילה, טביעות עין, טבע, טבעת, טוב ורע, טוב עין, טומאה וטהרה, טורדא, טורחא, טינוף, טיטוס, טל, טלית, טעות, טעינה ופריקה, טעם, טענה, טפל ועיקר, טפשות, טרפות (21 ערכין).

י) יבמה, יגיעה, ידים, ידיעה, יהודי, יוחני וממרא, יולדת, יום הולדת, יום ולילה, יום טוב, יום הכפורים, יונה, יונית, יופי, יוקר וזול, יחוד, יחוס, יחיד ורבים, יחידי סגולה, יין, יישר כח, יכולת, ילדות, החזקת טיבה, ים, ימין ושמאל, ינוקא, יניקה, יסורין, יפת תואר, יציאת מצרים, יצירה, יצר טוב ויצר רע, יראת שמים, ירושה, ירושלם, ירידה ועלייה, ירק, ישו הנוצרי, ישוב הדעת, ישיבה, ישמעאל, ישראל, ישראל ואו"ה, יתום, יתוש (46 ערכין).

כ) כאב, כבד, כבוד, כבוד אב ואם, כבוד הבריות, כבוד זקנים, כבוש, כביכול, כביסה, כדור, כהן גדול, כהנים, כוונה, כוכבים ומזלות, כומר, כוס, כושי, כותים, כח, כים, כיעור, ככר, כלב, כלי זיין, כלכלת המדינה, כנויים, כנור, כללים, כניסה ויציאה, כנפים, כעס, כסא, כפוי טובה, כפולים, כפייה, כפירה, כפרה, כרובים, כרך, כרם, כרס, כתובה, כשפים, כתות, כתיבה, כתר (46 ערכין).

ל) לא עליכם, לאו, לב, לבנה, לגימה, לוז, לויה, לוים, לויתן, לולב, לועג לרש, לחיים, לחם, לחם הפנים, לידה, לילית, לינה, לימוד, לעג, לעז, לפנים משורת הדין, לצנות, לקט, לקוי חמה ולבנה, לשון, לשון נקיה, לשון הקדש, לשון הרע, לשמה (29 ערכין).

מ) מאבד עצמו לדעת, מאומה, מבול, מבזבז, מגדול, מגילה, מגפה, מדה, מדה כנגד מדה, מדות טובות ורעות, מדות ומשקלות, מדידה, מהירות, מודים, מולך, מום, מומחה, מומר, מוסר, מועדים, מוציא שם רע, מוקדם ומאוחר, מותרות, מזבח, מזוזה, מזונות, מזיקים, מזל, מחאה, מחבר, מחוזא, מחט, מחילה, מחיצה, מחלוקת, מחצה, מחשבה, מטבע, מִטָּה, מַטֶּה, מטמוניות, מטרה, מטרוניתא, מי שפרע, מיאון, מינו, מיכאל, מילדת, מילה, מים, מין במינו, מינות, מיתה, מכוסה, מכירה, מכס, מכשול, מלא וריק, מלאך המות, מלאכה, מלאכי חבלה, מלאכים, מלח, מלחמה, מלים, מליצה, מלך, מלכות, מלמד, מלקות, מלשינות, ממון, ממונים, ממזר, מן, מנהג, מנורה, מנין, מניעה, מנעלים, מנצפ"ך, מעשיות, מעשים טובים, מערת המכפלה, מעשה, מעשה בראשית, מעשה מרכבה, מעין, מעלות, מעמדות, מענה, מסיג גבול, מסיח לפי תומו, מסייע, מסירת נפש, מסכתא, מסעות, מעט והרבה, מס, מסורות, מסחר, מעשר, מפלה, מפקיעי שערים, מפתח, מצבה, מצוה, מציאות, מצרים, מקום, מקרא, מקרה, מראה, מראית עין, מרגלים, מרגלית, מרחץ, מרידה, מרקולים, משא, משה, משוא פנים, משי, משיח, משכון, משכן, משנה, משפחה, מתורגמן, מחשבות, מתיקה, מתן בסתר, מתן תורה, מתנה (134 ערכין).

נ) נאמנות, נבואה, נביאים, נבלה, נבול פה, ננעים, נדה, נדוי, נדוניא, נדיבות, נדר, נונע בדבר, נוטריקון, נזיפה, נזיקין, נזירות, נחום אבלים, נחש, נחשת, נחת רוח, נחתום, נטילת ידים, נטיעה, נייר, ניסה, ניסוך המים, נכסים, נכפה, נמ"ה, נסיון, נסים, נסיעה, נכסים, נסתרות, נעילה, נעימות, נענוע, נערות, נעשה ונשמע, נפה, נפח, נפילה, נצחון, נקודות, נקיון, נקיות, נקמה, נר, נרדף, נשואין, נשיא, נשים, נשיקה, נשמה, נשר, נתוח (56 ערכין).

ס) סבלנות, סברה, סדום, סדר, סוד, סוטה, סוכה, סוכות, סומא, סוס, סופר, סופרים, סחורה, סיבה, סינופין, סיום, סייג, סייעתא, סיכה, סימן, סיני, סירוב, סירוס, סכנה, סלמנדרא, סם, סמאל, סמבטיון, סמוכין, סמיכה, סנדלפון, סנהדרין, סניגור וקטיגור, סעודה, ספוג, ספינה, ספיר, ספירה, ספירת העומר, ספק, ספר הישר, ספר תורה, ספרים, ספרים חיצונים, סרסור, סתירה, סתם, סתרי תורה (48 ערכין).

ע) עבד כנעני, עבד עברי, עבודה, עבודת ה', עבודה זרה, עבודת האדמה, עבירה, ענונה, ענל הזהב, ענלה ערופה, עדות, עדים זוממים, עדיף, עדשים, עוג מלך הבשן, עולי רגלים, עולם הבא, עולם הזה, עולם חדש, עו"ם קטן, עולמים, עומר, עונה, עונש, עופות, עורב, עזות פנים, עזים, עזרה, עטוש, עטלף, עטרה, עיבור, עיבור שנים, עיכוב, עין יפה, עין הרע, עינים, עיקר וטפל, עיר, עירוב, עכבר,

עכור, עלוב, עלייה, עליונים ותחתונים, עלילה, עם, עם הארץ, עם סגולה, עמלק, עמידה, ענבים, ענוה, עניות, ענין, עננים, עפר, עץ הדעת, עצבות, עצה, עצים, עצלות, עצמיות, עקדה, עקרה, עראי וקבע, ערבות, ערוד, ערום, עריות, עריצות, ערמה, עשירות, עשרת הדברות, עתידות (76 ערכין).

פ) פגיעה, פדיון שבוים, פה, פועל ובעל הבית, פורים, פורענות, פחד, פחזות, פחם, פטירה, פטיש, פיוס, פייטן, פיל, פיקוח נפשות, פירוד, פירוש, פירות, פלא, פלטין, פלפול, פנים, פנקס, פסול, פסוקים, פסח, פסיעה, פעמון, פקדון, פקחות, פקידה, פרד, פרדס, פרה, פרה אדומה, פרהסיא, פרושים, פריה ורביה, פריחה, פריצות, פריקת עול, פרנס, פרנסה, פרס, פרסום, פרעון, פרעות, פרצוף, פרק, פרשה, פרשת דרכים, פשיעה, פשט, פשרה, פתח, פתחון פה, פתחון פה לשטן, פתיות, פתיחה (59 ערכין).

צ) צבור, צבי, צביעות, צבע, צבת, צדיק, צדיקים ורשעים, צדקה, צואה, צוואה, צורבא מרבנן, צורה, צורך, צידה, ציון, ציצית, צל, צליבה, צלם, צמר ופשתים, צניעות, צעיף, צעקה, צער, צער בעלי חיים, צפור, צפרדעה, צפרנים, צר עין, צרה, צרכי צבור, צרכי רבים, צרעה, צרעת (34 ערכין).

ק) קבורה, קבורת חמור, קבלת פנים, קדושה, קדחת, קדימה, קדירה, קדיש, קהל, קהלת, קוביא, קובלנא, קודשא בריך הוא, קול, קומה, קוף, קוצים, קור וחום, קורה, קורת רוח, קושיא, קטורת, קטן, קידוש, קידוש החדש, קידוש השם, קידושין, קינות, קיץ וחורף, קל וחומר, קלות ראש, קללה, קלקול, קמח, קמצנות, קנאה, קנה, קנין, קנס, קפדנות, קפיצת הדרך, קץ הימין, קצבה, קראים, קרבנות, קרוב ורחוק, קרובים, קרחה, קריאה, קריעה, קרן, קרקע, קש ותבן, קשוט, קשיות עורף, קשר, קשת (57 ערכין).

ר) ראיה, ראייה, ראש, ראש השנה, ראשון ואחרון, ראשונים ואחרונים, רב ותלמיד, רבוי נשים, רבית, רבנות, רבנן, רגילות, רגלים, רדיפה, רוב ומיעוט, רווק, רוח, רוח הקדש, רוח רעה, רומי, רועה, רופא, רוק, רחיצה, רחמנות, ריאה, ריוח, ריח, ריצה, ריש גלותא, רך וקשה, רכיבה, רמאות, רמז, רעב, רעבתן, רעש, רפואה, רצון, רציחה, רקידה, רְשות, רָשות, רשות בית דין, רשות הרבים, רשימה, רשעים (47 ערכין).

ש) שאילת שלום, שאלה, שאלות ותשובות, שבויים, שבועה, שבועות, שבח, שבטים, שביתה, שבעה ושבעים, שבעה עשר בתמוז, שבת, שדוכין, שדיב, שה"י ופה"י, שוגג ומזיד, שוחד, שוטה, שום, שומא, שומר, שונא, שונאי ישראל, שועל, שופט, שופר, שוק, שור, שורש, שושנה, שותפות, שחוק, שחור, שחיטה, שטות, שמן, שטר, שיווי זכיות, שיחה, שיירא, שימוש, שינה, שינים, שיעור, שיר, שיר השירים, שירה, שיריים, שכחה, שכינה, שכירות, שכנים, שכרות, שֵׁכָר, שכר ועונש, שלג, שלום, שלחן, שלי ושלך, שליחות, שלמה, שם האומר, שם טוב, שם המפורש, שם רע, שמונה עשרה, שמות, שמחה, שמחת בית השואבה, שמיטה, שמים, שמיני העצרת, שמיעה, שמיר, שמירת הלשון, שמירת הגוף, שמירת הנפש, שמן, שמן המשחה, שמע ישראל, שמרונים, שמש, שנאת חנם, שנה, שנוי השם, שנוים, שעה, שעוה, שעטנז, שער, שער הראש, שעת הדחק, שעת הכושר, שפחות, שפלות, שקל, שקצים, שקר, שר החיל, שריים, שרפה, שררה, שתיקה (103 ערכין).

ת) תאוה, תאומים, תבואה, תבלין, תבשיל, תדירות, תהלים, תוארים, תוכחה, תולעת, תוספת, תורה, תורה שבעל פה, תחיית המתים, תחלה וסוף, תחתוניות, תיאטרון, תיכף, תינוק, תינוקות של בית רבן, תיקון, תכונה, תכלית, תכלת, תכריכין, תכשיטין, תלייה, תלמוד, תלמידי חכמים, תלמידים, תמונה, תמידות, תמיהא, תמימות, תמרים, תנאי, תנחומים, תנין, תנ"ך, תספורת, תענוג, תענית, תערובת, תפיסה, תפלה, תקוה, תקופה, תקלה, תקנה, תרבות, תרגום, תרומה, תרנגול, תרעומת, תשובה, תשלומין, תשמיש, תשעה באב (58 ערכין).

[מספר כל הערכין 1263]

א

א: ע"ע אותיות.

אב: לא היו ימים טובים לישראל כט"ו באב ויום הכפורים שבהן בנות ישראל יוצאות בכלי לבן שאולים שלא לבייש את מי שאין לו וכו' ובנות ישראל יוצאות במחולות בכרמים א) וכו' (תענית פ"ד א', גמרא כו.). משנכנס אב ממעטין בשמחה, אמר רב פפא הלכך בר ישראל דאית ליה דינא בהדיה גוי לישתמיט מיניה באב דריע מזליה (תענית כט:). עשו נטיל ברזא דיליה תרין ירחין תמוז אב וכו' ואפילו ט' יומין באב אינון דיליה ולא יתיר (זהר יתרו עח:). ותצפנהו שלשה ירחים, אלין תלת ירחין דדינא קשיא שריא בעלמא, ומאי נינהו תמוז ב) אב וטבת (זהר שלח לך קעד: ע"ע חורבן ירושלם.

אב ובן: שלשה שותפין באדם הקב"ה ואביו ואמו (נדה לא.). האב זוכה לבן בנוי בכח ובעושר ובחכמה ובשנים וכו' (עדיות פ"ב ט'). בנוי דכתיב והדרך על בניהם. בכח דכתיב גבור בארץ יהיה זרעו, בעושר דכתיב נער הייתי גם זקנתי ולא ראיתי צדיק נעזב וזרעו מבקש לחם (ירוש' קידושין פ"א ז'). יפה כח הבן מכח האב (שבועות מח.). ברא מזכא אבא [בעלמא דאתי] אבא לא מזכי ברא (סנהדרין קד.). יורש כרעיה ג) דאבוה הוא (עירובין עא.). אמרי אינשי שותא דינוקא בשוקא, או דאבוה או דאמיה (סוכה נו:). דעתו של אדם קרובה אצל בנו (ב"ב קלט.). רחמי דאבא אבני, רחמי דבני אבני ד) דהוו ליה (סוטה מט.). כבן שהוא מתחטא על אביו ועושה לו רצונו (תענית יט.). עורבא בעי בניה וההוא גברא לא בעי בניה? (כתובות מט:). כלום יש אב ששונא את בנו? (סנהדרין קה.). כלום יש אב מעיד על בנו? (ע"ז ג:). יכנס בן אצל אביו (ב"מ פה.). או לו לאב שהגלה את בניו, אוי להם לבנים שגלו מעל שלחן אביהם (ברכות ג.), סתם ברא ררחים על אבא (ברכות ז:). תינוק יש לו געגועים על אביו (שבת קמא:). כד יחופה ברא, ה) מדכר שלותא דביתא דאבוהי (איכה רבתי א'). אמתא דבי רבי חזיתיה לההוא גברא דהוה מחי לבנו הגדול, אמרה ליהוי ההוא גברא בשמתא, דקא עבר על לפני עור לא תתן מכשול (מ"ק י"ז.). אב שמחל על כבודו כבודו מחל (קידושין לב:). האב חייב בבנו למולו ולפדותו [פדיון הבן] וללמדו אומנות, ויש אומרים אף להשיטו במים (קידושין כט.). תלת מילין בעי בר נש למעבד לבריה: מילה ופדיון ולנסבא ליה אינתו (זהר תרומה קעד:). באושא התקינו שיהא אדם מתגלגל עם בנו עד שתים עשרה שנה, מכאן ואילך יורד עמו לחייו (כתובות נ.). כופין את הבן לזון את האב (ירוש' נדרים פ"ט א'). אנא להא מילתא חלא בר חמרא ו) לגבי אבא (חולין קה.). מן סניא ז) נפקת וורדא (שה"ש א'). אמרי אינשי דנפיק מינך ח) טעמא מלפך (יבמות סג.). בר ברך קירא ליזבון ט) ואת לא תצטער (סנהדרין צה.). מאן דלית ליה בן, לאו איהו מבני עלמא דאתי (זהר פנחס רטו:). ע"ע בנים; בנות.

אבדה: איידי דזוטר י) מירכסי (ב"ב יד.). וא"ו דכתיב אאופתא יא) כתב לך (חולין י'.). גברא דטרקיה לגלא יב) ואבדיה למפתחיה (סנהדרין קיג.). הניח מעותיו על קרן הצבי (כתובות קז:). נפל פותא יג) בבירא (שבת סו:). מובד מרגליתא גו ארעא מסאבת (ירוש' כתובות פי"ב ג'). וינפש, וי אבדה נפש (ביצה טז.). מרגלית טובה היתה בידכם יד) ובקשתם לאבדה ממני (חגיגה ג.). חודש

א) ע"ע אב באוצר ישראל כי ביוה"כ לא היו מחולות בכרמים רק היו לבושים בכלי לבן ומחולות היו בט"ו באב. ב) בשלשה חדשים אלה דין קשה שורה בעולם, כי בהם תעניות י"ז תמוז, ט' אב, עשרה בטבת לזכר החורבן. ג) מזה נולד הפתגם „ברא כרעיה דאבוה הוא". ד) האבות יאהבו את בניהם, והבנים יאהבו את בניהם שיולידו, אך האהבה של בנים אינה חוזרת לאבותם. ה) כאשר יוכה הבן אז יזכור את שלום בית אביו לפנים. אדם מתגלגל עם בנו בדברים רכים ובנחת ללמוד תורה, ואם הוא מסרב ולא רצה ללמוד מי"ב שנה ואילך יורד עמו לחייו לרדותו ברצועה ובחוסר לחם (רש"י), אבל לא בבנו הגדול וראיה מאמתא דרבי. ו) חומץ בן יין, אינו מחמיר על עצמו כמו אביו. ז) מן הסנה יצאה שושנה, כן לפעמים מן רשע יצא צדיק. ח) היוצא ממעיך ילמדך דעת, ר"ל יפה כח הבן מכח האב. ט) מאי איכפת לך אם בן בנך אחרי מותך יעסוק במסחר שעוה שהוא מסחר בזוי, כל זמן שלא יהיה לך צער בחייך. י) ספר יהושע קטן לכן חברוהו עם שאר נביאים קטנים כדי שלא יאבד. יא) אות וא"ו שנכתב על הבקעת של עץ שיש בה חריצין חריצין ולא ניכר הוא"ו, ואבד הסימן. וכן אם כותב אדם לחבירו דבר שלא יבין מה הוא. יב) שכגר השער

נכנס וחודש יוצא וממונם אבד (קידושין ע.). אבן טוען היתה בירושלם, כל מי שאבדה לו אבדה נפנה לשם, וכל מי שמצא אבדה נפנה לשם, זה עומד ומכריז וזה עומד ונותן סימנים ונוטלה. בראשונה כל מי שמצא אבדה היה מכריז עליה [בהר הבית] שלשה חדשים ואחר רגל אחרון שבעה ימים, כדי שילך שלשה ויחזור שלשה ויכריז יום אחד, משחרב בית המקדש, שיבנה במהרה בימינו, התקינו שיהיו מכריזים בבתי כנסיות ובבתי מדרשות, ומשרבו האנסים דאמרי אבידתא למלכא, התקינו שיהיו מודיעין לשכיניו ולמודעיו ודיו (ב"מ כח:). דן היה מאסף לכל המחנות, לפי שהיה שבטו של דן מרובה באוכלסין היה נוסע באחרונה וכל מי שהיה מאבד דבר היה מחזירו לו (ירוש' עירובין דף כג). כללא דאבידתא: כיון דאמר ווי לה לחסרון כיס! מייאש ליה מינה (ב"מ כג.). ת"ח שמחזירין אבדתו בטביעת עין (שבת קיד.). עם הארץ אין מכריזין על אבדתו (פסחים מט:). מציאת חרש שוטה וקטן יש בהן משום גזל (גיטין נט:). שמעון בר ווה הוה מהלך חורי [אחורי] ר' לעזר, נפל מיניה דינר, אושטיה ליה שמעון בר ווה, א"ל כבר נתייאשתי מיניה. אמרי לא אתכוין רבי לעזר אלא לזכוייה לרבי שמעון בר ווה דהוה איניש מסכן (ירוש' ב"מ פ"ב). רבי שמואל בר סוסרטי סלק לרומי אובדית מלכתא דילניה [תכשיטין] דידה ואשכחיה, אפקת כרוז במדינתא מאן דמחזר לה בגו שלשים יום יסב אכן ואכן טו), בתר שלשים יומין איתרים [יסירו] רישיה. לא חזריה גו שלשים יומין, בתר שלשים יומין חזריה. אמרה ליה לא הוית במדינתא? אמר לה אין, אמרה ליה ולא שמעת קלא דכרוזא? אמר לה אין. א"ל ולמה לא חזרתיניה גו שלשים יומין? אמר לה דלא תימרין בגין דחלתיך עבדית אלא בגין דחלתיה דרחמנא. אמרה ליה בריך אלההון דיהודאי (ירוש' ב"מ פ"ב). איזהו רמאי עבד גרמיה מחזר מציאן [מציאות] וחמי ברייתא מחזר מציאן ומפקידין גביה טז) והוא נסיב כולא ואזל ליה (ירוש' ב"מ פ"ב) א"ר יוחנן מי שהניח לו אביו מעות ורוצה לאבדן ילבש כלי פשתן וישתמש בכלי זכוכית וישכור פועלים ואל ישב עמהן (חולין פד:). איזה שוטה המאבד מה שנותנין לו (חגיגה ד:). דברי תורה קשה לקנותן ונוחין לאבדן בכלי פשתן, דברי שטות ודברי תיפלות נוחין לקנותן וקשין לאבדן כשק (אבות דר"נ פכ"ח). בשביל ארבעה דברים נכסי בעלי בתים יוצאין לטמיון יז): על כובשי שכר שכיר ועל עושקי שכר שכיר ועל שפורקין עול מעל צואריהן ונותנין על חבריהן, ועל גסות הרוח (סוכה כט:). על שלשה דברים הקב"ה מכריז עליהם בכל יום, ומהם עני המחזיר אבידה לבעלים (פסחים קיג.). ר"ש בן מנסיא אומר חבל על שמ"ש גדול שאבד מן העולם! שאלמלא לא נתקלל נחש, כל אחד ואחד מישראל היו מזדמנין לו שני נחשים טובים, אחד משגרו לצפון ואחד משגרו לדרום להביא לו סנדלכונים טובים ואבנים טובות ומרגליות (סנהדרין נט:). חבל על דאבדין ולא משתכחין (סנהדרין קיא.). ווי דמובדין ולא משתכחין (ירוש' (ירוש' חגינה פ"ב א'). א"ר לוי מה אם אחי יוסף על שמצאו מציאה כתיב ויצא לבם (בראשית מ"ב), אנו שאבדנו את ר' סימון בר זביד על אחת כו"כ (ירוש' ברכות פ"ב).

אבוקה: אבוקה כשנים יח) וירח כשלשה (ברכות מג:). סומא אמר: כל זמן שאבוקה בידי, בני אדם רואין אותי ומצילין אותי מן הפחתין ומן הקוצים ומן הברקנין (מגילה כד:). אמרו עליו על רשב"ג כשהיה שמח בשמחת בית השואבה היה נוטל שמונה אבוקות של אור וזורק אחת ונוטל אחת יט) ואין נוגעות זו בזו (סוכה נג.). ע"ע אור.

אבות: אין קורין אבות אלא לשלשה [אברהם יצחק ויעקב], אין קורין אמהות אלא לארבע (ברכות טז:). מאן ניהו נשים מאהל תבורך שרה רבקה רחל ולאה (נזיר כג:). בכל מקום הוא מקדים אברהם ליצחק ויעקב, ובמקום אחד הוא אומר וזכרתי את בריתי יעקב וגו' מלמד ששלשתן שקולין זה כזה (ב"ר פ"א). עד שלשה דורות לא פסקה זוהמא מאבותינו: אברהם הוליד את ישמעאל, יצחק הוליד את עשו, אבל יעקב הוליד השבטים שלא היה בהם שום דופי (שבת קסו.). שבעה רועים הם אדם שת ומתושלח אברהם יעקב ומשה, ודוד באמצע (סוכה נב:). אינון אבהן דעלמא כ): אברהם יצחק יעקב ויוסף ומשה ואהרן ודוד (זהר חדש תולדות כו:). אברהם דומה לאוהבו של מלך שראה את המלך מהלך במבואות האפלים, הציץ אוהבו והתחיל מאיר עליו דרך החלון, הציץ המלך וראה אותו, אמר לו עד שאתה מאיר לי דרך החלון בא והאיר לפני. כך אמר הקב"ה לאברהם עד שאתה מאיר לי ממיסופטמיא בא והאיר לפני בארץ ישראל, הה"ד ויאמר אלהים אשר התהלכו אבותי לפניו וגו' (ב"ר פ"ל). לריח שמניך טובים, ר' יוחנן פתח קרייה באברהם אבינו,

---

ואבד המפתח. יג) נפל הפרח לרפואה בבור, כלומר אבדה שאינה חוזרת. יד) מניעת הדיבור, שלא רצה מתחלה להגיד להם מה ששמע בביהמ"ד. טו) סך כך וכך. טז) שמתוך שמראה את עצמו כאיש אמונים המחזיר אבדה, בטחו בו הבריות והפקידו אצלו פקדונות, והוא לוקח הכל ובורח, כי היה איש צבוע ורמאי. יז) טמיון (bankrupcy) והוא אבדה גדולה. יח) לענין לצאת יחידי בלילה שאסור משום סכנת מזיקין, אבל באבוקה נחשב כשנים. יט) כמו המשחק בכדורים וכלים במהירות נפלאה (juggler). כ) אבות העולם הם יותר משלשה.

בשעה שאמר לו הקב"ה לך לך מארצך, למה היה דומה? לצלוחית של פלייטין שהיתה מונחת בזוית אחת ולא היה ריחה נודף, בא אחד וטלטלה ממקומה והיה ריחה נודף. אף כאן אמר הקב"ה לאברהם: אברהם! הרבה מעשים טובים יש לך, הרבה מצות יש לך, טלטל עצמך בעולם, ושמך מתגדל בעולמי, לך לך, מה כתיב בתריה ואעשך לגוי גדול (שה"ש רבה). כשנולד אברהם מהו אומר אח לצרה יולד, כשנולד יצחק מהו אומר טובים השנים מן האחד, כשנולד יעקב מהו אומר והחוט המשולש לא במהרה ינתק (ספרי פ' האזינו). תשבחתן דאבהן יעקב הוה, ואלמלא יצחק לא אתא יעקב לעלמא (זהר וירא קיט:). אברהם יצחק ויעקב כתיב בהו בכל מכל כל (בראשית כד, כז, לג) וכו' (ב"ב יז.). מטבע של אברהם אבינו זקן וזקנה מצד אחד ובחור ובתולה מצד אחר (ב"ק צז:): יפה שיחתן של עבדי אבות מתורתן של בנים (ב"ר פ"ס). צפרנן של אבות ולא כריסן של בנים (ב"ר פמ"ה). בלעם הרשע למה הוא דומה? לאדם שבא לקוץ את האילן, מי שאינו בקי קוצץ את הנופים, כל ענף וענף בפני עצמו ומתייגע, והפקח מגלה את השרשין וקוצץ האילן. כך אמר אותו רשע, מה אני מקלל כל שבט ושבט? הריני הולך לשרשן, לכך אמר כי מראש צורים אראנו אלו אבות, ומגבעות אלו אמהות (במדבר רבה פ"כ). בתשרי נולדו אבות בתשרי מתו (ר"ה יא.). ע"ע זכות אבות; שבטים.

אבלות: חולה שמת לו מת אין מודיעין אותו שמת, שמא תטרוף דעתו עליו (מ"ק כ:). אבל שלשה ימים הראשונים יראה את עצמו כאילו חרב מונחת לו בין שתי ירכותיו, משלשה עד שבעה כאילו מונחת לו כנגדו בקרן זוית, מכאן ואילך כאילו עוברת כנגדו בשוק (מ"ק כז:). כל שבעה החרב שלופה, עד שלשים היא רופפת, לאחר שנים עשר חודש חוזרת לתערה. למה הדבר דומה לכיפה של אבנים כיון שנתרועעה אחת מהן נתרועעו כולן (ירוש' מ"ק פ"ג סוף). כל תלתא יומין נפשא טייסא על גופא, סבירא דהיא חזרה לגביה, כיון דאיהי חמיא דאישתניאו זיוהי דאפוהי היא שבקת ליה ואזלי לה (ירוש' מ"ק פ"ג ז'). כל המתקשה על מתו יותר מדאי כא) על מת אחר הוא בוכה (מ"ק כז:). בוגרת אינה רשאי לנוול את עצמה בימי אבל אביה (תענית יג:). דיו לאבל שיעמוד כב) באבלו (סנהדרין צז:). אגרא דבי טמיא כג) שתיקותא (ברכות ו:). בשעת חדוותא חדוותא כד), בשעת אבלה אבלה (ב"ר פכ"ז סוף). כתיב קרעו לבבכם ואל בגדיכם, אם קרעתם לבבכם בתשובה אין אתם קורעים בגדיכם על בניכם (ירוש' תענית פ"). מעשה באחד מגדולי כבול שהיה משיא את בנו, זימן אצלו אורחים, משאכלו ושתו והטיבו את לבם, אמר לבנו: עלה והביא לי חבית אחת [יין] מן העלייה. כיון שעלה הכישו נחש ומת. המתין לו לירד ולא ירד, אמר אני עולה ורואה מה טיבו של בני. עלה ומצאו מת ומוטל בין החביות. המתין עד שגמרו סעודתן, אמר להם רבותי! לא לברך את בני ברכת חתנים באתם, אלא ברכו עליו ברכת אבלים; לא להכנים את בני לחופה באתם, בואו והכניסוהו לקבר. הפטיר עליו רבי זכאי דמן כבול: לשחוק אמרתי מהולל ולשמחה מה זו עושה? (ויק"ר פ"כ). אליעזר זעירא הוה סיים מסאני איכמי כה) וקאי בשוקא דנהרדעא. אשכחוהו דבי ריש גלותא, א"ל מאי שנא האי מסאני? אמר להו דקא מאבילנא אירושלם. אמרו ליה את חשיבת לאתאבולי אירושלם? סבור יוהרא הוה, אתיוהו וחבישוהו, אמר להו גברא רבה אנא, אמרו ליה מנא ידעינן? א"ל או אתין בעי מינאי מילתא או אנא מיבעי מינייכו מילתא וכו' א"ל מאן אמר כוותך? אמר להו הא שמואל חי ובית דינו קיים, שדרו קמיה דשמואל, אמר להו שפיר קאמר לכו, ושבקוהו (ב"ק נט:). כשחרב הבית בשניה רבו פרושין בישראל שלא לאכול בשר ושלא לשתות יין. נטפל להן רבי יהושע, אמר להן: בניי! מפני מה אי אתם אוכלין בשר ואין אתם שותין יין? אמרו לו נאכל בשר שממנו מקריבין על גבי מזבח ועכשיו בטל? נשתה יין שמנסכין על גבי המזבח ועכשיו בטל? אמר להם א"כ לחם לא נאכל שכבר בטלו מנחות—אפשר בפירות? פירות לא נאכל שכבר בטלו ביכורים, מים לא נשתה שכבר בטל ניסוך המים! שתקו. אמר להן בני! בואו ואומר לכם: שלא להתאבל כל עיקר אי אפשר שכבר נגזרה גזרה, ולהתאבל יותר מדאי אי אפשר, שאין גוזרין גזרה על הצבור אלא א"כ רוב צבור יכולין לעמוד בה וכו' (ב"ב ס:). אלף ושבע מאות קלין וחמורין [הלכות] וגזירות שוות ודקדוקי סופרים נשתכחו בימי אבלו של משה (תמורה טז.). הלכה כדברי המקיל באבל (עירובין מו.). ע"ע קבורה; תנחומין.

אבן: כתיב ויקח מאבני המקום (בראשית כח) וכתיב ויקח את האבן, אמר ר' יצחק מלמד שנתקבצו כל אותן אבנים למקום אחד, וכל אחת ואחת אומרת עלי ינוח צדיק זה [יעקב] ראשו. תנא וכולן נבלעו באחד (חולין צא:). מאי אבני אלגביש? תנא אבנים

כא) אינו רשאי להתאבל יותר מזמן הקצוב, וענשו הוא כי יארע לו אבלות אחרת. כב) ואין להוסיף לו צער אחר. כג) השכר למי שבא לבית האבל לנחמו הוא לשחוק ולא לדבר הרבה. כד) לכל עת, עת לשמחה ועת לאבלות, ואין לדאוג דאגת מחר. כה) לבש מנעלים שחורים וזה סימן לאבלות, אבל רק ת"ח רשאי להתאבל בסימנים מובהקים

שעמדו על גב איש, וירדו על גב איש וכו'. אבן שבקש עוג מלך הבשן לזרוק על ישראל וכו' (ברכות נד.). ודר וסוחרת (אסתר) שמואל אמר אבן טובה יש בכרכי הים ודרה שמה, הושיבה באמצע סעודה ומאירה להם כצהרים (מגילה יב.). נמצאת אתה אומר שלשה מיני אבנים היו, אחד שהקים משה בארץ מואב, שנאמר בעבר הירדן בארץ מואב הואיל משה באר וגו' (דברים א), ולהלן הוא אומר וכתבת עליהן את כל דברי התורה הזאת וגו' (שם כז), ואחד שהקים יהושע, שנאמר ושתים עשרה אבנים הקים יהושע בתוך הירדן (יהושע ד), ואחד שהקים בגלגל שנאמר ואת שתים עשרה האבנים האלה אשר לקחו וגו' (סוטה לה:). ויקח את עטרת מלכם מעל ראשו ומשקלה ככר זהב ותהי על ראש דוד (ש"א י"ב). היכי מצי מנח לה? ר' יוסי ברבי הנינא אומר אבן שואבת היתה בה דהות דרא לה. ר' אלעזר אומר אבן יקרה היתה בה ששוה ככר זהב (ע"ז מד.). אבן שואבת תלה לחטאת ירבעם והעמידה בין שמים לארץ (סנהדרין קז:). משל לתלמיד שהיה מהלך עם רבו וראה גחלת מושלכת, סבור שהיא אבן טובה, נטל אותה ונכווה. לאחר ימים היה מהלך עם רבו וראה אבן טובה היה סבור שהיא גחלת והיה מתיירא ליגע בה. אמר לו רבו טול אותה, אבן טובה היא! (דברים רבה פ"א). נפל כיפא על קידרא ווי לקידרא, נפל קידרא על כיפא ווי לקידרא כו) ; בין כך ובין כך ווי לקידרא (אסתר רבה פ"ז). ר' ישמעאל בי רבי אומר אבנים שישבנו עליהן בנערותנו עשו עמנו מלחמה כז) בזקנותנו (ירוש' ביצה פ"א). ע"ע מ ר ג ל י ת.

אבן שתיה: ר' יוסי דרש, על מה אדניה הטבעו (איוב לח), לא אתיידע על מה קיימין, בגין דאיהו רזא עמיקא, סתמא כל סתימין, ועלמא לא אתברי עד דנטל אבנא חדא, ואיהו אבנא דאתקרי אבן שתיה, ונטל לה קב"ה וזרק לה לגו תהומא, ואתנעיץ מעילא לתתא ומינה אשתיל עלמא, ואיהי נקודה אמצעיתא דעלמא, ובהאי נקודה קיימא קדש הקדשים וכו'. על מה אתקרי אבן שתיה? חד: דמינה אשתיל עלמא, וחד: שתיה = שת יה, דשוי קב"ה לה לאתברכא מינה עלמא, בגין דעלמא מינה מתברכא (זהר ויחי רלא.). ע"ע ב י ת ה מ ק ד ש.

אבני אפוד: נכרי אחד באשקלון ודמא בן נתינה שמו, בקשו ממנו חכמים אבנים לאפוד בששים רבוא שכר, ורב כהנא מתני בשמונים רבוא, והיה מפתח מונח תחת מראשותיו של אביו ולא ציערו. לשנה האחרת נתן הקב"ה שכרו שנולדה לו פרה אדומה בעדרו, נכנסו חכמי ישראל אצלו, אמר להם יודע אני בכם שאם אני מבקש מכם כל ממון שבעולם אתם נותנין לי, אלא אין אני מבקש מכם אלא אותו ממון שהפסדתי בשביל כבוד אבא (קידושין לא.).

אבק שרפה: כתיב מי העיר ממזרח צדק וגו' יתן כעפר חרבו כקש נדף קשתו (ישעיה מא), יומא חד בעו ישראל לשדורי דורון לקיסר, אמרי בהדי מאן נשדר? נשדר בהדי נחום איש גמזו דמלומד בנסים הוא, כי מטא לההוא דיורא בעא למיבת [ללון] אמרי ליה מאי איכא בהדך? אמר להו קא מובילנא כרגא לקיסר, קמו בליליא שרינהו לספטיה [התירו הארגזים] ושקלו כל דהוה גביה ומלינהו עפרא. כי מטא להתם אישתכח עפרא, אמר [הקיסר] אחיכו קא מחייכי בי יהודאי, אפקוהו למקטליה, אמר גם זו לטובה, אתא אליהו ואידמי להו כחד מינייהו, אמר להו דילמא האי עפרא מעפרא דאברהם אבינו הוא דהוה שדי עפרא הוה חרבי כח), גילי הוה גירי. בדקו ואשכחו הכי. הוה מחוזא דלא הוו קא יכלי ליה למיכבשיה, שדו מההוא עפרא עליה וכבשוה. עיילוהו לגבי גונזא, אמרי שקול דניחא לך, מלייא לסיפטא דהבא וכו' (סנהדרין קט.).

אברי הגוף: אדם הראשון גופו מבבל וראשו מארץ ישראל ואבריו משאר ארצות; עגבותיו א"ר אחא מאקרא דאגמא (סנהדרין לח:). הק"בה טובע כל אדם בחותמו של אדם הראשון ואין אחד מהן דומה לחבירו, שנאמר תתהפך כחומר חותם (איוב לח); ומפני מה אין פרצופיהן דומין זה לזה? שלא יראה אדם דירה נאה ואשה נאה ויאמר שלי היא (סנהדרין לח.). רמ"ח אברים באדם: שלשים בפיסת [פרסת] הרגל ששה בכל אצבע כט). עשרה בקורסל, שנים בשוק חמשה בארכובה, אחד בירך, שלשה בקטלית, אחד עשר צלעות. שלשים בפיסת היד ששה בכל אצבע [כמו ברגל], שנים בקנה, שנים במרפק, אחד בזרוע, וארבעה בכתף, הרי מאה ואחד. וכן בצד השני [הרי מאתים ושנים]. שמונה עשר חוליות בשדרה, תשעה בראש, שמונה בצואר, ששה במפתח של לב [החזה] חמשה בנקביו [כלי ההולדה], הרי רמ"ח [אהלות פ"א ח). ראשי האברים, היינו אברים

על ירושלם ולא ע"ה, שנראה כגאוה יתירה. כו) אם תפול האבן על הסיר אוי לו לסיר שהוא כלי חרס ומשתבר, וכן אם הסיר יפול על האבן. כן אם יזדווג החלש עם החזק, רע לו לחלש מכל מקום. כז) שהאבנים מקררין את הגוף ונחלש בימי הזקנה. כח) העפר היה כחו כמו חרבות וחצים, ונראה כי הכוונה על אבק-שרפה (powder) או גוש עפר מתפוצץ (dynamite). כט) ששה לחמש אצבעות היינו שלשים. קורסל הוא כרעים, מקום הבור הפרסה לקנה (ankle); שוק הוא אורך הרגל על הארכובה שהוא מקום חבור השוק בירך, שהוא למעלה מארכובה; קטלית הוא

הבולטים באדם, מספרם כ"ד, והם ראשי אצבעות ידים ורגלים, ראשי אזנים, ראש החוטם וראש הגויה (נגעים פ"ו ז׳). מעשה בתלמידיו של רבי ישמעאל ששלקו זונה אחת שנתחייבה שרפה למלך, בדקו ומצאו בה מאתים וחמשים ושנים אברים, שהוסיף לה הכתוב שני צירים ושני דלתות (בכורות מה.). אבר שיש בו צפורן יש בו עצם (נדה מט.). ת"ר שתי כליות יש בו באדם, אחת יועצתו לטובה ואחת יועצתו לרעה וכו׳. כליות יועצות, לב מבין, לשון מחתך, פה גומר, וושט מכנים ומוציא כל מיני מאכל, קנה מוציא קול, ריאה שואבת כל מיני משקין, כבד כועס, מרה זורקת בו טפה ומניחתו, טחול שוחק, קרקבן טוחן, קיבה ישנה, אף נעור ל): נעור הישן, ישן הנעור — נמוך והולך לו. תנא אם שניהם ישנים או שניהם נעורים מיד מת (ברכות סא.:). הרוצה לסוך כל גופו סך ראשו תחלה, מפני שהוא מלך על כל אבריו (שבת סא.). פרצוף שברא הקב"ה בבני אדם מלא הסיט לא) יש בו כמה מעיינות ואין מתערבין זה בזה: מי עינים מלוחין, מי אזנים שמנים, מי החוטם סרוחים, מי הפה מתוקין וכו׳ (במדבר רבה פי"ח). א"ל הקב"ה לאיוב הרבה נימין בראתי באדם וכל נימא ונימא בראתי לה גומא בפני עצמה שלא יהיו שתים יונקת מגומא אחת, שאלמלי שתים יונקות מגומא אחת מחשיכות מאור עיניו של אדם (ב"ב טז.). ברא הקב"ה כונניות לב) באדם, שאם נהפך אחת מהן אינו יכול לחיות (חולין נו:). רבי יונתן בן חלי בשם ר׳ יאשיה אילין דחבטין תורא לג) אין בו משום ריסוק אברים. ביומוי דר׳ פינחס חבטו תורא בחייליה, אמר לן בחייבון שרוניה, שרוניה וקם וערק, אמר ברוך שבחר בחכמים ובדבריהם דאמרו אילין דחבטו תורא בחיליה אין בו משום ריסוק אברים (ירוש׳ סנהדרין פ"ה). ת"ר שני נקבים יש בו באדם אחד מוציא שתן ואחד מוציא שכבת זרע, ואין בין זה לזה אלא כקליפת השום וכו׳ (בכורות מד:). א"ר יוחנן אבר קטן יש לו לאדם מרעיבו שבע, משביעו רעב, שנאמר כמרעיתם וישבעו (הושע יג) וגו׳ (סוכה נב:). כתיב מה יתן ומה יוסיף לך לשון רמיה (תהלים קכ), א"ל הקב"ה ללשון: כל אבריו של אדם זקופים ואתה מוטל, כל אבריו מבחוץ ואתה מבפנים, ולא עוד אלא שהקפתי לך שתי חומות אחת של עצם ואחת של בשר וכו׳ (ערכין טו:). בעל מום בכהן: עיניו גדולות כשל עגל או קטנות כשל אווז, גופו גדול מאבריו או קטן מאבריו [לפי גדלו], חוטמו גדול מאבריו או קטן מאבריו; הצומע הוא כל שאזניו קטנות, והצומם כל שאזניו דומות לספוג; שפתו העליונה עודפת על התחתונה, התחתונה עודפת על העליונה- הרי זה מום. מי שנשרו שיניו פסול מפני מראית עין (משנה בכורות מד.). דדין שוכבין כשל אשה, כריסו צבה, טיבורו יוצא וכו׳, המאושבן לד) ובעל גבר (שם מד:). כתיב ויהי איש מדון אצבע ידיו ואצבע רגליו שש ושש (ש"ב כא), מעשה באדם אחד שבא לפני ר׳ טרפון יתר בידיו וברגליו שש ושש עשרים וארבע (שם מה:). יוסף דבר על לב אחיו וינחמם: אתם הגוף ואני הראש, תבאתה לראש יוסף, אין נסיב גופא לה) מה רישא טב? (ב"ר פ"ק). אין אזל רישא מה גופא טב? (פסיקתא דר"כ פט"ז). עיר קטנה ואנשים בה מעט (קהלת ט), עיר קטנה זה הגוף, ואנשים בה מעט אלו אברים וכו׳; החכמה תעוז לאדם מעשרה שליטים, שתי עינים ושתי אזנים ושתי ידים ושתי רגלים וראש הגויה ופה (נדרים לב:). עד שלא ירתק חבל הכסף (קהלת יב) זו חוט השדרה, ותרוץ גולת הזהב זו אמה, ותשבר כד על המבוע זה הכרס, ונרוץ הגלגל על הבור זה פרש וכו׳, עד אשר לא תחשך השמש והאור, זו פרחת והחוטם, והירח זו נשמה, והכוכבים אלו הסלתות [לחיים], ושבו העבים אחר הגשם זו מאור עיניו של אדם שהולך אחר הבכי (שבת קנא:). ביום שיזועו שומרי הבית אלו הכסלים והצלעות, והתעותו אנשי החיל אלו השוקים, ובטלו הטוחנות אלו שינים, וחשכו הרואות בארובות אלו עינים (שם קנב.). כתיב וחנה היא מדברת על לבה, על עמקי לבה. אמרה לפניו רבש"ע כל מה שבראת באשה לא בראת לבטלה: עינים לראות, אזנים לשמוע, חוטם להריח, פה לדבר, ידים לעשות בהן מלאכה, רגלים להלך בהן, דדים להניק בהן, דדים הללו שנתת על לבי למה? לא להניק בהן? תן לי בן ואניק בהן! (ברכות לא:). ר"א בי הורקנס קודם מותו נטל שתי זרועותיו והניחן על לבו, אמר: אוי לכן שתי זרועותי שהן כשני ספרי תורה לו) שנגללין (סנהדרין סח.). אבלי מינייהו וקיירי מבינתא דרישייהו לז) עד טופרא דכרעייהו (ע"ז לח:). במודים כורע עד שיתפקקו כל חוליות שבשדרה (ברכות כח:).

אברך: ר׳ יהודה דרש אברך, שהיה יוסף אב בחכמה ורך בשנים, אך ר׳ יוסי בן דורמסקית גער

כנף למעלה מירך סמוך למתנים. ל) החוטם מקיצו משנתו; נמוך והולך לו, פי׳ נמשך למיתה. לא) סיט הוא שיעור קטן כמו מן אגודל לאצבע. לב) מעיים המכורכים כמו חבל. לג) שמשליכין השור בבית המטבחיים בכח כשרוצין לשוחטו אין הוששין לריסוק אברים, ומביא מעשה כי אחר שהשליכוהו בכח והתירו אותו מקשריו עמד וברח. והטעם דאמיד השור בנפשו, שיודע שרוצין להפילו, והוי כנופל מדעת. לד) מי שביציו גדולות וגידו גדול. לה) אם הסירו הגוף מה יועיל הראש? אם אבד הראש מה יועיל הגוף? — לו) כשנגלל הכתב מכוסה, וכן נסתמו דברי תורה בלבי כשאמות, ע"ד עמו תמות חכמה כי לא הניח תלמידים אחריו שמת בנדוי. לז) עבר עליו קור משער הראש עד צפרני הרגלים.

בו: עד מתי אתה מעוות עלינו את הכתובים! מעיד אני עלי שמים וארץ שאין אברך אלא לברכים, שהיו הכל נכנסים ויוצאים תחת ידו (ספרי דברים סוף פ"א).

אגב: מילתא אגב אורחא קא משמע לן (ברכות ב.). כל אגב גביא לח) בעיא (פסחים קיג.). מטלטלין אגב קרקע (קידושין כו:).

אגדה: רצונך שתכיר למי שאמר והיה העולם, למוד אגדה, שמתוך כך אתה מכיר את הקב"ה ומדבק בדרכיו (ספרי עקב פיסקא מט). ויגד משה (שמות לד), דברים שמושכין לבו של אדם כאגדה (שבת פז.). והמן כזרע גד (שמות טז) שדומה להגדה שמושכת לבו של אדם כמים (יומא עה.). לשעבר כשהיתה הפרוטה מצויה, היתה נפש אדם מתאוה לשמוע דבר הלכה, ועכשיו שאין הפרוטה מצויה, נפש האדם מתאוה לשמוע דבר אגדה (מס' סופרים פט"ז). בעל אגדה אינו לא אוסר ולא מתיר, לא מטמא ולא מטהר (ירוש' הוריות פ"ג ה'). ר' יצחק אמר לשעבר היתה התורה כלל [סדורה וכלולה בידם] והיו מבקשים לשמוע דבר משנה ודבר תלמוד, ועכשיו שאין התורה כלל מבקשים לשמוע דבר מקרא ודבר אגדה (שה"ש רבה פ' סמכוני באשישות). א"ל ר' ירמיה לר' זירא ליתי מר ליתני, א"ל חליש לבאי ולא יכולנא—לימא מר מילתא דאגדתא (תענית ז.). רבי אבהו ור' חייא בר אבא איקלעו לההוא אתרא, רבי אבהו דרש באגדתא, רבי חייא בר אבא דרש בשמעתא [הלכה], שבקוה כולי עלמא לרבי חייא בר אבא ואזול לגבי דרבי אבהו, חלש דעתיה. א"ל אמשל לך משל למה הדבר דומה: לשני בני אדם, אחד מוכר אבנים טובות ואחד מוכר מיני סידקית, על מי קופצין, לא על זה שמוכר מיני סידקית? (סוטה מ.). יתיב רב אמי ורב אסי קמיה דרבי יצחק נפחא, מר אמר ליה: לימא מר שמעתתא! ומר אמר: לימא מר אגדתא! פתח למימר אגדתא ולא שביק מר, פתח למימר שמעתתא ולא שביק מר. אמר להם אמשל לכם משל למה הדבר דומה: לאדם שיש לו שתי נשים אחת ילדה ואחת זקנה, ילדה מלקטת לו לבנות, וקנה מלקטת לו שחורות, נמצא קרח מכאן וקרח מכאן. אמר להן אי הכי אימא לכו מילתא דשויא לתרוייכו (ב"ק ס:). שאלו אנשי אלכסנדריא את רבי יהושע בן חיננא י"ב דברים: שלשה דברי חכמה, שלשה דברי הגדה, שלשה דברי בורות, שלשה דברי דרך ארץ (נדה סט:). אמרו עליו על ריב"ז שלא הניח מקרא משנה גמרא הלכות ואגדות וכו' (סוכה כח.). א"ל רב חסדא לההוא מרבנן מי שמיע לך „חדשים וגם ישנים" מהו? (עירובין כא:). רבי טרפון אמר לחכמים על ר' ישמעאל: דעו שחכם גדול הוא ובקי באגדות (מ"ר כח:). א"ל [רב ששת] בהדי חנא לט) באגדתא למה לי? (סוכה נב:). א"ל מאי טעמא לא שכיחת קמיה דרב פפא ורב הונא בריה דרב יהושע דמעייני באגדתא (שבת פט.). מאי טעמא לא שכיחת באגדתא? דאמרי במערבא וכו' (סנהדרין ק.). א"ל רב אבא לרבי ירמיה בר אבא, כי דריש להו רב להני קראי באגדתא בוותך דריש להו (חולין צב.). שבת של מי היתה? שבת של ראב"ע היתה, ובמה היתה הגדה היום? (חגיגה ג.). א"ל ראב"ע לרבי עקיבא: עקיבא! מה לך אצל הגדה? כלך מדברותיך מ) ולך אצל נגעים ואהלות (סנהדרין סז:). כל מקום שאתה מוצא דברים של ר"א בנו של ר' יוסי הגלילי באגדה, עשה אזניך מא) כאפרכסת (חולין פט.). תני ר' חנינא בר פפא: פנים בפנים דבר ה' (דברים ה), פנים תרי בפנים תרי, הא ארבעה אפין—פנים של אימה למקרא, פנים בינונית למשנה, פנים שוחקות לתלמוד, פנים מסבירות לאגדה (מס' סופרים פט"ז ב'). ריב"ל אומר, כל הרגיל לעשות צדקה זוכה הויין לו בנים בעלי חכמה, בעלי עושר, בעלי אגדה (ב"ב ט:). הלומד אגדה מתוך הספר לא במהרה הוא משכח (ירוש' ברכות פ"ה א). ר' יוחנן וריש לקיש מעייני בספרא דאגדתא בשבתא, והא לא ניתן ליכתב? אלא כיון דלא אפשר עת לעשות לה' הפרו תורתך (גיטין ס.). מנשה בן חזקיה היה יושב ודורש בהגדות של דופי, אמר וכי לא היה לו למשה לכתוב אלא (בראשית לו) ואחות לוטן תמנע ותמנע היתה פילגש לאליפז? (סנהדרין צט:). אריב"ל הדא אגדתא מב) הכותבה אין לו חלק לעוה"ב, הדורשה מתחרך, והשומעה אינו מקבל שכר (ירוש' שבת פט"ז א'). ע"ע הלכה.

אגודה: כתיב ויהי בישורון מלך וגו' יחד שבטי ישראל (דברים לג), כשהם עשוים אגודה אחת, ולא כשהם עשוים אגודות אגודות (ספרי וזאת הברכה סי' שמו). לא תתגודדו (דברים יד) לא תעשו מג) אגודות אגודות (יבמות יג:). חצות לילה אקום להודות לך (תהלים קיט), אמר דוד לפני הקב"ה, רבש"ע לא

לח) כל דבר שצריך לכתוב עליו שטר כגון מלוה ואמנה בעיא גביא כלומר עדיין עומד הוא לגבות, ויש בו טורח. לט) בקי הוא באגדה יותר ממני ולא אוכל לו. מ) מנע מדבריך ופנה להלכות נגעים ואהלות שהן חמורות ובהן אתה מחודד ולא באגדה (רש"י). מא) כלי שנותנין בו את התבואה לטחנה והוא כעין משפך (hopper). בירושלמי נאמר נקב אזנך כאפרכס הזו לקבל מיד. מב) הכוונה על הגדות של דופי של המינים. מתחרך, נשרף והוא לשון שמתא ובמס' סופרים כתיב מתברך ג"כ חרם בלשון סגי נהור. מג) שנוי מנהגים בישראל בראו כשתי תורות.

חסיד אני? שכל מלכי מזרח ומערב יושבים אגודות אגודות בכבודם, ואני ידי מלוכלכות בדם בשפיר ובשליא כדי לטהר אשה לבעלה (ברכות ד.). פרי עץ הדר וגו׳, מה אתרוג זה יש בו טעם ויש בו ריח כך ישראל יש מהם בני אדם שיש בהם תורה ומעשים טובים וכו׳; מה ערבה זו אין בה טעם ואין בה ריח, כך הם ישראל יש מהם בני אדם שאין בהם לא תורה ולא מעשים טובים. ומה הקב״ה עושה להם? לאבדן אי אפשר, אלא אמר הקב״ה יוקשרו כלם אגודה אחת מד) והן מכפרין אלו על אלו, הה״ד הבונה בשמים מעלותיו (עמוס ט), ואימתי הוא מתעלה? כשהן עשויין אגודה אחת, שנאמר ואגודתם על ארץ יסדה (ויק״ר פ״ל). בנוהג שבעולם אדם נוטל אגודה של קנים אין יכול לשוברן בבת אחת, אבל אחת אחת אפילו תינוק יכול לשוברן. וכן אתה מוצא שאין ישראל נגאלין עד שיעשו אגודה אחת, שנאמר (ירמיה ג) בימים ההמה ילכו בית יהודה על בית ישראל ויבאו יחדו מארץ צפון וגו׳ (ילקוט שמעוני עמוס ט). שיהיו כל העולם אגודה אחת, שנאמר (צפניה ג) כי אז אהפוך אל עמים שפה ברורה לקרוא כולם בשם ה׳ ולעבדו שכם אחד (ב״ר פפ״ח). ע״ע קשר.

אגוז: אמרו עליו על רבי עקיבא שהיה מחלק קליות ואגוזים לתינוקות בערב פסח כדי שלא יישנו וישאלו (פסחים קט.). ר׳ יהודה אומר לא יחלק החנוני קליות ואגוזין לתינוקות מפני שהוא מרגילן לבא אצלו מה) וחכמים מתירין (משנה ב״מ ס.). עושין חופה לחתנים ולכלות, ותולין בהן אגוזים שלא הביאו אוכל, ואין תולין בהם אגוזים שהביאו אוכל (מס׳ שמחות פ״ח). אמרו על רבי טרפון שהוא גל של אגוזים כיון שנוטל אחד מהן כולן מתקשקשין ובאין זה על גב זה, כך היה ר׳ טרפון דומה בשעה שת״ח נכנס אצלו ואמר לו שנה לי, היה מביא לו מקרא משנה מדרש הלכות ואגדות וכו׳ (אבות דר״נ פי״ח). באגוז המתקשקש בקליפתו (חולין עד:). מה אגוז אע״פ שמלוכלך אין מה שבתוכו נמאס, אף ת״ח אע״פ שסרח אין תורתו נמאסת (חגיגה טו:). אל גינת אגוז ירדתי (שה״ש ו), א״ר יהושע בן לוי למה נמשלו ישראל באגוזה? מה האגוזה נגזזת ונחלפת ולטובתה היא נגזזת מו), כך כל מה שישראל נגזזין מעמלן ונותנין לעמלי תורה בעוה״ז לטובתן הן נגזזין ומרבין להם עושר בעוה״ז ושכר טוב לעוה״ב. ר׳ יהושע דסכנין בשם ר׳ לוי אמר מה הנטיעות הללו אם את מכסה שרשיהן בשעת נטיעתן הן מצליחות ואם לאו אין מצליחות, אבל האגוז הזה אם את מכסה שרשיו בשעת נטיעתו אינו מצליח, כך ישראל מכסה פשעיו לא יצליח. ר׳ עזריה אמר מה אגוז זה עצו משמר פריו, כך עמי הארץ שבישראל מחזיקין בדברי תורה, הה״ד עץ חיים היא למחזיקים בה (משלי ה), ומה אגוז זה אם נופל לתוך הטינופת נוטלו ומוריקו ושוטפו ומדיחו והוא חוזר כתחילתו ויפה לאכילה, כך כל מה שישראל מתלכלכין בעונות כל ימות השנה בא יום הכפורים ומכפר עליהם. ריש לקיש אמר מה אגוז זה חלק וכל מי שעולה לראשו ואינו נותן דעתו היאך יעלה הוא נופל ומת ונוטל שלו מן האגוז, כך כל מי שהוא מנהיג שררה על הצבור בישראל ואינו נותן דעתו היאך הוא מנהיג, סוף שהוא נופל ונוטל שלו מתחת ידיהם, הה״ד קדש ישראל לה׳ וגו׳ כל אוכליו יאשמו (ירמיה ב). מה אגוז זה שחוק לתינוקות ושעשוע למלכים, כך הן ישראל בעוה״ז ע״י עונות הן שחוק לכל או״ה, אבל לעתיד לבוא והיו מלכים אומניך וגו׳. מה אגוז זה יש בו אגוזי פרך, אגוזים בינונים ואגוזים קנטרנין [קשים], כך ישראל יש מהן עושין צדקה מאליהן, ויש שאם את תובען הן נותנין, ויש שאת תובען ואין עושין צדקה. מה אגוז זה אינו יכול לגנוב המכס שלו שהוא נשמע וניכר, כך הם ישראל כל מקום שאחד מהן הולך אינו יכול לומר שאינו יהודי, למה? שהוא ניכר! הה״ד כל רואיהם יכירום כי הם זרע ברך ה׳ (ישעיה סא). מה אגוז זה השק מלא אגוזים בידך את נותן לתוכו כמה שומשמין כמה חרדלין והן מחזיקין, כך כמה גרים באו ונתוספו בישראל, הה״ד מי מנה עפר יעקב (במדבר כג). מה אגוז זה את נוטל אחד מחבירו וכולן מדרדרין ומתגלגלין זה אחר זה, כך הן ישראל, לקה אחד מהן כולן מרגישין הה״ד האיש אחד יחטא ועל כל העדה תקצוף וכו׳ (שה״ש רבה ו): ע״ע אילנות.

אגרוף: מלא אגרוף גדול, זהו אגרופו של בן בטיח (כלים פי״ז יב), אגרופו של בן אבטיח שהיה אגרופו גדול כראש איש (בכורות לז:). בעלי אגרופין מז) באין ונוטלין בזרוע (ירוש׳ פאה פ״ז). תודוס איש רומי גברא רבה הוה או בעל אגרופין היה (פסחים נג:), ארבע מאות ילדים היו לו לדוד וכולם בני יפת תואר ומגדלי בלורית, יושבין בקרוניות של זהב ומהלכין בראשי גייסות, והם בעלי אגרופין של בית דוד דאזלי לבעותי עלמא (קידושין עו:). כתיב ואיש זרוע לו הארץ (איוב כב), אמר ריש לקיש המגביה ידו על חבירו אע״פ שלא הכהו נקרא רשע, שנאמר ויאמר לרשע למה תכה רעך (שמות ב), למה הכית לא נאמר אלא למה תכה. א״ר חנינא

מד) כמו אגודת הלולב עם האתרוג. מה) ומקפח מזונות בעלי חניות אחרים ועי״ז הוא סוכר מעינות המסחר (restraint of trade). מו) גוזזים וקוצרים סביבותיה הזמורות וזה תיקונה של האגוזה=עץ האגוזים. מז) בעלי אגרופין המראים כחם בעצם ידם ואגרופם (pugilists) וכל

נקרא חוטא שנאמר ואם לא לקחתי בחזקה (ש"א ב), וכתיב בתריה ותהי חטאת הנערים גדולה מאד. רב הונא אמר תקצץ ידו שנאמר וזרוע רמה תשבר (איוב לא). ר"א אומר אין לו תקנה אלא קבורה שנאמר ואיש זרוע לו הארץ (סנהדרין נח:). אתה מוצא מי שהוא בטוח על זרועו אינו מבקש משפט אלא מעביר הדרך, שהוא בטוח על זרועו, אבל הקב"ה אינו כן, שנאמר ועוז מלך משפט אהב (תהלים צט), אע"פ שהעוז שלו והגבורה שלו הוא אוהב משפט. כתיב אשר קומטו בלא עת, הני ר"ש חסידא אלו תתקע"ד דורות קודם העולם, ועמד הקב"ה ושתלן בכל דור ודור, והם הם עזי פנים שבדור (חגיגה יג.). ע"ע עזות פנים.

אגרת: נפל להו פיתקא מרקיעא דהוה כתב בה „אמת", אמר ר' חנינא שמע מינה חותמו של הקב"ה אמת (יומא סט:). כתיב כי הנה הרשעים ידרכו קשת כוננו חצם על יתר (תהלים יא), ר' ברכיה בשם ר' אבא אמר זה שבנא ויואח שנטלו אגרת ותחבוה בחץ וזרקו בעד החלון ופשטיה לסנחריב, וכתבו בה כל ישראל מבקשים להשלים עמך, אבל חזקיה וישעיה אין מניחין אותנו. והוא שצפה דוד ברוח הקדש ואמר כי הנה הרשעים אלו שבנא ויואח, ידרכו קשת כוננו חצם על יתר, על דמתחו גירא, לירות במו אופל לישרי לב לשני ישרים חזקיה וישעיה (ויק"ר פ"ה). בעת ההיא שלח מרודך בלאדן וגו' ספרים ומנחה (דהי"ב לב), אמרו ליה חזקיה חלש ואיתפח [נתרפא], אמר איכא גברא כי האי ולא בעינא לשדורי ליה שלמא? כתבו ליה: שלמא למלכא חזקיה שלם לקרתא דירושלם שלם לאלהא רבא וכו' אמרי ליה קריינא דאגרתא איהו ליהוי פרוונקא (סנהדרין צו.). מעשה ברבן גמליאל שהיה יושב על גבי מעלה בהר הבית, והיה יוחנן סופר הלז עומד לפניו, ושלש אגרות חתיכות לפניו מונחות. אמר לו טול איגרא חדא וכתוב: לאחנא בני גלילאה עילאה ולאחנא בני גלילאה תתאה שלומכון יסגא לעלם! מהודעין אנחנא לכון וכו'. וטול אגרתא חדא וכתוב: לאחנא בני דרומא שלומכון יסגא וכו'. וטול אגרתא חדא וכתוב: לאחנא בני גלוותא בבבל ולאחנא דבמדי ולשאר כל גלוותא דישראל שלומכון יסגא לעלם וכו' (סנהדרין יא:). אנשי ירושלם כתבו אגרת לאנשי אלכסנדריא: מירושלם הגדולה לאלכסנדריאה הקטנה, עד מתי ארוסי מח) יושב אצלכם ואני יושבת עגומה עליו (ירוש' חגיגה פ"ב ב). שלח ליה מר עוקבא לרבי אלעזר: בני אדם העומדים עלי ובידי למסרם למלכות, מהו? שרטט מט) וכתב ליה: אמרתי אשמרה דרכי מחטוא בלשוני אשמרה לפי מחסום בעוד רשע לנגדי (תהלים לט), אע"פ שרשע לנגדי אשמרה לפי מחסום. שלח ליה קא מצערי לי טובא ולא מצינו דאיקום בהו, שלח ליה דום לה' והתחולל לו (שם לז), דום לה' והוא יפילם לך חללים; השכם והערב עליהם לבית המדרש והם כלין מעליהן (גיטין ז.). כי סליק רב דימי אשכחיה לר' ירמיה דיתיב וקאמר וכו' אמר אי אשכחיה דכתיב איגרתא נ) שלחיה ליה לרב יוסף וכו'. ואי הוה ליה איגרתא מי אפשר למישלחא? והא אמר ר' יוחנן כותבי הלכות כשורף התורה וכו' (תמורה יד.:). א"ל רב כהנא והא מייתינא לך איגרתא ממערבא דאין הלכה כר"ש בן אלעזר! א"ל לכי תיתי (ב"ב מא:). אמר רבא אלמלא אגרות ראשונות [של אחשורוש] לא נשתייר משונאיהם של ישראל שריד ופליט וכו' (מגילה יב.).

אַגְרַת בת מחלת: תניא לא יצא [אדם] יחידי בלילה, לא בלילי רביעיות ולא בלילי שבתות, מפני שאגרת בת מחלת היא ושמונה עשרה רבוא של מלאכי חבלה יוצאין, וכל אחד ואחד יש לו רשות לחבל בפני עצמו. מעיקרא הוו שכיחי כולי יומי, זמנא חדא פגעה ברבי חנינא בן דוסא, אמרה ליה: אי לאו דמכרזן עלך ברקיע „הזהרו בחנינא ובתורתו!" סכנתיך. אמר לה אי חשיבנא ברקיע, גוזר אני עליך שלא תעבורי ביישוב לעולם! אמרה ליה: במטותא מינך, שבק לי רווחא פורתא! שבק לה לילי שבתות ולילי רביעיות. ותו חדא זימנא פגעה ביה באביי אמרה ליה: אי לאו דמכריזי עלך ברקיע „הזהרו בנחמני נא) ובתורתו!" הוה סכנתיך, אמר לה אי חשיבנא ברקיע גוזרני עלייכי שלא תעבורי ביישוב לעולם!—והא קא חזינא דעברה? אמרי הני גזייתא נב) נינהו דשמטי סוסיא ואתו דברי להו (פסחים קיב: קיג.). לא תירא מפחד לילה, מן אגרת בת מחלת ומרכבתה ולא מכל המזיקים המושלים בלילה וכו' (במדבר רבה פי"ב). ע"ע מזיקים.

אדום: תני ר' חייא מאי דכתיב אלהים הבין דרכה והוא ידע מקומה (איוב כח), יודע הקב"ה

דאלים גבר. מח) אדות ר' יהודה בן טבאי שלא רצה לקבל עליו נשיאות ירושלם וברח לאלכסנדריא של מצרים, וקראו לו ארוסי, כי ת"ח דומה לחתן. מט) כל פסוקי תנ"ך היו כותבין בכתב אשורית על קלף ובשרטוט כמו סופר סת"ם. נ) אם אמצא איש הכותב אגרות אשלח אגרת מא"י לבבל אדות דבר הלכה שנתוכחו בה והיא כעין שו"ת. נא) הוא שם כנוי לאביי, שגידלו רבה בר נחמני ונקרא על שמו. נב) אגרת בת מחלת היא לילית מלכת השדים והיא מרקדת=בת מחלת. גזייתא הם הם חיילותיה אשר במדבר, אך לפעמים נשמטין הסוסים מתחתיהן ויבואו ליישוב ואז החיילות מוכרחין ללכת אחר הסוסים ולהביאן משם.

בישראל שאין יכולין לקבל גזרות של אדומיים עמד והגלה אותם לבבל (גיטין יז.). וזאת התרומה אשר תקחו מאתם זהב וכסף ונחשת (פ' תרומה), זהב זו בבל שנאמר הוא צלמא רישיה די דהב טב (דניאל ג), כסף זו מדי שנאמר חדוהי ודרעוהי די כסף (שם), נחושת זו יון שנאמר מעוהי וירכתיה די נחש (שם), אבל ברזל אין כת"ב כאן, לא במקדש ולא במשכן, למה? שנמשל בו אדום הרשעה שהחריבה בית המקדש. ללמדך שכל המלכיות יקבל הקב"ה דורון לעתיד לבא חוץ מאדום. והרי בבל אף היא החריבה אותו, אלא שלא קעקעה אותו, אבל אדום מה כתיב בה האומרים ערו ערו עד היסוד בה (תהלים קלז). וכן אתה מוצא לעתיד לבא שכל האומות עתידין להביא דורון למלך המשיח, ומצרים מביאה תחלה, כסבור שלא לקבל מהם, אמר לו הקב"ה: אכסניא נעשו לבניי במצרים! שנאמר יאתיו חשמנים מני מצרים (תהלים סח) מיד מקבל מהן. נשאה כוש קל וחומר, ומה מצרים ששעבדו בהן קבל מהם, אנו שלא נשתעבדו בהן על אחת כו"כ! מיד כוש תריץ ידיו לאלהים (שם), מיד כל המלכיות שומעות והן מביאות דורונות שנאמר ממלכות הארץ שירו לאלהים (שם). אח"כ מלכות אחאב נשאה ק"ו בעצמה ואומרת: ומה הללו שאינם אחיהם קבלו מהם, אנו על אחת כמה וכמה! ואף היא מבקשת להביא דורון למלך המשיח, אומר לו הקב"ה גער חית קנה! (שם), גער חיה הדרה בין הקנים שנאמר (שם פ) יכרסמנה חזיר מיער (שמ"ר פל"ה). כתיב פורה דרכתי לבדי וגו' (ישעיה סג), משלו משל למה הדבר דומה? למלך בשר ודם שבנה ארבע פלטרין בארבע מדינות, נכנס לראשונה אכל ושתה ולא שלף נעלו, וכן לשניה וכן לשלישית, כשבא לרביעית אכל ושתה ושלף נעלו, אמר להם צאו והביאו לי כל אנשים גדולים שיש במדינה הזאת ויערכו לפני לחם. אמרו לו מפני מה כשנכנסת לראשונה אכלית ושתית ולא שלפת נעליך ובזו שלפת נעליך? אמר להם כשנכנסתי לראשונה לא היתה דעתי מיושבת עלי וכן לשניה וכן לשלישית, בכל עת הייתי אומר אימתי אראה אותה שעה שאכנס באחרונה! ועכשיו שנכנסתי מיד נתישבה דעתי עלי. אף כך הקב"ה עשה מלחמה בפרעה ובעמלק ובסיסרא ובסנחריב ובנבוכדנצר ובהמן ובמלכי יונים, ולא נתקררה דעתו עד שיעשה נקמה באדום בעצמו, הוי אומר על אדום אשליך נעלי (תהלים ח), אני אפיל שתותיה של אדום ואביא גאולתכם (במדבר רבה פי"ד). ע"ע גלות; רומי.

אדון: ע' אדנות

אדם [הראשון]: אדם הראשון גופו מבבל וראשו מא"י ואבריו משאר ארצות וכו' (סנהדרין לח:). שתים עשרה שעות הוי היום, שעה ראשונה הוצבר עפרו, שניה נעשה גולם, שלישית נמתחו אבריו, רביעית נזרקה בו נשמה, חמישית עמד על רגליו, ששית קרא שמות, שביעית נזדוונה לו חוה, שמינית עלו למטה שנים וירדו ארבעה נג), תשיעית נצטוה שלא לאכול מן האילן, עשירית סרח, אחת עשרה נידון, שתים עשרה נטרד והלך לו (שם). כתיב ולמקצה השמים ועד קצה השמים למן היום אשר ברא אלהים אדם על הארץ (דברים ד'), א"ר אלעזר אדם הראשון [היה גדול] מן הארץ עד לרקיע. כיון שסרח הניח הקב"ה ידיו עליו ומיעטו שנאמר אחור וקדם צרתני ותשת עלי כפיך (תהלים קלט) וכו' (חגיגה יב.). אמר ר' ירמיה בן אלעזר, דיו פרצוף פנים היו לו לאדם הראשון, שנאמר אחור וקדם צרתני (תהלים קלט) וכו'. ויהי האדם לנפש חיה, ר' יהודה אומר מלמד שעשה לו עוקץ כחיה [כקוף] וחזר ולקחו ממנו מפני כבודו (ב"ר פי"ד סוף). דרש ר"ש בן מנסיא ויבן את הצלע מלמד שקילעה הקב"ה לחוה והביאה לאדם הראשון וכו'. ויביאה אל האדם, מלמד שעשה הקב"ה שושבינות נד) לאדם הראשון (עירובין יח.). ר' מאיר אומר חסיד גדול היה, כיון שראה שנקנסה מיתה על ידו ישב בתענית מאה ושלשים שנה, ופירש מן האשה והעלה זרזי תאנים על בשרו וכו' (שם:). ר' יוסי אומר שני דברים עלו במחשבה לבראות בערב שבת [מששת ימי בראשית] ולא נבראו עד מוצאי שבת, במוצאי שבת נתן הקב"ה דיעה באדם הראשון מעין דוגמא של מעלה, והביא שני אבנים וטחנן זו בזו ויצא מהן אור, והביא שתי בהמות [חמור וסוס] והרכיב זו בזו ויצא מהן פרד (פסחים נד.). דרש ר' יהודה בן פדייה מי יגלה עפר מעיניך אדם הראשון! שלא יכולת לעמוד בציוויך אפילו שעה אחת, והרי בניך ממתינין לערלה שלש שנים, שנאמר שלש שנים יהיו לכם ערלים לא יאכל (ויקרא יט). אמר רבי הונא כד שמע בן קפרא כן, אמר יפה דרשת בן אחותי! (ב"ר פכא). חוה האכילה לאדם מעץ הדעת, אמר רבי אבין לא בקשה אלא לבכות ולייל עליו בקולה ואכל ממנו, שכך כתיב הנה שמעת לקול אשתך, לדברי אשתך אין כתיב כאן א"א לקול אשתך (דברים רבה פ"ד). בר קפרא אמר אדם וחוה כבן עשרים שנה נבראו (שה"ש רבה ג). בקשו מלאכי השרת לומר לפניו קדוש, מה עשה הקב"ה? הפיל עליו תרדמה וידעו הכל שהוא אדם (ב"ר פ"ח). אריב"ל בשעה שאמר הקב"ה לאדם וקוץ ודרדר תצמיח לך, זלגו עיניו דמעות, אמר לפניו רבש"ע אני וחמורי נאכל באבוס אחד?! כיון שאמר לו בזעת אפך תאכל לחם נתקררה דעתו (פסחים

נג) שהולידו קין והבל. נד) השתדל בחתונו לשמחו

קיח.). לפיכך אדם נברא יחידי, ללמדך שכל המאבד נפש אחת מישראל מעלה עליו הכתוב כאילו איבד עולם מלא, ובל המקיים נפש אחת מישראל כאילו קיים עולם מלא. ומפני שלום הבריות שלא יאמר אדם לחבירו אבא גדול מאביך. ושלא יהו המינים אומרים הרבה רשיות בשמים, ולהגיד גדולתו של הקב"ה שאדם טובע כמה מטבעות בחותם אחד כולן דומין זה לזה, ומלך מלכי המלכים הקב"ה טבע כל אדם בחותמו של אדם הראשון ואין אחד מהן דומה לחבירו.—לפיכך כל אחד ואחד חייב לומר בשבילי נברא העולם (סנהדרין לז.). בן זומא ראה אוכלסא על גב מעלה בהר הבית, אמר ברוך חכם הרזים וברוך שברא כל אלו לשמשני. הוא היה אומר כמה יגיעות יגע אדם הראשון עד שמצא פת לאכול: חרש וזרע וקצר ועמר ודש וזרה וברר וטחן והרקיד ולש ואפה ואח"כ אכל, ואני משכים ומוצא כל אלו מתוקנין לפני; וכמה יגיעות יגע אדם הראשון עד שמצא בגד ללבוש, ואני משכים ומוצא כל אלו מתוקנין לפני (ברכות נח:).

[בני אדם] שלשה שותפין יש באדם: הקב"ה ואביו ואמו וכו' והקב"ה נותן בו רוח ונשמה (נדה לא.). א"ר יוחנן אדם [נוטריקון] א'פר ד'ם מ'רה (חגיגה ה.). אם זכה אדם אומרים לו אתה קדמת למלאכי השרת, נה) ואם לאו אומרים לו זבוב קדמך יתוש קדמך, שלשול [תולעת] זה קדמך (ב"ר פח). כיון שבא לאויר העולם בא מלאך וסטרו על פיו ומשכחו כל התורה כולה (נדה ל:). אדם משתנה מחבירו בקול ובמראה ובדעת (סנהדרין לח.). א"ר תנחום הנוד הזה אם יהיה בו נקב כחודו של מחט כל רוחו יוצא ממנו, והאדם עשוי מחילים מחילים, נקבים נקבים ואין רוחו יוצאה ממנו, מי יעשה כן? כי גדול אתה ועושה נפלאות (תהלים פו) אתה אלהים לבדך (ב"ר פ"א). משל למלך ב"ו שבנה פלטין, והבריות נכנסין לתוכה, ואומרים אילו היו העמודים גבוהין היתה נאה, אילו היו הכתלים גבוהים היתה נאה, אילו היתה התקרה גבוה היתה נאה; שמא יבא אדם ויאמר אילו היו לי שלש עינים, אילו היו לי שלש רגלים היה יפה לי? אתמהא! אשר כבר עשהו (קהלת ב) לא נאמר כאן, אלא אשר כבר עשוהו, כביכול מלך מלכי המלכים הקב"ה ובית דינו נמנים על כל אבר ואבר שלך ומעמידוך על מכונך וכו' שנאמר (דברים לב) הלא הוא אביך קונך הוא עשך ויכוננך (ב"ר פי"ב). הוי מייקר את כל האדם (ד"א זוטא פ"ב). חיה אינה שולטת באדם אלא א"כ נדמה לו כבהמה (שבת קנא:). אדם מבהמה לא יליף (חולין סח). אותן בני אדם הן אמה וכובען אמה, ומדברין מחצייהן ושמותיהן מבוהלין (גיטין יד.). כיון שנצרך אדם לבריות פניו משתנות ככרום (ברכות ו:). אדם כשבא לעולם ידיו הן קפוצות, כלומר כל העולם כולו שלי הוא, וכשהוא נפטר מן העולם ידיו הן פישוטות, כלומר לא נחלתי מן העולם הזה כלום (קהלת רבה פ"ה) בני האדם דומים לעשבי השדה, הללו נוצצין והללו נובלין (עירובין נד.). כל זמן שאדם חי אימהו מוטלת על הבריות, כיון שמת בטלה אימתו (שבת קנא:). כיון שהגיע קיצו של אדם הכל מושלין בו (נדרים מא.). בשר ודם היום כאן ומחר בקבר (ברכות כח:). בשר ודם היום עודנו ומחר איננו (ירוש' סנהדרין פ"ו סוף). שדרו של אדם לאחר שבע שנים [למותו] נעשה נחש (ב"ק טז:). ע"ע ג ו י; מ י ת ה.

אדם גדול: בכמה דרגין אתקרי בר נש: אדם, גבר, אנוש, איש — גדול שבכולם אדם (זהר תזריע מח.). אמר רבא כמה טפשאי שאר אינשי דקיימי מקמי ספר תורה ולא קיימי מקמי גברא רבא, דאילו בס"ת כתיב ארבעים יכנו, ואתו רבנן בצרו חדא (מכות כב:). גברא רבה כרב יוסף לימא כי הא מילתא? (זבחים מד.). לאו היינו רב אויא סבא דמשתבח ליה מר בגוויה דגברא רבה הוא? (ביצה כא.). גברא רבה אמר מילתא נימא בה טעמא (שבת פא:). גברא רבה אמר מילתא לא תחיכו עליה (ברכות יט:). א"ל אי לאו דקלסך גברא רבה הוה אמינא לך וכו' (יבמות צב:). מאן חכים כרב מלכיו דגברא רבה הוא (יבמות קיג.). אטו כל דלא ידע הא דרבי יצחק לאו גברא רבה הוא? (גיטין ו:). גיטין ו:). משתבח ליה רבא לרב נחמן ברב סחורה דאדם גדול הוא, אמר לו כשיבא לידך הביאה לידי וכו' (נדרים כב;). זהו שאומרים עליו דאדם גדול הוא? (ברכות לח.). ר' יוחנן אמר על ר' מנא בר תנחום שהוא אדם גדול, והוא יודע למתק את הים הגדול (ירוש' ע"ז פ"ב). מימות משה ועד רבי לא מצינו תורה וגדולה במקום אחד (סנהדרין לו.). בתר רישא נו) גופא אזיל (ערובין מא.). בעל החוטם נז) מתבקש (תענית כט.). משום דתליא באשלי רברבי (ב"ב לא:). ר' יהושע אמר אין הדור יתום שר"א בן עזריה בתוכו (ירוש' חגיגה פ"א). הכל צריכין נח) למרי חטיא (הוריות יד.). ר"ש טוחן הרבה ומוציא קמעא (גיטין סז.). כל הרואה ר' מאיר בבית המדרש כאילו עוקר הרי הרים וטוחנן זה בזה (סנהדרין כד.). אדם קשה שהוא כברזל נט) ומנו רב ששת (מנחות צה:). אמר אביי הריני

ולהתעסק בצרכי החופה והסעודה. נה) הנפש נבראה ביום הראשון והמלאכים ביום השני. נו) צריכין להלך אחרי דברי גדול. נז) בעל קומה וצורה וגדול הדור. נח) אדון החטים אשר משנה ובריתא סדורין לו על פיו והוא אדון ואב של ההלכות. נט) חכם ומחדד לחתך הלכה

כבן עזאי ס) בשוקי טבריא (קידושין כ.). אדם גדול הטיח דברים כלפי מעלה ואיטלע (תענית כה.). אם בקשת ליחנק סא) היתלה באדם גדול (פסחים קיב.). מי הושיבך אצל איתני עולם? (סנהדרין קו.). רברבייא קומוי והוא שאל לזעירייא (ירוש' ברכות פ"ב ז'). אריוותא קמך ואת שאל לתעלייא (ירוש' שביעית ד). קדם אילין אריוותא דאורייתא את פתח פומך (איכה רבתי פ"א). ארי שאמרת נעשה שועל (ב"ק קיז.). אמר להן ר' יהושע אין משיבין את הארי לאחר מיתה (גיטין פג:). כך דרשו שני הרי עולם ר' אליעזר ור' יהושע (שה"ש רבה ז). בימי ר' דוסא בן הרכינס התירו צרת הבת לאחין, סב) והיה הדבר קשה לחכמים מפני שחכם גדול היה ועיניו קמו [מלראות] מלבוא לבית המדרש וכו', הלכו ועמדו על פתח ביתו, נכנסה שפחתו, אמרה לו רבי! חכמי ישראל באין אצלך, אמר לה יכנסו! ונכנסו. תפסו לר' יהושע והושיבהו על מטה של זהב וכו', א"ל רבי! אמור לתלמידך אחר וישב, א"ל ומי הוא? — עקיבא בן יוסף! א"ל אתה הוא עקיבא בן יוסף ששמך הולך מסוף העולם ועד סופו? שב בני שב! כמוך ירבו בישראל. התחילו מסבבין אותו בהלכות (יבמות טז.). ר' אבהו כי זוה אתי ממתיבתא לבי קיסר נפקן אמהתא דבי קיסר לאפיה ומשריא ליה הכי: רבא [נשיא] דעמיה ומדברנא [מנהיג] דאומתיה, בוצינא דנהורא סג), בריך מיתייך לשלם (כתובות יז.). קרקפנא סד)! חזיתיה לרישך ביני עמודי (יבמות עח.). בר איניש דאתי לקובלנא הוא יאי ונולתיה [מעילו] יאי (ב"ב קיא.). כי הוו מקלעי [פגעו] רבי ישמעאל ב"ר יוסי ורבי אלעזר ב"ר שמעון בהדי הדדי, הוי עייל בקרא דתורי בינייהו סה) ולא הוה נגען בהו (ב"מ פר.).

אדם המעלה: רבי עקיבא היה אומר חביב אדם שנברא בצלם, חיבה יתירה נודעה לו שנברא בצלם אלהים, שנאמר (בראשית ט) בצלם אלהים עשה את האדם (אבות פ"ג). אמר ר' ירמיה משום רשב"י: ראיתי בני עלייה והן מועטין, אם אלף הן אני ובני מהן, אם מאה הן אני ובני מהן, אם שנים הן אני ובני הן (סוכה מה:). איזהו מכובד? המכבד את הבריות (אבות פ"ד א). לעולם תהא דעתו של אדם מעורבת עם הבריות (כתובות יז.). הכל לפי מה שהוא אדם (עירובין מח.). באתר דלית גבר תמן הוי גבר (ברכות סג.). במקום שאין אנשים השתדל להיות איש (אבות פ"ב). הוי משתדל עם אדם שהשעה משחקת לו (פסחים קיב). מאי חזית דדמא דידך סומק טפי סו) דילמא דמא דההוא גברא סומק טפי (פסחים כה:). משה רבינו אמר אעברה נא ואראה את הארץ הטובה (דברים ג), א"ל הקב"ה משה! בטלת את שלי וקיימת את שלך אני אמרתי אשמידם ואתה אמרת סלח נא ונתקיים שלך, ועכשיו מבקש אני לקיים את שלי ולבטל את שלך— אתה רוצה לאחוז החבל בשני ראשין—אם אעברה נא אתה מבקש לקיים בטל סלח נא, ואם סלח נא אתה מבקש לקיים בטל אעברה נא! אריב"ל כיון ששמע משה רבינו כך, אמר לפניו, רבש"ע! ימות משה ומאה כיוצא בו ולא תנזק צפורנו של אחד מהם (דברים רבה פ"ז). ע"ע תוארים.

אדנות: [הקב"ה] זה שמי לעולם וזה זכרי לדור דור, לא כשאני נכתב אני נקרא נכתב אני ביו"ד ה"א [הוי"ה] ונקרא באל"ף דל"ת [ארני] וכו' (קידושין עא.). א"ר יוחנן משום רשב"י מיום שברא הקב"ה את העולם לא היה אדם שקראו להקב"ה „אדון" עד שבא אברהם וקראו אדון, שנאמר ויאמר אדני ה' במה אדע כי אירשנה (בראשית טו). אמר רב אף דניאל לא נענה אלא בשביל אברהם [שקראו להקב"ה אדון] שנאמר ועתה שמע אלהינו אל תפלת עבדך וגו' למען אדני (דניאל ט), למענך מבעי ליה! אלא בשביל אברהם שקראך אדון (ברכות ז:). ה' צבאות שמו (ישעיה מח) אדון הוא בצבא שלו (חגיגה טז.). כתיב כי קצר המצע מהשתרע והמסכה צרה כהתכנס (ישעיה כח), א"ר יונתן קצר מצע זה סז) מהשתרע עליו שני רעים (יומא ט:). ע"ע אלהות.

[אדנות באדם] ריב"ל אשכחיה לאליהו דהוי קיימי אפיתחא דמערתא דרבי שמעון בן יוחאי, א"ל אתינא לעלמא דאתי? א"ל אם ירצה האדון הזה סח) אריב"ל שנים ראיתי וקול שלישי שמעתי. א"ל אימתי אתי משיח? א"ל זיל שייליה לדידיה וכו' א"ל היום אם בקולי תשמעו (סנהדרין צח.). שלש פעמים בשנה יראה כל זכורך את פני האדון ה' אלהי ישראל (שמות לד) מאן פני האדון? דא רבי שמעון בן יוחאי (זהר ח"ב לח.). ותען חנה [אל עלי הכהן]

כברזל (רש"י.). ס) כי הוה בדיחא דעתיה הוי רגיל למימר הכי, הריני מוכן להשיב לשואלי דברי תורה כבן עזאי שהיה חריף ודרשן ואמר כל חכמי ישראל לפניו כקליפת השום. סא) אם תבקש לומר דבר שיקבלו הבריות אמור בשם אדם גדול. סב) אם בתו מאנוסתו נשואה לאחיו גם צרתה פטורה מיבום. סג) נר מזהיר, שהיה קלסתר פניו דלוק. סד) בעל גלגולת גדולה, שיש בו מוח הרבה, כלומר חכם גדול ראיתי אותך בין העמודים של בית המדרש דשף ויתיב בטבריא. סה) צמד בקר יכול לעבור ביניהם מתחת כריסן ולא נגעו בהם, מחמת שהיה כריסן עב כל כך, וגוזמי קתני. סו) דם אדום מורה על איש המעלה. סז) צלם שהעמיד מנשה בהיכל ה' נעשה צרה כביכול להקב"ה, ע"ד כי קשה לעבוד שני אדונים כאחד. סח) רש"י פירש כי שכינה היתה עמהם, ר"ל השכינה ורשב"י ומשיח, ואמרה השכינה אם ירצה האדון הזה הוא רשב"י כי היה מבני

ותאמר לא אדוני, אמר עולא אמרה לו: לא אדון אתה בדבר זה (ברכות לא.). אוריה החתי מורד במלכות [בית דוד] הוה, דאמר ליה ואדני יואב ועבדי ארוני סט) על פני השדה חונים (ש"ב יא) וכו' (שבת נו.). בתר מרי נכסי ע) ציבי משוך (ב"ק צב). כל שהוא משמש את רבו [אדונו] כראוי סופו שהוא יוצא לחירות, מנין אנו למדים? מיוסף, ע"י ששימש את רבו כהונן יצא לחירות (שה"ש רבה א). הקונה עבד עברי בקונה אדון לעצמו (ערכין ל.). הכותב נכסיו לבניו בחייו בקונה אדון לעצמו (ב"מ עה:). מכאן שבעל הקורה יכנוס בעובי הקורה (ברכות סד.). בעל הקורה עא) טוען בעוביה (ב"ר פמ"ב). בעל הבית יודע באיזה מקום הפקיד כליו (תנא דבי אליהו רבה פ"י). נפל ביתא עב) חבל לכוותא (שמ"ר פכ"ו). ביי תוהבא עג) מַפְּנֵי למרי דביתא (ויק"ר פי"ז). ע"ע עבדות.

אדר: באחד באדר משמיעין על השקלים ועל הכלאים, בחמשה עשר בו קורין את המגילה בכרכין, ומתקניו את הדרכים ואת הרחובות ואת מקואות המים, ועושין כל צרכי הרבים ויוצאין אף על הכלאים (שקלים פ"א א). שלוחים יוצאים מירושלם להודיע לבני הגולה מתי קדשו החדש כדי שידעו לקבוע ימי הפורים (ר"ה פ"א א). משנכנס אדר מרבין בשמחה, אמר רב פפא הילכך בר ישראל דאית ליה דינא בהדי גוי לימציה נפשיה באדר דבריא מזליה (תענית כט:). בשבעה באדר נולד משה ובשבעה באדר מת משה (תוספתא סוטה פי"א). בעשרים ותמניא ביה [באדר] אתת בשורתא טבתא ליהודאי דלא יעדון מפתגמי אורייתא, ובטלה הגזרה של מלכות יון שלא ימולו את בניהם ולא ישמרו את השבת (ר"ה יט.).

אהבה: הגידה לי שאהבה נפשי וגו', אומה [ישראלית] שאהבה נפשי, אומה שנתתי נפשי עליה וכו' (שה"ש רבה א). אע"פ שנחלקו בית שמאי ובית הלל [בהלכות אישות], לא נמנעו ב"ש מלישא נשים מב"ה ולא ב"ה מב"ש, ללמדך שחיבה וריעות נוהגין זה בזה, לקיים מה שנאמר (זכריה ח) האמת והשלום אהבו (יבמות יד:). מר בר רב אשי אמר פסילנא ליה לצורבא מרבנן לדינא, מ"ט דחביב עלי בגופא ואין אדם רואה חובה לעצמו (שבת קיט.). מצאתי יוסף הבבלי יושב לפניו והיה חביב לו ביותר עד) עד לאחת (מנחות יח.). הוא [הלל הזקן] היה אומר: למקום שאני אוהב שם רגלי מוליכות אותי (סוכה נג.). אהבה מבטלת שורה של גדולה, שנאה מבטלת שורה של גדולה (סנהדרין קה:). אמרי אינשי כי רחימתן הוה עזיזא, אפותיא דספסירא שכיבן, עה) השתא דלא עזיזא רחימתן, פוריא בר שיתין גרמידי לא סני לן (סנהדרין ז.). אהבה שהיא תלויה בדבר, בטל דבר בטלה אהבה, ושאינה תלויה בדבר אינה בטלה לעולם (אבות פ"ה יט). אהבת האשה בחור מסכן מזקן עשיר (רות רבה פ"ה). אהבה שאין עמה תוכחה אינה אהבה (ב"ר פנ"ד). אבב חנואתא נפישי אחי ומרחמי עו), אבב בזיונא לא אחי ולא מרחמי (שבת לב.). רבים יהיו דורשי שלומך, גלה סוד לאחד מאלף (יבמות סג: מס' בן סירא). נוח לקנות שונא וקשה לקנות אוהב (ילקוט ואתחנן רמז תתמה). הגרים והעבדים והעורבים אוהבים זה את זה (פסחים קיב.). שלשה אוהבים יש לו לאדם: בנים ובני ביתו, ממונו, ומעשיו הטובים. בעת פטירתו מן העולם אומר לבניו ובני ביתו הצילוני, והם משיבים ואומרים לו אין שלטון ביום המות (קהלת ח), אח לא פדה יפדה איש (תהלים מט); ממונו משיבו לא יועיל הון ביום עברה (משלי יא); אבל מעשיו הטובים אומרים לו עד שלא תבוא לדין אנו מקדימין אותך, שנאמר (ישעיה נח) והלך לפניך צדקך כבוד ה' יאספך (פרקי דר"א פל"ד).

[אהבת האדם] זה ספר תולדות אדם וגו', בן עזאי אומר זה כלל גדול בתורה, שלא תאמר הואיל ונתבזיתי יתבזה חבירי עמי, הואיל ונתקללתי יתקלל חבירי עמי וכו', אם עשית כן, דע למי אתה מבזה! בדמות אלהים עשה אותו (ב"ר פכ"ד סוף). הוי מקבל את כל האדם בסבר פנים יפות (אבות פ"א). לא יאמר אדם אוהב את החכמים ואשנא את עמי הארץ, אלא אהב את כולם (אדר"נ פט"ז). הוי אוהב את הבריות (אבות פ"א יב). והנה מן היאור עולות וגו' ותרעינה באחו, (בראשית מא) בשעה שהשנים יפות הבריות נעשו אחין אלו לאלו, אהבה ואחוה בעולם (ב"ר פכ"ט).

העלייה. וכן מוכח מהזהר כי קרא רשב"י אדון, וכמו שיש חיוב בעלייה לרגל כן יש חיוב לבקר את פני הרב ברגל, ופירוש הפסוק יראה כל זכורך לראות את פני האדון=הרב, כמו העלייה לראות את ה' אלהי ישראל. סט) ובזה השוה יואב לדוד. ע) אחר אדון בעל נכסים תמשוך עצים ותלך אחריו, שהוא בעל מזל ועל ידו גם אתה תתעשר. עא) האיש אשר הדבר נוגע לעצמו עליו לעמול בו יותר מזולתו. עב) כשנופל הבית אוי לחלונותיו; כשיפול האדון, עבדיו נופלין מאליהם, כמ"ש וכשל עוזר ונפל עזור (ישעיה לא). עג) אוי לו לאדון הבית שהגר מגרש אותו. עד) חביב לו מאד מאד, ורש"י פי' עד שהגיע להלכה אחת ולא משמע כן. עה) כשהיתה אהבתנו עזה שכבנו יחד על פי חודה של חרב ולא היה צר לנו המקום, ועתה כשרפתה אהבתנו לא די לנו גם רוחב מטה של ששים אמה. עו) לפתח החנות שמחלקים שם מזונות ירבו אחים ואוהבים, ולפתח העני אין אחים ואין אוהבים; רבים יחנפו לעשיר ובירדותו מגדולתו יעזבוהו ויכחשו לו, כמ"ש הון יוסיף

אהבת ה': אל תהיו כעבדים המשמשים את הרב על מנת לקבל פרס, אלא היו כעבדים המשמשים את הרב שלא על מנת לקבל פרס (אבות פ"א). שמא האמר אני לומד תורה בשביל שאקבל שכר, ת"ל לאהבה את ה' אלהיכם, כל מה שאתם עושים לא העשו אלא מאהבה (ספרי עקב פ' מא). כתיב ואהבת את ה' אלהיך, וכתיב את ה' אלהיך תירא. עשה מאהבה ועשה מיראה: עשה מאהבה שאם באת לשנוא דע כי אתה אוהב ואין אוהב שונא, עשה מיראה שאם באת לבעוט דע שאתה ירא ואין ירא בועט (ירוש' ברכות פ"ט). דרש ר' יהושע בן הורקנס, לא עבד איוב את הקב"ה אלא מאהבה שנאמר הן יקטלני לא איחל (איוב יג). ועדיין הדבר שקול לו אני מצפה או איני מצפה [הקרי „לא" אייחל]. ת"ל עד אגוע לא אסיר תומתי ממני (שם כז). מלמד שמאהבה עשה. אמר ר' יהושע מי יגלה עפר מעיניך ריב"ז שהיית דורש כל ימיך שלא עבד איוב את המקום אלא מיראה, שנאמר איש תם וישר וירא אלהים וסר מרע, והלא יהושע תלמיד תלמידך למד שמאהבה עשה (סוטה כז:). לא יאמר אדם אני אהיה ירא שמים ואוהב את הקב"ה על מנת שאעבור על אחת מכל המצות וכו' (אליהו רבה פכ"ו כב). מים רבים לא יוכלו לכבות את האהבה (שה"ש ח), מים רבים אלו אומות העולם, שנאמר כהמות ימים יהמיון (ישעיה יז), אם מתכנסין כל האומות לבטל את האהבה שבין הקב"ה לישראל אינן יכולין שנאמר (מלאכי א) ואוהב את יעקב (שמ"ר ריש פמ"ט).

אהל מועד: ע' בית המקדש

אוב וידעוני: ת"ר בעל אוב זה המדבר בין הפרקים ומבין אצילי ידיו, ידעוני זה המניח עצם ידוע עז) בפיו והוא מדבר מאליו וכו' ודורש אל המתים זה המרעיב עצמו והולך ולן בבית הקברות כדי שתשרה עליו רוח טומאה (סנהדרין סה:). א"ל ההוא צדוקי לרבי אבהו, אמריתו נשמתן של צדיקים גנוזות תחת כסא הכבוד אובא טמיא [בעלת אוב] היכא אסקיה לשמואל בנגידא [בכישוף]? א"ל התם בתוך שנים עשר חדש הוי וכו' (שבת קנב:).

אֲוָז: שפיל ואזל בר אווזא עח) ועינוהי מטייפין (מגילה יד:). הרואה אווז בחלום יצפה לחכמה שנאמר חכמות בחוץ תרונה (ברכות נז.). אווזא בזוזא ולא אשתכח, מאה אווזים בזוזא ולא איבעין (סוטה מח.). אווזא בזוזא וריאה עט) דידה בארבעה (חולין מט.). רבה בר בר חנא חזיא אווזי דשמטי גדפייהו משמנייהו פ) וקא נגרי נחלי דמשחא מתותייהו (ב"ב עג.).

אוזן: ע' אזנים

אוחז ביד: טוב מלא כף נחת (קהלת ד'), טוב מי שהוא שונה הלכות ורגיל בהם, ממי שהוא שונה הלכות ומדות ואינו חוזר עליהם להיות רגיל בהם, מתלא אמר טבא חדא ציפרא כפותא מן מאה פרחין (קהלת רבה ד).

אויב: ע' שונא

אויר: ארבעה טבעיים שברא מהם הקב"ה העולם, השלשה הם עליונים זה למעלה מזה, והרביעי הוא התחתון הכבד שבכולן, ואלו הן: הארץ היא הכבדה שבכולן, וכנגדה המים למעלה מן הארץ, האויר שממנו נוצר הרוח למעלה מן המים, והאש למעלה מן האויר, שהאש קשה מכולן והיא עולה עד לרקיע (במדבר רבה פי"ד). אויר יפה כמין הפסח ועד העצרת (ב"ר פל"ד). אוירא דארץ ישראל מחכים (ירוש' ר"ה פ"ב). אויר מגדל [מדור הפלגה] משכח את התלמוד (סנהדרין קט.). אמר רבי ארבע מאה בעייא [שאלות] בעי דואג ואחיתופל במגדל הפורח באויר (סנהדרין קו:). דעביד לעיולי אוירא ולאפוקי הבלא (שבת קמו.). זיקא [רוח] בעלמא היא דשקלא מינך (ב"ק לג:). אין אדם אוסר על חבירו דרך אויר (עירובין פח.).

אוכל נפש: אין אוצרין פירות דברים שיש בהן חיי נפש, כגון יינות שמנין וסלתות וכו' אין מוציאין פירות מא"י דברים שיש בהן חיי נפש וכו'. אוצרי פירות ומלוי ברבית ומקטיני איפה ומפקיעי שערים עליהן הכתוב אומר לאמר מתי יעבור החדש ונשבירה שבר וגו' (עמוס ח). אין משתכרין בא"י בדברים שיש בהן חיי נפש וכו'. אין משתכרין פעמים בבצים, יש אומרים מחד תרין, וי"א מתגר לתגר (ב"ב צ: צא.). פרהדרין [פקידי המלך] הללו חובטין אותן [התנחומין] כל י"ב חדש ואומרין להן: מכרו בזול מכרו בזול! (יומא ט.). ע"ע אכילה ושתייה.

אומות העולם: כתיב ה' מסיני בא וזרח משעיר למו (דברים לג), וכתיב אלוה מתימן יבא וגו' (חבקוק ג), מאי בעי בשעיר, ומאי בעי בפארן? א"ר יוחנן מלמד שהחזירה הקב"ה [לתורה] על כל אומה ולשון ולא קבלוה עד שבא אצל ישראל וקבלוה (ע"ז ב:). ת"ר כיצד כתבו ישראל את התורה? ר' יהודה אומר על גבי אבנים כתבוה שנאמר וכתבת על האבנים

רעים רבים ודל מרעהו יפרד (משלי יט ד). עז) ידוע שם חיה (רש"י), ואפשר שעניינו גלוי ומפורסם למכשפים. עח) משל לאביגיל שאמרה לדוד וזכרת את אמתך. עט) האווזים ידועים לחכמים, גם במשלי קרילאוו התפארו האווזים בחכמתם כי הצילו את רומא. הריאה של האווזה מתוקנת בסממנים מחירה ארבעתים מהאווזא גופא, כי הריאה מאירה את העינים. פ) הנוצות שלהן נופלות מרוב שומן ושומנם

את כל דברי התורה הזאת (דברים כז), ואח"כ סדו אותן בסיד. א"ל ר' שמעון, לדבריך היאך למדו אומות של אותו הזמן תורה? א"ל בינה יתירה נתן בהם הקב"ה ושיגרו נוטירין שלהם וקילפו את הסיד והשיאיה [העתיקוה]. ועל דבר זה נתחתם גזר דינם לבאר שחת, שהיה להם ללמוד [ולעשות] ולא למדו (סוטה לה:). דרש עולא יודוך ה' כל מלכי ארץ כי שמעו אמרי פיך (תהלים קלח), בשעה שאמר הקב"ה אנכי ולא יהיה לך, אמרו או"ה לכבוד עצמו הוא דורש, כיון שאמר כבד את אביך ואת אמך, חזרו והודו למאמרות הראשונות (קידושין לא.). אין אב למצרי משום דשטופים בזמה הם, דכתיב (יחזקאל כג) בשר חמור בשרם וזרמת סוסים זרמתם (יבמות צח.), והם עם הדומה לחמור (כתובות קיא.), לכנה שיבנה אשה לבית אמה (רות), לבית אומתה. אבנימוס הגרדי [נכרי] מתה אמו, ועלה ר' מאיר להראות לו פנים [לנחמו], ומצא אותם יושבין אבלים. לאחר זמן מת אביו ועלה ר"מ להראות לו פנים, ומצא אותן עסוקין במלאכתן, א"ל כמדומה אני שאמך חביבה עליך יותר מאביך. א"ל ולא כן כתיב אשה לבית אמה ולא לבית אביה? אמר לו יפה אמרת שאין אב לגוי (רות רבה פ"ב). א"ר נחמן אין מינין באומות, והא קא חזינן דאיכא? אימא אין רוב אומות מינין (חולין יג:). א"ל הקב"ה [למשה] לא כשעלתה על דעתך [לעשות מלחמה עם עמון ומואב] עלתה על דעתי, שתי פרידות [זוג יונים] יש לי להוציא מהן: רות המואביה ונעמה הנעמונית, ובשבילן חס הקב"ה על שתי אומות גדולות ולא החריבן (ב"ק לח:). נותן נשמה לעם עליה (ישעיה מב), בשר ודם אם יעשה לחברו רעה אינה זזה מלבו לעולם, אבל הקב"ה אינו כן, אלא היו ישראל במצרים והיו המצריים משעבדין אותם בחומר ובלבנים, ולאחר כל הרעות שעשו לישראל חס הכתוב עליהן ואמר לא תתעב מצרי כי גר היית בארצו, אלא רדפו אחר השלום שנאמר (תהלים לד) בקש שלום ורדפהו (דברים רבה פ"ה). בגוי נבל אכעיסם (דברים לב), אלו אנשי ברבריא ואנשי מרטניא שמהלכין ערומין בשוק, שאין לך משוקץ ומתועב לפני המקום יותר ממי שמהלך בשוק ערום (יבמות סג:). עד האידנא הוו פרסאי דלא קפדי אשפיכות דמים, והשתא איכא יוונאי דקפדי אשפיכות דמים (ב"ק קיז.). איך שבתה מדהבה (ישעיה יד), אמר רב יהודה א"ר, שבתה אומה זו שאמרה מדוד [ממון] והבא! ואיכא דאמרי שאמרה: מאד מאד הביא בלא מדה (שבת קמט:). א"ר חיננא בר פפא אין הקב"ה נפרע מן האומה עד שעת שלותה שנאמר (ישעיה כז) בסאסאה בשלחה תריבנה (סוטה ט.). א"ר יוחנן אוי להם לאו"ה שאין להם תקנה, שנאמר תחת הנחשת אביא זהב, פא) ותחת הברזל אביא כסף, ותחת העצים נחשת, ותחת האבנים ברזל (ישעיה ס), תחת רבי עקיבא וחבריו מאי מביאין? ועליהם הוא אומר (יואל ד) ונקיתי דמם לא נקיתי (ר"ה כג.). אמרו ישראל לפני הקב"ה רבון העולם! עד מתי אי אתה עושה דין באומות? אמר להם עד שתגיע עונתן ליבצר, שנאמר ביום ההוא כרם חמר ענו לה (ישעיה כז), כלום קוטף אדם את כרמו קודם שיתבשל? אלא מאחר שהוא מבושל הוא קוטפו ונותנו בגת ודורכו. כך אמר הקב"ה לישראל המתינו לי עד שתגיע עונתן של אדום ואני דורך אותה שנאמר (תהלים ס) על אדום אשליך נעלי (שמ"ר פ"ל). לעתיד לבוא מביא הקב"ה ספר תורה ומניחו בחיקו, ואומר מי שעסק בתורה יבא ויטול שכרו. מיד מתקבצין ובאין אומות העולם בערבוביא שנאמר כל הגוים נקבצו יחדיו (ישעיה מג). אמר להם הקב"ה אל תכנסו לפני בערבוביא, אלא תיכנס כל אומה ואומה וסופריה וכו' אמר להם הקב"ה במה עסקתם? אומרים לפניו רבש"ע! הרבה שווקים תקננו, הרבה מרחצאות עשינו, הרבה כסף וזהב הרבינו, וכולם לא עשינו אלא בשביל ישראל כדי שיתעסקו בתורה. אמר להם הקב"ה שוטים שבעולם! כל מה שעשיתם לצורך עצמכם עשיתם וכו'. כלום יש בכם מגיד זאת? שנאמר מי בכם יגיד זאת (שם) ואין זאת אלא תורה, שנאמר וזאת התורה אשר שם משה (דברים ד), מיד יצאו בפחי נפש (ע"ז ב:).

[חסידי אומות העולם] **ואנשים צדיקים המה** ישפטו אותם (יחזקאל כג), א"ר אלעזר אומות העולם נקראו צדיקים (ויק"ר פ"ה). כהניך ילבשו צדק, אלו צדיקי או"ה שהם כהנים להקב"ה (ילקוט תהלים רמז רצח). דודי ירד לגנו, זה הקב"ה שירד הקב"ה לעולמו לראות ולרעות את או"ה וללקוט שושנים את הצדיקים שבהם (ירוש' ברכות פ"ב). ישובו רשעים לשאולה כל שוכחי אלוה, אילו אמר הכתוב כל גויי הארץ היינו אומרים שכל הגוים אין להם חלק לעוה"ב, עכשיו שאמר כל גוים שוכחי אלוה, הא הצדיקים שבגוים יש להם חלק לעוה"ב (תוספתא סנהדרין פי"ג). חסידי או"ה יש להם חלק לעוה"ב (סנהדרין קה.). שלשים הכסף (זכריה יא), אלו שלשים צדיקי או"ה, שאומות העולם מתקיימים עליהם (חולין צב.). ה' אוהב

שוטף מתחתיהם. פא) לא נאמר תחת הכסף אביא זהב ותחת הברזל נחשת, כי אין פה הסדר רק לפי שווין של המתכיות, אלא גם לפי דמיונן ומראיהן, ונחשת דומה לזהב במראה, וכן יש מין עצים הדומים לנחשת, ומראה האבנים דומה לברזל. ולכן העריך הפחותים נגד המשובחים הדומין זה לזה, לרמז כי הקב"ה פורע מדה כנגד מדה. וזהו שאמר ר' יוחנן בנוגע לממון יוכלו האומות לפרוע חובם לישראל, אבל בנוגע לנפשות עדינות שהרגו אין להם פרעון כ"א בגופם, והפרעות האיומות שעושים לישראל ישלמו בדמם.

צדיקים, אם מבקש אדם להיות צדיק אפילו גוי יכול הוא (במדבר רבה פ״ח). זאת תורת האדם ה׳ אלהים (ש״ב ז), וכן הוא אומר פתחו שערים ויבא גוי צדיק שומר אמונים (ישעיה כו), ואומר זה השער לה׳ צדיקים יבואו בו, ואומר הטיבה ה׳ לטובים, לכהנים ללוים ולישראלים לא נאמר אלא לטובים (ספרא פ׳ אחרי מות). ע״ע **אדום; ישראל ואומות העולם; רומי.**

אומללים: שלשה צועקים ואינן נענים, ואלו הן: מי שיש לו מעות ומלוה אותן שלא בעדים. והקונה אדון לעצמו, ומי שאשתו מושלת עליו. איכא דאמרי דביש ליה בהאי מתא ולא אזיל למתא אחריתי (ב״מ עה:). ומוצא אני מר ממות את האשה (קהלת ז). אשה רעה וכתובתה מרובה צרתה בצדה וכו׳ קשה אשה רעה ביום סגריר שנאמר (משלי כז) דלף טורד ביום סגריר ואשת מדנים נשתוה (יבמות סג:). עבד שרבו מקרבו לדונו וממהר להעידו תקנה יש לו? (חגיגה ה.). הוי קא צווח עד דשף דעתיה מיניה (ב״מ פד.). אוי לצועק יותר מן הנצעק (ב״ק צג). ע״ע **צעקה; צרה.**

אומנות: אף אדם הראשון לא טעם כלום עד שעשה מלאכה; אף הקב״ה לא השרה שכינתו על ישראל עד שעשו מלאכה, שנאמר (שמות כה) ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם (אדר״נ פי״א). האב חייב בבנו למולו ולפדותו וללמדו תורה ולהשיאו אשה וללמדו אומנות וכו׳ ר׳ יהודה אומר כל שאינו מלמד את בנו אומנות כאילו מלמדו ליסטות (קידושין כט.). ר״מ אומר לעולם ילמד אדם את בנו אומנות נקיה וקלה, ויתפלל למי שהעושר והנכסים שלו, שאין לך אומנות שאין בה עניות ועשירות, שלא עניות מן האומנות ולא עשירות מן האומנות, אלא הכל לפי זכותו (קידושין פב.). אשרי מי שרואה את הוריו באומנות מעולה, אוי לו למי שרואה את הוריו באומנות פגומה. אי אפשר לעולם בלא בסם ובלא בורסקי, אשרי מי שאומנתו בסם, ואוי לו למי שאומנתו בורסקי (שם:). א״ר יוחנן מנין שלא ישנה אדם מאומנתו של אבותיו? שנאמר (מ״א ז) וישלח המלך שלמה ויקח את חירם מצור בן אשה אלמנה הוא ממטה נפתלי ואביו איש צורי חרש נחשת (ערכין טז:). תני רבי ישמעאל ובחרת בחיים (דברים ל) זו אומנות (ירוש׳ פאה פ״א). צריך האדם לעמול ולעשות בשתי ידיו והקב״ה שולח לו את ברכתו (תנחומא ויצא סי׳ יג). ילמד אדם אומנות והקב״ה מפרנסו (קהלת רבה פ״ו). אם אדם עושה הרי הוא מתברך ואם לאו אינו מתברך (מדרש תהלים כג). אדם עושה בידיו והקב״ה מברך מעשי ידיו, יכול יהא יושב ובטל? ת״ל בכל מעשיך אשר תעשה (מדרש תהלים קלו). שב שני הוי כפנא פב) ואבבא אומנא לא חליף (סנהדרין כט.). אהב את המלאכה ושנא את הרבנות (אבות פ״א י). כל שאין בידו אומנות למה הוא דומה? לכרם שאין מוקף גדר, ולחריץ שאין מוקף סייג וכו׳; לכרם פרוץ שבהמה וחיה נכנסין לתוכו (תוספתא קידושין פ״א). באלכסנדריא [בישוב היהודים שהיו שם כפלים כיוצאי מצרים] לא היו יושבין מעורבין, אלא זהבין בפני עצמן, וכספין בפני עצמן, ונפחין בפני עצמן, וטרסין בפ״ע, וגרדיים בפ״ע. וכשעני נכנס שם היה מכיר בעלי אומנהו ונפנה לשם, ומשם פרנסתו ופרנסת אנשי ביתו (סוכה נא:). אלישע בן אבויה הוה עליל לבית ועדא והוה חמי טליא קומי ספרא והוה אמר מה אלין יתבין עבדין הכא?! אומנתיה דהן בנאי, אומנתיה דהן נגר, אומנתיה דהן צייד, אומנתיה דהן חייט. וכיון דהוון שמעין כן פג) הוון שבקין ליה ואזלין (ירוש׳ חגיגה פ״ב). אי סְפְרָא לא סַיְיפָא פד), ואי סייפא לא ספרא (עירובין יז:). שבק חרבא למאן דאגח קרבא (זהר בלק קצ:). כשם שהוא אינו מתגדר במלאכתי כך אני איני מתגדר במלאכתו (ברכות יז.). משל למה״ד למי שהיה יודע שלש אומניות: זהבי, ויוצר, וזגגי. כל מי שהיה מחבב את בנו היה קורא אותו בנו של זהבי, וכל מי שהוא שונאו קורא אותו בנו של זגג וכו׳ (במדבר רבה פ״ב). א״ר אלעזר עתידין כל בעלי אומניות שיעמדו על הקרקע, שנאמר וירדו מאניות כל תופשי משוט מלחים כל חובלי הים על הארץ יעמדו (יחזקאל כז). ואמר ר״א אין לך אומנות פחותה מן הקרקע שנאמר וירדו (יבמות סג.). את הכל עשה יפה בעתו, מלמד שכל אחד ואחד ייפה לו הקב״ה אומנתו בפניו (ברכות מג:). את אשת רעהו לא טימא, שלא ירד לאומנות חבירו (סנהדרין פא.). אין לך אדם אוהב בן אומנתו, אבל החכם אוהב בן אומנתו, שנאמר (תהלים יא) צדיק ה׳ צדקות אהב ישר יחזו פנימו (ב״ר פל״ב). אין אומן בלא כלים (אבות דר״נ פכ״ב). נגר שאין בידו ארגליא [כלי אומנות] אינו נגר (שמ״ר פ״מ). אית דידע למחרוז פה) ולא ידע למקדח, ברם אנא הוינא חרוזא ואנא

פב) שבע שנים היה רעב ואפתח אומן לא עבר, כי לעולם יוכל להחליף פרי עבודתו בצרכי אוכל נפש. פג) כאשר שמעו התלמידים כי יצליחו יותר באומנות ידועה היו עוזבין את רבן ותורתו והלכו להם, ואף כי יצא אלישע לתרבות רעה וקצץ בנטיעות, אפשר שכוונתו היתה רצויה מפני שראה כי לא היו מסוגלים לתורה, וכמו שאמרו אי סייפא לא ספרא. פד) סופר וצורבא מרבנן לא יוכל להיות איש מלחמה, ואיש מלחמה לא יוכל להיות סופר; לא יוכל איש לאחוז בשתי אומניות כאחת. פה) יש אומן היודע לבחור מרגליות ולהשוותן ולחרוז אותם על הפתיל, אבל לא יבין איך לנקוב המרגליות, כי היא מלאכה אחרת, והוא היה

הוינא קדוחא (שה"ש רבה פ"א). כפא דחטא נגרא בגוויה נשרוף חרדלא פו); גיורא בגיריה מיקטל; סדנא בסדנא יתיב מדויל ידיה משתלם (פסחים כח.). אומנא כד מליל פז) באומנתיה מליל (זהר משפטים קז.). אם ברח ראש האומניות ברחה כל האומניות (מדרש תהלים קיד). אי לא עבדת לא עבדת, אי עבדת איבעי לך למיעבד כדפקדוך (יומא עז.). אין בעלי אומניות רשאין לעמוד מפני ת"ח בשעה שעוסקין במלאכתן (קידושין לג.). כתיב אהיה אצלו אמון (משלי ח), התורה אומרת אני הייתי כלי אומנתו של הקב"ה. בנוהג שבעולם מלך ב"ו בונה פלטין, אינו בונה אותה מדעת עצמו אלא מדעת אומן, והאומן אינו בונה אותה מדעת עצמו אלא דיפתראות ופנקסאות יש לו, לדעת היאך הוא עושה חדרים היאך הוא עושה פשפשין. כך היה הקב"ה מביט בתורה ובורא את העולם (ב"ר פ"א). כל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטלה וגוררת עון (אבות פ"ב). ע"ע מלאכה; עבודת האדמה.

[בעלי אומנות מחכמי התלמוד] רב יוסף איעסק בריחיא, רב ששת איעסק בכשורי [לשאת קורות], אמר גדולה מלאכה שמחממת את בעליה (גיטין סז:). הלל הזקן היה חוטב עצים ובכל יום היה משתכר טרעפקיא [חצי דינר] ומפרנס בני ביתו במחצה, והמחצה השנית נתן שכר הכניסה לביהמ"ד (יומא לה.). שמאי היה בנאי (שבת לא.). שמעון הפקולי היה עושה בצמר גפן שקורין פיקולא (מגילה יז: רש"י). יוסי בן חלפתא היה שחלא=עובד עורות (שבת מט:). שמעון שזורי נקרא כן ע"ש מלאכתו (דמאי פ"ד א). רבי יהושע שנבחר לנשיא היה נפחא (ברכות כח. ובירוש' אמרו שעביד מחטין). ר' יוסי ציידנא=עושה מצודות (ירוש' ברכות פ"ד), והוא ר' יוסי החורם (מנחות לז.). לוי הסרד=עושה מצודות (יומא פה.). אבא חלקיה היה רפיק בדברא=עובד בשדה (תענית כג.). רבי מאיר היה לבלר וסופר (עירובין יג.), ואמרו שהיה כתבן טב והשתכר שלשה סלעים בכל שבוע (קהלת רבה פ"ב). רבי עקיבא היה מביא חבילה של עצים בכל יום (אבות דר"נ פ"ו). רבי נחוניא היה חופר שיחין (שקלים פ"ה). רבי יצחק נפחא (חולין ק.). ר' יוחנן הסנדלר (אבות פ"ד). רבי יוחנן חקוקאה (פסחים ג.). אבין נגרא = חורש עצים (שבת כג:). רב חנינא ורב אושעיא הוו אשכפי=תופרי מנעלים בא"י (פסחים קיג:). קרנא הוי תהו באמברא דחמרי [מריח היין לידע איזה ראוי להתקיים באוצרות] (כתובות קה.). אבא הושעיא איש טורייא היה כובס (ירוש' ב"ק פ"י). רב חסדא ורב פפא עשו שכר (פסחים קיג:), ולזה נקרא ר' פפא סודני (ברכות מד:). אבא בר זמינא היה חייט (ירוש' סנהדרין פ"ג). דניאל חייטא (ויק"ר פל"ב). חנן חייטא (ע"ז לט.). יהודה חייטא (ב"ב קסד:). ר' אדא משוחאה=מודד קרקעות (ב"מ קז:). ר' אבא אומנא היה מקיז דם (תענית כא:). רב אדא סבולאה היה רועה בהמות בשכר (ב"מ צג:). בר אמוראי [אמודאי] היה מלומד לשוט במים והיה מעלה משם אלמוגים ומרגליות (ר"ה כג.). ר' יהודה היה נחתום (ב"ב קלב.).

אומץ לב: אם דומה הדיין למלך שאינו צריך לכלום יעמיד ארץ, ואם דומה לכהן שמחזיר על הגרנות פח) יהרסנה (כתובות קה:). בן כוזבה [בר כוכבא] היו לו מאתים אלף מטיפי אצבע פט). ש־חו החכמים ואמרו לו עד מתי אתה עושה את ישראל בעלי מומים? אמר להם וכי היאך אפשר לבדקן? אמרו לו כל מי שאינו רוכב על סוסו ועוקר ארז מן לבנון לא יהיה נכתב באיסטרטיא שלך (ירוש' תענית פ"ד ה). ההוא תלמידא דהוה קא אזיל בתריה דר' ישמעאל בר' יוסי בשוקא דציון, חזייה דקא מפחיד, א"ל חטאה את! דכתיב פחדו בציון חטאים (ישעיה לג), א"ל והכתיב אשרי אדם מפחד תמיד (משלי כח), א"ל ההוא בדברי תורה כתיב. יהודה בר נתן הוה שקיל ואזיל בתריה דרב המנונא, אתנח [נאנח], אמר ליה יסורים בעי ההוא גברא לאתויי אנפשיה דכתיב (איוב ג) כי פחד פחדתי ויאתינו ואשר יגורתי יבא לי (ברכות ס.). בשעת שהוציאו את ר"ע להריגה זמן ק"ש היה והיו סורקים את בשרו במסרקות של ברזל, והיה מקבל עליו עול מלכות שמים, א"ל תלמידיו עד כאן! אמר להם, כל ימי הייתי מצטער על פסוק זה: בכל נפשך, אפילו נוטל את נשמתך, אמרתי מתי יבא לידי ואקיימנו? ועכשיו שבא לידי לא אקיימנו?! היה מאריך באחד עד שיצאתה נשמתו באחד (ברכות סא). ע"ע פחד.

און גליון: הגליונים [און-גליונים] וספרי צדוקים אין מצילין אותם [בשבת] מפני הדליקה צ). ר' יוסי

בקי בשניהן. פו) הכף שעושה הנגר בה נכוה פיו בחרדל; האומן העושה כלי זיין וחצים לפעמים נהרג בחץ שלו; האוכן שחקק הסד עבור אסירים לפעמים משימין את רגליו בסד הזה. וכל אלה באו להורות כי האומן לפעמים עושה דבר לרעתו. פז) האומן כשהוא מסיח לפי תומו מזכיר אומנתו. פח) אסור לכהן להחזיר על הגרנות בדי ליקח תרומה, כי רשות לבעל הגורן לתת תרומתו לכהן שירצה, והכהן המחזיר על התרומה הוא דומה לעני המחזיר על הפתחים (שנאררער), שהוא נסמך על שלחן אחרים, ולא יוכל לעשות כאדם העושה בתוך שלו. וכן הדיין או המלך שאין לו אומץ לב ונשען על דעת אחרים לא יוכל לשפוט מישרים. פט) שהיו נבדקים ע"י שקטעו אצבע מידיהם להראות כי הם אבירי לב. צ) און גליון הוא ספר „ברית החדשה" של הנוצרים (Evangelium), וידוע כי המיסדים הראשונים היו יהודים, ומכונים בשם מורכב נוצרים־יהודים,

אומר בחול קודר את האזכרות שבהן וגונזן והשאר שורפן. אמר ר' טרפון אקפח את בני שאם יבואו לידי שאני אשרוף אותם ואת האזכרות שבהן, שאפילו אדם רודף אחריו להרגו ונחש רץ להכישו נכנס לבית ע"ז ואין נכנס לבתיהן של אלו, שהללו מכירין וכופרין והללו אין מכירין וכופרין, ועליהן הכתוב אומר אחר הדלת והמזוזה שמת זכרונך (ישעיה נז). א"ר ישמעאל ק"ו ומה לעשות שלום בין איש לאשתו [בסוטה] אמרה תורה שמי שנכתב בקדושה ימחה על המים, הללו שמטילין קנאה ואיבה ותחרות בין ישראל לאביהן שבשמים על אחת כו"כ! ועליהם אמר דוד הלא משנאיך ה' אשנא ובתקוממיך אתקוטט תכלית שנאה שנאתים לאויבים היו לי (תהלים קלט). וכשם שאין מצילין אותן מפני הדליקה כך אין מצילין אותן לא מן המפולת ולא מן המים ולא מדבר המאבדן (שבת קטז.).

אונאה: כשם שאונאה במקח וממכר [אסור], כך אונאה בדברים: לא יאמר לו בכמה חפץ זה והוא אינו רוצה ליקח; אם היה בעל תשובה לא יאמר לו זכור מעשיך הראשונים; אם הוא בן גרים לא יאמר לו זכור מעשה אבותיך, שנאמר וגר לא תונה ולא תלחצנו (שמות כב). גדול אונאת דברים מאונאת ממון, שזה נאמר בו ויראת מאלהיך (ויקרא כה), כי הוא דבר המסור ללב, וזה לא נאמר בו ויראת מאלהיך; זה בגופו וזה בממונו; זה ניתן להשבון וזה לא ניתן להשבון (ב"מ נח:).

אונס: אונס רחמנא פטריה (נדרים כז.). על כל עבירות שבתורה יעבור ואל יהרג [באונס] חוץ מע"ז גלוי עריות ושפיכת דמים (סנהדרין עד.). ואהבת את ה' אלהיך וגו', תניא ר"א אומר אם נאמר בכל נפשך למה נאמר בכל מאדך וכו', אלא יש לך אדם שממונו חביב עליו מגופו לכך נאמר בכל מאדך. ר"ע אומר בכל נפשך אפילו נוטל את נפשך (ברכות סא:). אמר רב אלמלא נגדוהו צא) לחנניא מישאל ועזריה הוו פלחי לצלמא (כתובות לג:). אמר מר האדם בשבועה צב) פרט לאנוס, היכי דמי? כדרב בהנא ורב אסי כי הוו קיימי מקמי דרב, מר אמר שבועתא דהכי אמר רב! ומר אמר שבועתא דהכי אמר רב! כי אתו לקמיה דרב אמר כחד מינייהו, א"ל אידך ואנא בשקרא מישתבעי? א"ל לבך אנסך (שבועות כו.). ע"ע שבועה.

אופה: ע' נחתום

אוצר: מעשה במונבז המלך שבזבז אוצרותיו ואוצרות אביו בשני בצורת, חברו עליו אחיו ובית אביו ואמרו לו אבותיך גנזו והוסיפו על של אבותם ואתה מבזבזם! אמר להם אבותי גנזו למטה ואני גנזתי למעלה, אבותי גנזו במקום שהיד שולטת בו ואני גנזתי במקום שאין היד שולטת בו, אבותי גנזו דבר שאין עושה פירות ואני גנזתי דבר שעושה פירות שנאמר אמרו צדיק כי טוב כי פרי מעלליהם יאכלו (ישעיה ג), אבותי גנזו אוצרות ממון ואני גנזתי אוצרות נפשות, שנאמר פרי צדיק עץ חיים ולוקח נפשות חכם (משלי יא), אבותי גנזו לעוה"ז ואני גנזתי לעוה"ב שנאמר (ישעיה נח) והלך לפניך צדקך כבוד ה' יאספך (ב"ב יא.). רבנן אמרי אם מתכנסין הם כל בני טבריא לאכול מה שבתחום טבריא, וכל בני צפורי לאכול מה שבתחום צפורי, אין בה קומץ קומץ, הדא אמרה שהברכה נתונה צג) באוצרות (ב"ר פ"צ). רשב"י דרש ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם (שמות כא), מה הסימה [אוצר] הזו אינה נגלית לכל בריה, כך אין לך רשות לשקע את עצמך בדברי תורה אלא לפני בני אדם כשרים (ירוש' ע"ז פ"ב). דרש רבא מאי דכתיב חתר בחשך בתים יומם חתמו למו לא ידעו (איוב כד), מלמד שהיו [אנשי סדום] נותנים עיניהם בבעלי ממון ומפקידים אצלו אפרסמון ומניחים [בעלי הממון] אותם בבית גנזיהם [אוצרות שממונם מונח שם], לערב באים ומריחים אותו ככלב, ובאים וחותרים שם ונוטלים אותו ממון (סנהדרין קט.). אנטונינוס שלח לרבינו [רבי] א"ל בגין דתסוורתא [אוצרות המלך] חסרין, מה נעביד ונמלא יתהון? נסביה לשלוחא ועייליה לגו פרדסא, שרי עקר פולגין רברבין ושתיל דקיקין צד). א"ל הב לי אוטוגרפא [אגרת בכתב ידו], א"ל לית את צריך. סליק לגביה א"ל דין הן אוטוגרפא? א"ל לא יהיב לי כלום, א"ל למה אמר לך? א"ל לא אמר כלום. א"ל ולא עבד קדמך כלום? א"ל נסבני ואעלני לגו פרדיסא, שרי עקר פולגין רברבין ושתיל דקיקין וכו' מיד הבין, שרי מפיק דוכסין ומעיל דוכסין עד זמן דאתמלי תסוורתא (ב"ר פס"ז). ר"ע נקרא אוצר בלום, שהיה מלא בהלכה אגדה וכו' (גיטין סז.). מטה של עם הארץ היא אוצר בלום שמניחים תחת מטתן אוכלים וכלים מעורבים יחד (ב"ב נח.). ע"ע אוכל נפש; עשירות.

והמלות און גליון נלקו בחסר ויתיר, גם נקראו בשם סתם גליונים, ולפעמים תחת „און" כתיב „עון". צא) אם היו מכין אותם ביסורין לא יכלו לגבור על עצמן מלעבוד הצלם, כי יסורין קשים ממיתה ע"י שרפה בכבשן האש. צב) שיהא אדם בשעת שבועה, שיהא לבו עליו, ולא שיהא לבו אונסו, כסבור לישבע באמת אך לא יכול לעבור על דעתו. צג) שאוצרים שם התבואה ממקומות אחרים. צד) התחיל לעקור צנונות גדולים ונטע במקומם צנונות קטנים, לרמז לו שיעביר את הפקידים הגדולים וימנה פקידים קטנים תחתם, והם יתנו לו כסף למלאות האוצרות הריקנים.

אוקינוס: בראשית הבריאה היה כל העולם מלא מים והארץ שקועה במים, אמר הקב"ה ותראה היבשה! אמרו המים הרי כל העולם אנו מלאים ועד עכשיו צר לנו, להיכן אנו הולכין? יהי שמו מבורך בעט באוקינוס והרגו, שנאמר בכחו רגע הים ומתבונתו מחץ רהב (איוב כו), כשהרג אותן יש אומרים שהן בוכין עד היום, שנאמר הבאת עד נבכי ים (איוב לח), ולכן נקרא אוקינוס ים המות צה), ועתיד האלהים לרפאותו, שנאמר אל הימה המוצאים ונרפאו המים (יחזקאל מז.) כיון שראו שאר המים שבעט באוקינוס לקול צעקתו ברחו חביריו, שנאמר מן גערתך ינוסון (תהלים קד), והיו בורחין ולא היו יודעין להיכן בורחין, שנאמר יעלו הרים ירדו בקעות אל מקום זה יסדת להם (שם), וזהו מקום של לויתן, שנאמר לויתן זה יצרת לשחק בו גבול שמה כל יעבורון (שמ"ר פט"ו). ר' אליעזר אומר כל העולם כלו מימי אוקינוס הוא שותה, שנאמר ואד יעלה מן הארץ והשקה את כל פני האדמה (בראשית ב), א"ל ר' יהושע, והלא מימי אוקינוס מלוחין הן? א"ל ממתקין הן בעבים (תענית ט:). דכולי עלמא נמי מקיף אוקינוס (עירובין כב.). בימי המבול לא מתו הדגים שברחו לים הגדול לאוקינוס (ב"ר פל"ב). מעשה בר"א ור' יהושע שהיו פורשין לים הגדול ונכנסה ספינתן לים שאין המים מהלכין, א"ל ר"א לר' יהושע לא באנו לכאן אלא לנסיון, מלאו משם חבית מים, מכיון דאתי לרומי אמר לון אדריאנוס מי אוקינוס מן הן? אמרין ליה מים [של אוקינוס] בולעים הן למים, אמר לון אפשר כל הנחלים שם ואינן מתמלאין? אמרין ליה בולעין הן לכל מים שבעולם, אמר לון איני מאמין לכם עד דתחמון לי לכאן. נסבון המים שלקחו מימי אוקינוס ומלון לוקניתא [ספל] מים והוון יהבי בגוי המים והן בולעין להון. על דעתיה דר"א משם הם שואבין, ועל דעתיה דר' יהושע משם הם שבים ללכת (קהלת רבה פ"א).

אור: אמר הקב"ה עד מתי יהא העולם מתנהג באפילה? תבוא האורה! ויאמר אלהים יהי אור (ב"ר פ"א). ר' לוי בשם רבי נזירא: שלשים ושש שעות שמשה אותה האורה שנבראת ביום הראשון: י"ב בערב שבת וי"ב בליל השבת וי"ב בשבת, והיה אדם הראשון מביט בו מסוף העולם ועד סופו, כיון שלא פסקה האורה התחיל כל העולם כלו משורר, שנאמר תחת כל השמים ישרהו ואורו על כנפות הארץ (איוב לז), כיון שיצאת שבת התחיל משמש החשך ובא, נתירא אדם ואמר אך חשך ישופני (תהלים קלט), באותה שעה זימן לו הקב"ה שני רעפים והקישן זה לזה ויצא מהן האור, ובירך עליה, הדא הוא דכתיב (שם) ולילה אור בעדני (ירוש' ברכות פ"ח). ר"ש בן יהוצדק שאל לרבי שמואל בר נחמן, בשביל ששמעתי עליך שאתה בעל אגדה: מהיכן אורה יצא לעולם? א"ל נתעטף הקב"ה כשלמה והבהיק כל העולם כולו מזיו הדרו. א"ל בלחישה. א"ל מקרא מלא הוא, שנאמר עוטה אור כשלמה נוטה שמים כיריעה (תהלים קד), ואת אומר לי בלחישה? אמר כשם שאמרוה בלחישה כך אמרתי לך בלחישה (ויק"ר פל"א). אור שברא הקב"ה ביום הראשון אדם צופה בו מסוף העולם ועד סופו, כיון שנסתכל הקב"ה בדור המבול ובדור הפלגה וראה מעשיהם מקולקלים עמד וגנזו מהן, שנאמר (איוב לח) וימנע מרשעים אורם (חגיגה יב.). אלכסנדרוס מוקדון שאל לזקני הנגב אמר להן אור נברא תחלה או חושך? אמרו לו מילתא דא אין לה פתר (תמיד לב.). כתיב כי אתה תאיר נרי (תהלים יא), אמרו ישראל לפני הקב"ה, רבש"ע אתה אומר שנאיר לפניך [את המנורה], אתה הוא אורו של עולם והאורה דרה אצלך, דכתיב ונהורא עמיה שרי (דניאל ב), ואתה אומר אל מול פני המנורה יאירו שבעת הנרות? אמר להם הקב"ה לא שאני צריך לכם, אלא שתאירו לי כדרך שהארתי לכם [בענן האש], למה? כדי לעלות אתכם בפני האומות, שיהיו אומרים: ראו, היאך ישראל מאירין למי שהוא מאיר לכל העולם! (במד"ר פט"ו). דרש ר' שמלאי מאי דכתיב הוי המתאוים את יום ה' למה זה לכם יום ה' והוא חשך ולא אור (עמוס ה'), משל לתרנגול ועטלף שהיו מצפין לאור, א"ל תרנגול לעטלף: אני מצפה לאורה שאורה שלי היא צו), ואתה למה לך אורה? (סנהדרין צח:). אמר רבא מאי דכתיב ונוגה כאור תהיה קרנים מידו לו ושם חביון עוזו (חבקוק ג), למה צדיקים דומין בפני השכינה? כנר בפני האבוקה (פסחים ח.). אלמלא נשתייר במערה כמלא מחט לא היו יכולים לעמוד בפני האורה (מגילה יט:). והיה ביום ההוא לא יהיה אור יקרות וקפאון (זכריה יד), מאי יקרות וקפאון? א"ר אלעזר זה אור שיקר בעוה"ז וקפוי לעוה"ב (פסחים נ.). יהויקים אמר [להכעיס ה'] כלום צריכין אנו לאורו? יש לנו זהב פרוים שאנו משמשין בו [שמאיר בזוהרו], יטול אורו (סנהדרין קג:). אבן טובה הושיבה באמצע סעודה [של אחשורוש] ומאיר כצהרים (מגילה יב.). נח הכניס אבנים טובות בתיבה, בשעה שכהות ידע שהוא לילה (ירוש' פסחים פ"א). מאור גדול ראיתי בים (ב"ב עד:). זיהרא דשמשא קשי כשמשא (יומא כח:). א"ר יונתן למה נקרא שמה ריאה שמאירת את העינים (חולין מט.). טובי נהורי איכא בנורא (פסחים נב.). תלה הכתוב המצוה בנר והתורה באור שנאמר כי נר מצוה ותורה

צה) כנראה חשבו כי ים המלח או ים סדום נמשך מן אוקינוס, יען גם מימי אוקינוס מלוחים הם. צו) להנאתי שיש לי עינים לראות, אבל עטלף אין לו עינים, ואור כחשך לו.

אור (סוטה כא.). בית המקדש אורו של עולם (ב"ר פ"א). המשתמש באור תורה אור תורה מחייהו (כתובות קיא:). א"ר יוחנן כל זמן שאורו של גדול קיים צז) אין אורו של קטן מתפרסם, שקע אורו של גדול מתפרסם אורו של קטן (ב"ר פ"ו). מי זאת הנשקפה כמו שחר וגו׳ דילמא [מעשה] רבי חייא רבה, ורבי שמעון בר חלפתא הוין מהלכין בהדא בקעת ארבאל בקריצתה [בעת עלית עמוד השחר], וראו אילת השחר שבקעה אורה, א"ל רבי חייא לר"ש: כך תהיה גאולתן של ישראל מצפצפת [מבצבצת לאט לאט], דכתיב כי אשב בחשך ה׳ אור לי (מיכה ז), מתחלה היא באה קימעא קימעא, ואח"כ היא מנצצת ובאה, ואח"כ פרה ורבה, ואח"כ מרטבת והולכת [מרחבת ומגדלת]. כך בתחלה ומרדכי יושב בשער המלך, ואח"כ ומרדכי יצא מלפני המלך בלבוש מלכות, ואח"כ וליהודים היתה אורה ושמחה (שה"ש רבה ה). גלגל של עין, אין אדם רואה מתוך הלבן שבו אלא מתוך השחור [האישון], כך מתוך חשכה ברא לנו הקב"ה אורה (ויק"ר פל"א). מי שהוא באפלה רואה את מי שהוא באורה (מכילתא פ׳ בשלח). ברזל כל זמן שהוא בתוך האור עושין ממנו כל כלים שירצו (אדר"נ פט"ז). ע"ע א ב ו ק ה; ח ש ך; נ ר; ש מ ש.

אורחים: שני בני אדם קבלו שני צדיקים ונתברכו בשבילן, שלא היו להם בנים מתחלה, ומשנכנסו לבתיהם נתן להן הקב"ה בנים—לבן ויתרו (תנחומא שמות). רשעים קודמין לשמן: נבל שמו, גלית שמו; צדיקים שמן קודמין: ושמו אלקנה ושמו מרדכי. איתיבון ושמו מיכיהו? לפי שהיה מקבל אורחים כתבו שמו בשם הצדיקים (במדבר רבה פ"י). ר׳ נתן אומר מגרב לשילה שלשה מילין והיה עשן המערכה ועשן פסל מיכה מתערבין זה בזה, בקשו מלאכי השרת לדוחפו, אמר להן הקב"ה הניחו לו! כי פתו מצויה לעוברי דרכים (סנהדרין קג:). גברא דקרי אבבא ואמר ליה „אין", מר סבר „אין" עול תא משמע, ומר סבר „אין" קום ארוכתך משמע (ב"ק לג.). דרך ארץ הוא שהבאים מן הדרך מקדמין אותם במאכל ובמשתה (ויק"ר פל"ד). דרכו של איש לקדם ואין דרכה של אשה לקדם (יבמות עו:). אשה מכרת באורחין יותר מן האיש (ברכות י:). אשה עיניה צרה באורחין יותר מן האיש (ב"מ פז.). אורח אין בו משום זונות (פסחים קי.). בן סירא חשב לדבר קל מסובין שיהא אורח מבנים אורח (ב"ב צח:). אורח מכנים אורח הרי זה מגונה (ד"א זוטא פ"ח). בן זומא אומר אורח רע מהו אומר: וכי מה אכלתי משל בעל הבית?—חתיכה אחת אכלתי, כוס יין שתיתי, וכל טורח שטרח לא טרח אלא בשביל אשתו ובניו. אבל אורח טוב אומר: ברוך בעה"ב, זכור בעה"ב לטובה! כמה יין הביא לפני, כמה חתיכות הביא לפני, כמה טורח טרח לפני! כל מה שטרח לא טרח אלא בשבילי, וכן הוא אומר (איוב לו) זכור כי תשגיא פעלו אשר שוררו אנשים (ירוש׳ ברכות פ"ט). ע"ע ה כ נ ס ת א ו ר ח י ם.

אורייתא: אמר רב כהנא כי הוינן בי רב יהודה הוה אמר לן: בדאורייתא מותבינן תיובתא והדר עבדינן מעשה צח), בדרבנן עבידנן מעשה והדר מותבינן תיובתא (ערובין סז:). א"ל ר׳ יוחנן לזעירי: אורייתא כשרה צט) בנתין לא כשרן? (קידושין עא:). ע"ע ת ו ר ה.

אורים ותומים: כהן גדול המשמש בשמונה בגדים שואל באורים ותומים, ואין נשאלין אלא למלך ולאב בית דין ולמי שהצבור צריך בו (משנה יומא עא:). ת"ר כיצד שואלין? השואל פניו כלפי נשאל, והנשאל פניו כלפי שכינה. [לדוגמא] השואל אומר ארדוף אחרי הגדוד הזה (ש"א ל), והנשאל אומר כה אמר ה׳ עלה והצלח. אין שואלין שני דברים כאחד ואם שאל אין מחזירין אלא ראשון, שנאמר היסגרוני בעלי קעילה בידו הירד שאול? וגו׳ (שם כג), ויאמר ה׳ ירד. ואם הוצרך הדבר לשנים, מחזירין לו שנים, שנאמר וישאל דוד בה׳ לאמר הארדוף אחרי הגדוד הזה האשיגנו? ויאמר לו רדוף כי השג תשיג והצל תציל. ואע"פ שגזירת נביא חוזרת, גזירת אורים ותומים אינה חוזרת שנאמר במשפט האורים (במדבר כז).—למה נקרא שמו „אורים ותומים"? אורים שמאירין את דבריהם, תומים שמשלימין את דבריהן. כיצד נעשית? רבי יוחנן אומר בולטות, ק) ריש לקיש אומר מצטרפות. והא לא כתיב בהו צד"י? אמר רב שמואל בר יצחק: אברהם יצחק ויעקב כתיב שם. והא לא כתיב טי"ת? אמר רב אחא בר יעקב, שבטי ישורון כתיב שם (יומא עג:).

אורשינא: אורשינא קא) אשכחיניה אבא [נח] דגני בספנא דתיבותא [היה ישן בחדר ספון בתיבה],

---

צז) משל ליעקב ועשו. צח) באיסור של תורה וחכם מורה בו היתר, ויש בתלמידים שיודע להשיב ישיב קודם מעשה שלא לעבור על דברי תורה, אבל בדרבנן כגון עירובי חצרות, שבקינן להכם לעשות כהוראתו ואח"כ מותבינן ליה ללמוד אם יפה הורה (רש"י). צט) זעירי לא רצה ליקח את בת ר׳ יוחנן משום חשש פסול ביחוסו, אע"פ שהיה זעירי מכבדו מאד מחמת תורתו. ק) האותיות בולטות ממקומן והוא מצרפן, כגון עי"ן משמעון, למ"ד מלוי, ה"א מיהודה, ר"ת „עלה". אבל בשמות השבטים הרשומים בחשן ואפוד ליכא טי"ת וליכא צד"י, ולכן אמרו כי בחשן ואפוד רשומים ג"כ המלות אברהם יצחק ויעקב, שבטי ישורון. ור"ל אמר שהאותיות זזו ממקומן ומצטרפות מעצמן למלות

א"ל לא בעית מזונא? אמר ליה חזיתיך דהות טרידא, אמינא לא אצטערך, א"ל יהא רעוא דלא תמות, שנאמר (איוב כט) ואומר עם קני אגוע וכחול ארבה ימים (סנהדרין קח:).

אושר: ע' הצלחה:

אותיות: רבי אלעזר בר אבונה בשם רבי אחא אמר, לעשרים וששה דורות היה אל"ף קורא תגר לפני הקב"ה, אמר רבש"ע! נתתני בראש האותיות ולא בראת בי העולם אלא בבי"ת, שנאמר בראשית ברא אלהים. א"ל הקב"ה עולמי ומלואו לא נבראו אלא בזכות התורה שנאמר ה' בחכמה יסד ארץ, למחר אני נגלה ונותן התורה לישראל, ואני נותנך בראשון של דברות, ובך אפתח תחלה שנאמר (שמות כ') אנכי ה' אלהיך (שה"ש רבה ה). קווצותיו תלתלים, תילי תילין. א"ר לוי אפילו דברים שאת רואה קוצין בתורה תילי תילין הן, יכולות הן להחריב את העולם לעשותו תל, כמה דאת אמר תל עולם: כתיב שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד (דברים ו), אם תעשה מן הדל"ת רי"ש תחריב את העולם; לא תשתחוה לאל אחר (שמות לד), אם תחליף רי"ש בדל"ת תחריב את העולם; ולא תחללו את שם קדשי (ויקרא כב), אם תחליף חי"ת לה"א תחריב את העולם; כתיב וחכיתי לה' (ישעיה ח) אם תחליף חי"ת לה"א תחריב את העולם וכו' (שה"ש רבה ה). אם מתכנשין כל באי עולם להלבין כנף אחת מן העורב אין יכולין, כך אם מתכנשין לעקור יו"ד שהיא קטנה של אותיות שבתורה, אינם יכולין (ויק"ר פי"ט). לפיכך נקראו ראשונים סופרים, שהיו סופרים כל האותיות שבתורה, שהיו אומרים וא"ו דגחון (ויקרא יא) חציין של אותיות של ספר תורה, דרש דרש (שם י) חציין של תיבות, והתגלח (שם יג) חציין של פסוקים. יכרסמנה חזיר מיער (תהלים פ) עי"ן דיער חציין של [אותיות] תהלים, והוא רחום יכפר עון (שם עח) חציין דפסוקים (קידושין ל.). אמרי ליה רבנן לריב"ל אתו דרדקי האידנא לבי מדרשא ואמרו מילי דאפילו בימי יהושע בן נון לא איתמר כותייהו: אל"ף בי"ת=אלף בינה, גימ"ל דל"ת גמול דלים. מאי טעמא פשוטה כרעיה דגימ"ל לגבי דל"ת? שכן דרכו של גומל חסדים לרוץ אחר דלים וכו'. ה"א וא"ו=זה שמו של הקב"ה, ז, ח, ט, י, כ, ל=אם אתה עושה כן הקב"ה זן אותך, וחן אותך, ומטיב לך, ונותן לך ירושה, וקושר לך כתר לעוה"ב וכו'. קו"ף=קדוש, רי"ש רשע, מאי טעמא מהדר אפיה דקו"ף מרי"ש? אמר הקב"ה אין אני יכול להסתכל ברשע. ומ"ט מהדרא תגיה דקו"ף לגביה רי"ש? אמר הקב"ה אם חוזר בו אני קושר לו קשר כמותי. ומ"ט כרעיה דקו"ף תלויה? דאי הדר ביה ליעייל וכו'. שי"ן=שקר, תי"ו=אמת. מאי טעמא שקר מקרבן מיליה, אמת מרחקן מיליה? שיקרא שכיח קושטא לא שכיח. ומ"ט שיקרא אחדא כרעיה קאי קב), ואמת מלבן לבוניה? קושטא קאי שיקרא לא קאי. א"ת ב"ש וכו' (שבת קד.). אמר רב חסדא מ"ם וסמך שבלוחות בנס היו עומדין וכו' מנצפ"ך צופים אמרום וכו' (שם). לוחות נשתברו ואותיות פורחות (פסחים פז:). כתיב איך נלכדה ששך (ירמיה נא), ששך בא"ת ב"ש= בבל, טבאל (ישעיה ז) באלב"ם=רמלא [רמליהו] וכו' (במדבר רבה פי"ח). עביד קב"ה אתוון עלאין רברבין, ואת וו תתאין זעירין (זהר הקדמה ג: תצוה קפ:). ר' יהושע בן קרחא אמר יו"ד שבשרי עלה ונשתטח לפני הקב"ה ואמר רבש"ע! עקרתני משמה של צדקת זו אשת צדיק זה אברהם אבינו וקראת שמה שרה! אמר לו הקב"ה: לך! מתחלה היית בסופן של אותיות ובשם נקבה, עכשיו אני נותנך בשמו של זכר ובראשון של אותיות, בצדיק שבעולם, הה"ד ויקרא משה להושע בן נון יהושע (שה"ש רבה ה). תני ר' שמעון: ספר משנה תורה עלה ונשטתח לפני הקב"ה אמר לפניו רבש"ע עיקרני שלמה ועשאני פלסתר, שכל דייתיקי ששנים ושלשה דברים בטילה הימנה כולה בטילה, והרי שלמה ביקש לעקור את יו"ד ממני, כתוב ולא ירבה לו נשים (דברים יח) והרבה לו, לא ירבה לו סוסים והרבה לו, לא ירבה לו כסף וזהב והרבה לו אמר לו הקב"ה צא לך, הרי שלמה בטל ומאה כיוצא בו ויו"ד ממך אינה בטלה לעולם (ויק"ר פי"ט). מעשה בנכרי אחד שבא לפני שמאי אמר לו כמה תורות יש לכם? א"ל שתים, תורה שבכתב ותורה שבעל פה. א"ל שבכתב אני מאמינך שבעל פה איני מאמינך, גיירני על מנת שתלמדני תורה שבכתב. גער בו והוציאו בנזיפה. בא לפני הלל גייריה. יומא קמא א"ל א' ב' ג' ד', למחר אפיך ליה. א"ל והא אתמול לא אמרת לי הכי? א"ל לאו עלי דידי קא סמכת, קג) דעל פה נמי סמוך עלי (שבת לא.). א"ר יהודה אמר רב יודע היה בצלאל לצרף אותיות שנבראו בהן שמים וארץ וכו' (ברכות נה.). א"ר יוחנן מפני מה לא נאמרה נו"ן באשרי? מפני שיש בה מפלתן של שונאי ישראל דכתיב נפלה לא תוסיף קום בתולת ישראל (עמוס ה) וכו' אפילו הכי חזר דוד וסמכן ברוה"ק שנאמר סומך ה' לכל הנופלים (ברכות ד:).

הנצרכות, כמו „עלה", או „ירד". קא) עוף הגדיי ושמו חול באיוב, וגם בר „יוכני" באגדות חז"ל, שאמרו עליו כי חי אלף שנה, ואח"כ אש שורפתו ונשאר בו כביצה, וחוזר ומגדל אברים וחי. קב) אותיות אמת מרוחקין מן הקצה אל הקצה, א' בראש האותיות, מ' באמצע, ת' בסוף, ושקר מקורבין האותיות יחד ק' ר' ש'. גם לאותיות שקר יש לכולן קוץ או רגל אחת לעמוד עליו, ואותיות אמת מושכבין תחתיהן כמין לבנה המונחת לרחבה. קג) מנין אתה יודע שזו אל"ף וזו בי"ת אלא שלמדתיך וסמכת

בשביל מה הקדים פ"ה לעי"ן (בא"ב של איכה]? בשביל מרגלים שאמרו בפיהם מה שלא ראו בעיניהם (סנהדרין קד:). אלמלא וא"ו שבהעלותך (שמות לב) נתחייבו שונאי ישראל קד) כלייה (סנהדרין סג.). בשעת הסכנה היו כותבין תי"ו תחת תרומה (מעשר שני פ"ד א). אנחיה בשי"ן תי"ו שלו (מגילה כה.). א"ר ירמיה בן אלעזר מיום שחרב ביהמ"ק די הוא לעולם שישתמש בשתי אותיות שנאמר כל הנשמה תהלל יה (עירובין יח:). בשעת החורבן אמר לו הקב"ה לאברהם: בניך חטאו ועברו על כל התורה ועל כ"ב אותיות שבה, הה"ד וכל ישראל עברו את תורתך. אמר אברהם לפני הקב"ה, רבש"ע מי מעיד בהם בישראל שעברו את תורתך? וכו' א"ל הקב"ה יבואו כ"ב אותיות ויעידו בהן בישראל! באה אל"ף להעיד, אמר לה אברהם: אל"ף! את ראש לכל האותיות ובאת להעיד בישראל ביום צרתם? זכר יום שנגלה הקב"ה על הר סיני ופתח בך אנכי ה' אלהיך, ולא קבלך שום אומה ולשון אלא בניי, ואת באת להעיד בבניי?! מיד עמדה אל"ף לצד אחד ולא העידה בהם. באתה בי"ת להעיד בהם, ואמר לה אברהם בהי! את באת להעיד בבניי? שהם זריזים בחמשה חומשי תורה ואת בראש התורה, הה"ד בראשית ברא אלהים? מיד עמדה בי"ת לצד אחד ולא העידה כלום. באתה גימ"ל להעיד בישראל, אמר לה אברהם גימ"ל! את באת להעיד בבניי? כלום יש אומה אחרת שמקיימת מצות ציצית שאת נתונה בראש, הה"ד גדילים תעשה לך (דברים כב)? מיד עמדה גימ"ל לצד אחד ולא העידה. כיון שראו כל האותיות שהשתיקן אברהם נתביישו ועמדו בעצמן ולא העידו בישראל כלום (פתיחתא איכה רבתי).

אותיות תלויות: רבי הונא ושמעון קמטריא בשם ר' שמואל בר נחמני: ויהונתן בן גרשם בן מנשה (שופטים יח), נו"ן תלוי, אם זכה בן משה ואם לא בן מנשה (ירוש' ברכות פ"ט ג). וכי בן מנשה הוא והלא בן משה הוא? א"א מתוך שעשה מעשה מנשה תלאו הכתוב במנשה (ב"ב קט:). אר"ש בן לקיש מאי דכתיב וימנע מרשעים אורם וזרוע רמה תשבר (איוב לח), מפני מה עי"ן של רשעים תלויה? כיון שנעשה אדם רש מלמטה נעשה רש מלמעלה, ולא נכתביה כלל? ר' יוחנן ור"א, חד אמר בפני כבודו של דוד, וחד אמר משום כבודו של נחמיה בן חכליה (סנהדרין קג:). יכרסמנה חזיר מיער (תהלים פ). עי"ן תלויה, אם זכיתם מן היאור [יור חסר עי"ן כמו מיאור], ואם לאו מן היער. הדא חיותא כי סלקא מן נהרא היא ממכיא [מתה], סלקא מן חורשא לית היא ממכיא (ויק"ר פי"ג).

אזהרה: אמור ואמרת (ויקרא כא), להזהיר גדולים על הקטנים (יבמות קיד:). לא ענש הכתוב אלא א"כ הזהיר (יומא פא.). לך לך, אמרינן לנזירא; סחור סחור, לכרמא לא תקרב (ע"ז נח:). לכו ואמרו לו בשמנו—אם שומע מוטב ואם לאו... (ברכות סג.). שם המילדת פועה, שהופיעה הפנים כנגד פרעה וזקפה חוטמה בו, אמרה לו אוי לו לאותו האיש כשיבא האלהים ליפרע ממנו (שמ"ר פ"א). ע"ע התראה.

אזנים: דרש בר קפרא מאי דכתיב ויתד תהיה לך על אזנך (דברים כג), אל תקרי אזנך אלא אוזנך, שאם ישמע אדם דבר שאינו הגון יניח אצבעו באזניו. והיינו דאמר ר' אלעזר מפני מה אצבעותיו של אדם משופעות כיתדות? שאם ישמע אדם דבר שאינו הגון יניח אצבעותיו באזניו. תנא דבי ר' ישמעאל מפני מה אוזן כולה קשה והאליה רכה? שאם ישמע אדם דבר שאינו הגון יכוף אליה לתוכה. ת"ר אל ישמיע אדם לאזניו דברים בטלים, מפני שהן נכוות תחלה לאיברים (כתובות ה:). אריב"ז מה נשתנה אזן מכל איברים שבגוף שבו יוצא נרצע העבד? אמר הקב"ה, אוזן ששמעה קולי על הר סיני בשעה שאמרתי כי לי בני ישראל עבדים, ולא עבדים לעבדים, והלך זה וקנה אדון לעצמו—ירצע (קידושין כב:). כתיב ובעל כנפים יגיד דבר (קהלת י), רבי לוי אמר אזנים לדרך ואזנים לכותל (ויק"ר פל"ב). גמלא אזלא למיבעי קרני קה), אודניה דהוה ליה גזיזן מיניה (סנהדרין קו.). רבי לוי אמר האוזן לגוף כקינקל [כלי מלא נקבים] לכלים, שכן הקינקל כמה כלים ניתנין עליו ואת נותן מוגמר תחתיו וכולם מתעשנין, כך מאתים וארבעים ושמונה אברים שבאדם הזה, על ידי האוזן כלם חיים. מנין? שנאמר שמעו ותחי נפשכם (ישעיה נה), אמר הקב"ה אם הטית אזניך לתורה אתה נוחל חיים (דברים רבה פ"י). אזן וחקר ותקן משלים הרבה (קהלת יב), אמר רבי יוסי, משל לקופה גדולה מלאה פירות, ולא היה לה אוזן ולא היתה יכולה להטלטל, ובא פיקח אחד ועשה לה אזנים והתחילה להטלטל ע"י אזניה, כך עד שלא עמד שלמה לא היה אדם יכול להשכיל דברי תורה, וכיון שעמד שלמה התחילו הכל סוברין התורה וכו' ויותר שהיה קהלת חכם, אילו אדם אחר אמרן היית צריך לכוף אזניך ולשמוע הדברים האלה, ויותר [ומה גם] שאמרם שלמה, ויותר שאמרן ברוה"ק. ואזן וחקר וגו' שעשה אזנים לתורה, רב נחמן אמר משל לפלטין גדולה שהיו בה פתחים הרבה וכל שהוא נכנס בתוכה היה טועה מדרך הפתח, בא פיקח אחד ונטל הפקעת

עלי, דעל פה נמי סמוך עלי. קד) לשון מעליא נקיט, העליך לשון רבים שעשו את העגל שותף להקב"ה ולא אלהות לבדו, ולא כפרו בעיקר. קה) הגמל הלך לבקש לו קרנים וגזזו ממנו גם האזנים ולכן אזניו קצרות, והוא משל לבלעם שהלך ליטול שכר האלפים שנפלו מישראל והרגו אותו בחרב.

ותלאה דרך הפתח, היו הכל נכנסין ויוצאין דרך הפקעת, כך עד שלא עמד שלמה לא היה אדם יכול להשכיל דברי תורה, וכיון שעמד שלמה התחילו הכל סוברין התורה (שה"ש רבה א).

אחדות: כתיב הבונה שמים מעליותיו ואגודתו על ארץ יסדה (עמוס ט), למה הדבר דומה? לפלטין שהיתה בנויה על גבי ספינות, כל זמן שהספינות מחוברות פלטין שעל גביהן עומדת. כך כביכול כסאו מבוסס למעלה בזמן שישראל עשוים אגודה אחת, וכן הוא אומר (דברים לג) ויהי בישורון מלך וכו׳ יחד שבטי ישראל (במדבר רבה פט"ו). בזמן שישראל עושין חבורה אחת, אפילו ע"ז ביניהם אין מדת הדין נוגעת בהם (תנחומא שופטים סי׳ יח). לא תעשו אגודות אגודות אלא היו כולכם אגודה אחת (ספרי ראה פצ"ו). אם אדם נוטל אגודה של קנים שמא יכול לשברן בבת אחת? ואילו נוטלן אחת אחת אפילו תינוק משברן. וכן אתה מוצא שאין ישראל נגאלין עד שיהיו אגודה אחת (תנחומא נצבים סי׳ א). ודמוע תדמע עיני כי נשבה עדר ה׳ (ירמיה יג), את מוצא עד שלא גלו ישראל היו עשוים עדרים עדרים, עדר כהונה לבד, עדר לויה לבד, עדר ישראל לבד, וכיון שגלו נעשו עדר אחד. כי נשבו עדר ה׳ אין כתיב כאן אלא כי נשבה (פתיחתא איכה רבתי). והיא [דבורה] יושבת תחת תמר (שופטים ד), מה תמר זה אין לו אלא לב אחד, אף ישראל שבאותו הדור לא היה להם אלא לב אחד לאביהן שבשמים (מגילה יד.). בלולב נאמר כפות תמרים, ר׳ לוי אמר כתמר מה תמר זה אין לו אלא לב אחד, אף ישראל אין להם אלא לב אחד לאביהם שבשמים (סוכה מה:). אנו [או"ה] יש לנו מועדות אתם יש לכם מועדות, איזה יום שאנו ואתם שמחים? א"ל זה יום ירידת גשמים (ב"ר פי"ג). הא בהא תליא (שבת קלה:). הא בלא הא לא סגי (נדה ע:). ע"ע אגודה.

אחדות ה׳: ואמר רב אמי, בן שלש שנים הכיר אברהם את בוראו, שנאמר עקב אשר שמע אברהם בקולי (בראשית יד), חושבניה קו) מאה ושבעים ותרין (נדרים לב.). אל אחד נתנן פרנס אחד אמרן, מפי אדון כל המעשים ברוך הוא (חגיגה ג). כתיב אמרתי לה׳ אדני אתה (תהלים טז), אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה, רבש"ע! החזיק לי טובה שהודעתיך בעולם, אמר לה טובתי בל עליך (שם), איני מחזיק טובה אלא לאברהם יצחק ויעקב שהודעוני תחלה בעולם, שנאמר לקדושים אשר בארץ המה ואדירי כל חפצי בם (מנחות נג.). עשו היה לו שש נפשות וכתיב ביה נפשות הרבה, ויקח עשו את נשיו ואת בנותיו ואת כל נפשות ביתו (בראשית לו), וביעקב שהיה לו שבעים נפש כתיב ביה נפש אחת, ויהי כל נפש יוצאי ירך יעקב שבעים (שמות א)? אלא עשו שהיה עובד לאלהות הרבה כתיב ביה נפשות הרבה, אבל יעקב שהוא עובד לאלוה אחד כתיב ביה נפש אחת (ויק"ר פ"ד). שאלו [המינים] את ר׳ שמלאי כמה אלוהות הן וכו׳ מה אהן דכתיב אל אלהים ה׳ אל אלהים ה׳ הוא יודע? אמר להם „הם יודעים" אין כתיב כאן, אלא הוא יודע כתיב. אמרו לו תלמידיו לאלו דחית בקנה, לנו מה אתה משיב? אמר להן שלשתם שם אחד [תוארים] כאיניש דאמר בסיליוס אוגוסטוס קיסר. חזרו ושאלו מהן דכתיב אל אלהים ה׳ דבר ויקרא ארץ וכו׳ אמר להם כאיניש דאמר אומנן בניין ארכיטקטין (ירוש׳ ברכות פ"ט). כל המשתתף שם שמים ודבר אחר נעקר מן העולם (סוכה מה:). אשריך רבי עקיבא שיצאה נשמתך באחד (ברכות סא:).

אחוזה: א"ר אלעזר כל אדם שאין לו קרקע אינו אדם שנאמר (תהלים קטז) השמים שמים לה׳ והארץ נתן לבני אדם (יבמות סג.). א"ר יוסי בר אבין כל מי שהוא מוכר שדהו לגוי היו קרוביו מביאין חביות מלאות קליות ואגוזים ומשברין לפני התינוקות, והתינוקות מלקטין ואומרין נקצץ פלוני מאחוזתו. החזירה היו אומרין חזר פלוני לאחוזתו (רות רבה פ"ז). ע"ע בית.

אחיזת עינים: האוחז את העינים [בכשוף ואינו עושה מעשה] פטור וכו׳ א"ר אלעזר פעם אחת אני והוא [רבי עקיבא] מהלכין היינו בדרך, אמר לי רבי למדני בנטיעת קשואין קז). אמרתי דבר אחד נתמלאה כל השדה קשואין. אמר לי רבי למדתני נטיעתן, למדני עקירתן. אמרתי דבר אחד נתקבצו כולן למקום אחד (סנהדרין סח.). רשב"י אמר בקעה בקעה התמלאי דינרי זהב והיתה מתמלאה (ירוש׳ ברכות פ"ט). ע"ע כשפים.

אחים: כבד את אביך ואת אמך, וא"ו יתירה לרבות את אחיך הגדול (כתובות קג.). תנא רוב בנים דומים לאחי האם (שם). וראך ושמח בלבו, שאינו מקפיד על נבואתך אע"פ שקדמך בנבואה, זה שאמר הכתוב מי יתנך כאח לי (שה"ש ח), כמשה ואהרן, ועליהם נאמר הנה מה טוב ומה נעים שבת אחים גם יחד (תהלים קלג). שהיו אוהבים זה לזה ומחבבים זה את זה. שבשעה שנטל משה את המלכות ואהרן את הכהונה לא שנאו זה את זה אלא היו שמחים זה בגדולת זה וזה בגדולת זה (מדרש הגדול פ׳ וארא).

קו) עק"ב בגימטריא קע"ב, וכל שנותיו היו קע"ה, נמצא כי בן שלש שנים הכיר את אחדות ה׳. קז) הלכות מיני כשפים שעל ידיהם נתמלאה כל השדה קשואין, למראית עין ולא במעשה, ובעלי סנהדרין היו צריכין להיות בקי גם

אמר רבא הנושא אשה צריך שיבדוק באחיה, שנאמר ויקח אהרן את אלישבע בת עמינדב אחות נחשון (שמות ו) ממשמע שנאמר בת עמינדב איני יודע שאחות נחשון היא? מה ת"ל אחות נחשון? מכאן שהנושא אשה צריך שיבדוק באחיה (ב"ב קי.). אחד מן האחים שמת יראנו כל האחים כלם (שבת קו.). אגריפס המלך עמד וקרא [בספר תורה] וכשהגיע ללא תוכל לתת עליך איש נכרי (דברים יז) זלגו עיניו דמעות, אמרו לו אל תתירא אגריפס אחינו אתה, קח) אחינו אתה! (סוטה מא.).

אחריות: כתיב מי לא יראך מלך הגוים (תהלים סח), משל לדניסטוס [מלוה] שמלא כיסו זהובים והיה עומד וצווח מי שהוא מבקש יבא וישאל! והיו הכל שומעים ובורחים, לומר כשיבא ליפרע ממי שלוה מי יוכל לעמוד? כך כשנתן הקב"ה את התורה היו ישראל מרתיתין שמא לא יוכלו לקיימה (שמ"ר פכ"ט). בשעה שהזקן נתמנה [אב"ד] אומר לו הקב"ה עד שלא נתמנית לא היית ערב על הצבור, עכשיו שנתמנית נעשית ערב וכו', שלא תאמר על הטמא טהור ועל הטהור טמא, על האסור מותר ועל המותר אסור (מדרש תהלים ח). רשאין הספנים להתנות שכל מי שאבדה לו ספינה יעמיד לו ספינה אחרת קט), אבדה לו בכוסיא [בפשיעה] אין מעמידין, שלא בכוסיא מעמידין לו, ואם פירש למקום שאין הספינות הולכות אין מעמידין (ב"ק קטז:). אדם מועד לעולם בין ער בין ישן (ב"ק ג:). אדם מועד לעולם בין בשוגג בין במזיד בין באונס בין ברצון (סנהדרין עב.). אם הכנים ברשות, שמירת שורו קבל עליו ואפילו חנק את עצמו (ב"ק מז:). נכסוהי דבר איניש אינון ערבין ביה (בכורות מח:). גובין מיניה אפילו מגלימא דעל כתפיה (ב"ק יא:). אחריות [אם לא נכתב בשטר] טעות סופר הוא (ב"מ טו:). חייתי דקטרי [שק קשורה מלא רוח] סברית וקבלית (ב"ק ט.). לא יהיב איניש זוזי בכדי [בלי אחריות] וכו' (ב"מ יד:). לא שביק איניש מצוה דרמיא עליה ועביד מצוה דלא רמיא עליה (קידושין סד.). שמט את הקולר מצוארו ותליו בצואר הרבים (ירוש' תענית פ"ד ז). עלי ועל צוארי (פסחים ח:). שכם נסיב קי) ומגבאי גזיר (מכות יא.). תני רבי ישמעאל לפום גמלא קיא) שיחנא (ב"ר פ"ט).

איוב: איוב לא היה ולא נברא אלא משל היה (ב"ב טו.). רשב"ל בשם בר קפרא אמר איוב היה ויסורין לא היו, ולמה נכתבו? אלא לומר שאילולי באו עליו היה יכול לעמוד בהן (ירוש' סוטה פ"ה). רבי לוי אמר בא שטן לקטרג על ישראל וגירה אותו באיוב, משל לרועה שהיה מביט בעדרו בא זאב ונזדווג לו, אמר תנו לו תיש אחד להתגרות בו. ר' חנינא בר חמא אומר משל למלך שהיה יושב בסעודה ובא כלב אחד ונזדווג לו אמר תנו לו אבר אחד שיתגרה בו (ילקוט שמעוני איוב א). חסיד היה באומות ואיוב שמו, ולא בא לעולם אלא כדי לקבל שכרו, הביא הקב"ה עליו יסורין התחיל מחרף ומגדף, כפל לו הקב"ה שכרו בעוה"ז כדי לטרדו מן העולם הבא (ב"ב טו:). א"ר חנינא בר פפא, אלמלא לא קרא איוב תגר כשבאו עליו יסורין היו אומרים „אלהי איוב" כשם שאומרים עכשיו אלהי אברהם אלהי יצחק ואלהי יעקב, אלא כיון שבאו עליו יסורין התחיל מבעט וקורא תגר על מדת הדין וכו', א"ל הקב"ה למה אתה קורא תגר שהגיעוך יסורין, שמא גדול אתה מאדם הראשון יציר כפי שעל מצוה אחת שבטל גזרתי מיתה עליו ועל תולדותיו ולא קרא עלי תגר? שמא גדול אתה מיצחק על שאהב את עשו הכהיתי את עיניו ולא קרא עלי תגר? שמא גדול אתה ממשה על שאמר שמעו נא המורים גזרתי עליו שלא יכנס לא"י ולא קרא עלי תגר, שמא גדול אתה מאהרן שמתו שני בניו ולא קרא עלי תגר שנאמר וידום אהרן? (פסיקתא, ילקוט שמעוני איוב כג). ויאמר ה' אל השטן הנו בידך אך את נפשו שמור, א"ר יצחק קשה צערו של שטן יותר משל איוב, משל לעבד שאמר לו רבו שבור חבית ושמור יינה (ב"ב טז.). אמר רבא בקש איוב להפוך קערה על פיה (שם). אמר רבא עפרא לפומיה דאיוב, כלום יש עבד שמוכיח את רבו? (שם). אשר בשערה ישופני (איוב ט), אמר לפניו רבש"ע שמא רוח סערה עברה לפניך ונתחלף לך בין איוב לאויב? ובסערה השיבהו דכתיב ויען ה' את איוב מן הסערה (איוב לח), אמר לו הרבה נימין בראתי באדם וכל נימא ונימא בראתי לה גומא בפני עצמה שלא יהו שתים יונקות מגומא אחת, שאלמלי שתים יונקות מגומא אחת מחשיכות מאור עיניו של אדם, בין גומא וגומא לא נתחלף לי, בין איוב לאויב נתחלף לי? וכו' (ב"ב טז.). ע"ע יסורין.

איכות וכמות: אל תסתכל בקנקן אלא במה שיש בו, יש קנקן חדש מלא ישן, וישן שאפילו חדש אין בו (אבות פ"ד). טבא חדא פלפלתא קיב) חריפתא

בכשפים. קח) אגריפס היה מלך ישראל בבית שני, והיה מזרעו של הורדוס האדומי ואמו מישראל, ואע"פ שהוא כשר לבוא בקהל לא היה ראוי להיות מלך שנאמר בפירוש לא תוכל לתת עליך איש נכרי אשר לא אחיך הוא, וחכמי ישראל החניפו לו אז שלא כדין. קט) מזה ראיה שהיה להם אחריות הספינות (Marine insurance) עוד בזמן התלמוד. קי) שכם נושא אשה ומגבאי מוכרח למול בשר ערלתו, כמו המלוה שלוקח הכסף והערב חייב לשלם. קיא) לפי גודל הגמל וכחו כן טוענין עליו המשא, כן לפי גודל האיש כמו כן גדלה אחריותו. קיב) יותר טוב גרגיר אחד

ממלא צני דקרי (יומא פה:). בוצינא קיג) טב מקרא (כתובות פג:). ר"ש טוחן הרבה ומוציא קימעא. תנא משכח קימעא ומה שמוציא אינו מוציא אלא סובין (גיטין סז.). ע"ע מעט והרבה.

איכר: אמר ריש לקיש מאי דכתיב עובד אדמתו ישבע לחם (משלי יב)? אם עושה אדם עצמו כעבד לאדמה ישבע לחם (סנהדרין נח:). אמרי אינשי כחשא ארעא קיד) ולא לכחוש מריה (ב"מ קד:). ע"ע אומנות; עבודת האדמה; קרקע.

אילנות: אילן שאכל ממנו אדם הראשון ר' מאיר אומר גפן היה שאין לך דבר שמביא יללה על האדם אלא יין שנאמר וישת מן היין וישכר (בראשית ט), ר' נחמיה אומר תאנה היתה שבדבר שנתקלקלו בו נתקנו שנאמר (שם ג) ויתפרו להם עלה תאנה (ברכות מ.). ר' יצחק בר מריון אמר ראוין היו ישראל בשעה שיצאו ממצרים שיכנסו לארץ מיד, אלא שהיו אילנות ישנות מימי נח, אמר הקב"ה מה אני מכניס את ישראל לחורבה? אלא הריני מקיפן דרך המדבר ארבעים שנה כדי שיעמדו הכנענים ויקוצו ישנות ויטעו חדשות, ויכנסו ישראל לארץ וימצאו אותה מלאה ברכות (קהלת רבה ג). א"ר לוי משל למלך שהיה לו פרדס ונטע בו אילני מאכל ואילני סרק, אמרו לו עבדיו מה הנאה יש לך באילני סרק הללו? אמר להם כשם שאני צריך לאילני מאכל כך אני צריך לאילני סרק, שאילולי אילני סרק מהיכן הייתי עושה לי מרחצאות וכבשנות וכו', כך עתידה גן עדן להיות צועקת ואומרת: תן לי צדיקים, אין לי עסק ברשעים, ועתידה גיהנם להיות צועקת ואומרת אין לי עסק בצדיקים! ולמי אני מבקשת לרשעים, והקב"ה אומר תנו לזו צדיקים קטו) ולזו רשעים וכו' (שמ"ר פ"ז). צדיק כתמר יפרח כארז בלבנון ישגא (תהלים צב), אם נאמר תמר למה נאמר ארז וכו' ארז אין עושה פירות אבל גזעו מחליף ותמר אין גזעו מחליף אלא עושה פירות (ב"ב פ:). תחת התפוח עוררתיך, למה לא כאגוז או אילן אחר? אלא כל אילן דרכו מוצא עליו תחלה ואח"כ פירותיו, ותפוח זה מוציא פירותיו תחלה ואח"כ מוציא עליו, כך הקדימו ישראל עשייה לשמיעה שנאמר נעשה ונשמע (שה"ש רבה ח). נוצר תאנה יאכל פריה (משלי כז), למה נמשלה תורה בתאנים? שרוב האילנות הזית הגפן והתמרה נלקטין כאחד, והתאנה נלקטת מעט מעט, כך התורה היום לומד מעט ולמחר מעט, לפי שאינה מתלמדת לא בשנה ולא בשנתים (שה"ש רבה ד). למה הדבר דומה? לאדם שבא לקוץ את אילן, מי שאינו בקי קוצץ את הענפים כל ענף וענף בפני עצמו ומתייגע, והפיקח מגלה את השרשין וקוצץ את האילן. כך אמר אותו רשע [בלעם]: מה אני מקלל כל שבט ושבט? הריני הולך לשרשן, לכך אמר מראש צורים אראנו אלו אבות, ומגבעות אלו אמהות (במדבר רבה פ"כ). האי מאן דנפיק ביומי ניסן וחזי אילני דקא מלבלבי וכו' (ברכות מג:). קוצץ אילנות טובות אינו רואה סימן ברכה לעולם (פסחים נ.). אם בקשת ליחנק היתלה קטז) באילן גדול (פסחים קיב:). עצי ירושלם של קנמון היו ובשעה שהיו מוסקין מהן ריחן נודף בכל ארץ ישראל, ומשחרבה ירושלם נגנזו (שבת סג.). עתידין אילנות שמוציאין פירות בכל יום וכו' (שם ל:). כי בקול הסירים תחת הסיר כן קול הכסיל, כל העצים כשהן דולקין אין קולן הולך, ברם הלין סרייתא [קוצים] כי אינון דולקין קולן הולך, מימר אמרי אוף אנן קיסין [עצים] וכו' (קהלת רבה ז).

אימה: עד שלא יחטא אדם נותנין לו אימה ויראה והבריות מפחדין ממנו, כיון שהוא חוטא נותנין עליו אימה ויראה ומתפחד הוא מאחרים (שה"ש רבה ג). א"ר יצחק לעולם תהא אימת צבור עליך, שהרי כהנים פניהם כלפי העם ואחוריהם כלפי שכינה [ארון הקדש]. רב נחמן אמר מהכא, ויקם דוד המלך על רגליו ויאמר שמעוני אחי ורעי (דהי"א כח), אם כשרים אתם אחי אתם ואימת הצבור עלי, ואם לאו, עמי אתם ואימתי עליכם (ילקוט דהי"א שם). ואשר כח בהם לעמוד בהיכל המלך (דניאל א), א"ר חייא ב"ר חנינא, מלמד שהיו אונסין את עצמן מן השחוק ומן השיחה ומן השינה, ומעמידין על עצמן בשעה שנצרכין לנקביהם מפני אימת מלכות (סנהדרין צג:). א"ר חסדא לעולם אל יטיל אדם אימה יתירה בתוך ביתו, שהרי פילגש בגבעה (שופטים יט) הטיל עליה בעלה אימה יתירה והפילה כמה רבבות מישראל (גיטין ו:). ת"ר חמש אימות הן אימת חלש על גבור: אימת מפגיע על ארי, אימת יתוש על הפיל, אימת סממית על העקרב, אימת סנונית על הנשר, אימת כילבית על לויתן. אמר רב מאי קרא (עמוס ה) המבליג שוד על עז (שבת עז:). ע"ע פחד.

של פלפל חריף מסל מלא קשואים. קיג) דלעת קטנה היום טוב מדלעת גדולה לאחר זמן, כי לא ידע מה יולד יום. קיד) מוטב שירזה השדה מאשר ידל בעליו. קטו) הרעיון בזה כי לולי הרשעים המתחייבים בעונש לא היו הצדיקים ראוים לשכר, כי לא היתה הבחירה חפשית, ולכן שניהם נחוצים בעוה"ז. קטז) אם בקשת לומר דבר שיהיה נשמע לבריות ויקבלו ממך אמור הדבר בשם אדם גדול, (רש"י). רייפמאן פירש הפתגם הזה בדרך שלילה, שלא יתלה באילן גדול, ע"ד האי מאן דבעי ליטעם טעמא דמותא לסיים מסנאי ולגני(יומא עח:), וזה מתאים למה שאמרו האומר דבר בשם חכם שלא אמרו גורם לשכינה שתסתלק מישראל

אין סוף: ר' יוחנן בן דהבאי אומר, הרחק עצמך ממדה שאין לה קצבה וממלאכה שאין לה גמירא, משל למה הדבר דומה? לאחד שהיה נוטל מי הים ומטיל ליבשה, ים אינו חסר ויבשה איננה מלאה (אבות דר"נ פכ"ז). אין סוף לאשה טובה ואין סוף לאשה רעה (מדרש תהלים נג). אוסיפת מיא קיז) אוסיף קמחא (ב"ר פ"ע). אם כן אין לדבר סוף (ב"מ כח:). ע"ע חסר ומלא.

איסור והיתר: כתיב דבר שלח אדני ביעקב ונפל בישראל (ישעיה ט), דבר שלח ביעקב זה גיד הנשה ונפל בישראל שפשט איסורו בכל ישראל (חולין צא.). כיון שעמדה עליו שעה אחת באיסור נאסרה עליו עולמית (יבמות כח.). אמרה ליה ילתא [אשתו] לרב נחמן, מכדי כל דאסר לן רחמנא שרא לן כותיה: אסר לן דמא שרא לן כבדא, נדה—דם טהור, חלב בהמה—חלב חיה, חזיר—מוחא דשיבוטא, גירותא [עוף טמא] לישנא דכוורא [שיש לו טעם זה], אשת איש—גרושה בחיי בעלה, אשת אח — יבמה, נויה—יפת תואר. בעינא למיכל בישרא בחלבא! אמר להו רב נחמן לטבחי זויקי לה כחלי [תנו לה כחל צלוי על השפוד] וכו' (חולין קט:). זאת החיה אשר תאכלו, אמר הקב"ה למשה הזהר את ישראל שלא יאכלו דברים רעים, שלא יטעו לומר דברים טובים אסורים. אמר הקב"ה כל מה שאסרתי לך התרתי לך כנגדו, אסרתי לך את הדם התרתי לך את הטחול ואת הכבד, אסרתי לך בשר חזיר התרתי לך דג ששמו שיבוטא שטעמו דומה לחזיר וכו' אסרתי לך חלב בהמה התרתי לך חלב חיה, אסרתי לך בשר בחלב התרתי לך כחל וכו' ומה שאסר בחיה התיר בעוף, אסר את הדם בעוף התיר בדג, וכל כך למה כדי ליתן שכר טוב לישראל שמשמרין את המצוות (תנחומא תזריע רש"ב). אל תהי צדיק הרבה (קהלת ז) שלא יהא אדם מוותר על התורה (במדבר רבה פכ"א). לא דייך מה שאסרה לך התורה אלא שאתה מבקש לאסור עליך דברים אחרים (ירוש' נדרים פ"ט א). כשם שאסור לטהר את הטמא כך אסור לטמא את הטהור (ירוש' תרומות סוף פ"ה). הפטור מן הדבר ועושהו נקרא הדיוט (ירוש' ברכות פ"ב ט). תורא מדישו קיח) קאכיל (גיטין סא.). שאול אמר לעבדיו בקשו לי אשת בעלת אוב ואלכה אליה ואדרשה בה (ש"א כח), למה שאול דומה באותה שעה? אמר ר"ל משל למלך שנכנס למדינה וגזר ואמר כל תרנגולין שיש כאן ישחטו בלילה, בקש לצאת [כאור הבקר] אמר יש כאן תרנגול שקרא? אמרו לו לא, אתה הוא שגזרת לשחוט התרנגולין? כך שאול הסיר את האובות ואת הידעונים והוא בקש אשה בעלת אוב (ויק"ר פכ"ו). היכא דאיכא התירא ואיכא איסורא לא שביק איניש היתירא ואכיל איסורא (חולין ד.).

איסטנים: כל ימי עני רעים, זה איסטנים, וטוב לב משתה תמיד זה שדעתו יפה (ב"ב קמה:). רחמנין ורתחנין ואניני הדעת חייהן אינן חיים (פסחים קיג:). דעתי קצרה עלי (חולין קז:). רב ששת איסטנאי קיט) הוה דאי טעים בצפרא מידי לאורתא לא הוה מהני ליה מיכלא (פסחים קח.).

איצטגנינות: וה' ברך את אברהם בכל (בראשית כד), איצטגנינות היתה בלבו של אברהם אבינו שכל מלכי מזרח ומערב משכימין לפתחו (ב"ב טז:). ויוצא אותו החוצה וגו' (בראשית טו), אמר אברהם לפני הקב"ה רבש"ע! נסתכלתי באצטגנינות שלי ואיני ראוי להוליד בן. א"ל צא מאצטגנינות שלך שאין מזל לישראל (שבת קנו.). ויוסף הורד מצרימה (בראשית לט), א"ר אלעזר אל תקרי הורד אלא הוריד, שהוריד איצטגניני פרעה קכ) מגדולתן (סוטה יג:). ובלעדיך לא ירים איש את ידו (בראשית מא), אמרו איצטגניני פרעה עבד שלקחו רבו בעשרים כסף תמשילהו עלינו? אמר להן גנוני [תוארי] מלכות אני רואה בו (סוטה לו:). עדיין איצטגניניו קכא) של דוד קיימין (סנהדרין מט.).

איש: אמר רשב"א שבעה הבלים שאמר קהלת כנגד שבעה עולמות שאדם רואה: בן שנה דומה למלך נתון באיספקרפסטי [עגלת צב] והכל מחבקין ומנשקין אותו, בן שתים ושלש דומה לחזיר שפושט ידיו בביבין [שחין ומורסא], בן עשר קופץ כגדי, בן עשרים כסוס נהים, משפר [מייפה] גרמיה ובעי אתתא, נשא אשה הרי הוא כחמור [למשא], הוליד בנים מעיז פניו ככלב להביא לחם ומזונות, הזקין הרי הוא כקוף. הדא דאיתמר בעמי הארץ אבל בבני תורה כתיב והמלך דוד זקן (מ"א א) אע"פ שהוא זקן—מלך (קהלת רבה א). במשה נאמר איש האלהים (דברים לב), א"ר תנחומא אם אלהים למה איש, ואם איש למה אלהים? אלא בשעה שהושלך ליאור של מצרים היה איש, ובשעה שהפך המים לדם — אלהים. ד"א בשעה שברח מלפני פרעה—איש, ובשעה ששקען בים סוף—אלהים. א"ר אבין מחציו ולמעלה אלהים (דברים רבה פי"א). במקום שאין אנשים השתדל להיות איש (אבות פ"ב). באתר דלית גבר תמן הוי גבר, אמר אביי שמע מינה באתר דאית גבר

(סוף כלה, ברכות כז:). קיז) אם הוספת מים תוסיף קמח, אם הוספת להקשות תוסיף לתרץ ולישב. קיח) השור אוכל מהתבואה שהוא דש בה, ר"ל שמורה היתר לעצמו, כשם שמותר לשור לאכול מדישו ואסור לחסום בעדו. קיט) לכן הוצרך להתענות בערב פסח כדי לאכול מצה בלילה. קכ) שפתר החלום וחרטומי פרעה לא ידעו לפתרו. קכא) בעלי אגרופין שלו שעל ידים הוא נלחם ויוצא ובא על פיהם

תמן לא תהוי גבר (ברכות סג.). אליכם אישים אקרא (משלי ח), אלו ת״ח שדומין לנשים קכב) ועושין גבורה כאנשים (יומא עא.). לית דין בר נש — כגון דין בר נש (עירובין כד.). דעל סוס מלך, דעל חמור בן חורין, דמנעלי ברגלוי בר איניש, דלא הא ולא הא— דחפיר וקביר טב מיניה (שבת קנב.). איש מצווה על פריה ורביה ולא אשה (קידושין נט). איש קודם לאשה להחיות ולהשבת אבדה (הוריות פ״ג ו). איש נסקל ערום ואין אשה נסקלת ערומה (סנהדרין מה:). איש נתלה קכג) ואין אשה נתלית (סנהדרין פ״ג ד). איש נח להתפיים ואין האשה נוחה להתפיים (ב״ר פי״ז). האיש מקבל פיוס ואין האשה מקבלת פיוס (נדה לא:). אשרי מי שעושה תשובה כשהוא א י ש (ע״ז יט.). ע״ע א ד ם; א ש ה.

אישון: רבי ברכיה אומר הגלגל הזה של עין אין אדם רואה מתוך הלבן שיש בו אלא מתוך השחור (ויק״ר פל״א). ע״ע ע י נ י ם.

אישות: כתיב נעשה אדם בצלמנו כדמותנו, לשעבר אדם נברא מן העפר וחוה נבראת מן האדם, מאדם ואילך בצלמנו כדמותנו, אי אפשר לאיש בלא אשה, ואי אפשר לאשה בלא איש, ואי אפשר לשניהם בלא שכינה (ירוש׳ ברכות פ״ט). אשכחיה ר׳ יוסי לאליהו, א״ל כתיב אעשה לו עזר כנגדו, במה אשה עוזרתו לאדם? א״ל אדם מביא חיטין קכד), חיטין כוסס?—פישתן, פשתן לובש? לא נמצאת מאירה עיניו ומעמידתו על רגליו? (יבמות סג.). ת״ר אשר בנה ואשר נטע (דברים כ), לימדה תורה דרך ארץ שיבנה אדם בית ויטע כרם ואח״כ ישא אשה. ואף שלמה אמר בחכמתו הכן בחוץ מלאכתך ועתדה בשדה לך אחר ובנית ביתך (משלי כד), הכן בחוץ מלאכתך זה בית, ועתדה בשדה לך זה כרם, ואחר ובנית בתך זו אשה (סוטה מד.). דרכו של איש לחזור על אשה, ואין דרכה של אשה לחזור על איש. משל לאדם שאבדה לו אבדה, מי חוזר על מי? בעל אבדה קכה) מחזר על אבדתו (קידושין ב:). אר״א כל יהודי שאין לו אשה אינו אדם שנאמר (בראשית ה) זכר ונקבה בראם ויקרא את שמם אדם (יבמות סג.). כל יהודי שאין לו אשה שרוי בלא שמחה בלא ברכה בלא טובה וכו׳ ובלא שלום (יבמות סב:). אשתו כגופו דמיא (ברכות לד:). האוהב את אשתו כגופו והמכבדה יותר מגופו וכו׳ עליו הכתוב אומר (איוב ה) וידעת כי שלום אהלך (יבמות סב:). בכל יום ויום בת קול יוצאת ואומרת בת פלוני לפלוני (מ״ק יח:). אמר רב משום ר׳ ראובן בן אצטרובלי, מן התורה ומן הנביאים ומן הכתובים [ראיה] מה׳ אשה לאיש: מן התורה דכתיב ויען לבן ובתואל ויאמרו מה׳ יצא הדבר (בראשית כ), מן הנביאים דכתיב ואביו ואמו לא ידעו כי מה׳ היא (שופטים יד), מן הכתובים דכתיב (משלי יט) בית והון נחלת אבות ומה׳ אשה משכלת (ב״ק יח:). האשה עולה עמו ואינה יורדת עמו, קכו) אמר רב הונא מאי קראה, והיא בעולת בעל (בראשית כ) בעלייתו של בעל ולא בירידתו של בעל. ר׳ אלעזר אמר מהכא, כי היא היתה אם כל חי (בראשית ג) לחיים ניתנה ולא לצער ניתנה (כתובות סא.). א״ר חלבו לעולם יהא אדם זהיר בכבוד אשתו שאין ברכה מצויה בתוך ביתו של אדם אלא בשביל אשתו וכו׳, והיינו דאמר להו רבא לבני מחוזא: אוקירו לנשייכו כי היכי דתתעתרו (ב״מ נט.). אורחא דבר נש מימר: הני לי מיקום ערטילייי קכז) ומכסייא אתתי (ירוש׳ כתובות פ״ו ו). האשה תובעת בלב והאיש תובע בפה (עירובין ק:). אסור לאדם שיכוף אשתו לדבר מצוה (שם). אשה כשרה זו שעושה רצון בעלה (תנא דבי אליהו רבה פ״ז). בן בוטא אמר לאשה: את עשית רצון בעליך, המקום יוציא ממך שני בנים כבבא בן בוטא (נדרים סו:). דרכה של אשת להיות יושבת בתוך ביתה ודרכו של איש להיות יוצא (ב״ר פי״ח). אשתו של און בן פלת הצילתו קכח), אמרה ליה מאי נפקא לך מינה? אי מר רבא אנת תלמידא וכו׳ (סנהדרין קט.). אמר שמואל אע״פ שיש לו לאדם כמה בנים אסור לעמוד בלא אשה, שנאמר (בראשית ב) לא טוב היות האדם לבדו (יבמות סא:). עד עשרים שנה יושב הקב״ה ומצפה לאדם מתי ישא אשה, כיון שהגיע עשרים ולא נשא אומר תיפח עצמותיו (קידושין כט:). א״ר חסדא האי דעדיפנא מחבראי דנסיבנא בשיתסר, ואי הוה נסיבנא בארביסר הוה אמינא לשטן גירא בעיניך (שם ל.). אינו דומה מי שיש לו פת בסלו קכט) למי שאין לו פת בסלו (יומא יח:). טב למיתב טן דו קל) מלמיתב ארמלא (יבמות קיח:). אביי אומר דשומשמנא גברא קלא) כורסה בי תרתא רמו לה

ונסמך עליהן כאילו היו איצטגניני. קכב) שהם ענותנין ותשושי כח בגופם אך ברוחם הם גבורים. קכג) אבל להוראת שעה תלה שמעון בן שטח שמונים נשים באשקלון. קכד) האיש מביא החטים אבל לא יוכל לועס את חחטים כמו שהם כי צריכים טחינה וכן הפשתים לא יוכל ללבוש בלי אריגה, והמלאכות האלה עשתה האשה כי היא עזר כנגדו. קכה) האדם שאבד אחת מצלעותיו. קכו) כתובתה לפי מנהג משפחתו או מנהג משפחתה איזה מהם יותר מוכשר לה. קכז) נוח לי להיות ערום כדי שאוכל להלביש את אשתי. קכח) במחלוקת קרח ועדתו יעצה את בעלה שלא להתערב בדבר כי אין נפקא מינה אם משה או קרח יהיה רב ואדון כל זמן שהוא ישאר התלמיד. ועי״ז הצילתו מבליעת הארץ. קכט) משל למי שהוא נשוא אינו מתאוה לעבירה. קל) טן־דו=גופים שנים, בעל כל שהוא מוטב מלהשאר אלמנה. קלא) אם בעל קטן כנמלה מחזקת את עצמה

(שם). אשה גולם היא ואינה כורתת ברית אלא למי שעשאה כלי (סנהדרין כב:). אשה יפה אשרי בעלה מספר ימיו כפולים (יבמות סג: מספר בן סירא). ברכה: מי ששכן שמו בבית הזה יַשְׁכֵּן ביניכם אהבה ואחוה ושלום וריעות (ברכות יב.).

[אשה טובה ואשה רעה] איש ואשה זכו שכינה ביניהם, קלב) לא זכו אש אוכלתן (סוטה יז.). במערבא כי נסיב איש איתתא אמרי ליה הכי: מצא או מוצא? מצא דכתיב (משלי יח) מצא אשה מצא טוב ויפיק רצון מה'; מוצא דכתיב (קהלת ז) ומוצא אני מר ממות את האשה (יבמות סג:). אין מזווגין לו לאדם אלא לפי מעשיו, שנאמר (תהלים קכה) כי לא ינוח שבט הרשע על גורל הצדיקים (סוטה ב.). כל הנושא אשה שאינו הוגנת לו מעלה עליו הכתוב כאילו חרשו לכל העולם כולו וזרעו מלח וכו'. אמר רב כל הנושא אשה לשם ממון הויין לו בנים שאינן מהוגנים וכו' (קידושין ע.). ארבע מדות בדרך ארץ: יש נושא אשה לשם זנות, ויש לשם ממון, ויש לשם גדולה, ויש לשם שמים. לשם זנות יוצא ממנה בן סורר ומורה. לשם ממון לסוף מצריכין אותו לאחרים. לשם גדולה לסוף מעמידין ממנו אחד מבית משפחתו שממעיט זרעו אחריו. לשם שמים יוצאין ממנו בנים שמושיעין את ישראל (ילקוט שמעוני כי תצא רמז תתקכ"ה). איש דרכו לכבוש ואין אשה דרכה לכבוש (יבמות סה:). איש נוח להתפייס ואין אשה נוחה להתפייס (ב"ר פי"ז). ומצאנה מנוחה (רות), ומצאן כתיב, אחת מוצאת שתים לא מוצאת; אשה בת אשה. מכאן שאין קורת רוח לאשה אלא בבית בעלה (רות רבה פ"ב). מעשה באשה אחת שהיתה נשואה לליסטים אחד, והיה בעלה מצערה, שמעו חכמים ובאו אצלה להוכיחו. כיון שבאתה לפני חכמים הוציאה לפניהם מנורה של זהב ונר של חרס על גבה קלג) לקיים מה שנאמר ואל אישך תשוקתך (ב"ר פ"כ). איתתך גוצא קלד) גחין ותלחוש לה (ב"ב נט.). יש ששומע לאשתו והפסיד, זה אדם הראשון ששמע לקול אשתו ואכל מעץ הדעת. ויש ששומע לאשתו ונשתכר זה אברהם, מנין? שנאמר (בראשית טז) וישמע אברם לקול שרי (דברים רבה פ"ד). אשה הקנו לו מן השמים וכו' [ותקנו לה כתובה] שלא תהא קלה בעיניו להוציאה (יבמות לט.). יכולה אשה שתאמר לבעלה: איני נזונת ואיני עושה—אמרה נחת רוח עשיתי לו (ב"ב מט:). אין אדם רוצה שתתבזה אשתו בבית דין (כתובות צז:). או כנוס או פטור (כתובות קט.). תניא וקראו לו זקני עירו ודברו אליו (דברים כה), מלמד שמשיאין לו עצה הוגנת לו, שאם הוא ילד והיא זקנה, הוא זקן והיא ילדה, אומרין לו מה לך אצל ילדה? מה לך אצל זקנה? כלך אצל שכמותך ואל תשים קטטה בביתך (יבמות מד.). אוהבת אשה בחור ומסכן מזקן עשיר (ילקוט שמעוני רות, רמז תרו). האומרת שמים ביני לבינך, קלה) יעשו דרך בקשה (יבמות קיב.). לא ישא אדם אשה ודעתו לגרשה משום שנאמר (משלי ג) אל תחרש על רעך רעה והוא יושב לבטח אליך (יבמות לז:). אל ישתה אדם בכוס זה קלו) ויתן עיניו בכוס אחר (נדרים כ:). לא תקנו חכמים נשואין לשוטה ופיקחת או לפיקח ושוטה, כי אין שלום ביניהם: שאין אדם דר עם נחש בכפיפה אחת (יבמות קיב:). אף אשה אחרת מתקינין לו [לכהן גדול קודם יוה"כ] שמא תמות אשתו, שנאמר וכפר בעדו ובעד ביתו (ויקרא טז), ביתו זו אשתו (יומא ב.). אלדד ומידד מתנבאים (במדבר יא), כיון ששמעה צפורה אמרה: אוי לנשותיהם של אלו וכו' שיהיו פורשין מהן כמו בעלי הימני (תנחומא בהעלותך סי' יז). בין שלשה שחייהן אינם חיים נחשב מי שאשתו מושלת עליו (ביצה לב:). רב הוה קא מצערא ליה דביתהו, כי אמר לה עבידי לי טלופחי [נזיד עדשים] עבדה ליה חימצי [קיטנית], חימצי עבדה ליה טלופחי. כי גדל חייא בריה אפיך לה. אמר ליה איעליא לך אמך! אמר ליה אנא הוא דקא אפיכנא לה. אמר ליה היינו דקאמרי אינשי דנפק מִנָך טעמא מלפך [ילמדך שכל], את לא תעביד הכי שנאמר (ירמיה ט) למדו לשונם דבר שקר העוה (יבמות סג.). אשה רעה קשה ממיתה דכתיב (קהלת ז) ומוצא אני מר ממות את האשה (שם). א"ר שמואל בר נחמן, לכל יש תמורה חוץ מאשת נעורים, שנאמר (ישעיה נד) ואשת נעורים כי תמאס (סנהדרין כב.). אין אדם מוצא קורת רוח אלא מאשתו ראשונה שנאמר (משלי ה) יהי מקורך ברוך ושמח באשת נעוריך (יבמות סג.). אדם שמתה עליו אשתו עולם חשוך בעדו וכו' עצתו נופלת (סנהדרין כב.). המגרש אשתו הראשונה אפילו מזבח מוריד עליו דמעות (סוף גיטין). ע"ע יבמה; נשואין; קידושין; רבוי נשים.

אכזריות: אל תהי צדיק הרבה, ר"ש בן לקיש אומר כל מי שנעשה רחמן במקום אכזרי, סוף שנעשה אכזרי במקום רחמן [כמו שאול המלך שריחם על אגג], שנאמר (ש"ב כב) ואת נוב עיר הכהנים הכה

כנשואה וחשובה, כאילו כסא תפארתה מונחת בין חורי הארץ. קלב) במס' כלה רבתי פ"א איתא: יו"ד דאיש ה"א דאשה הרי שם יה מוטל ביניהם, נתחממו (ע"י ריב ומדון) הרי שם מסתלק מביניהם ונשאר אש-אש. קלג) לרמז שאע"פ שהיא חשובה כזהב והוא כחרס מ"מ הוא עליון עליה ומתדבקת בו. קלד) אם אשתך קטנה עד שתצטרך לשחות לה ולכוף עצמך לדבר עמה, עשה כן ושמע בקולה, ודוקא במילי דבית שהיא יודעת יותר בהנהגת הבית. קלה) אשה המתאוננת לפני בי"ד כי בעלה לא יתנהג עמה כראוי בדברים שבצנעא, יבקשו לבעל להתנהג בה כשורה. קלו) שלא יעלה על מחשבתו

לפי חרב (קהלת רבה ז). אומרים על אליהו והושע שהיו אכזרים, אבל ח"ו שלא היו אכזרים, כי היש אכזרי שהוא מציל? אלא למה הדבר דומה, לבן מלך שדנו המלך להריגה, מה עשה סנקתדור [היושב בצד המלך] שלו, אמר למלך חבשהו בבית האסורים וירעב ואח"כ אתה הורגו, והוא חשב לומר עד שתשוב חמתו, כך כשראה אליהו את ישראל טועים אחר ע"ז, אמר מוטב להם שלש שנים רעב (מ"א יז) ולא יפלו לבאר שחת, הרי באהבה עשה אליהו כך. וכן הושע אמר להם: תן להם רחם משכיל ושדים צומקים (הושע ט), משל למה"ד לאדם שנדון לפני המלך ונכנס כל אשר לו לטמיון [לאוצר המלך], עמד אוהבו ובקש עליו רחמים ופייסו, אמר המלך בשבילך יכנסו תבואות השדה בלבד לטמיון וישארו הקרקעות במקומן. כך הקב"ה דן את ישראל אמר כי אם יגדלו את בניהם ושכלתים מאדם, אמר הושע בבקשה ממך לא תעשה כן, אלא רוח יזרעו וסופתה יקצרו קמה אין לו (שם ח), משהן מגדלין בניהם ואתה תאבדן, מוטב שלא יגדלו אותן, תן להם רחם משכיל ושדים צומקים, שאינו דומה צערו של קטן לאבלו של גדול וכו' (פסיקתא רבתי, ילקוט הושע). שחורות כעורב, במי אתה מוצאן [דברי תורה] רבא אמר במי שמשים עצמו אכזרי על בניו ועל בני ביתו כעורב כי הא דרב אדא בר מתנא הוה קאזיל לבי רב, אמרה ליה דביתהו ינוקי דידך מאי אעביד להו? אמר לה מי שלימו קורמי באגמי? (עירובין כב.). יקרוהו עורבי נחל, יבא עורב שהוא אכזרי וכו' (ירוש' פיאה). ר' יוחנן אמר כל ימי עני רעים (משלי טו) זה רחמן, וטוב לב משתה תמיד זה אכזרי (ב"ב קמה:). ומנין שאם לא מחל לו [אחרי בקשה] שהוא אכזרי וכו' (ב"ק צב.). תפלתן של צדיקים מהפכת דעתו של הקב"ה מדת אכזרות למדת רחמנות (סוכה יד.). ע"ע ר ח מ נ ו ת.

אכילה: שעה ראשונה מאכל לודים, שניה מאכל ליסטין, שלישית מאכל יורשין, רביעית מאכל פועלים, חמישית מאכל כל אדם (שבת י.). סעודה שהנאתך קלז) משוך ידך הימנה (גיטין ע.). רבי תחליפא דקסרין בשם רבי פילא אומר, בא וראה כמה נסים עושה הקב"ה עם האדם והוא אינו יודע, שאלולי היה אוכל פת כשהיא חיה היתה יורדת בתוך מעיו ומשרטת אותו אלא ברא הקב"ה מעין קלח) בתוך גרגרתו שהוא מוריד את הפת בשלום (שמ"ר פכ"ד). החכמה תעוז לחכם מעשרה שליטים (קהלת), מעשרה דברים שמשמשין את הגוף שכבשם משה [כשעלה למרום] ואלו הן: מן פומא לוושטא, מוושטא להמסיסא, מהמסיסא לקיבתא, מקיבתא לאיסטומכא, מאיסטומכא לכרוכא קטינא, מכריכא קטינא לבית כסא [בית הכוסות], מבית כסא לכנת מעיא [אידרא דכנתא], מכנת מעיא לכרוכא עביא, מכרוכא עביא לסני דיבא, מסני דיבא לפטרוכא מפטרוכא לעיזקתא, ומעיזקתא לברא (קהלת רבה ז) רב פפא ורב הונא עריבו ריפתא בהדי הדדי, אדאכיל רב הונא חדא אכיל רב פפא ארבע וכו'. אזיל (ר"ה) עריב בהדי רבינא, אדאכיל רב הונא חדא אכיל רבינא תמניא. אמר: מאה פפי ולא חדא רבינא! (פסחים פט:). רבי יהודה ורבי יוסי הוו קא אזלי באורחא אחזיה בולמוס לרבי יהודה [חולי רעבון והוא מסוכן עד שיאכל] קפחיה לרועה אכליה לרפתיה [כפאו לרועה ונטל ככרו], כי מטו למתא אחזיה בולמוס לר' יוסי אהדרוה בגלי וצעי [סבבוהו בני העיר בעוגות של דבש וקערות של תבשילין], א"ל רבי יהודה אני קפחתי את הרועה ואתה קפחת את העיר כולה (יומא פג:). אם היה פיקח ממלא כריסו ממנו (פסחים פט:). אינו דומה מי שרואה ואוכל למי שאינו רואה ואוכל, א"ר יוסף מכאן רמז לסומין שאוכלין ואינן שבעין (יומא עד:). אינו דומה מי שיש לו פת בסלו קלט) למי שאין לו פת בסלו (שם). אמרו רבנן השכם ואכול בקיץ קמ) מפני החמה ובחורף מפני הצינה (ב"מ קז:). אמרי אינשי שיתין רהיטי רהוט קמא) ולא מטי לגברא דמצפרי כריך (ב"ק צב:). אמרי אינשי עשיק לגבך קמב) ושוי לכרסך (ב"מ נב.). אמרי אינשי מלי כריסיה זני בישי, קמג) שנאמר (הושע יג) כמרעיתם וישבעו שבעו וירם לבם על כן שכחוני (ברכות לב.). כריסא קמד) טעינא רגליא (ב"ר פ"ע). ניגרי דחמרא קמה) שעורים (שבת נא:). וכלכלו הנציבים את המלך וגו' לא יעדרו דבר (מ"א ד), א"ר חייא בר חנינא, מעולם לא חסר שלחנו של שלמה לא תרדין בימות החמה ולא קישואין בימות הגשמים אלא היו טועמן כל השנה (קהלת רבה ב). אנטנינוס ורבי לא פסקו מעל שלחנם לא חזרת ולא קישות ולא צונן לא בימות ההמה ולא בימות הגשמים (ע"ז יח.). א"ר חסדא אנא לא בעניותי אכלי ירקא ולא בעתירותי אכלי ירקא, בעניותי משום דגריר, בעתירותי אמינא היכי דעייל ירקא ליעול בשרי וכוורי (שבת קמ:). א"ר יוחנן הרי שלחן והרי בשר והרי סכין קמו) ואין

אשה אחרת. קלז) סעודה שערבה לך לא תמלא כריסך ממנה. קלח) הוא רוק היוצא מן האברים (saliva). קלט) מי שיש לו לחם מוכן לפניו אינו רעב כמי שאין לו לחם בביתו ודואג עליו. קמ) פת שחרית. קמא) ששים אנשים רצים אחרי איש האוכל פת שחרית ולא יכלו להשיגו כי כחו גדול. קמב) תגזול בגדיך מעליך ותוסיף על מאכליך למלאות בטנך, פירוש אחר: כסותך תוכל לקנות ביותר משויה ומאכלך בל תקנה כ"א בשויו. קמג) מלוי הבטן גורם לכמה מיני רעות וחטאים. קמד) הבטן ישא את הרגלים כאשר יאכל האדם לשבעה אז ירחיב צעדיו תחתיו, קמה) צעדי החמור הם לפי השעורים שהוא אוכל. קמו) כלומר הרי לנו משנה שנויה

לו לאכול (קידושין מו:). א"ל אדאכלת כפנייתא קמז) בבבל תרגימנא מסיפא וכו' (ב"ב קז:). אמר רבינא טבא חדא פלפלתא [גרעין אחד] חריפא ממלא צנא דקרי (יומא פה:). אינו דומה מי שיש לו פת בסלו למי שאין לו פת בסלו (יומא יח:). ברבות הטובה רבו אוכליה, לא דמי ההוא דחמא סולגיתא [סל לחם] פניא וכפן, לההוא דחמי סולגיתא מליא ושבע (קהלת רבה ה). אכילה גסה מי שמה אכילה? (יבמות מ.). נפישי קטילי קדר מנפוחי רעב (שבת לג.). עד שלא יחלה האדם הוא אוכל מה שימצא, כיון שחלה מבקש לאכול מיני תענוגים (מדרש חזית פ"ה). תרי קבי תמרי, קמח) חד קבא וסריח (יומא עט:). נוטל את האוכל ומניח את הפסולת (תענית י.). משל לרופא שנכנס לבקר שני חולים, אחד לחיים ואחד למיתה, אמר לזה של חיים: זה תאכל וזה לא תאכל, ושאינו לחיים אמר: כל דבעי הבו ליה. כך או"ה שאינן לחיי עוה"ב כתיב בהן כירק עשב נתתי לכם את כל (בראשית ט), אבל ישראל שהן לחיים נאמר: זאת הבהמה אשר תאכלו (ויק"ר פי"ג). משל לאדם שהיה לו סייחה וחמורה [אתון ובתה] וחזירה, והיה נותן לסייחה ולחמורה אכילה במדה ולחזירה בלא מדה, אמרה סייחה לחמורה: לחזירה שאינה עושה כלום הוא נותן שלא במדה! אמרה לה תבא השעה ותראה במפלתה, שאין מאכילין אותה יותר אלא לרעתה (אסתר רבה פ"ז). בזמן שאדם אוכל משלו דעתו מיושבת עליו, משל אחרים אין דעתו מיושבת עליו (אבות דר"נ פל"א). ויהי בבואה ותסיתהו לשאול מאת אביה שדה ותצנח מעל החמור (יהושע טז), אמרה לו מה חמור זה כיון שאין לו מאכל באבוסו מיד צועק, כך אשה כיון שאין לה תבואה בתוך ביתה מיד צועקת (תמורה טז.). מאכל אדם אין מאכילין לבהמה (תענית כ:). הסוס אוכל הרבה ומוציא קמעא (פסחים קיג:). ונחש עפר לחמו (ישעיה סה), אפילו אוכל כל מעדני עולם טועם בהם טעם עפר, או שאין דעתו מיושבת עליו עד שיאכל עפר (יומא עה.). האוכל בשוק דומה לכלב (קידושין מ:). קרביים לאו בשר הן, ואוכליהן לאו בר איניש (מעילה כ:). בר מיחם תנורי; קמט) בר מלחך פינכי (שבת ג.). כל המשייר פתיתים על שלחנו כאילו עובד ע"ז (סנהדרין צב.). אין אומרים הלל אלא על נפש שבעה וכרם מלאה (תענית כה.). רב אמר עתיד אדם ליתן דין וחשבון על כל מה שראתה עינו ולא אכל. ר' אלעזר חשש להדא שמועתא ומצמית [מקמץ] ליה פריטין ואכיל בהון מכל מלה זימנא חדא בשתא (ירוש' קידושין פ"ד סוף).

אכילה ושתיה:

שתייה היא בכלל אכילה (יומא עו.). אין קבע [שעה קבועה] לשתייה (שבת קיח.). אין שמחה בלא אכילה ושתייה (מ"ק ט.). א"ל אליהו לר' נתן אכול שליש ושתה שליש והניח שליש, ולכשתכעוס קנ) תעמיד על מילואך (גיטין ע.). כתיב צדיק אוכל לשובע נפשו ובטן רשעים תחסר (משלי יג), צדיק זה אליעזר שאמר לרבקה הגמאיני נא מעט מים, כדי גמייה, ורשע זה עשו שאמר ליעקב הלעיטני נא (בראשית כה), פער פיו כגמל אמר אפתח פי ואתה מכניס, אין אובסין את הגמל אבל מלעיטין אותו.—צדיק אוכל לשובע נפשו זו רות המואביה שכתוב בה ותאכל ותשבע ותותר, ובטן רשעים תחסר אלו או"ה וכו' שהם חושבים שעולם הזה שלהם (במדבר רבה פכ"א). כתיב טוב איש חונן ומלוה יכלכל דבריו במשפט (תהלים קיב), לעולם יאכל אדם וישתה פחות ממה שיש לו וילבש ויתכסה במה שיש לו ויכבד אשתו ובניו יותר ממה שיש לו, שהן תלוין בו והוא תלוי במי שאמר והיה העולם (חולין פד:). כשישראל אוכלין ושותין מתחילין בדברי תורה ובדברי תושבחות, אבל או"ה שאוכלין ושותין אין מתחילין אלא בדברי תיפלות (מגילות יב:). כגון אנן דשכיח לן בשרא וחמרא כל יומי, במאי נשתנייה [סעודת שבת]? אמר להו אי רגיליתו לאקדמוה—אחרוה, אי רגיליתו לאחרוה—אקדמוה (שבת קיט.). נהמא וחמרא עיקרא דפתורא [ש חן] אינון, כל שאר מיכלא אבתרייהו אתמשך (זהר בלק קפט:). אכל כל מאכל ולא אכל מלח שתה כל משקין ולא שתה מים, ביום ידאג מן ריח הפה, ובלילה ידאג מפני אסכרה (ברכות מ.). אכל ולא שתה אכילתו דם (שבת מא.). קודם שאכל אדם ושתה יש לו שני לבבות, לאחר שאוכל ושותה אין לו אלא לב אחד, קנא) שנאמר (איוב יא) איש נבוב ילבב (ב"ב יב:). רווחא לבסימא קנב) שכיחא (מגילה ז:). גדולה לגימה [אכילה שנותנין לאורחים] שהרחיקה שתי משפחות מישראל, שנאמר (דברים כב) על דבר אשר לא קדמו אתכם בלחם ובמים (סנהדרין קג:). היינו דאמרי אינשי: קמי דשתי חמרא—חמרא, קמי רפוקא קנג) גרירא דיבלא (סוטה י: במדבר רבה

ואין אנו יודעין לפרשה (רש"י). קמז) בעוד שהיית מעדן עצמך באכילת תמרים בבבל ולא היית עוסק בתורה כבר תרגמנו אנחנו בא"י ותירצנו הקושיא הזאת מסיפא של המשנה, כי היה מקנתרו בדבריו. קמח) שני קבים תמרים יש בהם קב גרעינים ויותר; הפסולת מרובה על האוכל, והרעה על הטובה. קמט) מחמם תנורים למאכלים, המרבה סעודתו בכל מקום, לסוף מחריב ביתו. מלחך פינכי הוא מי שלוקק קערות, כ"כ בהול הוא לאכילה. קנ) אבל אם תמלא מעיך אכילה ושתייה ואח"כ תכעוס אז יבקע כריסך. קנא) ילבב לשון רבים בעת שבטנו נבוב וחלול. קנב) רווח מצוי בתוך המעים לדבר המתוק לחיך בין אכילה ובין שתייה. קנג) לפני מי שרגיל לשתות יין מביאין יין, ולפני איכר

פ"ט)). כתיב בספר בן סירא דנפח בכסיה לא צחין קנד). אמר במאי איכול לחמא? לחמא סיב מיניה (סנהדרין ק:). לא ישוך אדם מפרוסה ויחזירנה לתוך הקערה, וכן לא ישוך אדם מפרוסה ויתננה לחבירו; לא ישתה אדם מן הכוס ויתננו לחבירו, לפי שאין דעות הבריות שוות (ד"א רבה פ"ט). דשתיא שכרא קנה) בעיין בנתיה טפלא (מ"ק ט:). ודע כי על כל אלה יביאך האלהים במשפט, ר' תנחום אמר משל לבן בליעל שבא אצל חנוני, א"ל תן לי בשר שמן ויין ישן ומיני ארגסטירין [מאכלים שונים], אכל ושתה ונתבסם ובא לצאת. א"ל אייתי טימי [אוצר לשלם] מה דאכלת, אמר כריסי דההוא גברא קומך בזעה [בקעהו]. חנוני הוה חכים, מה עשה? נטל מחצלת וכרכו בה והניחו על תרע [פתח] חנותיה. כל דעבר א"ל אישרי זכי עם הדין מיתה דנזבון ליה תכריכין, עד דאיסתנפוי [שנתקבצו] פריטייא דידיה (קהלת רבה יא). א"ר תנחומא וכו' כל אכילה ושתייה שנאמרה במגילה הזאת [קהלת] בתורה ובמעשים טובים הכתוב מדבר. א"ר יונה בנין אב שבכולן מה שנאמר והוא ילונו בעמלו ימי חייו, וכי יש מאכל ומשתה בקבר שמלוין את האדם לקברו? אלא אלו תורה ומעשים טובים שעושה האדם (קהלת רבה ח). ע"ע לחם; סעודה.

אכסניא: כשנכנסו רבותינו לכרם ביבנה וכו' פתחו כולם בכבוד אכסניא ודרשו, פתח רבי יהודה ראש המדברים בכל מקום בכבוד תורה ודרש, ומשה לקח את האהל ונטה לו מחוץ למחנה וגו' והלא דברים ק"ו ומה ארון ה' שלא היה מרוחק אלא שנים עשר מיל אמרה תורה והיה כל מבקש ה' יצא אל אהל מועד (שם) תלמידי חכמים שהולכים מעיר לעיר וממדינה למדינה ללמוד תורה על אחת כמה וכמה וכו' (ברכות סג:). למדה תורה דרך ארץ שישאל אדם באכסניא שלו שנאמר (בראשית יח) איה שרה אשתך (ב"מ פז.). אכסנאי שבא לעיר על עסקי אכילה ושתיה שואלין אותו, או על עסקי אשתו קנו) שואלין אותו? (ב"ק צב.). אמר אביי שמע מינה אורח ארעא למישבק איניש גולפא ומשכא קנז) לאושפיזיה (יומא יב.). אכסנאי פוגם ונפגם קנח). אמר רב מנין שלא ישנה אדם מאכסניא שלו, מן התורה שנאמר (בראשית יג) אל המקום אשר היה שם אהלו בתחלה (ערכין טז:) עד היכן לא ישנה אדם מאכסניא שלו? רב אמר עד הכאה ושמואל אמר עד שיפשלו לו כליו לאחוריו (שם). ר' יהושע בן חנניא אמר מימי לא נצחני אדם חוץ מאשה אחת. פעם אחת נתארחתי אצל אכסניא אחת עשתה לי פולין, ביום הראשון אכלתים ולא שיירתי מהן כלום, שניה ולא שיירתי מהן כלום, ביום שלישי הקדיחתן במלח. כיון שטעמתי משכתי ידי מהן, אמרה לי רבי! מפני מה אינך סועד? אמרתי לה כבר סעדתי מבעוד יום, אמרה לי היה לך למשוך ידך מן הפת [כדי לאכול הפולין] וכו' אמרה לי רבי, שמא לא הנחת פאה בראשונה? ולא כך אמרו חכמים אין משיירין פאה באילפס אבל משיירין פאה בקערה (עירובין נג:). בפרי החג היו פוחתין והולכין (במדבר כט), למדך תורה דרך ארץ מן הקרבנות, שאם ילך לאכסניא וקבלו חבירו, יום ראשון מקבלו יפה ומאכילו עופות, יום שני מאכילו בשר, בשלישי מאכילו דגים, ברביעי מאכילו ירק, כך פוחת והולך עד שמאכילו קטנית (במד"ר פכ"א). שתי אומות גדולות [עמון ומואב] פרשו מלבוא בקהל ה', למה? על דבר אשר לא קדמו אתכם בלחם ובמים (דברים כג), וא"ר אלעזר דרך ארץ הוא שהבא מן הדרך מקדימין לו במאכל ובמשתה וכו' ואתם בני אושא שקדמתם רבותינו במאכלכם ומשקיכם ומטותיכם, הקב"ה יפרע לכם שכר טוב (שה"ש רבה ב).

אל תקרי: אל תקרי בראשית אלא ברא-שית (סוכה מט.). אל תקרי אדם אלא אדום (ברכות סב.). אל תקרי בניך אלא בוניך (סוף ברכות). א"ת אזנך אלא אָזנך (כתובות ה.). א"ת אמרי שפר אלא אמרי ספר (סוטה יג.). א"ת בושש אלא בא-שש (שבת פט.). א"ת בכבודי אלא במכובדי (זבחים קטו:). א"ת בכוס אלא בכים (תנחומא שמיני סי' יא). א"ת בנות ירושלם אלא בונות ירושלם (שמ"ר פכג). א"ת גוים אלא גיים (ברכות נז:). א"ת הליכות אלא הלכות (מגילה כח:). א"ת ושב אלא ושוב (תנחומא תשא סי' כז). א"ת עלי עין אלא עולי עין (ברכות כ.). א"ת שר חמשים אלא שר חומשים (חגיגה יד.). א"ת תמות חכמה אלא תומת חכמה (מכילתא פ' יתרו). א"ת חָרות אלא חֵרות (עירובין נד.). א"ת מחללו אלא מחול-לו (שבת קיח:). א"ת מצא אלא מוצא (תנחומא סוף פ' מקץ). ויד כל בו קרי ביה כלבו (ב"ר פמ"ה). אל תהי קורא וישקהו אלא וישבהו (פרקי דר"א פל"ז). אל תהי קורא משכנותיך אלא מַשכנותיך (תנחומא פ' נשא סי' יד). אל תקרי אל ה' אלא על ה' שכן דבי ראב"י

וחופר בגנות שרגיל לאכול ירק מביאין סל מלא ירקות. קנד) מי שנופח אופיא שבכוסו אינו צמא, האומר באיזה לפת אוכל פתי זה בידוע שאינו רעב וקח הלחם מידו. קנה) השותה שכר מתגדל שערו. קנו) והיא נזיפה לאנשי אבימלך ששאלו על שרה בבוא אברהם לארצו. קנז) גולפא כלי חרס של יין ומשכא עור הבהמה שהוא שוחט ואוכל בבית אכסניא שלו. קנח) פוגם בעל האכסניא ונפגם הוא בעצמו, דאמרי אינשי כמה קשים אלו שלא יוכלו לדור יחד.

קורין לאלפי"ן עייני"ן (ברכות לב.). א"ת כלו אלא כל אלו (פסחים קיז.).

אלהות: שאו שערים ראשיכם ויבא מלך הכבוד, א"ר סימון למה נקרא שמו של הקב"ה מלך הכבוד? המלך שהוא חולק כבוד ליראיו. דבר אחר שהוא חולק מכבודו ליראיו. מלך בשר ודם אין רוכבין על סוסו ואין יושבין על כסאו, ואין משמשין בשרביטו, ואין לובשין לבושו. אבל הקב"ה אינו כן, דכתיב (נחום א) בסופה וסערה דרכו, ונתנו לאליהו שנאמר (מ"ב ב) ויעל אליהו בסערה השמים. וכתיב (דה"א כט) וישב שלמה על כסא ה', וכו' (במד"ר פי"ד). ר' אמי אמר מפני מה מכנין שמו של הקב"ה וקוראין אותו מקום? שהוא מקומו של עולם ואין עולמו מקומו (ב"ר פס"ח). כתיב שמעה עמי ואדברה ישראל ואעידה בך אלהים אלהיך אנכי (תהלים נ). תני רשב"י אלהים אנכי לכל באי עולם, ולא ייחדתי שמי אלא על עמי ישראל. אין אני נקרא אלהי כל האומות (קנט) אלא אלהי ישראל (רות רבה פ"א). א"ר אלעזר לעולם אין הקב"ה מייחד שמו על הרעה אלא על הטובה, הה"ד ולאלה אמר באזני עברו בעיר אחריו והכו אל תחוס עינכם ואל תחמולו (יחזקאל ט), אמר אלהים (קס) אין כתיב כאן (איכה רבתי פ"ב). אר"א לעולם אין הקב"ה מייחד שמו על הרעה אלא על הטובה, שנאמר ויקרא אלהים לאור יום ולחשך קרא לילה, ולחשך קרא אלהים לילה אין כתיב כאן (ב"ר פ"ג). כי נגע עד לבך (ירמיה ד), זה הקב"ה, א"ר חייא איכן מצינו שנקרא הקב"ה „לבן של ישראל"? מן הדין קרייא (תהלים עג) צור לבבי וחלקי אלהים לעולם (פתיחתא איכה רבתי). יש אחד ואין שני, יש אחד זה הקב"ה שנאמר בו ה' אלהינו ה' אחד (דברים ו), ואין שני, שאין לו שותף בעולמו, גם בן ואח אין לו, אח אין לו בן מאין לו? אלא שחבב הקב"ה לישראל וקראן בנים (קסא) שנאמר בנים אתם לה' אלהיכם (דברים יד), וקראום אחים שנאמר (תהלים קכב) למען אחי ורעי (קהלת רבה ד). כשבאו משה ואהרן לפני פרעה ואמרו לו כה אמר ה' אלהי ישראל שלח את עמי, אמר להם לא ידעתי את ה', המתינו לי עד שאחפש בספר שלי, מיד נכנס לבית ארמונו והיה מביט בכל אלהי האומות. התחיל קורא אלהי מואב ואלהי עמון ואלהי צדון וכו'. אמר להם חפשתי שמו בבית גנזי ולא מצאתי אותו. אמר ר' לוי משל למה"ד לכהן שהיה לו עבד שוטה, יצא הכהן חוץ למדינה, הלך העבד לבקש את רבו בבית הקברות, התחיל צווח לבני אדם שעומדים שם: לא ראיתם בכאן את רבי? אמרו לו רבך לאו כהן הוא? אמר להן, הן. אמרו לו שוטה! מי ראה כהן בבית הקברות? כך אמרו משה ואהרן לפרעה: שוטה! דרכן של מתים לתבען בין החיים? שמא החיים אצל המתים?— אלהינו חי הוא ואלו האלהיות שאתה אומר מתים הן (שמ"ר פ"ה). א"ל קיסר לרבי יהושע בן חנניה בעינא דאיחזי לאלהיכו, אמר ליה לא מצית חזי ליה וכו' אזיל אוקמיה להדי יומא [שמש] בתקופת תמוז, א"ל איסתכל ביה! א"ל לא מצינא, א"ל יומא דחד משמשי דקיימי קמי דקודשא בריך הוא אמרת לא מצינא לאיסתכלא ביה, שכינה לא כל שכן! (חולין ס). מטרונה אמרה לר' יוסי: אלהי גדול מאלהיך, אמר לה למה? אמרה לו בשעה שנגלה אלהיך למשה בסנה הסתיר משה פניו, אבל בשעה שראה את הנחש שהוא אלהי מיד וינס משה מפניו. אמר לה תיפח עצמותיה, בשעה שנגלה אלהינו בסנה לא היה לו למשה מקום לברוח, אנה היה בורח, לשמים? או לים או ליבשה? מה נאמר באלהינו הלא את השמים ואת הארץ אני מלא נאם ה' (ירמיה כג), אבל הנחש שהוא אלהיך כיון שאדם בורח ממנו שתים או שלש פסיעות יכול להנצל ממנו, לכך כתיב וינס משה מפניו (שמ"ר פג). שתים עשרה שעות הוי היום, שלש שעות ראשונות הקב"ה יושב ועוסק בתורה, שלש שניות יושב ודן את העולם, שלישית יושב וזן את כל העולם כלו מקרני ראמים ועד ביצי כנים (ע"ז ג.). הקב"ה מרפא במר את המר (מכילתא ותנחומא פ' בשלח, ב"ר פע"ז). באה על האדם צרה, לא יצוח למיכאל ולא לגבריאל אלא להקב"ה (ירוש' ברכות פ"ט א). יבא בעל הכרם ויכלה את קוציו, הנח לבעל הגינה לקוץ את קוציו (ירוש' מעשרות פ"ג ד). אלהא דידן מיהב יהיב (קסב), מישקל לא שקיל (חולין ס.). אלהא דמאיר ענני—וניצל (ע"ז יח.). מלך בשר ודם צר איקונין שלו על טבלא של עץ, הטבלא גדולה מצורתו, אבל האלהים יהי שמו מבורך, הוא גדול ואיקונין שלו גדולה—והעולם קטן, שנאמר (ישעיה כו) כי ביה ה' צור עולמים (שמ"ר פט"ו). משל למלך ב"ו שהיה עובר על בית המכס, אמר לעבדיו תנו מכס למוכסין, אמרו לו והלא כל המכס כולו שלך הוא? אמר להם ממני ילמדו כל עוברי דרכים ולא יבריחו עצמן מן המכס. אף הקב"ה אמר אני ה' שונא גזל בעולה (ישעיה סא), ממני ילמדו בני ויבריחו עצמן מן הגזל (סוכה ל.). דע לפני מי אתה עמל ונאמן הוא בעל מלאכתך שישלם לך שכר פעולתך (אבות פ"ב). אבינו מלכנו אין לנו מלך אלא אתה (תענית כה.). אבינו מלכנו עשה עמנו חסד בעבור שמך הגדול שנקרא עלינו (תנא דבי אליהו

קנט) מצינו שנקרא מלך הגוים (ירמיה י) ולא אלהי הגוים. קס) אבל לטובה כתיב לעיל ויאמר ה' אליו עבור בתוך העיר בתוך ירושלם והתוית תו על מצחות האנשים הנאנחים וגו' והיא ת"ו של חיים. קסא) וזו תשובה להנוצרים הקוראים את ישו „בן אלהים". קסב) יתן טובה ולא יקח אותה.

רבה פכ"ה). אבינו שבשמים שמע קולנו חוס ורחם עלינו (זהר קדושים פב:). פתחו ישראל ואמרו כי אתה אבינו (ישעיה סג), מיד נושאים עיניהם למרום ואומרים אתה ה' אבינו גואלנו מעולם שמך (שבת פט.).

אלול: אמר רב מימות עזרא ואילך לא מצינו אלול מעובר (ר"ה יט:). ובכתה את אביה ואת אמה ירח ימים, דא הוא ירחא דאלול, דביה סליק משה לטורא למבעי רחמין (זהר תצא נח:).

אליהו הנביא: אמר ר' יוסי פעם אחת הייתי מהלך בדרך ונכנסתי לחורבה אחת מחורבות ירושלם להתפלל, בא אליהו זכור לטוב (קסג) ושמר לי על הפתח עד שסיימתי תפלתי וכו'. אמר לי שלום עליך רבי ומורי וכו' (ברכות ג.). אליהו הוה שכיח במתיבתא דרבי, יומא חד ריש ירחא הוה, נגה ליה [כבר עלה השחר] ולא אתא, א"ל מאי טעמא נגה ליה למר? א"ל אדאוקימנא לאברהם ומשינא ידיה ומצלי ומגנינא ליה וכן ליצחק וכן ליעקב. ולאוקמינהו בהדי הדדי? סברי תקפי ברחמי ומייתי ליה למשיח בלא זמניה (ב"מ פה:). ר' ברוקא הוה שכיח אליהו גביה (תענית כב.). ההוא מרבנן שכיח אליהו גביה (ב"מ פה:). פגע ביה אליהו (שם פד.). אשכחיה רב נחמן לאליהו א"ל מה עביד קב"ה? (שם נט:). ריב"ל אשכחיה אליהו (סנהדרין צח.). אשכחיה ר' אביתר לאליהו (גיטין ו). אשכחיה רבה בר שילא לאליהו, א"ל מאי קא עביד קב"ה? א"ל קאמר שמעתא מפומייהו דכולהו רבנן ומפומיה דר' מאיר לא קאמר, משום דקא גמר שמעתא מפומייה דאחר [אלישע בן אבויה] וכו' (חגיגה טו:). אשכחיה רבה בר אבוה לאליהו דקאי בבית הקברות של גוים, ושאל לו דבר הלכה, א"ל לאו כהן הוא מר, מאי טעמא קאי מר בבית הקברות? א"ל לא מתני מר טהרות? דתניא רשב"י אומר קבריהם של גוים אין מטמאין (ב"מ קיד.). אתא אליהו אידמי ליה כאיניש (ברכות נח.). אתא אליהו אידמי ליה כפרשא (שבת קט:). אתא אליהו אידמי ליה באנשא (נדרים נ.). אתא אליהו אידמי ליה כחד מחשובי דמלכותא (ע"ז יז:). אתא אליהו אידמי להו כזונה (ע"ז יח:). ר"ע הוי רגיל אליהו דמתני ליה (כתובות קו.). דרש ר' יוסי בציפורי: אבא אליהו קפדן, הוה רגיל למיתיה גביה, איכסיה מיניה תלתא יומי ולא אתי, כי אתא א"ל אמאי לא אתה מר? א"ל קפדן (קסד) קרית לי? א"ל הא דקמן דקא קפיד מר (סנהדרין קיג:). רב כהנא בחפצו להנצל מעבירה מההיא מטרוניתא נפל מאיגרא לארעא, אתא אליהו קבליה, א"ל אטריחתן ארבע מאה פרסי. א"ל מי גרם לי לאו עניותא? יהיב ליה שיפא דדינרי (קידושין מ.). ההוא חסידא דקא משתעי אליהו בהדיה (ב"ב ז.). א"ל אליהו לרב יהודה אחוה דרב סלא חסידא: לא תרתח ולא תחטי, לא תרוי ולא תחטי (קסה), וכשאתה יוצא לדרך המלך בקונך וצא (ברכות כט:). א"ל אליהו לרב יהודה אחוה דרב סלא חסידא אמריתו אמאי לא אתי משיח? והא האידנא יומא דכפורי הוא וכו' א"ל שטן ביומא דכיפורי לית לה רשותא (יומא יט:). ההוא גברא דאכליה אריה ברחוק תלתא פרסי מיניה דריב"ל ולא אישתעי אליהו (קסו) בהדיה תלתא יומי (מכות יא.). מכריז אליהו קמיה [דריב"ל] פנו מקום לבר ליואי (כתובות עז:). אמרו אליהו הצדיק היה מחזיר על תפוחי רעב בירושלם (סנהדרין סג.). כלבים משחקים אליהו בעיר (ב"ק ס:). הנושא אשה שאינה הוגנת אליהו כופתו וכו' (קידושין ע.). א"ל אליהו לבר הי הי וכו' מאי דכתיב הנה צרפתיך ולא בכסף בחרתיך בכור עוני (ישעיה מא), מלמד שחזר הקב"ה על כל מדות טובות ליתן לישראל ולא מצא אלא עניות (חגיגה ט:). יהודה בן דורתאי פירש הוא ודורתאי בנו והלך וישב לו בדרום, אמר אם יבא אליהו ויאמר להם לישראל מפני מה לא חגגתם הגיגה בשבת, מה הן אומרים לו? (פסחים ע:). אם יבא אליהו ויאמר אין חולצין בסנדל אין שומעין לו שכבר נהגו העם (יבמות קב.). פרשה זו אליהו עתיד לדורשה (מנחות מה.). תחיית המתים מביא לידי אליהו (שקלים ז.). מובטח להן לישראל שאין אליהו בא לא בערבי שבתות ולא בערבי יו"ט מפני הטורח (עירובין מג:). אין אליהו בא לטהר ולטמא, לרחק ולקרב [משפחות מיוחסות] וכו' אלא לרחק המקורבים בזרוע ולקרב המרוחקים בזרוע וכו' ולהשוות המחלוקות בין החכמים ולעשות שלום בעולם, שנאמר (סוף מלאכי) הנני שולח לכם את אליה הנביא וגו' והשיב לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם (עדיות פ"ח). ע"ע משיח.

אלכסנדרוס מוקדון: עשרה דברים שאל אלכסנדרוס מוקדון את זקני הנגב, אמר להן: (א) מן השמים לארץ רחוק א: ממזרח למערב? אמרו לו ממזרח למערב, תדע שהרי חמה במזרח והכל מסתכלין בה, חמה במערב הכל מסתכלין בה, חמה באמצע הרקיע אין הכל מסתכלין בה. וחכמים אומרים זה וזה שוין שנאמר (תהלים קג) כגבוה

קסג) זה גלוי אליהו, הידוע באגדות כי עודנו חי וקיים. קסד) קרא לו קפדן כי כעס על בני ישראל וגזר עליהם רעב שלש שנים והיה קנאי בן קנאי, וזה שהקפיד על דרשת ר' יוסי היה לו לראיה כי הוא קפדן באמת. קסה) לא תכעוס ולא תשתכר ותמנע מלחטוא, ובצאתך לחוץ תתפלל לה'. קסו) שחשבו אחראי בדבר שלא הגין עליו

שמים על הארץ וגו׳ כרחוק מזרח ממערב. (ב) אמר להן שמים נבראו תחלה או הארץ? אמרו שמים נבראו תחלה שנאמר בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ. (ג) אמר להן אור נברא תחלה או הארץ? א"ל מילתא דא אין לה קסז) פתר. (ד) א"ל אידין מתקרי חכם? א"ל איזהו חכם הרואה את הנולד? (ה) א"ל אידין מתקרי גבור? א"ל איזהו גבור הכובש את יצרו. (ו) א"ל אידין מתקרי עשיר? א"ל איזהו עשיר השמח בחלקו. (ז) אמר להן מה יעביד איניש ויחיה? א"ל ימית קסח) עצמו. (ח) א"ל מה יעביד איניש וימות? א"ל יחיה את עצמו. (ט) מה יעביד איניש ויתקבל על ברייתא? אמרי יסני מלכו ושלטון קסט), אמר להן דידי טבא מדידכו: ירחם מלכו ושלטן ויעביד טיבו עם בני אינשא. (י) א"ל בימא יאי למידר או ביבשתא? א"ל ביבשתא יאי למידר דהא כל נחיתי ימא לא מיתבי דעתיהון עד דסלקין ליבשתא. א"ל אידין מנכון חכים יתיר? א"ל כולנא כחדא שוין, דהא כל מילתא דאמרת לנא בחד פתרנא לך. א"ל מה דין אתריסטון קע) לקבלי? א"ל סטנא נצח. א"ל הא אנא מקטילנא יתכון בגזירת מלכין. א"ל שלטן ביד מלכא ולא יאי למלכא כזב קעא) מיד אלביש יתהון לבושין דארגון ושדי מניכא [רביד] דדהבא על צואריהון. אמר להן בעינא דאיזל למדינת אפריקי, אמרו ליה לא מצית אזלת דפסקי הרי חשך וכו׳ מטא לההוא מחוזא דכוליה נשי, בעי למיעבד קרבא בהדייהו, אמרין ליה אי קטלת לן יאמרו נשי קטל, ואי קטילנא לך יאמרו מלכא דקטלוהו נשי! אמר להו אייתו לי נהמא, אייתי ליה נהמא דדהבא אפתורא [שלחן] דדהבא, אמר להו מי אכלי אינשי נהמא דדהבא? א"ל אי נהמא בעית לא הוה לך באתרך נהמא למיכל דשקלית ואתית להכא?! כי נפיק ואתי כתב אבבא דמחוזא: אנא אלכסנדרוס מוקדון הויתי שטיא עד דאתיתי למדינת אפריקי דנשי וילפית עצה מן נשיא וכו׳. עד דמטא לפתחא דגן עדן, רמא קלא פתחו לי בבא! א"ל זה השער לה׳ צדיקים יבואו בו. א"ל אנא נמי מלכא אנא, מיחשב חשיבנא, הבו לי מידי! יהבו ליה גולגלתא חדא קעב), אתייה תקלית לכוליה דהבא וכספא דידיה בהדיה ולא הוה מתקליה. אמר להן לרבנן מאי האי? אמרי גולגלתא דעינא דבישרא ודמא דלא קא שבע, א"ל ממאי דהכי הוא? שקלי קלילי עפרא וכסייה לאלתר תקלא, דכתיב (משלי כז) שאול ואבדון לא תשבענה וגו׳ (תמיד לב.). אלכסנדרוס מוקדון אזל לגבי מלכא קציא קעג) לאחורי הרי חשך, שלח ליה [אחריו], נפק ליה והוא טעין גידומי דדהב, קעד) גוב דיסקוס דדהב. אמר ליה לממונא אנא צריך? א"ל ולא היה לך מה מיכל בארעך דאתיית לך להרין? א"ל לא אתית אלא בעייא למודע היך אתון דיינין. יתיב גביה יומא חדא, אתא חד בר נש קבל על חבריה, אמר הדין גברא זבן לי חדא קילקלתא [חורבא] ואשכחית בגוה סימתא [אוצר]. ההוא דזבין אמר קילקלתא זבנית סימתא לא זבנית, וההוא דזבן אמר קילקלתא ומה דבגוה זבנית. אמר [מלך קציא] לחד מנייהו, אית לך בר דכר? א"ל הין, אמר לאוחרנא אית לך ברתא נוקבא? א"ל הין, אמר להון זילו סיב דין לדין והוי ממונן לתרווייהון. חמתיה [מלך קציא ראה לאלכסנדרוס] יתיב תמה, א"ל מה לא דיינית טב? א"ל אין, א"ל אילו הוה גבכון היך הויתן דיינין? א"ל קטלית דין ודין ומלכותא נסבא ממונא דתרווייהון. א"ל אית גבכון מטר נחית? א"ל הין, א"ל אית גבכון שמשא דנח [זורח]? א"ל הין, א"ל אית גבכון דקיק [בהמות דקות]? א"ל הין. א"ל תיפח רוחיה דההוא גברא, לא בזכותון נחית מטר, ולא בזכותכון שמשא דנחה עליכון — אלא בזכותיה דבעירא [בהמות] דכתיב אדם ובהמה תושיע ה׳ (תהלים לו), אדם בזכות בהמה תושיע ה׳ (ב"ר פל"ג, ועי׳ ויק"ר פכ"ז). א"ר יונה, אלכסנדרוס מוקדון כד בעי מיסק לעיל קעה) הוה סליק וסליק עד שראה את העולם ככדור ואת הים כקערה בגין כן ציירין ליה כדורא בידיה (במדבר רבה פי"ג). ע"ע כ ד ו ר.

אִלֵּם: מדבר ואינו שומע זהו חרש, שומע ואינו מדבר זהו אלם, דכתיב ואני כחרש לא אשמע וכאלם לא יפתח פיו (תהלים לח), וכדאמרי אינשי אישתקל מילוליה (גיטין עא.). כלם כלבים אלמים (ישעיה נו). וכי יש כלב אלם וכלב פקח? אלא א"ר

בחסידתו. קסז) שאלה זו ששאלת אין איש יודע להתיר אותה, כי חששו שישאל מה למעלה ומה למטה. קסח) מי שרוצה לחיות במנוחה ישפיל עצמו, והגאוה תקצר ימיו. קסט) מי ששנא המלך והממשלה הבריות אוהבים אותו, ומי שקרוב למלכות הבריות מקנאים אותו. דעת אלכסנדרוס היא להיפך כי אם הוא קרוב למלכות יוכל לפעול טובות עם בני אדם. קע) אתריסטון לשון תריס ומגן, כלומר שאתם עומדים כנגדי להחזיק באמונתכם בעוד שאתם ברשותי, והם השיבו כי השטן מנצח ומטעה אותו. קעא) אמר להם ומה תעשו אם אצוה להרוג אתכם, והם השיבו כי לא נאה למלך לדבר שקר, כי הבטיחם מקודם שלא יאונה להם רעה אם ישיבו אותו לפי האמת. קעב) גלגל של עין מבן אדם הוא משל לתאוה וחמדה, וכל הממון שבעולם לא ישבעוהו, ואינו שוקט כל ימי חייו עד אשר יובל לקבר ועפר הארץ יבלעוה. קעג) קציא מקום במצרים התחתונה בנגב ששמו casium והרי חשך הם הרי קציא. קעד) חתיכות זהב (nuggets) בדמות לחם, גוב דיסקוס הוא גב השלחן. קעה) הוא עלה באויר במגדל פורח אשר

שמואל בר אמי, אין לך פקח מן הכלב, אלא מה טיבו של כלב זה? אדם משליך לו פרוסה סוכר את פיו, כך היו דייני קעו) ישראל (ילקוט ישעיה נו רמז שמו). ע"ע ס ו מ א.

אלמנה: מאי אלמנה? על שם מנה [אל - מנה], אלמנה כתובתה מנה ובתולה כתובתה מאתים (כתובות י:). עד כמה קא מדברות אלמנות קעז) חיים (כתובות סג.). היתה כאלמנה (איכה א) א"ר יהודה כאלמנה ולא אלמנה ממש, אלא כאשה שהלך בעלה למדינת הים ודעתו לחזור אליה (תענית כ.). אשה שמת בעלה יושבת בבתים כדרך שישבה בהן בחיי בעלה, משתמשת בעבדים ושפחות בכלי כסף ובכלי זהב, כדרך שנשתמשה בהן בחיי בעלה (תוספתא כתובות פי"א). איוב אמר ברכת אובד עלי תבוא ולב אלמנה ארנן (איוב כט), מלמד שהיה גוזל שדה מיתומים ומשביחה ומחזירה להן, וכל היכא דהוה אלמנה דלא הוו נסבי לה אזיל שדי שמיה עילווה והווה אתו נסבי לה (ב"ב טז.). תחת ישמעאל ולא תחת גוי, תחת גוי ולא תחת חבר, תחת חבר ולא תחת תלמיד חכם, תחת ת"ח ולא תחת קעח) יתום ואלמנה (שבת יא.). א"ל מבין ריסי עיניך [בבייה] ניכר שבן אלמנה אתה (קידושין לא.). ר"א אומר ממשמע שנאמר וחרה אפי והרגתי אתכם (שמות כב) יודע אני שנשותיהם אלמנות ובניתם יתומים, מה ת"ל והיו נשיכם אלמנות וגו'? מלמד שנשותיהם מבקשות לינשא ואין מניחין אותן ובניהם רוצים לירד לנכסי אביהן ואין מניחין אותן (ב"מ לח:). הקב"ה גובה חובותיו של אדם בטובתו, עשיר בשורו ועני בשיו, יתום בביצתו קעט) ואלמנה בתרנגולתה (פסחים קיח:). טב למיתב טן דו מלמיתב ארמלו (יבמות קיח:). בתולה צייל נות ואלמנה שובבית וכו' הרי אלו מבלי עולם וכו'. ר' יוחנן אמר למדנו יראת חטא מבתולה וקיבול שכר מאלמנה וכו', דההיא אלמנה דהואי בי כנישתא דשיבבותיה, כל יומא הות אתיא ומצלה בי מדרשיה דר' יוחנן, אמר לה בתי לא בית הכנסת בשיבבותך? אמרה ליה רבי! ולא שכר פסיעות יש לי? (סוטה כב.). ע"ע י ת ו ם.

אלף בית: ע' אותיות

אם ובת: רחילא בתר רחילא אזלא, כעובדי אמא כך עובדי ברתא (כתובות סג.). יוסי מעונאה תרגם. בבנישתהון דמעונא, שאלו רבי מהו דכתיב הנה כל המושל עליך ימשול לאמר כאמה בתה (יחזקאל טז), א"ל כבת כן אמה, כדור כן נשיא, כמזבח כן כהניו. הכא אמרי לפום גנתא גננא ובו'. עיקרו של דבר „הנה כל המושל" מהו? א"ל לית תורתא ענישא עד דברתא בעיטא קפ), לית איתתא זניא עד דברתא זניא. אמרו ליה א"כ לאה אמנו זונה היתה דכתיב ותצא דינה בת לאה? — יצאה מקושטת כזונה וכו' (ב"ר פ"פ). ע"ע א ב ו ב ן; ז כ ר י ם ו נ ק ב ו ת.

אם חורגת: בניך ובנותיך נתונים לעם אחר (דברים כח) זו אשת האב (ברכות נו.). בת הבעל סניא לאשת האב, ואשת האב סניא לבת הבעל (יבמות קיז.).

אם ירצה השם: מעשה היה בימי ר"ש בן חלפתא שהלך לברית מילה וסעד שם. אביו של תינוק השקה אותן [המסובין] יין ישן בן שבע שנים, אמר להן מן היין הזה אני מיישן לשמחתו של בני [חתונתו]. היו סועדין עד חצי הלילה. ר"ש בן חלפתא שהיה בטוח על כחו יצא לו בחצי הלילה לילך לעירו, מצא שם מלאך המות בדרך וראה אותו פניו משונה, א"ל מי אתה? א"ל שלוחו של מקום, א"ל מפני מה אתה משונה? א"ל משיחתן של בריות, שהן אומרים כך וכך אנו עתידין לעשות ואינן יודעין אימתי נקראין למות קפא). אותו האיש שהיית סועד אצלו ואמר לכם מן היין הזה אני מיישן לשמחת בני, והרי הגיע פרקו ליטול אחר שלשים יום. א"ל הראה לי את פרקי, א"ל לא עליך ולא על כיוצא בך אני שולט, פעמים שהקב"ה חפץ במעשים טובים שלכם ומוסיף בכם חיים, שנאמר יראת ה' תוסיף ימים (דברים רבה פ"ט).

אמבטי: אמבטאות של כרכין מטייל בהן [בשבת] ואינו חושש, אמר רבא דוקא כרכין אבל דכפרים לא, מאי טעמא? כיון דזוטרין נפיש הבלייהו [ומזיע] וכו'. א"ר זירא אנא חזיתיה לרבי אבהו דשט באמבטי ולא ידענא אי עקר [רגליו] אי לא עקר (שבת מ:). אמבטי קטנה שמחממין לו עשרה קומקמין בבה אחת מותר לרחוץ בו (שם קנא.), זכור את אשר עשה לך עמלק, א"ר הונא למה הדבר דומה? לאמבטי רותחת שהיו הכל בורחים הימנה,

---

נשא הנשר. קעו) שלקחו שוחד לשתוק כמו הכלב שלוקח הפרוסה ונעשה אלם. קעז) כמו אלמנות חיות, כלומר עגונות, ונאמר על אשת ר"ע שהניחה בעלה לעזוב אותה ללמוד תורה. קעח) מוטב לשעבד את עצמו לשמש ישמעאל מלשמש גוי, וגוי טוב יותר מחבר מארוקי הפרסיים שהם רשעים ביותר. וכן קשה להיות תחת רשות ת"ח כי אם יקניטנו יענשו, וכ"ש שיקבל עונש ע"י יתום ואלמנה. קעט) אם חטאו נענשו כפי הטובה שהשפיע להם הקב"ה ונתכפר להם. קפ) אין יודעין אם הפ־ה נוגחת עד שאנו רואין כי בתה בועטת. קפא) מפני שלא אמר ברצות ה',

בא אחד וקפץ לתוכה והפשירה, מיד באו הכל ורחצו בתוכה. כך ישראל כיון שיוצאים ממצרים היו בורחים [הגוים] מהם, שמעו עמים ירגזון אז נבהלו וגו' בא עמלק והפשירם וכו' (פסיקתא רבתי פי"ב).

אמהות: מנשים באהל תבורך, מאן ניהו נשים שבאהל: שרה רבקה רחל ולאה (נזיר כג:). אין קורין אמהות אלא לארבע (ברכות טז:). אמהות נביאות היו ורבקה מן האמהות (ב"ר פס"ז). מדלג על ההרים בזכות האבות, מקפץ על הגבעות בזכות אמהות (ר"ה יא.). ואנכי לא אהיה כאחת שפחותיך (רות), אמר לה [בועז] חס ושלום, אין את מן הָאֲמָהוֹת אלא מן הָאִמָּהוֹת (רות רבה פ"ה). ע"ע אבות.

אמונה: איזו היא דרך ישרה שיבור לו האדם וכו' יש אומרים יחזיק באמונה יתירה שנאמר (תהלים קא) עיני בנאמני ארץ לשבת עמדי הולך בדרך תמים הוא ישרתני (תמיד כח.). בא חבקוק והעמידן [לתרי"ג מצות] על אחת שנאמר וצדיק באמונתו יחיה (מכות כד). א"ר אמי בא וראה כמה גדולים בעלי אמנה, מנין מחולדה ובור קפב), ומה המאמין בחולדה ובור כך, המאמין בהקב"ה על אחת כו"כ (תענית ח.). כתפוח בעצי היער, מה התפוח הזה מוציא ניצו קודם לעליו, כך ישראל במצרים הקדימו אמנה לשמועה, הה"ד (שמות ה) ויאמן העם וישמעו כי פקד ה' (שה"ש רבה ב). כיוצא בו אתה אומר עשה לך שרף ושים אותו על נס והיה כל הנשוך וראה אותו וחי (במדבר כא), וכי נחש ממית או מחיה? אלא בזמן שישראל מסתכלין כלפי מעלה ומשעבדין את לבם לאביהן שבשמים היו מתרפאין ואם לאו היו נמוקים (ר"ה כט.). הגר שבא להתגייר לפני הלל אמר ליה: תורה שבכתב אני מאמינך, ושבעל פה איני מאמינך, יומא קמא אמר ליה א' ב' ג' ד', למחר אפיך ליה, א"ל והא אתמול לא אמרת לי הכי? אמר ליה לאו עלי דידי קא סמכת? דבעל פה נמי סמוך עלי! (שבת לא.). לכו אכלו משמנים וגו' כי קדוש היום לאדונינו וגו' כי חדות ה' היא מעוזכם (נחמיה ח), א"ר יוחנן משום ר"א בר"ש, אמר להם הקב"ה לישראל בני! לוו עלי וקדשו קדושת היום והאמינו בי ואני פורע (ביצה טו:), ואמר ר' יצחק אם יאמר לך אדם יגעתי ולא מצאתי אל תאמין, לא יגעתי ומצאתי אל תאמין, יגעתי ומצאתי תאמין. הני מילי בדברי תורה אבל במשא ומתן סייעתא היא מן שמיא (מגילה ו:). לך אל נמלה עצל (משלי ו), אמר איזיל איחזי אי ודאי הוא דלית להו מלכא וכו' אלא סמוך אהימנותא דשלמה (חולין נז:). ר"מ אומר בין כך ובין כך אתם קרוים בנים, שנאמר בנים לא אמון בם (דברים לב), אפילו לית בהו הימנותייהו (קידושין לו). משחרב בית המקדש פסקו אנשי אמנה, א"ר יצחק אלו בני אדם שהן מאמינין בהקב"ה וכו' (סוטה מח:). אמר רבא לא חרבה ירושלם אלא בשביל שפסקו ממנה אנשי אמנה, שנאמר (ירמיה ה) שוטטו בחוצות ירושלם וגו' אם תמצאו איש עושה משפט מבקש אמונה ואסלח לה. איני, והאמר רב קטינא אפילו בשעת כשלונה של ירושלם לא פסקו ממנה אנשי אמנה וכו' כאן בדברי תורה כאן במשא ומתן (שבת קיט: קכ.). קסרי וירושלם, אם יאמר לך אדם חרבו שתיהן אל תאמן, ישבו שתיהן אל תאמן, חרבה קסרי וישבה ירושלם, חרבה ירושלם וישבה קסרי תאמן, שנאמר (יחזקאל כו) אמלאה החרבה, אם מלאה זו חרבה זו (מגילה ו:). וארשתיך לי באמונה וידעת את ה' (הושע ב), את מוצא שאין הגליות מתכנסות אלא בשכר אמונה, וכה"א אתי מלבנון כלה אתי מלבנון תבואי תשורי מראש אמנה (שה"ש ד). גדולה האמונה לפני מי שאמר והיה העולם, שבשכר האמונה שהאמינו ישראל שרתה עליהם רוה"ק ואמרו שירה, שנאמר ויאמינו בה' ובמשה עבדו אז ישיר משה ובני ישראל (שמות יד). וכן אתה מוצא שלא נגאלו אבותינו ממצרים אלא בזכות האמונה שנאמר ויאמן העם (שם ז). אף אברהם לא ירש העוה"ז והעולם הבא אלא בזכות האמונה שהאמין שנאמר והאמין בה' (בראשית ט). וכה"א ואהרן וחור תמכו בידיו וגו' ויהי ידיו אמונה (שמות יז). בבעלי אמנה מהו אומר? פתחו שערים ויבא גוי שומר אמונים (ישעיה כו), אמונים נוצר ה' (תהלים לא). וכה"א טוב להודות לה' וגו' ואמונתך בלילות וגו' כי שמחתני ה' בפעלך (שם צב), מי גרם לנו לבא לידי שמחה זו? אלא בשכר אמונה שהאמינו אבותינו בעוה"ז שכלו לילות. וכן יהושפט אומר לעם האמינו בה' אלהיכם האמינו בנביאיו והצליחו (דהי"ב כ). ה' עיניך הלא לאמונה (ירמיה ה), וצדיק באמונתו יחיה (חבקוק ב). וכה"א ויאמינו בדבריו ישירו תהלתו (תהלים קו) וכו' (מכילתא, ילקוט שמעוני הושע ב). אמר רב הונא ישראל שבאותו הדור [בעת קריעת ים סוף] מקטני אמנה היו (פסחים קיח:) באלישע נאמר ונערים קטנים יצאו מן העיר ויתקלסו בו (מ"א ב), א"ר אלעזר שמנוערים מן המצות, קטנים שהיו מקטני אמנה (סוטה מו:). ההוא דאתי לקמיה דר' יוחנן, א"ל דרוש רבי, לך נאה לדרוש, כאשר אמרת כן ראיתי, א"ל ריקא! אלמלא לא ראית לא האמנת? מלגלג על דברי חכמים אתה! נתן עיניו בו ונעשה גל של עצמות (ב"ב עה.). כומריא נגבין אלהיא מאן מומי ביה קפג) או מאן מקרב? (ב"ר

אם ירצה השם, ותלוי הדבר בעצמו. קפב) עי' רש"י ובאוצר מדרשים צד 161. קפג) אם הכמרים בעצמם יגנבו וישללו את האלילים, ומראים בזה שאין בהם ממש,

פכ"ו). אל תאמין בעצמך עד יום מותך (אבות פ"ב). ע"ע בטחון; נאמנות; צביעות.

אמונה טפלה: מעונן זה המחשב עתים ושעות ואומר היום יפה לצאת קפר) ומחר יפה ליקח וכו'; מנחש זה האומר פתו נפלה מפיו, מקלו נפלה מידו, בנו קורא לו מאחוריו, עורב קורא לו, צבי הפסיקו בדרך, נחש מימינו ושועל משמאלו וכו'. כשבא גבאי לגבות ממנו מעות אומר: אל תתחיל בי, שחרית היא, ראש חדש הוא, מוצאי שבת הוא, ועל אלה נאמר (ויקרא יט) לא תנחשו ולא תעוננו (סנהדרין סה: סו.). האומר שחטו תרנגול זה שקרא ערבית [כמו עורב] ותרנגולת זו שקרא גברית [כמו תרנגול] יש בו משום דרכי האמורי וכו' המשתנת בפני קדרתה בשביל שתתבשל מהרה יש בו משום דרכי האמורי וכו' (שבת סז:). כל נחש כאליעזר עבד אברהם וכיונתן בן שאול קפה) אינו נחש (חולין צה:). כל דבר שיש בו רפואה אין בו משום דרכי האמורי, אין בו רפואה יש בו משום דרכי האמורי (חולין עז:).

אמיצות הלב: ע' אומץ לב

אמירה: מנין להאומר דבר לחבירו שהוא בבל יאמר, קפו) עד שיאמר לו: לך אמור? שנאמר וידבר ה' אליו לאמר (יומא ד:). אם ברור לך הדבר כאחותך שהיא אסורה לך אמרהו, ואם לא אל תאמרהו (שבת קמה:). האומר דבר בשם אמרו מביא גאולה לעולם (מגילה טו.). תלמיד חכם שאומרים שמיעה מפיו [לאחר מותו] שפתותיו דובבות בקבר (יבמות צז.). ויזבח בלק בקר וצאן, הצדיקים אומרים מעט ועושים הרבה, כאברהם שנאמר ואקחה פת לחם (בראשית יח), ואח"כ מהרי שלש סאים קמח סלת וגו' ואל הבקר רץ אברהם. ורשעים אומרים הרבה ואפילו מעט אין עושים, בלק אמר כי כבד אכבדך מאד, וכשבא לא שיגר לו אלא בקר וצאן. התחיל בלעם חורק שיניו עליו, שהיתה נפשו רחבה (במד"ר פ"כ). כל מקום שהוא אומר „ויאמר ויאמר" צריך לידרש: ויאמר המלך אחשורוש ויאמר לאסתר המלכה (אסתר ז), אמר לה אם הוא זה מוטב ואם לאו אמרי שהוא הוא, רבי אומר עד שהכיר בה שהיא יהודית היה מסיח עמה ע"י מתורגמן ומשהכיר בה התחיל הוא מספר עמה וכו' (ויק"ר פכ"ו). כי בגלל הדבר הזה (דברים טו), אם אמר ליתן ונתן, נותנין לו שכר אמירה ושכר מעשה; ליתן ולא הספיק בידו ליתן נותנין לו שכר אמירה בשכר מעשה; לא אמר ליתן אבל אמר לאחרים תנו, או לא אמר ליתן ולא אמר לאחרים תנו אבל נוח לו בדברים טובים, מנין שנותנין לו שכר על כך? ת"ל כי בגלל הדבר הזה יברכך ה' (ספרי דברים שם). מאי קאמר לך? א"ל וי"ו דכתוב אאופתא קפז) קאמר (חולין טז.). ע"ע דבור.

אמן: אמן [ר"ת] א'ל מ'לך נ'אמן (שבת קיט:). א"ר יוסי: גדול העונה אמן יותר מן המברך, א"ל ר' נהוראי השמים! כן הוא, תדע שהרי גוליירין [אנשי חיל] יורדין ומתגרין במלחמה, וגבורים יורדין ומנצחין וכו'. תניא אחד המברך ואחד העונה אמן במשמע אלא שממהרין למברך יותר מן העונה אמן וכו'. אחר הכל עונין אמן חוץ מתינוקות של בית רבן הואיל ולהתלמד עשויין (ברכות נג:). אין עונין אמן קפח) במקדש (שם סג.). אין עונין לא אמן חטופה ולא אמן קטופה ולא אמן יתומה (שם מז.). מלאך רע עונה אמן בעל כרחו (שבת קיט:).

אמרכל: אמרכל=מר על הכל (ירוש' שבת פ"י ג). אמרכל רואה חותמו ומתיר, גזבר רואה חותמו ומתיר (ירוש' שקלים פ"ה ב). אמרכל קודם לגזבר, גזבר קודם לראש משמר (הוריות יג.). ע"ע שררות.

אמת: נפל להו פיתקא מרקיעא דהוה כתב בה אמת, א"ר חנינא שמע מינה חותמו של הקב"ה אמת (יומא סט:). נכרים דברי אמת (סוטה ט:). הין צדק (ויקרא יט) שלא ידבר אחד בפה ואחד בלב (ב"מ מט.). דובר אמת בלבבו (תהלים טו), כגון קפט) רב ספרא (מכות כד.). אמר רבא מריש הוה אמינא ליכא קושטא בעלמא, אמר לי ההוא מרבנן ורב טביומי שמיה דאי הוו יהבי ליה כל חללי דעלמא לא הוי משנה בדיבוריה: זימנא חדא איקלעי לההוא אתרא וקושטא שמיה ולא הוו משני בדיבורייהו, ולא הות מיית אינש מהתם בלא זימניה, נסיבי איתתא מנהון והוו לי תרתי בנין מינה. יומא חד הוה יתבא דביתהו וקא חייפא רישה, אתאי שיבבתה טרפא

מי ישבע שוב בשמם או מי יקריב להן קרבנות? כן אם ראשי האמונה יחללו שם שמים מי יאמין באמונתם? קפר) אבל נוהגין שלא להתחיל איזה דבר נכבד ביום ב' או ביום ד', כי אין מתחילין בב"ד ונזכר בזהר פ' פינחס רנט. „והכי אתחזי בגין דלית טוב בשני", כי בששת ימי המעשה לא נאמר כי טוב ביום שני. קפה) שאינו סומך עליו ממש גם יש בדבר טעם וסימן. קפו) כלומר לא תאמר הדברים עד שאתן לך רשות. קפז) כלומר טעם שאינו נכון קאמר, כמו שכותב אות וי"ו על הבקעת של עצים וכולה מנותחת לפרקים מפני שיני הבקעת שהן עשויין חריצין ואינה חלקה (רש"י), כלומר לא אמר כלום. קפח) אלא עונין ברכו (עי' נחמיה ט). קפט) בשאלתות דרב אחאי פ' ויחי איתא דרב ספרא היה לו חפץ אחד למכור ובא אדם אחד לפניו בשעה שהיה קורא קריאת שמע ואמר לו תן לי החפץ בכך וכך דמים, ולא ענהו באמצע ק"ש, קסבר

אדשא [פתח הבית] סבר לאו אורח ארעא, אמר לה ליתא הכא, שכיבו ליה תרתין בנין, אתו אינשי דאתרא לקמיה, אמרי ליה מאי האי? א"ל הכי הוה מעשה אמרי ליה במטותא מינך פוק מאתרין ולא תיגרי בהו מותנא בהנך אינשי (סנהדרין צז.). מתים שהחיה יחזקאל אמר ר' יהודה באמת משל היה, א"ל ר' נחמיה אם אמת למה משל ואם משל למה אמת? (שם צב:). בר נש דהני חדא מיכלא [מסכת] והוא אזיל לאתר ואינון מוקרין ליה בגין תרתי, צריך מימר אנא חדא מיכלי אנא חכים (ירוש' שביעית פ"י ג). מאן דבעי למימר כדיבא [שקר] אמר מילי דקשוט בקדמייתא (זהר פ' שלח). כל לשון הרע שאין בו דבר אמת בתחלתו אין מתקיים בסופו (סוטה לה.). עונשו של בדאי שאפילו אומר אמת אין שומעין לו (סנהדרין פט:). מטרונא אחת שאלה את ר' יוסי, אמרה לו אפשר יוסף בן שבע עשרה שנה שהיה עומד בכל תומו היה עושה הדבר הזה [למאן דשמוע לה]? הוציא לפניה ספר בראשית והתחיל קורא לפניה מעשה ראובן ובלהה, מעשה יהודה ותמר, אמר לה מה אם אלו שהם גדולים וברשות אביהן לא כסה עליהם הכתוב, זה שהוא קטן וברשות עצמו על אחת כמה וכמה (ב"ר פפ"ז). ע"ע שקר.

אנארכיא: לא דינא ולא דיינא (יומא עב.). לית דין ולית דיין (ויק"ר פכ"ח). כל דאלים גבר (גיטין ס:). ר' לוי אמר, משל למלך שבנה פלטין והושיב בתוכה דיורין אילמים, והיו משכימין ושואלין בשלומו של מלך ברמיזה ובאצבע ובמנולין קצ), אמר המלך אילו היו פקחין על אחת כו"כ, אתמהא! הושיב בה המלך דיורין פקחין, עמדו והחזיקו בפלטין, אמרו אין פלטין זו של מלך — שלנו היא הפלטין! אמר המלך תחזיר הפלטין לכמו שהיתה. כך מתחילת ברייתו של עולם לא היה קילוסו של הקב"ה עולה אלא מן המים, הה"ד מקולות מים רבים אדירים משברי ים (תהלים צג), ומה היו אומרים? אדיר במרום ה'! אמר הקב"ה מה אם אלו שאין להם לא פה ולא דיבור מקלסין אותי, כשאברא אדם עאכו"כ. עמד דור אנוש ומרד בו, עמד דור המבול ומרד בו, דור הפלגה ומרד בו. אמר הקב"ה יפנו אלו ויעמדו ויבואו אותן [מבול מים] הה"ד ויהי הגשם על הארץ (ב"ר פ"ה א).

אנדרוגינוס: אדם הראשון אנדרוגינוס נברא (ב"ר פ"ח א). ר"מ אומר אנדרוגינוס בריה בפני עצמה הוא, ולא יכלו חכמים להכריע עליו אם הוא איש או אשה (ברייתא בסוף בכורים). טומטום ואנדרוגינוס פטורין מראייה שאינם בכל זכורך (חגיגה פ"א א).

אנחה: עולא ורב חסדא הוו קאזלי באורחא, כי מטו אפתחא דבי רבי חנא בר חנילאי נגד רב חסדא ואתנח. א"ל עולא אמאי קא מתנחת? והאמר רב אנחה שוברת חצי גופו של אדם שנאמר ואתה בן אדם האנח בשברון מתנים (יחזקאל כא) וכו'. א"ל היכי לא אתנח, ביתא דהוו בה שיתין אפתייתא בימממא ושיתין אפתייתא בליליא ואפיין לכל מאן דצריך, ולא שקל ידא מן כיסא דסבר דילמא אתי עני בר טובים ואדמטו ליה לכיסא קא מכסיף וכו' השתא נפל בתלא [נעשה תל] ולא אתנח? וכו' (ברכות נח:). ע"ע דאגה.

אנטישמיות: א"ר חייא בר אבא למה האומות דומין? לאדם שהיה שונא למלך והיה מבקש לשלוט בו ולא היה יכול, מה עשה? הלך אצל אנדריאטנוס [פסל המלך] וביקש להפילו וכו'. כך האומות באים להתגרות בהקב"ה ואין יכולין קצא), ומה הן עושין? מתגרין בישראל, שנאמר (תהלים ב) נוסדו יחד על ה' ועל משיחו (שמ"ר פנ"א). כתיב אחזו לנו שועלים שועלים קטנים מחבלים כרמים (שה"ש ב), ערומים היו במצרים, לפיכך הוא מושלן בשועלים, מה שועל זה מהלך ומביט לאחוריו, כך המצריים מהלכין ומביטין לאחוריהם, ומה אמרו הבה נתחכמה לו (שמ"ר פכ"ב). אמר רבי לוי אוי להם לרשעים שהם מתעסקין בעצות על ישראל, וכל אחד ואחד אומר עצתי יפה מעצתך. עשו אמר: שוטה היה קין שהרג את אחיו בחיי אביו, ולא היה יודע שאביו פרה ורבה; אני איני עושה כן, אלא יקרבו ימי אבל אבי ואהרגה את יעקב אחי. פרעה אמר שוטה היה עשו שאמר יקרבו ימי אבי, ולא היה יודע שאחיו פרה ורבה בחיי אביו; אני איני עושה כן, אלא דאינון דקיקין [קטנים] תחות כרסיה אמהון אנא מחנק יתהון, הה"ד וראיתם על האבנים (שמות א). המן אמר שוטה היה פרעה שאמר כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו, ולא היה יודע שהבנות נשאות לאנשים פרות ורבות מהן; אני איני עושה כן, אלא להשמיד להרוג ולאבד וגו' (ויק"ר פכ"ז סוף). אמר רבא ליכא דידע לישנא בישא כהמן. אמר ליה [לאחשורוש] תא ניכלינהו [נכלה את ישראל]. א"ל מסתפינא מאלהיו דלא ליעבד בי כדעבד בקמאי, א"ל „ישנו" מן המצות, א"ל אית בהו רבנן, א"ל „עם אחד" הן, שמא תאמר קרחה אני עושה במלכותך? „מפוזר" הם בין העמים, שמא תאמר אית הנאה מינייהו? „מפורד" כפרידה זו

זה שלא היה רוצה ליתנו בדמים הללו והוסיף לו ואמר תנהו לי בכך יותר. לאחר שסיים ק"ש אמר לו טול החפץ בדמים שאמרת בראשונה כי באותן דמים היה בדעתי ליתנום לך (רש"י). קצ) מסירין הסודרין שעל ראשם מפני כבוד המלך כמנהג ארץ יון ואדום (ערוך). קצא) ומזה ראיה

שאינה עושה פירות, ושמא תאמר איכא מדינהא מינייהו? ת"ל בכל מדינות מלכותך. ודתיהם שונות מכל עם, דלא אכלי מינן, ולא נסבי מינן ולא מנסבי לן, ואת דתי המלך אינם עושים, דמפקי לכולא שתא בשה"י פה"י קצב), ולמלך אין שוה להניחם, דאכלי ושתי ומבזי ליה למלכא, ואפילו נופל זבוב בכוסו של אחד מהם זורקו ושותהו, ואם אדוני המלך נוגע בכוסו של אחד מהם חובטו בקרקע ואינו שותהו וכו' (מגילה יג:). ע"ע שונאי ישראל.

אנשי חיל: א"ל רבי ללוי הראני [דמיונם של פרסיים, א"ל דומין לחיילות של בית דוד. הראני חברין קצג), א"ל דומין למלאכי חבלה, הראני ישמעאלים, א"ל דומין לשעירים של בית הכסא (קידושין עב:). בלשת [חיל המלך] באה לעירנו ובקשה לחטוף את כל העיר (ביצה כא.). ע"ע מלחמה.

אנשי כנסת הגדולה: הנביאים מסרו קבלת התורה לאנשי כנסת הגדולה (אבות פ"א). מאה ועשרים זקנים ומהם כמה נביאים, תקנו שמונה עשרה ברכות על הסדר (מגילה יז:). אנשי כנה"ג תקנו להם לישראל ברכות ותפלות קדושות והבדלות (ברכות לג.) משה התקין מטבע של תפלה האל הגדול הגבור והנורא וכו' ירמיה אמר האל הגדול הגבור ולא אמר הנורא וכו' כיון שעמדו אנשי כנסת הגדולה החזירו הגדולה ליושנה (ירוש' ברכות). ר' סימון בשם ריב"ל אמר למה נקראו אנשי כנסת הגדולה? שהחזירו את הגדולה ליושנה (ירוש' מגילה). אנשי כנסת הגדולה החזירו את העטרה ליושנה (יומא סט:). אנשי כנסת הגדולה מנו את בי"ד הגדול בירושלם והסנהדרין, ואנשי כנסת הגדולה נקראו בי"ד של מעלה וכו' מה עשו אכנה"ג כתבו ספר [האמנה] ושטחוהו בעזרה ובשחרית עמדו ומצאוהו חתום, הה"ד (נחמיה י) ובכל זאת אנחנו כורתים אמנה (רות רבה פ"ד). מהו קול ענות אנכי שומע? קול חירופין וגידופין, אנשי כנסת הגדולה קצד) עמדו ופירשו אותה: אף כי עשו להם עגל מסכה ויאמרו זה אלהיך ישראל אשר העלוך ממצרים ויעשו נאצות גדולות (נחמיה ט) חירופין וגידופין (שמ"ר פמא).

אנשים: בכל מקום שנאמר אנשים בני אדם צדיקים הם, שכן הוא אומר, ויאמר משה אל יהושע בחר לנו אנשים (שמות יז), וכן הוא אומר (ש"א יז) והאיש בימי שאול זקן בא באנשים, (ש"א א) ונתת לאמתך זרע אנשים (במדבר רבה פט"ז). אנשים באין ללמוד, נשים באין לשמוע, טף למה באין? כדי ליתן שכר למביאיהן (חגיגה ג.). אנשים הולכין אחר דעתן של נשים (פרקי דר"א פמ"א). אנשי משמר היו מתפללין על קרבן אחיהם שיתקבל ברצון (תענית כז:). אנשי ירושלם אנשי שחץ [גאוה] היו (שבת סב:). אנשי גליל חסו על כבודם ולא חסו על ממונם, אנשי יהודה חסו על ממונם ולא חסו על כבודם (ירוש' סוטה פ"ד). אנשי גליל קנטרנים היו (נדרים מח.). אנשי סדום לא נתגאו אלא בשביל טובה שהשפיע להם הקב"ה (סנהדרין קט.). אותן בני אדם קצה) הן אמה וכובעיהן אמה ומדברין מחצייהן וכו' (גיטין יד:). ע"ע אדם.

אסור: ע' איסור והיתר.

אסותא: במדרש ילמדנו נאמר: ויהי כי זקן יצחק, עד ימי יעקב היה אדם עוטש ומת, תדע לך שכך הוא, אדם עוטש והוא אומר לו „חיים טובים" מכלל שהיה מת מעיקרא. עמד יעקב וביקש עליה רחמים (תנחומא פ' תולדות). ר' אלעזר ב"ר צדוק לא אמר „מרפא" בביהמ"ד משום ביטול תורה (תוספתא שבת פ"ז). אהן דעטיש גו מיכלא אסור למימר ייס! [לרפואה] בגין סכנתא דנפשא מפני שאין בית הבליעה פנוי (ירוש' ברכות פ"א ו). ע"ע לחיים.

אף וחימה: כתיב ה' אל באפך תוכיחני ואל בחמתך תיסרני (תהלים ו). האף והחמה שני קוסטינרין [שרי הטבחים] של מות הן, וכן משה אמר כי יגורתי מפני האף והחמה (דברים ט), אמר טובים הם היסורין אלא שאין בי כח לעמוד לא באף ולא בחימה. אמר רבי יוחנן משל למלך שהיו לו שני קוסטינרין רעים, וכל מדינה שכעס עליה הוא רודה אותם בהן. פעם אחת סרחה עליו מדינתו שישב בה וביקש לשלוח עליה הקוסטינרין הללו לרדותה, התחילו מבקשים ממנו: ארוננו המלך! רדה אותנו בכל מה שאתה מבקש חוץ מאלו. כך אמרו ישראל לפני הקב"ה אל באפך תוכיחני ואל בחמתך תיסרני. אמר להם הקב"ה אם כן למה לי אף וחמה? אמרו לפניו יש לך למי לשלוח אותן, בכתוב שפוך חמתך על הגוים אשר לא ידעוך (תהלים עט). והקב"ה מסכים עמהם ואומר, ועשיתי באף ובחמה נקם את הגוים (מיכה ה), אבל בישראל מה הוא אומר (הושע יא) לא אעשה חרון אפי לשחת אפרים (ילקוט המכירי תהלים ו).

כי האנטישמיים הם גם נגד ה'. קצב) ר"ת שבת היום פסח היום. קצג) אומה סמוכה לפרס וטרפנים הם (רש"י). קצד) נראה מזה כי ספר עזרא ונחמיה (שנחשב כספר אחד), היה מעשה ידי אכנה"ג ועי' ב"ר פמ"ו, שאמרו שם והרי אנכה"ג קראו אותו אברם שנאמר (נחמיה ט) אתה הוא האלהים אשר בחרת באברם. קצה) אנשים משונים שקולן עב ונראה שהדבור יוצא מטבורן (רש"י).

אפוטרופוס: אל ימנה אדם אפוטרופוס בתוך ביתו, שאלמלי לא מינה פוטיפר את יוסף אפוטרופוס בתוך ביתו לא בא לאותו דבר (ברכות סג.). אין אפוטרופוס לעריות (כתובות יג:).

אפיקורס: האומר אין החיית המתים מן התורה והאפיקורס אין להם חלק לעוה"ב (סנהדרין צ.). אפיקורס זה המבזה ת"ח ומגלה פנים בתורה שלא כהלכה (שם צט.). דשכיחא אפיקורי דמצערי רבנן (נדרים כג.). מה תהוי עלן מאפיקורסין? (חגיגה ה:). אמר רבא כגון הני דבי בנימין אסיא דאמרי מה אהנו לן רבנן? מעולם לא שרו לן עורבא ולא אסרו לן יונה (שם צט:). מיד נזרקה בו אפיקורסית (קידושין סו.). בקש להפוך קערה על פיה (ב"ב טז.). ורבי מאיר היכי גמר תורה מפומיה דאחר? (חגיגה טו:). כבר שמעתי מאחורי הפרגוד שובו בנים שובבים חוץ מאחר (שם טו.). תנן התם (אבות פ"ב) ודע מה שתשיב לאפיקורס, אמר ר' יוחנן לא שנא אלא אפיקורס גוי, אבל אפיקורס ישראל כל שכן דפקר טפי (סנהדרין לח:). לעולם יהא אדם זהיר בתשובותיו, שמתוך תשובה שהשיב אהרן פקרו המערערים (מגילה כה:).

אפרודיטי: רבן גמליאל היה רוחץ במרחץ של אפרודיטי בעכו, קצו) ושאלו פריקלוס אם אינו חושש לע"ז? והשיבו רבן גמליאל: אני לא באתי בגבולה, היא באה בגבולי; אין אומרין נעשה מרחץ נוי לאפרודיטי, אלא אומרין נעשה מרחץ נוי למרחץ. ר"ש בן לקיש הוה בבצרה חמתין מזלפין [יין] להדא אפרודיטי, אמר לון ולית אסור? אתא שאל לר' יוחנן, א"ל בשם ר"ש בן יוצדק: אין דבר של רבים אסור (ירוש' שביעית פ"ח סוף). ע"ע ע ב ו ד ה ז ר ה.

אפשר ; אי אפשר: וכי אפשר לו לאדם לגור בשני עולמים? (יבמות צו:). קשה הדבר לאומרו ואי אפשר לפה לפרשו (ב"ר פכ"ב). וכי דנין אפשר משאי אפשר? (יבמות מו.). ר' אמי כי מטי להאי קרא בכי, יתן בעפר פיהו אולי יש תקוה (איכה ג'), אמר כולי האי ואולי? (חגיגה ד:). אמרו לו שמא יבקע הנוד—אמר להם לכשיבקע (יומא נו:). ע"ע ס פ ק.

אצבע: אצבעותיו של אדם כל חדא וחדא למילתיה עבידא, דאמר מר זו זרת, קצז) זו קמיצה, זו אמה, זו אצבע, זו גודל (כתובות ה:). ארבע אצבעות הוא טפח והן אצבעי אגודל (פסחים קט.). בקש [כהן גדול ביוה"כ] להתנמנם, פרחי כהונה מכין לפניו באצבע צרדה (יומא יט:). הממונה בבית המקדש אומר להן קצח) הצביעו (יומא כב.). רבי ישמעאל אומר חמש אצבעות של ימינו של הקב"ה כלן יסוד גאולות: אצבע קטנה בה הראה לנח מה לעשות בתבה, שנאמר וזה אשר תעשה אותה (בראשית ו), אצבע שניה לקטנה בה הכה את המצריים, שנאמר אצבע אלהים היא (שמות ח), אצבע שלישית לקטנה בה כתב את הלוחות, שנאמר לוחות אבן כתובים באצבע אלהים (שם לח), אצבע רביעית שהיא שניה לבוהן, בה הראה הקב"ה למשה מה יתנו ישראל בפדיון נפשם, שנאמר זה יתנו (שם ל), הבוהן וכל היד בה עתיד הקב"ה להראות זרוע עזו ותפארתו לכל בני העולם (פרקי דר"א פמ"ח). אמר רבי אלעזר מפני מה אצבעותיו של אדם משופות כיתידות? שאם ישמע דבר שאינו הגון יניח אצבעותיו באזניו (כתובות ה:). בשעה שהכהנים מברכין את העם צריכין לפשוט ידיהם ולזקוף אצבעותיהם, וכשיחזרו פניהם מן הצבור אז רשאים לכוף קשרי אצבעותיהם (סוטה לט:). אסיר ליה לבר נש לזקפא אצבעאן בזקיפו למגנא [בלא צורך], אלא בצלותא ובברכאן ובשמא דקב"ה (זהר רעיא מהימנא פ' נשא קמה.). חוא נותן אצבע בין שיניה או היא נתנה אצבע בין שיניה (כתובות נב). הואיל אצבע הגוי באמצע (תוספתא בכורות פ"ב א). קצט) לא כל האצבעות שוות (בכורות מה.). רופאי אספסינוס רפאו את ר' צדוק, אמר לו אלעזר בנו: אבא הב להו אגרייהו בעלמא הדין דלא ליהוי להו זכותא עמך בעלמא דאתי, ויהיב להו הדין חושבנא דאצבע ר) והדין קרצטיונא (איכה רבתי פ"א).

ארון הקדש: אפריון עשה לו המלך, זה הארון, ומה הוא אפריון? פריומא [אהל וכילה], משל למלך שהיה לו בת יחידה נאה וחסידה ומשובחת, אמר להם המלך לעבדיו, עשו לה פריום, ומוטב שיראה יפיה

קצו) אליל נקבה והוא סמל של אהבה הנקרא נוגה (venus), וטעם ההיתר לרחוץ במרחץ שהקימו שם אפרודיטי, מפני שהוא צורך רבים והאפרודיטי בטלה לגבי המרחץ שהוא העיקר. קצז) זרת היא הקטנה שבאצבעות בה מודדין זרת החשן, האצבע שאצל הקטנה היא קמיצה ועם אצבעות האמה והאצבע היה הכהן מקמץ סלת המנחה לקרבן, באצבע אמה מודדין אמת בנין ואמת כלים, האצבע למתן דמים של חטאת דכתיב בה באצבעו (ויקרא ד) איקרא ג"כ „אצבע צרדה", גודל היא בוהן היד של אהרן (שם ח) ושל מצורע (עי' רש"י). קצח) הצביעו, הוציאו אצבעותיכם למנין, וכל אחד מראה אצבע, והממונה נוטל מצנפת מעל ראש של אחד מהם וממנו מתחיל למנות, וכל מנין שמוציא מפיו יגמור בו והוא זוכה בפיים, ועשו כן כי אסור למנות את ישראל בגופם. קצט) נתינת האצבע בין השינים היא מליצה על גורם הסבה לרעה. גם אבר המוליד נקרא בלשון צח „אצבע". ר) עי' אוצר ישראל ח"ב צד 180.

של בתי מתוך הפריום, כך אמר הקב"ה תורתי נאה וחסידה ומשובחת, מוטב שיראה יפיה של תורתי מתוך הארון (שה"ש רבה ג). ארון של אש ושלחן של אש ומנורה של אש ירדו מן השמים, וראה משה ועשה כמותן (מנחות כט.). ארון שעשה משה: אמה וחצי ארכו ואמה וחצי רחבו ואמה וחצי קומתו, באמה בת ששה טפחים. והלוחות ארכן ששה ורחבן ששה ועוביין שלשה מונחות לארכו של ארון. וכמה לוחות אוכלות? י"ב טפחים ונשתיירו שם שלשה טפחים, צא מהם טפח חציו לכותל זה וחציו לכותל זה [לריוח], נשתיירו שם שני טפחים שבהן ספר תורה מונח, ולוחות השבורות על צדיהן היו מונחות בארון (במדבר רבה פ"ד). בני קהת היו מעולים מכל הלוים, שכל הלוים היו טוענין בכל המשכן והיו מהלכין כדרכם ופניהם כנגד הדרך, אבל בני קהת היו מהלכין אחוריהם ופניהם לארון, כדי שלא ליתן אחור לארון. הוי נמצאת אומר אע"פ שהיו גדולים משאר המשפחות, ואין צריך לומר מישראל, לא היתה רותם נסה עליהם אלא משועבדים לפני הארון, למה כך? לפי שאין גדולה לפני האלהים (במדבר רבה פ"ה). ויאריכו הבדים ויראו ראשי הבדים מן הקדש אל פני הדביר ולא יראו החוצה (מ"א ח), כתיב ויראו ואת אמר ולא יראו? אלא נראין ולא נראין, דוחקין ובולטין ויוצאין כשני דדי האשה שנאמר בין שדי ילין (ירוש' שקלים פ"ו א). ויהי בעלות הכהנים נושאי ארון ברית ה' וגו' (יהושע ד) וכו' נשא ארון את נושאיו ועבר, שנאמר ויהי כאשר תם כל העם לעבור ויעבור ארון ה' והכהנים לפני העם (סוטה לה.). כל אותן שנים שהיו ישראל במדבר היו שני ארונות הללו, אחד של מת [יוסף] ואחד של שכינה מהלכין זה עם זה, והיו עוברין ושבין אומרים מה טיבן של שני ארונות הללו? וכי דרכו של מת להלך עם שכינה? אמרו קיים זה מה שכתוב בזה (סוטה יב.). כשבנה שלמה את בית המקדש ביקש להכנים ארון לביהמ"ק דבקו שערים זה בזה, אמר שלמה עשרים וארבעה רננות ולא נענה, פתח ואמר שאו שערים ראשיכם והנשאו פתחי עולם ויבא מלך הכבוד (תהלים כד), רהטו בתריה למיבלעיה, אמרו מי הוא זה מלך הכבוד? אמר להו ה' עזוז וגבור, חזר ואמר שאו שערים ראשיכם ושאו פתחי עולם וגו' ולא נענה, כיון שאמר ה' אלהים אל תשב פני משיחך זכרה לחסדי דוד עבדך (דהי"ב ו) מיד נענה וכו' (שבת ל.). מיד נשאו שערים ראשם ונכנס הארון וירדה אש מן השמים. ולמה נצטער שלמה כל כך? לפי שנתגאה ואמר בנה בניתי בית זבול לך (מ"א ח), אך כיון שהזכיר זכות דוד שרתה השכינה בבית וכו' (תנחומא פ' וארא). משנגנז הארון נגנזה עמו צנצנת המן וצלוחית שמן המשחה וכו', ומי גנזו? יאשיהו גנזו, ראה שכתוב יולך ה' אותך ואת מלכך אשר תקים עליך (דברים כח) עמד וגנזו (יומא נב.) ארון בלשכת דיר העצים היה גנוז. מעשה בכהן אחד שהיה מתעסק וראה רצפה משונה מחברותיה, ובא והודיע את חבירו, ולא הספיק לגמור את הדבר עד שיצתה נשמתו, וידעו ביחוד ששם ארון גנוז (שם נד.). ע"ע ב י ת ה מ ק ד ש.

ארז: אמרי בי רב עשרה מיני ארזים הם שנאמר אתן במדבר ארז שטה והדס ועץ שמן אשים בערבה ברוש תדהר ותאשור יחדו (ישעיה מא), ארז ארזא, שטה תורניתא, הדס אסא, עץ שמן אפרסמא, ברוש ברתא, תדהר שאגא, תאשור שוריבנא. הני שבעה הוו? כי אתא רב דימי אמר הוסיפו עליהם אלונים אלמונים אלמוגין (ר"ה כג.). אם בארזים נפלו שלהבת מה יעשו איזובי הקיר (מ"ק כה:). נטעתי חמשה ארזים [בנים מלומדים] בישראל (שבת קיח:). איתעקרין ארזייא דארעא דישראל (ירוש' ע"ז פ"ג). אחיה השילוני קלל את ישראל בקנה שנאמר והכה ה' את ישראל כאשר ינוד הקנה במים (מ"א י"ד) מה קנה זה עומד במקום מים וגזעו מחליף ושרשיו מרובין, ואפילו כל רוחות שבעולם אין מזיזין אותו ממקומו אלא הולך ובא עמהם, וכיון שדוממו הרוחות עומד הקנה במקומו. אבל בלעם הרשע ברכם בארז, כארזים עלי מים וגו' (במדבר כד), מה ארז אינו עומד במקום מים ושרשיו מועטין ואין גזעו מחליף, וכיון שנשבה בו רוח דרומית מיד עוקרתו והופכתו על פניו (תענית כ.). א"ר הונא הכל מבקשים תפקידו אפילו עצים ואילנות תדע לך שלא היו ארזים בבבל, וכשעלה נבוכדנצר לכאן תלש ארזים ושתלן בבבל, וכשמת היו שמחים על מפלתו, שנאמר (ישעיה יד) גם ברושים שמחו לך ארזי לבנון (איכה רבתי פכ"א). ע"ע א י ל נ ו ת.

ארחי ופרחי: קמי ארחי ופרחי מאן טרח [אורחים המעכבים אותם לזמן קצר, ופרחים שעוברים לדרכם, כלומר אנשים פחותי ערך] (כתובות סא.). ע"ע ח י ל ק ו ב י ל ק.

אריה: א"ר יוחנן ששה שמות יש לארי, אלו הן: ארי כפיר לביא ליש שחל שחץ (סנהדרין צה.). אין ארי נוהם מתוך קופה של תבן רא) אלא מתוך קופה של בשר (ברכות לב.). אין הקומץ משביע את הארי ואין הבור מתמלא מחוליתו (ברכות ג:). גנאי הוא לארי שיבכה לפני שועל, וגנאי הוא למלך שיבכה לפני עבדיו (תנא דבי אליהו רבה פי"ז). אריה רב) קטילא קטלת (שה"ש רבה פ"ג, איכה רבתי פ"א).

רא) ע"ד וישמן ישורון ויבעט. רב) בת קול יצאה ואמרה לנבוכדנצר שלא יתגאה על שהחריב ביהמ"ק, כי כבר יצאה הגזרה מן השמים, והוא היה שליח המקום, ולא כחו ועוצם

אמרו בתרין גוריין רג) קטלוה לאריה? (סנהדרין צה.). כי לכלב חי הוא טוב מן האריה המת (קהלת ט), בעוה"ז מי שהוא כלב יכול להעשות ארי ומי שהוא ארי יכול להעשות כלב, אבל לעתיד לבוא מי שהוא ארי אינו יכול להעשות כלב ומי שהוא כלב אינו יכול להעשות ארי (רות רבה פ"ב). דוד בשעה שרעה את הצאן, מצא ראם ישן במדבר וסבר שהוא הר ועלה עליו, ננער הראם ועמד, והיה דוד רוכב על קרניו. מה עשה הקב"ה זימן לו ארי אחד ורבץ מפני הארי, כשראה דוד הארי נתיירא ממנו, זימן הקב"ה צבי וקפץ הארי אחריו, וזה שאמר הצילני מפי אריה ומקרני ראם עניתני (מדרש תהלים כב—כח). ארי טורף, טרף ועמד עצם בגרונו, אמר כל דאתי מפיק ליה אנא יהיב ליה אגריה, אתי הדין קורא מצראה [קראניך] דמקוריה אריך, יהיב מקוריה ומפקיה. אמר ליה הב לי אגרי, א"ל זיל תהא מגלג [מתפאר] ואמר דעלת לפומיה דארי בשלם ונפקת בשלם, כפרך דיינו וכו' (ב"ר פס"ד). ארי עשה סעודה לבהמה ולחיה, וסיכך על גבן עורות של אריות וזאבים וחיות רעות. מן דאכלין ושתין אמרין הלואי מאן יימר קומינן זמירא? תליין עיניהון בהדיה תעלה [שועל], אמר לון עניין לי אתון מה דאנא אמר לכון? אמרין לון הן. אמר לון מאן דאחמי לן בעילאי הוא יחמי לן בארעאי. כך מי שהראנו במפלתן של בגתן ותרש וצליבתן הוא יראה לנו במפלתו של המן (אסתר רבה פ"ה). ע"ע בהמות וחיות.

אריכות: כמה ארכן הוא זה [בתפלה]. כמה קצרן הוא זה (ברכות לד). ר"א אומר א"ל הקב"ה למשה עת לקצר ועת להאריך. בני שרוים בצער והים סוגר והאויב רודף ואתה עומד ומרבה בתפלה, דבר אל בני ישראל ויסעו! (שמ"ר פכ"א). אמר רב יוסף יו"ד קרת רד) קא חזינא הכא (קידושין טז:).

אריכות ימים: אחר שאכלה חוה מעץ הדעת האכילה את אישה ולכל בהמה וחיה ועוף, הכל שמעו לה חוץ מעוף אחד ושמו חול, הדא הוא דכתיב (איוב כט) וכחול ארבה ימים, דבי רבי מנאי אמר אלף שנה הוא חי, ובסוף אלף שנה אש יוצאה מקינו ושורפתו ומשייר בו כביצה, וחוזר ומגדל איברים וחי (ב"ר פי"ט). אדם הראשון נתן משנותיו לדוד שבעים שנה (פרקי דר"א פי"ט). דורות הראשונים ששנותיהן מרובות, אבל בדורות האחרונים ששנותיהן מועטות, ובימי דוד אימעוט שני (יבמות סד:). משה אמר בן מאה ועשרים שנה אנכי היום (דברים לא), שאין ת"ל היום, ומה ת"ל היום? היום מלאו ימי ושנותי, ללמדך שהקב"ה יושב וממלא שנותיהם של צדיקים מיום ליום ומחדש לחדש (ר"ה יא.). ימי שנותיו של איוב היו אריכות כעץ (ב"ב טז.). בן ששים לזקנה, בן שבעים לשיבה, בן שמונים לגבורה, בן תשעים לשוח [הולך שחוח וכפוף], בן מאה כאילו מת ועבר מן העולם (אבות פ"ה כא). אמרי אינשי נפישי גמלי סבי דטעיני משכי רה) דהוגני (סנהדרין נב.). אמרי ליה לר' יוחנן איכא סבי בבבל, תמה ואמר למען ירבו ימיכם וימי בניכם על האדמה [א"י] כתיב, אבל בחו"ל לא, כיון דאמרי ליה מקדמי ומחשכי לבי כנישתא, אמר היינו דאיהני להו, דכתיב (משלי ח) לשקוד על דלתותי יום יום לשמור מזוזות פתחי, וכתיב בתריה כי מוצאי מצא חיים (ברכות ח.). אביי ורבא מדבית עלי קאתו [שמתו קודם זמנם], רבה דעסק בתורה חי ארבעין שנין, אביי דעסק בתורה ובגמילות חסדים חי שיתין שנין (ר"ה יח.).

[טעמים לאריכות ימים] שאלו תלמידיו את ריב"ז, במה הארכת ימים? אמר להם, מימי לא השתנתי מים בתוך ארבע אמות של תפלה וכו'. שאלו את ר"א בן שמוע במה הארכת ימים? אמר להם מימי לא עשיתי קפנדריא לביהכ"נ ולא פסעתי על ראשי עם קדש וכו'. שאלו את ר' פרידא במה הארכת ימים? אמר להם מימי לא קדמני אדם לבית המדרש וכו'. שאלו את ר' נחוניא בן הקנה במה הארכת ימים? אמר להם מימי לא נתכבדתי בקלון חברי וכו'. שאל ר' עקיבא את רבי נחוניא הגדול במה הארכת ימים? אמר לו מימי לא קבלתי מתנות ולא עמדתי על מדותי, וותרן בממוני הייתי וכו'. שאל רבי את ר' יהושע בן קרחה במה הארכת ימים? א"ל רבי! קצת בחיי? א"ל תורה היא וללמוד אני צריך. א"ל מימי לא נסתכלתי בדמות אדם רשע וכו'. שאלו תלמידים את ר' זירא במה הארכת ימים? אמר להם מימי לא הקפדתי בתוך ביתי וכו' ולא ישנתי בבית המדרש וכו' (מגילה כז: כח.). המשלים פרשיותיו עם הצבור מאריכין לו ימיו (ברכות ח:). המאריך באחד בק"ש מאריכין לו ימיו (שם יג:). המאריך באמן מאריכין לו ימיו (שם מז.). כל המחמיר מאריכין ימיו (שם כב.). החותם מקדש ישראל והמבדיל בין קדש לחול מאריכין לו ימיו (פסחים קד.). אם קבל יסורין באהבה יראה זרע יאריך ימים (ברכות ה.). המהלך במבואות המטונפות לא יקרא ק"ש, ואם פסק מה שכרו? עליו הכתוב אומר (דברים לב) ובדבר הזה תאריכו ימים (ברכות כד:). שלשה דברים מאריכין ימיו (שם נד:). גדולה תשובה שמארכת שנותיו של אדם (יומא פו:). המניח

ידו עשתה זאת. רג) האם אפשר לשני כלבים קטנים להרוג את הארי? רד) יו"ד שהיא קטנה עשאה עיר גדולה, כלומר האריך משנתו חנם (רש"י) וכמו הפתגם היהודי „מאכען פון א ווארט א קווארט". רה) יש הרבה גמלים זקנים שטעונים עורות גמלים יונקין שמתו, וכן יש זקנים שיאריכו ימים ובניהם מתים בעודם קטנים.

תפילין מאריך ימים (מנחות מד.). העושה מצוה אחת מאריכין לו ימיו ושנותיו (קידושין לט:). ר' יעקב אומר אין לך כל מצוה ומצוה שכתובה בתורה שמתן שכרה בצדה שאין תחיית המתים תלויה בה. בכיבוד אב ואם כתיב למען יאריכון ימיך ולמען ייטב לך (דברים ה), בשילוח הקן כתיב למען ייטב לך והארכת ימים (שם כב), הרי שאמר לו אביו עלה לבירה והבא לי גוזלות, ועלה לבירה ושלח את האם ונטל את הבנים, ובחזירתו נפל ומת, היכן טובת ימיו של זה והיכן אריכות ימיו של זה? אלא למען ייטב לך לעולם שכולו טוב, ולמען יאריכון ימיך לעולם שכולו ארוך (שם).

[אריכות ימים של בעלי התלמוד] רבן יוחנן בן זכאי חי מאה ועשרים שנה (ר"ה לא.). וכן הלל הזקן ורבי עקיבא חיו ק"כ שנה כימי משה (ספרי דברים סי' שנז). ר' יהושע בן קרחה חי ק"מ שנה (תוס' בכורות נח.) רבי פרידא הוה ליה ההוא תלמידא דהוה תני ליה ארבע מאה זימני וגמר וכו' נפקא בת קלא וא"ל ניחא לך דליספו לך ארבע מאה שני רו) או דתיזכו את ודרך לעלמא דאתי, אמר דניזכו אנא ודרי לעלמא דאתי, אמר להן הקב"ה תנו לו זו וזו (עירובין נ"ד:). רב חסדא חי תשעין ותרתי שנין, רב יוסף כי הווה בר שיתין עבד להו יומא טבא לרבנן, אמר נפקי לי מעונש כרת (מ"ק כח.). כי מפטרי רבנן מהדדי בפומבדיתא אמרי הכי: מחיה חיים יתן לך חיים ארוכים טובים ומתוקים (יומא עא.). רב בתר צלותיה היה מתפלל, יהי רצון שתתן לנו חיים ארוכים וכו' (ברכות טז:). ע"ע חיים; מיתה; מלאך המות.

ארך אפים: כשעלה משה למרום מצאו להקב"ה שיושב וכותב „ארך אפים". אמר לפניו רבש"ע! ארך אפים לצדיקים? אמר לו אף לרשעים. אמר לו רשעים יאבדו! א"ל השתא חזית מאי דמיבעי לך. כשחטאו ישראל א"ל לא כך אמרת לי ארך אפים לצדיקים? אמר לפניו רבש"ע ולא כך אמרת לי אף לרשעים? והיינו דכתיב (במדבר יד) ועתה יגדל נא כח ה' כאשר דברת לאמר (סנהדרין קיא.). א"ר חגי מאי דכתיב ארך אפים (שמות לד) ארך אף מבעי ליה? אלא ארך אפים לצדיקים, ארך אפים לרשעים (עירובין כב.). ארך אפים מאריך רוחו עד שלא יגבה וכו' (ירוש' תענית פ"ב).

ארמית: אדם הראשון בלשון ארמי סיפר, שנאמר (תהלים קלט) ולי מה יקרו רז) רעיך אל (סנהדרין לח:). א"ר שמואל בר נחמן אל יהא לשון ארמי הזה קל בעיניך, שבתורה בנביאים ובכתובים מצינו שהקב"ה חולק לו כבוד, בתורה ויקרא לו לבן יגר שהדותא, בנביאים כדנא תאמרון להון (ירמיה ו), בכתובים וידברו הכשדים למלך ארמית (דניאל ב) וכו' (ב"ר פע"ד). א"ר יוחנן כל השואל צרכיו בלשון ארמי אין מלאכי השרת נזקקין לו שאין מלאכי השרת מכירין בלשון ארמי (שבת יב:). ע"ע לשון הקדש.

ארץ: אלין אינון מדורי ארעא: ארץ אדמה גיא נשיה ציה ארקא תבל, וגדול שבכולם תבל (זהר בראשית לט:). הארץ על מה עומדת? על העמודים שנאמר (איוב ט) המרגיז ארץ ממקומה ועמודיה יתפלצון וכו', וחכמים אומרים על י"ב עמודים עומדת שנאמר (דברים לב) יצב גבולות עמים למספר בני ישראל [י"ב שבטים]. וי"א על שבעה עמודים שנאמר (משלי ז) חצבה עמודיה שבעה (חגיגה יב:). סומכא דארעא ועביה של תהום ועביה של רקיע הן מהלך חמשים שנה (ירוש' ברכות פ"א א), זקני הנגב אמרו לאלכסנדרוס מוקדון כי ממזרח למערב רחוק יותר בערך מן השמים לארץ, וחכמים אומרים דזה וזה שוין (תמיד לב:). הארץ היא עשויה כבדור (במדבר רבה פי"ג). העולם עשוי כבדור (ירוש' ע"ז פ"ג א). בספרא דרב המנונא סבא פריש דהא כל ישובא מתגלגלא בעיגולא כבדור. אלין לתתא ואלין לעילא, וכל אינון בריין משניין בחזווייהו משינויא דאוירא כפום כל אתר ואתר, וקיימין בקיומייהו כשאר בני נשא, רח) ועל דא אית אתר בישובא כד נהיר לאלין חשוך לאלין, לאלין יממא ולאלין ליליא, ואית אתר דכוליה יממא ולא אשתכח ביה לילה בר משעתא חדא זעירא (זהר ויקרא י.). והארץ לעולם עומדת א"ר יהושע בן קרחא לא היה צריך קרא למימר אלא והארץ הולכת והארץ באה והדור לעולם הוא עומד? וכי מי נברא בשביל מי? לא ארץ בשביל דור? אלא דור ע"י שאינו עומד בתפקודיו של הקב"ה לפיכך הוא בולה, והארץ ע"י שהיא עומדת בתפקודה של הקב"ה לפיכך אינה בולה (קהלת רבה א). ר' יוסי ב"ר חנינא דרש, בארץ אשר לא עבר בה איש ולא ישב אדם שם (ירמיה ב), לומר לך כל ארץ שלא גזר עליה אדם הראשון לישוב לא נתישבה (ברכות לא.). ר' יוחנן דרש אלה בני שעיר החורי יושבי הארץ (בראשית לו), שהיו בקיאין בישיבה של ארץ, שהיו אומרים מלא קנה זה לזית מלא קנה זה לגפנים וכו' החורי שמריחים את הארץ (שבת פה.). סדנא דארעא חד הוא (קידושין כז:). תא ואחוי לך היכי דנשקי ארעא ורקיע אהדדי (ב"ב עד.). סנחריב בלבל כל הארצות (יומא נד.). אמר רב יהודה אמר רב מצור ועד קרטיגני רט) מכירין את ישראל ואת

רו) נראה דגוזמא קתני. רז) מ"ה י"קרו ר"עיך א"ל ר"ת ארמי. רח) אף שעומדים תחת כפות רגלינו (antipodes). רט) קרטיגני היא (carthage).

אביהם שבשמים, ומצור כלפי מערב ומקרטיגני כלפי מזרח אין מכירין את ישראל ולא את אביהם שבשמים (מנחות קי.).

ארץ ישראל: ארץ ישראל ארבע מאות פרסה על ארבע מאות פרסה (ב"ק פב:). א"ר לוי בשעה שהיה אברהם מהלך בארם נהרים ובארם נחור, ראה אותן אוכלין ושותים ופוחזים, אמר הלואי לא יהא לי חלק בארץ הזאת. וכיון שהגיע לסולמה של צור, ראה אותן עסוקים בניכוש בשעת הניכוש, בעידור בשעת העידור, אמר הלואי יהא חלקי בארץ הזאת (ב"ר פל"ט). למה אברהם דומה? לאוהבו של מלך שראה את המלך מהלך במבואות האפלים, הציץ אוהבו והתחיל מאיר עליו דרך החלון, הציץ המלך וראה אותו, אמר לו עד שאתה מאיר לי דרך החלון, בא והאיר לפני. כך אמר הקב"ה לאברהם, עד שאתה מאיר לי [באמונת האחדות] ממספוטמיא וחברותיה, בא והאיר לפני בארץ ישראל (ב"ר פ"ל סוף). ויאמר ה' אל יעקב שוב אל ארץ אבותיך ולמולדתך (פ' ויצא) וכו', אביך מצפה לך, אמך מצפה לך, אני בעצמי מצפה לך. ר' אמי בשם ר' לקיש אמר נכסי חוצה לארץ אין בהם ברכה, אלא משתשוב אל ארץ אבותיך אהיה עמך (ב"ר פע"ד). זאת הארץ אשר תפילו לכם לנחלה, משל למלך שהיו לו עבדים ושפחות, והיה משיא לעבדיו שפחות מן אוסיא רי) אחרת, ולשפחותיו עבדים מן אוסיא אחרת. עמד המלך וחשב בדעתו, אמר העבדים שלי והשפחות שלי, מוטב שאשיא עבדי לשפחותי—שלי לשלי. כך כביכול אמר הקב"ה, הארץ שלי שנאמר לה' הארץ ומלואה (תהלים כד) וישראל שלי הם שנאמר כי לי בני ישראל עבדים (ויקרא כה), מוטב שאנחיל ארצי לעבדיי, שלי לשלי (במדבר רבה פכ"ג). ארשב"ג שלש פרסטיגיות [אגרות] שלח יהושע לא"י עד שלא נכנסו לארץ: מי שהוא רוצה להפנות יפנה, להשלים ישלים, לעשות מלחמה יעשה. גרגשי פנה והאמין להקב"ה והלך לו לאפריקי, גבעונים השלימו, שלשים ואחד מלכים עשו מלחמה ונפלו (ירוש' שביעית פ"ו). תניא רשב"י אומר שלש מתנות טובות נתן הקב"ה לישראל, וכלם לא נתנו אלא ע"י יסורין ואלו הן: תורה וארץ ישראל ועוה"ב וכו' ארץ ישראל מנין דכתיב (דברים ח) וידעת עם לבבך כי כאשר ייסר איש את בנו ה' אלהיך מיסרך, וכתיב בתריה כי ה' אלהיך מביאך אל ארץ טובה (ברכות ה.). ארבעה נקראו קנין: ישראל נקראו קנין שנאמר עם זו קנית (שמות טו), שמים וארץ נקראו קנין שנאמר קונה שמים וארץ (בראשית יד), בית המקדש נקרא קנין שנאמר הר זה קנתה ימינו (תהלים עח), התורה נקראת קנין שנאמר ה' קנני ראשית דרכו (משלי ח), יבואו ישראל שנקראו קנין לארץ שנקראת קנין, ויבנו ביהמ"ק שהוא קנין, בזכותה של תורה שנקראת קנין (מכילתא שירה פ"ט). רשב"י פתח עמד וימודד ארץ (חבקוק ג), מדד הקב"ה כל האומות ולא מצא אומה שהיא ראויה לקבל את התורה אלא ישראל וכו' מדד הקב"ה כל העיירות ולא מצא עיר ראויה שיבנה בה ביהמ"ק אלא ירושלם, מדד הקב"ה כל הארצות ולא מצא ארץ ליתן לישראל אלא ארץ ישראל (ויק"ר פי"ג). שלשה דברים נתנו על תנאי: ארץ ישראל ביהמ"ק ומלכות בית דוד וכו'. ארץ ישראל מנין שנאמר (דברים יא) השמרו לכם פן יפתה לבבכם וגו' וחרה אף וגו'. ביהמ"ק מנין שנאמר (מ"א ו) הבית הזה אשר אתה בונה אם תלך בחקותי וגו', ואם לאו (מיכה ז) והיתה הארץ לשממה. ומלכות בית דוד מנין שנאמר (תהלים קלב) אם ישמרו בניך בריתי וגו', ואם לאו ופקדתי בשבט פשעם (מכילתא יתרו פ"ב). כתיב ארץ צבי (ירמיה נ), מה צבי זה אין עורו מחזיק את בשרו, אף א"י בזמן שיושבין [ישראל] עליה רווחא, ובזמן שאין יושבין עליה גמדא (גיטין נז.). קמתי אני לפתוח לדודי, קמתי אני ולא אומות העולם, וידי נטפו מור, מררים דגזר כורש ואמר דעבר פרת עבר, דלא עבר—לא יעבור! אמר רבי יוחנן כתיב (ישעיה יג) חשך השמש בצאתו, הלואי הוה קבל ההוא יומא ולא דנחה ריא). יצא כורש לטייל במדינה וראה המדינה שוממה, אמר מה טיבה של מדינה זו שהיא שוממה? איכן הם הזהבים, איכן הם הכספים? אמרו לו ולאו את הוא דגזרת ואמרת כל יהודאין יפקון ויבנו בית מקדשם? בההיא שעתא גזר ואמר „דעבר פרת עבר דלא עבר לא יעבור". דניאל וסיעתו עלו באותה שעה, אמרו מוטב שנאכל סעודה בא"י ונברך על א"י. עזרא וסיעתו לא עלו באותה שעה, ולמה לא עלה עזרא באותה שעה? שהיה צריך לברר תלמודו לפני רבו ברוך בן נריה. ויעלה ברוך בן נריה? אלא אמרו ברוך בן נריה זקן גדול וישיש היה, ואפילו בגלקטיקא [עגלה קטנה] לא היה יכול להטען. אמר ריש לקיש מקודש הבית שלא עלה עזרא באותה שעה, שאילו עלה היה לשטן לקטרג ולומר מוטב שישמש עזרא בכהונה גדולה מאשר ישמש יהושע בן יהוצדק, ויהושע ב"י היה כהן גדול בן כהן גדול (שה"ש רבה ה). כד הוו זכאין ישראל אקרי ארעא על שמא דא „ארץ ישראל", כד לא זכו אקרי ארעא על שמא אחרא ארץ כנען (זהר נח עג.).

[חביבות הארץ] וכן אתה מוצא בדרכי המקום, שכל מי שהוא חביב הוא קודם את חבירו, תורה

רו) מחוז שיש שם נכסים ושדות. ריא) מי יתן והיה חושך אותו היום שגזר הגזרה ולא זרחה בו השמש, כי אחר שנתן ליהודים הרשיון לעלות לירושלם התחרט בראותו כי חסרים לו במדינתו היהודים העושים במלאכת

לפי שהיא חביבה מכל נבראת קודם לכל שנאמר (משלי ח) ה' קנני ראשית דרכו קדם מפעליו מאז. ביהמ"ק שהוא חביב מכל נברא לפני כל שנאמר (ירמיה יז) כסא כבוד מרום מראשון מקום מקדשנו. ארץ ישראל שהיא חביבה מכל נבראת קודם לכל, שנאמר (משלי ח) עד לא עשה ארץ וחוצות וגו' תבל זו, זו ארץ ישראל וכו' (ספרי עקב לז). ואנכי אמרתי איך אשיתך בבנים ואתן לך ארץ חמדה (ירמיה ג), ארץ שחמדוה אבות העולם, אברהם נתאוה לה, שנאמר (בראשית יד) ויאמר ה' במה אדע כי אירשנה, יצחק נתאוה לה שנאמר לו (שם כו) גור בארץ הזאת ואהיה עמך וגו', יעקב נתאוה לה שנאמר (שם כה) אם יהיה אלהים עמדי וגו' ושבתי בשלום אל בית אבי. א"ר יהודה אף משה נתאוה לה שנאמר (דברים ג) ואתחנן אל ה' וגו' אעברה נא ואראה וגו'. אף דוד נתאוה לה שנאמר (תהלים פד) בחרתי הסתופף בבית אלהי, אמר דוד לפני הקב"ה, רבש"ע! אפילו יש לי פרקלטין וטרקלין בחו"ל ואין לי אלא הסף [לשון הסתופף] בא"י בחרתי הסתופף (תנחומא ראה סי' ח). ואתן לך ארץ חמדה נחלת צבי צבאות גוים, ארץ שעשויה חולאות חולאות [נחלאות] למלכים ושלטונים, שכל מלך ושלטון שלא קנה בארץ ישראל חולאות אמר לא עשיתי כלום. ר' יהודה אומר וכי ל"א מלכים שהיו לשעבר כלם חנו בא"י? אלא כדרך שעושין עכשיו ברומי, שכל מלך ושלטון שלא קנה פלטיראות וחולאות ברומי אומר לא עשיתי כלום, כך כל מלך ושלטון שלא קנה פלטיראות וחולאות בא"י אומר לא עשיתי כלום (ספרי ח"ב עקב לז). צדונים יקראו לחרמון שריון (דברים ג), תנא שניר ושריון מהרי א"י, מלמד שכל אחד ואחד מאומות העולם הלך ובנה לו כרך גדול לעצמו והעלה לו על שם הרי א"י, ללמדך שאפילו הרי ישראל חביבין על הגוים (חולין ס:). ר' יוסי בן חנינא מנשק לכיפתא דעכו, ואמר עד כה היא ארעא דישראל. רבי זעירא עבר ירדנא במנויי [במלבושיו], רבי חייא בר בא מתעגל בהדא אלוסים דטיבריא ריב). ר' חייא רבה מתקל כיפי, ר' חנינא גושייא, לקיים מה שנאמר (תהלים קב) כי רצו עבדיך אבניה ואת עפרה יחוננו (ירוש' שביעית פ"ד). ר' זירא כי הוה סלק לא"י לא אשכח מברא למעבר [הירדן] נקט במצירא וקעבר, אמר ליה ההוא צדוקי עמא פזיזא דקדמיתו פומייכו לאודנייכו אכתי בפזיזותייכו קיימיתו. א"ל ר"ז דוכתא דמשה ואהרן לא זכו לה, אנא מי יימר דזכינא לה (כתובות קיב.). רב כהנא סלק מבבל לא"י ולא נהגו בו כבוד, אתא לגביה דר' יוחנן, א"ל בר נש דאמיה מבסרא ריג) ואיתתיה דאבוהי מוקרא ליה, להן ייזיל ליה? א"ל ייזיל להן דמוקרין ליה וכו' (ירוש' ברכות פ"ב). חד כהן אתא לגבי ר' חייא, א"ל מהו לצאת לצור לעשות דבר מצוה לחלוץ או ליבם? א"ל אחיו של האיש ההוא הניח חיק אמו [ארץ ישראל] וחבק חיק נכריה [חו"ל], וברוך המקום שנגפו [שמת בלא בנים], ואת מבקש לעשות כיוצא בו? שמעון בר בא אתא לגבי ר' חייא, א"ל כתוב לי חדא אינרא דאיקר ריד), ויפוק לפרנסתי לארעא בריית [חו"ל]. א"ל למחר אני הולך אצל אבותיך [אחרי מותו] יהו אומרים: נטיעה אחת של חמדה שהיתה לנו בא"י התרתה לה לצאת לחו"ל? (ירוש' מ"ק פ"ג). רב יוסף שלח לר' יהודה בני אדם העולין משם לכאן [מבבל לא"י] הן קיימו בעצמן רטו) ויתנו הילד בזונה והילדה מכרו ביין וישתו (דניאל ד) וכתב ליה בלא שרטוט (גיטין ו:).

[קדושת הארץ] ארץ ישראל מקודשת מכל הארצות, ומה היא קדושתה שמביאין ממנה העומר והבכורים ושתי הלחם (כלים פ"א ו). הקב"ה הפריש את ארץ ישראל תרומה מכל הארצות והפריש את ירושלם תרומה מכל ארץ ישראל והפריש את מקום בית המקדש תרומה מכל ירושלם (תנא דבי אליהו זוטא פ"ב). עד שלא נבחרה ארץ ישראל היו כל הארצות כשרות לדברות משנבחרה א"י יצאו כל הארצות, עד שלא נבחרה ירושלם היתה כל ארץ ישראל ראויה לשכינה משנבחרה ירושלם יצאתה א"י שנאמר (תהלים קלב) כי בחר ה' בציון. עד שלא נבחר בית עולמים היתה ירושלם כשרה למזבחות משנבחר בית עולמים יצאתה ירושלם שנאמר (דברים יב) השמר לך פן תעלה עולותיך בכל מקום אשר תראה (מכילתא בא פ"א). עד שלא נכנסו ישראל לארץ הוכשרו כל הארצות לומר שירה (ערכין י:). וישלחו מן המחנה, זו ארץ ישראל ששם השכינה חונה (במד"ר פ"ז). א"י נקראת ארץ חיים שנאמר (יחזקאל כו) ונתתי צבי בארץ החיים (אדר"נ פל"ד). להתהלך לפני ה' באור החיים זו ארץ ישראל (שוח"ט נו). א"ר יצחק כתיב לקדושים אשר בארץ המה (תהלים טז) אלו ספרי [גבולים] ארץ ישראל שהן קדושים בארץ ישראל (פסיקתא רבתי פט"ו). בזמן שאדם בארץ ישראל מלאכים שבא"י משמרין אותו, וממי אתה למד? מיעקב, שבשעה שבקש לצאת לחו"ל מה כתיב ויחלום וגו' והנה מלאכי אלהים עולים ויורדים (בראשית כח)

כסף וזהב ובכל עבודות הנחוצות לארצו. ריב) אלוסים הוא חולתות של ים טבריא שהוא כנרת, גושייא הוא גוש עפר שהיה שוקל במאזנים מרוב חביבות הארץ. ריג) אמיה מבסרא, אמו תבזה אותו ואם חורגת שלו מוקרת אותו, כי א"י נחשבת לו כאם טבעית מאהבתו אותה, ובבל שבא משם נחשבת אצלו כאם חורגת. ריד) אגרת כבוד שיכבדו אותו (recommendation) בכל מקום שיבא בחו"ל. רטו) שהיו משתהין בא"י ומניחין נשותיהן עגונות ובטלים מפריה ורביה, שנקל בעיניהם ילדים וילדות (רש"י). כ"כ היתה א"י חביבה עליהם אך הגדישו את המדה יותר מדי.

וכו׳ אותן המלאכים שהיו משמרין אותו בא"י עלו להם וירדו אחרים לשמור אותו בחו"ל. וכשחזר מפדן ארם ירדו אותן המלאכים שהיו משמרין אותו בחו"ל שנאמר ויאמר יעקב כאשר ראם וגו׳ ויקרא שם המקום ההוא מחנים (שם לב). שתי מחנות, אותן הראשונים ואותן האחרונים (תנחומא וישלח אות ג). מפני מה שרתה שכינה בחלקו של בנימין? שכל השבטים היו במכירתו של יוסף ובנימין לא היה עמהם, ועוד שכל השבטים נולדו בחו"ל ובנימין נולד בארץ ישראל (מכילתא יתרו מס׳ דבחדש פ"ד). תני בשם ר"מ, כל מי שהוא קבוע בא"י ואוכל חולין בטהרה, ומדבר בלשון הקדש וקורא ק"ש בבקר ובע"ב מובטח לו שהוא מחיי העולם הבא (ירוש׳ שבת פ"א). לעולם ידור אדם בא"י אפילו בעיר שרובה גוים, שכל הדר בא"י דומה כמי שיש לו אלוה וכו׳ (כתובות קי:). כל הדר בארץ ישראל שרוי בלא חטא (שם קיא.). אין יוצאין מארץ לחו"ל אלא א"כ עמדו סאתים [תבואה] בסלע (ב"ב צא.). אמר רב ספרא כי הוו מפטרי רבנן מהדדי, בעבו הוו מפטרי משום דאסור לצאת מארץ לחו"ל (גיטין עו:).

[תורת הארץ] הוא הסובב את כל ארץ החוילה אשר שם הזהב, אלו דברי תורה שהן נחמדים מזהב ומפז רב, וזהב הארץ ההיא טוב, מלמד שאין תורה כתורת א"י ולא חכמה כחכמת א"י, שם הבדלח ואבן השהם, מקרא משנה תלמוד תוספתא ואגדה (ב"ר פט"ז, ויק"ר פי"ג). עשרה קבין חכמה ירדה לעולם תשעה נטלה א"י ואחד כל העולם כלו, עשרה חלקים של תורה בעולם, תשעה בא"י ואחד בכל העולם (קידושין מט: אסתר רבה פ"א). א"ר יוסי בר חלפתא לר׳ ישמעאל בריה, אתה מבקש לראות את השכינה בעולם הזה, עסוק בתורה בארץ ישראל שנאמר דרשו ה׳ ועזו [זו א"י] בקשו פניו תמיד (שוחר טוב מזמור קה). וראש עפרות תבל, זו ארץ ישראל, משחקת בתבל ארצו (משלי ח), למה נקרא שמה תבל? על תבלין שבתוכה, זו תורה, שנאמר (איכה ב) בגוים אין תורה, מכאן שהתורה בארץ ישראל. אם יאמר לך אדם יש חכמה בגוים תאמין, יש תורה בגוים אל תאמין (איכה רבתי ע"ב ח). א"ר יצחה כל המעמיד תלמיד רשע בא"י כאילו מעמיד לסטים, רטז) ובחו"ל כאילו מעמיד עבד (פתיחתא איכה רבתי טו). רבי הוה משלח לר׳ אסי ולר׳ אמי דייפקון ויתקנון קרייתא דארעא דישראל, והוון עלין לקרייתא ואמרין להון אייתי לן נטורי קרתא, והוו מייתו להון ריש מטרתא וסנטרא, ריז) והוו אמרין להון: אילין נטורי קרתא? — אילין חרובי קרתא! אמרו להון ומאן אינון נטורי קרתא? א"ל אלו סופרים ומשנים שהם הוגים ומשנים ומשמרין את התורה וכו׳ (ירוש׳ חגיגה פ"א א). ר׳ יהודה אומר שלש מצוות נצטוו ישראל בכניסתן לארץ: להעמיד להם מלך ולהכרית זרעו של עמלק ולבנות להם בית הבחירה (סנהדרין כ:). כל המקיל בארץ [בערלה] הלכה כמותו בחו"ל (ברכות לו.). בני מערבא מסקו אורייתא בתלת שנין (מגילה כט:). תרגום נביאים יונתן בן עוזיאל אמרו מפי חגי זכריה ומלאכי, ונזדעזעה א"י ארבע מאות פרסי על ארבע מאות פרסי (מגילה ג.). חד בר נש ושמו כהנא דמך [מת] בא"י ושבק ספרים [ויורשו היו בחו"ל] כתב ר׳ לעזר לירתוי: ספרים שזכתה בהן ארץ ישראל אין מוציאין אותם לחו"ל. ר׳ ניסי בשם ר׳ לעזר, אם כתב על מנת להוציא מוציא (ירוש׳ סנהדרין פ"ג ט).

[ישוב ארץ ישראל] א"ר יוחנן מפני מה זכה עמרי למלכות? מפני שהוסיף כרך אחד בא"י, שנאמר (מ"א טז) ויקן את ההר שומרון מאת שמר בככרים כסף וגו׳ ויבן את ההר ויקרא את שם העיר—שומרון (סנהדרין קב:). ר׳ יוחנן דרש טוב פת חרבה ושלוה בה, זו ארץ ישראל, שאפילו אדם אוכל בכל יום פת ומלח ודר בא"י מובטח לו שהוא בן עולם הבא. ואמר ר׳ יוחנן כל המהלך בארץ ישראל אפילו שעה אחת ומת בתוכה מובטח לו שהוא בן עולם הבא שנאמר וכפר אדמתו עמו (מדרש משלי פי"ז). שבט הראובני והגדי וחצי שבט המנשה גלו תחלה מפני שהיו עשירים וחבבו את ממונם וישבו להם חוץ לא"י (במד"ר פכ"ב). אלימלך וכניו נענשו מפני שיצאו לחו"ל (ב"ב צא.). לענין קנין קרקעות בא"י אמרו: דלת הנגעלת לא במהרה תפתח, והלוקח בית בא"י כותבין עליו אונו [שטר ע"י אמירה לגוי] אפילו בשבת (ב"ק פ:). ר׳ יהודה בן דוסתאי אומר משום ר"ש בן שטח, ברח מארץ ישראל לחו"ל אין סותרין את דינו, מחו"ל לארץ סותרין את דינו מפני זכותה של א"י (מכות ז. תוספתא סנהדרין פ"ג). אין מגדלין בהמה דקה ריח) בא"י (תענית כה.). אין משתכרין בדברים שיש בהן חיי נפש כגון יינות ושמנין וסלתות ואין משתכרין פעמים בבצים, ואין מוציאין פירות מא"י דברים שיש בהן חיי נפש כגון יינות שמנים וסלתות (ב"ב צ: צא.). הכל מעלין לארץ ישראל ואין הכל מוציאין ריט), נשא אשה בארץ ישראל וגרשה בא"י נותן לה ממעות

רטז) מפני קדושת א"י שאוירה טהור ואינה סובלת תלמיד רשע, ובחו"ל לא יוכל להזיק כ"כ. ריז) רבי רצה לתקן בתי הספר בעירות של א"י, ושלוחיו קראו אספה בכל עיר מנטורי קרתא שהם שבעה טובי העיר ושומרי משמרת הדת, והנה באו שומרי העיר פשוטים, ואמרו להם השלוחים: אין אלו שומרים אלא מחריבי העיר, כי לא יחשו להצד הרוחני שבעיר רק נוטים לצד החומרי. ריח) הטעם מפני שמרבין זבל ואשפה וצריך להחזיק הדרכים בנקיון. ריט) יכול לכוף את כל בני ביתו לעלות מחו"ל לארץ ישראל,

א"י, נשא אשה בא"י וגרשה בקפוטקיא נותן לה ממעות א"י וכו'. הכל מעלין לאתויי מנוה היפה לנוה הרעה, ואין הכל מוציאין לאתויי עבד שברח מחו"ל לארץ דאמרינן ליה זבניה הכא וזיל משום ישיבת ארץ ישראל (כתובות קי:). המוכר שדהו לגוי לוקח [ביכורי הפירות מן הגוי] ומביא בכורים מפני תקון העולם (גיטין מז.). כל העצים כשרים למערכה חוץ משל זית ומשל גפן וכו' הני מאי טעמא? רב פפא אמר משום דקטרי [שמעלים עשן], ר' אחא בר יעקב אמר משום ישוב ארץ ישראל (תמיד סוף פ"ב). השוכר בית בחו"ל כל שלשים יום פטור מן המזוזה, מכאן ואילך חייב, אבל השוכר בית בא"י עושה מזוזה לאלתר משום ישוב א"י (מנחות מד.). תני רשב"י אדם כשהוא גולה מיהודה לגליל או מגליל ליהודה אין זה קרוא גולה, אבל בשעה שהוא גולה מא"י לחו"ל קרוא גולה (מדרש שמואל רבתי פ"ח).

[מטר ארץ ישראל] ת"ר א"י נבראת תחלה וכל העולם כלו נברא לבסוף, שנאמר עד לא עשה ארץ וחוצות; ארץ ישראל שותה תחלה [גשמים] וכל העולם לבסוף שנאמר (איוב ה) הנותן מטר על פני ארץ ושולח מים על פני חוצות; ארץ ישראל משקה הקב"ה בעצמו וכל העולם כלו ע"י שליח וכו' משל לאדם שמגבן את הגבינה נוטל את האוכל ומניח את הפסולת (תענית י.). לא כארץ מצרים היא, ארץ מצרים נמוך שותה גבוה אינה שותה. ארץ ישראל שותה נמוך וגבוה, ארץ מצרים שותה מימיה [מן נילוס], ארץ ישראל שותה מי גשמים וכו' ארץ מצרים אם אינו עמל בפסל ובקרדום ונודד שנת עיניו עליה אין לו בה כלום, אבל ארץ ישראל אינה כן, אלא הם ישנים על מטותיהם והמקום מוריד להם גשמים. משל למלך שהיה לו בן טובים אחד מעודן ומפונק ועוסק בפעולה [עבודה] ומכיר את אבותיו, אמר גזירה שאין אתה עושה בידך ואני מאכיל לך, כך כל הארצות נתן להם שמשים לשמשן, מצרים שותה מן הנילוס, בבל שותה מן הנהר [פרס], אבל ארץ ישראל אינה כן, אלא הם ישנים על מטותיהם והקב"ה מוריד להם גשמים (ספרי ח"ב פל"ח). ונתתי גשמיכם בעתם, לא שכורה ולא צמאה אלא בינונית, שכל זמן שהגשמים מרובין מטשטשין את הארץ ואינה מוציאה פירות, דבר אחר בעתם בלילי רביעיות רכ) ובלילי שבתות, שכן מצינו בימי שמעון בן שטח שירדו להם גשמים בלילי רביעיות ובלילי שבתות עד שנעשו חטים ככליות ושעורים כגרעיני זתים ועדשים כדנרי זהב, וצררו מהם דוגמא לדורות, להודיע כמה החטא גורם, שנאמר (ירמיה ה) עונותיכם הטו אלה וחטאתיכם מנעו הטוב מכם. וכן מצינו בימי הורדוס שהיו עוסקים בבנין ביהמ"ק, והיו יורדין גשמים בלילה, למחר נשבה הרוח ונתפזרו העבים וזרחה השמש ויצאו העם למלאכתן, וידעו שמלאכת שמים בידיהם (תענית כג: תורת כהנים בחקותי פ"א). בזכות שלשה דברים הגשמים יורדין, בזכות הארץ בזכות החסד ובזכות היסורין, ושלשתן בפסוק אחד (איוב לז) אם לשבט אם לארצו אם לחסד ימצאהו (ירוש' תענית פ"ג ג).

[פרי הארץ] כתיב ואתן לך ארץ חמדה נחלת צבי (ירמיה ג), למה א"י נמשלה לצבי? לומר לך מה צבי זה אין עורו מחזיק בשרו אף א"י אינה מחזקת רכא) פירותיה (כתובות קיב.). מה הצבי הזה שוחטין אותו ומפשיטין את עורו והן מבקשין להחזיר הבשר לתוך העור ואינו מחזיק, כך א"י אינה מחזקת פירותיה, מה כתיב (ישעיה ל) והאלפים והעירים עובדי האדמה בליל חמיץ אכלו אשר זרה ברחת ובמזרה, בראשונה היו זורים ברחת ואח"כ במזרה, למה? שהיה הדגן יתר על התבן וכו' (תנחומא פ' משפטים). ת"ר בברכותיה של א"י בית סאה עושה חמשת רבוא כורין וכו' (כתובות קיב.). ואספת דגנך ותירושך ויצהרך, שתהא א"י מלאה דגן תירוש ויצהר, וכל הארצות דובאות למלאות אותה כסף וזהב וכו' (ספרי חלק ב' מב). כי אתא רב דימי אמר מאי דכתיב אוסרי לגפן עירה, אין לך כל גפן וגפן שבארץ ישראל שאין צריך עייר אחת לבצור, ולשורקה בני אתונו, אין לך כל אילן סרק שבא"י שאינו מוציא משוי שתי אתונות. ושמא תאמר אין בו יין? ת"ל כבס ביין לבושו, ושמא תאמר אינו אדום? ת"ל ודם ענב תשתה חמר וכו' (כתובות קיא:). רב חייא בר בר אדא מקרי דרדקי דריש לקיש הוה, אפגר תלתא יומי ולא אתא, כי אתא אמר לו אמאי אפגרתא? אמר לו דלית רכב) אחת הניח לי אבא, ובצרתי ממנה יום ראשון שלש מאות אשכולות, אשכול לגרב, יום שני בצרתי שלש מאות אשכולות שתי אשכולות לגרב, יום שלישי בצרתי ממנה שלש מאות אשכולות לגרב, והפקרתי יותר מחציה. אמר לו אי לאו דאפגרתא הוה עבדא טפי (כתובות קיא:). א"ר יעקב בן דוסתאי מלוד לאונו שלשה מילין, פעם אחת קדמתי בנשף והלכתי עד קרסולי בדבש של תאנים (שם). אמר ריש לקיש לדידי חזי לי זבת חלב ודבש של

אף האשה כופה את בעלה לעלות, ואם לא, יוציא ויתן כתובתה. ואפילו לצאת מדירה יפה בחו"ל לדירה רעה בא"י.

רכ) בליל יום רביעי ולילי שבתות לא היו יוצאין בדרך כמו שאמרו בפרק ערבי פסחים אל יצא אדם יחידי לא בליל ד' ולא בלילי שבתות מפני שאגרת בת מחלת מלכת השדים יוצאת אז עם חיילותיה ומזיקין האנשים, ובעת אחרת לא היו גשמים יורדין שלא להטריח ההולכים בדרכים. רכא) שמוציאה יותר מהראוי לפי שטח ארצה. רכב) כרם המודל על גבי כלונסאות, גרב הוא גבל יין. והיה צריך לבצור מיד כאשר נתבשלו הענבים, שהרי ביום הראשון היה די באשכול

צפורי והוי שיתסר מילין אשיתסר מילין וכו׳ (שב). ר׳ יהושע בן לוי איקלע לגבלא וכו׳ אמר ארץ ארץ הכניסי פירותיך, למי את מוציאה פירותיך לערביים הללו שעמדו עלינו בחטאתנו? (כתובות קיב.). וטובל בשמן רגלו, זה חלקו של אשר שמושך שמן כמעין. אמרו פעם אחת נצרכו להן אנשי לודקיא בשמן, מינו להן פולמוסטוס [ממונה] אחד, אמרו ליה לך והבא לנו שמן במאה רבוא וכו׳ הלך לגוש חלב אמרו לו לך אצל פלוני לשדה, הלך ומצאו שהיה עוזק תחת זיתו, אמר לו יש לך שמן במאה רבוא שאני צריך? אמר לו המתן לי עד שאסיים מלאכתי הפשיל כליו לאחוריו והיה מסקל ובא, אמר כמדומה לי ששחוק שחקו בי היהודים רכג). כיון שהגיע לעירו הוציאה לו שפחתו קומקמום של חמין ורחץ בו ידיו ורגליו, והוציאה לו ספל של זהב מלאה שמן וטבל בו ידיו ורגליו לקיים מה שנאמר (דברים לג) וטובל בשמן רגלו. לאחר שאכלו ושתו מדד לו שמן במאה רבוא. א״ל כלום אתה צריך ליותר? אמר לו הן אלא שאין לי דמים, א״ל אם אתה רוצה ליקח קח, ואני אלך עמך ואטול דמיו, מדד לו שמן בשמונה עשר רבוא. אמרו לא הניח אותו האיש לא סוס ולא פרד לא גמל ולא חמור בא״י שלא שכרו, כיון שהגיע לעירו יצאו אנשי עירו לקראתו לקלסו, אמר להם לא לי קלסוני אלא לזה שבא עמדי שמדד לי שמן במאה רבוא והרי נושה בי בשמונה עשר רבוא. לקיים מה שנאמר (משלי יג) יש מתעשר ואין כל מתרושש והון רב (מנחות פה: ספרי ח״ב שנה). מעשה באחד שהיה לו שורה של תאנים ובא ומצא גדר של דבש מקיפין אותה וכו׳ (ירוש׳ פאה פ״ז ד). ירכבהו על במתי ארץ, זו א״י שגבוהה מכל הארצות, ויאכל תנובת שדי אלו פירות א״י שקלים לאכול מפירות של כל הארצות (ספרי ח״ב שטז). מעשה בר׳ יונתן בן אלעזר שהיה יושב תחת תאנה אחת, והיתה התאנה מלאה תאנים יפות, ירד טל והיו התאנים שואבים דבש, והיה הרוח מגבלן בעפר, באתה עז אחת והיתה מנטפת חלב בדבש, וקרא לתלמידיו ואמר להם בואו וראו דוגמא מעין עולם הבא (תנחומא תצוה סי׳ יג).

[שבח הארץ] כי הארץ אשר אתה בא שמה לרשתה, הרי פרשה זו נאמרה לישראל בשעה שיצאו ממצרים, שהיו אומרים שמא לא נכנס לארץ יפה בזו, אמר להם הקב״ה כי הארץ אשר אתה בא שמה לרשתה משובחת הימנה וכו׳ ת״ל וחברון שבע שנים נבנתה לפני צוען מצרים (במדבר יג) וכו׳ והלא דברים ק״ו אם חברון פסולת של א״י הרי היא משובחת ממשובחת של ארץ מצרים, ק״ו לשבח של ארץ ישראל (ספרי ח״ב פל״ז). ארץ אשר ה׳ אלהיך דורש אותה, רבי אומר וכי אותה בלבד הוא דורש, והלא כל הארצות הוא דורש? וכו׳ כביכול אין דורש אלא אותה, ובשביל דרישה שהוא דורשה דורש כל הארצות עמה (ספרי ח״ב פ״מ). כי הוא על ימים יסדה, זו א״י שיושבת על שבעה ימים, ימא רבא, ימא דטבריא, ימא דמילחא, ימא דסיבכי, ימא דחולתא, ימא דשריית, ימא דאפמיא והוא ימא דחמון [ימא דקלטיינוס הקוה את הנהרות]. ועל נהרות יכוננה מארבעה נהרות, ירדנה ופינה וירמוך וקריון. כתיב ונשקפה על פני הישימון (במדבר כא), א״ר אבא בר חייא כל מי שהוא עולה לדר נבו רואה כמין כברה בימא של טבריא והיא בארה של מרים (שוחר טוב מזמור כד, ועי׳ ירוש׳ כלאים פ״ט, ב״ב עד:). ארעא קדישא אמצעיתא דעלמא, ובאמצעיתא דארעא קדישא איהו ירושלם, אמצעיתא דירושלם איהו בית קדשי הקדשים, וכל טיבו וכל מזונא דכל ישובא תמן נחית מלעילא (זהר תרומה קנז.). א״ר זירא שמע מינה אוירא דא״י מחכים (ב״ב קנח:). כי ברך יברכך ה׳ בארץ, מגיד הכתוב שאין הברכה תלויה אלא בארץ (ספרי ח״ב פ׳ קיד). סנחריב זכה לשם אסנפר רבא ויקירא (עזרא ד) מפני שלא סיפר בגנותה של א״י שנאמר (מ״ב יח) עד בואי ולקחתי אתכם אל ארץ כארצכם, ארץ יפה מארצכם אין כתיב כאן אלא כארצכם. והלא דברים ק״ו ומה אם מי שבא לומר שבחו של ארצו לא אמר גנותה של א״י, ק״ו למי שבא לומר שבחה של ארץ ישראל (ספרי ח״ב פל״ז). א״ר ינאי הכהן ששים ושנים מלכים היו בא״י, ל״א ביריחו ול״א בימי סיסרא, כשהלך להלחם בישראל נהרגו אף הם עמו. למה? שהיו מתאוים לשתות מים מן א״י, ובקשו מן סיסרא ואמרו לו בבקשה ממך נבוא עמך למלחמה, כל מלך שמבקש לילך למלחמה משלם ושוכר פועלים בכסף שיעזר אותו, ואנו אין מבקשין ממך כלום אלא נבוא אתך בחנם, שאנו מתאוין למלאות כרסנו מן מים של אותה הארץ, שנאמר (שופטים ה) באו מלכים נלחמו אז נלחמו מלכי כנען בתענך על מי מגידו בצע כסף לא לקחו (במדבר רבה פכ״ג, תנחומא פ׳ מסעי). עד לא עשה ארץ וחוצות (משלי ח) וגו׳ תבל זו א״י ולמה נקרא שמה תבל? שהיא מתובלת בכל, שכל שאר ארצות יש בזו מה שאין בזו, אבל א״י אינה חסרה כלום, שנאמר (דברים ח) ארץ אשר לא במסכנות תאכל בה לחם לא תחסר כל בה (ספרי עקב לז).

[קבורה בארץ ישראל] אמר רב ענן כל הקבור בא״י כאילו קבור תחת המזבח וכו׳ דכתיב וכפר

אחד למלאות גרב אחד, וביום השני היה צריך שנים וביום השלישי שלשה, כי היין נתמעט מן האשכולות, ולכן אמר לו אי לאו דאפגרת לעבוד העבודה בעצמך שאינה לפי כוחך אלא היית שוכר פועלים לעשות המלאכה בזמנה הוה עבדה טפי, היה לך הרבה יותר. רכג) כי נדמה לו כעני בראותו

אדמתו עמו (דברים לב), ואינו דומה קולטתו מחיים לקולטתו רכד) לאחר מיתה (כתובות קיא.). לא דומה פולטה [נשמתו] בחיק אמו לפולטה בחיק נכריה (ירוש׳ כתובות פי"ב ג). מעשה ברבי ור"א שהיו מהלכין בפילי [פרוורי] דטבריא ראו ארון של מת שבא מחוצה לארץ להקבר בא"י, אמר רבי לר"א מה הועיל זה שיצאתה נשמתו בחו"ל ובא להקבר בא"י? אני קורא עליו ונחלתי שמתם לתועבה בחייכם ותטמאו את ארצי במיתתכם. א"ל כיון שהוא נקבר בא"י הקב"ה מכפר לו דכתיב (דברים לב) וכפר אדמתו עמו (ב"ר פצ"ו). זכאה חולקיה מאן דנשמתיה נפקא בארעא קדישא. אי מתקבר בההוא יומא לא שלטא עליה רוח מסאבא כלל (זהר תרומה קמא.). א"ר לוי, אמר [משה] לפניו רבש"ע! עצמותיו של יוסף נכנסו לארץ ואני איני נכנס לארץ? א"ל הקב"ה מי שהודה בארצו נקבר בארצו, ומי שלא הודה בארצו אינו נקבר בארצו. יוסף הודה בארצו כשאמרה גבירתו ראו הביא לנו איש עברי (בראשית לט) לא כפר, אלא אמר גוגב גנבתי מארץ העברים (שם מ), משה לא הודית בארצך, כשאמרו בנות יתרו איש מצרי הצילנו מיד הרועים (שמות ב) והוא שומע ושותק, לפיכך לא נקבר בארצו (דברים רבה פ"ה). א"ר אלעזר מתים שבחו"ל אינם חיים שנאמר (יחזקאל כו) ונתתי צבי בארץ חיים, ארץ שצביוני בה מתיה חיים רכה), שאין צביוני בה אין מתיה חיים. א"ר אבוה אפילו שפחה כנענית שבא"י [שנתגיירה] מובטח לה שהיא בת העוה"ב דכתיב נותן נשמה לעם עליה (ישעיה מב) וכתיב התם שבו לכם פה עם החמור (בראשית כב) עם הדומה לחמור (כתובות קיא.). שאל ר׳ יוסי לריש לקיש אפילו כגון ירבעם בן נבט וחביריו? אמר לו גפרית ומלח וכו׳ שכבר פרע מהן באותן שבע שנים שהיתה א"י בוערת באש שנאמר גפרית ומלח שרפה כל ארצה (דברים כט), ומי גרם להם להנצל מדינה של גיהנם ולחיות? קבורת א"י שנאמר וכפר אדמתו עמו (פסיקתא רבתי פ"א).

[עתידות ארץ ישראל] מה מקיים ר׳ לעזר מאבותיך? פתר לה לעתיד לבא, דא"ר חלבו שמעון בר בא בשם ר׳ יוחנן אבותיך ירשו ארץ שבעה עממין ואתם עתידים לירש ארץ של עשרה עממין, תלתא אחרנייתא אילין אינון: את הקיני ואת הקניזי ואת הקדמוני (בראשית טז) וכו׳. מאבותיך, אבותיך אע"פ שנגאלו חזרו ונשתעבדו, אבל אתם משאתם נגאלין עוד אין אתם משתעבדין, מ"ט (ירמיה ל) שאלו נא וראו אם יולד זכר, כשם שאין זכר יוליד כך אתם משאתם נגאלין עוד אין אתם משתעבדין (ירוש׳ קדושין פ"א ט). כי ירחיב ה׳ את גבולך, אפשר שהקב"ה מרחיב את א"י? א"ר יצחק המגילה זו אין אדם יודע במה ארכה וכמה רחבה, כ היא נפתחת היא מודעת במה היא, כך א"י כל רובה הרים ובקעות, שנאמר (דברים יא) והארץ אשר אתם עוברים שמה לרשתה ארץ הרים ובקעות, כשיישרה אותה הקב"ה מנין? שנאמר (ישעיה מ) כל גיא ינשא וכל הר וגבעה ישפלו והיה העקוב למישור והרכסים לבקעה, איתה שעה היא מודעת מה היא (דברים רבה פ"ד). מנין אתה אומר שכל ספינות שאובדות בים הגדול, וצרורות של כסף ושל זהב ואבנים טובות ומרגליות וכל כלי חמדה שהים הגדול מקיאם לימה של יפו שגנוז לצדיקים לעתיד לבא? ת"ל כי שפע ימים יינקו (ספרי ח"ב ד׳ שנד). א"ר חייא בר יוסף עתידה א"י שתוציא גלוסקאות וכלי מלת שנאמר (תהלים עב) יהי פסת בר בארץ (כתובות קיא). אמר רב חייא בר אשי אמר רב עתידין כל אילני סרק שבארץ ישראל שיטענו פרות, שנאמר (יואל ב) כי עץ נשא פריו תאנה וגפן נתנו חילם (ס.ף כתובות). ר׳ אלעזר הקפר אומר עתידין בתי כנסיות ובתי מדרשות שבחו"ל שיקבעו בא"י, שנאמר (ירמיה מו) כי כתבור בהרים וככרמל בים יבוא, והלא דברים ק"ו ומה תבור וכרמל שלא באו אלא ללמוד תורה לפי שעה נקבעין בא"י, בתי כנסיות ובתי מדרשות שקוראין בהם ומרביצים בהם תורה על אחת כו"כ. תני בשם ר"מ כל מי שקבוע בא"י ומדבר בלשון הקדש וכו׳ יהא מבושר שבן עולם הבא הוא (שקלים פ"ג ה). כל המהלך ארבע אמות בא"י מובטח לו שהוא בן עולם הבא (כתובות קיא.).

[לזכרון ארץ ישראל] דרש ר׳ יצחק על ערבים בתוכה תלינו כנורותינו (תהלים קלז), בא וראה עפרה של ארץ ישראל [גורם] לתשובה, עד שהיו בארץ ישראל היה ירמיה אומר להם עשו תשובה עד שלא יתחתם עליכם גזר דין ולא קבלו, כיון שגלו היו נוהגים קדושה במצות. נטלו כנורותיהם ותלו אותם בערבות. כי שם שאלונו שובינו דברי שיר. אמרו או"ה להם עמדו ושוררו לפני ע"ז כדרך שהייתם משוררים בבית המקדש, אמר להם אילו אמרנו שירה במקומנו לא גלינו מארצנו, ועכשיו איך נאמר שירה לפני ע"ז (פסיקתא רבתי פכ"ח). היה עומד [להתפלל] בחוצה לארץ, יכוין לבו כנגד ארץ ישראל שנאמר והתפללו אליך דרך ארצם (מ"א ח), היה עומד בארץ ישראל יכוין את לבו כנגד ירושלם שנאמר והתפללו אל ה׳ דרך העיר, היה עומד בירושלם יכוין את לבו כנגד בית המקדש שנאמר והתפלל אל הבית הזה וכו׳ נמצאו כל ישראל מכוונין את לבם למקום אחד, אמר ר׳ אבין מאי קרא (שה"ש ד) כמגדל דוד צוארך בנוי לתלפיות, תל שכל פיות פונים בו (ברכות ל). מעשה ב"ר יהודה בן בתירא ורבי מתיא

כי היה עובד עבודה בעצמו. רכד) אם מת בחו"ל והובא גופו לקבורה בא"י. רכה) ר"ל שיחיו בתחיית המתים בלי

בן חרש ור' חנינא בן אחי ר' יהושע ור' יונתן שהיו יוצאין לחוץ לארץ והגיעו לפלטוס [חוץ לגבול א"י] וזכרו את ארץ ישראל, זקפו עיניהם וזלגו דמעותיהם וקרעו בגדיהם, וקראו המקרא הזה שמור ושמרת את כל הדברים האלה וגו' וישבת בארצם (דברים יב), ואמרו ישיבת א"י שקולה כנגד כל המצוות שבתורה, וחזרו למקומם. וכן היה המעשה בר' אלעזר בן שמוע ור' יוחנן הסנדלר שהיו הולכין לנציבין אצל ר' יהודה בן בתירא ללמוד הימנו תורה, והגיעו לציידן וזכרו את ארץ ישראל וכו' (ספרי דברים פ"פ). ע"ע בית המקדש; ירושלם.

אש: שש אשות הן: יש אוכלת ואינה שותה, ויש שותה [לוכחת המים] ואינה אוכלת, ויש אוכלת ושותה, ויש אוכלת לחין כיבשין, ויש אש דוחה אש, ויש אש אוכלת אש (יומא כא:). אין מוציאין את האור [ביו"ט] לא מן העצים ולא מן האבנים ולא מן העפר רכו) ולא מן הרעפים ולא מן המים (ביצה ג.). בית שמאי סברי חדא נהורא איכא בנורא, ובית הלל סברי טובי נהורא איכא בנורא (ברכות נב:). גחלת של מתכות לאו אש היא (פסחים עה.). נח היה מוכיח אנשי דורו ואמר להם הקב"ה מביא עליכם את המבול, אמרו מבול של מה, אם מבול של אש, יש לנו דבר אחד ועליתא רכז) שמה ואין אש שולט בה (סנהדרין קח:). משל למה הדבר דומה? לשני לגיונות קשין שהיו נלחמים זה עם זה, לימים הגיע זמן מלחמתו של מלך, ועשה המלך שלום ביניהם ועשו שליחות המלך ביחד. כך אש וברד צהובין [שונאין] זה לזה, כיון שהגיע זמן מלחמתה של מצרים, עשה הקב"ה שלום ביניהם להכות את מצרים, הה"ד (שמות ט) ויהי ברד ואש מתלקחת בתוך הברד (שמ"ר פי"ב). התורה אש, מאש נתנה ובאש נמשלה, מה דרכה של אש? אם קרב אדם אצלה ונתחמם, רחק ממנה נצטנן, אין לו לאדם אלא להתחמם כנגד אורה (מכילתא פ' יתרו). ויכתוב משה את התורה הזאת (דברים לא), אמר ריש לקיש התורה שנתנה למשה עורה של אש לבנה, וכתובה באש שחורה, חתומה באש, ומלופפת באש, וע"י שקינח משה את הקולמוס בשערו נטל משם זיו הפנים (דברים רבה פ"ג). באתר דזקוקין דנורא ובעורין דאשא רכח) מאן מעייל בר נפחא לתמן? (ב"מ פה:). לית תננא [עשן] בלא אשא, ולא אשא בלא תננא (זהר נשא קלז:). פח זיקא בכרסיה ונפח בקיטמיה רכט), וזרק גופרייתא באתוניה (אסתר רבה פ"ב). אפשר איש בנעורת ואינה מהבהבת? (סנהדרין לז.). דצריך לנורא יפיח ביה (מדרש שמואל פ"ט). לכן כאכול קש לשון אש (ישעיה ה), וכי יש קש אוכל אש, והלא דרכה של אש אוכלת קש? אלא אש זה ביתו של יעקב וקש זה ביתו של עשו, שנאמר (עובדיה א) והיה בית יעקב אש ובית יוסף להבה ובית עשו לקש (פתיחתא איכה רבתי). ע"ע סלמנדרא.

אשה: אתתא עד לא אזדווגת אתקריאת בת פלוני, בתר דאזדווגת אתקריאת אשה (זהר שמות יב.). כתיב ויבן את הצלע, מלמד שנתן הקב"ה בינה יתירה באשה יותר מבאיש (נדה מה:). א"ל מינא לרבן גמליאל אלהיכם גנב הוא דכתיב ויפל ה' אלהים תרדמה על האדם ויישן, אמרה ליה ברתיה: שבקיה דאנא מהדרנא ליה, אמרה ליה תנו לי דוכוס [שופט] אחד, א"ל למה ליך? — ליסטין באו עלינו הלילה ונטלו ממנו קיתון של כסף והניחו לנו קיתון של זהב, אמר לה הלואי שיבא עלינו בכל יום! — ולא יפה היה לו לאדם הראשון שנטלו ממנו צלע אחד ונתנו לו שפחה לשמשו? (סנהדרין לט.). מדת בשר ודם אדם מקניט את חבירו יורד עמו לחייו אבל הקב"ה אינו כן, קלל את האשה — הכל רצין אחריה (יומא עה.). יותר ממה שהאיש רוצה לישא אשה רוצה להנשא (כתובות פו.). דרכה של אשה להיות יושבת בתוך ביתה ודרכו של איש להיות יוצא (ב"ר פי"ח). אין דרך האשה להיות יושבת בטלה בתוך ביתה (ירוש' כתובות פ"ה ו). מפני מה אשה קולה ערב ואין איש קולו ערב? — זה ממקום שנברא [עפר], וזו ממקום שנבראת רל) שנאמר (שה"ש ב) כי קולך ערב ומראך נאוה (נדה לא:). קול עבה באשה הרי זה מום שנאמר כי קולך ערב (כתובות עה.). אשה „קולנית" שהיא מדברת בתוך ביתה ושכניה שומעין קולה, והמקללת יולדיו בפניו, יוציא שלא בכתובתה (כתובות עב.). אין אשה אלא ליופי; אין אשה אלא לתכשיטים; אין אשה אלא לבנים (כתובות נט:). בושתה של אשה מרובה משל איש (כתובות סז:). לא מצינו שדיבר המקום עם אשה אלא עם שרה בלבד. א"ר בירי כמה כרכורי כרכורים רלא) שהיה הקב"ה

גלגול מחילות. רכו) אסור ביו"ט משום מוליד, להוציא אור מן המים, נותנים מים בכלי זכוכית לבנה ונותנו בחמה כשהשמש חם מאד, והזכוכית מוציאה שלהבת ומביאין נעורת ומגיעים בזכוכית והיא בוערת. מן העפר קרקע קשה בשחופרים אותה מוציאה אור כעין גרשישתא שלנו במקום מחפורת שלה (רש"י) והוא אור הגאז היוצא מן גחלי עפר. רכז) עליתא היא כעין asbestus המגין מן האש, והיא שונה מן סלמנדרא שהיא חיה קטנה וסכין בדמו להגין מן האש (חגיגה כז.). רכח) במקום רשפי אש וגחלים בוערות אין לנו צורך בנפח, כלומר במקום גדולים אין צורך לקטנים לעמוד, או במקום הלכה אין צורך באגדה כי ההלכה היא העיקר. רכט) המלאך הממונה על החמה והכעס ירד ונפח רוח בבטנו של אחשורוש ונפח באפרו וזרק גפרית בתנורו, וכל זה משל להגדיל החמה. רל) עצם כשמכין בו קולו נשמע. רלא) כרכורים = גלגולים,

מתאוה לשמוע שיחתן של צדקניות, שנאמר ויאמר לא כי צחקת (ירוש' סוטה פ"ו). א"ר אליעזר ב"ר שמעון מעולם לא נזקק הקב"ה להשיח עם אשה אלא עם אותה הצדקת [שרה], ואף היא ע"י עילה. רבי אבא בר כהנא אמר כמה כרכורין כרכר בשביל להשיח עמה שנאמר ויאמר לא כי צחקת (ב"ר פסג). אל תרבה שיחה עם האשה, באשתו אמרו ק"ו באשת חבירו. מכאן אמרו כל זמן שאדם מרבה שיחה עם האשה גורם רעה לעצמו ובוטל מדברי תורה וסופו יורש גיהנם (אבות פ"א). אל תרבה שיחה עם האשה שסופך לבא לידי ניאוף (נדרים כ.). אל יספר אדם עם אשה בשוק ואפילו היא אשתו ואפילו היא בתו ואפילו היא אחותו, לפי שאין הכל בקיאין בקרובותיו (ברכות מג:). אין שואלין בשלום אשה כלל (קידושין ע:). הכל מן האשה רלב). מעשה בחסיד אחד שהיה נשוי לחסידה וכו' וגרשו זה את זו, הלך זה ונשא רשעה אחת ועשתה אותו רשע, הלכה זו ונשאת לרשע אחד ועשתה אותו צדיק (ב"ר פי"ז). ותסיתהו לשאול מאת אביה שדה ותצנח מעל החמור (יהושע טז), אמרה לו מה חמור זה כיון שאין לו מאכל באבוסו מיד צועק, כך אשה כיון שאין לה תבואה בתוך ביתה מיד צועקת (תמורה טז.). והטיב ה' לאדוני וזכרת את אמתך (ש"א כה), אמר רב נחמן היינו דאמרי אינשי איתתא בהדי שותא פילכא, איכא דאמרי שפיל ואזיל בר אווזא ועינוהי מטייפי (מגילה יד:). רוצה אשה בקב ותיפלות מעשרה קבין ופרישות (כתובות סב:). אשה מגלה את הקדרה לידע מה חברתה מבשלת (תוספתא טהרות סוף פ"ח). דביתהו דרב יוסף בריה דרב מנשיא אתאי קמיה דרב יוסף אמרה ליה פסוק לי מזוני פסוק לי חמרא פסוק לי שראי, רלג) אמר לה שיראי למה? אמרה לי לך לחברך ולחברותך (כתובות סה.). דרש ר' יהודה מנין שאין פוסקין יינות לאשה? שנאמר ותקם חנה אחרי אכלה בשילה ואחרי שתה (ש"א א) שתו ולא שותת (כתובות סה.). אשה מניקה מוסיפין לה [על מזונותיה] יין, שהיין יפה ללב (שם:). כוס אחד [יין] יפה לאשה, שנים ניוול הוא, שלשה תובעת בפה וכו'. לא שנו אלא שאין בעלה עמה אבל בעלה עמה לית לן בה (כתובות סה.). אין חכמה לאשה אלא בפלך (יומא סו:). אשה כלי זיינה עליה (יבמות קטו.). אחורי ארי ולא אחורי אשה (ברכות סא.). מנוח עם הארץ היה שהלך אחרי אשתו (שם). אשת חבר הרי היא כחבר (שבועות ל:). אשת לסטים כלסטים (ירוש' כתובות פ"ב ט). אשה אחת נישאת לחבר והיתה קושרת לו תפילין על ידו, נישאת למוכס והיתה קושרה לו קשרי מוכס על ידו (ע"ז לט.). אשת ר"ע אחר האירוסין שלחה אותו לישיבה וישב שם כ"ד שנים, והביא עמו כ"ד אלפים תלמידים. שמעה דביתיה נפקא לאפיה, אמרו לו שיבבתא [שכנה] שאלי מאני ואיסכסי, אמרה להו יודע צדיק נפש בהמתו (משלי יב). כי מטיא לגביה נפ ה על אפא קא מנשקא ליה לכרעיה, הוו קא מדחפי לה שמעיה, אמר להו שבקוה, שלי ושלכם רלד) שלה הוא (כתובות כב.). אשה אחת גדולה, שהיתה גדולה בנוי וקפצו עליה בני אדם לקדשה אמרו להם „מקודשת אני". לימים עמדה וקידשה את עצמה. אמרה לה חכמים מה ראית לעשות כן? אמרה להם בתחלה שבאו עלי אנשים שאינם מהוגנים אמרתי מקודשת אני, עכשיו שבאו עלי אנשים מהוגנים עמדתי וקדשתי את עצמי (כתובות כב.).

אשה טובה; אשה רעה: כתוב בספר בן סירא: אשה טובה מתנה טובה לבעלה, בחיק ירא שמים תנתן. אשה רעה צרעת לבעלה, מאי תקנתיה? יגרשנה ויתרפא מצרעתו. אשה יפה אשרי בעלה מספר ימיו כפלים. העלם עיניך מאשת חן פן תלכד במצודתה. אל תלך אצל בעלה למסוך עמו יין ושכר, כי בתואר אשה יפה רבים הושחתו ועצומים כל הרוגיה (יבמות סג:). כל ימי עני רעים (משלי טו), זה שיש לו אשה רעה; וטוב לב משתה תמיד, זה שיש לו אשה טובה (ב"ב קמה:). בא וראה כמה טובה אשה טובה, וכמה רעה אשה רעה (יבמות סג:). ההוא בר בבל דסליק לארעא דישראל, נסיב איתתא אמר לה בשילי תרי טלפי, בשליה ליה תרי טלפי רלה). רתח עלה, למחר אמר לה בשלי לי גריוא, בשילה ליה גריוא. אמר לה זילי אייתי לי תרי בוציני אזלת ואייתי לי תרי שרגי. אמר לה זילי תברי יתהון על רישא דבבא. הוה יתיב בבא בן בוטא אבבא וקא דאין דינא, אזלת ותברת יתהון על רישיה.

והקשו והכתיב בחוה אל האשה אמר הרבה ארבה וגו' וברבקה ויאמר ה' לה שני גוים בבטנה, ומתרצים ע"י מתורגמן וכו'. אמנם נראה כי הכוונה פה שיחה היא ויכוח ולא דיבור בעלמא, ועם שרה היה לו ויכוח שכבר אמר למה זה צחקה שרה, והוסיף לאמר לא! כי צחקת. רלב) על דרך זה יאמר הצרפתי דרוש וחקור ותמצא האשה באמצע כי היא הסיבה הראשונה (cherchez la femme) רלג) שראי הוא משי, שרצתה לעשות לה בגדי כבוד שלא תתבזה על הבריות — „לא לפניך ולא בפני חבירך וחברותך". רלד) תורה שלמדתי אני ושלמדתם אתה על ידה היא, שנתנה לו רשות לילך לישיבה. רלה) יש חילוק בלשון בין בבל לא"י, ולפעמים מלה אחת יש לה שתי הוראות שונות. הוא אמר בלשון בבל שני טלפי קסבר שני מדות עדשים ואשתו הבינה דברים כהויתן שני עדשים בודדים. למחר אמר לבשל גריוא היא מדה גדולה למען תבין כי כוונתו לבשל מדה גדולה של עדשים, והיא הבינה דברים כמשמעם ובשלה המדה בעצמה. אח"כ אמר שתבין לו בוציני = מנורות, אך בלשון א"י בוציני הם גם נרות, וע"ז

אמר לה מה הדין דעבדת? אמרה ליה כך ציוני בעלי. אמר את עשית רצון בעליך, המקום יוציא ממך שני בנים כבבא בן בוטא (נדרים סו:).

[אשת רעה] כל חולי ולא חולי מעיים, כל כאב ולא כאב לב, כל מיחוש ולא מיחוש ראש, כל רעה ולא אשה רעה (שבת יא.). אין אדם דר עם נחש בכפיפה אחת (כתובות פו:). היכי דמי אשה רעה? אמר אביי מקשטא ליה תכא ומקשטא ליה פומא רלו). רבא אמר מקשטא ליה תכא ומהדרא ליה גבא (יבמות סג:). הנני מביא רעה אשר לא יוכל לצאת ממנה (ירמיה יא), זו אשת רעה וכתובתה מרובה; נתנני ה׳ בידי לא אוכל קום (איכה א) זו אשה רעה וכתובתה מרובה. אמר רבא קשה אשה רעה כיום סגריר שנאמר (משלי כז) דלף טורד ביום סגריר ואשת מדנים נשתוה (יבמות סג:). רבי חייא הוה קא מצערתא ליה דביתהו [אעפ"כ] כי הוה משכח מידי [הראוי לה] צייר ליה בסודריה ומייתי ניהלה. אמר ליה רב והא קא מצערא ליה למר? א"ל דיינו שמגדלת בנינו ומצילת אותנו מן החטא (יבמות סג.). רב הוה קא מצערא ליה דביתהו, כי אמר לה עבידי לי טלופחי [נזיר עדשים] עבדה ליה חימצי [מין קטנית], חימצי עבדה ליה טלופחי, כי גדל חייא בריה אפיך לה רלז). אמר ליה איעלא לך אמך? א"ל אנא הוא דקא אפיכנא לה. אמר ליה היינו דקאמרי אינשי דנפיק מינך טעמא מלפך. את לא תעביד הכי שנאמר (ירמיה ט) למדו לשונם דבר שקר. רב הוה מיפטר מרבי חייא אמר ליה רחמנא ליצלך ממידי דקשה ממותא. ומי איכא מידי דקשה ממותא? נפק דק ואשכח: (קהלת ז) ומוצא אני מר ממות את האשה (יבמות סג.). ע"ע איש; אישות; נשואין; נשים.

אשכולות: מאי אשכולות? א"ר יהודה איש שהכל בו (סוטה מז:). אשכל הכפר וגו׳, מהו אשכל? איש שהכל בו: מקרא משנה תלמוד תוספות ואגדות (שה"ש רבה א). כל אשכולות שעמדו לישראל מימות משה עד שמת יוסף בן יועזר איש צרידה היו למדים תורה כמשה רבינו וכו׳; לא היה בהם שום דופי (תמורה טו:). משמת יוסי בן יועזר איש צרידה ויוסי בן יוחנן איש ירושלם בטלו האשכולות שנאמר (מיכה ז) אין אשכול בכרה אותה נפשי (סוטה מז.).

אשרי: א"ר שמואל בר נחמני א"ר יוחנן: כל פרשה שהיתה חביבה על דוד פתח בה באשרי וסיים באשרי, פתח באשרי דכתיב אשרי האיש וסיים באשרי דכתיב אשרי כל חוסי בו (ברכות ט). א"ר יהושע בן קרחא עשרים פעמים כתיב „אשרי" בספר התהלים כנגד עשרים „הוי" בספר ישעיה. אמר רבי תמיה אני היאך למדני ר׳ יהושע עשרים אשרי בתהלים ואני מונה עשרים ושתים כנגד כ"ב אותיות? ועליהם הוא אומר יהיו לרצון אמרי פי והגיון לבי לפניך (תהלים יט) שיעשו לדורות, ולא יהיו קורין בהם כקורין בספרי מירס [הומירוס] אלא כקורין בתורה ונוטלין עליהן שכר כעל הלכות נגעים ואהלות (מדרש תהלים א). ריש לקיש בשם רבי חמא בר רבי חנינא אמר כ"ב פעמים כתיב „אשרי" ומכולם לא נטל הפוכי [הנחה ושכר טוב] אלא זה: אשרי משכיל אל דל (תהלים מא), ומאי הפוכי נטל? ביום רעה ימלטהו ה׳ (ויק"ר פל"ד).

אתליטין: אר"ש בן לקיש משל לשני אתליטין אחד חלוש ואחד גבור, נצח הגבור לחלוש ונטל עטרה בראשו, מי גרם לגבור ליטול העטרה לא החלש? כך מי גרם להקב"ה ליטול שבח וכבוד לא פרעה שניערו בים סוף? לפיכך ואכבדה בפרעה וגו׳ (שמ"ר פכ"א סוף). משל לשני אתליטין שהיו עומדים ומתגגשים [מתאבקים] לפני המלך, אילו רצה המלך פירשן, לא רצה המלך לפרשן, חזק אחד על חבירו ונצחו והרגו, והיה צווח ואמר איבעי דינא קדם מלכא (ב"ר פכ"א). משל לאתליטין שהוא עומד ומתגושש עם בנו של מלך, תלה עיניו וראה את המלך עומד על גביו והפריש עצמו מלפניו וכו׳, הדא הוא דכתיב ויאבק איש עמו וגו׳ וירא כי לא יכול לו (ב"ר פע"ז). ע"ע אגרוף.

אתמול: נח איש צדיק היה וגו׳. ר׳ לוי אמר כל מי שנאמר בו „היה" ראה עולם חדש. א"ר שמואל בר נחמן וחמשה הן: נח, אתמול אבנים שחקו מים (איוב יד) בימי המבול, והכא אמר ויהיו בני נח היוצאים מן התיבה, לומר לך שראה עולם חדש. יוסף, אתמול ענו בכבל רגליו (תהלים קה), ועכשיו ויוסף הוא השליט על הארץ. משה, אתמול בורח מפני פרעה, ועכשיו משקעו בים. איוב, אתמול ישפך לארץ מררתי, ועכשיו ויוסף ה׳ את כל אשר לאיוב למשנה. מרדכי, אתמול וילבש שק ואפר. עכשיו ומרדכי יצא מלפני המלך בלבוש מלכות (אסתר רבה פ"ה). שבתי וראיתי וגו׳ כי לא לקלים המרוץ, זה יעקב אבינו, אתמול וישא יעקב רגליו על המטה; וכו׳ (קהלת רבה ט, ועי׳ שם י).

כעס הבעל ואמר לכי ושבור הנרות על ראש פתח השער, והיא הבינה לשבר הנרות על ראש הדיינים היושב על פתח השער, ושברה אותן על ראש בבא בן בוטא. אך הוא ראה כי כוונתה לטובה לעשות רצון בעלה לכן מחל לה ועוד ברכה בבנים טובים. רלו) מקשטת לו השלחן לסעודה ומקללת אותו בפיה, או שמחזרת לו אחוריה שלא לאכול עמו כדי לצערו. רלז) אם ידע שאביו חפץ טלופחי אמר לאמו לעשות חימצו וכן להיפך. וחשב רב כי הוטבה דרכיה, אך כאשר מצא כי בנו הפך הסדר כדי שתעשה רצון אביו

אתרוג: עץ שאכלו ממנו אדם וחוה אתרוג היה (ב"ר פט"ו). פרי עץ הדר (ויקרא כג) עץ שטעם עצו ופריו שוה הוי אומר זה אתרוג (סוכה לה.). אמר שמואל כל האומר אתרונגא תילתא ברמות רוחא רלה), או אתרוג כדקריה רבנן או אתרוגא דאמרי אינשי (קידושין ע.).

שלא ברצונה, אמר דאמרי אינשי „היוצא ממעיך ילמדך שכל ויחכום אותך" בכל זאת צוהו להרחיק מדבר שקר. רלה) רוחו גסה עליו במדת שליש, כי הוא משנה בלשונו לדבר כמו הפרסיים שהם בעלי גאוה, וכמו הצרפתים המבטים את הנו"ן דרך האף.

ב

באר: ממלאין מבור הגולה ומבור הגדול בגלגל בשבת, במקדש. ומבאר הקר ממלאין ביו"ט [ולא בשבת]. לא כל הבורות הקרות התירו אלא זו בלבד, וכשעלו בני הגולה חנו עליה והנביאים שביניהן התירו להם—מנהג אבותם בידיהם (עירובין קד.:). משל לבאר עמוקה מלאה מים צוננין מתוקים וטובים ולא היתה בריה יכולה לשתות ממנה, בא אדם אחד וקשר חבל בחבל, נימה בנימה, משיחה במשיחה, ודלה ממנה בדלי ושתה. התחילו הכל דולין ושותין. כך מדבר לדבר, ממשל למשל עמד שלמה על סודה של תורה, דכתיב משלי שלמה בן דוד מלך ישראל (שה"ש רבה פ"א). ע"ע מעין.

באר מרים: א"ר חייא הרוצה לראות בארה של מרים, יעלה לראש הכרמל ויצפה ויראה כמין כברה בים, וזו היא בארה של מרים. אמר רב מעין המטלטל טהור וזהו בארה של מרים (שבת לה.). מעשה במוכה שחין שירד לטבול בטבריא וארעת שעתא וטפת [נזדמן] לבירא דמרים ואסחי ואיסתי [טבל ונתרפא]. והיכן היא בארה של מרים? א"ר חייא בר אבא כתיב ונשקפה על פני הישימון (במדבר כא) שכל מי שהוא עולה על ראש הר ישימון רואה כמין כברה קטנה בים טבריא וזו היא בארה של מרים. א"ר יוחנן בן נורי, שערוה רבנן והיא מכוינא כל קביל תרעא מציעיא דכנישתא עתיקה דטבריא (ויק"ר פכ"ב). אז ישיר משה את השירה הזאת (במדבר כח). השירה הזאת נאמרה בסוף ארבעים שנה, ומה ראה לכתוב כאן? אלא הענין הזה נדרש למעלה הימנו, ע"כ יאמר בספר מלחמות ה' את והב, שעשה להם הקב"ה אותות ונסים בנחלי ארנון וכו'. אדם עומד על הר זה ומדבר עם חבירו בהר שכנגדו והוא רחוק ממנו שבעה מילין והדרך יורד לתוך הנחל ועולה, ודרכן של ישראל לעבור בתוך הנחל. נתכנסו כל האומות לשם, אוכלסין שאין להם סוף, ונתחבאו בתוך המערות, ואמרו כשירדו ישראל לתוך הנחל נהרוג את כולם, וההר היה עשוי סלעים סלעים כמו שדיים שנאמר ואשד הנחלים. כיון שהגיעו ישראל לאותו מקום לא היו צריכין לירד למטה מן הנחל, אלא רמז להרים, ונכנסו שדיים של הר זה לתוך המערות של הר שכנגדו ונדחקו ומתו כלם, והקיפו ההרים ראשיהם זה לזה ונעשה דרך כבושה לעבור שם. ואותו נחל מפסיק בין תחומי א"י לתחומי ארץ מואב, שנאמר כי ארנון גבול מואב, בין מואב ובין האמורי. הר שבארץ ישראל לא נזדעזעה שבו המערות, וההר מא"י נזדעזעה שבו הסלעים כמין שדיים. נכנסו הסלעים לתוך המערות ורצצו כל אותן הגבורים של האומות. והבאר ירדה לתוך הנחל והולכת ומתגברת שם ואיבדה כל האוכלסין כדרך שנאבדו על הים. לכך הקיש את והב בסופה לנחל ארנון. ועברו ישראל כל אותן ההרים ולא ידעו כל הנסים הללו, אמר הקב"ה הריני מודיע לבני כמה אוכלסין איבדתי מפניהם. ירדה הבאר לאותן המערות והוציאה גלגליות וזרועות ורגלים שאין להם חקר, וישראל רואים, שנאמר ואשד הנחלים ומשם בארה, וכי משם היתה והלא מתחלת ארבעים שנה היתה עמהם? אלא שירדה לפרסם את הנסים והיו ישראל עומדים על הנחלים ואומרים לה: עלו באר! ענו לה ואמרו שירה עליהם, אז ישיר משה (במדבר רבה פי"ט).

בבל: בבל מקיף לה פרת מהך גיסא ודיגלת [חדקל] מהך גיסא (עירובין כב.). עד היכן היא בבל? רב אמר עד נהר עזק, ושמואל אמר עד נהר יואני; לעיל בדיגלת עד היכא? רב אמר עד בגדא [בגדד] ואוונא, ושמואל אמר עד מושכני ולא מושכני בכלל; לתחתית בדיגלת עד היכא? אמר רב ושמואל

עד אפמייא תתאה; לעיל בפרת עד היכא? רב אמר עד עקרא דתולבקני, ושמואל אמר עד גישרא דבי פ"ת, ור' יוחנן אמר עד מעברת דגיזמא (קידושין עא.). עשרה יוחסין עלו מבבל וכו'. ר"א אומר לא עלה עזרא מבבל עד שעשאה כסולת נקייה [ליוחסין]. אמר רב פפא סבא משמיה דרב, בבל בריאה, מישון מיתה, מדי חולה, עילם גוססת א). כל הארצות עיסה לא"י וארץ ישראל עיסה לבבל (קידושין עא.:). א"ר אלעזר לא הגלה הקב"ה את ישראל לבבל אלא מפני שעמוקה כשאול שנאמר מיד שאול אפדם ממות אגא:ם (הושע יג). ר' חנינא אומר מפני שקרוב לשונם ללשון תורה, ר' יוחנן אמר מפני ששיגרן לבית אמן ב), משל לאדם שכעס על אשתו להיכן משגרה? לבית אמה (פסחים פז:). דרש רב המנונא הרואה בבל הרשעה צריך לברך חמש ברכות: ראה בבל [העיר העתיקה] אומר ברוך שהחריב בבל הרשעה, ראה ביתו של נבוכדנצר אומר ברוך שהחריב ביתו של נבוכדנצר הרשע, ראה גוב של אריות או כבשן האש אומר ברוך שעשה נסים לאבותינו במקום הזה, ראה מרקולים אומר ברוך שנתן ארך אפים לעוברי רצונו, ראה מקום שנוט.ין ממנו עפר ג) אומר ברוך אומר ועושה גוזר ומקיים. רבא כי הוה חזא חמרי דשקלי עפרא טריף להו ידא על גבייהו ואמר רהוטו צדיקי למעבד רעותא דמרייכו. מר בריה דרבינא כי הוי מטא לבבל הוה שקיל עפרא בסודריה ושדי לברא לקיים מה שנאמר (ישעיה יד), וטאטאתיה במטאטא השמד (ברכות נז:). רב יהודה אמר כל העולה מבבל לארץ ישראל עובר בעשה שנאמר (ישעיה כז) בבלה יובאו ושמה יהיו עד פקדי אותם נאם ה' (ברכות כד:). תא חזי מה בין תקיפי דארעא דישראל לחסידי דבבל (תענית כג:). אמרי אינשי הני צנייתי [דקלים] דבבל איתנהו מאדם הראשון (ברכות לא.): עולא איקלע לפומבדיתא קריבו ליה טורינא [סל] דתמרי, אמר להו כמה כי הני בזוזא? אמרו ליה תלת בזוזא, אמר מלא צנא דדובשא בזוזא ובבלאי לא עסקי באורייתא! בליליא צערוהו [בשלשול] אמר מ:א צנא סמא דמותא בזוזא ובבלאי עסקי באורייתא? (פסחים פח.). [אמר ר' ירמיה] בבלאי טפשאי! משום דיתבי בארעא דחשיכא אמריתון שמעתתא דמחשכו (פסחים לד:). בבלאי טפשאי דאכלי נהמא בנהמא (ביצה טז:). כי היכי דמשקרי בבלאי הכי משקרי מטרייהו (תענית ט:). הבבליים אוכלין אותו כשהוא חי מפני שדעתן יפה (משנה מנחות צט:). א"ר יוחנן לא בבליים הם אלא אלכסנדריים ד) הם ומתוך ששונאין את בבליים קורין אותן על שם בבליים (שם ק.). ע"ע א ר ץ י ש ר א ל.

בגדים: מוציאין מפני הדליקה בשבת שמונה עשר כלים [בגדים], ואלו הם: מקטורן, אונקלי, פונדא, קלבוס של פשתן, חלוק, אפיליות, מעפורת, שני ספרקין. שני מנעלים, שני אנפילאות, שני פרגד, חגור שבמתניו, כובע שבראשו, סודר שבצוארו (שבת קכ.). סודרא ה) = סוד ה' ליראיו (שבת עז.), לבושא = לא בושה, גילמא = שנעשה בו כגולם, כיתנותא = כיתא נאה (שבת עז. קב:). שלשה חייהם אינם חיים, מי שאין לו אלא חלוק אחד (ביצה לב:). מר בריה דרבינא עבדה ליה אמיה שבעה לבושי לשבעה יומי (עירובין סה.). אמרו עליו על רבי אלעזר בן חרסום שעשתה לו אמו כתונת משתי ריבוא מנה, ולא הניחוהו אחיו הכהנים ללובשה מפני שנראה כערום. ואע"פ שהיו החוטין כפולין ששה מתחזי בשרו ו) כחמרא במזגא (יומא לה:). יש אדם שהוא נאה ולבושו כעור, הוא כעור ולבושו נאה. וישראל נאים הם, נאים לארץ והארץ נאה להם. לכך כתיב חבלים נפלו לי בנעימים וגו' (תהלים יז), וכן הוא אומר צדק לבשתי ותלבשני (איוב ל), וכו' (במדבר רבה פכג). כל ישראל ראויין לאותה איצטלא (ב"מ קיג:). משל למלך שחלק בגדי מלכות לעבדיו, פקחים שבהם קפלום והניחום בקופסא, טפשים שבהם הלכו ועשו בהם מלאכה. לימים בקש המלך את כליו, פקחים החזירום לו כשהן מגוהצין, טפשים החזירום לו כשהן מלוכלכין (שבת קנב:). מיסתמיך ואזיל רבי ינאי אכתפא דרבי שמלאי שמעיה, ואתי רבי יהודה נשיאה לאפייהו, אמר ליה בר נש דאתא לקיבלנא הוא יאה וגולתיה ז) יאי, כי מטה לגביה גששא א"ל דין שיעוריה כשק (ב"ב קיא.). מילתא אלבישייהו יקירא (שבת י:). אמרי אינשי במתא שמאי ח), בלא מתי תותבאי (שבת קמ"ה). רבי יוחנן קרי למאניה מכבדותי (שבת קיג.). כבודו של אדם בבגדו (שמ"ר פי"ח) כבודו של אדם כסותו (תנחומא צו סי' ב), למדנו שנוי בגדים בשבת מדרך ארץ, כי בגדים שבשל בהם קדרה לרבו אל ימזוג כוס לרבו (שבת

א) מדרגות שונות לענין יוחסין, עיסה היא מעורבת ובמדרגה פחותה. ב) בבל היתה ארץ מולדת אברהם אבינו. ג) לוקחין עפר וזורקין הלאה לסימן השחתת הארץ. ד) כהנים בבליים אכלו חי בלא בישול את שעיר של יום הכפורים כשחל יוה"כ בערב שבת ואינם יכולין לבשלו בשבת. וא"ר יוחנן שלא היו בבליים אלא אלכסנדריים, אלא מפני שבעלי המשנה שחיו בא"י שנאו את אנשי בבל, קראו את האלכסנדריים שעשו שלא כהוגן בשם בבליים. ה) סודרא הוא מלבוש מיוחד לת"ת ונקרא כן ע"ש סוד ה' ליראיו. ו) כיין הנראה מחוץ לכלי זכוכית, אע"פ שהזכוכית עבה, כך היה הפשתן מוצהב ונראה בשרו מתוכה. ז) גולתיה= טלית, שיעור שק לטמא הוא ד' טפחים. ח) בעירי נודעתי בשמי, ושלא בעירי אני צריך ללבוש בגדים חשובים.

(שבת קיד.). שלא יהא מלבושך של שבת כשל חול (שם קיג:). ורחצת וסכת ושמת שמלותיך עליך, וכי ערומה היתה: אלא אלו בגדי שבתא! מכאן אמר ר׳ חנינא צריך אדם להיות לו שני עטופים אחד לחול ואחד לשבת (רות רבה פ״ה). ושאלה אשה משכנתה וגו׳, מלמד שהשמלה חביבה עליהן ביותר, שבזמן שאדם יוצא לדרך אם אין לו שמלה הוא מכסיף (שמ״ר פ״ג). אמרי אינשי עשוק לגביך ט) ושוי לכריסך (ב״מ נ.). מדקדקין בכסות [אם צריך לתת לעניים] ואין מדקדקין בחיי נפשות (ירוש׳ פאה פ״ח ז). לעולם ילבש אדם ויתכסה ממה שיש לו (חולין פד:). דביתהו דרבי יהודה נקטת עמרא י) עבדה גלימא דהמטבי, כד נפקית לשוקא מיכסיא ביה וכד נפיק רבי יהודה לצלויי הוה מכסי ומצלי (נדרים מט:). שלשה חייהם אינם חיים וכו׳ ומי שאין לו אלא חלוק אחד (ביצה לב:). שנים ששאלו חלוק אחד בשותפות זה לילך בו שחרית לבית המדרש וזה לכנס בו ערבית לבית המשתה (ביצה לז:). שליח ערטילאי וסיים מסאני? (סוטה ח:). כל המבזה את הבגדים סוף אינו נהנה מהם, שנאמר (ש״א כד) ויקם דוד ויכרת את כנף המעיל אשר לשאול, וכתיב (מ״א א) והמלך דוד זקן בא בימים ויכסוהו בבגדים ולא יחם לו (ברכות סב:). בר בי רב לא ליתיב אציפתא חדתא יא) דמכליא מאניה (שבת קמ:). סדינא בקייטא וסרבלא בסיתוא יב), ציצית מה תהא עליה (מנחות מא.). רוצה אשה שתהא בבתים מצויירין ובגדים מצויירין, מלאכול עגלים מפוטמין (ילקוט אסתר רבה רמז תתרמ״ט). דומה לאשה שמהלכת בשוק ושפוליה יג) מהלכין אחריה (שבת צח:). סודריה דמר כי צורבא מרבנן (פסחים קיא.). כמה יגיעות יגע אדם הראשון עד שמצא בגד (ברכות נח.). עד היכן תכלית יסורין [שאין פחותין מהן]? כל שארגו לו בגד ללבוש ואין מתקבל עליו וכו׳ אפילו נהפך לו חלוקו. (ערכין טז:). המקרע [בגדיו] על המת יותר מדאי [מן השיעור] לוקה משום בל תשחית (ב״ק צא.). למה היו עשרת השבטים ושבטי יהודה ובנימין דומין? לשני בני אדם שהיו מתכסין בשמלה חדשה בימות הגשמים, והיה זה בוגד מכאן וזה בוגד מכאן יד), עד שקרעו אותה, כך לא זזו עשרת השבטים עובדים ע״ז בשומרון, ושבטי יהודה ובנימין עובדי ע״ז בירושלם עד שגרמו לירושלם ליחרב (פתיחתא איכה רבתי). בגדי כהונה ע״ע כ ה ו נ ה; ע״ע מ ש י.

ב״ד: אין מתחילין בב״ד [ביום ב׳ ויום ד׳], בגין דניהנם אתבירא ביומא תניינא, ולקותא דנהורין ביומא רביעאה (זהר תצא רפא:).

בדידות: איכה ישבה בדד, אמר רבא א״ר יוחנן, אמר הקב״ה אני אמרתי (דברים לג) וישכן ישראל בטח בדד עין יעקב אל ארץ דגן ותירוש וגו׳ עכשיו יהיה בדד מושבם (סנהדרין קד.).

בדיחותא: א״ל מאי עובדייכו? אמרו ליה אינשי בדוחי [ברחנים] אנן, מבדיחנן עציבי (תענית כב.). רבי אמר ליה לבר קפרא לא תבדיחן וכו׳ א״ל לאו אזהרתך דלא תבדחן? וכו׳. א״ל בר קפרא לברתיה דרבי למחר שתינא חמרי בריקודא דאבוך טו). ובקירקני דאמך (נדרים נא.). חזיתיה דהוה בדיחא דעתיה, ואי בעי מיניה כל חללי עלמא הוה אמר ליה (שבת עז:). רבי ירמיה הוה יתיב קמיה ר׳ זירא חזיא דהוה קא בדח טובא [ונראה כפריקת עול]. א״ל אנא תפילין טז) מנחנא (ברכות ל.). אביי הוה יתיב קמיה דרבה חזייא דהוה קא בדח טובא, אמר וגילו ברעדה כתיב, א״ל אנא תפילין מנחנא (ברכות ל:). רבה מקמי דפתח להו לרבנן, אמר מילתא דבדיחותא ובדחי רבנן, לסוף יתיב באימתא ופתח בשמעתא (שבת ל:). אהדר ליה בבדיחותא (ב״ב ט:). רב פפא ורב הונא עריבו [עירובי חצרות] ריפתא בהדי הדדי, אדאכיל רב הונא חדא אכיל רב פפא ארבע, אמר ליה פלג לי [תן לי המחצית], אמר ליה קבילתון וכו׳. אזיל עריב בהדי רבינא, אדאכיל רב הונא חדא אכיל רבינא תמניא [שמונה] אמר „מאה פפי ולא חדא רבינא" (פסחים פט:). ר׳ אלעזר כי הוו משדרי ליה מתנות מבי נשיאה לא הוה שקיל וכו׳ אמר להו לא ניחא לכו דאחיה? דכתיב (משלי טו) שונא מתנות יחיה (מגילה כח.). הני תרי תלמידי דהוו יתבי קמיה דרבי יצחק בן אלישוב אמרו ליה ניבעי מר רחמי עלן דנחכים טובא, אמר להם עמי היתה יז) ושלחתיה (תענית כג:), שמואל הקטן גזר תעניתא וירדו להם גשמים קודם הנץ החמה, כסבורין העם לומר שבחו של צבור הוא, אמר להם אמשול לכם משל למה הדבר דומה, לעבד שבקש פרס מרבו, אמר להם תנו לו ואל אשמע קולו (תענית כה:). בני אחתיה דרבי טרפון

ט) כסות תוכל לקנות ביותר משויה ומאכלתך אל תקנה כ״א בשוויו. גם אפשר לומר: תגזול הבגדים אשר על גבך ותוסיף על מאכלך למלאות בטנך. י) קנתה צמר ועשתה מעיל טוב, וכסתה בו כאשר יצאה לשוק, ור׳ יהודה עטף המעיל כאשר יצא לביהכ״נ להתפלל. יא) לא ישב על מחצלת חדשה שמבלה בגדיו ע״י החיכוך בה. יב) סדינא היא כסות לילה ואינה חייבת בציצית וסרבלא (mantle) שהיא עגולה ואין לה אלא שני כנפים למטה דפטורה מציצית. יג) שולי בגדיה נגררין אחריה (trail). יד) מותח הבגד עליו לכסות בו. טו) אביך ירקד ואמך תמזוג לי הכוס. טז) והן עדות כי אינו מיקל ראשו בבדיחותא. יז) דבר זה היה בידי שכל מה שאני מבקש היו נותנין לי, ועכשיו אין תפלתי מקובלת כ״כ.

הוו יתבי קמיה ולא אמרי מידי יח). פתח ואמר ויוסף אברהם ויקח אשה ושמה יוחני, אמרו ליה „קטורה" כתיב! — קרי עליהן „בני קטורה" (זבחים סב.). אמרי אינשי שיתין תכלי מטייה לככי יט) דקל חבריה שמע ולא אכל (ב"ק צב:). חד זמן הוה עבר ר"א בשוקא וחמא חדא איתתא סחותא דבייתא [מכבדת הבית] וטלקת [זרקה האשפה] ונפלת גו רישיה, אמר כמדומה שהיום חבירי מקרבין אותי [שהיו בנדוי] דכתיב (תהלים קיג) מאשפות ירים אביון (ירוש' מ"ק פ"ג). לא אמרי בכוסך קטן ויינך מתוק וכריסי רחבה (פסחים פו:). למה נקרא שמו מורה [הגשם הראשון בחורף]? שמורה את הבריות להטיח גגותיהן ולהכנים את פירותיהן ולעשות כל צרכיהן (תענית ו.). במערבא כי נסיב אינש איתתא אמרי לי הכי: מצא או מוצא? מצא דכתיב (משלי יח) מצא אשה מצא טוב, מוצא דכתיב (קהלת ז) ומוצא אני מר ממות את האשה (יבמות סג:). וימררו את חייהם בעבודה קשה, זו קושיא, בחומר דא קל וחומר, ובלבנים דא ליבון הלכה, ובכל עבודה בשדה דא ברייתא, את כל עבודתם אשר עבדו בהם בפרך דא תיק"ו (זהר בהעלותך קנג.). מכוערות שבהן מה היו אומרות [במחולות הכרמים עם הבחורים]? „קחו מקחכם לשם שמים" — „ובלבד שתעטרונו בזהובים" (תענית לא.). שלש נשים משמשות במוך, ואלו הן קטנה וכו' וחכמים אומרים אחת זו ואחת זו משמשת כדרכה והולכת, ומן השמים ירחמו, משום שנאמר (תהלים קיז) שומר פתאים ה' (כתובות לט.). מר עוקבה שכיב ליה בר חמיה, סבר למיתב עליה שבעה ושלשים [אבלות], על רב הונא לגביה אשכחיה, אמר ליה צודנייתא [סעודת הבראה] בעית למיכל? לא אמרו לכבוד אשתו אלא חמיו וחמותו (מ"ק כ.). ויסך עליה נסך (בראשית לה). רבי פנחס בשם רבי אבא אומר כל אותן השנים שעשה יעקב אבינו בבית אל לא נמנע מלנסך. אמר רבי חנן כל מי שהוא יודע כמה נסוכים ניסך יעקב אבינו בבית אל יודע לחשוב כ) את מי טבריא (ב"ר פע"ח סוף). אם לא ביד חזקה ובזרוע נטויה ובחמה שפוכה אמלוך עליכם (יחזקאל כ). א"ר נחמן כל כי האי ריתחא לירתח קודשא בריך הוא עלן וליפרוקינן (ר"ה לב:). כל מה שיאמר לך בעל הבית עשה חוץ מצא (פסחים פו:). ע"ע התול.

בדיקה: בדיני נפשות היו בודקין את העדים בשבע חקירות וכו' כל המרבה בבדיקות הרי זה משובח. מה בין חקירות לבדיקות? חקירות [בזמן ומקום] אחד אומר איני יודע עדותן בטלה, בדיקות אחד אומר איני יודע ואפילו שנים אומרים אין אנו יודעין עדותן קיימת (סנהדרין מ.). דבר תורה אחד דיני ממונות ואחד דיני נפשות בדרישה וחקירה, ומה טעם אמרו דיני ממונות לא בעינן דרישה וחקירה? כדי שלא תנעול דלת בפני לוין (סנהדרין ג.). כיצד בודקין את העדים [בקדוש החדש]? זוג שבא ראשון בודקין אותו ראשון וכו' אם נמצאו דבריהם מכוונים עדותן קיימת, ושאר כל הזוגות שואלין אותן ראשי דברים, לא שהיו צריכים להם, אלא כדי שלא יצאו בפחי נפש, בשביל שיהיו רגילים לבא (ר"ה כג:). אור לארבעה עשר [בניסן] בודקין את החמץ לאור הנר, כל מקום שאין מכניסין בו חמץ אין צריך בדיקה (ריש פסחים). בדיקת סכין: אטופרא כא) ואבישרא ומתלתא רוחתא (חולין יז:). האי מאן דסייר נכסיה, כל יומא משכח כב) אסתירא (חולין קה.). זה אחד משלשה בני אדם שבדקן הקב"ה ומצאן קרון [כלי] של מי רגלים (במדבר רבה פ"כ). צא ובדוק בדיני ישראל (שבת קלט.). אין בודקין מן המזבח ולמעלה (קידושין עו:). שגר זוגא דרבנן למבדקיה (תענית כא.). בדיקנא במר דלא ידע בריך (פסחים קיא:). כלה שעיניה יפות אין כל גופה צריך בדיקה (תענית כד.). עד היכן בודק? עד חוטמו (יומא פה.). בדקו ומצאו אב ובנו שבאו על נערה (גיטין נז.). הנושא אשה יבדוק באחיה (ב"ב קי.). אין אדם שותה בכוס אלא א"כ בודקו (כתובות עו.). בודקין לכסות ואין בודקין למזונות (ב"ב סט.). צא ובדוק שעה שאינה לא מן היום ולא מן הלילה (מנחות צט:), ע"ע בחינה; נסיון; בקורת.

בהמה וחיה: הבהמה נבראת מן היבשה, הדגים מן המים והעוף מן הרקק (חולין עז:). אין חיה שולטת באדם אלא א"כ נדמה לו כבהמה (שבת קנא:). מן הבהמה (ויקרא א) להביא בני אדם שדומין לבהמה, מכאן אמרו מקבלין קרבנות מפושעי ישראל כדי שיחזרו בתשובה (חולין ה.). והכתיב (תהלים לו) אדם ובהמה תושיע ה'? א"ר יהודה אמר רב אלו בני אדם שהן ערומין בדעת ומשימין עצמן כבהמה (חולין ה:). מלכא קציא שאל את אלכסנדרוס אית גבכון מטר נחית? א"ל הין, א"ל אית גבכון שמשא דנח [זורח]? א"ל הין, א"ל אית גבכון בעיר דקיק [בהמות קטנות] א"ל הין. א"ל תיפח רוחיה דההוא גברא! לא בזכותכון נחית מטר ולא בזכותכון

יח) כשהיה שונה הלכות לא היו אומרים דבר לשאול או לפלפל עמו. וישנה להם לשון הכתוב לראות אם ישאלו לו, וכאשר הרגישו בזה קרא אותם „בני קטורה" כלומר שאין יודעין יותר מבני קטורה. יט) ששים מכאובים ישא האיש השומע קול השינים של חבירו האוכל והוא אין לו מה לאכול. כ) כלומר כשם שאי אפשר לשער מי טבריא כך א"א לידע מספר נסכיו. כא) על הצפורן ובשר האצבע ובסכין בשני צדדיו ובאמצע על חודו. כב) השוקד לבדוק את נכסיו ואינו סומך על משרתיו יש לו תמיד שכר טוב

שמשא דנחה עליכון, אלא בזכותיה דבעירא דכתיב אדם ובהמה תושיע ה׳, אדם בזכות בהמה (ב״ר פל״ג). אכלוהו שעורין כג) לאלעזר בבבל (כתובות עז.). בהמתן של צדיקים אין הקב״ה מביא תקלה על ידן (יבמות צט.). בהמה גסה טהורה יולדת לתשעה חדשים וכנגדה באילן זית. בהמה גסה טמאה לי״ב חדש וכנגדה באילן דקל (בכורות ח.). ואותו הפרק [חדש ניסן] זמן בהמה חיה ועוף שמזדווגין זה אצל זה (ר״ה יא.). הסוס אוכל הרבה ומוציא קמעא (פסחים קיג:). רבי שמעון בן אלעזר אומר מימי לא ראיתי צבי קייץ וארי סבל, ושועל חנוני, והם מתפרנסים שלא בצער, והם לא נבראו אלא לשמשני, ואני שנבראתי לשמש את קוני אינו דין שאתפרנס שלא בצער! אלא שהרעותי את מעשי וקיפחתי את פרנסתי (קידושין סוף). אם ארעב לא אומר לך (תהלים נ), א״ר יהודה ב״ר סימון, אמר הקב״ה עשר בהמות טהורה מסרתי לך, שלש הן ברשותך ושבע אינן ברשותך, לא הטרחתי עליך שתהא מחזיר בהרים להביא קרבן מאלו שאינן ברשותך, לא אמרתי אלא מהגדלים על אבוסך (במדבר רבה פכ״א). ע״ע ב ר י ו ת.

בושה: שלשה סימנים יש בישראל: שהם רחמנים ביישנים וגומלי חסדים (יבמות עט.). רובן של בני אבות ביישנים (מס׳ סופרים פט״ו). בעבור תהיה יראתו על פניכם, זו בושה. סימן טוב באדם שהוא ביישן, ומי שאין לו בושת פנים בידוע שלא עמדו אבותיו על הר סיני (נדרים כ.). המתבייש לא במהרה הוא חוטא (שם). הכלה הופכת פניה מפני שהיא בושה (פסחים פו:). העושה דבר עבירה ומתבייש בו מוחלין לו וכו׳ (ברכות יב:). מוטב תיכספו בעלמא הדין ולא תיכספו בעלמא דאתי (קידושין פא.). שלא יבוש בעוה״ז ולא יכלם לעולם הבא (ברכות מ.). יהודה הודה ולא בוש (סוטה ז:). הודה מיד ולא בוש לאמר לא שמעתי; לא בוש לאמר לא שמעתי, אלא שמעתי ושכחתי (זבחים קא. ספרי פ׳ שמיני). המבייש את חבירו סוף הוא מתבייש (מס׳ כלה). אינו דומה מתבייש מעצמו למתבייש מאחרים (תענית טו:). מוטב שתתבייש מעצמך ואל תתבייש מאחרים (ד״א זוטא פ״ב). על החדשים אנו בושים אלא שאתם מגלגלים עלינו הישנים (כתובות עח:). יהא רעוא דלא תבייש ולא תתבייש (מ״ק ט:). נוח לו לאדם שיפיל עצמו לתוך כבשן האש ואל ילבין פני חבירו ברבים, מנלן מתמר דכתיב (בראשית לח) היא מוצאת וגו׳ (כתובות סז:). בנות ישראל יוצאות בכלי לבן שאולין שלא לבייש את מי שאין לו (תענית כה:). שלא לבייש עוברי עבירה (סוטה לב:). זקנים שבדור מה אמרו? פני משה כפני חמה פני יהושע כפני לבנה, אוי לה לאותה בושה, אוי לה לאותה כלימה! (ב״ב עה.). רב שימי בר אשי הוה שכיח קמיה דרב פפא הוו מקשי ליה טובא וכו׳. אמר רחמנא ליצלן מכיסופא דשימי, קביל עליה שתיקותא (תענית ט:). כי קאי רבי בהאי מסכת לא תשיילוה במסכתא אחריתי דילמא לאו ארעתא, דאי לאו דרבי גברא רבא הוא כספתיה (שבת ג:). אשרי ילדותנו שלא ביישה את זקנתנו, אלו חסידים ואנשי מעשה (סוכה נג.). הבן אינו מתבייש מאביו (סוטה מט:). בושתה של אשה מרובה משל איש (כתובות טז:). בא וראה כמה גדולה כחה של בושה, שהרי סייע הקב״ה את בר קמצא והחריב את ביתו ושרף את היכלו (גיטין נז.). ביישו בדברים פטור מכלום (ב״ק צא). כל אלו שאמרו דמי בשתו, אבל צערו אינו מוחל עד שיבקש ממנו (ב״ק צב.). באותה שעה נהפכו פני כל שונאי דוד כשולי קדרה (שבת ל.). אין לעבדים בושת (ב״ק פא.). ע״ע ה ל ב נ ת פ נ י ם; ח ו צ פ ה; ע ז ו ת פ נ י ם.

בזבוז: ע׳ מבזבז

בזיון: אל תהי בז לכל אדם כד) ואל תהי מפליג לכל דבר, שאין לך אדם שאין לו שעה ואין לך דבר שאין לו מקום (אבות פ״ד). תלמיד חכם שסרח אין מבזין אותו בפרהסיא. ת״ח ששכח תלמודו מחמת אונסו אין נוהגין בו בזיון (מנחות צט:). אמר רב כל המבזה ת״ח אין רפואה למכתו (שבת קיט:). אם היה בעל תשובה לא יאמר לו זכור מעשיך הראשונים, ואם היה בן גרים לא יאמר לו זכור מעשה אבותיך (ב״מ נח:). אמרי אינשי דזקיף ליה זקיפא בדיותקיה, כה) לא נימא לחבריה זקיף ביניתא (ב״מ נט:). המבזה ת״ח נחשב כאפיקורס, כגון הני דאמרי מאי אהנו לן רבנן, לדידהו קרו לדידהו תנו (סנהדרין צט:). רבי יהודה אומר לא חרבה ירושלם אלא בשביל שבזו בה ת״ח, שנאמר ויהיו מלעיבים במלאכי אלהים ובוזים לדבריהם (שבת קיט:). כדי שלא יהיו מצות בזויות עליו (שבת כב.). אין לך אדם מישראל שביזה את עצמו על המצות יותר מדוד, כמו שעשה לפני הארון (ירוש׳ סנהדרין פ״ב). מר סבר בזיוניה עדיף ליה טפי מצערא דגופיה, ומר סבר צערא דגופיה עדיף (סוטה ח:). דרקיק לעיל על אפוי כו) נפל (קהלת רבה פ״ז). לאו אורח ארעא לזלזולי בבנות

בעמלו, ומשתכר בכל יום ממטבע כסף. כג) שלא שאל כהוגן כדרך בני אדם לכן אכלוהו שעורין שהוא מאכל בהמה. כד) יש לפרשו בשני אופנים: שלא לבזות שום איש, ושלא לבטל כח איזה איש לומר מה יוכל פלוני להזיק לי או להושיע לי. כה) מי שיש לו תלוי במשפחתו, לא יאמר לו לך תלה לי את הדג, כי יחשוב שבכוונה אמר לו זה הלשון כדי שיתבייש. כו) הרוקק למעלה ממנו,

ישראל (כתובות י:). אין דרכן של בנות ישראל להתבזות על הכביסה (ב"ב נז:). כי אתו גברא ואתתא לדינא, שרינא תיגרא דאיתתא ברישא, ומשום זילותא (יבמות ק.). אין אדם רוצה שתתבזה אשתו בבית דין (כתובות עה.). סהדי שקרי כז) אאוגרייהו זילי (סנהדרין כט.). איתייקורי אנא בזילותא דידך לא ניחא לי (מגילה כח.). לימא ריש גלותא: לא יקרייכו בעינא ולא זילותייכו בעינא (ב"ב קכ:). האי מאן דסני שומעניה [שיצא עליו שם רע] שרי לבזוייה (מגילה כה:). הקורא לחבירו עבד יהא בנדוי, ממזר—סופג את הארבעים, רשע—יורד עמו לחייו (קידושין כח.). מום שבך אל תאמר לחברך (ב"מ נט:). פשט לו את הרגל, דרך בזיון, אינו רוצה לשלם (כתובות קח:). שליח ערטיל כח) וסיים מסאני (סוטה ח:). כי את כל מעשה האלהים יביא במשפט על כל נעלם (קהלת יב), שמואל אמר זה הרק בפני חבירו ונמאס (חגיגה ה.). אין לך משוקץ ומתועב לפני המקום יותר ממי שמהלך בשוק ערום (יבמות סג.). האוכל בשוק ה"ז דומה לכלב, וי"א אף פסול לעדות (קדושין מ:). אין שבחו של ת"ח להיות אוכל בשוק (ירוש' מעשרות פ"ג ב). האוכל בשוק חברו של כלב (ד"א רבה פ"י).

[בזוי קדשים ובזוי אוכלין] ר' אלעזר המודעי אומר המבזה את המועדות וכו' אין לו חלק לעוה"ב (אבות פ"ג יא). יששכר איש כפר ברקאי [כהן גדול] היה מבזה עצמו ומבזה קדשי שמים, מאי הוה עביד? הוה כריך שיראי על ידיה והוה עביד עבודה (כריתות כח:). לא יקל אדם את ראשו כנגד שער המזרח (ברכות סא:). בז לדבר יחבל לו וגו' בירא דשתית מיניה מיא לא תשדי ביה קלא (ב"ב צב:). אין נוהגין בזיון באוכלין (מס' סופרים פ"ג). אין מניחין בשר חי על הפת, ואין מעבירין כוס מלא על הפת, ואין זורקין את הפת ואין סומכין את הקערה בפת (ברכות ג:). ופרורין שיש בהן כזית אסור לאבדן ביד (ברכות נב:).

בחורים: בחורי ישראל שלא טעמו טעם חטא (פסחים פז.). עתידים בחורי ישראל שיתנו ריח כלבנון (ברכות מג:). כנטעים אלו בחורי ישראל, כזויות אלו בתולות (פסחים פז.). כשמגיעות אצל בחורי ישראל בועטות ומתיזות עליהן ומכניסין בהן יצר הרע כארס (יומא ט:). בחור שא עיניך וראה מה אתה בורר (תענית כו:). מטבע של אברהם וכו' בחור ובתולה מצד שני (קידושין צז:). לנערים לחם לזקנים שמן ולתינוקות דבש (יומא עה:). שלא יצא עליו שם רע בילדותו (תענית טז:). דברים שעשה בילדותו משחירין פניו בזקנותו (שבת קנב.). הרבה ילדות עושה (סוטה ז.). ילדות היתה בי והעזתי פני (ב"ב קלא.). לא בסבי טעמא ולא בדרדקי עצה (שבת פט:). ע"ע זקנים; תינוקות.

בחינה: כל אמרת ה' צרופה (משלי ל), אין הקב"ה נותן גדולה לאדם עד שבודקו בדבר קטן ואח"כ מעלהו לגדולה, הרי לך שני גדולי עולם שבדקן הקב"ה בדבר קטן ונמצאו נאמנים והעלן לגדולה: בדק למשה בצאן ולא נהגם אלא במדבר כדי להרחיקם מן הגזל, ולקחו הקב"ה לרעות צאן ישראל, וכן בדוד נאמר (ש"א ח) על מי נטשת מעט הצאן ההנה במדבר (שמ"ר פ"ב). ה' צדיק יבחן ורשע ואוהב חמס שנאה נפשו (תהלים יא), א"ר יונתן היוצר הזה אין בודק קנקנים מרועעים, שאינו מקיש עליה אחת עד שהיא פוקעת, ומה הוא בודק קנקנים יפות, שאפילו מקיש עליה כמה פעמים אינה נשברת. כך אין הקב"ה מנסה אלא את הצדיקים (ב"ר פל"ד). ארבעה הן שהקיש הקב"ה על קנקנן ומצאן קנקנים של מימי רגלים (ב"ר פי"ט). בת פרעה הביאה את משה לפני פרעה והיה משתעשע עמו, ונטל כתרו מעל ראש פרעה ושמו על ראשו, ויועצו חרטומי מצרים להרגו שעתיד ליטול המלכות. והיה יתרו יושב ביניהן ויאמר כי הנער הזה אין בו דעה, ויבחנו אותו. והביאו לפניו קערה זהב ונחלת, והיה אם יושיט ידו בזהב יש בו דעת ויהרגוהו, ואם יושיט ידו לגחלת אין בו דעת. וכאשר באו לפניו שלח ידו ליקח הזהב, ובא גבריאל המלאך ודחה את ידו ותפס את הגחלת והכניסה לתוך פיו ונכוה לשונו ונעשה כבד פה וכבד לשון (שמ"ר פ"א). משל לתלמיד שהיה מהלך עם רבו וראה גחלת מושלכת, סבור שהיא אבן טובה, נטל אותה ונכווה. לאחר ימים היה מהלך עם רבו וראה אבן טובה, היה סבור שהיא גחלת והיה מתיירא ליגע בה, אמר לו רבו: טול אותה, אבן טובה היא (דברים רבה פ"א). ע"ע בדיקה; גורל.

בחירה: העין והאוזן והחוטם שלא ברשותו של אדם, חמי מה דלא בעי ושמע מה דלא בעי ומריח מה דלא בעי; הפה והיד והרגל ברשותו, אי בעי הוא לעי באורייתא ואי בעי אמר לשון ביש, היד אי בעי עביד מצוותא ואי בעי גניב וקטיל (ב"ר פס"ז). הכל צפוי [בהשגחה] והרשות נתונה [הבחירה חפשית] ובטוב העולם נידון, והכל לפי רוב המעשה (אבות פ"ג). הכל נתון בערבון ומצודה פרוסה על כל החיים, החנות פתוחה והחנוני מקיף והפנקס פתוח והיד כותבת, וכל הרוצה ללוות יבא וילוה (שם). עולם הזה דומה לאכסדרה שכל הרוצה לצאת [לתרבות רעה] יוצא (מנחות כט:). ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי

הרוק חוזר ונופל על פניו, וכן המבזה מי שגדול ממנו הוא מבזה את עצמו. כז) עדי שקר נקלים ונבזים גם בעיני מי ששוכרים אותם. כח) השליח ערום ומנעליו ברגליו.

אמר ששה הם שנבחרו: כהונה, לויה, ישראל, מלכות בית דוד, ירושלם, בית המקדש. כהונה מנין? דכתיב ובחור אותו מכל שבט ישראל לי לכהן (ש״א ב), לויה מנין? שנאמר כי בו בחר ה׳ אלהיך (דברים יח), ישראל מנין? שנאמר ובך בחר ה׳ אלהיך (שם ז). מלכות בית דוד מנין שנאמר ויבחר בדוד עבדו (תהלים עח). ירושלם מנין? שנאמר העיר אשר בחרת בה (דהי״ב ו). בית המקדש מנין? דכתיב (שם ז) בחרתי והקדשתי את הבית הזה (במדבר רבה פ״ג). ר׳ נחמיה בשם ר׳ שמואל בר רב יצחק: לא כל הקרוב קרוב, ולא כל הרחוק רחוק, יש נבחר ונדחה ונתקרב, ויש נבחר ונדחה ולא נתקרב: אהרן נבחר לכהן ונדחה דכתיב ובאהרן התאנף ה׳, וכתיב ואתה הקרב את אחיך. שאול נבחר ונדחה ולא נתקרב שנאמר ואני מאסתיו ממלוך על ישראל. דוד נבחר ונדחה דכתיב ויצא המלך וכל ביתו ברגליו ויעמדו בית המרחק (ש״ב טו) ונתקרב (במדבר רבה פ״ג). כתיב חיל פרס ומדי הפרתמים וכתיב למלכי מדי ופרס, אמר רבא אתנויי אתנו בהדדי, אי מינן מלכי מינייכו איפרכי ואי מינייכו מלכי מינן איפרכי (מגילה יב.).

בטחון: רבי אבהו בשם ר׳ יוחנן וחברייא אמר, לעולם לא יהא הפסוק הזה זז מתוך פיך (תהלים פד) אשרי אדם בוטח בך (ירוש׳ ברכות פ״ה א). כל התולה בטחונו בהקב״ה הרי לו מחסה בעולם הזה ובעולם הבא (מנחות כט.). גדולה הבטחה שהבטיחן הקב״ה לנשים יותר מן האנשים, שנאמר (ישעיה לב) נשים שאננות קומנה שמענה קולי בנות בוטחות האזנה אמרתי (ברכות יז.). כל הרגיל לבא לבית הכנסת ולא בא יום אחד, הקב״ה משאיל בו, שנאמר (ישעיה נ) מי בכם ירא ה׳ וגו׳ יבטח בשם ה׳, אם לדבר מצוה ה״ד נוגה לו, ואם לדבר רשות ה״ד אין נוגה לו, מאי טעמא משום שהיה ליה לבטוח בשם ה׳ ולא בטח (ברכות ו:). א״ל ר״א וכי מבטיח [אורים ותומים] ואינו עושה? א״ל ר׳ יהושע מה שהבטיח עשה, והם לא ביחנו אם לנצוח ואם לנצח, באחרונה שביחנו הסכימו על ידן, שנאמר (שופטים כ) האוסיף עוד לצאת למלחמה עם בני בנימין אחי אם אחדל וגו׳ (שבועות לה:). ממדת שמאי הזקן, אם מצא בהמה נאה אמר זו לשבת, מצא אחרת נאה הימנה מניח את השניה ואוכל את הראשונה. אבל הלל הזקן מדה אחרת [של בטחון] היתה לו שכל מעשיו היו לשם שמים שנאמר (תהלים סח) ברוך ה׳ יום יום (ביצה טז.). הלל הזקן בבואו מן הדרך שמע קול צוחה בעיר, אמר מובטח אני שאין זה בתוך ביתי, ועליו הכתוב אומר (תהלים קיב) משמועה רעה לא יירא נכון לבי בטוח בה׳ (ברכות ס.). מובטח אני שאין רעה שולט בכם (ב״מ פג:). מובטחני בו שמורה היראה בישראל (גיטין נח.). ר״א הגדול אומר כל מי שיש לו פת בסלו ואומר מה אוכל למחר אינו אלא מקטני אמנה (סוטה מח:). מה ראתה אסתר שזימנה את המן? לדברי ר׳ נחמיה כדי שלא יאמרו ישראל אחות לנו בבית המלך [ויבטיחו בה] ויסיחו דעתן מן הרחמים (מגילה טו:). גברא דרחיצנא עליה אדייה לגזיזא כט) וקם (סנהדרין ז.). ע״ע א מ ו נ ה.

בטלה: ר״א אומר אפילו הכניסה לו מאה שפחות כופה לעשות בצמר שהבטלה מביאה לידי זימה. רשב״ג אומר אף המדיר את אשתו מלעשות מלאכה, יוציא ויתן כתובה, שהבטלה מביאה לידי שיעמום [שגעון] (כתובות נט:). הנוטל שכר לדון דיניו בטלין, אבל מותר לו ליקח שכר בטלה (כתובות קה.). אם בטלת מן התורה יש לך בטלים הרבה כנגדך (אבות פ״ד י). פעמים שבטולה של תורה ל) זה הוא יסודה (מנחות צט.). ר׳ יהודה הנשיא אומר בעון ביטול תורה בנים מתים (שבת לב:). משרבו הרצחנים בטלה עגלה ערופה וכו׳ משמת יוסי בן יועזר וכו׳ בטלו האשכולות וכו׳ (סוטה מז.). משבטלה סנהדרין בטל השיר וכו׳ (שם מח.). אע״פ שבטלה סנהדרין דין ארבע מיתות לא בטלו (כתובות ל.). ר״ש בן אלעזר אומר [בטלת] טהרה בטלה טעם וריח, מעשר ביטל שומן דגן. משמת ר״מ בטלו מושלי משלים, משמת בן עזאי בטלו השקדנים, משמת בן זומא בטלו הדרשנים וכו׳ משמת ריב״ז בטל זיו החכמה, משמת ר״ג הזקן בטל כבוד התורה ומתה טהרה ופרישות, משמת ר׳ ישמעאל בן פאבי בטל זיו הכהונה, משמת רבי בטלה ענוה ויראת חטא. משמת ר׳ חנינא בן דוסא בטלו אנשי מעשה, משמת אבא יוסי בן קטנותא בטלו חסידים (סוטה מט.:). יום שמת רבי בטלה קדושה (כתובות קג:). א״ר יוסי בר חנינא ארבע גזרות גזר משה רבינו על ישראל ובאו ארבעה נביאים ובטלום וכו׳ (מכות כד.). בטילת עבידתא נהרג גסקלם ובטלו גזרותיו (סוטה לג.). כל העושה מצוה כמאמרה וכו׳ אפילו הקב״ה גוזר גזרה הוא מבטלה (שבת סג.). המלמד בן עם הארץ תורה הקב״ה מבטל גזרה בשבילו (סנהדרין פה.). אפ״ה לא יצא הדבר לבטלה (ברכות סג:). נביאים וכתובים עתידים ליבטל, חמישה חומשי תורה ומגילת אסתר והלכות אין עתידין ליבטל (ירוש׳ מגילה). כל אהבה שהיא תלויה בדבר בטל דבר בטלה אהבה; ושאינה תלויה בדבר, אינה בטלה לעולם (אבות פ״ה טז). הוא

והוא יותר בזיון מאדם שהוא ערום לגמרי. כט) האיש אשר בטחתי בו הרים אגרופו ועמד לנגדי, כמליצת הכתוב (תהלים מא) גם איש שלומי אשר בטחתי בו הגדיל עלי עקב.
ל) כגון שמבטל תורה להוצאת המת ולהכנסת כלה, אז הוא

היה אומר וכו׳ ובטל רצונך מפני רצונו כדי שיבטל רצון אחרים מפני רצונך (אבות פ"ב ד). לא עליך המלאכה לגמור, ולא אתה בן חורין להבטל ממנה (שם סוף פ"ב). ע"ע אומנות; זריזות; עצלות.

בטלנים: איזו עיר גדולה? כל שיש בה עשרה בטלנים, פחות מכאן הרי זו כפר (מגילה ה.). עיר הראויה לסנהדרין גדולה כל שיש בה מאה ועשרים אנשים וכו׳ וביניהם עשרה בטלנים (סנהדרין יז:). פוק חזי כמה בטלני איכא בשוקא (ברכות יז:). בר לא) מרקיד בי כובי (פסחים מט.).

בטן: ע׳ כרס

בי אבידן: רב לא אזיל לבי אבידן וכ"ש לבי נצרפי לב). שמואל לבי נצרפי לא אזיל לבי אבידן אזיל. אמרו ליה לרבא מ"ט לא אתית לבי אבידן? א"ל דיקלא פלניא איכא באורחא וקשי לי. ניעקריה?— דוכתיה קשי לי. מר בר יוסף אמר אנא מינייהו אנא ולא מסתפינא מנייהו, זימנא חדא אזיל בעו לסכוניה (שבת קטז.). א"ל קיסר לר׳ יהושע בן חנניה מ"ט לא אתית לבי אבידן? א"ל טור תלג לג) סחרוני גלידין כלבוהי לא נבחין טחנוהי לא טוחנין (שבת קנב.). ר׳ אלעזר בר פרטא התנצל ואמר זקן אני ומתיירא שמא תרמסוני ברגליכם (ע"ז יז.). הני ספרי דבי אבידן שיש בהן אזכרות, אין ולאו ורפיא ביד רבי אבהו אם מצילין אותן מפני הדליקה בשבת (שבת קטז.). ע"ע מינות.

ביאור: ע׳ פירוש

בימה: בבית הכנסת של אלכסנדריא של מצרים, היתה בימה של עץ באמצע וחזן הכנסת עומד עליה (סוכה נא:). עשו לו בימה גדולה והושיבו עליה (ירוש׳ ע"י יבמות פי"ב). מוצאי יו"ט הראשון של חג במוצאי שביעית עושין לו [למלך] בימה של עץ בעזרה והוא יושב עליה וכו׳ (סוטה מא.).

בין השמשות: איזהו בין השמשות? משתשקע החמה כ"ז שפני מזרח מאדימין, הכסיף התחתון ולא הכסיף העליון — בין השמשות; הכסיף העליון והשוה לתחתון זהו לילה וכו׳. ר׳ יוסי אומר בין השמשות כהרף עין זה נכנס וזה יוצא ואי אפשר לעמוד עליו (שבת לד:). בין השמשות ספק מן היום ומן הלילה, ספק כלו מן היום, ספק כלו מן הלילה, ומטילין אותו לחומר שני ימים (שם).

בינה: הלב מבין (ברכות סא.). נבון מבין דבר בתוך דבר (חגיגה יד.). בינה יתירה נתן הקב"ה באומות (סוטה לה:). הקב"ה נתן בינה יתירה באשה יותר מבאיש (נדה מה:). ועשה לה דדים במקום בינה (ברכות י.). מרבה חכמה מרבה תבונה (אבות פ"ב). ואל בינתך אל תשען (אבות פ"ד). חמשים שערי בינה נתנו למשה רבינו חסר אחד (ר"ה כא:). כל העוסק בתורה וגמילות חסדים זוכה לבינה כיששכר דכתיב (דהי"א יב) ומבני יששכר יודעי בינה לעתים (ב"ק יז.). התורה נקנית בבינת הלב (אבות פ"ו). לא בינת אדם לו וגו׳ לא אכל ההוא אינש פיתא דחיטי מן יומוי (ב"ר פט"ו). ע"ע חכמה; טיפש.

בינוני: חנה בקשה מה׳ שתלד בן: לא ארוך ולא גוץ ולא קטן, ולא אלם ולא צחור ולא גיחור, ולא חכם ולא טיפש (ברכות לא:). לא ישמח אדם בין הבוכים ולא יבכה בין השמחים, ולא יהא ער בין הישנים ולא ישן בין הערים, ולא עומד בין היושבים ולא יושב בין העומדים (מס׳ דרך ארץ פ"ז).

ביצה: כל המוליד מיניק וכל המטיל בצים מלקט חוץ מעטלף וכו׳ כל שזכרותו מבחוץ מוליד, מבפנים מטיל בצים (בכורות ח.). אין בית הבליעה מחזיק יותר מביצת תרנגולת (יומא פ.). אמר ליה מר בריה דרבינא לבריה, מי שמיע לך ביצה קלה מאי היא? א"ל ביעתא דצילצלא [עוף קטן]. רב ששת אמר ביצת תרנגולת, שאין לך ביצה קלה לבשל יותר מביצת תרנגולת (שבת פ:). חלבון מבחוץ וחלמון מבפנים טהורה, חלמון מבחוץ וחלמון מבפנים טמאה; חלמון וחלבון מעורבים זה בזה בידוע שהיא ביצת השרץ (חולין סד.). לובן ביצה סולד מן האור ושכבת זרע דוחה מן האור (גיטין נז.). שופפרת של ביצה שמלאוה שמן ונתנוה ע"פ הנר בשביל שתהא מנטפת אל הנר למלאותו (שבת כט:). ביעי דפחיא לד), ביעי דספנא מארעא (ביצה ו:). אכסנאי לא יאכל ביצים ולא יישן בטליתו של בעה"ב (יומא יח:). רבין אמר טבא ביעתא מגולגלתא [צלויה ולחה] משיתא קייסי סולתא [מדות סולת]. רב דימי אמר כל שהוא כביצה, ביצה טובה הימנו לבר מבישרא (ברכות מד:). אביי הוה משחק קמיה דרבה בתמניא ביעי (תוספתא סוכה פ"ח). הרואה ביצים בחלום

מקבל שכר כאילו יושב ועוסק בתורה. לא) אדם בטל ורוקד בין החניות. לב) בי אבידן הוא מקום ועד להמינים שהתוכחו בעניני אמונה, בי נצרפי הוא מקום לעובדי אלילים. ורבא נתיירא מהם ודחה אותם בקש להגיד להם טעם מניעתו לבוא אליהם. לג) ההר נעשה שלג=שער ראשי לבן, סביבותיו של הר מלאו קרח = שפמי וזקני הלבינו, הכלב אינו נובח=קולי לא נשמע, והשינים לא יטחנו האוכל, כלומר זקן ושיבה אני ואין כח בידי ללכת. לד) ביעי דפחיא שנולדו מן תרנגולת חיה שפועה בלידתא והן ראויות

תלויה בקשתו [מוטלת בספק]. נשתברו הביצים, נעשית בקשתו (ברכות נז.). ביצה טורמיטא, אמר שמואל עבדא דעביד לה שוי אלפי דינרי, דמעייל אלפי זימני במיא חמימי ואלפא זימני במיא קרירי עד דמתזוטרא כי היכי דבלעיתא, ואי אית ביה כיבא לה) סריך עלה, וכד נפקא ואתיא ידע אסיא מאי סמא מתבעי ליה ובמאי מתסי (נדרים נ:). מעשה באשה אחת שהוליכה את בנה אצל חד פרכטוס [קפילא אומן המתקן מאכלים], אמרה לו: למד את בני אומנות, א"ל ימתין אצלי חמש שנים ואני מלמדו מאה מינים בביצה (איכה רבתי פ"ג). העיד רבי ישמעאל בן סתריאל מערקת לבנה לפני רבי: פעם אחת נפלה ביצת בר יוכני וטבעה ששים כרכים ושברה שלש מאות ארזים (בכורות נז:).

בית: ביתא,=בא ואיתב בה (שבת עז:). בונה בית ואח"כ מכנים כלים (ברכות נה:). לא יעשה אדם בית תבנית היכל (ר"ה כד.). מהו לסוד את ביתו (יומא סו:). סד אדם ביתו בסיד ומשייר בו דבר מועט (ב"ב ס:). חזית איש מהיר במלאכתו, מי שהקדים ביתי לביתו (סנהדרין קד:). הרואה בתי ישראל בחורבנן (ברכות נח:). ביתו של אחאב אינו מזומן לברכה (סנהדרין לט:). בית אופל אין פותחין בו חלונות (שם צב.). מערת המכפלה שני בתים זה לפנים מזה (עירובין נג:). מניחין כלי זיינן בבית הסמוך לחומה (שם מה:). כחולדה שדרה בעקרי בתים (פסחים קיח:). כלבים כופרים וכו' לנקר את הבית (ב"ק פ.). צפור דרור שדרה בבית כבשדה (שבת קו:). אפילו בית המסוכך בארזים מתרועע. אמר רב אשי שמע מינה כי מתחיל חורבא בסיפא מתחיל שנאמר (ישעיה כד) ושאיה יוכת איש שער (סוטה מח.). נפל ביתא חבל לו) לכוותא (שמ"ר פכ"ו). נחום איש גמזו היה מוטל בבית רעוע, אמר כ"ז שאני בבית אין הבית נופל (תענית כא.). אבני ביתו וקורות ורהיטי ביתו מעידין בו (חגיגה טז.). בית זה שקירה ר' חנינא בן דוסא בתפלתו (תענית כה.). מכותלי ביתך ניכר שפחמי אתה (ברכות כח.). עד שיראה פני הבית (ברכות לה:). ההוא עלמא ביתא (מ"ק ט:). בית המלך אלו פלטרין (מגילה כז.). מריש הוי גריסנא בגו ביתי (ברכות ח.). בית שנשמעין בו דברי תורה בלילה (עירובין יח:). מורידין לפני התיבה מי שביתו ריקן (תענית טז). שלשה דברים צריך אדם לומר בתוך ביתו ערב שבת (שבת לד.). שני מלאכי השרת מלוין לאדם לביתו (שבת קיט:). שומרי הבית אלו הכסלים (שם קנב.). קראתי לאשתי ביתי (שבת קיח:). ביתו זו אשתו (יומא ב.). בעון שנאת חנם מריבה בתוך ביתו (שבת לב:). כל שאין יין נשפך בביתו כמים (עירובין סה.). קשה תרבות רעה בתוך ביתו של אדם (ברכות ז:). מובטחני שאין זה בתוך ביתי (שם ס.). לא הקפדתי בתוך ביתי (תענית כ:). המטיל אימה יתירה בתוך ביתו, סוף הוא בא לידי שלש עבירות (גיטין ו:). מנע רבים מתוך ביתך ולא הכל תביא אל ביתך (סנהדרין ק:). אין אדם מניח ביתו ריקן (כתובות קז.). ברכת הבית לז) ברובה (שם).

בית אסורים: רבנן דרשו אם יקום והתהלך בחוץ על משענתו ונקה המכה (שמות כא), מלמד שחובשין אותו (סנהדרין עח:). ההורג נפש שלא בעדים מכניסין אותו לכיפה ומאכילין אותו לחם צר ומים לחץ (משנה סנהדרין פא:). עד שיוקטן מעיינו [בני מעיו] והדר מאכילין אותו שעורים עד שכריסו מתבקעת (שם). אין חבוש מתיר עצמו מבית האסורים (ברכות ה:).

בית דין: תניא כשם שנצטוו ישראל להושיב בתי דינין בכל פלך ופלך ובכל עיר ועיר, כך נצטוו בני נח להושיב בתי דינין וכו' (סנהדרין נו:). אמר ר"א בשלשה מקומות הופיע רוח הקדש: בבית דינו של שם, בית דינו של יעבץ הוא עתניאל בן קנז, ובית דינו של שמואל, ובית דינו של שלמה וכו' (מכות כג:). שלש מאות ותשעים וארבעה בתי דינין היו בירושלם, כנגדן בתי כנסיות וכנגדן בתי מדרשות, וכנגדן בתי סופרים (כתובות קה.). דייני גזרות היו נוטלין שכרם תשעים ותשע מנה מתרומת הלשכה (שם). נאמר ויעל משה ואהרן נדב ואביהוא ושבעים מזקני ישראל (שמות כד), ולמה לא נתפרשו שמותן של זקנים? אלא ללמד שכל שלשה ושלשה שעמדו ב"ד על ישראל הרי הוא כבית דינו של משה, שלא יאמר אדם פלוני כמשה ואהרן? פלוני כנדב ואביהוא? פלוני כאלדד ומידד? (ר"ה כה.). אם באין אנו לדון אחר בית דינו של רבן גמליאל, צריכין אנו לדון אחר כל בי"ד ובי"ד שעמד מימות משה ועד עכשיו (שם). אין לו לדיין אלא מה שעיניו רואות (סנהדרין ו:). ונשמרת מכל דבר רע (דברים כג), אזהרה לבי"ד שלא יהא רך לזה וקשה לזה (כתובות מו.). שלא יהא אחד יושב ואחד עומד, אחד מדבר כל צרכו ולאחד אומר לו קצר דבריך (שבועות ל. וירוש' סנהדרין פ"ג ט). אין בי"ד יכול לבטל דברי בי"ד חברו אלא א"כ גדול ממנו בחכמה ובמנין (מגילה ב.). אין אדם רוצה שתתבזה אשתו בבי"ד (כתובות

לגידול אפרוחים, ביעי דספנא מארעא, הן הביצים שלא קלטתן מזכר אלא ממה שמתעפרת בקרקע. לה) שמתמעטת עד כדי בליעה בלא לעיסה, ואם יש בו כאב של חולי נאחז ונסרך בביצה. לו) כשנופל הבית אוי לחלונותיו; כשיפול האדון עבדיו נופלים מעליהם, כמ"ש וכשל עוזר ונפל עזור (ישעיה לא). לז) ברוב בני בית שעוזרין זה

צז:). שנים שדנו דיניהם דין, לח) אלא שנקרא בי"ד חצוף (שם כב.). אם כן מה כח בי"ד יפה? (שם צט:). אריב"ל שלשה דברים עשו בי"ד של מטה והסכימו בי"ד של מעלה על ידם וכו' מאן סליק לעילא ואתא ואמר? אלא קראי קא דרשינן וכו' (מכות כג:). בי דינא רבא יתפרע מהני דחפו גונדי [צבועים] וכו' (סוטה כב:). ע"ע דין ומשפט; שוחד.

בית הכנסת: משל למלך שהיתה לו בת יחידה, בא אחד מן המלכים ונטלה לו לאשה, ביקש לילך לו לארצו וליטל את אשתו עמו, אמר לו המלך: בתי שנתתי לך יחידה היא, לפרוש ממנה איני יכול, לומר לך אל תטול אותה איני יכול לפי שהיא אשתך, אלא זו טובה עשה לי שכל מקום שאתה הולך קיטון [חדר] אחד עשה לי שאדור אצלכם. כך אמר הקב"ה נתתי לכם את התורה, לפרוש הימנה איני יכול, לומר לכם אל תטלוה איני יכול, אלא בכל מקום שאתם הולכים עשו לי בית אחד שאדור בתוכו, שנאמר (שמות כה) ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם (שמ"ר פל"ג). הלל הזקן כשהיה שמח בשמחת בית השואבה אמר בשם ה': אם תבוא אל ביתי [בית הכנסת] אני אבוא אל ביתך, אם אתה לא תבוא אל ביתי אני לא אבוא אל ביתך, שנאמר (שמות כ) בכל המקום אשר אזכיר את שמי אבוא אליך וברכתיך (סוכה נג.). מי שלא ראה דיופלוסמון של אלכסנדריא של מצרים לא ראה בכבודן של ישראל וכו'. ובימה של עץ באמצעיתה וחזן הכנסת עומד עליה והסודרין בידו, וכיון שהגיע לענות אמן הלא מניף בסודר וכל העם עונין אמן (סוכה נא:). בזמן אספסיינוס היו בירושלם שלש מאות ותשעים וארבעה בתי כנסיות וכנגדם בתי מדרשות (כתובות קה.). בלע ה' ולא חמל כל נאות יעקב, בשם ר' הושעיה אמר: ארבע מאות ושמונים בתי כנסיות היו בירושלם, מנין? שנאמר (ישעיה א) מלאתי משפט, מלתי [חסר-בגימטריא ת"פ] כתיב. וכל אחד ואחד היה לו בית ספר למקרא ובית תלמוד למשנה (איכה רבתי פ"ב). רבי חמא ברבי חנינא ור' הושעיא רבה כד הוו מטיילין באילין כנישתא דלוד, אמר ליה רבי חייא לרבי הושעיא רבה: כמה ממון שקעו אבותי כאן! א"ל כמה נפשות איבדו אבותיך כאן! לא הוון בני אינשי דיילעון לט) באורייתא? (ירוש' שקלים פ"ה סוף). חובל עול של סנחריב מפני שמנו של חזקיה, שהיה דולק בבתי כנסיות ובבתי מדרשות (סנהדרין צד:). ר' יוחנן אומר צריך אדם להתפלל במקום שהוא מיוחד לתפלה, מה טעם? בכל המקום אשר אזכיר את שמי (שמות כ). אשר תזכיר את שמי אין כתיב כאן אלא בכל המקום אשר אזכיר (ירוש' ברכות פ"ד). אסור לדור בעיר שאין בה בית הכנסת (סנהדרין יז:). אין תפלתו של אדם נשמעת אלא בבית הכנסת (ברכות ז.). המתפלל בבית הכנסת כמקריב מנחה (ירוש' ברכות פ"ג). ריב"ל אמר לבניו קדימו וחשיכו ועיילו לבי כנישתא כי היכי דתורכו חיי (ברכות ח.). כל בית הכנסת דלית ביה חלונות לאו אתר לצלאה ביה כדקא יאות. לעילא כנסת הגדולה אית בה תריסר חלונות עלאין, הכי נמי להאי בית הכנסת תתאי (זהר פקודי רנא.). מאן דמשתעי בבי כנישתא במילין דחול, ווי ליה דאחזי פרודא, ווי ליה דגרע מהימנותא, ווי ליה דלית ליה חולקא באלהא דישראל, דאתחזי דלית אלהא ולא אשתכח תמן (זהר תרומה קלא:). לא ליסתור בי כנישתא עד דבני בי כנישתא אחריתי (מגילה כו:).

[בתי כנסיות הנזכרים בתלמוד] בית הכנסת של אלכסנדריא (סוכה נא:). ביהכ"נ של אבי גיבר (ברכות נ.). ביהכ"נ של בצרה (שבת כט:). בי כנישתא דבבליים (ירוש' שבת פ"א). כנישתא דבית שאן בקיסרין (ירוש' בכורים). ביהכ"נ בעיר גוולנה (ירוש' מגילה פ"ג). ביהכ"נ של דניאל (עירובין כא). ביהכ"נ דהוצל (מגילה כט.). ביהכ"נ של טבריא (עירובין קד:) ביהכ"נ של טיבעין (תוספתא מגילה פ"ב). ביהכ"נ של טרסים (מגילה כו). בתי כנסיות בכופרא (ירוש' תענית). ביהכ"נ של לוד (שקלים סוף פ"ה). ביהכ"נ של מעון (שבת קלט.). בי כנישתא דמתא מחסיא (ב"ב ג:). בי כנישתא רבא בציפורי (פסיקתא קלו). בי כנישתא דיהודאי רומאי במחוזא (מגילה כו). בי כנישתא דשף ויתיב בנהרדעא (ברכות נט.). ע"ע בית המדרש; תפלה.

בית הכסא: בית הכסא של כבוד היה בהר הבית, וזה כבודו, מצאו נעול בידוע שיש שם אדם, פתוח בידוע שאין שם אדם (תמיד כו.). איזה עשיר כל שיש לו בית הכסא סמוך לשלחנו (שבת כה:). קבלה דבית הכסא צניעותא ושתיקותא (ברכות סב.). שלשה דברים המאריך בהן מאריכין ימיו ושנותיו, ואחד מהן המאריך בבית הכסא. מטרוניתא אמרה לר' יהודה בר אלעי פניך דומים למגדלי חזרים ולמלוי ברבית, אמר לה הימנותא לדידי תרוייהו אסירין אלא עשרים וארבעה בית הכסא איכא מאושפיזאי לבי מדרשא, דכי אזילנא בדיקנא נפישאי בכולהו (ברכות נה.). המשהא נקביו עובר משום בל תשקצו (מכות טז.). ר"א על לבית הכסא אתא ההוא רומאי דחקיה, קם ר"א ונפק, אתא דרקונא שמטיה לכרכשיה, קרי עליה ר"א (ישעיה מג) ואתן

את זה ומשתכרין (רש"י). לח) דלא מיקרי בי דינא פחות משלשה. לט) שהוציאנו כסף רב על יופי הבנין ויותר טוב היה ליתן המעות ללומדי תורה. ושאל וכי לא היו בני אדם שיתעסקו בתורה? והוא ע"ד וישכח ישראל את

אדם תחתיך, אל תקרי אדם אלא אדום (ברכות סב:). חנן הנחבא בר ברתיה דחוני המעגל וכו' ואמאי קרי ליה חנן הנחבא? מפני שהיה מחביא עצמו מ) בבית הכסא (תענית כג:). ר"א נתפס למינות כי נהנה מדברי המין יעקב איש כפר סכניא שאמר לו כתיב בתורתכם (דברים כג) לא תביא אתנן זונה וגו', מהו לעשות הימנו בית הכסא לכהן גדול? וא"ל כך למדני [ישו] כי מאתנן זונה קבצה ועד אתנן זונה ישובו (מיכה א) ממקום הטנופת באו למקום הטנופת ילכו וכו' (ע"ז יז.). ע"ע צ נ י ע ו ת.

בית המדרש: מה טובו אהליך יעקב משכנותיך ישראל, א"ר יוחנן מברכתו של אותו רשע [בלעם] אתה למד מה היה בלבו, ביקש לומר שלא יהו להם בתי כנסיות ובתי מדרשות (סנהדרין קה:). יהושע משרת משה היה משכים ומעריב בבית הועד שלו ומסדר את הספסלים ופורס את המחצלאות (במדבר רבה פכ"א). שלמה היה מחזר על בתי כנסיות ועל בתי מדרשות ואמר אני קהלת (קהלת רבה פ"ב). חזקיה המלך נעץ חרב על פתח ביהמ"ד ואמר: כל מי שאינו עוסק בתורה ידקר בחרב, ובדקו מדן ועד באר שבע ולא מצאו עם הארץ (סנהדרין צד:). א"ר אבא בר כהנא, לא עמדו פילוסופין לאומות העולם כבלעם בן בעור ואבנימוס הגרדי, אמרו להם [הגוים] יכולין אנו להזדווג לאומה זו? אמרו להם לכו וחזרו על בתי כנסיות ובתי מדרשות שלהב, אם התינוקות מצפצפין בקולן אי אתם יכולין להם, ואם לאו אתם יכולין להם. שכן הבטיחן אביהם ואמר להם (בראשית כז) הקול קול יעקב והידים ידי עשו, כל זמן שקולו של יעקב נשמע בבתי כנסיות ובתי מדרשות אין הידים ידי עשו שולטות בהם, וכל זמן שאין קולן מצפצף בבתי כנסיות ובתי מדרשות הידים ידי עשו (פתיחתא איכה רבתי). אמרו עליו על הלל הזקן שבכל יום ויום היה עושה ומשתכר בטרפעיק [חצי זוז], חציו היה נותן לשומר בית המדרש [ליכנס שם] וחציו לפרנסתו ולפרנסת אנשי ביתו (יומא לה:). רבן גמליאל הנשיא היה מכריז: כל תלמיד שאין תוכו כברו אל יכנס לבית המדרש. אותו היום [שסלקו את ר"ג מנשיאותו] סלקוהו לשומר הפתח ונתנו רשות לתלמידים ליכנס, ונתוספו ארבע מאות ספסלי (ברכות כח.). ר' נחוניא בן הקנה היה מתפלל בכניסתו לביהמ"ד: שלא יארע דבר תקלה על ידי ולא אכשל בדבר הלכה וכו'. וביציאתו היה אומר: מודה אני לפניך ה' אלהי ששמת חלקי מיושבי בית המדרש ולא שמת חלקי מיושבי קרנות (שם:). א"ר אלעזר מימי לא קדמני אדם לבית המדרש, ולא הנחתי שם אדם ויצאתי. פעם אחת השכמתי ומצאתי הזבלין והתבנין מא), ואמרתי אם תבקשנה ככסף וכמטמונים תחפשנה אז תבין יראת ה' (שה"ש רבה פ"א). אמר רב לעולם אל ימנע אדם עצמו מבית המדרש אפילו שעה אחת, דאנא ולוי הוינן קמיה דרבי כי אמרה להא שמעתא, באורתא [בערב] אמר מותרין לאכילה, בצפרא אמר מותרין לקבל [בטלטול], אנא דהואי בי מדרשא הדרי בי, לוי דלא הוי בי מדרשא לא הדר ביה (ביצה כד:). א"ר יהודה לעולם אל ימנע אדם את עצמו אפילו שעה אחת מביהמ"ד, שהרי כמה שנים נשנית משנה זו בביהמ"ד ולא נתגלה טעמה עד שבא ר' חנינא בן עקיבא ופירשה (שבת פג:). מעשה בשמעון התימני שלא בא אמש לביהמ"ד בשחרית, מצאו ר' יהודה בן בבא, א"ל מפני מה לא באת אמש לביהמ"ד (שם כא.). ר' אבא בריה דר' חייא ור' זירא הוו קיימי בשוקא דקיסרי אפתחא דבי מדרשא, נפק ר' אמי אשכחינהו, אמר להו: לא אמינא לכו, בעידן בי מדרשא לא תקומו אבראי, דילמא איכא אינש דמצטרכו ליה שמעתא ואתי לאטרודי (חולין פו:). אי אפשר לבית המדרש בלא חידוש (חגיגה ג.). אי אפשר לביהמ"ד שלא יהא בו דבר חידוש בכל יום (ירוש' חגיגה פ"א א). א"ל ר"ש בן אליקים לר"א וכו' דבר שהראשונים לא אמרו בו טעם תשאלני בבית המדרש כדי לביישני? (ב"ב פא:). וכאשר שאל ר' ירמיה בשובך של יונים: רגל אחת [של יונה] בתוך חמשים אמה ורגל אחת חוץ מחמשים אמה מהו?—על דא אפקוהו לרבי ירמיה מבי מדרשא (ב"ב כג:). לא מצא ידיו ורגליו מב) בבית המדרש (יבמות עז:). אין נכנסין לבית המדרש בבלי זיין (סנהדרין פב.). ובתרביצא מג) אמור וכו' (מנחות פב:). ארבע מדות בהולכים לבית המדרש: הולך ואינו עושה שכר הליכה בידו, עושה ואינו הולך שכר מעשה בידו, הולך ועושה חסיד, אינו הולך ואינו עושה רשע (אבות פ"ה יד). אמר ר' לוי בר' חייא, היוצא מביהכ"נ ונכנס לבית המדרש ועוסק בתורה זוכה ומקבל פני שכינה, שנאמר (תהלים פד) ילכו מחיל אל חיל יראה אל אלהים בציון (סוף

עושהו ויבן היכלות (הושע ח). מ) מרוב ענוה כי חפצו אותו להתפלל על הגשמים שהיה חסיד גדול. ויש אומרים שהחביא עצמו בבגדיו כשנכנס להסך את רגליו מחמת צניעות. מא) לוקטי זבל ותבן מן השוק, וע"ז אמר הפסוק וכמטמונים תחפשנה כמו הם שחפשו מטמונים בחוצות והם מפחותי העם ובכ"ז הקדימו לבוא לביהכ"נ. מב) כלומר לא היה יכול לעמוד בדבריו, על דרך הפתגם האנגלי על אדם שיש לו רגלים קרירות (cold feet). מג) פי' רש"י בבית המדרש שמרביצים בו תורה, ובאמת הוא חדר מחוץ לביהמ"ד שנקרא בפי העם פאליש (dormitory), והוא כמו ברייתא לעומת המשנה, שענינו ג"כ לשון „חוץ" והוא המקום שישבו שם התלמידים שהכינו את עצמם

ברכות). עתידין שרי יהודה ללמוד תורה בתראטריות ובקרקסאות של אדום (מגילה ו).

בית המקדש: שבעה דברים נבראו קודם שנברא העולם וכו׳ ובית המקדש וכו׳ דכתיב (ירמיה (ירמיה יז) כסא כבוד מרום מראשון מקום מקדשנו (פסחים נד.). אהל מועד שבמדבר עמד ארבעים שנה חסר אחת וכו׳, שבגלגל ארבע עשרה שנה, שבע שכבשו ושבע שחלקו וכו׳. שבנוב וגבעון חמשים ושבע (זבחים קיח:). בשעה שאמר לו הקב"ה למשה ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם, אמר משה מי יוכל לעשות לו מקדש שישרה בתוכו? הנה השמים ושמי השמים לא יכלכלוך (מ"א ח), ואומר הלא את השמים ואת הארץ אני מלא, ואומר השמים כסאי והארץ הדום רגלי (ישעיה סו). אמר הקב"ה איני מבקש לפי כחי אלא לפי כחן, כשאני מבקש לפי כחי כל העולם כלו אינו יכול להחזיק כבודי ולא שמש אחד מכלי, אלא אני איני מבקש מידן אלא [משכן] עשרים [אמות] בדרום ועשרים בצפון ועשר במערב וכו׳ (במדבר רבה פי"ב). משנבנה מקדש ראשון נגנז אהל מועד קרשיו ובריחיו ועמודיו ואדניו וכו׳ תחת מחילות של היכל (סוטה ט.). כתיב והחצר מלאה את נוגה כבוד ה׳ (מ"א ח). ר׳ יהושע דסכנין בשם ר׳ לוי אמר, למה אהל מועד דומה? למערה שהיתה סמוכה לים, געש הים והציף את המערה, והמערה נתמלאה והים לא נחסר כלום, כך אהל מועד נתמלא מזיו השכינה והעולם לא חסר מן השכינה (שה"ש רבה ג). ויעש לבית חלוני שקופים אטומים (מ"א ו). כשאדם בונה בית עושה לו חלונות צרות מבחוץ ורחבות מבפנים כדי שיהא האור נכנס מבחוץ ומאיר מבפנים, ושלמה שבנה ביהמ"ק לא עשה כך, אלא עשה חלונות צרות מבפנים ורחבות מבחוץ כדי שיהא האור יוצא מבית המקדש ומאיר לחוץ וכו׳ שנאמר (ישעיה ס) והלכו גוים לאורך ומלכים לנוגה זרחך (במדבר רבה ריש פט"ו). אר"ש בן לוי, אילו אומות העולם יודעים מה המקדש יפה להם קסטריות [בנינים יפים] היו מקיפים אותו כדי לשמרו, שהיה יפה להם יותר משל ישראל, שכן שלמה סדר תפלתו: וגם אל הנכרי אשר לא מעמך ישראל הוא; וכתיב ועשית ככל אשר יקרא אליך הנכרי (מ"א ח), אבל כשהוא בא אצל ישראל מה כתיב? ונתת לאיש ככל דרכיו אשר תדע את לבבו (דהי"ב ו), אם היה ראוי לו נותן לו, ואם לאו לא היה נותן לו (במ"ר פ"א). כתיב ויאמר דוד גם זה הוא בית ה׳ האלהים וזה מזבח לעולם לישראל (דהי"א כב). מנא ידעי? א"ר אלעזר ראו מזבח בנוי ומיכאל השר הגדול עומד ומקריב עליו (זבחים סב.). אין דור שאין בו ליצנין בדורו של דוד, מה היו פריצי הדור עושין? היו הולכין אצל חלונותיו של דוד ואומרין לו, דוד! אימתי יבנה בית המקדש, אימתי בית ה׳ נלך? והיה דוד אומר אע"פ שמתכוונין להכעיסני, יבא עלי אם לא הייתי שמח בדבריהם! דכתיב (תהלים קכב) שמחתי באומרים לי בית ה׳ נלך (שקלים פ"ב ז). אמר דוד לפני הקב"ה שמעתי בני אדם שהיו אומרים מתי ימות זקן זה ויבא שלמה בנו ויבנה בית הבחירה ונעלה לרגל? ושמחתי וכו׳ (מכות י.). ותרב חכמת שלמה מחכמת כל בני קדם ומכל חכמת מצרים (מ"א ד), מה היתה חכמת מצרים? את מוצא כשביקש שלמה לבנות ביהמ"ק שלח אצל פרעה נכה, אמר לו שלח לי אומנין בשכרן, שאני מבקש לבנות בית המקדש. מה עשה, כנס כל אצטרלוגין שלו, צפו [בכוכבים] וראו בני אדם שעתידין למות באותה השנה ושלחן לו. כשבא אצל שלמה צפה ברוה"ק שהם מתים באותה שנה, נתן להם תכריכיהן ושלחן חזרה אצלו, ואמר לו לא היה לך תכריכין לקבור בהן את מתיך, הרי לך הן ותכריכיהן (במ"ר פי"ט). אותה שנה [שחנך שלמה את ביהמ"ק] לא עשו ישראל יום הכפורים, והיו דואגים ואומרים שמא נתחייבו „שונאיהן של ישראל" כלייה? יצא בת קול ואמרה להם כולכם מזומנים לחיי עוה"ב (מ"ק ט.). יכול יהא בנין ביהמ"ק דוחה שבת? ת"ל (ויקרא יט) את שבתותי תשמורו ומקדשי תיראו, כולכם חייבין בכבודי (יבמות ו.). אבוב היה במקדש וכו׳; צלצול היה במקדש של נחשת היה וכו׳; מכתשת היה במקדש של נחשת היתה וכו׳; אלו שני כלים נשתמרו ממקדש ראשון ונתפגמו ולא היה להם ארוכה וכו׳; מגרפה היתה במקדש עשרה נקבים היו בה כל אחד ואחד מוציא עשרה מיני זמר וכו׳ (ערכין י: יא.). אין עזרה ננעלת על כל אדם מישראל בחכמה וביראת שמים בעקביא בן מהללאל (פסחים סד:). מי ששיכן שמו בבית הזה הוא ישכין ביניכם אהבה ואחוה (ברכות ב.). בנוי לתלפיות, תל שמתפללין בו כל פיות, מכאן אמרו העומדין בחו"ל ומתפללין הופכין פניהם לא"י וכו׳. העומדין ומתפללין בירושלם הופכין פניהם כנגד המקדש שנאמר והתפלל אל הבית הזה וכו׳ (שה"ש רבה ד). מי שלא ראה ביהמ"ק בבנינו לא ראה בנין מפואר מעולם, וזה בנין הורדוס וכו׳ שבנאו באבני שישא ומרמרא, אפיק שפה ועייל שפה כי היכי דלקבל סידא. סבר למשעיין בדהבא, אמרו ליה רבנן שבקיה דהכי שפיר, דמיחזי כאדוותא דימא (סוכה נא:).

[חורבן הבית] ארבעים שנה קודם חורבן הבית היו דלתות ההיכל נפתחות מאליהן, עד שנער בהם רבן יוחנן בן זכאי, אמר לו היכל היכל! מפני מה אתה מבעית עצמך? יודע אני בך שסופך עתיד ליחרב, וכבר נתנבא עליך זכריה (יא) בן עדו פתח לבנון דלתיך ותאכל אש בארזיך (יומא לט:). ארבע צווחות צווחה עזרה: ראשונה, צאו מכאן בני עלי

שטימאו היכל ה׳, ועוד צווחה העזרה צאו מכאן יששכר איש כפר ברקאי שמכבד את עצמו ומחלל קדשי שמים, דהוה כריך ידיה בשיראי ועביד עבודה מד), ועוד צווחה העזרה שאו ראשיכם ויכנס ישמעאל בן פאבי תלמידו של ר׳ פנחס וישמש בכהונה גדולה, ועוד צווחה העזרה שאו שערים ראשיכם ויכנס יוחנן בן נרבאי וימלא כרסו מקדשי שמים (פסחים נז.). פעם אחת גזרה המלכות גזרה על ישראל שלא יביאו עצים למערכה (תענית כח.). משחרב הבית בראשונה נתקבצו כתות כתות של פרחי כהונה, ומפתחות ההיכל בידן, ועלו לגג ההיכל ואמרו לפניו, רבש"ע! הואיל ולא זכינו להיות גזברין נאמנים יהיו מפתחות מסורות לך, וזרקום כלפי מעלה, ויצאה כעין פיסת יד וקיבלתן מהם, והם קפצו ונפלו לתוך האור (תענית כט.). בא וראה כמה גדול כחה של בושה שהרי סייע הקב"ה את בר קמצא והחריב את ביתו (גיטין נז.). בשעה שנכנסו גוים להיכל, הכל נפנו על כסף וזהב והם [עבדי שלמה מתרמוד] נפנו על בנות ירושלם שנאמר (איכה ה) נשים בציון ענו וגו׳. ובני עמון ומואב נפנו על ספר תורה לשרפו, אמרו זה שכתוב בו לא יבא עמוני ומואבי בקהל ה׳ (דברים כג) ישרף באש (יבמות טז:). היכלא מה) קלא קלית (סנהדרין צו:). יום שחרב ביהמ"ק מוצאי שבת היה, ומוצאי שמיטה (מדרש תהלים צד, זבחים קיח:). תינח בזמן שביהמ"ק קיים, בזמן שאין ביהמ"ק קיים מאי איכא למימר? (גיטין ד:). מנלן דעבדינן זכר למקדש? דאמר קרא כי אעלה ארוכה לך וגו׳ ציון היא דורש אין לה (ירמיה ל), מכלל דבעיא דרישה (ר"ה ל.). ריב"ז התקין בגבולין שיהא יום הנף כולו אסור מו). מ"ט? מהרה יבנה בית המקדש, ויאמרו אשתקד וכי לא אכלנו בהאיר מזרח השתא נמי ניכול, ואינהו לא ידעי דאשתקד דלא הוה בית המקדש האיר מזרח התיר, והשתא דאיכא ביהמ"ק עומר מתיר (סוכה מא.). מיום שחרב ביהמ"ק וגלינו מארצנו ניטלה עצה ממנו ואין אנו יודעין לדון דיני נפשות (מגילה יב:). מיום שחרב ביהמ"ק נגרעו אלופי עצה, והדעות משובשות, והלב אינו קיים על בוריו והולך אחר מראית העין (זהר חדש רות פח:). משחרב ביהמ"ק בושו חברים ובני חורין חפו ראשם ונדלדלו אנשי מעשה וגברו בעלי זרוע ובעלי לשון ואין דורש ואין מבקש ואין שואל, על מי לנו להשען? על אבינו שבשמים (סוטה מט.). מיום שחרב ביהמ"ק בטל זכוכית לבנה (איכה רבתי פ"ג). והשימותי את מקדשיכם (ויקרא כו) קדושתם אף כשהם שוממים (מגילה כח.). מעולם לא זזה שכינה מכותל מערבי של ביהמ"ק (תנחומא שמות י). כותל מערבי של ביהמ"ק אינו חרב לעולם (במ"ר פי"א). אמר ר׳ חנינא סגן הכהנים, כדאי הוא בית אלהינו לאבד עליו טבילה [בתשעה באב] פעם אחת בשנה (תענית יג.). פעם אחת היו [חכמי ישראל] עולין לירושלם, כיון שהגיעו להר הבית ראו שועל שיצא מבית קדשי הקדשים, התחילו הן בוכין ור"ע מצחק. אמרו לו מפני מה אתה מצחק? וכו׳ אמר להם עכשיו שנתקיימה נבואתו של אוריה (מיכה ג) בידוע שנבואתו של זכריה (ח) מתקיימת. בלשון הזה אמרו לו: עקיבא! נחמתנו, עקיבא נחמתנו (סוף מכות). כשעלו נזירים מן הגולה ומצאו ביהמ"ק חרב, אמר להם נחום המדי אילו הייתם יודעין שביהמ"ק חרב הייתם נוזרין? אמרו לו „לא", והתירן. וכשבא הדבר אצל חכמים אמרו כל שנזר עד שלא חרב ביהמ"ק נזיר, ומשחרב ביהמ"ק אינו נזיר (נזיר לז:). הגולין עם יהויכין יכניה וסייעתו בנאו בי כנישתא דשף ויתיב מאבנים ועפר שהביאו עמהם מבית המקדש (מגילה כט.). גדול תלמוד תורה יותר מבנין בית המקדש (שם טז:).

[בית שני] שלשה נביאים [חגי זכריה מלאכי] עלו עמהן מן הגולה, אחד שהעיד להם על המזבח- מז), ואחד שהעיד להם שמקריבין מח) אע"פ שאין בית, ואחד שהעיד להם על התורה שתכתב אשורית (זבחים סב.). אי לאו מלכות לא מתבני (ב"ב ד.), דלא סגיא ליה בלא מלכא (מגילה טז.). יראת ה׳ תוסיף ימים, זה מקדש ראשון שעמד ארבע מאות ועשר שנים ולא שמשו בו אלא שמונה עשר כהנים גדולים, ושנות רשעים תקצורנה זה מקדש שני שעמד ארבע מאות ועשרים שנה ושימשו בו יותר משלש מאות כהנים (יומא ט.). בית הבחירה יוכיח: אבותינו העבירו את התקרה מט) אבל אנו פעפענו את הכתלים (ירוש׳ יומא פ"א א). ינאי המלך אחר נצחונו שמח הרבה וקרא לכל חכמי ישראל, אמר להם, אבותינו היו אוכלים מלוחים בזמן שהיו עסוקים בבנין ביהמ"ק, אף אנו נאכל מלוחים זכר לאבותינו (קידושין סו.). א"ר יצחק שמעתי שמקריבין בבית חוניו) נ) בזמן הזה (מגילה י.). בימי רבי יהושע בן חנניה גזרה מלכות הרשעה שיבנה בית המקדש, הושיבו פפוס ולוליאנוס טרפיזין [שלחנות] מעכו עד אנטוכיא והיו מספקין לעולי גולה כסף וזהב כל צרכם. אזלין אילין כותאי [שמרונים] ואמרין ידיע

ליכנס לבית המדרש. מד) שלא ילכלך ידו בדמים היה כורך משי עליהן כעין בתי ידים. מה) בת קול אמרה לנבוכדנצר, היכל שרוף שרפת! כי כבר נגזרה גזרה מן השמים, וכאילו נשרף כבר. מו) יום הנפת העומר ממחרת הפסח, ואז מותר לאכול תבואה חדשה. מז) שיש לו מקום להוסיף עד ששים אמה. מח) דקדושת הבית קדשה לשעתה וקדשה לעתיד לבא. מט) בחורבן בית ראשון לא ערו האויבים עד היסוד כמו בחורבן בית שני, שהשחיתו הבנין ללא צורך רק מפני שנאה. נ) חוניו היה בנו של שמעון הצדיק שבנה במה במצרים לשם שמים כעין ביהמ"ק בשביל

להוי מלכא דהדין קרתא מרדתא [ירושלם] תתבני ושוריא ישתכללון, מנדא בלוי והלך לא יתנון. אמר להון מה נעביד ונזירת? [כבר גזרתי לבנות] אמרי! ליה שלח ואמר להון או ישנון יתיה מאתריה או תספון עליה חמש אמין או יבצרון מיניה חמש אמין, ומן גרמייהון אנון חוזרין בהון. נא) והוון קהליא מצתין בהדא בקעתא דבית רימון, כיון דאתו כתיבא שרון בכיין. בעין לממרד על מלכון. אמרין [רבנן] יעול חד בר נש חכימא וישדך [וישקוט] צבורא. אמרין יעול ר' יהושע בן חנניה דהוא ארכולוסטקים [מלומד] דאורייתא. אעל ודרש: ארי טורף טרף ועמד עצם בגרונו. אמר כל דאתי מפיק ליה אנא יהיב ליה אגרא. אתא הדין קירא מיצראה [מין עוף] דמוקריה [פיו שמנקר בו ארוך], יהיב מוקריה ואפקי. א"ל הב לי אגרי! א"ל זיל! תהא מגלג [מתפאר] ואומר דעיילית לפומא דארי בשלום ונפקית בשלום. כך דיינו שנכנסנו לאומה זו בשלום ויצאנו בשלום (ב"ר פס"ד סוף). כל דור שאינו נבנה ביהמ"ק בימיו מעלין עליו כאילו הוא החריבו (ירוש' יומא פ"א א). יכול אני לפטור את כל העולם מן הדין מיום שחרב ביהמ"ק (עירובין סה.). כתיב כי מי אשר יבוחר אל כל החיים יש בטחון (קהלת ט). א"ר אחא אפילו אותם שפשטו ידיהם בזבול [שהחריבו הבית] יש להם בטחון [ע"י תשובה], לקרבן אי אפשר שכבר פשטו ידיהם בזבול, לרחקן אי אפשר שעשו תשובה, עליהם הוא אומר (ירמיה ה) וישנו שנת עולם נב) ולא יקיצו (ירוש' ברכות פ"ט). א"ר אחא זאת אומרת שבית המקדש עתיד להבנות קודם למלכות בית דוד (ירוש' כרם רבעי פ"א). ע"ע אבן שתיה; ארון הקדש; ירושלם; מזבח.

בית ספר: שלח והביא תינוקות מאסכולי נג) שלהם (שמ"ר פ"ט). הפדגוג מוליכו לאסכולי (ילקוט תורה רמז תשלו). זיל קרי בי רב נד) הוא (סנהדרין לג:). למה הדבר דומה? לבן מלכים שאמר לו אביו לך לבית הספר, הלך לו לשוק והיה מתחיל משחק עם הנערים (במד"ר פ"ב). אית בית ספר דלית ליה תלמידים? (ב"ר פ"ע). המכנים את בנו [לבית הספר] פחות מבן שש, רץ אחריו נה) ואינו מגיעו (כתובות נ.). משל לסופר [מלמד] שבא לבית הספר ורצועה בידו מי דואג? מי שרגיל ללקות בכל יום ויום הוא דואג (סוכה כט.). רב אמר לשמואל בר שילת: אי מחית ינוקא לא תמחי אלא בערקתא דמסאנא [תייסרו ברצועה של נעל], דקארי קארי דלא קארי להוי צוותא נו) לחבריה (תענית כד). יהושע בן גמלא תיקן שיהיו מושיבין מלמדי תינוקות בכל עיר ועיר ומכניסין אותן כבן ש"ש או כבן שבע שנים (ב"ב כא.). כל עיר שאין בה מלמד תינוקות אסור לדור בה (סנהדרין יז.). וכל עיר שאין בה תינוקות של בית רבן מחרימין אותה (שבת קיט.). אם היה מלמד יותר מחמשה ועשרים תלמידים נתנו לו ריש דוכנא לעזר (ב"ב כא.). אר"ש בן גמליאל, חמש מאות בתי סופרים היו בביתר, והקטן שבהם לא היה פחות משלש מאות תינוקות, והיו אומרים אם יבואו השונאים עלינו במכתבים [ידות] הללו אנו יוצאים ודוקרין אותם. וכיון שגרמו העונות באו השונאים וכרכו כל אחד ואחד בספרו ושרפו אותם, ולא נשתייר מהם אלא אני, וקראתי על עצמי עיני עוללה לנפשי מכל בנות עירי (איכה רבתי פ"ג). תני רשב"י אם ראית עיירות שנתלשו ממקומן בא"י, דע שלא החזיקו בשכר סופרים ומשנים וכו'. ר' חייא ור' אסי ור' אמי עלון לחד אתר ולא אשכחון לא סופר ולא מתניין. אמרון לון: אייתו ין נטורי קרתא [שומרי העיר], אייתון לון סנטורי קרתא [שוטרי העיר], אמרו להן: אילין אינון נטורי קרתא? לית אילין אלא חרובי קרתא. אמרו להן ומאן אינון נטורי קרתא? אמרו להן ספרייא ומתנייא! הה"ד (תהלים קכז) אם ה' לא ישמר בית שוא שקד שומר (ירוש' חגיגה פ"א). ע"ע חינוך הבנים; תינוקות של בית רבן.

בית הקברות: בית הקברות היה חמשים אמה חוץ לעיר (ב"ב פ"ב ט). אמרו לנבוכדנצר: קברות שלהם [בא"י] מעולין מפלטרין שלך (סנהדרין צו:). אין נוהגין קלות ראש בבית הקברות, אין מרעין בהם בהמה, ואין מוליכין בהם אמת המים, ואין מלקטין בהם עשבים, ואם לקט שורפם מפני כבוד המתים (סנהדרין מו.). בתענית צבור יוצאים לבית הקברות, לומר „הרי אנו חשובים לפניך כמתים", וכדי שיבקשו עלינו המתים רחמים (תענית טז.). הנכנס לבית עלמין מברך [אחת לשלשים יום] אשר יצר אתכם בדין וזן וכלכל אתכם בדין והמית אתכם בדין, ויודע מספר כלכם בדין, ועתיד להחזיר ולהחיותכם בדין, בא"י מחיה המתים (ברכות נח:). מעשה בחסיד אחד שלן בבית הקברות ושמע שתי רוחות שמספרות זו לזו (ברכות יח:). איזה שוטה הלן בבית הקברות (חגיגה ג:). הלן בבית הקברות מתחייב בנפשו (נדה יז.). מה לכהן בבית הקברות (ברכות יט:). ע"ע קבורה.

החונים בחו"ל. נא) כי אי אפשר לשנות המקום והמדה. נב) אין חיים ואין נדונים והם תלויים ועומדים. נג) אסכולי=school. נד) אפילו תינוקות של בית רבן יודעין אותו. נה) רץ אחריו להברותו ולהחיותו ואינו מגיעו כי מסוכן הוא למות מרוב חולשו (רש"י). נו) אם יבין לקרוא יקרא, ואם לא אל תיסרהו יותר מדאי אלא ישב עם האחרים בחברה יחד וסופו לתת לבו ללמוד.

בית השואבה: ע' שמחת בית השואבה

בכורה: בכור שוטה [שהוא בכור לאמו ולא לאביו], דכל בוכרא דאמא בוכרא סכלא קארו ליה (ב"ב קכו:). אח קטן יש לי בכור שטן הוא נז) ויונתן שמו (יבמות טז.). האומר בצואתו: פלוני בני הבכור לא יטול פי שנים, לא אמר כלום (ב"ב קכו). בכור הנולד בשני ראשין חייב ליתן לכהן עשרה סלעים (מנחות לז.). זה שאמר הכתוב והוא מהשניא עידניא וזימניא (דניאל ב), מתחילתו של בריאת העולם היו הבכורות מקריבין (במשרת כהנים] והם היו נוטלין את הגדולה וכו' נח נתן הגדולה לשם, ושם היו לו חמשה בנים ולא נתן הגדולה לא לראשון ולא לשני שהם עילם ואשור, רק נתן הגדולה לארפכשד השלישי, שהיה עומד אברהם ממנו וכו', ויעקב נתן המלכות ליהודה וכו' (מדרש פנים אחרים נוסח ב' למגילת אסתר). מה ראה יעקב שנטל בכורה מראובן ונתנה ליוסף? (דהי"א ה), אמשול לך משל למה"ד, לבעל הבית שגדל יתום בתוך ביתו, לימים העשיר אותו יתום נח) ואמר אהניהו לבעה"ב מנכסי וכו'. ועוד ראויה היתה בכורה לצאת מרחל אלא שקדמתה לאה ברחמים, ומתוך צניעות שהיתה בה ברחל החזירה הקב"ה לה (ב"ב קכג.).

בִּכּוּרִים: כיצד מפרישין בכורים? כשיורד אדם לתוך שדהו ורואה תאינה שביכרה, אשכול או רימון שביכר, קושרו בגמי ואומר: הרי אלו בכורים, וכשיעלה אותם מוסיף עליהם פירות מובחרים, וזה נקרא „תוספות בכורים", ומביא את הבכורים בטנא. העשירים מביאים בכלי כסף וזהב, והעניים בסלי נצרים של ערבה קלופה. כיצד מעלין את הבכורים? כל העירות שבמעמד [השייכות לאחד מכ"ד משמרות] מתכנסות לעירו של המעמד, ולנין ברחובה של עיר, ובבוקר היה הממונה של אותו המשמר מעירם ואומר „קומו ונעלה ציון אל בית ה' אלהינו". והשור המיוחד לשלמים הולך לפניהם וקרניו מצופות זהב ועטרה של זית בראשו, והחליל מכה לפניהם, וכשהגיעו קרוב לירושלם שלחו להודיע ביאתם. והיו מעטרים את ביכוריהם, וזהו „עטור ביכורים". הפחות והסגנים והגזברים מירושלם היו יוצאים לקראתם ויכבדום לפי ערך כבוד הנכנסים, וכל בעלי אומניות עמדו מפניהם ושואלים בשלומם: אחינו, אנשי מקום פלוני, בואכם לשלום! והחליל מכה לפניהם עד שהגיעו להר הבית, ושם נטל כל אחד הסל מעל כתפו ונכנס לעזרה. ואז פתחו הלוים בשיר: ארוממך ה' כי דליתני ולא שמחת אויבי לי. ונותן הבכורים לכהן, ואחר שקרא הפרשה משתחוה ויוצא, ולן בירושלם בליל אחר הבאת הבכורים (בכורים פ"ג ג).

בכיה: ושבו העבים אחר הגשם, זו מאור עיניו של אדם שהולך אחר הבכי (שבת קנא:). כל הבוכה בלילה קולו נשמע, וכל השומע קולו בוכה בנגדו (סנהדרין קד:). כל מי שבוכה אינו אוכל (איכה רבתי א). בוכה למשפחותיו, על עסקי משפחות שנאסרו להם (שבת קל.). הוא [כהן גדול] פורש ובוכה והם פורשין ובוכין (יומא יח.). הללו בוכין והללו בוכין (סוכה נב.). געו כל העם בבכייה (ברכות סג:). להאי שופרא דבלי בארעא קא בכינא (ברכות ה:). כי מטי להאי קרא בכי, הן בקדושיו לא יאמין— במאי יאמין? (חגיגה ד:). כי מטי ר' יוחנן להאי קרא והמסכה צרה כהתכנס בכי (יומא ט:). חזייה דהוה קא בכי ואחיך (ברכות יח:). ראיתיו שבכה ושחק (יומא לח.). אמאי קא בכית? דמחיי רבאי (חולין קז:). איני יודע מי בכה למי וכו' מלאך בכה ליעקב (שם צב.). לא תבכה עם דלא בכי (תנא דבי אליהו זוטא פט"ז). וכי בוכין על המת עד שלא ימות? (איכה רבתי פ"א). ומי איכא בכייה קמי קוב"ה? (חגיגה ה:). רחל בוכה עד שנשרו ריסי עיניה (ב"ב קכג.). בנות ישראל אל ר' ישמעאל בכינה (נדרים סו.). אותו היום ערב ת"ב היה אמר הקב"ה הם בכו בכייה של חנם ואני אקבע להם בכייה לדורות (סוטה לה.). בכייה ממעט הזרע (גיטין ע.). הזורעים בדמעה ברינה יקצורו, מאי הלוך ילך ובכה? אר"י שור כשהוא חורש הולך ובוכה נט), ובחזרתו אוכל חזיז מן התלם, וזהו בא יבא ברינה (תענית ה:). ע"ע אנחה; דמעות; עצבות; שחוק.

בל תוסיף: כל המוסיף גורע (סנהדרין כט.). הבו דלא להוסיף עלה (שבועות מח:). א"ר יהושע כשנתת עברת על בל תוסיף ועשית מעשה בידך, כשלא נתת עברת על בל תגרע ולא עשית מעשה בידך (זבחים פ.). אין מחדשין על הגזרה, אין מוסיפין על ההלכה (ירוש' מעשר שני פ"א א). וכי להוסיף על הטרפות יש? אין לך אלא מה שמנו חכמים (חולין נד.). אוסיפתא מיא ס) אוסיף קמח (ב"ר פ"ע ז). ע"ע הוספה.

בל תשחית: לא תשחית את עצה וגו' (דברים כ), קוצצי אילנות טובים נמנו בין הפושעים שאין

נז) בכור בשכל, וכמו שפירש רש"י „חריף", ויש גורסין בכור „שנון" ונדבקה וי"ו עם נו"ן ונעשה אות טי"ת (פחד יצחק ע' בכור). נח) יוסף כלכל את אביו בשנות הרעב ונתן לו הבכורה בשכרו. נט) בזמן יואל הנביא, השור בהליכתו לחרוש התלם היה בוכה כי היא עבודה קשה, אך תיכף כשנזרע התחיל לצמוח, ובחזירתו כבר אכל חזיז והוא שחת התלם. ס) אם הוספת מים בעל

ורואין סימן ברכה לעולם (תוספתא סוף בכורים) והמאורות לוקין עליהם (תוספתא סוכה פ"ב ה). אין לי אלא בברזל, מנין אף למנוע ממנו אמת המים כדי שייבש? ת"ל לא תשחית את עצה בכל דבר (ספרי שופטים סי' רג). אין אדם רשאי לקצץ נטיעותיו וכו'. ר' חנינא אמר כי בנו מת בעון אשר קץ תאנה קודם זמנה (ב"ק צא:). המקרע על המת יותר מדאי לוקה משום בל תשחית (שם). א"ר חסדא האי מאן דאפשר ליה למיכל נהמא דשערא ואכל דחיטי קעבר משום בל תשחית. ולאו מילתא היא! בל תשחית דגופא עדיף (שבת קמ:). ע"ע ה ש ח ת ה.

בַּלֶּשֶׁת: א"ל מפני מה לא באת אמש לבית המדרש? א"ל בלשת סא) באה לעירנו ובקשה לחטוף את כל העיר, ושחטנו להם עגל והאכלנום ופטרנום לשלום (ביצה כא). ע"ע א נ ש י ח י ל; מ ל ח מ ה.

בן כוזיבא: ע' בר כוכבא

בן נח: שבע מצות נצטוו בני נח: דינין, וברכת השם, עבודה זרה, גלוי עריות, ושפיכות דמים, וגזל, ואבר מן החי (סנהדרין נו:). אלו שלשים מצות שקבלו עליהם בני נח ואין מקיימין אלא שלשה, אחת שאין כותבין כתובה לזכרים, ואחת שאין שוקלין בשר המת במקולין, ואחת שמכבדין את התורה (חולין צב.). בני נח אזהרתן זו היא מיתתן (ב"ר פי"ח סוף). בן נח נהרג על פחות משוה פרוטה (עירובין סב.). כתיב עמד וימודד ארץ ראה ויתיר גוים (חבקוק ג), ראה שבע מצות שקבלו עליהן בני נח ולא קיימום, כיון שלא קיימו עמד והתירן להן (ע"ז ב:). ע"ע ג ו י ם.

בן סורר ומורה: אמר ר' יוסי הגלילי, וכי מפני שאכל זה תרמיטר של בשר ושתה חצי לוג יין האיטלקי, אביו ואמו מוציאין אותו לסקילה? אלא הגיעה התורה לסוף דעתו של בן סורר ומורה, שסוף מגמר נכסי אביו ומבקש למודו ואינו מוצא, ויוצא לפרשת דרכים ומלסטים את הבריות, אמרה תורה ימות זכאי ואל ימות חייב, שמיתתן של רשעים נאה להם ונאה לעולם (סנהדרין עב.). תניא בן סורר ומורה לא היה ולא עתיד להיות, ולמה נכתב? דרוש וקבל שכר (שם עא.).

בן תמליון: רשב"י וגדולי ישראל נשלחו לרומי לבטל הגזרה המעבירם על דתם. בא לקראתם בן תמליון סב) לעזור להם, ונכנס בברתיה דקיסר ונשתגעה, והיתה צועקת ואומרת: הביאו לי את רשב"י. כי מטי התם אמר: בן תמליון צא, בן תמליון צא! וכיון דקרו ליה נפק אזל. אמר להון הקיסר: שאילו כל מה דאית לכון למישאל. ועיילינהו לגניזה [אוצרות הקיסר] לשקול כל דבעו. אשכחו ההוא איגרא של הגזרה, שקלוה וקרעוהו (מעילה יז:). עובדא הוה דאפקיד חד גברא גבי בר תמליון מאה דינרין, אזל בעא להון מיניה, א"ל מאי דאפקדת בידי מסרית בידך, א"ל אשתבע לי. מה עביד בר תמליון? נטל חד קנה וחקקיה ויהיב ביה הלין דינרי ושרי [התחיל] מיסמך עליה, א"ל צור [קח] הדין קניא בידך ואנא משתבע לך. כיון דמטי לבי כנישתא אמר: מריה דהדין ביתא טבא! מה דמסרת בידי מסרתי בידך. ההוא מן דבידיה, נסביה לקניא ואקשיה לארעא, שריין הדין דינרין מתבדרין, ושרי ההוא מלקט, א"ל לקוט לקוט דמן דידך אנת מלקט (ויק"ר פ"ו ג).

בנות: כתיב בספר בן סירא: בת לאביה מטמונת שוא, מפחדה לא ישן בלילה, בקטנותה שמא תתפתה בנערותה שמא תזנה, בגרה שמא לא תנשא, נישאת שמא לא יהיה לה בנים, הזקינה שמא תעשה כשפים (סנהדרין ק:). רב חסדא אמר בת [שנולדה] תחלה יפה לבנים דמרביה לאחאה [מגדלת אחיה]. ואמר רב חסדא לדידי בנתן עדיפי לי מבני (ב"ב קמא.). ויהי כי החל האדם לרוב על פני האדמה ובנים יולדו להם, ר' יוחנן אמר רבייה באה לעולם, ריש לקיש אמר מריבה באה לעולם (ב"ב טז:). ר"ש ברבי איתילידא ליה ברתא, הוה קא חלש דעתיה, א"ל אבוה רבייה באה לעולם. א"ל בר קפרא תנחומין של הבל ניחמך אבוך (שם). ר"ש בן אמי ילדה אשתו נקבה, חמתיה ר' חייא רבא, א"ל התחיל הקב"ה לברכך, א"ל מנא לך הא? א"ל הכתיב ויהי כי החל האדם לרוב וגו'. עלה אצל אביו, א"ל שמחך הבבלי? א"ל כן, וכן אמר לי, א"ל אעפ"כ צורך ליין יותר מן החומץ, צורך לחטים יותר מן השעורים. כשאדם משיא את בתו ומוציא הוצאותיו, הוא אומר לה לא יהי לך מחזורא סג) להכא (ב"ר פכ"ו). בנות איוב לא נכפלו סד) אלא ביופי (ב"ב טז:). רחילא בתר רחילא אזלא, כעובדי אמה כך עובדי ברתא (כתובות סג.). יהא אדם מצוי ליתן לבתו בעין יפה (ירוש' כתובות פ"ד יב). צרת הבת מהו?

כרחך תצטרך להוסיף קמח, וא"כ אין לדבר סוף. סא) אנשי חיל פורעי פרעות (פוגרומים). סב) בן תמליון, הוא רוח רעה ודבוק, ע"ש Bartholomaeus באגדות הנוצרים. וחכמי ישראל השתמשו בו לצרכם באחיזת עינים כדי לרפאות את בת הקיסר, ובשכר הרפואה יבטלו את הגזרה. אך ממדרש ויק"ר נראה כי היה אדם רע מעללים ומתלוצץ, ועי' נדרים כה. שבא מעשה זה לפני רבא ונקרא „קניא דרבא". סג) שלא תחזור לבית אביה. סד) כי כפל הבנות

(יבמות טז:). נמצא בנות זריזות ובנים שפלים (גיטין כה.). בנכסים מועטים הבנות יזונו והבנים יחזרו על הפתחים (כתובות פי"ג ג). בני בנות אינם כבנים (ירוש' יבמות פ"ו ו). בנות בנים הרי הן כבנים (ב"ר פצ"ד). בוגרת אינה רשאי לנוול עצמה בימי אבל אביה (תענית יג:).

[בנות ישראל] דרכן של בנות ישראל לא קולניות [משמיעות קול] ולא רגל רמה ולא פרוצות בשחוק (במד"ר פ"ט). דרכן של בנות ישראל להיות מכסות ראשיהן (ספרי נשא פי"א). דרך בנות ישראל להיות ראשיהן מכוסות, ודרך הגוים שהן מהלכות וראשיהן פרועות (במד"ר פט). בנות ישראל החמירו על עצמן (ברכות לא.). אזהרה לבנות ישראל שלא יצאו בפרוע ראש וכו'. אילימא בשוק? דת יהודית היא [ואסור], אלא בחצר? א"כ לא הנחת בת לאברהם אבינו שיושבת תחת בעלה (כתובות עב:). שקדו חכמים על תקנת בנות ישראל (כתובות ב.). ב"ש אומרים האשה נקנית בכסף בדינר או שוה דינר, רבא אמר טעמא דב"ש שלא יהו בנות ישראל כהפקר (קידושין יב.). שלא יהיו בנות ישראל מצויות להתגרש (ירוש' גיטין פ"ג ב). אין דרכן של בנות ישראל להתבזות על הכביסה (ב"ב נז:). בנות צדוקין בזמן שנהגו ללכת בדרכי אבותיהן הרי הן כמותן, פרשו ללכת בדרכי ישראל הרי הן כישראלית. רבי יוסי אומר לעולם הן כישראלית עד שיפרשו בדרכי אבותיהן (נדה לג:). בכה ר' ישמעאל ואמר בנות ישראל נאות הן אלא שהעניות מנוולתן. וכשמת ר' ישמעאל היו בנות ישראל נושאות קינה ואומרות: בנות ישראל אל ר' ישמעאל בכינה! וכן הוא אומר (ש"ב א) בשאול בנות ישראל אל שאול בכינה וגו' (נדרים סו:). ע"ע אם ובת.

בנים: א"ר ספרא בנים הרי הם כסימנים סה), ואית דאמרי בנים עדיפים מסימנים (יבמות יב:). רוב בנים דומין לאחי האם (ב"ב קי.). בני בנים הרי הן כבנים (יבמות סב:). קרו אינשי לבר ברא—ברא (ב"ב קמג:). בני ברתי בני נינהו (יבמות סב:). האי ברא והאי לאו ברא? (ב"ק ט.). אדם קורא לחתנו בנו ולכלתו בתו (ב"ר פפ"ד כא). הכותב נכסיו לבניו בחייו כקונה ארון לעצמו (ב"מ עה:). אמרי אינשי לא רצה להשתעבד לבניו, יבא וישתעבד לבנותיו (ילקוט תורה רמז שיח). ביקש יעקב לישב בשלוה קפץ עליו רוגזו של יוסף (ב"ר פפ"ד). תלו ביה סו) טפלי (חולין יח.). היינו דאמרי אינשי רחמי דאבא אבני, רחמי דבני אבני סז) דהוו ליה (סוטה מט.). מנעו את בניכם מן ההגיון (ברכות כח:). תני רשב"י אומר כל מי שיש לו בן יגע בתורה כאילו לא מת, שנאמר למען הביא ה' אל אברהם את אשר דבר עליו, אליו לא נאמר סח) אלא עליו (ב"ר פמ"ט).

כתיב והדד שמע במצרים כי שכב דוד עם אבותיו וכי מת יואב שר הצבא, מפני מה בדוד נאמרה בו שכיבה וביואב נאמרה בו מיתה? דוד שהניח בן כמותו נאמרה בו שכיבה, יואב שלא הניח בן כמותו נאמרה בו מיתה (ב"ב קט"ז.). אריב"ל כל אדם שאין לו בנים חשוב כמת שנאמר הבה לי בנים ואם אין מתה אנכי (בראשית ל). ותניא ארבעה חשובים כמת עני וכו' ומי שאין לו בנים (נדרים סד:). כאשר שאל ה' לדוד רצונך יכלו זרעיך או תמסר ביד אויב? אמר לפניו רבש"ע מוטב אמסר ביד אויב ולא יכלו זרעי (סנהדרין צה.). דרש ר' יהודה בכו בכו להולך, להולך בלא בנים (מ"ק כז:). לא בעיא הך איתתא חוטרא לידה סט) ומרה לקבורה? (יבמות סה:). בנים אתם לה' אלהיכם (דברים יד), בזמן שאתם נוהגין מנהג בנים אתם קרוים בנים וכו' ר"מ אומר בין כך ובין כך אתם קרוים בנים (קידושין לו.). כי הוו אתו לקמיה דרב יהודה אמר להו: יארוד ילדה ואבני מתא שדיא ע). כי הות אתו לקמיה דרב חסדא אמר להו: כפו אסיתא בצבורא וליקום ולימא: עורבא בעי בניה וההוא גברא לא בעי בניה (כתובות מט:). ר"מ היה סופר ומשכורתו הלת סלעין בכל שבוע, והוה אכיל ושתה בחדא ומתכסי בחדא ומפרנס אוחרתא לרבנן, אמרין ליה תלמידוי, רבי! בניך מה את עביד עליהון? אמר לון: אי הוון צדיקים כההוא דאמר דוד ולא ראיתי צדיק נעזב וזרעו מבקש לחם, ואם לאו מה אני אניח את שלי לאויבי המקום? לכן אמר שלמה ומי יודע החכם יהיה או סכל (קהלת רבה פ"ב). אמר רבא חיי בני ומזוני לאו בזכותא תליא מלתא אלא במזלא (מ"ק כח.). אמר ר"מ בשעה שעמדו ישראל על הר סיני לקבל התורה אמר להם הקב"ה: איעיקי [שבועה]! אני נותן לכם את התורה, אבל הביאו לי ערבים טובים שתשמרוה. אמרו לפניו רבש"ע אבותינו ערבים לנו. אמר להם אבותיכם צריכין ערבים, כי יש לי עליהם: אברהם אמר במה אדע כי אירשנה, יצחק היה אוהב לעשו ואני שנאתיו, יעקב אמר נסתרה דרכי מה' (ישעיה מ). אמרו לפניו רבש"ע נביאנו ערבים לנו, אמר להם יש לי עליהם,

---

אינה ברכה. סה) היולדת בנים סימן הוא שיצאה מכלל קטנות ואינה צריכה להביא סימנים אחדים. סו) בנים קטנים תלוים עליו לפרנסם. סז) אבל הוא לא יאהב את אביו כאהבת האב לבנו. סח) עליו משמע על עצמו יביא ואברהם כבר מת בימים ההם. סט) מקל שתשען עליו לעת זקנתה ואם תמות יקברנה. ע) כשבאו לפניו אבות שלא זכו בניהם אמר להם: התנין הוליד תולדות והטיל פרנסתו על הצבור. ורב חסדא אמר, כפו מכתשת על פיה ויעמוד זה על גב שוליה ויכריז ויאמר על עצמו שהוא רע מן העורבים, כי לא יכלו ב"ד לכופו להזין הבנים ע"פ

שנאמר כשועלים בחרבות נביאיך ישראל היו (יחזקאל יג). אלא הביאו לי ערבים טובים ואתנה לכם. אמרו, הרי בנינו ערבים אותנו. אמר הקב"ה, הא ודאי ערבים טובים! ועל ידיהם אתננה לכם, הה"ד מפי עוללים ויונקים יסדת עוז (תהלים ח), ואין עוז אלא תורה שנאמר ה' עוז לעמו יתן (שם כט). בשעה שהלוה נתבע ואין לו מה לשלם, מי נתפש לא הערב? הה"ד (הושע ד) ותשכח תורת אלהיך אשכח בניך גם אני (שה"ש רבה"א). בזכות הבנים אבותיהם מתכבדים (תנחומא ויקרא ס' ה). ע"ע אב ובן; אם ובת; בנות; זכות אבות.

בנין: מנהגו של אדם בונה בית ואח"כ מכנים לתוכו כלים (ברכות נה.). אומנין בניין ארכיטקטין שלשתן שם אחד (ירוש' ברכות פ"ט). בנוהג שבעולם מלך ב"ו בונה פלטין, אינו בונה אותה מדעת עצמו אלא מדעת אומן, והאומן אינו בונה אותה מדעת עצמו א"א דיפתראות ופנקסאות יש לו, לדעת היאך הוא עושה חדרים, היאך הוא עושה פשפשין, כך היה הקב"ה מביט בתורה ובורא את העולם (ב"ר פ"א). ערי מסכנות לפרעה, שמסכנות את בוניהם, שכל העוסק בבנין מתמסכן [נעשה עני] וכו' (יבמות סג. שמ"ר פ"א). משל למה"ד לאחד שהיה לו שפעת קורייה [קורה חזקה וחלקה] איכן הוא נותנה? לא באמצע הטרקלין כדי שתהיה סובלת קורות שלפניה וקורות שלאחריה? כך מפני מה ברא הקב"ה לאברהם אבינו באמצע הדורות? כדי שיסבול הדורות שלפניו והדורות הבאים אחריו (קהלת רבה פ"ג). נעץ [גבריאל] קנה בים ועלה בה שרטון ועליו נבנה כרך גדול וזהו איטליא של יון (שבת נו:). מי שלא ראה ביהמ"ק בבניינו לא ראה בנין מפואר מימיו (סוכה נא:). בנין של שמחה, בית חתנות לבנו (תענית יד:). אפשר אדם בונה בית לבנו קטן קודם שיבנה לבנו גדול? (סוטה לד:). מיכה שנתמעך בבנין (סנהדרין קא:). מה עשו אבותי לאבותיך, מהם מיעבו בבנין (שם קיא.). היינו דשמיע לי עלייכו דרמיתו דקלי עא) וזקפיתו להו (סנהדרין ל:). אינהו סתרי ואנן בונין (ע"ז ב:). אם יאמרו לך זקנים סתור וילדים בנה, אל תבנה, שסתירת זקנים בנין, ובנין נערים סתירה (מגילה לא:). כבר בנית ואי אתה יכול לסתור, כבר גדרת ואי אתה יכול לפרוץ (ברכות סג.). ת"ח נקראין בנאין שעוסקין בבנינו של עולם כל ימיהן (שבת קיד.). ע"ע בית; דירה.

בעל ואשתו: ע' אישות

בעל הבית: כל מה שיאמר בעל הבית עשה חוץ מצא (פסחים פו:). בעל הבית בוצע והאורח מברך (ברכות מו.). אנא קדים שחין נורא עב) מקמא דידך (ערכין יא:). בעל הבית יודע באיזה מקום הפקיד כליו (תנא דבי אליהו רבה פ"י). ע"ע אדון; פועל ובעל הבית.

בעל חוב: פריעת בעל חוב מצוה (כתובות פו.). איזהו דרך רעה שיתרחק ממנה האדם? אמר רבי שמעון הלוה ואינו משלם, אחד הלוה מן האדם כלוה מן המקום (אבות פ"ב ט'). הרי שהיו נושין בו אלף זוז ולבש איצטלא בת מאה מנה, מפשיטין אותה ממנו ומלבישים אותו איצטלא הראויה לו. תנא משום ר"ע כל ישראל ראוין לאותה איצטלא (ב"מ קיג:). א"ר נחמן אפילו בעל חוב [יורדין ב"ד לנכסיו לגבות שלא בפניו], שלא יהא כל אחד ואחד נוטל מעותיו של חבירו והולך ויושב במדינת הים, ואתה נועל דלת בפני לוין (כתובות פח.). אמרי אינשי ממרי רשותיך פארי אפרע [מבעל חובך תקבל אפילו סובין בתשלומין] (ב"מ קיח.).

בעלי אגרופין: אגרופו של בן אבטיח כראש גדול של אדם (בכורות יז:). אוי לי מבית ישמעאל בן פיאבי אוי לי מאגרופן (פסחים נז.). אותן בני אדם, הן אמה וכובען אמה ומדברין מחצייהן עג) ושמותן מבוהלין וכו' אומרים כפותו! כפותין, הרוגו! הורגין (גיטין יד:). כגון הני דבי בר אלישיב דכפתי ושקלי לאלתר (שם). כל דאלים גבר (גיטין ס:). חיישינן לבעלי זרועות (ב"מ קיח.) ע"ע אגרוף.

בעלי חיים: ע' בהמה וחיה

בעלי תריסין: ע' תוארים

בעלי תשובה: ע' תשובה

בקור חולים: אמר ריש לקיש רמז לבקור חולים מן התורה מנין? שנאמר אם כמות כל אדם ימותון אלה ופקודת כל אדם וגו' אלה שהן חולין ומוטלין בעריסתן ובני אדם מבקרין אותן (נדרים לט:). א"ר אחא בר חנינא כל המבקר חולה נוטל אחד מששים בצערו, אם כן ליעלון שיתין ולוקמיה? א"ל כשיעורייתא דבי רבי [שלקח חלק עשירי ממה שנשתייר] ובבן גילו (שם). יצא ר"ע ודרש כל שאינו מבקר חולים כאילו שופך דמים (שם). המבקר חולים אוכל פירותיהם [של המצוה] בעוה"ז והקרן קיימת לעוה"ב (שבת קכז.). לא לסעוד איניש קצירא [חולה]

הדין. עא) קוצצין דקלים וחוזרין ונוטעין אותן, כלומר בונים וסותרים, שפירשתם לי קושיא וחזרתם וסתרתם הפירוש. עב) אני הסקתי אש בביתי קודם שהסקת אתה אש בביתך, כלומר השתמשי בבית קודם ממך כי אני בעל הבית. עג) אנשי מדות גבוהים בקומה ומלבושיהם איומים, וקולם עבה ונראה כאילו יצא מטבוריהם.

לא בשלש שעי קדמייתא ולא בשלש שעות אחרונות, ואין מבקרין לא חולי מעיים ולא חולי העין ולא מיחוש הראש (נדרים מא.). רבה בר בר חנה חלש, עול לגביה רב יהודה ורבנן לשיולי ביה, בעו מיניה וכו' (גיטין טז:). ע"ע ח ו ל י.

בקורת: משל למלך ב"ו שבנה פלטין, והבריות נכנסין לתוכה ואומרים: אילו היו העמודים גבוהין היתה נאה, אילו היו הכתלים גבוהין היתה נאה, אילו היתה התקרה גבוהה היתה נאה. שמא יבא אדם ויאמר אילו היו לי שלש עינים, אילו היו לי שלש רגלים היה יפה לי, אהמהא! את אשר כבר עשהו (קהלת ב), לא נאמר כאן, אלא אשר כבר עשוהו [לשון רבים], כביכול מלך מלכי המלכים ב"ה ובית דינו נמנים על כל אבר ואבר משלך ומעמידך על מכונך וכו' (ב"ר פי"ב). אין אומרין בקרו גמל בקרו חזיר [לקרבן אם הוא בעל מום], א א בקרו טלא, ואיזהו זה ת"ח שפירש מן התורה (חגיגה ט:). אמר להו רבא לרב פפא ולרב הונא, כי אתי פסקא דדינא דידי קמייכו וחזיתו ביה פירכא, לא תקרעוה עד דאתיתו לקמאי, אי אית לי טעמא אמינא לכו, ואי לא הדרנא בי (ב"ב קל:). דקדקתם אחרי ולא העליתם בידכם כלום (כריתות יט:). אין משיבין את הארי עד) לאחר מותו (גיטין פג.). א"ל ר' ירמיה לרבי זריקה, פוק עיין במכילתך, עה) נפק דק ואשכח (גיטין מד.). ר' חייא בר רב שדי גירי עו) ובדיק (נדרים עו:). מנשה בן חזקיה המלך היה יושב ודורש באגדות של דופי, אמר וכי לא היה לו למשה לכתוב אלא ואחות לוטן תמנע? (סנהדרין צט:). זייפהם תורתכם [אמרו לשמרונים] ולא העליתם בידכם כלום (שם צ:). אין הקב"ה נותן גדולה לאדם עד שבודקו בדבר קטן ואח"כ מעלהו לגדולה (שה"ש רבה פ"ב). פכור הרעיה היך תרעך עז) פכור ומקולקל (ב"ר ריש פס"ז). מעשה באדם אחד שהיה קורא [מפטיר] למעלה מרבי אליעזר הודע את ירושלם את תועבותיה (יחזקאל יז), אמר לו עד שאתה בודק בתועבות ירושלם, צא ובדוק בתועבות אמך. בדקו אחריו ומצאו בו שמץ פסול (מגילה כה:). ע"ע ב ד י ק ה; ת ו כ ח ה.

בקיאות: טוב מלא כף נחת ממלא חפנים עמל ורעות רוח (קהלת ד), טוב מי ששונה שני סדרים ורגיל בהן, ממי ששונה הלכות רבות ואינו רגיל בהן, אלא ורעות רוח, רעותיה דמיתקרי בר הילכן; טוב מי ששונה הלכות ורגיל בהן ממי ששונה הלכות ומדות ואינו רגיל בהן, אלא ורעות רוח, רעותיה דמתקרי בר מכילתא; טוב מי שהוא שונה הלכות ומדות ורגיל בהן, ממי שהוא שונה הלכות ומדות ותלמוד ואינו רגיל בהן, אלא ורעות רוח, רעותיה דמתקרי בר אולפן (ויק"ר פ"ג). שלח יוחנן בן בג בג אצל רבי יהודה בן בתירה לנציבין שמעתי עליך שאתה אומר ארוסה בת ישראל אוכלת בתרומה. שלח לו, ואתה אי אתה אומר כן? מוחזקני בך שאתה בקי בדברי תורה, לדרוש בק"ו אי אתה יודע? (קידושין י:). משה רבינו בקי בחשבונות הוי (בכורות ה:). אדם גדול הוא ובקי בברכות (ברכות לח.). מורידין לפני התיבה מי שבקי לקרות בתנ"ך מדרש וכו' ובקי בברכות (תענית טז.). אינהו בקיאי בחסירות ויתירות (קידושין ל.). ריב"ל בקי באגדה (ב"ק נה.). שלא היו בקיאין בהלכות טומאה וטהרה (סנהדרין צד:). אע"ג דרבנן קשישי אתון, פרסאי בצרכי סעודה בקיאי מינייכו (ברכות מו:). בית גרמו היו בקיאין במעשה לחם הפנים וכו' בית אבטינס היו בקיאין במעשה הקטרת (יומא לח.). שמא יאמרו הרמאין אין ת"ת בקיאין במעשה ידינו (ב"ב פט:). הוה בקי במרגליתא בכל מילא ולא הוה ליה עניל [ככר לחם] למיכל, קרי עליה לא לחכמים לחם (ירוש' בכורים פ"ג ג). יודעים לשער כמה טפות יש בים ואין להם פת לאכול ולא בגד ללבוש (הוריות י.). שהיו בקיאין בישובה של ארץ (שבת פה.). מדבריו של רבי ניכר שאינו בקי בתרנגולין (חולין נז.). לא מצינו שועל עח) שמת בעפר פיר (כתובות עא:). ע"ע ר ג י ל ו ת.

בקשה: אין „נא" אלא לשון בקשה (סוטה י:). אין מתענין על שני דברים כאחת, מן הרא (עזרא ח) ונצומה ונבקשה מאלהינו על זאת וכו' (ירוש' תענית פ"ד). ארבעה מלכים היו מה שתבע [בקש] זה לא תבע זה, ואלו הן: דוד ואסא ויהושפט וחזקיהו. דוד אמר ארדוף אויבי ואשיגם (תהלים יח), א"ל הקב"ה אני עושה כן, הה"ד ויכם דוד מהנשף ועד הערב למחרתם (ש"א ל). עמד אסא ואמר אני אין בי כח להרוג להם, אלא אני רודף אותם ואתה עושה. א"ל הקב"ה כן אני עושה, שנאמר וירדפם אסא וגו' (דהי"ב יד), לפני אסא אין כתיב כאן אלא לפני ה' ולפני מחנהו. עמד יהושפט ואמר אני אין בי

עד) אם הוא ת"ח מומחה קשה לבקר אחר דבריו אחרי מותו, כי אפשר שאם היה בחייו היה נותן טעם לברר אותם. עה) עיין במשנה הסדורה לך לידע מה להשיב. נפיק דק ואשכח הוא כעין הפתגם הרומי veni, vidi, vici, ־באתי, ראיתי ונצחתי. עו) שלא היה מעיין כ"כ בנדר כדי להתירו, אלא בעוד שהיה מתעסק לירות חצים היה בודק אדם הבא לפניו להתיר נדרו, ומצא פתח בלי עיון כלל. עז) אתה שברת שערים של אחרים ואינך רואה כי השער שלך שבור ורעוע, ע"ד קשוט עצמך ואח"כ קשוט אחרים. עח) אין שועל מת בעפר חפירתו במקום שהוא יושב תמיד ובקי ורגיל במוצאותיו ויודע איך להנצל משם.

כח להרוג ולא לרדוף, אלא אני אומר שירה ואתה עושה, א"ל הקב"ה אני עושה, שנאמר ובעת החלו ברינה ותהלה (שם כ). עמד יחזקיה ואמר אני אין בי כח לא להרוג ולא לרדוף ולא לומר שירה, אלא אני ישן על מטתי ואתה עושה, א"ל הקב"ה אני עושה, שנאמר (מ"ב כ) ויהי בלילה ההוא ויצא מלאך ה' ויך במחנה אשור (פתיחתא איכה רבתי). שלשה דברים בקש משה מלפני הקב"ה ונתן לו (ברכות ז.). כיון שבאו לאותו מעשה [עון העגל] לא הניח משה זויות בקרקע ההר שלא נחבט עליה ומבקש תפלה ורחמים על ישראל (קהלת רבה פ"ד). הני תלת מילי בעיא [בקש] קמי שמיא: חוכמתיה דר' הונא ועותריה דרב חסדא וענותנותיה דרבה בר ר"ה (מו"ק כח.). לעולם יבקש אדם רחמים על מדה זו (שבת קנא:). חרבי זו תפלה קשתי זו בקשה (ב"ב קכג.). הרים וגבעות, שמים וארץ בקשו עלי רחמים (ע"ז יז.). יוצאים לבית הקברות כדי שהמתים יבקשו עלינו רחמים (תענית טז.). צריך להודיע צערו ברבים, ורבים מבקשים עליו רחמים (ברכות סז.). המבקש על חבירו אין צריך להזכיר שמו (ברכות לד.). המבקש מטו [סליחה] מחבירו אל יבקש יותר משלש פעמים (יומא פז.). המבקש על חבירו והוא צריך לאותו דבר הוא נענה תחלה (ב"ק צב.). אלימלך ובניו נענשו שהיו להם לבקש רחמים על בני דורם (ב"ב צ:). יהא רעוא דאימא מלתא דתתקבל (ביצה לח.). ע"ע רחמים; תפלה.

בר יוכני: ע' ביצה

בר כוכבא: בר כוכבא מלך תרתין שנין ופלגא (סנהדרין צג:). ר"ע היה דורש דרך כוכב מיעקב (במדבר כד) דרך כוזיבא מיעקב, וכד הוה חמי בר כוזיבא הוה אמר: דין הוא מלכא משיחא! אמר ליה ר' יוחנן בן תורתא, עקיבא! יעלו עשבים בלחייך ועדיין בן דוד לא יבא (ירוש' תענית פ"ד ג). בן כוזיבא היו לו מאתים אלף מקוטעי אצבע. עט) שלחו חכמים ואמרו לו עד מתי אתה עושה את ישראל בעלי מומין? אמר להם וכי היאך אפשר לבודקן? אמרו לו כל מי שאינו רוכב על סוסו ועוקר ארז מן לבנון לא יהיה נכתב באיסטרטיא [בצבא] שלך. והיו לו מאתים אלף כך ומאתים אלף כך. וכד הוה נפיק לקרבא הוה אמר רבונא דעלמא! לא תסעוד ולא תכסוף פ) הלא אתה אלהים זנחתנו ולא תצא בצבאותינו (ירוש' שם). ומה היה עושה בן כוזיבא? היה מקבל אבני בליסטרא באחת מארכבותיו וזורקן והורג מהן [חיל אדריינוס] כמה נפשות. שלש שנים ומחצה הקיף אדריינוס קיסר לביתר, והיה שם ר' אלעזר המודעי עסוק בשקו ובתעניתו, ובכל יום ויום היה מתפלל ואמר רבש"ע אל תשב בדין היום. לבסוף נתן [אדריינוס] דעתו לחזור, אתא חד כותאי ומצאו. א"ל אדוני! כל יומין דהדא תרנגולתא מתגעגעה בקיטמא פא) לית את כביש לה, אלא המתין לי דאנא עביד לך דתכבשינה. מיד עייל ביה בבוביא דמדינתא ואשכחיה לר"א דהוה קאים ומצלי, עבד גרמיה לחיש באודניה דר"א, אזלון ואמרון לבן כוזיבא חביבך ר"א בעי לאשלמא מדינתא עם אדריינוס. שלח אתייא לההוא כותאי, א"ל מאי אמרת ליה? א"ל אין אנא אמר לך מלכא קטיל ליה לההוא גברא, ואין לית אנא אמר לך את קטל לההוא גברא, אבל מוטב ליקטליה ההוא גברא לגרמיה ולא תפרסין מיסטורין דמלכותא. כיון דחסל ר"א צלותיה, שלח ואייתיה, א"ל מה אמר לך הדין כותאי? א"ל לית אנא ידע מה לחש לי באודני ולא שמעת ליה כלום דאנא בצלותי קאתינא. נתמלא בן כוזיבא רוגזא, יהיב ליה חד בעיטה ברגליה וקטליה, יצאה בת קול ואמרה (זכריה יא) הוי רועי האליל עוזבי הצאן חרב על זרועו ועל עין ימינו. אמרה לו אתה סמית זרוען של ישראל וסמית עין ימינם, לפיכך זרועו של אותו האיש יבש תיבש ועין ימינו כהה תכהה. מיד גרמו עונות ונלכדה ביתר ונהרג בן כוזיבא. אייתיאו רישיה לבי אדריינוס, אמר מאן קטליה לדין? א"ל חד גונתאי [איש חיל] אנא קטלתיה לדין, א"ל זיל ואייתיה לי, אזל ואייתיה ואשכח עכנא [נחש] כריכה על צואריה, א"ל אילו לא אלהיהון קטליה לדין מאן הוה יכיל ליה? וקרא עלוי (דברים לב) אם לא כי צורם מכרם וגו' (איכה רבתי פ"ב, גיטין נח.).

בר מצוה: בן שלש עשרה למצות (אבות פ"ה). ויגדלו הנערים, ר' לוי אמר משל להדס ועצבונית [קוצים] שהיו גדלים זה על גבי זה, וכיון שהגדילו והפריחו זה נותן ריחו וזה חוחו, כך כל י"ג שנה שניהם [יעקב ועשו] הולכים לבית הספר, ושניהם באים מבית הספר, לאחר י"ג שנה זה הולך לבתי מדרשות וזה הולך לבתי ע"ז. א"ר אלעזר צריך אדם להטפל בבנו עד י"ג שנה, מיכן ואילך צריך שיאמר ברוך שפטרני מעונשו של זה (ב"ר פס"ג). ע"ע סיום; מצות.

ברברים: אמר נבל בלבו אין אלהים (תהלים יד), במתניתא תנא, אלו אנשי ברבריא ואנשי מרטניא שמהלכין ערומים בשוק, שאין לך משוקץ

עט) שהיו נבדקים אם הם אבירי לב ע"י שנשכו אצבע מידיהם בשיניהם. פ) לא תעזרנו ולא תסייע את אויבינו, אלא תנוח הכל אל הטבע. פא) התרנגולת מתפלשת באפר, על ר"א אמר שהיה לבוש שק ואפר בתעניות ומתפלל על ישראל, ובערמה לחש באזני ר"א דבר שלא שמע כדי להונות את בר כוכבא, כי ר"א רוצה למסור העיר ביד

ומתועב לפני המקום יותר ממי שמהלך בשוק ערום (יבמות סג:).

בְּרוּר: אר"א כמה דיות משתפכות, כמה קולמוסין משתברין כדי לכתוב „בני חת". עשרה פעמים כתיב בני חת, כנגד עשרת הדברות, ללמדך שכל מי שהוא מבֹרר פב) מקחו של צדיק כאילו מקיים עשרת הדברות (ב"ר פנ"ח). מילא דלא מחוורא, פג) מסמכין לה מן אתרין סגין (ירוש' ברכות פ"ב ג). נפל פותא פד) בבירא (ברכות נו.). שלח להו וכו' והעמידו הדבר על בריו והודיעוני (גיטין פט:).

ברזל: כיון שנברא הברזל התחילו האילנות מרתתים [שלא יקוצץ בהם]. אמר להם מה לכם מרתתים? עץ מכם אל יכנס בי ואין אחד מכם ניזוק (ב"ר סוף פ"ה). המזבח נבנה להאריך שנותיו של אדם והברזל לקצר שנותיו, אינו רשאי להניף המקצר על המאריך (מכילתא יתרו, מדות פ"ג ד). דור המבול התפאר: יש לנו אשיות [עששיות] ברזל שאנו מחפין את הקרקע (סנהדרין קח:). נגרא דפרזלא [עשת] דשליט בפרזלא (שם צו:). ברזל כל זמן שהוא בתוך האור עושין ממנו כל כלים שירצו (אדר"נ פט"ז). אמר שמואל מפני מה לא נאמרה יד בברזל? פה) שהברזל ממית בכל שהוא לפיכך לא נתנה תורה בו שיעור (סנהדרין עו:).

בריאה: שאל אבנימוס הגרדי את חכמינו ז"ל, אמר להם הארץ היאך נבראת תחלה? אמרו לו אין אדם בקי בדברים אלו, אלא לך אצל אבא יוסף הבנאי, הלך ומצאו שהוא עומד על הקרויא, א"ל שאלה יש לי לשאול אותך, א"ל איני יכול לירד מפני שאני שכר יום, אלא שאל מה תבקש. א"ל היאך נבראת הארץ תחלה? א"ל נטל הקב"ה עפר מתחת כסא הכבוד וזרק על המים ונעשה ארץ, וצרורות קטנים שהיו בעפר נעשו הרים וגבעות, שנאמר (איוב לד) בצקת עפר למוצק ורגביה ידובקו (שמ"ר ריש פי"ג). עולם נברא בעשרה דברים: בחכמה ובתבונה ובדעת ובכח ובגערה ובגבורה, בצדק ובמשפט, בחסד וברחמים (חגיגה יב.). ר' ברכיה בשם ר' סימון אמר לא בעמל ולא ביגיעה ברא הקב"ה את עולמו (ב"ר פ"י). א"ר יהודה אמר רב, בשעה שברא הקב"ה את העולם היה מרחיב והולך כשתי פקעיות של שתי עד שגער בו הקב"ה והעמידו שנאמר עמודי שמים ירופפו ויתמהו מגערתו (חגיגה יב.). ר' יצחק אומר אבן ירה הקב"ה בים וממנו נשתת העולם (יומא נד.). כל מעשי בראשית בקומתן נבראו, לדעתן נבראו, בצביונן נבראו (חולין ס.). אף צבת בצבת עשויה (אבות פ"ה). כל מה שברא הקב"ה לא ברא דבר אחד לבטלה (שבת עז:). כל מה שברא הקב"ה בעולמו ברא דבר כנגדו, ברא הרים וגבעות ברא ימים ונהרות וכו' (חגיגה טו.). הכל ברא הקב"ה בעולמו חוץ ממדת השקר והעולה (פסיקתא רבתי, עשרת הדברות א, תנא דבי אליהו זוטא פ"ג). יודע היה בצלאל לצרף אותות שנבראו בהן שמים וארץ (ברכות נה.). כל מה שברא הקב"ה בעולמו זכר ונקבה בראם (ב"ב עד.). נוח לו לאדם שלא נברא יותר משנברא (עירובין יג:). לפיכך כל אחד ואחד חייב לומר בשבילי נברא העולם (סנהדרין לז.). אר"א בר זימרא אם מתכנסין כל באי העולם לברוא אפילו יתוש אחד אין יכולין לזרוק בו נשמה (ב"ר פל"ט סוף). משנברא העולם ועד שהיה משה בן ל"ב שהתחיל להורות לישראל במצרים — אלפים וארבע מאות שנה (במדבר רבה פי"ד). ע"ע ארץ; שמים.

בריאות: א"ל אליהו לר' נתן אכול שליש ושתה שליש והנח שליש, לכשתכעוס תעמוד על מילואך. תני רבי חייא הרוצה שלא יבא לידי חולי מעיים יהא רגיל בטיבול קיץ וחורף, סעודתך שהנאתך ממנה מיתוך ידך הימנה, ולא תשהה עצמך בשעה שאתה צריך לנקביך (גיטין ע.). שעה רביעית מאכל פועלים, שעה חמישית מאכל ת"ח, ששית מאכל כל אדם וכו' מכאן ואילך כזורק אבן לחמת, אמר אביי לא אמרן אלא דלא טעים מידי בצפרא, אבל טעים מידי בצפרא לית לן בה (פסחים יב:). אל ירגיל עצמו בישיבה תמיד כי קשה לתחתוניות, ולא בעמידה כי קשה ללב, ואל ירבה בהליכה כי קשה לעינים, כ"א שליש בישיבה שליש בעמידה ושליש בהליכה (כתובות קיא:). לא יאכל אדם אלא לתאבון וכו' ומי שאין לו חמשים מנה לא יאכל בשר אלא משבת לשבת וכו'. א"ר יוחנן, אבא ממשפחת בריאים הוה ויכול לחית בלי בשר בימי השבוע, אבל כגון אנו [חלושים] מי שיש לו פרוטה בתוך כיסו יריצנה לחנוני לקנות בשר (חולין פד.). כל מלי דמעלי להאי קשי להאי — בר מזנגבילא רטיבא ופלפלי אריכא ופת נקיה (פסחים מב.). א"ר פפא סבא משמיה דרב: בבל בריאה [לענין יחוס], מישון מתה, מדי חולה, עילם גוססת (קידושין עא:). ע"ע רפואות.

בריוני: אבא סקרא ריש בריוני דירושלם, בר אחתיה דר' יוחנן בן זכאי הוה, שלח ליה תא בצנעא לגבאי וכו' (גיטין נו). ע"ע בעלי אגרופין.

האויב. פב) מבורר מכל ערעור ופקפוק קנין מערת המכפלה. פג) דבר שאינו מבורר על נכון מבקשין לו אסמכתא ממקומות רבים, ע"ד דברי תורה עניים במקום זה ועשירים במקום אחר. פד) דלי או כד, כלומר קשה לברר הדבר. פה) כמו שנאמר באבן יד בכלי עץ יד (במדבר לה),

בריות: בתורה ובנביאים ובכתובים מצאנו שאדם צריך לצאת ידי הבריות, כדרך שהוא צריך לצאת ידי המקום: בתורה מנין דכתיב והייתם נקיים מה׳ ומישראל (במדבר לב), בנביאים מנין דכתיב אל אלהים ה׳ הוא יודע וישראל הוא יודע (יהושע כב), בכתובים מנין שנאמר (משלי ג) ומצא חן ושכל טוב בעיני אלהים ואדם (ירוש׳ שקלים פ״ג). כל שרוח הבריות נוחה הימנו רוח המקום נוחה הימנו, וכל שאין רוח הבריות נוחה הימנו אין רוח המקום נוחה הימנו (אבות פ״ג י). א״ל ר׳ דוסתאי לר׳ ינאי אביו, ראיתי אותן בני אדם [בבבל] הן אמה וכובעיהם אמה ומדברין מחציין וכו׳ (ירוש׳ גיטין פ״א). אדם נברא בערב שבת [אחר כל הבריות] שאם תזוח דעתו עליו אומר לו יתוש קדמך במעשה בראשית (סנהדרין לח.). כל זמן שאדם חי אימתו מוטלת על כל הבריות והחיות והרמשים, שנאמר ומוראכם וחתכם וגו׳ (בראשית ט), כיון שמת נטלה אימתו וצריך שימור (קהלת רבה ה). אוי להן לבריות שרואות ואינן יודעות מה רואות, עומדות ואינן יודעות על מה הן עומדות וכו׳ (חגיגה יב:). א״ר אבין ארבעה מיני גאים נבראו בעולם: גאה שבבריות אדם, גאה שבעופות נשר, גאה שבבהמות שור, גאה שבחיות ארי וכו׳ (שמ״ר פכג). וימח את כל היקום (בראשית ז), אם אדם חטא בהמה מה חטאה? משל לאדם שעשה חופה לבנו והתקין מכל מיני סעודה, לימים מת בנו עמד ופיזר את חופתו, אמר כלום עשיתי אלא בשביל בני, עכשיו שמת, חופה למה לי? אף הקב״ה אמר כלום בראתי בהמה וחיה אלא בשביל אדם, עכשיו שאדם חטא בהמה וחיה למה לי? (סנהדרין קח.). אליהו ז״ל שאל לרבי נהוריי מפני מה ברא הקב״ה שקצים ורמשים בעולמו? א״ל לצורך נבראו. בשעה שהבריות חוטאים הוא מביט בהן ואומר: מה אלו שאין בהן צורך הרי אני מקיימן, אלו שיש בהן צורך לא כ״ש! ועוד שיש בהן צורך: זבוב לצירעה, פשפש לעלוקתא, נחש לחפפית, שבלון לחזזית, סממית לעקרב (ירוש׳ ברכות פ״ט). אפילו דברים שאתה רואה אותן שהן מיותרים כגון זבובין ופרעושין, אף הן בכלל ברייתו של עולם (ב״ר פ״י ח). כל שיש ביבשה יש בים [דוגמתן] חוץ מן החולדה וכו׳. כשהיה ר״ע מגיע לפסוק זה מה רבו מעשיך ה׳ (תהלים קד), אמר יש לך בריות גדולות בים ויש לך בריות גדולות ביבשה, שביבשה אילמלי יורדות לים מיד מתות; יש לך בריות גדלות באויר ויש לך בריות גדלות באור וכו׳ (חולין קכז.). בהמה שנבראת מן היבשה הוכשרה בשני סימנים, עוף שנברא מן הרקק הוכשר בסימן אחד, דגים שנבראו מן המים הכשירן בלא כלום (חולין כז:). בהמות בהררי אלף (תהלים נ). ר׳ יוחנן אמר בהמה אחת היא רבוצה בין אלף הרים, ואלף הרים מגדלין לה כל מיני מאכל לצדיקים לעתיד לבא וכו׳. ומהיכן הוא שותה? ריב״ל אמר כל מה שהירדן עושה לששה חדשים ומכנים הוא עושה גמיעה אחת, שנאמר כי יגח ירדן אל פיהו (איוב מ). ר׳ הונא אמר בשם ר׳ יוסף אין בו כדי לכלוך פה, ומהיכן הוא שותה? תני בשם רשב״י ונהר יוצא מעדן ויובל שמו שנאמר ואל יובל ישלח שרשיו (ירמיה יז) וממנו שותה (במד״ר פכ״א). תחש שהיה בימי משה בריה בפני עצמה היה (שבת כח:). כוי פו) בריה בפני עצמה היא (יומא עד:). תני אבימי שבע מאות מיני דגים הן, ושמונה עשר מיני חגבים, ולעופות טהורים אין מספר (חולין סג:). אמר הקב״ה הם הביאו בריה שלא בראתי בעולמי [פרד] אף אני אביא עליהם בריה שלא בראתי בעולמי והוא ערוד הנולד מנחש וצב (חולין קכז.). כל שאזניו דקות אמו סוסיא ואביו חמור, ושאזניו גדולות אמו חמורה ואביו סוס (ילקוט תורה רמז קלט). כל שיש לו קרנים יש לו טלפים, ויש שיש לו טלפים ואין לו קרנים; כל שיש לו קשקשת יש לו סנפיר, ויש שיש לו סנפיר ואין לו קשקשת (נדה נא:). אמר רב ניזהא פז) דתורא הן הן, ניזהא דאריה זה זה, ניזהא דגמלא דא דא, ניזהא דארבא הילני הייא (פסחים קיב:). מאי טעמא נמלא זוטר גנובתיה [זנבו]? משום דאכיל פח) כיסי (שבת עז:). מאי טעמא האי תימורא [רים עין התחתון] דתרנגולא מדלי לעילא? משום דדיירי אדפי, פט) ואי עייל קוטרא מתעוורא (שבת עז:). [האיל] כשהוא חי קולו אחד וכשהוא מת קולו צ) שבעה (קנים סוף פ״ג). לית בקא [יתוש] בר יומא, ולית דיבבא [זבוב] בר שתא (חולין נח:). אין השד יכול לברוא בריה פחות מכשעורה (סנהדרין סז:). אין פרה וחזירה יוצאת מאלכסנדריא של מצרים אלא א״כ חותכין האם שלה, צא) כדי שלא תלד (סנהדרין לג.). מימי לא ראיתי צבי קייץ וארי סבל ושועל חנוני, והן מתפרנסין שלא בצער (קידושין פב:). ע״ע ב ה מ ה ו ח י ה; צ ע ר ב ע ל י ח י י ם.

בריחה: ויבקש להרוג את משה ויברח משה (שמות ב). וכי יש אדם יכול לברוח מן המלך? אלא מלמד שהיה עומד ונדון באותו היום, וחייבו להתיז את ראשו וכו׳. אמר בר קפרא מלמד שירד מלאך בדמותו של משה ותפשו את המלאך והניחו את משה לברוח (שה״ש רבה ז). פנו לכם א״ר חייא

משמע שיש בה מלא אחוזה דבעינן שיעורא, אבל בברזל כתיב ואם בכלי ברזל הכהו ולא נאמר בו יד. פו) מין בהמה הנולדה מן תיש וצבייה. פז) גערה שגוער בו להבריחו או כדי שיעשה מלאכה. פח) קוצים, וכדי שלא ידבקו בזנבו נעשה קצר. פט) תרנגול עולה בלילות על הקרשים והקורות בבית, וכשעולה העשן נכנס בעיניו. צ) מקרניו

אמר להם, אם ראיתם אותו שמבקש להתגרות בכם אל תעמדו כנגדו, אלא הצפינו עצמכם ממנו עד שיעבור עולמו (דברים רבה פ"א). שנו רבותינו מי שהיה נרדף מן הגוים או מן הלסטים מחלל את השבת בשביל למלט את נפשו. מעשה שבאו לגדולי ציפורי כתבים רעים מן המלכות, הלכו ואמרו לר' אלעזר בן פרטא, רבי! כתבים רעים באו לנו מן המלכות מה אתה אומר, נברח? והיה מתיירא לומר להם „ברחו", אמר להם ברמז ולי אתם שואלים? לכו ושאלו את יעקב ואת משה ואת דוד, כתיב ביעקב ויברח יעקב (הושע יג), וכן במשה ויברח משה (שמות ב), וכן בדוד ודוד ברח וימלט. וכן הוא אומר לך עמי בוא בחדריך (ישעיה כז), וכאלו כל גדולי הדור יראו וברחו משונאיהם (במד"ר פכ"ג). משל לציפור שברחה מן הצייד ונפלה לתוך ידו של אנדראטיא [פסל של מלך], כיון שראה אותה הצייד התחיל מקלסה ואמר לה כמה נאה בריחה צב) שברחה! (שמ"ר פכ"ז). כל המחזר על הגדולה גדולה בורחת ממנו (עירובין יג:). כל הבורח מן השררה, שררה רודפת אחריו (תנחומא ויקרא סי' ד). הניחו שדותיהן זרועות וברחו (סנהדרין צא.). ע"ע ר ד י פ ו ת.

ברית: ברית כרותה לי"ג מדות שאין חוזרות ריקם (ר"ה יז:). ברית כרותה הלומד אגדה מתוך הספר יא במהרה משכח (ירוש' ברכות פ"ה). נאמר ברית במלח ונאמר ברית ביסורין (ברכות ה.). גדולה מילה שי"ג בריתות נכרתו עליה (נדרים לא:). אין לך כל מצוה ומצוה שלא נכרתו עליה מ"ח בריתות (סוטה לז:). אין אשה כורתת ברית אלא למי שעשאה כלי (סנהדרין כב.). ברית כרותה לשפתים (מ"ק יח.). ברית! [שבועה] הן הן הדברים שנאמרו לו למשה בסיני (פסחים לח:). בחמשה ענינים נאמר הברית: ברית מילה, ברית הקשת, ברית המלח, ברית היסורין, ברית הכהונה (זהר חדש בראשית ד). ע"ע מ י ל ה.

ברכה: ויביאה אל האדם אתקין לה [לחוה] כב"ה וכו'. בשעתא דאתכנס לגבי אדם קב"ה בריך לון, הה"ד ויברך אותם אלהים, כחזן דמברך לכלה בשבע ברכות (זהר תזריע מד:). אדם עושה בידיו והקב"ה מברך מעשי ידיו (מדרש תהלים מזמור קלו). אדם צריך לעמול ולעשות בשתי ידיו והקב"ה שולח את ברכתו (תנחומא ויצא סי' יג). כל מקום שנאמר „לי" יש בו ברכה (ילקוט תרומה רמז שסג). אין הברכה שורה אלא במעשה ידיו של אדם (תוספתא ברכות פ"ו). אין הברכה מצויה בדבר השקול ולא בדבר המדוד ולא בדבר המנוי, אלא בדבר הסמוי מן העין (תענית ח:). ההולך לבית גורנו אומר יהי רצון שתשלח ברכה במעשה ידינו (ב"מ מב.). ארבע פרוטות אין בהן סימן ברכה לעולם: שכר כותבין, ושכר מתורגמין, ושכר יתומים, ומעות הבאות ממדינת הים. כותבי ספרים תפילין ומזוזות, הן ותגריהן ותגרי תגריהן וכל העוסקים במלאכת שמים, אין רואין סימן ברכה לעולם (פסחים נ:). נהרא מכיפיה מיברך (נדרים מ.). הנוטל פרוטה מאיוב מתברך (פסחים קיב.). ביתו של אחאב אינו מזומן לברכה (סנהדרין לט:). הקב"ה אמר ליעקב נכסי חוצה לארץ אין בהם ברכה, אלא משתשוב אל ארץ אבותיך אהיה עמך (ב"ר פע"ד). אשר ברכך ה' אלהיך (דברים טו), יכול נתברך בית בגללו מעניקין לו, לא נתברך בית בגללו אין מעניקין לו? ת"ל הענק תעניק מכל מקום. א"כ מה ת"ל אשר ברכך? הכל לפי ברכה צג) תן לו (קידושין יז:). ברכת הבית צד) ברובה (כתובות קג.). אין הקללה שוכנת במקום ברכה (תנחומא נח סי' כא). פסוק זה אינו לא מצוה ולא חובה אלא ברכה (מנחות צט:).

[ברכות שונות] בריך אלהון דיהודאי (ירוש' ב"מ פ"ב ה). בריך רחמנא דאשקליה למיטרפסיה בהאי עלמא (פסחים נז:). בריך רחמנא דיהביך לון ולא יהבך לעפרא (ברכות נג:). ברוך חכם הרזים (ברכות נח.). מי ששיכן את שמו בבית הזה הוא ישכין ביניכם אהבה ואחוה ושלום וריעות (ברכות י:). לעולם אל ימנע אדם את עצמו מלילך אחר הזקן שמברכו (ילקוט רות תרו). ישמעאל בני ברכני (ברכות ז.). ינוחו לו ברכות על ראשו (שם לג.). עולמך תראה בחייך (שם יז.). כי מפטרי רבנן מהדרי בפומבדיתא אמרי הכי: מחיה חיים יתן לך חיים ארוכין וטובים ומתוקנין (יומא עא.). אילן אילן במה אברכך? אם אומר לך שיהיו פירותיך מתוקין, הרי פירותיך מתוקין וכו' אלא יהי רצון שכל נטיעות שנוטעין ממך יהיו כמותך (תענית ה:). רב הונא היה משכין את חגורו לקנות יין לקידוש היום, ורב ברכו יהא רעוא דתיטום בשיראי [שתהא מכוסה במשי], וכן היה כי בעת חתונת בנו של רב השליכו בנותיו וכלותיו את בגדיהם של משי על רב הונא שנתיישן על המטה, והוא היה איש קטן ולא ראו אותו. וכאשר שמע זאת רב הקפיד עליו בראותו שנתקיימה בו ברכתו ואמר „מאי טעמא לא אמרת לי בעת ברכתיך: וכן למר"? (מגי' ה כז:). א"ל לבריה בני אדם הללו אנשים של צורה הם [חכמים] זיל גבהון דליברכוך

נעשה שופר המשמיע שבעה קולות. צא) שלא תלד דוגמתן חוץ לארץ, לכן מסרסין אותן. צב) שלא יוכל לירות עליה שנראה כמו יירה על איקונין של מלך ומתחייב בנפשו. צג) להוסיף על ההענקה לפי הברכה שבבית, ואם לאו אל תפחת משיעור ההענקה. צד) בני הבית שעוזרין זה את זה ומשתכרין, ומזל דרבים עדיף.

(מ"ק ט.). יהא רעוא דתרום רישך צה) אכולה כרכא (יומא נג:). אמר רב חסדא דבר זה רבינו הגדול אמרו והמקום יהיה בעזרו (סוכה לג.). זרע ולא תזבון אע"ג דכי הדדי נינהו, צו) הני מברכן (יבמות סג.). מברך רעהו בקול גדול וגו׳ קללה תחשב לו (משלי כז), כגון דמיקלע לאושפיזו וטרחו קמיה שפיר, למחר נפיק יתיב בשוקא ואמר רחמנא נברכיה לפלניא דהכי טרח קמאי, ושמעין אינשי דלא מעלי ואזלין ואנסין ליה (ערכין טז.). ולכן אמרו אל יספר אדם בטובתו של חברו שמתוך טובתו בא לידי רעתו (שם). היה חברו יושב בשוק ואומר הקב"ה יברכהו לפלוני, היום הכנים לתוך ביתו כמה כורין חטים, כמה כורין שעורים, שמעו ממנו לסטים ובאו והקיפו את ביתו ונטלו את כל ממונו (אדר"נ פי"א). אמתא דבי רבי כאשר חלה רבי עלתה לאיגרא אמרה: העליונים מבקשין את רבי והתחתונים מבקשים את רבי, יהי רצון שיכופו התחתונים את העליונים (כתובות קד.). א"ר חנינא לעולם אל תהי ברכת הדיוט קלה בעיניך שהרי שני גדולי הדור ברכום שני הדיוטות ונתקיימה בהן, ואלו הן דוד ודניאל, דוד דברכיה ארונה, דניאל דברכיה דריוש (מגילה טו.). כלום יש עבד שמברכין אותו ואינו מאזין? (סוטה מ.). אף קללתו של הקב"ה יש בה ברכה (ב"ר פ"כ). נאמנים פצעי אוהב ונעתרות נשיקות שונא (משלי כז) טובה קללה שקילל אחיה השילוני את ישראל מברכה שבירכן בלעם הרשע (תענית כ.). הללו שברכתן ברכה וקללתן קללה יתעסקו בדברים הללו? (יומא נד:). אני מברך ולי נאה לברך (פסחים קיט.). עד דלא ידע בין ארור המן לברוך מרדכי (מגילה ז:). רשב"א אומר מפני מה נתעקרה רבקה? כדי שלא יהיו או"ה אומרים תפלתנו [ברכתנו] עשתה פירות, שאמרו לה אחותנו את היי לאלפי רבבה, עד שהתפלל עליה יצחק ונפקדה (שה"ש רבה ב). א"ר תנחומא אם בירכך נכרי ענה אחריו אמן, דכתיב ברוך תהיה מכל העמים. נכרי אחד פגע את רבי ישמעאל ובירכו אמר לו כבר מילתך אמורה, פגע אחרינא וקללו א"ל כבר מילתך אמורה. אמרו לו תלמידיו רבי! כמה דאמרת להדין אמרת להדין? א"ל כן כתיב (בראשית כז) אורריך ארור ומברכיך ברוך (ירוש׳ ברכות פ"ח). מנין שכל המקבל הוכחה זוכה לברכה? שכן שלמה מפרש: ולמוכיחים יונעם ועליהם תבא ברכת טוב (משלי יד). וכן משה שהוכיח את ישראל באמרו אלה הדברים וגו׳ חזר וברכם שנאמר ה׳ אלהיכם הרבה אתכם וגו׳ (דברים רבה פ"א). ברוך בכלל ברוך בפרט (סוטה לז.). ועצמותיך יחליץ (ישעיה נח) אר"א זו מעולה שבברכות (יבמות קב:). ע"ע **קללה; תוכחה.**

ברכות: אנשי כנסת הגדולה תקנו להם לישראל תפלות וברכות (ברכות לג.). תניא היה ר"מ אומר חייב אדם לברך מאה ברכות בכל יום שנאמר (דברים י) ועתה ישראל מה צז) ה׳ אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה (מנחות מג:). אברהם היה מקבל את האורחים ואת השבים, ומשהיו אוכלין ושותין אמר להן ברכו וכו׳ ברוך אל עליון שאכלנו משלו (ב"ר פנ"ד). כל ברכה שאין בה מלכות לא שמה ברכה (ברכות מט.). כתיב לה׳ הארץ ומלואה, וכתיב והארץ נתן לבני אדם? לא קשיא כאן קודם ברכה, כאן לאחר ברכה (ברכות לה.). כל שהוא תיכף לנטילת ידים ברכה, אין השטן מקטרג באותה סעודה (ירוש׳ ברכות פ"א א). הרי שגזל סאה של חיטין, טחנה לשה ואפאה [וקנאה בשנוי מעשה] והפריש ממנה חלה, כיצד מברך? אין זה מברך אלא מנאץ וע"ז נאמר (תהלים ו) בוצע ברך נאץ ה׳ (ב"ק צד.). משלו משל למה"ד לאחד שגנב סאה חטים והוליכה לנחתום והפריש חלתה והאכילה לבניו, הרי זה מברך ואינו אלא מנאץ, (ירוש׳ סנהדרין פ"א). אמר ריב"ל אין נותנין כוס של ברכה לברך אלא לטוב עין, שנאמר טוב עין הוא יבורך (משלי כב), אל תקרי יבורך אלא יברך (סוטה לח:). כוס של ברכה מצטרף לטובה ואינו מצטרף לרעה (פסחים קט:). באמת אמרו בן מברך לאביו ועבד מברך לרבו ואשה מברכת לבעלה, אבל אמרו תבא מארה לאדם שאשתו ובניו מברכין לו (סוכה לח.). מברכותיו של אדם ניכר אם ת"ח הוא אם לאו (ברכות נ.).

ברכת כהנים: תניא כה תברכו את בנ ישראל (במדבר ו), רבי ישמעאל אומר למדנו ברכה לישראל מפי כהנים, [ברכה] לכהנים עצמן לא למדנו. כשהוא אומר ואני אברכם, הוי אומר כהנים מברכין לישראל והקב"ה מברך לכהנים (חולין מט.). שלא יאמר איש פלוני מגלה עריות ושופך דמים והוא מברכני?! אמר הקב"ה ומי מברכך, לא אני מברכך? שנאמר (במדבר ו) ושמו את שמי על בני ישראל ואני אברכם (ירוש׳ גיטין פ"ה). אריב"ל כל כהן שמברך מתברך, ושאינו מברך אין מתברך, שנאמר (בראשית יב) ואברכה מברכיך (סוטה לח:). כל כהן דהוא לא רחום [אוהב] לעמא או עמא לא רחמין ליה, לא יפרוס ידוי לברכא לעמא, דכתיב טוב עין הוא יבורך (זהר נשא קמז:). הנה זה עומד אחר כתלנו משגיח מן החלונות מציץ מן החרכים, אחר כתלי בתי כנסיות ובתי מדרשות, משגיח מן

צה) תהיה ראש ישיבה בכרך גדול. צו) זרע תבואה לאכילת ביתך ולא תקנה תבואה מן השוק, אפילו אם החטים בשוק יעלו לך בזול ולא תרויח אם תזרע תבואה בשדך, כי הברכה מצויה בדבר שאדם זורע בעצמו. צז) קרי

החלונות מבין כתפיהם של כהנים, מציץ מן החרכים מבין אצבעותיהם של כהנים (שה״ש רבה ב). מנין לכהן שעולה לדוכן שלא יאמר הואיל ונתנה לי תורה רשות לברך את ישראל אוסיף ברכה אחת משלי, כגון ה׳ אלהי אבותיכם יוסף עליכם וגו׳ (דברים א), ת״ל לא תוסיפו על הדבר (ר״ה כח:).

ברכת המזון: משה תיקן לישראל ברכת הזן בשעה שירד להם מן, יהושע תיקן ברכת הארץ כשנכנסו לארץ, דוד ושלמה תיקנו בונה ירושלם וכו׳ (ברכות מח:). כיצד היו מברכין על המזון? שנו רבותינו עד שלא נכנסו לא״י היו מברכין ברכה אחת הזן את הכל, משנכנסו לא״י היו מברכין על הארץ ועל המזון, משחרבה הוסיפו בונה ירושלם, משנקברו הרוגי ביתר הוסיפו הטוב והמטיב (במד״ר פכ״ג). בריך רחמנא מאריה דהאי פיתא (ברכות מ:). האורח מוסיף ברכה לבעה״ב: יהי רצון שלא יבוש בעה״ב בעולם הזה ולא יכלם לעוה״ב, ויצלח מאד בכל נכסיו, ולא ישלוט שטן במעשי ידיו וכו׳ (שם מו.).

בשורה: על בשורות טובות אומר ברוך הטוב והמטיב, ועל בשורות רעות אומר ברוך דיין האמת (ברכות נד.). בעשרים ותמניא ביה אתת בשורתא טבתא ליהודאי דלא יעידון מאורייתא (ר״ה יט.). א״ר יוחנן כל המשביע עצמו מדברי תורה ולן אין מבשרין אותו בשורות רעות שנאמר (משלי יט) ושבע ילין בל יפקד רע (ברכות יד.). העושה מצוה כתיקונה אין מבשרין אותן בשורות רעות (שבת סג.). צא ובשר לסוסים ולחמורים (פסחים נ:). מבשר טובות אני לך (חולין פז.). ע״ע ש מ י ע ה.

בשמים: בנוהג שבעולם כלה מקשטין ומבשמין אותה ואח״כ מכניסין אותה לחופה (שמ״ר פכ״ג). מעולם לא יצאה כלה מבושמת מבתיהן [של בית אבטינס] שלא יאמרו ממעשי הקטרת מתבסמין (יומא לח.). כלה שבירושלם לא היתה צריכה להתבשם — מריח הקטרת (שם לט.). שאלו את ר׳ יהושע מפני מה האשה צריכה להתבשם ואין האיש צריך להתבשם? אמר להם אדם נברא מאדמה והאדמה אינה מסרחת לעולם, וחוה נבראת מעצם, משל אם תניח בשר שלשה ימים בלא מלח מיד הוא מסריח (ב״ר פי״ז). ע״ע ק ט ר ת; ר י ח.

בשר: ר״ת בשר, ב׳ושה ש׳אול ר׳מה (סוטה ה.). יכול יקח בשר מן השוק ויאכל? ת״ל (דברים יב) וזבחת מבקרך ומצאנך (חולין פד.). הא אין אדם אוכל בשר עד שיהיו לו בקר וצאן (ספרי ראה פ׳ עה). אדם הראשון לא הותר לו בשר לאכילה (סנהדרין קט:). כי ירחיב ה׳ אלהיך את גבולך (דברים יב), למדה תורה דרך ארץ שלא יאכל אדם בשר אלא בהזמנה וכו׳ צח) אלא לתיאבון (חולין פד.). רבי אומר עם הארץ אסור לאכול בשר שנאמר זאת תורת הבהמה והעוף (ויקרא יא), כל שאינו עוסק בתורה אסור לאכול בשר בהמה ועוף (פסחים מט:). מר זוטרא דרש ותן חיים לנערותיך (משלי כז) שלא ילמד אדם את בנו בשר ויין (חולין פד.). אכילה גסה של בשר מזקת, ואמרו: האוכל בשר שור בלפת וממלא כרסו ממנו ולן בלילה בתקופת תמוז אחזתו אחילו=אש של עצמות (גיטין ע.). בשר שמן ויין ישן ממעטים הזבל (פסחים מב.). אין שמחה אלא בבשר ויין (שם קט.). בר בי רב דזבין אומצא ליזבין אונקא צט) דאית ביה תלתא מיני בשרא (שבת קמ:). רבי אבא זבן בתליסר אסתירי [סלעים] פשיטי בשרא מתליסר טבחי לכבוד שבת כדי לטעום מן המובחר (שבת קיט.). ר׳ יוחנן היה זוכר כד הוי נטל עורבא בישרא נגיד חוטא דמשחא ק) מריש שורא עד לארעא (ב״ב צט.). כוורא מליחא [דגים מלוחים] מעלי, בשרא מליחא לא מעלי (ב״ב עד:). אבל אי אפשר לחתיכת בשר לעמוד שלשה ימים בלא מלח ואינה מסרחת (סנהדרין צא:). פוץ מלחא קא) ושדי בישרא לכלבא (נדה לא.). קרביים לאו בשר הן ואוכליהן לא בר אינש (מעילה כ:). רבא צוה לבניו: כשאתם חותכין בשר אל תחתכו על גב היד משום סכנה או משום קלקול סעודה (ברכות ח:). בשר אדם משקלו כבשר חמור (משנה ערכין פ״ה א).

בשר בחלב: מנין לבשר בחלב שאסור באכילה? שנאמר (דברים יד) לא תאכל כל תועבה, כל שתעבתו לך קב) הרי הוא בבל תאכל (חולין קיד:). אמר מר עוקבא אנא להא מילתא חלא בר חמרא [חומץ בן יין] לגבי אבא, דאילו אבא כי הוה אכיל בישרא האידנא לא הוה אכל גבינה עד למחר עד השתא, ואילו אנא בהא סעודתא הוא דלא אכילנא, לסעודתא אחריתא אכילנא (חולין קה.). באתרא דרבי יוסי הגלילי היו אוכלין בשר עוף בחלב קג) וכו׳. ע״ע א כ י ל ה ו ש ת י י ה.

ביה מאה (רש״י). צח) בהזמנה היינו פעם אחת ביום — בערב. צט) בני בישיבה היו עניים ויעץ אותם רב חסדא לקנות בשר מן הצואר הנקרא אונקא שיש בו שלשה מינים מהבשר. ק) כשהעורב מצא חתיכת בשר והעלה אותו בפיו לראש החומה היה יורד חוט של שמן עד לארץ, כ״כ היה הבשר שמן. קא) אם הוסר המלח מן הבשר לכלב תשליכון אותו, כי פגול הוא לא ירצה עוד לאכילה, אעפ״כ אם משהין הבשר אחר הבישול ימים רבים אינו מועיל לבשר כנ״ל. קב) בתורה נאמר לא תבשל גדי בחלב אמו, וכיון שהבישול נעשה תועבה נאסר גם באכילה, כי דבר שהוא תועבה אסור באיזה אופן שהוא. קג) ואין הלכה כמותו אף שהאיסור אינו אלא מדרבנן.

בת: ע׳ אם ובת; בנות.

בת קול: אדם קורא לחבירו יש לקולו בת קול, והקול שהיה יוצא מפי הקב"ה לא היה לקולו בת קול (שמ"ר סוף פכ"ט). אמר ר׳ יוחנן מנין שמשתמשין בבת קול? שנאמר (ישעיה ל) ואזניך תשמענה דבר מאחריך (מגילה לב.). משמתו נביאים אחרונים חגי זכריה ומלאכי נסתלקה רוח הקדש מישראל, ואעפ"כ היו משתמשין בבת קול. פעם אחת היו מסובין בעליית בית גוריה ביריחו, ונתנה עליהם בת קול מן השמים: יש כאן אחד שראוי שתשרה עליו שכינה אלא שאין דורו זכאי לכך, נתנו חכמים את עיניהם בהלל הזקן (סנהדרין יא). בקשו עוד למנות אחד קד) וכו׳ יצתה בת קול ואמרה להם חזית איש מהיר במלאכתו לפני מלכים יתיצב בל יתיצב לפני חשכים (משלי כב), ולא השגיחו עליה. יצתה בת קול [שנית] ואמרה המעמך ישלמנה כי מאסת בי כי אתה תבחר קה) ולא אני (איוב לד) וגו׳ (סנהדרין קד:). א"ר אלעזר בת קול יוכיח, יצתה ב"ק ואמרה מה לכם אצל ר"א? וכו׳ עמד ר׳ יהושע על רגליו ואמר לא בשמים היא (דברים ל), ואין אנו משגיחין בבת קול, שכבר כתבת בהר סיני בתורה (שמות כג) אחרי רבים להטות (ב"מ נט:). ביבנה יצאה ב"ק במחלוקת ב"ש וב"ה ואמרה: אלו ואלו דברי אלהים חיים אבל הלכה כדברי ב"ה (ירוש׳ ברכות פ"א ד). יצתה ב"ק ואמרה נצא בר נצא (שבה נו:). יצתה ב"ק ואמרה אשריך רבי עקיבא (ברכות סא:). ע"ע רוח הקדש.

בתולה: שלש בתולות הן: בתולת אדם, בתולת אדמה, בתולת אילן. בתולת אדם כל שלא נבעלה מימיה, בתולת אדמה כל שלא נעבדה מימיה, בתולת אילן כל שלא נקצצה מימיה (תוספתא שביעית פ"ג ח). בתולת וורד שלא נפתחו עליו (שבת צ.). בתולה נותנים לה שנים עשר חדש להכין כל צרכי החופה, ולאלמנה שלשים יום (כתובות פ"ה ב). בתולה נשאת ליום הרביעי ואלמנה ליום החמישי (שם פ"א א). בתולה ציילנית [מתפללת] ובתולה ציימנית [יושבת בתענית וצום] ואלמנה שובבית [מבקרת שכניה תמיד] וכו׳ הרי אלו מבלי עולם. וכו׳ למדנו יראת חטא מבתולה (סוטה כב.).

קד) למנות את שלמה המלך עם שלשת המלכים שאין להם חלק לעוה"ב. קה) וכי הבחירה תלויה בכם ולא בי, לומר מי שיש לו חלק לעוה"ב? (רש"י).

ג

גאוה: ארבעה גאים הם: גאה שבעופות נשר, גאה שבבהמות שור, גאה שבחיות אריה, גאה שבכולן אדם, וכולן נטלן הקב"ה ותקנן בכסא הכבוד א), שנאמר (תהלים קג) ה׳ בשמים הכין כסאו (שה"ש רבה ג). דור המבול לא נתגאו אלא בשביל גלגל העין שדומה למים שנאמר ויראו את בנות האדם כי טובות הנה וגו׳ לפיכך דן אותם במים (סנהדרין קח.). אבשלום נתגאה בשערו לפיכך נתלה בשערו (סוטה י:). אנשי סדום לא נתגאו אלא בשביל טובה שהשפיע להם הקב"ה (סנהדרין קט.). גסות רוחו של ירבעם היא החליטתו [לעשות עגלי זהב] וכו׳ (ירוש׳ ע"ז פ"א). גסות הרוח שהיתה בו בירבעם טרדתו מן העולם (סנהדרין קא:). אחר הדבר הזה לא שב ירבעם (מ"א יג), מאי אחר? א"ר אבא, אחר שתפסו הקב"ה לירבעם בבגדו ואמר לו חזור בך ואני ואתה ובן ישי נטייל בגן עדן. א"ל מי בראש? — בן ישי בראש — אי הכי לא בעינא (שם קב.). עשרה קבין גסות ירדו לעולם, תשעה נטלה עילם [פרס] ואחד כל העולם כולו (קידושין מט:). הני פרסאי משדרי פרדשני [רורון] להדדי ולא הדרו בהן וכו׳ דרמות רוחא היא דנקיטא להו (ע"ז עא.). רמות רוחא היא דנקיט להו [על הסוס] וכמאן דכפית דמו (שבת צד.).

[גאות אדם] אדם נברא בערב שבת, שאם תזוח דעתו עליו אומר לו יתוש קדמך במעשה בראשית (סנהדרין לח.). אזהרה לגסות הרוח מנין? אמר רבא בשם זעירא (ירמיה יג) שמעו והאזינו אל תגבהו וכו׳ (סוטה ה.). וכל אדם שיש בו גסות

א) והם חיות הקדש במראת יחזקאל (א).

הרוח כאילו עובד ע"ז וכו', ר' יוחנן אמר כאילו כופר בעיקר דכתיב ורם לבבך ושכחת את ה' אלהיך (שם). רשע למה אתה מתגאה בעולם שאינו שלך (נדרים ט:). אסור לאדם שיהלך ארבע אמות בקומה זקופה שנאמר מלא כל הארץ כבודו (ישעיה ו) ונראה כאילו דוחק רגלי שכינה (קידושין לא.). האי מאן דיהיר בעל מום הוא (מגילה כט.). אמר רב מרי האי מאן דמיהר אפילו אאינשי ביתיה לא מיקבל, שנאמר גבר יהיר ולא ינוה (חבקוק ב) אפילו בנוה שלו (סוטה מז:). הגאוה היא אחד משלשה דברים המקצרים ימיו ושנותיו של אדם (ברכות נא.). סימן לגסות הרוח עניות (שבת לג.). אדם שיש בו גסות הרוח לסוף מתמעט (סוטה ה.). השפלתי היא הגבהתי ב), הגבהתי היא השפלתי (שמ"ר פמ"ה). לא יאה יהורתא לנשי (מגילה יד:). אלקפתא נקטן ג), רוחא אתי ליד (זבחים צו:). היינו דאמרי אינשי אסתרי בלגינא ד) קיש קיש קריא (ב"מ פה:). גאוה באגוז המתקשקש בקליפתו (חולין עד:). היינו דאמרי אינשי נמלא אזלא למיבעי קרני ה), אודני דהוי ליה גזיזין מיניה (סנהדרין קו.). הלן סרייתא כד אינון דולקין קולן הולך ו), מימר: אף אנן קיסין (קהלת רבה פ"ז). כל טילוי ז) סירוי (שם פי"ב). דאכיל הדא קורא ח) לקי בהדרי קילי (ויק"ר פט"ו).

[גאוה בת"ח] אם רוח המושל תעלה עליך מקומך אל תנח וגו' אם באה לך ממשלה אל תנח מדת ענותנותך, ללמדך שכל המניח ענותנותו גורם מיתה לעצמו וחוטא לדורו. ממי את למד מזכריה שנאמר (דהי"ב כד) ורוח אלהים לבשה את זכריה וגו' ויעמוד מעל לעם, וכי מעל ראשי העם היה הולך? אלא שראה עצמו גדול מכל העם, חתן המלך וכהן ונביא ודיין, התחיל מדבר ג ד ו ל ו ת ואומר להם למה אתם עוברים את מצות ה' ולא תצליחו. מיד ויקשרו עליו וירגמו אותו אבן במצות המלך (קהלת רבה פ"י). לא זכר שמיה דיוסף באינון דגלים, דכתיב דגל מחנה אפרים ולא כתיב דגל מחנה יוסף, בגין דאתגאי על אחיו (זהר מקץ ר.). הגס לבו בהוראה שוטה רשע וגס רוח (אבות פ"ד). המתיהר חכמתו מסתלקת הימנו (פסחים סו:). מה גברא רבה פלניא אלולי גאוה (מס' כלה רבתי פ"ג). הקב"ה בוכה על פרנס המתגאה (חגיגה ה:). אין כהן גדול משמש בבגדי זהב מפני הגאוה (ירוש' יומא פ"ז). רברבנותיה דמר גרמא ליה (פסחים קד.). ההולך לימין רבו הרי זה מגסי הרוח (יומא לז.). רבנן לא חיישי ליוהרא (ברכות יז:). כל המתגאה בטלית של ת"ח ואינו ת"ח אין מכניסין אותו במחיצתו של הקב"ה (ב"ב צח:). כמה יהיר האי צורבא מרבנן! (חולין קיא.). דברי תורה נמשלו למים שמניחין מקום גבוה והולכים למקום נמוך (תענית ז.). א"ל עשו לי בימה גדולה טפח רוחי עלי ט). וקרא עלוי אם נבלת בהתנשא ועם זמות יד לפה (משלי ל), מי גרם לך להתנבל בד"ת על שנשאת בהן בעצמך (ירוש' יבמות פ"ח). אמר רב ת"ח צריך שיהא בו אחד משמונה בשמינית י), א"ר נחמן בר יצחק לא מינה ולא מקצתה! מי זוטר דכתיב ביה (משלי ח) תועבת ה' כל גבוה לב? (סוטה ה.). אל תשב בגבוהה של עיר ותשנה, ואל תדור בעיר שראשיה ת"ח (פסחים קיב.). כל הנוטל ידיו לפירות הרי זה מגסי הרוח (ברכות מד.). אל יעמוד אדם במקום גבוה ויתפלל יא) אלא במקום נמוך (ברכות י:). אין בן דוד בא עד שיכלו גסי הרוח מישראל (סנהדרין צח:). ע"ע ע נ ו ה; ש ר ר ו ת.

גאולה: כשושנה בין החוחים (שה"ש ב), רבי אליעזר פתר קרא בגאולת מצרים. מה שושנה זו כשהיא נתונה בין החוחים היא קשה על בעלה ללוקטה, כך היתה גאולתן של ישראל קשה לפני הקב"ה ליגאל. הה"ד או הנסה אלהים לבא לקחת לו גוי מקרב גוי (דברים ח) אלו ואלו ערלים, אלו ואלו מגדלי בלורית, אלו ואלו לובשי כלאים וכו'. א"כ לא היתה מדת הדין לישראל שיגאלו ממצרים, אלולי שאסר הקב"ה את עצמו בשבועה לא נגאלו ישראל מעולם (ויק"ר פכ"ג). נטל הקב"ה שיהתן של אבות ועשאן מפתח לגאולתן של בנים (ב"ר פ"ע ו). בשביל ארבעה דברים נגאלו ישראל ממצרים: שלא שנו את שמם ואת לשונם, ולא אמרו לשון הרע, ולא נמצא אחד מהם פרוץ בערוה (ויק"ר פל"ב). סוד הגאולה נמסר לשרח בת אשר (סוטה יג.). בזכות נשים צדקניות שהיו באותו הדור נגאלו ישראל ממצרים (סוטה יא:). א"ר לוי מלמד שהיה הקב"ה חוזר ומבקש באיזה

ב) כשאני מגביה את עצמי משפילים אותי, וכשאני משפיל עצמי מגביהים אותי. ג) משל לגסי הרוח וקטני הנפש המשתדלים לעמוד במקום גדולים לאמר: הדוכס אחזני בידי ורוח השררות נקלט לתוך ידי. ד) סלע אחד בכד משמיע קול יותר מאילו היה מלא סלעים, וכן מי שהוא יודע ספר מעט או שהיה עשיר מעט מתגאה יותר מחכם גדול או עשיר גדול. ה) הגמל הלך לבקש לו קרנים וקצצו ממנו גם האזנים שהיו לו ולכן יש לו אזנים קצרות, כך בלעם הלך לשאול שכרו ונהרג. ו) הקוצים הללו כשהם בוערים באש קולם הולך למרחוק כאילו אומרים גם אנחנו אילנות. ז) כל בעלי גאוה כעסנים הם, כי מדה מגונה אחת תוליד מדה מגונה אחרת. ח) מי שלהוט לאכול את הרך בראשו של דקל, בעת שהוא מטפס ועולה על הדקל הוא לוקה ונפצע בקוצים הבולטים ממנו, וכן המתגאה. ט) גבה לבו עליו מרוב כבוד שעשו לו ולא ידע לענות על השאלות בהלכה. י) גאוה במדה קטנה מאד, כלומר צריך שיהא בו מעט גאוה שלא יהיו קלי הראש מסתוללים בו, ויהיו דבריו מתקבלים עליהם בעל כרחם (רש"י). יא) שאין גאות לפני המקום,

דבר לגאול את ישראל ולא היה מוצא עד שמצא זכותו של משה ושל אהרן, והיא עמדה להם. הה"ד אלה שני בני היצהר העומדים על אדון כל הארץ (זכריה ד), וכו', אמר הקב"ה דיין לישראל שיתגאלו בזכות משה ואהרן (שמ"ר פט"ו). אלמלא שמרו ישראל שתי שבתות מיד היו נגאלין (שבת קיח:). גדולה צדקה שמקרבת את הגאולה (ב"ב י.). העוסק בתורה לשמה מקרב הגאולה (סנהדרין צט:). הסומך גאולה לתפלה וכו' (ברכות ט:). כל האומר דבר בשם אומרו מביא גאולה לעולם, שנאמר ותאמר אסתר למלך בשם מרדכי (מגי"ה טו.). כתיב אם חומה היא נבנה עליה טירת כסף ואם דלת היא נצור עליה ארז (שה"ש ח), אם עשיתם עצמכם כחומה ועליתם כולכם בימי עזרא—נמשלתם ככסף שאין רקב שולט בו, עכשיו שעליתם כדלתות [מעט מעט] נמשלתם כארז שהרקב [תולעת] שולט בו (יומא ט:). מי זאת הנשקפה כמו שחר, דילמא [מעשה] ר' חייא רבה ור"ש בן חלפתא היו מהלכין בהדא בקעת ארבל בקריצתא [בעמוד השחר] וראו אילת השחר שבקע אורה, אר"ח לר"ש ברבי: כך היא גאולתן של ישראל מצפצפת, בתחלה קימעא קימעא, כל מה שהיא מנצנצת היא רבה והולכת, מאי טעמא, כי אשב בחשך ה' אור לי (מיכה ז). כך בתחלה ומרדכי יושב בשער המלך, ואח"כ ויקח המן את הלבוש ואת הסוס, ואח"כ ומרדכי יצא מלפני המלך בלבוש מלכות, ואח"כ ליהודים היתה אורה ושמחה (ירוש' ברכות פ"א, שה"ש רבה ה). אין בן דוד בא עד שיתייאשו מן הגאולה. רבי זירא כי הוה משכח רבנן דמעסקי ביה [במשיח לידע מתי יבא] אמר להו במטותא מינייכו לא תרחקוה [לגאולה] (סנהדרין צז.). אר"א בר אבינא אם ראית מלכיות מתגרות אלו באלו, צפה לרגליו של משיח. תדע שכן הוא, שהרי בימי אברהם ע"י שנתגרו המלכיות אלו באלו באה הגאולה לאברהם (ב"ר פמ"ב). חי אני נאם ה' אלהים אם לא ביד חזקה ובזרוע נטויה ובחמה שפוכה אמלוך עליכם (יחזקאל כ). א"ר נחמן כל כי האי ריתחא לירתח קודשא בריך הוא עלן ויפרוקינן (ר"ה לב:). אין ישראל נגאלים עד שיהיו אגודה אחת (תנחומא נצבים סי' א), כשתתאספו ותתקבצו, אותה שעה אתם נגאלים (אגדת בראשית פפ"א). אין הקב"ה מבשר את ישראל שיהיו נגאלים אלא בשלום (דברים רבה פ"ה סוף). ע"ע מ ש י ח.

גבאים: עיר שיש בה גוים וישראל מעמידין גבאי ישראל וגבאי גוים, וגובין משל ישראל ומשל גוים, ומפרנסין עניי ישראל ועניי גוים וכו' (ירוש' גיטין פ"ה ט). כל הנופל אינו נופל לידי גבאי יב) תחלה (נדרים סה.). גבאי צדקה נקראו מצדיקי הרבים ככוכבים (ב"ב ח:). גבאי צדקה משיאין לכהונה ואין צריך לבדוק אחריהן (קידושין פ"ד ד). קופה של צדקה נגבית בשנים ומתחלקת בשלשה, נגבית בשנים שאין עושין שררות על הצבור פחות משנים, ומתחלקת בשלשה כדיני ממונות, המחוי נגבית בשלשה ומתחלקת בשלשה שנגביה וחלקיה שוים (ב"ב ח:). כתיב ופקדתי על כל לוחציו (ירמיה ל), אפילו על גבאי יג) צדקה (מ"ר פ"ל). הגבאין שנכנסו לתוך הבית [לגבות מס] וכן הגנבים שהחזירו את הכלים נאמנים לומר לא נגענו (חגיגה כו.). ע"ע צ ד ק ה.

גבול: א"ל רב יהודה לרב אדא משוחאה [מודד קרקעות] לא תזלזל במישחתא, דכל פורתא ופורתא חזי לכורכמא רישקא [כרכום של גן] וכו' (ב"מ קז:). המכות שהביא הקב"ה על המצריים גרם להם שיעשו שלום ביניהם, כיצד? היתה מחלוקת בין בני כוש ובין בני מצרים, המצריים אומרים עד כאן תחומנו והכושים אומרים עד כאן תחומנו, כיון שבאו הצפרדעים עשו שלום ביניהם, כי הגבול שהיו נכנסות לתוכו צפרדים בידוע שאין השדה של כושיים, שנאמר את כל גבולך, גבולך ולא של אחרים (שמ"ר פ"י). חצובא שבו תיחם יהושע את הארץ, לא מנה יהושע א"א עיירות העומדות על הגבולין (ב"ב כז). אני לא באתי בגבולה [של ע"ז אפרודיטי] היא באה בגבולי (ע"ז מד:). א"ר ינאי גבול שמעתי בה [מאימתי נוהג הדין] ונסבין חבריא [בני הישיבה] לומר וכו' (חולין פב.). עד כאן תחום שבת (חגיגה טו.). אנשי גבול יסובבו מעיר לעיר (סוטה מט:). אין אדם נוגע במוכן לחבירו ואין מלכות נוגעת בחברתה (יומא לח:). לא כדין אלפן רבי אל הסיג גבול עולם (שקלים ט). ע"ע הסגת גבול.

גבורה: עשרה קבין גבורה ירדו לעולם, תשעה נטלו פרסיים ואחד כל העולם כלו (קידושין מט:). שלשה כל זמן שמזקינין מוסיפין גבורה ואלו הן דג ונחש וחזיר (שבת עז:). נתנה תורה לישראל שעזין הן (ביצה כה:). אין השכינה שורה אלא על גבור וכו' (שבת צב.). הוי עז כנמר וגבור כארי לעשות רצון אביך שבשמים (אבות פ"ה). ת"ח שדומין לנשים ועושים גבורה כאנשים (יומא עא:). המקדש אשה ואומר על מנת שאני גבור, אין אומרים כאבנר בן נר וכיואב בן צרויה, אלא כל שחבריו מתיראים ממנו מפני גבורתו (קידושין מט:). כחו של אברהם אבינו (סופרים פכ"א). עוג עקר טורא בר שלשה פרסי (ברכות נד:). גבורת אבישי להציל את דוד

ויכניע את לבבו. יב) הנופל ע"י עניות אינו נזקק תחלה לגבאי צדקה לפרנסו מן התמחוי, אלא קרובים מתגלגלים עמו תחלה, ואם אינם מספיקין לפרנסתו אז נופל לידי גבאי צדקה. יג) הכופין העם לצדקה ונוגשים בהם יותר מדי.

מן ישב בנוב (סנהדרין צה.). רבי אבהו קם על עמודא שזיב מאה וחד גברי בחד אבריה מן בי בני דאפחית מתותיה (ברכות ס.). ההוא בר דרומא קפץ מילא וקטל בהן (גיטין נז.). בא וראה כמה גדול כחם של כהנים (זבחים סד.). בנה של מרתה בת ביתוס נוטל שתי ירכות של שור הגדול שלקוח באלף זוז ומהלך עקב בצד גודל וכו' (סוכה נב:). בן שלשים לכח, בן שמונים לגבורה (אבות פ"ה) איזהו גבור זה הכובש את יצרו (שם פ"ד). אל תאמר איש פלוני גבור ואני איני גבור (ד"א זוטא פ"ד). כל דאלים גבר (גיטין ס:). גברו בעלי זרוע (סוטה מט.). גבירתא למיקלא רביה? (חגיגה טו:). אי את גבור הא דובא קמך, קום קפחניה (ירוש' פאה פ"א, ב"ר פפ"ז). מי מטיל כסותו בין לביא ללביאה יד) בשעה שנזקקין זה לזה? (סנהדרין קו). בין הרועה והזאב טו) יבקע השה (שמ"ר פ"ה). ע"ע ח ל ש ו ת.

גבירה: ע' שפחה

גבינה: משל לאדם שמגבל את הגבינה, נוטל את האוכל ומניח את הפסולת (תענית י). המגבן [עושה גבינה בשבת] חייב משום בונה (שבת צה.). אע"ג דאכל גובנא טז) ושתה מיא אסקיה צום ההוא יומא (ירוש' נדרים פ"ח א). אחד מעשרה דברים המחזירין את החולה לחליו הוא האוכל גבינה (ע"ז כט.). ע"ע א כ י ל ה ו ש ת י ה; ב ש ר.

גבריאל המלאך: גדול מה שנאמר במיכאל ממה שנאמר בגבריאל, מיכאל באחת [כנף אחת] גבריאל בשתים וכו' (ברכות ד:). בשעה שהפיל נמרוד הרשע את אברהם אבינו לתוך כבשן האש אמר גבריאל לפני הקב"ה, רבש"ע! ארד ואצנן ואציל את הצדיק מכבשן האש וכו' בחנניה מישאל ועזריה אמר גבריאל אני שר של איש ארד ואקרר מבפנים ואקדיח מבחוץ ואעשה נס בתוך נס, א"ל הקב"ה רד (פסחים קיח.). מלאכי השרת שבאו לפני אברהם מיכאל באמצע גבריאל בימינו רפאל בשמאלו (יומא לז.). אלמלא לא נצטננו גחלים מידו של כרוב לידו של גבריאל לא נשתיירו „משונאיהן של ישראל" שריד ופליט (יומא עז.). ויאמר להביא את ספר הזכרונות וגו' וימצא כתוב, מלמד ששמשי מוחק וגבריאל כותב (מגילה טו:). א"ל הקב"ה לגבריאל לך כתוב על מצחן של צדיקים תיו של דיו שלא ישלטו בהם מלאכי חבלה ועל מצחם של רשעים תיו של דם וכו' (שבת נה.). לאחר שנמצאה סימניה [של תמר] בא סמאל ורחקן, בא גבריאל וקרבן (סוטה י:). בא גבריאל ולמדו [ליוסף] שבעים לשון (סוטה לו:). בת פרעה שלחה את שפחותיה לקחת תיבת משה מן היאור, ויאמרו אליה את עוברת על גזרת אביך, בא גבריאל וחבטן בקרקע (שם יב:). והנה נער בוכה, בא גבריאל והכה למשה כדי שיבכה יתמלא עליו רחמים (שמ"ר פ"א). וכאשר הסיר משה את העטרה מראש פרעה, ובחנו אותו אם יש בו דעה, והביאו לפניו בקערה זהוב וגחלת וכו', בא גבריאל ודחה את ידו ותפש בגחלת (שם). וכאשר התקשה משה במעשה המנורה לבש גבריאל פסיקא [אזור] כדרך האומנים והראה לו למשה את מעשה המנורה (מנחות כט.). פליגי תרי מלאכי ברקיע מיכאל וגבריאל (ב"ב עה.). כי הוה נתיק איהו יז) אתא גבריאל אחדיה לדשא באפיה (סנהדרין כו.). אמר הקב"ה לגבריאל מגלך נטושה [שחוזה ליפרע מסנחריב] וכו' א"ל הקב"ה לגבריאל כשאתה יוצא לבשל פירות הזקק להם וכו' (סנהדרין צה:). אתא גבריאל ואוקמיה [לנבוכדנצר], א"ר יוחנן אילמלא בא גבריאל והעמידו לא היה תקנה לרשעי ישראל (שם צו). בשעה שנשא שלמה את בת פרעה ירד גבריאל ונעץ קנה בים ועלה בו שרטון ועליו נבנה כרך גדול של רומי (שבת נו.). המלאכים לא נבראו ביום א' שלא יאמרו מיכאל היה מותח בדרומו של רקיע וגבריאל בצפונו והקב"ה ממדד באמצע, אלא אנכי ה' עושה כל (ב"ר פ"א). גבריאל הוא אחד מאלף אלפי אלפים ורבי רבבות מלאכי השרת שעומדים לפניו וקולו הולך מסוף העולם ועד סופו (אדר"נ פ"ב). כשירד הקב"ה על הר סיני ירדו עמו חבורות חבורות של מלאכים, מיכאל וחבורתו גבריאל וחבורתו, יש מאומות העולם שבררו להם מיכאל ויש מהם שבררו להם גבריאל, אבל ישראל ברור להם הקב"ה ואמרו חלקי ה' אמרה נפשי (דברים רבה פ"ב). לעתיד לבא נאמר ועלו מושיעים בהר סיני, זה מיכאל וגבריאל (שמות רבה פי"ח). ע"ע מ ל א כ י ם.

גדול וקטן: מרועה אחד נתנו (קהלת יב), אמר הקב"ה אם שמעת דבר מפי קטן ישראל והנייך, לא יהא בעיניך כשומעו מפי קטן אלא כשומעו מפי גדול, מפי חכם, מפי נביא, מפי משה רבינו שנקרא רועה, וכשומעו מפי הגבורה שנקרא אחד, כמה דתימר (דברים יא) שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד (ירוש' סנהדרין פי"א). אשרי הדור שהגדולים נשמעין לקטנים [כמו ר' יהושע לרבן גמליאל], ומתוך שהגדולים נשמעין לקטנים נושאין קטנים ק"ו בעצמן להיות נשמעין לגדולים (ר"ה כה:).

יד) מי יכול לעכבם, שהמה גבורים ומסוכן הדבר לנגוע בהם. טו) ע"י מלחמת הרועה והזאב שהם גבורים, יבקע השה, כי כל אחד ימשכהו אליו. וכן בכל מריבה בין שני תקיפים, החלש אשר בעבורו הריב ילך לאבדון. טז) גבינה היה מאכל עני ואינו נחשב למאכל. יז) כשיצאו שבנא וסייעתו מירושלם להשלים עם סנחריב, סגר גבריאל השער לפניהם.

מצינו גדול הדור [אברהם] ששמש המלאכים דכתיב והוא עומד עליהם (בראשית יח), ושמא תאמר כמלאכי השרת נדמו לו? לא נדמו לו אלא לערביים (קידושין לב:). ואשימה בראשיכם, אמר להם משה אם אי אתם נשמעים להם אשמה תלוי בראשיכם, משל למה"ד לנחש הזה, שאמר הזנב לראש עד מתי אתה מתהלך תחלה? אני אלך תחלה! אמר לו „לך". הלך ומצא גומא של מים והשליכו לתוכו, מצא אש והשליכו לתוכו, מצא קוצים והשליכו לתוכן. מה גרם לו? על שהלך הראש אחר הזנב. כך כשהקטנים נשמעין לגדולים, הם גוזרים לפני המקום והוא עושה, ובשעה שהגדולים מהלכין אחרי הקטנים נופלים לאחר פניהם (דברים רבה פ"א). מעשה ברבי חנינא שהדירו אביו בנזיר והביאו לפני ר"ג, והיה ר"ג בודקו לידע אם הגיע לעונת נדרים, אמר לו רבי! אל תצטער לבודקני, אם קטן אני אהיה נזיר בשביל אבא, אם גדול אני אהיה בשביל עצמי. עמד ונשקו על ראשו, אמר מובטח אני בזה שמורה הלכה בישראל, אמרו לא היו ימים מועטים עד שהורה הלכה בישראל (נזיר כט:). בגדולה מתחילין מן הגדול, ובקללה מתחילין מן הקטן (תענית טו:). אין הקטן רשאי לישב עד שיאמר לו הגדול שב (ירוש' כתובות פ"א א). גם את העולם נתן בלבם, אהבת תינוקות נתן בלבם. משל למה"ד למלך שהיה לו שני בנים אחד גדול ואחד קטן, הגדול מכובד והקטן מטונף, אעפ"כ הוא אוהב את הקטן יותר מן הגדול (קהלת רבה פ"ג). הנה קטן נתתיך בגוים (עובדיה א), אמר רשב"א משל למדינה שמגדלת איספתרון [ענקמון = ענקים] למלך, והיתה שם אשה אחת וילדה בן ננס אחד, והיתה קוראת את בנה מיקרו ליפארוס [אדם גדול] ואמרה להם בני מיקרו ליפארוס ואין אתם עושין אותו איספתרון? אמרו לה, אם בעיניך הוא מיקרו ליפארוס, אינו בעינינו אלא ננס שבננסים. כך אמר הקב"ה עשו זה הרשע אביו קראו בנו הגדול ואמו קראה אותו בנה הגדול, אמר הקב"ה אם בעיניכם הוא גדול בעיני הוא קטן, שנאמר הנה קטן נתתיך בגוים (שה"ש רבה ב). א"ר נחמן כל זמן שאורו של גדול קיים אין אורו של קטן מתפרסם, שקע אורו של גדול מתפרסם אורו של קטן (ב"ר פ"ו). זה שאמר הכתוב קטן וגדול שם הוא ועבד חפשי מאדוניו, בעוה"ז מי שהוא קטן יכול להעשות גדול, ומי שהוא גדול יכול להעשות קטן, אבל לעתיד לבא מי שהוא קטן אינו יכול להעשות גדול ומי שהוא גדול אינו יכול להעשות קטן (רות רבה ריש פ"ב). אין הסרחון תלוי אלא בגדולים (ספרי מטות פ' קנז). מה שהגדולים עושים הדור עושה (דברים רבה פ"ב). בתר רישא יח) גופא אזיל (עירובין מא.). מי נתלה במי? קטן נתלה בגדול (תענית ז.). דבר גדול נתלה בדבר קטן (ברייתא דל"ב מדות). דבר זה נפתח בגדולים ונסתיים בקטנים (ב"ב קכה:). גדיים שהנחת נעשו תיישים בעלי קרנים (ברכות סג.). אם אין גדיים אין תיישים, אם אין תיישים אין צאן, אם אין צאן אין רועה, אם אין רועה אין העולם מתקיים (ויק"ר פי"א). אתו דרדקי האידנא לבי מדרשא ואמרו מילי דאפילו בימי יהושע בן נון לא איתמר כותייהו (שבת קד.). אטו בקשישותא תליא מלתא? בטעמא תליא מלתא (ב"ב קמב:). אמרי אינשי כד הוינן זוטרי לגברי, השתא דקשישנא לדרדקי יט). כך מעיקרא כתיב וה' הולך לפניהם יומם בעמוד אש וגו' ולבסוף (שמות כג) הנה אנכי שולח מלאך לפניך (ב"ק צב:). מה עץ קטן מדליק את הגדול, אף ת"ח קטנים מחדדים את הגדולים (תענית ז.). לא ילפין עובדא מבר נש זעיר (ב"ר פ"ק). מתלא אמר עד דשמניא עביד קטן נפשיה דקטינא נפקא (איכה רבתי פ"ג). קבא רבא וקבא זוטא כ) מיגנדר ואזיל לשאול (יבמות יז.). אם בארזים נפלה שלהבת מה יעשו איזובי קיר? (מ"ק כה:). קטן סליק בישרא הייא כא), גדול לא סליק בישרא הייא (שבת קלד.). אטו כולי עלמא יעקב אבינו הואי? (יבמות עו.). בשמתא נרש! תרביה ומשכיה כב) ואליתיה (חולין קכז.). משל לצייר ששולה דגים מן הים משכח רברבי שקיל, זוטרי שקיל וכו' משכח זוטרי שקיל, משכח רברבי שדי זוטרי ושקיל רברבי (ב"ק מא: מב.). אפרוחים שלא נתפתחו עיניהם (ביצה ו:). בת אצל אמה לא שנא גדולה ולא שנא קטנה (כתובות קב.). איידי דזוטר כג) מרכס (ב"ב יד.).

גדר: ע' סייג

גוג ומגוג: יעקב אבינו אמר האספו ואגידה לכם את אשר יקרא אתכם באחרית הימים, ר' סימון אמר, מפלת גוג הראה להם (ב"ר פצ"ח). אלדד ומידד התנבאו ג"ב על עסקי גוג ומגוג (סנהדרין יז.). אל תזכרו ראשונות וגו' הנני עושה חדשה, זו זו מלחמת גוג ומגוג, משל למה"ד לאדם שהיה מהלך בדרך ופגע בו זאב וניצל ממנו, והיה מספר

יח) הגוף ילך אחר הראש, הקטנים ילכו תמיד בעקבות הגדולים ויעשו כמעשיהם. יט) כשהיינו קטנים היינו חשובים ועכשיו שהזקננו הננו שפלים כתינוקות. כ) איפה גדולה ואיפה קטנה שתיהן מתגלגלות ויורדות אל ירכתי שאול, כלומר הגדול והקטן לפעמים שניהם שווים להיות פסולים ליחוס, ואחרית שניהם לקבר. כא) מהרה, קטן שיש לו מכה תמהר להתרפאות, אבל גדול לא יתרפא כ"כ במהירות. כב) נרש שם מקום והיו שם כולם רשעים, ואמר רב פפא בשמתא יהיו החלב והעור והשומן, כלומר כולם כקטן כגדול, כי לא תאבה נרש לשמוע דבר ה'. כג) ספר הושע מפני שהוא קטן נתחבר לתרי עשר אף שהיה קודם ישעיה.

והולך מעשה זאב; פגע בו ארי וניצל ממנו, והיה מספר והולך מעשה ארי; פגע בו נחש וניצל ממנו, שכח מעשה שניהם והיה מספר והולך מעשה נחש, אף כך צרות אחרונות משכחות את הראשונות (ברכות יג.). שמואל אמר לא מאסתים ולא געלתים לכלותם (ויקרא כו), לא מאסתים בימי יונים וכו' כי אני ה' אלהיהם בימי גוג ומגוג (מגילה יא.). לך ה' הממלכה זו מלחמת עמלק, והמתנשא לכל לראש זו מלחמת גוג ומגוג (ברכות נח.). הלל יש בו לשעבר לדורות לימות המשיח, ויש בו לימות גוג ומגוג וכו', כל גוים סבבוני לימות גוג ומגוג (ויק"ר פ"ל). עורי צפון ובואי תימן (שה"ש ד), לכשיתעורר גוג הנתון בצפון יבא ויפול בדרום (ויק"ר פ"ט). למה רגשו גוים (תהלים ב), ר' לוי אמר עתיד גוג לומר: שוטים היו הראשונים שהיו מתעסקים בעצות על ישראל ולא היו יודעים שיש להן פטרון בשמים. אני איני עושה כן, אלא מתחלה אני מזדווג לפטרון שלהם ואח"כ להם, הה"ד יתיצבו מלכי ארץ וגו' א"ל הקב"ה רשע! לי באת להזדווג? חייך שאני עושה עמך מלחמה (ויק"ר פכ"ז). ר' יצחק דרש יושב בשמים ישחק, אין שחוק לפני הקב"ה אלא אותו היום בלבד. לעתיד לבא באין גוים ומתגיירין, ואין מקבלים גרים לימות המשיח, והם נעשו גרים גרורים [מאליהם], ומניחים תפילין בראשיהם ותפילין בזרועותיהם וציצית בבגדיהם ומזוזה בפתחיהם. כיון שרואים מלחמת גוג ומגוג וכו' כל אחד מנתק מצותו והולך, שנאמר ננתקה את מוסרותימו, והקב"ה יושב ומשחק (ע"ז ג:). עשר ירידות ירדה שכינה על העולם וכו' ואחת שעתידה להיות בימי גוג ומגוג, שנאמר (זכריה יד) ועמדו רגליו ביום ההוא על הר הזיתים (אדר"נ פל"ד). הופיע מהר פארן, ארבע הופעות הן, ראשונה ממצרים, שניה בשעת מתן תורה, שלישית לימות גוג ומגוג שנאמר אל נקמות ה' אל נקמות הופיע, רביעית לימות המשיח כד) שנאמר מציון מכלל יופי אלהים הופיע (ספרי דברים סי' שמג). רב חנן בר תחליפא מצא אדם אחד ובידו מגילה וכתיב בה: לאחר ארבעת אלפים ומאתים ותשעים ואחת שנה לבריאתו של עולם כה), העולם יתום, מהן מלחמות תנינים מהן מלחמות גוג ומגוג ושאר ימות המשיח (סנהדרין צז:). אמר בר קפרא כל המקיים שלש סעודות בשבת ניצול משלש פורעניות מחבלו של משיח ומדינה גיהנם וממלחמת גוג המגוג (שבת קיח.). חצבה עמודיה שבעה, אלו שבע שנים של גוג וכו' ואותן שבע שנים הן הן פרוטוגמיא [שבעת ימי המשתה אחר החתונה] של צדיקים לעתיד לבוא (ויק"ר פי"א). משפט גוג ומגוג לעתיד לבוא שנים עשר חדש (עדיות פ"ב י). ע"ע מלחמה.

גוד או אגוד: שני אחין אחד עני ואחד עשיר והניח להן אביהן מרחץ וכו' דאמר ליה אי בדמי— לית לי דמי, למיתן לך במתנה לא ניחא לי כו) גוד או אגוד (ב"ב יג;). רב יהודה אמר אית דינא דגוד או אגוד, ורב נחמן לית ליה דינא דגוד או אגוד (שם). ע"ע שותפות.

גוזמא: אל תהי מפליג לכל דבר (אבות פ"ד ג). אל תאמר דבר שאי אפשר לשמוע שסופו להשמע (אבות פ"ב). א"ר אמי דברה תורה לשון הבאי [גוזמא], דברו נביאים לשון הבאי, דברו חכמים לשון הבאי. דכתיב ערים גדולות ובצורות בשמים (דברים א), וכתיב ותבקע הארץ לקולם (מ"א א) וכו' (תמיד כט.). עביד איניש דגזים ולא עביד (שבועות מו). גוזמא בעלמא הוא דקא גזים (ב"מ קד:). נדרי הבאי אמר קונם אם לא ראיתי בדרך הזה כעולי מצרים וכו' א"ל רבינא לרב אשי ודלמא האי גברא קינא דשומשני [נמלים] חזא ועסיק להון שמא עולי מצרים (נדרים כד:). אם לא ראיתי גמל שפורח באויר, אם לא ראיתי נחש כקורת בית הבד (שבועות כט.). אמרי אינשי גמלא במדי אקבא רקדא כז), הא קבא והא גמלא והא מדי—ולא רקדא! (יבמות מה.). פעם אחת נפל ארז אחד שבמקומנו, ועברו שש עשרה קרונות על חודו אחת; פעם אחת נפלה ביצת בר יוכני וטבעה ששים כרכים ושברה שלש מאות ארזים (בכורות נז:). רבי אליעזר אומר אם יהיו הימים דיו ואגמים קולמסין ושמים וארץ מגלות, וכל בני אדם לבלרים אין מספיקין לכתוב דברי תורה שלמדתי, ולא חסרתי רק כאדם שמטביל זכרותו [הקנה] של מכחול בים (שה"ש רבה א). רבי היה יושב ודורש ונתנמנם הצבור, בקש לעוררן, אמר ילדה אשה אחת במצרים ששים רבוא בכרס אחד, והיה שם תלמיד אחד ורבי ישמעאל ברבי יוסי שמו, א"ל מאן הות כן? א"ל זו יוכבד שילדה את משה ששקול כנגד ששים רבוא של ישראל (שה"ש רבה א). בעי ר' ירמיה רגלו אחת [של יונה] בתוך חמשים אמה ורגלו

כד) משמע כי ביאת המשיח קודמת למלחמת גוג המגוג, וכן משמע מיחזקאל ומדרשים אחרים הנזכרים פה. כה) הוא שנת 531 למספר הנהוג, בדור האחרון שנחתם בו התלמוד, ואין ראיה מכאן שימות המשיח לאחרונה, כי הכוונה פה כי ימשכו המלחמות עד אחר ביאת המשיח, ואחר ביאתו תהיה המלחמה הגדולה. כו) מכור לי חלקך בכך וכך, או אגוד, קנה ממני חלקי במקח הזה, ובדרך הזה יכול אחד לכוף את חבירו להסתלק מן השותפות, אם אי אפשר להשתתף מפני שאינם שוים בעשירות או בעניות. כז) גמל גדול מרקד בתוך קב קטן במדינת מדי, וגוזמא הוא, וראיה כי הרי מדת קב והרי גמל והרי

אחת חוץ מחמישים אמה, מהו? ועל דא אפקוהו לרבי ירמיה כח) מבי מדרשא (ב"ב כג:).

גוים: כתיב וכתבת על האבנים את כל דברי התורה וגו' (דברים כז), ואח"כ סדו אותן בסיד וכו', בינה יתירה נתן בהם הקב"ה [באו"ה] ושיגרו נוטירין שלהם וקילפו את הסיד והשיאוה [העתיקוה]. ועל דבר זה נתחתם גזר דינם לבאר שחת, שהיה להם ללמוד ולא למדו (סוטה לה:). אין מוסרין דברי [סתרי] תורה לגוי, דכתיב לא עשה כן לכל גוי. וגוי העוסק בתורה [שבע"פ] חייב מיתה והמלמדו עובר עליו משום ולפני עור לא תתן מכשול (חגיגה יג.). ואמרו יש חכמה בגוים אבל אין תורה בגוים (איכה רבתי פ' טבעו בארץ). ר"מ אומר מנין שאפילו נכרי ועוסק בתורה שהוא כהן גדול? ת"ל אשר יעשה אותם האדם וחי בהם (ויקרא יח) כהנים לוים וישראלים לא נאמר, אלא אדם, הא למדת שאפילו נכרי ועוסק בתורה הרי הוא ככ"ג (ב"ק לח.). אפילו גוי יכול להיות צדיק (במד"ר פ"ח). כבר שלחו המושלים שני סרדיוטות אצל חכמי ישראל למדונו תורתכם, קראו ושנו ושלשו, בשעת פטירתן אמרו להם דקדקנו בכל תורתכם ואמת היא חוץ מדבר זה שאתם אומרים שור של הקדש שנגח שור של גוי פטור, של גוי שנגח שור של ישראל בין תם בין מועד משלם נזק שלם. ממה נפשך, אי „רעהו" דוקא, אפילו דגוי כי נגח דישראל ליפטר, אי רעהו לאו דוקא, אפילו דישראל כי נגח דגוי ליחייב כט), ודבר זה אין אנו מודיעים אותו למושלים (ב"ק לח.). גוי ששבת חייב מיתה שנאמר ויום ולילה לא ישבותו (בראשית ח) ואמר מר אזהרה שלהן זו היא מיתתן (סנהדרין נח:). א"ר לוי כשנצטוו בני נח לא נצטוו אלא על שבעה דברים ואין השבת מהן. ואמר ר' יוסי בר חנינא גוי ששמר את השבת עד שלא קיבל עליו את המילה חייב מיתה. ומה ראית לומר כן? א"ר יוחנן בנוהג שבעולם מלך ומטרונה יושבין ומסיחין זה עם זו, מי שבא ומכניס עצמו ביניהם אינו חייב מיתה? כך השבת הזו [אות] היא בין ישראל ובין הקב"ה, שנאמר ביני ובין בני ישראל (שמות לא), לפיכך כל גוי שבא ומכניס עצמו ביניהם חייב מיתה (דברים רבה פ"א). גוי שמתנדב מנורה או נר לביהכ"נ אסור לשנותה (ערכין ו:). בית המקדש היה יפה לאומות העולם יותר משל ישראל, שכן שלמה סידר התפלה: וגם אל הנכרי אשר לא מעמך ישראל הוא, וכתוב ועשית ככל אשר יקרא אליך הנכרי (מ"א ח), אבל כשהוא בא אצל ישראל מה כתיב, ונתת לאיש ככל דרכיו אשר תדע את לבבו (דהי"ב ו), אם היה ראוי לו נותן לו, ואם לאו לא היה נותן לו (במד"ר פ"א). אילו היו יודעין הגוים שהן לוקין כשחוטאין ישראל, היו מעמידין שני אסטרדיוטין [שוטרים] שיהיו משמרין לכל אחד ואחד מישראל שלא יחטא (ילקוט חגי רמז תקסז). ריש לקיש אמר לרבי, צריכין אנו להחזיק טובה לאו"ה שהן מכניסין מומסין [צורות פרצוף אדם משונה] לבתי טטריאות ולבתי קרקסאות שלהם ומשחקין בהן, כדי שלא יהיו משיחין אלו עם אלו ויבואו לידי קטטה בטלה (ב"ר פ"פ). תשב באחיך תדבר בבן אמך תתן דופי (תהלים נ), אם הרגלת לשונך לדבר באחיך שאינו בן אומתך, סוף בבן אומתך תתן דופי (דב"ר פ"ו). אם דברת בעשו שהוא אחיך, סופך לדבר בבן אומתך (תנחומא פקודי סי' ז). אנטונינוס שאל לרבי: אתינא לעלמא דאתי? א"ל אין! א"ל והכתיב לא יהיה שריד לבית עשו (עובדיה א)?—בעושה מעשה עשו וכו' (ע"ז י:). ר' יוחנן קם מקמיה סבי דארמאי, אמר כמה הרפתקי עדו עלייהו! (קידושין לג.). אומות שבחו"ל לאו עובדי ע"ז הם אלא מנהג אבותיהם בידיהם (חולין יג:). כללו של דבר כל שהוא עושה [שמותר לישראל לעשות בחוה"מ] אומר לגוי ועושה, וכל שאינו עושה אינו אומר לגוי ועושה (מ"ק יב.). נותן נשמה לעם עליה (ישעיה מב), בשר ודם אם יעשה לחבירו רעה, אינה זזה מלבו לעולם, אבל הקב"ה אינו כן, אלא היו ישראל במצרים, והיו המצריים משעבדין אותם בחומר ובלבנים, ולאחר כל הרעות שעשו לישראל, חס הכתוב עליהן ואמר, לא תתעב מצרי כי גר היית בארצו. אלא רידפו אחר השלום שנאמר (תהלים לד) בקש שלום ורדפהו (דב"ר פ"ה). מפרנסין עניי נכרים עם עניי ישראל, ומבקרין חולי נכרים עם חולי ישראל, וקוברין מתי נכרים עם מתי ישראל מפני דרכי השלום (גיטין סא.). אמר שמואל אסור לגנוב דעת הבריות ואפילו דעתו של גוי (חולין צד.). גזל גוי אסור שנאמר ואכלת את כל העמים אשר ה' אלהיך נותן לך (דברים ז), בזמן שהן מסורין בידך ולא בזמן שאינם מסורין בידך (ב"ק קיג:). חמור גזל הנכרי מגזל ישראל, גזל את הגוי ומת [הגזלן] אינו מתכפר לו מפני חלול השם (תוספתא ב"ק פ"י). גונב מן הגוי לסוף גונב של ישראל (תנא דבי אליהו רבה פכ"ח). חמורו של נכרי חייב לטפל בו כדרך שמטפל בשל ישראל (תוספתא ב"ק פ"ב). שטרות העולים מערכאות של גוים, אע"פ שחותמיהם גוים—כשרים (גיטין י:). נכרי המסיח לפי תומו מהימן [בעדות אשה] (גיטין כח.). אבל בכלל היו הגוים בימי התלמוד מחוסרי אמונה, ועליהם נאמר בני נכר אשר פיהם דבר שוא וימינם ימין שקר (תהלים קמ), הפך ממדת ישראל שנאמר בהם שארית ישראל לא יעשו עולה ולא ידברו כזב

מדי ואינו מרקד. כח) שהטריחם בשאלה של גוזמא, כט) ונראה כי זהו הטעם שגזרו שלא ללמדם תורה שבע"פ, ובנוגע לשאלתם נוכל לומר מפני שלא קיימו שבע מצות בני נח, ואין להם חוקים ומשפטים שקיימו בעצמם

ולא ימצא בפיהם לשון תרמית (צפניה ג) וישראל קיימו בדיבורייהו (בכורות יג:).

[חשד] הגוים היו חשודים על עריות ועל שפיכות דמים (עירובין פ"ו א). הבועל ארמית קנאין פוגעין בו (ע"ז לו:). גוי בהפקירא ניחא ליה (כתובות יא.). ישראל שנזדמן לו גוי בדרך [וחושדו לגזלן או רצחן], שואלו להיכן הולך? ירחיב לו הדרך, ל) כדרך שעשה יעקב אבינו לעשו הרשע, דכתיב עד אשר אבוא אל אדוני שעירה (בראשית לג) וכתיב ויעקב נסע סכותה, ולא הלך עד שעירה (ע"ז כה:). ויאמר לו עשי אצינה נא עמך וגו׳ למה זה אמצא חן בעיניך. רבי כד הוה סליק למלכותא [לרומי] הוה מסתכל בהדא פרשתא, ולא היה נסיב ארמאה [גוי] עמיה, חד זמן לא אסתכל בה ונסב עמיה ארמאין, ולא הגיע לעכו עד שמכר הסוס שלו [לשחדן בממון] וכו׳ (ב"ר פע"ח סוף). סתם גוי מפעא פעי [צועק] וכו׳ (חולין קלג:). אר"א לעולם אין ישראל נותן אצבעו בתוך פיו של גוי תחלה לא), אא"כ נותן גוי אצבעו תחלה בתוך פיו של ישראל (ב"ר פ"פ). נכרי אחד פוגע את רבי ישמעאל ובירכו, אמר לו כבר מילתך אמורה, פגע אחרינא וקיללו, א"ל כבר מילתך אמורה. אמרו לו תלמידיו, רבי! כמה דאמרת להדין אמרת להדין? א"ל כן כתיב (בראשית כז) אורריך ארור ומברכיך ברוך (ירוש׳ ברכות פ"ח). ע"ע ברברים; ישראל ואומות העולם; קדוש השם.

גומלין: שמור לי ואשמור לך (ב"מ פ:). אמר רבא אתנויי אתנו בהדדי [פרס ומדי] אי מינן מלכי מינייכו איפרכי, ואי מינייכו מלכי מינן איפרכי (מגילה יב.). כל חד מינן לימא מילתא דלא שמיע לחבריה (עירובין סד.). הוי משלם טובה תחת רעה (שמ"ר פכ"ב). ר׳ יוחנן פתח משיב רעה תחת טובה לא תמוש רעה מביתו (משלי כו), אם קדמך חבירך בעדשים קדמנו בבשר, למה שהוא גמל עליך תחלה. ר"ש בר אבא אמר לא סוף דבר משיב רעה תחת טובה, אלא אפילו משיב רעה תחת רעה לא תמוש רעה מביתו (ב"ר פל"ח). כתיב כי תראה חמור שונאך רובץ תחת משאו וגו׳ עזב תעזוב עמו (שמות כז), הרואה את שונאו בראש הגג ודוחפו או על פי הבאר ודוחפו, גבורה היא זו? אלא אימתי נקרא נקרא גבור כשרואה שבא ליפול ואוחזו בידו שלא יפול, או כשרואה שהוא נופל לבור ומעלהו (ילקוט רמז תשסז). אע"פ שהשכים שונאך להרגך ובא רעב וצמא לתוך ביתך האכילהו והשקהו, וה׳ ישלם לך (מדרש משלי פכ"ה). מית בר חברך טעון לב), מית חברך פרוק (מדרש לקח טוב בראשית מ"ז, ב"ר שם). כתיב והחי יתן אל לבו (קה"ת ז), היה ר"מ אומר דיספוד יספדון ליה לג), דיבכון יבכון ליה, דיקבר יקברוניה (נדרים פג:) אמר הקב"ה עלי לשלם את הבערה שהבערתי, אני הצתי איש בציון וכו׳ ואני עתיד לבנותה באש (ב"ק ס:). ע"ע גמילות חסדים.

גוף: עיר קטנה זה הגוף (נדרים לב:). יסורין ממרקין כל גופו (ברכות ה.). מבינתא דרישי לד) ועד טופרי דכרעי (שבת קמ.). כותח מכחיש הגוף (פסחים מב.). שלשה דברים נכנסין לגוף ואין הגוף נהנה מהן ואלו הן גודגדניות וכפניות ופגי תמרה, שלשה שאין נכנסין לגוף והגוף נהנה מהן, אלו הן רחיצה וסיכה ותשמיש (ברכות נז:). שלשה דברים מתישין גופו של אדם. ואלו הן אכל מעומד וכו׳ (גיטין ע.). ירח טבת שנהנה הגוף מן הגוף (מגילה יג.). יש לך אדם שגופו חביב עליו מממונו (ברכות סא:). בל תשחית דגופאי עדיף (שבת קכט.). לא מצאתי לגוף טוב משתיקה (אבות פ"א). המכבד את התורה גופו מכובד (אבות פ"ד). עד שאדם מתפלל שיכנס תורה לתוך גופו, יתפלל שלא יכנסו מעדנים לתוך פיו (ילקוט תורה רמז תתל). אנשי סדום היו רעים בגופם וחטאים בממונם (סנהדרין קט.). מצוה וגוף גדול אוכל פירות ולא שכר לה), מצוה וגוף טהור נושא אשה ולו בנים (פסחים קיב:) ע"ע נשמה.

גורל: על פי הגורל תחלק הארץ (במדבר כו), הא כיצד? אלעזר מלובש אורים ותומים, ויהושע וכל ישראל עומדים לפניו, וקלפי של שבטים וקלפי של התחומין מונחין לפניו, והיה מכוין ברוח הקדש ואומר זבולון עולה, תחום עכו עולה עמו, טרף בקלפי של שבטים ועלה בידו זבולון, טרף בקלפי של תחומין ועלה בידו תחום עכו וכו׳ (ב"ב קכב.). א"ל עכן ליהושע, יהושע! בגורל אתה בא עלי? אתה ואלעזר הכהן שני גדולי הדור אתם, אם אני מפיל עליכם גורל על אחד מכם הוא נופל. א"ל [יהושע לעכן] בבקשה ממך אל תוציא לעז על הגורלות שעתידה א"י

ולכן לא יוכלו להנות מחוקים של ישראל שהם לטובתם. ל) אם היה צריך לילך עד פרסא יאמר לו שתי פרסאות אני צריך לילך, אולי ימתין הגוי מלהכותו עד פרסא שניה והוא יפרוש ממנו קודם לכן. לא) כי אמר חמור אבי שכם והתחתנו אותנו, הם תבעו תחלה. לב) אם מת בן אהובך השתתף בצערו כי יגמל לך אהובך חסד, אבל אם מת אהובך בעצמך, פרוק מעליך הצער, כי אין לך לצפות לתשלום גמול. לג) הוא מספיד לאינשי כי היכי דיספדון עליו וכו׳ שיהיה משתדל תמיד לעשות טובות לאחרים, כדי שיזכה שישלמו לו גמולו. לד) משערות הראש ועד צפרני הרגלים. לה) אם תרצה לעשות מצוה וגם תשתכר בה שיגדל ממונך, הלוה חבירך מעות על הקרקע לאכול פירות

שתתחלק בגורל שנאמר אך בגורל יחלק את הארץ (סנהדרין מג:). מה עשה אליהו? אמר להם בחרו שני פרים תאומים מאם אחת הגדלים על מרעה אחד, והטילו עליהם גורלות, אחד לשם ה' ואחד לשם הבעל. ויבחרו להם הפר האחד, ופרו של אליהו מיד נמשך אחריו, אך הפר שעלה לשם הבעל, נתקבצו כל נביאי הבעל ולא יכלו לזוז את רגליו, עד שפתח אליהו ואמר לו: לך עמהם! השיב הפר ואמר לו לעיני כל העם: אני וחבירי יצאנו מבטן אחד מפרה אחת וגדלנו במרעה אחד, והוא עלה בחלקו של מקום ושמו של הקב"ה מתקדש עליו, ואני עליתי בחלק הבעל להכעיס את בוראי? א"ל אליהו: פר, פר! אל תירא, לך עמהם ואל ימצאו עלילה, שכשם ששמו של הקב"ה מתקדש על אותו פר שעמי, כך מתקדש על ידך. א"ל וכך אתה מיעצני? שבועה! איני זז מכאן עד שתמסרני בידם, שנאמר ויקחו את הפר אשר נתן להם, ומי נתן? אליהו (במד"ר פכ"ג). בחדש הראשון הוא חדש ניסן וגו' (אסתר). כשאמר המן הרשע לאבד את ישראל, אמר היאך אני שולט בהן? הריני מפיל גורלות, ורוה"ק צווחת: ועל עמי ידו גורל (תהלים קכה), א"ל הקב"ה, רשע בן רשע! גורלך עולה להצלב, למה? כי לא ינוח שבט הרשע על גורל הצדיקים (אסתר רבה פ"א). ארבעה משמרות עלו מן הגולה וכו' עמדו נביאים שביניהם וחלקום והעמידום על עשרים וארבעה, בללום ונתנום בקלפי, בא ידעיה ונטל חלקו וחלק חביריו וכו' (תענית כז:). ארבע פייסות היו שם (יומא כב.). רבש"ע לו) מי פיים? (שבת לג.). מנין שאין שואלין בגורלות? לז) שנאמר תמים תהיה עם ה' (ספרי). ע"ע בדיקה; בחינה.

גזירה: ע' גזרה

גְזֵלָה: איזהו עושק ואיזהו גזל? א"ר חסדא לך ושוב—זה הוא עושק; יש לך בידי ואיני נותן לך זה הוא גזל (ב"מ קיא). חמסן יהיב דמי [בעל כרחו] גזלן לא יהיב דמי (ב"ק סב). ר' יוחנן אמר זה שיפוטו [הנהגה] של גזל, דאמר ר"ש בר אבא בשם ר' יוחנן משל לסאה מלאה עונות מי מקטרג בראש כולם? זה גזל, דאמר ר' יודן בשם ר' יוחנן ובצעם בראש כולם כתיב. ר' יעקב בר אחא בשם ר' יוחנן אמר עשרים וארבע חטאות סידר יחזקאל ומכולם לא חתם אלא בגזל, הה"ד (יחזקאל כב) והנה הכיתי כפי על בצעך אשר עשית (קהלת רבה פ"א). גזל שקיל כנגד הכל (ויק"ר פל"ג). איוב אמר על לא חמס בכפי ותפלתי זכה (איוב טז), א"ר יהושע הכהן, וכי יש תפלה עכורה? אלא כל מי שידיו מלוכלכות בגזל הוא קורא להקב"ה ואינו עונה אותו, שנאמר גם כי תרבו תפלה אינני שומע (ישעיה א), מפני מה? שידיכם דמים מלאו (שמ"ר פכ"ב סוף). משל למלך ב"ו שהיה עובר על בית המכס, אמר לעבדיו תנו מכס למוכסים, אמרו לו והלא כל המכס כולו שלך הוא? אמר להם ממני ילמדו כל עוברי דרכים ולא יבריחו עצמן מן המכס. אף הקב"ה אמר אני ה' שונא גזל בעולה (ישעיה סא), ממני ילמדו בני ויבריחו עצמן מן הגזל (סוכה ל.). שאלו תלמידיו את ריב"ז מפני מה החמירה תורה בגנב יותר מגזלן? לח), אמר להם זה השוה כבוד אב לכבוד קונו, וזה לא השוה כבוד אב לכבוד קונו; כביכול עשה עין של מעלה כאילו אינה רואה ואזן של מעלה כאילו אינה שומעת, שנאמר (ישעיה כט) הוי המעמיקים מה' לסתיר עצה והיה במחשך מעשיהם וגו', וכתיב (תהלים צד) ואמרו לא יראה יה ולא יבין אלהי יעקב (ב"ק עט:). דרש ר' יוחנן כי מלאה הארץ חמס מפניהם (בראשית ו), בא וראה כמה קשה כחו של חמס, שהרי דור המבול שעברו על הכל ולא נחתם עליהם גזר דינם עד שפשטו ידיהם בגזל (סנהדרין קח.). הגוזל את חבירו שוה פרוטה כאילו נוטל נשמתו, שנאמר כן ארחות כל בוצע בצע את נפש בעליו יקח (ב"ב קיט). מפני מה אמרו נזיקין שמין להן בעידית? מפני הגזלנים ומפני החמסנין, כדי שיאמר אדם למה אני גוזל ולמה אני חומס? למחר בית דין יורדין לנכסי ונוטלין שדה נאה שלי, וסומכים על מה שכתוב בתורה (שמות כב) מיטב שדהו ומיטב כרמו ישלם (גיטין מט:). גזל מריש [קורה] ובנאו בבירה, בית שמאי אומרים מקעקע כל הבירה כולה ומחזיר מריש לבעליו לט), ובית הלל אומרים אין לו אלא דמי מריש בלבד, מפני תקנת השבים (גיטין נה.). הגוזל את חבירו שוה פרוטה ונשבע לו יוליכנו אחריו אפילו למדי (ב"ק קג.). קשה גזל הנאכל, שאפילו צדיקים גמורים אינם יכולים להחזירו (חולין פט.). קשה גזל הדיוט יותר מגזל גבוה (ב"ב פח:). מרובה גזלת המת מגזלת החי, שהגוזל את החי יכול לפייסו ולהחזיר את הגזלה, והגוזל את המת אינו יכול לפייסו ולהחזיר לו (מס' שמחות פ"ט). חצובא מ) מקטע רגליהון דרשיעיא (ביצה כה:). מעשה בנמלה אחת שהפילה חטה אחת והיו כלם באות ומריחות בה ולא היתה אחת מהן נוטלת אותה, עד שבאה אותה שהיתה שלה ונטלה אותה, הה"ד ראה דרכיה וחכם (משלי ז) שבורחת מן הגזל (דברים רבה פ"ה). הנותן עיניו

בנכייתא בזול (רש"י). לו) מי מטיל גורל להבין ולהודיע? לז) הוא גורל ניחושי שאסור משום נחש וכישוף, או שהוא כעין משחק בקוביא (lottery). לח) לשלם כפל וארבעה וחמשה, וגזלן משלם רק הקרן. לט) כן עשו אנשי נבוה (תענית טז.), ולא שייך תקנת השבים, שלא נמנעו מלעשות תשובה גם בדרך זה. מ) עשב ששמו חצובא ששרשיו ישרשו ישר בארץ ולא לצדדין, ממנו יוכלו הגזלנין ללמוד

במה שאינו שלו, מה שמבקש אין נותנין לו, ומה שבידו נוטלין הימנו (סוטה ט.). אם נטלת את שאינו ש־ך, את שלך יטלו ממך (ד"א זוטא פ"ג). והסיר את מראתו בנצתה (ויקרא א), א"ר תנחומא בר חנילאי, העוף הזה פורח וטס בכל העולם ואוכל בכל צד מן הגזילות ומן החמסין, אמר הקב"ה הואיל והזפק הזה מלא גזילות וחמסין אל יקרב לגבי המזבח, אבל בהמה גדולה על אבוס בעלה עומדת, ואינה אוכלת מכל צד, לא מן הגזילות ולא מן החמסין, לפיכך הוא מקריבה כולה, שנאמר והקריב הכהן את הכל המזבחה (ויק"ר פ"ג). במקום שהלסטים מקפח שם הוא נתלה (תנחומא תצוה סי' יא). הן דליסטאה מקפח תמן מצטלב (אסתר רבה פ"ג). לקיש לסטים מא) בכיר לצלובים (קהלת רבה פ"ז). גזלן של רבים לאו שמיה גזלן (ב"ב לה:). ע"ע ג נ ב ה.

גזר דין: דור המבול עברו על הכל, ולא נחתם גזר דינם עד שפשטו ידיהם בגזל (סנהדרין קח.). לא נחתם גזר דין אלא על לשון הרע (ערכין טו.). א"ר יצחק ארבעה דברים מקרעין גזר דינו של אדם, ואלו הן: צדקה, צעקה, שנוי השם ושנוי מעשה וכו' (ר"ה טז:). היושב בתענית בשבת קורעין גזר דינו של שבעים שנה (ברכות לא:). המנבל פיו מהפכין לו גזר דינו של שבעים שנה (שבת לג.). העונה אמן יהא שמיה רבא בכל כחו קורעין לו גזר דינו (שבת קיט:). כאן קודם גזר דין כאן לאחר גזר דין (ר"ה טז.). כאן בגזר דין שיש עמו שבועה, גזר דין של צבור (יבמות קה.). ע"ע ד י ן ו מ ש פ ט.

גזרה: אין גוזרין גזרה על הצבור אא"כ רוב צבור יכולין לעמוד בה, ודרשו במארה אתם נארים ואותי אתם קובעים הגוי כלו, אי איכא גוי כלו אין, ואי לא—לא (ב"ב ס:). גזרה שב"ד גוזרין ואין רוב הצבור מקבלין עליהם אינה גזרה (ירוש' שבת פ"א ד). לא גזרו אלא עד מקום שיכולין לגזור, לא גדרו אלא גדר שיוכל לעמוד (תוספתא שביעית פ"ג). גזרה חדשה היא ואין מפקפקין בה (ע"ז לה.). מילתא דלא שכיחא לא גזרו בה רבנן (ביצה ב:). אין גוזרין גזירה לגזירה (שם ג.). אע"פ שגזרת נביא חוזרת, אורים ותומים אינה חוזרת (יומא עג:). הרבה גזרות גזרתי על עצמי (עירובין כא:). י"ח דברים גזרו בו ביום (שבת יג:). גזרו טומאה על ארץ העמים ועל כלי זכוכית (שם טו.). גזרו על פתן יינן וכו' (שם יז:). גוזרני עליך שתבא אצלי במקלך ותרמולך ביוה"כ שחל בחשבונך (ר"ה כה.). אמר עולא כי גזרי במערבא [ארץ ישראל] לא מגלי טעמא עד תריסר ירחי שתא, דילמא איכא אינש דלא סבירא ליה ואתי לזלזולי בה (ע"ז לה.). אדריינוס שחיק טמיא שאל לר' יהושע בן חנניא א"ל אנא טב ממשה רבך, א"ל למה? דאנא חי והוא מת, וכתיב כי לכלב חי הוא טוב מאריה המת. א"ל יכול את לגזור דלא ידלוק בר נש נור [אש] תלתא יומין? א"ל אין, לעידן עמיא [לעת ערב] סלקין תרוייהו על אינר פלטין, חמא תננא [ענן] סליק מן רחוק, א"ל מה כן? א"ל אפרכיא ביש [חולה] על אסיא ובקר יתיה, א"ל עד ששתי חמימי לא מיסתי. א"ל תיפח רוחיה! עד דאת קיים בטלה גזרתך, ומשה רבינו משעה שגזר עלינו לא תבערו אש בכל מושבותיכם ביום השבת לא מדליק יהודאי נור בשבתא מיומוהי, ועדיין לא נתבטלה גזירתו עד השתא (רות רבה פ"ב, שבת ל.). מעשה שהיו רבותינו ברומי, וגזרו סנקליטין [יועצים] של מלך לומר, מכאן עד שלשים יום לא יהיה בכל העולם יהודי, והיה סנקליט אחד ירא שמים, בא אצל ר"ג וגילה לו הדבר, והיו רבותינו מצטערים הרבה, אמר להם אותו ירא שמים בל תצטערו, מכאן ועד שלשים יום אלהיהן של יהודים עומד להם, בסוף כ"ה ימים גילה לאשתו את הדבר, אמרה לו והרי שלמו כ"ה ימים, אמר לה יש עוד חמשה ימים, והיתה אשתו צ־קת ממנו, אמרה לו אין לך טבעת? מוץ אותה ומת, מב) וסנקליטין נוטלין עליך שלשים ימים אחרים והגזרה עוברת. שמע לה ומץ את טבעתו ומת. שמעו רבותינו ועלו אצל אשתו להראות לה פנים [לנחמה] וכו' (דברים רבה פ"ב). גמירא דכי גזרו גזירתא ומית חד מינייהו מבטלי לגזירתייהו (תענית כט.). מלך שגזרותיו קשות כהמן (סנהדרין צז:). גזרת המלכות שלא יביאו עצים למערכה (תענית כח.). פעם אחת גזרה המלכות שלא יעסקו בתורה בא פפוס וכו' (ברכות סא:). גזרת המלכות שלא יעסקו בתורה ושלא ימולו את בניהם ולחלל שבת (ר"ה יט.). בשעת גזרת המלכות אפילו על מצוה קלה יהרג ואל יעבור (סנהדרין עד.). היו עלי לטורח (ישעיה א), אמר הקב"ה לא דיין להם לישראל שחוטאין לפני, אלא שמטריחין אותי לידע איזו גזירה קשה אביא עליהם (מגילה לא:). הקב"ה גוזר וצדיק מבטל (שבת סג.). האומר על קן צפור יגיעו רחמיך משתקין אותו, מפני שעושה מדותיו של הקב"ה רחמים ואינן אלא גזרות (מגילה כה.). מיום שחרב ביהמ"ק דין הוא שנגזור עלינו שלא לאכול בשר ושלא לשתות יין וכו' (ב"ב ס:). עשינו מה שגזרת עלינו, אף אתה עשה מה שהבטחתנו (מעשר שני פ"ה יג). ע"ע ת ק נ ה.

גחלת: המוציא גחלת ברשות הרבים בשבת חייב ושלהבת פטור. גחלת של הקדש מועלין בה ושלהבת

מוסר שלא יתאוו לממון אחרים. מא) המאוחר שבגזלנים הוא ראשון לתליה, לפעמים נמלטים עושי רשעה מעונש אך ההולך בעקבותיהם יפול ברשת ויתלה על העץ. מב) בטבעת היה סם המות, וכן היה דרכם לשאת טבעת ארסית לעת מצוא, ומנהג הממשלה במות אחד מהיועצים

לא נהנין ולא מועלין (ביצה פ"ה ה). גחלת של מתכת לאו אש היא והצולה עליה הקרבן פסח אינו יוצא משום צלי אש (פסחים עה.). גחלת כמה דשביק לה מעמיה עמיא ואזלא [מתכבה והולכת] (ב"ק ט:). גומרא דלא כוויא בשעתה מג), לא כוויא שוב (ירוש' מעשר שני פ"ה ג). כל הגחלים כבו מבחוץ כבו מבפנים ואלו [לשון הרע] אע"פ שכבו מבחוץ לא כבו מבפנים (ירוש' פאה פ"א א). רצוף רצפך, מד) דההיא טובא לאולפנא (ב"ר פ"ז — ב). ע"ע א ש.

גידול בנים: ע. חינוך הבנים

גידוף: הרי שגזל סאה של חטים וטחנה ואפאה והפריש ממנה חלה, כיצד מברך? אין זה מברך אלא מנאץ, וע"ז נאמר (תהלים י) ובוצע ברך נאץ ה' (סנהדרין ו:). כשאתה מגיע אצל וחכיתי לה' [ומחליף חי"ת בה"א] לא נמצאת מחרף ומגדף? (מגילה כד:). המתרגם פסוק כצורתו וכו' והמוסיף עליו הרי זה מחרף ומגדף (קידושין מט.). המגדף אינו חייב עד שיפרש את השם (סנהדרין נה:). יכה „יוסי" את יוסי (שם). את ה' הוא מגדף, כאומר גירפת הקערה וחיסרת (כריתות ז:). צדקה שאו"ה עושין חטא הוא להם, שאין עושין אלא לחרף אותנו (ב"ב י:). איוב בסערה חירף ובסערה השיבו הקב"ה, התחיל מחרף ומגדף (ב"ב טז.:). דרש רב יוסף מאי דכתיב (ישעיה יב) אודך ה' כי אנפת בי וגו', במה הכתוב מדבר? בשני בני אדם שיצאו לסחורה, ישב לו קוץ לאחד מהן, התחיל מחרף ומגדף. לימים שמע שטבעה ספינתו של חבירו בים התחיל מודה ומשבח (נדה לא). סנחריב שסח וניחר דברים כלפי מעלה; פרעה שחירף בעצמו נפרע הקב"ה ממנו בעצמו, סנחריב שחירף ע"י שליח נפרע ממנו ע"י שליח (סנהדרין צד.). טיטוס שחירף וגידף כלפי מעלה וכו' שאתה שומע ניאוצו וגידופו של אותו אדם ושותק (גיטין נו:). למחר באין אצלנו ועכשיו מחרפין אותנו (ברכות יח.). דילמא ח"ו אגב צעריה קאמר מילתא כלפי שמיא? (תענית כב:). ע"ע ג נ א י ל ע ג; ל צ נ ו ת; ש ב ח.

גיהנם: מאי גיהנם? שתי תמרות יש בגי בן הנם ועולה עשן מביניהם, וזהו ששנינו ציני [דקלים] הר הברזל כשרות, וזהו פתחו של גיהנם (עירובין יט.). אשר אור לו בציון ותנור לו בירושלם (ישעיה לא), זו גיהנם ופתחה של גיהנם (שם). חמי טבריא רותחין הם מפני שעוברין על פתחו של גיהנם (שבת לט.). ריב"ל אמר שבעה שמות יש לגיהנם: שאול ואבדון ובאר שחת ובור שאון וטיט היון וצלמות וארץ תחתית (שם). ויש שבעה מדורי גיהנם (סוטה י:). אלין שבעה שמהן דאתקרי בהו גיהנם, אתר דאחדנו ביה חייביא דעלמא, ואלין אינון: בור, שחת, דומה, טיט היון, שאול, צלמות, ארץ תחתית. כל אינון שבע מדורין דגיהנם לקבל שבעה שמהן דאית ליה ליצר הרע (זהר פקודי רפג.). גיהנם איתברי אלף שנין קודם דאתברי עלמא (זהר חדש רות קכה.). הגיהנם הוא למעלה מן הרקיע וי"א אחורי הרי חשך (תמיד לב:). אור של גיהנם נברא בע"ש במעשה בראשית (פסחים נד.). העולם הוא אחד מששים מגן עדן, וגן עדן הוא אחד מששים מגיהנם (תענית ג.), ואש הטבעי הוא אחד מששים מגיהנם (ברכות נו:).

[יורדי גיהנם] המרבה שיחה עם האשה גורם רעה לעצמו ובוטל מדברי תורה וסופו יורש גיהנם (אבות פ"א ה). משפט הרשעים בגיהנם י"ב חדש (עדיות פ"א). כגון ירבעם בן נבט וחביריו יורדין לגיהנם ונידונין בו לדורי דורות וכו' גיהנם כלה והם אינם כלין (ר"ה יז.). עשירי בבל הם יורדי גיהנם (ביצה לב:). וכל המלעיג על דברי חכמים נידון בצואה רותחת וכו' (גיטין נז.). כל המנבל את פיו מעמיקין לו גיהנם (שבת לג.), והמספר אחר מטתן של ת"ח נופל בגיהנם (ברכות יט.). הכועס כל מיני גיהנם שולטות בו (נדרים כב.). אדם שיש בו חנופה נופל בגיהנם (סוטה מא.). המתלוצץ נופל בגיהנם (ע"ז יח:). אדם שיש בו גסות נופל בגיהנם (ב"ב עח:). הפוריש מדברי תורה נופל בגיהנם (שם עט.). השונה לתלמיד שאינו הגון נופל בגיהנם (חולין קלג.). המתפתה ביצרו נופל בגיהנם (עירובין יט.). טוב שברופאים לגיהנם (קידושין פ"ב.). לעלוקה שתי בנות, הב הב צועקת קול גיהנם (ע"ז יז.).

[הניצולים מגיהנם] שלשה אין רואין פני גיהנם: מי שסובל דקדוקי עניות וחולי מעיים והרשות וכו' וי"א אף מי שיש לו אשה רעה (עירובין יט.). ת"ח אין אור של גיהנם שולט בו ק"ו מסלמנדרא (חגיגה כז.). הקורא ק"ש ומדקדק באותיותיה מצננין לו גיהנם (ברכות טו:). המקיים שלש סעודות בשבת ניצול מגיהנם (שבת קיח). המבקר את החולה ניצול מדינה של גיהנם (כתובות מ.). הגוזז מנכסיו ועושה מהן צדקה ניצול מגיהנם (גיטין ז.). לבני קרח, מקום נתבצר להם בגיהנם (מגילה יד.). אין ישראל [העושין תשובה] רואין פני גיהנם (אדר"נ פט"ז). במזמור לא לנו ה' יש בו מילוט צדיקים מגיהנם (פסחים קיח.). ר"א יתיב מאה תעניתי דלא לשלוט בו גיהנם (ב"מ פה.). ר"ש בן לקיש אומר אין גיהנם לעולם הבא, אלא הקב"ה מוציא חמה מנרתיקה, צדיקים מתרפאין בה ורשעים נדונין בה, שנאמר וזרחה לכם יראי שמי

בטלה גזרתם, והיו צריכים לגזור מחדש. מג) גחלת שלא בערה בעתה בעודנה לוחשת איגה בוערת עוד. מד) הבער גחלת, פי' דבר דבריך שהם טובים ללמוד אותם.

שמש צדקה ומרפא בכנפיה (נדרים ח:). ע"ע גן עדן; עולם הבא.

גימטריא: שמונה עשר ושלש מאות (בראשית ד), איכא דאמרי „אליעזר" הוא, דחושבניה הכי הוי (נדרים לב.). ר' יהודה אומר חמשים ושתים שנה לא עבר איש ביהודה שנאמר (ירמיה ט) מעוף השמים ועד בהמה נדדו הלכו, בהמה בגימטריא חמשין ושתים הוו (יומא נד.). כתיב שמן משחת קדש יהיה זה לי לדורותיכם (שמות ל), זה בגימטריא י"ב לוגין הוו (הוריות יא:). אמר רב יהודה אמר רב ערל בגימטריא שלש מאות הוי (שבת קמט:). תשע מאות ושלשה מיני מיתה נבראו בעולם שנאמר למות תוצאות (תהלים סח) תוצאות בגימטריא הכי הוו (ברכות ח.). דרש ר' אבא בר כהנא מלת „רדו" (בראשית מ"ב ב) שהיא רמז למספר השנים שישבו בני ישראל בארץ מצרים (ב"ר פצ"א). „בזאת" יבא אהרן (ויקרא טז) רמז לארבע מאות ועשר שנים ששמשו כהנים גדולים במקדש ראשון (ויק"ר פכ"א). נא בגימטריא חמשין וחד הוי (שבת י:). מלת „מחספס" (שמות טז) רמז על רמ"ח אברים שנבלע בהם המן (יומא עה:). מלת „יהיה" (במדבר ו — ה) רמז שסתם נזירות שלשים יום (נזיר ה.). השטן בגימטריא שס"ד (יומא כ.). רויה בגימטריא הכי הוי (יומא עו.). חרם בגימטריא רמ"ח, רחם בגימטריא הכי הוי (מ"ק יז.). בכלה בגימטריא ששים (שם כח.). מחלה בגימטריא הכי הוי (ב"ק צב:). אשרי כל חוכי לו בגימטריא תלתין ושיתא (סנהדרין צז:). הריון בגימטריא רע"א (נדה לח.). תרי"ג מצות נאמרו למשה, תורה בגימטריא הכי הוי תרי"א אנכי ולא יהיה לך מפי הגבורה (מכות כג:). מנא מנא תקל ופרסין (דניאל ה), אמר רב בגימטריא מה) איכתוב להון: יטת יטת אידך פוגחמט (סנהדרין כב.). גימטריאות פרפראות לחכמה (אבות פ"ג). ריב"ז לא הניח מקרא משנה וגמרא וכו' וגימטריאות (ב"ב קלד.). ע"ע נוטריקון.

גירושין: ע' גרושין

גירסא דינקותא: אמר אביי אי זכאי גמירתא לשמעתיה מעיקרא, והא גמרה? נפקא מינה מו) לגירסא דינקותא (שבת כא:). אנמירו לבנייכו תורה בי היכא דלגרסי בהו (ברכות יג:). כמה חריפי שמעתא דדרדקי (שבת קמב). הלומד ילד למה הוא דומה? לדיו כתובה על נייר חדש, והלומד זקן למה הוא דומה? לדיו כתובה על נייר מחוק (אבות פ"ד כ). ע"ע לימוד.

גלוי: שלשה משקין אסורין משום גלוי, מז), המים והיין והחלב, ושאר משקין מותרין דאין נחש שותה מהם (תרומות פ"ח ד). היין והמים המגולים פסולים לגבי מזבח מדלא חזי להדיוט משום הקריבהו נא לפחתך (סוכה פ"ד י). מים שנתגלו הרי זה לא ישפכם ברשות הרבים ולא ירביץ בהם את הבית, ולא ישקה מהן לא בהמתו ולא בהמת חבירו, ולא ירחץ בהן פניו ידיו ורגליו (ע"ז ל:). רפואה לשותה מים מגולים אם ישתה אח"כ מי רגלים מח) שעברו עליהם ארבעים יום כשיעור חצי רביע לוג (שבת קט:). ע"ע נחש; סם.

גלוי וסתר: למכסה עתיק (ישעיה כג), זה המגלה דברים שכיסה עתיק יומין, מאי נינהו? טעמי תורה (פסחים קיט). התורה כסתו ואתה מגלה? (שבת צו:). עוד אחרת ולא רצו חכמים לגלותה משום כבוד ה' הסתר דבר (שבת קנג). רבש"ע אם לפניך גלוי, להם מי גלוי? (שבת נה.). קמי שמיא גליא (פסחים פח:). עביד משתיא ולא גלי לה, דלי כרנא ולא גליה (מגילה יג:). דילמא ממנעי אינשי ולא מגלי לי (שם טו:). כל שאינו בהסתר פנים אינו מהם (חגיגה ה.). כלה סניא לחמותה דמגלה לבנה כל דעבדה (יבמות קיז). נבוכדנצר השביע לצדקיה ש"א יגלה דאכל ארנבת (נדרים סה.). פרעה השביע ליוסף שלא יגלה שאינו יודע בלשון הקדש (סוטה לו:). בכל תושיה יתגלע, שנתגלה קלונו בבתי כנסיות ובתי מדרשות (נזיר כג:). אדם עובר עבירה בסתר והקב"ה מכריז עליו בגלוי (סוטה ג.). היא עשתה בסתר והמקום פרסמה בגלוי (שם ט.). זו אין סתרה מט) כגלויה (ב"ר פמ"ה). ע"ע הכרזה; סוד; פרסום.

גלוי הראש: רב הונא בריה דר' יהושע אמר תיתי לי דלא סגינא ד' אמות בגלוי הראש (שבת קיח:). ואימא דר' נחמן בר יצחק אמרי לה כלדאי [חוזים בכוכבים] ברך גנבא הוה, לא שבקותיה גלויי רישיה, אמרה ליה כסי רישיך כי היכי דתהוי עלך אימתא דשמיא וכו' יומא חד נפל גלימא מעילויה רישיה וכו' אלמיה יצריה וכו' (שבת קנו:). רב אסי פרס סודרא ארישיה בכוס של ברכה (ברכות נא.). רבינא הוה יתיב קמיה דרבי ירמיה מדיפתי חלף ההוא גברא קמיה ולא מיכסי רישא, אמר כמה חצוף הא גברא! א"ל דלמא דמתא מחסיא ניהו דגיסי נ) בה רבנן (קידושין לג.). פעם אחת היו זקנים

מה) בא"ת ב"ש, כי בהוראת גימטריא גם חילוף האותיות באופנים שונים. מו) מה שלומדים בימי הנערות זוכרין יותר ממה שלומדים בימי זקנה. מז) משקים מגולים אסורים לשתות משום סכנה שמא שתה מהם נחש והניח בהם ארסו. מח) ועי"ז יכלה כח הארסי שבגוף. מט) כמו אין תוכה כברה. נ) לבם גם בהם ואינם חוששין לכבודם, כי כסוי הראש הוא כבוד לחכמים, כמו כסוי הגוף

יושבין ועברו לפניהם שני תינוקות ואחד גלה את ראשו, ואמר עליו ר"ע כי הוא ממזר ובן הנדה (מס' כלה פ"ב). בעצלתים ימך המקרה, על ידי שאדם מתעצל לכסות ראשו כראוי הרי הוא נעשה נא) דאומטיקום (ויק"ר פי"ט). משל לכתבין [סופרים] של מלך שנכנסו למדינה, והיו בני המדינה [או"ה] עומדין על רגליהן ופרעין את ראשיהן וקוראין אותן באימה וביראה ברתת ובזוע (ויק"ר פי"א). הנודר משחורי הראש אסור בקרחין ובעלי שיבות ומותר בנשים ובקטנים, שאין נקראין שחורי הראש אלא אנשים. מאי טעמא אנשים זימנין דמיכסו רישייהו וזימנין דמיגלו רישייהו, אבל נשים לעולם מיכסו, וקטנים לעולם מיגלו (נדרים ל:).

גלות: א"ר יוחנן ראוי היה יעקב אבינו לירד למצרים בשלשלאות של ברזל אלא שזכותו גרמה לו וכו' (שבת פט:). תניא רשב"י אומר בא וראה כמה חביבין ישראל לפני הקב"ה, שבכל מקום שגלו שכינה עמהן, גלו למצרים שכינה עמהן, גלו לבבל שכינה עמהן וכו' ואף כשהן עתידין ליגאל שכינה עמהן, שנאמר (דברים ל) ושב ה' אלהיך את שבותך והשיב לא נאמר אלא ושב, מלמד שהקב"ה שב עמהן מבין הגליות (מגילה כט.). שובי שובי השולמית, בשם ר' חנינא: ארבע פעמים כתיב כאן „שובי", כנגד ארבע מלכיות ששולטין בישראל, וישראל נכנסין תוך ידיהן בשלום ויוצאין לשלום. השולמית אומה ששלום חי העולמים מתנהג בה (שה"ש רבה ריש פ"ז). ודמוע תדמע עיני כי נשבה עדר ה' (ירמיה יג), את מוצא עד שלא גלו ישראל היו עשוים עדרים עדרים, עדר כהונה לבד עדר לויה לבד עדר ישראל לבד, וכיון שגלו נעשו עדר אחד, כי נשבה עדר ה', כי נשבו אין כתיב כאן אלא כי נשבה עדר (פתיחתא איכה רבתי). על משכבי בלילות, אמר ר' לוי, אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה, רבש"ע: לשעבר היית מאיר לי בין לילות ללילות, בין לילן של מצרים ללילן של בבל, בין לילן של בבל ללילן של מדי, בין לילן של מדי ללילן של אדום, ועכשיו שישנתי לי מן התורה ומן המצות נסמכו לי לילות ללילות (שה"ש רבה ריש ג). תני ר' חמא מאי דכתיב אלהים הבין דרכה והוא ידע מקומה (איוב כח), יודע הקב"ה בישראל שאין יכולין לקבל גזרות אדומיים, עמד והגלה אותם לבבל (גיטין יז.). מפני שנטל יעקב הברכות מעשו ברמאות, לא ניתן רשות לשום אומה בעולם להשתעבד בישראל זולת אומה של עשו (זהר חדש בראשית נח כג.). ושפחה כי תירש גבירתה, דא הגר דאולידת לישמעאל, שעשה כמה רעות לישראל ושלט בהם, וגזר עליהם כמה שמדות, ועד היום הם שולטות עליהם, ואינם מניחים להם לעמוד בדתם. ואין לך גלות קשה לישראל כמו גלות ישמעאל (זהר שמות יז.). גלתה יהודה, וכי או"ה אינן גולים? אלא אע"פ שגולים אין גלותן גלות. או"ה שאוכלין מפתם ושותין מיינם אין גלותן גלות, אבל ישראל שאין אוכלין מפתם ואין שותין מיינם גלותן גלות (איכה רבתי פ"א). כתיב צדקת פרזונו בישראל (שופטים ה), צדקה עשה הקב"ה עם ישראל שפזרן לבין האומות (פסחים פז:).

[עון הגלות] אותו היום שהכנים ירבעם שני עגלי זהב וכו' נבנה צריף אחד וזהו איטליא של יון (שבת נו:). גלות בא לעולם בשביל בטול שמיטות ויובלות תרומות ומעשרות (אבות פ"ה). לא גלינו מארצנו אלא בשביל שלא הפרשנו תרומות ומעשרות (אדר"נ פ"כ). ובעון גלוי עריות (שבת לג.), והנהנה מסעודת הרשות (פסחים מט.). שני ת"ח שאינם נוחין זה לזה, אחד גולה (סוטה מט.). תלמיד שגלה גולין רבו עמו (מכות י.). הוי גולה למקום תורה (אבות פ"ד). גלות מכפרת מחצה (סנהדרין לז:). להיכן אינגלי סנחריב לעשרת השבטים? (שם צד.). אכתי עבדי אחשורוש אנן (מגילה יד.). עמון ומואב דיתבו בדוכתייהו כחמרא דיתיב על דורדייה, דכתיב (ירמיה מח) שאנן מואב מנעוריו ושוקט הוא על שמריו ולא הורק מכלי אל כלי ובגולה לא הלך על כן עמד טעמו בו וריחו לא נמר (מגילה יב:). אי צפוראה יתעקרו מאתרייהו לא ידעי לאן טאסן (זהר פ' לך). מבית לבית חלוק נב), מאתר לאתר נפש (ב"ר פל"ט יא). טלטולא דגברא קשה מדאיתתא (כתובות כח.). רני עקרה לא ילדה וגו', רבי ברכיה וריב"ל, למה נמשלו ישראל לעקרה? מה עקרה זו טוענת ופורקת וטוענת ופורקת, וחוזרת להיות טוענת ופורקת ושוב אינה טוענת, כך ישראל משתעבדין ונגאלין, ושוב אין משתעבדין לעולם (שה"ש רבה א). גדול קיבוץ גליות כיום שנבראו שמים וארץ (פסחים פח.). אין בין העוה"ז לימות המשיח אלא שעבוד גליות בלבד (סנהדרין צא:). ע"ע גאולה; משיח.

גלים: אמר רבה אישתעו לי נחותי ימא, בין גלא לגלא תלת מאה פרסי, ורומא דגלא תלת מאה פרסי. זימנא חדא הוה אזלינן באורחא [בספינה] ודלינן גלא עד דחזינן בי מרבעיתה דכוכבא זוטא נג), והויא

במלבוש. וכל גלוי הראש הנזכר פה, הכוונה על סדור מיוחד לכסות הראש כמו טלית וגלימא או סרבל, ולא גלוי הראש ממש, כי בני ישראל כמו כל עמי המזרח היו מכסין ראשם באיזה דבר שהוא משום צניעות, הפך מנהג עמי המערב שחשבו לכבוד לגלות ראשם ממש. נא) צ"ל דומוניקוס, כלומר אחד מקדושיהם = כומר, ואסור משום ובחוקותיהם לא תלכו. נב) חליפת מעונו מבית לבית גורם אבוד ממון, ויציאה ממקום למקום גורמת קיצור ימים. נג) ראה הגל שנשא ספינתו למרום והיה גבוה כ"כ עד שיכול

לי כמבזר ארבעין גריוי בזרא דחרדלא, ואי דלינן טפי הוה מקלינן מהבליה. ורמי ליה גלא קלא לחברתה: חבירתי שבקת מידי בעלמא דלא שטפתיה? דניתי אנא ונאבדיה. אמרה לה: פוק חזי גבורתא דמרך, מלא חוטא חלא ולא עברי, שנאמר (ירמיה ה) אשר שמתי חול גבול לים וגו׳ (ב״ב עג.). תניא אמר רבי עקיבא פעם אחת הייתי מהלך בספינה, וראיתי ספינה אחת שמטרפת בים, והייתי מצטער על תלמיד חכם שבו ומנו ר״מ, כשעליתי למדינת קפוטקיא, בא וישב ודן לפני בהלכה. אמרתי לו בני מי העלך? אמר לי גל טרדני לחבירו, וחבירו לחבירו, עד שהקיאני ליבשה וכו׳ (יבמות קכא.). מי שמעמיד פניו בגל נד), הגל שוטפו (ב״ר פמ״ד). ע״ע י ם.

גמגום: כתיב ושננתם (דברים ו), שיהיו דברי תורה מחודדים בפיך, שאם ישאלך אדם דבר אל תגמגם ותאמר לו, אלא אמור לו מיד (קידושין ל.). פתח פיך ויאירו דבריך ואל תגמגם וקורא (ברכות כב:). חזייא דהוה קמחסם נה) וכו׳ (יומא לז). ע״ע ל ש ו ן.

גמילות חסדים: על שלשה דברים העולם עומד, על התורה ועל העבודה ועל גמילות חסדים (אבות פ״א). דרש ר׳ שמלאי, תורה תחלתה גמילות חסדים וסופה גמילות חסדים, תחלתה דכתיב ויעש ה׳ אלהים לאדם ולאשתו כתנות עור וילבישם, וסופה דכתיב ויקבר אותו בגיא (סוטה יד.). שלשה סימנים נמצאים בישראל, שהם רחמנים ביישנים וגומלי חסדים (כתובות ח.). אמר ר׳ ברכיה, אמר הקב״ה לישראל, בני! אם ראיתם זכות אבות שמטה וזכות אמהות שנתמוטטה, לכו והדבקו בחסד, מ״ט (ישעיה נד) כי ההרים ימושו והגבעות תמוטנה זה זכות אבות וזכות האמהות, מיכן ואילך, וחסדי מאתך לא ימוש וברית שלומי לא תמוט אמר מרחמך ה׳ (ירוש׳ סנהדרין פ״י). בשלשה דברים גדולה גמילות חסדים יותר מן הצדקה: צדקה בממונו, לעניים, לחיים; גמילות חסדים בין בגופו בין בממונו, בין לעניים בין לעשירים, בין לחיים בין למתים (סוכה מט:). א״ר אלעזר גדולה ג״ח יותר מן הצדקה, שנאמר (הושע י) זרעו לכם לצדקה, וקצרו לפי חסד, אם אדם זורע ספק אוכל ספק אינו אוכל, אדם קוצר ודאי אוכל (שם). ר׳ יוחנן אמר אין אנו יודעין איזה מהן חביבה או צדקה או גמ״ח, כשהוא אומר (תהלים קב) וחסד ה׳ מעולם ועולם על יראיו וצדקתו לבני אדם, הדא אמרה שג״ח חביבה יותר מן הצדקה (ירוש׳ פאה פ״א). גדולה גמ״ח שאלמלא היא לא היה האדם נברא (ב״ר פ״ח). ר׳ נתן אומר כל העוסק בתורה ובגמ״ח כאילו פדאו אותו ואת בניו מן האומות (ברכות ח.). שלמה ראה כח של גמילות חסדים (סופרים פי״ט). אלו דברים שאדם אוכל פירותיהן בעוה״ז והקרן קיימת לעוה״ב וכו׳ וגמילות חסדים (פאה פ״א). כתיב עצלה תפיל תרדמה (משלי יט), ע״י שנתעצלו ישראל לעשות גמול חסד ליהושע, הה״ד ויקברו אותו בגבול נחלתו מצפון להר געש. אמר ר׳ ברכיה חזרנו על כל המקרא ולא מצינו מקום ששמו געש, ומאי הר געש? ע״י שנתגעשו ישראל מעשות גמילות חסד ליהושע. באותה שעה נחלקה הארץ והיתה החלוקה חביבה עליהם יותר מדאי, והיו ישראל עוסקין במלאכתן, זה עוסק בשדהו וזה עוסק בכרמו, וזה עוסק בזיתיו וזה עוסק בפועמיו (פצימין), ונתעצלו מעשות ג״ח ליהושע, וביקש הקב״ה להרעיש את העולם כלו על יושביו, כמו שנאמר ותגעש ותרעש הארץ (רות רבה א). רבה ואביי מדבית עלי קאתו [שמתו קודם זמנם], רבה דעסק בתורה חי ארבעין שנין, אביי דעסק בתורה ובגמילות חסדים חי שיתין שנין (ר״ה יח.). ע״ע צ ד ק ה.

גמל: מאי טעמא גמלא זוטר גנובתיה [זנבו]? משום דאכל כיסי [קוצים, וכדי שלא ידבקו בזנבו נעשה קצר] (שבת עז:). ליחוש לגמלא פרחא (מכות ה.). דילמא בגמלא פרחא נו) אזל (יבמות קטז.). גמלא אזל למבעי קרני נז), אודני דהוו ליה גזיין מיניה (סנהדרין קו.). לפום גמלא שיחנא (כתובות סז.). ע״ע ב ר י ו ת.

גמר: ע׳ התחלה; סיום

גמרא: כל ימי עני רעים זה בעל גמרא, וטוב לך משתה תמיד זה בעל משנה, רבא אמר איפכא (ב״ב קמה:). העוסקין במקרא מדה ואינה מדה׳ במשנה מדה ונוטלין עליה שכר, גמרא—אין לך מדה גדולה מזו (ב״מ לג.). ר״ל דרש איש אשר יתן לו האלהים עושר ונכסים וכבוד (קהלת ו), עושר זה המקרא, נכסים אלו הלכות, וכבוד זו התוספתא ואינו חסר לנפשו מכל אשר יתאוה אלו המשניות גדולות, ולא ישלטנו האלהים לאכול ממנו זה בעל אגדה שאינו לא אוסר ומתיר ולא מטמא ומטהר, כי

לראות בית יסודו של כוכב קטן שבקטנים שנתגלה לפניו והיה גדול כבית זרע של ארבעין כור של חרדל שגרול משאר זרעים. ואם התרומם הגל עוד יותר היה נשרף מאש הכוכב ההוא. נד) והוא כעין הפתגם באנגלית to pull against the stream, כי קשה למשוך את עצמו מול הזרם. נה) מגמגם, מלשון לא תחסום שור (דברים כה). נו) מין גמלים יש שהם קלים במרוצתם ונראים כעוף הפורח. נז) הגמל הלך לבקש קרנים וקצצו

איש נכרי יאכלנו זה בעל הגמרא נח). קם ר' אבא בר כהנא ונשקיה בראשיה, אמר זכית מימרינה יקים, תיזכי מימרינה מיתב נט) וכו' (ירוש' הוריות פ"ג). נמשלה מקרא כמים, ומשנה כיין וגמרא כקונדיטון (מס' סופרים פי"ד ז). נמשלה תורה במלח ומשנה בפלפלין וגמרא כבשמים (שם הלכה ח). הבן יקיר לי אפרים (ירמיה לא), ביוקר ישראל עומדים לי, בנוהג שבעולם אף בני אדם נכנסין למקרא יוצא מהן מאה, מאה נכנסין למשנה יוצאין מהן עשרה, עשרה נכנסין לתלמוד יוצא מהן אחד, הה"ד (קהלת י) אדם אחד מאלף מצאתי (ויק"ר פ"ב). זה התלמוד שהוא כים הגדול (שה"ש רבה ה). הכל צריכין למרי חטיא — גמרא (ב"ב קמה:). בביתי אין לחם, לא מקרא ולא משנה ולא גמרא (שבת קכ.). בשלמא מלתא דתליא בסברא לחיי! [שפיר], הא גמרא היא [קבלה] וגמרא לא שמיע ליה (גיטין ו:). מרהטי בגמרא והדר מעייני בסברא (סוכה כט.). גמרא גמור זמורתא תהא? (עירובין ס.). בבל בלולה במקרא במשנה ובגמרא (סנהדרין כד.). ע"ע משנה; תלמוד.

גן עדן: גן עדן, אמר ריש לקיש אם בארץ ישראל הוא בית שאן פתחו ס), ואם בערביא בית גרם פתחו, ואם בין הנהרות תוא דומסקנין [דמשק] פתחו. בבבל אביי משתבח בפירי במעבר ימינא, רבא משתבח בפירי דהרפניא (עירובין יט.). אלכסנדרוס מקדון מטא לפתחא דגן עדן (תמיד לב:). אדם הראשון מיסב בג"ע היה, והיו מלאכי השרת צולין לו בשר ומסננין לו יין, הציץ בו נחש וראה בכבודו ונתקנא בו (סנהדרין נט:). עין לא ראתה זה עדן שלא שלטה בו כל בריה, שמא תאמר אדם הראשון היכן היה?—בגן, גן לחוד ועדן לחוד (ברכות לד:). העוה"ב אין בו לא אכילה ולא שתיה וכו' אלא צדיקים יושבים ועטרותיהם בראשיהן ונהנים מזיו השכינה (ברכות יז.). אין לך כל צדיק וצדיק שאין לו מדור לפי כבודו (ב"מ פג:). זכה נוטל חלקו וחלק חברו בג"ע (חגיגה טו.). אני ואתה ובן ישי נטייל בג"ע (סנהדרין קב.). ריב"ל אשכח לאליהו דקאי אפתחא דג"ע (שם צח.). ריב"ל קפץ לג"ע (יבמות קט:). בג"ע דא אית ציורין ודיוקנין דהאי עלמא, ואית ציורין ודיוקנין דעלמא עלאה, וכל אינין צדיקייא אזלין ומתעדנין תמן, ובריש ירחא ושבתי [שבתות] אינון בעאן לסלקא לעילא (זהר בראשית פא). תשעה נכנסו בחייהון לג"ע (ד"א זוטא פ"א). בושת פנים לג"ע (אבות פ"ה). עתיד הקב"ה לעשות מחול לצדיקים בג"ע (תענית לא.). יהי רצון שתשים חלקנו בגן עדן (ברכות טז:). ע"ע גיהנם; עולם הבא.

גנאי ושבח: אם זכה אדם אומרים לו אתה קדמת לכל מעשה בראשית, ואם לאו אומרים לו יתוש קדמך, שלשול [תולעת] קדמך (ויק"ר פי"ד). אמרי אינשי מילתא גנאה דאית בך קדים אמרה, דכתיב (בראשית כד) ויאמר עבד אברהם אנכי (ב"ק צב:). אדם אומר שבחו בקול נמוך וגנותו בקול רם (סוטה לב:). אל יספר אדם בטובתו של חבירו שמתוך שבחו בא לידי גנותו (ערכין טז.). כל מי שהוא מדבר עם חבירו דבר שהוא גנאי לו, מתחיל לו בדברים טובים וגומר בדבר שאינו לרצון לו (פרקי דר"א פכ"ה). וכי זו בלבד עשה לנו בן עמרם? סברי בגנותיה קא משתעי (סוטה לה.). מר סבר בגנותיה משתעי, ומר סבר בשבחיה (בכורות מה.). והיה כצאת משה האהלה וגו' והביטו אחרי משה (שמות לג), תרין אמוראין, חד אמר לשבח וחד אמר לגנאי. מאן דאמר לשבח מיחמי צדיקא ומיזכי סא), ומ"ד לגנאי: חזי שאקי חזי ברעין, אכיל מן יהודאי שתי מן יהודאי, כל מדליה מן יהודאי (ירוש' בכורים פ"ג, קידושין לג:). גנאי לחזקיה וסייעתו שלא אמרו שירה עד שפתחה הארץ וכו' גנאי למשה וששים רבוא ישראל שלא אמרו ברוך עד יתרו (סנהדרין צד.). מגנותו למדנו שבחו (מגילה יג.). סנחריב לא סיפר בגנותה של ארץ ישראל (סנהדרין צד.). א"ר אלעזר עדיין לא הגענו לחצי שבחו של אותו רשע, מכאן שאסור לספר בשבחן של רשעים (סוטה מב:). מתחיל בגנות ומסיים בשבח (פסחים קטז.). והיו מזכירין אותן לשבח וכו' ואלו לגנאי של בית גרמי וכו' (יומא לז. לח.). גנאי לו, גנאי לאביו ולאמו וגנאי למשפחתו (ספרא פ' אמור, במד"ר פל"ב). הפוגם את עצמו פוגם את משפחתו עמו (במד"ר פכ"א). משתעי קרא בגנותא דצדיקא (סנהדרין צג:). כל הכתובים בתורה לגנאי קורין לשבח (מגילה כה:). מהם לשבח מהם לגנאי (שם טז.). מקיש ראשונים לאחרונים, מה אחרונים לא עשו ותלה בהן לשבח, אף ראשונים לא עשו ותלה בהן לגנאי (שבת נו:). למתגנין בה כך למשתבחין בה על אחת כו"כ (חגיגה טו:). שמא יראה בה דבר מגונה ותתגנה עליו (קידושין מא.). דילמא חזי ביה מידי ואתי למגניא (שבת קמ:). האומר שמע וכופלה הרי זה מגונה (ברכות לג:). ששה דברים גנאי לו לת"ח: אל יצא

ממנו גם האזנים. והמשל הזה בא במשלי איזופוס בשם הגמל ויופיטר. נח) שע"י פלפול יודע טעמו של דבר ומבין להורות הלכה למעשה. נט) כשם שזכית לומר דבר זה מעומד בתור תלמיד ורך בשנים, כך תזכה להיות זקן וראש ישיבה ולדרוש דבריך בישיבה לפני רבים. ס) כוונתם על גן עדן התחתון, ולהלן מדברים מג"ע העליון. סא) לראות הצדיק ולזכות בו, ולגנאי: ראה שוקיו

כשהוא מבוסם לשוק, ואל יצא יחידי בלילה, ואל יצא בנעלים המטולאים ואל יספר עם אשה בשוק, ואל יסב בחבורה של עמי הארץ, ואל יכנס באחרונה לבית המדרש. ויש אומרים אף לא יפסיע פסיעה גסה וכו' (ברכות מג:). ע"ע ב ז י ו ן; ש ב ח.

גנב: לא תגנובו (ויקרא יט) דכתיב רחמנא למה לי? לא תגנוב על מנת למיקט סב), לא תגנוב על מנת לשלם תשלומי כפל (ב"מ סא:). לא תגנוב את שלך מאחר הגנב שלא תראה גונב (ירוש' סנהדרין פ"ח ג). אל תכנס לחצר חבירך ליטול את שלך שלא ברשות שלא תתראה כגנב סג), אלא שבור את שיניו ואמור לו שלי אני נוטל (ב"ק כז:). את שלך אינו שלך סד), את שאינו שלך למה הוא לך? (ד"א זוטא פ"ב). הגונב משל אביו חייב בקנס (ב"ק ע.). גנב במחתרת, אי פשיטא לך מילתא כנהורא דאנפשות קאתי — רוצח הוא, וכו' ואי מספקא לך מילתא כליליא יהא בעיניך כגנב ולא ניתן להצילו בנפשו (פסחים ב:). דרש רבא מאי דכתיב חתר בחשך בתים יומם חתמו למו לא ידעו (איוב כד), מלמד שהיו [אנשי סדום] נותנים עיניהם בבעל ממון ומפקידים אצלו אפרסמון והוא מניח אותו בבית גנזיו [במקום ממונו], לערב באים ומריחין אותו ככלב, וחותרים שם ונוטלין אותו ממון (סנהדרין קט.). רוב גנבי סה) ישראל (ע"ז ע.). רוב לסטים ישראל (ביצה טו.). רב מנשה אזיל לבי תורתא, פגעו ביה גנבי, א"ל לאן את קאזלת? א"ל לפומבדיתא, כי מטי לבי תורתא פריש, א"ל תלמידא דיהודה! רמאה את? וכו' (ע"ז כו.). פרצה קוראה לגנב (סוכה כו.). אין נותנין פרצה לפני הכשר וכ"ש לפני הגנב (תנחומא וישלח סי' ה). לאו עכברא גנב אלא חורא גנב סו) וכו' אי לאו עכברא חורא מנא ליה? (גיטין מה.). בתר גנבא גנוב סז) וטעמא טעים (ברכות ה:). כתיב חולק עם גנב שונא נפשו (משלי כט). מעשה בשלטון אחד שהיה הורג את הקבלנים ומתיר את הגנבים, והיו הכל מליזין עליו שאינו עושה כראוי. מה עשה? הוציא כרוז במדינה ואמר כל עמא לקומפין [השדה ששוחקין שם השרים], הביא חולדות ונתן לפניהם מנות, והיו החולדות נוטלות את המנות ומוליכים אותי לחורים. למחר הוציא כרוז ואמר כל עמא לקומפין, הביא חולדות ונתן לפניהם מנות, וסתם את החורים, והיו החולדות נוטלות את המנות ומוליכין אותן לחורים, ומוצאות אותן מסותמין, והיו מחזירות את המנות למקומן. לומר שאין הכל אלא מן המקבלים (ויק"ר פ"ו). שותף לסטים כלסטים (ירוש' סנהדרין פ"א ה). נרשאה נשקיך סח) מני בכיך (חולין קכז.). לקיש לסטים סט) בביר לצלובים (קהלת רבה פ"ז). גנב ניסן וגנב תשרי לאו שמיה גנב ע). הני מילי באריסא ובדבר מיעוט ובדבר שנגמרה מלאכתו (סנהדרין כו.). אמרה ליה [אבישג לדוד] חסריה לגנב עא) נפשיה לשלמא נקיט (שם כב.). גנבא אפום מחתרתא רחמנא קריא (ברכות סג.). במות אדם רשע תאבד תקוה (משלי יא), משל לכת לסטים שהיו חבושים בבית האסורים, חתר אחד מהן חתירה אחת וברחו כולן. נשתייר שם אחד מהן ולא ברח. כיון שבא השלטן התחיל לחבטו במקל, א"ל ביש גדא וטמיע מזל! חתירתא קמך ולא הות עריק? כך לעתיד לבא הקב"ה אומר לרשעים: התשובה לפניכם ולא שבתם (קהלת רבה פ"ז). א"ל כופר לר"ג אלהיכם גנב הוא דכתיב ויפיל ה' אלהים תרדמה על האדם ויישן וכו' (סנהדרין לט.). ע"ע ג ז ל ה.

גנבת דברים: כל האומר דבר בשם אומרו מביא גאולה לעולם שנאמר ותאמר אסתר למלך בשם מרדכי (אבות פ"ו). בין מדילה ובין לא מדילה מתגלגלת בת קבריא (אסתר רבה פ"ב). כהדא צרצרא עב) דמתגלגלא בדילה ובדלא דילה (שם פ"ג). קמחא טחינא טחנת (סנהדרין צו:). א"ל רב נחמן גנובא גנובי למה לך? עג) אי סבירא לך כר"מ אימא הלכה כר"מ! (כתובות יט.).

גנבת דעת: ובאה אל בית הגנב, זה הגונב דעת הבריות, שאין לו ממון אצל חבירו וטוענו ומשביעו (שבועות לט.). אסור לגנוב דעת הבריות ואפילו דעתו של גוי (חולין צד.). אל יסרהב [יפציר] אדם בחבירו לסעוד אצלו ויודע בו שאינו סועד,

---

ראה כרעיו שהיה שמן ובריא. סב) לצער, ובדעתו להחזיר החפץ או על מנת לשלם לו כפל, שרוצה להנות לו ממונו ויודע בו שלא יקבל מתנה. סג) בעל המאמר בן בג בג יחידאה הוא ופליגא רבנן עליה (ב"ק כח.). סד) כמו בפיוט עשרת הדברות ליוה"כ. סה) בפומבדיתא, במקום שרוב היושבים ישראל הם ודרים שם רק מתי מספר מן הנכרים, סו) חור הכותל שהעכבר נכנס לתוכו וניצל מפני רודפיו. סז) הגונב מן הגנב אף הוא טועם טעם גנבה. סח) אם נשקך אחד מיושב נרש בבבל, מנה את שיניך אם תמצאם כולם שלמים, כי מוחזק גנב הוא. סט) המתחבר לאחרונה עם הגנבים הוא ראשון לתלייה, כי הגנב הרגיל במלאכתו ידע איך להזהר שלא יתפשו אותו, וגנב חדש אינו בקי כ"כ וקשה לו לברוח. ע) ניסן הוא זמן קציר, ותשרי זמן בציר, והאריס מורה לו היתר לטול יותר מחלקו מפני טרחתו. עא) כשהגנב חסר ואינו מוציא מקום לגנוב, מחזיק עצמו בענוה כאיש שלום, וכן דוד שתשש כחו וכו'. עב) עוף המפאר ומתקשט עצמו בנוצות זרים, בין משלו ובין משל אחרים. עג) מתגנב אתה לומר דבריך בלשון שלא נחלקו בו היחיד והמרובים, כדי שלא יבטלו את דבריך דאמרת כיחידאה (רש"י).

ולא ירבה לו בתקרובת ויודע בו שאינו מקבל וכו' ואל יאמר לו סוך שמן מפך ריקן (שם). שבעה גנבים הן: הראשון שבגנבים גונב דעת הבריות, והמסרב לחבירו לארחו ואין בלבו לקרותו וכו' (מכילתא משפטים פי"ג, תוספתא ב"ק פ"ז). אינו אלא כגונב עד) את העין (משנה ב"מ סוף פ"ד). ע"ע דעה.

גניזה: ברם זכור אותו האיש לטוב וחנניה בן חזקיה שמו, שאלמלא הוא נגנז ספר יחזקאל, שהיו דבריו סותרין דברי תורה וכו' עד שישבו בעליה ודרשו (חגיגה יג.). בקשו לגנוז ספר קהלת וכו' (שבת ל:). משנגנז ארון נגנזה עמו צנצנת המן, וצלוחית שמן המשחה, ומקלו של אהרן ושקדיה ופרחיה, וארגז ששגרו פלשתים דורון לאלהי ישראל (יומא נב:). מיום שנגנז ספר היוחסין (פסחים סב.). חזקיה גנז ספר רפואות (ברכות י:). נגנזו עצי קנמון (שבת סג.). הביא לפניו ספר איוב ותרגום ושקעוהו תחת הנדבך ונגנז (שם קטו.). בקשו לגנוז כל כסף וזהב שבעולם מפני כספה וזהבה של ירושלם [שהיו של הקדש] עד שמצאו מקרא וכו' שהוא מותר (ע"ז נב:). מעשה במונבז המלך שבזבז אוצרותיו ואוצרות אביו בשני בצורת, וחברו עליו אחיו ובית אביו ואמרו לו, אבותיך גנזו והוסיפו על של אבותם ואתה מבזבתם! אמר להם אבותי גנזו למטה ואני גנזתי למעלה, אבותי גנזו במקום שהיד שולטת בו ואני גנזתי במקום שאין היד שולטת בו (ב"ב יא.). שלשה מטמוניות הן, ואחד גנוז לצדיקים לעתיד לבא (פסחים קיט.). ס"ת שבלה גונזין אצל ת"ח (מגילה כו:). נשמתן של צדיקים גנוזות תחת כסא הכבוד (שבת קנב:). אור שברא הקב"ה ביום ראשון עמד וגנזו לצדיקים לעתיד לבא (חגיגה יב.). משמת ר"א נגנז ס"ת (סוף סוטה).

גן: ע' כרם:

גסות הרוח: ע' גאוה

גפן: כתיב גפן ממצרים תסיע (תהלים פ) מה הגפן הזו נמוכה מכל האילנות ושולטת בכל האילנות, כך הם ישראל נראים כאילו הם שפלים בעולם הזה, אבל לעתיד לבא הן עתידין למשול מסוף העולם ועד סופו, הה"ד ויוסף הוא השליט, ויצא שם דוד בכל הארצות, ושלמה היה מושל בכל המלכיות, כי גדול מרדכי בבית המלך וכו'. מה הגפן הזו העלים שלה מכסין על האשכולות, כך הם ישראל, עמי הארץ שבהן מכסין על ת"ח. מה הגפן הזו יש בה אשכולות גדולות וקטנות, הגדול מחבירו נראה כאילו נמוך מחבירו, כך ישראל כל מה שאחד מהם יגע בתורה וגדול מחבירו בתורה נראה נמוך מחבירו וכו'. מה הגפן הזו יש בה ענבים ויש בה צמוקים, כך ישראל יש בהם בעלי מקרא בעלי משנה בעלי תלמוד ובעלי אגדה. מה גפן זו יש בה יין ויש בה חומץ, זה טעון ברכה וזה טעון ברכה, כך ישראל חייבין לברך על הרעה ועל הטובה וכו'. מה היין הזה כל מי ששותה ממנו פניו מאירות, וכל מי ששותה חומץ שניו כהות, כך ישראל מי שלומד תורה פניו מאירות שנאמר חכמת אדם תאיר פניו, וכל מי שבא ומזדווג להם סוף שנוטל את שלו מתחת ידיהן [נענש] וכו'. מה גפן זו נשענת ע"ג עצים יבשים והיא לחה, כך ישראל נשענים בזכות אבותם אע"פ שהם ישנים, הה"ד וזכרתי את בריתי יעקב וכו' (ויק"ר פל"ו ב).

גרושין: כל המגרש אשתו ראשונה אפילו מזבח מוריד עליו דמעות, שנאמר (מלאכי ב) וזאת שנית תעשו, כסות דמעה את מזבח ה' וגו' ואמרתם על מה, על כי העיד בינך ובין אשת נעוריך אשר אתה בגדת בה והיא חברתך ואשת בריתך (גיטין צ:). בא וראה כמה קשה גירושין! שהרי התירו ליחד עה) ולא התירו לגרש (סנהדרין כב.). לא ישא אדם אשה ודעתה לגרשה, משום שנאמר (משלי ג) אל תחרוש על רעך רעה והוא יושב לבטח אתך (יבמות לז:), ובנים אשר יולדו לו נקראו בני גרושת הלב (נדרים כ.). אבל אשה רעה מצוה לגרשה דכתיב (משלי כב) גרש לץ ויצא מדון וישבות דין וקלון (יבמות סג:). ואין אדם דר עם נחש בכפיפה אחת (שם קיב:). בית שמאי אומרים לא יגרש אדם את אשתו אלא א"כ מצא בה ערות דבר (דברים כד), וב"ה אומרים אפילו הקדיחה תבשילו, ר"ע אומר אפילו מצא אחרת נאה הימנה עו) שנאמר והיה אם לא תמצא חן בעיניו (גיטין צ.). זה הוציא רשעה מתוך ביתו וזה הכניס רשעה לתוך ביתו (סוף גיטין). הוא הוציא את אשתו משום ערוה וזה בא ונכשל בה (ירוש' סוטה פ"א ז). גרוש שנשא גרושה ארבע דעות עז) במטה (פסחים קיב.). כתיב מבשרך אל תתעלם, זו גרושתו. אשתו של ר' יוסי הגלילי היתה מצערת אותו וגירשה, ונשאת לשומר העיר, אח"כ ירד השומר מנכסיו ונעשה סומא, והיתה מחזרת על הפתחים ומנהגת אותו לקבץ פרנסתו, וכשבאה על פתח בית בעלה הראשון לא רצתה לכנוס שם מחמת בושה, והתחיל השומר להכותה שתכנס, וישמע ר' יוסי הגלילי את קולה

עד) שמסמא את העין, שמשנה את תכונתו ע"י מראית עין (camouflage). עה) התירו לדוד ליחד עם אבישג השונמית מבלי נשואין אחרי שנשא י"ח נשים והיה אסור לו להוסיף עליהן, ולא התירו לו לגרש אחת מהן כדי לישא אחרת. עו) בדרך גוזמא כדי להתנגד לדברי המינין האומרים שלא יגרש אשה בשום אופן, כי קשר הנשואין ע"י קידושין לא יוכלו להתירו לעולם. עז) זה לבו לאשתו הראשונה, וזו לבעלה הראשון, והם שני זוגות.

שמתבזית על ידו בשוק, לקחן והושיבן בבית אחד מבתים שלו ופרנסם כל ימי חייהם, אעפ״כ התאוננה כי טוב לה הצער שהכתה מבעלה השני מצער הבושה שהוכרחה להתפרנס ע״י בעלה הראשון (ירוש׳ כתובות פי״א). כשם שאדם חס על כבוד אלמנתו כך הוא חס על כבוד גרושתו (שם, ויק״ר פל״ד). ע״ע א י ש ו ת; א ש ה; נ ש י ם.

גרים: נדיבי עמים נאספו עם אלהי אברהם (תהלים מז), ולא אלהי יצחק ויעקב? אלא אלהי אברהם שהיה תחלה לגרים (סוכה מט:). א״ר אלעזר בשם ר׳ יוסי בן זמרא אם מתכנסין כל באי העולם לבראת אפילו יתוש אחד אינן יכולין ואת אומר ואת הנפש אשר עשו בחרן? אלא אלו הגרים שגייר אותם אברהם, ולמה אמר „עשו" ולא אמר גיירו? ללמדך שכל מי שהוא מקרב את הגר כאילו בראו (ב״ר פפ״ד). טבילה באמהות מנלן? סברא היא! דאם כן במה נכנסו תחת כנפי השכינה? (יבמות מו:). שבעה נביאים עמדו לאו״ה, והן היו מעידין בהן [התראה] ולא שמעו להם, והיו יורדין לגיהנם. מכאן ואילך גר שבא להתגייר פושטין לו יד להכניסו תחת כנפי השכינה, וגרי הדור מעידין [מתרין] בדור (ויק״ר פ״ב). כל מי שהוא מקרב את הנכרי ומגיירו כאילו בראו (ב״ר פל״ט יד). גר שנתגייר כקטן שנולד דמי (יבמות כב.). ותרא כי מתאמצת היא ללכת אתה, אמר ר׳ יהודה ברבי סימון, בא וראה כמה חביבים הגרים לפני המקום, כיון שנתנה דעתה להתגייר השוה הכתוב לנעמי (רות רבה פ״ג). חביב עלי שמותן של גרים כיין המתנסך (במ״ר ריש פ״ח). גיורת מפני מה הכל רצין לישא אותה ואין הכל רצין לישא [שפחה] משוחררת? א״ל זו היתה בכלל ארור [כנען] וזו לא היתה בכלל ארור. דבר אחר זו היתה בחזקת שמור [צניעות] וזו לא היתה בחזקת שמור (הוריות יג.). זו מעלה יתירה יש בין ישראל לגרים, דאילו בישראל כתיב בהו (יחזקאל לז) והייתי להם לאלהים והמה יהיו לי לעם, ואילו בגרים כתיב (ירמיה ל) מי זה ערב את לבו לגשת אלי נאום ה׳ והייתם לי לעם ואנכי אהיה לכם לאלהים (קידושין ע:). כולל גרי הצדק עם הצדיקים (מגילה יז:). דודי ירד לגנו וגו׳, בשעה שישראל עושין רצונו של מקום הוא מחזר בכל העולם כלו ורואה איזה צדיק באו״ה ומביאו ומדבקו לישראל, כגון יתרו ורחב, ובשעה שהן מכעיסין אותו הוא מסלק הצדיקים שביניהן (ירוש׳ ברכות פ״ב). יחרדו כצפור ממצרים וכיונה מארץ אשור וגו׳, רבי אומר יש מין יונה שמאכילין אותה וחברותיה מריחות אותה ובאות אצלה לשובכה, כך כשהזקן יושב ודורש, הרבה גרים מתגיירין באותה שעה, כגון יתרו הא שמע אתי, רחב שמעה ואתיא. אף בחנניה מישאל ועזריה גרים נתגיירו באותה שעה. מאי טעמא? כי בראותו ילדיו (ישעיה כט), מה כתיב בתריה וידעו תועי רוח בינה (שה״ש רבה ד). נעמן גר תושב היה, נבוזראדן גר צדק היה, מבני בניו של סיסרא למדו תורה בירושלם, מבני בניו של סנחריב לימדו תורה ברבים, ומאי נינהו שמעיה ואבטליון, מבני בניו של המן למדו תורה בבני ברק. ואף מבני בניו של נבוכדנצר ביקש הקב״ה להכניסן תחת כנפי השכינה, אמרו מלאכי השרת לפני הקב״ה, רבש״ע! מי שהחריב את ביתך ושרף את היכלך תכניס תחת כנפי השכינה? היינו דכתיב (ירמיה נא) רפינו את בבל ולא נרפתה (סנהדרין צו:). נירון קיסר איגייר (גיטין נו.), רחב אחר חמשים שנה נתגיירה (זבחים קטז:). תמנע בעיא לאיגיורי באתה אצל אברהם יצחק ויעקב ולא קבלוה, הלכה והיתה פילגש לאליפז בן עשו, אמרה מוטב תהא שפחה לאומה זו ולא תהא גבירה לאומה אחרת (סנהדרין צט:). רבי, צוה עלי ויעשוני גיורת (מנחות מד.). יהודה בן גרים (שבת לג.). ייתון בני עממיא [גרים] לשלם דעבדין עובדא דאהרן, ולא ייתי בר אהרן לשלם דלא עביד עובדא דאהרן (יומא עא:). מעשה בגוי אחד שבא לפני שמאי וכו׳ א״ל גיירני ע״מ שתלמדני תורה שבכתב [ולא תורה שבע״פ], גער בו והוציאו בנזיפה, בא לפני הלל גייריה וכו׳ (שבת לא.). עקילס הגר נכנס אצל ר׳ אליעזר אמר לו הרי כל שבחו של גר שאמר ואוהב גר לתת לו לחם ושמלה (דברים י)? אמר לו וכי קלה היא בעיניך דבר שנתחבט עליו אותו זקן [יעקב] שנאמר ונתן לי לחם לאכול ובגד ללבוש (בראשית לא) ובא זה [הגר] והושיטו לו בקנה? (ב״ר פ״ע, במד״ר פ״ח סוף).

[קבלת גרים] שבנה בנותי לכנה וגו׳ בשם ר׳ יודן בשלשה מקומות כתוב כאן שבנה, כנגד שלש פעמים שדוחין את הגר, ואם הטריח יותר מכאן מקבלין אותו. א״ר יצחק בחוץ לא ילין גר (איוב לא), לעולם יהא אדם דוחה בשמאל ומקרב בימין (רות רבה פ״ב). גר שבא להתגייר בזמן הזה אומרים לו, מה ראית שבאת להתגייר? אי אתה יודע שישראל בזמן הזה דויים דחופים סחופים [שפלים] ומטורפים ויסורין באים עליהם? אם אומר יודע אני ואיני כדאי עח) מקבלים אותו מיד (יבמות מז.). גר שרצה להתגייר ומומר שרצה לחזור ליהדותו, שבאו שניהם לפני ב״ד, מומר קודם עט) מפני מעשה שאירע (ירוש׳ גרים פ״ג). מפני מה גרים בזמן הזה מעונין ויסורין באין עליהם? לפי שאין בקיאין בדקדוקי מצות כישראל, ר״א אומר לפי שאין עושין מאהבה

עח) כדאי והגון, כלומר ומי יתן ואזכה להשתתף עמם בצרתם. עט) באותו האיש ישו, שהיה מומר, ובא לפני ר׳ יהושע בן פרחיה להחזירו בתשובה ודחפו בשתי ידים, וחזי מה עלתה לו, לפיכך ראוי להשתדל בו מקודם.

אלא מיראה, אחרים אומרים מפני ששהו עצמם להכנס תחת כנפי השכינה (יבמות מז:). מקבלין גרים מן הקרדויין (שם טז). אחד גרי אריות ואחד גרי חלומות ואחד גירי מרדכי ואסתר אינם גרים עד שיתגיירו כמו גרים בזמן הזה וכו'. אין מקבלין גרים לימות המשיח פ), כיוצא בו לא קבלו גרים לא בימי דוד ולא בימי שלמה (יבמות כד:). רעה אחר רעה תבא למקבלי גרים (שם קט:). קשים גרים לישראל כספחת דכתיב (ישעיה יד) ונלוה הגר עליהם ונספחו על בית יעקב (יבמות מז:). ומעכבים את המשיח (נדה יג:). קהל גרים לא אקרי קהל (שם עט:). שלשה גרים הם: גר שנתגייר לשם אשה, להיות מתפרנס בעני, ולשמו של הקב"ה (ילקוט תורה רמז ריג). שלש מדות יש בגרים: יש גר כאברהם ויש גר נמשל כחמור וכו' (תנא דבי אליהו רבה פכ"ט). אונאה בדברים: אם היה בן גרים לא יאמר לו זכור מעשה אבותיך, שנאמר וגר לא תונה ולא תלחצנו (שמות כב), אם בא ללמוד תורה אל יאמר לו פה שאכל נבלות וטרפות שקצים ורמשים בא ללמוד תורה שנאמרה מפי הגבורה? (ב"מ נח:). היינו דאמרי אינשי גיורא עד עשרה דרי לא תבזה ארמאי קמיה. ודרשו ביתרו „ויחד" שהעביר חרב חדה על בשרו פא), או שנעשה חדודים חדודים כל בשרו (סנהדרין צד). וכי יש לך אדם בישראל שאין לו גואלים? אלא זה הגר (קידושין כא). יציבא בארעא וגיורא בשמי שמיא? (עירובין ט). בייא תותבא פב) מִפְּנֵי למרי דביתא (ויק"ר פיז). הגרים והעבדים ועורבין אוהבין זה את זה (פסחים קיג:). ר"א הגדול אומר מפי מה הזהירה תורה בל"ו מקומות ואמרי לה במ"ו מקומות בגר [וגר לא תונה וגו']? מפני שסורו רע (ב"מ נט:). כל המטה דין של גר כאילו מטה דינו של מעלה (חגיגה ה). אמר ר"א לא הגלה הקב"ה את ישראל לבין האומות אלא כדי שיתוספו עליהם גרים (פסחים פז:). כתיב יראי ה' הללוהו כל זרע יעקב כבדוהו (תהלים כב), ר' ישמעאל בר נחמן אמר אלו גירי צדק, רבי חזקיה ורבי אבהו אמרי אם באין הן גירי צדק לעולם הבא, אנטונינוס בא בראש כולן (ויק"ר פ"ג). ע"ע טבילה; מילה.

גרמא: ע' סיבה

גשם: שנה שגשמיה יורדין בזמנן למה היא דומה? לעבד שנתן לו רבו פרנסתו באחד בשבת, נמצאת עיסה נאפת כתיקונה ונאכלת כתיקונה; שנה שאין גשמיה יורדין בזמנן למה"ד? לעבד שנתן לו רבו פרנסתו בערב שבת, נמצאת עיסה נאפת שלא כתיקונה ונאכלת שלא כתיקונה (תענית יט:). שנה שגשמיה מרובין אנשי משמר שולחין לאנשי מעמד: תנו עיניכם באחיכם שבגולה שלא יהא בתיהם קבריהם (שם כב:). מצינו בימי שמעון בן שטח שירדו להם גשמים בלילי רביעיות ובלילי שבתות [בעתם] עד שנעשו חטים ככליות ושעורים כגרעיני זיתים ועדשים כדינרי זהב, וצררו מהם דוגמא לדורות (שם כג). בזמן הבית במוצאי יו"ט האחרון של חג הכל צפין לעשן המערכה, נטה כלפי צפון עניים שמחים ובעה"ב עצבים מפני שגשמי שנה מועטין ופירותיהן משתמרין, כלפי מזרח הכל שמחים, כלפי מערב הכל עצבים, וזהו לבני בבל. אבל לבני א"י רוח מערבית יפה ומזרחית קשה מפני שהיא ארץ הרים ובקעות (יומא כז: ב"ב קמז). סימן למטר פורחות—עיבא [ענן] קלישא תותי עיבא סמיכתא (תענית ט:). עיבא דבתר מטרא כמטרא (שם ג:). עורפלא פג) אפילו לפרדיצא דתותי קלא מהניא (שם ד). מטרא רזיא לאילני פד), מטרא ניחא לפירי (שם ג:). מטר במערבא סהדא רבא פרת (שבת סה:). כמפתח בבי מטרא פה), בר חמרא! מוך שקך וגני (ברכות נט). עולא איקלא לבבל וכו' אמר כי היכי דמשקרי בבלאי, הכי משקרי מיטרייהו (תענית ט:).

[תפלה לגשמים] קשה יומא דמטרא כיומא דדינא (תענית ח:). פעמים שהגשמים יורדין בזכות אדם אחד ובזכות עשב אחד (ירוש' תענית פ"ג ב). פעם אחת יצא רוב אדר ולא ירדו גשמים, שלחו לחוני המעגל: „התפלל וירדו גשמים" התפלל ולא ירדו. עג עוגה ועמד בתוכה כדרך שעשה חבקוק שנאמר על משמרתי אעמדה ואתיצבה וגו'. אמר לפניו רבש"ע! בניך שמו פניהם עלי, שאני כבן בית לפניך, נשבע אני בשמך הגדול שאיני זז מכאן עד שתרחם על בניך! התחילו גשמים מנטפין וכו' אמר לא כך שאלתי אלא גשמי בורות שיחין ומערות, ירדו בזעף וכו'. אמר לפניו לא כך שאלתי אלא גשמי ברכה ונדבה, ירדו כתיקונן וכו'. שלח לו שמעון בן שטח, אלמלא חוני אתה גוזרני עליך נדוי [שדבר כלפי מעלה שלא כהוגן], אבל מה אעשה לך, שאתה מתחטא לפני המקום ועושה לך רצונך (תענית כג). אמרו ליה [לאבא חלקיא] אבא אבא! הב לן מטרא! אמר לפני הקב"ה, רבש"ע! עשה בשביל אלו שאין מכירין בין אבא דיהיב מטרא לאבא דלא יהיב מטרא (שם:). גדולה ירידת גשמים ממתן תורה, שמתן תורה לישראל וירידת גשמים לכל העולם (מדרש תהלים קיז). גוי

פ) שאינם גרים באמת, שעושין כן מפני שיד ישראל תקופה ואין כוונתם רצויה. פא) כי נמשך אחר מקורו הראשון. פב) אוי לו לתושב ומנהיג שהגר מגרש אותו מביתו. פג) גשם דק מועיל אף לגרעין שתחת גוש העפר, שמתחיל לבצבץ מיד. פד) מטר היורד בחוזק טוב לאילנות, ומטר היורד בנחת יפה לתבואה. פה) אם הגשם יורד בפתיחת שערים=בשחרית, אז אתה בעל החמור תציע השק שלך

אחד שאל את ר' יהושע בן קרחה, א"ל אתם יש לכם מועדות ואנו יש לנו מועדות, בשעה שאתם שמחים אין אנו שמחים, ובשעה שאנו שמחים אין אתם שמחים, ואימתי אנו ואתם שמחים? בירידת גשמים, מ"ט לבשו כרים הצאן ועמקים יעטפו בר יתרועעו אף ישירו. ומה כתיב אחריו הריעו לה' כל הארץ (תהלים סח). כהנים לוים וישראלין אין כתיב אלא כל הארץ (ב"ר פי"ג, דב"ר פ"ז). ע"ע אוקינוס.

גשר: הרואה פרת אגשרא דבבל אומר ברוך עושה בראשית, והאידנא דשנויה פרסאי מבי שבור ולעיל או מאיהי דקירא ולעיל וכו'. הרואה דגלת [חדקל] אנשרא דשביסתנא אומר ברוך עושה בראשית (ברכות נט:). אמר רבה לדידי חזי לי הורמין בר לילית [שד] וכו' זימנא חדא הוה מסרגאן ליה תרתי כודנייתי וקיימן אתרי גישרי דרוגנג פו), ושואר מהאי להאי וכו' (ב"ב עג:). גברי היכי מבדקי? פז) אמר ריש לקיש בשעה שעוברים על הגשר וכו' (שבת לב.). בימות המשיח ילכו הגוים על גשר ויפלו שם (ילקוט ישעיה רמז תק). נזדמנה לו אשה על הגשר יסלקנה לצדדים (ברכות סא.). [הרומיים] תקנו גשרים ליטול מהם מכסים (שבת לג:).

ותישן עליו, כי ימשך הגשם ולא תוכל לצאת. פו) שם נהר והיו עליו שני גשרים רחוקים זה מזה והיה פרד בגשר זה ופרד בגשר זה, והשד היה מדלג מפרד לפרד. פז) מעשים שלהם להזכיר עונם וזכותם, ואמרו כי אשה נבדקת כשהיא יולדת, וגשר היה אז בחזקת סכנה.

ד

דאגה: מרבה נכסים מרבה דאגה (אבות פ"ב). דאגה בלב איש ישחנה (משלי יב), רב אמי ורב אסי, חד אמר ישחנה מדעתו, וחד אמר ישיחנה לאחרים (יומא עה.). והיו דואגים שמא ח"ו נתחייבו כלייה (מ"ק ט.). ישב קב"ה ודואג שמא יצא זה לתרבות רעה (סנהדרין קו:). אין מוסרין ראשי פרקים [בסתרי תורה] אלא למי שלבו דואג א) בקרבו (חגיגה יג.). משל לסופר [מלמד] שבא לבית הספר ורצועה בידו, מי דואג? הרגיל ללקות בכל יום (סוכה כט.). אינו דומה מי שיש לו פת בסלו למי שאין לו פת בסלו [ודואג על מזונותיו] וכו' (יומא עד.). כתיב בספר בן סירא: לא תעיל דויא [דאגה] בלבך, דגברי גיברין [גבורים] קטל דויא (סנהדרין ק:). אל תצר צרת מחר כי לא תדע מה ילד יום, שמא מחר בא ואיננו, נמצא מצטער על עולם שאינו שלו (יבמות סג:). בשעת חדוותא חדוותא בשעת אבלה אבלה (ב"ר פכ"ז סוף). כגון רב שמואל בר שילת דאבל מדידיה ושתי מדידיה ב) וגני בטולא דאפדניה, ולא חליף פריסתקא דמלכא אבביה (כתובות סב.). ע"ע אנחה; בכייה; דמעות; עצבות; צער.

דבור: בדיבורא אית שבעה שייפין דמתנענעין בהדיה: לבא, ריאה, קנה, לשון, שינים, שפוותן, בשר. ובשתיקה קיימו בקיומייהו בלא נענועא (זהר שלח קעג.). זכור ושמור בדבור אחד נאמרו, מה שאין הפה יכול לדבר ואין האוזן יכולה לשמוע (ר"ה כז.). כל דבור ודבור שיצא מפי הקב"ה נברא ממנו מלאך אחד (חגיגה יד.). כל דבור ודבור שיצא מפי הקב"ה נחלק לשבעים לשונות (שבת פח:). דבור כמעשה מנין? שנאמר בדבר ה' שמים נעשו (שבת קיט:). ודבר דבר, שלא יהא דיבורך של שבת כדיבורך של חול; דיבור אסור הרהור מותר (שבת קיג:). כתיב והיה מחניך קדוש ולא יראה בך ערות דבר = ערות דיבור. רבי שמואל בר נחמן אמר זה נבול פה (ויק"ר פכ"ה). החוזר במו"מ חייב במי שפרע: מי שפרע מאנשי דור המבול ומאנשי דור הפלגה ומאנשי סדום ועמורה וממצרים שטבעו בים, הוא יפרע ממי שאינו עומד בדיבורו (ב"מ מח.). המחליף בדיבורו כאילו עובד ע"ז, שנאמר והייתי בעניו כמתעתע, וכתיב בע"ז הבל המה מעשה תעתועים (סנהדרין צב.). הפוך בנבילתא ואל תיפוך במילי (פסחים קיג.). שיהא הן שלך צדק ולאו שלך צדק (ב"מ מט.). הוי דן את דבריך עד שלא תוציאם מפיך (ד"א זוטא פ"ג). המבטל את דבריו אין רוח חכמים נוחה הימנו (תוספתא ב"מ

א) ר"ל בעל דעה מיושבת, ואינו מיקל ראשו, שלא לגלות הסוד למי שאינו ראוי. ב) ונחשב בית

פ"ג). דברים יש בהם משום מחוסר אמונה [אם חוזר בדיבורו], והני מילי מישראל דקיימי בדיבורייהו, אבל ישראל מגוי דאינהו לא קיימי בדיבורייהו לא (ב"מ מט. בכורות יג:). כל דבור שיצא מפי הקב"ה אפילו על תנאי לא חזרו (ברכות ז.). האומר בפיו חמור ג) מן העושה מעשה (ערכין טו.). בעינן פיו ולבו שוין (פסחים סג.). דברי לא יהיו עליך חובה ואי אתה רשאי לפטור עצמך מהן (מנחות צט:). ר"מ אומר דבר (דברים יט) ולא ד) חצי דבר (ב"ב נו:). תוך כדי דיבור ה) כדיבור דמי (נדרים פז.), וכמה תוך כדי דיבור? כדי שאילת שלום תלמיד לרב (נזיר כ.). אתי דיבור ומבטל דיבור (קידושין נט.). כל דיבור לשון קשה הוא (מכות יא.). דברים שקשין כגידין (שבת פז.). כל מקום שכתוב דבר, דברים — אלות ותוכחות הם (שמ"ר פמ"ז ג). אמר ר' יוחנן כשם שהדיבור יפה לבשמים כך דיבור רע ליין (מנחות פז.). הדיבור מצוי בנשים (ב"ר פ"ע). נשים דברניות הן (ברכות מח:). עשרה קבין שיחה ירדו לעולם, תשעה נטלו נשים ואחד כל העולם כלו (קידושין מט:). אם תאמר יש לה גנאי, לא תאמר יש לה צער — תאמר בחשאי (פסחים נו.). שתיקותך יפה מדיבורך (יבמות סה.). פעמים שאדם שותק ומקבל שכר על שתיקתו, ופעמים שאדם מדבר ומקבל שכר על דיבורו (זבחים קטו:). דברים שאלמלא לא נכתבו דין הוא שיכתבו (יומא סז:). דברים שבינו ובינך כבר נשמעו בין החיים (ברכות יח:). דברים שהשטן משיב עליהם (יומא סז:). חזרו הדברים ליושנן (ירוש' ברכות פ"ג ב). מן שית מילי איתער ר"ע, מן כלבא שבוע וכו' (נדרים נ.). ויהס כלב את העם (במדבר יג) שהסיתן בדברים וכו' דין ראש קטיעה ימלל! (סוטה לה.). עד שלא כלו מתי מדבר לא היה הדיבור עם משה (תענית ל:). כל המקניט את חבירו אפילו בדברים צריך לפייסו (יומא פז.). דברים שבכתב אי אתה רשאי לאומרן בע"פ וכו' (גיטין ס:). אלו ואלו דברי אלהים חיים (עירובין יג:). אין דברי תורה צריכין חיזוק, ודברי סופרים צריכין חיזוק (ר"ה יט.). אמר אביי הלכך האי צורבא מרבנן דאמר ליה חבריה מילתא לא להדר ליה מילתא טפי ממאי דאמר ליה חבריה (ביצה כ:). אמרנו לו דבריך יבטלו בחייך? (שבת קלד.). כשבאתי והרציתי הדברים לפני ר"א אמר לי ברית! הן הן הדברים שנאמרו למשה בסיני (פסחים לח:). אם ברור לך הדבר כאחותך שהיא אסורה לך אמרהו (שבת קמה:). אם ברור לך הדבר כבקר אמרהו (סנהדרין ז:). לאו מי אמינא לכו לא תתלו ביה בוקי סריקי [כדים רקים, דברים בטלים] וכו' (חולין נ:). כל דבריך אינן אלא דברי תימה (פסחים עב:). יהא רעוא דבכל כי הני מילי מעלייתא תדרשון משמאי (ביצה כח.). פתח ראש המדברים בכל מקום (ברכות סג:). ר"ש בן חלפתא עסקן בדברים היה (חולין קז:).

[פתגמים] רבי אבהו כי הוה משתעי בלשון חכמה ו) וכו' (עירובין נד.). דברים העומדים ברומו של עולם (ברכות ו:). דברים שמשבבין, שמושכין, שמושיבין דעתו של אדם (שבת פז.). הוי מזבין מילי בדינר (ברכות סב.). איני יודע מה אתה סח (שבועות מט:). שרי שקך [פתח פיך] ועייל לחמך (שבת קנב.). אמר ר"ל פה קדוש יאמר דבר זה? (סנהדרין כג.). ולא שמעין אודניך מה פומך ממלל? (קהלת רבה פ"ה). לית מילתך הימינא עלי סגי מממונא? (מדרש שמואל פ"י). אנא לא קאמינא—אתון קאמריתו (כתובות קד.). אפילו שיחת חולין של ת"ח צריכה תלמוד (ע"ז יט:). כשנאמרו הדברים לפני ר' יוסי קרא עליו המקרא הזה (משלי כד): שפתים ישק משיב דברים נכוחים (גיטין ט.). פה שהפיק מרגלית ילחך עפר (קידושין לט:). בעינא דאימא לכו מילתא ומסתפינא מחבראי (ע"ז יט.). אימא לכו מילתא דשויא לתרוייכו (ב"ק סו.). אי הכי אמריתו בה, טובא אמריתו בה (סנהדרין מא:). מאן דאמר לי הדא מילתא אנא משקי ליה קונדיטון (ירוש' יבמות פ"י ז). אילין מיליא ז), לא מסייען ולא תברן (ירוש' תענית פ"ב יב). אין אלו אלא דברי נביאות! (עירובין ס:). מנע לשונך מדברים בטלים כדי שלא יבא גרונך לידי צמאה (יומא עז.). מילי דכדי [דברים בטלים] לא דכירי אינשי (סנהדרין כט:). א"ל דרמי לך הא לא חש ח) לקימחיה (יבמות מב:). עד מתי אתה מגבב דברים? (יומא עו.). נאים הדברים כשהם יוצאים מפי עושיהם (תוספתא יבמות סוף פח). ממהדורי מילי ומססמרטוטי כלמי (ברכות נא:). דברים בגו (כתובות קיא.). פטומי מילי בעלמא הוא (ב"מ סו.). כל פיטטיא בישין ט), ופיטטיא דאורייתא טבין (ירוש' סוף ברכות). אדם גדול הטיח דברים כלפי מעלה (תענית כה.). לעולם יהא דבריו של אדם מועטין לפני הקב"ה (ברכות סא.). אמור מעט ועשה הרבה, וכל המרבה דברים מביא חטא (אבות פ"א). צדיקים אומרים אמור מעט ועושין הרבה (נדרים כא:). ע"ע אמירה; לשון; שתיקה.

דבורה: רב יוסף מתרגם כאשר תעשינה הדבורים (דברים א) כמה דנתזן דבריאתה ושייטין ברומי רע־מא ומתיין דובשא מעשבי טורא (סוטה מח:).

הטיילין שאינו עוסק במשא ומתן ואין לו שום דאגה. ג) מוציא שם רע נותן מאה סלע ומאנס רק חמשים. ד) ע"פ שנים עדים יקום דבר ולא להעיד על מקצת הדבר. ה) יוכל לשנות הדיבור אם לא היתה הפסקה בינתים. ו) שלא יבינו אחרים. ז) הדברים האלה אינם לא סייעתא ולא תיובתא. ח) מי ששאלך קושיא זו לא היה חושש למה שהיה טוחן, ומוציא מפיו דבור בעלמא. ט) כל המרבה

אמר רב כהנא דבש בכוורת אינו יוצא מידי מאכל עולם (ב"ר פ.). כתיב ויטבול אותה ביערת הדבש (ש"א יד), וכי מה ענין יער אצל דבש? אלא לומר לך מה יער התולש ממנו בשבת חייב חטאת אף דבש הרודה ממנו בשבת חייב חטאת (שם:). צלן של דבורים אין בו ממש (קהלת רבה ד). דבורה זו דובשה לבעלה ועוקצה לאחרים, כך דברי תורה חיים לישראל וסם המות לגוים וכו' דבשה מתוק ועוקצה מר (דברים רבה פ"א). אומרים לדבורה לא מדובשך ולא מעוקצך (במד"ר פ"כ). ע"ע ד ב ש.

דבקות: כתיב ולדבקה בו (דברים יא), ואתם הדבקים בה' אלהיכם (שם ד), וכי אפשר לדבוקי בשכינה? והכתיב כי ה' אש אוכלה (שם)? אלא כל המשיא בתו לת"ח והעושה פרקמטיא לת"ח והמהנה ת"ח מנכסיו מעלה עליו הכתוב כאילו מדבק בשכינה (כתובות קיא:). כתיב אחרי ה' תלכו (דברים יג), וכי אפשר לו לאדם להלוך אחר השכינה? אלא להלוך אחרי מדותיו של הקב"ה, מה הוא מלביש ערומים, אף אתה הלבש ערומים, הקב"ה בקר חולים אף אתה בקר חולים וכו' (סוטה יד.).

דברי תורה: ע' תורה

דבש: היוצא מן הטמא טמא וכו' מפני מה אמרו דבש דבורים מותר? מפני שמכניסות אותו לגופן ואין ממצות י) אותו מגופן וכו'. ר' יעקב אמר דובשא רחמנא שרייה, שנאמר (ויקרא יא) אך את זה תאכלו מכל שרץ העוף וכו' שרץ עוף טמא אי אתה אוכל אבל אתה אוכל מה שעוף טמא משריץ, ואיזה זה? זה דבש דבורים. יכול אף דבש הגזין והצרעין? מרבה אני דבש דבורים שאין לו שם לווי, ומוציא אני דבש הגזין והצרעין שיש לו שם לווי וכו'. דבש בכוורתו מטמא טומאת אוכלין שלא במחשבה (בכורות ז:). מאי נופת צופים? אמר רב סולת שצפה על גבי נפה ודומה לעיסה שנלושה בדבש ושמן, וריב"ל אמר דבש הבא מן הצופיא (סוטה מח:). במן כתיב כצפיחית בדבש, א"ר יוסי ב"ר חנינא לנערים לחם לזקנים שמן לתינוקות דבש (יומא עה:). דבש וכל מיני מתיקה מאירין עיניו של אדם (שם פג:). רמי בר יחזקאל איקלע לבני ברק, חזינהו להנהו עיזי דקאכלן תותי תאיני וקנטיף דובשא מתאיני וחלבא טייף מינייהו ומיערב בהדי הדדי, אמר היינו זבת חלב ודבש (כתובות קיא:). א"ר יוחנן זכורני כד הוי בצע ינוקא חרובא הוי נגיד חוטא דדובשא יא) ונפיל על תרין דרעוהי (ב"ב צא:). בין ששה דברים המרפאין את החולה מחליו נחשב דבש (ברכות מז:). דבש שהדביש [הבאיש] חזי לכתישא יב) דגמלי (ב"מ לח.:). ע"ע ד ב ו ר ה.

דגים: דג טמא משריץ, דג טהור מטיל בצים (בכורות ז:). דג נחש וחזיר כל זמן שמזקינין מוסיפין גבורה (שבת עז:). כל שיש לו קשקשת יש לו סנפיר, ויש שיש לו סנפיר ואין לו קשקשת (חולין סו:). האי דג טמא כיון דלית ליה חוט השדרה בדוכתא דרדיפי מיא לא מצי קאי (ע"ז לט.). נו"ן סמ"ך עי"ן=נונא סמא לעינים, אבל קשים למי שיש לו חולי עינים (נדרים נד:). המקיז דם לא יאכל דגים (שם). האוכל דג שיבוטא ביומי דניסן קשה לצרעת (פסחים קיב:). דג קטן מליח פעמים שהוא ממית בשבעה [ימים למליחתו], בשבעה עשר, ובעשרים ושבעה, ואמרי לה בעשרים ושלשה. ולא אמרן אלא במטוי ולא מטוי [צלי נא] אבל מטוי שפיר לית לן בה, ולא אמרן אלא דלא שתה בתריה שכרא וכו' (ברכות מד:). רב איקלע לבי רב שפיר, אייתו לקמייהו ההוא כוורא תילתא בישולא תילתא מילחא ותילתא טוויא [צלי]. אמר רב, אמר לי אדא ציידא כוורא סמוך למיסרחיה מעלי יג), כוורא טוויא באחוה אסוקיה יד) באבוה מיכליה בבריה, אשתי עליה אבוה; כוורא תחלי [שחלים] וחלבא לטעון גופא ולא לטעון פוריא; כוורא תחלי וחלבא מיא ולא שיכרא, שיכרא ולא חמרא (מ"ק יא.). כוורא מליחא מעלי, בשרא מליחא לא מעלי (ב"ב עד:). האי ביניתא טו) אכרסה תקלה (ב"מ עט:). משל לצייד ששולה דגים מן הים, משכה רברבי שקיל, זוטרי שקיל טז) וכו' משכה רברבי שדי זוטרי ושקיל רברבי (ב"ק מב.). דגים קטנים הנקראים גילדיני מברין גופו של אדם, והרגיל בהם אינו בא לידי חולי מעיים (ברכות מ.). לא תינטוש גילדנא מאודניה יז) דלא ליזל משכיה לחבלא (סנהדרין ק:). אמר ר' חנינא ברבי אבהו, שבע מאות מיני דגים טהורים, ושמונה מאות מיני חגבים טהורים

דברים רע הוא, חוץ אם מרבה דברים בתורה שהוא טוב. י) שאוכלין מפרחי האילן ומהם נעשה הדבש במעיהן (רש"י). יא) זכור אני שנים קדמוניות כאשר התינוק היה אוכל חרוב ונושך בו, היה יורד חוט של דבש מפיו ונופל על שתי זרועותיו, כ"כ היו הפירות שמנים מדבש. יב) גב הגמל שנכתש מחמת משאוי סך אותו בדבש. יג) אבל בזמן הזה תופסין סכנה למיכל דג סמוך לסירחון (תוס' שם ד"ה כוורא). יד) צלוהו במלח שהוא אחיו, שהמלח נברא מן המים כדגים, והביאו על השלחן עם כוס מים שהוא אביו, ואכלו אותו בציר היוצא ממנו שהוא בנו, וישתו אחריו מים שהוא אביו. וטוב להלוך ברגל ולא לישן לאלתר אחרי אכילתו, ומים טובים לשתיה יותר משכר, ואם אין לו מים טוב שכר מיין. טו) דג נמכר במשקל לפי כובד בטנו, אם בטנו גדול משקלו גדול. טז) וכן אם מוצא ראיה גדולה או קטנה הוא לוקח, או כשהוא מוצא ראיה יותר ברורה מניח הראיה הבלתי ברורה כ"כ, וסומך על הראיה הגדולה. יז) לא תפשוט עור הדג הקטן אפילו

ועופות לאין מספר, וכולן גלו עם ישראל לבבל. וכשחזרו חזרו עמהן חוץ מדג אחד ששמו שיבוטא. יח) ודגים היאך גלו? רבי הונא בשם ר' יוסי אמר דרך תהום גלו ודרך תהום חזרו (פתיחתא איכה רבתי). הכל מתברך ע"י הגשמים ואפילו דגים. עובדא הוה בהדה עכו וצד חד נון ושמו יתיה שלש מאות ליטרין ותקילו יתיה מאתן לטרין. הוה תמן חד סב צייד יט), אמר להון דלא נחת רביעתא, וכיון דנחת צדו חד נון ושמו יתיה מאתן ליטרין ותקלו יתיה ואשכחוניה שלש מאות ליטרין (ב"ר פי"ג סוף). וידגו לרוב בקרב הארץ (פ' ויחי), מה הדגים הללו גדלים במים, וכיון שירדה טיפה אחת מלמעלה מקבלין אותה בצמאון כמו שלא טעמו טעם מים מימיהן, כך הן ישראל גדלים במים זו תורה, וכיון שהן שומעין דבר חדש מן התורה הן מקבלין אותו בצמאון כמו שלא טעמו דבר תורה מימיהן (ב"ר פצ"ז). ותעשה אדם כדגי הים (חבקוק א), למה נמשלו בני אדם כדגי הים? לומר לך מה דגים שבים כיון שעולין ליבשה מיד מתים, אף בני אדם כיון שפרשו מן התורה ומן המצות מיד מתים. דבר אחר מה דגים שבים כל הגדול מחבירו בולע את חבירו, אף בני אדם אילמלא מוראה של מלכות כל הגדול מחבירו בולע את חבירו (ע"ז ג: ד.). בדור המבול לא נגזרה גזירה על דגים שבים (קידושין יג.). כשהיו ישראל שואבים מים [במצרים] הקב"ה מזמין להם דגים קטנים בכדיהן (יומא עה.). וינצלו את מצרים, מלמד שעשאוה כמצולה שאין •בה דגים (ברכות ט.). כשנפל גורל המן באדר, אמר החדש הזה מזל דגים, כשם שהדגים בולעין כך אני בולע אותן [ישראל]. אמר לו הקב"ה, רשע! דגים פעמים נבלעין ופעמים בולעין, ועכשו אותו האיש נבלע מן הבולעין (אסתר רבה פ"ו). ע"ע ב ש ר; ל ו י ת ן; צ י י ד.

דגלים: כתיב ודגלו עלי אהבה (שה"ש ב), בשעה שנגלה הקב"ה על הר סיני ירדו עמו כ"ב רבבות של מלאכים, שנאמר רכב אלהים רבותים אלפי שאנן (תהלים סח), והיו כלם עשוים דגלים דגלים, שנאמר דגול מרבבה (שה"ש ה), כיון שראו אותן ישראל התחילו מתאוים לדגלים, אמר להם הקב"ה חייכם שאני ממלא משאלותיכם, הה"ד איש על דגלו באותות לבית אבותם (במד"ר פ"ב). כתיב אשא דעי למרחוק ולפעלי אתן צדק (איוב לו), בשעה שאמר הקב"ה למשה לעשות להם דגלים, התחיל משה מיצר, אמר עכשו עתידה המחלוקת להנתן בין השבטים, אם אני אומר לשבטו של יהודה שישרה במזרח והוא אומר אי אפשי אלא בדרום, וכן ראובן וכן אפרים, וכל שבט ושבט, מה אני עושה? א"ל הקב"ה משה, מה איכפת לך? אין צריכין לך, מעצמן הן מכירין דירתן, דייתיקי [צוואה] יש בידן מיעקב אביהן היאך לשרות בדגלים, כמו שטענו אותו והקיפו את מטתו כך יקיפו את המשכן (במד"ר פ"ב). איש על דגלו באותות, סימנין היו לכל נשיא ונשיא מהשבטים, וצבע על כל מפה ומפה דומה לצבע של אבנו: ראובן אבנו אודם ומפה שלו צבוע אדום ומצוייר עליו דודאים וכו' בנימין ישפה •וצבע מפה שלו דומה לי"ב הצבעים ומצוייר עליו זאב (במד"ר פ"ב). כל שבט היה לו סימן, ראובן דודאים. שמעון עיר שכם, יהודה אריה, יששכר חמור, זבולן בית, אפרים שור, מנשה ראם, בנימין זאב, דן נחש, נפתלי אילה, גד מצוייר צורות אנשים הרבה, אשר זית (מדרש אגדה במדבר ב). גן נעול אחותי כלה, מה כתיב בתריה שלחיך פרדס רמונים, תני רשב"י משל לאחד שנפלה לו ירושה במקום אשפה, והיה היורש עצל [לפנות האשפה], והלך ומכרה בדבר מועט וקל, והלוקח נזדרז וחפר [באשפה לפנותו] ומצא שם סימא [אוצר] ובנה שם פלטין גדולה, התחיל הלוקח מהלך בשוק ועבדים מהלכין אחריו, והיה המוכר רואה ונחנק, ואמר ווי, מה אבדתי! כך כשהיו ישראל במצרים היו משתעבדים ועובדים בטיט ובלבנים, והיו מאוסים בעיני המצריים, וכיון שראו דגלים חונים על הים בטקסים המלכים, התחילו המצריים נחנקים ואומרים, ווי, מה שלחנו מארצנו! „ויהי" בשלח פרעה (שה"ש רבה ד). ע"ע ס י מ נ י ם.

דוב: כתיב וארו חיוה אחרי תנינא דמיה לדוב (דניאל ז) תני רב יוסף אלו פרסיין שאוכלין ושותין כדוב, ומסורבלין [בשר] כדוב, ומגדלין שער כדוב, ואין להם מנוחה כדוב. רבי אמי כי הוה חזי פרסא דרכב, אמר היינו דובא ניידא (קידושין עב.). ותצאנה שתים דובים מן היער ותבקענה מהם ארבעים ושני ילדים (מ"ק ב), א"ר יוחנן משום ר"מ אלמלי ליווהו אנשי יריחו לאלישע לא גירה דובים לתינוקות. רב ושמואל חד אמר נס, יער הוה דובים לא הוו, וחד אמר נס בתוך נס לא יער הוה כ) ולא דובים הוו (סוטה מו: מז.). עיזי דרבה בר בר חנא אייתי דיבי בקרנייהו (תענית כה.). ע"ע ב ה מ ה ו ח י ה; ב ר י ו ת.

דוגמא: אמר רשב"י מאי דכתיב כי אני ה' אוהב משפט שונא גזל בעולה (ישעיה סא)? משל למלך ב"ו שהיה עובר על בית המכס, אמר לעבדיו תנו מכס למוכסים. אמרו לו והלא כל המכס כולו

מאזנו, אלא צלי אותו כמו שהוא, שלא ילך העור לאבדון. יח) שיבוטא טעמו דומה לחזיר ואמרה ילתא לר"נ אסר לן חזיר שרא לן מוחא דשיבוטא (חולין קט:), ואומרים שהוא דג sturgean. יט) הצייד הזקן אמר להם כי המשקל של הדג יתרונה אחר הגשם. כ) ומזה הבטוי המורגל „לא

שלך הוא? אמר להם ממני ילמדו כל עוברי דרכים ולא יבריחו עצמן מן המכס. אף הקב"ה אמר אני ה' שונא גזל בעולה, ממני ילמדו בני ויבריחו עצמן מן הגזל (סוכה ל.). וישימו עליו שרי מסים (שמות א), עליהם מיבעי ליה? תנא דבי ר"א בר"ש מלמד שהביאו מלבן ותלו לו לפרעה בצוארו, וכל אחד ואחד מישראל שאמר להם אסטניס אני, אמרו לו כלום אסטניס אתה יותר מפרעה (סוטה יא.). בימי שמעון בן שטח היתה שנת שובע עד שנעשו חטים ככליות ושעורים כגרעיני זיתים ועדשים כדינרי זהב, וצררו מהם דוגמא לדורות (תענית כג.). עקביא בן מהללאל אומר אין משקין מי סוטה לא את הגיורת ולא את שפחה המשוחררת, אמרו לו חכמים מעשה בכרכמית [כך שמה] שהיתה בירושלם והשקוה שמעיה ואבטליון, אמר להם דוגמא כא) השקוה (עדיות פ"ה).

דחק: ע' שעת הדחק

דוכן: מעלה היה שם [בביהמ"ק] וגבוה אמה והדוכן נתן עליה (מדות פ"ב ו). מעלין מדוכן ליוחסין ולמעשרות (ערכין יא.). בראשונה שם בן שתים עשרה אותיות היו מוסרין אותו לכל אדם, משרבו הפריצים היו מוסרין אותו לצנועים שבכהונה, והצנועים שבכהונה היו מבליעין אותו בנעימות אחיהם הכהנים [בדוכנם] וכו' (קידושין עא.). ר' יוסי אומר מימי לא עברתי על דברי חבירי, יודע אני בעצמי שאיני כהן, אם אומרים לי חבירי עלה לדוכן כב) אני עולה (שבת קיח:). א"ר יהודה אמר רב כהנים בעבודתן ולוים בדוכנן כג) וישראל במעמדן כולן מבטלין עבודתן ובאין לשמוע מקרא מגילה (מגילה ג.). ע"ע ברכת כהנים.

דומה: ע' מלאכי חבלה

דומה בדומה לו: כל התורה כולה דמויי מדמינן לה, מלבד בטריפות, שאין אומרין זו דומה לזו, ואל תתמה שהרי חותכה מכאן ומתה חותכה מכאן וחיתה (ב"ב קל:). א"ל וכי מפני שאנו מדמין כד) נעשה מעשה? (גיטין יט.). הקב"ה מרפא במר את המר (מכילתא ותנחומא פ' בשלח, ב"ר פע"ז). איוב בסערה חירף ובסערה השיבוהו (ב"מ טז.). כה אמר ה' אלהים ביום רדתו שאולה האבלתי כסיתי עליו את התהום (יחזקאל לד), הובלתי כתיב, אין עושין כסוי לגינית לא של כסף ולא של זהב ולא של נחשת אלא של חרס, לאותה שהיא ממינה. כך רשעים חשך וגיהנם חשך ותהום חשך, הובלתי רשעים לגיהנם וכסיתי עליהם את התהום — חשך יכסה חשך (ב"ר פל"ג). פגע בו כיוצא בו (שבת קכא:). בתי אכזיב לאכזב ועקרון תעקר (מיכה א). א"ל רב הונא משום דאתי ממולאי כה) אמריתו מילי מוליאתא (ב"ב קלז:). יכה יוסי את יוסי (סנהדרין נו.). דספר יספדוניה דקבר יקברוניה (כתובות עב.). אמרי ליה יוחנא וממרא [ראשי מכשפים במצרים] תבן אתה מכניס לעפריים? כו), אמר להו אמרי אינשי למתא ירקא, ירקא שקול? (מנחות פה.). ע"ע מדה כנגד מדה; מין במינו.

דורות: [דור המבול ודור הפלגה] בשעה שבקש הקב"ה לבראות את האדם וכו' אמרו [מלאכים] לפניו מה אנוש כי תזכרנו וכו' כיון שהגיע לאנשי דור המבול ואנשי דור הפלגה שמעשיהן מקולקלין, אמרו לפניו רבש"ע לא יפה אמרו ראשונים לפניך וכו' (סנהדרין לח:). דור המבול אין לו חלק לעוה"ב שנאמר וימח את כל היקום דברי ר"ע, ר"י בן בתירא אומר לא חיין ולא נדונין שנאמר לא ידון רוחי באדם לעולם, לא דין ולא רוח וכו' דור המבול לא נתגאו אלא בשביל טובה שהשפיע להם הקב"ה וכו' (שם קח.). א"ר ירמיה בר אליעזר דור הפלגה נחלקו לשלש כתות: אחת אומרת נעלה ונשב שם, ואחת אומרת נעלה ונעבוד ע"ז, ואחת אומרת נעלה ונעשה מלחמה וכו'. א"ר יוחנן מגדל שליש נשרף שליש נבלע שליש קיים. אמר רב אויר מגדל משכח (שם קט.). דור המדבר אין לו חלק לעולם הבא דברי ר"ע, ר"א אומר הן באין לעולם הבא (שם קי:). א"ר לוי כל ערב תשעה באב היה משה מוציא כרוז בכל המחנה ואומר [לדור המדבר] צאו לחפור, והיו יוצאים וחופרים קברות וישנים בהן, לשחרית היה מוציא כרוז ואומר קומו והפרישו המתים מן החיים וכו' כיון דאיתמלא סיהרא [ט"ו באב] אמרו דומה שהקב"ה ביטל אותה גזרה מעלינו וכו' (פתיחתא איכה רבתי). ויגש אברהם ויאמר האף תספה (בראשית יח), אמר אברהם לפני הקב"ה, רבש"ע! חלילה לך, שלא יאמרו באי עולם, כך אומנתו שהוא מאבד את הדורות במדת אכזריות. איבד דור אנוש ודור המבול

דובים ולא יער". כא) כמוהם שהיו בני גרים מבני בניו של סנחריב, וחשבו הגיורת כישראלית. כב) בהקדמת רבינו ירוחם תולדות אדם וחוה, הגרסא „שאיני כדאי" ומפרש דוכן מקום גבוה לגדולים. כג) מעמד הלוים בשעה שאמרו שירה (ערכין ו:), והיה מקום גבוה, ולכן נקרא העוזר בבית הספר ריש דוכנא (ב"ב כא.), כי עמד עם הילדים הקטנים במקום גבוה מקרקע בית הספר. כד) לא נוכל להורות ע"י אומדנא. כה) רבא ואביי מדבית עלי קאתו, ומכונים מולאי = כרותים, כי מתו בחצי ימיהם, והתאונן כי יאמרו ג"כ דברים כרותים בלתי מכוונים. כו) עפריים שם מקום מתבואות הרבה, וכן מצרים מקום כשפים הרבה, וחשדו למשה שהוא מכשף לעשות מופתים, וכן לעיר של ירקות אין מביאין ירקות למכור.

ודור הפלגה, ואינו מניח אומנתו, א"ל הקב"ה בא ואעביר לפניך כל הדורות שאבדתי וארא שלא גביתי פורענות מהם, ואם תעלה על דעתך שלא עשיתי כהוגן, למדני ואני עושה, שנאמר בלעדי אחזה אתה הורני, אם עול פעלתי לא אוסיף (איוב לד). אמר לפניו רבש"ע חס לך, אין אתה מעביר דין על כל בריה, שנאמר לכן אנשי לבב שמעו לי חלילה לאל מרשע ושדי מעול (שם), אלא כל פעל אדם ישלם לו (שם), לכך הוא אומר חלילה לך (תנחומא הישן פ' וארא סי' י). לא הלך בעצת רשעים זה אברהם אבינו שלא הלך בעצת דור הפלגה (ע"ז יט.).

[דורות צדיקים] נח איש צדיק תמים היה בדורותיו, א"ר יוחנן בדורותיו ולא בדורות אחרים, וריש לקיש אמר בדורותיו וכ"ש בדורות אחרים (סנהדרין קח.). אין דור שאין בו כאברהם, ואין דור שאין בו כיעקב, ואין דור שאין בו כמשה, ואין דור שאין בו כשמואל (ב"ר פנ"ו). ירובעל בדורו כמשה בדורו, בדן בדורו כאהרן בדורו, יפתח בדורו כשמואל בדורו (ר"ה כה:). בקש הקב"ה להחזיר את העולם לתוהו בשביל דורו של צדקיהו כז) נסתכל בו ונתקררה דעתו (סנהדרין קג.). ר' יהושע אומר לא נאמר פסוק זה (תהלים נ) אלא כנגד דורות הבאים: אספו לי חסידי אלו צדיקים שבכל דור ודור, כורתי בריתי אלו חנניה מישאל ועזריה שמסרו עצמן לתוך כבשן האש, עלי זבח אלו ר"ע וחביריו שמסרו עצמן לשחיטה על דברי תורה (סנהדרין קי:). זה ספר תולדות אדם (בראשית ה) מלמד שהראהו הקב"ה דור דור ודורשיו דור דור וחכמיו דור דור ופרנסיו, כיון שהגיע לדורו של ר"ע שמח בתורתו ונתעצב במותתו, אמר ולי מה יקרו רעיך אל (סנהדרין לח:). אין דור יתום שרבי אלעזר בן עזריה שרוי בתוכו (חגיגה ג:). יראת ה' היא תתהלל, זה דורו של ר' יהודה בר אילעאי, שהיו ששה תלמידים מתכסין בטלית אחת ועוסקין בתורה (סנהדרין כ.). פעם אחת היו מסובין בעליית בית גוריא ביריחו, ונתנה עליהם בת קול מן השמים: יש כאן אחד שראוי שתשרה עליו שכינה אלא שאין דורו זכאי לכך, נתנו חכמים את עיניהם בהלל הזקן (שם יא.). א"ר יהושע מי יגלה עפר מעיניך ריב"ז, שהיית אומר עתיד דור אחר לטהר ככר שלישי שאין לו מקרא מן התורה שהוא טמא, והלא רבי עקיבא תלמידך מביא לו מקרא מן התורה שהוא טמא (סוטה כז:). ראה הקב"ה שצדיקים מועטין עמד ושתלן בכל דור ודור (יומא לח:). הצדיק אבד לדורו אבד (מגילה טו.).

[דורות ראשונים ודורות אחרונים] אמר רבי אבא בר כהנא, יש מושלין משל למה"ד לאחד שהיה לו שפעת קוריים [קורה גדולה וחזקה] בתוך דירתו וביתו, איכן הוא נותנה לא באמצע הטרקלין כדי שתהיה סובלת קורות שלפניה וקורות של אחריה? כך מפני מה ברא הקב"ה לאברהם אבינו באמצע הדורות כדי שיסבול הדורות שלפניו והדורות הבאים אחריו (קהלת רבה פ"ג). אמר שמואל בר נחמן: הראשונים חרשו וזרעו ניכשו כיסחו עדרו קצרו עמרו דשו זרו בררו טחנו הרקידו לשו קיטפו ואפו, ואנו אין לנו פה לאכול (ירוש' שקלים פ"ד). ב"ש סברי גמרינן מדורות הראשונים, וב"ה סברי לא גמרינן מדורות הראשונים (סנהדרין סט:). דורות הראשונים ששנותיהן מרובות, אבל בדורות האחרונים ששנותיהן מועטות וכו' (יבמות סד:). דורות הראשונים היו מולידין לשמונה שנים (סנהדרין סט:). לא אמרו אלא בדורות הראשונים שאין בקיאין לשמה, אבל בדורות האחרונים דבקיאין לשמה לא (גיטין ה:). שאלו את ר"א דורות האחרונים כשרים מן הראשונים? אמר להן עדיכם בית הבחירה יוכיח, אבותינו העבירו את התקרה כח) אבל אנו פעפענו את הכתלים (ירוש' יומא פא). א"ל ר' נחמן בר יצחק אכשור כט) דרי? (יבמות לט:).

[דורות שונים] אשר קומטו (איוב כב), אלו תשע מאות ושבעים וארבעה דורות שקומטו להבראות קודם שנברא העולם ולא נבראו, עמד הקב"ה ושתלן בכל דור ודור, והן הן עזי פנים שבדור (חגיגה יד.). זה דור דורשיו מבקשי פניך (תהלים כד), פליגי בה רבנן, חד אמר דור לפי פרנס, וחד אמר פרנס לפי דורו (ערכין יז.). מי שהוא מביא את הדור הוא מלבישו (ירוש' כלאים פ"ט ד). נשוא פנים (ישעיה ג), זה שנושאין פנים לדורו בעבורו (חגיגה יד.). אם ראית חנף ורשע מנהיג את הדור נוח לו לדור לפרוח באויר (דברים רבה פ"ה). אוי לו לדור ששופט את שופטיו, ששופטיו צריכין להשפט (ב"ר פמ"ב). ראש הדור ככל הדור (במד"ר פי"ט יח). מה שהגדולים עושים הדור עושה (דב"ר פ"ב). ישראל שבאותו הדור מקטני אמנה היו (פסחים קיח:). ותקרבנה בנות צלפחד, אותו הדור היו הנשים גודרות ל) מה שאנשים פורצים וכו' (במד"ר פכ"א). שמא יראו התלמידים ויקבעו הלכה לדורות (ברכות יא.). מה יעשו גדולי הדור שאין דורם עולה יפה (תענית כד:). צדיקים נתפסים בעון הדור (שבת לג:). גרי הדור מעידין בדור (ויק"ר פ"ב). בעקבות משיחא וכו' פני הדור כפני הכלב (סוטה מט:). ע"ע אריכות ימים.

דחייה: אמר רשב"י יצר תינוק ואשה, תהא שמאל דוחה לא) וימין מקרבת (סנהדרין קז:). לימא

כז) שהיה דורו רשעים והוא צדיק ובשבילו נצולו. כח) החורבן הראשון במשך שבעים שנה והאחרון הגדיל. כט) וכי נתכשר הדור האחרון יותר מהראשונים? ל) בעון העגל וכן במרגלים. לא) דעתן קלה ואם תדחה אותן

לידחי אבן לב) אחר הנופל (קידושין כ:). שפך לו קיתון על פניו (סוכה כח:). א"ל עורבא לג) פרח (ביצה כא.). דחוי מעיקרא הוי דיחוי (פסחים צח.). דחיתי את אויבי בקש (חולין כז.). זיל הכא קמדחי ליה וזיל הכא קמדחי ליה (מו"ק טו:). הואיל ואידחי— אידחי (ברכות נא.).

דיינו: אילו לא באנו אלא לשמוע דבר זה דיינו (ברכות טו:). לא דיינו הצרות הבאות עלינו, אלא שאתם רוצים להוסיף עלינו עוד (ירוש' מגילה פ"א ה). לא דייך מה שאסרה לך התורה אלא שאתה מבקש לאסור עליך דברים אחרים? (ירוש' נדרים פ"ט א). לא דייך שדבריך סותרין את דברי אביך אלא שדבריך סותרין זה את זה? (שבת ל.). לא ידי לעני בעניותו, אלא שאתה נוטל הימנו רבית? (שמ"ר פל"א). אמר הקב"ה לא דיין לרשעים שנוטלין מזה ממון ונותנים לזה שלא כדין, אלא שמטריחין אותי להחזיר ממון לבעלים (סנהדרין ח.). ע"ע הוספה; חסר ומלא.

דיינים: ואלה המשפטים, יש לאומות העולם שופטים ויש לישראל שופטים, ואין אתה יודע מה ביניהם? משל לחולה שנכנס הרופא אצלו לבקרו אמר לבני ביתו האכילוהו כל מה שהוא מבקש; נכנס אצל חולה אחר אמר להם הזהרו בו שלא יאכל דבר פלוני וכו'. אמר להם, הראשון אינו לחיים לפיכך אמרתי שיאכל כל מה שירצה, אבל זה שהוא לחיים אמרתי הזהרו בו. כך לאומות שופטים אך אינם דנים לפי התורה, עליהם נאמר וגם אני נתתי להם חוקים לא טובים (יחזקאל כ), אבל בחוקי התורה כתיב (ויקרא יח) אשר יעשה אותם האדם וחי בהם (שמ"ר פ"ו). אע"פ שדיניהם כדין ישראל אי אתה רשאי להזקק להם (גיטין פח:). משל לשלחני שאמר להלמידו אם יבואו לך סלעים לפרוט פרוט, ואם תבוא מרגלית הביאה אלי, באה אצלו חוליא של זכוכית, הוליכה אצל רבו, הלך רבו להראותה לאחר [כי לא ידע טיבה ומחירה]. אף כך משה אמר הדבר אשר יקשה מכם תביאו אלי, באו בנות צלפחד, והפליא הדבר ממנו, ויקרב משה את משפטן לפני ה'. אמר הקב"ה כן בנות צלפחד דוברות, הדין שאין אתה יודע הנשים דנין אותו (במד"ר פכ"א). יהושפט אמר לשופטים (דהי"ב יט) ראו מה אתם עושים כי לא לאדם תשפוטו כי לה'. וכי אפשר לבשר ודם לדון את בוראו? אלא אמר הקב"ה, אנא אמרית דיהא לראובן מאה דינר ולשמעון לא כלום, ואם נוטלן מזה ונותנן לזה, עלי לשלם לו וליפרע מאותו האיש (ירוש' סנהדרין פ"א). אנשי כנסת הגדולה הזהירו את הדיינים: הוו מתונים בדין (אבות פ"א). אם יש שוטרים יש שופטים, אם אין שוטרים אין שופטים (ספרי שופטים פ' קמד). כיון שנתחייב אדם בב"ד לחבירו וכו' אין ספיקה [יכולת] ביד הדין לעשות לו כלום אא"כ מוסרו ביד השוטר, והשוטר מוציא ממנו (תנחומא שופטים סי' ב, פסיקתא רבתי פל"ג). למה לא נתפרש שמותן של זקנים [בימי משה]? אלא ללמוד שכל שלשה ושלשה שעמדו בית דין על ישראל, הרי הוא כבית דינו של משה (ר"ה כה.). מנין לשלשה שיושבין בדין ששכינה עמהם? (ברכות ו.). כל דיין שדן דין אמת לאמיתו אפילו שעה אחת מעלה עליו הכתוב כאילו נעשה שותף להקב"ה במעשה בראשית (שבת י'.). אזהרה לצבור שתהא אימת דיין עליהם, ואזהרה לדיין שיסבול את הצבור (סנהדרין ח.). וכל המעמיד דיין על הצבור שאינו הגון כאילו נוטע אשרה בישראל (שם ז:). מאי דכתיב מלך במשפט יעמיד ארץ ואיש תרומות יהרסנה (משלי כט), אם דומה דיין למלך שאינו צריך לכלום יעמיד ארץ, ואם דומה לכהן שמחזר על הגרנות יהרסנה (כתובות קה:). דבי נשיאה אוקמי דיינא דלא הוי גמיר, אמר הוי אומרים הקיצה לעץ (סנהדרין ז:). אית גברא ביהודאי דדאין דינא בלא הורמנא דמלכא (ברכות נח.). הואיל וחכים כולי האי ליתב אבבא ונידון דינא (ב"ב נח:). מעשה באחד שהיה לו דין ובא אצל הדיין וזיכה אותו, ובא ויצא אותו שנזדכה ואמר פלוני השופט אין כמוהו בעולם. אחר ימים היה לו דין ובא אצלו וחייבו, יצא מלפניו ואמר אין דיין שוטה הימנו! אמרו לו אתמול היה משובח והיום שוטה? לכך הזהיר לך הכתוב אלהים [דיינים] לא תקלל (שמ"ר פל"א). אוי לדור ששפטו את שופטיהם, ואוי לדור ששופטיהם צריכין להשפט, שנאמר וגם אל שופטיהם לא שמעו (רות רבה פ"א). שנים שדנו דיניהן דין אלא שנקראו לד) ב"ד חצוף (סנהדרין ג.). אל תהי דן יחידי, שאין דן יחידי אלא אחד (אבות פ"ד ה). דיין מומחה לרבים דן דיני ממונות אפילו יחידי, א"ר נחמן כגון אנא, דגמרנא וסבירנא ונקיטא רשותא מריש גלותא (סנהדרין ה.). לא לדון איניש דינא לא למאן דרחים ליה ולא למאן דסני ליה (כתובות קה.). דיין שיודע בדין שהוא מרומה [שקר] לא יאמר הואיל והעדים מעידין אחתכנו ויהא קולר תלוי בצואר עדים וכו' (שבועות לא.). אל תדון את חבירך עד שתגיע למקומו (אבות פ"ב). אין לו לדיין אלא מה שעיניו רואות (סנהדרין ו:). כל מי שהוא חכם ושפל ברך ודעת הבריות נוחה הימנו, יהא דיין בעירו (שם פח:). כל דיינא דלא דאין כהאי דינא לאו דיינא הוא? (ב"מ לו:). כל דיין דמיתקרי לדין

לגמרי תהא מטרדן מן העולם. לב) אם נמכר לגוי ונעשה מעשה רע לא ימנע מלפדותו, ולא ידחה אבן אחריו אלא יעזור לו. לג) דחה אותו בקש, והשיאו לדבר אחר לומר לו העורב פורח למעלה. לד) שעברו על

ומפקין מיניה ממונא בדין לאו שמיה דיין (ב"ב נח:). ביאשיהו המלך נאמר וכמוהו לא היה לפניו וגו' כל דין שדן מבן שמונה עד שמונה עשרה החזירן להן (שבת נו:). מכוער הדיין שנוטל שכר לדון לה) אלא שדינו דין (כתובות קה.). נפל ליד דיין לא יוציאו עולמית (ב"מ ז.). עביד איניש דינא לנפשיה במקום פסידא (ב"ק כז:). עשרה שיושבים בדין הקולר תלוי בצואר כולם (סנהדרין ז:). בצדק תשפוט עמיתך (ויקרא יט), שלא יהא אחד עומד ואחד יושב, אחד מדבר כל צרכו ואחד אתה אומר לו קצר דבריך (שבועות ל.). מר עוקבא [דיין] הוה שדי רוקא קמיה, אתא ההוא גברא כסייה, א"ל מאי עבידתיך? א"ל דינא אית לי, א"ל פסילנא לך לדינא (כתובות קה:). ר' יוסי בר חנינא דיינא הוא ונחות לעומקא דדינא (ב"ק לט.). אמר ר' יוחנן לר"א: אליעזר בני! קבע בה לו) מסמרות (ב"ב ז:). רבי אמי ורבי אסי הוו יתבי וגרסי ביני עמודי, וכל שעתא ושעתא הוו טפחי אעברא דדשא [דפקו על הדלת] ואמרי אי איכא דאית ליה דינא ליעול וליתי (שבת י.). קרנא הוה שקיל איסתרא מזכאי ואיסתרא מחייבא ודאין להו דינא (כתובות קה.). א"ל דיינא דחצצתא לז) הכי דייני (ב"ב קלג:). ארבעת דייני היו בסדום שקראי ושקרוראי זייפי ומצלי דינא וכו' (סנהדרין קט:). כל פורעניות שבאה לעולם לא באה אלא בשביל דייני ישראל וכו' ואין הקב"ה משרה שכינתו על ישראל עד שיכלו שופטים ושוטרים רעים מישראל וכו'. מאי דכתיב שבר ה' מטה רשעים שבט מושלים (ישעיה יד) מטה רשעים אלו הדיינים שנעשו מקל לחזניהם, שבט מושלים אלו ת"ח [רשעים] שבמשפחות הדיינים וכו' נגועלו בדם אלו סופרי הדיינין עורכי דיינין וכו' (שבת קלט.). דייני גולה שמואל וקרנא, דיינא דא"י רבי אמי ורבי אסי, דיינא דפומבדיתא רב פפא בר שמואל, דיינא דנהרדעא רב אדא בר מניומי (שם יז:). ת"ר ושמת עליהם שרי אלפים וגו' (שמות יח) נמצאו דייני ישראל שבעת רבוא ושמונת אלפים ושש מאות (סנהדרין יח.) ע"ע ד י ן ו מ ש פ ט; ש ו ח ד.

דייקנות: דייק וגמר שמעתא מפומא דמרא שפיר (ברכות לג:). בני יהודה דדייקי לישנא ומתנחי להו סימנא נתקיימה תורתם בידם, בני גליל דלא דייקי לישנא ולא מתנחי להו סימנא לא נתקיימה תורתם בידם (עירובין נג.). אי דייקינן כולי האי לא הוו תנינן (עירובין מח.). התורה נקנית בדקדוק חברים (אבות פ"ו). מדקדקים עד כזית ועד כביצה (ברכות כ:). הקב"ה מדקדק עם הצדיקים כחוט השערה (יבמות קכא:). א"ר יוסף ההיא דיוקא דילך הוא, רב שמעתא בעלמא קאמר (מעילה טז:). אמר אביי אע"ג דצורבא מרבנן לאו אורחיה למידק [בנשים] כיון דדק—דק. אמר אביי האי צורבא מרבנן דאזיל לקדושי איתתא נידבר [יוליך] עם הארץ בהדיה, דלמא מחלפו לה מיניה (ב"ב קסח.). ע"ע ד ק ד ו ק.

דין ומשפט: תמן תנינן רשב"ג אומר על שלשה דברים העולם עומד על הדין ועל האמת ועל השלום, ושלשתן דבר אחד הן: נעשה הדין נעשה אמת נעשה שלום. א"ר מנא ושלשתן בפסוק אחד (זכריה ח) אמת ומשפט שלום שפטו בשעריכם (ירוש' תענית פ"ד). הדינין יש להם על מה שיסמוכו (חגיגה י.). בקש קהלת למצוא דברי חפץ (קהלת יב), ביקש קהלת לדון דינין שבלב שלא בעדים ושלא בהתראה, יצאה בת קול ואמרה לו וכתוב יושר דברי אמת (דברים לד) ,ע"פ שנים עדים וגו' (ר"ה כא:). חביב עלי משפט וצדקה שאתה עושה יותר מן הקרבנות, שנאמר עושה משפט וצדקה נבחר לה' מזבח (ירוש' ברכות פ"ב ג). חלילה לך השופט כל הארץ לא יעשה משפט (בראשית יח). אמר לפניו אם משפט אתה מבקש אין כאן עולם, אם עולם אתה מבקש אין כאן משפט; את בעי תפוש הבלא בתרין רישי, בעית עולמך ובעית דינא דקושטא, אם אין את מוותר ציבחר [מעט] לית עולמך יכול קאים (ויק"ר פ"י). כתיב חסד ומשפט אשירה לך (תהלים קא), אמר דוד לפני הקב"ה, רבש"ע! אם חסד אתה עושה עמי אשירה, אם משפט אתה עושה אשירה וכו' בין כך ובין כך בשם ה' אקרא (ויק"ר פכ"ד). רבי יוסי אומר אדם נידון בכל יום ור' נתן אומר בכל שעה שנאמר (איוב ז) ותפקדנו לבקרים לרגעים תבחננו (ר"ה טז.). ר' יצחק אומר אין דנין את האדם אלא לפי מעשיו של אותה שעה, שנאמר (בראשית כא) כי שמע ה' את קול הנער באשר הוא שם (שם:). אין העולם נדון אלא אחרי רובו (ירוש' תענית פ"ג). אם נעשה הדין למטה אין הדין נעשה למעלה (דב"ר פ"ה). המצדיק עצמו למטה מצדיקין עליו למעלה (תענית ח.). המוסר דין על חבירו לשמים מזכירין עונותיו (ברכות נה.). ומי חשיד קב"ה דעביד דינא בלא דינא? (שם ה:). והוא ישפוט תבל בצדק ידין לאומים במישרים (תהלים ט), א"ר לוי הקב"ה דן את ישראל ביום בשעה שהן עסוקין במצוות, ואת הגוים בלילה בשעה שהן בטלין מן העבירות (ירוש' ר"ה פ"א). ביקש איוב לפטור את כל העולם מן הדין (ב"ב טז.).

[דין בית-דין] שנאמר ובאת אל הכהנים הלוים ואל השופט אשר יהיה בימים ההם (דברים יז). וכי תעלה על דעתך שאדם הולך אצל הדיין שלא היה

תקנת חכמים שהצריכו שלשה. לה) ואפילו שכר בטלה דלא מוכח אסור. לו) הזהר לדון כן ולא תזוז ממנה, ע"ד יקוב הדין את ההר. לז) דיינים העושים פשרה כי אין בקיאין בדין וחוצצין מחצה לזה ומחצה לזה.

בימיו? הא אין לך לילך אלא אצל שופט שבימיו, ואומר (קהלת ז) אל תאמר מה היה שהימים הראשונים היו טובים מאלה (ר"ה כה.). מאימתי התחלף הדין וכו׳ עד מתי יושבין בדין (שבת י.). מנלן שמשדרינן שלוחא דבי דינא ומזמינן ליה לדינא? (מ"ק טז:). מנין שאין נזקקין אלא לתובע תחלה (ב"ק מו:). דינא הוא דאזיל ראובן ומשתעי דינא בהדי ולא מצי א"ל לאו בעל דברים דידי את (ב"מ יד.). יבא בעל השור ויעמוד על שורו (סנהדרין יט.). ר"א אומר יקוב הדין את ההר (יבמות צב.). אין מרחמים בדין (כתובות פ"ט ב). דין של פרוטה כדין של מאה (סנהדרין ח.). קם דינא—הדר דינא (יבמות לז:), אמרי אינשי קם פלוני בדינא ולא הוי ליה הקמת רגל (ילקוט תורה רמז ו). תוקע עצמו לדבר הלכה בדינא (יבמות קט:). דאזיל מבי דינא שקל גלימא לח) ליזמר זמר וליזול באורחא (סנהדרין ז.). הכי דיינינא לך ולכל אלימי דחברך! (ב"מ לט:). רשע ערום זה המטעים דבריו לדיין (סוטה כא:). ישראל וגוי שבאו לדין, אם אתה יכול לזכהו בדיני ישראל זכהו ואמור לו כך דיננו, בדיני גוים זכהו ואמור לו כך דינכם. ר"ע אומר אין באין עליו בעקיפין מפני קידוש השם (ב"ק קיג.). מאן דאית ליה דינא בהדי גוי לשתמיט מיניה באב, דרוע מזליה (תענית כט:). אלכסנדרוס מוקדון סליק גבי מלכא קציא לאחורי הרי חשך, חמא ליה דהב סגין כסף סגין, א"ל לא דהבך ולא כספך אני צריך, לא אתיתי אלא מיחמי ברוכסין [מנהגים], היאך אתון דיינין, יתיב גביה, יומא חדא אתא חד בר נש קבל על חבריה, אמר הדין גברא זבן לי חדא קילקלתא [חורבה] ואשכח בגוה סימתא [אוצר], ההוא דזבין אמר קילקלתא זבנית סימתא לא זבנית [ורצה להחזיר האוצר], וההוא דזבן אמר קילקלתא ומה דבגוה זבנת. אמר [השופט] לחד מנייהו: אית לך בר דכר? א"ל הין, ואמר לאוחרנא אית לך ברתא נוקבא? א"ל הין, אמר להון: זיל אסיב דין לדין והוי ממונן לתרוייהון. חמתיה יתיב תמה לט). א"ל מה לא דיינית טב? אילו הוה גבכון היאך הויתין דיינין? א"ל קטלין דין ודין ומלכותא נסבא ממונא. א"ל אית גבכון מטר נחית? א"ל הין, א"ל אית גבכון שמשא דנח? א"ל הין, א"ל אית גבכון דקיק [בהמות דקות]? א"ל הין. א"ל תיפח רוחיה דההוא גברא, לא בזכותכון נחית מטר ולא בזכותכון שמשא דנחה עליכון, אלא בזכותיה דבעירא, דכתיב (תהלים לו) אדם ובהמה תושיע ה׳, אדם בזכות בהמה תושיע ה׳ (ב"ר פל"ג, ירוש׳ ב"מ פ"ב). מיום שגבר אגרופה של חנופה נתעוותו הדינין ונתקלקלו המעשים ואין אדם יכול לומר לחבירו מעשי גדולים ממעשיך (סוטה מא:). משרבו בעלי הנאה נתעוותו הדינין (שם מז:). בעון עינוי הדין ועיוות הדין וקלקול הדין מ) וביטול תורה, חרב וביזה רבה ודבר ובצרת בא וכו׳ (שבת לג.). דינא דמלכותא מא) דינא (ב"ב קיג:). ע"ע דיינים; לפנים משורת הדין; ראש השנה.

דירה: כל עיר שאין בה עשרה דברים הללו אין ת"ח רשאי לדור בתוכה וכו׳ (סנהדרין יז:). אל תדור בעיר שראשיה ת"ח מב) וכו׳ אל תדור בעיר דלא צניף בה סוס ולא נבח בה כלבא (פסחים קיב.). שלשה דברים מרחיבין דעתו של אדם דירה נאה וכו׳ (ברכות נז:). הזהיר במזוזה זוכה לדירה נאה (שבת כג:). לעולם ידור אדם בא"י אפילו בעיר שרובה גוים, ואל ידור בחו"ל אפילו בעיר שרובה ישראל וכו׳ (כתובות קי:). ידור במקום רבו (ברכות ח.), איני דר אלא במקום תורה (אבות פ"ו). אם עם הארץ חסיד אל תדור בשכונתו (שבת סג.). [בלעם] ראה שאין פתחי אהליהם מכוונים זה לזה, אמר ראוין הללו שתשרה עליהן שכינה (ב"ב ס.). לפום חילך אכול, ופחא מן מה דאת לביש, מג) ויתיר מה דאת שרי (ב"ר פ"כ יב). אין אדם דר בדירה סרוחה (סוכה ד.). אין אדם דר חציו למטה וחציו למעלה (ב"מ קטז:). ארבע אמות על שש אמות אינו בית דירה אלא רפת בקר, בית קטן שש על שמונה, גדול שמונה על עשר, טרקלין עשר על עשר, רומו כחצי ארכו וכחצי רחבו. קנתיר י"ב על י"ב (ב"ב צח:). כשם שהנוה הרע בודק מד) כך הנוה היפה בודק (ב"ר פ"ו). מבית לבית חלוק מה), מאתר לאתר נפש (ב"ר פל"ט). חבל על דלית ליה דרתא [דירה] ותרעא [דלת] לדרתא עביד (שבת לא:). המשכיר בית לחבירו בימות הגשמים אינו יכול להוציאו מן החג ועד הפסח, בימות החמה שלשים יום; ובכרכים אחד ימות החמה ואחד ימות הגשמים י"ב חדש (ב"מ קא:). וכשם שמשכיר צריך להודיעו כך שוכר צריך להודיעו, דא"ל אי אודעתן הוה טרחנא

לח) מי שנטלו בית דין ממנו את בגדו לפרוע לבעל דינו, ילך לדרכו ויזמר, וישמח כי לא עשו רעה יותר מזו, והיא הלצה למי שרגיל לבוא בדין עם אנשים, ולא ידע כי הוצאות המשפט ועורכי הדינים היא לפעמים יותר מהסכום שהוא נושה בחבירו. לט) השופט ראה כי אלכסנדרוס משתומם על המשפט הזה, וא"ל כי לא כן דנין בארצו, כי באופן כזה היה הורג את שניהם ומפקיר כספם לאוצר המלוכה. מ) עינוי הדין שמאחרין הדיינין לדונו, עוות הדין כמשמעו, קלקול הדין שלא עיינו בו כל צרכו ונתקלקל מאיליו (רש"י). מא) עי׳ אוצר ישראל ע׳ דינים צד 51. מב) דטריד בגירסא ואינו עוסק בצרכי הצבור, וצורך בכלבים וסוסים לשמור מגנבים ולברוח מן האויבים. מג) אכול לפי הכנסתך, ופחות מלבושך, והוסיף על הוצאת דירתך. מד) כשאדם עוקר דירתו, אם יש לו מיחוש מחליאו עוד יותר. מה) להעתיק משכנו מבית לבית אחר

ומותיבנא ביה איניש מעליא (שם). סתם כי אגר איניש ביתא לכולהו ימות הגשמים אגר וכו׳ ובימות החמה לא טרח איניש למיגר ביתא לבציר מתלתין יומין (ר"ה ז:). א"ר הונא ואם בא [המשכיר] לרבות בדמיה מרבה [אחר שהגיע זמנו אפילו לא הודיעו מקודם], א"ר נחמן האי לנקטיה בכובסיה מו) דלשבקיה לגלימא! — לא צריכא דאיקור בתי (ב"מ קא:). ההוא גברא דזבן ארבא דחמרא [ספינה מלאה יין] לא אשכח דוכתי לאותוביה, אמר לה לההיא איתתא אית לך דוכתא לאוגרי? אמרה ליה לא. אזל קדשה, יהבה ליה דוכתא לעייליה, אזל לביתיה כתב לה גיטא שדר לה. אזלה איהי אגרא שקולא מיניה וביה [מההוא יין] אפיקתיה ואותביה בשבילא. א"ר הונא בריה דרב יהושע כאשר עשה כן יעשה לו גמולו ישוב בראשו (ב"מ קא:). רבנן סברי דירה בעל כרחה לאו שמה דירה (יומא י:). ע"ע ב י ת; ב נ י ן.

דיתיקי: ע׳ צוואה:

דם: רביעית דם נתתי לכם, על עסקי דם הזהרתי אתכם (שבת לא:). אכל ולא שתה אכילתו דם, וזהו תחלת חולי מעים (שם מא.). בראש כל מרעין בישין אנא דם (ב"ב נח:). דם התמצית, דם שהנפש יוצאה בו (כריתות כב.). דם רבה שחין רבה (בכורות מד:). דמא דבשרא שכן מז), דמא דכבדא קפי (חולין קיא.). דם נעכר ונעשה חלב (בכורות ו:). הקיז דם ונצטנן וכו׳ ישתה יין, סומקא חלף סומקא (שבת קכט.). מאי חזית דדמא דידך סומק טפי, דלמא דמא דהאי גברא סומק טפי (סנהדרין עד.).

דמות: ע׳ צורה

דמיון: אין חיה שולטת באדם עד שנדמה לו כבהמה שנאמר (תהלים מט) אדם ביקר בל יבין נמשל כבהמות נדמה (שבת קנא:). וישחו כל בנות השיר (קהלת יב) שאפילו בקול שרים ושרות דומות עליו כשוחה וכו׳. שאפילו גבשושית קטנה דומה עליו כהרי הרים (שבת קנב.). צדיקים נדמה [יצה"ר] להם כהר גבוה, ורשעים נדמה להם כחוט השערה (סוכה נב.). המלכים נדמו לאברהם כערביים (קידושין לב.). אמר קרא בהאבקו עמו (בראשית לב), כגוי נדמה לו וכו׳ כתלמיד חכם נדמה לו (חולין צא.). כבר שלחה מלכות הרשעה אצל גסטרא [מושל] של בית פעור הראנו היכן משה קבור, עמדו למעלה נדמה להם למטה, למטה נדמה להם למעלה. נחלקו לשתי כתות, אותן שעומדין למטה נדמה להן למעלה, ואותן שעמדו למעלה נדמה להם למטה, לקיים מה שנאמר (דברים לד) לא ידע איש את קבורתו (סוטה יד.).

דמעות: שש דמעות הן: שלש יפות ושלש רעות, של עשן ושל בכי ושל בית הכסא רעות, של סם ושל שחוק ושל פירות יפות (שבת קנא:). האי דמעתא עד ארבעין שנין הדרא, מכאן ואילך לא הדרא (שם). בכו וקא נתרין דמעת עיניה (שבת לג:). שבוכין ומורידין דמעות כמעיין (עירובין יט.). בשעה שאמר הקב"ה לאדם קוץ ודרדר תצמיח לך, זלגו עיניו דמעות, אמר רבש"ע! אני וחמורי נאכל באבוס אחד? (פסחים קיח.). שלש דמעות נשרו מלאכי השרת ושחתו הסכין של אברהם (ב"ר פנ"ו—ז). וישא עשו את קולו ויבך, אמר ר"א שלש דמעות הוריד עשו, אחת בימינו ואחת בשמאלו ואחת נסתלקה בתוך עינו, אמר הקב"ה הרי הרשע הזה בוכה על חייו, מה אני מחזירו ריקם? מיד אמר לאביו שיברכו. זש"ה האכלתם לחם דמעה ותשקמו בדמעות שליש (תהלים פ). א"ר אבין בשם ר׳ אחא, אמרו ישראל לפני הקב"ה, רבש"ע! ומה עשו הרשע על שהוריד שלש דמעות השלטת אותו בכל העולם ונתת לו שלוה בעוה"ז, אנו שדמעותינו תדירה ביום ובלילה כלחם על אחת כו"כ, שנאמר (שם מב) היתה לי דמעתי לחם יומם ולילה, ועד עכשיו לא הגיע הקץ שתתמלא עלינו רחמים? (תנחומא הישן תולדות סי׳ כד). בשכר ארבע דמעות שהורידה ערפה על חמותה זכתה ויצאו ממנה ארבעה גבורים (סוטה מב:). שלש דמעות [הוריד הקב"ה] אחד על מקדש ראשון וכו׳ (חגיגה ה:). בשעה שהקב"ה זוכר את בניו ששרוים בצער בין או"ה, מוריד שתי דמעות לים הגדול (ברכות נט.). כל תרעין ננעלו ואסגירו, ותרעין דדמעי לא אסגירו, ולית דמעה אלא מגו צערא ועציבא (זהר תרומה קסה.). כל המוריד דמעות על אדם כשר הקב"ה סופרן ומניחן בבית גנזיו (שבת קה.). ראיתי קברו והורדתי עליו דמעות (כתובות קג:). ע"ע ב כ י י ה.

דעה: נתן הקב"ה דעה באדם הראשון מעין דוגמא של מעלה והביא שתי אבנים וטחנן זו בזו וכו׳ (פסחים נד.). בני דעת קונך יש בך (כתובות סב:). איזהו פרשה קטנה שכל גופי תורה תלויין בה? — בכל דרכיך דעהו והוא יישר אורחותיך וכו׳ (ברכות סג.). א"ר אמי גדולה דעה שנתנה בתחלת ברכה של חול, גדולה דעה שנתנה בין שתי אותיות, שנאמר (ש"א ב) כי אל דעות ה׳. וא"ר אלעזר כל אדם שיש בו דעה כאילו נבנה ביהמ"ק בימיו, דעה ניתנה בין שתי

מחירו חלוק, דבר שבממון, אך להעתיק ממקום למקום אחר ישלם בנפשו. מו) הרי הוא כאוחז בבציו עד שמניח לו טליתו, שמכריחו לכך, אלא צריך להודיעו שנה אחת מקודם. מז) דם הבשר יורד למטה בשלי הכלי ודם הכבד צף למעלה.

אותיות ומקדש נתנה בין שתי אותיות (ברכות לב.). אם אין דעה הבדלה מנין? (ירוש' ברכות פ"ה ב), אם אין דעה תפלה מנין (שם). אל תפנו אל האלילים (ויקרא יט) אל תפנו אל מדעתכם (שבת קמט.). בבלעם נאמר ויודע דעת עליון (במדבר כד), ואמרו השתא דעת בהמתו לא הוה ידע, דעת עליון ידע? (סנהדרין קה:). בחוסר כל, בלא דעת וכו'. אמר אביי נקטינן אין עני אלא בדעה. במערבא אמרי דהא ביה כולה ביה; דלא דא ביה, מה ביה? דא קני מה חסר, דא לא קני מה קנה? (נדרים מא.). רבי תנחומא פתח יש זהב ורב פנינים וכלי יקר שפתי דעת (משלי כ), בנוהג שבעולם אדם יש לו זהב וכסף אבנים טובות ומרגליות וכל כלי חמדה ודעת אין בו, מה קנייה יש לו? מתלא אמר דעה חסרת מה קנית? (ויק"ר פ"א). אם אין בינה אין דעת, אם אין דעת אין בינה (אבות פ"ג יז). אדם שאין לו דעה אסור לרחם עליו שנאמר (ישעיה כז) כי לא עם בינות הוא ע"כ לא ירחמנו עושהו (סנהדרין צב.). כל הנותן פתו למי שאין בו דעה יסורין באין עליו (שם). כל אדם שיש בו דעה לסוף מתעשר שנאמר (משלי כד) ובדעת חדרים ימלאו הון יקר ונעים (שם). שני דברים אין בהם דעת לישאל ועשאום כמה שיש בהם דעת לישאל תינוק ועוד אחרת (קידושין פ.). אמרי אינשי לא אכיל האי איניש פיתא דחיטי מח) מן יומיה (ב"ר פט"ו ז). אלו בני אדם שהם ערומים בדעת ומשימים עצמם כבהמה (חולין ס.). ערום בדעת זה דוד (מגילה יב:). גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם שאין בדורו של ר"מ כמותו, ומפני מה לא קבעו הלכה כמותו? שלא יכלו חביריו לעמוד עד סוף דעתו, שהוא אומר על טמא טהור ומראה לו פנים, ועל טהור טמא ומראה לו פנים (עירובין יג:). כלום הגיענו לסוף דעתו של ר"ש? (מנחות ד.). כמה לית ביה דעתא להאי צורבא מרבנן! (מו"ק כו:). זו אפילו תינוקות של בית רבן יודעין (גיטין כט.). כל שנטרפה דעתו מפני חכמתו סימן יפה לו, וכל שנטרפה חכמתו מפני דעתו סימן רע לו (תוספתא ברכות פ"ג ה). והוה קא צווח עד דשף מט) דעתיה מיניה (ב"מ פד). רעבתן בטלה דעתו אצל כל אדם (עירובין ל:). אין מעמידין חזנין אלא יתירי מדע (מכות כג.). תנוח דעתך שהנחת את דעתי (שבת קנב:). ע"ע בינה; חכמה; ערמה; שטות.

דעות שונות: הרואה אוכלסין אומר ברוך חכם הרזים כשם שאין פרצופיהן דומין זה לזה כך אין דעתן דומה זה לזה (ירוש' ברכות פ"ט). שלש כתות הן: כת ראשונה אומרת לא נבראתי אלא לראות הכוכבים די לי, כת שניה אומרת כל מה שיש לך ליתן תן לעתיד לבא, כת שלישית של פועלים עצלים אומרים תן לנו עכשיו (מדרש תהלים ח—ו). היכי דמי שקול הדעת? א"ר פפא כגון תרי תנאי או תרי אמוראי דפליגי אהדדי ולא איתמר הילכתא לא כמר ולא כמר, ואיקרי ועבד כחד מינייהו (סנהדרין לג.). ר"מ אומר כשם שהדעות במאכל כך דעות בנשים, יש לך אדם שזבוב נופל לתוך כוסו זורקו ואינו שותהו וכו' (גיטין צ.). כתיב כל ימי עני רעים (משלי טו) זה שדעתו קצרה [רגזן] וטוב לב משתה תמיד זה שדעתו רחבה (סנהדרין קא.). לא שנא תולה בדעת עצמו ולא שנא תולה בדעת אחרים (גיטין כה.). דעתא קלישתא ודעתא צילותא; עתים חלים ועתים שוטה (יבמות קיג:). א"ל רחמנא ליצלן מהאי דעתא— אדרבא רחמנא ליצלן מדעתא דידך (שבת פ"ד:). ע"ע מעוט ורוב.

דפיקה: יוחנן כהן גדול בטל את המעוררין ואת הנוקפין, עד ימיו היה פטיש מכה בירושלם (סוטה מז:). נחר נ) ליה אבבא (ברכות סב:). רב שמואל בר רבי יצחק סבי אקושא נא) דבי כנישתא הוי (ירוש' ביצה פ"ה, במרדכי).

דקדוק: הקורא ק"ש ולא דקדק באותיותיה ר' יוסי אומר יצא, ר' יהודה אומר לא יצא (ברכות טו.). א"ר חמא ב"ר חנינא כל הקורא ק"ש ומדקדק באותיותיה מצננין לו גיהנם (שם): בין דיבור לדיבור דקדוקיה ואותיותיה (שקלים י:). אמר רבא עדי סוראה הוא דדייקי קראי (גיטין לא:). א"ר יוחנן מאי דכתיב (דברים ט) ועליהם ככל הדברים אשר דבר ה' עמכם בהר, מלמד שהראהו הקב"ה למשה דקדוקי תורה ודקדוקי סופרים וכו' (מגילה יט:). כי דבר ה' בזה, אפילו אמר כל התורה כולה מן השמים חוץ מדקדוק זה (סנהדרין צט.). תני בשם ר' נחמיה כל דבר שהוא צריך למ"ד בתחילתו ולא נתן לו, נותן לו ה"א בסופו, כגון לחוץ = חוצה, לשעיר = שעירה, לסוכות=סוכותה. מתיבין לר' נחמיה והא כתיב (תהלים ט) ישובו רשעים לשאולה? אמר רבא בר זבדא לדיוטי התחתונה נב) של שאול (ירוש' יבמות פ"א). בן בטיח בן אחותו של ריב"ז היה ממונה על האוצרות בירושלם בזמן החורבן. ואוקיד [שרף] כל אוצריא [כדי שיהיו מוכרחים להלחם עם הרומיים]. שמע ריב"ז ואמר ווי, אזלין אמרין לבן בטיח אמר

מח) כשאין דעת באיש אומרין עליו שלא אכל זה פת חטים מימיו. מט) נעקרה דעתו ונשתטה. נ) הוציא קול מנחוריו לדעת אם יש שם אדם. נא) היה דופק על הדלתים לעורר את העם לקום משנתם וללכת להתפלל לבית הכנסת, כמו שנהג השמש לדפוק על החלונות בערים הקטנות במאה העברה. נב) הה"א הנוספת במלת לשאולה היא מעצם השם, ויש הבדל בין שאול לשאולה, כי שאולה

חביבך ווי. שלח ואתייה, א"ל למה אמרת ווי? א"ל לא אמרתי ווי אלא וה אמרית נג) בין ווי לוה נמלט ריב"ז וכו' (איכה רבתי פ"ו). רבן יוחנן בן זכאי לא הניח מקרא וכו' ודקדוקי סופרים (סובה כח). ע"ע לשון.

דקלים: אנשי יריחו היו מרכיבין דקלים כל היום [של י"ד ניסן] ולא מיחו בידם חכמים וכו'. היכא עבדי? רב אחא בריה דרבא אמר מנחי כופרא נד) דיכרי לנוקבתא (פסחים נה: נו.). היינו דשמיע לי עלייכו, דרמיתו דקלי נה) וזקפיתו להו (סנהדרין ל:). ע"ע לולב.

דרום: רוח דרומית מעלה רביבים ומגדלת עשבים, וכתיב מן החדר תבוא סופה (איוב לז) ואר"א זו רוח דרומית? לא קשיא, הא דאתיא בניחותא והא בשפיכותא וכו'. א"ר יצחק הרוצה שיחכים ידרים נו) ושיעשיר יצפין, וסימנך שלחן בצפון ומנורה בדרום (ב"ב כה:). מעשה באדם אחד שירד מגליל העליון ונשכר אצל בעה"ב אחד בדרום וכו' ואותו בעה"ב הקדיש כל נכסיו בשביל הורקנוס בנו שלא עסק בתורה, וכשבא אצל חביריו בדרום התירו לו נדרו (שבת קכז:). רבותינו שבדרום: ר"מ ור' יהודה ור' יוסי ור' שמעון ור' אלעזר בן שמוע (יבמות סב:). ר' יוחנן ור' יונתן אזלין מיעבד שלמא באילין קרייתא דדרומא, עלון לחד אתר וכו' (ירוש' ברכות פ"ט). ריב"ל אמר חזרתי על כל בעלי אגדה שבדרום שיאמרו לי פסוק זה [למה לא נאמר אלהי אביו אברהם] ולא אמרו לי עד שעמדתי עם יהודה בן פדייה בן אחותו של בן הקפר וכו' (ב"ר פצ"ד). בני דרום עיניהם כחולות מיין וכחם יפה לתלמוד תורה (ב"ר פצ"ח). בגליל היו זתים מרובים ובדרום היו חטים ודגן הרבה (ירוש' מעשר שני פ"ה ד). ע"ע רוחות העולם.

דרך: דרך איקרי לשון נקבה (קידושין ב:). שלשה דברים הדרך עושה: מכלה הכסות ושוחקת הגוף וממעטת הממון (מדרש תהלים כג—ג). שלשה דברים מכחישין כחו של אדם, דרך וכו' (גיטין ע.). המהלך בדרך אל יאכל יותר משני רעבון (תענית י:). אל תרגזו בדרך אל תפסיעו פסיעה גסה (שם). דרך מפיגה את היין (עירובין סד:). מהלכין בשבילי הרשות עד שתרד רביעה שניה (תענית ו:). אין דרכן של בני אדם להתבונן בדרכים (ב"ק כז:). בדרך שאדם רוצה לילך מוליכין אותו (מכות י:). מאן דבעי למיפק לאורחא ובעי לידע אי איהדר וכו' (הוריות יב.). כשאתה יוצא לדרך המלך בקונך וצא (ברכות כט:). מתפללין בדרך תפלה קצרה (שם ג.). ראיתי את כל המעשים שנעשו, א"ר אבא בר כהנא, משל לזקן שהיה יושב בפרשת דרכים, והיו לפניו שני שבילין אחד תחילתו מישור וסופו קוצים וארזים וקנים, ואחד תחילתו קנים וארזים וקוצים וסופו מישור, והיה מזהיר עוברים ושבים, אין הבריות צריכין להחזיק לו טובה שהוא מזהירן לטובתן שלא לייגען? כך אין הבריות צריכין להחזיק טובה לשלמה שהוא יושב על שערי החכמה ומזהיר לישראל? (קהלת רבה ג). זו קצרה וארוכה וזו ארוכה וקצרה (עירובין נג:). משל למלך שהתקין שתי דרכים אחת מלאה קוצים ודרדרים וסיראות, ואחת מלאה בושם, העורים הולכים בדרך הרעה ומתקלקלים ונכשלים בקוצים, והפקחים הולכים בדרך הטובה ונמצאים שלמים וכליהם מתבשמים הימנה. כך האלהים התקין שתי דרכים, אחת לצדיקים ואחת לרשעים, מי שאין לו עינים הולך בדרך רשעים ונתקל ואין לו עמידה, כבלעם הרשע שנטרף מן העולם, וכדואג ואחיתופל שנתרחקו מן החיים, וכגחזי שיצא מן העולם ריקם. אבל הצדיקים שמתהלכים בתומם, הם זוכים ובניהם אחריהם, שנאמר (משלי כ) מתהלך בתומו צדיק אשרי בניו אחריו (שמ"ר פ"ל). משל לחרישת קנים שלא היה יכול אדם [למצוא דרך] לכנוס בתוכה, שכל מי שהיה נכנס לתוכה היה טועה. מה עשה פקח אחד? כסח נז) ונכנס, כסח ונכנס; נכנס דרך הכסוח ויצא דרך הכסוח, התחילו הכל נכנסים ויוצאין דרך הכסוח (ב"ר פי"ב). התורה דומה לשני שבילין אחד של אור [אש] ואחד של שלג, הטה בזה מת באור, הטה בזה מת בשלג, מה יעשה? ילך באמצע (ירוש' חגיגה פ"ב א). כל התורה כולה מפני דרכי שלום היא (גיטין נט:). נהירין לי שבילי דשמיא כשבילי דנהרדעא (ברכות נח:). דרך המלך אין לה שיעור, שהמלך פורץ גדר לעשות לו דרך ואין ממחין בידו (ב"ב ק:). שאלו להיכן הוא הולך, ירחיב לו הדרך (סנהדרין לא.). ע"ע הליכה; עולי רגל.

דרך ארץ: יפה תורה עם דרך ארץ (אבות פ"ב ב). אם אין תורה אין ד"א, אם אין ד"א אין תורה (שם פ"ג יז). דרך ארץ קדמה לתורה (ויק"ר פ"ט). כל שיודע בחבירו שהוא רגיל ליתן לו שלום יקדים לו שלום וכו' אמרו על ריב"ז שלא הקדימו

יותר עמוקה משאול. נג) ווי הוא קריאת אוי ואבוי לשון צער, ווה היא קריאת לשון שמחה. נד) ענף רך של דקל זכר מרכיב בסדק של דקל נקבה (רש"י). נה) שאתם קוצצים דקלים וחוזרים ונוטעים אותם, שפירשתם לי קושיא וחזרתם לסתור אותה. נו) פי' יכוון פניו כנגד מזרחית־דרומית, ויש מפרשים ילך אצל חכמי דרום וילמד מהם חכמה. דרום היא ארץ יהודה בנגוד לארץ הגליל. נז) כרת הקנים במגל ומגרה ועשה לו דרך, והיא המצאה ע"ד עמידת הביצה על חודה, ע"י הבאה ושבירת החוד,

אדם מעולם [בשאילת שלום] אפילו נכרי בשוק (**ברכות יז.**) למדה תורה ד"א שישאל אדם בשלום אכסניא שלו ועל אשה ע"י בעלה (שם). ההולך שואל בשלום היושב; ההולך אחרי רבו אינו רשאי לפטור מאחריו עד שיטול ממנו רשות (ד"א רבה). תלמיד הנפטר מרבו לא יחזיר פניו וילך אלא מצדד פניו והולך (יומא נג.). תלמיד שנפטר מרבו ולן באותו העיר צריך ליפטר ממנו פעם אחרת (מו"ק ט.). שלשה שהיו מהלכין בדרך, הרב באמצע גדול בימינו וקטן בשמאלו (יומא לז.). בכל פינות שאתה פונה לא יהא אלא דרך ימין (יומא מה:). כתיב בספר בן סירא שלשה שנאתי וארבעה לא אהבתי שר הנרגל בבית המשתאות [ת"ח הרגיל בבית המשתה] וכו' והנכנס לבית חבירו פתאום. א"ר יוחנן ואפילו לביתו (נדה טז:). אל תכנוס לביתך פתאום וכ"ש לבית חבירך (שבת י.). למדה תורה ד"א שלא יאמר אדם דבר לחבירו אא"כ קוראו בשם (יומא ד:), ר' יוחנן כשנכנס לבית היה מנענע [בפעמון] על שום ונשמע קולו וגו' (ויק"ר פכ"א). לכניסה הגדול קודם ליציאה הקטן קודם וכו' (ד"א רבה). בעה"ב נכנס תחלה ואח"כ אורח, וכשהן יוצאין אורח יוצא תחלה ובעה"ב אחרון (שם). אין הקטן רשאי לישב עד שיאמר לו הגדול שב (ירוש' כתובות פ"א א). כל מה יאמר לך בעה"ב עשה חוץ מצא (פסחים פו:). הנכנס לבית אל יאמר להם תני לי ואוכל עד שיאמרו לו הם „אכול". מזגו לו את הכוס שוהה וישתה (ד"א רבה). ר' מאיר אומר אל יסרהב אדם בחבירו לסעוד אצלו ויודע בו שאינו מקבל (חולין צד.). אין אורחים רשאין ליתן ממה שלפניהם לבניו של בעה"ב מפני מעשה שהיה (שם). האוכל בשוק הרי זה דומה לכלב וי"א פסול לעדות (קידושין מ:). כתיב צדיק אוכל לשובע נפשו (משלי יג), זה אליעזר שאמר לרבקה הגמאיני נא מעט מים, כדי גמיה, ובטן רשעים תחסר זה עשו שאמר ליעקב הלעיטני נא (בראשית יט), פער פיו כגמל, אמר אפתח פי ואתה מכנים וכו'. ד"א צדיק אוכל לשובע נפשו זו רות המואביה שכתוב בה ותאכל ותשבע ותותר (רות ב), ובטן רשעים תחסר אלו או"ה וכו' שהם חושבים שעולם הזה שלהם (במד"ר פכ"א). לא יהא גרגרן ובלען על פתוריה דמשרא, כגוונא דעשו דאמר הלעיטני, אלא באורח טחינה (זהר פנחס רמו.). כל דאית ליה ריחא וקיוהא אין אוכלין בפני רבים (כתובות מ.). לא ישוך אדם מפרוסה ויחזירנה לתוך הקערה, וכן לא ישוך אדם מפרוסה ויתננה לחבירו וכו'. לא ישתה אדם מן הכוס ויתננו לחבירו, לפי שאין דעת הבריות שוות (ד"א רבה פ"ט). לא ישתה אדם כוסו בבת אחת, ואם שתה הרי זה גרגרן, שנים ד"א שלשה מגסי הרוח (שבת קכט.). אמר רשב"ג בשלשה דברים אני משבח את בני המזרח, שאין נושקין בפה אלא ביד, ואין נושכין בפה אלא חותכין בסכין, ואין נוטלין עצה אלא בשדה במקום מרווח (קהלת רבה פ"ז). אמר להו רבא לבנייהו כשאתם חותכין בשר אל תחתכו על גב היד, איכא דאמרי משום סכנה, וא"ד משום קלקול סעודה (ברכות ח:). ר' יוחנן למד שנוי בגדים מן התורה שנאמר ופשט את בגדיו (ויקרא ו), למדך תורה ד"א בגדים שבישל בהן קדרה לרבו אל ימזוג בהן כוס לרבו (סנהדרין צד.). שלא יהא מלבושך של שבת כמלבושך של חול (שבת קיג.). ששה דברים גנאי לו לת"ח: אל יצא כשהוא מבושם לשוק, ואל יצא יחידי בלילה, ואל יצא בנעלים המטולאים, ואל יספר עם אשה בשוק, ואל יסב בחבורה של עם הארץ, ואל יכנוס באחרונה לבית המדרש, וי"א אף לא יפסיע פסיעה גסה ואל יהלך בקומה זקופה (ברכות מג:). ת"ח שנמצא רבב על בגדיו חייב מיתה (שבת קיד.). הרחק מן הכיעור ומן הדומה לכיעור (חולין מד:). מקצת שבחו אומרים בפניו וכלו שלא בפניו (עירובין יח:). ראב"ע צוה לתלמידיו: צאו והזהרו כל אחד בכבוד חברו (ד"א רבה). ושאלו לר' זירא במה הארכת ימים? אמר להם מימי לא הקפדתי בתוך ביתי, ולא צעדתי בפני מי שגדול ממני, ולא ששתי בתקלת חבירי, ולא קראתי לחבירי בחניכתו=כנוי לגנאי (מגילה כח.). ולא יוציא אדם דבר מגונה מפיו (פסחים ג.). בשלשה דברים אדם ניכר בכוסו בכיסו ובכעסו, ואחרים אומרים גם בשחקו (עירובין סה:). אמרו קשוט עצמך ואח"כ קשוט אחרים (סנהדרין יט.). שבעה דברים בחכם: אינו מדבר לפני מי שגדול ממנו, ואינו נכנס לתוך דברי חבירו, ואינו נבהל להשיב, שואל כענין ומשיב כהלכה, ואומר על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון, ועל מה שלא שמע אומר לא שמעתי, ומודה על האמת (אבות פ"ה ז). לא ישחק אדם בין הבוכים ולא יבכה בין השוחקים וכו' כללו של דבר אל ישנה אדם דעתו מדעת חביריו (ד"א רבה). אל ישנה אדם מן מנהג הבריות (ב"מ פו:), ולעולם תהא דעתו של אדם מעורבת עם הבריות (כתובות יז.). כולי האי ודאי לאו אורח ארעא (ב"מ פד.). שמע מנא לאו אורח ארעא למעבד הכי (ברכות ז:). ולא נחם אלהים דרך ארץ וגו' לא נחם כדרך כל הארץ, כיצד? ד"א העבד טוען את רבו, שמא אדונו טוענו? אבל הקב"ה לא נהג עמהם כך, אלא ובמדבר אשר ראית אשר נשאך ה' אלהיך (דברים א), ואומר ואשא אתכם על כנפי נשרים (שמות יט); העבד מרחיץ את רבו, אבל כאן הקב"ה היה מרחיץ אותם, שנאמר וארחצך במים (יחזקאל טז); העבד מלביש את אדוניו, אבל כאן הקב"ה מלביש אותם שנאמר ואלבישך רקמה (שם); העבד מנעיל את רבו, אבל כאן ואנעלך תחש (שם); העבד מאיר לרבו, אבל כאן הקב"ה מאיר לישראל, שנאמר וה' הולך

לפניהם וגו׳ ועמוד אש לילה (שמות יג) וגו׳ (מדרש תנחומא בשלח סי׳ י). ע״ע מנהג; צניעות.

דרך הישר: רבי אומר איזוהי דרך ישרה שיבור לו האדם? כל שהיא תפארת לעושיה [הקב״ה] ותפארת לו מן האדם (אבות פ״ב). ריב״ז אמר לתלמידיו צאו וראו איזוהי דרך ישרה שידבוק בה האדם? ר״א אומר עין טובה, ר׳ יהושע אומר חבר טוב, ר׳ יוסי אומר שכן טוב, ר״ש אומר הרואה את הנולד, ר״א בן ערך אומר לב טוב. אמר להם ריב״ז רואה אני את דברי ר״א בן ערך, שבכלל דבריו דבריכם (שם). היכי נעביד להו לחלצו? מימאסו אגברייהו; וכי תימא לימאסן! דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום (משלי ג) כתיב (יבמות טו.). רבי יהודה בן אילעאי אומר כל העושה דברי תורה עיקר ודרך ארץ [משא ומתן] טפל עושין אותו עיקר בעולם, ד״א עיקר ודברי תורה טפל עושין אותו טפל בעולם. משלו משל למה״ד לאיסטרטיא שהיא עוברת בין שני דרכים אחת של אור ואחת של שלג, אם מהלך כנגד האור הרי נכווה באור ואם מהלך כנגד שלג הרי לוקה בצינה, כיצד יעשה? — ילך בינתים ויזהר עצמו שלא יכווה באור ולא ילקה בצינה (אבות דר״נ פכ״ח). ע״ע לפנים משורת הדין.

דרכי אמורי: יוצאין [בשבת] בביצת החרגול ובשן שועל ובמסמר מן הצלוב משום רפואה דברי ר״מ, וחכמים אוסרין אף בחול משום דרכי האמורי וכו׳. אביי ורבא אמרי תרוייהו כל דבר שיש בו משום רפואה אין בו משום דרכי האמורי וכו׳. האומר גד גדי וסנוק לא וכו׳ יש בו משום דרכי האמורי וכו׳ האומר לעורב צרח ולעורבתא שריקי והחזירי לי לי זנבך לטובה יש בו משום דרכי האמורי, האומר שחטו תרנגול זה שקרא ערבית וכו׳ אשתה ואותיר אשתה ואותיר יש בו משום דרכי האמורי (שבת סז.). המבכרת שהפילה שליא אין תולין אותה באילן ואין קוברין אותה בפרשת דרכים מפני דרכי האמורי (חולין עז.). המגררת בנה לבין המתים, והקושר מטולטלת על יריכו וחוט אדום על אצבעו, והמונה ומשליך צרורות לים או לנהר, הניחו נר על הארץ כדי שיצטערו המתים, אל תניחו נר על הארץ שלא יצטערו המתים, נפלו הימנו ניצוצות ואומר אורחים לנו היום, היה מתחיל במלאכה ואמר יבא איש פלוני שידיו קלות ויתחיל בה, יבא פלוני שידיו מבורכות ויתחיל בה וכו׳ הפוך את חלוקך שתהא חולם חלומות טובות, אל תשב על המכבר שלא תהא חולם חלומות וכו׳ והנותנת ברזל בין האפרוחים הרי זה מדרכי האמורי, ואם מפני הרעמים ומפני הברק נח) הרי זה מותר (תוספתא שבת פ״ז ופ״ח).

ע״ע אמונה טפלה.

דרכי שלום: ע׳ שלום

דרשה: משה תקן להם לישראל שיהיו שואלין ודורשין בענינו של יום, הלכות פסח בפסח וכו׳ (מגילה ד.). הקהל את העם האנשים והנשים והטף (דברים לא), אם אנשים באים ללמוד נשים באות לשמוע, טף למה באין? כדי ליתן שכר למביאיהן (חגיגה ג.). בן סורר ומורה לא היה ולא עתיד להיות ולמה נכתב? דרוש וקבל שכר (סנהדרין עא.). קווצותיו תלתלים, מלמד שיש לדרוש על כל קוץ וקוץ תילי תילים של הלכות (עירובין כא:). ר׳ שמעון העמסוני היה דורש כל אתין שבתורה כיון שהגיע לאת ה׳ אלהיך תירא פירש, אמרו לו תלמידיו רבי! כל אתין שדרשת מה תהא עליהן? אמר להם כשם שקבלתי שכר על הדרישה כך אני מקבל שכר על הפרישה (פסחים כב:). פרשה זו אליהו עתיד לדורשה (מנחות מה.). היאך ימצא הדורש ידיו בין פקודיו לפקודיהם? (במד״ר פ״ז). מר זוטרא אמר בין אצל לאצל נט) טעינו ארבע מאה גמלי דדרשא (פסחים סב.). אגרא דכלה [דרשת ריש מתיבתא] דוחקא (ברכות ו.). הואיל ומדרש חכמים הוא (קידושין כד.). מקרא נדרש בין לפניו בין לאחריו (קידושין טו:). כל היכא דאיכא למדרש דרשינן (בכורות ו:). גורעין ומוסיפין ס) ודורשין (זבחים כה.). תנא איידי דאתיא ליה מדרשא חביבא ליה (ב״ב קח:). אין דורשין [בקבלה] וכו׳ אא״כ היה חכם ומבין מדעתו (חגיגה יא:). אמר להן רבן גמליאל לחכמים, סופרים! הניחו לי ואדרשנה כמין חומר (סוטה טו.). הוה ליה לר״א למדרש ביה מרגניתא ודרש ביה חספא (יבמות צד.). וכי מפני שאתה דורש בת ובת נוציא זו לשרפה? (סנהדרין נא:). פתחו בכבוד בעל האכסניא ודרשו (ברכות סג.).

דרשן: מעשה ברבי שהיה דורש בבית המדרש הגדול, וכשהיה מבקש ליכנס לדרוש היה אומר: ראו אם נכנסו כל הקהל, ומהיכן אתה למד? ממתן תורה, שנאמר (דברים ד) באמור ה׳ אלי הקהל לי את העם ואשמיעם את דברי (דב״ר פ״ז). אז ראה ויספרה הכינה וגם חקרה וגו׳ וכתיב אחריו ויאמר לאדם הן יראת ה׳ היא חכמה (איוב כח). אמרי

ונקראת „ביצת קולומבוס". נח) שיהא מושך אליו הרעם ולא יזיק את האפרוחים, והיא ההמצאה שהמציא פראנקלין מוט ברזל נגד הרעם (lightning rod). נט) דהי״א ח—לה——ט—מד, שהדברים נראים כמיותרים, היו דורשים דרשות משא של ארבע מאות גמלים, והוא דרך גוזמא. ס) גורעין אות מתיבה זו ומוסיפין אותה אל חברתה ודורשין.

רבנן צריך אדם להיות נוטל משל מהקב"ה לסדר לומר פרקו או אגדתו או מדרשו בשעה שמבקש לאמרם בצבור, ולא יאמר הואיל שאני יודע אותה יפה כשאכנס לדרוש אני אומר. פעם אחת בא ר' יוחנן בן תורתא לפני ר"ע אמר לו עמוד וקרא בתורה, אמר להם לא עברתי על הפרשה, ושבחוהו חכמים (שמ"ר פ"מ). אין אדם רשאי לומר דברי תורה לפני הצבור עד שיפשוט אותם שלש או ארבע פעמים בינו לבין עצמו (שם). ר' אלעזר אומר כל מי שהוא אומר דברי תורה ברבים ואינן ערבין לשומעיהן כסולת זו שצפה על גבי נפה, נוח לו שלא אמרן. רבנן אמרי כל שאינן ערבין על שומעיהן כדבש וחלב המעורבין זה בזה. ריש לקיש אמר כל שאינן ערבין ככלה זו שעריבה על בעלה בשעת חופתה, נוח לו שלא אמרן (שה"ש רבה ד). רבי אבהו ור' חייא בר אבא איקלעו להההוא אתרא, רבי אבהו דרש באגדתא, רבי חייא דרש בשמעתא [הלכה], שבקוה כולי עלמא לרבי חייא ואזיל לגביה דרבי אבהו, חלש דעתיה, א"ל אמשל לך משל למה"ד לשני בני אדם, אחד מוכר אבנים טובות ואחד מוכר מיני סדקית, על מי קופצין לא על זה שמוכר מיני סדקית? (סוטה מ.). כי הוה דריש ר"מ בפרקיה, הוה דריש תילתא שמעתא, תילתא אגדתא תילתא מתלי [משלים] (סנהדרין לח:). רבי היה יושב ודורש ונתנמנם הצבור, בקש לעורהן, אמר ילדה אשה אחת במצרים ששים רבוא בכרס אחד, והיה שם תלמיד אחד ורבי ישמעאל ברבי יוסי שמו, אמר ליה מאן הות כן? א"ל זו יוכבד שילדה את משה ששקול כנגד ששים רבוא של ישראל (שה"ש רבה א). ר"ע היה יושב ודורש ונתנמנמו התלמידים, בעא לערערא יתהון, אמר מה זכתה אסתר למלוך על שבע ועשרים ומאה מדינה? אלא כך אמר הקב"ה תבא אסתר בתה של שרה שחיתה שבע ועשרים ומאה שנה ותמלוך על שבע ועשרים ומאה מדינה (אסתר רבה פ"א). פעם אחת דרש ר' עקיבא בגינזק שבמדי במעשה דור המבול ולא בכו העם, עד שדרש להם ענין איוב ובכו (ב"ר פ' נח). מעשה ברבי אליעזר שהיה יושב ודורש כל היום כלו בהלכות יו"ט, יצאה כת ראשונה לסעוד סעודת יו"ט והניחוהו דורש, אמר הללו בעלי פטסין הן סא), כת שניה אמר הללו בעלי חביות וכו', כת חמשית אמר הללו בעלי כוסות הן. התחילו כת ששית לצאת אמר הללו בעלי מארה הן, נתן עיניו בתלמידיו, התחילו פניהם משתנין, אמר להם בני! לא לכם אני אומר אלא להללו שיצאו שמניחין חיי עולם ועוסקין בחיי שעה וכו' (ביצה טו:).

[דרשנים שונים] כל מקום שאתה מוציא דבריו של ר"א בנו של ר"י הגלילי באגדה, עשה אזנך כאפרכסת (חולין פט.). ראיתי לבן פדת שיושב ודורש כמשה מפי הגבורה (יבמות עב:). רבי מאיר הוה יתיב ודריש בלילי שבתא וכו' (ויק"ר פ"ט ט). דרש בן עזאי כל מי שהוא מבטל פריה ורביה מעלה עליו הכתוב כאילו שופך דמים וממעט את הדמות וכו'. א"ל ראב"ע נאים דבריך היוצאין מפי עושיהן, בן עזאי נאה דורש ולא נאה מקיים [שלא היה נשוי], א"ל נפשי חשקה בתורה, אבל יתקיים העולם באחרים (ב"ר פל"ד סוף). נאים הדברים כשהם יוצאים מפי עושיהם (תוספתא יבמות פ"ח). יש נאה דורש ואין נאה מקיים, נאה מקיים ואין נאה דורש—אתה נאה דורש ונאה מקיים, אשריך אברהם! שאלעזר בן ערך יצא מחלציך (חגיגה יד:). א"ל דרוש רבי! לך נאה לדרוש, כאשר אמרת כן ראיתי (ב"ב עה.). דרש ר' יהודה בן פדייה וכו' אמר רבי הונא כד שמע בן קפרא כן, אמר יפה דרשת בן אחותי (ב"ר פכ"א). דרש ר' זירא במחוזא גר מותר בממזר, תרגמוהו כולי עלמא באתרוגייהו, אמר רבא מי איכא דדריש מילתא כי האי ברוכתא דשכיחי גיורי? סב) דרש רבא במחוזא גר מותר בכהנת טענוהו בשיראי (קידושין עג.). ר"מ דרש הביאני לבית היין, אמרה כנסת ישראל: הושלט בי יצר הרע כיין ואמרתי לעגל אלה אלהיך ישראל, אמר לו רבי יהודה, דייך מאיר! אין דורשין שיר השירים לגנאי אלא לשבח וכו' (שה"ש רבה ב). נכנס ר"מ ודרש ונביא אחד זקן יושב בבית אל (מ"א יג). ואיזה זה? זה אמציה כהן בית אל. אמר לו רבי יוסי, מאיר! פתפותי בצים סג) יש כאן (שה"ש רבה ב). טוב לשמוע גערת חכם אלו הדרשנים, מאיש שומע שיר כסילים אלו המתורגמנין שמגביהין קולם בשיר להשמיע את העם (קהלת רבה פ"ז). אמר ר"ש בן לקיש מה לך אצל ספר תהלים, סד) והלא במקומו אינו חסר (במד"ר פי"ב). לקרוא את יודע, לדרוש אין את יודע (ירוש' ברכות פ"ב ג). בני סימוניא אמרו לר"ג תן לנו בר נש דריש ודאין סה) חזן וספר (ירוש' תענית פי"ב). בנות צלפחד דרשניות הן (ב"ב קיט:). ע"ע א ג ד ה.

דת: אלו יוצאות שלא בכתובה: העוברת על דת משה ויהודית, ואיזו היא דת משה? מאכילתו שאינו מעושר וכו'. ואיזוהי דת יהודית? יוצאת וראשה פרוע וטווה בשוק ומדברת עם כל אדם וכו' (כתובות עב.). המרת דת פוסלת בתרומה ואין המרת דת פוסלת במעשר (יבמות עא.) ע"ע א מ ו נ ה.

סא) בעלי כדין הן ואינן יגעים לשמוע תורה ורוצין לאכול. סב) והיה קשה להם לדעת כי קהל גרים לא איקרי קהל. סג) דברים מעורבים כמו בצים המטורפים ומעורבים, וכמו פטפוטי מלים. סד) מה לך להביא ראיה מספר תהלים, אם הדברים פשוטים בתורה. סה) הם רצו לקמץ בהוצאות ודרשו מרבן גמליאל הנשיא לתת להם איש עם כל הכשרונות שיהא דרשן, דיין, חזן וסופר.

ה

הבדל: ע׳ השתוות

הבדלה: במוצאי שבת נתן הקב"ה דעה באדם הראשון מעין דוגמא של מעלה, והביא שתי אבנים וטחנן זו בזו ויצא מהן אור (פסחים נד.). בין השמשות של שבת היה אדם יושב ומהרהר בלבו ואמר אוי לי שמא יבא הנחש שהטעה אותי בערב שבת, נשתלח לו עמוד של אש ושמח בלבו, ואמר עכשיו אני יודע שהמקום עמי, ופשט ידיו לאור האש וברך בורא מאורי האש, וכשהרחיק ידיו מן האש אמר עכשיו אני יודע שנבדל יום הקדש מימות החול, שאין לבער אש בשבת, ואמר ברוך המבדיל בין קדש לחול (פרקי דר"א פ"כ, מדר"ש תהלים צב). הנכנס לביתו במוצאי שבת מברך על היין ועל המאור ועל הבשמים ואח"כ אומר הבדלה (ברכות נב). א"ר יוחנן מברכין על האור בין במוצאי שבת בין במוצאי יום הכפורים, וכן עמא דבר (פסחים נד). אם אין דעה הבדלה מנין? (ירוש׳ ברכות פ"ה ב). ע"ע שבת.

הבחנה: א"ל פוק תהי ליה בקנקניה, חזי אי צורבא מרבנן הוא (ב"ב כב.). הלך ר"י לבודקו (שבת קטו.). שדר זונא דרבנן למדבקיה (תענית כא:). אם יזכה יבחין בין מלכי ישראל למלכי או"ה (ברכות ט.). בין טוב לרע אינם מבחינים (שם כג:). להבחין בין זרעו של ראשון לזרעו של שני (יבמות מב.). וגברי היכי מבדקי? על הנשר (שבת לג.). לרגעים תבחננו זו אכילתו (ירוש׳ ר"ה פ"א). אני שהבחנתי בין טפה של בכור לטפה שאינה של בכור (ב"מ כא:). והם לא ביחנו [באורים ותומים] אם לנצח וכו׳ (שבועות לה:). כיון שנתן רשות למשחית אינו מבחין בין צדיקים לרשעים (ב"ק ס.). ע"ע בדיקה; בחינה; בקורת; נסיון.

הבל: שבעה הבלים שאמר קהלת כנגד שבעה עולמות שאדם רואה: בן שתים דומה לחזיר, בן עשר קופץ כגדי, בן עשרים כסוס נהים, משפר גרמיה ובעי איתתא, נשא אשה נתן עליו אוכף והרי הוא כחמור למשא, הוליד בנים מעיז פניו ככלב להביא לחם ומזונות, הזקין הרי הוא כקוף וכו׳ (קהלת רבה א). דוד אמר אדם להבל דמה (תהלים קמד), לאיזה הבל? אם להבל של תנור יש בו ממש, אם להבל של כירה יש בו ממש [חום]. בא שלמה בנו ופירש הבל הבלים הכל הבל, אלו שבעה הבלים האמורים כאן דומין לאדם ששופע שבע קדרות זו למעלה מזו ומתחממות זו מזו והבל היוצא מעליונה אין בו ממש (שם). תנחומין של הבל נחמך אביך (ב"ב טז:).

הבנה: אזן וחקר ותקן משלים הרבה (קהלת יב), אמר רבי יוסי, משל לקופה גדולה מלאה פירות, ולא היה לה אוזן ולא היתה יכולה להטלטל, ובא פיקח אחד ועשה לה אזנים והתחילה להטלטל ע"י אזניה. כך עד שלא עמד שלמה לא היה אדם יכול להשכיל דברי תורה, וכיון שעמד שלמה התחילו הכל סוברין התורה (שה"ש רבה א). הא מלתא אמר לן ר"ש ואנהר לן עיינין ממתניתין (יבמות נו.). והא לא ידע מאי קאמרי? מידי דהוה נשים ועמי הארץ.—מתקיף לה רבינא, אטו אנן האחשתרנים ובני הרמכים מי ידעינן? (מגילה יח.). אנן כי סיכתא א) בגודא לגמרא (עירובין נג.). ע"ע בינה; סברה.

הבראה: אבל יום ראשון אסור לאכול לחם משלו, מדאמר ליה רחמנא ליחזקאל (כד) ולחם אנשים לא תאכל. רבה ורב יוסף מחלפי סעודתייהו להדדי (מו"ק כז:). ר׳ זעירא מדמיך [נטה למות], פקיד לא תקבלו יומא דין אכילה ולמחר מדידי (ירוש׳ מו"ק פ"ג). ידי נשים רחמניות בשלו ילדיהן היו לברות למו (איכה ד), היה בנה של שכנתה מת, והיה לה גלוסקין אחד [חלה אחת] וכו׳ נוטלתו מפי בעלה ומפי בנה והולכת ומברת שכנתה ומנחמת אותה, והעלה עליהן הקב"ה כאילו בשלו ילדיהן (איכה רבתי שם). ת"ר בראשונה היו מוליכין בבית האבל עשירים בקלתות של כסף ושל זהב, ועניים בסלי נצרים של ערבה קלופה, והיו עניים מתביישן, התקינו שיהיו הכל מביאים בסלי נצרים של ערבה קלופה מפני כבודן של עניים (מו"ק כז.). ע"ע אבלות.

הגדה: ע׳ אגדה

הגהה: איתמר ספר שאינו מוגה, אמר רבי אמי עד שלשים יום מותר לשהותו, מכאן ואילך אסור לשהותו משום שנאמר (איוב יא) אל תשכן באהליך עולה (כתובות יט:). ע"ע ספר תורה.

א) כיתד שנועצין אותו בכותל בנקב צר ונכנס בדוחק, כך אין אנו יכולין להבין מה שאנו שומעין כ"א

הגון ואינו הגון: דרש בר קפרא מאי דכתיב ויתד תהיה לך על אזנך (דברים כג), אל תקרי אזנך אלא אוזניך, שאם ישמע אדם דבר שאינו הגון יניח אצבעו באזנו וכו׳. מפני מה אוזן כולה קשה והאליה שלה רכה? שאם ישמע אדם דבר שאינו הגון יכוף אליה לתוכה (כתובות ה:). אל ייציא אדם דבר מגונה מפיו (פסחים קג.). שלשה שאלו שלא כהוגן, לשנים השיבום כהוגן לאחד השיבוהו שלא כהוגן, ואלו הן: אליעזר עבד אברהם, שאול בן קיש, ויפתח הגלעדי (תענית ד.). ויאמר משה בתת ה׳ לכם בערב בשר לאכול ולחם בבקר לשבוע (שמות טז), בשר ששאלו שלא כהוגן ניתן להם שלא כהוגן [בלילה], לחם ששאלו כהוגן ניתן להם כהוגן [בבקר] וכו׳ (יומא עה:). כל הנושא אשה שאינה הוגנת לו מעלה עליו הכתוב כאילו חרשו לכל העולם כולו וזרעו מלח וכו׳. אמר רב כל הנושא אשה לשם ממון הויין לו בנים שאינן מהוגנים (קידושין ע.). הוא עשה שלא כהוגן לפיכך עשו בו שלא כהוגן ואפקעינהו רבנן לקידושי מיניה (יבמות קי.). ירמיה אחי העביר ב) עלי את הדרך (סנהדרין לא:). חצבא לנהרא ג), כגני לייא? (ברכות נח.). שבקש להולמו ולא הולמתו (סנהדרין כא:). ע״ע טוב ורע.

הגנה: ע׳ הצלה

הגשמה: א״ר יודן גדול כחן של נביאים שמדמין צורה ליוצרה שנאמר (דניאל ח) ואשמע קול אדם בין אולי (ב״ר פכ״ז א). א״ר חנינא ב״ר איסי פעמים שאין העולם ומלואו מחזיקים כבוד אלהותו, פעמים שהוא מדבר עם האדם מבין שערות ראשו, הה״ד ויען ה׳ את איוב מן השערה וגו׳ מבין שערות ראשו. א״ל מין לר״מ, אפשר אותו שכתוב בו הלא את השמים ואת הארץ אני מלא (ירמיה כג) היה מדבר עם משה מבין שני בדי הארון? א״ל הביא לי מראות גדולות, א״ל ראה בבואה שלך בהן, ראה אותה גדולה, א״ל הביא לי מראות קטנות, ראה אותה קטנה, א״ל מה אם אתה בשר ודם משנה עצמך בכל מה שתרצה, מי שאמר והיה העולם על אבו״כ (ב״ר פ״ד ג). ע״ע אחדות ה׳.

הדיוט: א״ר חנינא לעולם אל תהי ברכת הדיוט קלה בעיניך (מגילה טו.). אל תהי קללת הדיוט קלה בעיניך (שם). אין הדיוט משתמש בבגדי מלכות (אסתר רבה פ׳ להביא את ושתי). הדיוט קופץ בראש (מגילה יב:). מי שהוא פטור מן הדבר ועושהו נקרא הדיוט (ירוש׳ ברכות פ״ב סוף).

הדלקת הנר: ותזנח משלום נפשי נשיתי טובה (איכה ג) זו הדלקת נר בשבת (שבת כה:). שלשה דברים צריך אדם לומר בתוך ביתו ע״ש עם חשכה וכו׳ הדליקו את הנר! (שם לד.). הרגיל בנר שבת הוין ליה בנים ת״ח וכו׳. רב הונא הוה רגיל אפיתחיה דאבין נגרא, חזא דהוה רגיל בשרגי טובא, אמר תרי גברי רברבי נפקי מהכא (שם כג:). נשמה שנתתי בכם קרויה נר, על עסקי נר הזהרתי אתכם, אם אתם מקיימין אותה מוטב (שם לא:). וחובל עול מפני שמן (ישעיה י) חובל עול של סנחריב מפני שמנו של חזקיה שהיה דולק בבתי כנסיות ובבתי מדרשות (סנהדרין צד:). ע״ע שבת.

הדס: הדס יש בו ריח ואין בו טעם (ויק״ר פ״ל יא). הדסה היא אסתר, שריחה מתוק וטעמה מר (אסתר רבה פ׳ ויהי אומן). כל הלומד תורה ומלמדה במקום שאין ת״ח, דומה להדס במדבר דחביב (ר״ה כג.). אמרו עליו על ר״י בר אילעאי שהיה נוטל בד של הדס ומרקד לפני הכלה ואומר כלה נאה וחסודה. רב שמואל מרקד אתלת [הדסים] וכו׳ (כתובות יז.). בפולמוס של אספסיינוס גזרו על עטרות חתנים וכו׳ רב אמר של הדס ושל וורד מותר ושמואל אמר אף של הדס ושל וורד אסור וכו׳ (סוטה מט:). כי נח נפשיה דרב גזר רב יצחק בר ביסנא דליכא דלימטיה אסי ונידמי ד) לבי הלולא בטבלא וכו׳ (שבת קי.). במאי איהזקת, דאמטיית אסא לבי מלכא? ההם נמי מיבעי לך למיהב אגרא למחזי אפי מלכא (ברכות ט:). ר׳ זעירא איתצדית באנגרא [נתפס לעבודת המלך] מובלא הדס לארמון (ירוש׳ שם). יו״ט שני לגבי מת כחול שויוה רבנן אפילו למיגז ליה גלימא ולמיגז ליה ה) אסא (ביצה ו.). אסא דקאי ביני חילפי [קמשונים שצומחים בכרמים] אסא שמיה ואסא קרו ליה (סנהדרין מד.). ע״ע בשמים.

הודאה: הודאת בעל דין כמאה עדים דמי (מ:). הודאה ממין הטענה בעינן במודה במקצת וחייב שבועה (שבועות פ״ג א). ששה דברים עשה חזקיה המלך על שלשה הודו לו חכמים ועל שלשה לא הודו לו (ברכות י:). רבי נטע נטיעה בפורים וכו׳ ולא הודו לו (מגילה ה:). מי גרם ליהודה שהודה? ראובן (סוטה ז:). כיון שהודה יהודה יצתה ב״ק וכו׳ (שם י:). מנין שחזר שלמה והודה לאמו? (סנהדרין ע:). משה הודה ולא בוש (זבחים קא.). ומודה על האמת זה משה וגו׳ וכן הקב״ה הודה על האמת שנאמר כן בנות צלפחד דוברות (אדר״נ פל״א). מנין שהודה קב״ה לאליהו? (ברכות לא:). גנאה דאית בך קדים אמרה (ב״ק צב:). חברא קרייך

מעט ובקושי (רש״י). ג) הכד ילך לנהר לשאוב מים, אבל איפוא ילכו החרסים שאין צורך בהם? ד) ענפי דקלים, שהיו רגילים להביא הדסים וענפי לולב לשמוח לפני החתן והכלה, והיו מקשקשין לפניהם בשוק בבואם בתופין ומחולות. ה) היו מניחין הדס על מטת המת לכבודו

חמרא ו), אוכפא לגבך מוש (שם). לב חכם ישכיל פיהו (משלי טז) פומיה מחכים עליה, פומה מורה עלוי (מדרש חזית פ"א). בזמנא דבר נש אפתח פיהו, פומיה הודע לבני נשיא מאן הוא (זהר בלק קצג.). ע"ע ו ד ו י.

הודייה: ארבעה צריכין להודות: יורדי הים והולכי מדבריות ומי שהיה חולה ונתרפא ומי שהיה חבוש בבית האסורים ויצא (ברכות נד:). באלהים אהלל דבר וגו' יהא אדם רגיל לומר כל מה דעבד רחמנא לטב עביד (ברכות ס:). נחום איש גמזו שהיה אומר גם זו לטובה (תענית כא.). ר' יוחנן כ"ג העביר הודיית המעשר (מעשר שני פ"ה). חמרא למריה ז) וטיבותא לשקייה (ב"ק צב:).

הוכחה: מעשיה מוכיחין עליה (ברכות לז:). ידים שאין מוכיחות לא הויין ידים (נדרים ה:). מדהא הואי הא נמי הואי (גיטין יט:). מדהא ליתא הא נמי ליתא (ע"ז יז:). מדהא לא ידע מר, איכי מילי אחרנייתא דלא ידע (ר"ה כ:). ע"ע ה כ ר ה.

הוספה: יוסיף ה' עליכם (דברים א), למה ברכם בלשון תוספת? בנוהג שבעולם אדם לוקח מחבירו ליטרא של בשר ואמר לו הוסיף לי, כמה מוסיף לו? — אונקיא. אבל הקב"ה תוספתו מרובה על העיקר, יוסיף הוא עיקר לאמו ובנימין תוספת שנאמר יוסיף ה' לי בן אחר (בראשית ל), ומה כתיב ובני בנימין בלע ובכר ואשבל (שם מח). חזקיה עיקר מלכותו י"ד שנה, ומה שהוסיף לו הקב"ה יתירה על העיקר, שנאמר (ישעיה לח) הנני מוסיף על ימיך חמש עשרה שנה (דברים רבה פ"א). הוסיף נופך משלו (קידושין מח:). אוסיפת מיא אוסיפת קמחא (ב"ר פ"ע). הוספת קמח הוסיף מים (פסיקתא דר"כ פי"א). הבו ח) דלא לוסיף עלה (שבועות מח:). כל מקום שנאמר אלה פוסל את הראשונות, ואלה מוסיף על הראשונות (שמ"ר פ"א ב). לא זו אף זו קתני (גיטין טו.). מוסיפין מחול אל הקדש (ר"ה ט.). איתוספי כמה ספסלי (ברכות כח.). לא למיפחת מאורייתא דמשה אתיתי ולא לאוספי (שבת קטז:). ת"ח כל זמן שמזקינין חכמה נתוספת בהן, ע"ה טפשות נתוספת בהן (שם קנב.). פחות ממיכלך ותוסף על דירתך (עירובין קיד.). הכועס מוסיף טפשות (נדרים כב:). לבנימין הוסיפו כ"ב שנים (ב"ב יא:). הואיל ומיעטתם עצמכם הריני מוסיף לכם גדולה (סנהדרין יז.). עתיד הקב"ה להוסיף על ירושלם (פסחים נ.). ע"ע ב ל ת ו ס י ף.

הוצאה והכנסה: תנא הכנסה נמי הוצאה קרי לה (שבת ב:). כל מזונותיו של אדם קצובים לו מר"ה ועד יוה"כ חוץ מהוצאת שבתות והוצאת יו"ט והוצאת בניו לת"ת, שאם פחת פוחתין לו ואם הוסיף מוסיפין לו (ביצה טז.). שכן רע מונה את ההכנסות ואינו מונה את ההוצאות (ילקוט תורה רמז תתקמא, דב"ר פ"ט). מוציא סלע בשביל לטול שנים (ספרי דברים פי"ב). תבן אתה מכניס לעפריים? (מנחות פה.). כי היכי דפליט הדר בלע (חולין קיא.). יפקוד ה' וגו' איש על העדה אשר יצא לפניהם וגו' (במדבר כז), אמר לפניו רבש"ע הואיל וכך גזרת עלי, אותו שיכנס אל תעשה לו כדרך שעשית לי, אלא אשר יצא לפניהם ואשר יבא לפניהם (במד"ר פכ"א טז). ע"ע ח ש ב ו ן.

הוראה: הר המוריה שממנו יצאה הוראה (תענית טז.). אדם אחד מא"ף מצאתי וגו', בנוהג שבעולם אלף בני אדם נכנסין למקרא יוצאין מהן מאה, אלו נכנסין למשנה ויצאו מהן עשרה, אלו נכנסין לתלמוד יוצא מהן אחד להוראה (קהלת רבה פ"ז מט). לא משכחת צורבא מרבנן דמורי אלא דאתי משבט לוי או משבט יששכר (יומא כו.). יורה יורה ידין ידין (סנהדרין ה.). מעשה בר' חנינא וכו' עמד רשב"ג ונשקו על ראשו ואמר לו בטוח אני שאי אתה יוצא מן הזקנה עד שתורה הוראות בישראל, אר"א בר צדוק אני ראיתיו יושב ודורש ביבנה (ירוש' נזיר פ"ב). רבי! יודע אני בך שאין מדת הדין אתה עושה אלא מדת רחמנות [לזון את הבנים ממטלטלין] אלא שמא יראו התלמידים ויקבעו הלכה לדורות (כתובות נא.). א"ר יוחנן כי אמינא לכו הלכה לא תעבידו עובדא עד דאימר לכו הלכה למעשה (ב"ב קל:). לא הרגו את עקביא מפני שלא הורה הלכה למעשה (סנהדרין פח.). וזהו הלכה ואין מורין כן (שבת יב:). בק"ש שחרית וערבית אפשר לקיים לא ימוש ספר התורה הזה מפיך, אך אסור לומר כן בפני ע"ה (מנחות צט:). חכם שטימא אין חבירו רשאי לטהר, אסר אין חבירו רשאי להתיר (נדה כ:). אטו כולי עלמא לתנא צייתי? ט) לאמורא צייתי (חולין טו.). רבי אמר לההוא קצרא אתה עשית את חייא י) וחייא עשה אותי (נדרים מא.). אי הכי אמר אבא לא ידע בטריפות ולא כלום (חולין מה:). אי הכי אמר אבא לא ידע במילי דשבתא ולא כלום (שבת נג.). תחלת הוראה דהאי צורבא מרבנן לקלקולא (ביצה טז:). ודרשו כי רבים חללים הפילה, זה תלמיד

ונחשב צורך למת כמו תכריכין. ו) טול אוכף של חמור ושים אותו על גבך, כלומר הודה לדבריו. ז) היין הוא של בעליו, ושותיו יתנו תודה למשקהו. ח) הלואי שלא נוסיף על זה. ט) אמוראים הם בעלי הגמרא שפירשו את המשנה והעמידו דבריה להלכה למעשה. י) רבי שכח הלכותיו מחמת חליו, וההוא קצרא (כובס) שמע אותן והזכירם לפני ר' חייא ור' חייא הציע אותן לפני רבי.

חכם שלא הגיע להוראה ומורה, ועצומים כל הרוגיה זה ת"ח שהגיע להוראה ואינו מורה, ועד כמה? עד ארבעין שנין (סוטה כב.). אבל הגס לבו בהוראה שוטה רשע וגס רוח (אבות פ"ד), וחרב באה לעולם על המורים שלא כהלכה (שם פ"ה). המורה הלכה בפני רבו חייב מיתה (ברכות לא:). לא מתו בני אהרן עד שהורו הלכה בפני משה רבן (עירובין סג.). ר"י כפוף ויושב לפני רבו ואמר כבר הורה זקן (שבת נא.). לא לישרי איניש במקום רבו, משום דלא מסתייע מילתא שיורה בהלכה (כתובות ס.). יהודה בן טבאי קבל עליו שאינו מורה הלכה אלא בפני שמעון בן שטח (חגיגה טז:). אמר שמואל מורה הוראה אני (כתובות עט.). בנן דמוריין אינון (שם כג.). רב אשי ורבינא סוף הוראה (ב"מ פו.). עד יבא ויורה צדק לכם (בכורות כד.). כתיב לא תלמד לעשות [דמות וצורה] אבל אתה למד להבין ולהורות (ר"ה כד:). שיכור אסור להורות, שנאמר (ויקרא י) יין ושכר אל תשת, להבדיל בין הקדש ובין החול ולהורות את בני ישראל, זו הוראה, מלבד בדבר מפורש דזיל קרי בי רב הוא. רב לא מוקים אמורא מיומא טבא לחבריה משום שכרות וכו' שאני רב דאורי מורי, כל היכי דיתיב רב לא סני ליה בלא הוראה (כריתות יג:). שתה רביעית אל יורה (עירובין סד.). אמר רב אכל תמרים יא) אל יורה (כתובות י:). מר עוקבא ביומא דשותא יב) לא נפיק לבי דינא (עירובין סה.).

[הוראת שעה] ר"א בן יעקב אומר שמעתי שב"ד מכין ועונשין שלא מן התורה, ולא לעבור על דברי תורה אלא כדי לעשות סייג לתורה—לא מפני שראוי לכך אלא שהשעה צריכה לכך (סנהדרין מו.). לא מפני שראוי לכך, אלא שהשעה צריכה לכך, מיגדר מילתא שאני (יבמות צ:). מעשה אליהו בהר הכרמל שהקריב שחיטת חוץ, ודוד שהקריב בשעת איסור הבמה (דהי"א כ"א) הוראת שעה היתה (במד"ר פי"ד). והא מזידין הוו? הוראת שעה היתה (הוריות ו.). ע"ע ד י י נ י ם; ד י ן ו מ ש פ ט.

הזדמנות: ע' מקרה

הזהרה: ע' אזהרה

הזמנה: הזמנה מילתא היא (ברכות כג:). הזמנה בעלמא לאו כלום היא (סוכה לג.). עת מזומנת לטובה ועת מזומנת לרעה (סנהדרין קב.). מאה ועשרים משתאות עשה בועז לבניו, ובכולן לא זימן את מנוח, אמר כידנא עקרא וכו' (ב"ב צא.). רבי עשה סעודת משתה בנו, קרא לכל רבנן ואינשי [שכח] למקרי בר קפרא, אזל וכתב על תרעא: אחר כל שמחתך מות, ומה יתרון לשמחתך? אמר רבי מאן עבד לן הדא? אמרו בר קפרא דאנשיתון למקרי ליה לגרמיה, חפיא הוא [צער לו], אזיל ועביד אריסטון אחרן וקרא לכל רבנן וקריא ליה לבר קפרא, ועל כל תבשיל ותבשיל דהוה מניח קדמיהון היה אמר עליה תלת מאה מתלין על הדין תעלה [שועל], והוה עריב להון והות תבשילא צנין ולא טעמין ליה. סליק רבי לגביה אמר ליה למה את עביד כן? שביק אריסטון דיכ[?]ין! א"ל לא תהא סבור דבגין מגיסך [סעודתך] אתית, אלא בגין דלא צווחת [קראת] לי עם חבירי, לא כן אמר שלמה מה יתרון לאדם וגו' מאחר שדור הולך ודור בא? מן דפייסון דין לדין עברון שלמא (קהלת רבה פ"א). אל יסרהב אדם לחבירו לסעוד אצלו ויודע בו שאינו סועד (חולין צד.). אפיק דיסקא דהזמנותא מבי חדיא [מחיקו] ואחזי ליה, אמר ליה הא גברא והא דיסקא (קידושין ע:). רב בדיסקא יג) הוה חתים (גיטין פח.). ע"ע ס ע ו ד ה.

החזקת טובה: כתיב אמרתי לה' אדני אתה (תהלים טז) אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה, רבש"ע! החזיק לי טובה שהודעתיך בעולם, אמר לה טובתי בל עליך (שם), איני מחזיק טובה אלא לאברהם יצחק ויעקב שהודיעוני תחלה בעולם שנאמר לקדושים אשר בארץ המה ואדירי כל חפצי בם (מנחות נג.). בואו ונחזיק טובה לאבותינו שהודיענו מקום תפלה (ב"ב כה.). בואו ונחזיק טובה לאבותינו שאלמלא הן לא חטאו, אנו לא באנו לעולם (ע"ז ה.). בנוהג שבעולם אדם מפקיד אצל חבירו ארנקי של כסף בחשאי ומחזיר לו ליטרא של זהב בפרהסיא, אינו מחזיק לו טובה? כך הקב"ה מפקידין לו הבריות טפה של לכלוחית בחשאי והקב"ה מחזיר להם נפשות משובחות בפרהסיא, אין זה שבח? (ויק"ר פי"ד). מכדי כל מילי דעזרא נחמיה בן חכליה אמרינהו וכו' מאי טעמא לא איקרי סיפרא על שמיה? יד) מפני שהחזיק טובה לעצמו שנאמר זכרה לי אלהי לטובה (סנהדרין צג:). משל לכהן שירד לגורן, נותן לו אחד כור של מעשר ולא החזיק לו טובה, ואחד נתן לו קומץ של חולין והחזיק לו טובה. א"ל אדוני הכהן! אני נתתי לך כור וזה לא נתן לך אלא קומץ ואתה מחזיק לו טובה? אמר לו אתה מחלקי נתת לי, אבל זה נותן לי משלו (ב"ר פע"א). כל הסועד עם חבירו אפילו פת במלח יחזיק טובה לחבירו (תנא דבי אליהו רבה פי"ח). בירא דשתית מינה מיא לא תשדי בה קלא (ב"ק צב:). ע"ע כ פ ו י ט ו ב ה.

יא) לפי שטורדות דעתו כשיכור (רש"י). יב) רוח דרומית מנשבת בו בחזקה. יג) כשהיה מזמין אנשים לדין לפניו והסופר כותב להם אגרת בשמו והוא חותם פעמים למטה ופעמים מן הצד ואין הקפדה בכך (רש"י). יד) כי בזמן

הידור: ע׳ כבוד זקנים.

היזק: מנהג גדול היה בירושלם המוסר סעודה לחבירו וקלקלה נותן לו דמי בשתו ודמי בושת אורחיו (ב״ב צג:). לא ישפוך אדם מי בורו ואחרים צריכין להם (יבמות יב.). כל השורף תבואתו של חבירו טו) אינו מניח בן ליורשו (סוטה יא.). היה מכה בפטיש על הסדן ויצא גץ מתחת הפטיש והזיק הרי זה חייב (ב״ק סב:). היזק ראיה שמיה היזק (ב״ב ב:). היזק שאינו ניכר לאו שמיה היזק (גיטין מא.).

היכל: ע׳ בית המקדש

היסח הדעת: שלשה באין בהיסח הדעת ואלו הן: משיח מציאה ועקרב (סנהדרין צז.). דברי תורה נמשלו למים יין וחלב, מה שלשה משקין הללו אין נפסלין אלא בהיסח הדעת טז), אף דברי תורה אין משתכחין אלא בהיסח הדעת (תענית ז:). ע״ע זכרון; שכחה.

היקש: הוקשה כל התורה כולה יז) לע״ז (שבת קנג.). הוקשה כל התורה כולה לתפילין (קידושין לה.). הוקשו כבוד אביו ואמו לכבוד המקום (ב״מ לב.). הוקשו מלוי ברבית לשפיכות דמים (ב״מ סא:). הוקשו כל המועדים זה לזה (ר״ה ד.). היקש עדיף מגזרה שוה (זבחים מח.). אין משיבין על ההיקש (ב״ק כג.). אין היקש למחצה (כריתות כב.). אין למדין בקדשים היקש מן ההיקש (זבחים מט:).

היתר: כח דהתירא עדיף (ביצה ב:). כל מקום שהתירו לך חכמים משלך [מדרבנן] נתנו לך, שלא התירו לך אלא משום שבות (עירובין קד:). מיסתמיך ואזיל רבי יהודה נשיאה אכתפיה דרבי שמלאי שמעיה, א״ל שמלאי! לא היית אמש בבית המדרש כשהתרנו את השמן? א״ל בימינו תתיר אף את הפת [של פלתר], א״ל א״כ קרו לן בית דינא שריא (ע״ז לז.). באורתא אמר רבא הכי, ובצפרא הדר ביה. א״ל שריתוה? יהא רעוא דתשרא את תרבא [חלב] (יבמות לז.). אי לאו דקרו לי „בבלאי שרי איסורי" שרינן ביה טובא (שבת ס:). אמרו לו [לרבי] מקום שאבותיך ואבות אבותיך נהגו בו איסור אתה תתנהג בו היתר? אמר להם מקום הניחו לי אבותי להתגדר בו (חולין ו: ז.). א״ל רב חסדא לרבה. מאן צאית לך ולר׳ יוחנן רבך, היתר שבהן להיכן הלך? (נדרים נט.). מאן חכים למישרי כי האי גוונא (חולין קיב.). הואיל ואישתרי אישתרי (יבמות ז:). הואיל והותרה הותרה (עירובין יז.). הואיל ויצא הדבר בהיתר יצא (גיטין ו:). היתירא דאתי לידי איסורא הוא (חולין קיא:). איסורא דאית ליה היתירא (יבמות ב.). כל היכא דאיכא איסורא והיתירא בהיתירא טרחינן (שבת קמב:). הפה שאסר הוא הפה שהתיר (כתובות טז.). טוט אסר יח) טוט שרי (מו״ק טז.). כיון שעבר אדם עבירה ושנה בה נעשית לו כהיתר (יומא פז.). כל דבר שבמנין [בקבוץ זקנים] צריך מנין אחר להתירו (ביצה ה.). ע״ע איסור והיתר.

הכאה: התוקע לחבירו נותן לו סלע, יט) סטרו נותן לו מאתים זוז (ב״ק לו:). המגביה ידיו על חבירו [להכותו] אע״פ שלא הכהו נקרא רשע, שנאמר ויאמר לרשע למה תכה רעך (שמות ב), למה הכית לא נאמר אלא למה תכה אע״פ שלא הכהו נקרא רשע (סנהדרין נח:). הסוטר לועו של ישראל כאילו סוטר לועו של שכינה (שם). ההוא גברא דמחי לבנו גדול, עובר משום ולפני עור לא תתן מכשול (מ״ק יז.). יצא האב המכה את בנו והרב הרודה את תלמידו (מכות ח.). א״ל אמאי כי בכית? דמחיין רבאי וכו׳ א״ל לא מסתייה דלא גמיר, מימחא נמי מחי! (חולין קז:). אי לא מכוין דעתיה מחינא ליה במרזפתא [מקבת] דנפחא עד דמכוין דעתיה (מגילה כה.). חבט חביטך כ) דהוא טבא בקילטא (ירוש׳ יבמות פ״ד ו). מי אית לך רשותא לסגויי [להלוך], לבעוטי [להכות ברגל] לית לך רשותא (ב״ק כד:). א״ר חסדא, קולפי טאבי כא) בלעי עלה דהא שמעתא (ערכין כב.). תוכחה עד הכאה (שם טז:). מלמד שעשה קין בהבל חבילות חבילות (סנהדרין לז:). ויצא מעם פרעה בחרי אף, סטרו ויצא (זבחים קב.). אתי גוזאי [שוטרי הנשיא] וקא מחי ליה (מגילה כח.). יששכר איש כפר ברקאי פסקו לידיה (פסחים נז:). החובל בעצמו אע״פ שאינו רשאי פטור (ב״ק צ:). מכה אדם לרפואה פטור (סנהדרין פד:). תפיש תירוס אמתא בחד מחטרא כב) להוי (שבת לב.). במערבא ממינן

התלמוד היו ספרי עזרא ונחמיה ספר אחד ונקרא בשם עזרא. טו) העושה היזק לחבירו במזיד וכוונתו רק להרע ולהשחית (sobotage) לו ולבאים אחריו, מבלי איזו הנאה לעצמו, זה גרוע מהיזק באופן אחר, ולכן עונשו שאינו מניח אחריו בן לירשו. טז) המשקין נפסלו אם לא ישמרם תמיד שלא יהיו נשפכין ולא יפול לתוכן דבר מיאוס. יז) שכל הכופר בע״ז כאילו מקיים כל התורה. יח) תקיעת השופר לשמתא נקרא טוט. יט) התוקע הכאה על אזנו, סטרו הכאה על הלחי. כ) הכה הכאותיך (בכל כח), כי טוב לי כדי שאלמד לתקן מכאן ולהבא. כא) הכאות גדולות בלעתי על ההלכה הזאת, מפני שלא הבנתי והייתי מקשה עליה שלא כדין. כב) אשה יולדת מצטרפין עליה עונות רבים שתענש עליהם בבת אחת.

אניגרא דבר בר רב (פסחים נב.). אלמלא נגדוהו לחנניה מישאל ועזריה פלחי לצלמא (כתובות לג:). ע"ע יסורים; עונש.

הכחשה: היאך יכול החי להכחיש את החי? (בדכות כג.). עד אחד בהכחשה מי מהימן? (קידושין סה:). ע"ע עדות; שקר.

הכנה: בכל עת יהיו בגדיך לבנים ושמן על ראשך אל יחסר (קהלת ט). אמר ריב"ז משל למלך שזימן את עבדיו לסעודה ולא קבע להם זמן, פקחין שבהן קישטו את עצמן וישבו על פתח בית המלך, אמרו כלום חסר לבית המלך? טיפשין שבהן הלכו למלאכתן, אמרו כלום יש סעודה בלא טורח? בפתאום ביקש המלך את עבדיו, פקחין שבהן נכנסו לפניו כשהן מקושטין, והטפשין נכנסו לפניו כשהן מלוכלכין. שמח המלך לקראת פקחין וכעס לקרות טיפשין. אמר הללו שקישטו את עצמן לסעודה ישבו ויאכלו וישתו, והללו שלא קישטו את עצמן לסעודה יעמדו ויראו וכו' הללו אוכלין והללו רעבין, הללו שותין והללו צמאין וכו' (שבת קנג.). בר קפרא אמר משל לאשתו של בולדרים שהיתה מקשטת עצמה, אמרה לה שכנתה, בעלך אינו כאן בפני מי את מקשטת עצמך? אמרה לה בעלי מלח [ספן] הוא, אם יזדמן לו מעט רוח [לישא את הספינה] תיכף יבא ונמצא עומד למעלה מראשי, לא מוטב שיראה אותי בכבודי ולא בניוולי? כך בכל עת יהיו בגדיך לבנים מן העבירות, ושמן אל ראשך אל יחסר ממצות ומעשים טובים (קהלת רבה פ"ט). הכנה לתפלה מנין שנאמר הכון לקראת אלהיך ישראל (עמוס ד) וחסידים הראשונים היו שוהין שעה אחת ומתפללין כדי שיכוונו לבם לאביהם שבשמים (ברכות ל:). ודרשו תכין לך הדרך (דברים יט) עשה לך הכנה לדרך (מכות י:). והיה ביום הששי והכינו את אשר יביאו (שמות טז), וא"ר חסדא לעולם ישכים אדם להוצאת שבת (שבת קיז:). חול מכין לשבת וחול מכין ליו"ט, ואין יו"ט מכין לשבת ואין שבת מכינה ליו"ט (ביצה ב:). הכנה בידי שמים הוה הכנה (שם). אם אין אדם מכין בערב שבת מה יאכל בשבת? מי שלא טרח בע"ש מהיכן יאכל בשבת (ע"ז ג. קהלת רבה א). אם אין אדם חורש בימות החמה מה יאכל בימות הגשמים? (מדרש משלי פ"ו). העולם הזה דומה לפרוזדור בפני עוה"ב, התקן עצמך בפרוזדור כדי שתכנס לטרקלין (אבות פ"ד טז). התקן עצמך ללמוד תורה שאינה ירושה לך (שם פ"ב יב). אמר זוודאי קלילי כג) ואורחא רחיקתא (כתובות סז:). לא מקדים איניש כד) פורענותא (גיטין יח.). מאה קרי בזוזא כה) תותי כנפיך ניהוו (פסחים קיג.).

הכנסת אורחים: א"ר יוחנן גדולה הכנסת אורחים כהשכמת בית המדרש וכו'. אמר רב יהודה אמר רב גדולה הכנסת אורחים מהקבלת פני שכינה דכתיב (בראשית יח) ויאמר אם נא מצאתי חן בעיניך אל נא תעבור וגו'. א"ר יוחנן ששה דברים אדם אוכל פירותיהן בעוה"ז והקרן קיימת לו לעוה"ב ואלו הן, הכנסת אורחים וכו' (שבת קכז.). המארח ת"ח בתוך ביתו ומאכילו ומהנהו מנכסיו מעלה עליו הכתוב כאילו מקריב תמידין (ברכות סג:). ר' יוחנן איש ירושלם אומר, יהי ביתך פתוח לרוחה ויהיו עניים בני ביתך (אבות פ"א ה). רב הונא כי כריך רפתא פתח לדשא [הדלת] ואמר כל דצריך ליתי וליכול (תענית כ:). מנהג גדול היה בירושלם, שהיתה מפה פרוסה על גבי הפתח, כל זמן שמפה פרוסה אורחים נכנסים, נסתלקה המפה אין האורחים נכנסים (ב"ב צג:). מעשה בשמעון בן אנטיפטרס שהיו אורחים נכנסים אצלו וגוזר עליהם שיאכלו וישתו (ד"א רבה פ"ו). אדם שיקבל אורח ביום ראשון מאכילו עופות, בשני בשר, עד שמאכילו קטנית (במד"ר סוף פנחס). אין אורחים רשאין ליתן ממה שלפניהם לבנו ולבתו של בעה"ב, אלא א"כ נטלו רשות מבעה"ב (חולין צד.). משל למלך שעשה סעודה והזמין אורחים, והיתה עינו יפה באורחים, והיה מחזיר עליהם ואומר להם יערב לכם, יבסם לכם! (במד"ר פי"ג). בזמן שבית המקדש קיים מזבח מכפר, עכשיו שלחנו של אדם מכפר עליו (ברכות נה.). נכנסו רבותינו לאושא וכו' כיון שהגיע זמנם להפטר אמרו מקום שנתקבלנו בתוכו אנו מניחים אותו ריקם? חלקו כבוד לרבי יהודה שהיה בן עיר, ולא שהיה גדול מהם בתורה אלא מקומו של אדם הוא מכבדו (שה"ש רבה ב). ע"ע אורחים.

הכנעה: אין לך אדם מישראל שביזה עצמו על המצות יותר מדוד כמו שעשה לפני הארון (ש"א ו). כתיב שיר המעלות לדוד ה' לא גבה לבי, בשעה שמשחני שמואל, ולא רמו עיני בשעה שהרגתי את גלית, ולא הלכתי בגדולות בשעה שהעליתי הארון, ובנפלאות ממני בשעה שהחזירוני למלכותי, א"א אם לא שויתי ודוממתי כגמול עלי אמו כגמול עלי נפשי, כבן ינוקא דנחית ממעי אמיה כן הוות נפשי עלי (ירוש' סנהדרין פ"ב). רבינו הקדוש [רבי] אמר לר' אפס כתוב חד אגרא מן שמי למרן מלכא אנטונינוס, קם וכתב מן יהודאה נשיאה למרן מלכא

כג) צידה קלה הכינותי לדרך רחוקה, כלומר עשיתי צדקה מעטה שתהא מגינה לי לעוה"ב. כד) אין אדם מכין את עצמו לדבר רע ופורענות שתבוא לקראתו. כה) אפילו המזונות בזול עד שנמכרין מאה קרי בזוז אחד, אעפ"כ מוטב שיהיו מוכנים תחת ידיך ולא תסמוך לקנותם לעת

אנטונינוס, נסבה [רבי] וקרייה וקרעיה, א"ל כתוב מן עבדך יהודה למרן מלכא אנטונינוס. א"ל רבי! מפני מה אתה מבזה על כבודך? א"ל מה אנא טב מן סבי [ישראל], לא כך אמר עבדך יעקב עם לבן גרתי (ב"ר פע"ה). אני איני כדאי וכו' אלא כך דעת תלמידכם נוטה (ב"ב קסה:). נעניתי לך מחול לי (ברכות כח.). נעניתי לך קום אכול (כתובות סז:). נעניתי לכם עצמות שאול (יומא כב:). הוי כאסקופא התחתונה שהכל דשין בה (כלה רבתי פ"ב). כמה דכייף איניש דעתיה טפי מעלי (ר"ה כו.). אפילו רבי אמי ורבי אסי דכהני חשיבי דארעא ישראל מיכוף כייפי ליה לרב הונא (מגילה כב.). אם ראית רשע שהשעה משחקת לו אל תתגרה בו (ברכות ז:). מכאן אמרו חכמים, אם יבואו רשעים על אדם ינענע להם ראשו (יבמות קכא.). כל המתקשה כנגד הגל— הגל שוטפו, וכל הנכנע לפני הגל—הגל עובר (מדרש לקח טוב בראשית לב). דליוה לרטיבא כו) רפסא ליה בדוכתיה (עירובין מ:). חברך קרייך חמרא כז) אוכפא לגבך מוש (ב"ק צב.). אם אמר לך חד אוניך דחמור כח), לא תיחוש: תרין, עביד לך פרומבי (ב"ר פמ"ה). ע"ע בזיון; ענוה; קשיות עורף.

הכרה: בן שלש שנים הכיר אברהם את בוראו (נדרים לב.). יבוא מי שמכיר אבוס בעליו כט) ויפרע ממי שאינו מכיר (מכות כג.). כלב מכיר את קונו (הוריות יג.). הללו מכירין וכופרין (שבת קטז.). אין מלאכי השרת מכירין בלשון ארמי (שבת יב:). ניכרין דברי אמת (סוטה ט:). אשה מכרת באורחין (ברכות י.). מבין ריסי עיניך ניכר שבן אלמנה אתה (קידושין לא.). מתוך כותלי ביתך ניכר שפחמי אתה (ברכות כח.). דברים הניכרים חזא ביה (שבת נו.). המתעטש בתפלתו ניכר שהוא מכוער (ברכות כד:). המכיר מקום חבירו בישיבה (פסחים קיט.). בין קניני התורה נחשב המכיר את מקומו (אבות פ"ו ו). מהספדו של אדם ניכר אם בן עוה"ב הוא (שבת קנג.). א"ל ר"ש מעקימת שפתיך אתה ניכר שת"ח אתה (מעילה יז:). מברכותיו של אדם ניכר אם ת"ח הוא (ברכות נ.). מדבריו של רבי ניכר שאינו בקי בתרנגולים (חולין נז.). ניכר הוא זה שלא עבר על פתחה ל) של תורה (ירוש' שבת פ"ז ב), כתיב ויכר יוסף את אחיו והם לא הכירוהו (בראשית מב), אמר רב חסדא מלמד שיצא בלא חתימת זקן ובא בחתימת זקן (יבמות פח.). מאן דבעי דלא יתחכמא [שלא יכירוהו] יהיב איספלניה על נחיריה (ירוש' יבמות פט"ז ג). מעשה באדם אחד שנשא אשה נידמת ולא הכיר בה עד יום מותה (שבת נג:). אמרי אינשי בוצין בוצין לא) מקטפיה ידיע (ברכות מח.). אי לא חזי לכון אריה לב), אתון חזון מרבעתיה (תרגום שני למגלת אסתר). מחזייא דאנפך [מהכרת פניך] אשתמודע מה דבלבך (זהר ויקרא ו.). שלא יכירו בה שהיא יהודית (מגילה טו:). הכירו בו שהוא יהודי (מעילה יז.). ראה ה' והביטה כי הייתי זוללה, א"ר פנחס עובדא היה בתרתין נשין זניין [זונות] באשקלון דהויין מתכתשין דא עם דא, אמרה חדא לחברתה לית את אזלא מהכא דחזיין אפיך כיהודיאתה? לבתר יומין אתרצית דא לדא, אמרה לה על כולה שרי ושביק ליך, אלא על דאמרת לי חזיין אפיך כיהודיאתא לא שרי ולא שביק ליך (איכה רבתי פ"א). ע"ע טביעת עין.

הכרזה: גביני כרוז מהו אומר? [קודם העבודה בבית המקדש] עמדו כהנים לעבודתכם ולוים לדוכנכם וישראל למעמדתכם, והיה קולו נשמע בשלש פרסאות (יומא כ:). וטמא טמא יקרא (ויקרא יב) שתהא טומאה קוראה לך בפיה, ואומרת לך פרוש! (שקלים פ"א ג). ארבעה צריכין הכרזה: המסית ובן סורר ומורה וזקן ממרא ועדים זוממים (סנהדרין פט.). המוציא מציאה צריך להכריז (ב"מ כג:), ויש אומרים ע"ה אין מכריזין על אבידתו (פסחים מט:). אכריז עליה דממזרא הוא (כתובות עח:). אכריז עליה דעבדא הוא (קידושין ע.). מכריז רבא דסלקין לעילא ודנחתין לתתא: לג) האי בר ישראל דזבין ליה חמרא לישראל חבריה וקא אתי גוי ואנים ליה מיניה, דינא הוא דמפצי לד) ליה מיניה (ב"ב מה.). רב כי מקלע לדרשיש מכריז מאן הויא ליומא לה) רב נחמן כד מקלע לשכנצוב מכריז מאן הויא ליומא (יומא יח:). מכריז רב מאה קרי [דלועין] בזוזא, מאה רישי בזוזא מאה שפמי ולא כלום (שבת קכט:). רבן גמליאל מכריז ואומר כל תלמיד שאין תוכו כברו אל יכנס לבית המדרש (ברכות כח.). מכריז ר' ינאי חבל על דלית ליה דרתא ותרעא לדרתא עביד

הצורך. כו) המרים מעל הארץ עץ רך שאינו ראוי להסקה, בידוע שהוא צריך למקומו, כן אם העשיר מכניע את עצמו לדבר רכות באזני דל, אות היא כי הוא צריך לו באותה שעה להנאת עצמו. כז) אם חברך קרא אותך „חמור", קח כר של חמור והנח על גבך לאות הכנעה, בדרך גוזמא. כח) אם יאמר לך אדם אחד כי אזניך דומין לאזני חמור אל תשית לבך עליו, אבל אם יאמרו כן שנים אז תחוש להם ותעשה לך רסן כמו לחמור. כט) רצועות של חמור למלקות חייבים, ע"ש ידע שור קונהו וחמור אבוס בעליו ישראל לא ידע. ל) שלא למד מעולם. לא) מפרח הפירות ניכר אם טובים יהיו, וכן במעלליו יתנכר נער. לב) אם לא ראיתם הארי אתם רואים את רבצו ומשם תכירו את גבורתו. לג) העולים לא"י והיורדים לבבל. לד) שחייב המוכר להשתדל עם הגוי בפלילים להוציא החמור מידו. לה) יש אשה שתנשא לי

(שבת לא:). שלשה דברים מכריז עליהם הקב"ה בעצמו ואלו הן: רעב ושובע ופרנס טוב (ברכות נה.). א"ר יוחנן שלשה מכריז עליהן הקב"ה בכל יום: על רווק הדר בכרך ואינו חוטא, ועל עני המחזיר אבדה לבעליה, ועל עשיר המעשר פירותיו בצנעא (פסחים קיג.). אדם עובר עבירה בסתר הקב"ה מכריז עליו בגלוי (סוטה ג.). מכריזו עליה ברקיע דצדיק גמור הוא (גיטין סח:). אין אדם נוקף אצבעו מלמטה אלא א"כ מכריזין עליו מלמעלה (חולין ז:). בת קול יוצאת מהר חורב ומכרזת ואומרת, אוי להם לבריות מעלבונה של תורה (אבות פ"ו ב), כל העוסק בתורה מבפנים תורתו מכרזת עליו מבחוץ (מו"ק טז:). מכריז ר"א מאן בעי חיי? (ע"ז יט:). ע"ע גלוי; פרסום.

הכרח: על כרחך אתה נוצר ועל כרחך אתה נולד, על כרחך אתה חי ועל כרחך אתה מת, ועל כרחך אתה עתיד ליתן דין וחשבון לפני מלך מלכי המלכים הקב"ה (אבות פ"ד). אמר הקב"ה לא דיין לרשעים שעושין סלע שלי פומבי, א"א שמטריחין אותי ומחתימין אותי בעל כרחי (ע"ז נד:). תלוה [הכריחוהו] וזבין, זביניה זביני (ב"ק סב.). גט משום דבעל כרחה מגרשה (גיטין עז.). מכתבא לו) גללא בזע (ע"ז כב.). ע"ע אונס; כפייה.

הכרעה: איסי בן יהודה אומר חמש מקראות בתורה אין להם הכרע לז) שאת משוקדים מחר ארור וקם (יומא נב:). ר' תנחומא מוסיף הדא (בראשית לד) ובני יעקב באו מן השדה כשמעם (ירוש' ע"ז פ"ב ז). א"ל ישמעאל היאך אתה קורא כי טובים דודיך מיין לח) או דודיך וגו'? א"ל כי טובים דודיך, א"ל אין הדבר כן, שהרי חבירו מלמד עליו לריח שמניך טובים (ע"ז כט. ירוש' ע"ז פ"ב ז', שה"ש רבה א). א"ר חנין דציפורי האיר הקב"ה עיניו של ר' יוסי ומצא לו מקרא אחד מכריע על גביו (ב"ר פט"ו). התובע תובע והנתבע משיב והדיין מכריע (ירוש' סנהדרין פ"ג ח). אף הפשרה צריכה הכרעת הדעת (שם פ"א). ר' יוחנן אמר הלכה כדברי המכריע (ברכות מג:). אמר רבי ישמעאל ב"ר יוסי אני אכריע וכו' אמרו לו אין הכרעת שלישי מכרעת (פסחים כ: כא.). אם יהיו כל חכמי או"ה בכף מאזנים ודניאל בכף שניה מכריע את כולם (יומא יח.). אם יהיו כל חכמי ישראל בכף מאזנים ור"א בן הורקנוס בכף שניה מכריע את כולם (אבות פ"ב). ע"ע השתוות.

הכרת טובה: אם עשית לחבירך טובה הרבה יהא בעיניך מעט, ואם עשה לך חבירך טובה מעט יהא בעיניך הרבה (אדר"נ פמ"א). אם קדם חבירך בעדשים קדמנו בבשר, למה? שהוא גמל עליך תחלה (ב"ר פל"ח). אדם צריך להכיר טובה למי שיש לו הנאה ממנו (ילקוט תורה רמז קלג). ע"ע גומלין; החזקת טובה; הכרה.

הלבנת פנים: המלבין פני חבירו ברבים אע"פ שיש בידו תורה ומעשים טובים אין לו חלק לעוה"ב (אבות פ"ג). נוח לו לאדם שיפיל עצמו לתוך כבשן האש ואל ילבין פני חבירו ברבים, מנלן מתמר דכתיב (בראשית לח) היא מוצאת וגו' (ברכות מז:). נוח לו לאדם שיבא על ספק אשת איש ואל ילבין פני חבירו ברבים וכו' (ב"מ נט.). כל המלבין פני חבירו ברבים כאילו שופך דמים, דאזיל סומקא ואתי חיורי (ב"מ נח:). יתיב רבא וקא דריש והריח ריח שום, אמר מי שאכל שום יצא! עמד ר' חייא ויצא, עמדו כולן ויצאו. בשחר מצאו ר"ש ברבי לר' חייא, אמר לו אתה הוא שציערת לאבא? לט) א"ל לא תהא כזאת בישראל (סנהדרין לא.). ע"ע בושה; בזיון.

הלואה: גדול המלוה יותר מהעושה צדקה (שבת סג.) מלוה ה' חונן דל, כביכול עבד לוה לאיש מלוה (ב"ב י.). המלוה סלע לעני בשעת דחקו עליו הכתוב אומר (ישעיה נח) אז תקרא וה' יענה וגו' (יבמות סג.). אין לו ואינו רוצה להתפרנס נותנין לו לשום הלואה (כתובות סז:). צריך להזהר שלא יהא נועל דלת בפני לוין, ואמרו דלת הננעלת לא במהרה תפתח (ב"ק פ:). כל מי שיש לו מעות ומלוה אותן שלא בעדים עובר משום ולפני עור לא תתן מכשול, והוא מן הצועקים ואינן נענים (ב"מ עה:). המלוה סתם אינו רשאי לתובעו פחות משלשים יום (מכות ג:). הנושה בחבירו מנה ויודע שאין לו אסור לו לעבור לפניו (ב"מ עה:). ולא הלכתי בשוק אצל מי שהוא חייב לי (ירוש' תענית פ"ג יא). האומר לא לויתי כאומר לא פרעתי דמי (כתובות פח.). חזקה לא עביד איניש דפרע בגו זמניה (ב"ב ה:). דפרע דייק דמיפרע לא דייק (כתובות פז:). כגון אנו לווין ואוכלין (חולין פד.). אם לוית לוית על מנת לפרוע,

---

ליומא שאתעכב כאן ותצא לאחר מכאן (רש"י). לו) ברזל עשת (steel) מרעיד אבן של שיש, כי הוא חוטט ומבקע אותה בעל כרחה. לז) קשה לדעת היכן נוטה התיבה מלפניה או מלאחריה. לח) שאלו אם המלות „כי טובים" שייכים לעיל היינו ישקני מנשיקות פיהו כי טובים [הנשיקות], ודודיך מיין הוא ענין בפני עצמו, או כי טובים שייכים למטה? והוכיח מן שמניך טובים שמוסב על השמנים, וכן פה טובים תואר על היין. וראיה להלן במדרש ובירושלמי שנאמר שם אם להפליגו היה מבקש היה לו להפליגו מחמשת מקראות שבתורה שאין להם הכרע (מחדושי הרצ"ה על הברייתא דל"ב מדות). לט) חס ושלום שלא היה הוא

ואם הלוית הלוית על מנת לתבוע (ד"א זוטא פ"ג). לוו עלי וקדשו קדושת היום ואני פורע (ביצה טו:). דיזיף שבתא פורעיה שבתא (שבת קיט.). מי שאינו רוצה להשאיל כליו וכו' הקב"ה מפרסמו (יומא יא:). השואל ס"ת לא ישאילנו לאחר (ב"מ כט:). אין השואל רשאי להשאיל (גיטין כט.). המדיר את אשתו שלא תשאל ושלא תשאיל נפה וכברה וריחים ותנור יוציא ויתן כתובה שמשיאה שם רע בשכינותיה (כתובות עב.). כיס וארנקי מנחשי אינשי מ) ולא מושלי (יבמות קכ:). אחד הלוה מן האדם כלוה מן המקום (אבות פ"ב ט). אין אדם כופר בעמיתו [בפקדון או בהלואה] עד שכופר בעיקר (תוספתא שבועות פ"ג). מטרונא אחת שאלה את ר' יוסי בר חלפתא, מהו דין שנאמר יהיב חכמתא לחכימין (דניאל ב), לא הוה צריך קרא למימר אלא יהב חכמתא ללא חכימין? אמר לה משל אם יבואו אצלך שני בני אדם ללות ממך ממון, אחד מהן עשיר ואחד מהן עני, לאיזה את מלוה, לעשיר או לעני? אמרה לו לעשיר. אמר לה ולמה? א"ל שאם אבד העשיר ממוני יש לו מהיכן לפרוע, אבל אם אבד העני ממוני מהיכן יפרע לי? אמר לה ולא ישמעו אזניך מה שאת מוציאה מפיך? אילו נתן הקב"ה חכמה לטפשים היו יושבים והוגין בה בבתי קרקסאות ובבתי תיאטריאות, אלא נתן הקב"ה חכמה לחכימין והם יושבים והוגים בה בבתי כנסיות ובתי מדרשות (קהלת רבה פ"א), ע"ע רבית.

הלוית המת: ע' לויה

הליכה: המהלך בקומה זקופה אפילו ארבע אמות כאילו דוחק רגלי שכינה (ברכות מג:). המהלך לימין רבו הרי זה בור (יומא לז.). ר"מ אומר מי שיש לו בית הכנסת בעירו ואינו הולך לשם חייב מיתה (ד"א רבה פי"א). לא נתאבקו רגליהן מא) א"א כזה שהוא הולך מביתו לבית הכנסת (ב"ר פמ"ג). אבל ולא הלך ארבע אמות אכילתו מרקבת, וזהו תחלת ריח רע (שבת מא.). הליכה קשה לעינים (כתובות קיא.). פסיעה גסה נוטלת אחד מחמש מאות [חלקים] ממאור עיניו של אדם (שבת קיג:). מאן יהיב לן נגרי דפרזלי מב) ונשמעינך? (ברכות מא.). נגרי דחמרא מג) שערי (שבת נא:). בדרך שאדם רוצה לילך מוליכין אותו (מכות י:). למקום שאני אוהב רגלי מוליכות אותי (סוכה נג.). הלך לביתו בפחי נפש (שבת קכז:). הולך ואינו עושה שכר הליכה בידו (אבות פ"ה). טען לביה מד) ית רגלויה (ב"ר פ"ע). נהי דאית לך רשות לסגויי עלי [להלוך] לבעוטי בי לית לך רשותא (ב"ק לב.). אסור להלוך על גבי עשבים בשבת שנאמר ואץ ברגלים חוטא (עירובין ק:). לא תיתב אכרעיך עד דמפרשת לי וכו' (עירובין נד.). כל פינות שאתה פונה לא יהא אלא דרך ימין (יומא טו:) ע"ע דרך; ישיבה; עולי רגל; פסיעה; ריצה.

הלכה: אוהב ה' שערים המצויינים בהלכה וכו' אין לקב"ה בעולמו אלא ארבע אמות של הלכה (ברכות ח.). אמר [משה] לפניו, רבש"ע! הראה לי [את ר"ע], א"ל חזור לאחוריך, הלך וישב בסוף שמונה שורות ולא היה יודע מה הן אומרים, תשש כחו, כיון שהגיע לדבר אחד אמרו לו תלמידיו, רבי מנין לך? אמר להן הלכה למשה מסיני, נתיישבה דעתו (מנחות כט:). א"ר יוחנן אם יכול אתה לשלשל את השמועה עד משה שלשלה, ואם לאו תפוס או ראשון ראשון או אחרון אחרון, מ"ט והודעת לבניך ולבני בניך יום אשר עמדת לפני ה' אלהיך בחורב (ירוש' שבת פ"א). אשכחיה ר' נתן לאליהו, א"ל מה עביד קב"ה בההיא שעתא? מה), א"ל קא חייך ואמר נצחוני בני, נצחוני בני! (ב"מ נט:). כך היתה הלכה בידם ושכחוה, ועמדו השנים [בתקנת אושא שלא לבזבז יותר מחומש] והסכימו על דעת הראשונים, ללמדך שכל דבר שב"ד נותנין נפשם עליו סוף הוא מתקיים כמה שנאמר למשה מסיני (ירוש' פאה פ"א). ת"ח שבא"י מנעימים זה לזה בהלכה, ושבבבל חובלים בהלכה וכו' (סנהדרין כד.). איש תואר שמראה פנים בהלכה, וה' עמו שהלכה כמותו (שם צג:). שהיו שונים שלש מאות הלכות במגדל הפורח באויר (חגיגה טו:). הוי גמיר רבי י"ג אפי הלכתא (נדרים מא.). ר"ע התקין מדרש הלכות (שקלים ח:). ר"מ שמאיר עיני חכמים בהלכה, נהוראי שמנהיר עיני חכמים בהלכה (עירובין יג:). הלכה שהיא רופפת בבי"ד ואין אתה יודע מה טיבה, צא וראה היאך הצבור נוהג (ירוש' פאה פ"ז ה). אם באת הלכה תחת ידך ואין אתה יודע מה טיבה אל תפליגנה לדבר אחר (שם פ"ב ד). זו הלכה מקופחת ששמע השומע וטעה (אהלות פט"ז א, שבת יז.). הני שמעתתא מו) מרפסן אינרי (קידושין סג:). שמעתתא בעא צילותא מז) כיומא דאסתנא (מגילה כח:).

שאכל שום, אלא שיצא כדי שלא להלבין פניו של האוכל, וכדי שלא ירגישו בו יצאו כולם. מ) כיס שמשימין בו בו מעות הוא לבני אדם ניחוש שלא משאילין זה לזה משום שאומרים שיסור המזל ממנו. מא) לא נתיגעו בלכתם כי הלכו לאט כהולך לביהכ"נ. מב) מי יתן לנו רגלים של ברזל שנוכל לילך תמיד אחריך כדי שנשמע תורתך. מג) פסיעותיו של החמור מתרבות לפי השעורים שהוא אוכל. מד) כשאדם שמח בלבו אז ילך בנקל ברגליו. מה) בעת שת"ח מנצחים זה את זה בהלכה ולפעמים מכריעים נגד ההלכה. מו) משברות גגין ועליות, כלומר קשות לשומעיהן שאינם מבינים טעמן. מז) בהירות כמו ביום

הני תלת מילי שוינהו רבנן כהילכתא בלא טעמא (גיטין יד.). א״ר יוחנן עד כאן לא נתגלתה טעמא של הלכה זו (כריתות כ.). הלכתא דר״מ מסתברא טעמיה לא מסתברא, טעמא דר׳ יהודה מסתברא הלכתא לא מסתברא (ערכין ה:). אנו ואתה נסביר פנים בהלכה (ברכות סג:). הלכות שבת וכו׳ הרי הם כהררים התלויין בשערה שהן מקרא מועט והלכות מרובות (חגיגה י.). בשלשה מקומות הלכה עוקבת מקרא: התורה אמרה בעפר (ויקרא יז) והלכה בכל דבר, התורה אמרה בתער (במדבר ו) והלכה בכל דבר, התורה אמרה ספר (דברים כד) והלכה בכל דבר (סוטה טז.). הלכות כשפים כהלכות שבת, הלכות יצירה (סנהדרין סז:). כותבי הלכות כשורפי התורה (תמורה יד:). התוקע עצמו לדבר הלכה (יבמות קט:). שהלך בעומקו של הלכה (עירובין סג:). הקיפוהו הלכות כעכנאי [נחש] וכו׳ (ברכות יט.). יש לדרוש על כל קוץ וקוץ תילי תילין של הלכות (עירובין כא:). כל „באמת אמרו" הלכה היא (ב״מ ס.). הלכה ברורה (שבת קלח:). א״ר ינאי אילו ניתנה התורה חתוכה מח) לא היתה לרגל עמידה, מאי טעמא? וידבר ה׳ אל משה, אמר לפניו רבש״ע! היאך היא הלכה? א״ל אחרי רבים להטות, רבו המזכין זכו, רבו המחייבים חייב, כדי שתהא התורה נדרשת מ״ט פנים טמא ומ״ט פנים טהור, מנין? ודגל״ו מט) עלי אהבה (שה״ש ב), וכן הוא אומר אמרות ה׳ אמרות טהורות כסף צרוף בעליל לארץ מזוקק שבעתים וכו׳ (ירוש׳ סנהדרין פ״ד). הזהרו בהן שהלכות קבועות הן (ב״ב סה.). הלכה למעשה (שבת נד.). אמר לו ועל דא את סמיך? והלא הלכה רווחת בישראל וכו׳ (חולין נז:). שמעתא אליבא דהלכתא (סוטה כא.). לא הוי סליק ליה שמעתתא אליבא דהלכתא (שם ז.). אם הלכה נקבל ואם לדין [שיש להתוכח בה] יש תשובה (יבמות עו:). ת״ח המחדדין זה את זה בהלכה (ברכות מז:). היכי דמי שקול הדעת? א״ר פפא כגון תרי תנאי או תרי אמוראי דפליגי אהדדי ולא איתמר הלכתא לא כמר ולא כמר, ואיקרי ועבד כחד מינייהו (סנהדרין לג.). ת״ח שאמר הלכה אין מזיחין אותו (חולין ז.). אל תרגזו בדרך, אל תתעסקו בדבר הלכה (תענית י:). כל שאינו שומע הלכה זו ידקר בחרב (יבמות עז.). כמה שנים גדלנו בבית המדרש ולא שמענו הלכה זו (כריתות כז.). הלכה זו נתעלמה מבני בתירה (פסחים סו.). נתעלמה ממנו הלכה, ראה מעשה ונזכר הלכה (סנהדרין פב.). לאו אמינא לך לא תפיק נפשך לבר מהלכתא? (ר״ה יג.).

[הלכה בשם אמרה] הלומד מחבירו פרק אחד או הלכה אחת וכו׳ צריך לנהוג בו כבוד (אבות פ״ו ג). כל האומר שמועה מפי אומרה יהא רואה בעל השמועה כאילו הוא עומד כנגדו, ומה טעמא? — (משלי כ) אך בצלם יתהלך איש (ירוש׳ שבת פ״א). ברם זכור אותו האיש לטוב שאמרו שמועה מפיו (חולין נד.). כשאומרים דבר הלכה מפיהם של צדיקים [לאחר מותם] שפתותיהם מרחשות בקבר (שקלים ד:). כל מאן דאתי ואמר לי שמעתתא חדתא משמיה דרב יהיבנא ליה תרתי מתנתי דתורא (שבת י׳:). שמעתתא דמתאמרה בבי תלתא, קדמאי ובתראי אמרינן נ), מיצעאי לא אמרינן (נזיר נו:). כך מקובלני אין אומרים דבר הלכה משמו (ב״ק סא.). כיון שיוצא אדם מדבר הלכה לדבר מקרא שוב אין לו שלום (חגיגה י.). לעולם הלכה כבית הלל (ר״ה יד:). בית שמאי במקום בית הלל אינה משנה (יבמות ט.). א״ל פשיטא דהלכתא כוותן דקשישא מינייכו, ולא הלכתא כותייכו דדרדקי אתון, אמר ליה מידי בקשישותא תליא מלתא? בטעמא תליא מלתא! (ב״ב קכב:). אין עומדין להתפלל אלא מתוך הלכה פסוקה וכו׳. אל יפטור מחבירו אלא מתוך דבר הלכה (ברכות לא.). כשהיתה הפרוטה מצויה היה אדם מתאוה לשמוע דבר הלכה וכו׳ (סופרים פט״ז). הלכתא רבתי לשבתא (שבת יב.). אלא מעתה כל שחיטת קדשים לא ליתנו, הלכתא למשיחא היא? נא) אלא דרוש וקבל שכר (זבחים מה.). יהא מונח עד שיבא אליהו (ב״מ ג.). עד שיחיו מתים ויבא משיח בן דוד (סוטה מח:). הלכות אין עתידות לבטל שנאמר הליכות עולם (ירוש׳ מגילה פ״א). כל השונה הלכות בכל יום מובטח שהוא בן עולם הבא (סוף נדה). ע״ע א ג ד ה.

הלל: הלל זה מי אמרו? ר״א אומר משה וישראל אמרוהו וכו׳ יהושע וישראל אמרוהו וכו׳ דבורה וברק אמרוהו וכו׳. וחכמים אומרים נביאים שביניהם תקנו להם לישראל שיהיו אומרים אותו על כל פרק ופרק ועל כל צרה וצרה שלא תבא אליהם, וכשנגאלים אומרים אותו על גאולתם (פסחים קיז.). מתלא אמר פסחא בביתא נב) והלילא מתברא אברייה (שה״ש רבה ב). הלכתא גבירתא ממנהגא דהלל (סוכה לח:). פסלו של מיכה עומד בבכי וישראל אומרים את ההלל (פסחים קיז.). כל יום שיש בו הלל אין מעמיד בשחרית (תענית כו). אין אומרים הלל על נס שבחו״ל. בשלמא התם „הללו עבדי ה׳" ולא עבדי פרעה, אלא הכא הללו עבדי ה׳ ולא עבדי אחשורוש? — אכתי

שמנשבת בו רוח צפונית שהוא יום בהיר בשחקים והאויר נוח לכל. מח) הלכה פסוקה וחתוכה דרך אחד מבלי נטיית דעת לכאן ולכאן. מט) בגימטריא מ״ט. נ) המזכיר הלכה לא צריך לומר אלא בשם הראשון והאחרון ששמע ממנו הלכה ולא בשם האמצעי. נא) הלכה שאינה נוהגת בזמן הזה אלא כשיבנה בית המקדש. נב) כשאוכלין הפסח אומרים עליו הלל בקול רם העולה למרום וישבר העליות

עבדי אחשורוש אנן! (מגילה יד.). מאה ושלש פרשיות אמר דוד ולא אמר הללויה עד שראה במפלתן של רשעים (ברכות ט:). ע"ע ש ב ח.

המתנה: ע׳ מתינות

הנאה: הרוצה ליהנות יהנה כאלישע, ושלא ליהנות אל יהנה כשמואל (ברכות י:). שמשון אמר זכור לי עשרים ושתים שנה ששפטתי את ישראל ולא אמרתי לאחד מהם העבר לי מקל ממקום למקום (סוטה י.). בשעת פטירתו של רבי זקף עשר אצבעותיו כלפי מעלה ואמר, רבש"ע! גלוי וידוע לפניך שיגעתי בעשר אצבעותי בתורה ולא נהניתי אפילו באצבע קטנה (כתובות קד.). מצוות לא ליהנות ניתנו (עירובין לא.) סעודה שאינה של מצוה אין ת"ח רשאי ליהנות ממנה וכו׳ (פסחים מט.). כל שאינו לא במקרא וכו׳ דור הנאה ממנו (קידושין מא.). עין שלא רצתה ליהנות ממה שאינו שלו (זבחים קיח:). ר"פ בן יאיר מיום שעמד על דעתו לא נהנה מסעודת אביו (חולין ז.). לא ניחא לי דאיתהני בהאי עלמא (נדרים נ.). א"ל [ריש לקיש לר׳ יוחנן] ומאי אהנת לי? התם רבי קרו לי [רבן של לסטים] הכא רבי קרו לי! א"ל אהנאי לך דאקרבינך תחת כנפי השכינה (ב"מ פד.). ר׳ צדוק אומר אל תעשם [למודי התורה] להתגדל בהם, ולא קרדום לחפור בהם. וכך היה הלל אומר ודאשתמש בתגא חלף, הא למדת כל הנהנה מדברי תורה נוטל חייו מן העולם (אבות פ"ד). כאדם שאומר לחבירו יצא פלוני נקי מנכסיו ואין לו בהם הנאה של כלום (קידושין נו:). המשל אומר מן שטייא לית הנייא נג) אלא מן קצייא (שמ"ר פ"ו סוף). הנאה הנראית לעינים (מעילה כ.). נראין כאוהבים בשעת הנאתן (אבות פ"ב ג). הנאה הבאה לו לאדם בעל כרחו (פסחים כה:). דין הניין לי ודין לא הניין לי (ב"ר פ"ג). זה נהנה וזה לא חסר (ב"ק כ:). כמה דמסיק תעלה נד) מבי כרבא (יומא מג:). בירא דשתית מיניה מיא לא תשדי ביה קלא (ב"ק צב:). משרבו בעלי הנאה נתעוותו הדינין ונתקלקלו המעשים ואין נוח בעולם (סוטה מז:).

הנהגת הבית: האוהב את אשתו כגופו וכו׳ והמדריך בניו ובנותיו בדרך ישרה והמשיאן סמוך לפירקן, עליו הכתוב אומר (איוב ה) וידעת כי שלום אהלך. האוהב את שכניו והמקרב את קרוביו וכו׳ והמלוה סלע לעני בשעת דחקו עליו הכתוב אומר (ישעיה נח) אז תקרא וה׳ יענה תשוע ויאמר הנני (יבמות סב:). הוי עלוב ואהוב לכל אדם ולאנשי ביתך יותר מכל (ד"א זוטא פ"ג). למדה תורה שתהא וותרן בתוך ביתך (במד"ר פ"ט). שלשה דברים צריך אדם לומר בתוך ביתו ערב שבת וכו׳ (שבת לד.). אל יטיל אדם אימה יתירה בתוך ביתו (גיטין ו:). לא הקפדתי בתוך ביתי (תענית כ:). קשה תרבות רעה בתוך ביתו של אדם יותר ממלחמת גוג ומגוג (ברכות ז:). המגדל כלב רע בתוך ביתו מונע חסד (שבת סג.). בעון שנאת חנם מריבה בתוך ביתו (שבת לב:). רב ששת שמע קל בוכנא נה), אמר האי לאו מנווייה דביתאי היא (ביצה יד.). ע"ע ב י ת; מ נ ה ג.

הסגת גבול: ע׳ מסיג גבול

הסכמה: שלשה דברים עשה משה והסכים הקב"ה עמו (שבת פז.). שלשה דברים עשו ב"ד של מטה והסכימו עמהן ב"ד של מעלה (מכות כג:). שלשה דברים אמר ר"א בר פרטא לפני חכמים וקיימו את דבריו (גיטין כח:). משה ישפיר קאמרת (שבת קא:). שיננא כוותך מסתבר! (ברכות לו.). חייתא דקטרי נו) סברת וקבלת (ב"ק ט.). מכדי דרב לא סבירא לך משכוני נפשך אדרב למה לך? (ב"ק קו.). זיל שייליה לרבי אבין דאסברית ניהליה, וכרכיש נז) לי ברישיה (נדה מב.). כשהוא אומר ואני אברכם, הוי אומר כהנים מברכים לישראל והקב"ה מסכים על ידם (חולין מט.). ע"ע ה ו ד א ה.

הספד: אותו היום שנפטר אברהם אבינו מן העולם עמדו כל גדולי האומות בשורה ואמרו אוי לו לעולם שאבד מנהיגו, ואוי לה לספינה שאבד קברניטא (ב"ב צא:). כל אותן שנים שהיו ישראל במדבר היו שני ארונות הללו אחד של מת [יוסף] ואחד של שכינה [ארון הברית] מהלכין זה עם זה, והיו עוברין ושבין אומרים מה טיבן של שני ארונות הללו? וכו׳ אמרו קיים זה מה שכתוב בזה (סוטה יג.). שקולה מיתת צדיקים כשרפת בית אלהינו (ר"ה יח:). כל הבוכה ומתאבל על אדם כשר מוחלין לו על כל עונותיו (מ"ק כה.). אמר ר׳ חנינא צדיק אבד לדורו אבד, משל לאדם שאבדה לו מרגלית, כל מקום שהיא מרגלית שמה, לא אבדה אלא לבעליה (מגילה טו.). א"ר ב"ר צדוק למה צדיקים נמשלים בעוה"ז לאילן שכולו עומד במקום טהרה ונופו נוטה למקום

והתקרות. נג) מן עצי שטים אין הנאה לאדם שאינם עושים פרי אא"כ יקצצם ויעשה מהם כלים או יסיקן באש, כך פרעה אינו ראוי אלא ללקות, ע"ד שבט לגו כסילים. נד) מה שמעלה השועל ברגליו כשדורס על שדה ניר (רש"י). כלומר כשם שהשועל אינו מוציא מזון משדה חרושה שאינו אוכל זרעים או עשבים (הערוך). נה) מדוכת מלח והוא של אבן שאסור לדוך בתוכה בשבת, והוא ידע כי אנשי ביתו המורגלים בהנהגתו לא יעברו על איסור זה. נו) שק מלא קשרים, וכמו הפתגם האנגלי מלבן זהב (a gold brick), כלומר שהסכים על דבר שאין בו ממש. נז) פירשתי לו הטעם והודה לדברי ונענע לי בראשו.

טומאה, נקצץ נופו כולו עומד במקום טהרה וכו' (קידושין מ:). אין איש מת אלא לאשתו ואין אשה מתה אלא לבעלה (סנהדרין כב:). אגרא דהספידא דלויי נח) (ברכות ו:). אין אומרים בפני המת אלא דבריו של מת (שם ג:). מהספדו של אדם ניכר אם בן עוה"ב הוא (שבת קנג.). חבורה ומשפחה דומין לכיפת אבנים, את נוטל ממנה אבן אחת וכולה מתרועעת (ירוש' מו"ק פ"ג ז). על ארבעה דברים חמה לוקה על אב"ד שמת ואינו נספד כהלכה (סוכה כט:). המתעצל בהספדו של חכם ראוי לקוברו בחייו ואינו מאריך ימים מדה כנגד מדה (שבת קה:). סימן יפה למת שלא נספד כשורה (סנהדרין מז.). רבי צוה לתלמידיו אל תספידונו בעיירות, הושיבו ישיבה לאחר שלשים יום (כתובות קג:). הספדא יקרא דחיי הוה או יקרא דשכבי הוה? (סנהדרין מו:). בתי כנסיות אין נוהגין בהן קלות ראש, ואין מספידין בהן הספד של יחיד אלא הספד של רבים [אדם גדול]. רפרם אספדה לכלתיה בבי כנישתא, אמר משום יקרא דידי ודמיתא [של מת] אתו כולי עלמא. ר' זירא ספדיה לההוא מרבנן בבי כנישתא, אמר אי משום יקרא דידי אי משום יקרא דמיתו אתו כולי עלמא (מגילה כח:). אותו היום [סוף חדש] מתה אמו של בן זזא והספידה ר"ג הספד גדול, לא מפני שראויה לכך, אלא כדי שידעו העם שלא קידשו ב"ד נט) את החדש (ר"ה כה.). ויספדו שם מספד גדול וכבד מאד (בראשית נ), תנא אפילו סוסים ואפילו חמורים (סוטה יג.). תמה אני אם לא יצא שכרכם בהפסדכם (ביצה כא.) כשם שנפרעים מן המתים כך נפרעים ס) מן הספדנים ומן העונים (ברכות סב.). דספד יספדוניה סא), דקבר יקברוניה (כתובות עב.). א"ל אביי לרבה כגון מר דסני ליה כולהו פומבדיתא [שמוכיחם] מאן אחים הספידא? א"ל מסתאי [די] את ורבה בר רב חנן (שבת קנג.). אחים הספדאי דהתם קאימנא (שם). אביי ורבא ספדו לרבה בר נחמני שלשה ימים ושלשה לילות, נפלה פתקא מן שמיא כל הפורש יהיה בנדוי, וספדוהו שבעה ימים, ונפלה פתקא שנית לכו לביתכם לשלום (ב"מ פו.).

[הספדים] א"ר יוחנן יעקב אבינו לא מת, אמרו ליה וכי בכדי ספדו ספדנייא וחנטו חנטייא וקברו קברייא? א"ל מקרא אני דורש שנאמר (ירמיה ל) ואתה אל תירא יעקב וגו' כי הנני מושיעך מרחוק ואת זרעך מארץ שבים, מקיש הוא לזרעו, מה זרעו בחיים אף הוא בחיים (תענית ה:). כשמת הלל הזקן הספידוהו: הי חסיד, הי ענו, תלמידו של עזרא! (סוטה מח:). בר קפרא הספיד על רבי: אראלים ומצוקים אחזו בארון הקדש, נצחו אראלים את המצוקים ונשבה ארון הקדש (כתובות קד.). כד דמיך ר' חייא בר אדא בר אחתיה דבר קפרא, קביל [בכה עליו] ריש לקיש עלוי וכו' עאל ואיפטור עלוי דודי ירד לגנו לערוגת הבושם לרעות בגנים (שה"ש ו), דודי זה הקב"ה, ירד לגנו זה העולם, לערוגת הבושם אלו ישראל, לרעות בגנים אלו או"ה וללקוט בשושנים אלו הצדיקים. משלו משל למה"ד למלך שהיה לו בן והיה חביב עליו יותר מדאי, מה עשה המ"ך נטע לבנו פרדס, ובשעה שהיה הבן עושה רצונו של אביו היה מחזר בכל העולם כלו ורואה איזה נטיעה יפה בעולם ונוטעה בתוך פרדסו, ובשעה שהיה מכעיסו היה מקצץ כל נטיעותיו. כך בשעה שישראל עושין רצונו של מקום הוא מחזר בכל העולם כלו ורואה איזה צדיק באו"ה ומביאו ומדבקו לישראל סב), כגון יתרו ורחב, ובשעה שישראל מכעיסין אותו הוא מסלק הצדיקים שביניהן (ירוש' ברכות פ"ב). כד דמך ר' בון ברבי חייא עאל רבי זירא ואפטר עלוי, מתוקה שנת העובד אם מעט ואם הרבה יאכל, למה רבי בון דומה? למלך שהיה לו כרם ושכר עליו פועלים, והיה שם פועל אחד מתכשר במלאכתו יותר מכולן, כיון שראהו המלך כשר במלאכתו יותר מדאי אחזו בידו והתחיל מטייל עמו ארוכות וקצרות, לעתותי ערב באו הפועלים ליטול שכרן, ובא אותו הפועל ליטול שכרו עמהם, ונתן לו המלך שכרו כמותן. התחילו הפועלים מצירין, אמרו לו אדוננו המלך! אנו יגענו כל היום וזה לא יגע אלא שתים או שלש שעות ביום והוא נוטל שכרו כמותנו? אמר להם המלך, מה אתם מצירין? יגע זה בשתים ושלש שעות מה שלא יגעתם אתם כל היום כולו.—כך יגע רבי בון לעשרים ושמונה שנה בתורה מה שלא יגע תלמיד ותיק למאה שנה (שה"ש רבה ו). כד דמך רבי סימון בר זביד על רבי לוי ואיפטר עלוי: ארבעה דברים הם תשמישו של עולם: כי יש לכסף מוצא ומקום לזהב יזוקו, ברזל מעפר יקח ואבן יצוק נחושה (איוב כח), אם אלו אבדו יש להן חליפין, אבל ת"ח שמת מי מביא לנו חליפתו? מי מביא לנו תמורתו? שנאמר והחכמה מאין תמצא ואיזה מקום בינה ונעלמה מעיני כל חי (שם). אנו שאבדנו את רבי סימון מאיכן נמצא כמוהו? (ירוש' ברכות פ"ב, שה"ש רבה ו). א"ר לוי מה אם אחי יוסף על שמצאו מציאה כתיב ויצא לבם (בראשית מב), אנו שאבדנו את ר' סימון בר זביד על אחת כו"כ (ירוש' שם). ר' עקיבא הספיד לר"א אבי אבי רכב ישראל ופרשיו, הרבה מעות יש לי להחליף סג) ואין שולחני להרצותן (סנהדרין פח.). כי נח נפשיה דרבי זירא פתח עליו ההוא ספדנא: ארץ שנער

נח) להרים קול בלשון נהי ועגמת נפש שישמעו הנאספים שם. נט) כי בר"ח לא היו מספידין. ס) אם אומרים שבחים של שקר. סא) המתעסק בחבירו להספידו או לקברו בשכר זה יתעסקו גם בו. סב) נראה מזה כי ר' חייא זה היה גר צדק. סג) הרבה שאלות בהוראה יש

[בבל] הרה וילדה, ארץ צבי גדלה שעשועיה, אוי נא לה אמרה רקת [טבריה] כי אבדת כלי חמדתה (מ"ק כה.). כי נח נפשיה דרבינא הספיד עליו: תמרים הניעו ראש על צדיק כתמר, נשים לילות כימים [לבכי ומספד] על משים לילות כימים [ללימוד]. א"ל רב אשי לבר קיפוק [הספדן], ההוא יומא מאי אמרת [בעת פטירתי]? אמר ליה אמינא: אם בארזים נפלה שלהבת מה יעשו איזובי קיר? לויתן בחכה הועלה מה יעשו דגי רקק? בנחל שוטף נפלה חכה מה יעשו מי גבים? (שם). בכו לאבלים ולא לאבדה, שהוא למנוחה ואנו לאנחה (שם). קשה היום לישראל כיום בא השמש בצהרים (שם). חבל על דאבדין ולא משתכחין (סנהדרין קיא.). ווי דמובדין ולא משתכחין (ירוש' חגיגה פ"ב א). ווי לאזלא ווי לחבילה [שנתפרדה] (מו"ק כח.). ווי לו לפרשא זריזא דשכיב (יבמות קכא:). פה שהפיק מרגליות ילחך עפר (קידושין לט:). הי צנא דמלא סיפרי דחסר (מגילה כח:). דודי ירד לערוגת הבשם לרעות בגנים וללקוט שושנים, מה בין מיתת זקנים למיתת נערים? רבי יהודה אומר הנר הזה בזמן שהוא כבה מאליו יפה לו ויפה לפתילה, ובזמן שאינו כבה מאליו רע לו ורע לפתילה. רבי אבהו אמר התאנה הזו בזמן שנלקטת בעונתה יפה לה ויפה לתאנה [לעץ], ובזמן שאינה נלקטת בעונתה רע לה ורע לתאנה (שה"ש רבה ו). יצאה בת קול ואמרה אשריך רבה בר נחמני שגופך טהור ויצאה נשמתך בטהור (ב"מ פו). ע"ע מ י ת ה.

הסתה: ע' מסית ומדיח

הסתפקות: כך היא דרכה של תורה, פת במלח תאכל, ומים במשורה תשתה, ועל הארץ תישן, וחיי צער תחיה, ובתורה אתה עמל. ואם אתה עושה כן אשריך וטוב לך! אשריך בעוה"ז וטוב לך לעולם הבא וכו' ואל תתאוה לשלחנם של מלכים, ששלחנך גדול משלחנם וכתרך גדול מכתרם, ונאמן בעל מלאכתך שישלם לך שכר פעולתך (אבות פ"ו). הוי שש בחלקך והתנאה במעוטך (ד"א זוטא פ"ג). וברך את לחמך ואת מימיך זה פת במלח וקיתון של מים (ב"ק צב:). אכול בצל ושב בצל [ביתך] ולא תיכול אווזין ותרנגולין ויהא לבך רודף עליך (פסחים קיד.). כבשים ללבושיך וגו' וחיים לנערותיך (משלי כז), אמר מר זוטרא תן חיים לנערותיך, מיכן למדה תורה דרך ארץ שלא ילמד אדם את בנו בשר ויין (חולין פד.). אר"א בן עזריה מי שיש לו מנה יקח ללפסו סד) ליטרא ירק, עשרה מנה יקח ללפסו ליטרא דגים, חמשים מנה יקח ללפסו ליטרא בשר, מאה מנה ישפתו לו קדרה בכל יום וכו' (חולין פד.). כל העולם כולו ניזון בשביל חנינא בני, וחנינא בני דיו בקב חרובין מערב שבת לע"ש (תענית כד:). אמרה יונה לפני הקב"ה, רבש"ע! יהיו מזונותי מרורין כזית ומסורין בידך (עירובין יח:). יראת ה' היא תתהלל זה דורו של ר' יהודה בר אילעאי, שהיו ששה תלמידים מתכסין בטלית אחת ועוסקין בתורה (סנהדרין כ.). ריב"ז יצא לטייל בשוק [קרוב לחורבן ירושלם] וראה אותם ששולקין תבן ושותין מימיו, אמר בני אדם ששולקין תבן ושותין מימיו יכולין לעמוד בחיילותיו של אספסיינוס (איכה רבתי פ"א). ושנאתי את כל עמלי, ר"מ הוה כתבן טוב מובחר, והוה לעי תלת סלעין כל שבת, והוה אכיל ושתה בחדא ומתכסי בחדא, ומפרנס אוחרתא לרבנן. אמרין ליה תלמידוי, רבי! בניך מה את עביד עליהון? אמר לון: אין הוון צדיקים כההוא דאמר דוד ולא ראיתי צדיק נעזב וזרעו מבקש לחם, ואם לאו מה אני מניח את שלי לאויבי המקום? לכן אמר שלמה ומי יודע החכם יהיה או סכל (קהלת רבה פ"ב). בר מיחם סה) תנורי (פסחים מט.) דאגר גינה [אחת] אכל צפרין, דאגר גינין [הרבה] צפרין אכלין ליה (ויק"ר פ"ג). דאכיל אליתא טשי בעליתא סו), דאכיל קקולי אקיקלי דמתא שכיב (פסחים קיד.). תפשת מרובה לא תפשת, תפשת מועט תפשת (סוכה ה). לא איבעי ליה לפנוקיה נפשיה כולי האי (כתובות סז:). ע"ע א כ י ל ה; ב ל ת ש ח י ת; י ג י ע ת כ פ י ם; ק מ צ נ ו ת.

העלמה: ע' סוד

הערמה: ע' ערמה

העתקה: מעשה בתלמי המלך שכינס שבעים ושנים זקנים והכניסם בשבעים ושנים בתים, ולא גילה להם על מה כינסם, ונכנס לכל אחד ואחד ואמר להם כתבו לי תורת משה רבכם וכו' (מגילה ט.). ר' יהודה אומר המתרגם פסוק כצורתו הרי זה בדאי והמוסיף עליו הרי זה מחרף ומגדף (קידושין מט.). ע"ע ת ר ג ו ם.

הפוכים: רב יוסף בריה דריב"ל חלש ואיתנגיד, כי הדר א"ל אבוה מאי חזית? א"ל עולם הפוך ראיתי עליונים למטה ותחתונים למעלה, א"ל בני! עולם ברור ראית! (פסחים נ.). ארץ יראה ושקטה (תהלים עו), אם יראה למה שקטה, ואם שקטה

לי לשאול ואין מומחה לשאלו. סד) לקדרתו ואלפסו נוסף על הלחם. סה) המרבה סעודתו בכל מקום לסוף מחריב ביתו, כי יחמם התנור בכל פעם למאכלים שונים. סו) מי שהסכין לאכול אליה שמנה מעדנים וממתקים, יהא אנוס להחבא בעליית גגו מפחד נושיו, אבל המסתפק במאכלי ירק ישכב וינוח שוקט בגובה העיר לעין כל

למה יראה? (שבת פח.). ר' לוי אמר נח איש צדיק היה, כל מי שנאמר בו „היה" ראה עולם חדש. א"ר שמואל בר נחמן וחמשה הן: נח אתמול אבנים שחקו מים (איוב יד) בימי המבול, והכא אמר ויהיו בני נח היוצאים מן התיבה. לומר לך שראה עולם חדש; יוסף אתמול ענו בכבל רגלו (תהלים קה), ועכשיו ויוסף הוא השליט על הארץ; משה אתמול בורח מפני פרעה, ועכשיו משקעו בים; איוב אתמול ישפך לארץ מררתי, ועכשיו ויוסף ה' את כל אשר לאיוב למשנה; מרדכי אתמול וילבש שק ואפר, ועכשיו יצא מלפני המלך בלבוש מלכות (אסתר רבת פ"ה). מרדכי אתמול היה מתוקן לצליבה, ועכשיו הוא צולב את צולביו? אלא שראה עולם חדש (ב"ר פ"ל). בא וראה שאין מדותיו של הקב"ה כמדת בשר ודם, מלך ב"ו אינו יכול להיות עושה מלחמה ולהיות סופר ומלמד תינוקות, והקב"ה אינו כן, אתמול בים כעושה מלחמה שנאמר ה' איש מלחמה (שמות טז), והיום במתן תורה ירד ללמד תורה לבניו, וכן הוא אומר (איוב לו) אל ישגיב בכחו מי כמוהו מורה (שמ"ר פכ"ח). ויאמר אליהם ירא ה' עליכם וישפוט וגו', אמרו למשה למה אנו דומין? לשה שבא הזאב ליטול אותו, רץ הרועה אחריו להצילו מפי הזאב—בין הרועה ובין הזאב נבקע השה.—כך אמרו ישראל, משה! מבינך לבין פרעה אנו מתים (שמ"ר פ"ה). תני בשם ר"א הסייף והספר נתנו [ירדו] מכורכין מן השמים, אמר להם הקב"ה אם שמרתם מה שכתוב בספר זה הרי אתם נצולים מן הסייף, ואם לאו סוף שהוא הורג אתכם (ויק"ר פל"ה). תני בשם רשב"י הככר והמקל ניתנו מכורכין מן השמים, אמר להם אם שמרתם את התורה הרי ככר לאבול, ואם לאו הרי מקל ללקות בו (שם). ישראל נתנו לעגל ונדבו זהב למשכן (שמ"ר פנ"א סוף). נתבעין למשכן ונותנין, נתבעין לעגל ונותנין (ירוש' שקלים פ"א א). א"ר פנחס בר אידי מה כתיב בראש הספר שאו את כל עדת בני ישראל, רומם את ראש, גדל את ראש לא נאמר אלא שאו את ראש, כאדם האומר לקיסטנר [שר הטבחים] סב רישיה דפלן. כך נתן רמז לאמר שאו את ראש, שאם יזכו יעלו לגדולה, כמה דתימא: ישא פרעה את ראשך והשיבך על כנך (בראשית נו), ואם לא יזכו ימותו כולם. כמה דתימא ישא פרעה את ראשך מעליך ותלה אותך על העץ, והיה גלוי לפני המקום שימותו כולם במדבר וינטלו ראשיהם (במד"ר פ"א). ר' יוסי בר חנינא דרש פתחו נאים פח לי, אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה, רבש"ע! מצודה פרשו לי או"ה להפילני ואומרים לי עבוד ע"ז, אם אני שומע להם נענשתי, ואם אין אני שומע להם הן הורגין אותי. משל לזאב שצמא למים ופרשו לו מצודה על פי המעיין, אמר אם ארד הריני מת, ואם לא ארד הריני מת בצמא (במד"ר פ"ו). לעשות כרצון איש ואיש. א"ל הקב"ה אני איני יוצא מידי הבריות ואתה מבקש לעשות כרצון איש ואיש? בנוהג שבעולם שני בני אדם מבקשים לישא אשה אחת, יכולה היא להנשא לשניהם? אלא או לזה או לזה. וכן שתי ספינות שהיו עולות בלמין [חוף הים] אחת מבקשת רוח צפונית ואחת מבקשת רוח דרומית, היכולה רוח אחת להנהיג את שתיהן כאחת? אלא או לזו או לזו. למחר באים שני בני אדם איש יהודי ואיש צר ואויב, יכול אתה לצאת ידי שניהם? — אלא שאתה מרומם לזה וצולב לזה (אסתר רבה פ"ב סוף). חד יהודאי עבר קדם אדריינוס ושאל בשלומו, א"ל מאן את? א"ל יהודאי! א"ל ואית יהודאי עבר קדם אדריינוס ושאיל בשלומיה? אמר איזילו וסבו [הסירו] רישיה. עבר אחרן חמא מה איעביד בקדמייא ולא שאל בשלמיה, א"ל איזילו וסבו רישיה, אמרי ליה סנקליטין שלו, לית אנן ידעין מה אילין עובדי דאת עביד, דשאיל בשלמך מיתקטיל ודלא שאיל בשלמך מתקטיל? אמר להון ואתון בעיין מלכי יתי איך אנא בעי למקטלה בשנאי? (איכה רבתי פ"ג). קיסרי וירושלם, אם יאמר לך אדם חרבו שתיהן על תאמן, ישבו שתיהן אל תאמן, חרבה קסרי וישבה ירושלם, חרבה ירושלם וישבה קיסרי תאמן. שנאמר אמלאה החרבה (יחזקאל כ) אם מלאה זו חרבה זו (מגילה ו.). מעשה באחד שהיה לו דין ובא אצל הדיין וזיכה אותו, יצא אותו שנזדכה ואמר פלוני השופט אין כמוהו בעולם. אחר ימים היה לו דין ובא אצלו וחייבו, יצא מלפניו ואמר אין דיין שוטה הימנו! אמרו לו אתמול היה משובח והיום שוטה? וכו' (שמ"ר פל"א).

[פתגמים לדברים הפוכים] אמר ראב"ע לר' ישמעאל, משל לאומר לאחד בשוק זקנך מגודל סז), והוא אומר יהיה כנגד המשחיתים (ירוש' ברכות פ"א). עד מתי אתה מכלה ממונם של ישראל [להחמיר בטריפות]? א"ל עד מתי אתה מאכיל לישראל נבלות? (חולין נו.). אי סייפא לא ספרא סח), ואי ספרא לא סייפי (ע"ז יז:). בשר ודם אינו יכול להיות עושה מלחמה ולהיות סופר ומלמד תינוקות (שמ"ר פכ"ח). אמר [איוב] לפניו, רבש"ע! שמא רוח סערה עברה לפניך ונתחלף לך בין איוב לאויב? (ב"ב טז.). בקש איוב להפוך קערה על פיה (ב"ב טז.). משל לעבד שאמר לו רבו, שבור חבית ושמור יינה (שם). היינו דאמרי אינשי ברכושתא ושונרא סט) עבדי הלולא

באין מחריד. סז) הוא משבח את זקנו של חבירו ובעל הזקן אומר להעבירו בתער, כן הרוצה לפסוק ההלכה כרבו ורבו אינו מורה כן לעצמו. סח) מי שהוא בעל מלחמה לא יוכל להיות רב, כי הם תרתי דסתרי אהדדי, הפוכים (paradôx). סט) חולדה וחתולה שהם שונאים זה לזה עושים שלום ביניהם לצורך עצמם כדי לעשות משתה ושמחה

מתרבא דביש גרא (סנהדרין קה.). האי תנא שליח ערטלאי ורמי מסנאי (כתובות סה:). הרי זה ע) חמר גמל (עירובין לה.). הפוכי מטרתא עא) למה לי? (כתובות קי.). ארכביה עב) אתרי רכשי (ב"ב קנב.). בעי תפוש חבלא בתרין רישין (ויק"ר פ"י). רוצה לאחוז את החבל בשני ראשים (דב"ר פ"ז). אתה תופש את החבל בתרי ראשין (ב"ר פל"ט). לא תיזלו בתר איפכא (כתובות מח:). למה"ד לאדם שיש לו שתי נשים אחת ילדה ואחת זקנה, ילדה מלקטת לו [שערות] לבנות, זקינה מלקטת לו שחורות, נמצא קרח מכאן וקרח מכאן (ב"ק ס:). שנואה הבאר ומימיה חביבין (ויק"ר פ"ז א). מידי איריא! הא כדאיתא הא כדאיתא (ב"מ יד:). אנא אמר משנה שלמה ואת אמרת לי ר' אליעזר! (זבחים ה.). אני אומר לך דברים של טעם ואתה אומר לי מן השמים ירחמו (ע"ז יח.). אתמול אפרוח עכשיו ביצה! (ב"ר פל"ז). אתמול מלאך והיום שוטה (תנחומא משפטים סי' י). מה עביד אינשי ויחיה? אמרו ליה ימית עצמו וכו' (תמיד לב.). ע"ע השתוות.

הפכפך: רבן גמליאל אומר [אחשורוש] מלך הפכפכן עג) היה (מגילה טו:). הא קול דקול חכים עד) וידי דמשלחין מתים (ב"ר פס"ה). א"ל ההוא אמגושי לאמימר מפלגך לעילאי דהורמיז עה), מפלגך לתתאי דאהורמין וכו' (סנהדרין לט.) ע"ע צביעות.

הפסד: במקום פסידא לא גזרו רבנן (כתובות ס.). פסידא דלא הדר (ב"ק צא:). א"ל ההוא סבא להפסד מרובה חששו, להפסד מועט לא חששו (פסחים טו:). להפסד מועט נמי חששו (שבת קנד:). איהו הוא דאפסיד אנפשיה (ב"מ טז:). בשביל שאני זכר הפסדתי? (כתובות קח:). על מה חסה התורה על פכו ועל טפו [בנגעים] אם כך חסה התורה על ממונו הבזוי, ק"ו על ממונו החביב (נגעים פי"ב ה). עד מתי אתה מכלה ממונם של ישראל? (חולין נו.). אמרי אינשי זוזא לעללא לא שכיחא עו). לתלייתא שכיחא (חגיגה ה.). לאו אורחא דבר נש מיכום עז) תורא רדיא (ירוש' שביעית פ"ה ח). מי שהניח לו אביו מעות הרבה ורוצה לאבדן ילבש בגדי פשתן וישתמש בכלי זכוכית וישכור פועלים ואל ישב עמהן (ב"מ כט:). אפיקתיה לכל כספא ודהבא ושדייתיה בשוקא (גיטין נו.). בשביל ארבעה דברים נכסי בעלי בתים יוצאין לטמיון על כובשי שכר שכיר וכו' (סוכה כט:). אייתי כסא דמוקרא דזוגיתא חיורתא ותבר קמייהו (ברכות ל:). עת להשליך אבנים וגו' עת לשמור בשעה טובה ועת להשליך בשעה רעה. עח) עובדא הוה בחד פרגמטוטים [סוחר] דהוה אזיל פריש בימא הוא ובריה, והוה אייתי גבן קובין דנרין, יהיב להו [הספן] מותביהון באפלה, שמע קלהון דנווטיא [המלחים] אמרין כד עללין לפילגום [לב הים] אנן קטלין לון ומשליכין לון לימא ונסבין הדין מדליה [משא] דדינרין מיניה. מה עבד ההוא גברא? עבד גרמיה מצהיב עם בריה ונסב יתהון [הדינרין] ורמה לימא. כיון דעלון למדינתא אזיל וקביל עליהון גבי אנטיפוטא דקסרין ואייתינון בבי אסירי ואזדין וחייבהון ליתן ליה מדליה דדינרין. אמרין ליה מנן את הכא דיינא לן דחייבין? אמר לון משלמה מלך ישראל דכתיב ועת להשליך אבנים (קהלת רבה פ"ג). ע"ע אבדה; בל תשחית; היזק.

הפסקה: כל מקום שנאמר נצח, סלה, ועד, אין לו הפסק עולמים (עירובין נד.). סינר מפסיק בינו לבינה (שבת יג:). מיום שחרב ביהמ"ק נפסקה חומת ברזל בין ישראל לאביהם שבשמים (ברכות לב:). איפסק עמודא דנורא בין דידיה לכולי ע"מא (כתובות יז.). ע"ע גבול.

הפקר: מנין שהפקר בית דין הפקר? שנאמר (עזרא י) וכל אשר לא יבא לשלשת הימים בעצת השרים והזקנים יחרם כל רכושו והוא יבדל מקהל הגולה (גיטין לו:). הפקר לחצאין [רק לעניים] ב"ש אומרים הפקר, וב"ה אומרים אינו הפקר עד שיפקיר אף לעשירים (פאה פ"ו א). הבטה בהפקר לא קני (ב"מ קיח.). אפקר זיתא לחשוכיא [לעניים] (סוכה מד:). ויקבר בביתו במדבר (מ"א ב) מה מדבר מופקר לכל אף ביתו של יואב מופקר לכל (סנהדרין מט.). אין בנות ישראל הפקר (יבמות פי"ג א). וכי עולם הפקר ראית? (איכה רבתי פ"א). ע"ע נדיבות.

הצלה: נח הציל את עצמו ולא הציל את דורו, ומשה הציל את עצמו ואת דורו כשנתחייבו כלייה בעגל. מנין? שנאמר וינחם ה' על הרעה אשר דבר לעשות לעמו (שמות לב). למה"ד לשתי ספינות שהיו

מחלב מזל רע שמצאו ביחד. ע) כעגל הנמשכת מחמור וגמל כאחד, שזה מושכו לפניו וזה מעכבו לאחריו. עא) שור או חמור הנושא שני משאות אחד מצד זה ואחד מצד זה, מה נפקא מינה אם נהפוך המשאות מצד ימין לצד שמאל? עב) הרכיב שני כחות שונות כדי לזכותו במתנה. עג) חזר בדבורו ככל פעם. עד) קולו כקול חכם ובידיו מפשיט מתים. עה) הם שתי רשיוה בדת הפרסיים פועל טוב ופועל רע, ור"ל שהוא הפכפך וצבוע כעין Dr. Yekyl and Mr. Hydé עו) לא נמצא לריוח אבל יש להפסד. עז) לשחוט שור המיועד למחרישה, כי יפסיד בשחיטתו. עח) לפעמים צריך להפסיד מעות כדי להציל את

בים, והיו בתוכן שני קברניטין, אחד הציל את עצמו ולא הציל ספינתו ואחד הציל עצמו ואת ספינתו, למי היו מקלסין, לא לאותו שהציל עצמו ואת ספינתו? (דב״ר פי״א). אין אברהם מציל את ישמעאל ואין יצחק מציל את עשו וכו׳ (סנהדרין קד.). איש מצרי הצילנו, משל לאחד שנשכו הערוד והיה רץ ליתן רגליו במים (עט), נתנן לנהר וראה תינוק אחד שהוא שוקע במים, ושלח ידו והצילו. אמר לו התינוק אלולי אתה כבר הייתי מת. אמר לו לא אני הצלתיך אלא הערוד שנשכני וברחתי אל המים, הוא הצילך. כך אמרו בנות יתרו למשה יישר כחך שהצלתני מיד הרועים, אמר להן משה אותו מצרי שהרגתי הוא הציל אתכם, ולכך אמרו לאביהן איש מצרי (פ) הצילנו (שמ״ר פ״א). אמר משה לישראל בשבילי ניצלתם (סוטה יב:). אמר הקב״ה ליהודה אתה הצלת תמר, חייך שאני מציל בזכותך חנניה מישאל ועזריה (סוטה י:). גבריאל רצה להציל את אברהם אבינו מכבשן האש, א״ל הקב״ה תזכה ותציל חנניה מישאל ועזריה (פסחים קיח.). ראובן פתח בהצלה (מכות י.). און בן פלת אשתו הצלתו (סנהדרין קט:). מלאך בדמות ר׳ פנחס בן יאיר הצילה (שקלים ח:). דביתהו דר׳ מאיר הצילה אחותה מקובה של זונות, אימא אלהא דמאיר ענני ומתצלת (ע״ז יח.). בשביל שכנעני זה הראה באצבעו (שופטים א) גרם הצלה לו ולזרעו עד סוף כל הדורות (סוטה מו:). בין וי ובין וה (פא) נמלט רבי יוחנן (איכה רבתי פ״א). יבא אלהיכם ויציל אתכם (תענית יח:). רחמנא ליצלן ממידי דקשה ממותא (יבמות סג.). רחמנא ליצלן מהאי דעתא (שבת פד:). מה יונה ניצלת בכנפיה כך ישראל נצולים במצות (ברכות נג:). משל לאדם שפגע בו ארי וניצל (שם יג.). נפל עליה אריה אתעביד ליה ניסא ואיתצל (שם נד.). שנים שעלו לגרדום זה ניצול וזה לא ניצול (ר״ה יח.). בני אדם רואין אותי ומצילין אותי מן הפחתין (מגילה כד:). הרואה לחבירו טובע בנהר וכו׳ שחייב להצילו (סנהדרין עג.). א״ל נפשך הצלת (נדרים כב.). אסור להציל עצמו בממון חבירו (ב״ק ס:). אין דוחין נפש מפני נפש (סנהדרין עב:). מאי חזית דדמא דידך סומק טפי דילמא דמא דהאי גברא סומק טפי (פסחים כה:). אפשר דהוי הצלה פורתא (גיטין נו.). אמרה נפלו עלינו ליסטים הוא מת וניצלתי נאמנת, דא״ר אידי אשה כלי זיינה עליה (יבמות קטו.). האי מבריח ארי (פב) מנכסי חבירו הוא (ב״ב נג.). שתי צדקות הללו למה? (פג) אחת שמצילתו ממיתה משונה ואחת שמצילתו מדינה של גיהנם (ב״ב י.). הגוזז מנכסיו ניצול מדינה של גיהנם (גיטין ז.). נשותינו שמצילות אותנו מן החטא (יבמות סג:). כגון שבא עבירה לידו וניצול (יומא פו:). הבא דבר ערוה בידו וניצול (קידושין מ.). שלש עבירות אין אדם ניצול בכל יום (ב״ב קסד:). מצילין תיק הספר עם הספר וכו׳ מצילין אלישע בזכות תורתו (רות רבה פ״ו). המקיים שלש סעודות בשבת ניצול משלש פורעניות וכו׳ (שבת קיח.).

[הגנה] ניזיל דניאל מהכא דלא לימרו בזכותיה איתנצל וכו׳ ליתי יהושע דנפיש זכותיה ומגנא עלן (סנהדרין צג.). מסתייך דלא מגינת אכולא ברכא, כי חזינא בת ישראל מצילנא לה (תענית כב.). מצוה בעידנא דעסיק בה מגנא ומצלא, בעידנא דלא עסיק בה אגוני מגני אצולי לא מצלא, תורה בין בעידנא דעסיק בה ובין בעידנא דלא עסיק בה מגנא ומצלא וכו׳ (סוטה כא.). הי תורה והי מצוה דמגני עלן? (ברכות לא.). מצוות מגינות על ישראל (שבת קל.). העוסק בתורה לשמה מגין על כל העולם כולו (סנהדרין צט:). אסור להתרפאות בדברי תורה — להגין שאני (שבועות טו:). תולה להגין מן היסורין (שם ח:). אם חן מעלה אגוני לא מגני (כתובות עז:). מה הקב״ה מגין אף שמשון מגין בדורו (סוטה י.). טובם כחדק, כשם שחדקים מגינים על הפרצה וכו׳ (עירובין קא.). ומה חול מגין צדיקים לא כ״ש (ב״ב ז.). אם יש בה עץ אדם שמגין על דורו כעץ (שם טו). אנן שהיא מגינה על כל העולם (סנהדרין לז.). ר״א כי סליק לא״י אמר פלטי לי מחדא וכו׳ (יבמות קיב.). ע״ע שמירה.

הצטדקות: ע׳ סניגור וקטיגור

הצלחה: יתרו אמר למשה לך לשלום עלה והצליח (ברכות סד.). וישאל דוד וכו׳ אי מצלח אי לא מצלח (עירובין מה.). מאן דבעי למידע אי מצלח וכו׳ (הוריות יב.). אי אזיל ההוא גברא ומצלח (סנהדרין צו.). עבדא דמרד השתא מצלח (ב״ב ג:). כד חזא איניש דמצלח זרעא אפלא (ר״ה טז.). ויצלח מאד ויהיו נכסיו ונכסינו מוצלחים (ברכות מו.). העוסק בתורה נכסיו מצליחין (ע״ז יט:). אשרי מי שאומנתו בושם, ומי שבניו זכרים (פסחים סה.). אשה יפה אשרי בעלה (יבמות סג.). הוי משתדל עם מי שהשעה משחקת לו (פסחים קיג.). רשע שהשעה משחקת לו (ברכות ז:). אין ארי נוהם מתוך קופה של תבן (פד) אלא מתוך קופה של בשר (שם לב.). אין חמור נוהק אלא מתוך

נפשו וכמעשה שהיה, שזרק כספו לים. עט) רפואה לנשיכת נחש, אם קדם לבוא במים בטרם יבא הנחש שם. פ) איש מצרי אינו מוסב על משה אלא על המצרי שהרג משה. פא) וי הוא קריאה של צער, וה הוא קריאת שמחה. פב) דומה למשיב אבדה, דכל ישראל מצווין להציל ממון חבריהם מן ההיזק (רש״י). פג) כתיב שתי פעמים וצדקה תציל ממות. פד) כן הרשע מתגאה מתוך הצלחה מרובה,

כפיפה של חרובים (ירוש' סוף יומא). ע"ע אומללים; אשרי.

הקדש: הלכות הקדש הן גופי תורה וכו' (שבת לב.). מקדיש בעין יפה מקדיש (ערכין יד.). יד הקדש על העליונה (שקלים פ"ד ט). סתם הקדש הוא לבדק הבית (שם פ"ד ד). אין אדם מקדיש דבר שאינו שלו (ב"ק סה:). חזקה אין אדם עושה קנוניא על הקדש (שבועות מב:). כל מתנה שאם הקדישה אינה מקודשת, אינה מתנה (נדרים מח:). המקדיש נכסיו מעלין לו תפיליו (ב"ק קב.). מה עשה יונתן בן עוזיאל מכר שליש והקדיש שליש וכו' (ב"ב קלג:). העבודה הרי הן הקדש! (תענית כד:). ע"ע קדושה.

הקזה: הקיז דם ואין לו מה יאכל ימכור מנעלים שברגליו ויספיק מהן צרכי סעודה בשר ויין, בשר נפשא חלף נפשא, יין סומקא תחת סומקא [דם הנחסר] וכו'. כל המקיל בסעודת הקזה מקילין לו מזונותיו מן השמים ואומרים: הוא על חייו לא חס אני אחוס עליו? ואמר שמואל פורסא דדמא [הקזה] חד בשבתא ארבעה ומעלי שבתא, אבל שני וחמישי לא, דאמר מר מי שיש לו זכות אבות יקיז דם בשני ובחמישי וכו' בתלתא בשבתא לא וכו'. המקיז דם שתייה לאלתר מעלי אכילה עד [שיעור] חצי מיל הוא דקמעלי וכו'. הרוח קשה להקזה, הקיז דם ונצטנן עושין לו מדורה [בשבת] אפילו בתקופת תמוז (שבת קכט.). מי שאוכל בשר עופות בסעודה ראשונה אחרי הקזה מחליש לבו ואמרו בשר צפור פרח לביה כציפרא (נדרים נד.). הנכנס להקיז אומר וכו' (ברכות ס.). ע"ע דם.

הקפדה: ע' קפדנות

הר: במדבר סיני וגו', ששה שמות נקראו לו: הר אלהים, הר בשן, הר גבנונים, הר חמד, הר חורב, הר סיני. הר אלהים למה? שיש בו אלהים במשפט שנאמר ואלה המשפטים, הר בשן שבא שם הקב"ה, הר גבנונים הר שפסל כל ההרים כשם שאתה אומר או גבן או דק, הר חמד שחמד הקב"ה לישב עליו שנאמר ההר חמד אלהים לשבתו (תהלים סח), הר חורב שעליו נשמטה החרב שנאמר מות יומת הנואף והנואפת וכו', הר סיני שבו נשנאו או"ה להקב"ה ונתן להם איפופסים [גזר דין] (במד"ר פ"א). כפה עליהם הר כגיגית (שבת פח). הר גריזים והר עיבל המה בעבר הירדן (דבקים יא). שיושבים בהם כותיים. מול הגלגל אצל אלוני מורה (שם), ולהלן הוא אומר ויעבר אברהם בארץ עד מקום שכם עד אלון מורה (בראשית יב), מה אלון מורה האמור להלן שכם, אף כאן שכם. אמר ר' אלעזר ברבי יוסי בדבר זה זייפתי ספרי כותיים, אמרתי להם זייפתם תורתכם ולא העליתם בידכם כלום, שאתם אומרים אלוני מורה שכם, אף אנו מודים כן אלא שאנו למדנוה בגזירה שוה, אתם במה למדתם? (סוטה לג:). מה הר ציון עתיד הקב"ה להחזירו לישובו וכו' (ברכות נח:). תל שכל פיות פונים בו (שם ל.). הר הבית בחלקו של יהודה (יומא יב:). לא יכנס להר הבית וכו' (יבמות ו:). הניח כל הרים וגבעות והשרה שכינה על הר סיני (סוטה ה.). אין לך כל שבט שאין לו בהר ובשפלה (ב"ק פא:). שניר ושריון מהרי א"י, שאפילו הרי א"י חביבין על או"ה (חולין ס:). עזאזל קשה שבהרים (יומא סז:). הר געש שרגש עליהם הר להורגם (שבת קה.). מדלג על ההרים בזכות אבות מקפץ על הגבעות בזכות אמהות (ר"ה יא). תנא במקום הרים קאי (כתובות סה.). שמשון עקר שני הרים וטחנן זה בזה (סוטה ט:). גבשושית קטנה נדמה עליו כהרי הרים (שבת קנב.). משום ביעתותא דהר איכא (פסחים נ:). היאך יכולנו לכבוש הר גבוה כזה (סוכה נב.). כהררים התלויין בשערה (חגיגה י.). יקוב הדין את ההר (יבמות צב:). הר קשה ברזל מחתכו (ב"ב י.). יעלה שכורעת לילד עולה לראש ההר (שם טז:). מי שברא הרים לא ברא רוח וכו' (סנהדרין לט.). הרים וגבעות בקשו עלי רחמים (ע"ז יז.). עלה להר וראה חלזון אחד (סנהדרין צא.). עוג מלך הבשן עקר טורא (ברכות נד.). מעלי טלגא לטורא (תענית ג:). מטורי אמנון ולפנים א"י (גיטין ח.). מנח ליה אשינא דטורא ופקע טורא (שם סח:). אי אמר מלכתא עקרנא טורא עקר טורא (ב"ב ג:). גבה טורא בינייהו (חולין ז:). טורא בטורא לא פגע אינש באינש פגע (שגור בפי ההמון).

הרבה ומעט: ע' מעט והרבה

הרגל: אלה תולדות השמים והארץ בהבראם וגו' יום יוצא יום נכנס, שבת יוצאה שבת נכנסת, חדש יוצא חדש נכנס, שנה יוצאה שנה נכנסת (ב"ר פי"ב). הרגיל לבא לבית הכנסת וכו' היודע בחבירו שרגיל ליתן לו שלום וכו' (ברכות ו:). שתרגילנו לידי מצוה (שם ס:). הרגיל בנר [בשבת] דהוי רגיל בשרגי טובא (שבת כג:). אם רגיל לקרות קורא (יומא יח:). כדי שיהיה מכיר ורגיל בעבודה (שם). אין מורידין לפני התיבה אלא רגיל (תענית טז.). אני מחזיק טיבו לראשי, דכד הוי מטי מודים הוא כורע מגרמיה (ירוש' ברכות פ"ד ד). אמו של ר' יהושע היתה מוליכה עריסתו לבית המדרש בשביל שיתדבקו אזניו בדברי תורה (ירוש' יבמות פ"א). אי רגילת דדרית במאתך [בעירך] דרי (מגילה כח.). הריני מוחל לו ובלבד שלא יהא רגיל לעשות כן (תענית

כ:). הרגיל ללקות בכל יום הוא דואג (סוכה כט.). שאני רגיל לאכול סעודה אחת ביום (שם כז.). יהא רגיל בטיבול קיץ וחורף (גיטין ע.). הרגיל ביין מפקחו (ב"ב יב:). הרגיל בשמן בזיתים וכו' (הוריות יג:). עני שהיה רגיל לאכול תרנגולת פטומה (כתובות סז.). היינו דאמרי אינשי קמי דשתי חמרא—חמרא פה), קמי רפוקא—גרירא דיבלא (במד"ר פ"ט). משל תינוק שטמנו לו אצבעו בדבש, פעם ראשונה ושנייה גוער בם, שלישית מוצצה (נדה מה.). האידנא דדשו בה רבים שומר פתאים ה' (יבמות עב.). אמרי אינשי דמלפא תכלי פו) לא בהתה (כתובות סב.). אי חקלאי מלכא ליהוי פז) דיקולא מצואריה לא נחית (מגילה ז:). זרוק חוטרא לאוירא ועל עיקריה הוא קאים (ב"ר פנ"ג). אל תהי רגיל בנדרים (נדרים כ.). שחוק וקלות ראש מרגילין את האדם לערוה (אבות פ"ג). המרגילין לדבר ערוה (יבמות סג:).

[רגילות חכמים] מרגלא בפומא דאביי וכו' מרגלא בפומייהו דרבנן (ברכות יז.). רב גידל הוי רגיל (שם כ.). נחום איש גמזו היה רגיל לומר גם זו לטובה (תענית כא.). בר אידי הוי רגיל דאזיל תלתא ירחי באורחא (חגיגה ה:). רב רחומי הוי רגיל דאתי לביתיה כל מעלי יומא דכיפורא (כתובות סב.). מר עוקבא הוי רגיל (שם סז:), אליהו הוי רגיל גבי ר' יוסי (סנהדרין קיג:). ע"ע ט ב ע; ש נ ו י י ם.

הרגשה: את מוצא כשהצדיקים נולדין אין בריה מרגשת וכשמתים הכל מרגישים, כשנולדה מרים לא הרגיש בה בריה וכשמתה נסתלקה הבאר והרגישו הכל—הבאר הודיעה מיתתה; נולד אהרן כהן גדול ולא הרגיש בו בריה וכשמת נסתלקו ענני הכבוד והרגישו הכל—הענן הודיע מיתתו; נולד משה רבינו ולא הרגיש בו בריה וכשמת הרגישו הכל—המן הודיע מיתתו; נולד יהושע ולא הרגיש בו בריה וכשמת הרגישו הכל, שנאמר (יהושע כד) ויקברו אותו בגבול וגו' בצפון להר געש, משום שנתגעשו ונתרעשו, כי נתרשלו ישראל מלגמול חסד ליהושע ורצה הקב"ה להרעיש ולהגעיש עליהם ההר להפילו עליהם ולאבדן (קהלת רבה פ"ו). דרגש ליה פח) ימלל (ב"ר פל"ב). אין שוטה נפגע ולא בשר המת מרגיש באיזמל (ירוש' תענית פ"ג). כמה לא חלי ולא מרגיש גברא דמריה סייעיה (יומא כב:). אין בשר המת שבחי מרגיש באיזמל (שבת יג:). אם אחד מהתאומים חש בראשו גם חבירו מרגיש (שמ"ר פ"ב ה).

הרהור: הקב"ה הבטיח לאברהם את א"י ואמר לו קום התהלך בארץ לארכה ולרחבה כי לך אתננה (בראשית יג) אפילו הכי בשעה שלא מצא מקום לקבור את שרה עד שקנה בארבע מאות שקל כסף, לא הרהר על מדותיו של הקב"ה (ב"ב טו:). המהרהר אחרי רבו כאילו מהרהר אחרי שכינה (שבת קי.). הרהור לאו כדיבור דמי (ברכות כ:). בכל מקום מותר להרהר בדברי תורה חוץ מבית המרחץ ובית הכסא (שם כד:). אין מראין לו לאדם [בחלום] אלא מהרהורי לבו (שם נה:). אחרי עיניכם זה הרהור עבירה (שם יב:). הרהור עבירה אין אדם ניצול בכל יום (ב"ב קסד:). אם מידי עבירה יצאנו, מידי הרהור לא יצאנו (שבת סד.). הרהורי עבירה קשה מעבירה וסימנך פט) ריחא דבשרא (יומא כט.). כל המביא עצמו לידי הרהור אין מכניסין אותו למחיצתו של הקב"ה (נדה יג.). ע"ע מ ח ש ב ה.

הרוגי מלכות: שמואל הקטן אמר בשעת מיתתו: שמעון וישמעאל לחרבא ושאר כל עמא לביזא, עקן סגיאן הוון אחריהן, ובלשון ארמית אמרן. וכשבאו רשב"ג ור' ישמעאל גזרו עליהם שיהרגו והיה ר' ישמעאל בוכה, ור"ש אמר אברך! בשתי פסיעות אתה נתן בחיקם של צדיקים ואתה בוכה? א"ל אין אני בוכה בשביל שאנו נהרגים אלא על שאנו נהרגים כשופכי דמים וכמחללי שבתות וכו'. וכשנהרגו באתה השמועה אצל רבי עקיבא וריב"ז עמדו וחגרו מתניהם שק וקרעו בגדיהם ואמרו אחינו ישראל וכו' שסוף פורענות גדול עתיד לבוא לעולם ולפיכך נסתלקו וכו'. וכשנהרג רבי עקיבא בקיסרין באתה שמועה אצל ר' יהודה בן בבא ואצל ר' חנניא בן תרדיון עמדו וחגרו שקים וקרעו את בגדיהם ואמרו אחינו שמעונו, לא נהרג ר"ע על שנחשד על הגזל ולא על שלא עמל בתורה בכל כחו, לא נהרג אלא למופת וכו' מכאן ועד ימים מועטים לא ימצא מקום בא"י שלא יהיו מושלכין בו נבלת אדם וכו' (שמחות פ"ח). אמר לו ישמעאל אחי מוכן אדם שיקבל את פגעו. והיו מתחננין לאספקלטור, זה [ר"י] אמר אני כהן בן כהן גדול הרגני תחלה ואל אראה במיתת חבירי, וזה [ר"ש] אמר אני נשיא בן נשיא הרגני תחלה ואל אראה במיתת חבירי. אמר להם הפילו גורלות, והפילו ונפל הפור על רשב"ג, מיד נטל החרב וחתך את ראשו, נטלו ר' ישמעאל בן אלישע והניחו בחיקו והיה בוכה וצועק, פה קדוש פה נאמן, פה שמוציא אבנים טובות ומרגליות, מי מילא לשונך עפר? עליך הכתוב אומר (זכריה יג) חרב עורי על רועי ועל גבר

ע"ד וישמן ישורון ויבעט. פה) לפני מי שרגיל לשתות יין מביאין יין, ולפני איכר וחופר בגנים שרגיל לאכול ירק מביאין סל מלא ירקות. פו) אשה הלמודה ורגילה לשכל את בניה ולקוברם אינה מפחדת עוד. פז) בן כפר גם בעלותו למלכות לא ירד הסל מעל צוארו, כי הורגל בו מנעוריו, וההרגל נעשה לו טבע. פח) מי שמרגיש הכאב הוא ידבר. פט) המריח בשר צלי קשה לו התאוה ביותר.

עמיתי. לא הספיק לגמור הדבר עד שנטלו החרב וחתכו את ראשו (אבות דר"נ פל"ח). פפוס בן יהודה מצא את ר"ע שהיה מקהיל קהלות ברבים ועוסק בתורה וכו' לא היו ימים מועטים עד שתפסו לר"ע וחבשוהו בבית האסורים וכו' בשעה שהוציאוהו להריגה זמן ק"ש היה והיו סורקים את בשרו במסרקות של ברזל, והוא מקבל עליו עול מלכות שמים, והיה מאריך באחד עד שיצאה נשמתו באחד (ברכות סא:). מצאוהו לר' חנניא בן תרדיון שהיה יושב ועוסק בתורה ומקהיל קהלות ברבים וספר תורה מונח לו בחיקו, הביאוהו וכרכוהו בס"ת והקיפוהו בחבילי זמורות והציתו בהן את האור, והביאו ספוגין של צמר ושראום במים והניחום על לבו שלא תצא נשמתו מהרה. אמרה לו בתו אבא אראך בכך? אמר לה אלמלי אני נשרפת' לבדי היה הדבר קשה לי, עכשיו שאני נשרף וס"ת עמי, מי שמבקש עלבונה של ס"ת הוא יבקש עלבוני. א"ל תלמידיו רבי! מה אתה רואה? אמר להן גליון נשרפין ואותיות פורחות וכו' (ע"ז יח.). פעם אחת גזרה המלכות גזרה שכל הסומך יהרג וכל הנסמך יהרג, מה עשה יהודה בן בבא הלך וישב לו בין שני הרים גדולים וכו' וסמך שם חמשה זקנים, כיון שהכירו אויביהם בהם, אמר להם: בני, רוצו! א"ל רבי מה תהא עלך? א"ל הריני מוטל לפניהם כאבן שאין לה הופכין. אמרו לא זזו משם עד שנעצו בו שלש מאות לונביאות של ברזל ועשאוהו ככברה (סנהדרין יד.). שמעתי שהיו אומרים הרוגי מלכות אין אדם יכול לעמוד במחיצתן וכו' צ) והרוגי לוד (פסחים נ.). ע"ע קדוש השם.

הרחקה: ע' קרוב ורחוק

הריגה: משה שקול נרגא וכו' והרג את עוג (ברכות נד:). אבנר למה נהרג? אמר ריב"ל על שעשה דמן של נערים שחוק, הה"ד (ש"ב ב) ויאמר אבנר אל יואב יקומו נא הנערים וישחקו לפנינו (ויק"ר פכ"ו). מנשה הרג את ישעיה (יבמות מט:). בלעם שיעץ נהרג (סוטה יא:). או לו לטרפון שזה הורגו (נדרים סב.). ברוך המקום שהרגו (שבת יג:). דחקו והרגו זה את זה יותר ממה שהרגו בהם אויבים (שבת ס.). עד מתי אתה מוסר עמו של אלהינו להריגה? (ב"מ פג:). בקשו אחיו הכהנים להורגו (מנחות קט:). אומרין הרוגו הורגין (גיטין יד:). בן הריגה את שרודף אתה, והתורה אמרה בא להרגך השכם להרגו (ברכות סב:). על כל עבירות יעבור ואל יהרוג, חוץ משפיכת דמים גלוי עריות וע"ז שיהרוג ואל יעבור (סנהדרין עד.). אדם מתחייב הריגה למלכות (עירובין יט.). הרוגי מלכות נכסיהן למלך (סנהדרין מח:). ע"ע חרב; מיתה; רציחה.

הריון: בהמה גסה טהורה יולדת לתשעה חדשים [של הריון], בהמה גסה טמאה יולדת לי"ב חדשים, בהמה דקה טהורה יולדת לחמשה חדשים, והכלב לחמשים יום, והחתול לחמשים ושנים יום, והחזיר לששים יום, והנמייה לשבעים יום, הצבי והשועל לששה חדשים, ושאר כל השרצים לששה חדשים, והארי והדוב והנמר והפיל והקוף והקיפוד לשלש שנים, והנחש לשבע שנים, והאפעה לשבעים שנה (ב"ר פ"כ, עי' בכורות ח.). הריון צא) בגימטריא מאתן ושבעין וחד הוו (נדה לח:). גד שמגיד להם לישר..ל אי בן תשעה [חדשים] לראשון אי בן שבעה לאחרון (יומא עה). אותו מלאך הממונה על הריו „לילה" שמו ונוטל טיפה ומעמידה לפני הקב"ה וכו' (נדה טז:). והריונך זה צער העיבור, בעצב תלדו בנים כמשמעו (עירובין ק:). יוכבד הורתה בדרך ולידתה בין החומות, מה הורתה שלא בצער אף לידתה (סוטה יב.). הורתו שלא בקדושה ולידתו בקדושה הוי (ב"ב קמט.). מים הרו וילדו אפלה; אש הרה וילדה אור (שמ"ר פט"ו כב). ע"ע יולדת; עיבור.

הריסה: ע' בנין; סתירה

הרכבה: הוא ענה אשר מצא את הימים במדבר (בראשית לו), רבנן אמרי המיסו [פרד] חציו חמור וחציו סוס, ואלו הן הסימנים: כל שאזניו קטנות אמו סוסה ואביו חמור, גדולות אמו חמורה ואביו סוס (ב"ר פפ"ב). אמר הקב"ה הם הביאו בריה שלא בראתי בעולמי [פרד] אף אני אביא עליהם בריה שלא בראתי בעולמי והוא ערוד הנולד מנחש וצב (חולין קכז.). הרכיב חיגר על גבי סומא (סנהדרין צא:). זה וזה גורם (פסחים כו.). ע"ע בריאה.

השגחה: הוי המעמיקים מה' וגו' ויאמרו מי רואנו ומי יודיענו (ישעיה כט), משל לארכיטקטוס שבנה את המדינה חדרים ובובים ומערות, לאחר ימים נעשה גבאי [מוכסן], היו בני המדינה מטמינין מפניו בתוך החדרים ובתוך הבובים והמערות אשר בנה (ב"ר פכ"ד). משל לאחד שהיה עובר ממקום למקום וראה בירא אחת דולקת, אמר תאמר [אפשר] שבירה זו בלא מנהיג? הציץ עליו בעל הבירה, אמר לו אני הוא בעל הבירה! כך לפי שהיה אבינו אברהם אומר תאמר שהעולם הזה בלא מנהיג? הציץ עליו הקב"ה ואמר לו אני הוא בעל העולם, ויאמר ה' אל אברם

צ) שני אחים שמסרו עצמם על ישראל, שהודו על הריגת בת מלך שהיו מטילין על כל ישראל, אע"פ שלא הרגו אותה, ועליהם אמרו חמה לוקה על שני אחין שנשפך דמן כאחד (סוכה כט.). צא) והם ימי הריון של תשעה חדשים.

לך לך מארצך וגו׳ (ב״ר פל״ט). כל מקום שאתה הולך אלהיך עמך (דב״ר פ״ב טז). א״ר חנינא הכל בידי שמים חוץ מצנים פחים, שנאמר (משלי כב) צנים פחים בדרך עקש שומר נפשו ירחק מהם (כתובות ל.). מה׳ מצעדי גבר כוננו (תהלים לז), אין אדם נוקף אצבעו מלמטה אלא א״כ מכריזין עליו מלמעלה (חולין צז:). דע מה למעלה ממך עין רואה ואוזן שומעת וכל מעשיך בספר נכתבים (אבות פ״ב א). הכל צפוי והרשות נתונה (שם פ״ג טו). מי יכין לעורב צידו כי ילדיו אל אל ישועו (איוב לח). הקב״ה יושב וזן מקרני ראמים ועד ביצי כנים (שבת קז:). הרבה טפין בראתי בעבים וכל טפה וטפה בראתי לה דפוס בפני עצמה (ב״ב טז.). אין אדם נוגע במוכן לחבירו ואין מלכות נוגעת בחברתה אפילו כמלא נימא (יומא לח:). אי חזיא לך לא אזלא מינך (מ״ק יח:). הרי שהיו ישראל רשעים גמורים בראש השנה ופסקו להם גשמים מועטים לסוף חזרו בהן, להוסיף עליהן אי אפשר שכבר נגזרה גזרה, אלא הקב״ה מורידן בזמנן על הארץ וכו׳ (ר״ה יז.). אמר רבא למה כתב רחמנא יציאת מצרים ברבית וציצית ומשקלות? אמר הקב״ה אני הוא שהבחנתי במצרים בין טפה של בכור לטפה שאינה של בכור, אני הוא שעתיד ליפרע ממי שתולה מעותיו בנכרי ומלוה אותן לישראל ברבית, וממי שטומן משקלותיו במלח, וממי שתולה קלא אילן בבגדו ואומר תכלת הוא (ב״מ סא:). א״ר חנין רציפורי מעשה בעקרב אחד שהלך לעשות שליחותו של הקב״ה בעבר הירדן, וזימן לו הקב״ה צפרדע אחת ועבר עליה והלך אותו עקרב ועקץ את האדם (במד״ר פי״ח). א״ר יוחנן רגלוהי דבר איניש אינון ערבין ביה לאתר דמיתבעי תמן מובלין יתיה (סוכה נג.). אם ישך הנחש בלא לחש, א״ר אבא בר כהנא לעולם אין הנחש נושך אלא א״כ נלחש לו מלעיל, ואין הארי טורף אלא א״כ נלחש לו מלעיל, ואין המלכות מתגרה בבני אדם אא״כ נלחש לה מלעיל (קהלת רבה פ״י). אפילו ציפורא קלילא מבלעדי שמיא לא מתצדא וכ״ש בר איניש (ירוש׳ שביעית פ״ט א). אפילו ריש גרגותא צב) מן שמיא מנו ליה (ברכות נח.). אין לך כל עשב ועשב מלמטה שאין ממונה עליו מלמעלה, ושומר אותו ומכה עליו ואומר לו גדל! (ב״ר פ״י ו). עמא קטילא קטלת צג), היכלא קלא קלית, קמחא טחינא טחנת (סנהדרין צו:). מי שאמר לשמן וידליק יאמר לחומץ וידליק (תענית כה.). את בנציבין ומצודתך פרוסה בירושלם (פסחים ג:) כל מילי לחוי [ישניה] איניש בנפשיה, בר משחיטה (גיטין נז:). יבוא בעל השור ויעמוד על שורו (סנהדרין יט.). ע״ע אחדות ה׳.

השוואה: ע׳ השתוות

השחתה: ע׳ בל תשחית

השכמה: ע׳ זריזות

השתדלות: משה הקדים ראשים לזקנים, אתם נצבים היום כולכם ראשיכם שבטיכם זקניכם (דברים כט), יהושע הקדים זקנים לראשים שנאמר ויאסוף יהושע את כל זקני ישראל וגו׳ (יהושע כד), משה צפה ברוח הקדש שעתידין ישראל להסתגר [להיות נמסרין] במלכיות וראשיהן עומדים על גביהם [להשתדל לפני המלכות] הקדים ראשים לזקנים (ירוש׳ הוריות פ״ג). לעולם ישתדל אדם לרוץ לקראת מלכי ישראל וכו׳ אפילו לקראת מלכי או״ה (ברכות ט:). במקום שאין אנשים השתדל להיות איש (אבות פ״ב ה). אל תרצה את חבירך בשעת כעסו וכו׳ ואל תשתדל לראותו בשעת קלקלתו (שם פ״ד יח). הוי משתדל עם מי שהשעה משחקת לו (פסחים קיג.). בצדק תשפוט עמיתך וכו׳ עם שאתה בתורה ובמצות השתדל לדונו יפה (שבועות ל.). לא הניח משה זוית ברקיע שלא נתחבט בה (דב״ר פ״ג). כיון שבאו לאותו מעשה [עון העגל] לא הניח משה זוית בקרקע ההר שלא נחבט עליה ומבקש תפלה ורחמים על ישראל (קהלת רבה פ״ד). אין חבוש מתיר עצמו צד) מבית האסורים (ברכות ה.). רהיט בנפא ותובליא צה) ולא אמצי למיתנא (נדרים פט:). ע״ע השתתפות.

השתוות: אדם נברא יחידי בעולם מפני המשפחות שלא יהיו מתגרות זו בזו צו) וכו׳ שלא יהיו הצדיקים אומרים אנו בני צדיקים ואתם בני רשעים (ירוש׳ סנהדרין פד). שומע תפלה עדיך כל בשר יבואו (תהלים סה), בשר ודם אם בא עני לומר דבר לפניו אינו שומע הימנו, אם בא עשיר לומר דבר מיד הוא שומע ומקבלו, אבל הקב״ה אינו כן, אלא הכל שוין לפניו הנשים והעבדים והעניים והעשירים, תדע לך שהרי משה רבן של כל הנביאים כתוב בו מה שכתוב בעני, במשה כתיב תפלה למשה איש האלהים (תהלים צ) ובעני כתיב תפלה לעני כי יעטוף ולפני ה׳ כי ישפוך שיחו (שם קב), זו תפלה וזו תפלה (שמ״ר פכ״א). ר׳ יוחנן מכל מה דהוה אכיל יהיב לעבדיה [הכנעני], והוי קרי עליה (איוב לא) אם אמאס משפט עבדי ואמתי בריבם עמדי וגו׳ הלא בבטן עושני עשהו

צב) אפילו פקיד על בור מים מן השמים הסכימו עליו. צג) נאמר לנבוכדנצר שלא בכחו וגבורתו עשה החורבן, כי כבר נגזרה הגזרה מן השמים. צד) וצריך אחר להשתדל עבורו. צה) מיהר לעלות בסולם על האילן וחבל בידו שתולין בדקל ומושכין להם למטה הענפים שבהן התמרים, ומשל בני אדם הוא: רץ למעלה ולמטה לעסוק ולשנות הלכה ולא איסתייעא מילתא (רש״י), כלומר השתדלותו

ויכוננו ברחם אחד (ירוש' כתובות פ"ד). ר' יוחנן אכל קופד [בשר] ויהיב לעבדיה שתי חמר ויהיב לעבדיה וכו' (שם ב"ק פ"ו). ר' לוי אמר למה אין שמותן של שבטים שוים בכל מקום, אלא שזה מקדים לזה וזה מקדים לזה? שלא יאמרו בני גבירות תחלה ובני השפחות אחרונה, ללמדך שלא היו גדולים אלו מאלו (שמ"ר פ"א). שני שדיך אלו משה ואהרן, מה השדים הללו אין אחת מהן גדולה מחברתה, כך היו משה ואהרן. ר' אבא אמר משל למלך שהיו לו שתי מרגליות טובות ונתנן בכף מאזנים, לא זו גדולה מזו ולא זו גדולה מזו, כך משה ואהרן שוים (שה"ש רבה ד). וילך משה ואהרן וגו' וידבר אהרן (שמות ד), הקיש צז) כתפו לכתפו (שה"ש רבה א). זקנים שבאותו הדור אמרו: פני משה כפני חמה צח), פני יהושע כפני לבנה (ב"ב עה.). גוי אחד שאל את ר' יהושע בן קרחה, כתיב בתורתכם אחרי רבים להטות (שמות טו) ואנו מרובים מכם, מפני מה אין אתם משווים עמנו בע"ז? א"ל יש לך בנים? א"ל הזכרתני צרתי, הרבה בנים יש לי, ובשעה שהם יושבים על שלחני, זה מברך לאלהי פלוני וזה מברך לאלהי פלוני, ואינם עומדים משם עד שמפצעים את מוחם אלו לאלו. א"ל עד שאתה רוצה להשוות אותנו—השווה את בניך תחלה, נדחף והלך לו (ויק"ר פ"ד). כל שיש לו קצבה מן התורה שוה בכל מקום, בת מלכים חמשים בת הדיוטות חמשים [קנס למפתה]; עבד נוקב מרגליות שלשים צט), עבד עושה מעשה מחט שלשים (כתובות מ.). יאמרו כל הסריקין אסורין וסריקי בייתוס ק) מותרין (פסחים לז.). ואהבת לרעך כמוך, כשם שאדם רואה ביתו של עצמו כך יהא רואה ביתו של חבירו, וכשם שאדם רוצה שלא להוציא שם רע על אשתו ובניו כך יהא רוצה שלא להוציא שם רע על אשת חבירו ועל בניו של חבירו (אבות דר"נ פט"ז). ר' יוסי אומר יהא ממון חבירך חביב עליך כשלך, כשם שאדם רואה את ממונו כך יהא רואה ממון חבירו (שם פי"ז). אמר הקב"ה גיהנם חשך דכתיב יהי דרכם חשך וחלקלקות (תהלים לה), ותהום חשך שנאמר והיה במחשך מעשיהם (ישעיה כט), יבא חשך ויכסה חשך שנאמר (קהלת ו) כי בהבל בא ובחשך ילך ובחשך שמו יכוסה (ויק"ר פכ"ז). מה בין פושעי ישראל לנביאי או"ה? (גיטין נז.). ראו מה בין בני לבין חמי? (ברכות ז:). יחזקאל דומה לבן כפר, ישעיה לבן כרך (חגיגה יג:). לא חרבה ירושלם אלא בשביל שהשוו קטן וגדול (שבת קיט:). כתיב הנה המושל עליך ימשול לאמר כאמה בתה (יחזקאל טז), כבת בן אמה, כדור בן נשיא, כמזבח בן כהניו, הכא אמרי לפום גנתא קא) גננא (ב"ר פ"פ). היינו דאמרי אינשי באתרא דמרי תלא ליה זייניה קב) תמן קולבאי רעיא קולתיה תלא (סנהדרין קג.). מרדמי מלתא למלתא (ברכות יט.). אין כל האצבעות שוות (פסחים קיב:). אין כל הכחות שוות (נדה סו.). הגדול לפי גדלו והקטן לפי קטנו (ב"ק פו.). א"ר ברכיה לקבל תורתא קג) טבחא (ב"ר פס"ה). לפום תורא טבחיא (שה"ש רבה ב). אמרי אינשי לפום גמלא קד) שיחנא (כתובות סז.). חמר למרכב או חמר למשתי? (עירובין נג:). ארבעה לצלא קה), ארבעה לצללא (ב"ב ה.). הא זבינא והא מזבנא קו), הא פרגמטיא והא פרגמטוטא (פסיקתא רבתי פכ"א). די לבא מן הדין להיות כנדון (ב"ק כד:). מאי חזית דדמא דידך סומק טפי, דלמא דמא דהאי גברא סומק טפי (סנהדרין עד.). דין של פרוטה כדין של מאה (שם ח.). עד דלא ידע בין ארור המן לברוך מרדכי (מגילה ז:). מילתא דשויא לתרוויהו (ב"ק ס:). ע"ע ד ו מ ה ב ד ו מ ה ל ו; ד מ י ו ן; ש נ ו י ם.

השתחויה: קידה על אפים, כריעה על ברכים, השתחויה זו פשוט ידים ורגלים (שבועות טז:). לא הכל בקימה ולא הכל בהשתחויה (תענית יד.). אלכסנדרוס מוקדון כיון שראה שמעון הצדיק השתחוה לפניו (יומא סט). לוי אחוי קידה קמיה דרבי ואיטלע (סוכה נג.). בביהמ"ק היו עומדין צפופין ומשתחוין רוחים (אבות פ"ה, יומא כא.). ר"ע כשהיה מתפלל בינו לבין עצמו, אדם מניחו בזוית זו ומוצאו בזוית אחרת, וכל כך למה? מפני כריעות והשתחויות (ברכות לו.). אנשי בית שמש כי יראו בארון מתו (ש"א ו)

עלתה בתוהו. צו) שלא תתפאר אחת על חברתה ביחוס, כי אב אחד להן וכולן שוות. צז) שלא הגביה משה את עצמו יותר מאהרן. צח) שעשו השתוות בין תואר משה לתואר חמה ותואר יהושע לתואר לבנה, בהיות משה נותן התורה ויהושע מקבל התורה, וכן השמש משפיע האור והירח מקבלו מהשמש. צט) עבד שנגחו שור בעל השור משלם שלשים שקלים וכל העבדים שווים בזה. ק) לענין מצה בפסח אין עושין סריקין המצויירין בפסח מפני שהאשה שוהת עליהן ומחמיצן, ונחתום אחד בייתוס שמו היה לו דפוס מצוייר שעשה מלאכתו במהירות ואסרוהו ג"כ משום סריקין אחרים. קא) לפי הגן כן הגנן שעובד בו, או לפי הכלה כן חופתה. קב) במקום שהאדון תולה כלי זיינו שם רועה פחות תולה סלו, עה"פ ויבואו כל שרי מלך בבל וישבו בשער התוך (ירמיה לט) והוא לשכת הגזית מקום הסנהדרין, שנהפך למושב לצים לשרי בבל. קג) כנגד גודל השור כן צריך להיות כח הטבח. קד) לפי כח הגמל יטעינוהו משא, כן ראוי לאדם ליתן צדקה לפי עשרו. קה) צלא הוראתו עור וצללא לדעת בעל אוצר לשון חכמים הוא משרש צלל והוא כלי שיר כעין צלצלים ומצלתים, ופירושו יש מי שמבקש ארבעה זוז לקנות לו עור למנעלים או לצורך אחר הכרחי, ויש מי שמבקש לו לקנות כלי שיר לנגן מטוב לב. קו) הנה הממכר והנה המוכר, הנה הסחורה

חד אמר קוצרין ומשתחוין היו (סוטה לה.). תעלה בעידנא סגיד ליה (מגילה טז:). ע"ע כריעה.

השתלשלות: ויבן ה' אלהים את הצלע (בראשית ב), רב ושמואל חד אמר פרצוף וחד אמר זנב (ברכות סא.), ר' ירמיה בן אלעזר אומר דו פרצופין ברא הקב"ה באדם שנאמר אחור וקדם צרתני (ברכות סא.). אשר קומטו בלא עת נהר יוצק יסודם (איוב כב), א"ר שמעון החסיד אלו תשע מאות ושבעים וארבעה דורות שקומטו להבראות קודם שנברא העולם ולא נבראו וכו' (חגיגה יד.). בשעה שברא הקב"ה את העולם היה מרחיב והולך כשתי פקעיות של שתי, עד שנער בו הקב"ה והעמידו (ב"ר פ"י ג). וגם אחר היצירה צריכין הרבה דברים עשייה, כגון החרדל צריך למתוק, החטים צריכין להטחן, ואפילו אדם צריך תיקון—במילה (ב"ר פי"א ז). אתמול אפרוח עכשיו ביצה (ב"ר פל"ז). אתמול מלאך והיום שוטה (שמ"ר פל"א). האי צורבא מרבנן דמי לפרצידי דתותי קלא קז), דכיון דנבט נבט (תענית ד.). ע"ע הפוכים.

השתתפות: ר"א בן עזריה אומר אם אין תורה אין דרך ארץ ואם אין ד"א אין תורה, אם אין חכמה אין יראה ואם אין יראה אין חכמה, אם אין בינה אין דעת ואם אין דעת אין בינה, אם אין קמח אין תורה ואם אין תורה אין קמח (אבות פ"ג). שה פזורה בישראל (ירמיה נ), נמשלו ישראל לשה, מה שה זה לוקה על ראשו או באחד מאבריו וכל אבריו מרגישים, כך הן ישראל, אחד מהם חוטא וכולן מרגישים, הה"ד האיש אחד יחטא ועל כל העדה תקצוף (במדבר יז). משל לבני אדם שהיו יושבין בספינה, נטל אחד מהן מקדח והתחיל קודח תחתיו, אמרו לו חביריו מה תעשה? א"ל מה איכפת לכם לא תחתי אני קודח? אמרו לו שהמים עולין וצופים עלינו את הספינה (ויק"ר פ"ד). אמרי אינשי אי דלית דורא דלינא, קח) ואי לאו לא דלינא, (שופטים ד) אם תלכי עמי והלכתי ואם לא תלכי עמי לא אלך (ב"ק צב:). אלמלא דוד לא עשה יואב מלחמה ואלמלא יואב לא עסק דוד בתורה (סנהדרין מט.). ע"ע ערבות.

התאבקות: ע' אתליטין

התאמצות: ע' השתדלות

התבוללות: רבנן פתחין פתחא להאי קרא בה' בגדו כי בנים ילדו עתה יאכלם חדש את חלקיהם (הושע ה) ללמדך כשמת יוסף הפרו ברית מילה, אמרו נהיה כמצריים! מכאן אתה למד שמשה מל אותן ביציאתן ממצרים, וכיון שעשו כן הפך הקב"ה האהבה שהיו המצריים אוהבים אותו לשנאה שנאמר הפך לבם לשנוא עמו להתנכל בעבדיו (תהלים קה), ויקם מלך חדש שנתחדשו גזרותיו (שמ"ר פ"א י). ריש לקיש בשם ר' ינאי אמר, שתף הקב"ה שמו בישראל. משל למלך שהיה לו מפתח קטן לפלטרין שלו, אמר אם אני מניחו כמות שהוא נאבד מידי, אלא הריני עושה לו שלשלת גדולה שאם אבד תהא מוכחת עליו, כך אמר הקב"ה אם אני מניח את ישראל כמות שהם יהיו נבלעים בין האומות, אלא הריני משתף שמי הגדול ביניהם והם חיים, כמו שכתוב ושמע, הכנעני וגו' והכריתו את שמנו ומה תעשה לשמך הגדול המשותף בנו, מיד ויאמר ה' אל יהושע קום לך (ירוש' תענית פ"ב). הן עם לבדד ישכון ובגוים לא יתחשב (במדבר כג), מהו „הן"? כל האותיות מזדווגין חוץ משתי אותיות הללו, כיצד? א' ט' הרי י', ב' ח' הרי י', ג' ז' הרי י', ד' ו' הרי י', נמצא ה' לעצמה. וכן האות נ' אין לה זוג, כיצד? י' צ' הרי ק', כ' פ' הרי ק', ל' ע' הרי ק', מ' ס' הרי ק', נמצאת נ' לעצמה. אמר הקב"ה כשם ששתי אותיות הללו אינן יכולין להזדווג עם כל האותיות אלא הן לעצמן, כך ישראל אינן יכולין להדבק עם כל האומות אלא לעצמן הן מפורשים וכו' (שמ"ר פט"ו). א"ל קיסר לר' תנחום תא ליהוו כולן לעמא חד, אמר לחיי! אנן דמהלינן לא מצינן מיהוי כותייכו, אתון מהליתו והוו כוותן (סנהדרין לט.). יבא המלך והמן אל המשתה, ת"ר מה ראתה אסתר שזימנה את המן? ר' יהודה אומר כדי שלא יכירו בה שהיא יהודית (מגילה טו:). ארבע מאות עבדים היו לו לפשחור בן אימר וכולם נטמעו בכהונה (קידושין ע:). ויכפרו כולם ויאמרו אין לנו חלק באלהי ישראל (ברכות סג:). זית רענן יפי פרי תואר קרא ה' שמך (ירמיה יא), מה ראה ירמיה למשול ישראל לזית? אלא כל המשקין מתערבים זה בזה והשמן אינו מתערב אלא עומד לעצמו, כך ישראל אינן מתערבין עם הגוים שנאמר (דברים ז) לא תתחתן בם (שמ"ר פל"ו א). ישראל אין להם בטלה עולמית (מנחות נג.). ע"ע ישראל ואומות העולם.

התגברות: מלך שבחיות ארי, מלך שבעופות נשר, ואדם מתגאה עליהן והקב"ה מתגאה על כולן וכו' (חגיגה יג:). ארבעה מיני גאים נבראו בעולם גאה שבבריות אדם, גאה שבעופות נשר, גאה שבבהמות שור, גאה שבחיות ארי, וכולן נטלו מלכות ונתנה להן גדולה (שמ"ר פכ"ג). ארבעה עשר דברים קשין זה מזה וכולן מתגאין זה מזה: הארץ על התהום, ההרים על הארץ, הברזל על ההרים, האש

והנה הסותר. קז) דומה לגרעין הזרע כיון שהתחיל לעלות עולה למעלה למעלה, כך הת"ח כיון שיצא שמו בעולם הוא הולך וגדול. קח) אם תדלה המשוי עמי אעזור לך לשאת עמך.

על הברזל, המים על האש, העננים על המים, הרוח על העננים, הכותל על הרוח, האדם על הכותל, הצרה על האדם, היין על הצרה, השינה על היין, החולי על השינה ומלאך המות על החולי, ואשה רעה קשה מכולן (קהלת רבה ז׳ פסוק ומוצא אני מר וגו׳). אוי לו לאדם שפגע בו ערוד, ואוי לו לערוד שפגע בו ר׳ חנינא בן דוסא (ברכות לג.). אוי לו לאדם שנשכו חברבר ואוי לו לחברבר שנשך את ר״ח בן דוסא (ירוש׳ ברכות פ״ה ה). ארכביה קט) אתרי רכשי (כתובות נה.). אמרי אינשי מכתבא גללא בזע קי) רגלא בחבריה ידע (ע״ז כב:). א״ר לוי משל לנפח שהיה פתוח באמצע פלטיא ופתח בנו הזהבי פתוח כנגדו, וראה חבילות חבילות של קוצים נכנסו למדינה, אמר [הנפח] אנה יכנסו כל החבילות הללו? והיה שם פקח אחד א״ל מאלה אתה מתיירא? ניץ אחד יוצא משלך וניץ אחד משל בנך ואתה שורפן. כך כיון שראה יעקב אבינו עשו ואלופיו נתיירא, א״ל הקב״ה מאלה אתה מתיירא? ניץ אחד משלך וניץ אחד משל בנך ואתה שורפן כולם, הה״ד (עבדיה א) והיה בית יעקב אש ובית יוסף להבה וגו׳ (ב״ר פפ״ד). ע״ע גבורה.

התול: חמשה דברים צוה כנען את בניו אהבו זה את זה, ואהבו את הגזל, ואהבו את הזמה, ושנאו את אבותיכם ואל תדברו אמת (פסחים קיג:). אליעזר עבד אברהם אתרמי התם [לסדום] פרעוהו [פצעוהו], אתא לקמיה דינא, א״ל הב ליה אגרא דשקל לך דמא [דמי הקזה], שקל גללא פרעוהי איהו לדיינא, אמר מאי האי?! א״ל אגרא דנפק לי לי מינך הב ניהליה להאי, וזוזי דידי בדקיימי קיימי.— הויא להו פורייתא [מטה] דהוו מגני עלה אורחין, כי מאריך גייזי ליה כי גוץ מתחין ליה, אליעזר עבד אברהם איקלע להתם אמרו ליה קום גני אפוריא, אמר להון נדרא נדרי מן יומא דמיתת אמי לא גנינא אפוריא (סנהדרין קט:). מטרונה אמרה לר׳ יוסי אלהי גדול מאלהיך, א״ל למה? אמרה לו בשעה שנגלה אלהיך למשה בסנה הסתיר משה פניו, אבל בשעה שראה את הנחש שהוא אלהי מיד וינס משה מפניו, אמר לה תיפח עצמותיה! בשעה שנגלה אלהינו בסנה לא היה מקום לברוח, אנה היה בורח, לשמים או לים או ליבשה? מה נאמר באלהינו (ירמיה כג) הלא את השמים ואת הארץ אני מלא נאם ה׳, אבל הנחש שהוא אלהיך, כיון שאדם בורח ממנו שתים או שלש פסיעות יכול להנצל ממנו, לכך כתיב וינס משה מפניו (שמ״ר פ״ג). מעשה בסבטא בן אלס שהשכיר חמורו לנכרית אחת, כיון שהגיע לפעור אמרה לו המתין עד שאכנס ואצא, לאחר שיצאה אמר לה אף את המתיני לי עד שאכנס ואצא, אמרה לו ולא יהודי אתה? אמר לה ומאי איכפת לך? נכנס פער בפניו וקינח בחוטמו [של פעור] והיו משרתי ע״ז מקלסין לו ואומרים מעולם לא היה אדם שעבד לזו בכך (סנהדרין סד.). אמר להן נביא לישראל חזרו בתשובה אבותיכם שחטאו היכן הם? אמרו להן ונביאכם שלא חטאו היכן הם? (סנהדרין קב.). באו ונחזיק טובה לאבותינו, שאלמלא הן לא חטאו אנו לא באנו לעולם (ע״ז ה.). מעשה ברבי יהושע שהיה מהלך בדרך וכו׳ כיון שנכנס לעיר מצא תינוקת עומדת וממלאת מים מן המעיין, אמר לה השקיני מים, אמרה ליה לך ולחמורך. כיון ששתה ופנה לילך אמר לה בתי! עשית כמעשה רבקה, אמרה ליה אני עשיתי כמעשה רבקה אבל אתה לא עשית כמעשה אליעזר (איכה רבתי פ״א). א״ל כופר לרבן גמליאל אלהיכם גנב הוא דכתיב ויפל ה׳ אלהים תרדמה על האדם ויישן, אמרה ליה ברתיה שבקיה דאנא מהדרנא ליה. אמרה ליה לסטים באו עלינו הלילה ונטלו ממנו קיתון של כסף והניחו לנו קיתון של זהב, אמר לה ולוואי שיבא אלינו בכל יום! אמרה ליה ולא יפה היה לו לאדם הראשון שנטלו ממנו צלע אחת ונתנו לו שפחה לשמישו? (סנהדרין לט.). א״ל כופר לר״ג כתיב (תהלים קמז) מונה מספר לכוכבים, מאי רבותיה אנא מצינא למימני כוכבי וכו׳ א״ל אימא לי כביך ושיניך [שינים גדולים וקטנים] כמה הוה? שדא ידיה לפומיה וקא מני להו, א״ל דאיכא בפומך לא ידעת, דאיכא ברקיע ידעת? (שם). א״ל קיסר לר׳ תנחום תא ליהוי כולן לעמא חד, א״ל לחיי! אנן דמהלינן לא מצינן מיהוי כוותייכו, אתון מהליתו והוו כוותן (שם). תרי צדוקי חד שמיה ששון וחד שמיה שמחה, א״ל ששון לשמחה אנא עדיפנא מינך דכתיב ששון ושמחה ישיגו (ישעיה יב) ששון ברישא, א״ל שמחה לששון אנא עדיפנא מינך דכתיב שמחה וששון ליהודים (אסתר ה). א״ל ששון לשמחה חד יומא שבקוך ושויוך פרוונקא דכתיב כי בשמחה תצאו (ישעיה נה). א״ל שמחה לששון חד יומא שבקוך ומלי בך מיא דכתיב ושאבתם מים בששון (ישעיה יב). א״ל ששון לר׳ אבהו עתידיתו דתמלו לי מיא לעלמא דאתי דכתיב ושאבתם מים בששון, א״ל אי הוה כתיב לששון כדקאמרת, השתא דכתיב בששון, משכיה דההוא גברא משווינן ליה גודא [נוד] ומלינן ביה מיא (סוכה מח:). ר׳ מאיר איקלע בפונדקי, ובעל הפונדק היה חבר ללסטים, והיה רגיל ללוות את האורחים בלילה ולמוסרם ללסטים, וכן רצה לעשות עם ר״מ, אך ר״מ התחכם

קט) רוכב על שני סוסים שיש לו שני כחות, כלומר מתגבר בשני מיני קנינים. קי) עט ברזל רושם את הגלל שהוא אבן שיש כי הברזל קשה ממנו, וכן רכיל ובליעל מכיר את חבירו וירא מפניו פן יתגבר עליו.

עליו ואמר כי הוא מחכה על אחיו שילך עמו, אמר ליה ואן הוא? אמר ליה בכנישתא, א"ל ומה שמיה ואנא אזיל וקרי ליה, א"ל „כי טוב". כל ההוא ליליא אזל ההוא פונדקא צוח על תרעא דכנישתא כי טוב, כי טוב! ולא הוה שום בר נש עני ליה. בצפרא קם ר"מ ושוי חמריה דיזיל ליה, א"ל ההוא פונדקא אן הוא ההוא אחוך דאמרת? א"ל הוא אתא ליה, וירא אלהים את האור קיא) כי טוב (ב"ר פצ"ב). א"ל ר' חייא לר"ש בר רבי אלמלא אתה לוי פסול אתה מן הדוכן משום דעבי קלך, אתא אמר ליה לאבוה, א"ל זיל אימא ליה כשאתה מגיע אצל וחכיתי לה' (ישעיה ח) לא נמצאת קיב) מחרף ומגדף? (מגילה כד:). אוקיר לאסיא [רופא] עד דלא תצטריך ליה (ירוש' תענית פ"ג ו). משל לאדם שנשברה רגלו וחיתה, מצאו רופא ואמר לו: כלך אצלי שאני שוברה וארפאנה (מ"ק כא:). אמת אמת תרי זימנא, אמר רבה כל. אמת אמת תפסיה להאי? (ברכות יד:). אנא מחזיק טיבו לראשי, דכד הוי מטי מודים הוא כרע מגרמיה (ירוש' ברכות פ"ב ד). והאידנא דדרשו בו רבים שומר פתאים ה' (יבמות סב.). קרי שמואל עליה [אחיו פנחס] פסחים קיג) בזוו בז (בכורות לט.). הטל להם מים בספל קיד) וקעקע להם כתרנגולים (קידושין לא.). א"ל שריתוה? יהא רעוא דתשרו תרבא: (שבת קלו:). לענין שלא לשתות כוס בבת אחת, לא אמרו בכוסך קטן ויינך מתוק וכריסי רחבה (פסחים פו:). רב הוה מיפטר מרבי חייא אמר ליה, רחמנא ליצלך ממידי דקשה ממותא. ומי איכא מידי דקשה ממותא? נפק דק ואשכח (קהלת ז) ומוצא אני מר ממות את האשה (יבמות סג.). ר"א אומר [על בעל אגרוף] אין לו תקנה אלא קבורה שנאמר איש זרוע לו הארץ (סנהדרין נח:). משל לשלחני שהיה משקר במשקלות [של מטבעות] הרגיש בו בעל השוק, ואמר לו מה אתה משקר במשקל? אמר לו כבר שלחתי דורון לביתך (במד"ר פ"כ). ההוא דהוה קאמר ואזיל: דאזיל מבי דינא שקל גלימא ליזמר זמר קטו) וליזול באורחא (סנהדרין ז.). חי אני נאם ה' אלהים אם לא ביד חזקה ובזרוע נטויה ובחמה שפוכה אמלוך עליכם (יחזקאל כ), וא"ר נחמן כל כי האי ריתחא לירתח קודשא בריך הוא עלן וליפרוקינן (ר"ה לב:). אין בן דוד בא עד שיתייאשו מן הגאולה. ר' זירא כי הוה משכח רבנן דמתעסקי ביה [בגאולה], אמר להו במטותא מינייכו לא תרחקוה (סנהדרין צז.). א"ל ההוא מין לרבי אבהו אימתי אתי משיח? א"ל ליכי חפי להו השוכא להנהו אינשי דכתיב (ישעיה ס) כי הנה החשך יכסה ארץ וערפל לאומים ועליך יזרח ה' (סנהדרין צט.). א"ל שבור מלכא לשמואל אמריתו משיח על חמרא אתי, אישדר ליה סוסיא ברקא קטז) דאית לי, א"ל מי אית לך חיור גווני? (שם צח.). ע"ע בדיחותא.

התחברות: טובים השנים מן האחד, טובים השנים שהם יגעים בתורה מן האחד, שעוסק זה לעצמו וזה לעצמו, כי אם יפולו האחד יקים את חבירו, שאם שכח אחד מהם הלכה חבירו מחזירה, והחוט המשולש לא במהרה ינתק, זה הרב שהוא מחזיר להם טעותן (קהלת רבה פ"ד). משל למלך שהיה לו פרדס ומסרו לאריס, והיו בו שני אילנות כרוכים זה לזה בכרך אחד, אחד של סם חיים ואחד של סם מות, אמר אותו אריס אם אשקה אני זה של סם חיים זה של סם מות שותה עמו, אם איני משקה זה של סם מות היאך זה של סם חיים חי? חזר ואמר אנא אריס, עביד אנא אריסותי ומאי דהאני למר דפרדיסא למיעבד יעביד ליה. כך אברהם בירך את יצחק וישמעאל, ויצחק היה מברך שני בניו יעקב ועשו (ב"ר פס"א). ויאמר מואב אל זקני מדין, והלא את מוצא שמדינים נלחמים עם המואבים שנאמר המכה את מדין בשדי מואב (בראשית לו) והשנאה ביניהם מעולם? משל לשני כלבים שהיו מריבים זה עם זה, בא זאב על אחד מהן, אמר השני אם איני עוזרו היום הוא הורג את זה ולמחר יבא עלי, לפיכך נתחברו שניהם על הזאב, כך נתחברו מואב עם מדין (במד"ר פ"כ). כך היו נקיי הדעת שבירושלם עושין: לא היו חותמין על השטר אלא א"כ יודעין מי חותם עמהן, ולא היו יושבין בדין אא"כ יודעין מי יושב עמהן, ולא היו נכנסין בסעודה אא"כ יודעין מי מיסב עמהן (סנהדרין כג.). הוי מתחמם כנגד אורן של חכמים וכו' (אבות פ"ב). כשהן מהלכין זה עם זה קשר עמו חיבה (קהלת רבה פי"א). משל הדיוט

קיא) האור הוא שמירה גדולה נגד הגנבים. קיב) שהיה קורא לחית"ן היהי"ן ונראה כמאמר והכיתי (רש"י). כנראה היה ר"ש חזן עובר לפני התיבה, וכמו שאמרו לפני זה אין מורידין לפני התיבה וכו' ור"ח היה מהתל בו כי קולו איננו ערב, וכאשר התאונן ע"ז לפני אביו, אמר לענות לו בדרך התול כי יותר ראוי לחזן לדקדק בבטוי האותיות שלא להחליף בין ה' לבין ח' כמו שהורגל ר"ח. קיג) ששאלו פנחס לשמואל שאלה שאינו יכול להשיבו. קיד) וקרקר להם, השיבו בלשון שחוק (רש"י). על השאלה אם האב אומר לבנו השקוני מים וכן האם, מי קודם? ומיירי שהיא גרושה, והשיב שיטול מים בספל ויקרקר להם כמו שעושין לתרנגולים. קטו) מי שנתחייב בבי"ד ונטלו טליתו לפריעת בעל חובו, יזמר זמר וילך לדרכו, ויתן תודה כי לא הורע לו מזה. קטז) סוס ברוק לרוץ, כי היה מלגלג עליו שיהיה רוכב על החמור. והוא השיבו היש לך סוס בעל מאה גוונין, חיור מאה בלשון פרסי ובמלתא בעלמא דחייא (רש"י). ונראה כי השיבו היש לך סוס חיור במראה לבן? המורה על טהרת הענין ולא על

אומר עבדא דמלכא מלכא, הדבק לשיחן [איש חם] וישחון לך (ב"ר פט"ז). הדבק לשחוור וישתחוו לך (ספרי דברים ו). אמרי אינשי זיל לגבי דהינא קיז) ואידהן (שבועות מז:). בתר מרי נכסי ציבי משוך קיח) דכתיב (בראשית יג) וגם ללוט ההולך את אברם היה צאן ובקר ואהלים (ב"ק צג.). אלמלא דוד לא עשה יואב מלחמה, ואלמלא יואב לא עסק דוד בתורה (סנהדרין מט.). מלמד שנתקבצו כל אותן אבנים למקום אחד וכל אחת ואחת אומרת עלי יניח צדיק זה את ראשו, תנא וכולן נבלעו באחד (חולין צא:). חברו עלי תלמידיו כתרנגולים של בית בוקיא ולא הניחוני וכו' (יבמות פד.). כל המחובר לו הרי הוא כמוהו (שבת מח:). כל המחובר לטמא טמא, ולטהור טהור (ב"ק צב:). מאן דמתחבר לחייבא סופיה למהך אבתריה ולהתענש בגניה (זהר פ' לך). המדבק בעוברי עבירה אע"פ שלא עושה כמעשיהם הרי זה מקבל פורענות כיוצא בהם (אדר"נ פ"ל). אוי להם לרשעים ולדובקיהם (ילקוט תורה רצא). אמרי אינשי מטייל ואזיל דקלא בישא גבי קינא דשרכי קיט). דבר זה כתוב בתורה ושנוי בנביאים ומשולש בכתובים, דכתיב וילך עשו אל ישמעאל ויקח את מחלת בתו (בראשית כח), וכתיב ויתלקטו אל יפתח אנשים רקים ויצאו עמו (שופטים יא), וכתיב כל עוף למינו ישכון בני אדם ברומה לו (בן סירא), ואמר ר"א לא לחנם הלך זרזיר אצל עורב אלא מפני שהוא מינו (ב"ק צב:). ר"מ אומר כתיב וישב ממזר באשדוד (זכריה ו) מוליכין טינה אצל טינה קכ) וסריות אצל סריות (ירוש' קידושין פ"ג טו). אמר להו לאו אמינא לכו לא תיתלו ביה בוקי סריקי [אנשים ריקים] ברב נחמן? הכי אמר ר"נ וכו' (ב"ב ז.). אם כן ענש הכתוב לנטפל לעוברי עבירה כעוברי עבירה, על אחת כו"כ ישלם שכר לנטפל לעושי מצוה בעושה מצוה (מכות פ"א ז). חלבנה ריחה רע קכא) ומנאה הכתוב עם סממני הקטרת (כריתות ו:). שלח לך אנשים וגו' למה"ד לעשיר שהיה לו כרם, כשהיה רואה שהיין יפה היה אומר הכניסו [לפועליו] את היין לביתו, וכשהיה רואה שהיין חומץ היה אומר הכניסו את היין לבתיכם. כך הקב"ה כשראה הזקנים שמעשיהם בירים קרא אותן על שמו שנאמר אספה לי שבעים איש (במדבר יא), וכשראה את המרגלים שהן עתידין לחטוא קרא אותן לשמו של משה, שלח לך אנשים (במד"ר פטז). היכי דנשקא ארעא ורקיע אהדדי (ב"ב עד.). אורחא רחיקא צוותא קכב) בסימא (סוכה נב.). אמר לה מאי נפקא לך מיניה? מיני ומינך יתקלס עילאה (סוטה מ.). תלי תניא בדלא תניא (שבת כב.). תניא באשלי רברבי (ביצה כז.). דלא לימא כך עושין לבני לויה? (חולין ז.). בשעת פטירת עקביה בן מהללאל אמר לו בנו, אבא פקוד עלי חבירך, אמר לו איני מפקיד. א"ל שמא עילה מצאת בי? א"ל לאו, מעשיך יקרבוך ומעשיך ירחקוך (עדיות פ"ה ז). ע"ע ח ב ר ה.

התחזקות: ע' גבורה

התחלה וגמר: כל המתחיל במצוה ואינה גומרא אינה נקראת על שמו (תנחומא וישב יג). כל העושה דבר ולא גמרו ובא אחר וגמרו מעלה עליו הכתוב על שגמרו (סוטה יג:). א"ר חייא בר אבא כל מי שמתחיל במצוה ואינה גומרה גורם שיקבור אשתו ובניו, וממי את למד מיהודה, שהתחיל במצוה ולא גמרה. כיצד? בשעה שבא יוסף אצל אחיו ובקשו להרגו עמד יהודה ולא הניחן ואמר מה בצע כי נהרוג את אחינו (בראשית לו), ושמעו לו מפני שהיה מלך עליהן, ואילו אמר להן נחזירנו אצל אבינו היו שומעין לו, וע"י שהתחיל במצוה ולא גמרה קבר את אשתו ושני בניו (דברים רבה פ"ח). א"ר לוי כל מי שמתחיל במצוה ובא אחר וגומרה נקראת על שמו שגמרה. כיצד? משה התחיל במצוה שנטל עצמותיו של יוסף עמו (שמות יג), וע"י שלא הכניסן לא"י נקראת על שמן של ישראל שקברו אותן, שנאמר ואת עצמות יוסף אשר העלו בני ישראל ממצרים קברו בשכם (יהושע כד), אשר העלה משה ממצרים אין כתיב כאן אלא אשר העלו בני ישראל (שם). ע"ע ס י ו ם; ת ח ל ה ו ס ו ף.

התחלפות: צבוע [עיט צבוע] זכר לאחר שבע שנים נעשה עטלף, עטלף לאחר שבע שנים נעשה ערפד, ערפד לאחר שבע שנים נעשה קימוש, קימוש לאחר שבע שנים נעשה חוח, חוח לאחר שבע שנים נעשה שד (ב"ק טז.). יוסטא חייטא דציפורי סלק למלכותא [רומי] ואתקבל למלכא, א"ל מלכא שאל שאלה ואתן לך, א"ל הב דוכסותא דגבן [ממשלה על ציפורי] נסב דוכסותא ונחת לשוקא, הוו אילין דחכמין [ידעין] ליה אמרין: הוא, הוא! ומנהון אמרין לית הוא הוא. אמר להון חד כדין הוא עבר בשוקא אי הוה מסתכל לההוא מסטוביתא [מושב החייטות] דהוה נהוג ומחייט עלה—הוא הוא, ואי לא—לית הוא. עבר בשוקא ושרי מסתכל לההוא מסטבותא וחכמוניה [הכירוהו] דהוא הוא. א"ל אתון תמהין עלי ואנא תמה עלי יותר מנכון, וקרי עליה לא ידעתי נפשי שמתני וגו' (שה"ש רבה פ"ו סוף). ע"ע ה פ ו כ י ם.

מריצותו כי בשובה ונחת יושעון. קיז) אם תגע באיש **שמן תשמן גם אתה.** קיח) אחרי בעל נכסים תמשוך עצים ותלך אחריו, שהוא בר מזל וע"י התחברותו תתעשר גם אתה. קיט) אילנות בטלים, דרך דקל רע ליגדל בצד אילן סרק. קכ) דומן יובילו למקום אשפה וקוצים למקום קוצים, כלומר כל איש יתחבר לדומה לו. קכא) וכן ישראל אפילו פושעים הם נמנים בכלל ישראל. קכב) כשהדרך

התחרות: אין לך אדם אוהב את בן אמנותו, אבל החכם אוהב בן אמנותו, והקב"ה אוהב את בן אמנותו שנאמר (תהלים יא) כי צדיק ה' צדקות אהב ישר יחזה פנימו (ב"ר פל"ב ב). כי את רגלים רצתה וילאוך ואיך תתחרה את הסוסים (ירמיה יב). משל לאדם אחד שאמר יכול אני לרוץ שלש פרסאות לפני הסוסים בין ביצעי המים, נזדמן לו רגלי אחד רץ לפניו שלשה מילין ביבשה ונלאה, אמרו לו ומה לפני רגלי כך, לפני הסוסים על אכו"כ, ומה שלשה מילין כך שלש פרסאות על אכו"כ, ומה ביבשה כך בין ביצעי המים על אכו"כ (סנהדרין צו.). מוביל־נא מאניה אבתריה לבי מסותא (עירובין כז:).

התמנות: ואשר ימלא את ידו לכהן תחת אביו, מלמד שהבן קודם לכל אדם, יכול אע"פ שאין ממלא מקומו של אביו [בחכמה ומדות]? ת"ל ואשר ימלא את ידו, בזמן שהוא ממלא מקומו הוא קודם, ואם לאו יבא אחר וישמש תחתיו (ספרא פ' אחרי מות) תניא חכם שנתמנה מוחלין לו על כל עונותיו קכג), מאי טעמא דכתיב והדרת פני זקן ויראת מאלהיך, וכתיב בתריה וכי יגור אתך גר (ויקרא יט), מה גר מוחלין לו על כל עונותיו אף חכם שנתמנה מוחלין לו (ירוש' בכורים פ"ג ג). בשעה שהזקן נתמנה [לאב בית דין] אומר לו הקב"ה, עד שלא נתמנית לא היית ערב על הצבור, עכשיו שנתמנית נעשית ערב וכו'. שלא תאמר על הטמא טהור ועל הטהור טמא, על האסור מותר ועל המותר אסור (מדרש תהלים מזמור ח). המתמנה [נשיא או דיין] בכסף, אין עומדין מפניו ואין קורין אותו „רבי" והטלית שעליו כמרדעת של חמור (ירוש' בכורים פ"ג ג). ר"ח בר סיסי מפצע קיצין [בוקע עצים], א"ל רבי לית הוא כבודך, א"ל ומה ניעביד ולית לי מאן דמשמשני, א"ל אין לא הוה לך מאן דמשמשך לא מקבלה עליך קכד) מתמנייא (ירוש' סנהדרין פ"ב). ע"ע שררה.

התנצלות: כיון שאמר לו הקב"ה [לקין] אי הבל אחיך, א"ל לא ידעתי השומר אחי אנכי, אתה הוא שומר כל הבריות ואתה מבקשו מידי? משל למה הדבר דומה לגנב שגנב כלים בלילה ולא נתפש, לבקר תפשו השוער, א"ל למה גנבת את הכלים? א"ל אני גנב ולא הנחתי אומנתי, אבל אתה אומנתך בשער לשמור למה הנחת אומנתך? ועכשיו אתה אומר לי כך! אף קין כך אמר, אני הרגתי אותו כי בראת בי יצר הרע, אתה שומר את הבל ולי הנחת אותו להורגו? אתה הוא שהרגתו קכה) שנקראת „אנכי", שאילו קבלת קרבני כמותו לא הייתי מתקנא בו, מיד השיבו מה עשית קול דמי אחיך צועקים אלי, צועקים עלי וכו' (תנחומא). אל תדין את חבירך עד שתגיע למקומו (אבות פ"ב ד). מנשה איתחזי ליה בחלמא לרב אשי, א"ל מאחר דחכימתו כולי האי מ"ט קא פלחיתו לע"ז? א"ל אי הוות התם הוות נקיטנא בשיפולי גלימא קכו) ורהטת אבתראי (סנהדרין קב:). אפילו דבר עבירה קכז) יפה בעתו (קהלת רבה פ"ג). פעמים שבטולה של תורה זהו יסודה (מנחות צט:). מוטב שתעקר [אות אחת מן] תורה ואל תשתכח תורה מישראל (תמורה יד:). אדם צריך לצאת ידי הבריות כדרך שהוא צריך לצאת ידי המקום וכו' (ירוש' שקלים פ"ג). ע"ע סניגור וקטיגור.

התנשאות: ע' שררה

התערבות: אם חברים מתלחמים [מתווכחים], אתם מה איכפת לכם? (ירוש' מ"ק פ"ג א). אם ת"ח מנצחים זה את זה בהלכה, אתם מה טיבכם? (ב"מ נט:). אי מר רבה אנת תלמידא קכח), ואי מר רבה אנת תלמידא (סנהדרין קט:). באתר דזקוקין דנורא ובעורין דאשא קכט) מאן מעייל בר נפחא לתמן? (ב"מ פה:, קהלת רבה פ"ט). ע"ע מחלוקת.

התפארות: אמרו לו [לרבי] מקום שאבותיך ואבות אבותיך נהגו בו איסור אתה תנהג בו היתר? אמר להם מקום הניחו לי אבותי להתגדר בו (חולין ו: ז.). העטרה הזאת הניח הקב"ה לנו להתעטר בה (ירוש' דמאי פ"ב א). אחות משה החזירה על כל חמצריות להניק אותו ופסל את כולן, ולמה פסלן? אמר הקב"ה זה עתיד לדבר עמי, למחר תהא מצרית אומרת זה שמדבר עם השכינה אני הניקתיהו (שמ"ר פ"א). כהדא צרצרא דמתגלגא קל) בדיליה ובלא דיליה (אסתר רבה פ"ג).

רחוקה נעים ללכת יחדו בחברותא. קכג) כדי שלא יוכלו בוחריו להזכיר לו עונות ראשונים. קכד) אם אין ל־שמש לעשות עבודתך הפחותה לא היה לך לקבל התמנות הדיינות, שאין לדיין להתבזות במלאכה פחותה לעיני הרואים. קכה) ר"ל שגרם בהריגתו, וטעה שלא ידע כי הבחירה חפשית, ואדם מועד לעולם. קכו) היית מגביה שפת מעילך מבין רגליך כדי שתהא קל לרוץ אחרי ולעשות כמעשי, כך היה גדול כח המושך של ע"ז בימים ההם. קכז) ע"ד עת לעשות לה' הפרו תורתך, או כי הכוונה על המאמר הרואה שיצרו מתגבר עליו ילך למקום שאין מכירין אותו וכו' (מגילה טו:), אבל אין לומר כי הכוונה שהתכלית מקדש את האמצעיים, כי מצוה הבאה בעבירה אסורה. קכח) אם זה יהיה הרב או זה, אחת הוא לך כי אתה תשאר תלמיד לאחד מהם, ולמה לך להתערב במחלקותם? קכט) במקום רשפי אש וגחלים בוערות מי יביא שמה את הבר נפחא לנפוח באש פחם? קל) מתפאר, עוף ידוע המתקשט.

התפרדות: ויגדלו הנערים [יעקב ועשו], ר' לוי אמר משל להדס ועצבונית שהיו גדלים זה על גבי זה, וכיון שהגדילו והפריחו זה נותן ריחו וזה חוחו (ב"ר פס"ג). אם ראית שני בני אדם שמתגרים זה בזה, שמץ פסול יש באחד מהם ואין מניחים אותו לידבק בחבירו (קידושין עא:). מנע רבים מתוך ביתך ולא הכל תביא אל ביתך (סנהדרין ק:). אין ארור מתדבק בברוך (ב"ר פנ"ט). שלשה אין ממצעין ולא מתמצעין: הכלב והדקל והאשה (פסחים קיא.). הרחק משכן רע ואל תתחבר לרשע (אבות פ"א). אין שני זרזורים קלא) ישנים על דף אחד (ב"ר פע"ה). אשתרי חד חבל, אשתרי תרין חבלים (ויק"ר פי"ד). כי שכיב אנטונינוס אמר רבי נתפרדה קלב) חבילה (ע"ז י:). אנן בדידן ואינהו בדידהו (ברכות ח.). ע"ע התחברות; השתתפות.

התראה: אמר עולא מנין להתראה מן התורה? שנאמר ואיש אשר יקח את אחותו וגו' וראה את ערותה (ויקרא כ), אטו בראיה תליא מלתא? אלא עד שיראוהו טעמו של דבר וכו'. דבי חזקיה תני וכי יזיד איש על רעהו להרגו בערמה (שמות כא) שהתרו בו ועדיין הוא מזיד (סנהדרין מ:). א"ר נחמן בר יצחק אין קינוי [בסוטה] אלא לשון התראה וכו' (סוטה ג.). אין עונשין אלא א"כ מזהירין (סנהדרין נו:). לא ענש אלא אא"כ הזהיר (יומא פ"א). אין עונשין את האדם עד שמזהירין אותו (ספרי שופטים קעג). קשה לפני הקב"ה לפשוט ידו באדם זה, אלא מתרה אותו ומלקה ביתו, שנאמר ונתתי נגע צרעת בבית ארץ אחוזתכם (ויקרא יד) חזר בו יפה, ואם לאו מלקה את בגדו שנאמר והבגד כי יהיה בו נגע צרעת, חזר בו יפה ואם לאו באין [הנגעים] על גופו שנאמר אדם כי יהיה בעור בשרו (תנחומא הישן תזריע יד). כתיב ויוסיף דעת יוסיף מכאוב (קהלת א), רב אמר אין תלמיד חכם צריך התראה קלג). אמר ר' יוחנן ככלי פשתן הדקים הבאים מבית שאן, אם מתפחמין קימעא הן אבודין, אבל כלי פשתן הארבליין כמה הן וכמה דמיהן? (ב"ר פי"ט). חבר אין צריך התראה, לפי שלא ניתנה התראה אלא להבחין בין שוגג למזיד (סנהדרין ח:). הן גרשתני, א"ר יהודה באו בהמה וחיה ועוף לתבוע דיוקנו [מיתתו] של הבל לפני הקב"ה, אמר הקב"ה לא בדין רוצח דינו של קין, שהרי לא שמע פרשת רוצחים, אלא דינו בגלות שהוא שוגג, ולכך נע ונד יהיה בארץ (תנחומא הישן מבוא דף עט). הכובש נבואתו מתרין בו חביריו הנביאים ולוקה, דכתיב כי לא יעשה ה' דבר כי אם גלה סודו אל הנביאים (סנהדרין פט:). עדים זוממין לאו בני התראה נינהו (כתובות לג.). מסית אין צריך התראה אלא מכמינין לו עדים אחורי הגדר (סנהדרין סז.). גנב הבא במחתרת אין צריך התראה, מחתרתו זו התראתו (שם עב:). רודף אין צריך התראה (שם). בני נח אין צריכין התראה (שם נז:). אין צריכין התראה בעסקי ממון, כגון ארים הנוטע כרם ומפסיד לבעה"ב, וכגון מקרי דרדקי הלומד שבושים לתלמידים, ומוהל ילדים, טבח וסופר העיר, שאין מבינים אומנתם ומפסידים במלאכתם, דאמר רבא כולן כמותרין ועומדין דמי, כללא דמלתא כל פסידא דלא הדר כמותראין ועומדין דמי (ב"מ קט.:). כתיב וישב שלמה על כסא ה' למלך, מה כסא ה' דן בלא עדים והתראה, אף כסא שלמה דן בלא עדים והתראה, ואיזה הוא זה דינן של זונות, הה"ד אז תבאנה שתים זונות (שה"ש רבה פ"א). בקש קהלת לדון דינין שבלב שלא בעדים ושלא בהתראה, יצאה ב"ק ואמרה לו וכו' ע"פ שנים עדים וגו' (ר"ה כא:). זיל אפיק ואי לא מפיקנא לך ר' יעקב בר אידי מאוניך (יבמות ס:). זיל הבו לה ואי לא מפיקנא לכו ר' יוחנן מאניכו (כתובות נד:). זיל אהדר בך ואי לא מפיקנא לך ר' חיננא בר שלמיא מאודניך (ב"ב קיא.). ע"ע דין ומשפט; עדות; עונש.

התרת נדרים: דברים המותרין ואחרים נהגו בהן איסור אי אתה רשאי להתירן בפניהם שנאמר לא יחל דברו (נדרים טו.). הרוצה שלא יתקיימו נדריו כל השנה יעמוד בראש השנה ויאמר כל נדר שאני עתיד לידור יהא בטל, ובלבד שלא יהא זכור בשעת הנדר, דאי זכור עקריה לתנאיה וקיים ליה לנדריה (שם כג:). ויחל משה, עמד בתפלה עד שהתיר נדרו וכו' (ברכות לב.). היתר נדרים פורחים באויר וכו' (חגיגה י.). ע"ע נדר.

בנוצות זרות. קלא) הוא זרזיר מתנים (משלי ל), שהוא לפי תרגום יונתן תרנגול בעל מלחמה המנצחים זה בזה בהתערבות אדוניהם, וכמו אין שני מלכים משתמשין בכתר אחד. קלב) אהבתנו שנקשרה נפש בנפש (רש"י). קלג) כי ת"ח יודע החטא, והוא כמזיד תמיד, וכמו כלי פשתן דקין כמו משי אשר מחירן רב צריכין שמירה יותר מכלי פשתן עבים כמו שק.

ו

וא"ו: וא"ו דגחון חציין של אותיות של ספר תורה (קידושין ל.). וא"ו דפטר חמור ודאי גהיט [מחוק] מתפילך (ברכות נו.). נקוד על וא"ו שבקומה (נזיר כג.). אלמלא וא"ו שבהעלוך נתחייבו כליה (סנהדרין סג.). י"ג ואוי"ן נאמרו ביין (שם ע.). וא"ו דויזתא צריך למימתחה בזקופה כמורדיא דלברות [וא"ו רבתי] (מגילה טז:). רמי בר תמרי איפסק ליה וא"ו דויהרג [מפרשה תפילין] (מנחות כט:). וא"ו מוסיף על ענין ראשון (פסחים ה.). וא"ו לא דריש (מנחות נא.). וא"ו אאופתא א) כתבי לך (זבחים יט:). וא"ו דכתיב אאופתא קאמר (חולין טז.). ע"ע אותיות.

וידוי: בשעה שאמר הקב"ה למשה, והתודה עליו על כל עונות בני ישראל (ויקרא טז) התחיל משה ואמר מזמור לתודה (ירוש' שביעית פ"א). רבש"ע אתה דן האדם על שלא אמר חטאתי ואלו אומרים חטאנו (ירוש' תענית פ"ב). כתיב והתודה אשר חטא, מודה בדברים [שנכנס למקדש בהיותו טמא] חייב [קרבן] אין מודה בדברים פטור (כריתות יב.). מות וחיים ביד הלשון, לשונו של אדם מביאתו לחיי עוה"ב, מי גרם לדוד שבא לחיי עוה"ב פיו שאמר חטאתי (מדרש שוחר טוב). מאן דמפרש חובוי כל בי דינא בדלין מיניה (זהר פ' פנחס). אמר רב כהנא חציף עלי מאן דמפרש חטאיה [בקול רם] שנאמר (תהלים לב) אשרי נשוי פשע כסוי חטאה (ברכות לד:). וידוי דרב המנונא זוטא ביוה"כ (ברכות יז.). אדם שיש בידו עבירה ומתודה [ואינו חוזר ממעשיו] דומה לטובל ושרץ בידו (תענית טז.). מי שחלה ונטה למות אומרים לו התודה שכן כל המומתין מתודין (שבת לב.). שכל המתודה יש לו חלק לעוה"ב וכו' ואם אינו יודע להתודות אומרים לו אמור תהא מיתתי כפרה על כל עונותי (סנהדרין מג:). אריב"ל כל הזובח את יצרו ומתודה עליו מעלה עליו הכתוב כאילו כבדו להקב"ה בשני עולמים העוה"ז והעוה"ב, דכתיב (תהלים נ) זובח תודה יכבדנני (שם). והתודו את חטאתם, ר' נתן אומר זה בנין אב לכל המתים שטעונים וידוי (ספרי, במד"ר פ"ח). ע"ע הודאה.

ויהי: א"ר שמעון בר אבא בשם ר' יוחנן, כל מקום שנאמר „ויהי" משמש צרה ושמחה, אם צרה אין צרה כיוצא בה, ואם שמחה אין שמחה כיוצא בה. אתא ר' שמואל בר נחמן ועבדא פלג [חילוק]: בכל מקום שנאמר ויהי=צרה, והיה=שמחה (במד"ר פי"ג). ר' תנחומא ור' חייא אמרי וכו' המדרש הזה עלה בידינו מן הגולה, בכל מקום שנאמר „ויהי בימי" אינו אלא צרה, לשון ווי ווי. א"ר שמואל בר נחמן וחמשה הן: ויהי בימי אמרפל, שעשו המלכים מלחמה בימיו וכו'. ויהי בימי אחז בן יותם (ישעיה ז) מה צרה היתה? ארם מקדם ופלשתים מאחור וגו'. ויהי בימי יהויקים בן יאשיהו (ירמיה א), מה צרה היתה שם? ראיתי את הארץ והנה תוהו ובוהו (שם ד). ויהי בימי אחשורוש, שנגזר להשמיד ולהרוג ולאבד את כל היהודים. ויהי ביום השמיני, באותו היום מתו נדב ואביהוא. איתיבון ויהי ביום כלות משה (במדבר ז), אמר להן אף היא אינה שמחה שבו ביום שנבנה בנינו של בית ננגז וכו' (ויק"ר פי"א ט). בכל מקום שנאמר „והיה" היא שמחה, דכתיב והיה ביום ההוא יצא מים (זכריה יד), והיה ביום ההוא יחיה איש עגלת בקר (שם יא), והיה ביום ההוא יטפו ההרים עסים (יואל ד), והיה ביום ההוא יתקע בשופר גדול (ישעיה כז), מתיבין והיה כאשר נלכדה ירושלם (ירמיה לח)? אמר להם אף היא אינה אלא שמחה, שבו ביום נטלו אפפוסין [מחילה] על עונותיהם שנאמר תם עונך בת ציון לא יוסיף להגלותך (ב"ר פע"ב). ע"ע צרה; שמחה.

ויכוחים: שאל קונטרוקוס השר את ריב"ז בפרטן של לויים אתה מוצא עשרים ושנים אלף ושלש מאות, בכללן אתה מוצא עשרים ושנים אלף, שלש מאות להיכן הלכו? א"ל אותן שלש מאות בכורות היו ואין בכור מפקיע בכור (בכורות ה.). ועוד שאלו בגיבוי כסף אתה מוצא מאתים ואחת ככר ואחת עשרה מנה, דכתיב (שמות לח) בקע לגלגלת מחצית השקל בשקל הקדש וגו' ובנתינת הכסף אתה מוצא מאת ככר דכתיב (שם) ויהי מאת ככר הכסף לצקת וגו' משה רבכם גנב היה או קוביוסטוס היה או אינו בקי בחשבונות? א"ל משה רבינו גזבר נאמן היה ובקי בחשבונות היה, ומנה של קודש כפול היה וכו' (שם). ועוד שאלו כתוב אחד אומר ויאמר אלהים ישרצו המים שרץ נפש חיה ועוף יעופף, אלמא ממיא איברו, וכתיב ויצר ה' אלהים מן האדמה כל חית השדה ואת כל עוף השמים אלמא מארעא

א) אות וא"ו כתובה על הבקעת, חתיכת עץ שאינה חלקה ויש בה חריצין כעין שורות, והכותב וא"ו בין שיני הבקעת או התריצין אין האות נכרת, כלומר

איברו? א"ל מן הרקק ב) נבראו. ראה תלמידיו מסתכלים זה בזה, אמר להם קשה בעיניכם שרחיתי את אויבי בקש? מן המים נבראו וכו' (חולין כז:). שאלו צדוקין את רבן גמליאל מנין שהקב"ה מחיה מתים? אמר להן מן התורה ומן הנביאים ומן הכתובים ולא קיבלו ממנו וכו'. אמר ליה קיסר לר"ג אמריתו דשכבי חיי, הא הוו עפרא ועפרא מי קא חיי? אמרה ליה ברתיה שבקיה ואנא מהדרנא ליה וכו' (סנהדרין צ: צא.). בני אפריקי באו לדון עם ישראל לפני אלכסנדרוס מוקדון, אמרו לו ארץ כנען שלנו היא דכתיב (במדבר לד) ארץ כנען לגבולותיה וכנען אבוהון דהנהו אינשי הוה, אמר להם גביהא בן פסיפא לחכמים תנו לי רשות ואלך ואדון עמהן לפני אלכסנדרוס מוקדון, אם ינצחוני אמרו הדיוט שבנו נצחתם, ואם אני אנצח אותם אמרו להם תורת משה נצחתכם. נתנו לו רשות והלך ודן עמהן, אמר להם מהיכן אתם מביאים ראיה, אמרו לו מן התורה, אמר להם אף אני לא אביא ראיה אלא מן התורה שנאמר ויאמר ארור כנען עבד עבדים יהיה לאחיו, עבד שקנה נכסים עבד למי ונכסים למי? וכו'. שוב פעם אחת באו בני מצרים לדון עם ישראל לפני אלכסנדרוס מוקדון, אמרו לו הרי הוא אומר (שמות יב) וה' נתן את חן העם בעיני מצרים וישאילום, תנו לנו כסף וזהב שנטלתם ממנו, אמר להן גביהא בן פסיסא, מהיכן אתם מביאין ראיה מן התורה? אף אני מביא ראיה מן התורה שנאמר ומושב בני ישראל אשר ישבו במצרים שלשים שנה וארבע מאות שנה תנו לנו שכר עבודה של ששים ריבוא ששיעבדתם במצרים שלשים שנה וארבע מאות שנה וכו'. שוב פעם אחת באו בני ישמעאל ובני קטורה לדון עם ישראל לפני אלכסנדרוס מוקדון, אמרו לו ארץ כנען שלנו ושלכם דכתיב ואלה תולדות ישמעאל בן אברהם וכתיב ואלה תולדות יצחק בן אברהם, אמר להן גביהא בן פסיסא מהיכן אתם מביאין ראיה מן התורה? אף אני אביא ראיה מן התורה שנאמר ויתן אברהם את כל אשר לו ליצחק, ולבני הפלגשים אשר לאברהם נתן אברהם מתנות וישלחם וגו' אב שנתן אנטין לבניו בחייו ושיגר זה מעל זה, כלום יש לזה על זה כלום? (שם). גוי אחד שאל מה טיבו של פרה אדומה (פסיקתא דר"כ הוצאת באבער מ.). שאל טורנוסרופוס את ר"ע וא"ל ומה יום [השבת] מיומיב, א"ל ומה גבר מגוברין? וכו' א"ל נהר סמבטיון יוכיח (סנהדרין סה:). וכבר שלח המושלים שני סרדיוטות אצל חכמי ישראל וכו' אמר להם דקדקנו בכל תורתכם ואמת היא חוץ מדבר זה שאתם אומרים שור של ישראל שנגח שור של גוי פטור, של גוי שנגח שור של ישראל בין תם בין מועד משלם נזק שלם, ממה נפשך, אי רעהו דוקא אפילו דגוי כי נגח דישראל ליפטר, אי רעהו לאו דוקא אפילו דישראל כי נגח דגוי ליחייב וכו' (ב"ק לח.). או"ה מתוכחים עם ישראל, הללו אומרים אנו ישראל ג) ובשבילו נברא העולם והללו אומרים אנו ישראל בשבילנו נברא העולם. א"ל ישראל המתינו עד שיבא היום של הקב"ה ואנו יודעין בשביל מי נברא העולם (שה"ש רבה פ' שררך אגן הסהר). א"ל קיסר לקטיעה בר שלום [אוהב ישראל שרצה להצילם בויכוחו] מימר שפיר קאמרת, מיהו כל דזכו למלכא שדו ליה לקמוניא ד) חלילא (ע"ז י.). אדם הדן עם חבירו ומתוכח עמו וכו' אם אינו משיבו יש לו צער גדול (תנחומא קרח סי' ו). ע"ע ב י א ב י ד ן.

ולד: דרש רבי שמלאי למה הולד דומה במעי אמו? לפנקס שמקופל ומונח ידיו על שתי צדעיו, שתי אציליו על שתי ארכבותיו, ושתי עקביו על שתי עגבותיו, וראשו מונח לו בין ברכיו, ופיו סתום וטבורו פתוח, ואוכל ממה שאמו אוכלת ושותה ממה שאמו שותה, ואינו מוציא רעי שמא יהרוג את אמו. כיון שיצא לאויר העולם נפתח הסתום ונסתם הפתוח, שאלמלא כן אין יכול לחיות אפילו שעה אחת וכו' (נדה ל:). שלשה שותפין בולד, הקב"ה ואביו ואמו, אביו מזריע בו לובן שממנו הלובנים והמוח והצפרנים ולובן שבעיי והעצמות והגידין. אמו מזרעת אודם שממנו הדמים והעור והבשר ושער ושחור שבעין. והקב"ה יתברך שמו יתרומם זכרו, נותן בו עשרה דברים ואלו הן: רוח ונשמה וקלסתר פנים ומראית עין ושמיעת אזנים ודבור שפתים ונשיאות ידים והילוך רגלים, וחכמה ובינה, עצה ודעת וגבורה. וכשבאה שעת פטירתו נוטל חלקו ומניח חלק אביו ואמו לפניהם וכו' (קהלת רבה פ"ה). ע"ע ב נ י ם.

ותיקין: ותיקין היו גומרין אותה [קריאת שמע] עם הנץ החמה כדי שיסמוך גאולה לתפלה ונמצא מתפלל ביום. א"ר זירא מאי קרא (תהלים עב) ייראוך עם שמש ולפני ירח דור דורים (ברכות ט:). מנהג ותיקין מבטל הלכה (סופרים פי"ד יח). ע"ע ת פ ל ה.

ותרנות: למדה אותך התורה שתהא וותרן בתוך ביתך (במד"ר פ"ט). איוב וותרן בממונו היה, מנהגו של עולם נותן חצי פרוטה לחנוני, איוב ויתרה משלו (ב"ב טו:). אחאב וותרן בממונו היה ומתוך שהתהנה ת"ח מנכסיו כיפרו לו מחצה (סנהדרין קב:). אל תהי צדיק הרבה (קהלת ז) שלא יהא אדם מוותר ה)

שנתן טעם שאינו נכון. ב) רקק מעורב במים ועפר. ג) הם הנוצרים הראשונים שהיו ישראלים מומרים. ד) הנוצה את המלך בויכוח משליכין אותו לבית מלא עפר וקוברים אותו חי בתוך העפר. ה) שלא עשה מדעתו יותר ממה שצוותה התורה.

על התורה (במד"ר פכ"א). א"ר חנינא כל האומר הקב"ה וותרן הוא יוותרן חייו [ייפקרו חייו] שנאמר (דברים לב) הצור תמים פעלו כי כל דרכיו משפט (ב"ק נ.). מאן דאמר רחמנא וותרן הוא לוותרן בני מעיא אלא מאריך רוחיה ונבי דיליה (שקלים פ"ה ד). אם עולם אתה מבקש אינו דין, ואם דין אתה מבקש אין עולם וכו'. אי לית אתה מוותר צבחר [מעט] לית עלמא יכיל קאים (ויק"ר פ"ו).

ז

זאב: נתנו רשעים פח לי (תהלים קיט). אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה, רבש"ע! מצודה פרשו לי או"ה להפילני, אומרים לי עבוד ע"ז! אם אני שומעת להם נענשתי, ואם אין אני שומעת להם הן הורגים אותי. משל לזאב שצמא למים ופרשו לו מצודה על פי המעיין, אמר אם ארד הריני מת בפח ואם לא ארד הריני מת בצמא (אסתר רבה פ"ו). שלמה אהיה כעוטיה על עדרי חבריך, שלא אהיה כרועה זה שנכנס זאב בתוך עדרו ובקעהו, ועטה את בגדו ויצא (שה"ש רבה א). עד שהזאב בא אל הצאן פרשו לו מצודה (תנחומא מטות ד). בין הרועה והזאב א) נבקע השה (שמ"ר פ"ה). הזאב מועד להזיק, אבל בזמן שהוא בן תרבות אינו מועד (ב"ק טו:). זאבים נופלים יותר על עזים זכרים מעל נקבות, משום דזקפי חוטמייהו ב) ומסגי כי דוו (שבת נג:). מנהגו של עולם זאבים הורגין את העזים, מקנהו של איוב עזים הורגין הזאבים (ב"ב טו:). משל ג) לשני כלבים שהיו בעדר והיו צהובין זה לזה, בא זאב על האחד. אמר האחד אם איני עוזרו, היום הורג אותו ולמחר בא עלי, הלכו שניהם והרגו הזאב (סנהדרין קה.). זמן ק"ש של שחרית מתחלת אור היום: משיכיר בין זאב לכלב (ברכות ט:). עתיד זאב להיות גוזז מילתן ד), והכלב גלבטינון (קהלת רבה פ"א). ע"ע עזים; משלים

זבוב: כתיב ויתרון ארץ בכל היא (קהלת ה), רבנן אמרין אפילו דברים שאתה רואה אותן כאילו הם מיותרין בעולם כגון זבובין ופרעושין ויתושין, הן הן בכלל הוייתו של עולם וכו' (שמ"ר פ"י, קהלת רבה פ"ה). אמר רב לית בקא [יתוש] בר יומא ולית דידבא [זבוב] בת שתא (חולין נח:). חמשה נהרגין בשבת [משום סכנה] זבוב שבארץ מצרים וצרעה שבנינוה וכו' (שבת קכא:). זבוב מצא בקערה ולא הקפיד נימא מצא והקפיד (גיטין ו:). יש לך אדם שזבוב נופל לתוך כוסו וזורקו ושותהו וכו' (שם צ.). אילו אחר [חוץ מנבוכדנצר] היה אומר וכל דיירי ארעא כלא חשיבין (דניאל ד), היו אומרים זה לא שלט על שני זבובין מימיו (דב"ר פ"א).

זה וזו: כי זה משה האיש (שמות לב). ישראל חטאו בזה ולקו בזה ומתנחמים בזה: חטאו בזה כי זה משה האיש, ולקו בזה על זה היה דוה לבנו (איכה ד), ומתנחמים בזה זה ה' קוינו לו (ישעיה כה). יבא זה ויקבל זאת מזה לזו: יבא זה זה משה האיש, ויקבל זאת זו התורה שנאמר וזאת התורה אשר שם משה (דברים ד), מזה זה הקב"ה שנאמר זה אלי ואנוהו (שמות טו), לזו אלו ישראל עם זו קנית וכו' (מנחות נג. ילקוט תורה רמז שצא).

זה לעומת זה: כל מה שברא הקב"ה ברא כנגדו: ברא הרים ברא גבעות, ברא ימים ברא נהרות וכו', ברא צדיקים ברא רשעים, ברא גן עדן ברא גיהנם וכו' (חגיגה טו.). ע"ע הפוכים.

זהב: זהבים שבעה הן: זהב, וזהב טוב, וזהב אופיר, וזהב מופז, וזהב שחוט, וזהב סגור, וזהב פרוים (יומא מד:). שבעה מינים זהבים הם [שהיו במקדש] זהב טוב, זהב טהור, זהב סגור, זהב שחוט, זהב מופז, זהב מזוקק, זהב פרוים (שה"ש רבה ג). ושבעת אלפים ככר כסף מזוקק לטוח קירות הבתים (דהי"א כט), וכי כסף היה והלא זהב היה? ולמה קורין אותו

א) ע"י מלחמת הרועה עם הזאב בעד השה, יבקע השה, כי כל אחד ימשכהו אליו. כן אם ינצו שני אנשים על החמס הנעשה לאיש חלש, בעוד ששני התקופים מריבים יחד ילך החלש לאבדון. ב) מביטין כאן וכאן לפיכך מתקנאין בהן כסבורין שרוצין להלחם בהם (רש"י). ג) עוד משל מזאב ושועל ברש"י לסנהדרין לט. ד) לעתיד יהיו החיות עבדים לאדם, הזאב יגזוז בגדי משי והכלב יפתח הוהמות,

כסף? שהיה מכסיף ה) בעד כל בעלי זהבים וכו' (שם). שלמה נטל אלף כברי זהב ומכניסן לכור עד שמעמידן על אחת (שקלים יא.). וזהב הארץ ההיא טוב (בראשית ב), זהב טוב במשמעו, זהב טהור שהיו מכניסין אותו לכור ואינו חסר כלום [שאין בו פסולת], זהב שחוט שהיה נמשך כחוט והיו סכין בו כשעוה הנתונה על גבי פנקס, זהב סגור שהיה סוגר כל הזהבים שהיו שם [בבית המקדש], זהב מזוקק שהיו טוחין בו את הכתלים, זהב מופז דומה לגפרית הזו שהיא נוצצת באש, זהב פרוים דומה לדם פרים (שמ"ר פל"ה). כי אתא יהויקים אמר קמאי לא ידעי לארגוזיה [להקב"ה] כלום אנו צריכין אלא לאורו, יש לנו זהב פרוים שאנו משמשין בו, יטול אורו! אמרו לו והלא כסף וזהב שלו הוא שנאמר (חגי ב) לי הכסף ולי הזהב נאם ה', א"ל כבר נתנו לנו שנאמר (תהלים קטו) השמים שמים לה' והארץ נתן לבני אדם (סנהדרין קג:). בשביל כסף וזהב שהשפעת להם עד שאמרו די עשו העגל (ברכות לב.). אין כהן נכנס בבגדי זהב (ר"ה כו.). ירושלם דדהבא (שבת נט:). קתדריאות של זהב (סוכה נא:). וירק את חניכיו (בראשית יד) שמוריקן בזהב (נדרים לב.). אייתי ליה נהמא דדהבא אפתורא דדהבא (תמיד לב.). ע"ע כסף.

זוגות:

תניא לא יאכל אדם תרי ולא ישתה תרי ולא יקנח תרי, ולא יעשה צרכיו תרי וכו' כי אתי רב דימי אמר שתי בצים ושתי אגוזין שתי קשואין ודבר [פרי] אחר הלכה למשה מסיני [שחוששין משום זוגות] וכו'. אמר רב עוירא קערות וככרות אין בהן משום זוגות. כללא דמלתא כל שנגמרו בידי אדם אין בהם משום זוגות, גמרו בידי שמים במילי דמיכל חיישינן. אורח אין בו משום זוגות, אשה אין בה משום זוגות וכו' (פסחים קט: ק.). במערבא לא קפדי אזוגי, כללא דמלתא כל דקפיד קפדי בהדיה ודלא קפיד לא קפדי בהדיה (שם קי:). ע"ע אמונה טפלה; דרכי האמורי.

זוהמא:

מפני מה הגוים מזוהמין? שלא עמדו על הר סיני, שבשעה שבא נחש על חוה הטיל בה זוהמא ו), ישראל שעמדו על הר סיני פסקה זוהמתן, גוים שלא עמדו על הר סיני לא פסקה זוהמתן. רב אבא בר כהנא אמר עד שלשה דורות לא פסקה זוהמא מאבותינו, אברהם הוליד את ישמעאל, יצחק הוליד את עשו, יעקב הוליד י"ב שבטים שלא היה בהן שום דופי (שבת קמו.). ע"ע טומאה וטהרה.

זהירות:

לעולם יהא אדם זהיר בתשובותיו, שמתוך תשובה שהשיב אהרן למשה פקרו המערערים, שנאמר (שמות לב) ואשליכהו באש ויצא העגל הזה (מגילה כה:). אבטליון אומר חכמים הזהרו בדבריכם (אבות פ"א). היינו דאמרי אינשי אי בר אחתיך דיילא ז) הוי, חזי בשוקא קמיה לא תחליף (יומא יח.). ע"ע אזהרה; דייקנות.

זול: ע' יוקר

זוללות:

מאכל בן דרוסאי [חצי מבושל] (שבת לו:). השותה כוסו בבת אחת הרי זה גרגרן (ביצה כה:). גרגרת מכלה את הזהב ח) ומריקה את הכסף (ויק"ר פי"ח). מעשה בחבורה אחת של זוללין שהיו יושבים ושותים יין עד חצי הלילה ולא היו משתכרין, בא להם יין חזק ויין קל, אמרו למזוג יין ביין, היו עושין כן עד שנכנס בהם היין, עמדו והכו זה את מתוך השכרות וכו' (במד"ר פ"י). ע"ע אכילה ושתיה; בן סורר ומורה; רעבתן; שכרות.

זונה: ע' זנות

זיווגים:

אין זיווגו של איש אלא מן הקב"ה וכו' יש שהוא הולך אצל זיווגו, ויש שזווגו בא אצלו (ב"ר פס"ח, ילקוט ח"ב רמז ע). מן התורה ומן הנביאים ומן הכתובים — מה' אשה לאיש (מ"ק יח:). מטרוניתא שאלה את ר' יוסי בר חלפתא בכמה ימים ברא הקב"ה את עולמו? אמר לה לששת ימים. אמרה לו ומאותה שעה עד עכשיו מחו עושה? אמר לה הוא מזווג זיווגים: בת פלוני לפלוני. אמרה לו הדא הוא? אף אני יכולה לעשות כן; כמה עבדים יש לי וכמה שפחות יש לי ואני יכולה לזווגם בשעה אחת. אמר לה אם קלה הדבר בעיניך קשה הוא לפני הקב"ה כקריעת ים סוף. הניחה והלך לו. מה עשתה? שלחה והביאה אלף עבדים ואלף שפחות והעמידה אותן שורות שורות, אמרה להון: פלוני ישא פלונית ופלוני לפלונית, וזיווגן בלילה אחד. לצפרא אתין לגבה, דין מוחיה פציעה ודין עיניה שמוטה, ודין אצילי ידיה פריך, ודין ארכוביה תבירא; דין אמר לינא [לית אנא] בעיא לדין, ודין אמר לינא בעיא לדין [אינני חפץ בה]. מיד שלחה והביאה את ר' יוסי ב"ר חלפתא, אמרה לו, רבי! אמת היא תורתכם ונאה ומשובחת היא, יפה אמרת כל מה שאמרת (ויק"ר פ"ח). אין מזווגין לו לאדם אשה אלא לפי מעשיו,

---

והוא משל כי כולם יחיו בשלום יחדיו. ה) ונראה שזהו הזהב הדומה במראהו לכסף שנקרא platinum אשר שויו הרבה פעמים ממחיר הזהב הפשוט. ו) רוח טומאה. ז) אם בן אחותך הוא מוכסן, ותראהו בשוק לא תעבור לפניו, כי מתוך שהוא מכיר במצבך ועשרך צריך אתה להזהר ממנו ביותר. ח) ע"י שתיה בלי מדה ומשורה אדם

שנאמר (תהלים קכה) כי לא ינוח שבט הרשע על גורל הצדיקים (סוטה ב.). רבא שמעיה לההוא גברא דבעי רחמי ואמר, תזמן לי פלניתא, א"ל אי חזיא לך לא אזלי מינך (מו"ק יח:). אלא שמא יקדמנו אחר ברחמים (שם). ראויה היתה בת שבע לדוד וכו' אלא שבאה לו במכאוב (סנהדרין קז.). עיר אחת היתה בא"י שהיו שמונים זוגים אחים כהנים נשואים לשמונים זוגים אחיות כהניות (ברכות מד.). בת כהן לישראל ובת ת"ח לעם הארץ אין זיווגן עולה יפה (פסחים מט.). והיתה לאיש אחר, לומר שאין זה בן זוגה (גיטין צ:). ע"ע א י ש ו ת; נ ש ו א י ן; ק י ד ו ש י ן.

זיוף: כיון שידע משה שהיה לו למות באותו היום, מה עשה? א"ר ינאי כתב י"ג ספרי תורה—י"ב לי"ב שבטים ואחד הניח בארון, שאם יבקש אחד לזייף דבר, שיהיו מוצאין אותו שבארון (דב"ר פ"ט). זייפתם תורתכם [אמרו חכמים לשמרונים] ולא העליתם בידכם כלום (סנהדרין צ:). מאי אהני לרמאה ברמאותיה ולזייפנא בזייפנותיה? (ע"ז יא:). מאי זיפים (תהלים נד)? אר"י בני אדם המזייפין דבריהם (סוטה מח:). דבש זיפים הוא דבש שמזייפין בו (שם). ההוא שטרא דהוה כתיב ביה תילתא בפרדיסא, אזל מחקיה לגגיה דבית וכרעיה ושויה ופרדיסא ט), אתא לקמיה דאביי, א"ל מאי טעמא רויח ליה עלמא להאי וא"ו? כפתיה ואודי וכו'. בשטר אחר הוסיף וא"ו כדי לזייפו, ושאלו אביי מ"ט דחוק ליה עלמא להאי וא"ו? כפתיה ואודי (ב"ב קסז.).

זיין: ע' כלי זיין

זימון: שלשה שאכלו כאחת חייבין לזמן (ברכות מה.). כיצד מזמנין? בשלשה אומר נברך, בעשרה אומר נברך אלהינו (שם מט:). אברהם אבינו כשהיה מקבל אורחים היה נותן לפניהם אכילה ושתיה, ואח"כ אמר להם ברכו, אמרו לו מה נאמר, אמר להם: ברוך אל עולם שאכלנו משלו (ב"ר פמ"ג). שהקריא אברהם אבינו לשמו של הקב"ה בפה כל עובר ושב, כיצד? לאחר שאכלו ושתו עמדו לברכו, אמר להם וכי משלי אכלתם? משל אלהי עולם אכלתם, הודו ושבחו למי שאמר והיה העולם (סוטה י:). ההוא ינוקא דאכל עם ר' יהודה ור' יצחק, אמרו „הב ונבריך" אמר להו יאות אמרתון, בגין דשמא קדישא לא מתברך בברכה דא אלא בהזמנה וכו' ואי תימא נברך שאכלנו משלו דא היא הזמנה וכו' (זהר בלק קפו:). ע"ע ה ז מ נ ה.

זיעה: א"ר יוסי בי רבי בון, כל זיעא דנפקא מבר נש סם מות הוא חוץ מזיעת הפנים (ירוש' תרומות פ"ח). שלש זיעות יפות לגוף זיעת חולי, זיעת מרחץ, זיעת מלאכה (אדר"נ פמ"א). הבלא י) מפיק הבלא (שבת מא.). ע"ע מ ר ח ץ.

זית: למה נמשלו ישראל לזיתים כדכתיב זית רענן יפה פרי תואר קרא ה' שמך? מה זית זה אינו מוציא שמנו אלא על ידי כתיתה אף ישראל אין חוזרין למוטב אלא ע"י יסורין; מה זית זה אחריתו בסופו יא) אף ישראל אחריתו בסופו (מנחות נג:). בלעם אמר כנחלים נטיו, לא יהיה להם זתים וכרמים (סנהדרין קה:). יושבי הארץ וגו' שהיו אומרים מלא קנה זה לזית וכו' (שבת פה.). כשם שהזית משכח לימוד של שבעים שנה כך שמן זית משיב לימוד של שבעים שנה (הוריות יג:). ע"ע א י ל נ ו ת.

זכאי וחייב: תנא דבי ר' ישמעאל כך הוא מדת הדין נותנת מוטב יבא זכאי לכפר על החייב יב) ואל יבא חייב ויכפר על זכאי (יומא מג:). לעולם יראה אדם עצמו כאילו חציו חייב וחציו זכאי, עשה מצוה אחת אשריו שהכריע עצמו לכף זכות וכו' (קידושין מ:). דור שבן דוד בא או כולו זכאי או כולו חייב (סנהדרין צח.). כל המזכה את הרבים אין חטא בא על ידו כדי שלא יהא הוא בגיהנם ותלמידיו בג"ע (יומא פז.). מגלגלין זכות ע"י זכאי וחובה ע"י חייב (שבת לב.). ראוי שתשרה שכינה עליו אלא שאין דורו זכאי (סוטה מח:). ברא מזכי אבא, ואבא לא מזכה ברא (סנהדרין קד.). רצה הקב"ה לזכות את ישראל (מכות כג:). וכשנפטרין מלפניך יהיו בעיניך כזכאין (אבות פ"א). ע"ע ז כ ו ת; ח ו ב.

זכוכית: כלי זכוכית תחלת ברייתן מן החול ונראה תוכן כברן (שבת טו:). שפוני טמוני חול (דברים לג) זו זכוכית לבנה (מגילה ו.). שלשה דברים נאמרו בכלי זכוכית: אינו בולע, ומראה כל מה שבתוכו, במקום חם חם ובמקום צונן צונן (אדר"נ פמ"א ו). כלי זכוכית לבן חשובים ביותר והעניים השתמשו בכלי זכוכית צבועים (תוספתא פאה פ"ד). מאני דקוניא הם כלי חרס שמחופין בהתכת זכוכית (ע"ז עה:). משל לעירוני שהיה עובר לפני חנות הזגג והיתה לפניו קופה מלאה כוסות ודייטרוטין [כ"י זכוכית חשובין] (ב"ר פי"ט). שמונים שנה עד שלא חרב הבית גזרו טומאה על ארץ העמים ועל כלי זכוכית (שבת טו.), מיום שחרב בית המקדש פסקה זכוכית לבנה שהיתה מתקפלת (ירוש' סוכה סוף פ"ד).

מאבד הונו ורכושו. ט) משמע שהיה מוכר לו שליש בגגו ופרדס כולו. י) הבלא דמרחץ הנכנס דרך הפה מפיק הבלא דזיעה (רש"י). יא) שאינו טוען פירות עד אחר זמן הרבה. יב) שאחר שהתודה על עונותיו יוכל לכפר על אחרים, וכן בבי"ד צריך לבוא בידים נקיות מפשע אם רוצה לזכות ברין.

למה נמשלו דברי תורה לזהב וזכוכית? שקשה לקנותן בכלי זהב ונוחין לאבדן ככלי זכוכית (חגיגה טו.). הרוצה לאבד מעותיו ישתמש בכלי זכוכית (חולין פד:). אייתי כסי דזגוגיתא תבר קמייהו והתעציבו (ברכות לא.). ע"ע מ ר א ה.

זכות: כתיב וירדו ברגת הים, א"ר חנינא אם זכה רדו, ואם לא זכו ירדו (ב"ר פ"ח). מנין שהקב"ה עושה חסד עם הראשונים בזכות האחרונים? שנאמר ונח מצא חן בעיני ה', באיזו זכות? בזכות תולדותיו שנאמר אחריו אלה תולדות נח (ב"ר פכ"ט סוף). בשכר שאמר אברהם ואנכי עפר ואפר זכו בניו וכו' (סוטה יז.). ראוי היה יעקב אבינו לירד למצרים בשלשלאות של ברזל אלא שזכותו גרמה לו (שבת פט:). בשכר שלש זכה [משה] לשלש (ברכות ז.). ראויה היתה פרשת נחלות שתכתב ע"י משה רבינו אלא שזכו בנות צלפחד ונכתבה על ידן (סנהדרין ח.). רבי דאתי מדוד מהפך ודריש בזכותיה דדוד (שבת נו). עילם זכתה ללמוד ולא זכתה ללמד (פסחים פז.). יש זוכה למקרא ויש למשנה ויש לתלמוד ויש לאגדה, ויש זוכה לכולן (ויק"ר פט"ו). לא מן הכל זוכה אדם ללמוד (עירובין מז:). לא מן הכל זוכה אדם להתרפאות (ירוש' כתובות פי"ג ב). בזכות הרחמים ובזכותם יצאו בשלום (סנהדרין יב.). שלא עניות מן האומנות ולא עשירות מן האומנות אלא הכל לפי זכותו (קידושין פב:). לא כל אדם זוכה לשני שלחנות (ברכות ה:). כל העולם כולו נזונין בזכותם [של צדיקים] והם אפילו בזכות עצמם אין נזונין (ברכות יז:). כל העולם כלו ניזון בשביל חנינא בני, וחנינא בני דיו בקב חרובין מע"ש לערב שבת (שם). זכותייהו דצדיקי מהניא לעלמא, אדידיה לא (חולין פו.). דצבור נפישא זכותיה (ע"ז ד:). ליתי יהושע דנפיש זכותיה (סנהדרין צג.). שאני ר' חנינא דנפיש זכותיה (שם סז:). זכו בית הלל שתקבע הלכה כמותן (עירובין יג:). היינו דאמרי אינשי בדיל רבי יג) אכל תלמידא (זבחים ס.). שבעה בנים היו לה לקמחית, וכולן שמשו בכהונה גדולה, אמרו לה חכמים מה עשית שזכית לכך? אמרה להם מימי לא ראו קורות ביתי קלעי שערי [צנועה היתה], אמרו לה הרבה עשו כן ולא הועילו (יומא מז.). נשים במאי זכיין? (ברכות יז.). אמר ר' מנא יאות אילין טחונייא אמרין יד), כל בר נש ובר נש זכותיה גו כופתיה (ירוש' פאה פ"א א). אין שתי ידים זוכות כאחד (קידושין מג.). כל התולה בזכות עצמו תולין לו בזכות אחרים (ברכות י:). אין אומרין לאדם עמוד וחטא בשביל שתזכה (תוספתא חלה פ"א). זכין לאדם שלא בפניו ואין חבין לאדם שלא בפניו (עירובין (עירובין פא:). זכין לקטן ואין חבין לו (תוספתא כתובות פי"ב). מגלגלין זכות ליום זכאי וחובה ליום חייב (תענית כט.). הוי דן את כל האדם לכף זכות (אבות פ"א). הדן את חבירו לכף זכות דנין אותו לכף זכות (שבת קכז:). כשם שדנתוני לכף זכות כך המקום ידון אתכם לזכות (שבת קכז:). לא אדון אתה שדנתני לכף חובה ולא לכף זכות (ברכות לא.). מה נחלים וכו' אף אהלים מעלין מכף חובה לכף זכות (שם טז.). מתרמי איניש דיליף זכותא (שם ס.). כל המזכה את הרבים אין חטא בא על ידו וכו' משה זכה וזיכה את הרבים זכות הרבים תלוי בו שנאמר צדקת ה' עשה ומשפטיו עם ישראל (דברים לג) וכו' (אבות פ"ה). א"ר חנניא בן עקשיא רצה הקב"ה לזכות את ישראל לפיכך הרבה להם תורה ומצות (שם פ"ו). אר"א אמרנו לו למאיר והלא זכות הוא לעבד שיוצא מתחת ידי רבו לחירות? אמר לנו חוב הוא לו שאם היה עבד כהן פוסלו מן התרומה (גיטין יב:). מזכה שטרי לבי תרי (פסחים עח.). מגו דזכי לנפשיה זכי נמי לחבריה (גיטין יב.). ירוץ לקראת מלכי ישראל שאם יזכה יבחין (ברכות ט.). טל אינו יורד בזכות בריה (ירוש' ברכות פ"ג). בני חיי ומזוני לאו בזכותיה תליא מלתא אלא במזליה (מ"ק כח.). שמא לא אזכה לחופתו (סוטה יב:). דרחים ליה לא חזי לי חובה, דסני ליה לא חזי ליה זכותא (כתובות קה:). הזכות יש לה קרן ויש לה פירות (קידושין מ.). זכה משמחו לא זכה משעממו (יומא עו.). זכה נעשה ראש לא זכה נעשה רש (שם). זכה נעשית לו זר לא זכה זרה הימנו (שם עב:). זכה סם חיים לא זכה סם מיתה (שם). זכה עוזרתו לא זכה מנגדתו (יבמות סג.). זכה עושין לו סוכה לא זכה עושין לו צלצל (ב"ב עה.). זכה עושין לו ענק לא זכה עושין לו קמיע (שם) זכה תאות לבו נתת לו לא זכה ארשת שפתיו בל תמנע ממנו (עירובין נד.). אם יחלה אדם אומרים לו הביא זכות וכו' (שבת לב.). אפילו תתקצ"ט מלמדין עליו חובה ואחד מלמד עליו זכות ניצול (שם). מסהפינא דלמא מנכין לי מזכותא דעלמא דאתי (שם קמ.). צדיק שמת שוב אינו מוסיף זכות (אבות דר"נ פי"ב). ימי המשיח אין בהם לא זכות ולא חובה (שבת קנא:). זכו אחישנה לא זכו בעתה (סנהדרין צח.).

זכות אבות: בנוהג שבעולם אדם יש לו קורה שופעת [ישרה וחלקה] היכן הוא נותנה? לא באמצע טרקלין כדי שתסבול קורות שלפניה וקורות של אחריה? כך למה ברא הקב"ה את אברהם באמצע הדורות? כדי שיסבול הדורות שלפניו והדורות שלאחריו (ב"ר פי"ד). ובגפן שלשה שריגים (בראשית

יג) בזכות הרב מתפרנס תלמידו, כיון דנח נפשיה דרב חסרא פסק השליו דלא מייתי ליה הצייד. יד) שפיר אומרים הטוחנים ברחים, כי כל איש זכותו תלויה בסלו, לטחון

מן) תניא ר"א אומר גפן זה העולם, שלשה שריגים אלו אברהם יצחק ויעקב (חולין צב.). וה' הולך לפניהם יומם דא אברהם, בעמוד ענן דא יצחק, לנחותם הדרך דא יעקב וכו' ולילה בעמוד אש דא דוד מלכא (זהר בשלח מו:). א"ר לוי מלמד שהיה הקב"ה חוזר ומבקש באיזה דבר לגאול את ישראל ולא היה מוצא עד שמצא זכותו של משה ושל אהרן והיא עמדה להם, הה"ד אלה שני בני היצהר העומדים על אדון כל הארץ (זכריה ד), למה"ד למלך שבקש לישא אשה ובאו ואמרו לו ענייה היא אין לה בעולם אלא שני נזמים בלבד, אמר המלך די לה שתנשא לי בשביל שני נזמים אלו. כך אמר הקב"ה דיין לישראל שיתגאלו בזכות משה ואהרן, לכך נאמר ויאמר ה' אל משה ואל אהרן (שמ"ר פט"ו). באר בזכות מרים, עמוד ענן בזכות אהרן, מן בזכות משה (תענית ט.). אספה לי שבעים איש וגו' אהרן נדב ואביהוא אלעזר ואיתמר פנחס וכלב הרי שבעים ושבעה, א"ל הקב"ה למשה היכן עוד שלשה צדיקים? ולא היה מוצא, אמר לפניו רבש"ע! אם הללו בחיים ואינם יכולים לעמוד להן בפירצה הזו יעמדו המתים! אמר לפניו עשה בזכות שלשת אבות והרי שמונים. זכור לאברהם ליצחק ולישראל עבדיך, כיון שהזכיר משה זכות אבות מיד א"ל סלחתי כדבריך. וע"ז אמר שלמה (קהלת ד) ושבח אני את המתים שכבר מתו מן החיים אשר המה חיים עדנה (דב"ר פ"ג). ואמרתי אני בלבי כמקרה הכסיל גם אני יקרני. אני נקראתי מלך ונמרוד הרשע נקרא מלך, זה מת וזה מת, א"כ ולמה חכמתי אני אז יותר? כמה מסרתי נפשי על קדושת שמו של הקב"ה, וחזרתי ואמרתי כי אין זכרון לחכם עם הכסיל לעולם, למה? דכיון שישראל נכנסים לידי צרה אומרים (שמות לב) זכור לאברהם ליצחק ולישראל עבדיך, שמא או"ה אומרים זכור למעשה נמרוד? הה"ד ואיך ימות החכם עם הכסיל (קהלת רבה פ"ב). כשחטא ישראל במדבר עמד משה לפני הקב"ה ואמר כמה תפלות ותחנונים לפניו ולא נענה, כיון שאמר זכור לאברהם ליצחק ולישראל עבדיך, מיד נענה (שבת ל.). וגם אליהו נענה בזכות אבות (שמ"ר פמ"ד). מאימתי תמה זכות אבות? אמר רב מימות הושע בן בארי וכו' ושמואל אמר מימי חזאל וכו' וריב"ל אמר מימי אליהו וכו' ור' יוחנן אמר מימי חזקיה וכו' (שבת נה.). רבי אחא אמר לעולם זכות אבות קיימת דכתיב (דבתים ד) ולא ישכח את ברית אבותיך (ויק"ר פל"ו סוף). א"ר ברכיה, אמר הקב"ה לישראל, בני! אם ראיתם זכות אבות שמטה וזכות אמהות שנתמוטטה לכו והדבקו בחסד, מאי טעמא (ישעיה כד) כי ההרים ימושו והגבעות תמוטנה זו זכות אבות וזכות אמהות, מיכן ואילך וחסדי מאתך לא ימוש וברית שלומי לא תמוט אמר מרחמך ה' (ירוש' סנהדרין פ"י). ועתה ה' אבינו אתה וגו' (ישעיה סד), אמר להם הקב"ה הנחתם אבותיכם אברהם יצחק ויעקב ולי אתם קוראים אב? אמרו לו לך אנו מכירים כאב. משל ליתומה שהיתה מתגדלת אצל אפוטרופוס שהיה אדם טוב ונאמן, והוא גדלה ושמרה כראוי, ביקש להשיאה, עלה הלבלר לכתוב הכתובה, אמר לה מה שמך? אמרה פלונית, א"ל ומה שם אביך? התחילה שותקת. אמר לה אפוטרופוס שלה, למה את שותקת? אמרה לו מפני שאיני יודעת אב אחר אלא אותך. כך ישראל נאמר בהם יתומים היינו ואין אב (איכה ד) ואפוטרופוס שלהם הוא הקב"ה והוא טוב ונאמן להם, התחילו ישראל קורין אותו אבינו. אמר הקב"ה מדוע הנחתם את אבותיכם, שנאמר הביטו אל אברהם אביכם (ישעיה נא)? אמרו לו רבון העולם? המגדל הוא אב ולא המוליד שנאמר כי אברהם לא ידענו (שם סג) ועתה ה' אבינו אתה (שמ"ר פמ"ז סוף). ר' יונתן בשם ר' אלכסנדרי, השור הזה עד שלא נחתכו גידיו נתלה היא אפילו בגיד אחד משלו, אבל משנחתכו גידיו כמה חבלים וכמה מסמרות צריך לתלות בהן! כך עד שלא חטא שלמה היה נתלה בזכות עצמו, וכיון שחטא תלו לו בזכות אבותיו (קהלת רבה פ"א). אבות העולם, אילו בקשו ליטול שכר מצות שעשו בעוה"ז, מאיכן היתה הזכות קיימת לבניהם אחריהם? הוא שמשה אמר לישראל (ויקרא כו) וזכרתי את בריתי יעקב וגו' (ירוש' סנהדרין פ"י). אשריהם לצדיקים לא דיין שהן זוכין אלא שמזכין לבניהם ולבני בניהם עד סוף כל הדורות (יומא פז.). מדלג על ההרים בזכות אבות מקפץ על הגבעות בזכות אמהות (ר"ה יא.). תי"ו תחון זכות אבות (שבת נה). כל מקום שנאמר „לולי" בא בזכות אבות (ב"ר פע"ד). ובגפן שלשה שריגים, רבא אמר אלו שלשה שרי גאים [גדולי הדור] שלומדים זכות על ישראל בכל דור ודור (חולין צב.). ר"ע אומר על ראב"ע: לא שהוא בן תורה יותר ממני אלא שהוא בן גדולים יותר ממני. אשרי אדם שזכו לו אבותיו, אשרי אדם שיש לו יתד להתלות בו (ירוש' ברכות פ"ד א, ילקוט תהלים תתנה). נקמיה לר"א דאית ליה זכות אבות (ברכות כז.). מי שיש לו זכות אבות יקיז [דם] בשני וחמישי (שבת קכט:). שזכותן וזכות אבותם מסייעתן (קידושין ע.). אם אין אדם עושה טוב, אל יבטח במעשה אבותיו (מדרש תהלים קמו). אפילו מי שיש לו זכות אבות, אינה עומדת לו בשעה שיוצא מארץ לחו"ל (ב"ב צא.). נהי דאהני לך קמרא דאבוך למהוי אב"ד למהוי נשיא מי אהני? (הוריות יג:). טובה חכמה שיש עמה זכות אבות (קהלת רבה פ"ז). חביבה

קודם הבאים אחריו, או להוציא מן הקמח לחם אם מעט

מלאכה מזכות אבות (ב"ר פע"ד). זכות מלאכה עומדת במקום שזכות אבות אינה יכולה לעמוד (תנחומא ויצא יג). ע"ע א ב ו ת; א מ ה ו ת.

זכירה: זכור (דברים כה) יכול בלב? כשהוא אומר לא תשכח הרי שכחת הלב אמור, הא מה אני מקיים זכור? — בפה (מגילה יח.). זכור ושמור בדבור אחד נאמרו (ר"ה כז.). אין עושין נפשות [מצבות] לצדיקים, דבריהם הן הן זכרונם וכו' אף דוד ביקש אזכה שיהיו דברי נזכרין (שקלים ד:). זכור אותו האיש לטוב שאלמלא הוא נשתכחה תורה מישראל (ב"ב כא.). זכור אותו האיש לטוב שאלמלא הוא נשתכחו דיני קנסות (סנהדרין יג:). ברם זכור אותו האיש לטוב שאמרו שמועה מפיו (חולין נד.). אל יפטר אדם מחבירו אלא מתוך דבר הלכה שמתוך כך זכרהו (ברכות לא.). וזכרתם ראה מצוה זו וזכור אחרת, ראייה מביאה לידי זכירה, זכירה מביאה לידי עשייה (מנחות מג:). ראה מעשה ונזכר הלכה (פסחים סו.). זכרהו על היין (שם קו.). שאזכור לכם עקדת יצחק (ר"ה טז.). הקב"ה זוכר בניו בצער (ברכות נט.). זכור לתורתו ואל תזכור מעשיו (חגיגה טו:). למה מזכירין דברי שמאי וכו' (עדיות פ"א). מי הם הללו שמימיהם אנו שותין ושמותיהן אין אנו מזכירין? (הוריות יד.). זכור לי עשרים שנה ששפטתי את ישראל (סוטה י.). זכור אני בר"ג אבי אביך (שבת קטו.). כבוד אבותי נזכרתי (יומא לח.). זוגתך נזכרת יונתך נזכרת (כתובות סג.). שלשה דברים מזכירין עונותיו (ברכות נה.). לא יאמר אדם [לבעל תשובה] זכור מעשיך הראשונים (ב"מ נח:). אל תזכרו ראשונות זה שעבוד מלכיות (ברכות יג.). זכרנו את הדגה, חד אמר דגים וח"א עריות (יומא עה:). אדכריה חורבן בית המקדש (כתובות סב.). אדכריה ליה שמא דאמיה (סנהדרין צה.). סהדותא עד שיתין שנין מידכר טפי לא מידכר (כתובות כ:). דכירנא כד הוי יתיבנא אחר י"ז שורות (חולין קלז:). דכי מידכרי ליה מידכר (נדה כד.). כל מילי דכדי [דברים בטלים] לא דכירי אינשי (סנהדרין כט:). מלתא דלא רמיא עליה דאיניש עביד לה ולאו אדעתיה (שבועות לד:). כל מלתא דתמיהה מידכר דכירי ליה אינשי (חולין עה:). קצותא דתרעא [מקח השער] מידכר דכירי אינשי (שבועות מב.). רבנן דהתם אמרין כד תספון כלא טו) מידכרא שבעה יומין דמשתותא. ורבנן דהכא אמרין כד יחופה ברא טז) מידכר שלוותא דביתיה דאבוי (איכה רבתי פ"א). ע"ע ש כ ח ה.

זכרון: שנים שיושבין ויש ביניהם דברי תורה שכינה ביניהם שנאמר (מלאכי ג) אז נדברו יראי ה' ונו' ויכתב בספר זכרון לפניו (אבות פ"ג ב). מנין שאפילו אחד שיושב ועוסק בתורה ששכינה עמו שנאמר בכל המקום אשר אזכיר את שמי וכו' תרי מכתבן מילייהו בספר הזכרונות, חד לא מכתבן (ברכות ו.). וזכור את בוראך (קהלת יב), זכור בארך בורך ובוראך (ירוש' סוטה פ"ב ב). ויבוקש הדבר וימצא, ר' לוי אמר ומה אם ספרו של בשר ודם כך, לכשיבא ספרו של הקב"ה דכתיב בו ויקשב ה' וישמע ויכתב בספר זכרון לפניו על אחת כו"כ (אסתר רבה ב). אמר להם קציעי צואריא יז), אין אתם נזכרים מה נסים עשה לכם הקב"ה (שמ"ר פמ"א). א"ל ברוך אתה לשמים שהחזרת לי יח) אבדתי (ע"ז נב:). לזכרון דברים בעלמא (שבועות מד:). ריב"ז היה מונה שבחן של תלמידיו, ר"א בן הורקנוס בור סיד שאינו מאבד טפה (אבות פ"ב). שמואל אמר חכים אנא לחייתא יט) דילדון לי, ריב"ל אמר חכים אנא לגזירה דגזרין לי (ירוש' כתובות פ"ד). תנא מיניה ארבעין זימנין ודמיא ליה כמאן דמנח בכיסיה (ברכות כח.). דומה כמו שמונח בקופסיה (יומא עה:). נפקא מינה לגירסא דינקותא (שבת כא:). חמשה דברים משיבים את [זכרון] הלימוד: פת פחמין כ), והאוכל ביצה מגולגלת בלא מלח, והשותה מים של שיורי עיסה, וי"א אף הטובל אצבעו במלח ואוכל (הוריות יג:).

[זכר לדברים] מזכירין יציאת מצרים בלילות, וחכמים אומרים שמזכירין יציאת מצרים גם לימות המשיח (ברכות יח:). מנלן דעבידנן זכר למקדש? דאמר קרא ציון היא דורש אין לה (ירמיה ל) מכלל דבעיא דרישה (סוכה מא.) סד אדם את ביתו בסיד ומשייר בו דבר מועט, זכר לירושלם (ב"ב ס:).

זכרים ונקבות: כל מה שברא הקב"ה בעולמו זכר ונקבה בראם, אף לויתן נחש בריח ונחש עקלתון זכר ונקבה (ב"ב עד:). כל דיוקנא דלא אשתכח ביה דכר ונוקבא לאו איהו דיוקנא עילאה כדקא חזי (זהר בראשית פ' זכר ונקבה בראם). א"ר אמי אשה מזרעת תחלה יולדת זכר, איש מזריע תחלה יולדת נקבה, שנאמר אשה כי תזריע וילדה זכר (ויקרא יג), ולא פירשו חכמים את הדבר עד שבא רבי צדוק ופירשו אלה בני לאה אשר ילדה ליעקב בפדן ארם ואת דינה בתו (בראשית מו), תלה הזכרים בנקבות, ונקבות בזכרים (נדה לא.). נח נצטוה להכנים בתיבה זכר ונקבה, ונאמר זכר ונקבה יהיו, אם ראית זכר

ואם הרבה. טו) כשמכין הכלה לאחר חופתה היא זוכרת שבעת ימי המשתה שהיו הכל משבחין ומהללין אותה. טז) כאשר יוכה הבן בצר לו אז זוכר שלות בית אביו. יז) קטעי נכרותי צואר. יח) זה המקרא ששכחתי הזכרתני. יט) מכיר וזוכר אני את המיילדת שלי, בצאתו מרחם אמו, ריב"ל אמר שזוכר המוהל שמל בשרו. כ) פת אפוי על

רץ אחר נקבה קבלהו, נקבה רץ אחר זכר אל תקבלהו (ב"ר פל"א סוף). סימן גדול מסר להם [פרעה למילדות] בן פניו למטה, בת פניה למעלה (סוטה יא:). בא זכר בעולם בא ככרו בידו, בא זכר בעולם בא שלום בעולם; נקבה אין עמה כלום (נדה לא:). נקבה נקייה באה (שם). מה יעשה אדם ויהיו לו בנים זכרים? ישא אשה ההוגנת לו (שם ע:). וישמח אשתו לדבר מצוה (ב"ב י:). אמר רב קטינא יכולני לעשות כל בני זכרים (נדה לא:). רבי אומר אי אפשר לעולם בלא זכרים ובלא נקבות, אשרי למי שבניו זכרים, אוי לו למי שבניו נקבות (פסחים סה.). פקוד את בני לוי וגו' כל זכר (במדבר ג), למה כל זכר ואינו מזכיר כל נקבה? מפני שכבודו של הקב"ה עולה מן הזכרים. אמר דוד הנה נחלת ה' בנים, שכר פרי הבטן (תהלים קכז), הנה נחלת ה' בנים אלו הזכרים, שכר פרי הבטן אלו הנקבות שאף הן שכר (במד"ר פ"ג). היתה אשתו מעוברת ואומר יהי רצון שתלד זכר, הרי זו תפלת שוא (ברכות נד.). ויאמר נקבה שכרך עלי ואתנה, ההוא רשע [לבן] אמר אנא חמי דיעקב לא אסתכל אלא בנקבו ובגין כך יפלח לי, אימא מאן נקבה אסתכלית בה ואתנה ופלח לי בגינה כא). אמר יעקב חלילה דהא אנא כל מה דעבידנא ליכו יקרא דמלכא עבידנא (זהר ויצא קסא). אדמון אומר בשביל שאני זכר הפסדתי? (כתובות קח:). מים העליונים זכרים והתחתונים נקבות (ירוש' ברכות פ"ט ב). ע"ע בנות; בנים.

זלזול: ע' בזיון; גנאי ושבח

זמן: יהי ערב אין כתיב אלא ויהי כב) מגיד שהיה סדר זמנים קודם לכן (ב"ר פ"ג). האומר לאחר השבת, חד שני ושלישי כג) בשבת (גיטין עז.). מנלן דקבעינן זימנא? (מ"ק טז:). שקבע להם הקב"ה זמן גדול ואח"כ זמן קטן (סנהדרין קב:). משה קבע להם זמן סעודה (יומא עה:). באותו זמן לשנה הבאה עלה עזרא (ר"ה ג:). רבי תן לי זמן (ב"ק צ:). ליקבע לי מר זימנא ואפרע (חולין קה:). זמן בהמה וחיה ועוף שמזדווגים זה על זה (ר"ה יא.). אין כסה אלא זמן (סנהדרין צז:). עדיין יש לי זמן עדיין יש לי שהות (תענית יט:). הגיע זמנן של ישראל לפרות ולרבות (חולין צב.). הגיע זמן בית שני ליחרב (שקלים יא.). אלה מועדי ה' בין בזמנם בין שלא בזמנם (ר"ה כה.). מי איכא דאזיל בלא זמניה? (חגיגה ד:). מיום שנבראתי לא הגיע זמני לומר שירה (חולין צא.). לא הגיע זמנם ליפטר (שבת נה:). הכל לפי המדה, הכל לפי הזמן (ב"מ פ"ג ז). הכל לפי המאורע, הכל לפי הזמן (ירוש' תענית פ"א א). הכל לפי השנים, הכל לפי המקומות, הכל לפי הזמן (תענית יד:). עבר זמנו [יומו] בטל קרבנו (ברכות כו.). דבר הכתוב בהווה (ב"ק סוף פ"ה). הקורא פסוק בזמנו (סנהדרין קא.). פסוק בזמנו כנהמא בשעת רעבא (מס' כלה רבתי פ"א). אמרי אינשי בת כד) דינא בטל דינא (סנהדרין צה.). זמן תפלה לחוד וזמן תורה לחוד (שבת י.). זמנו של שטר מוכיח עליו (גיטין עב.). בעל התאנה יודע אימתי עונתה של תאנה ללקוט, כך הקב"ה יודע אימתי עונתן של צדיקים לסלקן מן העולם והוא מסלקן (ירוש' כתובות פ"ב ח). דקץ תאנה בלא זימניה (ב"ק צא:). הדא חקלא כד היא מחצדא בלא עונתיה כה) אפילו תבנא לית הוא טב, בעונתיה הוא טב. הדין כרמא כד מקטף בלא עונתיה אפילו בסמיה לית הוא טב (שה"ש רבה סוף). זמן ועת לכל חפץ, אפילו דבר עבירה כו) יפה בעתו (קהלת רבה פ"ג ב). ע"ע יום ולילה; מחר; שעה.

זמר: מזמור לאסף, קינה לאסף מיבעי ליה (איכה רבתי פ"ד). מזמור לדוד, קינה לדוד מיבעי ליה (ברכות ז:). הקורא פסוק של שיר השירים ועושה אותו כמין זמר וכו' עשאוני בניך ככנור שמנגנין בו לצים (סנהדרין קא.). נענש דוד על שקרא לדברי תורה זמירות (סוטה לה.). זמרא מנלן דאסור? (גיטין ז.). זמר יוני לא פסק מפומיה (חגיגה טו:). כל השותה בארבעה מיני זמר מביא חמש פורעניות לעולם (סוטה מח.). זמרא גברי ועני נשי פריצותא, זמרא נשי ועני גברי כאש בנעורת (שם). זמרא בביתא חורבא בסיפא (שם). כל דזמר זמרא לא עייל באודניה דקרא כז), כל דזמר זמר ברא דטפשאי לא שמע (איכה רבתי פתיחתא יב). בטל זמרא קם מאה אוזזי בזוזא ומאה סאי חטין בזוזא ולא אתבעי (סוטה מח.). אבוב לחרי זמר כח), לגרדאי לא מקבלוה מיניה (יומא כ.). עשיתי לו שרים ושרות, אלו מיני זמר (גיטין סח.). מגרפה היתה במקדש וכו' וכל אחד מנקביו מוציא מאה מיני זמר (ערכין יא.). הוגרס נעימה יתירה היתה לו והיה מנעים קולו בזמר (שקלים

גבי גחלים, ושיורי עיסה שנשתייר מלישה. כא) שרצה לתת לו עוד נקבה לאשה שיעבוד עמו עוד שבע שנים. כב) עם וא"ו נוסף על ענין שלפניו. כג) הם בכלל אחר השבת, ויום רביעי חמישי וששי הם בכלל קודם השבת. כד) אם עבר הלילה על הדין בטל הדין וצריכין לדונו מחדש. כה) שדה כשהיא נקצרת קודם זמנה אז אפילו התבן לא טוב הוא, וכרם הנקטף קודם זמנו אפילו החומץ של היין הוא רע. כו) ואם כוונתו לשם שמים. כז) מי ששרוי בצער ע"ד ושר בשירים על לב רע (משלי כה). לא כל מה שיזמר המשורר ישמע בן כסילים. כח) חליל שנותן זמר נאה לפני חורים, בבואו לפני גרדיים לא הוכשר לפניהם, כלוכר דברים נכוחים למבין לא יפיקו רצון מפחותי עם

ח:). הקורא בלא נעימה ושונה בלא זמרא וכו' (מגילה לב.). ר"ע אומר זמר בכל יום כט), זמר בכל יום (סנהדרין צט:). גמרא ל) גמור זמורתא תהא? (ע"ז לב:). ע"ע שירה.

זנב: ויבן את הצלע, חד אמר פרצוף וחד אמר זנב (ברכות סא.). מלמד שעשה [הקב"ה לאדם הראשון] עוקץ כחיה וחזר ולקחו ממנו מפני כבודו (ב"ר פי"ד). מידי דהוה אזנב הלטאה שמפרכסת (ב"ב קמב:). משל למה"ד לנחש הזה שאמר הזנב לראש עד מתי אתה מתהלך תחלה? אני אלך תחלה! אמר לו, לך! הלך ומצא קוצים והשליכו לתוכן, מצא גומא של מים והשליכו לתוכו, מצא אש והשליכו לתוכה, מה גרם לו? על שהלך הראש אחר הזנב. כך בשעה שהגדולים מהלכין אחרי הקטנים נופלים לאחר פניהם וכו' (דב"ר פ"א). מאי טעמא תורא אריכא גנובתיה? משום דדייר באגמי לא) ובעי לכרכושי בקי (שבת עז:). ע"ע תחלה וסוף.

זנות: שאלו תלמידיו לרבי הונא אביו של ר' אחא למדתנו רבינו הנואף והנואפת עוברין על עשרת הדברים, על התשעה אנו מכירין ועל השבת אין אנו מכירין וכו'. א"ל אני אומר לכם פעמים כהן שיש לו אשה וישראל הוא הנואף והיא יולדת בן, סבורים בו שהוא בנו של כהן ועומד אותו בן ומשמש בבית המקדש ומעלה עולה בשבת ונמצא מחלל את השבת (במד"ר פ"ט). כתיב ועין נואף שמרה נשף (איוב כד), הנואף אומר אין בריה יודעת בי לפי שכל מעשיו הם בחשך. מהו וסתר פנים ישים? הקב"ה שהוא יושב סתר ישים פנים של נואף באותו עובר ומפרסמו בעולם. לפיכך נקרא זימה, לפי ששניהם כופרים ואומרים לא עברנו עבירה, והבריות אומרים אם כן „זה מהו"? וכו' (במד"ר פ"ט). לא דיין לרשעים שעושין סלע שלי פומבי, אלא שמטריחין אותי ומחתמין אותי בעל כרחי. הרי מי שבא על הערוה בדין הוא שלא תתעבר, אלא עולם כמנהגו נוהג, ושוטים שקלקלו עתידים ליתן את הדין (ע"ז נד.). א"ר יצחק מצינו כל עוברי עבירה הגונב נהנה והנגנב מפסיד, הגוזל נהנה והנגזל מפסיד, ברם הכא שניהם נהנין, מי מפסיד? הקב"ה הוא מאבד סימניו, דכתיב (דברים לב) צור ילדך תשי, התשתם כחו של יוצר (ויק"ר פכ"ג סוף). אדם גונב אפשר שיחזור הגנבה ויתקן, גזלן אפשר שיחזור הגזלה ויתקן, אבל הבא על אשת איש ואסרה על בעלה נטרד מן העולם (חגיגה ט:) שהוא בכלל מעוות לא יוכל לתקון. אתה מוצא שתי פרשיות סמוכות פ' נזיר ופ' סוטה וכו' אל תאמר הואיל ואסור לי להשתמש באשת איש הריני תופשה ואין לי עון, או שאני מגפפה או נושקה ואין לי עון, אמר הקב"ה כשם שנזיר אסור לשתות יין כך אסור לו לאכול ענבים לחים ויבשים ומשרת ענבים וכל היוצא מגפן היין, אף אשת רעהו לא ינקה כל הנוגע בה (משלי ג, שמ"ר פט"ז). ר' חוניא אמר, שני יצרים ברא הקב"ה בעולמו, יצר עבודה זרה ויצר זנות, יצר ע"ז כבר נעקר ויצר זנות הוא קיים. אמר הקב"ה כל מי שהוא יכול לעמוד בזנות מעלה אני עליו כאילו עומד בשתיהן (שה"ש רבה ז). יען כי גבהו בנות ציון וגו' הלך וטפוף תלכנה (ישעיה ג), כשהיתה אחת מהן ארוכה היתה מביאה שתי קצרות אחת מכאן ואחת מכאן, כדי שתראה ארוכה, ואם היתה קצרה נתנה ברגליה קודיריקון עבה כדי שתה' אה ארוכה (ויק"ר פט"ז). עשרה קבין זנות ירדו לעולם תשעה נטלה ערביא ואחד כל העולם כולו (קדושין מט:). חמשה דברים צוה כנען את בניו וכו' ואהבו את הזימה (פסחים קיג:). תמר זנתה זמרי זינה (נזיר כג:). רחב בשמה זנתה, יעל בקול, אביגיל בזכירתה, מיכל בראייתה (מגילה טו.). דורו של איוב שטוף בזימה (ב"ב טו:). אחאב מצונן היה ועשתה לו איזבל שני צורי זונות (סנהדרין לט:). טיטוס הרשע תפס זונה ונכנס לבית קה"ק (גיטין נו:). תרי שבילי חד אפיתחא דע"ז וחד אפיתחא דבי זונות (ע"ז יז.). תקנו שווקים להושיב בהם זונות (שבת לג:). בית הועד יהיה לזנות (סוטה מט:). בר ששך יתיב עד צוארו בוורדי וקיימין זונות ערומות קמיה לב), ואמר אית לכו כהאי גוונא לעלמא דאתי? (ע"ז סה.). ברוריא דביתהו דר"מ הצילה אחותה מקובה של זונות (ע"ז יח.). אחר [אלישע] אשכח זונה (חגיגה טו.). ר"ח ור"א הוי יתבי בשוקא דזונות (פסחים קיג:). מעשה בתלמיד שהניח תפילין ובאת זונה וכו' (ברכות כג.). שהושיב בנו על פתח של זונות (שם לב.). גזרו על דרך זנות (ע"ז לו:). מעשה ששלקו זונות (בכורות מה.). כומז של בית הרחם=כאן מקום זימה (שבת סד.). הבטלה מביאה לידי זימה (כתובות נט:). מרבה שפחות מרבה זימה (אבות פ"ב). עלובה כלה מזנה תוך חופתה (שבת פה.). סוס אוהב זנות (פסחים קיג:). אין זנות לבהמה (יבמות נט:).

[עונש הזנות] הבא על הזונה לסוף מבקש לחם (סוטה ד:). אפשר אש בנעורת ואינה מהבהבת? (סנהדרין לז.). אר"א מה המסמר הזה אי אפשר לו לפרוש מן הדלת בלא עץ, כך אי אפשר לפרוש מן הזנות בלא נפשות (ירוש' סנהדרין פי"א). זנותא בביתא לג) כי קרי לשומשמא (סוטה ג:). הזנות והכשפים כלו את הכל (שם מח.). ריב"ל אמר על

כמו האורגים. כט) הוה מסדר למודך אע"פ שסדור בפיך כזמר (רש"י). ל) אביי תלמידו של רב יוסף אמר, אתה מלמדני לומר „הלכה" כמותו, ותהא כזמר בעלמא, דאי אין חולקין, הלכה למה לי? (רש"י). לא) זנב השור ארוך כי בהיותו רועה באגם צריך לגרש את הזבובין, ועושה כן בזנבו הארוך. לב) הוא גן עדן של גוים.

הכל הקב"ה מאריך אפו חוץ מן הזנות (ב"ר פכ"ו). עושים מעשה זמרי ומבקשים שכר כפנחס (סוטה כב:). צא ולמד משוק של זונות מי שוכר את מי, האיש שוכר לאשה (כתובות סד.). כל זונה שנשכרת לסוף היא שוכרת (ע"ז יז.). זונה שנשכרת בב' שוכרתו בח' (ב"מ פה.). האונס שותה לד) בעציצו (כתובות לט.). שבויה אוכלת בתרומה דברי ר' דוסא, דאמר ר"ד וכי מה עשה לה ערבי זה? מפני שמיעך לה בין שדיה לה) פסלה מן הכהונה? (גיטין פא.). אילו לא חמאת בה אימא מילין דעזיבא לו) בכדי לא אדרתה (נדרים כב.). גייפא בחזורין לז) ומפלגא לבישייא (ויק"ר פ"ג). מנאפת בתפוחים ומחלקת לחולים (שמ"ר פל"א). אמרו זונות מפרכסות זו את זו, תלמידי חכמים לא כ"ש (שבת לד.). כל הנותן דברי תורה על לבו מבטלין ממנו הרהורי זנות (אדר"נ פ"כ א). ע"ע ה ר ה ו ר; מ מ ז ר ו ת; ס ו ט ה; ע ב ר ה; צ נ י ע ו ת.

זָקָן: איזהו זקן? מן הפרק של לחי עד פיקה של גרגרת (נגעים פ"י ט), פאת זקנו סוף זקנו, ואיזהו סוף זקנו? שבולת זקנו (מכות כ:). המשחית פאת זקנו חייב על שתים מכאן ושתים מכאן ואחת מלמטה וכו' אינו חייב עד שיטלנו בתער (שם). בנוהג שבעולם אדם יודע שיש לו דין לובש שחורים ומתעטף שחורים ומגדל זקנו, שאינו יודע היאך דינו יוצא, אבל ישראל אינו כן אלא לובשים לבנים ומתעטפים לבנים ומגלחין זקנם לח) ואוכלין ושותין ושמחין שיודעים שהקב"ה עושה להם נסים (ירוש' ר"ה פ"א ג). משל לאדם שאמרו לו זקנך מגודל, אמר להם יהיה כנגד המשחיתים (ברכות טו.). זקן נוי באיש ומום באשה (ירוש' קידושין פ"ב ד). ההוא אמגושא דהוה חטיט שכבי, כי מטא למערתיה דר' טוביא בר מתנא תפשיה בדוקניה (ב"מ נח.). כתוב בספר בן סירא: זלדקן קורטמן לט), עבדקן סכסן וכו' מאן דאית ליה מעברתא בדיקניה כולי עלמא לא יכלי ליה (סנהדרין ק:). גרעתיה לארמאה מ) ושפר ליה אתלי ליה נורא בדיקנא ולא שבעת חוכא (שם צו.). ע"ע ת ס פ ו ר ת.

זקנה: עד אברהם לא היה זקנה, מאן דהוה בעי למשתעי בהדי אברהם משתעי בהדי יצחק, בהדי יצחק משתעי בהדי אברהם, אתא אברהם בעי רחמי והוה זקנה, שנאמר (בראשית כד) ואברהם זקן בא בימים (ב"מ פז.). א"ר יהודה בר סימון אברהם תבע זקנה, אמר לפניו רבון העולמים! אדם ובנו נכנסין למקום אחד ואין אדם יודע למי מכבד [שלא ניכר האב מפני הבן], מתוך שאתה מעטרו בזקנה אדם יודע למי מכבד. אמר לו הקב"ה חייך! דבר טוב תבעת, וממך אני מתחיל. מתחלת הספר ועד כאן אין כתיב זקנה, וכיון שעמד אברהם נתן לו זקנה שנאמר ואברהם זקן בא בימים (ב"ר פס"ה). שלשה הזקינו מפני רעות בניהם: יצחק שמואל ועלי (אגדות בראשית פמ"א ה). שמואל הנביא קפצה עליו זקנה (תענית ה:). מי קשיש דוד כולי האי? (יבמות טו:). בן ששים לזקנה בן שבעים לשיבה (אבות פ"ה). מי איכא זקנה קמיה קב"ה? (שם). ואל תבוז כי זקנה אמך (משלי כג) אם נזדקנה אומתך אל תבוז עליה (ילקוט ח"ב רמז תתקס). חסידים ואנשי מעשה אומרים אשרי ילדותנו שלא ביישה את זקנתנו (סוכה נג.). מושיבין בסנהדרין בעלי זקנה (סנהדרין יז.). תלמידי חכמים כל זמן שמזקינין חכמה נתוספת בהן, וע"ה כל זמן שמזקינין טפשות נתוספת בהן (שבת נב.). אם בנערותך לא חפצתם איך תשיגם בזקנותך? (אדר"נ פכ"ד). הלומד תורה בילדותו דברי תורה נבלעין בדמיו ויוצאין מפיו מפורשים, והלומד בזקנותו אין דברי תורה וכו' (שם). מחורף עצל לא יחרוש ושאל בקציר ואין (משלי כ) זה שלא למד בנערותו ומבקש ללמוד בזקנותו ואינו יכול (דב"ר פ"ח). הנוי והכח והזקנה והשיבה וכו' (אבות פ"ו). אם חכמה אין כאן זקנה מא) אין כאן (ברכות לט.). במסיבה הלך אחר זקנה, והוא דמפליג בזקנה (ב"ב קכ.). ינקותא כלילא דוורדא, סבותא כלילא דחילפא [קוצים] (שבת קנב.). בימי הבחרות היה מפסיל בנשים ואמר הידא איתתא אנא בעי לה? הזקין ובקש אשה אמרן לו: ביש גדא מב) וטמיע מזלא! הידא איתתא בעיא לך? כדון נחירך קטיף ואודנך יקרין ועיניך

לג) כתולעת הנופל בשומשמין שמכלה את הכל. לד) בכלי שבחר לו, כלומר על כרחו ישאנו דכתיב לא יוכל לשלחה כל ימיו (דברים כב). לה) הערבי שלקח אותה בשביה שחק עמה אבל לא בא עליה, שלא היו נוהגין השוביין הפקר לאונסן. לו) אילולי שראתה בה אמה דברים של דופי שטוב לעוזבם ולא לעשותם, והם דרכי זימה, לא היתה מדיר אותה. לז) ההעתקה במאמר הסמוך, והוא ע"ד הגנב והגזלן שמפזר מעותיו לצדקה, והיא מצוה הבאה בעבירה. לח) מגלחים זקנם ע"י סם, ויש גורסין מגלחין שערם. לט) זלדקן קורטמן, מי שזקנו דקה וחלושה תדע שחכם וחריף הוא ביותר; עבדקן סכסן, מי שזקנו עבה שוטה הוא; מעברתא, שזקנו מחולקת ומפוצלת, ויש בין שני השבילות כמין מעבר, כולא עלמא שלו הוא, כי הוא ערום בדעת, מתוך שחושב כל ימיו בערמה הוא משים ידו לזקנו ומושך מחצית הזקן לכאן ומחצית הזקן לכאן. מ) אם גלחת זקן הגוי וישר הדבר בעיניו, אז תוכל גם לשרוף זקנו באש ותמלא פיך שחוק עליו. כן אם חבירך ישפיל כבודך ולא תשים לבך לזה, סופך שתהיה שפל בעיניו וישחוק עליך. מא) הזקנה בלא חכמה לא שוה כלום. מב) אוי לך קשה יום ורוע מזל! איזו אשה תחפוץ בך אחרי אשר נחיריך נוטפות ריר ואזניך כבדות משמוע

כהיין (קהלת רבה פ"א סוף). נשא אדם אשה בילדותו ישא אשה בזקנותו (יבמות סב:). משל לאדם שיש לו שתי נשים אחת ילדה ואחת זקנה, ילדה מלקטת לו [שערות] לבנות, זקנה מלקטת לו שחורות וכו' נמצא קרח מכאן ומכאן (ב"ק ס:). ר' יוחנן הוה קסליק בדרגא, הוו סמכי ליה וכו' אמרי ליה רבנן וכי מאחר דהכי את [שבעל כח אתה] למה לך למיסמכיה? אמר להו א"כ מה אניח לעת זקנה? (כתובות סב.). שמרתי כחי לזקנתי (ירוש' ביצה פ"א ז). חמין ושמן שסכתני אמי בילדותי עמדו לי בזקנותי (חולין כד:). הן הן החזירוני לנערותי (שבת קיא.). מה בזקנותו כן בילדותו על אכו"כ (עירובין כא.). יפה ספסוף מג) שאכלנו בילדותנו מאפרסקין שאכלנו בזקנותינו (ירוש' פאה פ"ז ד). בינקותיה לא דכירנא בסיבותיה דכירנא (תענית כ:). הני מולייתא [גבעות] דבי נרש אזקנין (עירובין נו.). [שער בית השחי וכו'] מחמת זקנה נשרו (נזיר נט.). טפני ארבעה דברים הזקנה קופצת על האדם: מפני היראה, מפני כעס בנים, מפני אשה רעה ומלחמות (תנחומא חיי שרה א). אתם מילדין עצמכם ומזקינין את חבריכם (ב"ר פמ"ח). כל השטוף בזימה זקנה קופצת עליו (שבת קנב.). ימי הרעה אלו ימי הזקנה (שבת קנא:). טור תלג מד), סחרוהי גלידין כלבוהי לא נבחין, טחנוהי לא טחנין (שם). טבא תרי מה), מתלת (שם). רב כהנא זכי למיסב [לזקנה מופלגת] עד דאתעבדון טפרוי מו) סימוקין כהדא דקקה (ירוש' ר"ה פב). אינו מת מן הזקנה (פיאה פ"ח). ר"מ אזיל לממלא [מקום] ראה אותן כולן שחורי ראש [ולא היו שם זקנים], אמר להם תאמר ממשפחת בית עלי אתם? דכתיב ביה וכל מרבית ביתך ימותו אנשים (ש"א ב), א"ל רבי התפלל עלינו, אמר להם לכו וטפלו בצדקה ואתם זוכים לזקנה, מ"ט דכת"ב (משלי ט) עטרת תפארת שיבה בדרך צדקה תמצא (ב"ר פנ"ט א). ע"ע כבוד זקנים.

זקנים ונערים: משה מקדים ראשים לזקנים, אתם נצבים היום כלכם ראשיכם וגו' זקניכם (דברים כט), יהושע הקדים זקנים לראשים, שנאמר ויאסף יהושע את כל זקני ישראל (יהושע כד). משה צפה ברוה"ק שעתידין ישראל להסתגר [להיות נמסרין] במלכיות וראשיהן עומדין על גביהן, הקדים ראשים לזקנים (ירוש' הוריות פ"ג). למה נמשלו ישראל לעוף? מה עוף אינו פורח בלא כנפים כך ישראל אין יכולין לעשות דבר חוץ מזקניהם (ילקוט תורה תקכ). זקנים שבאותו הדור מה אמרו? פני משה כפני חמה פני יהושע כפני לבנה מז), אוי לה לאותה בושה אוי לה לאותה כלימה (ב"ב עה.). ר"ש בן אלעזר אומר אם יאמרו לך זקנים סתור וילדים בנה—סתור ואל תבנה, מפני שסתירת זקנים בנין ובנין נערים סתירה, וסימן לדבר רחבעם בן שלמה (מגילה לא:). זקן זה שקנה חכמה (קידושין לב:). היודע בין טוב לרע, מכאן שדעתן של זקנים נשתנית (שבת קנב.). כד הוינן זוטרי לגברי מח), השתא דקשישנן לדרדקי (ב"ק צב:). אוי להם לזקנים שבזקנותם חרב ביתם, אוי לו לזקן שבקטנותו הצליח ובזקנותו לא הצליח (ילקוט איכה תתקצז). זקן שכמותך יעסוק בדברים בטלים? (ע"ז טז:). סבי מט) דבהתא (סנהדרין קב:). ינוקא מלעיל וסבי מלתחת (בכורות ח.). אמרי אינשי נפישי גמלי סבי נ) דטעיני משכי דהוגני (סנהדרין נב.). סבא סבא! אי קרצת נא) לא חשכת (ויק"ר פכ"ה ה). סבי דבי אתונא ור' יהושע בן חנניא (בכורות ח.). זקן ששכח תלמודו מחמת אונסו נוהגין בו כקדושת ארון (ירוש' מ"ק פ"ג א). הזהרו בזקן ששכח תלמודו מחמת אונסו, דאמרינן לוחות ושברי לוחות מונחות בארון (ברכות ה:). א"ל פשיטא דהלכתא כוותן דקשישנא מינייכו, ולא הלכתא כותייכו דדרדקי אתון. אמר מידי בקשישותא תליא מילתא? בטעמא תליא מלתא (ב"ב קכב:). שמואל אכל [שמן של גוים] רב לא אכל, א"ל אכול! ואם לאו אני כותב עליך זקן ממרא (ירוש' ע"ז פ"ג ט). בעיר לוז אין לו למלאך המות רשות לעבור בה, אלא זקנים שבה בזמן שדעתן קצה עליהן יוצאין חוץ לחומה והן מתים (סוטה מו:). איזו היא זקנה? ר"ש אומר כל שקורין לה „אימא" ואינה בושה או אינה מקפדת (נדה ט:). אמרי אינשי סבא בביתא פאחא [שבר] בביתא, סבתא בביתא סימא נב) בביתא (ערכין יט.). ע"ע בחורים; ילדות.

ועיניך כהות לראות. מג) חרובים גרועים היו נעימים לו בימי הילדות יותר מפירות אפרסקין בימי הזקנה. מד) ההר מכוסה שלג כלומר שער ראשי לבן; סביבותיו של ההר מלאו קרח, כלומר שפמי וזקני הלבינו ג"כ; קולי איני שומע, והשינים אין לועסות האכילה. מה) טובים שתי הרגלים של ימי בחרות משלש של זקנה שצריך משענת עם רגליו לסעדו. מו) עד שנעשו צפרניו אדומים כצפרני תינוק. מז) בתיר משפיע ומקבל כמו השמש והירח. מח) כשהיינו קטנים נחשבנו לגברים חכמים, ועכשיו לעת זקנתנו אומרים עלינו שאנחנו ילדים מבלי שכל. מט) זקנים שפלים, שהיו רשעים כמו שמצינו באבשלום שקראו להם זקנים. נ) יש הרבה גמלים זקנים שטעונים עורות גמלים יונקין שמתו, וכן לפעמים הזקנים יאריכו ימים יותר מנערים. נא) אם זכית להשכים חי בבקר הזה לא תדע אם יערוב עליך השמש, כי מרוב זקנתך תוכל למות באותו היום. נב) אוצר, הזקנה תעזור במלאכת הבית תמיד, והזקן אינו עושה כלום והוא לטורח אחרים. ולכן לענין ערכין הנקבה הזקנה יותר מששים שנה קיימא אשליש, דערך ילדה שלשים שקל וערך זקנה עשרת שקלים, וזכר ילד חמשים שקלים וזקן ט"ו שקלים

זריזות: זריזין מקדימין למצות שנאמר (בראשית כב) וישכם אברהם בבקר (יומא כח:). משה בהשכמה עלה (שבת פו.). רשב"י אומר כל הזריז במצות ציצית זוכה ומקבל פני שכינה (מנחות מג:). א"ר יהושע בן קרחה לעולם יקדים אדם לדבר מצוה (נזיר כג:). וא"ר חסדא לעולם ישכים אדם להוצאת שבת (שבת קיז:). בא וראה כמה חביבה מצוה בשעתה שהרי הקטר חלבים ואברים כשרים כל הלילה ולא היה ממתין להם עד שתחשך (מנחות עב.). כל מקום שנאמר „צו" אינו אלא זירוז מיד ולדורות (קידושין כט.). כדי לזרזן במצות (פסחים פ"ט). שרי ליה לאינש לזרוזי נפשיה [לקיים מצוה ע"י שבועה] (נדרים ח.). נדרי זרוזין התירו חכמים, כיצד? היה מוכר חפץ ואמר קונם שאיני פוחת לך מן הסלע, והלא אומר קונם שאינו מוסיף לך על השקל, שניהם רוצין בשלשה דינרין, ולא נדר אלא לזרז את חבירו שלא יעמוד בדעתו (נדרים כ:). יש זריז ונשכר ויש זריז ונפסד (פסחים נ:). אגב זריזותייהו דעבדי משתפיך (שם מה.). וככה תאכלו אותו מתניכם חגורים וגו' (שמות יב), בא הכתוב ללמדנו על יוצאי דרכים שיהיו מזורזים (מכילתא פ' בא). אין מזרזין אלא למזורז (מכות כג. במד"ר פ"ז). הזהירות מביאה לידי זריזות, זריזות מביאה לידי נקיות (שקלים ט: ע"ז כ:). אם היה בנו זריז וממולח ותלמודו מתקיים בידו בנו קודם לאביו (קידושין כט:). נמצא בנות זריזות ובנים שפלים (גיטין כה.). אמרו רבותינו כתיב ביהושע כאשר הייתי עם משה אהיה עמך (יהושע א), והיה צריך יהושע לחיות ק"כ שנה כמשה רבינו, ולמה נתקצרו שנותיו עשר שנים? אלא בשעה שאמר הקב"ה למשה נקום נקמת בני ישראל מאת המדיינים אחר תאסף אל עמך, ואע"פ שנתבשר בשורת מות לא איחר הדבר אלא נזדרז וישלח אותם משה וגו'. אבל יהושע כיון שבא להלחם עם ל"א מלכים אמר אם אני הורגם מיד אני מת, כשם שמת משה רבינו אחר מלחמת מדין. התחיל מעכב במלחמתם שנאמר ימים רבים עשה יהושע עם המלכים האלה מלחמה (שם א). א"ל הקב"ה וכך עשית! הריני מקצר שנותיך עשר שנים (במד"ר פכ"ב). א"ר אלעזר מימי לא קדמני אדם לבית המדרש, ולא הנחתי שם אדם ויצאתי. פעם אחת השכמתי ומצאתי הזבלין והתבנין, ואמרתי אם תבקשנה ככסף וכמטמונים תחפשנה אז תבין יראת ה' (שה"ש רבה פ"א). שאני מיגנא נג) ממיקם (יומא כב.). כל גומרא דלא כוויה בשעתה נד) לא כוויה שוב (ירוש' ביצה פ"א). ארמוקרך יקוד נה) זיל קוץ קרך וצלי (סנהדרין לג:). אדמקטורך עלך נו) זיל הדר (ע"ז נח:). עד דסנדלא ברגלך דרוס נז) (ב"ר פמ"ד). ע"ע זהירות.

זריקה: מביא הנשמה וזורקה בגוף ודן אותם כאחד (סנהדרין צא:). אין זורקין את הפת, אין מזרקין את האוכלין, זורקין לפני חתן וכלה קליות ואגוזים (ברכות נ.). היה נוטל שמונה אבוקות וזורקן כלפי מעלה (סוכה נא.). נטלו אבנים וזרקון כלפי מעלה (סוטה לה.). הרי מפתחות מסורים לך וזרקן כלפי מעלה (תענית כט.). מלמד שעלו שמש וירח לזבול וכו' לא נצא עד שזרק בהם חצים (סנהדרין קי.). בשעה שזורקים חיץ עושים אשפתות (סוטה מב:). מדליק הפתילה וזורקה לתוך פיו (סנהדרין נב.). אבן שבקש עוג לזרוק על ישראל (ברכות נד.). צפרנים הזורקן רשע (מ"ק יח.). הנוטל צפרנים וזורקן לרשות הרבים מתחייב בנפשו (נדה יז.). יש לך אדם שזבוב נופל לתוך כוסו וזורקו (גיטין צ.). קרבן עולה אשם ושלמים טעון זריקת הדם, שתי מתנות שהן ארבע וכו'. תהי בה ר' אלעזר שחיטה מתרת והלא זריקה מתרת? וכו'. מאי לפני זריקה קודם שנראה לזריקה, לאחר זריקה לאחר שנראה לזריקה וכו' אלמא כל העומד לזרוק כזרוק דמי וכו' (ב"ק עו:). מאי עת מועד (ש"ב כד)? אמר שמואל סבא וכו' משעת שחיטת התמיד עד שעת זריקתו (ברכות סב:). ע"ע תפיסה.

פחות משליש. נג) נוח לו לאדם לנדד שינה מעיניו, עד סוף הלילה, מלהיות עומד ממטתו בהשכמה (רש"י). נד) גחלת שאינה שורפת בתחלה שוב אינה שורפת, שנצטננת וצריכה אש הרבה. נה) בעוד שהאש בוערת כרות האבטיח וצלהו, טוב לעשות דבר בעתו. נו) בעוד שמעילך עליך חזור אצלם והתר להם ולא תשהא אפילו לנות מטורך הדרך (רש"י). נז) דרוס ורמוס הקוץ בעוד שהנעל ברגלך פן תאחר הזמן.

ח

חבוש: ע׳ בית אסירים

חבל: תני רב יוסף שלשה חבלים הם: של מגג [גמי] של נצרים ושל פשתן וכו׳ (עירובין נח.). שנטל מלא חבל חרם [מצודת דגים] בדרומה (ב"ק פא:). כהן מביא חבל מצרי וקושר למעלה מדריה (סוטה ט.). רחב אמרה ימחול לי בשכר חבל ופשתים וחלון (זבחים קטז:). גרר עצמות אביו על מטה של חבלים (ברכות י:). כפיתו תרין ארזי בחבלים (שם נו:), הלך החבל אחר הדלי (תנחומא סוף פ׳ מקץ). בעי תפוש חבלא בתרין רישי (ויק"ר פ"י). רוצה לאחוז את החבל בשני ראשין (דב"ר פ"ז). במי אתה מוצא מלחמתה של תורה? במי שיש בידו חבילות של משנה (סנהדרין מב.). ע"ע ק ש ר; ש ל ש ל ת.

חבלה: החובל בחבירו חייב עליו משום חמשה דברים בנזק בצער בריפוי בשבת ובושת (ב"ק פג:). חרש שוטה וקטן פגיעתן רעה, החובל בהם חייב והם שחבלו באחרים פטורין אבל משלמין לאחר זמן וכו׳ החובל בחבירו בשבת פטור מכולן מפני שהוא נדון בנפשו וכו׳ (שם פז.). החובל בעצמו אע"פ שאינו רשאי פטור, אחרים שחבלו בו חייב (שם צ:). ואע"פ שהוא נותן לו [חמשה דברים חלף חבלו] אין נמחל לו עד שיבקש ממנו מחילה וכו׳ (שם צב.). ע"ע ה כ א ה.

חברה: כל העולם כלו לא נברא אלא לצוות [להיות בחברותא] לזה (ברכות ו:). א"ר יוחנן אחד מבני החבורה שמת תדאג כל החבורה כולה (שבת קו.). א"ר יוחנן משום ר"ש בן יהוצדק גילין וגילין [בני מזל אחד] חבורות וחבורות מביא הקב"ה לעולם, מת אחד מן הגיל ידאג כל הגיל, חבר אחד מן החבורה שמת תדאג כל החבורה (רות רבה פ"ב). הזהרו א) בחבורה (נדרים פא.). עשו כתות כתות ועסקו בתורה לפי שאין התורה נקנית אלא בחבורה (ברכות סג:). תלמידי חכמים נאים בחבורה ואין ע"ה נאים בחבורה (ד"א זוטא פ"ב). אל יסב אדם בחבורה של עמי הארץ, מאי טעמא? דלמא אתי לאמשוכי בתרייהו (ברכות מג:). אין עושין חבורה שכולה גרים (פסחים צא.). אין עושין חבורות נשים ועבדים וקטנים (שם). אימא אברתה מצטוותא ב), ברתא אאימא לא מצטוותא (כ"ב פ.). אורחין רחיקא וצוותין בסימא (סוכה נב.). או חברותא או מיתותא (תענית כג.). חברותא כלפי שמיא? (ב"ב טז.). אמר להו לא שכבא איכא במתא? אמרי ליה חבורתא ג) איכא במתא וכו׳ (מ"ק כז:). ח ב ר כהנים, שהיו מתחברין להרוג נפשות (מכות י:). ע"ע א ג ו ד ה; ה ש ת ת פ ו ת.

חברים: דעלך סני לחברך לא תעביד (שבת לא.). חייך קודמין לחיי חברך (ב"מ סב.). אמרי אינשי או חברא כחברי דאיוב או מיתותא (ב"ב טז:). חביריך וחבירי דאביך קרית לן (סנהדרין נב:). לך ולחברך ולחברותך (פסחים קיח:). חבריהון של אלו מחייה מתים בבקעת דורא (סנהדרין צב:). חברך חברא אית ליה וחברא דחברך חברא אית ליה (ב"ב כח:). ולאותו רשע [הנחש] לא מצינו חבר (בכורות ח.).

[תלמידי חכמים] אין חברים אלא תלמידי חכמים (ב"ב עה.). קנה לך חבר (אבות פ"א). חבר טוב (שם פ"ב). הרבה למדתי מרבותי ומחבירי יותר (תענית ז.). חבר העיר (מגילה כט.). תלמיד חבר (ברכות כז:). דלא קרי להוי צותא לחבריה (ב"ב כא.). בעינא דאימא לכו מילתא ומסתפינא מחבראי (ע"ז יט.). חבר אינו מוציא מתחת ידו דבר שאינו מתוקן (פסחים ט.). אשת חבר ובתו של חבר (בכורות לא.). חבר אין צריך התראה (סנהדרין פ"ח ב). חבר שנעשה גבאי ד) דוחין אותו מחברתו (ירוש׳ דמאי פ"ב ג). הזהרו בכבוד חבריכם (ברכות כח:). הנפטר מחבירו (שם סד.). ע"ע ת ל מ י ד י ח כ מ י ם.

[חברי הפרסיים] דרש רב תחת אדום ולא תחת ה) חבר (שבת יא.). ר׳ יוחנן דרש בגוי נבל אכעיסם (דברים לב) אלו חברים (יבמות סג:). שלשה שונאים זה לזה אלו הן: הכלבים התרנגולין והחברין (פסחים קיג:). מהו לטלטולי שרגא דחנוכה מקמי חברי ו) בשבתא? (שבת מה.).

חג: ע׳ מועדים

א) שלא ילמדו תורה אלא בחבורה כדי שיוכלו לפלפל זה עם זה. ב) לענין יונים בשובך, שרחמי האם על הבת ולא להיפך. ג) חברא קדישא העוסקת בצרכי המתים. ד) גובה מכס, ומוכסן נחשב כגזלן מפני שנותן למלכות סך קצוב ולוקח מכל הבא בידו. ה) הם האמגושים שנקראו ג"כ חברים על שם מדינתם חבר או חבריא הקרובה לארמיניא. ו) החברים היו עובדי אש בבתי ע"ז

חגבים: בחגבים [סימני טהרה] כל שיש לו ארבע רגלים וארבע כנפים וקרצולים וכנפיו חופין את רובו (חולין נט.). אשר לא [קרי לו] כרעים (ויקרא יא). אע"פ שאין לו עכשיו ועתיד לגדל לאחר זמן (חולין סה.). חגבים טמאים שכבשו עם חגבים טהורים העיד ר' צדוק שהן טהורין (תרומות פ"י ט). תני אבימי בריה דרבי אבהו שבעה מאות מיני דגים הם ושמונה מאות מיני חגבים (חולין סג:). גוב הוא גובאי, ולמה נקרא שמו גוביי? דו גביה דיני דמריה, שגובה דין אדוניו, כי בעון גזל הגובאי עולה (שבת לב:). אתי קמצי ז) גזר תעניתא (תענית כא:).

חגורה: כי אסר המיינא [בבקר כשלובש האזור] לימא ברוך אוזר ישראל בגבורה (ברכות ס:). אבנט של כהן היה ל"ב אמה והיה מעקמו לכאן ולכאן (ירוש' יומא פ"ז ה). והיה מקיפו ל"ב פעמים כנגד לב של אדם (מדרש בתוס' ערכין טו:). אבנטו של כהן גדול לא זה אבנטו של כהן הדיוט וכו'. כי אתי רבין אמר אבנטו של כ"ג ביוה"כ דברי הכל בוץ, בשאר ימות השנה דברי הכל של כלאים (יומא יב:). אבנט מכפרת על הרהור הלב (ערכין טז.). ר' סימון אומר אבנט היה מכפר על הגנבים [גונבי דעת הבריות], ואית דבעי מימר על העוקמנים (ירוש' יומא פ"ז ה). ע"ע כהונה.

חדוד: מה ברזל זה אחד מחדד את חבירו, אף שני תלמידי חכמים מחדדין זה את זה בהלכה (תענית ז.). אין סכין מתחדדת אלא בירך חברתה, ואין ת"ח מתחדד אלא בחבירו (ב"ר פס"ט א). מה עץ קטן מדליק את הגדול, אף ת"ח קטנים מחדדים את הגדולים (תענית ז.). ב"ש מחדדי טפי (יבמות יד.). לחדודי דאביי הוא דבעי (ברכות לג:). לא אמרה ר"ע אלא לחדד התלמידים (עירובין יג.). האי דמחדדנא מחבירי דחזיתיה לר"מ מאחוריה (שם:). חזא דקמחדדן שמעתיה (כתובות סב:). מחדדוא ליה מפלפולי (שם קג:). ושננתם שיהיו דברי תורה מחודדים בפיך (קידושין ל.). ע"ע חברה; פלפול.

חדש וישן: לא עברתי ממצותיך, לא הפרשתי מן החדש על הישן ולא מן הישן על החדש (מעשר שני פ"ה). ואכלתם מן התבואה ישן, יכול מצפין לחדש מפני ישן שבלה וכו' ישן נושן מלמד שכל המיושן מחבירו מעולה מחברו וכו' וישן מפני חדש תוציאו מלמד שהיו אוצרות מלאים ישן וגרנות מלאים חדש (ב"ב צא:). משקרב העומר הותר החדש מיד וכו' משחרב בית המקדש התקין ריב"ז שיהא יום הנף [הנפת העומר] כלו אסור (מנחות סח.). קסבר חדש בחו"ל מדאורייתא היא דכתיב מושבותיכם כל מקום שאתם יושבים במשמע (מנחות פ"ד). כל מצוה שהיא תלויה בארץ אינה נוהגת אלא בארץ וכו' חוץ מן הערלה וכלאים שאע"פ שתלויות בארץ נוהגת אף בחו"ל. ר' אליעזר אומר אף החדש (קידושין לו:).

[חדש וחידוש] כל מקום שנאמר „ויהי" דבר חדש הוא—דבר שהיה ופסק להרבה ימים וחזר להיות (תנחומא נשא כד). שמלה חדשה שחדשו דברים (סנהדרין קב.). אם שמוע בישן תשמע בחדש (ברכות מ.). מי שמיע לך חדשים גם ישנים וכו' מצות קלות וחמורות (עירובין כא:). מאי החצר החדשה? שחדשו בה דבר ואמרו טבול יום וכו' (פסחים צב.). דובב שפתי ישנים כהדין דשתא חמרא עתיקא וכו' (שקלים ד:). לכל מילי מעלי עתיקא בר מתמרי ושיכרא והרסנא (ב"ר צא:). אל תסתכל בקנקן אלא במה שיש בו, יש קנקן חדש מלא ישן, וישן שאפילו חדש אין בו (אבות פ"ד כ). יין ישן שדעת זקנים נוחה הימנו (מגילה טז:). יין ישן ויין חדש (קידושין כ.). אייתי ציבי [עצים] חדתא ואפיק נורא מנא חדתא וקריבו לשום שמים (זבחים קטז:). על החדשים אנו בושים אלא שאתם מגלגלין עלינו את הישנים (כתובות עח:). ויקם מלך חדש, חד אמר חדש ממש, וחד אמר שנתחדשו גזרותיו (פסחים נג.). יצרו של אדם מתחדש עליו בכל יום (סוכה נב.). מצוות העתידות להתחדש כגון מקרא מגילה (שבועות לט.). גזרה חדשה אין מפקפקין בה (ע"ז לה.). פנים חדשות באו לכאן (שבת קיב:). מה חידוש בבית המדרש? אי אפשר לביהמ"ד בלא חידוש (חגיגה ג.). אי אפשר לביהמ"ד שלא יהא בו דבר חידוש בכל יום (ירוש' חגיגה פ"א י"א). מיגמר בעתיקתא ח) קשיא מחדתא (יומא כט.).

חדשים: שמות החדשים העלו עמהם מבבל (ירוש' ר"ה פ"א ב). ימים אתה מחשב לחדשים ואי אתה מחשב שעות (מגילה ה.). במערבא מברכי ברוך מחדש חדשים וכו' (סנהדרין מה.). תני רבה בר יכול כשם שמעברין את השנה לצורך כך מעברין את החדש לצורך? ת"ל החדש הזה לכם ראש חדשים (שמות יב) כזה ראה וקדש (ר"ה כ). בשבעה בשבת בחד בשבת איקבע ירחא (שבת פז:). בירח שמת בו משה ושנולד בו משה (מגילה יג:). בעוה"ז תבואה עשה לשיתה חדשים (שקלים יא.). קבעו נציב אחד בירח שמת בו אהרן (סנהדרין יב). חמשה דברים של י"ב חדש (עדיות פ"ב). איזהו ימים שיש בהם ירחים ואין בהם שנים? (נדה ל:). שלשה חדשים הראשונים (שם לא.). ע"ע זמן; שנה.

שלהם ולא הניחו ליהודים להדליק נר חנוכה. ז) קמצא הוא מין חגב, וזהו שאמרו אין הקומץ משביע את הארי (ברכות ג:). ח) מי שלמד והסיח דעתו ושכח, קשה לו

חוב: שבקו למריה חובא דיגבי חוביה (קהלת רבה פ"ב). הניחו לו לגבאי לגבות את חובו (ירוש' נדרים ט:). כאן מצא בעל חוב מקום לגבות שטרו (ב"ר דף פ:). לא בכל שעה אדם זוכה לפרוע חובו (ירוש' ע"ז פ"א א). מוציאין מזה ונותנין לזה מדרבי נתן (ב"ק מ:). מן גברא דלית ליה בעינא? (ב"ב צה). קרית לחברך ולא ענך, רמי גודא ט) רבא שדי ביה (ב"ק צב:). חובין בישין אזיפתון לדריא (איכה רבתי דף מה:).

[חיוב וחובה] אוי להם לרשעים לא דיין שמחייבין עצמן אלא שמחייבין לבניהם ולבני בניהם עד סוף כל הדורות. הרבה בנים היו לו לכנען שראויין ליסמך כטבי עבדו של ר"ג אלא שחובת אביהם גרמה להם (יומא פז.). הלל מחייב את העניים, ר"א בן חרסום מחייב את העשירים, יוסף הצדיק מחייב את הרשעים (שם לה:). כל שחבתי בשמירתו הכשרתי את נזקו (ב"ק ט:). כל שאינו מחויב בדבר אינו מוציא את הרבים ידי חובתן (ר"ה פ"ג ח). תפלת ערבית רשות או חובה (ברכות כז:). אין חבין לאדם שלא בפניו (עירובין מו.). דרחים ליה לא חזי ליה חובה, דסני ליה לא חזי ליה זכותא (כתובות קה:). ע"ע זכות.

חוטא: ע' חטא

חול: ע' אורשינא; קדושה

חולי: עד יעקב אבינו לא הוי חולשא [חולי], אתא יעקב בעא רחמי והוה חולשא י) שנאמר ויאמר ליוסף הנה אביך חולה (בראשית מח); עד אלישע לא הוי דחליש ואיתפח [ונתרפא] אתא אלישע בעי רחמי ואתפח שנאמר ואלישע חלה את חליו אשר ימות בו (ב"מ פז.). משמת ר"ג ירדה חולי לעולם (מגילה כא:). שמונים ושלשה חולאים [כמנין מחלה] תלוין במרה, וכולן פת שחרית במלח וקיתון של מים מבטלן (ב"מ קז:). כל חולי ולא חולי מעיים (שבת יא.). שנוי וסת תחלת חולי מעיים (כתובות קי:). יהי חלקי ממתי בחולי מעיים, רובן של צדיקים מתים בחולי מעיים (שבת קיח:). עמוד החוזר מביא לידי הדרוקן, סילון החוזר מביא לידי ירקון (ברכות כה.). שלשה מיני הדרוקן, של עבירה [זנות] עבה, ושל רעב תפוח, ושל כשפים דק (שבת לג.). כל כאב ולא כאב לב, כל מיחוש ולא מיחוש ראש (שבת יא.). המאריך בתפלה בא לידי כאב לב (ברכות לב:). שלשה חולים מתים [פתאום] כשהן מספרים: חולי מעיים וחיה [יולדת] והדרוקן (עירובין מא:). רבי היה חולה שית שני בצמירתא [קדחת] ושבע בצפירנא [חולי שינים] (ב"מ פה.). מעשה בחסיד אחד שהיה גונח מלבו (ב"ק פ.) אדם אחד נתן עיניו באשה והעלה לבו טינא (סנהדרין עה.). ערבוביתא דרישא מתיא לידי עוירא (נדרים פא.). מי שאחזו בולמוס (יומא פג.). אחזתו עוות (חולין ס:). פדגרא [חולי רגלים] כמחט בבשר החי (סוטה י.) עלתה נימא ברגלו (שמחות פ"ד). אשתי [קדחת] בת יומא (סנהדרין מז:). אשתי תילתא (שבת סז:). אשתא דסותא [חורף] קשיא מדקייטא (יומא כט.). משה עמד בתפלה עד שאחזו אחילו (ברכות לב.). גדול הנס שנעשה לחולה יותר מן הנס שנעשה לחנניה מישאל ועזריה שניצולו מן אש של הדיוט שהכל יכולים לכבותה, וזו של חולה אש של שמים הוא ומי יכול לכבותה? (נדרים מא.). אכל ולא הלך ארבע אמות אכילתו מרקבת וזהו תחלת ריח רע, הוצרך לנקביו ואכל וכו' וזהו תחלת ריח זוהמא (שבת מא.). ידאג מן ריח הפה (ברכות מ.). אל תרבה בישיבה שקשה לתחתוניות וכו' (כתובות קיא.). עשרה דברים מביאין לידי תחתוניות (ברכות נה.). הכל בידי שמים חוץ מצנים פחים (כתובות ל.). אידלי יומא יא) אידלי קצירא (ב"ב טז:). אנן בסובלי חלאים מתנינן לה (כתובות קיא.). מאן חולים—רבנן (נדרים מט.). למה נקרא שמה [תורה] תושיה? שהיא מתשת כחו של אדם (סנהדרין כו:). שוינהו אבא לכולי עלמא קצירי (ברכות סו.). דכאיב ליה כאיבא אזיל לבי אסיא (ב"ק מו:). מי שיש לו חולה ילך אצל חכם (ב"ב קטז.). הכל חייבים לעמוד בפני נשיא חוץ מחולה (מ"ק כז:). חולה פטור מן הראייה (חגיגה ב.). יפה תפלת החולה לעצמו יותר מכל [תפלות אחרים] (ב"ר פנ"ג). מעשה באשה אחת שחלה בנה והקיפו עזרה (מו"ק פ' אלו מגלחין). רוב חולים לחיים (גיטין כח.). ע"ע בקור חולים; יסורין; רפואה.

חולשות: בן בית אחד היה לו לרבן גמליאל, והיה למוד להיות נוטל קופה של ארבעים סאה ומוליכה אצל הנחתום, א"ל כל הדין חילא טבא אית בך ולית את עסוק באורייתא? כיון שנתעסק בתורה התחיל נוטל של שלשים סאה יב), של עשרים, של שנים עשר, של שמונה סאים, כיון דגמר ספרא— אפילו קופה של סאה לא היה יכול לסבול (שה"ש רבה ה). מימות משה ועד רבן גמליאל לא היו לומדין תורה אלא מעומד, משמת ר"ג ירד חולי [חולשות] לעולם והיו לומדין תורה מיושב (מגילה כא.). א"ל רבי לר"ש בן חלפתא מפני מה לא הוקבלנו פניך ברגל כדרך שהקבילו אבותי לאבותיך?

לחזור וללמוד זאת יותר מדבר חדש לגמרי. ט) כותל, כלומר עשה כאשר תמצא ידך להוציא את ממונך מידו בערכאות, אם תבעת אותו לדין והוא מסרב לבוא. י) כדי שיוכל לצוות לביתו ויהרהר בתשובה. יא) אור היום טוב לחולה ומחלתו תתגבר לעת ערב. יב) כי התורה מתשת כח.

א"ל סלעים נעשו גבוהים וקרובים נעשו רחוקים משתים נעשו שלש, משים שלום יג) בבית בטל (ויק"ר דף קלט:). יומא חד קא סחי ר' יוחנן בירדנא חזייה ריש לקיש ושוור יד) לירדנא בתריה, א"ל חילך לאורייתא וכו' קביל עליה, בעי למיהדר לאתויי מאניה ולא מצי הדיר (ב"מ פד.). חלש דעתיה דרבי (שם פד:). תורה נקראת תושיה שמתשת כחו (סנהדרין כו:). המתרפה בדברי תורה אין בו כח לעמוד ביום צרה (ברכות סג.). כיון שבא אותו צדיק עד דן תש כחו (סנהדרין צו.). שלשה דברים מכחישין כחו של אדם ואלו הן פחד דרך ועון וכו'. שלשה דברים מתישין גופו של אדם וכו' (גיטין ע.). האידנא דחלשא עלמא (הוריות יג:). אימת חלש על גבור (שבת עז:). בריך רחמנא דמשקליה למיטרפסיה מיניה בהאי עלמא (פסחים נז:). אדלא אבידנא טו) בחישנא (שבת קנב.). ע"ע בריאות.

חום: ע' קור וחום

הומץ: ע' יין

חומרא וקולא: אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה, רבש"ע! הרבה גזרות גזרתי על עצמי יותר ממה שגזרת עלי וקיימתים (עירובין כא:). אוי לנו ששקל עלינו הכתוב קלות טז) כחמורות (חגיגה ה.). היה חוכך יז) בזה להחמיר (נדרים פ"א א) אמר ר' ישמעאל: אלעזר בן עזריה! עליך ראיה ללמד, שאתה מחמיר, שכל המחמיר עליו להביא ראיה ללמד (ידים פ"ד ג). חומרא דאתי לידי קולא היא (פסחים מח:). חומרי המקום שיצא משם וחומרי המקום שהלך לשם (פסחים נ.). כל מלתא דשכיחא ולא שכיחא, אזול רבנן בתר דשכיחא לקולא (שבת עח.). הרחק מן החטא הקל שמא יביאך לידי חמור (במד"ר פ"י, אבות דר"נ פ"ב). אל תהי אוסר לאחרים ומתיר לעצמך (שמ"ר פכ"ה). היכי דמי רשע ערום? המיקל לעצמו ומחמיר לאחרים (סוטה כא:). אל תהי צדיק הרבה (קהלת ז) שלא יהא אדם מוותר יח) על התורה (במד"ר פכ"א). הרוצה לעשות מקולי ב"ש ומקולי ב"ה הוא רשע, מחומרי ב"ש ומחומרי ב"ה עליו הכתוב אומר והכסיל בחושך הולך (קהלת ב), אלא או כב"ש בקוליהון ובחומריהון, או כב"ה בקוליהון ובחומריהון (ר"ה יד:). ע"ע גזרה; איסור והיתר.

חופה: ע' חתונה

חוץ ופנים: כל תלמיד שאין תוכו כברו לא יכנס לבית המדרש (ברכות כח.). כל ת"ח שאין תוכו כברו אינו ת"ח ונקרא תועבה (יומא עב:). אכל תחלא ושדי שיחלא לברא; רימון מצא תוכו אכל וקליפתו זרק (חגיגה טו:). ע"ע טפל ועיקר.

חוצפא: שלשה חצופין הם: חצוף בחיות כלב, בעוף תרנגול ובאומות יט) ישראל (שמ"ר פמ"ב). א"ר נחמן חוצפא אפילו כלפי שמיא מהני, מנלן מבלעם דכתיב מעיקרא לא תלך עמהם, והוא העיז פניו לומר לשלוחי בלק לינו פה הלילה (במדבר כב). א"ר ששת חוצפא מלכותא בלא תאגא היא, ממלוכת דוד שנאמר (ש"ב ג) ואני היום רך ומשוח מלך והאנשים האלה בני צרויה כ) קשים ממני (סנהדרין קה.). ואמר רב ששת חצוף עלי בר ישראל דמפריט חטאה (סוטה ז:). רבינא הוה יתיב קמיה דרבי ירמיה מדיפתי, חלף ההוא גברא קמיה ולא מיכסי רישא, אמר כמה חצוף הוא גברא (קידושין לג.). מרחציף כולי האי שמע מינה רשיעא הוא (ב"מ פג:). לא חציף איניש דגזיר דיקלא דלאו דיליה (ב"ב לג:). לא חציף איניש למיכל פירי דלאו דיליה (שם). לא חציף איניש לשוייה לאבוה שליח (קידושין מה:). כמה חצופא ההיא איתתא (מ"ק טז:). משל למלך שהיה לו שתי בנות, אחת חצופא ואחת כשרה, אימת דהות בעייא ההיא חציפתא עלת קומוי, חצופא נצחה לכשרה (ירוש' תענית פ"ד). בני חצופא (נדרים כ:). בעקבות משיחא חוצפא יסגא (סוטה מט:). ע"ע ענוה.

חורבן: אמר רב אשי שמע מינה כי מתחיל חורבא בסיפא מתחיל [מאסקפת הבית ופתחיו] שנאמר (צפניה ב) חרב בסף, ונאמר (ישעיה כד) ושאיה יוכת שער (סוטה מח.). אין נכנסין לחורבא מפני החשד ומפני המפולת ומפני המזיקין (ברכות ג.). הרואה בתי ישראל בחורבנן (ברכות נח:). בית שדברי תורה נשמעין בו בלילה אינו נחרב (עירובין יח:). עיר שנגנותיה גבוהים מביהכ"נ לסוף חרבה (שבת יא:). ת"ח המרבה סעודה בכל מקום מחריב ביתו (פסחים מט.). דפרע קיניה מחריב ביתיה (סנהדרין קב:). מפני מה חרבו חניות של בית הינו? (ב"מ פח.). והגליל יחרב (סוטה מט:). לא חרבה ארץ ישראל עד שעבדו בה שבעה בתי דינין עבודה זרה (גיטין פח.). עיר ההרס קרתא דבית שמש דעתיד למחרב (מנחות קי.). עתידין דעבדי יו"ט כי חרב תדמור (יבמות יז.).

יג) אבר המוליד. יד) קפץ בירדן ברוב כח כי לסטים היה קודם שלמד תורה, ואחרי שקבל עליו ללמוד תורה תשש כחו ולא היה יכול לקפוץ כבראשונה ליקח את בגדיו. טו) אע"פ שלא אבדתי מאומה אני מחפש, כן יאמר הזקן ההולך שחות מחלישת כחו, ונראה כאילו הוא מחפש אבדה. טז) שצריכין לתת דין וחשבון על שניהם. יז) חוכך שפתיו זו בזו, היה נוטה יותר לצד החמור. יח) שלא יעשה יותר ממה שצוותה אותו התורה. יט) בביצה כה: הגירסא „עזין". כ) שררת בני צרויה היתה מלוכה בלא

[חורבן העולם] ואי עבר כסלא חרב עלמא (ברכות נח:). לְהחריב עולמי יצאתם (שבת לג:). שאם אתה מחסר וכו׳ אתה מחריב כל העולם (עירובין יג.). שית אלפי שני הוי עלמא וחד חרב (תענית לא.). אלמלא בן נץ מעמידה מחרבת כל העולם (גיטין לא:). שמא תחסיר, אתה מחריב העולם (סוכה כ.). אמאי קא מחרבת ליה לעלמא שאלמלי יוצאין שני קולות משביל אחד מחריבין כל העולם (ב״ב טז.). אלמלי נזקקין מחריבין את העולם (ב״ב עד:). כשמת עלי חרבה שילה, כשמת שמואל חרבה נוב (זבחים קיח:). מלכים סופיה חורבנא, ירמיה כוליה חורבנא (ב״ב יד:).

[חורבן בית המקדש] ארבעים שנה קודם חורבן הבית לא היה הגורל עולה וכו׳ היכל היכל יודע אני שסופך ליחרב (יומא לט:). ארבעים שנה עד שלא חרב הבית נר מערבי כבה (ירוש׳ יומא פ״ו). ק״פ שנה עד שלא חרב הבית (שבת טו.). קשה בעיניכם על שהתפללתי על המקדש שלא ליחרב? (יומא נג:). יודעין היו של בית אבא שבית זה עתיד ליחרב (שם לח.). בכה על שני בתי מקדשים שעתידין ליחרב (מגילה טז:). כשעלה נבוכדנצר ירדו סנהדרין לקראתו, אמרו הגיע זמן הבית ליחרב (שקלים יא.). היכל היכל ה׳, נהי דידעין דיחרב מי ידוע בהאי יומא? (נזיר לב:). הראה קב״ה לדוד חורבן בית ראשון ושני (גיטין נז:). השתות יהרסון ביהמ״ק יהרס (סנהדרין כו.). דמטא זימנא דמקדשא חרב והיכלא מקלי (שם צו:). וגדר אבנים נהרסה זה צדקיה שנחרב ביהמ״ק בימיו (שם נג). שלא חרב ביהמ״ק בימיו (מ״ק כח:). שאני חורבן ביהמ״ק דאפילו מלאכי השרת בכו (חגיגה ה:). אדכריה חורבן ביהמ״ק (כתובות סב.). בעון שפיכות דמים ביהמ״ק חרב (שבת לג.). הצפוני שהחריב בית ראשון ובית שני (סוכה נב.). אלו אתי איניש ואמר דחרב ביהמ״ק מי נדריתו? (נזיר לב:). בין קמצא ובר קמצא חריב מקדשא (גיטין נה:). בייא בייא היינו האי דאחרביה למקדשיה (יומא סט:). מקדש ראשון מפני מה חרב וכו׳ מקדש שני חרב וכו׳ (שם ט:). אומה זו מן השמים המליכוה שהחריבה ביתו (ע״ז יח.). עתידים מחריבי בית שני שתפול ביד פרס (יומא י.). אחר ארבע מאות שנה לחורבן אם יאמר לך אדם (ע״ז ט:). אמר הקב״ה לישראל אתם גרמתם שהחרבתי את ביתי (פרק השלום). משחרב בית המקדש ננעלו שערי תפלה ונפסקה חומת ברזל וכו׳ (ברכות לב:). משחרב ביהמ״ק לא נראית רקיע בטהרתה (שם נט.). הני תלת מילי אישתני שמייהו מכי חרב ביהמ״ק (שבת לו.). משחרב ביהמ״ק דיו לעולם שישתמש בשתי אותיות (עירובין יח:). משחרב ביהמ״ק התקין ריב״ז ר״ה כט:). משחרב ביהמ״ק נעשו הגשמים צמוקין (תענית יט:). כשחרב ביהמ״ק בראשונה ערב תשעה באב היה וכו׳ כשחרב ביהמ״ק בראשונה נתקבצו כתות של פרחי כהונה (תענית כט.). משחרב ביהמ״ק נטלה עצה ממנו (מגילה יב:). מיום שחרב ביהמ״ק דין ארבע מיתות לא בטלו (כתובות ל). משחרב ביהמ״ק נטלה טעם ביאה ((סנהדרין עה.). משחרב ביהמ״ק נטלה נבואה מן הנביאים (ב״ב יב.). משחרב ביהמ״ק לא הוגשמה רוח דרומית (שם כה.). כשחרב הבית בשנייה רבו פרושים בישראל שלא לאכול בשר (שם ס:). מיום שחרב ביהמ״ק אין שחוק לפני הקב״ה (ע״ז ג:). כשחרב ביהמ״ק מצאו קב״ה לאברהם אבינו וכו׳ (מנחות נג:). משחרב ביהמ״ק נהגו כהנים סלסול בעצמם (בכורות ל:). ע״ע בית המקדש; זכרון.

[חורבן ירושלם] קחי רחים וטחני קמח (ישעיה מז), אריב״ל כל עמא טוחנין חטים ואת אמרת וטחנו קמח? אלא כך אמרה ירושלם לבת בבל, אילולא ממרום שלח אש בעצמותי את היית יכולה לי? הוי קמחא טחינא טחנת, וארי קטילא קטלית ודרא [חצר] יקודה יקדת (שה״ש רבה ג, עי׳ סנהדרין צו.). אקמצא ובר קמצא חריב ירושלם (גיטין נה:). מה היו אנשי ירושלם עושין בשעת החורבן? (אדר״נ פ״ו). אם יאמר לך אדם קסרי וירושלם חרבו שתיהן אל תאמן (מגילה ו.). לא חרבה ירושלם אלא בשביל שחללו שבת וכו׳ (שבת קיט:). משחרבה ירושלם נגנזו עצי קנמון (שבת סג.). ע״ע ירושלם.

חותם: אדם טובע כמה מטבעות בחותם אחד וכולן דומין זה לזה, אבל הקב״ה טובע כל אחד בחותמו של אדם הראשון ואין אחד מהם דומה לחברו וכו׳ (סנהדרין לח.). ביד כל אדם יחתום לדעת כל אנשי מעשהו (איוב לז). אמר הקב״ה לפני נגלו כל מעשיהם, כי נשמתם תחתום בכל לילה כל מעשיהם מאותו היום, וכשנפטר האדם מן העולם אני מראה לו חתימת ידו על כל חטאיו, ולעתיד לבא כשיבא הקב״ה לדון את בריותיו פותח את הספרים ורואה את מעשיהם ונפרע מהם (ב״ר פ״ו, ילקוט שמעוני איוב לז). לענין הוצאת שבת שיעור אדמה בחותם האגרות (שבת פ:). טבעת שיש עליה חותם או שאין עליה חותם (כלים פי״א ח). טבעת של מתכות וחותמה של אלמוג או להפך (שבת נט:). חבית יין היו סוגרין בחותם, וחותם בתוך חותם (ע״ז לא.). ע״ע מטבע.

חזיר: אין לך דבר שמפרים פרסה וטמא אלא חזיר לפיכך פרט לך הכתוב (חולין נט.). כשצרו מלכי בית חשמונאים זה על זה והיה הורקנוס מבחוץ וארסטובלוס מבפנים, בכל יום ויום היו משלשלין להם דינרין בקופה ומעלין להם תמידין.

היה שם זקן אחד שהיה מכיר בחכמת יונית, אמר להן כל זמן שעסוקין בעבודה אין נמסרין בידכם למחר שלשלו להן דינרין והעלו להם חזיר וכו׳ נזדעזעה א"י ארבע מאות פרסה וכו׳. באותה שעה אמרו ארור מי שיגדל חזרים וכו׳ (מנחות סד:). החזיר הוא אחד משלשה בעלי חיים שכל זמן שמזקינים מוסיפים גבורה (שבת עז.). ולית עשיר מחזירא (שם קנה?). ומגדלי חזירים מתעשרים כמו מלוי ברבית ושניהם אסורים (ברכות נה.). החזיר מחזיר כל גופו ואינו מחזיר צוארו (מדרש לקח טוב פ׳ שמיני). החזיר עלול ביותר לתחלואים רעים (קידושין מט:). המקיז דם אם פגע בדבר אחר [חזיר] קשה לדבר אחר [צרעת] אם לא טעים אח"כ (שבת קכט.). אסור להניחו לעבור בין שני אנשים ואסור לאיש לעבור בין שני חזרים (עירובין קיא:). שאני חזירי דדמיין מעייהו לבני אינשי (תענית כא:). חזירתא רעיא בעשרה כא), ואימרתא ולא חד (ב"ר פמ"ד). תלי ליה קורא לדבר אחר כב) ואיהו דידיה עביד (ברכות מג:). משל לאדם שהיה לו סייחה וחמורה [חמורה ובתה] וחזירה, והיה נותן לסייחה ולחמורה אכילה במדה ולחזירה בלא מדה, אמרה סייחה לחמורה: אנו עובדים כל היום ונותן לנו במדה, וחזירה שאינה עושה כלום הוא נותן שלא במדה! אמרה לה תבא השעה ותראה במפלתה, שאין מאכילין אותה יותר אלא לרעתה (אסתר רבה פז). ואת החזיר, זו אדום והוא גרה לא יגר שאינה גוררת מלכות אחרת, ולמה נקרא שמה חזיר? שמחזרת לעתיד עטרה לבעלה, הה"ד ועלו מושיעים בהר סיני (מ"ר סוף פ׳ שמיני, קהלת רבה פ"א כח). א"ר יוחנן ראה חזיר שכרוך אחר רחל פטורה מן הבכורה ואסור באכילה עד יבא ויורה כג) צדק לכם (הושע י) עד שיודע לך דבר (בכורות כד.). ע"ע רומי.

חזן: החזן רואה היכן התינוקות קורין (שבת פ"א ג). חזן הכנסת (יומא פ"ז א). אטו יעקב אבינו חזן מתא הוה? דאמר ליה ללבן נטרי לך נטירותא יתירתא כחזני מתא (ב"מ צג:). כלי חמס מכורותיהם, ראשי תיבות ח׳זנים מ׳למדים ס׳ופרים (תנחומא הישן במבוא ע.). אין מעמידין חזנין אלא חסירי כח ויתירי מדע, ר׳ יהודא אומר אפילו חסירי מדע ויתירי כח (מכות כג.). העובר לפני התיבה צריך להיות פרקו נאה ושפל ברך ומרוצה לעם ויש לו נעימה וקולו ערב ובקי לקרות (תענית טז.). אל תקרי מהונך אלא מגרונך (פסיקתא רבתי פכ"ה). שליח צבור מוציא את הרבים ידי חובתם (ר"ה לג:). כשושנה בין החוחים בנוהג שבעולם בני אדם נכנסין לבית הכנסת ואין אחד מהם יכול לפרוס על שמע ולעבור לפני התיבה, ובא אחד והוא פורס על שמע ועובר לפני התיבה, למה הוא דומה? כשושנה בין החוחים (שה"ש רבה ב).

חזקה: אוקי אחזקתיה (חולין י:). העמד דבר על חזקתו (כתובות עו.). הרי אתם בחזקתכם (כתובות כד:). מאן תחות רישך דידך הוא (ב"ר דף סא: ילקוט ויצא קכ.). חזקה שאין עמה טענה אינה חזקה וכו׳ (ב"ב מא.). חזקה אין אדם מעיז פניו בפני בעל חובו (ב"ק קז.). חזקה אין אשה מעיזה פניה בפני בעלה (יבמות קטז). חזקה אין אדם רוצה שתתבזה אשתו בב"ד (כתובות עד:). חזקה אין אדם עושה בעילתו בעילת זנות (שם עז.). חזקה אין אדם שותה בכוס אלא א"כ בודקו (שם עה:). חזקה אין אדם מפיים במומין (שם). חזקה אין אדם טורח בסעודה ומפסידה (יבמות קז.). חזקה אין אדם מניח פתח גדול ונכנס בפתח קטן (עירובין י:). חזקה שליח עושה שליחותו (שם לא:). חזקה על חבר שאינו מוציא מתחת ידו דבר שאינו מתוקן (שם לב.). חזקה אין בעה"ב עובר בבל תלין (שבועות מה:). חזקה אין אדם חוטא ולא לו (קידושין סג:). חזקה אין אדם מעמיד עצמו על ממונו (יומא פה:). חזקה לא עביד איניש דפרע בגו זמניה (ב"ב ה.). חזקה אין העדים חותמים על השטר, אלא א"כ נעשה בגדול (כתובות יט.). חזקה אין אדם עושה קנוניא על הקדש (שבועות מב:).

חזרה: כל דיבור שיצא מפי הקב"ה אפילו על תנאי לא חזר בו (ברכות ז.). לא יצתה מדה טובה מפי הקב"ה וחזר בו (שבת נה.). באפי נשבעתי וחזרתי בי (חגיגה י.). לא אמרתי דבר וחזרתי לאחורי (שם קיח.). יש עבד שרבו נותן לו מתנה וחוזר (פסחים קיח:). אם חוזר בו מוטב (סנהדרין צד:). אמרו לו עקביא חזור בך בארבעה דברים שהיית אומר ונעשך אב"ד בישראל, אמר להן מוטב לי להקרא שוטה כל ימי ולא לעשות שעה אחת רשע לפני המקום (עדיות פ"ה). כי היכי דיהבו לי יהיבנא לך (ביצה יג.). כל הלומד תורה ואינו חוזר עליה דומה לאדם שזורע ואינו קוצר (סנהדרין צט.). ע"ע חרטה; שנוים.

כתר ותצופה נגד מלוכת דוד. כא) החזרה רועה ע"פ השדה בעשרה חזירים בניה, כי היא פרה ורבה, והכבשה רועה יחידה כי אפילו בן אחד אין לה. וכן השפלים והבוערים בעם לרוב הם עשירים ויבלו ימיהם בחברותא, והחכמים והמשכילים יחיו חיי צער ובהתבודדות. כב) גם אם יתלו לחזיר זמורה רכה לאכילה הוא יגלגל אותה באשפה כדרכו, ע"ד נזם זהב באף חזיר. כג) עד שיבא אליהו ויורה אם מותר או אסור (רש"י). ומזה נתפשט בטעות הגדת ההמון המחכים לגואל צדק להתיר להם החזיר (מפי הרב

חטא: כל המזכה את הרבים אין חטא בא על ידו, וכל המחטיא את הרבים אין מספיקין בידו לעשות תשובה וכו׳ ירבעם חטא והחטיא את הרבים חטא הרבים תלוי בו, שנאמר (מ"א יד) על חטאת ירבעם בן נבט אשר חטא והחטיא את ישראל (אבות פ"ה). שמא יגרום החטא (ברכות ד.). להודיע כמה החטא גורם (תענית כג.). מי כתיב חוטאים חטאים כתיב (שם י.). לא תרתח ולא תחטא (שם כט:). מה יעשה אותו הבן שלא יחטא? (שם לב.). אין אומרים לאדם חטא כדי שיזכה חברך (שבת ד.). אין אדם חוטא ולא לו (ב"מ ה:). אין החוטא נשכר (שביעית פ"ט ט). וכי נותנין שכר על העבירה? (תוספתא ברכות פ"ד). האומר ראובן חטא אינו אלא טועה וכו׳ (שבת נה:). אם שרים חטאו זקנים מה חטאו? (שם סג.). אם הוא חטא משפחתו מה חטאת? (שבועות ח:). בניך חטאו וכו׳ כמה שנותיו של אדם (שם פט:). קב"ה אמר לאברהם אבינו בניך חטאו וגלו, שמא בשגגה חטאו (מנחות נג:). המורה הלכה בפני רבו נקרא חוטא (עירובין סג.). עון רבה משתכח ועון זוטא לא משתכח (פסחים ז:). בחורי ישראל שלא טעמו טעם חטא (שם פז.). טוביה חטא וזיגוד מנגיד (שם קיג:). שכם נסיב מגבאי גזיר (מכות יא.). שיזא חטא ויוחנא משתלמא (ב"ר דף כא: רות רבה כט.). אם אדם חטא בהמה מה חטאה? וכו׳ שאול שלא טעם טעם חטא (יומא כב:). עונות אלו זדונות, פשעים מרדים חטאות שגגות (שם לו:). כיון שיצאו רוב שנותיו של אדם ולא חטא שוב אינו חוטא (שם לה:). מנעי עצמך מן החטא (שם עז.). משה אמר יכתב סרחוני דוד אמר אל יכתב (שם פו:). חוטא בל יתגאה (ר"ה כו.), היושב בתענית נקרא חוטא וכו׳ (תענית יא.). ולחוטא נתן ענין זה המן (מגילה י:). נשינו מצילות אותנו מן החטא (יבמות סג:). אלמלא חטאו לא ניתן להם אלא תורה ויהושע (נדרים כב:). חטא הרבים נשא שכיפר לו מעשה העגל (סוטה יד.). אלמלי דרשיה אחר להאי קרא כר"י לא חטא (קידושין לט:). בשביל חטא יחידי אובד ממנו טובות הרבה (קידושין מ:). מה ביאתך לעולם בלי חטא (ב"מ קז.). כיון שחטאו נהפך להם לרועץ (סנהדרין כב.). חטא ישראל, אע"פ שחטא ישראל הוא (שם-מד.). עד מתי יהיה עון זה טמון בידך? (שם צה.). אבותינו שחטאו היכן הן? (שם קה.). בואו ונחזיק טובה לאבותינו שאלמלא חטאו אנו לא באנו לעולם (ע"ז ה.). עון עקבי, עונות שאדם דש בעקביו (שם יח.). כל המרבה דברים מביא חטא (אבות פ"א). כל מי שישנו במקרא וכו׳ לא במהרה חוטא (קידושין מ). כל מי שיש לו תפילין ציצית ומזוזה בחיזוק שלא יחטא (מנחות מג:). הנותן ארבעה דברים כנגד עינו ועל לבו שוב אינו חוטא לעולם (ד"א רבה פ"ג). ת"ח אע"פ שסרח אין תורתו נמאסת—יש לו תקנה (חגיגה טו:). אין עבירה תכבה תורה (סוטה כא.). חטא הנשיא, הגדולה במקומה עומדת (ירוש׳ הענית פ"ב). אין מיתה בלא חטא (שבת נה.) אין קטרת וארון הורגין אלא עונות הורגין (במד"ר פ"ד כ). אינו דומה הבל שיש בו חטא להבל [תינוקות] שאין בו חטא (שבת קיט:). ע"ע ע ב י ר ה; ש ו ג ג ו מ ז י ד.

חידות: רשב"י אמר לבריה בני אדם הללו [רבי יונתן ור׳ יהודה בן גרים] אנשים של צורה הם, זיל גביהון דילברכוך, אזל אשכחינהו וכו׳ אמרו ליה יהא רעוא דתזרע ולא תחצד תעייל ולא תיפוק, תיפוק ולא תעייל, ליחרוב ביתך וליתוב אושפיזך, לבלבל פתורך ולא תחזי שתא חדתא. כי אתא לגביה אבוה א"ל לא מבעיא דברוכי לא ברכן אבל צעורי צעורן. א"ל מאי אמרו לך?—הכי והכי אמרו לי: אמר ליה הנך כולהו ברכתא נינהו: תזרע ולא תחצד=תוליד בנים ולא ימותו; תעייל ולא תיפוק= תעייל כלתא ולא ימותו בניך; תיפוק ולא תעייל= תוליד בנתא ולא ימותו גברייהו וליהדרו לותיך; ליחרוב ביתך וליתוב אושפיזך=דהאי עלמא אושפיזא וההיא עלמא ביתא [הקבר]; לבלבל פתורך=בבני ובנתא; ולא תיחזי שתא חדתא=דלא תמות אינתך ולא תנסיב אינתתא אחריתי (מ"ק ט:). בר קפרא הסית את בן אלעשה חתנו של רבי לשאול אותו החידה שלמדו, והיא: שאול משמים נשקפה, הומיה בירכתי ביתה, מפחדת כל בעלי כנפים, ראוה נערים ונחבאו וישישים קמו עמדו, הנס יאמר הו הו כד), והנלכד נלכד בעונו (ירוש׳ מ"ק פ"ג א). אמהתא דבי רבי כי הוה משתעיא בלשון חכמה אמרה הכי: עלת נפקת בכד ידאון נישרייא לקיניהון כה), וכד הוה בעי דליתבון הוה אמרה להו ידעי בתר חברתה מינה כו) ותתקפי עלת בכד כאילפא דאזלא בימא. ר׳ יוסי בר אסיין כי הוה משתעי בלשון חכמה אמר עשו לי שור במשפט בטור מסכן כז), וכד הוה שאיל

זאב צבי זאקס). כד) פתרון החידה הזאת נעלם מכל המפרשים, אך כנראה כיון לעשירות של אלעשה אשר התגאה בה והיה עני בדעת ועם הארץ, ועי"ז לקח נקמתו מרבי שלא נהג בו כבוד ולא הזמינו למשתה של בנו. כה) עלת היא הכלי שמעלין בו יין מן החבית וממלאין הכוסות, ואמר כי הכלי מנקפת בכד כי כבר כלה היין מתחתית החבית, ילכו התלמידים לבתיהם כי אין עוד יין. כו) וכאשר רצתה שישארו עוד בבית רבי אמרה להם נסיר מגופת חבית אחרת ונמזוג עוד יין, והכלי המעלה היין יצוף למעלה בחבית לרוב היין כמו ספינה הצפה בים. כז) שור־משפט=בארמית תור־דין, והוא תרדין,

באושפיזא אמר הכי: גבר פום דין חי כח) מה זו טובה יש? רבי אבהו כי הוה משתעי בלשון חכמה הוה אמר הכי: אתרינו לפחמין כט) ארקיעו לזהבין ועשו לי שני ל) מנידי בעלטה. אמרו לי רבנן לרבי אבהו הצפינני היכן ר' אלעאי צפון? אמר להן עלץ בנערה אהרונית אחרונית עירנית והנעירתו לא). אמרי לה אשה ואמרי לה מסכתא לא). א"ל לר' אלעאי הצפיננו היכן ר' אבהו צפון? אמר להן נתייעץ במכתיר לב) והנגיב למפיבשת (עירובין נג:). אמר רב אמר לי אדא ציידא, כוורא טווייא באחוה לג), אסוקיה באבוה, מיכליה בבריה, אשתי עליה אבוה (מ"ק יא.). זוג בא מרקת ותפשו נשר לד) ובידם דברים הנעשים בלוז [ומאי ניהו תכלת] בזכות הרחמים ובזכותם יצאו בשלום ועמוסי ירוכי נחשון בקשו לקבוע נציב אחד ולא הניחן ארמי הלז, אבל בעלי אסופות נאספו וקבעו להם נציב אחד בירח שמת בו אהרן הכהן (סנהדרין יב.). חידות חכמי ישראל עם סבי דבי אתונא (בכורות ח: ט. איכה רבתי פ"א פסוק רבתי בגוים).

חיה: ע' בהמה וחיה

חייב: ע' חוב

חיים: כל זמן שאדם חי אימתו מוטלת על הבריות (שבת קנא:). כל זמן שאדם חי יש לו תקוה (ירוש' ברכות פ"ט א). כצל ימינו עלי ארץ (דהי"א כט), ולואי כצלו של כותל או כצלו של אילן, ולא כצלו של עוף בשעה שהוא עוף (ב"ר ריש סדר ויחי). כהדין עופא דעבר וטוליה עבר עמיה (קה"ר פ"א). כי יהיב רחמנא שובעה לחיי הוא דיהיב (תענית ח:). בני חיי ומזוני לא בזכותא תליא אלא במזלא (מ"ק כח.). ובניהו בן יהוידע בן איש חי, אטו כולי בני מתי נינהו? צדיקים במיתתן נקראו חיים (ברכות יח:). צדיקים נכתבין לאלתר לחיים (ר"ה טז:). למדנו ארחות חיים (ברכות כח:). על חיי שעה מברך על חיי עוה"ב לא כ"ש (שם מח:). מכריז ר"א מאן בעי חיי וכו' (ע"ז יט:). יש שנים שאינם של חיים (יומא עא.). זוכה נעשית לו סם חיים וכו' סמא דחייא (שם עב:). רבש"ע אין אני מבקש ממך אלא חיים (שם נב.). אי בעי ההוא מרבנן הוי חיי (חגיגה ה.). הוא על חייו לא חס (שבת קכט.). אליהו חי הוא (מ"ק כו.). ערבות שבו גנזי חיים (חגיגה יב:). מה יתאונן אדם חי, די חיים שנתתי לו (קידושין פ:). הפורש ממך כפורש מן החיים (שם סו:). מלמדך דבר שאתה חי בו (סנהדרין סג:). מרבה תורה מרבה חיים (אבות פ"ב). אם כל חי, לחיים נתנה לו (כתובות סא.). חייך קודמים לחיי חברך (ב"מ סב.). לחיים נתנו ולא לקבורה (מכות יב.). אל ההרים לא אכל, דעביד לכולהו הוא דחיי? (סנהדרין פא.). דאפילו לחיי שעה וכו' עיקר חיותא באפיה הוא (יומא פה.). מפיש חיי סני (שם פח.). לחיי שעה לא חיישינן (ע"ז כז.). היאך יכול החי להכחיש את החי (ברכות כז:). והיו חייך תלואים לך מנגד, זה הלוקח תבואה משנה לשנה (מנחות קג:). התולה תפיליו יתלו לו חייו (ברכות כד.). מה עביד איניש ויחיה? (תמיד לב). ממזר ידיע חיי וכו' א"ל חיים נתתי לך (יבמות עח:). רוב חולים לחיים (גיטין כח.). עשרה דברים נקראו חיים, הקב"ה שנאמר וה' אלהים אמת הוא אלהים חיים, תורה נקראת חיים שנאמר עץ חיים היא למחזיקים בה, ישראל נקראו חיים שנאמר ואתם הדבקים בה' אלהיכם חיים כולכם היום, צדיק נקרא חיים שנאמר פרי צדיק עץ חיים, גן עדן נקרא חיים שנאמר אתהלך לפני ה' בארצות החיים, ארץ ישראל נקראת חיים שנאמר ונתתי צבי בארץ חיים, ירושלם נקראת חיים שנאמר כל הכתוב לחיים בירושלם, צדקה נקראת חיים שנאמר באורח צדקה חיים, גמילות חסדים נקראת חיים שנאמר כי טוב חסדך מחיים, חכמה נקראת חיים שנאמר תורת חכמה מקור חיים (אבות דר"נ פל"ד). קא פסקת לחיותאי [תאבד פרנסתי] (ב"ב כא:). לא שביק מר חיי לכל בריה (ברכות סא:). בהמתו של אדם היא חייו (מכילתא פ' בשלח, שמ"ר פכ"ו). גברי בעי חיי נשי לא בהי

טור־מסכן=הר־דל הוא חרדל (כי ה' וח' מתחלפין במבטא בא"י). כח) גבר־פום־דין־חי=איש־פי־זה־חי, מה זו טובה יש? הטוב לאכול שם? כט) הבעירו את הפחמין להיות אדומים כאתרוג, שישטחו גחלים לוחשות ע"פ הכירה להתחמן כנגדן, ושטחו הגחלים הבוערות ואדומות כזהב. ל) תרנגולין המודיעין עונות הלילה. לא) שמח בנערה בת כהן והיא אחרונה כי מתה הראשונה והיא עירנית מעיר גדולה והנעירתו כל הלילה ולא יכל לישון. או מסכתא מסדר קדשים, והיא עמוקה וחמורה ועסק בה כל הלילה. לב) נטל רשות מהנשיא ומוכתר ע"י בתואר רבי והוא מומחה לרבים ואינו צריך לשלם אם טעה בדין. הלך לו לנגב לזקני דרום שהם חכמים כמו מפיבושת. לג) לצלות הדג במלח שהוא אחיו שהמלח נברא מן המים כמו דגים, לאחר שצלאו נותנו במים צונן, ואוכלין אותו בציר היוצא מן הדגים שהוא בנו, ושותים עליו מים. לד) לענין עבור השנים, שגזרה מלכות רומי נגד חכמי ישראל שלא לעבר שנים ושלא לקיים מצות ציצית, הוכרחו להודיע לאנשי הגולה בדרך חידה, ופירושה שני תלמידי הכמים באו מטבריא ובידם ציצית מתכלת שצובעים בלוז, ותפשום חיל הרומיים אשר הדגל שלהם בצורת נשר, אך בזכות ה' ובזכות שוחד יצאו מהם בשלום. ועוד הודיעו כי הנשיא בא"י שהוא מזרע נחשון בן עמינדב בקש להוסיף חדש אדר על השנה ולעברה ולא הניחם המלכות, והוכרחו בעלי אסופות לאסוף ולקבוע חדש נוסף באב והוא הירח

חיי? (קידושין לד.). יושבי צריפין והולכי מדבריות חייהן אינן חיים (עירובין נה:). שלשה חייהם אינם חיים הרחמנין והרתחנין ואניני הדעת (פסחים קיג:). חמשה דברים קרובין למיתה יותר מן החיים (שבת קכט:). תינוק בן יומו חי מחללין עליו את השבת (שם קנא:). ע"ע אריכות ימים; מיתה.

חילק ובילק: א"ר גידל עתידין ישראל דאכלי שני משיח. א"ר יוסף פשיטא! אלא מאן אכיל להו? אטו חילק ובילק לה) אכלי ליה? (סנהדרין צח:). אנא לא חילק ידענא ולא בילק ידענא לו), אנא שמעתא ידענא (חולין יט.).

חירות: חרות על הלוחות, אריב"ל אל תקרי חרות אלא חירות, לפי שאין לך בן חורין אלא זה שעוסק בתורה (אבות פ"ו ב). התורה כצפור דרור שאינו מקבל מרות (מנחות צט:). ולא אתה בן חורין להבטל ממנה (אבות פ"ב). כיון שמת אדם נעשה חפשי מן המצות (שבת ל.). עבד חפשי מאדוניו (איוב ג), האדם בחייו הוא עבד ליוצרו וליצרו, ובשעה שהוא עושה רצון יוצרו מכעים יצרו וכן להיפך, מת יצא לחירות (רות רבה דף ל: ילקוט איוב תתצו). אר"א אמרנו לו למאיר והלא זכות הוא לעבד שיוצא מתחת ידי רבו לחירות? (גיטין יב:). המשחרר עבדו [הכנעני] עובר בעשה (ברכות מז:). בתך בגרה שחרר עבדך ותן לה (פסחים קיג:). עבדא דמפיק ליה מריה לחירות ויהיב ליה כספא ודהבא (שם קטז.). בטי בר טוביה ברמות רוחא לא שקיל גיטא דחירותא (קידושין ע:). ביש גדא וטמיע מזלא לז), למזונותי את מסתכל ולחבושי לית את סקר (קהלת רבה פ"א סוף). ע"ע עבדות.

חכמה: עשרה קבין חכמה ירדו לעולם תשעה נטלה א"י ואחד כל העולם כולו (קידושין מט:). אוירא דא"י מחכים (ב"ב קנח:). בעשרה דברים נברא העולם בחכמה וכו' (חגיגה יב.). תכלית חכמה תשובה ומעשים טובים (ברכות יז.). ניבעי רחמי עלן דנחכים טובא (תענית כג:). מה יעשה האדם ויחכם? יבקש ממי שהחכמה שלו (נדה ע:). הוי ליה בנים בעלי חכמה (ב"ב ט:). האב זוכה לבן בחכמה (עדיות פ"ב) הבדלה בחונן הדעת, מתוך שהיא חכמה קבעוה בברכת חכמה (ברכות לג.). פלפלת בחכמה (שבת לא.). אמר רבא הני תלת מילי בעאי קמי שמיא, תרתי יהבו לי חדא לא יהבו לי, חכמתיה דרב הונא וכו' (מ"ק כח.). אין הקב"ה נותן חכמה אלא למי שיש בו חכמה (ברכות נה.). מטרונא אחת שאלה את ר' יוסי בר חלפתא, אמרה ליה מהו דין שנאמר יהב חכמתא לחכימין (דניאל ב), לא הוה צריך קרא למימר אלא יהב חכמתא ללא חכימין ומדע ללא ידעי בינה? אמר לה משל אם יבואו אצלך שני בני אדם ללות ממך ממון, אחד מהן עשיר ואחד מהן עני, לאיזה אתה מלוה לעשיר או לעני? אמרה לו לעשיר, אמר לה ולמה? א"ל שאם אבד העשיר ממוני יש לי מהיכן לפרוע, אבל אם אבד העני ממוני מהיכן יפרע לי? אמר לה ולא ישמעו אזניך מה שאת מוציאה מפיך? אילו נתן הקב"ה חכמה לטפשים היו יושבים והוגין בה בבתי קרקסאות ובבתי תיאטריאות ובבתי מרחצאות, אלא נתן חכמה לחכימין, והם יושבים והוגים בה בבתי כנסיות ובבתי מדרשות (קהלת רבה פ"א). נסרחה חכמתן של או"ה (חגיגה ה:). קהלת היא חכמתו של שלמה (מגילה ז.). מרבה חכמה מרבה תבונה (אבות פ"ב). שלשה דברים שקולים זה כזה חכמה יראה וענוה (ד"א פ"ח). נסתמו ממנו שערי חכמה (סוטה יג:). כיון שנכנסה חכמה באדם נכנסה עמו ערמומיות (סוטה כא:). הרוצה שיחכים יעסוק בדיני ממונות (ברכות סג.). אסור לאדם שילמד בנו חכמת יונית (סוטה מט:). דקיימי בנפשאי החכמה תחיה את בעליה (יבמות סד:). מתוך שרגילין בשמן זית חכמה מצויה בהן (מנחות פה:). כל ששואלין אותו דבר חכמה בכל מקום ואומרה (קידושין מט:). אמהתא דבי רבי כי הוה משתעיא בלשון חכמה (עירובין נג.). אין אדם בישראל בחכמה כעקביא בן מהללאל (ברכות יט.). משמת ריב"ז בטלה זיו החכמה (סוטה מט.). משמת ר"ע נסתמו מעיינות החכמה (שם מט:). זקני ת"ח כל זמן שמזקינין חכמה נתוספת בהן (שבת קנב.). כל שנטרפה דעתו מפני חכמתו סימן יפה לו, וכל שנטרפה חכמתו מפני דעתו סימן רע לו (תוספתא ברכות פ"ג ב). מקום הארון אינו מן המדה (יומא כא.). קנאת סופרים תרבה חכמה (ב"ב כא.). אפילו רעה שמביא הקב"ה בעולם בחכמה הוא מביאה (ירוש' יבמות פ"ח ג).

חכמים: הראה הקב"ה למשה דור דור וחכמיו (סנהדרין לח:). הרואה אוכלסי ישראל אומר ברוך חכם הרזים (ברכות נח:). כל מקום שתמצא „איש" „גבר"—חכמים (מדרש תהלים ט). אין השכינה שורה אלא על חכם (שבת צב.). א"ל קיסר לריב"ח אמריתו דחכימו טובא (ברכות נו.). שבעה דברים בחכם אינו מדבר בפני מי שהוא גדול ממנו בחכמה, ואינו נכנס לתוך דברי חברו, ואינו נבהל

שמת בו אהרן ועשו שני חדשי אלול. לה) כך היו רגילים לומר, כאדם שאומר וכי שדים ושדתות יאכלוהו? ולישנא בעלמא הוא, ויש מפרשים חילק ובילק היו שני דייני סדום (רש"י). לו) לא כרבנן ולא כר' יוסי. לז) עוף שהיה חבוש בכלוב, בא עוף אחר ועמד על גבו ואמר לו אשריך שמזונותיך מצויין, א"ל אתה רואה את מזונותי

להשיב, שואל כענין ומשיב כהלכה, ואומר על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון, ועל מה שלא שמע אומר לא שמעתי, ומודה על האמת (שם פ"ה ז). חכם המחכים רבותיו (חגיגה יד.). א"ל קיס־לריב"ח אמריתו דחכימו טובא (ברכות נו.). חכימיא וסופריא ורישי עמא ודרשיא (סוכה לח:). שרו חכימיא למהוי כסופריא (סוטה מט.). לא במרכבה ביחיד אלא א"כ הוא חכם ומבין מדעתו (חגיגה יא:). יפה שתיקה לחכמים ק"ו לטפשים (שבת צט.). אם זה חכם הכל חכמים הן (חגיגה יב.). איסי בן יהודה מונה שבחן של חכמים ר"י חכם לכשירצה (גיטין סז.). אין זקן אלא חכם (קידושין לב:). איזהו חכם הלומד מכל אדם (אבות פ"ד). אידון מתקרי חכם? אמרו ליה איזהו חכם הרואה את הנולד (תמיד לב.). החכם עד שהוא בראשו של דבר הוא יודע מה בסופו (ירוש' סוטה פ"ה סוף). הוי מתחמם כנגד אורן של הכמים והוי זהיר בגחלתן שלא תכוה וכו' (אבות פ"ב). דלא שמש חכימייא קטלא חייב (ירוש' נזיר כט.). אנא לא חכימאה אנא ולא חוזאה אנא ולא יחידאי אנא, אלא גמרנא וסדרנא אנא (פסחים קה·). הם יודעים לשער כמה טיפות יש בים ואין להם פת לאכול (הוריות י.). כולי עלמא ביילי להו [חכמה] בקבא זוטא והאי מרבנן כיילי ליה בקבא רבא? (קידושין עט:). תשש כחן של חכמים (פסחים סב:). אם חכם הוא חכמתו מסתלקת ממנו (שם סו:). משחרב ביהמ"ק נטלה הנבואה ונתנה לחכמים, וחכם עדיף מנביא (ב"ב יב.). בנות צלפחד חכמניות היו (ב"ב קכ.). האומר דבר חכמה אפילו באו"ה נקרא חכם (מגילה טז.). ע"ע ד ע ה; ט פ ש ו ת.

חָלָב: מנלן דחלב שרי? מדכתיב ארץ זבת חלב ודבש ואי לאו דשרי לא הוי משתבח קרא בו, ועוד כתיב לכו שברו ואכלו ולכו שברו בלא כסף ובלא מחיר יין וחלב (ישעיה כה). ר' מאיר סובר דם [באשה מינקת] נעכר ונעשה חלב (נדה ט.). החלב נעכר אחר שלשה חדשים ליניקה (כתובות ס:). חלב של בהמה טמאה אסורה (חולין יא.). חלב טהור עומד חלב טמאה אינו עומד (ע"ז לה:). ע"ע א כ י ל ה ו ש ת י ה.

חלול השם: לא תלין נבלתו על העץ וגו' כי קללת ה' תלוי (דברים כא), כלומר מפני מה זה תלוי מפני „שבירך" את השם ונמצא שם שמים מתחלל (סנהדרין מו.). המחלל שם שמים בסתר נפרעין ממנו בגלוי (אבות פ"ד ד). אם רואה אדם שיצרו מתגבר עליו ילך למקום שאין מכירין אותו וכו' ואל יחלל שם שמים בפרהסיא (קידושין מ.). מוטב יעבוד ע"ז ואל יתחלל שם שמים כפרהסיא (סנהדרין קז.). א"ר יוחנן מוטב שתעקר אות אחת מן התורה ואל יתחלל שם שמים בפרהסיא (יבמות עט.). כל מקום שיש חלול השם אין חולקין כבוד לרב (ברכות יט.). היכי דמי חלול השם? אמר רב כגון אנא דשקילנא בשרא מטבחא ולא יהיבנא דמי לאלתר לח). איכא דאמרי דמסגי ארבע אמות בלא תורה ובלא תפילין, א"ר כל שחביריו מתביישין מחמת שמועתו וכו' (יומא פו.). נוהגין לנדות צורבא מרבנן דסני שומעניה, דקא מיתחל שמא דשמיא. באושא התקינו אב"ד שסרח אין מנדין אותו אלא [הנשיא] אומר לו הכבד ושב בביתך, חזר וסרח מנדין אותו מפני חלול השם (מ"ק יז.). שמעון בן שטח אומר לחוני המעגל, אלמלא חוני אתה גוזרני עליך נדוי וכו' לא נמצא שם שמים לט) מתחלל על ידך? (תענית כג.). ת"ח המרבה סעודתו בכל מקום מחריב ביתו וכו' ומחלל שם שמים (פסחים מט.). מפרסמין החנפים מפני חלול השם (יומא פו:). ישראל וגוי וגוי שבאו לדון וכו' ר"ע אומר אין באין עליו בעקיפין מפני קידוש השם (ב"ק קיג.). אין מקיפין מ) בחלול השם אחד שוגג ואחד מזיד (קידושין מ.). חיה רעה באה לעולם על חלול השם (אבות פ"ה). ע"ע ק ד ו ש ה ש ם.

חלום: חלום הוא אחד מששים לנבואה (ברכות נז:). שלשה חלומות מתקיימים חלום של שחרית וחלום שחלם לו חברו וחלום שנפתר בתוך חלום, וי"א אף חלום שנשנה שנאמר ועל השנות החלום וגו' (בראשית מא). ואי אפשר לחלום בלא דברים בטלים (ברכות נה.). א"ר שמואל בר נחמני אין מראין לו לאדם אלא מהרהורי לבו. ואמר רבא תדע דלא מחוו ליה לאינש לא דיקלא דדהבא ולא פילא דעייל בקופא דמחטא (שם). כל החלומות הולכין אחר הפה, וחלמא דלא מפשר, כאגרתא דלא מקריא (שם נה:). הרואה חלום [רע] ינפשו עגומה יטיבו בפני שלשה (שם). אפילו בעל החלומות אומר לו למחר את מת לא ימנע עצמו מן הרחמים (ברכות י:). יפה תענית לחלום כאש לנעורת (שבת יא.). חזייא בחלמא עתידי צדיקי דאכלי אפתורא דדהבא (תענית כה.). אדם ישן כאן ורואה חלום באספמיא (נדה ל:). דוד מלכא לא חמא חלמא טבא, כל יומוי הוה משתדל לאושדא [לשפוך] דמן ואגח קרבין, וכל חלמוי לא הוו אלא חלמין בישין חורבא ושוממותא (זהר מקץ ר.). חלמא בישא עצבותיה מסתייה חלמא טבא חדוותיה מסתייה (ברכות נה.). לאדם טוב אין מראין לו חלום טוב, ולאדם רע אין מראין לו חלום רע (שם:). דברי

לח) ואין אתה רואה שאני חבוש ולא אוכל לצאת, וחושבין הרואין כי אינו משלם והטבח נותן לו הבשר בחנם כי מקיל לו בכשרות. לט) ע"י שבועת שוא שנשבע בתפלתו על הגשמים. מ) אלא נפרעין ממנו בעונש מיד.

חלומות לא מעלין ולא מורידין (סנהדרין ל.).

[חלום מרדכי] ויגד לו מרדכי את כל אשר קרהו. אשר קרהו בחלום, מלמד שהזכיר לה את החלום אשר חלם בענין זה בשנה השנית למלך אחשורוש. וירא והנה רעש גדול וחזק ובהלה על הארץ ופחד ורעד לכל יושביה, והנה שני תנינים גדולים, ויריעו זה לקראת זה ויערכו מלחמה וינוסו לקולם כל גויי הארץ. והנה ביניהם גוי אחד קטן ויקומו כל הגוים על הגוי הקטן לאבד זכרו מעל הארץ. ויהי היום ההוא חושך לכל העולם ויצר לגוי הקטן מאד ויזעקו אל ה׳ והתנינים נלחמים באכזריות חמה ואין מפריד ביניהם, וירא מרדכי והנה מעין מים אחד קטן עבר בין שני התנינים האלה ויפריד ביניהם מן המלחמה אשר היו נלחמים, והמעין נגר ויהי לנחל שוטף כשטף ים הגדול והולך ושוטף בכל הארץ. וירא והנה זרחה השמש לכל הארץ ויאור לעולם. ויתרומם הגוי הקטן והגבוהים הושפלו, ויהי שלום ואמת בכל הארץ, ויהי מהיום ההוא ומעלה וינצור מרדכי את החלום אשר חלם בלבו, ובעת אשר הצר לו המן אמר לאסתר ע"י שלוחה, הנה החלום אשר ספרתי לך בימי נעוריך, ועתה קומי ובקשי רחמים מאת הקב"ה ובואי לפני המלך והתחנני על עמך ועל מולדתך (אסתר רבה פ"ו). ע"ע שינה.

חלזון: אמר זבולון לפני הקב"ה לאחי נתת שדות וכרמים ולי נתת הרים וגבעות, לאחי נתת ארצות ולי נתת ימים ונהרות? אמר לו כולן צריכין לך על ידי חלזון שנאמר עמים הר יקראו ושפוני טמוני חול (דברים לג) תני רב יוסף שפוני זה חלזון וכו׳ וכל הנוטל ממך בלא דמים אינו מועיל בפרקמטיא שלו (מגילה ו.). ציידי חלזון היו מסולמא דצור עד חיפא (שבת כו.). חלזון אחת היתה בהר ולמחר ירדו גשמים ונתמלא כל ההר חלזונות (סנהדרין צה.). החלזון הזה כשגדל מלבושו גדל עמו (דברים רבה פ"ז). החלזון כל זמן שהוא גדל נרתיקו גדל עמו (שה"ש רבה פ"ד). חלזון זה גופו דומו לים ובריתו דומה לדג ועולה אחד לשבעים שנה ובדמו צובעין תכלת לפיכך דמו יקרים (מנחות מד.). א"ר יוסי פעם אחת הייתי מהלך מכזיב לצור ומצאתי שם זקן אחד ושאלתיו בשלום, אמרתי לו פרנסתך במאי? אמר לי מחלזון, אמרתי לו ומי מצוי? אמר לי השמים! מקום יש שמוטל בין הרים וסמומיות מכישות אותו וכו׳ אמרתי השמים! ניכר הוא שגנוז לצדיקים לעתיד לבא (ספרי ח"ב סי׳ שנ"ד). ע"ע תכלת.

חליצה: בראשונה שהיו מתכוונין לשם מצוה, מצות יבום קודמת, עכשיו שאין מתכוונין לשום מצוה, אמרו מצות חליצה קודמת (כתובות סד.). א"ר יוסי פעם אחת הלכתי לנציבין מצאתי זקן אחד, אמרתי לו כלום אתה בקי ברבי יהודה בן בתירה? אמר לי הן, ועל שלחני הוא תדיר. כלום ראית שחלץ במנעל או בסנדל? אמר לי ראיתי שחלץ הרבה פעמים במנעל או בסנדל (יבמות קב.). אם יבא אליהו ויאמר חולצין במנעל שומעין לו, אין חולצין בסנדל אין שומעין לו שכבר נהגו העם בסנדל (שם). ע"ע אישות.

חלק: מובטח אני שאתה משלם שכר טוב לצדיקים וכו׳ איני יודע אם יש לי חלק עמהם (ברכות ד.). ותשים חלקנו בגן עדן (שם טז:). זכה נוטל חלקו וחלק חבירו בג"ע (חגיגה טו.). כשם שאין אדם חולק שכר לחבירו בעוה"ז כך אין חולק שכר לחבירו בעוה"ב (אבות דר"נ פי"ב). אני נותן הודאה על חלקי, ששמת חלקי בין יושבי ביהמ"ד ולא שמת חלקי בין יושבי קרנות (ברכות כח:). יהי חלקי ממי שחושדין אותו ואין בו וכו׳ (שבת קיח:). כשאמר דוד אתה וציבה תחלקו השדה יצאה ב"ק ואמרה רחבעם וירבעם יחלקו את המלוכה (שבת נו:). אל יזדמנו לו רעים כרחבעם שחלקו מלכותו (נדרים מ.). מקדש בחלקו של בנימין וכו׳ ורצועה יוצאת מחלקו של יהודה (יומא יב.). משכן שלה בחלקו של יוסף (מגילה טז:). ירושלם לא נתחלקה לשבטים (שם כו:). משה קבור בחלקו של גד (סוטה יג:). עתידה א"י שתתחלק לי"ג שבטים (ב"ב קכב.). בחלקו של יהודה סנהדרין יתבין ושכינה בחלקו של בנימין (זבחים נד:). יבוא ידיד וכו׳ בחלקו של ידיד (שם נג:). שחלק מכבודו ומחכמתו לבשר ודם (ברכות סא.). חלקהו חציו לה׳ וחציו לכם (ביצה טו:). מה פטיש זה נחלק לכמה ניצוצות (שבת פח:). מה כהן זה נוטל חלק בראש אף ת"ח וכו׳ (נדרים סב.). וכי אדם בורר חלק רע לעצמו? (סוטה לד:).

חמדה: ולא יחמוד איש את ארצך (שמות לד), מלמד שתהא פרתך רואה באפר ואין חיה מזיקתה וכו׳ (פסחים ח:). לא תחמוד לאינשי בלי דמי מא) משמע להו (ב"מ ה:). גזל ועריות נפשו של אדם מחמדתן (חגיגה יא:). כל הנותן עיניו במה שאינו שלו מה שמבקש אין נותנין לו ומה שבידו נוטלה הימנו (סוטה ט.). האי דם חימוד הוא, בעלי היה בדרך וחמדתיו (נדה כ:). חמדה גנוזה יש לי ושבת שמה (שבת פח:). ותפר האביונה זו חמדה וכו׳ ש"מ בטיל ליה חמדיה (שבת קנב.). ע"ע תאוה.

חמור: חמרא דימא שרי, תורא דימא אסור (ע"ז לט.). כל שאזניו דקות אמו סוסיא ואביו חמור,

---

מא) חמסן יהיב דמי, שלוקח דבר בחזקה ומשלם בעדו, ונראה לבני אדם שמותר, ובאמת אסור משום לא תחמוד.

ושאזניו גדולות אמו חמורה ואביו סוס (ילקוט ח"א קלט). חמרא אפילו בתקופת תמוז קרירא ליה (שבת נג.). חמר למרכב או חמר למישתא! (עירובין נג:). חמרא דרבי פינחס בן יאיר (שבת קיב. שקלים יג:). חמרא דסבא חסידא דרגיל בנסין (זהר ויקרא רא.). הא חמרך מב) והא קנקנך (ב"ב צח.). הלכה חמורך מג) טרפון (סנהדרין לג.). החמרין רובן רשעים (קידושין פב.). עם הדומה לחמור (יבמות סב.). נגרי דחמרא מד) שערי (שבת נא:). חברך קרייך חמרא אוכפא מה) לגבך מוש (ב"ק צב:). מי שאינו יכול להכות את החמור מכה•את האוכף (תנחומא פקודי סי' ד). נכנסו כשלוחים ויצאו כחמורים (תנא דבי אליהו רבה פכט). הרואה חמור בחלום יצפה לישועה (ברכות נו.).

חן: א"ר יוחנן שלשה חינות הן: חן מקום על יושביו, חן אשה על בעלה, חן מקח על מקחו (סוטה מז.). כל אדם שיש לו חן בידוע שהוא ירא שמים שנאמר וחסד ה' מעולם ועד עולם על יראיו (סוכה מח.). ותהי אסתר נשאת חן בעיני כל רואיה, מלמד שכל אחד ואחד נדמתה לו כאומתו (מגילה ז.). וחנותי את אשר אחון אע"פ שאינו הגון (ברכות ז.). העוסק בתורה בלילה חוט של חסד משוך עליו (חגיגה יב:). אם חן מעלה על לומדיה אגוני לא מגנא (כתובות עז:). המוכיח את חבירו מושכין עליו חוט של חסד שנאמר חן ימצא (תמיד כח.). לא תחנם לא תתן להם חן (ע"ז כ.). ע"ע יופי.

חנוך הבנים: ברם זכור אותו האיש לטוב ויהושע בן גמלא שמו, שאלמלא הוא נשתכחה תורה מישראל וכו' עד שבא ותיקן שיהיו מושיבין מלמדי תינוקות בכל מדינה ומדינה ובכל עיר ועיר (ב"ב כא.). בן חמש שנים למקרא, בן עשר שנים למשנה, בן שלש עשרה למצות, בן חמש עשרה לגמרא, בן שמונה עשר לחופה (אבות פ"ה). אמו של ר' יהושע היתה מולכת עריסתו לבית המדרש בשביל שיתדבקו אזניו בדברי תורה (ירוש' יבמות פ"א). א"ל רב לרב שמואל בר שילת [שהיה מלמד תינוקות] עד שית [שנים] לא תקבל, מכאן ואילך קביל, ואוספי ליה כתורא. כי מחית לינוקא לא תימחי אלא בערקתא דמסאנא, דקארי קארי, דלא קארי ליהוי צוותא מו) לחבריה (ב"ב כא.). המכנים את בנו [לבית הספר] פחות מבן שש, רץ אחריו מז) ואינו מגיעו (כתובות נ.). רבי חייא בר אבא אשכחיה לריב"ל דשדי דיסנא מח) ארישיה, וקא ממטי ליה לינוקא לבי כנישתא. א"ל מאי כולי האי? א"ל ומי זוטר מאי דכתיב והודעתם לבניך ולבני בניך (דברים יא) וסמיך ליה יום אשר עמדת לפני ה' אלהיך בחורב, שמעלה עליו הכתוב כאילו קבלה מסיני? (קידושין ל.). האב צריך לחנך את בנו במצות, אם יודע הילד לדבר אביו מלמדו הפסוק תורה צוה לנו משה מורשה קהלת יעקב (תענית ט.). אם יודע להתעטף יחנכו בציצית וכו' (סוכה מב.). גם צריך ללמדו לשון וספר ואומנות ולהושיטו בנהר (קידושין כט:). אגמירו בנייכו תורה כי היכי דליגרסו בהו (ברכות יג:). אחד מחמשה דברים שצוה ר"ע את רשב"י הוא: כשאתה מלמד את בנך למדהו בספר מוגה דשבשתא כיון דעל על (פסחים קיב.). רבי תוניא בשם ר"א למה נקרא שמו אחז? שאחז מט) בבתי כנסיות ובבתי מדרשות. למה היה אחז דומה? למלך שהיה לו בן ומסרו לפידגוג שהיה מבקש להרגו, אמר אם אני הורגו הריני מתחייב מיתה אלא הרי אני מושך את מניקתו ממנו ומעצמו הוא מת. כך אמר אחז אם אין גדיים אין תיישים, אם אין תיישים אין צאן, אם אין צאן אין רועה, אם אין רועה אין עולם, אם אין עולם אין כביכול (ירוש' סנהדרין פי"א). הקוצים הללו לא נחרשים ולא נזרעים ומעליהם הם יוצאין ומתמרים ועולים, החטים הללו כמה צער וכמה יגיע עד שלא יעלו (ב"ר פמ"ה). הדא עוברתא דכרמא דלא אתכפיאת עד דהיא רטיבא נ), כדקשיא לית את יכיל (מדרש משלי פכ"ב). גומרא דלא כוויא בשעתה נא), לא כוויא שוב (ירוש' מעשר שני פ"ה ג). רבה זבין להו מאני גזיזי דפחרי לבניה נב) ומתברי להו (יומא עח:). נוח לו לאדם לגדל לגיון של זתים בגליל ולא יגדל תינוק אחד בא"י (מדרש גדול וגדולה בית המדרש של יעלינעק חדר ג' צד 125). ראו גידולין שגדלתם! (כתובות מה.). המגדל נקרא אב ולא המוליד (שמ"ר פמ"ו). ע"ע בית ספר; בנים; לימוד.

חנוכה: כשנכנסו יונים להיכל טמאו כל השמנים, וכשגברה יד בית חשמונאי ונצחום בדקו ולא מצאו

מב) ע"ד הרי שלך לפניך. מג) כלומר אין יסוד לדבריך. מד) פסיעותו של החמור לפי השעורים שהוא אוכל (רש"י). מה) טול אוכף של חמור ושים אותו על גבך, כלומר הודה לדבריו. מו) אינך זקוק לייסרו יותר מדאי ולא לסלקו מלפניך, אלא ישב בבית הספר עם האחרים בצוותא (חברותא) וסופו לתת לב. מז) רץ אחריו להברותו ולהחיותו ואינו משיגו כי מסוכן הוא למות מרוב חולשתו (רש"י). מח) סדין שאינו ראוי לכסוי לפי כבודו, ושאלו למה כל החרדה הזאת שמהרת לצאת בלי עטיפה בסודר כראוי? מט) תפס בבתי הספר למנוע התינוקות לבוא שם ללמוד. נ) זמורת הכרם שלא נכפפה בעודנה לחה, לא תוכל לעשותה כפופה לאחר שנתקשה. נא) גחלת שלא בערה בעתה בעודנה לוחשת אינה בוערת כשהיא עוממה, כי אין לה בסיס נאמן. נב) קנה לבניו כלים לבנים של חרס שהיו סדוקים, ושבר לפניהם כדי לשעשעם, ומתוך שהיו שבורים קנה אותם

אלא פך אחד של שמן שהיה חתום בחותמו של כהן גדול, ולא היה בו אלא כדי להדליק יום אחד, ונעשה נס והדליקו ממנו שמונה ימים, לשנה הבאה קבעום יום טוב בהלל והודאה (שבת כא:). טרכינוס שחיק עצמות ילדה אשתו בליל תשעה באב והיו כל ישראל אבלים, נשתק [מת] הילד בחנוכה, אמרו ישראל נדליק או לא נדליק? אמרו נדליק וכל מה דבעי לימטו עלן ימטי—אדליקו—אזלון אמרון לישנא בישא לאשתו של טרכינס: אילין יהודאין כד ילדת הוו מתאבלין, וכד מיית ולדא אדליקו בוצינין. שלחה וכתבה לבעלה עד דאת מבקש ברבריין בא וכבוש אילין יהודאי דמרדו בך (אסתר רבה פ"א). מצות נר חנוכה משתשקע החמה עד שתכלה רגל מן השוק (שבת כא:). ב"ש אומרים ביום ראשון מדליק שמונה, מיכן ואילך פוחת והולך, וב"ה אומרים ביום ראשון מדליק אחת, מכאן ואילך מוסיף והולך. טעמא דב"ש מפרי החג שמתמעטין והולכין, וטעמא דב"ה משום דמעלין בקדש ולא מורידין (שם).

חנופה: מפרסמין את החניפין מפני חלול השם שנאמר (יחזקאל ז) ובשוב צדיק מצדקו ועשה עול ונתתי מכשול לפניו (יומא פו:). בין ארבע כתות שאינן מקבלות פני שכינה היא כת חניפים דכתיב (תהלים קא) כי לא לפניו חנף יבא וגו' (סוטה מב.). ממלוך אדם חנף (איוב לד), זה אחשורוש שהיה חנף, שהרג את אשתו מפני אוהבו, פעם אחרת הרג את אוהבו מפני אשתו (אסתר רבה פ"א). התחיל לקשקש לו בזנבו (ב"ר פמ"ג). בשביל חנופה שהחניפו לקרח על עסקי לגימה [שעשה להם משתה] חרק עליהם שר של גיהנם שיניו (סנהדרין נב.). א"ר שמעון בן חלפתא מיום שגברה אגרופה של חנופה נתעוותו הדינין ונתקלקלו המעשים ואין אדם יכול לומר לחבירו מעשי גדולים ממעשיך (סוטה מא:). א"ר אלעזר כל המחניף לחבירו סוף נופל בידו, ואם אינו נופל בידו—נופל ביד בניו ובני בניו (שם). כת חנפים אין מקבלים פני שכינה (סוטה מב.). החנפים והאפיקורסים עליהם הכתוב אומר (איוב יג) כי לא לפניו חנף יבא (ד"א רבה פ"ב). רבי חנינא בן גמליאל אומר הרבה חללים נפלו באותו היום שהחניפו לו נג) לאגריפס (ירוש' סוטה פ"ז סוף). כל עדה שיש בה חנופה מאוסה כנדה, ור"א אומר לסוף גולה (סוטה מב.). כולן מחנפין למלכא (במד"ר דף קעט:). אפילו לגברא דכוותך לא מחניפא ליה (מ"ק יז.). משום דר"ז גברא רבה הוא מחנפיתו ליה (כתובות סג:). משום דבי נשיאה נינהו מחנפיתו להו (שם פד:). למאי שלח לי לחנופי ליה? (שבועות ל.). דרש ר' יהודה בר מערבא מותר להחניף לרשעים בעוה"ז שנאמר לא יקרא עוד לנבל נדיב ולכילי לא יאמר שוע (ישעיה לז) מכלל דבעולם הזה שרי (סוטה מא:). מאה חניפים ולא אחד מגלה פנים [בתורה שלא כהלכה] (תנא דבי אליהו רבה פי"ח). ע"ע אמת.

חס: אם חסה התורה על ממונו הבזוי ק"ו על ממונו החביב (נגעים פי"ב). יהיה האדם חס על נכסיו (ערכין כד.). התורה חסה על ממונם של ישראל (יומא לט.). התורה חסה על תכשיטי כלה (יבמות לד.). אם כך חסה התורה על עוברי רצונו ק"ו על עושי רצונו (סוטה יד.). מאי חזרת חסא דחס רחמנא עלן (פסחים לט.). עיני שלא חסו יסומו, ידי שלא חסו יתגדמו, רגלי שלא חסו יתקטעו (תענית כא.). גברא דעל בריה ועל ברתיה לא חס עלי דידי חייס? (שם כד.). אם עלינו לא חסת על קדושת שמך הגדול למה לא תחוס (גיטין נח.). מר זוטרא חסידא אגניב ליה כסא דכספא מאושפיזא, חזיא לההוא בר בי רב דמשי ידיה ונגיב בגלימא דחבריה, אמר היינו האי! דלא איכפית ליה אממונא דחבריה. כפתיה ואודי (ב"מ כד.). ע"ע ממון; רחמנות.

חסד: ע' גמילות חסדים

חסידות: חסידות מביאה לידי רוח הקודש, וחסידות גדולה מכולן (ע"ז כ:). א"ר יוחנן שבקה ר"ע נד) לחסידותיה? (סנהדרין קי:). מדת חסידות שנו כאן (ב"מ נב:). תנא תני ישלם ואת אמרת מדת חסידות שנו כאן? (חולין קל.). כל אדם שיש בו חסידות נקרא מלאך (זהר נשא פ' כה תברכו). למה נקרא שמה חסידה? שעושה חסדות עם חברותיה (חולין סג.).

חסידים: כל היכא דאמרינן מעשה בחסיד אחד או ר' יהודה בן בבא או ר' יהודה ברבי אלעאי (ב"ק קג:). חסידי דבבל רב הונא ורב חסדא (תענית כג:). ודוד היכי קרי לנפשיה חסיד? (ברכות ד.). אדם הראשון חסיד גדול היה (עירובין יח:). חסידים ואנשי מעשה היו מרקדים (סוכה נא.). בתחלה צדיק ולבסוף חסיד (ר"ה יז:). ילך אצל חסיד שבדור (תענית ח.). היושב בתענית נקרא חסיד (שם יא:). מה בין תקיפי א"י לחסידי בבל? (שם כג:). דין הוא חסידכון! (שקלים ח:). חסידים הראשונים היו שוהין שעה אחת ומתפללין (ברכות ל.). חסידים הראשונים היו מתאוין להביא חטאת (נדרים י.). חסידים הראשונים לא היו משמשין מטותיהם אלא

בדמים קלים והוא הפסד מועט. נג) שאמרו לו אחינו אתה, דאע"ג שאמו מישראל לא היה ראוי למלכות דעבד היה, וכתיב לא תוכל לתת עליך איש נכרי (עי' סוטה מא.). נד) שרגיל היה לזכות את ישראל והשתא מחייב להו ־אמר

ברביעי בשבת (נדה לח.). חסידים הראשונים היו מתייסרין בחולי מעיים עשרים יום קודם מיתתן (שמחות פ"ג). ההוא חסידא דקא משתעי אליהו בהדיה (ב"ב ז:). שאני חסידים דמחמרי אנפשייהו (מנחות מא.). מתוך שחסידים הם תורתם משתמרת ומלאכתן מתברכת (ברכות ל:). האי מאן דבעי למהוי חסידא לקיים מילי דנזיקין, רבא אמר מילי דאבות, ואמרי לה מילי דברכות (ב"ק ל.). שלי שלך ושלך שלך חסיד, קשה לכעוס ונוח לרצות חסיד, יתן ויתנו אחרים חסיד (אבות פ"ה). משמת ר"י פסקו חסידים (סוטה מט.). בטלו חסידים וכו' שהיו מקטני חסידים (שם:). וכשמת אומרים לו אי חסיד וכו' (ברכות ו:). עיילוהו למערתא דחסידי (מ"ק יז.). הוי אוהב את החסידים (ד"א זוטא פ"ט). חסיד מי משתבע בשיקרא? וכי תימא דמשתבע והדר הוי חסיד? (ב"ק קג:). חסיד שוטה ורשע ערום הם מבלי העולם וכו' היכי דמי חסיד שוטה? כגון דקא טבעה איתתא בנהרא ואמר לאו אורח ארעא לאסתכולי בה ואצולה (סוטה כא:). ראה תינוק מבעבע בנהר, אמר לכשאחלוץ תפילי אצילנו, עם כשהוא חולץ תפיליו הוציא זה את נפשו (ירוש' סוטה פ"ג). ואמרו ההורג נחשים ועקרבים בשבת אין רוח חסידים נוחה הימנו נה), ואותן חסידים אין רוח חכמים נוחה מהם (שבת קכא:). דלית ביה חכמה לאו איהו חסיד (זהר צו). ולא עם הארץ חסיד (אבות פ"ב). אם ע"ה חסיד אל תדור בשכונתו (שבת סג.). חסיד היה באומות העולם איוב שמו (ב"ב טו:). חסידי או"ה יש להם חלק בעולם הבא (תוספתא סנהדרין פי"ג). ע"ע צ ד י ק י ם.

חסר ומלא: לא פחתו ולא הותירו על מה שכתוב בתורה (מגילה יד.). לא למיפחת מאורייתא דמשה אתיתי ולא לאוספי (שבת קטז:). שאם אתה מחסר או מייתר אות אחת [מן התורה] נמצאת מחריב את כל העולם כולו וכו'. לא מבעיא בחסירות וביתירות דבקי אנא וכו' (עירובין יג.). חסר אלפא או חסר מאה או חסר חד? תיקו (סנהדרין צה:). דברי חכמים כדרבונות וכמסמרות נטועים (קהלת יב), אי מה מסמר זה חסר ולא יתר אף דברי תורה חסירין ולא יתירין? (חגיגה ג:). ספרא בצירא נו) תנא תוספאה (ע"ז ט.). היאך מה דקומקומתא גליש נז) על גיסיה שפיך (קהלת רבה פ"ז). חצבי חיורי נח) דמליין קיטמא (ברכות כח.). מטיפה לטיפה נתמלא ההין (במד"ר פי"ז). כמריח באתרוג, הוא נהנה והאתרוג לא חסר; כממלא מאמת המים וכמדליק מנר לנר (במד"ר פי"ג, שה"ש רבה א). דומה לנר שדולקין ממנו נרות הרבה ולא חסר אורו כלום (ספרי בהעלותך פ' צג). כתיב והחצר מלאה את נוגה כבוד ה' (מ"א ח), ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי אמר, למה אוהל מועד דומה? למערה שהיתה סמוכה לים, געש הים והציף את המערה, המערה נתמלאה והים לא נחסר כלום, כך אוהל מועד נתמלא מזיו השכינה והעולם לא חסר מן השכינה (שה"ש רבה ג). א"ר יוחנן הרי שלחן והרי בשר והרי סכין נט), ואין לנו לאכול (קידושין מ.). חסורי מחסרי והכי קתני (ברכות טו:). מה לי חסר מה לי מלא? (שם ל:). העבודה! לא חסרתם ולא הותרתם (שם לד:). כל מקום שנאמר „אלה" פוסל את הראשונות—„ואלה" מוסיף על הראשונות (שמ"ר פ"א ב). כל דבר שחסר מוסיף, ושאינו חסר אינו מוסיף. שהרי שער הראש אם מסתפרין הן גדלין, והגבנונים [קרחי הראש] שאין מתחסרין אין גדלין ואין מוסיפין (תנחומא הישן מבוא סב:). אין הבור מתמלא מחוליתו (ברכות ג:). אסור להשהות מדה חסרה או יתירה (ב"ב פט:). מעמידים חזנים חסורי כח ויתירי מרע וכו' (מכות כג.). ע"ע ה ו ס פ ה.

חסרון: וחסרון לא יוכל להמנות, זה שנמנו חביריו לדבר מצוה ולא נמנה עמהם (ברכות כו.). עד שלא תלד האשה החסרון נתלה בה, משתלד החסרון נתלה בבנה (ב"ר פע"ג ה). תרתי למעליותא—תרתי לגריעותא (ב"ק צט:). חסרון מבפנים לאו שמיה חסרון (בכורות לט.). חסרון כיס קחזינא (שבת קכח.). חסרון כיס קשה מכולן (קה"ר ז' פסוק ומוצא אני מר).

חפץ: מעשה באשה אחת בצידון ששהתה עשר שנים עם בעלה ולא ילדה, אתון גבי רשב"י בעין למשבקא דין מדין, אמר להון חייכון כשם שנזדווגתם זה לזה במאכל ובמשתה כך אין אתם מתפרשים אלא מתוך מאכל ומשתה, הלכו בדרכיו ועשו לעצמן יו"ט וסעודה גדולה. כיון שנתישבה דעתו של האיש, אמר לאשתו בתי! ראי כל חפץ טוב שיש לי בבית וטלי אותו ולכי לבית אביך. מה עשתה, לאחר שנשתכר וישן רמזה לעבדיה לשאת אותו במטה ולהוליכו לבית אביה. בחצי הלילה ננער משנתו כי פג חמריה, אמר לה בתי היכן אני נתון? אמרה לו בבית אבא, אמר לה מה לי בבית אביך? א"ל לא כך אמרת לי בערב כל חפץ טוב שיש בביתי טלי

דור המדבר אין להם חלק לעוה"ב (רש"י). נה) כי באמת מותר להורגן בשבת משום סכנה, ולא שייך חסידות במקום סכנה. נו) חסר, הכותב ס"ת מניח החסרים כמו שהם כגון חדש חסר וא"ו, אבל התנא כותב מלא=חודש. נז) אם תמלא הקלחת במדה גדושה ישפך ממנה על עבריה החוצה. כן השפעת רוב טובה הוא לפעמים רעה. וכמ"ש ברוב דברים לא יחדל פשע. נח) כדים לבנים מלאים אפר. נט) כלומר הרי לפנינו משנה שלמה ואין אנו יודעין לפרשה.

אותו ולכי לבית אביך, ואין לי חפץ טוב בעולם יותר ממך. הלכו אצל רשב"י, ועמד והתפלל עליהם ונפקדו (שה"ש רבה א). ע"ע זיווג; רצון.

חציפות: ע' חוצפא

חצות: כל מה שאמרו חכמים עד חצות מצותן שיעלה עמוד השחר וכו' (ברכות ב.). מאי כחצות? אילימא דאמר לה קב"ה כחצות, מי איכא ספיקא קמי שמיא? וכו' קסבר שמא יטעו אצטגניני פרעה ויאמרו משה בדאי הוא (ברכות ג:). ודוד שאמר חצות לילה אקום להודות לך (תהלים קיט) סימנא הוה ליה וכו' כנור היה תלוי למעלה ממטתו של דוד, וכיון שהגיע חצות לילה בא רוח צפונית ונושבת בו ומנגן מאליו וכו' (שם). ע"ע יום ולילה.

חרב: ויבקש להרוג את משה וגו' (שמות ב) וכו' מלמד שהיה עומד ונדון באותו היום, וחייבו להתיז את ראשו. אמר רבי אביתר נתזה החרב מצוארו של משה והתיזה צוארו של קוסנטר הרשע, וקרי עליה צדיק מצרה נחלץ ויבא רשע תחתיו (שה"ש רבה ז). ותרא האתון את מלאך ה' וחרבו שלופה בידו, וכי לא היה יכול המלאך לנשוף בו להוציא רוחו אא"כ שלף חרבו? והרי כתיב בסנחריב ויצא מלאך ה' ויכה במחנה וגו' (ישעיה לז), וכתיב וגם נשף בהם וגו'? אלא כך אמר לו: הפה ניתן ליעקב שנאמר הקול קול יעקב, והידים ידי עשו וכתיב ועל חרבך תחיה (בראשית כז). והאומות כולן בחרב חייהן, ואתה תחליף אמונתך ותבא אליהם בשלהן [הפה], אף אני אבוא עליך בשלך, לכך כתיב וחרבו שלופה בידו (במד"ר פ"כ). שבוק חרבא למאן דאגח קרבא (זהר בלק קצ:). הספר והסייף ירדו מכורכין מן השמים, אמר להם הקב"ה לישראל אם עשיתם את התורה הכתובה בזה אתם נצולין מזה, ואם לאו אתם לוקים בו (ויק"ר פל"ה). משה שקל נרגא והרג את ע.ג (ברכות נד:). חלף אליהו שלף ספסרא וקטליה (שם ו:). אם חתכתי את ראשך בסייף מי תובע דמך מידי (שם לב: סייף בידו ודמו מטפטף (סנהדרין לז:). נעצו חרב בבית המדרש ואמרו הנכנס יכנס והיוצא אל יצא (שבת יז.). נעץ [חזקיה] חרב על פתחי ביהמ"ד ואמר כל מי שאינו עוסק בתורה ידקר (סנהדרין צד:). יתר הישמעאלי (דהי"ב יז) מלמד שחגר חרבו כישמעאלי, ואמר כל מי שאינו שומע הלכה של שמואל הרמתי עמוני ולא עמונית, מואבי ולא מואבית (יבמות עז.). ע"ע מלחמה.

חרוזים: נאוו לחייך בתורים צוארך בחרוזים, אלו שבעים סנהדרין שהיו חורזין אחריהם כיליינא ס) של מרגליות וכו'. ד"א צוארך בחרוזים, אלו תלמידים שחוזרין צואריהם לשמוע דברי תורה מפיהם, כאדם שלא שמע דברי תורה מימיו וכו'. בן עזאי היה יושב וחורז בד"ת ומתורה לנביאים ומנביאים לכתובים וכו'. רבי אבהו היה יושב ודורש ואיש מתלהט סביבותיו [והפסיק], אמר שמא איני חורז בדברי תורה כתיקונן? דאמר ר' לוי אית דידע למחרוז ולא ידע למקדח, ואית דידע למקדח ולא ידע למחרוז סא), ברם אנא הוינא חריזא ואנא הוינא קדוחה (שה"ש רבה פ"א). ע"ע שירה.

חרטה: כל מילי זבין ותתחרט בר מחמרא רזבין ולא תתחרט (פסחים קיג.). ארבעה דברים הקב"ה מתחרט עליהם שבראם, ואלו הן: גלות, כשדיים, אדומיים, ויצר הרע (סוכה נב:). תוהא על הראשונות (קידושין מ:). העושה דבר עבירה ומתחרט מוחלין לו (חגיגה ה.). טובה מרדות אחת בלבו של אדם יותר מכמה מלקיות (ברכות ז.). בשעת עקתא נהרא סב) ובשעת רווחא שיטפא (ב"ר פפ"א). עברא בישא בתר דעבדין מתמלכין (ב"ר ד.). מפני מה אמרה תורה זכר [טמאה] לשבעה ונקבה לארבעה עשר יום? זכר שהכל שמחים בו מתחרטת לשבעה סג). נקבה שהכל עצבים בה מתחרטת לארבעה עשר (נדה לא:). ע"ע חזרה.

חריפות: האי דחריפי בני מחוזא דשתי מיא דדגלת [חדקל] (ברכות נט:). כמה חריפי שמעתא דדרדקי (שבת קמב:). חריפי דפומבדיתא עיפה ואבימי בני רחבה (סנהדרין יז:). כל חד וחד לפי חורפיה (כתובות ס.). אגב חורפיה לא עיין (עירובין צ.). לפום חורפא שבשתא (ב"מ צו:). סכינא חריפא מפסקי קראי (ב"ב קיא:). אי הוית באתריה דר"י אחוינא לך חורפאי (חולין קי:). כל הרואה ר' מאיר בבית המדרש כאילו עוקר הרי הרים וטוחנן זה בזה (סנהדרין כד.). ר' זירא חריף ומקשי (הוריות יד.). אמר רבא הריני כבן עזאי סד) בשוקי טבריא (עירובין כט.). ע"ע חדוד; פלפול.

חרם: ע' נדוי

חרפה: ע' בזיון

ס) חרוזי פנינים תחובים בשורה לענק, וכן היתה ישיבת סנהדרין כחצי גורן עגולה. סא) חורז הוא המקשר מאמרים מענין אחד ממדרש למדרש ומחברן יחד. הקודח הוא המעיין וחוקר ונוקב לעומקן של הדברים, כדרך הנוקב חור במקדח, ושניהם ע"ד סיני ועוקר הרים. סב) בעת צרה הזא גודר נדר ובהיות הרוחה הוא חוזר להרגלו, שיטפא לשון רגילות, ומתחרט על נדרו. סג) בשעה שכורעת לילד קופצת ונשבעת שלא תזקק לבעלה עוד. סד) יומא בדיחא הוה ליה לרבא ואמר לתלמידיו השתא צילא דעתאי והריני מוכן להשיב בחריפות לכל

חרש: חרש אינו שומע ואינו מדבר (חגיגה ב: גיטין עא.). חרש דעתו קלישתא היא (יבמות קיג.). חרש שוטה וקטן לא בני שליחותא נינהו (מעילה כא.). רבנן תקנו נשואין לחרש וחרשת (יבמות פי"ג ז). חשו"ק פגיעתן רעה (ב"ק פז.). ע"ע שוטה.

חשבון: ר' יוחנן בשם רשב"י אמר כיפה של חשבונות היתה חוץ לירושלם, וכל מי שהיה רוצה לחשוב היה רץ ומחשב שם, שלא לחשוב בירושלם ויצטער, לקיים מה שנאמר משוש כל הארץ (איכה רבתי פ"ב). ר' צדוק נתן לרופאים שכרם הדין חושבנא סח) דאצבע (איכה רבתי פ"א). מנין שכל פרוטה ופרוטה מצטרפת לחשבון גדול? ת"ל אחת לאחת למצוא חשבון (סוטה ח:). אפילו פרוטות קטנות מצטרפות לחשבון גדול (תנחומא סוטה פ"ג). חשבונות של מצוה מותר לחשבן בשבת (שבת קנ.). חשבון מרובה בולע לחשבון מועט (ירוש' ר"ה פ"א א). קלקול חשבונות יש כאן (ירוש' תענית פ"ד ה). אטו תנא כי רוכלא סו) ליחשוב וליזול? [גיטין לג.). כל מילי דצייר וחתום וכייל ומני, לית להו [למזיקים] רשותא למשקל (חולין קה:). חשבתי ימים מקדם שנות עולמים (תהלים עז), אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה, יושבת אני ומחשבת לכמה שנים גאלתני ממצרים, וחוזרת ואומרת לכמה שנים יש לי מיון וכו' (שמ"ר פמ"ה). שלח לו ר"ג [לרבי יהושע] גוזרנו עליך שתבא אצלי במקלך ובמעותיך ביוה"כ שחל להיות בחשבונך (ר"ה כה.).

חשבון הנפש: על כן יאמרו המושלים בואו חשבון (במדבר כו) אלו המושלים ביצרם, בואו ונחשוב חשבונו של עולם וכו' (ב"ב עח:). בהדין עלמא מה דאינש בעי הוא עביד, ברם תמן דינא וחושבנא! (קה"ר פ"ג). מה דאזל אזל, מן הכא ולהלן הוא חושבנא (שם פ"ט). אם איחר אדם את נדרו פנקסו נפתחת (ירוש' נדרים פ"א א). הלל היה אומר, אם אין אני לי מי לי? וכשאני לעצמי מה אני? ואם לא עכשיו אימתי? (אבות פ"א). הוא היה אומר אנא אזיל לגמל חסד עם הדין אכסנאי דאית בגו ביתא. א"ל כל יום אית לך אכסנאי? א"ל והדין נפשא עלובתא לא אכסנאי הוא? (ויק"ר פל"ד ג). הסתכל בשלשה דברים ואין אתה בא לידי עבירה, דע מה למעלה ממך: עין רואה ואזן שומעת וכל מעשיך בספר נכתבים (אבות פ"ב). עקביא בן מהללאל אומר הסתכל בשלשה דברים ואי אתה בא לידי עבירה: דע מאין באת, ולאן אתה הולך, ולפני מי אתה עתיד ליתן דין וחשבון (שם פ"ג). ר"א הקפר אומר הילודים למות והמתים להחיות והחיים לידון, לידע ולהודיע ולהוודע שהוא אל, הוא היוצר הוא הבורא הוא המבין, הוא הדיין הוא עד הוא בעל דין והוא עתיד לדון וכו' ודע שהכל לפי החשבון (שם פ"ד). אדם יוצא לשוק יהי דומה בעיניו כמי שנמסר לסרדיוט, חש בראשו יהי דומה בעיניו כמי שנתנוהו בקולר, עלה למטה ונפל בחולי יהיה דומה בעיניו כמי שהעלוהו לגרדום לידון (שבת לב.). אדם בא לעולם בידים קפוצות כלומר כל העולם שלי הוא, ונפטר מן העולם בידים פשוטות כלומר לא נטלתי מן העולם הזה כלום (קה"ר פ"ה). טוב ללכת לבית האבל מלכת אל בית המשתה באשר הוא סוף כל האדם והחי יתן אל לבו (קהלת ז), דברים של מיתה: דספד יספידניה סז), דקבר יקברוניה, דידל ידלוניה [ירים קולו בבכי], דלואי ילווניה, דטען יטענוניה (כתובות עב.).

חשד: לעולם יהו כל בני אדם חשובין לפניך כלסטים והוי מכבדן כרבן גמליאל וכו'. מעשה ברבי יהושע שנתארח אצלו אדם ונתן לו אכילה ושתיה והעלהו לגג לישן. בשחרית השכים רבי יהושע ומצא שהפיל עצמו מהגג ושבר מרפקתו [אחר אשר לקח עמו כלי הבית]. אמר לו ריקה! כך עושים בני אדם שכמותך? א"ל רבי לא הייתי יודע שנטלת את הסולם מתחתי. א"ל ריקה אי אתה יודע שמאמש היינו זהירין בך (מסכת ד"א רבה פ"ה). אין אדם נחשד בדבר אלא א"כ עשאו סח), ואם לא עשה כלו עשה מקצתו, ואם לא עשה מקצתו הרהר בלבו לעשותו, ואם לא הרהר בלבו לעשותו ראה אחרים שעשו ושמח (מ"ק יח:). א"ר יוסי יהי חלקי עם מי שחושדין אותו בדבר ואין בו (שם). הנחשד בדבר שאין בו צריך להודיע (ברכות לא.). החושד את חבירו בדבר שאין בו צריך לפייסו ולא עוד אלא שצריך לברכו (שם:). רב פפא אמר לדידי חשדן ולא הוה בי (שבת קיח:). החושד בכשרים לוקה בגופו (יומא יט:). ומי חשידנא בעינייכו? (ברכות ה:). אמרו חכמים הרחק מן הכיעור ומן הדומה לו (חולין מד:). אין נכנסין להורבא מפני החשד (ברכות ג:). אל יצא אדם יחידי בלילה משום חשדא (שם מג:). חצר שיש בה שני פתחים צריכה שתי נרות [בחנוכה] משום חשדא (שבת כג.). מערבין

מי שישאלני, כבן עזאי שהיה דורש בשוקי טבריא ולא היה בימיו עוקר הרים כמותו, ואמר כי כל חכמי ישראל לפני כקליפת השום חוץ מן הקרח הזה (רש"י). סה) עי' אוצר ישראל ח"ד 180. סו) אין מן הצורך לפרט כל הדברים הקטנים כרוכל הזה המוכר כל מיני בשמים ומכריז על כל מין ומין בפני עצמו. סז) אם יספוד את חבירו יספידו אחרים את עצמו, וכן כל מה שיתעסק בפטירת חבירו כן יעשה גם לו. וזהו החשבון של החי אשר יתן אל לבו. סח) ודווקא בקלא דלא פסיק ולית ליה אויבים דאפקוה לקלא, אבל בקלא סתם (rumor) לא חיישינן.

בבית ישן משום חשדא (גיטין ס:). אסור לשחוט לתוך ימים ונהרות ולא לתוך הגומא שלא יחשדוהו ששוחט לשרו של ים (חולין מא.). כהן גדול לא יטול [קטרת] מבחוץ ויכנס מפני החשד (יומא ל.). והיו משביעין לכה"ג בע"ב יוה"כ שלא ישנה דבר מפני שחשדוהו לצדוקי (שם כ:). אסרו לקנות מן הרועים צמר וחלב וגדיים וכו׳ מפני שחושדים אותם שמא בא להם דרך גנבה (ב"ק קיח: קיט). אסרו למכור כלי זין וסוסים ודובים ואריות לגוים [בזמן התלמוד] שחשדו אותם שיעשו היזק לרבים (ע"ז פא.). אחזוקי איניש בגנבי לא מחזיקינן (שבועות מו.). קלא דלא פסיק (יבמות כה.). קא מרנני רבנן אבתריך (ב"ב כא.). החושד על דבר לא דנו ולא מעידו (בכורות ל.). אין התורם נכנס לא בפרגוד חפות ולא במנעל ולא בסנדל וכו׳ שמא יעשיר ויאמרו מתרומת הלשכה העשיר, שאדם צריך לצאת ידי הבריות כדרך שצריך לצאת ידי המקום, שנאמר (במדבר לב) והייתם נקיים מה׳ ומישראל (שקלים פ"ג ב). גבאי צדקה פורטין לאחרים ואין פורטין לעצמן, מעות צדקה אין מונין אלא אחד וכו׳ וכולם משום חשדא (ב"ב ח:). וגזרו על הוצאת זבלים בשביעית שלא יאמרו לזבל שדהו הוא צריך (שביעית פ"ג א). בית אבטינס היו בקיאין במעשה הקטרת, ומעולם לא יצא כלה מבושמת מבתיהן, וכשנושאין אשה ממקום אחר מתנין עמה שלא תתבסם, שלא יאמרו ממעשה הקטרת מתבסמין וכו׳ (יומא לח.). אבא הושעיא איש טרייא היה קצר [כובס] והוה עביד ליה חדא איסטרכין מן חדא עמר סט), דלא יהוון ברייתא אמרין מדידן לבש (ב"ק פח.).

[חשד אשה] אל יספר אדם עם אשה בשוק ואפילו היא אשתו בתו או אחותו, לפי שאין הכל בקיאין בקרובותיו (ברכות מג:). וישמע משה וגו׳ שחשדותו מאשת איש (סנהדרין קי.). והביטו אחרי משה (שמות לג), תרין אמוראין חד אמר לשבח וחד אמר לגנאי, מאן דאמר לשבח מיחמי צדיקא ומיזכי [לראות הצדיק ולזכות בו] ומאן דאמר לגנאי: חזי שאקי חזי כרעין ע), אכיל מן יהודאי וכו׳ (ירוש׳ בכורים פ"ג). כי כרו שוחה ללכדני שחשדוהו [לירמיהו] מאשת איש (ב"ק טז:). אם ראית ת"ח שעבר עבירה בלילה אל תהרהר אחריו ביום כי בודאי עשה תשובה (ברכות יט.). החשודין על השביעית כשרין לעבר שנה (סנהדרין כו.). ע"ע מ ר א י ת ע י ן.

חשיבות: אדם חשוב שאני (מגילה כב:). שאני ר"י בריה דר"ש דאדם חשוב הוא (ע"ז ח:). אשה חשובה צריכה הסיבה (פסחים קח.). אשישה לישנא דחשיבותא (שם לו:). אתון חשיביתו למיבעי עלן רחמין ואכולי עלמא (תענית טו:). האי שטרא חספא עא) בעלמא (ב"ב לב:). ע"ע ג נ א י ו ש ב ח.

חשך: מי שהוא באפלה רואה את מי שהוא באורה (מכילתא בשלח). אלמלא חשוכא לא אשתמודע נהורא (זהר פ׳ תצוה). ומי איכא חשוכי קמי שמיא? (חגיגה יב:). אוי לו לבית שחלונותיו פתוחים לתוך חשך (שמ"ר פי"ד, שה"ש רבה פ"ד). בבלאי טפשאי! משום דיתבי בארעא דחשוכא אמריתון שמעתתא דמחשכו (פסחים לד:). במחשכים הושיבני זו תלמודה של בבל (סנהדרין כד.). אך חשך ישופני לעוה"ז שדומה ללילה (פסחים ב:). לכי חפו להו חשוכא להנאי אינשי (סנהדרין צט.). אמר הקב"ה גיהנם חשך ותהום חשך והרשעים חשך, יבא חשך ויכסהו חשך שנאמר (קהלת ו) כי בהבל בא ובחשך ילך ובחשך שמו יכוסה (ויק"ר פכ"ז). ע"ע א ו ר.

חתול: א"ר יוחנן אילמלי לא ניתנה תורה היינו למדין צניעות עב) מחתול (עירובין ק:). הכלב מכיר את קונו והחתול אינו מכיר, כי יש לו שכחה מפני שאוכל עכברים, דאפילו האוכל ממה שהעכבר אוכל משכח, כ"ש החתול שאוכל עכבר עצמו (הוריות יג.). חתול אינו צריך סוגר לנטירותא דסני ליה במיתנא בעלמא (שבת נא:). א"ר פפא ביתא דאית בה שונרא לא ניעול בה אינש בלא מסאני, מ"ט? משום דשונרא קטיל לחיויא [נחש] ואית ביה בחיויא גרמי קטיני ואי יתיב לה גרמא דחיויא אכרעיה לא נפיק ואיסכן ליה. איכא דאמרי ביתא דלית בה שונרא לא ניעול בה אינש בהברא [בחשך] מ"ט? דלמא מיכריך ביה חיויא ולא ידע ומסתכן (פסחים קיב:). ארס הנחש לא ירע לחתול ושותה מים מגולים (שבת קכח:). החתול שונא לחולדה, ואמרי אינשי כרכושתא ושונרא עבדו הלולא עג) מתרבא דביש גדא (סנהדרין קה.). השונרתא תוליד לנ"ב ימים (בכורות ח.). הרואה חתול בחלום באתרא דקרי ליה שונרא נעשה לו שנוי רע (ברכות נו:). ע"ע ב ר י ו ת.

חתונה: רבינא אשכחיה למר בר רב אשי דהוה גדיל כלילא [עטרה] לברתיה (גיטין ז.). בפולמוס של אספסיינוס גזרו על עטרות חתנים (סוטה מט:). מכי רמו שערי עד) באסינתא (כתובות

סט) עשה מלבושו מן צמר אחד מבלי התערובות שלא יחשדוהו שלקח חוטין מהמלבושים שנתנו לו לכבס. ע) ראו שוקין ראו כרעיו שהיה שמן ובריא. עא) לא נחשב לכלום אלא כשברי כלי חרס, או כנייר הנזרק לחוץ (scrap of paper). עב) שאינו מטיל רעי בפני אדם ומכסה צואתו. עג) החולדה והחתול עשו סעודה מחלב של גדי חולה. עד) לשם חתן וכלה היו זורעין שעורין בעציץ לומר פרו ורבו וצמחו כשעורין הללו (רש"י).

ח.). ויבן את הצלע, מלמד שקילעה הקב"ה לחוה והביאה לאדם הראשון וכו' שעשה הקב"ה שושבינות עה) לאדם הראשון (עירובין יח:). אנרא דבי הילולא מילי (ברכות ו:). חטוף ואכול חטוף ואישתי דעלמא דאזלינן מינה כהלולא דמיא (שם נד.).

[חופה] בן שמונה עשר לחופה (אבות פ"ה). איזהו בנין של שמחה זה הבונה בית חתנות עו) לבנו (מגילה ה:). האחים שעשו מקצתן שושבינות בחיי האב עז), חזרה שושבינות חזרה לאמצע (ב"ב קמד:). דכל אינון דאכלו לפתורא דחתן וכלה כלהו יהבין זבזבן ומתנן לון (זהר ויצא קמט). אמר רב חתן והשושבינין וכל בני החופה פטורין מן הסוכה כל שבעה וכו' אין שמחה אלא בחופה (סוכה כה:). מר בריה דרבינא עביד הלולא לבריה, חזנהו לרבנן דהוי קא בדחי טובא, אייתי כסא דמיקרא בת דלת מאה זוזי ותבר קדמייהו ואציבא (ברכות ל:). אירוס ועטרות חתנים גזרו עליהם, מאי אירוס? א"ר אלעזר טבלא דחד פומא, מאי עטרות כלות? א"ר בר רב חנא עיר של זהב (סוטה מט:). בראשונה היו מייחדין את החתן ואת הכלה שעה אחת קודם כניסתן לחופה כדי שיהא לבו גס בה (כתובות יב.). א"ר יוחנן למדתך תורה דרך ארץ שאין חתן נכנס לחופה אא"כ נותנת לו כלה רשות, הה"ד יבא דודי לגנו ויאכל פרי מגדיו (שה"ש ד) ואח"כ באתי לגני אחותי כלה (ויק"ר פ"ט). עלת כלתא [לחופה] נפקת טרחותא (ירוש' מ"ק פ"א ו). אמרו עליו על אגריפס המלך שעבר לפני הכלה [כדי לפנות לה דרך לחופה] ושבחוהו חכמים (כתובות יז.). ע"ע נשואין.

חתימה: חותמו של הקב"ה אמת (שבת נה.). אם אינו מראה לכם כתב וחותם וסומנטיריא שלי אל תאמינו (ירוש' ברכות פ"א). חותמו של אחיה השילוני ראה (סנהדרין קב). רב צייר כוורא עח). ורבי חנינא צייר חרותא, רב חסדא סמ"ך, ורב הושעיא עי"ן רבה, בר בר הונא צייר מכותא (גיטין לו.). מר בר רב אשי חתים שמו „טביומי" (ב"ב יב:). לא מר בר רב אשי חתים עלייהו (יבמות כב.). כגון דחתים ישראל לבסוף וכו' ואמרינן רווחא שבק למאן דקשייש מיניה (גיטין י:). חתמיתו על כל מה דעבידנא (סנהדרין קא:). הם [מלוי ברבית] מביאים עדים ולבלר וקולמוס ודיו וכותבין והותמין פלוני כפר באלהי ישראל (ב"מ עא.). נקיי הדעת בירושלם לא היו חותמין על השטר אלא א"כ יודעין מי חותם עמהן (סנהדרין כג.). מכתב הוה כתיב מחתם לא הוי חתים וכו' בשעת פטירתו של אדם אומרים לו כך וכך עשית, והוא אומר הן, ואומרים לו חתום, וחותם שנאמר ביד כל אדם יחתום (תענית יא:). ע"ע חותם.

חתן וכלה: בחור שא עיניך וראה מה אתה בורר לך — אל תתן עיניך בנוי תן עיניך במשפחה (תענית כו:). חתן דומה למלך (פרקי דר"א פט"ו). חתן מיסב בראש (מ"ק כח:). כיצד מרקדין לפני הכלה? בית שמאי אומרים כלה כמות שהיא, ובית הלל אומרים כלה נאה וחסודה. אמרו להן ב"ש לב"ה הרי שהיתה חיגרת או סומא אומרים לה כלה נאה וחסודה? והתורה אמרה מדבר שקר תרחק (שמות כג)! אמרו להם ב"ה לב"ש לדבריכם מי שלקח מקח רע מן השוק ישבחנה בעיניו או יגננו בעיניו? הוי אומר ישבחנו בעיניו (כתובות יז.). אמרו על ר' יהודה בר אילעי שהיה נוטל בד של הדס ומרקד לפני הכלה (שם). רב אחא מרכיב לה אכתפיה ומרקד, אמרו ליה רבנן אנן מהו למיעבד הכי? אמר להו אי דמיין עלייכו כבשורא עט) לחיי ואם לא—לא (שם). הכי משרי קמי כלתא במערבא: לא כחל ולא שרק ולא פירכוס ויעלת חן (שם, וסנהדרין יד.). חוץ מן הארוסות שביהודה מפני שלבו גס בה (יבמות מא.). אז הייתי בעיניו כמוצאת שלום (שה"ש ח) א"ר יוחנן בכלה שנמצאת שלמה בבית חמיה ורדופה לילך ולהגיד שבחה בבית אביה. והיה ביום ההוא תקראי אישי ולא תקראי לי עוד בעלי (הושע ב) ככלה בבית חמיה פ) ולא ככלה בבית אביה (כתובות עא.). אורח ארעא למיטרח בי חתנא פא) טפי מבי כלתא (חולין פג.). לא דרכא דחתנא למידר בי חמיה, כדכתיב בספר בן סירא: הכל שקלתי בכף מאזנים ולא מצאתי קל מסובין, וקל מסובין חתן הדר בבית חמיו (ב"ב צח:). הוי זהיר באשתך מחתנה הראשון (פסחים קיג.). חתן דמים אתה לי (שמות ד) צא וראה מי קרוי חתן? הוי אומר זה התינוק (מכילתא יתרו פ"א, נדרים לב.). מאימתי מברכין על הגשמים? משיצא חתן פב) לקראת כלה (ברכות מט:).

עה) ומזה המנהג לשושבינין המוליכין את החתן והכלה לחופה. עו) ועושין לו חופה בתוכו (רש"י). עז) דורונות לשמחת חופת חבירו ואוכל עמו וזה יחזיר לו כמו כן כשישא אשה (רש"י). עח) דג, ולא היה חותם שמו הפרטי; חרותא הוא ענף של דקל, מכותא הוא וילון ספינה, והיו כל אלו סימנים תחת שמותיהם, ורבנן היו בקיאין בסימניהם. עט) אם דומה לכם כקורה בעלמא ואין אתם מהרהרין עליה הרי טוב, מותר לכם לעשות כמוני. פ) אישי לשון אישות כשהיא בבית חמיה שכבר נשאת וגם לבה באישה ואינה בושה ממנו, בעל לשון אדון. פא) שהיה מנהגן לעשות סעודות בשני הצדדין. פב) כשתרד טפה על הקרקע מעלה כעין אבעבועות, ונקרא הגשם חתן והאבעבועה כלה.

חתנות: ולא תתחתן בם וגו׳ (דברים ז) בנתגיירו [שבעה עממין] איירי דשייך בהו חתנות אבל בגיותם לית להו חתנות (יבמות עו.). ב״ד של חשמונאי גזרו על הבא על הגויה [מכל העמים] משום נשג״ז (סנהדרין פב), וגזרו על פתן ושמנן משום יינם ועל יינם משום בנותיהן ועל בנותיהן משום דבר אחר [עבודה זרה], ואפילו דרך זנות אסרו (ע״ז לו:). כי אתה עשית, משל למלך שנשא למטרונה אמר לה אל תשיחי עם חברותיך ואל תשאיל מהן ואל תשאילי להן, לימים כעס עליה המלך וטרדה חוץ לפלטין, וחזרה על כל שכנותיה ולא קבלו אותה, וחזרה לפלטין, אמר לה המלך הקשית אפיך! אמרה המטרונה למלך, אדוני! אילולי הייתי משאילה להן ושואלת מהן וכו׳ לא הוון מקבלין לי? כן אמרה כנסת ישראל לפני הקב״ה, רבון העולמים לא כתבת בתורתך ולא תתחתן בם? אילולי הוינן נסבין מנהון ואינן מינן, והוית ברתיה גבי וברתי גביה לא הוו מקבלין לי?— הוי כי אתה עשית! (איכה רבתי פי״א). ע״ע ישראל ואומות העולם.

ט

טבח: עיר שאין בה טבח אין ת״ח רשאי לדור בתוכה (סנהדרין יז:). רב הוה ליה מילתא בהדי ההוא טבחא [שחטא לו], לא אתא לקמיה במעלי יומא דכיפורי [לבקש מחילה] אמר איזיל אנא לפיוסי ליה (יומא פז.). א״ל לטבחא אנא שקילנא בשריה מקמיה שמעיה דרבא (ב״ב כב.). הנהו בי תרי טבחי דעבדי עניינא בהדי הדדי דכל מאן דעביד ביומא דחבריה נקרעוה למשכיה וכו׳ (ב״ב ט.). ההוא טבחא דאמר ליה לחבריה אי הוות פייסת מינאי מי לא ספיי לך משור של פטם דעבדי אתמול? וההוא טרפה הוה, אמר רבי בשביל שוטה זה שעשה שלא כהוגן אנו נאסר כל המקולין? רבי לטעמיה דאמר מקולין וטבחי ישראל בשר הנמצא ביד נכרי מותר (חולין צה.). רב אשי כי אתי טריפתא לקמיה מכניף ומייתי להו לכולהו טבחי דמתא מחסיא, אמר כי היכי דלימטיין א) שיבא מכשורא (סנהדרין ז.). ההוא טבחא דאיתפקר [חירף וגידף] ברב טובי בר מתנא, אימנו עלה אביי ורבא ושמתוהו (מ״ק טז.). א״ר הונא האי טבחא דלא סר [מראה] סכינא קמי חכם משמתינן ליה ורבא אמר מעברינן ליה ומכריזינן אבשריה דטרפה הוא (חולין יח.). ההוא טבחא דהוי חשיד לזבוני תרבא (בכורות ל.). הכשר שבטבחים ב) שותפו של עמלק (קידושין פב.). פעם אחת נמצאת הלטאה בבית המטבחיים, ובקשו לטמא כל הסעודה כולה, באו ושאלו את המלך וכו׳ (פסחים פח:). ההוא נברא מנהרדעא דעאל לבי מטבחייא בפומבדיתא אמר להו הבו לי בשרא, אמרו ליה נטר עד דשקיל שמעיה דרב יהודה בר יחזקאל וכו׳ (קידושין ע.). א״ר נחמן בית המטבחיים אין בו משום ריסוק אברים (חולין נא:). **לא נראה זבוב בבית המטבחיים** [בבית המקדש] (אבות פ״ה ד). **כל המשקין טמאין ומשקה בית מטבחיא ג) טהורין** (כלים פט״ו ו). ע״ע טרפות.

טבילה: כתיב ורחץ במים את כל בשרו (ויקרא טו) שלא יהא דבר חוצץ בין בשרו למים, במים= במי מקוה, את כל בשרו — מים שכל גופו עולה בהן, וכמה הן? אמה על אמה ברום שלש אמות ושיערו חכמים שיעור מי מקוה ארבעים סאה (פסחים קט:). חכמים עשו מעלות בטבילה: טבל לחולין הוחזק לחולין ואסור למעשר ד), טבל למעשר הוחזק למעשר ואסור לתרומה וכו׳ טבל לחמור מותר לקל (חגיגה יח:). חמש טבילות ועשרה קידושין טובל כהן גדול ומקדש בו ביום הכפורים (יומא פ״ג ג). מאי חצר החדשה שחדשו בו דבר ואמרו טבול יום לא יכנס במחנה לויה (פסחים צב.). ובניהו בן יהוידע וגו׳ הכה את הארי בתוך הבור ביום השלג (ש״ב כג) איכא דאמרי דתבר גזיזי דברדא [חתיכות קרח] ונחת וטבל (ברכות יח:). ר׳ יוחנן הוה רגיל

א) שיגיעו נסורת קטנה מן הקורה, כלומר שאם נטעה בהוראה משתלש העונש בין כולנו ויקלו מעלי (רש״י). ב) מי שאומנתו והרגלו לטבוח בעלי חיים ולשפוך דמם הוא אכזר ויש לו טבע של עמלק שיצא ראשונה לעשות מלחמה עם ישראל. ג) כי טומאת משקין מדרבנן ולא גזרו בבית המקדש (פסחים טז). ד) שצריך כוונה בטבילה שטובל למעשר או לתרומה, ולכן אם טבל סתם עולה לו

דהוה קא אזיל ויתיב אשערי דטבילה, אמר כי סלקן בנות ישראל ואתיין מטבילה מסתכלין בי ונהוי להו זרעא דשפירי כוותי (ברכות כ.). מאן דפגע באיתתא בעידנא דסלקא מטבילת מצוה וכו׳ (פסחים קיא.). אדם שתופס שרץ בידו אפילו טובל בכל מימות שבעולם לא עלתה לו טבילה (תענית טז.). אסתר טובלת ויושבת בחיקו של מרדכי (מגילה יג.). גר שנתגייר צריך טבילה. טבילה באמהות מנלן? סברא היא, דא״כ במה נכנסו תחת כנפי השכינה? (יבמות מו.). א״ל ההוא מין לרבי אבהו אלהיכם כהן הוא דכתיב ויקחו לי תרומה (שמות כה) כי קבריה למשה במאי טביל? וכי תימא במיא והכתיב מי מדד בשעלו מים (ישעיה מ), א״ל בנורא טביל דכתיב כי הנה ה׳ באש יבא (שם סו), ומי סלקא טבילותא בנורא? א״ל אדרבא עיקר טבילותא בנורא הוא דכתיב (במדבר לא) וכל אשר לא יבא באש תעבירו במים (סנהדרין לט.). עזרא תיקן טבילה לבעלי קריין: ריב״ל אומר מה טיבן של טובלי שחרין? וכו׳ א״ר חנינא גדר גדול גדרו בה וכו׳. כי אתא ר׳ זעירי אמר בטלוה לטבילותא וכו׳ (ברכות כב.) טבילת כלים בשבת אסורה משום מתקן מנא (תרומות פ״ב ג). כלי שנטמא בערב יו״ט אין מטבילין אותו ביו״ט גזרה שמא ישהא, רבא אמר מפני שנראה כמתקן כלי. אי הכי אדם נמי? אדם נראה כמיקר (ביצה יח.). ע״ע רחיצה.

טביעות עין: א״ר יוחנן איזהו ת״ח שמחזירין לו אבידה בטביעות העין? זה המפקיד על חלוקו להופכו (שבת קיד.). רבה בר בר חנא איתכס גיטא בי מדרשא, אמר אי סימנא אית ליה בגויה אי טביעות עין אית ליה בגויה אהדרוה נהליה, ודוקא ה) צורבא מרבנן אבל איניש דעלמא לא (גיטין כז:). אמר רבא מרישא הוה אמינא סימנא עדיף מטביעות עינא, השתא דשמעתינהו להני שמעתתא אמינא טביעות עינא עדיפא, דאם לא תימא הכי, היאך סומא מותר באשתו ובני אדם איך מותרין בנשותיהן בלילה? אלא בטביעות עינא דקלא! (חולין צו.). ע״ע סימנים.

טבע: כתיב כי בו שבת מכל מלאכתו אשר ברא אלהים לעשות, וכתיב בתריה אלה תולדות השמים והארץ בהבראם, וכי מה ענין זה אצל זה? אלא יום נכנס ויום יוצא ו), שבת נכנס ושבת יוצא, חדש נכנס וחדש יוצא, שנה נכנסת ושנה יוצאה (ירוש׳ ברכות פ״א). מלמד שהתנה הקב״ה עם מעשה בראשית ז) ואמר להם אם ישראל מקבלין התורה אתם מתקיימין ואם לאו אני מחזיר אתכם לתוהו ובוהו (שבת פח.). היכא דקביע הזיקא לא סמכינן אניסא (קידושין לט:). כד תמוט בירה—בירה שמה ח), וכד תרום קלקלה—קלקלה שמה (ילקוט שמעוני רסה). זרוק חומרא לאוירא ט) אעיקריה קאי (ב״ר פנ״ג סוף). יעו״ם טבעו של עו״ם אינו משתנה (זהר תולדות קלח: מדרש הנעלם). ע״ע בריאה.

טבעת: טבעת חותמו בולט אסור להניחה [באצבעו] ומותר לחתום בה י), חותמו שוקע מותר להניחה ואסור לחתום בה (ר״ה כד:). טבעת שיש עליה חותם ע״ז אסור לחתום בה (ירוש׳ ע״ז פ״ג). א״ל קיסר אישדי לך גושפנקא ונחין ושקליה וכו׳ (גיטין נז:). לא תצא אשה [בשבת] בטבעת שאין עליה חותם (שבת נז.). יש עליה חותם היא משוי לאשה, ובאיש היא תכשיט ומותר לצאת בה (שם ס.). טבעת של מתכת וחותמה של אלמוג טמאה היא, של אלמוג וחותמה של מתכת טהורה וכו׳ (שם נט:). לרב היה טבעת עם צורת דג, לר׳ חנינא בצורת תמרה, לרבה בר רב הונא בצורת תורן של ספינה (גיטין לו.). אבל צר וחתים וכו׳ א״ר פפי האי סיטומתא יא) קניא (ב״מ עד.). ע״ע חותם.

טהרה: ע׳ טומאה וטהרה

טוב ורע: יבא טוב ויקבל טוב מטוב לטובים; יבא טוב זה משה דכתיב ותרא אותו כי טוב הוא (שמות ב), ויקבל טוב זו תורה דכתיב כי לקח טוב נתתי לכם תורתי (משלי ד), מטוב זה הקב״ה דכתיב טוב ה׳ לכל (תהלים קמה), לטובים אלו ישראל דכתיב (שם קכה) הטיבה ה׳ לטובים (מנחות נג:). שלום טב לרב טב מרבון טב דמטוביה אוטיב לעמיה (תענית כד:). לא נאמר „טוב“ בשני בשבת (פסחים נד.). לעולם יכנס אדם ב„כי טוב“ ויצא בכי טוב [לאור היום] שנאמר ואתם לא תצאו איש מפתח ביתו עד בקר (ב״ק ס.). שאל ר׳ חנינא בן עגיל את רבי חייא בר אבא מפני מה בדברות הראשונות לא נאמר בהם טוב ובדברות האחרונות נאמר בהם טוב [אצל כבוד אב ואם למען ייטב לך]? אמר לו עד שאתה שואלני למה נאמר בהן טוב, שאלני אם נאמר בהן טוב אם לאו? כיך אצל ר׳ יהושע

רק לחולין. ה) בתלמיד חכם אין לחוש לרמאות ואם מכיר האבדה בטביעות עינו די הוא, ואין צריך ליתן סימנים מובהקים. ו) והם חזקים כיום שנבראו בלא שנוי בטבע בריאתם. ז) היה צריך להתנות תנאי עם מעשה בראשית כי לא רצה לשנות הטבע אח״כ. ח) גם כשימוט הארמון ויפול, ארמון שמו, וגל של אשפה גם כאשר תורם אשפה שמה. כן החכם כי ידל ומטה ידו כבודו במקומו מונח, ונבל כי יעשר ויתרומם—נבל שמו ונבלה עמו, ולא יוכל לשנות טבעו. ט) כל דבר נוטה אחר טבעו ועיקרו. י) צורה בולטת אסור משום ע״ז. יא) טבעת עם חותם שרושמין

בן לוי שהוא בקי באגדה יב) וכו' (ב"ק נה.). זה שהוא עומד לקרות בתורה צריך שיהא פותח בדבר טוב וחותם בדבר טוב (ירוש' מגילה פ"ג). הרואה ט' בחלום סימן יפה לו משום דכתיב טוב (ב"ק נה.). א"ר אלעזר לעולם אין הקב"ה מיחד שמו על הרעה אלא על הטובה הה"ד ולאלה אמר באזני עברו בעיר אחריו והכו אל תחום עיניכם וגו' (יחזקאל ט), אמר אלהים אין כתיב כאן (איכה רבתי פ"ב). כל דבור ודבור שיצא מפי הקב"ה לטובה אפילו על תנאי לא חזר בו (ברכות ז.). לא איש אל ויכזב, אמר קב"ה לעשות טובה לא יעשה רעה (ירוש' תענית פ"ב). אין לך ימים שהאדם שרוי בטובה יותר מאותן הימים שהולד במעי אמו (נדה ל.). כל דעביד רחמנא לטב עביד (ברכות ס:). כל מה שעושה הקב"ה הכל לטובה (שם). כל דעבדין מן שמיא לטב. אמאי קרו ליה נחום איש גמזו? דכל מלתא דהוה סלקא ליה אמר גם זו לטובה (תענית כא.). הודו לה' כי טוב, שגובה חובתו של אדם בטובתו (פסחים קיח.). אודך ה' כי אנפת בי וגו' במה הכתוב מדבר? בשני בני אדם שיצאו לסחורה, ישב לו קוץ לאחד מהם, התחיל מחרף ומגדף, לימים שמע שטבעה ספינתו של חבירו בים, התחיל מודה ימשבח (נדה לא.). חייב אדם לברך על הרעה כשם שמברך על הטובה (ברכות נג:). ברכת הטוב והמטיב (שם נ.). מדה טובה ממהרת לבוא ממדת פורענות (שבת צז.). אין מתפללין על רוב הטובה [גשמים מרובים], אעפ"כ התפלל חוני המעגל ואמר רבש"ע עמך ישראל אינן יכולין לעמוד לא ברוב טובה ולא ברוב פורענות וכו' (תענית כג.). אל יספר אדם בטובתו של חבירו [יותר מדאי] שמתוך טובתו בא לידי רעתו (ב"ב קסד:). שתי כליות שבאדם, אחת יועצת לטובה ואחת יועצת לרעה (ברכות סא.). היינו דאמרי אינשי: בכיי ליה למר דלא ידע יג), חייכי למר דלא ידע, ווי ליה למאן דלא ידע בין טב לביש (סנהדרין קג.). בין טוב לרע אין מבחינים (ברכות כג.). מאן האי דלא חייש יד) לקימחא? (יומא מו.). אע"ג דטבא היא השתא מיהא רעה, אע"ג דרעה היא השתא טובה (ברכות ס.). כל המריעין לו לא במהרה מטיבין לו, וכל המטיבין לו לא במהרה מריעין לו (ב"ב יב:). שתי נקמות למה? אחת לטובה ואחת לרעה (ברכות לג.). מטיבותא דמר אמרי בה טובא, מנזיהותא דמר [קפדנות] לא אמרי בה ולא חדא (סנהדרין מא:). מטיבותן של קרובים אתה למד מה טיבוהן של רחוקים שם סא:). הרי שכלו פירותיו מן השדה, ואינו מניח בני אדם לכנס בתוך שדהו, מה הבריות אומרות עליו?—מה הנאה יש לפלוני, ומה הבריות מזיקות לו? עליו הכתוב אומר מהיות טוב אל תקרי רע, ומי כתיב כן? אין כתיב כי האי גוונא (משלי ג), אל **תמנע** טוב מבעליו בהיות לאל ידך לעשות (ב"ק פא:). בשעה שהיא אדם אומר דבר מתוקז לפני רבי טרפון היה אומר: כפתור ופרח! ובשעה שהיה אומר דבר של בטלה היה אומר: לא ירד בני עמכם! (ב"ר פצ"א). אמר רב אשי חם ושלום [לומר] פסקה טובה מישראל (ב"ק נ"ה.).

[אין רע וטוב בהחלט] מטוב אדוני לא טוב לי, ומרעתו רע לי (איכה רבתי, פתיחתא). אין רע שאין בו טוב (ב"ר פס"ח י). היאך מה דקומקומתא גליש טו) על גיסיה שפיך (קה"ר פ"ז). פורענות דאית ליה טז) אחרית (ב"ב יד:). אלא שמהפכין מרעה לטובה (יומא עא.). סופך טוב כולך טוב (פסיקתא זוטרתי בראשית פמ"א כח). לא כעולם הזה הוא עוה"ב, עוה"ז על בשורות טובות אומר ברוך הטוב והמטיב, ועל בשורות רעות אומר ברוך דיין האמת, לעוה"ב כולו יז) הטוב והמטיב (פסחים נ.). משל למלך שהתקין שתי דרכים אחת קוצים ודרדרים וסיראות ואחת מלאה בושם, העורים הולכים בדרך הרעה ומתקלקלים ונכשלים בקוצים, והפקחים הולכים בדרך הטובה, ונמצאים שלמים וכליהם מתבשמים הימנה. כך האלהים התקין שני דרכים אחד לצדיקים ואחד לרשעים, מי שאין לו עינים הולך בדרך רשעים ונתקל, ואין לו עמידה כבלעם הרשע שנטרף מן העולם, וכדואג ואחיתופל שנתרחקו מן החיים, וכגחזי שיצא מן העולם ריקם. אבל הצדיקים שמתהלכין בתומם הם זוכים ובניהם אחריהם וכו' (שמ"ר פ"ל). כתיב השמר לך פן תדבר עם יעקב מטוב ועד רע (בראשית לא), בשלמא רע לחיי, אלא טוב אמאי לא? אלא ש"מ טובתן של רשעים רעה היא אצל צדיקים (יבמות קג:). הצדיקים עושים פירות ומטיבין לעצמם ולאחרים, למה הדבר דומה? לפעמון של זהב והגיל [זוג] שלו מן מרגלית (ויק"ר פכ"ז). אין קורין מעוות אלא למי שהיה מתוקן מתחלה ונתעוות (חגיגה ט.). גמירי טבא לא הוי בישא (ברכות כט.). טב לביש עבדת בישא עבדת, טב לביש לא תעביד וביש לא ימטי לך (ויק"ר פכ"ב). אליה וקוץ בה (ר"ה יז.). אומרים לצרעה [זיבורא] לא מן דבשך ולא מן עוקצך (במד"ר פ"כ). שיקולא טיבותך ושדי אחוזרא (שבת סג:). מכלבא בישא גורין טבין לא נפקין (מגילה יא.). הוו זהירין למזגא לטבא טיבותיה ולמזגא לבישא

החנונים של החביות של יין (רש"י). יב) אי אפשר לומר שלא היה בקי בעשרת הדברות, אלא שהיה רוצה להשתמט ממנו מפני שלא ידע האגדה ושלחו אצל ריב"ל. יג) לא תוכית לאיש שאינו מבחין בין בכי לשחוק, על הפסוק איש חכם נשפט את איש אויל ורגז ושחק ואין נחת (משלי כט). יד) שאינו מבחין בין סובין לסלת או בין טוב לרע. טו) אם תמלא הקלחת במדה גרושה תשפוך העודף על עבריה סביב, וכן ברוב דברים לא יחדל פשע ומטוב יצא רע. טז) ספר רות תחלתו רע ואחריתו טוב. יז) כי לא

בישותיה (תנחומא כי תצא דף רעג. ילקוט תהלים תשטו). בשביל חטא יחידי אובד ממנו טובות הרבה (קידושין מ.). ידבק אדם בטובים (ב"ב קט.). מי שאין לו אשה חי בלא טובה (יבמות פב.). טוב לצדיק טוב לשכנו (סוכה נו:). אמרו צדיק כי טוב, וכי יש צדיק טוב ויש צדיק שאינו טוב? אלא טוב לשמים ולבריות זהו צדיק טוב, טוב לשמים ורע לבריות זהו צדיק שאינו טוב (קידושין מ.). לאדם טוב אין מראין לו חלום טוב, ולאדם רע אין מראין לו חלום רע (ברכות נה:). טוב מאד זה המות (ב"ר פ"ה). מלאך המות איקרי טוב מאד (זהר שמות רסו.). ע"ע החזקת טובה; הכרת טובה; הפוכים.

טוב עין: א"ר חנינא לא ניתנה תורה אלא למשה ולזרעו שנאמר כתב לך, פסל לך (שמות לד), מה פסולתן שלך אף כתבן שלך, משה נהג בה טובת עין ונתנה לישראל, ועליו הכתוב אומר (משלי כב) טוב עין הוא יבורך (נדרים לח.). אין נותנין כוס של ברכה אלא לטוב עין (סוטה לח:). ע"ע עין הרע.

טומאה וטהרה: מצינו שעיקם הכתוב שמונה אותיות שלא להוציא דבר מגונה מפיו, שנאמר (בראשית י) מן הבהמה הטהורה ומן הבהמה אשר איננה טהורה (ויק"ר פכ"ו). פרישות מביאה לידי טהרה, טהרה מביאה לידי חסידות (ע"ז כ.). הטהרות והטומאות יש להן על מה שיסמוכו (חגיגה י.). חמשה דברים מביאין לידי טומאה (יומא יח:). כתיב אם ללצים הוא ליץ ולענוים יתן חן (משלי ג), בא לטמא פותחין לו בא לטהר מסייעין אותו (ע"ז נה.). אדם מטמא עצמו מעט מטמאין אותו הרבה, מקדש עצמו מעט מקדשין אותו הרבה (יומא לט.). וטמא טמא יקרא, טומאה קוראה לו פרוש! (מו"ק ה.). א"ר חייא בר אבא, בנוהג שבעולם אדם עושה מלאכה עם בעה"ב ומפני שמנבל את עצמו בטיט הוא נותן לו שכרו, אבל הקב"ה אינו כן, אלא מזהיר להם לישראל ואומר להם אל תנבלו עצמיכם בדבר טומאה ואני נותן לכם שכר טוב, הה"ד (ויקרא יא) אל תשקצו את נפשותיכם וגו' (שה"ש רבה ה). אמר הקב"ה אלמלי לא העלתי את ישראל ממצרים אלא בשביל דבר זה שאין מטמאין בשרצים דיי (ב"מ סא:). בשעה שבא נחש על חוה הטיל בה זוהמא, ישראל שעמדו על הר סיני פסקה זוהמתן (שבת קמו.). בא וראה עד היכן פרצה טהרה בישראל (שבת יג.). א"ל ההוא צדוקי לר"ח השתא ברי טמאין אתון דכתיב טומאתה בשוליה (איכה א), א"ל תא חזי מה כתיב בהו (ויקרא טז) השוכן אתם בתוך טומאותם (יומא נז.). היהודי בחייו טהור ובמותו טמא, בשביל שנשמתו עולה למקום גבוה ונשאר נפש הבהמית בגוף, ועל דא זה נקרא טמא במותו (זה"ח רות עח:). מה נחלים מעלין מטומאה לטהרה (ברכות טז.). טומאה בוקעת ועולה, בוקעת ויורדת (אהלות פ"ז א). חולין שנעשו על טהרת הקדש (חגיגה כב:). מעשה ובלעו זאבים שני תינוקות והקיאום דרך בית הרעי, ובא מעשה לפני חכמים וטיהרו את הבשר וטמאו את העצמות (תענית כב:). חמרא דימא שרי תורא דימא אסור, וסימנך טהור טמא, טמא טהור (ע"ז לט.). כל המחובר לטמא טמא, כל המחובר לטהור טהור (ב"ק צב:). כל בהמה שאין לה שינים למעלה בידוע שהיא מעלת גרה ומפרסת פרסה (חולין נט.). כל בהמה שנטמאת בעוה"ז מטהר אותה הקב"ה לעולם הבא (מדרש תהלים קמו—ד). אין דבר טמא יורד מן השמים (סנהדרין נט:). אשתו של לוט מהו שתטמא? (נדה ע:). אית דוכתא דאית ביה ספק טומאה (שבת לג:). מצוה בטהורין, אין שם טהורין נכנסין טמאין (עירובין קה.). טומאה הותרה בצבור (פסחים עז.). חייב אדם לטהר עצמו ברגל (ר"ה טז:). טומאת עם הארץ ברגל כטהרה שוינהו רבנן (נדה לד), הוא אוה לדבר טמא יח) לפיכך נטלו חייו בדבר טמא (סוטה ט:). תחלת טומאות פתח לע"ז (ד"א זוטא פ"ג). אם יהיה השרץ בידו של אדם, אפילו טובל במי השילוח או במי בראשית אין לו טהרה עולמית, השליכו מידו מיד טיהר (ירוש' תענית פ"ב). אין אליהו בא לטמא ולטהר וכו' (עדיות פ"ח סוף). יראת ה' טהורה זה הלומד בטהרה (יומא עב:). בזמנו של חזקיה המלך בדקו מגבת ועד אנטיפרס ולא מצאו תינוק ותינוקות איש ואשה שלא היו בקיאין בהלכות טומאה וטהרה (סנהדרין צד:). הקב"ה אומר טהור וכולהו מתיבתא דרקיע אמרו טמא (ב"מ פו.). אין אדם בישראל בחכמה ובטהרה וביראת חטא כעקביא בן מהללאל (ברכות יט.). ר' אלעזר אומר כשם שאסור לטהר את הטמא כך אסור לטמא את הטהור (ירוש' חגיגה פ"א). טמאותיך לא טמאוני ואתה טמאתני? (כלים פ"א ד). אותו היום שנדו את ר"א הביאו כל הטהרות שטיהר ושרפום (ברכות יט.). סומכוס אומר על כל דבר טומאה וטהרה מ"ח טעמים ותלמיד ותיק היה ביבנה שהיה מטהר השרץ בק"נ טעמים (עירובין יג:). אין מושיבין בסנהדרין אלא למי שיודע לטהר את השרץ יט) מן התורה (סנהדרין יז.). א"ר יוסי אשריך כלים שנכנסת בטומאה ויצאת בטהרה (כלים פ"ל סוף). אשריך רבה בר נחמני שגופך טהור ויצאתה נשמתך בטהור

יהיה רע בעולם הבא. יח) שמשון חפץ לקחת אשה טמאה מפלשתים, לכן האכילוהו דבר טמא מלחי החמור (שופטים טו). יט) ע"י חדוד ופלפול היו יכולין לטהר את הטמא, כדי להוכיח שאין סומכין על הררים התלוין באויר, אלא להורות הלכה איש מפי איש.

(ב"מ פו). אשריך בן דמא שגופך טהור ויצאתה נשמתך בטהרה (ע"ז כז:). כתיב לפני ה' תטהרו (ויקרא טז), אמר ר"ע אשריכם ישראל! לפני מי אתם מטהרין, מי מטהר אתכם? אביכם שבשמים! שנאמר (יחזקאל לז) וזרקתי עליכם מים טהורים וטהרתים (יומא פה:). כשמת רבן גמליאל בטלה טהרה (סוטה מט.).

[טומאת כלים] יוסי בן יועזר איש צרידה ויוסי בן יוחנן איש ירושלם גזרו טומאה על כלי זכוכית (שבת יד.). שמעון בן שטח גזר טומאה על כלי מתכות (שם). קשה להם טהרת כלים יותר משפיכות דמים (יומא כג:). פנו כלים מפני הטומאה (ברכות כח:). כל כתבי הקדש מטמאין את הידים חוץ מספר העזרה וכו' לפי חיבתן היא טומאתן (ידים פ"ד ו, שבת יג:). אין דברי תורה מקבלין טומאה (ברכות כב.). ע"ע נ ט י ל ת י ד י ם.

טורדא: אומרים לו מפני מה לא עסקת בתורה? אם אומר נאה הייתי וטרוד ביצרי וכו' (יומא לה:). טרודא כ) הא דין (סנהדרין כו.). שאני רב חנא בר חנינאי דגברא רבה הוא וטריד בשמעתיה (ביצה מ.). טרידנא בגרסאי (עירובין סח.). כי היכי דלא תטרדו במזונייכו (ברכות לה:). כמה טרדות טרח בעה"ב וכו' (ברכות נח.). כמה הרפתקאי עדו עלייהו דהני (קידושין לג.). שאני בני מחוזי כא) דניידי (גיטין ו.). לך לך מארצך וגו', א"ר ברכיה למה היה אברהם אבינו דומה? לצלוחית של אפופלסימון [שמן אפרסמון] מוקפת צמיד פתיל ומונחת בזוית, ולא היה ריחה נודף, כיון שהיתה מטולטלת היה ריחה נודף. כך אמר הקב"ה לאברהם אבינו טלטל עצמך ממקום למקום ושמך מתגדל בעולם (ב"ר פל"ט). טלטולא דגברא קשי מדאיתתא (סנהדרין כו.).

טורחא: אמר הקב"ה לישראל עשרה מיני בהמות מסרתי לך, שלשה ברשותך· שור כבשים ושה עזים (דברים יד), לא הטרחתי עליך להתייגע בהרים להביא לפני קרבן מאלו שאינן ברשותך וכו' (ויק"ר פכז). במחלוקתו של קרח נזדעזע משה, מפני שכבר היה בידן סורחן רביעי וכו' חטאו בעגל ויחל משה וכו' במחלוקתן של קרח אמר במה אוכל להטריח את המקום? וכו' (במד"ר פי"ח). משה רבינו מלתא דלא טריחא נקיט (נדרים כה.). אתה הטרחת את קונך (תענית כד.) מי איכא דמיטרח קמי שמיא כולי האי? (שם:). היו עלי לטורח, שמטריחין אותי לידע איזה גזרה קשה אביא עליהם (שבת קמה:). מכל טורח שטרח בו [במנשה] ומכל עמל שעמל בו לא העלהו למוטב (סנהדרין קא:). בן רשע אומר מה העבודה—הטורח הזה שאתם מטריחין עלויין בכל שנה? (ירוש' פסחים פ"י). במלתא דמצוה קא טרחנא (חולין ז:). טרחו בך בשמעתא ולא אסתייע מלתא (פסחים קיג.). טרחינן ועבדינן להו שלמא (תענית כב.). אין אליהו בא בערב שבת ולא בערב יו"ט מפני הטורח (עירובין מג:). אין נושאין נשים בחוה"מ מפני הטורח (מו"ק ח:). שלא יטריח אותו צדיק באורחים (ב"מ פו.). למה להו לרבנן לטרוח כולי האי (חולין צד.). אזהרה לזקן שלא יטריח (ירוש' ביכורים פ"ג). אין מטריחין את הצבור יותר מדאי (תענית יד:). אין מטריחין על הצבור יותר משלש פעמים (שקלים ד.). טרח טריח לההוא גברא (חולין נא.). אורח ארעא היא למיטרח בי חתנא (חולין פג.). מי שטרח בערב שבת יאכל בשבת (ע"ז ג.). אין אדם טורח בסעודה ומפסידה (יבמות קז.). עניי אנן וטרחינן וכו' (ב"מ פג.). א"ל אי ניחא לך במאי דטריחא לן מוטב, ואי לא, טרחא יתירה אדעתא דידך לא טרחינן (ביצה כא:). כל מה שטרח בעה"ב לא טרח אלא בשבילי (ברכות נח.). הבעלים מטפלים בנבלה (ב"ק י.). אמרי אינשי גביל לתורא כב) גביל לתורי (ב"מ סט.). עלת כלתא כג), נפקת טרחותא (ירוש' מ"ק פ"א ו). ע"ע י ג י ע ה.

טינוף: היה מהלך במבואות המטונפות לא יקרא קריאת שמע (ברכות כד:). לא הרהרתי במבואות המטונפות (תענית כ.). אי קאי במקום הטנופת לינשוף מדכתיה (מגילה ג.). כדי שלא יינק ממקום הטנופת (ברכות י.). למה"ד לצלוחית של פלייטון שהיתה מונחת במקום הטנופת, במקומה ריחה נודף וכ"ש במקום הבוסם (סנהדרין קח.). מאתנן זונה קבצה ועד אתנן זונה ישובו (מיכה א) ממקום הטנופת באו למקום הטנופת ילכו (ע"ז יז.). ע"ע י ו פ י.

טיטוס: אזל [אספסיינוס] שדריה לטיטוס ואמר אי אלהימו צור חסיו בו (דברים לב), זה טיטוס שחירף וגידף כלפי מעלה וכו' וכסבר הרג את עצמו וכו' עמד עליו נחשול שבים לטבעו, אמר כמדומה אני שאלהיהם של אלו אין גבורתו אלא במים, בא פרעה טבעו במים, בא סיסרא טבעו במים, אף הוא עומד עלי לטובעני במים, אם גבור הוא יעלה ליבשה ויעשה עמי מלחמה. יצתה בת קול ואמרה לו רשע בן רשע! בריה קלה יש לי בעולמי ויתוש שמה, עלה ליבשה ותעשה עמה מלחמה! עלה ליבשה בא יתוש ונכנס בחוטמו ונקר במוחו שבע שנים וכו'

כ) קנתרן הוא זה ומטריח בדבריו (רש"י). כא) אין משתהין בבתיהן שטרודין בסחורה (רש"י). כב) באותן טורח שאתה מגבל סובין ושעורין לפני שור אחד, אתה יכול לגבל לפני הרבה שורים, וליכא טורחא יתירה. כג) נכנסה הכלה לחופה, חלפה והלכה הטירחא. כי כל

(גיטין נו: ויק"ר פכ"ב). טיטוס הרשע נכנס לבית קדשי הקדשים וחרבו שלופה בידו וגרר את הפרוכת וכו' התחיל מחרף ומגדף ואמר לא דמי ההוא דעבד קרבא עם מלכא במדברא ונצח ליה [פרעה], לדעביד קרבא עם מלכא בגו ביתיה ונצח ליה. מה עשה כנס כל כלי ביהמ"ק בגו גרגותני [סל] אחת וירד לספינה, כיון שפירש לים מחא נחשולא גו ימא, אמר טיטוס דומה שאין כח אלוה של אומה זו אלא במים, דור אנוש לא פרע מהם אלא במים, מצרים לא פרע מהם אלא במים, ואף אני כשהייתי בתוך ביתו לא יכול לעמוד בי ועכשיו לכאן קדמוני. אמר הקב"ה אי רשע בן רשע! חייך, בבריה פחותה מכל מה שבראתי בששת ימי בראשית אני פורע ממך. מיד נער הקב"ה בים ועמד מזעפו. וכשהגיע טיטוס לרומי יצאו כל בני המדינה לקראתו וקלסוהו בשם נקיטא ברברייא כד). מיד הסיקו לו את המרחץ ורחץ, וכשיצא מזגו לו כוס פיילי פוטירין של יין, זימן לו הקב"ה יתוש לתוך הכוס, וכששתה היין נכנס לתוך חוטמו והגיע למוחו, התחיל מנקר בו ואוכל והולך עד שגדל היתוש במוחו והמית טיטוס ביסורין נוראים. קראו לרופאים ופצעו את מוחו ומצאו היתוש כמין גוזל בן יונה ובו משקל שני לטרין (קהלת רבה פ"ה). ע"ע חורבן.

טיפש: ע' טפשות

טל: וטל מנלן דלא מיעצר? דכתיב (מ"א יז) ויאמר אליהו וגו' אם יהיה השנים האלה טל ומטר כי אם לפי דברי, וכתיב לך הראה אל אחאב ואתנה מטר על פני האדמה, ואילו טל לא קאמר מ"ט משום דלא מיעצר וכו' אפילו טל דברכה נמי לא אתי (תענית ג:). מיום שחרב ביהמ"ק אין יום שאין בו קללה ולא ירד הטל לברכה (סוטה מח.). טל איננו יורד בזכות בריה (ירוש' ברכות פ"ג). א"ר אייבו שני דברים שאלו ישראל מלפני הקב"ה ולא שאלו כהוגן ועמדו הנביאים ותקנו על ידיהם. ישראל אמרו ויבא כגשם לנו, אמרו להם הנביאים לא שאלתם כהוגן, שהגשמים הללו סימן טרחות הן לעולם, יוצאי דרכים מצירין בהם, דורכי גתות ועומסי גרנות מצירין בהם, מי שבורו מלא מים וגתו מלא יין מצירין בהם, ואתם אומרים ויבא כגשם לנו? עמדו הנביאים ותקנו אהיה כטל לישראל (הושע יד) וכו' (שה"ש רבה פ"ח ה). בכל דיבור ודיבור [מעשרת הדברות] יצאה נשמתן של ישראל, והוריד טל שעתיד להחיות בו מתים והחיה אותם, שנאמר (תהלים סח) גשם נדבות תניף אלהים (שבת פח:). ע"ע גשם.

טלטול: ע' טורדא

טלית: טלית שהקטן מתכסה בה ראשו ורובו, והגדול יוצא בה עראי, חייבת בציצית וכו'. טלית כפולה כה) חייבת בציצית וכו'. טלית שכולה תכלת כל מיני צבעונין פושרין בה חוץ מקלא אילן (מנחות מא.). א"ר יוחנן היוצא בטלית מקופלת ומונחת לו על כתפיו כו) בשבת חייב וכו'. סוחרי כסות היוצאים בטליתות מקופלות ומונחות על כתפיהן בשבת חייבין (שבת קמז.). טלית שכולה תכלת מהו שתהא חייבת בציצית? (ירוש' סנהדרין פ"י א). ויקח קרח, מה כתיב למעלה מן הענין? ועשו להם ציצית. קפץ קרח ולקח טלית שכולה תכלת ואמר למשה טלית זו מה שתהא פטורה מן הציצית? א"ל חייבת בציצית. א"ל קרח אפשר טלית שכולה תכלת אין פוטרת את עצמה כז), ארבעה חוטים פוטרין אותה? וכו' (תנחומא פ' קרח). טלית של תלמיד חכם כיצד? כל שאין חלוקו נראה מתחתיו טפח (ב"ב נז:). טלית שעל אב"ד שנתמנה ע"י כסף היא כמרדעת של חמור (ירוש' בכורים פ"ג ג). מעשה בר"א ששבת בגליל העליון בסוכתו של ר' יוחנן ברבי אלעאי בקיסרי, ושאלו ממנו כמה שאלות בהלכות סוכה, והוא דחה אותו בדברים אחרים. לבסוף הפשיל ר"א טליתו לאחוריו ויצא, לא מפני שהפליגו בדברים אלא מפני שלא אמר דבר שלא שמע מפי רבו לעולם (סוכה כז:). ע"ע בגדים.

טומאה: ע' טומאה וטהרה

טעות: טובים השנים מן האחד, טובים השנים שהם יגיעין בתורה מן האחד שעוסק זה לעצמו וזה לעצמו, כי אם יפולו האחד יקים את חבירו, שאם שכח אחד מהם הלכה חבירו מחזירו, והחוט המשולש לא במהרה ינתק, זה הרב שהוא מחזיר להם טעותן (קה"ר פ"ד). טעה בדבר משנה חוזר (כתובות פד:). טעה בשיקול הדעת אינו חוזר (סנהדרין לג.). טעה בנואף ונואפת מהו? (שם לג:). טעה בדבר מצוה פטור (יבמות לד.). טעות גוי מותר (ב"ב קיג:). בכדי שהדעת טועה (ב"מ סג:). טעה בתרתי (סנהדרין נב:). כל קנין בטעות חוזר (גיטין יד.). מחילה בטעות לא הוי מחילה (ב"מ סו:). אבל תמרי וקסבר נהמא אכל (ברכות יב.). שמע השומע וטעה

צרכי הנשואין כבר הוכנו מקודם. כד) מנצח הברברים, בלתי מאמינים פוחזים וריקים. פיילי פוטירין בלשון יון כוס גדול עם טס למטה. כה) שהיתה ארוכה כשתים וכפלה, ואפילו לא תפרה, ור"ש צריך שתהיה תפורה, ואם אינה מחוברת וכפלה יצאה מכלל טלית דרך לבוש. קלא אילן הוא צמר גפן (cotton). כו) לאחר שנתנה על ראשו הגביה שיפוליה על כתפיו. כז) כוונתו בזה לומר כשם שטלית שכולה תכלת אינה צריכה לפתיל תכלת בציצית, כך אם כל העדה קדושים אינה צריכה למשה איש קדוש להיות עומד על גביהם, וטעה בזה כי אי אפשר לקהלה בלי מנהיג.

(אהלות פ"ז א). כוכב אחד מטעה את הספנין (הוריות י.). דילמא כסומא בארובה (נדה כ:). טועה בה כמקל זה של סומא (ירוש' תרומות פ"ה א). א"ל תורה תורה! כח) אימרי בדיכרי מיחלפי לך! (זבחים עז.). יפום חורפא משבשתא (ב"מ צו:). אין זו הוראה אלא טעות (יבמות צב.). הודה (משה) ולא בוש שטעה בדין (זבחים קא.). כשנאמרו הדברים לפני ר' ישמעאל אמר להן, צאו ואמרו לו לר"ע „טעית" (שם נז.). עקיבא! טעית (יומא עה.). האומר ר"מ לא סמכו ר"ע טועה (סנהדרין יד.). מיטעא טעינא (יבמות קכא.) אי לא דקלסך גברא רבה הוי אמינא לך טעית (יבמות צב.). א"ר יוסף תרי גברי רברבי כרבנן ליטעו בהאי מלתא? (עירובין סה:). אמר רבי שאלתי את רבי יוסי ור"ש וכו' בראשון לא שאלתי, וטעיתי שלא שאלתי (נדה סח:). שלח לו רבן גמליאל [לרבי יהושע] גוזרני עליך שתבא אצלי במקלך ובמעותיך ביוה"כ שחל להיות בחשבונך [בטעות] וכו' (ר"ה כה.). ורבנן הוא דקא טעו דקא חשבי דקדמא וחשוכא (פסחים צד.). כי סליק רב דימי לנהרדעא שלח להו דברים שאמרתי לכם טעות הם בידי, ברם כך אמרו וכו' (שבת סג:). א"ל פוק קרי קריאתך לברא כט): אין הלכה כראב"ע (ברכות ל:). ר' אלעזר בן ערך איקלע להתם איעקר תלמודיה, כי הדר אתא קם למקרא בספרא, בעא למקרא החדש הזה לכם (שמות יב), אמר החרש היה לבם (שבת קמז:). שבשתא ממילא נפיק; שבשתא כיון דעל על (ב"ב כא.). כיון דלא אמר כלל אין לך שיבוש גדול מזה (ר"ה ל:). אמר רב אשתבש כהני (פסחים יז.). מאן דהני ראשונה לא משתבש, מאן דתני שנייה לא משתביש (יבמות יז.). כמה סבי שבישתו בה (זבחים ע:). אדא בר אוכמי הוא דמשביש ותני (ביצה כו:) מתניתא דלא מתניא בי ר"ח ור' אושעיא משבשתא היא (חולין קמא:). מאן נימא לן דמתרצתא היא דלמא משבשתא היא? (שבת קכא:). כל האומר מלכת שבא אשה היתה אינו אלא טועה (ב"ב טו.). כל האומר ראובן חטא אינו אלא טועה וכו' (שבת נה: נו.). חותמו של אחיה ראה וטעה (סנהדרין קב.). כתיב כי ששת חדשים ישב שם יואב וכל ישראל עד הכרית כל זכר באדום (מ"א יא), כי אתא לקמיה דדוד א"ל מאי טעמא עבדת הכי? א"ל דכתיב (דברים כה) תמחה את זכר עמלק, א"ל והא אנן זֶכֶר קרינן? א"ל אנא זָכָר אקרינן וכו' (ב"ב כא:). אר"י אמר רב שתי טעיות טעה יואב באותה שעה דכתיב וינס יואב אל אהל ה' ויחזק בקרנות המזבח (מ"א ב) טעה שאינו קולט אלא גגו והוא תפס בקרנותיו, טעה שאינו קולט אלא מזבח בית עולמים והוא תפס מזבח של שילה. אביי אמר בהא נמי מיטעא טעה וכו' (מכות יב.). בני אפרים מנו לקץ וטעו (סנהדרין צב:). בלשאצר מנה וטעה (מגילה יא:). שלש טעיות עתיד שר של אדום לטעות וכו' (מכות יב.). ע"ע מזיד ושוגג.

טעינה ופריקה: כי תראה חמור שונאך וגו' עזב תעזוב עמו (שמות כג), הלך וישב לו ואמר הואיל ועליך מצוה, אם רצונך לפרוק פרוק! פטור, שנאמר „עמו". ר' יוסי הגלילי אומר אם היה עליו יתר על משאו אין זקוק לו שנאמר „תחת משאו", משאוי שיכול לעמוד בו (ב"מ לב.). אוהב לפרוק ושונא לטעון מצוה בשונא כדי לכוף את יצרו (שם לב:). ר' ישמעאל ב"ר יוסי הוה קאזיל באורחא פגע ביה ההוא גברא, הוה דרי פתכא דאופי [משא של עצים] אותבינהו וקא מיתפח [עמד לנוח], א"ל דלי לי [הטעינני] א"ל כמה שוין? א"ל פלגא דוזא, יהיב ליה פלגא דוזא ואפקרה, הדר זכה בהו, הדר יהיב ליה פלגא דוזא ואפקרה, חזייה דהוה קא בעי למיהדר למזכה בהו, א"ל לכולי עלמא אפקרינהו ולך לא אפקרינהו (ב"מ ל:). ע"ע צער בעלי חיים.

טעם: אין התינוק יודע לקרות אבא ואמא עד שטועם טעם דגן (סנהדרין ע:). טעם כל המינין טעמו במן (יומא עה.). א"ל הימנותא! אי טעימנא [יין] אלא קדושא ואבדלתא וכו' (נדרים מט:). אינו דומה טעם דג העולה מעכו לעולה מצידון (ספרי עקב, ב"ר פ"ה ח). א"ר לוי מי שאכל את התבשיל הוא יודע טעמו (דברים רבה פ"ב), שנים אוכלין בקערה אחת זה טועם לפי מעשיו וזה טועם לפי מעשיו (אדר"נ פל"ו ט). חכלילי (בראשית מט) כל חיך שטועמו אומר לי—לי (כתובות קיא:). כהדין דשתי חמר עתיק, אע"ג דהוא שתי ליה, טעמיה בפומיה (ירוש' ברכות פ"ב א). לא ידע איניש טעמא דמתיקא עד דטעים מרירא (זהר פ' תזריע מז:). טועם ואין בכך כלום (יומא עט:). נותן טעם לפגם (ע"ז לו.). ונחש עפר לחמו (ישעיה סה), אפילו אוכל כל מעדני עולם טועם בהם טעם עפר, או שאין דעתו מיושבת עליו עד שיאכל אח"כ עפר (יומא עה.). טעם כעיקר מדאורייתא או מדרבנן (חולין צח.). ע"ע אכילה.

[סברא והבחנה] כך הם דברי חכמים, זה אומר טעמו וזה אומר טעמו, יכול מפני שזה אומר טעם אחד וזה אומר טעם שני, שמא דבריהם פורחים הם? ת"ל וכמסמרות נטועים (קהלת יב), לפי שמסמר של ברזל שיש לו שושנה [כפתור בראשו] אע"פ שקשה כברזל נח הוא ל) ליעקור (במדבר רבה פי"ד).

כח) כלומר היכן היא תורה של אדם גדול כמותך? אימרי=כבש בן שנתו מיחלף לך בדיכרי=איל בן שתי שנים (רש"י). כט) לחוץ, כמו לך הלאה. ל) נקל להחליף הטעם.

למד דעת את העם, דאנמריה בסימני טעמא ואסבריה במאי דדמי ליה (עירובין כא:). אחת דבר אלהים שתים זו שמעתי כי עוז לאלהים (תהלים סב), מקרא אחד יוצא לכמה טעמים ואין טעם אחד יוצא מכמה מקראות (סנהדרין לד:). מה פטיש זה [המכה על הסדין] מתחלק לכמה ניצוצות, אף מקרא אחד יוצא לכמה טעמים (שם לד.). אלא נכתב במקומו לידע מאיזה טעם נאסר להם (חולין קא.). ר"ש דריש טעמא דקרא (סוטה ח.). קהלת עיינינן ואשכחינן טעמא (שבת ל:). מה דד וכו' אף דברי תורה כל זמן שאדם הוגה בהן מוציא בהן טעם (עירובין נד.). מפני מה לא נתגלו טעמי תורה? שהרי שני מקראות נתגלו טעמן נכשל בהן גדול העולם, כתיב לא ירבה לו נשים (דברים יז), ואמר שלמה אני ארבה ולא אסיר, וכתיב ויהי לעת זקנת שלמה נשיו הטו את לבבו (מ"א יא); כתיב לא ירבה לו סוסים, ואמר שלמה אני ארבה ולא אשוב, וכתיב ותצא מרכבה ממצרים (מ"א יא) וכו' (סנהדרין כא:). טעמי תורה מגולין להם כשדה (שם קב.). ולמכסה עתיק זה המגלה טעמי תורה (פסחים קיט.). כמה שנים נשנית משנה זו ולא נתגלה טעמה (שבת פג:). עד כאן לא נתגלתה טעמא של הלכה זו (כריתות כ.). במערבא לא מגלי טעמא [דגזרה חדשה] עד תריסר ירחי שתא (ע"ז לה.). א"ל כמאן חזיא אסתר ועבדי הכי [להזמין את המן אל המשתה]? א"ל כבולהו תנאי לא) וכבולהו אמוראי (מגילה טו:). אמרו ליה, ומי אמר לן מר טעמא ולא קבלינן מיניה? אמר להו ומי בעיתי מינאי טעמא ולא אמרי לכו? (סוכה יד:). בעא מנאי מלתא דבעי טעמא (ביצה כא.). אי אית לי טעמא אמינא לכו (ב"ב קל:). צורבא מרבנן דאמר מלתא לימא בה טעמא (נדה כד.). אם יודע תלמיד ברבו שיחזור לו טעם וכו' (חולין ט.). טעמא דאבוך לא ידענא (נדרים פא.). דבר שהראשונים לא אמרו בו טעם (ב"ב פא:). ואנן טעמא דפרושים לב) ניקו ונפרוש? (פסחים ע:). לא מן השם הוא זה [אין זה הטעם] (נדרים עג.). א"ל שתוק בני שתוק, לא ראית את ר' יוסי, אלמלי ראיתו נמוקו עמו (גיטין מז.). אילולי דלא מעלינא רישי ביני אריותא [חכמים גדולים] הוינא אמר טעמא (ירוש' שבת פ"א ה). מידי בקשישותא תליא מלתא? בטעמא תליא מלתא (ב"ב קכב:). אני אומר לך דברים של טעם ואתה אומר לי מן השמים ירחמו? (ע"ז יח.). הלכתא דר"מ מסתברא טעמיה לא מסתברא, טעמא דר' יהודה מסתברא, הלכתיה לא מסתברא (ערכין ה:). מהו לכתוב מגילה לתינוק להתלמד בה? א"ל אין כותבין, ומה טעם? לפי שאין כותבין (גיטין ס.). הני תלת מילי שוינהו רבנן כהלכתא לג) בלא טעמא (שם יד). ודלמא כסומא בארובה ולא טעם יהיב? (ב"ב יב:). תלמיד ותיק היה ביבנה שהיה מטהר את השרץ בק"נ טעמים (עירובין יג:). ע"ע סברא; סימנים.

טענה: הרבה טענות היו לו לנחש לטעון ולא טען, ומפני מה לא טען לו הקב"ה? לפי שאין טוענין למסית (סנהדרין כט.). הטוען אחר מעשה ב"ד לא אמר כלום (ב"מ יז.). טענו חיטין והודה לו בשעורין פטור (ב"ק לה:). כל חזקה שאין עמה טענה אינה חזקה (ב"ב מא.). עדיין יש פתחון פה עליך (תענית כ.). ע"ע פתחון פה; שאלה ותשובה.

טפל ועיקר: רבי יהודה בן אילעי אומר כל העושה דברי תורה עיקר ודרך ארץ טפל עושין אותו עיקר בעוה"ם, ד"א עיקר וד"ת טפל עושין אותו טפל בעולם (אבות דר"נ פכ"ח). עשה דברי תורה עיקר (ספרי פ' ואתחנן). עשו את העיקר טפל ואת הטפל עיקר (תנחומא מטות ז). הרבה מקראות שראוין לישרף והן הן גופי תורה (חולין ס:). הא עיקר, הא אגב גררא נסבא (שבועות מ:). כלום מצינו טפל חמור מן העיקר? (זבחים מח:). לא מצינו בכל התורה שיהא טפל חמור מן העיקר (מנחות צא:). הכל הולך אחר העיקר (פרה פ"ב ה). ישראל עיקר ויעקב טפל לו (ברכות יב:). שעבוד מלכיות עיקר ויציאת מצרים טפל (שם). עיקר חיותא באפא היא (יומא פה.). נפל ביתא לד) חבל לכוותא (שמ"ר פכ"ו). בני ראובן ובני גד עשו את העיקר טפל ואת הטפל עיקר, שחיבבו את ממונם יותר מן הנפשות, שהן אמרו למשה גדרות צאן נבנה למקננו פה וערים לטפנו, אמר להם משה עשו את העיקר עיקר, תחלה בנו לכם ערים לטפכם ואח"כ גדרות לצנאכם (במדבר רבה פכ"ב סוף). ע"ע עראי וקבע.

טפשות: התורה לא נתנה לטפשין (מדרש לקח טוב ויחי מט). כמה טפשאי שאר אינשי דקיימי מקמי ספר תורה ולא קיימי מקמי גברא רבא (מכות כב:). ע"ה כל זמן שמזקינין טפשות נתוספת בהן (שבת קנב.). יפה שתיקה לחכמים ק"ו לטפשין (ירוש' פסחים פ"י). השחד יעור עיני חכמים ק"ו לטפשין (כתובות קה.). טפה זו תהא חכם או טיפש (נדה טז:). מי שעשה חכם לזה עושה אותו טיפש (תמורה טז:). אימסר עלמא בידא דטפשאי (סנהדרין מו:). טפשא סבר דכל עמא טפשין כוותיה (קהלת רבה

מפני שטעם אחר יותר מקובל; לא) כטעם של כל אחד ואחד שאמרו על זה, כי כל הטעמים עלו על מחשבתה בעת ההיא. לב) וכי לכך הוצרכנו לדרוש המקראות אחר טעמי המבדילים מן החכמים? (רש"י). לג) כאילו קבלה משה הלכה מסיני שאין צריך לתת בה טעם (רש"י). לד) כשנופל הבית אז אוי לחלונותיו, וכמ"ש וכשל עוזר ונפל

פ"י). טפשי כד חמאין לבר נש בלבושא שפירא לא מסתכלין יתיר (זהר בהעלותך). טפשאי דטפשאי דלא מגמרין להו ולא גמירא (יומא נז.). וכי בשופטני עסקינן? (ב"מ מ.). מאן אבירי לב? גובאי טפשאי (ברכות יז.). בבלאי טפשאי דאכלי נהמא בנהמא (ביצה טז.). קרו לן בבלאי טפשאי (כתובות עה.). אסנפר מלך טיפש היה (מגילה יב.). הכועס מוסיף טפשות (נדרים כב:). כל טלוי סרוי לה) וכל סרוי טפשין (קה"ר דף פג). לא אכל ההוא איניש פיתא דחטי לו) מן יומוי (ב"ר פטו). איש חכם נשפט את איש אויל ורגז ושחק ואין נחת (משלי כט). א"ר סימון כל מי שהוא דן את טיפש הוא עצמו נדון (פתיחתא איכה רבתי). ע"ע שוטה.

טרטריאות: ע' תיאטרון

טרפות: זה הכלל כל שאין כמוה חיה לז) טרפה (חולין מב.). טרפה אינה יולדת (שם נז:). שדר ליה תריסר גמלי לח) ספיקי טריפתא (שם צה:). טרפות קמדמית להדדי? שהרי חותכה מכאן ומתה חותכה מכאן וחיה (שם מח:). וכי להוסיף על הטריפות יש?—אין לך אלא מה שמנו חכמים (שם נד.). מעשה בטבח בציפורי שהיה מאכיל נבלות וטריפות, פעם אחת שתה יין בערב שבת ועלה לגג ונפל ומת, והיו כלבים מלקקים מדמו, אתון ושאלין לר' חנינא מהו מרמיתיה [להוציאו] מן קומיהון? אמר לון כתיב ובשר בשדה טרפה לא תאכלו לכלב תשליכון אותו (שמות כב), וזה היה גוזל את הכלבים ומאכיל את ישראל. אמר לון ארפונן [הניחום] מדידהון אינון אכלין (ירוש' תרומות פ"ד). ע"ע איסור והיתר.

עזור (ישעיה לא), כי הטפל נמשך עם העיקר. לה) כל בעל גאוה הוא מתרגש וכל רגשן הוא טיפש. לו) פת חטים מחכים וזה שלא אכלו הוא טיפש ולא בינת אדם לו. לז) דכתיב וזאת החיה אשר תאכלו (ויקרא יא) חיה אכול, שאינה חיה לא תאכל, מכלל דטריפה אינה חיה (רש"י). לח) גוזמא קתני, ור"ל הרבה ספיקות מדיני טרפות.

י

יבמה: תניא ערות אשת אחיך לא תגלה ויבמה יבא עליה בדבור אחד א) נאמרו (ירוש' נדרים פ"ג ב). אבא שאול אומר הכונס את יבמתו לשם נוי ולשם אישות ולשם דבר אחר [לא לשם מצות יבום] כאילו פוגע בערוה וקרוב בעיני להיות הולד ממזר (יבמות לט:). אמר ר' טרפון תאב אני מתי תבוא צרת הבת [יבמה] לידי ואשאנה (יבמות טו.). אוי לו על אשתו אוי לו על אשת אחיו (שם כט.). ע"ע חליצה.

יבשה: ע' ים

יגיעה: בן זומא כשהיה רואה אוכלסין בירושלם היה אומר ברוך שברא כל אלה לשמשני, כמה יגע אדם הראשון עד שלא אכל פרוסה: חרש זרע ניכש עידר קיצר עימר דש זרע בירר טחן הרקיד לש קטף אפה, ואח"כ אכל פרוסה. ואני עומד בשחרית ומוצא כל אלו לפני!—ראה כמה יגיעות יגע אדם הראשון עד שמצא חלוק ללבוש: גזז וליבן וניפץ וצבע וטוה וארג כבס ותפר, ואח"כ מצא חלוק ללבוש. ואני עומד בשחרית ומוצא כל אלו מתוקן לפני (ירוש' ברכות פ"ט, בבלי ברכות נח.). גדול הנהנה מיגיעו יותר מירא שמים, דאילו גבי ירא שמים כתיב (תהלים קיב) אשרי איש ירא את ה', ואילו גבי נהנה מיגיעו כתיב (שם קכח) יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך, אשריך בעוה"ז וטוב לך לעוה"ב (ברכות ח.). על עבד בשר שמת אומרים עליו הוי איש טוב ונאמן ונהנה מיגיעו (שם טז:). איזה עשיר השמח בחלקו שנאמר יגיע כפיך כי תאכל אשריך וגו' (אבות פ"ד). אדם רוצה בקב שלו מתשעה קבים של חבירו (ב"מ לח.). בשעת פטירתו של רבי זקף עשר אצבעותיו כלפי מעלה ואמר רבש"ע, גלוי וידוע לפניך שיגעתי בעשר אצבעותי ולא נהנתי [מאחרים] אפילו באצבע קטנה

א) כיון דשתי מצות אלה סותרות זו את זו, הוצרכו להאמר כאחת כמו לא תלבש שעטנז גדילים תעשה לך, להורות כי מתחלה נאמרה על תנאי כדי להוציא מצוה אחרת.

(שבת קד.). וסבותי אני ליאש את לבי מליגע, וחזרתי ואמרתי כשם שיגעו אחרים לי כך אני יגע לאחרים. אדריינוס שחיק עצמות, הוה עבר באילין שבילי דטבריא וחמא הד סבא קאים חצד חצובין ומינצב נציבין [דקלים]. א"ל סבא סבא! בר כמה שנין את יומא דין? א"ל בר מאה שנין, א"ל ואת בר מאה שנין קאים חצד חצובין ומינצב חצובין סבור את דאת אכיל מנהון? א"ל אין זכיתי אכילא, ואין לא אני יגע לבני וכו' (קהלת רבה פ"ב). מעשה באדם אחד שפתח חלוניו לחצר השותפין ובא לפני ר' חייא, אמר יגעת ופתחת יגע וסתום (ב"ב נט:).

[יגיעה רוחנית] ולא אותי קראת יעקב כי יגעת בי ישראל (ישעיה מג), יתיב ומשתעי כל יומא ולא לעי, וקאים לצלאה [להתפלל] והוא לעי; יתיב ומשתעי כל יומא ולא לעי יתיב למיתנא [ללמוד] ולעי! הוי ולא אותי קראת יעקב, הלואי לא הכרתיך יעקב מפני כי יגעת בי ישראל (אסתר רבה פ"ג). אם יאמר לך אדם יגעתי ולא מצאתי אל תאמן, לא יגעתי ומצאתי אל תאמן, יגעתי ומצאתי תאמן. הני מילי בדברי תורה אבל במשא ומתן סייעתא הוא מן שמיא (מגילה ו:). צריך ליגע בתורה בכל יום (ירוש' ברכות פ"ט). פועל זה יגע בשתי שעות מה שלא יגעתם אתם כל היום, כך יגע ר' בון בתורה לכ"ח שנה מה שלא יגע תלמיד ותיק במאה שנה (ירוש' ברכות פ"ב). אמר לו ר"ע צללת במים אדירים ב) והעלית חרס בידך (ב"ק צא.). הרואה טרפה לעצמו [בהוראה] עליו הכתוב אומר יגיע כפיך כי תאכל וגו' (חולין ס.). מורידין לפני התיבה מי שיש לו יגיעה בשדה (תענית טז:). אחינו המיוגעים באבל (כתובות ח:). ע"ע עבודה; ריצה.

ידים: צריך אדם לעמול ולעשות בשתי ידיו והקב"ה שולח את ברכתו (תנחומא ויצא יג). המדיים היו נושקים על היד (ברכות ח:). מחמר כלאחר יד (פסחים סו:). באלין שבע בני נשי אשתמודעין וכו' שרטוטי ידין ג) ושרטוטי אצבעין וכו' בידין שרטוטין רברבין ושרטוטין זעירין וכו' (זהר יתרו). תני משום ר"מ כשאדם בא לעולם ידיו הן קפוצות כלומר כל העולם כולו שלי הוא ואני נוחלו, וכשהוא נפטר מן העולם ידיו הן פשוטות כלומר לא נחלתי מן העולם הזה כלום, שכן שלמה אמר כאשר יצא מבטן אמו ערום ישוב ללכת כשבא (קה"ר פ"ה). ע"ע אברי הגוף.

ידיעה: שבעה דברים מכוסים מבני אדם, ואלו הן: יום המיתה ויום הנחמה ויום הדין, ואין אדם יודע במה משתכר, ואין אדם יודע מה בלבו של חבירו, ואינו יודע מה בעיבורה של אשה, ומלכות זו [רומי] אימתי נופלת (ב"ר פס"ה). תניא ר' יוסי אומר אוי להם לבריות שרואות ואין יודעות מה רואות, עומדות ואינן יודעות על מה עומדות (חגיגה יב:). כל לא ידענא פשיעותא היא (ב"מ לה.). כל מלתא דלא רמיא עליה דאיניש אמר לה ולאו אדעתיה (ב"ב לט.). ע"ע דעה; סוד.

יהודי: א"ר לוי, אמר [משה] לפניו רבש"ע! עצמותיו של יוסף נכנסו לארץ ואני איני נכנס לארץ? א"ל הקב"ה מי שהודה בארצו נקבר בארצו ומי שלא הודה בארצו אינו נקבר בארצו, יוסף כשאמרה גבירתו ראו הביא לנו איש עברי (בראשית לט) לא כפר, אלא אמר גונב גנבתי מארץ העברים (שם מ), משה לא הודה בארצו כשאמרו בנות יתרו איש מצרי הצילנו מיד הרועים (שמות ב), והוא שומע ושותק לפיכך לא נקבר בארצו (דברים רבה פ"ב). אמרה כנסת ישראל, ראו מה עשה לי יהודי ומה שילם לי ימיני! מה עשה לי יהודי דלא קטליה דוד לשמעי דאתיליד מניה מרדכי דמיקני ביה המן, ומה שילם לי ימיני דלא קטליה שאול לאגג דאתיליד מניה המן דמצער לישראל (מגילה יג.). הכופר בע"ז נקרא יהודי (שם). א"ל מאי טעמא לית לך חוטי [ציצית] ורמית מסאני אוכמי ד)? א"ל עיילנא ונפיקנא ביני גוים, כי היכי דלא לידעו דיהודאה אנא, כי הוו גזרי גזרתא מודענא להו לרבנן ובעו רחמי ומבטליה לגזרתייהו (תענית כב.). הכירו בו שהוא יהודי (מעילה יז.). על כולה שרי ושביק לך, אלא על דאמרת לי דחזיין אפי כיהודיאתה (איכה רבתי פ"א). יהודאי בתווני דלבא יתבי (נדה כ:). בריך אלההון דיהודאי (ירוש' ב"מ פ"ב). מי גוי גדול וגו' א"ר תנחומא מעשה בספינה אחת שהיתה כולה של גוים והיה בתוכה יהודי אחד, הגיעו לנס [אי בים] אחד, אמרו לאותו יהודי, פלוני! טול מעות ועלה לנס הזה וקח לנו משם מאומה. אמר להם לא אכנסאי אני מכיר, אני להיכן אלך? אמרו ויש אכסנאי יהודי, בכל מקום שאתה הולך אלהיך עמך, הה"ד אשר אלהים קרובים אליו (דברים רבה פ"ב). ע"ע ישראל ואומות העולם.

יוחני וממרא: א"ל יוחני וממרא למשה תבן אתה מכניס לעפ"ים? אמר להו אמרי אינשי למתא ירקא ירקא שקול (מנחות פ"ה.). שני מכשפים היו במצרים ועשו להם כנפים ופרחו באויר וכו' (ילקוט בשלח רלה, שמות קסח). אמרו למשה זו היא מלאכתנו ואנו יכולין לעשות כן בלהטינו, ואתה דומה כמי שמביא תבן לעפרים שהוא עיר תבואה וממנה

ב) היית שוחה בים התלמוד, ויגעת לריק, כי לא פעלת דבר. ג) היא חכמת היד, להכיר בשרטוטי הידים סימני הצלחה או סימני אסון בחיי האדם, עי' אוצר ישראל ע' יד. ד) מנעלים

שבר למקומות הרבה וכו׳ עד שברוו לו מן השמים והבריעוהו ויבלע מטה אהרן את מטותם (שם). כיון דחמא לפנחס פרח [בלעם] באוירא ותרין בנוי עמיה יינוס וימברוס (זהר בלק קצד.). יוחני ז) בת רטיבי (סוטה כב.). ר׳ טרפון קרא לפני בני אחתיה ויוסף אברהם ויקח אשה ושמה יוחני ח), אמרי ליה קטורה כתיב וכו׳ (זבחים סב:). ע"ע כ ש פ י ם.

יולדת: חסידים הראשונים לא היו משמשים מטותיהן אלא בארבעה בשבת ה) שלא יבואו נשותיהן לידי חלול שבת (נדה לח.). רוב נשים לתשעה חדשים יולדות (יבמות יז.). רוב נשים ולד מעליא ילדן (שם לו.). חייה [של היולדת] קודמין לחיי הולד (אהלות פ"ז סוף). עת ללדת ועת למות, בשעה שהאשה יושבת על המשבר אינון צווחין [קורין] לה חייתא, שהיא מייתה וחייה, ולמה אינון צווחין לה מחבלתא? דהיא ממשכנה בידוי דמיתה, הדא הוא דאת אמר (שמות כב) אם חבול תחבול שלמת רעך (קה"ר פ"ב). עובדא הוה בחד איתתא דילידת בלילה ואמרה לברה אזיל אדליק לי בוצינא ואנא קטע שורך ו), אזל למדלקה בוצינא פגע ביה שידא שריהון דרוחתא, עם דמתעסקי דין עם דין קרא תרנגולא, א"ל אזיל גלוג [התפאר] לאמך ואמור לה אילולי דקרא תרנגולא הוינא קטיל לך, א"ל אזיל לגלוג לאמא דאמך דלא קטעת אמי שורי דאי קטיעת אמי שורי הוינא קטיל לך (ויק"ר פ"ה). ותאמר אסף ה׳ את חרפתי, כשאין האשה יולדת חרפה מצויה בתוך ביתה, במי יש לה לתלות? כיון שיולדת תולה בבנה (תנחומא הישן ויצא כ). היולדת לתשעה חדשים אינה יולדת למקוטעין [פחות מתשעה], יולדת לשבעה יולדת למקוטעין (נדה כז.). שאלו תלמידיו את ריב"י מפני מה אמרה תורה לזכר טמאה שבעה ימים ולנקבה י"ד יום? אמר להם בשעה שהאישה כורעת לילד נשבעה שלא תזקק לבעלה, וכשיולדת זכר והכל שמחין בו מתחרטת לשבעה, וכשיולדת נקבה שהכל עצבין בה מתחרטת לי"ד (שם לא:). ע"ע ב נ ו ת; ב נ י ם; ה ר י ו ן.

יום הולדת: כתיב בן מאה ועשרים שנה אנכי היום (דברים לא) שאין ת"ל „היום“, אלא היום מלאו ימי ושנותי, ללמדך שהקב"ה יושב וממלא שנותיהם של צדיקים מיום ליום ומחדש לחדש (ר"ה יא.). וזרח השמש ובא השמש (קהלת א), א"ר אבא בר כהנא, וכי אין אנו יודעים שזרח השמש ובא השמש? אלא עד שלא ישקיע הקב"ה שמשו של צדיק הוא מזריח שמשו של צדיק חבירו, יום שמת ר"ע נולד רבינו הקדוש, יום שמת רבינו נולד רב אדא בר אהבה, יום שמת רב אדא בר אהבה נולד ר׳ אבון, יום שמת ר׳ אבון נולד ר׳ אבון בריה, יום שמת ר׳ אבון [השני] נולד אבא הושעיא וקרא עליו וזרח השמש ובא השמש (ב"ר פנ"ח). כשמת ר"ע נולד רבי, כשמת רבי נולד רב יהודה, כשמת רב יהודה נולד רבא, כשמת רבא נולד רב אשי. ללמדך אין צדיק נפטר מן העולם עד שנולד צדיק כמותו וכו׳. (קידושין עב:). בשבעה באדר מת משה ובשבעה באדר נולד משה וכו׳ (שם לח.). ויום המות מיום הולדו (קהלת ז), יום מיתתו של אדם גדול מיום לידתו, למה? שביום שנולד בו אין אדם יודע מה מעשיו, אבל כשמת מודיע מעשיו לבריות. אמר רבי משל לשתי ספינות שהיו פורשות לים הגדול, אחת יוצאה מן הלמין [נמל] ואחת נכנסת ללמין, זו שיוצאת מן הלמין היו הכל שמחין בה, זו שנכנסת לא היו שמחין בה. היה שם פקח אחד אמר חלופי הדברים אני רואה כאן, זו שיוצאת מן הלמין אין אנו יודעין באיזה פרק היא עומדת ואיזו רוחות מזדווגין לה, וזו שנכנסת ללמין היו הכל צריכין לשמוח לפי שיודעין שנכנסת לשלום. כך אדם נולד מונין לו למיתה, מת מונין לו לחיים (שמ"ר פמ"ח). רב יוסף כי הוה בר שיתין עבד להו יומא טבא לרבנן, אמר נפקי לי מכרת (מ"ק כח.). עבר חד ערביי ושמע קלא, א"ל בר יודאי בר יודאי! שרי תורך ושרי קנקנך ט) דהא חריב בית מקדשא. געת זמן תניינית, א"ל בר יודאי בר יודאי! קטור תורך וקטור קנקנך דהא יליד מלכא משיחא וכו׳. א"ר בון מה לנו ללמוד מן הערבי הלז? ולא מקרא מלא הוא (ישעיה י) והלבנון באדיר יפול, מה כתיב בתריה ויצא חוטר מגזע ישי (ירוש׳ ברכות פ"ב). אמר ריב"ל עמלק כשפן היה, מה עשה היה מעמיד בני אדם ביום גניסיא שלו [יום הולדתו] אמר לא במהרה אדם נופל ביום גניסיא י) שלו (ירוש׳ ר"ה דף נט ע"ד). א"ר חייא בר אחא יום גניסיא היה וכל המלכים

שחורים כמו שלובשים הגוים. ה) שאם נתעברה ביום אחר חוץ מיום ד׳ אפשר שתלד בשבת ויבואו לידי חלול שבת אף כי מותר משום פקוח נפש. ו) אמרה כן לבנה הנולד, לך הדליק את הנר ואחתוך את טבורך, והוא בדרך גוזמא להודיע עד כמה גדל אז שכל הילד מיום הולדו. ז) מכשפה היתה וכשמגיע עת לידת אשה היתה עוצרת רחמה בכישוף וכו׳ (רש"י). ח) בכיון אמר להם שם יוחנ כדי לפתוח פיהם שישאלו. ט) רוח גבואה היתה בו כאשר שמע קול השור ואמר ליהודי להתיר השור ולעזוב המחרשה בארץ ישראל כי נחרב הבית, וכאשר צעק השור פעם שנית אמר לו קשור השור, וקשור המחרשה, כי נולד המשיח, להורות כי באותו היום שהרבה ירושלם נולד המשיח, למען לא יאבדו את חקות הגאולה העתידה לבא. י) הרומיים והיונים חגגו יום הולדת של אנשים גדולים ובפרט מלכים שבבר מתו, ונקרא יום הלידה יום גניסיא (ב"ר פכח).

באים ומעטרין אותו שהיה קוזמוקרטר וכו' (ילקוט שמות קעה). ע"ע הספד; מיתה.

יום ולילה: לפי שראה אדם הראשון יום שמתמעט והולך, אמר אוי לי שמא בשביל שסרחתי עולם חשוך בעדי וחוזר לתוהו ובוהו, וזו היא מיתה שנקנסה על מן השמים? עמד וישב שמונה ימים בתענית ותפלה, כיון שראה תקופת טבת וראה יום שמאריך והולך, אמר מנהגו של עולם הוא, הלך ועשה שמונה ימים טובים. לשנה האחרת עשאן לאלו ולאלו ימים טובים יא), הוא קבען לשם שמים והם קבעו לשם ע"ז (ע"ז ח.). דרש ר"ש בן עזאי, נאמר במעשה בראשית יום אחד ונאמר באותו ואת בנו יום אחד (ויקרא כב) מה יום אחד האמור במעשה בראשית היום הולך אחר הלילה אף יום אחד האמור באו"ב היום הולך אחר הלילה (חולין פג). י"ב שעות היום שעה א' וכו' (סנהדרין לח:). ולא אץ לבא כיום תמים כ"ד שעי (ע"ז כה.). מקצת היום ככולו (פסחים ד.). תרי מקצת היום ככולו לא אמרינן (שם נה.). תרי נשפי הוו (ברכות ג:). יום אחד בשנה חשיב שנה (ר"ה ב:). איזהו ימים שיש בהם ירחים ואין בהם שנים? (נדה ל:). היום קצר והמלאכה מרובה (אבות פ"ב כ). מי שברא יום ברא פרנסתו (מכילתא פ' בשלח). פועלים דיממא אנן (עירובין סה:). כך עשיתי ביום פלוני (תענית יא.). לא מזל יום גורם (שבת קנו.). משה הוסיף יום אחד מעצמו (שבת פז.). אותו היום נטל עשר עטרות (שם פז:). יום תבר מגל (ב"ב קכא:). לא בכל יומא מתרחיש ניסא (פסחים נ:). בכל יום ויום בת קול יוצאת מהר חורב (אבות פ"ו). אם יום תעזבני יומים אעזבך (ירוש' ברכות פ"ט). העוסק בתורה אפילו יום אחד בשנה מעלה עליו הכתוב כאילו עסק כל השנה כולה; כל העובר עבירה אפילו יום אחד בשנה וכו' (חגיגה ה:). להזכיר מדת יום בלילה ומדת לילה ביום (ברכות יב.). וכי ביום מברכין ובלילה אין מברכין? (שם מ.). צא ובדוק שעה שאינה לא מן היום ולא מן הלילה (מנחות צט:). שרגא בטיהרא מאי אהני? (חולין ס:). היום עודנו ומחר איננו (ירוש' סנהדרין פ"ו סוף).

[לילה] ביקש הקב"ה להפוך העולם ללילה (סנהדרין צג.). מלאך שנזדמן לאברהם לילה שמו שעשה עמו מעשה לילה (שם צו.). אותו מלאך הממונה על הריון לילה שמו (נדה טז:). אל יצא אדם יחידי בלילה (פסחים קיב:). ודוד מי ידע פלגא דלילה אימת היא? (ברכות ג:). לא איברי לילה אלא לשינתא וכו' (עירובין סה:). העוסק בתורה בלילה בעוה"ז שדומה ללילה (חגיגה יב:). גיהנם דומה ללילה (יבמות קט:). על משכבי בלילות, א"ר לוי אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה, רבש"ע! לשעבר היית מאיר לי בין לילות ללילות, בין לילן של מצרים ללילן של בבל, בין לילן של בבל ללילן של מדי, בין לילן של מדי ללילן של יון, ובין לילן של יון ללילן של אדום, ועכשיו שישנתי לי מן התורה ומן המצות נסמכו לי לילות ללילות (שה"ש רבה פ"ג א). ע"ע בין השמשות; זמן; חצות.

יום טוב: החדש הזה לכם (שמות יב), אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה, רבון העולם! אימתי אתה עושה את המועדות? שכן כתיב בגזירת עירין פתגמין (דניאל ג), אמר להם אני ואתם נסבים על מה שישראל גומרין ומעברין השנה, וכן הוא אומר אלה מועדי ה' מקראי קדש אשר תקראו אתם (ויקרא כג), בין בזמנם בין שלא בזמנם. אמר להם הקב"ה לישראל לשעבר היה הדבר בידי שנאמר עשה ירח למועדים (תהלים קד), אבל מכאן ואילך הרי מסורה בידכם, ברשותכם, אם אמרתם הן—הן, אם אמרתם לאו—לאו, מכל מקום יהא החדש הזה לכם וכו' (שמ"ר פט"ו). המבזה את המועדות אין לו חלק לעוה"ב (אבות פ"ג). המבזה המועדות כאילו עובד ע"ז (פסחים קיח.). מועדים שכתובים בתורה אין בטלים לעולם (במד"ר פכ"א כה). ר"ה ויוה"כ איקרי מועד (ערכין י:). ראש חדש איקרי מועד (שבועות י.). לא היו ימים טובים לישראל כחמשה עשר באב וכיום הכפורים (תענית כו:). בארבעה פרקים בשנה וכו' ואלו הן: ערב יו"ט האחרון של חג [סוכות] וערב יו"ט הראשון של פסח, וערב עצרת [שבועות] וערב ראש השנה וכו'. בארבעה פרקים אלו משחיטין את הטבח בעל כרחו יב), אפילו שור שוה אלף דינרין ואין לו ללוקח אלא דינר כופין אותו לשחוט (חולין פג.). אלה תעשו לה' הוקשו כל המועדים זה לזה (שבועות י.). מפני מה מועדים שבבל שמחים מפני שהן עניים (שבת קמה:). חייב אדם לטהר עצמו ברגל (ר"ה טז:). שלא יכנסו לרגל כשהן מנוולין מ"ק יד.). אין לאדם ביו"ט אלא אוכל ושותה או יושב ושונה, חציו לה' וחציו לכם (פסחים סח:). ר"א דרש כל היום בהלכות יו"ט וכו' לכו אכלו משמנים, לוו עלי וקדשו קדושת היום (ביצה טו.). מזונותיו של אדם קצובין מר"ה, חוץ מהוצאת שבת ויו"ט (ר"ה טו.). שמחה זו יו"ט (מגילה טז:). חייב אדם להקביל פני רבו ברגל (ר"ה טז.). משבח אני העצלין שאין יוצאי מבתיהן ברגל (סוכה כז:). ביום טוב היה בטוב, אם

יא) שמונה ימים קודם התקופה ושמונה ימים אחר התקופה. ואחר שקבעו העובדי אלילים הימים האלה ליו"ט, באו הנוצרים וקבעו התקופה של טבת ביום כ"ה דיצמבר לחג הישו (christmas), ושבעה ימים אח"כ לראש שנתם (New Year). יב) אם קבל דינר מלוקח ליתן לו בשר צריך לשחוט שור בשבילו, וזו תקנת חכמים משום כבוד יו"ט.

נזדמן לך יום טוב תהא עושה אותו מיד (קה"ר פ"ז). ויום טוב היו עושין שלא נמצא פסול בזרעו של אהרן (מדות יז:). מאן דאמר סומא פטור ממצות עבידנא יומא טבא (קידושין לא.). ר' זירא חליש על לגביה ר' אבהו, קבל עליה אי מתפח קטינא יג) חריך שקי עבידנא יומא טבא לרבנן (ברכות מו.) כי חזינא וכו' דשלים מסכתא עבידנא יומא טבא לרבנן (שבת קיט.). אי הוה בר שיתין עביד יו"ט לרבנן (מו"ק כח:). עתידין דעבד יו"ט כי חרבה תרמוד (יבמות יז.). דעבדין ליה יום טב ויום ביש (קידושין לט:). רב הוה קאזיל לבי רב חנן חתניה חזי מברא [מעבר הנהר] דקאתיה לאפיה, אמר יומא טבא לנו (חולין צה:). אותו היום עשאוהו יו"ט (יומא סט:) ועשאום יו"ט בהלל והודאה (שבת כא.). שאל גוי אחד את ר"ע, א"ל למה אתם עושים מועדות? לא כך אמר להם הקב"ה חדשיכם ומועדיכם שנאה נפשי (ישעיה א)? א"ל ר"ע אילו אמר חדשי ומועדי שנאה נפשי היית אומר יפה, לא אמר אלא חדשיכם ומועדיכם, בשביל אותן מועדות שעשה ירבעם אשר בדא מלבו (מ"א יב), אבל המועדות שלנו אינן בטלים למה? שהן להקב"ה שנאמר (ויקרא כג) אלה מועדי ה' (במדבר רבה פכ"א סוף).

[יו"ט שני של גליות] רב ושמואל אמרי תרוייהו מנדין על שני ימים טובים של גליות (פסחים נב.). מי גרם לי להיות משמרת שני ימים בסוריא? על שלא שמרתי יום אחד בארץ (ירוש' עירובין פ"ג). ע"ע מועדים.

יום כפורים: דרש רבי אלעזר בן עזריה מכל חטאתיכם לפני ה' תטהרו (ויקרא טז) עבירות שבין אדם למקום יוה"כ מכפר, עבירות שבין אדם לחבירו אין יוה"כ מכפר עד שירצה את חבירו (יומא פה:). אמר רבי עקיבא אשריכם ישראל! לפני מי אתם מטהרין, מי מטהר אתכם אביכם שבשמים שנאמר (יחזקאל לו) וזרקתי עליכם מים טהורים וטהרתם (שם). עשו היה איש שעיר ויעקב איש חלק. רבי לוי אמר משל לקווץ [קווצותיו תלתלים] וקרח שהיו עומדין על שפת הגורן, עלה המוץ בקוץ ונסתבך בשערו, עלה המוץ בקרח ונתן ידו על ראשו והעבירו. כך עשו הרשע מתלכלך בעונות כל ימות השנה ואין לו במה יכפר, אבל יעקב מתלכלך בעונות בכל השנה ובא יום הכפורים ויש לו במה יכפר (ב"ר פס"ה). לא היו ימים טובים לישראל כט"ו באב ויום הכפורים שבהן בנות ירושלם יוצאות בכלי לבן שאולים שלא לבייש את מי שאין לו וכו' (תענית כו:). יוה"כ משום דאית ביה סליחה ומחילה, יום שנתנו בו לוחות האחרונות (שם ל:). כל האוכל ושותה בתשיעי מעלה עליו הכתוב כאילו התענה תשיעי ועשירי, וכל דנפיש טפי באכילה ושתיה בתשיעי עדיף (ר"ה ט:).

ע"ע תשובה.

יונה: כנסת ישראל כיונה מתולה (גיטין מה.). מה יונה אינה ניצולת א"א בכנפיה כך ישראל אינן ניצולין אלא במצות (ברכות נג:). מעשה באלישע בעל כנפים שהניח תפילין בשעת הגזרה, ראהו קסדור אחד ורץ אחריו, כיון שהגיע אצלו נטלן מראשו ואחזן בידו, א"ל מה בידך? א"ל כנפי יונה, פשט ידו ונמצא כנפי יונה. מאי שנא כנפי יונה דאמר ליה? משום דדמיא כנסת ישראל ליונה (שבת קל.). יונתי בחגוי הסלע, תנא דבי ר' ישמעאל בשעה שיצאו ישראל ממצרים היו דומין ליונה שברחה מפני הנץ ונכנסה לנקיק הסלע ומצאה שם הנחש, ומטפחת באגפיה כדי שישמע בעל השובך ויבא ויצילה (שה"ש רבה פ"ב ל). מי יתן לי אבר כיונה אעופה אשכונה (תהלים נה), למה כיונה? רבי עזריה בשם ר' יודן בר סימון אמר, לפי שכל העופות כשהן יגעין ינוחו על גבי סלע או על גבי אילן, אבל היונה כשהיא יגעה קופצת באחת מאגפיה ופורחת בשניה, שנאמר אעופה אשכונה, הנה ארחיק נדוד, אלין במדבר סלה, נדנוד אחר נדנוד טלטול אחר טלטול וכו' (ב"ר פל"ט). אמר ר' אבהו, לעולם יהא אדם מן הנרדפים ולא מן הרודפין, שאין לך נרדף בעופות יותר מתורים ובני יונה והכשירן הכתוב לגבי מזבח (ב"ק צג.). א"ר יוחנן אילמלא לא ניתנה תורה היינו למדים צניעות מחתול וגזל מנמלה ועריות מיונה (עירובין ק:). אם תקדמיה ונך ליוני (ר"ה כב. סנהדרין כה.). דמות יונה מצאו להם [כותים] בראש הר גריזים ועשאום כגוים (חולין ו.). א"ר כהנא לדידי חזיין [יונים הרדיסאות] וקיימן שיתסר דרי בפתי מילא והוה קרא קירי קירי! חד מינייהו קרא כירי כירי! יד) אתיוה ושחטוה (חולין קלט:). ע"ע עופות.

יונית: אמר קרא יפת אלהים ליפת וישכן באהלי שם (בראשית ט), דבריו של יפת טו) יהיו באהלי שם (מגילה ט:). א"ר יונתן מבית גוברין, ארבע לשונות נאים שישתמש בהן העולם, ואלו הן: לעז יונית לזמר, רומי לקרב, סורסי לאילייא [קינה], עברי לדבור, וי"א אף אשורי לכתב (ירוש' מגילה פ"א ט). כשצרו בית חשמונאי זה על זה וכו' באותה שעה

יג) אם יתרפא ר' זירא המכונה קטינא חריך שקי (עי' ב"מ פה.). יד) יוני הרדיסאות נקראו ע"ש הורדוס המלך שהתעסק בראשונה בגידולן, ורב כהנא ראה אותן עומדין בשש עשרה שורות וכל שורה ארכה כרוחב מיל וקראו „אדוני אדוני", אבל יונה אחת מהן קראה „עבד עבד" כי כן למדו אותה לקרות, וכאשר שמעו העבדים שנשארו מבית הורדוס שחטוה, כדי להסיר חרפה מבית אדונם, כידוע שחכמי ישראל החזיקו אותו לעבד. טו) יפת הוא

אמרו ארור האיש המגדל חזרים וארור האדם שילמד את בנו חכמת יונית (ב"ק פב:). של בית רבן גמליאל התירו להם לספר קומי וללמוד חכמת יונית מפני שקרובים למלכות (שם פג.). שאל בן דמה את ר' ישמעאל, כגון אני שלמדתי כל התורה כולה מהו ללמוד חכמת יונית? קרא עליו המקרא הזה לא ימוש ספר התורה הזה מפיך והגית בו יומם ולילה (יהושע א), צא ובדוק שעה שאינה לא מן היום ולא מן הלילה ולמוד בה חכמת יונית (מנחות צט:). אמרו על אלישע בן אבויה שזמר יוני לא פסק מפומיה והרבה ספרי מינין נושרין מחיקו (חגיגה טו:). רבי אבהו בשם ר' יוחנן: מותר לאדם ללמד את בתו יונית מפני שהוא תכשיט לה. שמע שמעון בר ווה אמר בגין דו בעה מלפה בנתיה הוא תלי לה בר יוחנן טז), יבא עלי! אם שמעתיה מרבי יוחנן (ירוש' פאה ר"א). אמר רב דימי שלשים ושתים קרבי [מלחמות] עבדי רומי בהדי יוני ולא יכלי להו, עד דשתפינהו לישראל בהדייהו. והכי אתני [הרומיים] בהדייהו, אי מינן מלכי מנייכי הפרכי ואי מנייכו מלכי מינן אפרכי. ושלחו להו רומאי ליונאי: עד האידנא עבידנא בקרבא, השתא נעביד בדינא, מרגלית ואבן טובה איזה מהן יעשה בסיס לחברו? וכו'. שלחו להו אנן תורה גבן וישראל בהדן, כפו להו [רומאי ליונאי]. עשרין ושית שנין קמו להו בהימנותייהו בהדי ישראל מכאן ואילך אישתעבדו בהו (ע"ז ח:). ע"ע רומי.

יועץ: ע' עצה

יופי: מהיכן נבראת האורה? מלמד שנתעטף הקב"ה כשלמה והבריק זיו הדרו מסוף העולם ועד סופו (ב"ר פ"ג ד). עשרה קבין יופי ירדו לעולם, תשעה נטלה ירושלם ואחד כל העולם כלו (קידושין מט:). ציון מכלל יופי, ממנה מוכלל יפיו של עולם (יומא נד:). וכשהיו מקיפין את המזבח היו אומרים יופי לך מזבח, יופי לך מזבח! (סוכה מה.). שלשה דברים מרחיבין דעתו של אדם דירה נאה ואשה נאה וכלים נאים (ברכות נז.). ר"ש בן מנסיא אומר הנוי והכח והעושר והחכמה והשיבה והכבוד והבנים לצדיקים נאה להם ונאה לעולם וכו' (ירוש' סנהדרין פי"א). שלמה אמר את הכל עשה יפה בעתו (קהלת ג), אילו אמרו אדם אחר היו שוחקין עליו לומר מי הודיעו לזה מה יפה ומה אינו יפה? אלא שלמה שלא חסר כלום משלחנו הוא היה יודע מה יפה (תנחומא הישן יתרו ה). הכל בפני שרה כקוף בפני אדם [ליופי], שרה בפני חוה כקוף בפני אדם, חוה בפני אדם כקוף בפני אדם, אדם [הראשון] בפני שכינה כקוף בפני אדם (ב"ב נח.). ותהי אסתר נושאת חן בעיני כל רואיה, ר' יודא אומר כאיקונין הזה שאלף בני אדם מביטים בה והיא עריבה על כלם (אסתר רבה פ"ו). אסתר ירקרקת היתה וחוט של חסד משוך עליה (מגילה יג.). ויגש גחזי להדפה, מלמד שאחזה בהוד יפיה (ברכות ו:). בתואר אשה יפה רבים השחתו, אשה יפה אשרי בעלה (יבמות סג:). מעשה ברשב"ג שהיה על גבי מעלה בהר הבית, וראה נכרית אחת נאה ביותר, אמר מה רבו מעשיך ה' (תהלים קד). ואף ר"ע ראה אשת טורנוסרופוס הרשע, רק שחק ובכה, רק שהיתה באה מטיפה סרוחה, שחק דעתידה דמגיירה ונסיב לה, בכה דהאי שופריא בלי עפרא (ע"ז כ.). מטרונא יפה אמרה למלך אני הוא שפסלתי כל הנשים בעבורך (איכה רבתי פ"ג א). ווי להאי שופרא דבלע בארעא (ברכות ה:). כמה נאות פסיעותיה של ריבה זו (ע"ז יח.). משל לכלה שהיא בבית אביה כל זמן שעיניה יפות אין כל גופה צריכה בדיקה, עיניה טרוטות כל גופה צריכה בדיקה (תענית כד.). נתעדן הבשר ונתפשטו הקמטין וחזר יופי למקומו (ב"מ פז.). כתיב טוב מראה עינים מהלך נפש (קהלת ו) אר"ש בן לקיש טוב מראה עינים באשה יותר מגופו של מעשה (יומא עד:). חלופי שופרא יז) כיבא (שבת סב:). תני ר' ישמעאל זה אלי ואנוהו (שמות טו), וכי אפשר לו לאדם לנוות את בוראו? אלא אנוה לפניו במצות, עשה לפניו לולב נאה שופר נאה ציצית נאה תפילין נאין (ירוש' פאה פ"א).

[בני ישראל יפים] יש אדם שהוא נאה ולבושו כעור הוא, כעור ולבושו נאה. וישראל הם נאים לארץ והארץ נאה להם, לכך כתיב חבלים נפלו לי בנעימים אף נחלת שפרה עלי (תהלים יז) וכן הוא אומר (איוב ל) צדק לבשתי וילבשני (במד"ר פב"ג) כמה נאין רגליהן של ישראל שעולין לרגל (סוכה מט:). הכהן הגדול מאחיו, שהוא גדול מאחיו בנוי בכח וכו' (הוריות ט.). בשעה שהגלה נבוכדנצר את ישראל היו בהן בחורים שהיו מגנין את החמה ביפיין (סנהדרין צב:). המסולאים בפז שמגנין את הפז ביפיין (גיטין נא.). ריש לקיש אמר לר' יוחנן שופרך לנשי. האי מאן דבעי מחזי שופריה דר' יוחנן נייתי כסא דכספא (ב"מ פד.). שופריה דרב כהנא מעין שופריה דרב (שם). מנחם שמו ואמאי קרו ליה ורידמס? שפניו דומין לורד (שבת קיח:). בעינא גברא שפירא כוותך (קידושין לא:). אמרה ליה ברתיה דקיסר לר' יהושע בן חנניה, אי חכמה מפוארה בכלי מכוער! יח) אמר לה אביך רמי חמרא במאני

יון ותלמי המלך צוה את הזקנים להעתיק את התורה ללשון יון. טז) מפני שרוצה ללמד את בתו יונית הוא תולה התיתר בר' יוחנן לומר כן בשמו „יבא עלי" לשון שבועה אם שמע זאת מר' יוחנן. יז) תחת יופי כאב. יח) שתוארו לא היה יפה, והוא אמרה לו כי יין טוב נותנים בכלי חרס,

דפתרא—אתון דחשיבו רמי במאני דדהבא וכספא. רמיא לחמרא במאני דהבא וכספא ותקיף. והאיכא שפירי דגמירי?—אי הוו סנו טפי הוו גמירי (תענית ז:). אל תאמר איש פלוני נאה ואני מכוער (ד"א זוטא פ"ד).

[בנות ישראל יפות] יפיפיות שבהן מה הן אומרות? תנו עיניכם ליופי שאין האשה אלא ליופי (תענית יא.). מתתייפי חנה, ונתייפת (שם כג:). אגלי דרעה ונפל נהורא (ברכות ה.). הכי מזמרו קמי כלתא במערבא: לא כחל יט) ולא שרק ולא פירכוס ויעלת חן (כתובות יז.). הרוצה שילבין את בתו יאכילנה אפרוחים וישקנה חלב סמוך לפרקה (כתובות נט:). בנות ישראל שהגיעו לפרקן ולא הגיעו לשנים כ), בנות עניים טופלות אותן בסיד, בנות עשירים טופלות אותן בסולת, בנות מלכים בשמן המור וכו' רב בימי הוה ליה ברתא, טפלה אבר אבר שקל בה ארבע מאה זוזי (שבת פ:). ר' ישמעאל היה דואג לבנות ישראל, ומעשה באחד שנדר מבת אחותו [שהיתה מכוערת] והכניסוה לבית ר' ישמעאל וייפוה. באותה שעה בכה ר"י ואמר בנות ישראל נאות הן אלא שהעניות מנוולתן. אדם אחד אמר לדביתהו קונם שאי את נהנית לי עד שתראי מום יפה שביך לר"י. אמר להו ר"י כא) שמא ראשה נאה? אמרו לו סגלגל [עגול]; שמא שערה נאה? דומה לאניצי פשתן; שמא עיניה נאות? טרוטות הן; שמא אזניה נאות? כפולות הן; שמא חוטמה נאה? בלום הוא; שמא שפתותיה נאות? עבות הן וכו'. שמא רגליה נאות, רחבות כשל אווא; שמא שמה נאה? לכלוכית שמה. אמר להן שמא קורין אותה לכלוכית שהיא מלכלכת במומין ושרייה, כי השם יפה לה (נדרים סו:). רבי יוסי דמן יוקרת הויא ליה ברתא בעלת יופי, יומא חד חזיא לההוא גברא דהוה כריא בהוצא כב) וקא חזי לה, אמר לו מאי האי? אמר ליה רבי! אם ללוקחה לא זכיתי לראותה לא אזכה? אמר לה בתי, קא מצערת להם לברייתא, שובי לעפריך ואל יכשלו ביך בני אדם (תענית כד.). ע"ע יפת תואר; כיעור.

יוקר וזול: שמא פרקמטיא בזול נזדמן לך? (שבת קכז:). מלא צנא דדובשא בזוזא ובני בבל לא עסקי בהורה (פסחים פח.). רב הונא תקיפו ליה ארבע מאה דני דחמרא וכו' איכא דאמרי הדר חלא והוה חמרא וא"ד אייקר חלא ואיזדבן בדמי חמרא (ברכות ה:). שמא תייקר לא חיישינן (ב"ק קה.). מעות ביוקר ופירות בזול מתריעין על תענית (תענית יט:). נפישי נפיחי כפן [רעב] בדלית איסר (ב"ב צא:). בעון בטול תרומות ומעשרות שמים נעצרין מלהוריד טל ומטר והיוקר הוה והשכר אבד, ובני אדם רצין אחר פרנסתן ואין מגיעין (שבת לב:).

בעקבתא דמשיחא חוצפא יסגא ויוקר יאמיר, הגפן תתן פריה והיין ביוקר (סוטה מט.). ע"ע מזונות; רעב.

יחוד: בית דינו של דוד גזרו על ייחוד דבת ישראל, בית דינו של חשמונאי גזרו גם על ייחוד של נויה. רמז לייחוד מן התורה מנין? שנאמר (דברים יג) כי יסיתך אחיך בן אמך, וכי בן אם מסית בן אב אינו מסית? אלא בן מתייחד עם אמו אין אחר מתייחד על כל עריות שבתורה (ע"ז לו:). לא יתייחד אדם [אפילו] עם שתי נשים, אבל אשה אחת מתייחדת עם שני אנשים. ר"ש אומר איש אחד מתייחד עם שני נשים בזמן שאשתו עמו. מתייחד אדם עם אמו ועם בתו וכו' (קידושין פ). רבה אמר בעלה בעיר אין חוששין משום ייחוד, ור' יוסף אמר פתח פתוח לרשות הרבים אין חוששין משום ייחוד (שם פא.). ע"ע אישות.

יחוד ה': ע' אחדות ה'

יחוס: ישם האחד פלג כי בימיו נפלגה הארץ, ר' יוסי אומר הראשונים על ידי שהיו מכירים את ייחוסיהם היו מוציאין שמן לשם המאורע כג), אבל אנו שאין אנו מכירין את ייחוסינו אנו מוציאין לשם אבותינו (ב"ר פלז). לך לך מארצך, משל למ"ך שהיה עובר ממקום למקום ונפלה מרגלית מעל ראשו, עמד המלך וכל פמליא שלו, מה עשה? צבר את העפר והביא מכברות וכיבר את הצבר האחד ולא מצאה, השני ולא מצאה, השלישי ומצאה. כיון שמצא המלך את מרגליתו זרק את כל העפר והלך לו. כך הקב"ה אמר לאברהם לך לך, לך הייתי מצפה. מה צורך היה ליחס שם ארפכשד שלח עבר פלג חור תרח? אלא בשבילך, שנאמר ומצאת את לבבו נאמן לפניך (נחמיה ט). וכן מה צורך היה לייחס פרץ חצרון רם עמינדב נחשון שלמן בועז עובד ישי? אלא בשביל מצאתי את דוד עבדי (רות רבה פ"ח סוף). רבי נחמיה אומר כל השבטים לא שמרו יחוסיהם במצרים, וראובן ושמעון ולוי שמרו יחוסיהם (במד"ר פי"ג). לא עלה עזרא מבבל עד שעשאה כסולת נקייה ועלה (קידושין סט:). עשרה יוחסין עלו מבבל כהני לויי וישראלי וכו' (יבמות לז:). בימי רבי בקשו לעשות

ואם נותנין בכלי כסף וזהב יחמיץ היין. יט) כחל לעינים, שרק צבע על פניה (rouge) ופירכוס צבע על השער. כ) שהגיעו לימי הנעורים קודם זמנן ויש להם שער על גופן וחפצן להשיר השער. כא) רצה למצוא איזה מום „יפה"-כפי נדר הבעל. כב) סותר גדר העצים כדי להסתכל בה דרך הנקב. כג) ולא היו צריכין לכנות את בניהם בשם אבותיהם אלא על פי המקרה אשר קרה, אשר אליו התייחסו,

בבל עיסה [פסולת] לארץ ישראל, אמר להם קוצים כד) אתם משימים לי בין עיני (קידושין עא.). בימי רבי פנחס בקשו לעשות בבל עיסה לא"י, אמר לעבדיו כשאני אומר שני דברים בבית המדרש טלוני בעריסה ורוצו כה), אמר להם אין שחיטה לעוף מן התורה, אדיתבי וקמעייני בה אמר להו כל ארצות עיסה לא"י, וא"י עיסה [פסולת] לבבל. נטלוהו עבדיו בעריסה ורצו, רצו [רבנן] אחריו ולא הגיעוהו, ישבו ובדקו עד שהגיעו לסכנה. א"ר יוחנן היכלא! [שבועה] בידינו הוא [לגלות הפסולים] אבל מה אעשה שהרי גדולי הדור נטמעו בה (שם). משפחה שנטמעת נטמעת (שם). אימא קימחית שבעה בניה היו כהנים גדולים ושנים שמשו ביום אחד. ועליה אמרו כל קמחיא קמח, וקמחא דקמחית סולת וכו' (ירוש' יומא פ"א). אין בודקין מן המזבח ולמעלה (קידושין עו:). לעולם ידבק אדם בטובים, שהרי משה שנשא בת יתרו יצא ממנו יהונתן כו), אהרן שנשא בת עמינדב יצא ממנו פינחס (ב"ק קט:). נוקמיה לראב"ע דהוא עשירי לעזרא (ברכות כז:). רבי אתי משפטיה בן אביטל (כתובות סב). מזרעא דיוסף קאתינא (ברכות כ.). זעירי הוה קא מישתמיט מיניה דר' יוחנן דהוה אמר ליה נסיב ברתי כז). יומא חד הוו קאזלי באורחא מטו לעורקמא דמיא, ארכביה לר' יוחנן אכתפיה וקא מעבר ליה, א"ל אורייתין כשרה כח) בנתין לא כשרן? (קידושין עא.). אי בר אוריין הוא, בר אבוהן (מנחות נג.). מוטב יבא מנה בן פרס כט) אצל מנה בן מנה, ואל יבא מנה בן מנה אצל מנה בן פרס (תענית כא:). ממזר ת"ח קודם לכ"ג עם הארץ (הוריות יג.). כל שהוא ת"ח ובנו ת"ח ובן בנו ת"ח שוב אין תורה פוסקת מזרעו לעולם, שנאמר (ישעיה נט), ואני זאת בריתי וגו' לא ימושו מפיך ומפי זרעך ומפי זרע זרעך אמר ה' מעתה ועד עולם, מאי אמר ה'? אמר הקב"ה אני ערב לך בדבר זה (ב"מ פה.). מיום שגנז ספר יוחסין תשש כחן של חכמים וכהה מאור עיניהם (פסחים סב:). משום פגם משפחה (סנהדרין עה.). אין לך משפחה שיש בה מוכס וכו' שיש בה ליסטים וכו' (שבועות לט.). בנות ישראל המיוחסות שבהן היו אומרות [לבחורים] תנו עיניכם למשפחה לפי שאין האשה אלא לבנים (תענית לא.). שמעון בן עזאי אומר מצאתי מגלת יוחסין בירושלם וכו' (יבמות מט:). כיצד קצצה? אחד מן האחין שנשא אשה שאינה הוגנת לו, באין בני המשפחה ומביאין חבית מלאה פירות ושוברין אותה באמצע רחבה ואומרים אחינו בית ישראל, שמעו! אחינו פלוני נשא אשה שאינה הוגנת לו ומתיראים אנו שמא יתערב זרעו בזרעינו, בואו וקחו לכם דוגמא לדורות שלא יתערב זרעו בזרעינו (כתובות כח:). ענבי הגפן בענבי הגפן—דבר נאה ומתקבל, ענבי הגפן בענבי סנה—דבר כיעור ואינו מתקבל (פסחים מט.). אין ארור מתדבק בברוך (ב"ר פנ"ט). מעלה עשו ביוחסין (קידושין עג.). מילתא אלבישייהו יקירא (שבת י:). מאן דלביש מדא ילבש מדא (ברכות כח.). אם זיינך עלך ספרך ל) כאן (ב"ב ד). כל הפוסל פסול ואינו מדבר בשבחו לעולם, ואמר שמואל במומו פוסל (קידושין ע.). מן סניא לא) נפק וורדא (שה"ש רבה פ"א). במערבא כי מינצי בי תרי בהדי הדדי חזו הי מינייהו דקדים ושתיק, אמרי האי מיוחס טפי, ואמר רב שתיקותיה דבבל היינו יחוסו (קידושין עא:). א"ר חמא ב"ר חנינא כשהקב"ה משרה שכינתו אין משרה אלא על משפחות מיוחסות שבישראל, שנאמר בעת ההיא נאום ה' אהיה לאלהים לכל משפחות ישראל (ירמיה לא) לכל ישראל לא נאמר אלא לכל משפחות (קידושין ע.).

[יחוס גוים] ר' יוחנן אמר יש יחוס לגוים, ור"ש אמר אין להם יוחסין. והא כתיב בעת ההיא שלח מרודך בלאדן בן בלאדן (מ"ב כ) שנתיחס לאביו? התם שאני כי ע"י שכיבד את אביו זקנו זכה להתיחס. והכתיב וישלח המלך אסא אל בן הדד בן טברימון בן חזיון מלך ארם? לאמר קוצץ בן קוצץ [רשע בן רשע], כמה דאת אמר המן בן המדתא, וכי בן המדתא היה? אלא צורר בן צורר (ירוש' יבמות פ"ב ו). הכל מודים בעבד [כנעני] שאין לו חייס, דכתיב שבו לכם פה עם החמור עם הדומה לחמור (יבמות סב.). ע"ע גרים; משפחה; נשואין.

יחיד ורבים: לפיכך נברא אדם יחידי, ללמדך שכל המקיים נפש אחת מישראל מעלה עליו הכתוב כאילו קיים עולם מלא, ולפיכך כל אחד ואחד חייב לומר בשבילי נברא העולם (סנהדרין לז.). אל תהי דן יחידי, שאין דן יחידי אלא אחד [הקב"ה]. ואל תאמר קבלו דעתי, שהן [הרבים] רשאין ולא אתה (אבות פ"ד). ולמה מזכירין דברי היחיד בין המרובין, הואיל ואין הלכה אלא כדברי המרובין? שאם יראה ב"ד את דברי היחיד ויסמוך עליו [בשעת הדחק]

והוא יחוס היסטורי. כד) כי מוצאו מבבל ממשפחת הלל. כה) כי היה זקן וחלש והיה ירא שמא יפשפשו אחר דבריו ויהיה צריך לגלות משפחות פסולות בא"י, ומהן היו גדולים ואנשי שם, וחשב זאת לסכנה. כו) יהונתן בן מנשה שעשה פסל מיכה. כז) זעירי היה מבבל והיה חושב עצמו ליותר מיוחס מר' יוחנן שהיה מא"י ולא חפץ לישא בת ר' יוחנן לאשה. כח) תורתי כשרה לך לכבד אותי ובנותי אינן כשרין לך לישא אותן? כט) פרס הוא חצי מנה כלומר שאביו אינו מיוחס, לענין כבוד בין ת"ח. ל) הודיעו להורדוס מרומי: אם נתגאית בכלי מלחמתך שהרגת בית אדוניך, ספר יוחסין שלך בידינו הוא שאתה עבד לא רכא ולא בר רכא. לא) מן הסנה יצא שושנה,

(עדיות פ"א ה). התורה אמרה לא תהיה אחרי רבים לרעות ולא תענה על ריב לנטות אחרי רבים להטות (שמות כג) שאין מטין לחובה בדיני נפשות בהכרעת דיין אחד רק בשנים. מנין לאחד עשר מזכין ואחד עשר מחייבין ואחד אומר אינו יודע שלא יטה אלא לכף זכות? ת"ל ולא תענה על ריב (מכילתא, סנהדרין מח.). אין משגיחין בבת קול לפסוק הלכה כיחיד, שכבר כתבת בהר סיני בתורה אחרי רבים להטות (ב"מ נט:). אין ב"ד יכול לבטל דברי ב"ד חבירו עד שיהא גדול ממנו בחכמה ובמנין (עדיות פ"א ה). א"ר יוחנן כל מקום שאתה מוצא יחיד מיקל ורבים מחמירין הלכה כדברי המחמירין חוץ מזו [עירובין ואבלות] שהלכה כדברי המיקל אפילו יחיד במקום רבים (עירובין מו.). בטיל יחיד במעוטו (ב"ב קז.). א"ל שביק מר רברבי ועביד כזוטרי? (ב"ב נא:). א"ל אל תקניטני לב) שבלשון יחיד אני שונה אותה (חולין נה:). נפק לוי דרשה משמיה דרבי ולא קלסוה, משמיה דרבים וקלסוה (גיטין כ.). גברא אגברא לג) קא רמית? (תענית ד:). ומי מדחי גברא קמי גברא? (שם ה:). רשב"י כשיצא מהמערה, חמא חד בר נש קאים ומלקט ספיחי שביעית, א"ל ולא ספיחי שביעית הן? א"ל ולא אתה הוא שהתרת? לא כך תנינן ר"ש אומר כל הספיחין מותרין חוץ מספיחי כרוב שאין כיוצא בהן בירקות שדה? א"ל והלא חבירי חולקים עלי, פרצת גדרן של חכמים ופורץ גדר ישכנו נחש, וכן הות ליה (ב"ר פע"ט). תרי אודי [עצים להסקה] יבישי וחד רטיבא, אוקידו יבישי לרטיבא (סנהדרין צג.). נקטינן ארי אבי תרי לא נפיל (שבת קנא:). כיון שנטה משה למות ולא בקשו [ישראל] עליו רחמים שיכנס לארץ, כנס אותן והתחיל מוכיחן, אמר להם: אחד פדה ששים רבוא בעון העגל, וששים רבוא לא היו יכולין לפדות אדם אחד (דברים רבה פ"ז). בצר לך וגו'. ר' יוחנן בשם ר"ע אומר כל צרה שהיא של יחיד צרה לד), וכל צרה שאינה של יחיד אינה צרה (דב"ר פ"ב). ע"ע הכרעה; מעט והרבה.

יחידי סגולה: הבן יקיר לי אפרים (ירמיה לא), ביוקר ישראל עומדים לי, בנוהג שבעולם אלף בני אדם נכנסין למקרא יוצא מהן מאה, מאה נכנסין למשנה יוצאין מהן עשרה, עשרה נכנסין לתלמוד יוצא מהן אחד, הה"ד (קהלת י) אדם אחד מאלף מצאתי (ויק"ר פ"ב). ת"ר אל יאמר אדם תלמיד חכם אני, אני ראוי להיות יחיד, אלא כל ת"ח יחידים. איזהו יחיד כל שראוי להיות פרנס על הצבור וכו' לא כל הרוצה לעשות עצמו יחיד עושה (תענית י:). אם הכהן המשיח יחטא וגו'. ב"ו נושא פנים לצבור וליחיד אינו נושא פנים, ברם הכא אמר הקב"ה אם הכהן המשיח יחטא והקריב פר, הכהן המשיח מכפר וצריך כפרה (ויק"ר פ"ה ו). ע"ע נשיאות.

יין: יין המשומר בענביו מששת ימי בראשית (סנהדרין צט.). אוסרי לגפן עירה וגו' ושמא תאמר אין בו יין? ת"ל כבס ביין לבושו, ושמא תאמר אינו אדום? ת"ל ודם ענב תשתה חמר, ושמא תאמר אינו מרוה? ת"ל סותה, ושמא תאמר אין בו טעם? ת"ל חכלילי עינים מיין, כל חיך שטועמו אומר לי—לי, ושמא תאמר לנערים יפה ולזקנים אינו יפה? ת"ל ולבן שינים מחלב, אל תקרי שינים אלא שנים (כתובות קיא:). אין אומרים שירה אלא על היין (ברכות לה.). ולאביו שלח כזאת (בראשית מה), שלח לו יין ישן שדעת זקנים נוחה הימנו (מגילה טז:). כל חמרא דלא דארי על חד תלת מיא לאו חמרא הוא (ב"ב צו:). נהמא מסעד סעיד שמחי לא משמח, יין אית ביה תרתי סעיד ומשמח (ברכות לה:). חמרא מגרר גריר (פסחים קז.). בראש כל אסון [רפואות] אנא חמר, באתר דלית חמר תמן מתבעו סמנין (ב"ב נח:). פעם אחת חש רבי במעיו וכו' בדקו ומצאו גוי אחד שהיה לו שלש מאות גרבי יין של תפוחים של שבעים שנה ושתה ונתרפא, אמר ברוך המקום שמסר עולמו לשומרים (ע"ז מ:). רבי אלעזר הקפר ברבי אומר וכפר עליו מאשר חטא על הנפש, וכי באיזו נפש חטא זה? אלא שציער עצמו מן היין (נדרים י:). הרוצה לנסך יין על גבי המזבח, ימלא גרונן של ת"ח יין וכו' (יומא עא.). כהדין דשתי חמר עתיק, אע"ג דהוא שתי ליה טעמיה בפומיה (ירוש' ברכות פ"ב א). בשירותא בעא מולי סבא לה), דקייסא מיניה וביה (ירוש' מעשר עני טו:). חמרא וריחני לו) פקחין (יומא עו.). דיבור רע ליין (מנחות פז.). פחד קשה יין מפיגו, יין קשה שינה מפכחתו (ב"ב י.). לא אמרי בכוסך קטן ויינך מתוק וכריסי רחבה (פסחים פו:). ידענא בהו בבני מחוזא דשתו חמרא (כתובות סה.). יהודה וחזקיה בני ר' חייא הוו יתבי בסעודתא קמי רבי ולא הוו קאמרי ולא מידי, אמר להו אגברו חמרא לדרדקי [תנו יין להקטנים] כי היכי דלימרו מילתא. כיון דאיבסמו פתחו ואמרו וכו' (סנהדרין לח.). אמרי אינשי חמרא למריה לז) טיבותא לשקייה (ב"ק צב:). גלילאה שוטה, חמר למירכב או חמר למישתי? (עירובין נג:). כל מילי זבין ותתחרט בר מחמרא דזבין ולא תתחרט

כן לפעמים מן רשע יצא צדיק. לב) אל תרגזני בשאלות כי אומר בשם יחיד ואין הלכה כמותו. לג) יחיד כנגד יחיד. לד) כי את הרבים יושיע ה', והוא ע"ד צרת רבים חצי נחמה. לה) אם היין חדש צריך אתה לערבו ולמלאותו ביין ישן, ואם הוא ישן משתבח מעצמו. לו) היין וריח הטוב מפקחין עיני אדם. לז) היין הוא של האדון והשותה

(פסחים קיג.). בעקבתא דמשיחא הגפן תתן פריה והיין ביוקר (סוטה מט.). במה סעדת היום ביין גרדלי לה) או ביין חרדלי (שבת סג.). צרצורי של יין מונח אצלה (סנהדרין קו.).

[בגנות היין] כשבא נח ליטע הכרם בא שטן ועָמד לפניו ושאלו מה אתה עושה? השיבו כרם אני אני נוטע. א"ל השטן נעשה שותפות, אמר נח הן. מה עשה השטן הביא כבש והרגו תחת הגפן ואח"כ הביא אריה ואח"כ חזיר, והטיף דמן באותו כרם והשקהו מדמיהן, ורמז לו: האדם קודם ששתה הוא תמים ככבש, שתה כהוגן הוא גבור כארי, שתה יותר מדאי הוא כחזיר (תנחומא פ' נח). דריש ההוא גלילאה י"ג ווי"ן לט) נאמרו ביין: ו'יחל נח איש האדמה ו'יטע כרם ו'ישת מן היין ו'ישכר ו'יתגל בתוך אהלו ו'ירא חם אבי כנען וכו' (סנהדרין ע.). יין שמביא יללה לעולם, תירוש שכל המתגרה בו נעשה רש. רב כהנא אמר כתיב תירש וקרינן תירוש, זכה נעשה ראש לא זכה נעשה רש מ). דרש רבא יין ישמח לבב אנוש זכה משמחתו לא זכה משממו (יומא עו:). במלכי צדק נאמר הוציא לחם ויין, רבי אבא בר כהנא אמר כל יין שכתוב בתורה עושה רושם מא) חוץ מזה (ב"ר פמ"ג). א"ר לֵוי כל שתים ועשרים שנה שלא ראה יוסף את אחיו לא טעם טעם יין, אף הם לא טעמו יין עד שראו אותו, הה"ד וישתו וישכרו עמו (בראשית מד) עמו שתו, חוץ ממנו לא שתו (ב"ר פצ"ח סוף). אשריך ארץ שמלכך בן חורין וגו' בגבורה ולא בשתי (קהלת י) בגבורה של תורה ולא בשתיה של יין וכו', גבורת תורה היא באשרי, אבל גבורת יין היא ב„אוי", הוי גבורים לשתות יין (ישעיה ה), וכן הוא אומר למי אוי למי אבוי וגו' למאחרים על היין (משלי כג) וגו' (במד"ר פ"י). חמרא דפרוגיתא ומיא דיוסמת קפחו עשרת השבטים (שבת קמז:). יין לרשעים הנאה להם והנאה לעולם מב), לצדיקים רע להם ורע לעולם (סנהדרין עא:). רבי אומר, אומר אני כהנים אסורין לשתות יין לעולם מג), אבל מה אעשה שתקנתן קלקלתן (סנהדרין כב:). א"ר יהודה הלוי בר שלום בלשון עברי שמו יין ובלשון ארמי שמו חמר, חמר בגימטריא רמ"ח כנגד אברים שבאדם, כי היין נכנס בכל אבר ואבר והגוף מתרשל והדעת מטולטלת, נכנס היין והדעת יוצאת (תנחומא הישן שמיני ז). אשרי אדם שאינו להוט אחר היין, שכן אתה מוצא בבני יהונדב בן רכב שצוה להם אביהם ואמר להם שלא לשתות יין יכו' (שם סי' ט). כל השותה יין הרבה סוף שהוא שוכח ברמ"ח אברים שבו (ויק"ר פי"ב). יש שותה יין וטוב לו, ויש שותה יין ורע לו, ת"ח שותה וטוב לו, ע"ה שותה ורע לו (ירוש' מעשר שני פ"ד). ההוא גברא אשתטי בחמרא (מגילה יב:). כי חזית אינש דשתי חמרא ונקיט כסיה בידיה ומנמנם שאל עלויה (ב"מ פנ:). אפשר לעולם להיות בלא יין, אי אפשר להיות בלא מים (ירוש' הוריות פ"ג). מה ענבים הללו כשאתה ממרסן אתה מוציא מהן כל מה שבתוכן, כך כל מי ששותה יין הרבה סוף שמקיא את כל מה שבמעיו (ויק"ר פי"ב). אמר הקב"ה לפי שבעולם הזה היין תקלה לעולם, לעתיד לבא אני עושהו שמחה, הה"ד (יואל ג) והיה ביום ההוא יטפו ההרים עסים (ויק"ר פי"ב).

[יין ונשים] כיצד פרשה נדרשת לפניה? איש או אשה כי יפליא וגו' מה כתיב למעלה זאת תורת הקנאות (במדבר ט), וכי מה ענין זה לזה? אלא כשהם משקין את הסוטה היו אומרים לה: הרבה יין עושה, וכל ישראל עומדים שם וכו' ואומרים אוי לו לפלוני ולפלונית ששתו יין ונשתכרו ועברו עבירה ומתו, נשבע אני שאיני שותה יין לעולם, שלא יהא לי כמותו וכן הנשים אומרות וכו'. הא למדנו כל מקום שיש יין יש ערוה וכו' (במדבר רבה פ"י). אין יצר הרע מתעורר אלא מתוך היין (זהר וירא ק.). ההוא דאתי לקמי דרבי א"ל אשתך אשתי ובניך בני, א"ל רצונך שתשתה כוס של יין? שתה ופקע (שבת ל:). דרש ר' יהודה מנין שאין פוסקין יינות לאשה? שנאמר (ש"א א) ותקם חנה אחרי אכלה בשילה ואחרי שתה, שותו ולא שותת (כתובות סה.). מוסיפין לה [לאשה מינקת] יין, שהיין יפה לחלב (שם:). כוס אחד [יין] יפה לאשה, שנים ניוול הוא, שלשה תובעת בפה וכו', לא שנו אלא שאין בעלה עמה, אבל בעלה עמה לית לן בה (שם).

[חומץ] שלח לך אנשים וגו' למה הדבר דומה? לעשיר שהיה לו כרם, כשהיה רואה שהיין יפה היה אומר [לאריסיו] הכניסו את היין לביתי, וכשהיה רואה שהיין חומץ היה אומר הכניסו את היין לבתיכם. אף כך הקב"ה כשרואה הזקנים שמעשיהם כשרים קרא אותן לשמו שנאמר אספה לי שבעים איש (במדבר יא), וכשראה את המרגלים שהן עתידין לחטוא קרא אותן לשמו של משה, שלח לך אנשים (במד"ר פט"ז). א"ר נחמן בתחלה כשהיו מביאין נסכים מיהודה לא היה יינם מחמיץ עד שנותנים לתוכן שעורין, והיו קורין אותו חומץ האדומי, ועכשיו ממהר להחמיץ גם בלא שעורין (פסחים מב:).

אותו מחזיק טובה לשר המשקין. לח) אנשי שחץ אמרו כן והיא מליצה לאשה יפה או אשה מכוערת. לט) לשון ווי ווי וקריאה של צער. מ) השותה במדה ממוצעת הוא מפקח לבו בחכמה, והשותה בלי שיעור נעשה עני ע"י שכרות. מא) שיצא ממנו תקלה כמו בנת בלוט בבני אהרן, וזה היה סימן כבוד לאברהם. מב) היין מיישן הרשעים ואינם חוטאים, אבל הצדיקים נמנעים על ידו מלעסוק בתורה. מג) אפילו בזמן הזה כי במהרה יבנה בית המקדש ובעינן כהן הראוי לעבודה, אבל אינם בקיאים בעבודה עכשיו.

חומץ יפה מד) לשרב (שבת קיג.). חלא בר חמרא מה) לגבי אבא (חולין קה.). חומץ בן יין (ב"מ פג:). ע"ע אכילה ושתיה; הקזה; שכרות.

יכולת: אתמול היה [משה] עולה לרקיע כנשר, ועכשיו הוא מבקש לעבור את הירדן ואינו יכול (דברים רבה פ"ט). מאי אינו יכול לומר? אילימא חרש? (גיטין ט.). ע"ע אפשר ואי אפשר.

ילדות: תני בזמן שהולד נוצר במעי אמו שלשה הם שותפין בו, הקב"ה ואביו ואמו. אביו מזריע בו לובן שממנו הלובנים והמח והצפרנים ולובן שבעין והעצמות והגידין, אמו מזריע אודם שממנו הדמים והעור והבשר ושער ושחור שבעין, והקב"ה יתברך שמו ויתרומם זכרו, נותן בו עשרה דברים ואלו הן: רוח ונשמה וקלסתר פנים ומראית עין, ושמיעת אזנים ודבור שפתים ונשיאות ידים והילוך רגלים, וחכמה ובינה ועצה ודעת וגבורה. וכשבא שעת פטירתו הקב"ה נוטל חלקו ומניח חלק אביו ואמו לפניהם (קהלת רבה פ"ה). ינקותא כלילא דוורדא, סבותא כלילא דחלפי (שבת קנב.). עולא מגשיש מו) ארחתיה דאימיה (ב"ב ט:). הא דאבא דקטנותא מז) היא (גיטין כט:). יפה ספסוף שאכלנו בילדותנו מאפרסקין שאכלנו בזקנותנו (ירוש' פאה פ"ז ד). ע"ע ולד; זקנים ונערים; ינוקא.

יישר כח: ומנלן דהסכים הקב"ה על ידו [משה] שנאמר אשר שברת (שמות לד) יישר כחך ששיברת (שבת פז.). אמרתי לו אריה יישר כחך (יבמות קכב:). יישר חילך (ב"ר פנ"ד). אמר אפרים ספרא הלכה כר"ש, אמרוה קמיה דשבור מלכא אמר להו אפריון נמטייה לרבי שמעון (סוף ב"מ). ע"ע החזקת טובה.

ים: בשעה שברא הקב"ה את הים היה מרחיב והולך, עד שגער בו הקב"ה ויבשו, שנאמר (נחום א) גוער בים ויבשהו וכל הנהרות החריב (חגיגה יב.). כל מה שברא הקב"ה ברא [דבר] כנגדו, ברא הרים ברא גבעות, ברא ימים ברא נהרות (שם טו.). משל המן רשיעא למה הוא דומה? לעוף שעשה קן על שפת הים, ושטף הים את הקן, אמר העוף איני זז משם עד שאעשה ים יבשה ויבשה ים, מה עשה? נטל מים מן הים בפיו ושפך ליבשה, ונטל עפר מן היבשה והשליך לים. בא חבירו ועמד לו על גביו ואמר לו ביש גדא וטמיא מזלא. סוף סוף כמה את יכיל? כך אמר לו הקב"ה להמן הרשע, אי שוטה שבעולם! אני אמרתי אשמידם כביכול ולא יכולתי, שנאמר ויאמר להשמידם לולי משה בחירו עמד בפרץ להשיב חמתו מהשחית (תהלים קו), ואתה אמרת להשמיד! חייך רישך מתורם חלף רישיהון, דאינון לשזיבא ואת לצליבא (אסתר רבה פ"ו). שבעה ימים סובבים לא"י (ירוש' כלאים). כי היא על ימים יסדה, אלו שבעה ימים וארבעה נהרות שמקיפים את א"י (ב"ב עד:). ימה של טבריה בחלקו של יהודה (ב"ק פב:). לאחי נתת ארצות ולי נתת ימים ונהרות (מגילה ו.). אמר הקב"ה לנחל קישון השלם ערבונך (פסחים קיח:). הרואה מעברות הים והירדן מברך (ברכות נד.). נהרא מכיפיה מברך (שבת סה.). עמד עליו נחשול שבים לטבעו (יומא לח.). מעולם לא טבע גברא בימא דסדום (שבת קח:). יוליך הנאה לים המלח (בכורות ג:). ע"ע אוקינוס; מים; מעיין.

ימין ושמאל: ר"ש אומר כל מקום שנאמר יד אינה אלא ימין, אצבע אינה אלא ימין (מנחות י.). למדת שכל פינות שאתה פונה לא יהו אלא דרך ימין למזרח (יומא נח:). האומר „ימין" שלא אוכל ככר זה הרי זו שבועה, משום דימין גופה איקרי שבועה וכו' ומנין שאומר „שמאל" שהיא שבועה? שנאמר נשבע ה' בימינו ובזרוע עזו (נזיר ג:). הרוצה להעשיר יצפין [שמאל] והרוצה להחכים ידרים [ימין] וסימנך השלחן היה בצפון והמנורה בדרום (ב"ב כה:). כתיב וראיתי את ה' יושב על כסאו וכל צבא השמים עומד עליו מימינו ומשמאלו (מ"א כב) וכי יש ימין ושמאל למעלה? אלא המליצים עומדים בימין והמקטרגים משמאל (תנחומא שמות פי"ז). שלשה מהלכין בדרך הרב באמצע וגדול מימינו וקטן משמאלו, אהרן ישב לשמאל משה וכו' אלעזר ישב לימין משה ואיתמר לשמאל אהרן (עירובין נד:). ישראל נקראים ימין שנאמר תהי ידך על איש ימינך (תהלים פ), יצר טוב לימינו של אדם (מ"ר פכ"ג). עוה"ב נקרא ימין שהמיימינים בתורה באין שם, ועוה"ז נמשל לשמאל (מ"ר פ"נ א). ראשונים שאלו שמאל מהו שתסייע לימין? (ברכות נא.). ע"ע ידים.

ינוקא: ינוקא דלא חכים ולא טיפש (מנחות כט:). ההוא ינוקא דתני ע"ז בשית שני [בן שש שנים] בעו מיניה וכו' (ע"ז נו:). אשכחיה ר' יוחנן לינוקא דריש לקיש אמר ליה, אימא לי פסוקיך, אמר ליה עשר תעשר (דברים יד), עשר בשביל שתתעשר, א"ל מנא לך? א"ל זיל נסי, א"ל ומי שרי לנסוייה להקב"ה והכתיב לא תנסו את ה', א"ל הכי אמר ר' הושעיא חוץ מזו וכו', א"ל אי הות מטי התם להאי פסוקא לא הוית צריכנא לך ולהושעיא רבך. ותו אשכחיה ר"י לינוקא דר"ל דיתיב ואמר

מד) לקרר מחום היום. מה) חומץ בן יין, כמו רשע בן צדיק. מו) עולל ויונק המגשש דרכי אמו. מז) כשתיה

אולת אדם תסלף דרכו ועל ה' יזעף לבו (משלי יט). יתיב ר' יוחנן וקא מתמה אמר מי איכא מידי דכתיבי בכתובי ולא רמיזי באורייתא? א"ל אטו הא מי לא רמיזי, והכתיב (בראשית מב) ויצא לבם ויחרדו איש אל אחיו לאמר מה זאת עשה אלהים לנו? דל עיניה וחזא ביה מח), אתיא אמיה אפיקתיה, אמרה ליה תא מקמיה דלא ליעבד לך כדעבד לאבוך (תענית ט.).

יניקה: תינוק יונק משדי אמו (ברכות ג.). ברכי נפשי את ה' ואל תשכחי כל גמוליו (תהלים קג), א"ר אבהו שעשה לה דדים במקום בינה וכו' (ברכות י.). חיים וחסד עשית עמדי (איוב ח) בנוהג שבעולם בהמה זו דדיה במקום רחמה והולד יונק במקום בשתה, והאשה זו דדיה במקום נאה והולד יונק במקום כבודה, אין זה חיים וחסד עשית עמדי? (ויק"ר פי"ד). מה דד זה כל זמן שהתינוק ממשמש בו מוציא חלב אף ד"ת (עירובין נד:). במי אתה מוצא חמאה של תורה במי שמקיא חלב שינק משדי אמו (שם סג.). מה התינוק צריך לינוק בכל יום כך צריך אדם ליגע בתורה (ירוש' ברכות פ"ט). יותר ממה שהעגל רוצה לינק פרה רוצה להניק (פסחים קיב.). הניקה בשוק תצא (גיטין פט.). ראיתי ערבית אחת שהפשילה דדיה והניקה את בנה (כתובות עה.). בת פרעה החזירה למשה על כל המצריות ולא ינק, אמר פה שעתיד לדבר עם השכינה יינק דבר טמא? (סוטה יב.). נעשה נס בשרה נפתחו דדיה כשני מעיינות והניקה כולן (ב"מ פז.). מעשה באחד שמתה אשתו ונפתחו לו שתי דדים (שבת נג.). אנשי משמר היו מתענים על מניקות שיניקו את בניהן (תענית כז:). הלוקח חבואה מן השוק דומה לתינוק שמתה אמו ומחזירין אותו על פתחי מניקות וכו' והאוכל משלו דומה לתינוק המתגדל על שדי אמו (אדר"נ פל"א). ע"ע אם; יולדת.

יסורין: כי ברוב חכמה רוב כעס ויוסיף דעת יוסיף מכאוב (קהלת א), שמעת מימיך אומר חמור זה יוצא צינה עליו, כמה חככים [מין שחין] באין עליו?—והיכן הן יסורין מצויין? על בני אדם (ב"ר פמ"ט). רעית מימיך המור עוית עליו מט), גמל עוית עליו? אלא היכן היסורין מצויין בבני אדם (קה"ר פ"א). שלשה חייהן אינם חיים, ואחד מהן שיסורין מושלין בו (ביצה לב:). יסורין בשעה שמשגרין אותן על האדם משביעין אותן: שלא תלכו אלא ביום פלוני ולא תצאו אלא ביום פלוני ובשעה פלונית וע"י פלוני וע"י סם פלוני (ע"ז נה.). בין הדברים המביאין את היסורין הן דאגה ואנחה, ר' יהודה אזיל בתריה דרב המנונא אתנח, א"ל יסורין בעי ההוא גברא לאתויי אנפשיה? וכו' (ברכות ס.).

א"ר אלעזר כל המתלוצץ יסורין באין עליו שנאמר ועתה אל תתלוצצו פן יחזקו מוסריכם (ע"ז יח:). יסורין מורקין עונותיו של אדם (סנהדרין לט.). מכל טורח שטרח בו [חזקיה למנשה] ומכל עמל שעמל בו לא העלהו למוטב אלא יסורין שנאמר (דהי"ב ל) ובהיצר לו חלה את פני ה' אלהיו ויכנע מאד (סנהדרין קא:). א"ר יוחנן למה נמשלו ישראל לזית, לומר לך מה זית אינו מוציא שמנו אלא ע"י כתית, אף ישראל אין חוזרין למוטב אלא ע"י יסורין (מנחות נג:). אם רואה אדם שיסורין באין עליו יפשפש במעשיו (ברכות ה.). אם חיים אתה צריך יסורין אתה צריך (ויק"ר פ"ל). עד היכן תכלית יסורין נ) כל שארגו לו בגד ללבוש ואין מתקבל עליו, ואפילו נהפך לו חלוקו. וכל כך למה? דתניא דבי רבי ישמעאל כל שעברו עליו ארבעים יום בלא יסורין קיבל עולמו (ערכין טז:). מעשה ביוסי בן פכסס שעלה על רגלו נומי נא), ונכנס הרופא לחותכה. אמר לו כשתניח בו כחוט השערה הודיעני. חתכה והניח בו כחוט השערה והודיעו, קרא לחנניה בנו אמר לו חנניה בני! עד כאן היית חייב ליטפל בי מיכן ואילך צא, שאין אדם מטמא על אבר מן החי מאביו. וכשבא הדבר אצל חכמים אמרו ע"ז נאמר (קהלת ו) יש צדיק אובד בצדקו, הצדיק אובד וצדקו עמו.

[יסורין של אהבה] תנא רשב"י אומר שלש מתנות טובות נתן הקב"ה לישראל, וכולן לא נתנן אלא ע"י יסורין, ואלו הן: תורה וא"י ועוה"ב (ברכות ה:). פשפש [במעשיו] ולא מצא בידוע שיסורין של אהבה הן, שנאמר (משלי ג) כי את אשר יאהב ה' יוכיח (שם). יסורי דר"א ב"ר שמעון מאהבה באו ומאהבה הלכו, דרבי ע"י מעשה באו וע"י מעשה הלכו (ב"מ פה.). אמר לר"ע למה אתה מבעט ביסורין? (שקלים ט.). המבעט ביסורין כופלין אותן עליו (תנא דבי אליהו רבה פ"ב). הנעלבים ואינן עולבים ושמחים ביסורין עליהם נאמר ואוהביו כצאת השמש בגבורתו (שבת פח:). השמח ביסורין שבאין עליו מביא ישועה לעולם (תענית ח.). חסידים הראשונים היו מתייסרין בחולי מעיים עשרים יום קודם מיתתן (שמחות פ"ג). העוסק בתורה יסורין בדלין ממנו

קטן אמר הלכה זו, ואינה הלכה. מח) הניף גבות עיניו לראות בו ולהביט בפניו מפני שהיה חריף ביותר, ואמו חששה מפני עין הרע, כמו שעשה לאביו (עי' ב"מ פד.). מט) עוית הוא חולי שנתעוות ונתעקם ע"י וגופו רועדת (nervious). נ) שאין פחותין מהן, כל זמן שנוכל לקרותן בשם יסורין די בזה. נא) מכה שגורמת לחתוך האבר שעליו וכאשר חתך אותו הרופא לא רצה שיטמא בו בנו כי היה כהן, וסבל יסורין בשהיית חיתוך אברו כדי שלא

(ברכות ה.). התורה נקנית במ"ח דברים ואחד מהם הוא קבלת היסורין (אבות פ"ו ה.). ע"ע תשובה.

יפת תואר: מה שהתירה התורה ליקח יפת תואר במלחמה (דברים כא) לא דברה תורה אלא כנגד יצר הרע, מוטב שיאכלו ישראל בשר תמותות שחוטות ואל יאכלו בשר תמותות נבלות (קידושין כב.). דוד המלך נסיב יפת תואר והוליד ממנה תמר (סנהדרין כא.). ועוד ארבע מאות ילדים היו לדוד, וכולם בני יפת תואר היו ומגדלי בלוריות ויושבין בקרוניות של זהב (קידושין עו:). א"ל חושי הארכי לדוד מ"ט קנסיבת יפת תואר? א"ל יפת תואר רחמנא שרייה, א"ל לא דרשת סמוכין וכו' כל הנושא יפת תואר יש לו בן סורר ומורה (סנהדרין קז.). ע"ע אישות.

יציאה: ע' כניסה ויציאה

יציאת מצרים: שנו רבותינו בזכות ארבעה דברים נגאלו ישראל ממצרים: שלא שינו את שמותן, ולא שינו את לשונם, ולא גילו מסטורין [סודות] שלהם, ולא נפרצו בעריות וכו' (במד"ר פ"כ). שלא שינו את שמם שנאמר אלה משפחות הראובני אלה משפחות השמעוני (במדבר כו), כי נחתין ראובן ושמעון וכי סלקין ראובן ושמעון; ולא שינו את לשונם שהיו מספרין בלשון הקדש, שנאמר בית יעקב מעם לועז (תהלים קיד); ולא גילו מסטורין שלהם, את מוצא שהדיבור [סוד הגאולה] היה מופקד אצלם שנים עשר חדש, שנאמר ושאלה אשה משכנתה (שמות ג) ולא היה בהם איש שגילה זאת; ולא היו פרוצות בעריות, אחד היה בהם והקב"ה פרסמו, דכתיב ויצא בן אשה הישראלית והוא בן איש מצרי וגו' ושם אמו שלומית בת דברי למטה דן (ויקרא כד), הרי מי שאמר והיה העולם מעיד שלא היה בישראל אלא הוא בלבד (שוחר טוב, תהלים קיד). א"ר יהודה ב"ר אלעאי כשעמדו ישראל על הים היו השבטים מדיינים אלה עם אלה, זה אומר אני יורד תחלה, וזה אומר אני יורד תחלה, קפץ נחשון לתוך גלי הים וירד וכו', אמר הקב"ה למשה ידידי שוקע בים ואתה מתפלל? דבר אל בני ישראל ויסעו (במד"ר פי"ג). בשעה שיצאו ישראל ממצרים היו רובן בעלי מומין, למה מפני שהיו יגעים בטיט ובלבנים ועולים לראש הבנין ולראשי הדמוסין, והיה האבן או הקורה נופלת עליו וקטעה ידו או רגלו, או הטיט נכנס בעיניו והוא נסמא. כיון שבאו למדבר סיני אמר האלהים אין כבודה של תורה שאתן אותה לדור בעלי מומין, ואם אמתין עד שיעמדו אחרים הרי אני משהא במתן תורה. מה עשה האלהים? אמר למלאכים שירדו אצל ישראל וירפאו אותן וכו'

(במד"ר פ"ז א). ע"ע גאולה.

יצירה: ארבעה בני אדם נקראו יצירים, הראשון היה אדם שכן כתיב וייצר ה' אלהים את האדם (בראשית ב), השני היה יעקב שנאמר כה אמר ה' בוראך יעקב ויוצרך ישראל (ישעיה מג), השלישי היה ישעיה דכתיב כה אמר ה' יוצרי מבטן לעבד לו (שם מט), הרביעי היה ירמיה דכתיב בטרם אצרך מבטן ידעתיך (שם א), אמר לו הקב"ה רבש"ע עד שלא יצרתיך במעי אמך מניתיך להיות מתנבא על עמי וכו' (פסיקתא, ילקוט ריש ירמיה). על כרחך אתה נוצר ועל כרחך אתה חי (אבות פ"ד סוף). רב חנינא ורב אושעיא כל מעלי שבתי הוו עסקי בהלכות יצירה ומיברי להו עגלי תילתא ואכלי ליה (סנהדרין סז:). רבא ברא גברא (שם סה:). אמר ר' יהושע בן חנניה יכיל אנא ע"י ספר יצירה נב) נסיב קתיין ואבטיחין ועביד לון נג) איילין וטבין (ירוש' סנהדרין פ"ז יט). ע"ע בריאה.

יצר טוב ויצר רע: כתיב וייצר ה' אלהים את האדם (בראשית ב) בשני יודי"ן, שני יצרים ברא הקב"ה, אחד יצר טוב ואחד יצר רע (ברכות סא.). אמר רב יצר הרע דומה לזבוב ויושב בין שני מפתחי הלב שנאמר (קהלת י) זבובי מות יבאיש יביע שמן רוקח (שם). יצר הרע מאימת שולט באדם? משעת יציאה, דכתיב לפתח חטאת רובץ (סנהדרין צא:). יצר טוב נקרא ילד כי אינו מזדווג לאדם אלא מבן י"ג שנה ולמעלה וכו' ויצר הרע נקרא זקן שהוא מזדווג לו מילדותו (קה"ר פ"ד ופ"ט). י"ג שנה גדול יצר הרע מיצר טוב (אדר"נ פט"ז). מלך גדול זה יצה"ר, איש מסכן וחכם זה יצ"ט, ומלט את העיר בחכמתו זו תשובה ומעשים טובים, ואדם לא זכר את האיש המסכן ההוא, דבשעת יצר הרע לית דמדכר ליה ליצר טוב (נדרים לב:). אמר רבא בתחלה קראו [ליצה"ר] הלך, ולבסוף קראו אורח, ולבסוף קראו איש וכו' (סוכה נב:). א"ר אמי אין יצה"ר מהלך לצדדים אלא באמצע פלטיא, ובשעה שהוא רואה אדם ממשמש בעיניו מתקן בשערו, מתלא בעקיבו נד), הוא אומר הדין דידי! מאי טעמא דכתיב (משלי לו) ראיתי איש חכם בעיניו תקוה לכסיל ממנו (ב"ר פכ"ג). כך אומנתו של יצה"ר היום אומר לו [לאדם] עשה כך ולמחר אומר לו עשה כך, עד שאומר לו עבוד ע"ז והולך ועובד (שבת קה:). אין

יטמא בנו. נב) בנוסחאות חדשות מהירושלמי חסרין המלים ספר יצירה (עי' פראנק בספרו הקבלה בלשון צפרתית צד 77). נג) יכול לשנותן לאיל וצבי. נד) תולה עקבו למעלה דרך גאוה לילך עקב בצד אגודל. נה) לכן ראוי להתיר הנדר שלא יעבור עליו. נו) האיש יודיע תאותו בגלוי והאשה

יצה"ר תאב אלא נה) דבר שאסור לו (ירוש' נדרים פ"ט). הגדול מחבירו יצרו גדול הימנו (סוכה נב.). אין יצה"ר שולט אלא במאי שעיניו רואות (סוטה ח.). זה יצרו מבחוץ נו) וזו יצרה מבפנים (כתובות סד:). איזהו גבור הכובש את יצרו (אבות פ"ד).

[תקנה ליצר הרע] אמר הקב"ה בראתי יצה"ר בראתי לו תבלין, אם אתם עוסקים בתורה אין אתם נמסרים בידו (קידושין ל:). לעולם ירגיז אדם יצר טוב על יצה"ר אם נצחו מוטב ואם לאו יעסוק בתורה (ברכות ה:). אשריהם ישראל בזמן שעוסקים בתורה ובגמילות חסדים יצרם מסור בידם ואין הם מסורים ביד יצרם (ע"ז ה:). תנא דבי רבי ישמעאל אם פגע בך מנוול זה משכהו לבית המדרש (סוכה נב:). יצה"ר דומה לברזל שהטילוהו בתוך האור, כל זמן שהוא בתוך האור עושין ממנו כל כלים שירצו, אף יצה"ר אין לו תקנה אלא תורה בלבד (אבות דר"נ פט"ז). אדם בחייו הוא עבד ליצרו וליוצרו, בשעה שהוא עושה רצון יצרו הוא מכעס את יוצרו וכן להיפך (ילקוט איוב תתצו). על כן יאמרו המושלים בואו חשבון (במדבר כו) אלו המושלים ביצרם, בואו ונחשוב חשבונו של עולם (ב"ב עח.). יהי רצון שישלוט בי יצר טוב ואל ישלוט בי יצה"ר וכו' וכוף את יצרי להשתעבד לך ודבקני ביצר הטוב (ברכות ס:). ר' תנחום התפלל בכל יום: יהי רצון שתשבור עולו של יצה"ר מלבנו וכו' ומי מעכב שאור שבעיסה, גלוי וידוע לפניך שאין בנו כח לעמוד בו, יהי רצון שתכניעהו ונעשה רצונך כרצוננו בלבב שלם (ירוש' ברכות פ"ד).

[תכלית יצר הרע] ואהבת את ה' אלהיך בכל לבבך, ביצר טוב וביצר הרע (ברכות נד.). הנה טוב זה יצר טוב, והנה טוב מאד זה יצר הרע, וכי יצר הרע טוב מאד? אתמהה! אלא אילולי יצר הרע לא בנה אדם בית ולא נשא אשה ולא הוליד בנים ולא נשא ונתן בסחורה, וכן שלמה אומר (קהלת ד) כי היא קנאת איש מרעהו (ב"ר פ"ט). אברהם אבינו עשה יצה"ר טוב דכתיב ומצאת את לבבו נז) נאמן לפניך (נחמיה ט) והפשיר עמו שנאמר וכרות עמו הברית. אבל דוד לא היה יכול לעמוד בו והרגו בלבבו, מ"ט (תהלים קט) ולבי חלל בקרבי (ירוש' ברכות פ"ט). לא דברה תורה [ביפת תואר] אלא כנגד יצר הרע (קידושין כא:). שמח בחור בילדותך, עד כאן דברי יצר הרע, מכאן ואילך ודע כי על כל אלה יביאך אלהים במשפט, הם דברי יצר טוב (שבת סג:). כתיב כחומר ביד היוצר כן אתם בידי בית ישראל (ירמיה יח), לכך אע"פ שאנו חוטאים ומכעיסים לפניך אל תסתלק מעלינו, למה שאנחנו החומר ואתה יוצרנו. בא וראה היוצר הזה אם יעשה חבית ויניח בה צרור, כיון שיוציאה מן הכבשן אם יתן אדם בה משקה מנטפת היא ממקום הצרור ומאבדת את המשקה שבתוכה. מי גרם לחבית לנטף ולאבד מה שבתוכה? היוצר שהניח בה את את הצרור. כך אמרו ישראל לפני הקב"ה רבון העולם! בראת בנו יצה"ר מנעורנו שנאמר כי יצר לב האדם רע מנעוריו (בראשית ב), והוא גרם לנו לחטוא לפניך, בבקשה ממך העבירהו ממנו כדי שנהא עושים רצונך (שמ"ר פמ"ו). בייא בייא! היינו נח) דאחרביה לביתא וקליא להיכלו וקטלינהו לצדיקי ואגלייהו לישראל מארעייהו ועדיין הוא מרקד בינן (סנהדרין סד.). התענו שלשה ימים ומסרו בידם יצה"ר דע"ז, ולא יצה"ר דעבירה (יומא סט:). בעו רחמי איצרא דעבירה [זנות] אימסר בידייהו, חבשוהו תלתא יומי, איבעי בייעתא בת יומא לחולה ולא אשכחו (סנהדרין סד.). באו ונחזיק טובה לאבותינו, שאלמלא הן לא חטאו [ביצה"ר של תאוה] אנו לא באנו לעולם (ע"ז ה.). רבי חוניא בשם רבי דוסא בר טבת: שני יצרים ברא הקב"ה בעולמו, יצר ע"ז ויצר זנות, יצר ע"ז כבר נעקר ויצר זנות הוא קיים, אמר הקב"ה כל מי שהוא יכול לעמוד בזנות מעלה אני עליו כאילו עומד בשתיהן (שה"ש רבה ז). אמר דוד לפני הקב"ה גליא וידיעא קמך דאי בעיא למכפייה ליצרי הוה כייפינא, אלא אמינא דלא לימרו עבדי זני [נצח] לטריה (סנהדרין קז.). שלשה הן שתקפה יצרן עליהן ונשבעו לו: יוסף דוד ובועז (ויק"ר פכ"ג יא). אוי לי מיוצרי אוי לי מיצרי (ברכות סא.). מעשה דשבוייתא ור"ע דאשתבע ליצר ונפיק מיניה כי עמודא דנהורא (קידושין פא.). יצר תינוק ואשה תהא שמאל דוחה וימין מקרבת (נדרים מו.). ר' אילעאי אומר אם רואה אדם שיצרו מתגבר עליו ילך למקום שאין מכירין אותו וילבש שחורים ויתעטף שחורים ויעשה מה שלבו חפץ ואל יחלל שם שמים בפרהסיא (מ"ק יז.). יצר אלבשה (ב"ב טז:). בשעה שהולך אדם לחטוא השטן מרקד לפניו עד שהוא גומר העבירה, כיון שעברה עומד ומודיע (תנחומא דף רלז). יורד ומתעה עולה ומרגיז נוטל רשות ונוטל נשמה (ב"ב טז.). אין יצר הרע בבהמה (אדר"נ פט"ז). דרש ריש לקיש מאי דכתיב אל האמינו בריע אל תבטחו באלוף (מיכה ז), אם יאמר לך יצה"ר חטוא והקב"ה מוחל לך אל תאמין (חגיגה טז.). צדיקים יצר טוב שופטן, רשעים יצר הרע שופטן (ברכות סא:). ארבעה מתחרט עליהן הקב"ה שבראן ומהן יצה"ר דכתיב והסירותי את לב האבן מבשרכם ונתתי לכם לב בשר (סוכה נב:). לעתיד

מסתרת תאותה, לענין מורד ומורדת. נז) נאמר לבבו ולא לבו משמע שני לבבות ושני יצרים. נח) אוי ואבוי היצה"ר היה הסיבה לחורבן הבית ולשרפת בית המקדש וכו' והוא יצה"ר של עבודה זרה, אבל יצה"ר של זנות לא יכלו לבטל לגמרי כי אם היו עוקרים אותו לא הזדווגו גם זיווגים כשרים, וכמו שאמרו שלא יכלו למצוא ביצה שנולדה

לבוא מביאו הקב"ה ליצה"ר ושוחטו בפני הצדיקים ובפני הרשעים, צדיקים נדמה להם כהר גבוה, ורשעים נדמה להם כחוט השערה. הללו בוכין והללו בוכין, צדיקים בוכין ואומרים היאך יכולנו לכבוש הר גבוה כזה! ורשעים בוכין ואומרים היאך לא יכולנו לכבוש את חוט השערה הזה (סוכה נב.). ע"ע חטא; שטן.

יראה: ע' אימה; פחד

יראת שמים: דבר המסור ללב נאמר בו ויראת מאלהיך (קידושין לב:). כתיב ואהבת את ה' אלהיך, וכתיב את ה' אלהיך תירא—עשה מאהבה ועשה מיראה: עשה מאהבה שאם באת לשנוא דע כי אתה אוהב ואין אוהב שונא, עשה מיראה שאם באת לבעוט דע שאתה ירא ואין ירא בועט (ירוש' ברכות פ"ד). יקבל עליו עול מלכות שמים תחלה ואח"כ עול מצוות (ברכות יד:). ה' אוהב צדיקים (תהלים קמו), שאינם נחלה ואינם משפחה. את מוצא הכהנים שבית אב הם, הלוים בית אב הם, שנאמר בית אהרן ברכו את ה', בית הלוי ברכו את ה' (תהלים קטו), אם מבקש אדם להיות כהן או לוי אינו יכול, מפני שלא היה אביו כהן או לוי, אבל אם מבקש אדם להיות צדיק אפילו גוי יכול הוא להיות, לכך הוא אומר יראי ה' ברכו את ה', ולא נאמר בית יראי ה' כי אינם בית אב אלא מעצמם נתנדבו ואהבו להקב"ה, לפיכך הקב"ה אוהבם, לכך נאמר ה' אוהב צדיקים (במד"ר פ"ח). הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים—אבל לגבי משה מילתא דזוטרתא היא (ברכות לג:). כל אדם שיש עליו חן בידוע שהוא ירא שמים, שנאמר (תהלים קג) וחסד ה' מעולם ועד עולם על יראיו (סוכה מט:). חכם וירא חטא מהו? א"ל הרי זה אומן וכלי אומנתו בידו (אדר"נ פכ"ב). גדול העושה מאהבה יותר מן העושה מיראה וכו' תרי תלמידי דרבא, חד אקריין בחלמא מה רב טובך אשר צפנת ליראיך (תהלים לא), וחד אקריין ירננו ויעלצו בך אוהבי שמך (שם ה), אמר להו תרוייכו רבנן צדיקי גמירי אתון, מר מאהבה מר מיראה (סוטה לא.). אתה מוצא אדם שונה מדרש הלכות ואגדות ואם אין בו יראת שמים אין בו כלום. משל לאדם שאמר לחבירו יש לי אלף מדות של שמן ואלף של יין, א"ל חבירו יש לך אפותיקי [אוצרות] ליתן אותם בהם? אם יש לך—הכל שלך ואם לאו אין בידך כלום (שמ"ר פ"ל). אדם שיש בידו תורה ואין בו יראת שמים דומה לגזבר שמסרו לו מפתחות הפנימיות ומפתחות החיצונות לא מסרו לו, בהי עייל? (שבת לא:). כל שיראת חטאו קודמת לחכמתו חכמתו מתקיימת, וכל שחכמתו קודמת ליראת חטאו אין חכמתו מתקיימת (אבות פ"ג). אם אין יראה אין חכמה (שם פ"ג). ענוה מביאה לידי יראת חטא (ע"ז כ:). שלשה דברים שקולים זה כזה: חכמה יראה ענוה (ד"א רבה פ"א). א"ר יונתן מאי דכתיב למה זה מחיר ביד כסיל לקנות חכמה ולב אין (משלי יז)? אוי להם „לשונאיהם" של תלמידי חכמים שעוסקין בתורה ואין בהם יראת שמים (יומא עב:). משמת רבי בטלה ענוה ויראת חטא, א"ל ר' יוסף לתנא: לא תיתני ענוה דאיכא אנא, א"ל רב נחמן לתנא לא תיתני יראת חטא דאיכא אנא (סוטה מט:). כשחלה ריב"ז נכנסו תלמידיו לבקרו וכו' אמרו לו רבינו ברכנו! אמר להם יהי רצון שתהא מורא שמים עליכם כמורא ב"ו, אמרו לו תלמידיו עד כאן? אמר להו ולואי! וכו' (ברכות כח:). אמר רבא בשעה שמכניסין אדם לדין אומרים לו נשאת ונתת באמונה? קבעת עתים לתורה? וכו' ואפ"ה אי יראת ה' היא אוצרו אין, ואי לא—לא (שבת לא.). רב בתר צלותיה אמר הכי: יה"ר שתתן לנו חיים שיש בהם יראת חטא נט) וכו' שתהא בנו אהבת תורה ויראת שמים (ברכות יז.). ע"ע צדיקים.

ירושה: ירושת בנות צלפחד נתעלמה ממשה על שנטל עטרה לעצמו לומר והדבר אשר יקשה מכם תקריבון אלי (סנהדרין ח.). יורש כרעיה דאבוה הוא (עירובין עא.). הכותב את נכסיו לאחרים והניח את בניו, מה שעשוי עשוי אלא אין רוח חכמים נוחה הימנו, רשב"ג אומר אם לא היו בניו נוהגין כשורה, זכור לטוב (ב"ב קלג:). מעשה באחד שלא היו בניו נוהגין כשורה וכתב נכסיו ליונתן בן עוזיאל (שם). מאן דעסיק בתורה הוא דירות ומאן דלא עסיק בתורה לא ירות? (כתובות קח:). לא תהוי בעבורי אחסנתא [מעביר נחלה] ואפילו מברא בישא לברא טבא (שם נג.). מן דירית ס) ולא מן דבזיין ליה (שה"ש רבה פ"ד). ריש לקיש כי נח נפשיה שבק קבא דמוריקא [קב כרכום] קרא אנפשיה ועזבו לאחרים חילם (גיטין מז.). בשביל ששמעתי שנפלה לך ירושה, טול ואתה פורע (שקלים ט.). במקום ברא ברתא לא תירות—אתיהיבת ספרא אחריתי וכתיב ביה ברא וברתא כחדא ירתון (שבת קטז:). שהיו צדוקים אומרים תירש בת עם בת הבן (ב"ב קטו:). ממזר מאי לירש? (יומא סו:). הרוגי ב"ד נכסיהון ליורשין (סנהדרין מח:). הגוי יורש את אביו דבר תורה, הגר יורש את אביו מדרבנן שתקנו לירשו, שמא יחזור למרדו (קידושין יז:). השורף תבואתו של חבירו אינו מניח בן לירשו (סוטה יא.). כל שאין מניח בן לירשו הקב"ה מלא עליו עברה (ב"ב קטז.).

בו ביום. נט) ונכפלה מלת יראה, להורות על יראת חטא שהיא יראת העונש, ויראת שמים שהיא יראת הרוממות. ס) תהנה מנכסים הבאים בירושה ולא מנכסים הבאים

[ירושה רוחנית] רני עקרה לא ילדה, רבי שמואל בר נחמן אמר למה נמשלה ישראל כנקבה? מה נקבה זו נוטלת עישור נכסים מאביה ותצא, כך ירשו ישראל ארץ שבעה עממין שהוא עישור משבעים אומות (שה״ש רבה א). מעשה ברבי ינאי שהיה מהלך בדרך וראה אדם אחד שהיה משופע סא) ביותר, הזמינו לביתו האכילהו והשקהו, בדקו במקרא ולא מצאו במשנה ולא מצאו בתלמוד ולא מצאו, א״ל סב בריך! א״ל יברך ינאי בביתו. א״ל אית בך בינה לאמר מה דאנא אומר לך? א״ל אין. א״ל אמור אכיל כלבא פיתיה דינאי. קם תפסיה, א״ל ירותתי גבך ואת מונע לי. א״ל ומה ירותתך גבי? א״ל חד זמן הוינא עבר קמי בית ספרא ושמעית קלהון דמניקיא, אמרין תורה צוה לנו משה מורשה קהלת יעקב, מורשה קהלת ינאי אין כתיב כאן אלא קהלת יעקב (ויק״ר פ״ט). לא תירתון תרי גיהנם (יומא עב:). כשמת שמואל הקטן הספידוהו ר״ג הזקן וראב״ע ואמרו מלכים מתים ומניחים כתריהון לבניהם, עשירים מתים ומניחים עושר לבניהם, שמואל הקטן נטל כל החמודות שבעולם והלך לו (שמחות פ״ח). ע״ע בנים; צואה.

ירושלים: ויקרא אברהם שם המקום ההוא ה׳ יראה (בראשית כב), שם בן נח קרא אותו שלם, שנאמר (שם יד) ומלכי צדק מלך שלם. אמר הקב״ה אם אני קורא אותו „יראה" כשם שקרא אברהם, מתרעם עלי שם, ואם אני קורא אותו „שלם" מתרעם עלי אברהם, אלא אני קורא אותו ירושלם, כשם שקראו אותו שניהם: יראה—שלם=ירושלם (ב״ר פנ״ו). עמד וימודד ארץ (חבקוק ג), מדד הקב״ה כל העיירות ולא מצא עיר שיבנה בה ביהמ״ק אלא ירושלם (ויק״ר פי״ג). ארעא קדישא אמצעיתא דעלמא, ובאמצעיתא דארעא קדישא איהו ירושלם, ובאמצעיתא דירושלם איהו בית קדשי הקדשים, וכל טיבו וכל מזונא דכל ישובא תמן נחית מלעילא (זהר תרומה קנז.). מה היה בחלקו של יהודה? הר הבית הלשכות והעזרות, ומה היה בחלקו של בנימין? אולם והיכל ובית קדשי הקדשים, ורצועה היתה יוצאה מחלקו של יהודה ונכנסה בחלקו של בנימין ובה מזבח בנוי (מגילה כו.). כתוב אחד אומר (יהושע טו) ואת היבוסי יושב ירושלם לא יכלו בני יהודה להורישם, וכתוב אחד אומר (שופטים א) ואת היבוסי יושב ירושלם לא הורישו בני בנימין, שהיתה ירושלם לפנים שתי עיירות, אחת עליונה בגורל יהודה, והתחתונה בגורל בנימין וכו׳. בירושלם העליונה בנה דוד את המזבח, בירושלם התחתונה נבנה ביהמ״ק (מדרש תדשא פכ״ב).

[יופי ירושלם] עשרה קבין יופי ירדו לעולם, תשעה נטלה ירושלם ואחד כל העולם כלו (קידושין מט:). מי שלא ראה ירושלם בתפארתה לא ראה כרך נחמד מעולם (סוכה נא:). יפה נוף משוש כל הארץ, שהכל מייפין לה, היפה שלא היתה כמותה. אע״פ שנאמר (יחזקאל כז) צור את אמרת אני כלילת יופי, היא אמרה לעצמה אבל אחרים לא אמרו לה. משל הדיוט אומר לא כמה דאמרת אמך אלא כמה דאמרין מגיריא [שכנים]. אבל בציון הכל אומרים הזאת העיר שיאמרו כלילת יופי משוש כל הארץ (שוחר טוב מח). עשרה דברים נאמרו בירושלם וכו׳ ואין עושין בה אשפתות, ואין עושין בה כבשונות, ואין עושין בה גנות ופרדסאות חוץ מגנות וורדין שהיו מימות נביאים ראשונים, ואין מגדלין בה תרנגולין, ואין מלינין בה את המת (ב״ק פב:). בין עשרה נסים שנעשו לאבותינו בזמן שביהמ״ק קיים, שלא הזיק נחש ועקרב בירושלם מעולם, ולא אמר אדם לחבירו צר לי המקום שאלין בירושלם (אבות פ״ה ה). ויירא מאד ויאמר מה נורא המקום הזה (בראשית כח). מכאן אמרו כל מי שהוא מתפלל בירושלם כאילו מתפלל לפני כסא הכבוד, ששער השמים הוא שם ופתח פתוח לשמוע תפלה (שוחר טוב צא, פרקי דר״א פל״ה). תני דבי שמואל עשרים וארבע פלטיות היו בירושלם, וכל פלטיא ופלטיא עשרים וארבע מבואות, וכל מבוי ומבוי עשרים וארבע שוקים, וכל שוק ושוק עשרים וארבע שקקים [שוק קטן], וכל שקק ושקק עשרים וארבע חצרות, וכל חצר וחצר עשרים וארבעה בתים, והיתה מוציאה עם כפלים כיוצאי מצרים (איכה רבתי פ״א). ארבע מאות ושמונים בתי כנסיות היו בירושלם, מנין שנאמר מלאתי משפט (ישעיה א), מלתי כתיב [בגימטריא ת״פ], וכל אחד ואחד היה לו בית ספר למקרא ובית תלמוד למשנה (ירוש׳ מגילה פ״ג א). אריב״ל ירושלם כעיר שחוברה לה יחדו (תהלים קכב), עיר שהיא עושה כל ישראל חברים בשעה ששם עלו שבטים לרגל (ירוש׳ חגיגה פ״ג). רבתי בגוים, והלא כבר נאמר רבתי עם ומה ת״ל רבתי בגוים? אלא רבתי בדעות, רב הונא אמר בכל מקום ומדינה שהיה אחד מבני ירושלם הולך היו מציעין לו קתדרא לישב עליה כדי לשמוע חכמתו (איכה רבתי פ״א). כ״ד פותרי חלומות היו בירושלם (ברכות נה.). שוקי ירושלם עשוין להתכבד בכל יום (ב״מ כו.). כדי לעטר שוקי ירושלם בפירות (ביצה ה.). אין משכירין בתים בירושלם לפי שאינה שלהם סב), בר צדוק אומר אף לא מטות וכו׳

בעושק. סא) מצויין ונאה בבגדיו כת״ח, ולא יכול לברך ברכת המזון, א״ל אמור הכלב אכל לחם ינאי, קם ואחזו בחזקה לינאי ואמר לו ירושתי אצלך ואתה מונע לתתה לי, היא התורה מורשה קהלת יעקב השייכת לכל ישראל וגם לו חלק בה. סב) כי ירושלם לא נתחלקה לשבטים אלא שייכת לכל איש מישראל ולכל אחד חלק בה, ועשו תקנה

(יומא יב.). א"ר יוחנן כיפה של חשבונות היתה חוץ לירושלם, וכל מי שמבקש לחשוב הולך לשם, שלא יחישב בירושלם ויצטער, לפי שנקראת משוש כל הארץ (שמ"ר פנ"ב, תנחומא הישן סוף פקודי).

[קדושת ירושלם] אין ירושלם מטמא בנגעים (מגילה כו.). פעם אחת מצאו עצמות בלשכת דיר העצים ובקשו לגזור טומאה על ירושלם, עמד רבי יהושע על רגליו ואמר, לא בושה וכלימה היא לנו שנגזר טומאה על עיר אבותינו? (זבחים קיג:). עד שאתה בודק בתועבות ירושלם, צא ובדוק בתועבות אמך (מגילה כה:). מה נדה יש לה היתר, אף ירושלם יש לה תקנה (תענית כ:). א"ר לוי כל הברכות והנחמות והטובות שהקב"ה מביא על ישראל כלם מציון, תורה מציון שנאמר כי מציון תצא תורה (ישעיה ב), ברכה מציון שנאמר כי יברכך ה' מציון (תהלים קלד), חיים מציון שנאמר כי שם צוה ה' את הברכה חיים עד העולם (שם קג), ישועה מציון שנאמר (שם יד) מי יתן מציון ישועת ישראל (ויק"ר פכ"ד; שוחר טוב יד). א"ר אושעיא בקשו לגנוז כל כסף וזהב שבעולם מפני כספה וזהבה של ירושלם סג), עד שמצאו לו מקרא מן התורה שהוא מותר שנאמר (יחזקאל ז) ובאו פריצים וחיללוה (בכורות נ.). אמר רבי משום קהלה קדישא דבירושלם (ביצה יד:). כך היו נקיי הדעת שבירושלם עושין: לא היו חותמין על השטר אלא א"כ יודעין מי חותם עמהן, ולא היו יושבין בדין אא"כ יודעין מי יושב עמהן, ולא היו נכנסין בסעודה אא"כ יודעין מי מיסב עמהן (סנהדרין כג.).

[חורבן ירושלם] א"ר רחבא אר"י עצי ירושלם של קנמון היו, ובשעה שהיו מסיקין בהן ריחן נודף בכל א"י, ומשחרבה ירושלם נגנזו ולא נשתייר אלא כשעורה, ומשתכח בגנזאי דצמצמאי מלכתא (שבת סג.). ציון היא דורש אין לה (ירמיה ל), מכלל דבעיא דרישה (ר"ה ל.). בא וראה כל מה שאירע ליוסף אירע לציון וכו' (תנחומא הישן ויגש יא). פעם אחת היו ר"ג וראב"ע ור' יהושע ור"ע עולין לירושלם, כיון שהגיעו להר הצופים קרעו בגדיהם, כשהגיעו להר הבית ראו שועל שיצא מבית קה"ק, התחילו הן בוכין ור"ע מצחק. אמרו לו מקום שכתוב בו והזר הקרב יומת ועכשיו שועלים הלכו בו ולא נבכה? אמר להם לכך אני מצחק, דכתיב (ישעיה ח) ואעידה לי עדים נאמנים את אוריה הכהן ואת זכריה בן יברכיהו, תלה הכתוב נבואתו של זכריה בנבואתו של אוריה, באוריה כתיב (מיכה ג) לכן בגללכם ציון שדה תחרש וגו', בזכריה כתיב (זכריה ח) עוד ישבו זקנים וזקנות ברחובות ירושלם. עכשיו שנתקיימה נבואתו של אוריה בידוע שנבואתו של זכריה מתקיימת. בלשון הזה אמרו לו: עקיבא נחמתנו, עקיבא נחמתנו! (מכות סוף, ספרי ח"ב מג). שמחו את ירושלם וגילו בה כל אוהביה, שישו אתה משוש כל המתאבלים עליה, מכאן אמרו חכמים כל המתאבל על ירושלם זוכה ורואה בשמחתה, ושאינו מתאבל על ירושלם אינו זוכה ורואה בשמחתה (תענית ל. פסיקתא רבתי פכ"ח). אליעזר זעירא הוה סיים מסאני אוכמיה סד) וקאי בשוקי דנהרדעא. אשכחוהו דבי ריש גלותא, א"ל מאי שנא האי מסאני? אמר להו דקא מאבילנא אירושלם, אמרו ליה את חשיבת לאתאבולי אירושלם? סבור יוהרא הוה וכו' (ב"ק נט:). קסרי וירושלם, אם יאמר לך אדם חרבו שתיהן אל תאמין וכו' (מגילה ו.). א"ר שמואל בר נחמני מסורת אגדה היא שאין ירושלם נבנית עד שיתכנסו כל הגליות, ואם יאמר לך אדם שנתכנסו כל הגליות ואין ירושלם נבנית אל תאמין, שנאמר בונה ירושלם ה' בזמן סה) שנדחי ישראל יכנס (תהלים קמז) וכו' (תנחומא הישן פ' נח יז). כי נחם ה' עמו ועניו ירחם, כי נחם ה' ציון אין כתיב כאן, מפי שראתה ציון שהגליות מתכנסות וכל ישראל והשמים והארץ שמחים להם, והיא אינה נזכרת, התחילה אומרת, ותאמר ציון עזבני ה' וה' שכחני, אמר לה הקב"ה כלום יש חופה שאין לה כלה? שאי סביב עיניך וראי כלם נקבצו באו לך וגו' ותקשרים ככלה (פסיקתא רבתי פל"א). אין ירושלם נפדית אלא בצדקה (שבת קלט.).

[עתידות ירושלם] כתיב בקרבך קדוש ולא אבוא בעיר (הושע יא) לא אבוא בירושלם של מעלה עד שאבוא לירושלם של מטה דכתיב (תהלים קכה) ירושלם הבנויה כעיר שחוברה לה יחדו (תענית ה.). מאי ועל מקראיה (ישעיה ד) אמר רבה אר"י לא כירושלם של עוה"ז ירושלם של עוה"ב, ירושלם של עוה"ז כל הרוצה לעלות עולה, של עוה"ב אין עולין אלא המזומנים לה (ב"ב עה:). עתיד הקב"ה להגביה את ירושלם שלש פרסאות למעלה סו) שנאמר (זכריה יד) וראמה וישבה תחתיה וכו' אמר רבה, אמר לי ההוא סבא לדידי חזי לי ירושלם קמייתא ותלתא פרסי הויא, ושמא תאמר יש צער לעלות? ת"ל (ישעיה ס) מי אלה כעב תעופינה סז) וכיונים על

זו כדי שיתנו מקום לעולי רגלים ולא יהיו צריכים לשלם בעד מקום ללון שם. סג) בלשכות ירושלם בביהמ"ק היה כסף וזהב של הקדש שאסור לזרים, וכשבאו הגוים ולקחו הכסף והזהב ונתערבו עם זהובים אחרים יש לחוש למשתמשים בהם שלא ימעלו בקדשים. סד) מנעלים שחורים לסימן אבלות. סה) במדרש הגרסא ואח"כ נדחי ישראל יכנס והיא ראיה לסתור, וצריכין לתקן בזמן שנדחי ישראל יכנס, כמו בתלמוד אימתי בונה ירושלם ה' בזמן שנדחי ישראל יכנס, ולכן חותמין בש"ע בונה ירושלם אחר תפלת רחם על ישראל (ברכות מט.). סו) במעלה ובחשיבות במדת הרוחנית. סז) שיעלו כמו בספינה של אויר (airoplane) על

ארובותיהן (ב"ב עה:). רשב"ג אומר עתידה ירושלם שיתקבצו בתוכה כל הגוים וכל הממלכות שנאמר (ירמיה ג) ונקוו אליה כל הגוים לשם ה' (אדר"נ פל"ה סוף). ביום ההוא יהיה על מצלות סח) הסוס קדש לה' (זכריה יד), אריב"ל עתיד הקב"ה להוסיף על ירושלם אלף טפף גינאות ואלף קפל מגדלים וכו' (ב"ב עה:). עתידה ירושלם להיות מגעת עד לשער דמשק (פסיקתא דר"כ פ' רני עקרה). כתיב בנות ירושלם, א"ר יוחנן עתידה ירושלם להעשות מטרפולין סט) לכל המדינות ולהמשיך כנהר אליה כבודה, כד"א (יהושע טו) אשדוד ובנותיה וחצריה (שמ"ר פכ"ג, שה"ש רבה א). יתיב ר' יוחנן וקא דריש ושמתי כדכוד שמשותיך, עתיד הקב"ה להביא אבנים טובות ומרגליות שהן שלשים על שלשים וחוקק בהן עשר ברום עשרים ומעמידן בשערי ירושלם (ב"ב עה:). א"ר לוי עתידין תחומין של ירושלם להיות מלאים אבנים טובות ומרגליות שנים עשר על שנים עשר מיל, לפי שבעוה"ז אדם חייב לחבירו והוא אומר לו נלך ונדון אצל הדיין, פעמים עושה שלום ביניהם ופעמים שאין עושה שלום ביניהם, לפיכך לית תרין אפין נפקין מרציין. אבל לעתיד לבא, אדם חייב לחבירו והוא אומר לו נלך ונדון אצל מלך המשיח שבירושלם, וכיון שהן מגיעין להחומי ירושלם והן מוצאין אותן מלאים אבנים טובות ומרגליות, והוא נסיב תרתין מנהון, ואמר לו יתיר מן אלין אני חייב לך? והוא אומר לו אף לא כדין, יהי שרי לך, יהי שביק לך! הה"ד (תהלים קמז) השם גבולך שלום (פסיקתא דר"כ פ' עניה סוערה). ע"ע א ר ץ י ש ר א ל; ב י ת ה מ ק ד ש.

ירידה ועליה: זש"ה כי טוב אמור לך עלה הנה מהשפילך לפני נדיב אשר ראו עיניך (משלי כה), ר' תנחום אומר רחק ממקומך שנים שלשה מקומות [מושבות] שיאמרו לך עלה, ואל תעלה שלא יאמרו לך רד! (תנחומא הישן ויקרא ב). נוח לעלות לבימה וקשה לירד (ילקוט תורה תתמה). אם אומרים לי עלה לדוכן אני עולה (שבת קיח:). בתחלה כל האומר לי עלה לה אני כופתו ונותנו לפני הארי, עתה כל האומר לי לירד ממנה אני מטיל עליו קומקום של חמין (מנחות קט:). הואיל ועלית לא תרד (סנהדרין ל:). מי שעלה שלא ברשות ירד (שם יא.). מעלין בכבוד ולא מורידין (שמחות פ"ב ה). מעלין בקודש ולא מורידין (ברכות כח.). נמצא עלייה שלא לשמה (פסחים ח:). לא ירדה שכינה למטה מעשרה ע) ולא עלו משה ואהרן למרום (סוכה ה.). אין דבר טמא יורד משמים (סנהדרין נט:). היו עולין במעלה או יורדין בירידה לא יהא ישראל למטה ונכרי למעלת (ע"ז כה:). שתי תמנאות הוו אחת בירידה ואחת בעלייה (סוטה י). לא הוית מתחותיה כמסקותיה, מסקותיה ציבחר ציבחר [מעט] ומתחותיה כולא בחדא (איכה רבתי פ"ב ב). מטפס ועולה מטפס ויורד (עירובין כא.). כשיורדים יורדים עד לעפר וכשעולים עולין עד לרקיע (מגילה טז.). הני ט"ו מעלות [שיר המעלות] כנגד מי אמרן דוד? (סוכה נג.). השביע הקב"ה את ישראל שלא יעלו בחומה (כתובות קיא.). שטן יורד ומסית עולה ומקטרג (ב"ב טז.). כל היורדים לגיהנם אינם עולים (ב"מ נח:). מעלתו של עשו מעלה שכולה ירידה היא, היום הוא אפרכוס למחר סגן, למחר קומוס, למחר סרדיוט, וכן כל גדוליהם, וכן הנביא אומר אם תגביה כנשר וגו' (עבדיה א), אבל מעלות של יעקב היא מעלה שאין לה ירידה ואין קדושתו נופלת לעולם (במד"ר פט"ו). בלעם מתחלה היה נביא ולבסוף קוסם, היינו דאמרי אינשי מסגני ושילטי הואי עא) אייזן לגברי נגדי (סנהדרין קו.). הולכין ליריד עב) של גוים אע"פ שיש בה ע"ז (ע"ז יג.). ע"ע ע ו ל י ר ג ל י ם.

ירק: א"ר יצחק כל האוכל ירק קודם ארבע שעות אסור לספר הימנו, מאי טעמא משום ריחא (ברכות מד:). אנטיגינוס ורבי לא פסק משלחנם לא צנון ולא חזרת ולא קשואין לא בימות החמה ולא בימות הגשמים (שם נז:). א"ר חסדא אנא לא בעניותי אכלי ירקא ולא בעתירותי אכלי ירקא, בעניותי משום דגריר, בעתירותי דאמינא היכא דעייל ירקא ליעול בשרא וכוורי (שבת קמ:). ואמר רב הונא כל עיר שאין בה ירק אין ת"ח רשאי לדור בה (עירובין נו.). ע"ע א כ י ל ה; ב ש ר.

ישו הנוצרי: כי אתא [יהושע בן פרחיה מאלכסנדריא לירושלם] איקלע להחוא אושפיזא, קם קמייהו ביקרא שפיר, עבדי ליה יקרא טובא, יתיב משתבח כמה נאה אכסניא זו, אמר ליה [ישו הנוצרי לבן פרחיה] רבי עיניה טרוטות [עיניה של בעלת האכסניא] א"ל רשע! בכך אתה עוסק? [להסתכל באשת איש] אפיק ארבע מאה שיפוריה ושמתיה. כל יומי אתא לקמיה ולא קבליה, יומא חד הוה קא קרי ק"ש אתא לקמיה, הוה בדעתיה לקבולי, אחוי

כנפי הענגנים. סח) שיעור מרוצת הסוס עד חצי היום, ולשון מיצל הוא צל, היינו בחצות היום כשהחמה בראש כל אדם וצל הסוס הוא תחתיו. סט) דרש בנות כמו מדינות, שתהיה ירושלם ראש לכל המדינות=מטרפולין (Metropolis). ע) עשרה טפחים מן הארץ, כי דרשו בפשטות השמים שמים לה' והארץ נתן לבני אדם. עא) אשת סגנים ושרים היתה ולבסוף זינתה למושכי חבל ספינה. עב) שוק של מסחר שהתכנסו שם הסוחרים בימים מיוחדים למכור ולקנות (מעסע Fair), ונוסד בעיקרו לעבודה זרה, ולכב גנו חז"ל את יום השוק בשם יריד, כמו שהסבו ימי חגיהם

ליה בידיה, סבר מרחא דחי ליה. אזיל זקף לבינתא פלחא. א"ל חזור בך! א"ל כך מקובלני ממך, כל החוטא ומחטיא את הרבים אין מספיקין בידו לעשות תשובה עג), דאמר מר ישו כישף והסית והדיח והחטיא את ישראל (סוטה מז. סנהדרין קז:). בערב פסח תלאוהו לישו והכרוז יוצא לפניו ארבעים יום שיוצא ליסקל על שכישף והסית והדיח את ישראל, וכל מי שיודע לו זכות יבא וילמד עליו, ולא מצאו לו זכות ותלאוהו בערב פסח עד). ת"ר חמשה תלמידים היו לו לישו: מתאי נקאי נצר ובוני ותודה, אתיוהו למתי, אמר להו מתי יהרג? הכתיב (תהלים מב) מתי אבוא ואראה פני אלהים, אמרו לו אין מתי יהרג! דכתיב (שם מא) מתי ימות ואבד שמו. אתיוהו לנקאי, אמר להו נקאי יהרג? הכתיב (שמות כג) ונקי וצדיק אל יהרג. אמרו לו אין נקאי יהרג! דכתיב (תהלים י) במסתרים יהרג נקי. אתיוהו לנצר, אמר להו נצר יהרג? הכתיב (ישעיה יא) ונצר משרשיו יפרה. א"ל אין נצר יהרג! דכתיב (שם יד) ואתה השלכת מקברך כנצר נתעב. אתיוהו לבוני אמר להו בוני יהרג? הכתיב (שמות ד) בני בכורי ישראל. א"ל אין בוני יהרג! דכתיב (שם) הנה אנכי הורג את בנך בכורך. אתיוהו לתודה, אמר להו תודה יהרג? הכתיב (תהלים ק) מזמור לתודה, א"ל אין תודה יהרג! דכתיב (שם נ) זובח תודה יכבדנני (סנהדרין מג.). אונקלוס בר קלוניקוס בר אחתיה דטיטוס שרצה להתגייר העלה את בלעם בכשפים לשאול עצתו בזה, והוא יעצו ואמר לו אל תדרוש שלומם וטובתם. אח"כ העלה את ישו, א"ל ישראל מהו לאדבוקי בהו? א"ל טובתם דרוש רעתם לא תדרוש, כל הנוגע בהן כאילו נוגע בבת עינו. א"ל דיניה דהאי גברא [ישו] במאי? א"ל בצואה רותחת, דאמר מר כל המלעיג על דברי חכמים נידון בצואה רותחת, תא חזי מה בין פושעי ישראל לנביאי אומות העולם! (גיטין נו: נז.). טפש לבן של שקרנים האומרים יש לו בן להקב"ה, ומה אם בנו של אברהם כשראה שבא לשוחטו מיד צווח אל תשלח ידך אל הנער, ואילו היה לו בן היה מניחו ליהרג ולא הפך העולם לתוהו ובוהו? (אגדת בראשית הנדפס בביהמ"ד חדר ד' צד 46). לא על אינש רחיצנא ולא על בר אלהין סמיכנא אלא באלהא דשמיא (זהר ויקהל שסט.).

ישוב: ע' ארץ

ישוב הדעת: אימא ליה מלתא כי היכא דאיתותיב דעתיה (שבת נא.). דברים שמשיבין דעתו של אדם (שם פז.). שלשה דברים מיישבין דעתו של אדם (ברכות נז:). לאחר שנתיישבה דעתו של אחשורוש (מגילה יא:). ואפילו הכי לא איתותיב דעתיה (סוטה מ:). גליות של בבל שדעתן מיושבת (מנחות קי.). אמר נתיישב בדבר (גיטין סג:). ת"ח כל זמן שמזקינין דעתן מתיישבת עליהן (שבת קנב.). שבא אדם וכו' ולא נתקררה דעתו (יבמות סג.). כיון שאמר ואתנה את בריתי נתקררה דעתו (נדרים לב.). כמדומה שדעתו של אבא נטרפה, א"ל דעתו ודעת אמו נטרפה (סנהדרין סח.). ע"ע תנחומין.

ישיבה: א"ר יוסי בר חנינא מנין שישיבת ברכים קשה? שנאמר (נחמיה יא) ויברכו לכל האנשים המתנדבים לשבת בירושלם, מכאן שישיבת ברך קשה עה) מישיבת עיר (כתובות קי:). כל מקום שהוא צער אומר וישב: וישבו לאכול לחם והנה ארחת ישמעאלים (בראשית לז) וימכרו את יוסף. וישב יעקב (שם) ויביא יוסף את דבתו רעה, וישב ישראל בארץ מצרים בארץ גשן וגו' ויקרבו ימי ישראל למות (שם מז), וישב העם לאכול ושתו ויקומו לצחק וגו' ויפול מן העם ביום ההוא (שמות לג), וישב ישראל בשטים ויחל העם לזנות (במדבר כה), וישב יהודה לבטח (מ"א ה), ויקם ה' שטן לשלמה (שם יא), ואתה פותר את כלם לרעה (תנחומא וישב). מעיד אני עלי שמים וארץ שעל מדוכה זו ישב חגי הנביא (יבמות טז.). אמר לה [לחולצת] בתי עמודי, אמרה לו אמו ישיבה זו היא עמידתה (יבמות קי.). פעם אחת עברתי לפניו, אמר לי שב בני, שב! (בכורות לח:). ארשב"ג מלאכי חבלה אין להם קפיצין עו), ומ"ט (איוב א) משוט בארץ ומתהלך בה (ירוש' שבועות פ"ב). אין ישיבה בעזרה אלא למלכי בית דוד (יומא כה:). תיבו אקילקלתא דמתא מחסיא עז) ולא תיבו אפדני דפומבדיתא (הוריות יב.). מימות משה ועד רבן גמליאל ירד חולי לעולם והיו למדין תורה מיושב וכו' (מגילה כא.). כל ישיבה שאין עמה סמיכה עמידה נוחה הימנה (כתובות קיא.).

בשם „אידיהן". עג) יהושע בן פרחיה היה מאתים שנה קודם החרבן ולא היה בן דורו של ישו, אלא ודאי שכוונתם היתה על משיח שקר אחר שהיה בזמנו של ריב"פ. עד) במקום אחר נאמר כי סלקו לבן סטדא בלוד ותלאוהו בע"פ, אמרו בן פנתירא הוא ואמו מרים מגדלא שער נשיא הוי (סנהדרין סז.). וגם זה היה משיח שקר שנתלה בלוד ע"י ב"ד בזמן ר"א הגדול, אבל ישו הנוצרי צלבוהו הרומיים מפני שמרד במלכות ואמר שהוא מלך היהודים. עה) שרבים מתיישבין בכרך ודוחקים ומתקרבים הבתים זה לזה ואין שם אויר במדה מרובה, ובעיר יש גנות ופרדסים סמוכים לבתים ואוירן יפה (רש"י). עו) תוליות ברגליהם, שזה גורם הישיבה, ואם אין להם קפיצין לא יוכלו לישב. עז) טוב לשבת באשפה בעיר מחסיא מלשבת באפלטרין בפומבדיתא, כי שם ת"ח ראוים להוראה ותרבות יפה היא

[ישיבה של תורה] מימיהן של אבותינו לא פרשה ישיבה מהם, היו במצרים ישיבה עמהם שנאמר (שמות ג) לך ואספת את זקני ישראל, היו במדבר ישיבה עמהם שנאמר (במדבר א) אספה לי שבעים איש מזקני ישראל (יומא כח:). צדקה עשה הקב"ה שהקדים והגלה גלות יכניה לבבל עם החרש והמסגר וכל גבורי התורה, וירדו לבבל ועשו תרביץ לתורה, שאלולי כן היתה התורה משתכחת בגלות (תנחומא הישן תזריע יג). בעלי אסופות (קהלת יב) אלו ת"ח שיושבין אסופות אסופות ועוסקין בתורה (חגיגה ג:). רבי נהוראי אומר הוי גולה למקום תורה, ואל תאמר שהיא תבוא אחריך שחבריך יקיימוה בידך [בישיבה], ואל בינתך אל תשען [ללמוד מעצמך] (אבות פ"ד). עמל הכסילים תיגענו אשר לא ידע ללכת אל עיר, זה תלמיד שעומד במשנתו ואינו יכול להוסיף עליה, אשר לא ידע ללכת אל עיר שרבו שם לומדים שיחזור עמהם תלמודו (קה"ר פ"י). אם תבקשנו ככסף וגו' אמר ריש לקיש אם אין אדם הולך אחרי דברי תורה הם אינם באים אחריו (ילקוט שמעוני משלי ב). כי הוו מפטרי רבנן מבי רב הונא הוו פיישי אלפא ומאתן רבנן, מבי רב הונא הוו פיישי תמני מאה רבנן, רב הונא הוה דריש בתליסר אמוראי, כי הוו קיימי רבנן ממתיבתא דרב הונא ונפצי גלימייהו הוה סליק אבקא וכסי ליה יומא (כתובות קו.). א"ר אמי בישיבה הלך אחר חכמה, במסיבה אחר זקנה (ב"ב קכ.). רב"א הוי אתי ליה שלמא ממתיבתא דרקיע כל מעלי יומא דכפורי (חולין מה:). ע"ע בית המדרש.

ישמעאל: יתר הישמעאלי (דהי"ב יז) מלמד שחגר חרבו כישמעאל ואמר כל מי שאינו שומע הלכה זו ידקר בחרב, כך מקובלני מבית דינו של שמואל הרמתי: עמוני ולא עמונית מואבי ולא מואבית (יבמות עז.). תחת ישמעאל ולא תחת ארמאי (שבת מא.).

ישן: ע' **חדש וישן**

ישראל: ישראל נפיק מכלל בני נח, כיון דאיקדש אברהם איתקרו על שמיה (נדרים לא.). לא נקראו בני ישראל עד סיני (חולין קא.). כל מקום שנאמר ישראל לשון שבח הוא, העם לשון גנאי הוא (במד"ר פ' בלק). כשושנה בין החוחים (שה"ש ב) משל למלך שהיה לו פרדס נטוע שורה של תאנים ושל גפנים ושל רמונים ושל תפוחים, ומסר לארים והלך לו, לאחר ימים בא המלך והציץ בפרדס לידע מה עשה הארים, ומצאו מלא חוחין ודרדרין, הביא קצצים לקוצו, והציץ באותן החוחין וראה בהן שושנה אחת של ורד, נטלה והריח בה ושבה נפשו אליו, אמר המלך בשביל שושנה זו ינצל כל הפרדס. כך הציץ הקב"ה בעולמו לידע מה עשה האדם, ומצא דור אנוש דור המבול דור הפלגה, והביא קוצצים לקוצו, וראה בו שושנה אחת של ורד אלו ישראל, ונטלה והריחה בשעה שנתן להם עשרת הדברות ושבה נפשו אליו בשעה שאמרו נעשה ונשמע, אמר הקב"ה בשביל שושנה זו ינצל הפרדס, בזכות תורה וישראל ינצל העולם (ויק"ר פכ"ג). עד שלא הוציא הקב"ה את ישראל ממצרים הודיע להם ברמז שאין מלכות באה להם עד שלשים דור, שנאמר החדש הזה לכם ראש חדשים, החדש שלשים יום ומלכות שלכם שלשים דור, הלבנה בראשון של ניסן מתחלת להאיר, וכל שהיא הולכת מאירה עד ט"ו ימים ודיסקוס [עגול] שלה מתמלא, וממנו עד שלשים אור שלה חסר, בשלשים אינה נראית. כך ישראל ט"ו דור מן אברהם ועד שלמה, התחיל להאיר מאברהם שנאמר מי האיר ממזרח שמש יקראהו לרגליו (ישעיה מא), אחריו יצחק ויעקב יהודה פרץ חצרון רם עמינדב נחשון שלמון בועז עובד ישי דוד, כיון שבא שלמה נתמלא דיסקוס של לבנה ושלט מסוף העולם ועד סופו, ומשם התחילו המלכים פותחין והולכין. אחריו בן שלמה רחבעם, אביה אסא יהושפט יהורם אחזיהו יואש אמציה עזיה יותם אחז חזקיה מנשה יאשיהו, כיון שבא צדקיהו כתיב ביה ואת עיני צדקיהו עור (ירמיה לט) חסר אורה של לבנה (שמ"ר פט"ו). שלשה סימנים יש באומה זו: הרחמנים והביישנים וגומלי חסדים, רחמנים דכתיב ונתן לך רחמים ורחמך והרבך (דברים יב), ביישנים דכתיב בעבור תהיה יראתו על פניכם (שמות כ), גומלי חסדים דכתיב למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו וגו' (בראשית ח). כל שיש בו שלשה סימנים הללו ראוי להדבק באומה זו (יבמות עט.). הם מאמינים בני מאמינים (שבת צז.). בעשרה מקומות נקראו ישראל כלה, ששה בשיר השירים (ד) וארבעה בנביאים (ישעיה מט, סא, סב, ירמיה ז, שה"ש רבה פ"ד פסוק מה יפו). א"ר חיננא בר פפא חזרנו על כל המקרא ולא מצאנו שנקראו ישראל ציון אלא זה (ישעיה נא) ולאמר לציון עמי אתה (ירוש' תענית פ"ד). למה הדבר דומה, למי שהיה יודע שלש אומניות זהבי ויוצר וזגגי, כל מי שהיה מחבב את בנו היה קורא אותו בנו של זהבי, וכל מי שהוא שונאו קורא אותו בנו של זגגי. כך משה שהיה אוהב את ישראל משלם בכוכבים שנאמר והנכם היום ככוכבי השמים לרוב (דברים א), בלעם שהיה שונא אותם משלם בעפר שנאמר מי מנה עפר יעקב (במדבר כג) אבל הושע שהיה בינוני לא אוהב ולא שונא משלם בחול שנאמר והיה מספר בני ישראל כחול הים (במד"ר פ"ב). חביבין ישראל שנקראו בנים, חיבה יתירה נודעת להם שנקראו בנים למקום שנאמר בנים אתם לה' אלהיכם (אבות פ"ג) א"ר יודן בא וראה כמה חיבב הקב"ה את ישראל שמזכירן חמש פעמים בפסוק אחד

שנאמר (במדבר ח) ואתנה את הלוים נתונים וגו' (ויק"ר פ"ב). חביבין ישראל לפני הקב"ה יותר ממלאכי השרת (חולין צא:). ר"ש אומר כל ישראל בני מלכים הם, ר"ע אומר כל ישראל ראוין לאותה עח) איצטלא (ב"מ קיג:). הנח להם לישראל אם אין נביאים הן, בני נביאים הן (פסחים סו.). איפרא הורמיז אמיה דשבור מלכא, אמרה כמה חכימי יהודאי! ועוד אמרה: יהודאי! בתווני דלבא עט) יתביתו (נדה כ:). אשריכם ישראל! שכולכם חכמים גדולים אתם מגדולכם ועד קטנכם (עירובין נג:). וידגו לרוב בקרב הארץ (פ' ויחי) מה הדגים הללו גדלים במים, וכיון שירדה טפה אחת מלמעלה מקבלין אותה בצמאון כמו שלא טעמו טעם מים מימיהן, כך הן ישראל גדלים במים זו תורה, כיון שהן שומעין דבר חדש מן התורה הן מקבלין אותו בצמאון כמו שלא טעמו דבר תורה מימיהן (ב"ר פצ"ז). אומה זו כחיה משולה (בראשית מט) יהודה גור אריה, דן נחש, נפתלי אילה שלוחה, יששכר חמור גרם, יוסף בכור שור, בנימין זאב יטרף, וכתיב (יחזקאל יט) מה אמך לביא בין אריות רבצה (סוטה יא:). אומה זו משולה לעפר ומשולה לכוכבים, כשהן יורדין יורדין עד עפר, וכשהן עולין עולין עד לכוכבים (מגילה טז.). מלכות באה ומלכות הולכת וישראל לעולם קיימים (ברייתא דפרק השלום). כי כארבע רוחות השמים פרשתי אתכם (זכריה ב) מאי קאמר? אילימא דבדרתהון בארבע רוחות? — לארבע רוחות מיבעי ליה! אלא כשם שאי אפשר לעולם בלא רוחות, כך אי אפשר לעולם בלא ישראל (ע"ז י:). כתיב חיצי אכלה בם (דברים לב), חיצי כלין והן אינן כלין, שנאמר (מלאכי ג) כי אני ה' לא שניתי ואתם בני יעקב לא כליתם (סוטה ט.). התורה חסה על ממונם של ישראל (ר"ה כז.). כל המאבד נפש אחת מישראל מעלה עליו הכתוב כאילו איבד עולם מלא, וכל המקיים נפש אחת מישראל כאילו קיים עולם מלא (סנהדרין לז.).

[ישראל משולים] כתיב גפן ממצרים תסיע (תהלים פ) מה הגפן הזו נמוכה מכל האילנות ושולטות בכל האילנות, כך הם ישראל נראים כאילו שפלים בעולם הזה, אבל לעתיד לבא הן עתידין למשול מסוף העולם ועד סופו, הה"ד ויוסף הוא השליט (בראשית מב), ויצא שם דוד בכל הארצות, ושלמה היה מושל בכל המלכיות, כי גדול מרדכי בבית המלך וכו' (ויק"ר פל"ו). למה נמשלו ישראל לזית? מה זית אין עליו נושרין לא בימות החמה ולא בימות הגשמים, אף ישראל אין להם בטלה עולמית (מנחות נג:). זית רענן יפה פרי תואר קרא ה' שמך (ירמיה יא), מה ראה ירמיה למשול ישראל בזית? אלא כל המשקין מתערבים זה בזה והשמן אינו מתערב אלא עומד, כך ישראל אינן מתערבין עם האומות שנאמר לא תתחתן בם (דברים ז). ד"א כל המשקין אדם מערב בהם ואינו יודע איזה תחתון ואיזה עליון, אבל השמן אפילו אתה מערבו בכל המשקין שבעולם הוא נתון למעלה מהם, כך ישראל בשעה שהן עושין רצונו של מקום הם נצבים למעלה מהאומות, שנאמר (דברים כח) ונתנך ה' אלהיך עליון (שמ"ר פל"ו). א"ר בא בר אחא אין את יכול לעמוד על אופיא פ) של אומה הזאת [ישראל], נתבעין לעגל ונותנין, נתבעין למשכן ונותנין (ירוש' שקלים פ"א א). שלשה עזין הם ישראל באומות כלב בחיות תרנגול בעופות. תנא משמיה דר"מ מפני מה נתנה תורה לישראל מפני שהן עזין פא). אלמלא לא נתנה תורה לישראל אין כל אומה ולשון יכולין לעמוד בפניהם (ביצה כה:). אמר רב יקים שלשה חצופין [עזין] הם, חצוף בחיה כלב, בעוף תרנגול, באומות ישראל. א"ר יצחק בר רדיפא אתה סבור שהוא לגנאי ואינו אלא לשבחן — או יהודי או צלוב פב). א"ר אבין עד עכשיו קורין את ישראל בחו"ל האומה של קשה עורף (שמ"ר פמ"ב סוף). כנסת ישראל נמשלה ליונה, מה יונה אינה ניצולת אלא בכנפיה אף ישראל אין ניצולין אלא במצות (ברכות נג:). למה נמשלו ישראל לתפוח? לומר לך מה תפוח זה פריו קודם לעליו אף ישראל הקדימו נעשה לנשמע (שבת פח.). מה תמר זה אין לו אלא לב אחד, אף ישראל אין להם אלא לב אחד לאביהן שבשמים (סוכה מה:). מה כושי משונה בעורו אף ישראל משונים במעשיהם (מ"ק טז:).

[ישראל חוטאים ונענשים] ראוין היו ישראל ליעשות להם נס בימי עזרא כדרך שנעשה להם בימי יהושע בן נון, אלא שגרם החטא (ברכות ד.). שה פזורה ישראל (ירמיה נ) נמשלו ישראל לשה, מה שה הזה לוקה על ראשו או באחד מאבריו וכל אבריו מרגישים, כך הן ישראל אחד מהם חוטא וכולן מרגישים, הה"ד (במדבר יז) האיש אחד יחטא ועל כל העדה תקצוף (ויק"ר פ"ד). לא דיין לישראל שחוטאין לפני אלא שמטריחין אותי לידע איזו גזירה קשה אביא עליהן (שבת קמה:). כתיב חטא ישראל (יהושע ז) אע"פ שחטא ישראל הוא (סנהדרין מד.). אריב"ל אפילו מחיצה של ברזל אינה מפסקת בין ישראל לאביהם שבשמים (פסחים פה:). אמר ריש לקיש אין הקב"ה מכה את ישראל אא"כ בורא להם רפואה תחלה, שנאמר (הושע ז) כרפאי לישראל ונגלה עון אפרים (מגילה יג:). צדקה עשה הקב"ה עם ישראל שפזרן לבין האומות (פסחים פז:). עמא

בהם. עח) איצטלא בת מאה מנה. עט) בחדרי הלב אתם יושבים, כלומר כל חכמה מצויה בכם. פ) דעתם ומנהגם ומדותיהם (character). פא) קשה עורף וקשים להנצח, אך התורה שמתששת כח הרפה אותם. פב) שצריך להיות

פזיזא דקדמיתו פומייכו לאודנייכו פג) אכתי בפחזותייכו קיימיתו וכו׳ (שבת פח.). עמא דאהדרינהו מריה לאפיה מיניה (חגיגה ה:). עמא דחלין ליה מריה מיניה וכו׳ (יבמות קכ:). כשושנה בין החוחים, רבי חנינא פתר קריא בשעבוד מלכיות, מה שושנה זו כשהיא נתונה בין החוחים, רוח צפונית יוצאה ומטה אותה כלפי דרום והחוח עוקצה, רוח דרומית יוצאה ומטה אותה כלפי צפון והחוח עוקצה, אעפ"כ לבה מכוון כלפי מעלה. כך הן ישראל אע"פ שהן נגבין ארנוניות ואנגריות [מסים שונים] לבן מכוין כלפי אביהם שבשמים (ויק"ר פכ"ג). ישראל בזמן הזה אינם יכולים לקבל לא רוב טובה ולא רוב פורעניות (יבמות מז:). בזמן שישראל עושין רצונו של מקום מלאכתן נעשית ע"י אחרים (ברכות לה.). יאה עניותא לישראל כי ברזא סומקא לסוסיא חיורא (חגיגה ט:). אין מזל לישראל (שבת קנו.). כשמאורות לוקין סימן רע לישראל מפני שמלומדין במכות (סוכה כט.). אלו הן נוראותיו, שאלמלא מוראו של הקב"ה היאך אומה אחת יכולה להתקיים בין שבעים אומות (יומא סט:). לא חצופא אימרתא דרעיא בין שבעין דובין? בחיליה דרעיא הוא רעיא, אילולא חיליה דרעיא לא הוי רעי לה בין שבעין דובין, והוא משזיב לה מכלהון (ילקוט שופטים תתקכז). גדולה היא הכבשה שעומדת בין שבעים זאבים, גדול הוא הרועה שמצילה ושוברה לפניהם (תנחומא תולדות לד:). בית ישראל שהן כרמו של הקב"ה אל תציץ בו, ואם הצצת בו אל תרד לתוכו, ואם ירדת לתוכו אל תהנה ממנו, ואם נהנית אל תאכל מפירותיו (תנא דבי אליהו רבה פ"ז).

[עתידות ישראל] משל לעץ נאה שהיה נתון בבית המרחץ והיו הכל פוסעין עליו ודשין בו, לאחר ימים שלח המלך פרוטומו [עושה פסל] שלו לאותה מדינה שיעשה לו איקונין ולא מצא עץ טוב חוץ מאותו שהיה במרחץ, ותקנו כראוי ועשה הצייר את האוקונין עליו והעמידה בתוך הפלטין. בא השלטון של המדינה וכרע לפניו וכן הדוכים והאפרכוס וכל העם. אמרו להן אותן האומנין, אתמול הייתם מדיישין את העץ הזה במרחץ ועכשיו אתם משתחוים לפניו? אמרו להם אין אנו כורעים לעץ אלא בשביל פרוטימא [צורתו] של מלך שהיא חקוקה עליו. כך אומרים המלכים, עד עכשיו היינו עושים בישראל מה שאי אפשר שנאמר לבזה נפש ולמתעב גוי לעבד מושלים (ישעיה מט), ועכשיו לישראל אנו משתחוים? אמר להם הקב"ה הן! בשביל שמי שכתוב עליהם שנאמר (שם) למען ה׳ אשר נאמן קדש ישראל ויבחרך (שמ"ר פט"ו). ישראל בעוה"ז הם משולים בעפר שנאמר והיה זרעך כעפר הארץ (בראשית כח), מה עפר הארץ עשוי דייש לכל באי עולם, כך ישראל עשוים דייש לכל אומות העולם, שנאמר (מ"ב יג) אך לא סרו מחטאת בית ירבעם וגו׳ כי אבדם מלך ארם וישימם כעפר לדוש וכו׳ לימות המשיח הם משולים לחול הים, שנאמר (הושע א) והיה מספר בני ישראל כחול הים, מה דרכו של חול מקהה שינים, כך ישראל לימות המשיח מכלין כל האומות וכו׳ שנאמר (ירמיה ב) כל אוכליו יאשמו רעה תבוא עליהם. לעתיד לבא משולים ככוכבים, מה הכוכבים מזהירים בכל הרקיע, כך ישראל מזהירים שנאמר (דניאל יב) והמשכילים יזהירו כזוהר הרקיע (במדבר רבה פ"ב). כל ישראל יש להם חלק לעוה"ב (סנהדרין צ.). לא מצא הקב"ה כלי מחזיק ברכה לישראל אלא השלום (עוקצין פ"ג סוף). ע"ע גרים; שכינה.

ישראל ואומות העולם: כתיב כי אתה תאיר נרי (תהלים יח), אמרו ישראל לפני הקב"ה, רבש"ע! אתה אומר שנאיר לפניך [את המנורה] ואתה הוא אורו של עולם! אמר להם הקב"ה לא שאני צריך לכם, אלא שתאירו לי כדרך שהארתי לכם [בענן האש], למה? לעלות אתכם בפני האומות שיהיו אומרים ראו היאך ישראל מאירין למי שהוא מאיר לכל העולם (במד"ר פט"ו). ה׳ מסיני בא וזרח משעיר למו (דברים לג), וכתיב אלוה מתימן יבא הופיע מהר פארן (חבקוק ג), מאי בעי בשעיר ומאי בעי בפארן? א"ר יוחנן מלמד שהחזירה [התורה] הקב"ה על כל אומה ולשון ולא קבלוה עד שבא אצל ישראל וקבלוה (ע"ז ב:). סיני שירדה שנאה משם לאו"ה (שבת פט.). מצות שישראל עושין טורפים על פניהם של או"ה (ע"ז ד:). מי איכא מידי דלישראל לא אסר ולגוי אסור? (סנהדרין נט.). ותרא האתון את מלאך ה׳ וחרבו שלופה בידו וכו׳ כך אמרה לו: הפה ניתן ליעקב שנאמר הקול קול יעקב והידים ידי עשו, וכתיב על חרבך תחיה (בראשית כז), והאומות כולן בחרב חייהם, ואתה תחליף אמונתך ותבא אלי בשלהן [הפה], אף אני אבא אליך בשלך לכן כתיב וחרבו שלופה בידו (במד"ר פ"כ). צדקה תרומם גוי וחסד לאומים חטאת (משלי יד), צדקה תרומם גוי אלו ישראל וחסד לאומים חטאת, כל צדקה וחסד שאו"ה עושין חטא הוא להם שאין עושין אלא להתגדל בו (ב"ב י:). הגוים בזמן התלמוד היו מחוסרי אמונה, ועליהם נאמר בני נכר אשר פיהם דבר שוא וימינם ימין שקר (תהלים קמ), ההפך ממדת ישראל שנאמר בהם שארית ישראל לא יעשו עולה ולא ידברו כזב ולא ימצא בפיהם לשון תרמית (צפניה ג) וישראל קיימו בדיבורייהו (בכורות יג:). או"ה אוכלין ושותין מתחילין בדברי תפלות וכו׳ (מגילה יב). בזוי אתה מאד שאין להם לא כתב ולא לשון (ע"ז י.). מוטב

עז כנמר למסור עצמו על קידוש השם. פג) מה שאמר ההוא מין לרבא לגנותם כי אמרו נעשה קודם נשמע, והיו

להיות שפחה לאומה זו [ישראל] ולא גבירה לאומה אחרת (סנהדרין צט:). כל גדולה שנטלו ישראל, את מוצא שנטלו האומות. כיוצא בה העמיד משה לישראל ובלעם לאו"ה, ראה מה בין נביאי ישראל לנביאי או"ה, נביאי ישראל מזהירין את ישראל מן העבירות, שנאמר ואתה בן אדם צופה נתתיך (יחזקאל ג) ונביא שעמד מן הגוים [בלעם] העמיד פרצה [זנות עם בנות מואב] לאבד את הבריות מן העולם (במד"ר פ"כ. או"ה נקראו נכרים לפני הקב"ה, וישראל נקראו קרובים, הה"ד (תהלים קמח) לבני ישראל עם קרובו. והקב"ה נקרא קרוב לישראל, הה"ד (שם) קרוב ה' לכל קוראיו לכל אשר יקראוהו באמת וכו' ואדם שרוצה לשלוח יד בקרוביו ובבניו של הקב"ה איך ימלט? (אסתר רבה פ"ו).

[חסידי אומות העולם] אם הרגלת לשונך לדבר באחיך שאינו בן אומתך, סוף בבן אומתך תתן דופי (דברים רבה פ"ו). כתיב תשב באחיך תדבר, בבן אמך תתן דופי (תהלים נ). אם דברת בעשו שהוא אחיך סופך לדבר בבן אומתך (תנחומא פקודי ז). שבעים פרים [בחג] כנגד שבעים אומות (סוכה נה:). כי חק לישראל הוא, לאו"ה מנין וכו' (ר"ה ח:). יפת אלהים ליפת וישכון באהלי שם יפיפותו של יפת באהלי שם (מגילה ט:). שטנא בתרי אומא לא שליט (שבת לב.). אומה זו מן שמים המליכוה (ע"ז יח.). השביע הקב"ה לישראל שלא ימרדו באו"ה (כתובות קיא.). עיר שיש בה גוים וישראל מעמידין גבאי ישראל וגבאי גוים, וגובין משל ישראל ומשל גוים, ומפרנסין עניי ישראל ועניי גוים, ומבקרין חולי ישראל וחולי גוים, וקוברין מתי ישראל ומתי גוים, ומנחמין אבילי ישראל ואבילי גוים, ומכבסין כלי ישראל וכלי גוים מפני דרכי שלום (ירוש' גיטין פ"ה ט). רבי אבא בר זימנא הוה מחייט גבי חד ארמאי ברומי, אייתי ליה בשר נבלה, א"ל אי בעית קטיל יתי דלא אכילנא, א"ל מאן הגיד לך דאילו אכלתיה הוי קטילנא לך—או יהודי או ארמאה (ירוש' סנהדרין פ"ג ו).

[ישראל בגולה] אמר ריב"ז אשריכם ישראל! בזמן שעושין רצונו של מקום אין כל אומה ולשון שולטת בהם, ובזמן שאין עושין רצונו של מקום מוסרן ביד אומה שפלה, ולא ביד אומה שפלה לבד אלא ביד בהמתן של אומה שפלה (כתובות סו:). שלא יאמרו ביד אומה שפלה מסר הקב"ה לבניו (חגיגה יג:). רבה בר חנינא אמר לא היו ראוין או"ה שיהיה בהם דווים וסכופין [סגופין], ולמה יש בהם דווים וסכופין? אלא שלא יהיו מונין את ישראל ואומרים להם אומה של דווים וסכופין אתם וכו' לא אומה של מצורעים אתם? ע"ש חרפת נבל אל תשימני (תהלים לט) וכו' (ב"ר פפ"ח א). אל תראוני שאני שחרחורת, אמר רבי יצחק מעשה בקרתנית אחת שהיה לה שפחה כושית, וירדה למלאות כדה מן המעיין היא וחברתה, אמרה לחברתה, חברתי! למחר אדוני מגרש את אשתו ונוטלני לאשה, אמרה לה למה?—בשביל שראה ידיה מפוחמות. אמרה לה אי שוטה שבעולם! ישמעו אזניך מה שפיך מדבר! ומה אם אשתו שהיא חביבה עליו ביותר את אומרת מפני שראה ידיה מפוחמות שעה אחת רוצה לגרשה, את שכולך מפוחמת ושחורה ממעי אמך כל ימיך על אחת כו"כ! כך לפי שאו"ה מונין לישראל ואומרים: אומה זו המירה את כבודה, אומרים להם ישראל: ומה אם אנו לפי שעה כך נתחייבנו, אתם על אחת כו"כ (שה"ש רבה א). כתיב וריב לה' עם יהודה ולפקוד על יעקב (הושע יב), שמחו או"ה ואמרו, היאך אלו יכולין להתוכח עם בוראן? עכשיו הוא מכלה את כולן מן העולם! מיד הפך להם לטובה, הה"ד בבטן עקב את אחיו (שם). א"ר יודן ב"ר שמעון משל לאשה אלמנה שקובלת על בנה לדיין, כיון דחמית דיינא דיתיב ודיין בנור ובזפת ובמגלבין [במקלות], אמרה אין אנא מודענא סורחנא דהדין ברי להדין דיינא, כדון הוא נטיל ליה, דרכת [המתינה] עד דחסל דיינא. כיון דחסל אמר לה הדין בריך מה סרח עליך? אמרה לו מרי! כדהוה במעי הוה מבעט, אמר לה כדין [כעת] הוא עביד לך כלום? אמרה לו לא, א"ל זיל לך! דלית בהדא מלתא סורחן כלום. כך כיון שראה הקב"ה שאו"ה שמחין הפך להם לטובה שנאמר בבטן עקב את אחיו (ויק"ר פכ"ז). כי אני ה' לא שניתי ואתם בני יעקב לא כליתם (מלאכי ג), אני ה' לא שניתי לא הכיתי לאומה ושניתי לה פר), ואתם בני יעקב לא כליתם היינו דכתיב חצי אכלה בם, חצי כלין והן אינן כלין (סוטה ט.). אדריינוס קיסר אמר לר' יהושע בן חנניה, גדולה היא הכבשה שעומדת בין שבעים זאבים, א"ל גדול הוא הרועה שמצילה ושוברן לפניה, הה"ד (ישעיה נד) כל כלי יוצר עליך לא יצליח (אסתר רבה פ"ו).

[עתידות ישראל] ואבדיל אתכם מן העמים (ויקרא כ), ראה מדותיו של הקב"ה, אילו היה כתיב ואבדיל העמים מכם, לא היה תקוה לגוים ולא היה גר מתגייר מהם כיצד אדם שיש לפניו תאנים, אם בורר הרעות מן היפות אין סופו לחזור על הרעות, אבל אם בורר הטובות, אם הוא מבקש אח"כ לברור מן הרעות [הנשארות] בורר פה), ובזה נתן רמז לגוים למי שמבקש להתגייר (תנחומא הישן ויצא כב). א"ר הושעיא, אמר לי זקן אחד: אומר לך דבר טוב של מדרש, וכשתהא דורשו אמור אותו משמי, עתיד עשו להחזיר ליעקב כל מה שנטל מיעקב שנאמר

צריכים מקודם לשמוע אם יכולין לקבל. פר) כי אבדו מן העולם בפעם הראשונה. פה) כמו הבורר א"ל מתוך

מלכי תרשיש ואיים מנחה ישיבו (תהלים עב), מנחה יביאו אין כתיב כאן אלא מנחה ישיבו, ומה אם מחזיר מה שנתן לו מדעתו ודחק עליו מה שלא רצה ליטול שנאמר ויפצר בו ויקח, דברים שנטלו מישראל באונס על אחת כו"כ, באותה שעה הודיתו לו (תנחומא הישן וישלח יא, ילקוט תהלים תתו). א"ר לוי משל לנפח שהיה באמצע פלטיא ופתח בנו זהבי פתוח כנגדו, וראה חבילות חבילות של קוצים נכנסו למדינה, אמר אנה יכנסו כל החבילות הללו? והיה שם פקח אחד א"ל מאלו אתה מתיירא? גץ אחד יוצא משלך וגץ אחד משל בנך ואתה שורפן. כך כיון שראה יעקב אבינו את עשו ואלופיו נתיירא, א"ל הקב"ה מאלו אתה מתיירא? גץ אחד משלך וגץ אחד משל בנך ואתה שורפן כולן, הה"ד (עובדיה א) והיה בית יעקב אש ובית יוסף להבה וגו' (ב"ר פפ"ד). וישא משלו ויאמר אוי מי יחיה משומו אל (במדבר כד), א"ר יוחנן אוי לה לאומה שתמצא בשעה שהקב"ה עושה פדיון לבניו! מי מטיל כסותו בין לביא ללביאה בשעה שנזקקין זה עם זה?! (סנהדרין קו.). ע"ע ג ו י ם.

יתום: יתום שבא לישא [אשה] שוכרין לו בית ומציעין לו מטה וכל כלי תשמישו ואח"כ משיאין לו אשה, שנאמר די מחסורו אשר יחסר לו (דברים טו), די מחסורו זה הבית, אשר יחסר לו זה מטה ושלחן, לו זו אשה וכן הוא אומר אעשה לו עזר כנגדו (כתובות סז:). יתום ויתומה שבאו לינשא משיאין את היתומה תחלה ואח"כ את היתום (שם). נכסי יתומים הרי הן כהקדש (גיטין נב.). מעשה דאבוה דשמואל בזוזי דיתמי (ברכות יח:). שכר יתומין אין בהם סימן ברכה (פסחים נ.). במאי עסקיתו [צדקה] ביתום ויתומה (תענית כ.). עושה צדקה בכל עת זה המגדל יתום ויתומה (כתובות נ.). המגדל יתום בתוך ביתו כאילו ילדו (מגילה יג.). איוב היה גוזל שדה מיתומים ומשביחה ומחזירה (ב"ב טז.). משום דיתמי נינהו ספינא להו איסורא? (ב"מ ע.). אין דור יתום שראב"ע שרוי בתוכו (חגיגה ג:). פיישו ארבע מאה רבנן וקרו לנפשייהו יתמי (כתובות קו.). העולם יתום (סנהדרין צז:). ע"ע א ל מ נ ה.

יתוש: שב שני אימרא בקתא מבקא פו), דאמרה ליה חזיתיה לבר מחוזא ו׳סחא במיא וסליק ואיכרך בסדינין ואותבית עליה ומצית מיניה ולא הודעת לי (חולין נח:). יתוש של טיטוס, נקטינן פיו של נחשת וצפרניו של ברזל (גיטין נו:). ע"ע ט י ט ו ס.

יתרון: ע' חסרון

הפסולת ולא הפסולת מתוך האוכל. פו) שבע שנים התגברה אשת היתוש מאישה, כי התאוננה עליו שראתה בן מחוזא (שהוא שמן בשר) כאשר עלה מן הרחצה ונתעטף בסדין, והוא ישב עליו ומצץ דמו ולא הודיע לה מזה כדי שתוכל להשתתף עמו במציצה.

כ

כאב: כל כאב ולא כאב לב (שבת יא.). לכאב מעי (גיטין סט:). המאריך בתפלתו בא לכאב לב (ברכות לב:). הרגיל בקצח אינו בא לכאב לב (שם מ.). כאב על כאב, תוספת על בית מליא (ב"ר סוף תולדות, ילקוט תולדות קיו). ראויה היתה בת שבע לדוד וכו' אלא שבאה אליו במכאוב (סנהדרין קז.). ע"ע ח ו ל י.

כָּבֵד: זכרותא א) דדמא כבדא (בכורות נה.). הכבד אוסרת ואינו נאסרת מפני שהיא פולטת ואינה בולעת (תרומות פ"י יא). ניטל הכבד ולא נשתייר ממנו כלום טרפה (חולין מב:). ע"ע ד ם.

כבוד: שאו שערים ראשיכם ויבא מלך הכבוד, א"ר סימון למה נקרא שמו של הקב"ה מלך הכבוד? המלך שהוא חולק מכבודו ליראיו, מלך ב"ו אין רוכבין על סוסו ואין יושבין על כסאו. ואין משתמשין בשרביטו ואין לובשין לבושו, אבל הקב"ה אינו כן, דכתיב בסופה וסערה דרכו (נחום א), ונתנו לאליהו שנאמר ויעל אליהו בסערה השמים (מ"ב ב), וכתיב וישב שלמה על כסא ה' (דהי"א כט) וכו' (במד"ר פיד). כל המרבה כבוד שמים וממעט כבוד עצמו, כבוד

א) עיקר חיות האדם הוא הכבד שהוא עיקר [illegible]

שמים מתרבה וכבודו מתרבה; כל הממעט כבוד שמים ומרבה כבוד עצמו, כבוד שמים במקומו מונח וכבודו מתמעט (במד"ר פ"ד). איזהו מכובד המכבד את הבריות שנאמר (ש"א ב) כי מכבדי אכבד ובוזי יקלו (אבות פ"ד). ר"א אומר יהי כבוד חבירך חביב עליך כשלך (אבות פ"ב). לא נתכבדתי בקלון חבירי (מגילה כח.). לעולם יהיו בני אדם חשודים לפניך כלסטים והוי מכבדן כר"ג (ד"א פ"א). רבי מכבד עשירים (עירובין סו.). שנא את המכבדך [יותר מדאי] (ד"א זוטא פ"ט). אין מכבדין לא בדרכים וכו' (ברכות מו:). אין מכבדין אלא בפתח שיש בה מזוזה (שם מז.). רבי קרי למאניה מכבדותי (שבת קיג:). חיים של עושר וכבוד (ברכות טז:). כל המכבד את התורה גופו מכובד על הבריות, וכל המחלל את התורה גופו מחולל על הבריות (אבות פ"ד). עשה דכבוד תורה עדיף (כתובות קו.). וכבוד גדול עשו לו במותו שהושיבו ישיבה על קברו (ב"ק טז:). כבוד גדול חלק הקב"ה למרים באותה שעה (זבחים קב.). משמת רבן גמליאל בטל כבוד התורה (מגילה כא.). מי שלא ראה דיפלוסמין וכו' לא ראה בכבודן של ישראל (סוכה נא:). ויאושר בארץ שיהיו הכל מתכבדין בו (נדרים מ.). למוד מאהבה וסוף הכבוד לבא (שם סב.). יבא זה שרץ אחר הכבוד ב) אחר זה שברח מן הכבוד (ירוש' סוטה סוף פ"ט). חייב אדם לחלוק כבוד למלכות (מכילתא בא, שמ"ר פ ה). הרב שמחל על כבודו כבודו מחול, נשיא שמחל על כבודו אין כבודו מחול (קידושין לב:). מפני כבודו של דוד (סנהדרין קג:). היודע בחבירו שהוא גדול ממנו אפילו בד"א, חייב לנהוג בו כבוד (פסחים קיג:). העושר והכבוד נאה לצדיקים (אבות פ"ו). החמיר הקב"ה בכבודו של צדיק יותר מכבודו (ב"ר פל"ט). דדחיל מרבנן הוא גופיה הוי צורבא מרבנן (שבת כג:). לא מקומו של אדם מכבדו אלא אדם מכבד את מקומו (תענית כא:). במכובד הכל לפי כבודו (כתובות סד:). בשמך [הטוב] יקראוך ובמקומך יושיבוך ומשלך יתנו לך (יומא לח.). אמרי אינשי במתא שמאי ג), בלא מתא תותבאי (שבת קמה:). עשה בשביל כבוד חכמים, לא אשנח; עשה בשביל כבוד אביך, לא אשנח; עשה בשביל כבוד עצמך—איסתליק (כתובות עז:). הכל מכבדין למי שהשעה עומדת לו (תנחומא פ' ויחי). שבקש להולמו ולא הולמתו (סנהדרין כא:). לא יקרייכו בעינא ולא זילותייכו בעינא (ב"ק קב:). ע"ע בזיון.

כבוד אב ואם: נאמר כבד את אביך ואת אמך (שמות כ) ונאמר כבד את ה' מהונך (משלי ג), השווה הכתוב כבוד אב ואם לכבוד המקום וכו'. שלשה שותפין הן באדם הקב"ה ואביו ואמו, בזמן שאדם מכבד את אביו ואת אמו, אמר הקב"ה מעלה אני עליהם כאילו דרתי ביניהם וכבדוני (קידושין ל:). רבי אומר גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם שהבן מכבד את אמו יותר מאביו מפני שמשתדלתו בדברים, לפיכך הקדים כבוד אב לכבוד אם כבד את אביך ואת אמך, גלוי וידוע שהבן ירא מאביו יותר מאמו מפני שמלמדו תורה, לפיכך הקדים מורא האם למורא האב איש אמו ואביו תיראו (שם לא.). רשב"י אומר גדול כבוד אב ואם שהעדיפו הקב"ה יותר מכבודו, שבכבוד הקב"ה נאמר כבד את ה' מהונך (משלי ג), אם יש לך אתה חייב ואם לאו אתה פטור, אבל בכבוד אב ואם נאמר כבד את אביך ואת אמך ואפילו אתה מחזר על הפתחים (ירוש' פאה פ"א ה). איזהו כבוד? מאכיל ומשקה מלביש ומכסה מכנים ומוציא (קידושין לא:). מכבדו בחייו ובמותו, במותו כיצד? היה אומר דבר שמועה מפיו לא יאמר כך אמר אבא, אלא כך אמר אבא מרי הריני כפרת משכבו. והני מילי תוך י"ב חדש, מכאן ואילך אומר זכרונו לברכה לחיי העולם הבא (שם). כבוד אבותיך נזכרת (יומא לח.). האב שמחל על כבודו כבודו מחול (שם לב.). שאלו את ר"א עד היכן כבוד אב ואם? אמר להם צאו וראו מה עשה גוי אחד לאביו באשקלון ודמא בן נתינה שמו. פעם אחת בקשו ממנו אבנים לאפוד בששים רבוא שכר והיה מפתחות מונחות תחת מראשותיו של אביו ולא ציערו [להקיצו משנתו], לשנה אחרת נולדה לו פרה אדומה בעדרו, נכנסו חכמי ישראל אצלו [לקנותה], אמר להם יודע אני שאם אני מבקש מכם כל ממון שבעולם אתם נותנים לי, עכשיו איני מבקש מכם אלא אותו ממון שהפסדתי בשביל אבא (ע"ז כד.). דמה בן נתינה ראש פרטבולי [חיילות] היה, פעם אחת היתה אמו מסטרתו בפני כל בולי שלו ונפל קורדקין [סנדל] שלה מידה, והושיט לה שלא תצטער. א"ר חזקיה נכרי אשקלוני היה, ואבן שישב עליה אביו לא ישב עליה מימיו, וכיון שמת עשה אותה יראה [אלהות] שלו (ירוש' פאה פ"א). אמו של ר' טרפון ירדה לטייל לתוך חצרה בשבת ונפסק קורדקין שלה, והלך רבי טרפון והניח שתי ידיו תחת פרסותיה והיתה מהלכת עליהן עד שהגיעה למטתה וכו'. אמו של ר' ישמעאל באה וקבלה עליו לרבותינו, אמרה להן גערו בישמעאל בני שאינו נוהג בי כבוד, באותה שעה נתכרכמו פניהם של רבותינו, אמרו אפשר לית ר' ישמעאל נוהג כבוד באבותיו? אמרו לה מה עביד ליך? אמרה כדו נפיק מבי ועדא אנא בעיא מסחנא

ב) מורגל בפי העם לומר „כל הרודף אחר הכבוד הכבוד בורח ממנו" וליתא בש"ס אבל דומה לו המאמר כל המחזר על הגדולה גדולה בורחת ממנו וכל הבורח מן הגדולה גדולה מחזרת אחריו (עירובין יג:). ג) בעירי ידעתי

[לרחוץ] ריגלוי ומשתי מהן ולא שביק לי. אמרו לו הואיל והוא רצונה הוא כבודה (ירוש׳ פאה פ״א). יש מאכיל לאביו פסיוני [עוף שמן] וטורדו מן העולם, ויש מטחינו ברחים ד) ומביאו לחיי העולם הבא (קידושין לא:). כי שכיב אמר להו כל נכסי לחד ברא ה), לא ידעי להי מינייהו? א״ל זילו חביטא קברא דאבוכון עד דקאי ומגלי לכו—ההוא דברי הוה לא אזיל (ב״ב נח.). ע״ע א ב ו ב ן; ב נ י ם.

כבוד הבריות: רבי ישמעאל אומר הוי קל לראש ונוח לתשחורת [לצעירי ימים] והוי מקבל את כל האדם בשמחה (אבות פ״ג). איזהו מכובד? המכבד את הבריות (שם פ״ד). אריב״ז בא וראה כמה גדול כבוד הבריות, שור שהלך ברגליו חמשה [תשלומי גנב], שה שהרכיבו על כתפו ארבעה (ב״ק עט:). גדול כבוד הבריות שדוחה לא תעשה שבתורה (ברכות יט:). הרי שהלך בשוק ונמצא לבוש כלאים וכו׳ מאן דמתיר כר׳ זירא: גדול כבוד הבריות שדוחה את המצוה שעה אחת (ירוש׳ כלאים פ״ט). אתונו של בלעם כיון שדברה מתה, כי חס הקב״ה על כבודו של אותו רשע שלא יאמרו זו היא שסלקה את בלעם! ואם חס על כבוד הרשע אין צריך לומר על כבוד הצדיק. וכן הוא אומר והרגת את האשה ואת הבהמה (ויקרא כ), שלא יאמרו זו היא הבהמה שהרגנו אשה פלונית על ידיה. להודיעך שחס הקב״ה על כבוד הבריות (במד״ר פ״כ). אמר להם ר׳ צדוק עד מתי אתם מניחים כבודו של מקום ואתם עוסקים בכבוד הבריות? (קידושין לב:). ע״ע ב ר י ו ת.

כבוד זקנים: מפני שיבה תקום (ויקרא יט) יכול אפילו זקן אשמאי? ת״ל זקן, אין זקן אלא חכם, שנאמר (במדבר יד) אספה לי שבעים איש מזקני ישראל (קידושין לב:). מנין לזקן שלא יטריח ת״ל זקן ויראת מאלהיך (שם לג:). א״ר אבא הכהן בשהייתי רואה סייעת בני אדם הייתי הולך בדרך אחרת שלא להטריח עליהם, שלא יהיו רואים ועומדים מלפני. וכשאמרתי הדברים לפני ר׳ יוסי בר זבדא אמר לי, צריך אתה לעבור לפניהם ויהיו רואים אותך ועומדים לפניך, ואתה מביאם לידי יראת שמים, שנאמר מפני שיבה תקום ויראת מאלהיך (במד״ר פט״ו). ר׳ יוחנן הוי קאי מקמי סבי דארמאי, אמר כמה הרפתקי עדו עלייהו! (קידושין לג.). צריכין להזהר בזקן ששכח תלמידו מחמת אונסו, כי לוחות ושברי לוחות מונחות בארון (ברכות י.). כבוד זקן יהא מונח במקומו (בכורות ל:). לאו את דמוקרת לי אלא אורייתא היא דמוקרה לי (ברכות מח.). ע״ע ז ק נ ה.

כבוד שמים: ע׳ קדוש השם

כבוש: א״ר יצחק מלמד שקיפלה הקב״ה לכל ארץ ישראל והניחה תחת יעקב אבינו כדי שתהא נוח לכבוש לבניו (חולין צא:). התירו לישראל לאכול גם דבר טמא בשבע שנים שכבשו (שם יז.). כבוש עו״ מצרים וכבוש יהושע הוא כבוש רבים, וכבוש דוד הוא כבוש יחיד (ירוש׳ שביעית פ״ו). הרבה כרכים כבשום עולי מצרים ולא כבשום עולי בבל (חגיגה ג:). ע״ע א ר ץ י ש ר א ל.

כביכול: כי חזק הוא ממנו (במדבר יג) כביכול ו) בעל הבית אין יכול להוציא כליו משם (ערכין טו.). קח לך כביכול משלך אני רוצה יותר משלהם (יומא ג:). אם אכ״ת וברכת כביכול כאילו משלך אכלת (ירוש׳ ברכות פ״ו). אלמלא מקרא כתוב ומשלם לשונאיו אל פניו להאבידו, כביכול כאדם שנושא משא ומבקש להשליכו (עירובין כב.). ואתה פה עמוד עמדי, כביכול אף הקב״ה בעמידה (מגילה כא.). כביכול שנתמעטה פמליא של מעלה (חגיגה יג:). אשר פדית לך כביכול כאילו פדית את עצמך (ירוש׳ סוכה פ״ד). פתאום יבא השודד עלינו כביכול עלי ועליך (גיטין נח:). כביכול עשה עין של מעלה כאילו אינה רואה (ב״ק עט:). מלוה ה׳ חונן דל כביכול עבד לוה לאיש מלוה (ב״ב י.). ותסיתני בו לבלעו חנם כביכול כאדם שמסיתין אותו וניסת (שם טז.). כביכול אין סומך ואין עוזר לישראל (סנהדרין צז.). ע״ע ה ג ש מ ה.

כביסה: הלבנים קשה לכבסן יותר מן הצבועים (שבת יט.). כלים ינתנו לכובס והן יתחבשו בבית האסורים (שבת קנב:). האי מאן דיהיב מאנא לקצרא במשחא ניתיב ליה ובמשחא נשקל מיניה (שבת יט.). שבת שחל תשעה באב להיות בתוכה אסור מלספר ומלכבס, ובחמישי מותרין מפני כבוד השבת (תענית כו:). גיהוץ שלנו ככיבוס שלהן, וכלי פשתן אין בהן משום גיהוץ וכו׳ (שם כט:). ע״ע ר ח י צ ה.

כדור: כדור של בנות, כהדא ספיר [פרי עגול ככדור] של תינוקות שהן מלקטות וזורקות לכאן

בשמי, בשם טוב, ושלא בעירי צריך אני ללבוש בגדים חשובים כדי שיכבדוני. ד) שיכבדו בדברים טובים ונחומים ומטיל עליו המלאכה בלשון רכה, ומראה לו צורך השעה שאינו יכול להתפרנס אלא ביגיעה זו (רש״י). ה) כי ידע שבניו האחרים אינם ממנו, והדיין עשה הנסיון לשלחם להכות על קבר אביהם להודיעם למי מבניו נתן הירושה, ומצא כי הבן האמת לא חפץ לבזות בכבוד אביו והוא היורש. ו) הוראת כביכול=כמו מי שיכול לקבל ההגשמה, היינו בני אדם בשר ודם, ונאמר אצל הקב״ה מפני שאי אפשר לדבר באופן אחר, וכמו דברה תורה בלשון בני אדם.

ולכאן (במד"ר פי"ד). מה הכדור מתלקט מיד ליד וסופו לנוח ביד אחת מהן, כך משה קבל תורה מסיני ומסרה ליהושע וכו' (ירוש' סנהדרין פי"א). טור שמעון חרבה מפני שהיו משחקין בכדור בשבת (איכה רבתי פ"ב). צלם אסור כל שיש בידו מקל או ציפור או כדור וכו' שהעולם עשוי ככדור. אלכסנדרוס מוקדון בעא מיסק לעיל, והוה סלק וסלק עד שראה העולם ככדור ואת הים כקערה, בגין כן ציירין ליה בכדורא בידיה (ירוש' ע"ז פ"ג).

כהן גדול: והכהן הגדול מאחיו (ויקרא כא) שיהא גדול מאחיו בנוי בחכמה ובעושר, אחרים אומרים מנין שאם אין לו שאחיו הכהנים מגדלין אותו? ת"ל והכהן הגדול מאחיו, גדלהו משל אחיו (חולין קלד:). בזמן שהמצנפת בראש כהן גדול עטרה בראש כל אדם (גיטין ז.). רבי חנינא בן אנטיגנוס אומר למה תיקנו סגן לכהן גדול? שאם אירע בו פסול הרי נכנס ומשמש תחתיו (נזיר מז:). מעשה ביהושע בן גמלא שקידש את מרתא בת ביתוס ומינהו המלך להיות כהן גדול וכנסה וכו'. א"ר יוסף קטיר [קשר של רשעים] קחזינא הכא, דאמר רב אסי תרקבי דדינרי עיילי ליה מרתא בת בייתוס לינאי מלכא עד דמוקי ליה ליהושע בן גמלא בכהני רברבי (יבמות סא.). אלישבע זכתה שהיה אישה כהן גדול ובנה סגן ובן בנה משוח מלחמה (זבחים קב.). קמחית היו לה שבעה בנים ששמשו בכהונה גדולה ומהם ר' ישמעאל ור' ישבב (יומא מז.). אמרו עליו על ישמעאל בן פאבי שעשתה לו אמו כתונת של מאה מנה ולבשה וכו' ואמו של אלעזר בן חרסום עשתה לו אמו כתונת משני רבוא מנה ולא הניחוהו אחיו הכהנים ללובשה ז) מפני שנראה כערום (יומא לה:). מעשה בכהן גדול שיצא מבית המקדש והוו אזלי כולי עלמא בתריה, כיון דחזינהו לשמעיה ואבטליון שבקוהו לדידיה ואזלי בתר שמעיה ואבטליון. לסוף אתו שמעיה ואבטליון לאפטורי מיניה דכ"ג, אמר להון ייתון בני עממין לשלם ח), אמרו ליה ייתון בני עממין לשלם דעבדין עובדא דאהרן [שהיה רודף שלום] ולא ייתי בר אהרן לשלם דלא עביד עובדא דאהרן (יומא עא:). ממזר ת"ח קודם לכהן גדול עם הארץ במעלה (הוריות יג.). בעבודת יום הכפורים אומרים לו לכהן גדול: אישי כ"ג! קרא אתה בפיך שמא שכחת או שמא לא למדת (יומא יח.). אוי לי מבית ישמעאל בן פאבי אוי לי מאגרופן שהם כהנים גדולים ט) ובניהם גזברין וחתניהן אמרכלין ועבדיהן חובטין את העם במקלות (פסחים נז.). אחרי מות שמעון הצדיק שהיה כהן גדול, נמנעו אחיו הכהנים מלברך את העם בשם המפורש (יומא לט:). אחרי מות הכהן הגדול ישוב הרוצח אל ארץ אחוזתו (במדבר לד), ר"מ אומר רוצח מקצר ימיו של אדם וכהן גדול מאריך ימיו של אדם [בברכתו] אין בדין שיהא מי שמקצר ימיו של אדם לפני י) מי שמאריך ימיו של אדם (ספרי).

כהנים: והיה ברכה, א"ל הקב"ה לאברהם עתיד אני להעמיד ממך שבט שהוא מברך את ישראל, איזהו זה שבט לוי. אמר לפניו אברהם רבש"ע! מי מברך לאותו השבט? א"ל הקב"ה כשהן מברכין את ישראל אני אברכם, שנאמר ושמו את שמי על בני ישראל ואני אברכם (תנחומא הישן לך ה). תניא כה תברכו את בני ישראל (במדבר ו) רבי ישמעאל אומר למדנו ברכה לישראל מפי כהנים, [ברכה] לכהנים עצמן לא למדנו, כשהוא אומר ואני אברכם הוי אומר כהנים מברכין לישראל והקב"ה מברך לכהנים (חולין מט.). בעשרים וארבעה מקומות נקראו כהנים לוים, וזה אחד מהם (יחזקאל מד) והכהנים הלוים בני צדוק (יבמות פו:). אטו כהנים לא בכלל עמך ישראל נינהו? (יומא סו.). מעשה באדם אחד שהיה מסיח לפי תומו ואומר זכורני כשאני תינוק ומורכב על כתיפו של אבא, והוציאוני מבית הספר והפשיטוני את כתונתי והטבילוני לאכול בתרומה לערב (כתובות כו.). גזר ריב"ז שלא להושיב ב"ד על כך יא), שהכהנים שומעין לכם לרחק [לאסור] אבל לא לקרב (כתובות יד.). כ"ד מתנות כהונה ניתן לאהרן (ב"ק קי:). רב כהנא אכל מתנות בשביל אשתו, רב פפא [שלא היה כהן] אכל בשביל אשתו [שהיתה כהנית] (חולין קלב.). בן גרושה ובן חליצה עבודתו כשרה, מנלן? אמר קרא והיתה לו ולזרעו אחריו (במדבר כה) בין זרע כשר ובין זרע פסול (קידושין סו:). תנא דבי ר' ישמעאל וקדשתו כי את לחם אלהיך הוא מקריב (ויקרא כא), וקדשתו לכל דבר שבקדושה, לפתוח ראשון ולברך ראשון וליטול מנה יפה ראשון (נדרים סב:). כל כהן שאינו מודה בה אין לו חלק בכהונה (בכורות ל:). הכהנים והלוים המסייעים בבית הגרנות אין נותנין להם תרומה ומעשר בשכרן, ואם עושין כן חיללו, ועליהם הכתוב אומר (מלאכי ב) שחתם ברית הלוי, ואומר (במדבר יח) ואת קדשי בני ישראל לא תחללו (בכורות כו:). הרוצה שיתעשר ידבק בזרע של אהרן וכו' אמר רב פפא אי לא נסיבנא כהנתא לא איעתרי (פסחים מט.). רוב כהנים עשירים הן (ילקוט תורה תתקנה). כהנים

ז) כ"כ היה הפשתן דק עד שנראה בשרו מתוכה אע"פ שהחוטין היו כפולים ששה. ח) נתן להם שלום בלשון גנאי כי היו גרים, והתקנא בהם על שנתנו להם העם כבוד בשביל תורתם. ט) בבית שני היו כהנים גדולים שקנו את הכהונה בכסף ולקחו להם ההתמנות בחזקת היד, וזה העלה את חמת החכמים עליהם. י) לכן צריך הסגר בעיר מקלט שלא לראות פני הכהן הגדול שבימיו עשה הרצח. יא) שלא לקבל עדות להתיר אלמנת עיסה=ספק חלל לכהן,

זריזים הן (שבת כ.). למה נסמכה פרשת קרבנות לפרשת בגדי כהונה? לומר לך מה קרבנות מכפרים אף בגדי כהונה מכפרים וכו' מצפנת על גסי הרוח וכו' ציץ מכפר על עזות פנים וכו' (זבחים פח:). אין כהן משמש בבגדי זהב [ביוה"כ] מפני הגאוה (ירוש' יומא פז). הני כהני שלוחי דרחמנא נינהו יב) ולא שלוחי דידן (קידושין כג:). אמר ר"א אם ראית כהן בעזות מצח אל תהרהר אחריו יג) שנאמר (הושע ז) ועמך כמריבי כהן (קידושין ע:). מיום שחרב בית המקדש נהגו כהנים סלסול [מעלה] בעצמן שאין מוסרין את הטהרות לכל אדם [אלא למוחזקין] (בכורות ל:). עיר אחת בארץ ישראל היו בה שמונים זוגות כהנים וכו' (ברכות מד.). צדיקי או"ה הן כהנים להקב"ה (תנא דבי אליהו זוטא פ"כ). יודע אני שאיני כהן, אם אומרים לי חבירי עלה לדוכן אני עולה (שבת קיח:). זימנא חדא הוה קאימנא קמיה דאיזגדר מלכא והוי מדלי לי המיינא יד) ותיתיה ניהליה ואמר לי ממלכת כהנים וגוי קדוש כתיב (זבחים יט.). עתיד הקב"ה להעמיד את הכהנים בדין ואומר להם למה לא יגעתם בתורה? לא הייתם נהנין מכ"ד מתנות כהונה? ואינון אמרין לא יהבן לן כלום וכו' (ב"ר פ"פ א). ע"ע ברכת כהנים; קדושה.

כוונה: נאמר בעולת בהמה אשה ריח נחוח (ויקרא א) ונאמר בעולת העוף אשה ריח נחוח (שם ב) מלמד שאחד המרבה ואחד הממעיט ובלבד שיכוין את לבו לאביו שבשמים (שבועות טו.). אחר כוונת הלב הן הן הדברים (ברכות טו:). בראשונה שהיו מתכוונין לשם מצוה, מצות יבום קודמת, ועכשיו שאין מתכוונין לשם מצוה, מצות חליצה קודמת (יבמות לט:). א"ר יוחנן מאי דכתיב כי ישרים דרכי ה' צדיקים ילכו בם ופושעים יכשלו בם (הושע יד), משל לשני בני אדם שצלו את פסחיהן, אחד אכלו לשום מצוה ואחד אכלו לשום אכילה גסה. זה שאכלו לשום מצוה—וצדיקים ילכו בם, וזה שאכלו לשום אכילה גסה — ופושעים יכשלו בם (נזיר כג.). כתיב אישה הפרם וה' יסלח לה (במדבר ל), באשה שהפר לה בעלה והיא לא ידעה הכתוב מדבר שצריכה כפרה וסליחה. וכשהיה ר"ע מגיע לפסוק זה היה בוכה, ומה מי שנתכוין לעלות בידו בשר חזיר ועלה בידו בשר טלה טעון כפרה וסליחה על כוונתו הרעה, המתכוין לעלות בידו בשר חזיר ועלה בידו בשר חזיר על אחת כו"כ (שם). מי שיוצא לדרך ואינו מכוין לבו למלחמה סוף שהוא נופל במלחמה (ויק"ר פכ"ה). משפה ולחוץ (סנהדרין קו.). ואי לא מכוין דעתיה מחינא ליה במרזפתא [מקבת] דנפחא עד דמכוין דעתיה (מגילה כה.). ע"ע מחשבה.

כוכבים ומזלות: שנים עשר מזלות ברקיע, ועל כל מזל ומזל שלשים חיל וכו' ועל כל גסטרא שס"ה אלפי רבוא כוכבים (ברכות לב:). כל הישוב תחת כוכב אחד (פסחים צד.). רקיע שבו חמה ולבנה כוכבים ומזלות קבועין (חגיגה יב:). רקיע של מים וכוכבים של אש עושה שלום וכו' (ירוש' ר"ה פ"ב). גלגל קבוע ומזלות חוזרין (פסחים צד:). אילת השחר מפציע לכאן ולכאן (יומא כח:). מרוז כוכבא הוי (מ"ק טז.). אמר שמואל נהירין לי שבילי דשמיא כשבילי דנהרדעא לבר מכוכבא דשביט טו) דלא ידענא מאי ניהו וכו' (ברכות נח:). כוכב אחד יש שעולה לשבעים שנה ומטעה את הספנין (הוריות י.). לא שמשו מזלות בשנת המבול (ירוש' ר"ה פ"א). מן השמים נלחמו הכוכבים, דנחיתו כוכבי שמיא עלייהו (פסחים קיח:). לא מזל יום גורם (שבת קנו:). נסתכל בכוכבים ומזלות ואמר שירה (ברכות י). היודע לחשב בתקופות ומזלות ואינו חושב, עליו הכתוב אומר ואת פועל ה' לא יביטו (שבת עה.). כשם שכוכבים ומזלות בטלים וכו' (ברכות לב.). ע"ע איצטגנינות; לבנה; מזל.

כומר: ר' יהושע בן קרחא הוה סליק לרומי פגע ביה חד סרים [כומר נוצרי] מן מלכותא, א"ל את הוא רביהון דיהודאי? א"ל אין. א"ל שמע מינאי תלת מילין: דעל סוס מלך, דעל חמור בן חורין, מנעלים ברגליו בר נש; דלא דין ולא דין חפיר [חופר קברים] טב מיניה טז). אמר ליה תלת מילין אמרת, תלת מילין שמע לי חלופיהן: הדרת פנים זקן, שמחת לבב אשה, נחלת ה' בנים; אוי לו לאותו האיש דחסר שלשתן, ולא עוד אלא שקדמו הכתוב ראיתי עבדים על סוסים וגו' כיון דשמע ההוא סרים כן טרף רישיה אגודא ומית (קהלת רבה פ"י). משל הדיוט אומר מחי אלהייא יז) ויבעתוך כומרייא (שמ"ר פט). ע"ע רומי.

כוס: בשלשה דברים אדם ניכר בכיסו בכוסו ובכעסו (עירובין סה:). כי יתן בכוס עינו (משלי

כי היו מדקדקין מאד ביחוסן. יב) ונפקא מינה למודר הנאה מכהן שהכהן מותר להקריב קרבנותיו. יג) אין לתלות העזות בפסול ממזרות כי כך טבע הכהן להיות כעסן. יד) הגביה האזור שלו מפני כבודו. טו) כוכבא דשביט (comet) שיש לו כמו שבט ארוך וגדול מאד, ועליו המליצו דרך כוכב מיעקב וקם שבט מישראל (במדבר כד), ואפשר שכיוונו חז"ל על הכוכב העולה פעם אחת לשבעים שנה אל הקומיט של האלי (Halle) הנראה בכל שבעים שנה. טז) שראה אותו בלא מנעלים שחורים כמו שלבשו הנוצרים רק בסנדלים שהיו רגילים היהודים לשאת ברגליהם. יז) אם האלילים מוכים יפחדו ויבהלו הכומרים

כג) בכים כתיב, השכור נותן עיניו בכוס והחנוני נותן עיניו בכים שלו אם יש לו ממון הרבה (תנחומא שמיני ה). רצונך שתשתה כוס של יין? שתה ופקע (שבת ל:). מעשה בר"ע שעשה משתה לבנו ועל כל כוס וכוס שהביא אמר חמרא וחיי לפום רבנן וכו' (שבת סז:). אייתי כסא דמנקרא [זכוכית יקרה] בת ארבע מאה זוזי ותבר קמייהו ואיעציבו (ברכות לא.). משל למלך שהיו לו כוסות רקים, אמר המלך אם אני נותן לתוכן חמין הם מתבקעין, צונן הן מקריסין יח), מה עשה המלך? ערב חמין בצונן ונתן בהם ועמדו. כך ברא הקב"ה את העולם במדת הדין ומדת הרחמין ביחד (ב"ר פמ"ב סוף). דנפח בכסה יט) לא צחי (סנהדרין ק:). שטוף ושתי כ) שטוף ואחית (תמיד כז:) עשרה דברים נאמרו בכוס של ברכה, טעון הדחה שטיפה חי מלא עיטור ועיטוף וכו' (ברכות נא.). עשר כוסות תקנו חכמים בבית האבל (כתובות ח:). ע"ע אכילה ושתיה; יין; שכרות.

כופר: ע' כפירה

כושי: היהפוך כושי עורו ונמר חברברותיו (ירמיה יג), מה עורו דכושי אינה חוזרת אף חבורה אינה חוזרת (שבת קז:). מה כושי משונה בעורו אף ישראל משונים במעשיהם מכל אומה ולשון (מ"ק טז:). במשה נאמר כי אשה כושית לקח (במדבר יב), וכי כושית היתה? אלא מדינית היתה, ומה ת"ל כושית? מה כושי משונה בעורו כך צפורה משונה בנויה יותר מכל הנשים (ספרי בהעלותך). ונאמר מיכל בת כושי— בת שאול, מה כושי משונה בעורו אף שאול משונה במעשיו (עירובין צו.). כיוצא בו אתה אומר וישמע עבד מלך הכושי (ירמיה לח), וכי כושי שמו והא צדקיה שמו, אלא מה כושי משונה בעורו אף צדקיה משונה במעשיו (מ"ק טז:). הנהו תרתי כושאי דהוו קיימי קמיה שלמה אליחרף ואחיה (מ"א ד), ע"ש שהיו יפים קרי להו הכי (סוכה נג.). אדם קורא לבנו נאה כושי, כדי שלא ישלוט בו עין הרע (תנחומא צו יג). עשרה קבין שכרות ירדה לעולם תשעה נטלו כושים (קידושין מט:). יאתיו חשמנים מני מצרים (תהלים סח), נשאו כוש ק"ו בעצמן ומה הללו שנשתעבדו בהן כך, אנו שלא שנשתעבדנו בהן לא כ"ש, א"ל הקב"ה קבל מהם. מיד כוש תריץ ידיו לאלהים (פסחים קיח:). מעשה בכושי אחד שנשא לכושית אחת והוליד ממנה בן לבן, תפס האב לבנו ובא לו אצל רבי, אמר לו שמא איני בני? א"ל היה לך מראות בתוך ביתך? א"ל הן, א"ל שחורה או לבנה? א"ל לבנה, א"ל מיכן היה לך בן לבן (ב"ר פע"ג, במד"ר פ"ט). ע"ע בריות.

כותים: כותים גרי אריות הם (ב"ק לח.). ר"א אומר כותים אינם בקיאין בדקדוקי מצות, רשב"ג אומר כל מצוה שהחזיקו בה כותים הרבה מדקדקין בה יותר מישראל (גיטין י.). הדא דתימר בראשונה שהיו משוקעין בכופרניהון, אבל עכשיו שאין להם לא מצוה ולא שיירי מצוה חשודין ומקולקלין הן (ירוש' פסחים פ"א א). דמות יונה מצאו להם בהר גריזים שעבדו לע"ז ואסרו את יינם ואת פתם כבשר חזיר (שביעית פ"ח ו). ואית דבעי מימר כמין יונה אית להון ומנסכין ליה (ירוש' סוף ע"ז). מעשה בר' יונתן שהיה מהלך אצל ניפולין [שכם] של כותים, והיה רוכב על החמור והבהם [מוליך הבהמה] עמו. נתלווה להם כותי אחד, הגיעו אצל הר גריזים אמר אותו הכותי לר' יונתן, רבי! מהו דין דהדין טורא קדיש! א"ל ר"י למה הוא קדיש? א"ל אותו הכותי שלא לקה בימי המבול. א"ל מנין לך? א"ל לא כך כתיב בן אדם אמר לה את ארץ לא מטוהרה היא לא גושמה ביום זעם (יחזקאל כב), א"ל ר"י א"כ היה לו להקב"ה לומר לנח לעלות לשם ולא לעשות תיבה? א"ל לא עשה אלא לנסותו. שתק ר' יונתן. א"ל הבהם תן לי רשות לומר לו דבר אחד, א"ל אמור, א"ל אותו הבהם: אין ההר הזה תחת השמים? א"ל אותו הכותי אלא חוץ לשמים?! א"ל אין כתיב חמש עשרה אמה מלמעלה גברו המים ויכסו כל ההרים הגבוהים אשר תחת כל השמים (בראשית ז), מיד ירד ר"י מן החמור והרכיבו ארבעה מילין וקרא עליו הפסוק הזה (ישעיה נד) וכל לשון תקום אתך למשפט תרשיעי (דב"ר פ"ג).

כח: הכשיל כחי, אמר רבי תנחום ברבי ירמיה ארבעה דברים מתישין כחו של אדם ואלו הן: התענית והדרך עון ומלכות. תענית דכתיב (תהלים קט) ברכי כשלו מצום, הדרך דכתיב (שם קב) ענה בדרך כחי, עון דכתיב (שם לא) כשל בעוני כחי, מלכות דכתיב (נחמיה ד) ויאמר יהודה כשל כח הסבל וגו' (איכה רבתי פ"א). בזמן שישראל עושין רצונו של מקום מוסיפין כח בגבורה של מעלה, כמה דאת אמר באלהים נעשה חיל (תהלים פ), ועתה יגדל נא כח ה' (במדבר יא), ובזמן שאין עושין רצונו של מקום כביכול מתישין כח גדול של מעלה דכתיב צור ילדך תשי (תהלים לב), והולכין גם הם בלא כח לפני רודף. היה אדם אומר לחבירו בירושלם הקריני דף אחד ואומר לו אין בי כח, השניני פרק אחד ואומר לו אין בי כח, אמר הקב"ה תבא לכם שעה ואני עושה לכם כך, וילכו בלא כח לפני רודף (איכה רבתי פ"א). לעולם יבקש אדם רחמים שיהו הכל מאמצין את כחו (סנהדרין מד:). חילך לאורייתא

העובדים לו. יח) נשברין בלי חסרון. יט) מי שמנפח האופיא שעל המשקין סימן הוא שאינו צמא. כ) כשאתה רוצה לשתות שטוף הכוס ושתה, ואח"כ שטוף אותו שנית

(ב"מ פד.). א"ל וכי יפה כח מתנה ממכר? א"ל אין יפה ויפה (ב"מ טו.). כחא דהתירא עדיף (חולין נח.). כריסא טעינא כא) רגליא (ב"ר פ"ע). ניגרי דחמרא כב) שעורים (שבת נא:). ע"ע גבורה.

כילות: ע' קמצנות

כיס: אדם עשוי למשמש בכיסו בכל שעה ושעה (ב"ק קיח:). בשלשה דברים אדם ניכר בכיסו בכוסו ובכעסו (עירובין סה:). שלשה שהטילו כג) לכיס (כתובות צג.).

כיעור: כמה מכוער אותו האיש — כמה מכוער כלי זה שעשית (תענית כ:). מכוער הדיין שנוטל שכר לדון (כתובות קה.). דאכלה גרגישתא הוי לה בני מכוערי (שם ס:). חכמה מפוארה בכלי מכוער (תענית ז.). לא יסתכל בפנויה נאה ובאשת איש אפילו מכוערת (ע"ז כ.). גוצא ורבה כריסיה כד) אוכם ורבה שיניה (נדרים נ:). ע"ע יופי.

ככר: תני בשם רשב"י הככר והמקל ניתנו מכורכין מן השמים, אמר להם אם שמרתם את התורה הרי ככר לאכול, ואם לאו הרי מקל ללקות בו, היכן הוא משמעו של דבר? אם תאבו ושמעתם טוב הארץ תאכלו אם תמאנו ומריתם חרב תאכלו (ישעיה א) חרובין תאכלו (ויק"ר פל"ה ה). ע"ע לחם.

כלב: כלב בחמשים יום מוליד (בכורות ח.). שלשה חצופין הן כלב תרנגול וישראל (שמ"ר פמ"ב ט). שלשה עזין הן ישראל באומות כלב בחיות תרנגול בעופות (ביצה כה:). שלשה אין ממצעין אלא מתמצעין: כה) הכלב והדקל והאשה (פסחים קיא.). הכלב מכיר את קונו וחתול אינו מכיר את קונו (הוריות יג.). ולמה נקרא שמו כלב שהוא כלו-לב. ודרשו יודע צדיק נפש בהמתו (משלי כט), יודע הקב"ה שמזונותיו של כלב מועטין לפיכך שהא אכילתו במעיו שלשה ימים (שבת קנה:). א"ר ספרא לית עניא מכלבא, ושמע מינה אורח ארעא למשדא אומצא [בשר] לכלבא, וכמה? אמר רב מרי משה אודניה כו) וחוטרא אבתרא (שבת קנה:). לא תדור במתא דלא נבח בה כלבא (פסחים קיג:). כלבים בוכים מלאך המות בא לעיר, כלבים משחקים אליהו הנביא בא לעיר, והני מילי דלית בהו נקבה כז) (ב"ק ס:). כלבא בלא מתיה כח) שב שנין לא נבח (עירובין סא.). משל אומר נבח בך כלבא עול, נבח בך גורייתא כט) פוק (עירובין פו.). שקיליה ניביה ושקילין טופריה (שבת סג:). סתם דלתות חתורות הן אצל כלב (ב"ק כג.). והכרתי לאחאב משתין בקיר (מ"א כא) אפילו מידי דדרכיה לאישתני בקיר לא שביקנא ליה, ומאי ניהו כלבא (ב"ב יט.). אמרי אינשי כלבא בכפניה גללי מבלע, דכתיב (משלי כז) ונפש רעבה כל מר מתוק (ב"ק צב:). ר"א בן יעקב מטהר בכלב שהוא פיקח ל) שאין דרכו להניח את המזון ולילך למים (טהרות פ"ג ח). אמר התקדשי לי בככר — תנהו לכלב, אינה מקודשת, ואם היה כלב שלה מקודשת. בעי רב מרי כלב רץ אחריה מהו? בההוא הנאה דקא מצלה נפשה מיניה גמרה ומקניא ליה נפשה, או דילמא מצי אמרה ליה מדאורייתא חיובי מחייבת לאצילן—תיקו (קידושין ח:). מאי בעי ריפתך בפומא דכלבאי (ב"ק כג:). מתלא אמר גור [כלב קטן] טב מכלב ביש לא תרבי, גור ביש על אחת כו"כ (ויק"ר פי"ט). מכלבא בישא גורא טבא לא נפיק (סדר עולם רבה פ"ח, מגילה יא. רש"י). שדי שמתא אגנובתיה דכלבא לא) ואיהו דידיה עביד (מו"ק יז.). מנין שלא יגדל אדם כלב רע בתוך ביתו? ת"ל לא תשים דמים בביתך (ב"ק טו:). לא יגדל אדם את הכלב אלא א"כ קשור בשלשלת, אבל מגדל הוא בעיר הסמוכה לספר [בגבול המדינה] וקושרו ביום ומתירו בלילה (שם פג.). המגדל כלב רע בתוך ביתו פורק ממנו יראת שמים (שבת סג:). המגדל כלבים כמגדל חזירים (ב"ק פג.).

[משל לכלב] לראות בבנות הארץ, לראות וליראות, למה הדבר דומה? למי שהיה מהלך בשוק וחתיכת בשר בידו, ראה אותה כלב אחד והיה מהלך אחריה וחטפה ממנו, כן היתה דינה יוצאת לראות וראה אותה שכם וחטפה (תנחומא הישן וישלח יט). לעת ערב לעת צאת השואבות, אמר רב הונא בשעה שאדם הולך ליקח אשה ושמע קול כלביא מנבחים הוא מצית לב) מה אינון אמרין (ב"ר פנ"ט סוף). וילכו זקני מואב וזקני מדין (במדבר כג), תנא מדין ומואב לא היה להם שלום מעולם דכתיב המכה את מדין בשדה מואב, אלא שעשו שלום ביניהם כדי

פן תצטרך לשתות ותשכח מלשותפו. כא) הבטן ישא את הרגלים, כאשר יאכל האדם לשבעה אז ירחיב צעדיו תחתיו. כב) צעדי החמור הם לפי השעורים שהוא אוכל. כג) שעשו שותפות בעסק וכל אחד נתן חלקו באוצר השותפים. כד) אשה אחת אמרה כן על שמואל. כה) לא יעבור בין שני כלבים ולא יניח כלב לעבור בין שני אנשים. כו) חתיכת בשר כמות אזנו, ויכנו במקל שלא יהא רגיל אצלו. כז) דמשום הכי משחקים ולא מפני אליהו. כח) הכלב שאינו בעירו יעמוד שבע שנים על מקומו ולא ינבח, והוא משל לאורח שהוא ענו ואינו מראה שררה מחוץ לעירו. כט) כלב זכר ינבח מעט וישתוק, ותוכל לכנוס לבית, אבל כלב נקבה תאריך יותר בנבחותיה ולכן צא מכאן. ל) כשיש מים טמאים בבית, אינו שותה מים כל זמן שמוצא מזון לאכול. לא) אם תטיל חרם על זנב הכלב לא תבטל מה שרגיל לעשות. לב) מאזין לקול נבחתם ומבחין מזה

לכלות את ישראל. משל לשני כלבים שהיו בעדר והיו צהובין [כעוסים] זה לזה, בא זאב על האחד, אמר השני אם איני עוזרו, היום הורג אותו ולמחר בא עלי, הלכו שניהם והרגו הזאב (סנהדרין קה.). כתיב ברצות ה׳ דרכי איש גם אויביו ישלים אתו (משלי טו), ר"מ אומר זה הכלב.—רעייא חלבון ח־ב ואתא חיויא ואכל מיניה והוה כלבא מסתכל ביה, כד אתון ייכ־ון משרי נבח בהון ולא אתבונן לג), בסופא אכל חד ומית (ירוש׳ תרומות פ"ח). חד בר נש זמין חד רב [הזמין אצלו צורבא מרבנן], ואתיא כלבא גביה, א"ל בזיון אנא חייב לך? א"ל רבי! טיבו אנא משלם ליה לד), שביין עלין לקרתא עאל חד מנהון בעא מינסב איתתאי ואכל ביציו (ירוש׳ שם). בשמעאל נאמר ידו בכל ויד כל בו, קרי בזה כלבו=כלב, כי הוא והכלב שוים, מה הכלב אוכל נבלות אף הוא אוכל נבלות (ב"ר פמ"ה). עתיד זאב להיות נוזז מילתן, והכלב לה) גלבטינון (קהלת רבה פ"א). ע"ע ב ר י ו ת.

כלה: ע׳ חתן וכלה

כלי זיין: בראשונה היו מניחין כלי זיינן בבית הסמוך לחומה (עירובין מה:). לא תצא אשה בכלי זיין למלחמה (נזיר נט.). אמרה נפלו עלינו לסטים הוא מת וניצלתי נאמנת, דא"ר אידי אשה כלי זיינה לו) עליה (יבמות קטו.). זיין אוכל זיין הראה להם חזקיה לשלוחי מרודך (סנהדרין קד.). ע"ע ח ר ב; מ ל ח מ ה.

כלכלת המדינה: ויקרא אל משה, משל למלך שנכנס למדינה עם מי מדבר תחלה? לא עם אגרונימון של מדינה? למה? שהוא עוסק בחייה של מדינה. כך משה עסוק בטרחות של ישראל, אמר להם זו חיה תאכלו וזו לא תאכלו, את זה תאכלו מכל אשר במים וגו׳ ואת זה תשקצו מן העוף (ויקרא יא), לכך נאמר ויקרא אל משה (ויק"ר פ"א). ע"ע א י ס ו ר ו ה י ת ר.

כללים: לעולם הוי כונס דברי תורה כללים כללים, שאם אתה כונסן פרטים מייגעין אותך (ספרי פ׳ האזינו). אלו כללי כללות ואלו פרטי פרטות (חולין סד.). דבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל ללמד, לא ללמד על עצמו יצא אלא ללמד על הכלל כלו יצא (יבמות ז.). דבר שהיה בכלל ויצא לידון בדבר החדש, אי אתה רשאי להחזירו לכללו עד שיחזירנו לך הכתוב בפירוש (יבמות ז.). כלל ופרט המרוחקין זה מזה אין דנין אותו בכלל ופרט (מנחות נה:). אמרי במערבא כל מקום שאתה מוצא שני כללות הסמוכים זה לזה, הטל פרט ביניהם ודונם בכלל ופרט (ב"ק סד:). לאו שבכללות אין לוקין עליו (פסחים כד.).

נקוט כלל זה בידך (ברכות לג:). נקוט האי כללא בידך (יומא נ.). כי אתא רמי בר יחזקאל אמר: לא תציתינהו להני כללי דכייל יהודה אחי משמיה דשמואל (כתובות כא.). בפירוש שמיע לך או מכללא שמיע לך? (עירובין מו:). עד ועד בכלל—עד ולא עד בכלל (ברכות כו:).

כנוים: השם וכל כנויו מונחין בארון (סוכה מב:). ולא קראתי לחבירי בחניכתו (תענית כ:). ברחא קרחא בארבעה זוזי לו), א"ל עיקרא שליפא בתמניא (שבת קנב.). כתיב ואבדתם את שמם (דברים יא) לכנות להם שם לגנאי, לבית גליא קרינן אותו בית כריא [בית החפירה], עיין כל—עין קוץ (תמורה כח:). ע"ע ש מ ו ת.

כנור: כנור היה תלוי למעלה ממטתו של דוד וכיון שהגיע חצות לילה רוח צפונית מנשבת בו והיא מנגן מאליו (ברכות ג:). כנור של מקדש של שבע נימין היה ושל ימות המשיח שמונה ושל עוה"ב עשר (ערכין יג:). ע"ע ש י ר ה.

כניסה ויציאה: לעולם יכנס אדם בכי טוב ויצא בכי טוב (פסחים ב.). לפי כבוד הנכנסים היו יוצאים (ביכורים פ"ג). משמר היוצא אומר למשמר הנכנס וכו׳ (ברכות יא:). ר׳ נחוניא בן הקנה היה מתפלל בכניסתו וביציאתו (שם כט:). היוצא מבית הכנסת ונכנס לבית המדרש זוכה וכו׳ (שם סד.). לא יצא יחידי בלילה ואל יכנס באחרונה לבית המדרש (שם מג:). הנכנס לבקר בשבת בכניסתו אומר וכו׳ וביציאתו אומר (שבת יב.). נעצו חרב בבית המדרש ואמרו הנכנס יכנס והיוצא אל יצא (שם יז.). ספר תורה נכנס עמו ויוצא עמו (סנהדרין כא:). ישי אבי דוד נכנס באוכלסא ויצא באוכלסא (יבמות עו:). יצא מנחם ונכנס שמאי (חגיגה טז:). הנכנס לביתו כשהוא רעב ככלב יצא כשהוא שבע (גיטין נו.). זה הוציא רשעה מביתו וזה הכניסה (שם צ:). חרם כשם שנכנס

אם הנערה בטבעה היא טובה או רעה. לג) הרועים היו חולבין חלב מן הבהמות ובא נחש ושתה מהחלב והניח ארסו בו וכשבאו הרועים לאכול סעודתם ולשתות מהחלב נבח בהם הכלב כדי שלא ישתו, והם לא הבינו עד ששתה אחד מהרועים מהחלב ומת. לד) השיב כי לא נתכוון לבזות הרב, רק לתת כבוד לכלב חלף הטוב שעשה, כי פעם אחת באו שביים לעיר ואחד מהם רצה לאנס את אשתו, ועקר הכלב את ביציו, לפיכך כבדהו. לה) לעתיד יהיו החיות עבדים לאדם, הזאב יארוג בגדי משי והכלב יפתח חותמות. לו) אשה לא מסתפיא מלסטים, כי מצילים אותה כדי שישתמשו בה. לז) מין אחד שחק בר"י בן קרחא שהיה קרח, וא"ל כי עז בלי צמר קונין אותו בזול, והוא ענהו כי שה שביציו סרוסין לוקחין ג"כ בזול, והמין היה

ברמ"ח אברים כך יוצא ברמ"ח אברים (מו"ק יז.). ארבעה נכנסו לפרדס וכו' ר"ע נכנס בשלום ויצא בשלום (חגיגה יד.). מזדמן לי זקן אחד נכנס עמי ויצא עמי (יומא לט:). ולואי שתהא יציאה כביאה (שם פו:). משל לפלטין גדולה שהיה לה פתחין הרבה, שכל מי שהיה נכנס לתוכה היה טועה [ולא יכול לצאת משם], מה עשה פקח אחד? נטל פקעת של גמי וקשרה כנגד הפתח ונכנס דרך הפקעת ויצא דרך הפקעת, התחילו הכל נכנסין ויוצאין דרך הפקעת (ב"ר פי"ב). משל לחרישת קנים שלא היה יכול אדם [למצוא דרך] לכנוס בתוכה, שכל מי שהיה נכנס לתוכה היה טועה, מה עשה פיקח אחד? כסח [כרת הקנים במגל] ונכנס כסח ונכנס; נכנס דרך הכסוח ויצא דרך הכסוח, התחילו הכל נכנסין ויוצאין דרך הכסוח (שם).

כנסת: ע' אנשי כנסת הגדולה

כנפים: א"ר אבון שמענו שיש כנפים לארץ שנאמר מכנף הארץ זמירות שמענו (ישעיה כד), וכנפים לשמש שנאמר וזרחה לכם יראי שמי שמש צדקה ומרפא בכנפיה (מלאכי ג), וכנפים לחיות שנאמר וקול כנפי החיות (יחזקאל ג), וכנפים לכרובים שנאמר כי הכרובים פורשי כנפים (מ"א ח), וכנפים לשרפים שנאמר שרפים עומדים ממעל לו שש כנפים לאחד (ישעיה ו). בא וראה כמה גדול בחן של צדיקים וכמה גדול כחה של צדקה וכמה גדול כחן של גומלי חסדים, שאין חסין לא בצל כנפי ארץ ולא בצל כנפי שמש ולא בצל כנפי חיות ולא בצל כנפי שרפים, אלא בצל מי שאמר והיה העולם שנאמר מה יקר חסדך אלהים ובני אדם בצל כנפיך יחסיון (תהלים לו). ונאמר ישלם ה' פעלך וגו' אשר באת לחסות תחת כנפיו (רות רבה פ"ח ד).

כסא: ששה דברים קדמו לבריאת העולם וכו' התורה וכסא הכבוד (ב"ר פ"א). הארץ מאיזה מקום נבראת? משלג שתחת כסא הכבוד (פרקי דר"א פ"ג). ראיתי אכתריאל יה ה' צבאות שהוא יושב על כסא רם ונשא (ברכות ז.). הואיל ואין שכחה לפני כסא כבודך (שם לב:). אחוז בכסא כבודי (שבת פח:). נשמתן של צדיקים גנוזות תחת כסא הכבוד (שם קנב:). ערבות שם כסא הכבוד מלך רם ונשא שוכן עליה (חגיגה יב:). למעלה מהן כסא הכבוד, רגלי כסא הכבוד כנגד כולן (שם יג.). שהעלו אבק עד כסא הכבוד (חולין צא.). שבע מדות שמשמשות לפני כסא הכבוד (אדר"נ פל"ז). כסא הדין וכסא רחמים (פסיקתא דר"כ קנא.). ומה כסא של שלש רגלים אינו יכול לעמוד, כסא של רגל אחת על אכו"כ (ברכות לב.). כתיב שש מעלות לכסא (מ"א א) ובפרשת שופטים כתובים ששה דברים בלא תעשה ואלו הן: לא תטה משפט, ולא תכיר פנים, ולא תקח שוחד, לא תטע לך אשרה, ולא תקים לך מצבה, לא תזבח לה' אלהיך שור ושה. והיה המכריז עומד לפני כסאו של שלמה, כיון שהיה עולה מעלה הראשונה היה כורז לא תטה משפט, מעלה השניה היה כורז לא תכיר פנים וכו' (דברים רבה פ"ה). כשבת המלך על כסא מלכותו, בא לישב על כסא שלמה ולא הניחוהו, אמרו לו כל מלך שאינו קוזמקרטור בעולם אינו יושב עליו, עמד ועשה לו כסא משלו כדמותו וכו' (אסתר רבה פ"א).

כסף וזהב: ע' ממון

כעס: כבד כועס מרה זורקת בו טפה ומניחתו (ברכות סא:). כל הכועס תחתוניות שולטות בו (נדרים כב.). אכול שליש והנח שליש ולכשתכעוס תעמוד על מילואך (גיטין ע.). שלישה חייהם אינם חיים הרחמנין והרתחנין ואניני הדעת (פסחים קיג:). תוקפא [כעס] בביתא כי קריא לח) לשומשמי (סוטה ג:). כי ברוב חכמה רוב כעס, כל זמן שאדם מרבה בחכמה מרבה בכעס, וכל זמן שהוא מרבה בדעת מרבה ביסורין (קהלת רבה פ"א). טוב כעס משחוק אמר שלמה, אילו כעס אבא [דוד] על אדוניה קמעא, טוב היה לו משחוק ששחקה עליו מדת הדין, למה? כי ברוע פנים ייטב לב, אילו הרע לו פנים הביאו למוטב (קה"ר פ"ז). כעס מסלק את המאור (מדרש אגדה תולדות כז.). כל אדם שכועס אם חכם הוא חכמתו מסתלקת ממנו, ואם נביא הוא נבואתו מסתלקת ממנו; כל הכועס אפילו פוסקין עליו גדולה מן השמים מורידין אותו (פסחים סו.). ארבע מדות ברעות: נוח לכעוס ונוח לרצות יצא שכרו בהפסדו, קשה לכעוס וקשה לרצות יצא הפסדו בשכרו, קשה לכעוס ונוח לרצות חסיד, נוח לכעוס וקשה לרצות רשע (אבות פ"ה). אל תרצה את חבירך בשעת כעסו ואל תשתדל לראותו בשעת קלקלתו (שם פ"ד). מנין שאין מרצין לאדם בשעת כעסו? (ברכות ז.). כל מאן דכעיס סופו לאיתרציא (איכה רבתי א' פסוק בכה תבכה). הקורע [כסותו] בחמתו קעביד נחת רוח ליצרו; המקרע בגדיו בחמתו והמשבר כליו בחמתו והמפזר מעותיו בחמתו, יהא בעיניך כעובד ע"ז (שבת קה:). דפרע קיניה לט) מחריב ביתיה (סנהדרין קב:). ויגש אליו יהודה אמרו רבותינו כשהיה יהודה מתמלא חימה היו שערותיו עומדות ובוקעות את כליו ויוצאות (תנחומא הישן ויגש ח). חרק עליהם שר של גיהנם שיניו (סנהדרין נב.). אל תבהל

סרים. לח) תולעת בשומשמין האוכלתן. לט) הפורע ונוקם נקמתו וקנאתו הוא מחריב את ביתו.

ברוחך לכעוס, א״ר יודן היאך מה דקומקומא גליש על גיסיה שפוך; מ) כל דרקיק לעיל על אפוי נפל (קהלת רבה פ״ז). פחז כמים אל תותר (ויחי) מהו כמים? אם יהא ביד אדם קיתון של מים והוא נשפך אינו משתייר בו כלום, אבל אם היה של שמן או של דבש משתייר בו (ב״ר פצ״ט). דרש בר קפרא רגזן לא עלתה בידו אלא מא) רגזנותא (קידושין מא.). ודבר ה׳ משה פנים אל פנים (דברים לג), א״ל הקב״ה לא יהיו שתי הפנים בכעס, אלא בשתראה אותי נותן רותחין הוי נותן צונין, וכשתראה אותי נותן צונין הוי נותן רותחין (דב״ר פ״ג). עכשיו יאמרו הרב בכעס ותלמיד בכעס, ישראל מה תהא עליהם? (ברכות סג:). האי צורבא מרבנן דרתח, אורייתא היא דקא מרתחא ליה, שנאמר הלא כה דברי כאש נאם ה׳. אמר רבינא אפ״ה מיבעי ליה לאינש למילף נפשיה בניחותא (תענית ד.). ע״ע ק פ ד נ ו ת.

כפוי טובה: שלשה אין מחזיקין טובה לבעליהן: הנפש והארץ והאשה. הנפש מנין? שנאמר וגם הנפש לא תמלא, הארץ שנאמר ארץ לא שבעה מים, אשה שנאמר (משלי ל) אכלה ומחתה פיה (קהלת רבה פ״ו). אמר להן משה לישראל, כפויי טובה בני כפויי טובה! כפויי טובה דכתיב ונפשנו קצה בלחם הקלוקל (במדבר כא), בני כפויי טובה דכתיב האשה אשר נתת עמדי היא נתנה לי מן העץ ואוכל (ע״ז ה:). פתח רבי תנחומא, אל תהיו כסוס כפרד אין הבין במתג ורסן עדיו לבלום בל קרוב אליך (תהלים לב), הקב״ה אומר לישראל, ישראל! יהא בכם בינה! אל תהיו כסוס שאין בינה בו, מה עסקו של סוס אדם הולך ליתן עליו תכשיטים או ליתן לו אוכל והוא עוקם צוארו ומבעטו, וכן אף הפרד, ואתם אל תהיו כן, אלא כשתכנסו לארץ היו זכורים לפרוע לטוב טובתו ולרע את רעתו. ביצד? בתיב (דברים כג) לא תתעב אדומי, למה? כי אחיך הוא, בין טוב ובין רע אחיך הוא, לא תתעב מצרי כי גר היית בארצו, בין טובים ובין רעים עשיתם אצלם כמה שנים (פסיקתא רבתי פי״ב ג). דרש ההוא גלילאי, ידע שור קונהו וחמור אבוס בעליו (ישעיה א) יבא מי שמכיר אבוס בעליו מב) ויפרע ממי שאינו מכיר אבוס בעליו (מכות כג.). אשר לא ידע את יוסף (שמות א), והלא עד היום הזה מצרים יודעין חסדו של יוסף? אלא שהיה יודע ולא השגיח עליו וכפה טובתו, ולבסוף כפה טובתו של הקב״ה שאמר לא ידעתי את ה׳. הא למדת שכפיית הטובה הוקשה לכפירה בעיקר. בן זומא אומר אורח רע מהו אומר, וכי מה אכלתי משל בעל הבית? וכי מה שתיתי משל בעל הבית? חתיכה אחת אכלתי, כוס יין שתיתי, וכל טורח לא טרח אלא בשביל אשתו ובניו. אבל אורח טוב אומר ברוך בעה״ב, זכור בעל הבית לטובה וכו׳ (ירוש׳ ברכות פ״ט). כל העושה טובה למי שאינו יודעה [מכירה] כאילו זורק אבן למרקולים (חולין פ׳ הזרוע בעין יעקב). שקילא טיבותך מג) ושדיא אחזרי (ביצה כט.). ע״ע ה ח ז ק ת ט ו ב ה; ה כ ר ת ט ו ב ה.

כפולים: אמר ר׳ יצחק כתיב ראו כי ה׳ נתן לכם השבת (שמות טז) מהו ראו? א״ר יוסי מרגניתא דיהיבת לכון, כל עסקא דשבת כפול, לחם משנה, שני העומר האחד (שם). קרבנה כפול שנאמר וביום השבת שני כבשים (במדבר כח), אזהרותית כפולות זכור ושמור, עונשה כפול שנאמר מחלליה מות יומת (שמות לה), שכרה כפול שנאמר וקראת לשבת עונג לקדוש ה׳ מכובד (ישעיה נח), ויש לו נשמה כפולה [יתירה], ונכפל בו המן במדבר, ונאמר בו מזמור כפול, מזמור־שיר ליום השבת (מדרש תהלים צא—ח). חטאו בכפלים דכתיב חטא חטאה ירושלם, ולקו בכפלים דכתיב (ישעיה מ) כי לקחה מיד ה׳ כפלים בכל חטאתיה, ומתנחמים בכפלים דכתיב (שם) נחמו נחמו עמי יאמר אלהיכם (איכה רבתי פ״א סוף). ר״ע אומר מה ת״ל בשמן בשמן מד) שתי פעמים? וכו׳ אמר לו ראב״ע, עקיבא! אם אתה מרבה כל היום כולו „בשמן בשמן" איני שומע לך (מנחות פט.). נפל כיפא [אבן] על קדרא ווי לקדרא, נפל קדרא על כיפא ווי לקדרא, בין כך ובין כך ווי לקדרא ,אסתר רבה פ״ז). ארכביה מה) אתרי רכשי (כתובות נה:).

כפייה: כתיב יקריב אותו (ויקרא א) מלמד שכופין אותו, יכול בעל כרחו? ת״ל לרצונו, הא ביצד? כופין אותו עד שיאמר רוצה אני (ערכין כא.). מלמד שכפה עליהם את ההר כגיגית ואמר להם אם אתם מקבלין את התורה מוטב ואם לאו שם תהא קבורתכם (שבת פח.). עד שכופין אותו להוציא, יכפוהו לזון (כתובות עז.). כופין במילי או בשוטי דכתיב (משלי כט) בדברים לא יוסר עבד (שם). וישלח ספרים וגו׳ א״ר הונא, אחשורוש דעת סרוחה היתה לו, מנהג שבעולם אדם מבקש לאכול עדשים ואשתו מבקשת לאכול אפונים, יכול הוא

מ) דוד של נחושת הוא שופך מימיו הרותחים על צדו, וכן הרוקק למעלה ממנו חוזר הרוק ונופל לו על פניו, והוא משל שהרגזן לא עלה בידו כלום ועושה רעה לעצמו. מא) כחש בשרו מכעס מבלי השתכר מאומה. מב) להורות שמלקין את החוטא ברצועה של חמור. מג) נטולה היא טובתך ומוטלת על הקוצים, אין אנו מחזיקין לך טובה בכד. מד) חלות מצות בלולות בשמן ורקיקי מצות משוחים בשמן (ויקרא ז). מה) כמו רוכבי הרכש, כלומר

לכופה? לא! מה דהיא בעי היא עבדה! (אסתר רבה פ"ד).

כפירה: וישלכהו ארצה ויהי לנחש (שמות ד) למה נחש? שהוא הכופר הראשון שאמר לא מות תמותון (שם ג), והקב"ה אמר כי ביום אכלך ממנו מות תמות (שם ב), אלא שכפר הנחש והטעה את חוה. וכך פרעה כפר בעיקר ואמר לי יאורי ואני עשיתני (יחזקאל כט), לפיכך שלח לכופר השני בדמות הכופר הראשון לומר שדינו כמותו (מדרש הגדול שמות ד). בקש איוב להפוך קערה על פיה (ב"ב טז.). קרי ליה יהודי על שם שכפר בע"ז (מגילה יג.). חמורה ע"ז שכל הכופר בה כמודה בכל התורה (קידושין מ.). פלוני זה כפר לאלהי ישראל (ב"מ עא.). אדם הראשון כפר בעיקר (סנהדרין ז:). חמש עבירות עבר עשו: כפר בעיקר וכו' (ב"ב טז:). זכור את אשר עשה לך עמלק, אמר רבי ברכיה משל למלך שהיה לו פרדס והיה לו כלב אחד יושב ומשמר את הפרדס, בא בנו של אוהבו של מלך לגנוב מתוך הפרדס עמד אותו הכלב ונשכו, וכשהיה המלך מבקש שלא להזכיר לבנו של אוהבו שרצה לגנוב מתוך הפרדס שלו היה אומר לו: זכור מה שעשה לך אותו הכלב! כך ישראל חטאו ברפידים בכפירה ואמרו היש ה' בקרבנו אם אין (שמות יז), ומיד בא הכלב ונשכם זה היה עמלק, וכשהיה הקב"ה רצה להזכיר לישראל החטא היה אומר להם זכורים אתם לאותו עמלק שבא עליכם? זכור את אשר עשה לך עמלק (פסיקתא רבתי פי"ב). ע"ע אפיקורס; עבודה זרה.

כפרה: כך היא מדת הדין נוהגת: מוטב יבא זכאי ויכפר על החייב ואל יבא חייב ויכפר על החייב (שבועות יד.). כל זמן שביהמ"ק קיים מזבח מכפר, ועכשיו שלחנו של אדם מכפר (ברכות נה.). מה פרה אדומה מכפרת אף מיתת צדיקים מכפרת (מו"ק כח.). כשם שחטאת מכפרת על ישראל כך צדקה מכפרת על אומות העולם (ב"ב י:). וכפר בעדו ובעד ביתו ובעד כל קהל ישראל (ויקרא טז), כפרתו קודמת לכפרת ביתו, כפרת ביתו קודמת לכפרת כל קהל ישראל (יומא מד.). אישה הפרם וה' יסלח לה (במדבר ל), שהפר לה בעלה והיא לא ידעה הכתוב מדבר שהיא צריכה כפרה וסליחה, וכשהיה מגיע ר"ע אצל פסוק זה היה בוכה, ומה מי שנתכוון לעלות בידו בשר חזיר ועלה בידו בשר טלה טעון כפרה וסליחה. המתכוון לעלות בידו בשר חזיר על אכו"ב (נזיר כג.). ואכלו אותם אשר כופר בהם (שמות כט) מלמד שהכהנים אוכלים ובעלים מכפרין (יבמות מ.). ציץ בין שישנו על מצחו בין שאינו על מצחו מרצה (יומא ז:). בעי לכפוריה ידיה מו) בההוא גברא (גיטין נו.). האומר אחטא ויוה"כ מכפר, אין יוה"כ מכפר (יומא פז.). אין אדם מתכפר בדבר הבא בעבירה (תמורה כ:). תהא מיתתי כפרה לכל עונותי (ברכות ס.). קבורה משום כפרה (סנהדרין מו:). הריני כפרת מז) משכבו (קידושין לא:). הריני כפרת ר' חייא ובניו (סוכה כ.). אין כפרה למתים (זבחים ט:). ע"ע מחילה.

כרובים: מאי כרוב? א"ר אבהו כרביא, שכן בבבל קורין לינוקא רביא (סוכה ה:). אמר ר' לוי דבר זה מסורת בידינו מאבותינו מקום ארון וכרובים אינו מן המדה וכו' אמר שמואל כרובים בנס הן עומדין, שנאמר (מ"א ו) עשר אמות מקצות כנפיו ועד קצות כנפיו, גופייהו היכי הוו קיימי? אלא ש"מ בנס היו עומדין וכו'. כיצד הן עומדין? חד אמר פניהם איש אל אחיו, וחד אמר פניהם לבית וכו' בזמן שישראל עושין רצונו של מקום פניהם איש אל אחיו, ובזמן שאין עושין רצונו מצדד אצדודי פניהם כתלמיד הנפטר מרבו (ב"ב צט:). א"ר יוסי ווי לעלמא כד חד כרוב אהדר אנפי מחבריה (זהר תרומה קעו.). בשעה שהיו ישראל עולין לרגל מגלגלין להם את הפרכת ומראים להם את הכרובים שהיו מעורים זה בזה, ואומרים להם ראו חיבתכם לפני המקום כחיבת זכר ונקבה, ובשעה שנכנסו גוים להיכל ראו כרובים המעוררין זה לזה, הוציאום לשוק ואמרו: הללו שברכתן ברכה וקללתן קללה יעסקו בדברים הללו! מיד הזילום שנאמר כל מכבדיה הזילוה כי ראו ערותה (יומא נד.). שני הכרובים היו סמל המדות דין ורחמים (מדרש תדשא). ע"ע בית המקדש.

כריעה: ע' השתחויה

כרך: כרך שאין בו עשרה בטלנין [בבית המדרש] הוא ככפר (מגילה ג:). חכמים הקילו על הכפרים וכו' כדי שיספקו מים ומזון לאחיהם שבכרכין (שם ב.). הנכנס לכרך אומר וכו' (ברכות נד.). מי שלא ראה ירושלם בתפארתה לא-ראה כרך נחמד בימיו (סוכה נא:). דרש רבא מאי דכתיב לכה דודי נצא השדה נלינה בכפרים (שה"ש ז) אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה, רבש"ע! אל תדינני כיושבי כרכים שיש בהן גזל ועריות ושבועת שוא ושבועת שקר וכו' (עירובין כא:). א"ר יוחנן שלשה מכריז עליהן הקב"ה בכל יום, על רווק הדר בכרך ואינו חוטא (פסחים קיג.). הרבה כרכים כבשום עולי מצרים ולא כבשום עולי בבל (חגיגה ג:). מרגלית אם מעלים אותה לכרך מח) משובחת היא (ערכין כד.). ע"ע עיר.

נתן בה שני כחות מתחלפים. מו) לקנח ידיו בו, להשתמש בו ולעשותו לאמצעי בדבר נמאס. מז) כשמזכיר אביו או רבו לאחר מותם צריך לומר כך (רש"י). מח) שדרך

כרם: בית ישראל שהן כרמו של הקב"ה (ישעיה ה) אל תציץ בו, ואם הצצת בו אל תרד לתוכו, ואם ירדת לתוכו אל תהנה ממנו, ואם נהנית אל תאכל מפירותיו (תנא דבי אליהו רבה פ"ז). יטע כרם ואח"כ ישא אשה (סוטה מד.). ר"א נטע ארבע מאות כרמי (ב"ב יד.). כי יכרית ה' אלהיך את הגוים (דברים יב) משל למה"ד למלך שנטע כרם בתוך שדהו והיה בתוכו [השדה] ארזים גדולים וקוצים, הלך המלך וקיצץ את הארזים והניח את הקוצים. אמרו לו עבדיו, אדוננו המלך! הקוצים שהם איחזים בנדינו הנחת וקצצת את הארזים? אמר להם אם קצצתי את הקוצים במה הייתי גודר את כרמי? וכן ישראל הם כרמו של הקב"ה שנאמר כי כרם ה' צבאות בית ישראל, כשהכנים את ישראל לארץ קיצץ את הארזים שבה שנאמר ואנכי השמדתי את האמורי מפניהם אשר כגובה ארזים גבהו (עמוס ב) והניח את בניהם ובני בניהם כדי שישמרו ישראל את התורה, שנאמר ואלה הגוים אשר הניח ה' לנסות בם את ישראל (שופטים ג), וכשיעמוד הכרם על עמדו במשמרת התורה, והיו העמים משרפות סיד קוצים כסוחים (ישעיה לג) וכו' (תנחומא הישן ראה ג). טוב מלא כף נחת וגו' טוב מי שהוא שוכר גנה אחת ואוכל פירותיה ממי שהיא שוכר גנות הרבה והוא מביירן [מעבדן]. מתלא אמר דאגיר גנא אכיל ציפרין, דאגיר גנייאן אכלין ליה ציפרין וכו' (קהלת רבה פ"ד). דרש ראב"ע לפני חכמים בכרם ביבנה, וכי כרם היה שם? אלא תלמידי חכמים שהיו עושין שורות שורות ככרם (ירוש' ברכות פ"ד). ע"ע נטיעה; קוצים.

כרס: טובה צפרנן של ראשונים מכריסן של אחרונים (יומא ט:). מוטב שתבקע כרסו ולא ירד לבאר שחת (נדה יג:). משל אומר הכריסא מט) טעינא רגליא (ב"ר פ"ע ח). שוף אכריסך ועול (ב"ב ז.). חד כריסא אית לה, תרי כריסי לית לה (כתובות קג.). היאך מעידין על אשה שילדה ומחר כריסה בין שיניה? (ר"ה כה.). אשה אחת תיארה את שמואל: גוצא [קטן] ורבה כרסיה ושחור ושינים גדולים (נדרים נב:). כריסי נ) כרי (גיטין מז.). כי הוו מקלעי [פגעו] רבי ישמעאל ב"ר יוסי ורבי אליעזר ב"ר שמעון בהדי הדדי, הוי עייל בקרא דתורי בינייהו נא) ולא הוו נגען בהו (ב"מ פד.). לאחר שלשה ימים [למיתתו] כריסו נבקעת ונופלת על פניו ואומרת לו טול מה שנתת בי (שבת קנא:). לעתיד לבא הפה והכרס מריינין זה עם זה, הפה אומר כל מה שגזלתי בך נתתי וכו' (ב"ר פ"ק ז). ע"ע אברי הגוף.

כשפים: למה נקרא שמן כשפים? שמכחישין פמליא של מעלה (סנהדרין סז:). עשרה קבין כשפים ירדו לעולם, תשעה נטלה מצרים ואחד כל העולם כלו (קידושין מט:). בן נח מוזהר על הכישוף (סנהדרין סה.). אין משיבין בסנהדרין אלא נב) בעלי כשפים (שם יז.). זנות וכשפים כלו את הכל (סוטה מח.). מעשה היה בשלטון אחד שדן ביום אחד כשפנין ונואפין ורצחנין, אמר לסנקליטוס שלו, שלשתן עשיתי בלילה אחד (מדרש תהלים פ' סוף). הדרוקן של כשפים דק (שבת לג.). והאידנא דחיישינן לכשפים וכו' (שם י:). משרבו לוחשי לחישות בדין בא חרון אף לעולם ונסתלקה שכינה מישראל (תוספתא סוטה פי"ד ג). שמעון בן שטח תלה באשקלון שמונים נשים מכשפות ביום אחד (סנהדרין מה:). מרבה נשים מרבה כשפים (אבות פ"ב). הכשרה שבנשים בעלת כשפים (סופרים פט"ו). בנות ישראל מקטרות לכשפים (ברכות נג.). בנות ישראל פרוצות בכשפים (עירובין סד:). הזקינה שמא תעשה כשפים (סנהדרין צט:). אליהו התפלל ענני ה' ענני שלא יאמרו מעשה כשפים הם (ברכות ט:). אמרי ליה יוחנא וממרא [ראשי מכשפי במצרים] תבן אתה מכנים לעפריים? נג), אמר להו אמרי אינשי למתא ירקא, ירקא שקול? (מנחות פה.). באתר דחרשין חרשים? (ילקוט וישב קמה). כלום מביאין מוריים לאספמיא ודגים לעכו? (שמ"ר צז:). ר"א מספר: פעם אחת אני והוא [ר"ע] מהלכין היינו בדרך ואמר לי רבי! למדני בנטיעות קשואין [באחיזת עינים], אמרתי דבר אחד נתמלא כל השדה קשואין, אמר לי רבי למדתני נטיעתן, למדני עקירתן. אמרתי לו דבר אחד נתקבצו כולן למקום אחד וכו' ואע"פ שאסור לעשות כשפים, אבל להתלמד להבין ולהורות מותר (סנהדרין סח.). ע"ע אחיזת עינים; אמונה טפלה; דרכי אמורי.

כתובה: וידבר ה' אל משה במדבר סיני, משל למלך שנשא אשה ראשונה ולא כתב לה כתובה, גירשה ולא נתן לה גט, כך לשניה ולשלישית היה עושה. לזמן ראה ענייה אחת יתומה בת אבות וצנועה במעשיה וכשרה, כתב לה כתובה באיזה שבוע באיזה חדש בכמה בחדש באיזה איפרכיא וכו'. כך כביכול ברא לדור המבול ולא כתב אימתי בראן והעבירן מן העולם, ולא כתב אימתי העבירן, אלא ביום הזה נבקעו כל מעיינות תהום רבה וגו', וכן לדור הפלגה

הסוחרים לבוא שם ומעלים מחירה. מט) אם הכרם מלא אז נושא את הרגלים ונקל לו להלוך. נ) אמר לבתו כי בטנו ושומן שבמעיו הוא כר וכסת שלו לשכוב עליו. נא) צמד בקר יכול לעבור ביניהם מתחת כריסן ולא נגעו בהם, מחמת שהיה כריסן עב כל כך, וגוזמא קתני. נב) המבינים במעשה כשפים כדי שיוכלו להורות דין מכשפים. נג) עפריים הוא מקום של תבואה הרבה, וכן מצרים הוא

וכו'. כיון שעמדו ישראל אמר הקב"ה למשה איני נוהג באלו כאותן הראשונים, אלו בני אבות הן בני אברהם יצחק ויעקב הן, לפיכך כתוב להם באיזה חדש בכמה בחדש ובאיזו שנה ובאיזו אפרכיא (תנחומא הישן במדבר ה). זאת אשיב אל לבי על כן אוחיל, משל למה"ד למלך שנשא מטרונא וכתב לה כתובה מרובה, ואמר לה כך וכך חופות אני נותן לך, כך וכך ארגוונות [בגדי ארגמן] טובות אני נותן לך, הניחה המלך והלך לו למדינת הים ואוחר שם. נכנסו שכנותיה אצלה והיו מקניטות אותה ואומרות לה: הניחך המלך והלך לו למדינת הים ושוב אינו חוזר אליך, והיתה בוכה ומתאנחת, וכיון שנכנסה לתוך ביתה פתחה ומצאה כתובתה וקוראת כך וכך חופות וכו' מיד היא מתנחמת. לימים בא המלך אמר לה בתי אני תמה איך המתנת לי כל אותן השנים? אמרה לו אדוני המלך! אלמלא כתובה מרובה שכתבת ונתת לי כבר אבדוני שכנותי. כך אומות העולם מונין את ישראל ואומרים להם אלהיכם הסתיר פנים מכם וסילק שכינתו מכם, עוד אינו חוזר אליכם. והם בוכים ומתאנחים, וכיון שנכנסין לבתי כנסיות ולבתי מדרשות וקורין בתורה ומוצאין שכתוב (ויקרא כו) ופניתי אליכם והפריתי אתכם ונתתי משכני בתוככם והתהלכתי בתוככם, הן מתנחמים. למחר כשתבוא הגאולה אומר הקב"ה לישראל בני! אני תמה עליכם היאך המתנתם לי כל אותן השנים? והן אומרים לפניו רבש"ע! אילולי תורתך שנתת לנו כבר אבדנו האומות, וכן דוד אמר (תהלים קיט) לולי תורתך שעשועי אז אבדתי בעניי (איכה רבתי פ"ג). ע"ע נשואין.

כתות: שלש כתות הן: כת ראשונה אומרת אילו לא נבראתי אלא לראות הכוכבים די לי, כת שניה אומרת כל מה שיש לך ליתן תן לעתיד לבא, כת שלישית של פועלים עצלים אומרים תן לנו עכשיו (מדרש תהלים ח ו). ארבע כתות אין מקבלין פני שכינה והן: כת לצים, כת חנפים, כת שקרנים וכת מספרי לשון הרע (סוטה מב.).

כתיבה: הכתב והמכתב נברא בערב שבת בין השמשות (פסחים נד.). בן קמצר לא רצה ללמד על מעשה הכתב (יומא לח.). נפל פתקא מרקיע (ב"מ פח.). אם אינו מראה לכם כתב וסומנטיריה שלי אל תאמינו (ירוש' ברכות פ"א). כתב שבלוחות נקרא מבפנים ומבחוץ (שבת קד.). כתב המהלך תחת הצורה אסור לקרותה בשבת (שבת קמט.). והכרתי לבבל שם זה הכתב (מגילה י:). ויאמר להביא את ספר הזכרונות וגו' וימצא כתוב, מלמד ששמשי מוחק וגבריאל כותב (מגילה טו:). א"ר בר בא אילין בני מדניחאי ערומין סגין נד), כד חד מנהון בעא משלחה מילה מסטריקון לחבריה, הוא כותב במי מילין [עפצים] והחן דמקבל כתבייא הוא שופך דיו שאין בה עפיץ והוא קולט מקום הכתב (ירוש' שבת פי"ב). כמה נער יכול לכתוב עשרה (סנהדרין צה:). הקורא כתב שעל גבי הקבר קשה לתלמוד (הוריות יג:). ע"ע חתימה; סופר.

כתר: ר"ש אומר שלשה כתרים הם כתר תורה וכתר כהונה וכתר מלכות, וכתר שם טוב עולה על גביהן (אבות פ"ד יב). א"ר יוחנן שלשה זירים הן: של מזבח ושל ארון ושל שלחן, של מזבח [כהונה] זכה אהרן ונטלו, של שלחן [מלכות] זכה דוד ונטלו, של ארון [תורה] עדיין מונח הוא, כל הרוצה ליקח יבא ויקח, שמא תאמר פחות הוא? ת"ל בי מלכים ימלוכו (יומא עב:). כל אחד מישראל קשרו לו שני כתרים בשעת קבלת התורה (שבת פח.). אגריפס המלך אמר על כלה, אני נוטל כתר בכל יום וזו תטול כתרה שעה אחת (שמחות פי"א). כלילא [עטרה בראש חתנים בזמן הזה] מנלן דאסור? דכתיב כה אמר ה' אלהים הסר המצנפת והרם העטרה (יחזקאל כא) בזמן שמצנפת בראש כהן גדול עטרה בראש כל אדם, נסתלקה מצנפת מראש כ"ג נסתלקה עטרה מראש כל אדם (גיטין ז.). ר"א ב"ר צדוק אומר עשה דברים לשם פעלם ודבר בהם לשמם, אל תעשם עטרה להתגדל בהם ואל תעשם קרדום להיות עודר בו, ק"ו ומה בלשאצר שלא נשתמש אלא בכלי קדש שנעשו כלי חול נעקר מן העולם, המשתמש בכתרה של תורה על אחת כו"כ (נדרים סב.). ודאשתמש בתגא חלף (אבות פ"א). כל ימיו של אותו צדיק היה מצטער על דבר זה, ואמר אוי לי שנשתמשתי בכתרה נה) של תורה (נדרים סב.). צדיקים יושבים ועטרותיהם בידיהם ונהנין מזיו השכינה (ברכות טז.). אותו היום נטל עשר עטרות (שבת פז:). עטרת מלך אדום אבן שואבת היה בה (ע"ז מד.). ל"ו כתרים נתלו בארונו של יעקב (סוטה יג.). ינאי המלך! רב לך כתר מלכות (קידושין סו.). כל אלוף מלכות בלא תגא (סנהדרין צט:). חוצפא מלכותא בלא תגא (שם קה.). עתיד הקב"ה להיות עטרה בראש כל צדיק וצד"ק (מגילה טו:). ע"ע אדנות; מלכות.

מקום כשפים, ואין לה צורך להביא כשפים ממקום אחר.

נד) בני המזרח הם חכמים ביותר, כשאחד מהם רוצה להודיע לחבירו דבר סתר כותב לו במי עפצים על נייר חלק, וכשבא הכתב לידו שופך עליו דיו מיוחד וקולט מקום הכתב.

נה) שהציל עצמו ע"י שאמר שהוא ר' טרפון.

ל

לא עליכם: לא עליכם כל עוברי דרך (איכה א) אמר רבה אמר ר' יוחנן מכאן לקובלנא א) מן התורה (סנהדרין קד:). כנסת ישראל אומרת לגוים ייהי עליכון דאתא עלי, לא ימטי עליכון דמטא עלי, מכאן רמז לקובלנא בלשון זו מן הכתובים (איכה רבתי פ"א).

לאו: לאו שאין בו מעשה אין לוקין עליו (מכות ב:). לאו שבכללות אין לוקין עליו (פסחים כד.). לאו שניתק לעשה אין לוקין עליו (חולין קמא.). לאו שניתן לאזהרת מיתת בי"ד אין לוקין עליו (עירובין יז:). לאו שקדמו עשה אין לוקין עליו (מכות יד.). כל מקום שנאמר השמר פן ואל אינו אלא לא תעשה (שבועות ד.). כל מקום שאתה מוצא עשה ולא תעשה אם אתה יכול לקיים את שניהם מוטב, ואם לאו יבא עשה וידחה את לא תעשה (מנחות מ.). יש הן שהוא כלאו ב) ויש לאו שהוא כהן (ב"ק צג.).

לב: ריב"ז אמר לתלמידיו צאו וראו איזוהי דרך ישרה שידבק בה האדם, ר"א אומר עין טובה וכו' ר"א בן ערך אומר לב טוב, אמר להם רואה אני את דברי ר"א בן ערך, שבכלל דבריו דבריכם (אבות פ"ב). הלב רואה שנאמר ולבי ראה הרבה, הלב שומע שנאמר ונתת לעבדך לב שומע, הלב מדבר שנאמר ודברתי אני עם לבי, הלב הולך שנאמר לא לבי הלך, הלב נופל שנאמר אל יפול לב אדם עליו וכו' (קהלת רבה פ"א). כתיב לב יודע מרת נפשו ובשמחתו לא יתערב זר (משלי יד), כשם שהלב מרגיש בצרה שהוא מיצר כך כשאדם שמח הלב שמח תחלה, וכן נאמר (שם) לכן שמח לבי ויגל כבודי (שמ"ר פי"ט א). אמר רבי אלכסנדרי ההדיוט הזה אם משמש הוא בכלים שבורים גנאי הוא לו, אבל הקב"ה כלי תשמישו שבורים, שנאמר קרוב ה' לנשברי לב (תהלים לד), הרופא לשבורי לב, זבחי אלהים רוח נשברה, (שם נא) לב נשבר ונדכה אלהים לא תבזה (ויק"ר פ"ז). כי נגע עד לבך (ירמיה ד) זה הקב"ה, א"ר חייא איכן מצינו שנקרא הקב"ה „לבן של ישראל"? מן הדין קרייא (תהלים עג) צור לבבי וחלקי אלהים לעולם (פתיחתא איכה רבתי). הלב יודע אם לעקל ג) או לעקלקלות (איכה רבתי פ"א). קודם שאכל אדם ושתה יש לו שתי לבבות לאחר שאכל ושתה אין לו אלא לב אחד, שנאמר (איוב יא) איש נבוב ד) ילבב (ב"ב יב:). רחמנא לבא בעי (סנהדרין קו:). מה דבלבך על רחמך [אוהבך] מה דבלביה עלך (ספרי דברים א—כז). לבא ועינא תרי סרסורין דחטאה (ירוש' ברכות פ"א ה). הלב והעינים הם סרסורים לגוף והם מזנין את הגוף (תנחומא שלח לך ריט.). הרשעים ברשות לבן והצדיקים לבן ברשותם (ב"ר ס). לבן של ראשונים כפתחו של אולם ולבן של אחרונים כפתחו של היכל, ואנו כמלא נקב מחט סדקית (עירובין נג.). לבא לפומא לא גלי, פומא למאן גלי? (מדרש תהלים ט, קה"ר פי"ב). ר"א אומר החכמה תמצא בראש, ור' יהושע אומר בלב, והיכן חכמה נתונה? בלב שנתונה באמצע האדם, ולא עוד אלא שהלב נתון ביד הקב"ה שנאמר פלגי מים לב מלך ביד ה' (ילקוט משלי א). ע"ע אברי הגוף.

לבוש: ע' בגדים

לבנה: כתיב המשל ופחד עמו עושה שלום במרומיו (איוב כה), מימיה של חמה לא ראתה פגימתה ה) של לבנה (ירוש' ר"ה פ"ב). סיהרא לא אית לה נהורא מדילה, אלא מה דיהיב לה שמשא (זהר בחוקותי). וללבנה אמר שתתחדש עטרת תפארת לעמוסי בטן שהן עתידין להתחדש כמותה וכו' (סנהדרין מב.). החדש הזה לכם, אם זכיתם אתם מונין למלאתו אברהם יצחק ויעקב, יהודה פרץ חצרון רם עמינדב, נחשון שלמון בועז עובד ישי דוד ושלמה; ואם לאו אתם מונין לפגמו, שלמה עשה מגיני הזהב וכיון שעמד רחבעם עשה תחתם מגיני נחשת (מ"א יד), וממנו התחילו פוגמין והולכין: אביה אסא יהושפט יהורם אחזיהו יואש אמציהו עוזיהו יותם אחז חזקיהו מנשה אמון יאשיהו צדקיהו, וכתיב ואת עיני צדקיהו עור (מ"ב כה), הוי החדש בפגמו, נתכסה הירח התחילו מהלכים בחשך. אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה, רבש"ע! עד מתי יהיה החשך עולה עלינו והאור לאו"ה? אמר הקב"ה חייכם לעוה"ב

א) כשאדם מודיע צערו לאחר צריך שיאמר לו לא תבא זאת לך כמו שבאה אלי, כי קשה הוא לשמוע, שפעמים חוזרת עליו והמקפיד על כך אין בו משום ניחוש (רש"י). ב) אם הלאו או ההן נאמר בלשון תימה אז משמעו ההיפך מאם נאמר בניחותא. ג) אם הכוונה לקשר ולתקן או לקלקל. ד) איש שבטנו ריק ילבב לשון רבים. ה) שלא

אני מביא חשכה לאו"ה והאורה לכם, שכן אמר ישעיה (ס') כי הנה החשך יכסה ארץ וערפל לאומים ועליך יזרח ה' וכבודו עליך יראה (תנחומא הישן בא טו). ע"ע אור; שמש.

לגימה: א"ר יוחנן גדולה לגימא [מאכל לאורחים] שהיא מרחקת את הקרובים ומקרבת את הרחוקים, ומעלמת עין מן הרשעים ומשרה שכינה על נביאי הבעל, ושגגתה עולה זדון: מרחקת את הקרובים למדנו מעמון ומואב דכתיב על דבר אשר לא קדמו אתכם בלחם ובמים; מקרבת את הרחוקים מיתרו, דאמר ר' חנן בשכר קראן לו ויאכל לחם זכו בני בני בניו וישבו בלשכת הגזית שנאמר ומשפחות סופרים יושבי יעבץ וגו' המה הקינים (דהי"א ב), וכתיב קיני חותן משה (שופטים א); ומעלמת עין מן הרשעים ממיכה, דא"ר נתן מגרב לשילה שלשה מילין, והיה עשן של מערכה ועשן של פסל מיכה מעורבין זה בזה, בקשו מלאכי השרת לדחפו, אמר להם הקב"ה הניחו לי כי פתו מצויה לעוברים ושבים; ומשרה שכינה על נביאי הבעל, מחברו של עדו הנביא שנאמר ויאמר אליו גם אני נביא כמוך (מ"א יז), וכתיב ויהי הם יושבים על השלחן ויהי דבר ה' אל הנביא וגו' (שם); ושגגתה עולה זדון דאמר רב יהודה אמר רב אלמלי הלוהו יהונתן לדוד שני ככרות לחם לא נהרגה נוב עיר הכהנים ולא נטרד דואג האדומי ולא נהרגו שאול ושלשת בניו (סנהדרין קג.). ע"ע לחם.

לוז: ויסתבל החגב (קהלת יב), זה לוז של שדרה. אדריינוס שחיק עצמות שאל את ר' יהושע בר חנינא, אמר לו: מהיכן הקב"ה מציץ את האדם לעתיד לבא [בתחיית המתים]? אמר לו מלוז של שדרה, א"ל מן הן את מודע לי ו)? אייתי יתיה קומוי, נתנו במים ולא נמחה, טחנו ברחיים ולא נטחן, נתנו באש ולא נשרף, נתנו על הסדן התחיל מקיש עליו בפטיש, נחלק הסדין ונבקע הפטיש ולא הועיל ממנו כלום (ויק"ר פי"ח). ע"ע תחיית המתים.

לוחות: ע' עשרת הדברות

לויה: מתלא אמר אכלית אשקית לוית, כך ואברהם הולך עמם לשלחם (ב"ר פמ"ח סוף). דלא לימא כך עושין לבני לויה? (חולין ז.). ידינו לא שפכו את הדם וגו' [בעגלה ערופה] וכי על לבנו עלתה שב"ד שופכין דמים? אלא לא בא לידינו ופטרנוהו בלא מזונות, ולא ראינוהו והנחנוהו בלא לויה (סוטה מו:). בשביל ארבע פסיעות שלוה פרעה לאברהם שנאמר ויצו עליו פרעה אנשים וגו' (בראשית יב) נשתעבד בבניו ארבע מאות שנה (סוטה שם).

[הלוית המת] מבטלין תלמוד תורה להוצאת המת וכו' (כתובות יז.). א"ר רחבה א"ר יהודה כל הרואה את המת ואינו מלוהו עובר משום לועג לרש חרף עושהו (משלי יז) ובר נדוי הוא. ואם הלוהו מה שכרו? א"ר אסי עליו הכתוב אומר (שם יט) מלוה ה' חונן דל ומכבדו חונן אביון (ברכות יח.). רב המנונא איקלע לדרומתא שמע קל שיפורא דשכבא, חזא הנך אינשי דקא עבדי עבידתא, אמר להו ליהוו הנך אינשי בשמתא, לא שכבא איכא במתא? (מ"ק כז:). אית תניי תני הנשים מהלכות תחלה [אחרי המת ללותו] והאנשים אחריהן, ואית תניי תני אנשים תחלה והנשים אחריהם. מאן דאמר הנשים תחלה שהן גרמו מיתה לעולם, מאן דאמר האנשים תחלה מפני כבוד בנות ישראל שלא יהיו מביטין בנשים (ירוש' סנהדרין פ"ב). ע"ע מיתה.

לוים: והלוים למטה אבותם לא התפקדו בתוכם (במדבר א), למה לא נמנו עם ישראל? שבטו של לוי פלטינין ז) היו. משל למלך שיש לו לגיונות הרבה, ואמר לפרופסיטוס לך מנה את הלגיונות חוץ מן הלגיון העומד לפני וכו' (במד"ר פ"א סוף). בהעלותך את הנרות וגו'. אתה מוצא כל השבטים שהקריבו קרבנות לחנוכת המזבח וקבלן הקב"ה שנאמר קח מאתם, ושבט לוי לא הקריב, והיה אהרן מיצר ואומר למה רחק הקב"ה את שבטי להקריב לחנוכת המזבח? כיון שעברה החנוכה א"ל הקב"ה לאהרן ולבניו, כל השבטים עשו לעצמם חנוכה, ואתם לעצמכם עשו חנוכה. משל למה"ד למלך שעשה סעודה והיה קורא בכל יום אומניות, והיה לו אוהב אחד שאהבו ביותר ולא קרא אותו עמהם, והיה מיצר לומר שמא יש בלבו של מלך עלי כלום, לפיכך לא הזמנני. כיון שעברו כל ימי הסעודה קרא לאותו אוהב ואמר לו, לכל בני המדינה עשיתי סעודה בשבילם, ולך לבד אני עושה סעודה מיוחדת לפי שאוהבי אתה וכו'. א"ל הקב"ה למשה לך אמור לאהרן אל תתיירא, לגדולה מזו אתה מתוקן ואמרת אליו בהעלותך את הנרות וכו' (תנחומא פ' בהעלותך). ע"ע כהנים.

לויתן: ויברא אלהים את התנינים הגדולים (בראשית א) א"ר יוחנן זה לויתן נחש בריח ולויתן נחש עקלתון וכו' א"ר יהודה אמר רב כל מה שברא הקב"ה בעולמו זכר ונקבה בראם, אף לויתן נחש בריח ולויתן נחש עקלתון זכר ונקבה בראם, ואלמלי נזקקין זה לזה מחריבין כל העולם כולו, מה עשה הקב"ה סירם את הזכר והרג הנקבה ומלחה לצדיקים

יהא קנאה ביניהם. ו) מהיכן אתה מודיענו שאותו עצם לוז קיים עד אותו זמן ואינו נרקב כיתר העצמות? ז) בני

לעתיד לבא וכו' (ב"ב עד:). א"ר יונתן עתיד גבריאל לעשות קניגיא [לצוד אותו] עם לויתן שנאמר התמשוך לויתן בחכה ובחבל תשקיע לשונו (איוב מ) ואלמלא הקב"ה עוזרו אין יכול לו וכו' וא"ר יוחנן בשעה שלויתן רעב מוציא הבל מפיו ומרתיח כל מימות שבמצולה שנאמר ירתיח כסיר מצולה (שם מא) וכו'. א"ר יוחנן עתיד הקב"ה לעשות סעודה לצדיקים מבשרו של לויתן שנאמר יכרו עליו חברים (שם מ) ואין כרה אלא סעודה וכו'. וא"ר יוחנן עתיד הקב"ה לעשות סוכה לצדיקים מעורו של לויתן ח) שנאמר (שם) התמלא בסוכות עורו וכו' (ב"ב עה.). לויתן דג טהור הוא שנאמר גאוה אפיקי מגינים וגו' תחתיו חדודי חרש (איוב מא), אפיקי מגינים אלו קשקשים שבו, תחתיו חדודי חרש אלו סנפירין שפורח בהן (חולין סז:). לעולם הבא נשחטין הבהמות בסנפיריו של לויתן וכו' (ב"ר פי"ג). אנטונינוס שאל לרבי האכילני מן הלויתן לעתיד לבא והשיבו הן, כי נחשב מחסידי או"ה (ירוש' מגילה פ"א). ע"ע בהמה וחיה.

לולב: ארבעה מינים שבלולב שנים מהם עושין פירות ושנים אין עושין פירות, העושין פירות זקוקין לשאין עושין, ושאין עושין זקוקין להעושין, ואין אדם יוצא ידי חובתו בהם עד שיהיו כולם באגודה אחת, וכן ישראל בהרצאה [סליחה] עד שיהו כולם באגודה אחת (מנחות כז.). רבי מני פתח, כל עצמותי תאמרנה ה' מי כמוך ה' (תהלים לה) לא נאמר פסוק זה אלא בשביל לולב, השדרה של לולב דומה לשדרה של אדם, ההדס דומה לעין, והערבה דומה לפה, והאתרוג דומה ללב, אמר דוד אין בכל האברים גדול מאלו, שהן שקולים כנגד כל הגוף (ויק"ר פ"ל). פרי עץ הדר זה הקב"ה שכתוב בו צדיק כתמר יפרח (תהלים לב), וענף עץ עבות זה הקב"ה דכתיב והוא עומד בין ההדסים (זכריה א), וערבי נחל זה הקב"ה דכתיב סולו לרוכב בערבות ביה שמו (תהלים סח). ד"א פרי עץ הדר זה אברהם שהדרו הקב"ה בשיבה טובה שנאמר ואברהם זקן בא בימים וכתיב והדרת פני זקן, כפות תמרים זה יצחק שהיה כפות ועקוד על גבי המזבח, וענף עץ עבות זה יעקב, מה הדס זה רחוש בעלים כך היה יעקב רחוש בבנים, וערבי נחל זה יוסף מה ערבה זו כמושה לפני שלשת מינים הללו, כך יוסף מת לפני אחיו וכו'. ד"א פרי עץ הדר זו סנהדרי גדולה של ישראל שהדרה הקב"ה בכבוד שנאמר והדרת פני זקן, כפות תמרים אלו תלמידי חכמים שכופין את עצמן ללמוד תורה אלו מאלו, וענף עץ עבות [משולשים] אלו שלש שורות של תלמידים שיושבין לפניהם, ושני ערבי נחל אלו שני סופרים של דיינים שעומדין לפניהם וכותבין דברי המזכין ודברי המחייבין (ויק"ר פ"ל). א"ר יוחנן [בנענועים] מוליך ומביא למי שארבע רוחות שלו מעלה ומוריד כדי לעצור טללים רעים (ר"ה כב:). רב אחא בר יעקב ממטי ליה ומייתי ליה ומחוי הכי ואמר גירא ט) בעינא דשטנא (מנחות סב.). א"ר אבין משל לשנים שנכנסו אצל הדיין ולית אנן ידעין מאן הוא נצח, אלא מאן דנסב באיין [כידון] בידיה אנן ידעין דהוא נצוחייא. כך ישראל ואו"ה באין ומקטרגין לפני הקב"ה בראש השנה, ולית אנן ידעין מאן נצח, אלא במה שישראל יוצאין [בסוכות] מלפני הקב"ה ולולביהן ואתרוגיהן בידן, אנו יודעין דישראל אינון נצוחייא. הה"ד (תהלים לז) נעימות בימינך נצח (ויק"ר פ"ל). ולקחתם לכם ביום הראשון (פ' אמור), זה ט"ו ואתה אומר ביום הראשון? משל למדינה וכו' כך וכו' מיוה"כ עד החג כל ישראל עסוקין במצות, זה עוסק בסוכתו וזה בלולבו, וביו"ט הראשון של חג כל ישראל עומדין לפני הקב"ה ולולביהן ואתרוגיהן בידן לשמו של הקב"ה, ואומר להן מאן דאזל אזל ומן הכא נתחיל חושבנא, לפיכך משה מזהיר לישראל ולקחתם לכם ביום הראשון (שם). מעשה בר"ג ור' יהושע וראב"ע ור"ע שהיו באין בספינה ולא היה לולב אלא לר"ג בלבד שלקחו באלף זוז (סוכה מא:). מן דאת קטר לולבך י) קטור רגליך (ירוש' שבת פ"ב ו). ע"ע אתרוג.

לועג לרש: א"ר יהודה כל הרואה המת ואינו מלוהו עובר משום לועג לרש (ברכות יח.). ר' אליעזר בן יעקב אומר מת תופס ארבע אמות לקריאת שמע דכתיב (משלי יז) לועג לרש יא) חרף עושהו (סוטה מג:). מטילין ציצית בטלית של מת משום לועג לרש (מנחות מא.). לא יכנוס אדם לבית הקברות ויעשה צרכיו שם, ואם עשה כן עליו הכתוב אומר לועג לרש (ירוש' ברכות פ"ב ג). ע"ע תכריכין.

לחיים: מעשה בר"ע שעשה משתה לבנו ועל כל כוס וכוס שהביא אמר חמרא וחיי לפום רבנן, חיי וחמרא לפום רבנן ולפום תלמידיהון (שבת סז:). על כל חבית וחבית שהיה פותח מברך עליה ואומר חמרא

פלטין של המלכים, מיוחסים. ח) ומזה המנהג להתפלל ביום האחרון של סוכות כשיוצאין מן הסוכה: יהי רצון כשם שזכינו לישב בסוכה זו כך נזכה לישב בסוכת עורו של לויתן לעולם הבא (לקוטי צבי), בסידורים שלנו הגרסא כשם שקיימתי וישבתי בסוכה זו כך אזכה לישב בסוכת עור של לויתן בשנה הבאה, וטעות היא כי למה יקרב מיתתו במשך שנה אחת? כי סוכת עור של לויתן לא תהיה בחייו רק אחרי מותו לעוה"ב. ט) כמו מורה חצים בעין השטן בנענועי הלולב בכל צד. י)) משאתה קושר לולבך בערב סוכות אל תפרוש לים כי אז הסכנה מצויה מרוח סערה. יא) שאסור לקרות בארבע אמותיו משום

טבא לחיי רבנן ותלמידיהון (ירוש' ברכות פ"ו ח). משל ללסטים שנכנסו למרתף אחד של יין נטלו קנקן אחד ושתו, הציץ עליהם בעל המרתף אמר להם יערב לכם, יבושם לכם, ימתק לכם! ששיתם את היין החזירו את הקנקן יב) למקומו (ב"ר פפ"ה). בשלמא מילתא דתליא בסברא יג) לחיי! (גיטין ז:). ע"ע ח י י ם.

לחם: דרש ריב"ל בשעה שאמר הקב"ה לאדם קוץ ודרדר תצמיח לך זלגו עיניו דמעות, אמר לפניו, רבש"ע! אני וחמורי נאכל באבוס אחד? כיון שאמר לו בזעת אפך תאכל ל ח ם נתקררה דעתו (פסחים קיח.). רשב"י אומר ככר ומקל כרוכין ירדו זה בזה מן השמים, אמר להם אם אתם עוסקים בתורה הרי ככר לאכול ואם לאו הרי מקל ללקות בו (ספרי עקב פ"מ). נהמא סעיד ולא משמח, יין סעיד ומשמח (ברכות לה:). דרכה של תורה פת במלח תאכל (אבות פ"ו ד). א"ר חסדא: בר בי רב דלא נפישא ליה רפתא לא ליכול ירקא משום דגריר, ולא ליבצע בצועי, יד) מאי טעמא? דלא עביד בעין יפה. וא"ר חסדא האי מאן דאפשר ליה למיכל נהמא דשערי ואכל דחטי קעבר משום בל תשחית — ולאו מלתא היא, בל תשחית דגופא עדיף (שבת קמ:). פת שחרית במלח וקיתון של מים מבטלת כמה חלאים. י"ג דברים נאמר בפת שחרית: מצלת מן החמה ומן הצינה ומן הזיקין וכו' (ב"מ קז:). ארבעה דברים נאמרו בפת: אין מניחין בשר חי על גבי פת ואין מעבירין כוס מלא על הפת, ואין זורקין את הפת, ואין סומכין את הקערה בפת, משום מאוס ובזיון (ברכות נ:). פת קיבר מרבה הזבל (עירובין נו.). פת נקיה ממעט הזבל (פסחים מב.). אינו דומה מי שיש לו פת בסלו טו) למי שאין לו פת בסלו (יומא עה:). נשוורא בביתא [פרורי לחם מושלכים על הקרקע] קשי לעניותא (פסחים קא:). א"ר אלעזר כל שאינו משייר פת על שלחנו טז) אינו רואה סימן ברכה לעולם שנאמר (איוב כ) אין שריד לאכלו על כן לא יחיל טובו (סנהדרין צב.). ואם מניח ככר שלמה ומשייר פתיתים על שלחנו כאילו עובד ע"ז שנאמר (ישעיה סה) העורכים לגד שלחן (סנהדרין שם). מי אכלי אינשי נהמא דדהבא? (תמיד לב:). שרי שקיך [פתח פיך] ועייל לחמך (שבת קנב.). ע"ע א כ י ל ה.

לחם הפנים: בית גרמו לא רצו ללמד מעשה לחם הפנים לאחרים והיו החכמים מזכירין את בית גרמו לגנאי בשביל זה (יומא לח.). מעולם לא נמצא פסול בלחם הפנים (אבות פ"ה). דרש ר"ל על השלחן הטהור, מלמד שמגביהין אותו לפני עולי רגלים ואומרים להם ראו חיבתם לפני המקום סלוקו כסדורו, דאמר ריב"ל נס גדול נעשה בלחם הפנים כסדורו חם כך סלוקו שנאמר (ש"א כא) לשום לחם חם ביום הלקחו (חגיגה כו:). נשתלחה ברכה בעומר ובשתי הלחם ובלחם הפנים, וכל כהן שמגיעו כזית יש אוכלו ושבע ויש אוכלו ומותיר, ובסוף ימיו של שמעון הצדיק נשתלחה מארה בהם וכל כהן מגיעו כפול, הצנועין מושכין את ידיהם, והגרגרנין נוטלין ואוכלין וכו' (יומא לט.). ע"ע ק ר ב נ ו ת.

לחשים: ע' כשפים

לידה: שלש קולות הולכין מסוף העולם ועד סופו וכו' ויש אומרים אף לידה (יומא כ:). ואחר ילדה בת, שדנה לאה דין בעצמה (ברכות ס.). דביתהו דרבי חייא הוה לה צער לידה שנאי מנא [החליפה שמלותיה להתנכר] ואתיה לקמיה דר"ח, אמרה אתתא מפקדה אפוריא ורביה? אמר לה לא, אזלא אשתיא סמא דעקרתא וכו' (יבמות סה:). הרי הוא אומר בנים אשר יולדו להם (דברים כג) הכתוב תלאן בלידה (שם עז:). על שלש עברות נשים מתות בשעת לידתן (שבת לא:). ארור שזה ילד (סנהדרין נב.). זו חמות ושמונה כלותיה שילדו ששה בכרס אחד (ברכות סג:). אמר רבא דילידא אמיה כר"ש תלד ואי לא לא תלד (מכות יז:). ההוא גברא אתיליד ליה ינוקא דאית ליה תרי ראשי (מנחות לז.). עתידה אשה שתלד בכל יום (שבת ל:). ע"ע ה ר י ו ן; ו ל ד; ז כ ר ו נ ק ב ה; י ו ל ד ת.

לילה: ע' יום ולילה

לילית: אדם הראשון הוליד רוחין ושדין יז) ולילין (עירובין יח:). במתניתא תנא ומגדלת שער כלילית (שם ק:). אמר רבה לדידי חזי לי הורמין בר לילית וכו' (ב"ב עג.). אמר שמואל המפלת דמות לילית אמו טמאה לידה, ולד הוא אלא שיש לו כנפים (נדה כד:). א"ר חנינא אסור לישן בבית יחידי, וכל הישן בבית יחידי אחזתו לילית (שבת קנא:). ע"ע מ ל א כ י ח ב ל ה.

לינה: אחד מעשרה נסים שנעשו לאבותינו היה בעולי רגלים שלא אמר אדם מעולם צר לי המקום שאלין בירושלם (אבות פ"ה ה). מה בין לינה מה

לועג לרש שזה קורא וזה אינו יכול לקרות (רש"י). יב) משל לשבטים שמכרו את יוסף והחזירו את עצמותיו למקומן. יג) על שם כה לחי (ש"א כה). יד) לא יאכל קימעא קימעא מפני שאין דרך שביעה בכך אלא יצרף ויאכל ביחד. טו) כי הוא דואג על למחר והדאגה איננה מניחה לו לשבוע כראוי, הפתגם הזה הוא ג"כ כנוי לאשה, שמי שיש לו אשה אינו תואב כ"כ. טז) להיות מזומנת לעני. יז) מלכת השדים המושלת בלילה, שם הרגיעה

בין שביתה? אדם מגלגל בלינה ואינו מגלגל בשביתה, בכל מקום אדם לן ואין אדם שובת בכל מקום (ירוש' מעשר שני פ"ב). ללין [ביו"ד] שינה אחת, ללון [בוא"ו] כמה לינות (ב"ר פ"ס). אסור ללון המת בלי קבורה, אבל מותר להלינו לכבודו (סנהדרין ו.). אין לושין הבצק [למצה] אלא במים שלנו (פסחים צד:). ע"ע שינה.

למוד: כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו וגו' אר"ש אב לא למדו [לאברהם] ורב לא היה לו, ומהיכן למד את התורה? אלא זימן לו הקב"ה שני כליות כמין שני רבנים, והיו נובעות ומלמדות אותו תורה וחכמה (ב"ר פס"א א). האב חייב ללמד לבנו תורה משיתחיל לדבר, וירגילו הפסוק תורה צוה לנו משה מורשה קהלת יעקב (סוכה מב. קידושין כט.). א"ר אסי מפני מה מתחילין לתינוקות בתורת כהנים [ויקרא] ואין מתחילין בבראשית? אלא שהתינוקות טהורין והקרבנות טהורין, יבואו טהורין ויתעסקו בטהורין (ויק"ר פ"ז ג). לעשות לרוח משקל ומים תכן במדה (איוב כח), א"ר יודן ב"ר שמואל אפילו דברי תורה שנתנה מ מעלה לא נתנה אלא במדה, והן מקרא משנה תלמוד הלכות ואגדה, יש זוכה למקרא ויש זוכה למשנה ויש לתלמוד ויש להלכות ואגדה, ויש זוכה לבולן (ויק"ר פט"ו ב). בנוהג שבעולם אלף בני אדם נכנסין למקרא יוצאין מהן מאה, אלו נכנסין למשנה יוצאין מהן עשרה, אלו נכנסין לתלמוד יוצא מהן אחד להוראה, הה"ד אדם אחד מאלף מצאתי (קהלת רבה פ"ז מט). ר"א אומר הוי שקוד [בהתמדה] ללמוד תורה (אבות פ"ב). הלומד ילד למה הוא דומה? לדיו כתובה על נייר חדש, והלומד זקן למה הוא דומה? לדיו כתובה על נייר מחוק (שם פ"ד). הלומד מן הקטנים למה הוא דומה, לאוכל ענבים קהות ושותה יין מגיתו, והלומד מן הזקנים למה"ד לאוכל ענבים בשולות ושותה יין ישן (שם). הלומד על מנת ללמד מספיקין בידו ללמוד וללמד, והלומד על מנת לעשות מספיקין בידו ללמוד וללמד לשמור ולעשות (שם). לא הביישן למד ולא הקפדן מלמד (שם פ"ב). ארבע מדות ביושבים לפני חכמים: ספוג ומשפך משמרת ונפה, ספוג שהוא סופג את הכל, משפך שמכנים בזו ומוציא בזו, משמרת שמוציאה את היין וקולטת את השמרים, נפה שמוציאה את הקמח וקולטת את הסולת (אבות פ"ה). ארבע מדות בתלמידים: מהיר לשמוע ומהיר לאבד יצא שכרו בהפסדו, קשה לשמוע וקשה לאבד יצא הפסדו בשכרו, מהיר לשמוע וקשה לאבד חכם, קשה לשמוע ומהר לאבד זה חלק רע (שם פ"ה). הרבה למדתי מרבותי ומחברי יותר מהם ומתלמידי יותר מכולם (תענית ז.). ר' אליעזר אומר אם יהיו הימים דיו ואגמים קולמסין ושמים וארץ מגלות וכל בני אדם לבלרים, אין מספיקין לכתוב דברי תורה שלמדתי ולא חסרתי רק כאדם שמטביל זכרותו יח) של מכחול בים (שה"ש רבה א). ר"א לפני מותו הניח שתי זרועותיו על לבו ואמר: אוי לכם שתי זרועותי שהן כשני ספרי תורה שנגללין, הרבה תורה למדתי והרבה תורה לימדתי [לאחרים], הרבה תורה למדתי ולא חסרתי אפילו ככלב המלקק מן הים, הרבה תורה לימדתי ולא חסרוני תלמידי אלא כמכחול בשפופרת (סנהדרין סח.). אל תאמר לכשאפנה אשנה שמא לא תפנה (אבות פ"ב). קוצותיו תלתלים (שה"ש ה) ר' חנין דציפרין פתר קריא: בתלולית [תל קטן] זו של עפר, מי שטיפש מהו אומר: מי יכול לקצות את זו? מי שפקח מהו אומר: הריני קוצץ שתי משפלות [מדות] היום שתי משפלות למחר עד שאני קוצץ את כולה. כך מי שטיפש אומר מי יכול ללמוד את התורה כולה? נזיקין שלשים פרקים, כלים שלשים פרקים! מי שפיקח מהו אומר? הריני שונה שתי הלכות היום שתי הלכות למחר, עד שאני שונה כל התורה כולה (ויק"ר פי"ט). ראמות לאויל חכמות (משלי כד), רבנן אמרי הטיפש הזה נכנס לביהמ"ד ורואה אותן עוסקים בתורה, והוא אומר להן, היאך אדם לומד תורה תחלה? אומרים לו תחלה קורא במגילה ואח"כ בספר תורה ואח"כ בנביאים ואח"כ בכתובים, משהוא גומר את המקרא שונה את התלמוד ואח"כ בהלכות ואח"כ באגדות. כיון ששומע כך אומר בלבו אימתי אני לומד כל זאת? וחוזר מן השער, שנאמר בשער לא יפתח פיהו (דברים רבה פ"ח). א"ר ינאי משל למה"ד לככר שהיה תלוי באויר, טיפש אומר מי יוכל להביאו? ופיקח אומר לא אחד תלה אותו? מביא סולם או קנה ומוריד אותו. כך כל מי שהוא טיפש אומר אימתי אקרא כל התורה? ומי שהוא פיקח מהו עושה? שונה פרק אחד בכל יום עד שמסיים כל התורה כלה (דב"ר פ"ח). והיה אם שמוע תשמע (דברים כח) אם ישמוע—תשמע, ואם לאו—לא תשמע. ד"א אם שמוע בישן תשמע בחדש ואם יפנה לבבך שוב לא תשמע (סוכה מה:). אינו דומה מי ששונה פרקו מאה פעמים למי ששונה פרקו מאה ואחד. צא ולמד משוק של חמרין [לילך] עשרה פרסי בזוזא, חד עשר פרסי בתרי זוזי (חגיגה ט:). תנא מיניה ארבעין זימנין ודמי ליה כמאן דמנח בכיסיה (מגילה ז:). מחורף עצל לא יחרוש ושאל בקציר ואין (משלי כ), זה שלא למד בנערותו ומבקש ללמוד בזקנותו ואינו יכול (דב"ר פ"ח). לשמור ולעשות כל מצותי, אר"ש בן חלפתא כל מי שלומד דברי תורה ואינו מקיים, עונשו חמור ממי שלא למד כל עיקר. למה הדבר

לילית (ישעיה לד). יח) רוצה לומר הקנה שמטבילין

דומה למלך שהיה לו פרדס, הכניס לתוכו שני אריסים אחד היה נוטע אילנות ומקצץ, ואחד לא היה נוטע כל עיקר ולא מקצץ, על מי המלך כועס? לא על אותו שהיה נוטע ומקצץ? כך כל מי שלומד דברי תורה ואינו מקיים אותו עונשו חמור ממי שלא למד, מנין שנאמר יוחן רשע בל למד צדק (ישעיה כו) אבל אם למד ואינו מקיים אינו נחנן (דב"ר פ"ז). הלומד שלא לעשות נוח לו שלא נברא, ור' יוחנן אמר נוח לו אילו נהפכה שלייתו על פניו ולא יצא לעולם (ירוש' ברכות פ"א).

[דרכי הלמוד] לעולם ישנה אדם לתלמידו דרך קצרה (פסחים ג.). כ"א בתורת ה' חפצו (תהלים א) פריש רבי ואמר אין אדם לומד תורה אלא ממקום שלבו חפץ (ע"ז יט.). א"ר חסדא אין התורה נקנית אלא בסימנים שנאמר שימה בפיהם אל תקרי שימה אלא סימנה וכו' רבי אבהו אמר מהכא הציבו לך ציונים (ירמיה לא). רבא דרש אמור לחכמה אחותי את ומודע לבינה תקרא (משלי ז) עשה מועדים לתורה, קביעות עתים (עירובין נד:). כל הקורא בלא נעימה ושונה בלא זמרה עליו הכתוב אומר וגם אני נתתי להם חקים לא טובים (מגילה לא.). ברוריה אשת ר"מ אשכחתיה לההוא תלמידא דהוה קא גריס בלחישה בטשה ביה, אמרה ליה לא כך כתיב ערוכה בכל ושמורה (ש"ב כג) אם ערוכה ברמ"ח אברים שלך משתמרת, ואם לאו אינה משתמרת. תלמיד אחד היה לו לר"א שהיה שונה בלחש ולאחר שלש שנים שכח תלמודו (עירובין נג:). כי חיים הם למוצאיהם (משלי כד) למי שמוציאן מפיו, מעשה בתלמיד אחד של ר"א בן יעקב שהיה ממהר בכל תלמודו בשעה אחת, פעם אחת חלה ושכח את תלמודו, מי גרם לו? על ידי שלא היה אמרה בפיו, והתפלל עליו ראב"י וחזר על תלמודו (דב"ר פ"ח). תלמיד שלא ראה סימן יפה במשנתו חמש שנים שוב אינו רואה. ר' יוסי אומר שלש שנים, שנאמר (דניאל א) ולגדלם שנים שלש וללמדם ספר ולשון כשדים (חולין כד.). שמא שכחת או שמא לא למדת (יומא יח.). רב ששת כל תלתין יומין מהדר ליה תלמודיה ואמר חדאי נפשאי וכו' (עירובין סה:). אמר רבא לעולם לגרים איניש, ואע"ג דמשכח, ואע"ג דלא ידע מאי קאמר, שנאמר (תהלים קיט) גרסה נפשי לתאבה יט), גרסה כתיב (ע"ז יט.). רבי חלש ושכח תלמודיה וכו' והוה ההוא קצרא [כובס] דהוה שמיע ליה לרבי כדהוה גריס, אמר אותן ההלכות לרבי חייא וגמר יתהון, ואתא [ר"ח] ואהדר יתהון קמי רבי. כד הוה חזי ליה רבי לההוא קצרא אמר ליה רבי: אתה עשיתי אותי ואת ר"ח, איכא דאמרי הכי קאמר ליה אתה עשית את חייא וחייא עשה אותי (נדרים מא.). לעולם ישלש אדם שנותיו שליש במקרא שליש במשנה שליש בתלמוד (ע"ז יט:). וכבר היה רבי טרפון וזקנים מסובין בעלית בית נתזה בלוד, נשאלה שאלה זו בפניהם: הלמוד גדול או מעשה גדול? נענה ר' טרפון ואמר מעשה גדול, נענה ר"ע ואמר לימוד גדול, נענו כולם ואמרו לימוד גדול שהלימוד מביא לידי מעשה (קידושין מ:) ת"ר הוא [האב] ללמוד ובנו ללמוד [ואין לו לשלם רק בשביל אחד מהם] הוא קודם לבנו. ר' יהודה אומר אם בנו זריז וממולח [מחודד] ותלמודו מתקיים בידו, בנו קודמו (קידושין כט:). טובים השנים מן האחד, טובים השנים שהם יגעין בתורה מן האחד שעוסק זה לעצמו וזה לעצמו, כי אם יפולו האחד יקים את חבירו, שאם שוכח אחד מהם הלכה מחזירו חבירו, והחוט המשולש לא במהרה ינתק זה הרב שהוא מחזיר להם טעותן (קהלת רבה פ"ד). אמר רבי האי דמחדדנא מחבראי דחזיתא לר"מ מאחוריה, ואילו חזיתיה מקמיה הוה מחדדנא טפי דכתיב (ישעיה ל) והיו עיניך רואות את מוריך (עירובין יג:). כל המלמד את בן חבירו תורה מעלה עליו הכתוב כאילו ילדו (סנהדרין יט:). אע"פ שחכם גדול אתה אינו דומה לומד מעצמו ללומד מרבו (כתובות קיא.). סך מקרי דרדקי [למלמד אחד] עשרין וחמשה ינוקי, ואי איכא ארבעין מוקמינן ריש דוכנא (ב"ב כא.). ריב"ז אומר אם למדת תורה הרבה אל תחזיק טובה לעצמך כי לכך נוצרת (אבות פ"ב). אמר רבא לעולם ילמד אדם תורה ואח"כ יהגה (ברכות סג:). ואמר ר' יצחק אם יאמר לך אדם יגעתי ולא מצאתי אל תאמין, לא יגעתי ומצאתי אל תאמין, יגעתי ומצאתי תאמין וכו' (מגילה ו:). הא למיגרס והא לעיוני (תענית י:).

[הגבלות] שלא ללמוד מן המינים ומן האמגושי, ושלא ללמוד חכמת יונית והגיון (ברכות כח: ב"ק פב:). ושלא ללמוד מספר שאינו מוגה (פסחים קיב.). שלא ללמד לתלמיד שאינו הגון (מכות י.). אסור ללמד את עבדו תורה (כתובות כח.). חייב אדם ללמד את בתו תורה (סוטה כ.). ר"א אומר כל המלמד את בתו תורה כאילו למדה תיפלות (שם כא:). ר"מ למד תורה מאחר [אלישע בן אבויה], ואמרו עליו: אכל תחלא ושדא שיחלא לברא כ), גם רימון מצא תוכו אכל וקליפתו זרק (חגיגה טו:). מכאן ואילך כא) דמוסיף יסיף ושאינו מוסיף יסיף (ב"ב קכא:). צווארך בחרוזים, אמר רבי לוי, אית

בצבע. יט) ולא כתיב טחנה, גרסה לשון גרש וכרמל שלא נטחן דק, לכנס לעומקה של תורה. כ) אכל פרי החיצון מהתמרה וזרק גרעינה. כא) מט"ו באב ואילך הלילות ארוכין והימים מתקצרין וצריך להוסיף מהלילה על היום ללמוד תורה, דמוסיף יוסיף שנות חיים, ודלא מוסיף יסיף וימות בחצי ימיו. כב) הרוזי הוא מחבר ומסדר

דידע למחרוז ולא ידע למקדח כב), ואית דידע למקדח ולא ידע למחרוז, ברם אנא הוינא חריזא ואנא הוינא קדוחא (שה"ש רבה א). רב דימי אמר לרבנן אדגרמיתא גרמי בי אביי כג) תו אכלו בישרא שמינא בי רבא (ב"ב כב.). אמר רבי כשהלכתי למצות [ללמוד ולהוציא] מדותיו של ר"א בן שמוע (מנחות יח.). א"ר חסדא, קולפי טאבי בלעי כד) עלה דהא שמעתא (ערכין כב.). ר' לוי אמר מה לנו ללמוד ממקום אחר, נלמד ממקומו (דב"ר פ"א). הכל צריכין למרי דחיטיא—גמרא (ב"ב קמה:). פוק תני כה) לברא (סנהדרין סב:). רבי לא שנאה רבי חייא מנין לו? (עירובין צב.). מיני ומינך תסתיים שמעתתא (פסחים פח.). אזכה ואיסק [לארץ ישראל] ואגמרא לשמעתא מפומיה דמרא (חולין נ.). בן בג בג אומר הפוך בה והפוך בה [למוד בתורה פעמים הרבה] דכולה בה, ובה תחזי וסיב ובלה, ומינה לא תזוע, שאין לך מדה טובה הימנה (אבות פ"ה). לא איברי ליליא אלא לשינתא—לא איברי סיהרא אלא לגירסא (עירובין סה.). עילם זכתה ללמוד ולא זכתה ללמד (פסחים פז.). חבוט חביטך כו) דהא טבא לאולפנא (ב"ר פז.). חבוט חביטך דהיא טבא בקילטא (ירוש' קידושין כג.). מי ששנה זו לא שנה זו (יבמות יג.). משנת ר' אליעזר בן יעקב קב ונקי (עירובין סב:). אף אתה עשה אזנך כאפרכסת, וקנה לך לב מבין לשמוע (חגיגה ג:). ע"ע בית ספר; ישיבה; תורה.

לעג: לא על המברך אני כועס אלא על המלגלג אני כועס (ברכות לט.). יתיב ר"ג ודרש עתידין אילנות שמוציאין פירות בכל יום וכו' לגלג עליו אותו תלמיד אמר והכתיב אין כל חדש תחת השמש, א"ל בא ואראך דוגמתן בעוה"ז (שבת ל:). לגלג עליו אותו אדון על נקדימון בן גוריון (תענית יט:). א"ל מפני מה אתה מסלק מרשות שאינה שלך לרשות שלך? לגלג עליו וכו' (ב"ק נ:). מלגלג על דברי חכמים אתה (ב"ב עה.). דברים העומדים ברומו של עולם ובני אדם מזלזלים בם (ברכות ו:). ע"ע בזיון; גנאי ושבח; לצנות.

לעז: חיישינן ללעז ומשום כבודן של ראשונים (סנהדרין ח:). אמר לה רבא לבת רב חסדא [אשתו] קא מרנני רבנן אבתריך וכו' אמר לה בתי אל תוציאי לעז על דברי חכמים (יבמות לד:). אם כדבריך התורה כיסתו ואתה מגלה אותו, ואם לאו אתה מוציא לעז על אותו צדיק (שבת צו:). להוציא לעז על בניה (קידושין פא.). וכי תימא אעביד לחומרא? נמצא אתה מוציא לעז על גיטין הראשונים (גיטין ה.). ההוא דאתי לקמי דרבי א"ל אשתך א"ל אשתי ובניך בני, א"ל רצונך שתשתה כוס של יין? שתה ופקע (שבת ל:). הני שבוייתא דאתיין לנהרדעא וכו' א"ל אילו בנתך הויין מי הוית מזלזל בהו כולי האי? (כתובות כג.). ע"ע פתחון פה לשטן.

לפנים משורת הדין: תורה דכתיב בה אמת אין הקב"ה עושה לפנים משורת הדין, דין דלא כתיב בו אמת הקב"ה עושה לפנים משורת הדין (ע"ז ד:). מי הקדימני ואשלם (איוב מא), א"ר תנחום ב"ר אבא מי שאין לו נכסים ועושה צדקה וגמילות חסדים, מי שאין לו בנים ונותן שכר סופרים ומשנים וכו' אמר הקב"ה זה הקדימני וקיים מצותי עד שלא נתתי לו במה לקיימן, צריך אני לשלם לו שכר, ליתן לו ממון ובנים שיהיו קוראים בספרים (במדבר רבה פי"ד). תני רב יוסף והודעת להם (שמות יח) זה בית חייהם [תלמוד תורה], את הדרך זו גמילות חסדים, ילכו זה ביקור חולים, בה זו קבורה, את המעשה זה הדין, אשר יעשו זה לפנים משורת הדין (ב"ק ק.). אמר רב כשר, כז) ולא תעשה זאת בישראל (גיטין סז.). זקן ואינו לפי כבודו לפנים משורת הדין הוא דעבד (ב"מ ל:). אבוה דשמואל אשכח הנך חמרי במדברא ואדרינהו למרייהו לבתר תריסר ירחי שתא [וכבר התייאש מהם] לפנים משורת הדין (ב"מ כד:). מרינא ארעא לא בעי למיהדר, ומשום ועשית הישר והטוב בעיני ה' (דברים ו) הוא דאמור רבנן תהדר (ב"מ טז:). רבה בר בר חנה תברו הנהו שקולאי כח) חביתא דחמרא, שקל לגלימייהו, אתו אמרו לרב, אמר ליה הב להו גלימייהו, א"ל דינא הכי? א"ל הן, למען תלך בדרך טובים (משלי ב), יהיב להו גלימייהו. אמרו ליה עניי אנן וטרחינן כולא יומא וכפינן ולית לן מידי. א"ל זיל הב אגרייהו, א"ל דינא הכי? א"ל הן, ואורחות צדיקים תשמור (ב"מ פג.). היה רודף אחר רודף להציל חבירו ושבר כלים בין של נרדף בין של כל אדם פטור, ולא מן הדין, אלא שאם אי אתה אומר כן אין לך אדם שמציל את חבירו מן הרודף (ב"ק קיז:). לא חרבה ירושלם אלא על שדנו בה דין

מדרשים שונים לענין אחד, קדוחי הוא המעמיק ונוקב מדרש אחד לעומקו, כזה שהוא נוקב במקדח את המרגלית, והוא ע"ד סיני ועוקר הרים. כג) בעוד שאתם הולכים אצל אביי לגרס עצמות כלומר ללמוד שלא לשובע, בואו ואכלו הלכות צהובות ומרווחות אצל רבא. כד) הכאות גדולות בלעתי על ההלכה הזאת מפני שלא הבנתי והייתי מקשה עלה שלא כדין. כה) לך ולמד דבר זה חוץ לבית המדרש, כי לא יתכן הלימוד הזה בבית המדרש לתלמידים היודעים שאין בזה ממש. כו) הכה כף על כף לאות עונג ושמחה כי טוב הוא ללימוד, כי טוב הוא לקבלה להבין ולהשכיל. כז) להטעין חמשא על חבירו לקיים מצות עזוב תעזוב. כח) נושאי משאות, ושכר אותם רבה בב"ח לשאת חבית יין ושברו את החבית והיין נשפך, ולפי הד חייבים לשלם,

תורה. שהעמידו דיניהם על דין תורה, ולא עשו לפנים משורת הדין (ב"מ ל:). ע"ע דין ומשפט.

לצנות: בין ארבע כתות שאינן מקבלים פני שכינה היא כת לצנים (סוטה מב.). ר"א אומר כל המתלוצץ יסורין באין עליו, רב קטינא אמר מזונותיו מתמעטים, ר"ל אמר נופל בגיהנם, ר' תנחום אומר גורם כליה לעולם (ע"ז יח.). קשה היא הלצנות שתחלתה יסורין וסופה כליה (ירוש' ברכות פ"ב). טבח אחד היה מתלוצץ ב"ר זעירא ושלחו אחריו ליסרו ומצאו ארונו יוצא ומת בעון זה (שם). כל שאינו לא במקרא ולא במשנה ולא בדרך ארץ, נדור הנאה ממנו שנאמר (תהלים א) ובמושב לצים לא ישב (קידושין מא.). רבי צוה לבניו אל תדורו בשכנציב דלצני הוי ומשכי בלצנותא (פסחים קיב.). ההולך לאיצטדינין ולקרקסאות וטרטיאות ה"ז מושב לצים (ע"ז יח:). ואפילו לישב בטל בלא תורה הוי מושב לצים שהבטלה מביאה לידי שעמום (אבות פ"ג). ר"מ היה מתלוצץ בעוברי עבירה, יומא חד אידמי ליה שטן כאיתתא בריש דקלא וכו' (קידושין פא.). דלא להוי מלתא דרבנן כחוכא ואטלולי (עירובין סח:). כל לצנותא אסירא בר מלצנותא דעבודה זרה דשריא, דכתיב (ישעיה מו) כרע בל קרס נבו (מגילה כה:).

[לצני הדור] אברהם אבינו לא ישב במושב פלשתים שלצנים היו כט) שנאמר כטוב לבם ויאמרו קראו לשמשון וישחק (ע"ז יט.). בדורו של משה היו לצני ישראל אומרים אפשר שהשכינה שורה על בן עמרם, והיו אומרים אדם ששלט על מלאכת המשכן אין אתה מבקש שיהא עשיר? (שמ"ר פנ"א). לצני הדור הולכים אצל חלונותיו של דוד ואומרים לו מתי יבנה הבית? אחר שאמר לו הנביא אתה לא תבנה הבית (ירוש' ברכות פ"ב). שהיו לצני הדור ממללים בפיהם ומרמזים בעיניהם ומורים באצבעותיהם (פתיחתא איכה רבתי). ע"ע שחוק.

לקט: ספק לקט שכחה ופאה לעניים (ירוש' פאה פ"ד ה). ר"מ אומר ספק לקט — לקט (חולין קלד:). דבר בא לעולם בעון לקט שכחה פאה (אדר"נ פל"ח). מודיעין לגר עון לקט שכחה פאה (יבמות מז.). מאי נמושות? ריש לקיש אמר לקוטי בתר לקוטי (תענית ו:). ע"ע מעשר.

לקוי חמה ולבנה: בזמן שהחמה לוקה סימן רע לכל העולם כולו, משל למה"ד למלך בשר ודם שעשה סעודה לעבדיו והניח פנס [מנורה] לפניהם, כעס עליהם ואמר לעבדו טול פנס מפניהם והושיבם בחשך. ר"מ אומר כל זמן שמאורות לוקין סימן רע „לשונאיהן" של ישראל מפני שמלומדים במכותיהן. משל לסופר שבא לבית הספר ורצועה בידו מי דואג? מי שרגיל ללקות בכל יום ויום הוא דואג (סוכה כט.). ע"ע לבנה; שמש.

לשון: בתחלה ניתנה תורה לישראל בכתב עברי ולשון הקדש, חזרה וניתנה להם בימי עזרא בכתב אשורית ולשון ארמי, ביררו להן לישראל כתב אשורית ולשון הקדש, והניחו להדיוטות כתב עברית ולשון ארמי (סנהדרין כא:). א"ר נתן דבית גוברין ארבע לשונות נאין הן שישתמש בהן העולם: לעז [יוני] לזמר, פרסי לאלייה [הספד], עברי לדיבור, רומי לקרב, וי"א אף אשורית לכתב (אסתר רבה פ"ד). סגנון אחד עולה לכמה נביאים ואין שני נביאים מתנבאים בסגנון אחד (סנהדרין פט.). דברה תורה כלשון בני אדם (נדרים ג.). לשון תורה לעצמה, לשון חכמים לעצמה (ע"ז נח:). לשון חכמים ברכה, לשון חכמים עושר, לשון חכמים מרפא (כתובות קג.). האי תנא ירושלמי הוא דתני לישנא קלילא (ב"ק ו:). הפוס לשון ראשון או לשון אחרון (ב"מ קב.). ניטל רוב המדבר בלשונו הרי זה מום (בכורות מ.). למה נקרא שמו עמוס? אמר ר' פנחס שהיה עמוס בלשונו, אמרי אנשי דורו: הניח הקב"ה את כל בריותיו ולא השרה שכינתו אלא על הדין קטיע לשנא פסילותא? (קהלת רבה פ"א). אין מושיבין בסנהדרין אלא היודעים בשבעים לשונות שלא תהא סנהדרין שומעת מפי המתורגמן (סנהדרין יז.). ומרדכי היה בלשן ע"ש שהיה יודע בשבעים לשונות (מנחות סה.). מלכות שאינה הוגנת היא שאין לה לא כתב ולא לשון (גיטין פ.).

לשון נקיה: מצינו שעיקם הכתוב שמונה אותיות שלא להוציא דבר מגונה מפיו, שנאמר ומן הבהמה אשר לא טהורה היא וגו' ומן הבהמה אשר איננה טהורה (בראשית ז) אשר טמאה היא אינו אומר אלא אשר איננה טהורה (ויק"ר פכ"ו). דברו חכמים בלשון נקיה (סנהדרין סח:). הנהו תלתא כהני חד אמר הגיעני כפול וכו' (פסחים ג:). דמי פומיה דאבא כדלא שריף תבשילא (ברכות סב.). לישנא מעליא נקיט (גיטין עו:). רבי עשה סעודה לתלמידיו הביא לפניהם לשונות רכים ולשונות קשים, התחילו בוררין ברכים ומניחין הקשים, אמר להם דעו מה אתם עושין. כשם שאתם בוררין את הרכים ומניחין את הקשים, כך יהיה לשונכם רך אלו לאלו (ויק"ר פל"ג).

אך מפני שהיו עניים צוה אותו רב לעשות לפנים משורת הדין, ולא די שלא לקח בגדיהם למשכן לשלם הנזק אלא שנתן להם גם שכרם. כט) ואפשר שהם היו לצני הדור

לשון הקדש: לזאת יקרא אשה כי מאיש לוקחה זאת, מכאן שניתנה התורה בלשון הקדש וכו'. שמעת מימיך אומר גיני גיניא, ל) אנתרופי אנתרופיא, גברא גברתא? אלא איש ואשה, למה? שהלשון הזה נופל על הלשון הזה (ב"ר פי"ח). הבה נרדה ונבלה שם שפתם, שעירבב הקב"ה את לשונם, ולא היה אחד מהם יודע לשון חבירו. מה היה אותו הלשון שהיו מדברים בו? לשון הקדש היה שבו נברא העולם (תנחומא הישן נח כח). הקב"ה אמר למשה עשה לך שרף ולא פירש, אמר משה אם אני עושה אותו של זהב אין הלשון הזה נופל על לשון זה [נחש] וכו' אלא אני עושה אותו של נחשת, לשון נופל על הלשון, שנאמר ויעש משה נחש נחשת (במדבר כא) מכאן שניתנה התורה בלשון הקדש (ב"ר פל"א). כשהתינוק מתחיל לדבר אביו מדבר עמו בלשון הקדש ומלמדו תורה (ילקוט תורה תתעא). אמר רבי בארץ ישראל לשון סורסי למה? או לשון הקדש או לשון יונית. וא"ר אסי בבבל לשון ארמי למה? או לשון הקדש או לשון פרסי (ב"ק פג.). דברים של חול מותר לאמרן בלשון קדש, דברים של קדש אסור לאמרן בלשון חול (ע"ז מד:). אמתא דבי רבי דברה בלשון הקדש, לא הוו ידעי רבנן מאי „סירוגין" שמעה לאמתא דבי רבי וכו' (מגילה יח.). בין ששה דברים שנאמרו בשדים הוא שמספרים בלשון הקדש כמלאכי השרת (חגיגה טז.). ע"ע ארמית; דייקנות; יונית.

לשון הרע: אזהרה ללשון הרע מנין? שנאמר ושמרת מכל דבר רע, תני ר' ישמעאל לא תלך רכיל בעמך (ויקרא יט) זו רכילות ולשון הרע. תני ר' נחמיה שלא תהא כרוכל הזה מטעין דבריו של זה לזה ודבריו של זה לזה (ירוש' פאה פ"א). ר' חנינא אמר בא וראה כמה קשה [אפילו] אבק לשון הרע, שדברו הכתובים דברי בדאי בשביל להטיל שלום בין אברהם לשרה שנאמר ותצחק שרה וגו' ואדוני זקן, ולאברהם נאמר למה זה צחקה שרה וגו' ואני זקנתי, ואדוני זקן אין כתיב כאן (ירוש' פאה פ"א). יוסף הביא דבתם רעה אל אביהם ונענש כי דובא התגרה בו, ותשא אשת אדוניו את עיניה על יוסף. וישטמוהו בעלי חצים (ויחי) אלו בעלי מחיצתו לא) שהשליכו עליו דברים קשים כחץ, חצי גבור שנונים (תהלים קכ). ומה ראה למשלן כחץ מכל כלי זיין? אלא כל כלי זיין מכין במקומן וזה מכה מרחוק, כך הוא לשון הרע דאמור ברומי וקטיל בסוריא. גחלי רתמים, שכל הגחלים כבים מבפנים תחלה אבל גחלת רתמים אע"פ שהיא כבה מבחוץ עדיין היא בוערת מבפנים. כך כל מי שהוא מקבל לשון הרע אע"פ שאתה הולך ומפייסו והוא מתפייס עדיין הוא בוער מבפנים (ב"ר פצ"ח). ויאמר אכן נודע הדבר (פ' שמות) היה משה מהרהר בלבו ואומר מה חטאו ישראל שנשתעבדו מכל האומות? כיון ששמע דבריו שאמר הלהרגני אתה אומר כאשר הרגת את המצרי, אמר לשון הרע יש ביניהן, היאך יהיו ראוין ליגאל? לכך אמר אכן נודע הדבר, עתה ידעתי באיזה דבר הם משתעבדים (שמ"ר פ"א). מרים הוציאה לשון הרע במשה על אדות האשה הכושית אשר לקח, ונענשה בצרעת (במדבר יב), והמרגלים שהוציאו דבת הארץ מתו במגפה (שם יד) במיתה משונה, ואין להם חלק לעוה"ב (סוטה לה. סנהדרין קח.). אבינו מת במדבר (במדבר כז) ר"ע אומר זה צלפחד, א"ל ר' יהודה בן בתירא: עקיבא! בין כך ובין כך אתה עתיד ליתן את הדין, אם כבריך התורה כיסתו ואתה מגלה אותו, ואם לאו אתה מוציא לעז על אותו צדיק (שבת צה:). רב אמר קבל דוד לשון הרע על ציבא עבד מפיבשת, ואלמלא לא קיבל דוד לשה"ר לא נחלקה מלכות בית דוד ולא עבדו ישראל ע"ז ולא גלינו מארצנו (שבת נו:). דואג ואחיתופל היו להוטים אחר לשה"ר, ולשונם חרב חדה אלו הזיפים (ירוש' פאה פ"א). דואג אמר לשה"ר בנוב עיר הכהנים (סנהדרין צג:). מפני מה זכה ירבעם בן יואש מלך ישראל להמנות עם מלכי יהודה? מפני שלא קבל לשון הרע על עמוס (פסחים פז:). ישעיה הנביא דבר לשה"ר על כלל ישראל באמרו ובתוך עם טמא שפתים אנכי יושב, ונענש ע"י המלאך שנגע ברצפה על שפתו לכפר עונו (יבמות מט:). וליכא דידע לישנא בישא כהמן (מגילה יג:). מכריז רבי אלכסנדרי: מאן בעי חיי, מאן בעי חיי? כנוף ואתו כולי עלמא לגביה, אמרי ליה הב לן חיי! אמר להו מי האיש החפץ חיים (תהלים לד) נצור לשונך מרע וגו' (ע"ז יט.). כל מילתא דמתאמרא באפי תלתא לית בה משום לישנא בישא (ב"ב לט:). ומותר לומר לשון הרע על בעלי מחלוקת (ירוש' פאה פ"א). כל לשון הרע שאין בו דבר אמת בתחלתו אין מתקיים בסופו (סוטה לה.). כד לא תיעול כולא [לשון הרע] תיעול פלגא (ב"ר מט:). כתיב מה יתן לך ומה יוסיף לך לשון רמיה (תהלים קכ) אמר לו הקב"ה ללשון: כל אבריו של אדם זקופים ואתה מוטל, כל אבריו של אדם מבחוץ ואתה מבפנים, ולא עוד אלא שהקפתי לך שתי חומות אחת של עצם ואחת של בשר, מה יתן לך ומה יוסיף לך לשון רמיה? (ערכין טו:). מאי דכתיב אם ישוך הנחש בלא לחש ואין יתרון לבעל הלשון (קהלת י). לעתיד לבא מתקבצות כל החיות ובאות אצל נחש ואומרות: ארי דורס ואוכל, זאב טורף ואוכל, אתה מה הנאה יש לך? אומר להם

שאמרו מאבימלך נתעברה שרה (ב"מ פז.). ל) בלשון יוני כמו בלשון רומי וארמי שם איש אינו דומה לשם אשה, ורק בלשון הקדש איש ואשה שוין במבטא. לא) אחיו הגרים

הנחש, וכי מה יתרון לבעל הלשון? (שם). כתיב מגורי אל חרב היו את עמי לכן ספוק אל ירך (יחזקאל כא), וא"ר אליעזר אלו בני אדם שאוכלין ושותין זה עם זה ודוקרין זה את זה בחרבות שבלשונם (יומא ט:). משישאו ויתנו בה מוזרות לב) בלבנה (גיטין פט.).

[עונש לשון הרע] זש"ה מות וחיים ביד הלשון (משלי ח), זכה—זכה לחיים, לא זכה נתחייב מיתה. וכן אל תאמר הואיל ונתנה לי רשות לדבר, הרי אני מדבר כל מה שאני מבקש? כבר הזהירה התורה אותך נצור לשונך מרע ושפתיך מדבר מרמה (תנחומא הישן מצורע ד). זה שאמר הכתוב שומר פיו ולשונו שומר מצרות נפשו (משלי כא), אל תהי קורא כן, אלא שומר מצרעת נפשו (שם). במערבא קראו ללשון הרע לשון תלתאי לפי שהורגת שלשה, למספרו ולמקבלו ולאומרים עליו (ערכין טו: עי' רש"י ותוס'). נמצא האומר בפיו חמור מן העושה מעשה. לג) וכן מצינו שלא נחתם גזר דין של אבותינו במדבר אלא על לשון הרע, שנאמר (במדבר יד) וינסו אותי עשר פעמים (שם). עשרה נסיונות נסו אבותינו את הקב"ה ולא נענשו על לשון הרע (אדר"נ פט). אין הגשמים נעצרין אלא בשביל מספרי לשון הרע; בעון לשה"ר באה אסכרה, וע"ז נאמר יסכר פי דוברי שקר, מכה זו מתחלת בבני מעיים וגומרת בפה אע"פ שכליות יועצות ולב מבין ולשון מחתך, פה גומר (שבת לג:). ארבעה דברים שהן נפרעין מן האדם בעוה"ז והקרן קיימת לעוה"ב ואלו הן: ע"ז גלוי עריות ושפיכות דמים ולשון הרע כנגד כולן (ירוש' פאה פ"א). כל המספר לשה"ר וכל המקבל לשה"ר ראוי להשליכו לכלבים, שנאמר (שמות כג) לכלב תשליכון אותו, וכתיב בתריה לא תשא שמע שוא (פסחים קיח.). א"ר חמא ב"ר חנינא מה תקנתן של מספרי לשה"ר? אם ת"ח הוא יעסוק בתורה שנאמר מרפא לשון עץ חיים (משלי טו), ואם הוא עם הארץ ישפיל דעתו. רב אחא ב"ר חנינא אמר סיפר אין לו תקנה וכו' (ערכין טו:). כל חובי עלמא הקב"ה מכפר עלייהו בתשובה בר מההוא לישנא בישא וכו' (זהר מצורע נג.).

[אבק לשון הרע] אין אדם ניצל מאבק לשון הרע בכל יום, ואמר רב רוב [אדם נכשל] בגזל ומיעוט בעריות והכל באבק לשון הרע (ב"ק קסה.). היכי דמי לישנא בישא? כגון דאמר היכא משתכח נורא לד) אלא בי פלניה דאיכא בשרא וכוורא (ערכין טו:). וכן בדיין שמצא זכות בדין אך רבו עליו חביריו לחייב, כשיצא מב"ד לא יאמר אני מזכה וחבירי מחייבין אבל מה אעשה שחבירי רבו עלי, ע"ז נאמר לא תלך רכיל בעמך, ואומר הולך רכיל מגלה סוד (סנהדרין כט.). כתיב תשב באחיך תדבר בבן אמך תתן דופי (תהלים נ), א"ר יוחנן אם הרגלת לשונך לדבר באחיך שאינו בן אומתך, סוף בבן אומתך תתן דופי (דברים רבה פ"ו). כתיב אל תתן את פיך לחטיא את בשרך (קהלת ה), רב הונא פתר קרייא בלשון הרע, אל תתן את פיך לומר לשה"ר, ואל תאמר שגגה היא אנא לא אמרית לשה"ר, וחבל את מעשה ידיך אלו גידין ועצמות שבגוף אותו האיש, שהקב"ה מכנים בהן שחפת וקדחת וכו'. ר' מני פתר קרייא במרים, אל תתן את פיך זו מרים, לחטיא את בשריך שאמרה לשה"ר במשה, לפני המלאך זה משה שנאמר וישלח מלאך (במדבר כ), כי שגגה היא אשר נואלנו ואשר חטאנו (שם יב), למה יקצוף האלהים על קולך שנאמר ותדבר מרים, וחבל את מעשה ידיך שלקו כל אבריה בצרעת (קה"ר פ"ה ג). ע"ע חשד; לעז: מלשינות.

לשמה: א"ר יהודה אמר רב לעולם יעסוק אדם בתורה ובמצות אע"פ שלא לשמה, שמתוך שלא לשמה בא לשמה (ערכין טז:). תוכחה לשמה וענוה שלא לשמה הי מינייהו עדיף? (שם). וכי היכן מצינו מילה מן התורה לשמה? (ע"ז כז.). כתיב ושמרתם את המצות (שמות יב) מצה המשתמרת לשם מצה, יצאו אלו שאין משתמרות לשם מצה אלא לשם זבח (פסחים לח:). שחיטת הפסח לשמה שנאמר ושחטו הפסח (שבת יב) שתהא זביחה לשם פסח (זבחים ז:). ב"ש אומרים אמר קרא חג הסוכות שבעת ימים לה' (ויקרא כג) סוכה העשויה לשם חג בעינן וב"ה אומרים אין צריכין לשמה, טויית הציצית צריכין לשמה, דכתיב (ויקרא כב) גדילים תעשה לך, לך לשום חובך (סוכה ט.). כתיבת הגט נדרשת מהפסוק (דברים כד) וכתב לה—לשמה (גיטין כ.). כל העוסקים במלאכת שמים שלא לשמה אין רואין סימן ברכה (פסחים נ:). כל העוסק בתורה לשמה זוכה לדברים הרבה (אבות פ"ו). ותורתו נעשית לו סם חיים (תענית ז.). ומשים שלום בפמליא של מעלה (סנהדרין צט:). ע"ע כוונה.

עמו במחיצה אחת. לב) נשים הטוות בשוק לאור הלבנה ודרכן לשוח שיחות בטלות ולשון הרע ולדבר בנשים החשודות שבעיר. לג) המוציא שם רע נותן מאה סלע והמאנס נותן רק חמשים. לד) שמשמע מדבריו שפלוני אוכל ושותה כל היום כי אש תמיד תוקד בביתו לצורך תבשילין.

מ

מאבד עצמו לדעת: כתיב ויוצר רוח אדם בקרבו (זכריה יב), מלמד שנפשו של אדם צרורה בקרבו, אלמלא כן כיון שהיתה הצרה באה עליו היה שומטה ומשליכה (ב"ר פי"ד). על כרחך אתה חי ועל כרחך אתה מת (אבות פ"ד). ואך את דמכם לנפשותיכם אדרוש (בראשית ט) על שופך דם עצמו, אך בשר בנפשו, להביא את החונק עצמו, יכול כשאול? ת"ל אך, יכול כחנניה מישאל ועזריה? ת"ל אך (ב"ר פל"ד). איזהו המאבד עצמו לדעת? האומר הריני עולה לראש הגג ליהרג עצמו ורואין אותו שעלה ונפל ומת (שמחות פ"ד). אין אדם רשאי לחבל בעצמו (ב"ק צ:). אל תעשה מום א) בעצמך (פסחים קיב:). מוטב שיטלנה מי שנתנה ב) ואל יחבל הוא בעצמו (ע"ז יח.). שני תלמידים של ר' יהושע שינו עטיפתן בשעת השמד [שלא יכירום שהם יהודים] פגע בהם סרדיוט אחד אמר להם אם אתם בניה של תורה תנו נפשכם עליה, ואם אין אתם בניה למה אתם נהרגין עליה? אמרו לו בניה אנו ועליה אנו נהרגין, אלא שאין דרכו של אדם לאבד עצמו לדעת (ב"ר פפ"ב). ושנאתי את החיים, אומיקנטרון היה כותב לאדריינוס קיסר, אמר ליה אם למולים אתה שונא הרי אלו הישמעאלים, ואם למשמרי שבת אתה שונא הרי אלו הכותיים, הרי אין אתה שונא אלא האומה הזאת בלבד! אלהיה יפרע מאותו האיש! גזר אדריינוס דכל די עבד כן יפרסם גרמיה למלכא, דמלכא בעי יתן לו מלה [פרס]. אזל חד ופרסם ית גרמיה, אמר [אדריינוס] ארימו [הסירו] רישיה. א"ל ג), ולמה אמרת כן? א"ל דאת פני לההוא גברא מן תלת נסיסין בישא [צרות רעות]. א"ל מה אינון? א"ל נפשיה דההוא גברא בעיא מיגס [לאכול] גביה בצפרא וברמשא ולית ליה מה דיתן לה. כן אינתיתיה וכן בנויי. אמר אדריינוס הואיל והוא חי חיין בישין שביקו ליה, וקרא אנפשיה ושנאתי את החיים (קהלת רבה פ"ב). אספסיינוס מלא שליש ספינות מגדולי ירושלם להושיבן בקלון של רומי, עמדו ואמרו אם משליכים אנו עצמנו לים אנו באים לחיי עולם הבא? מיד האיר הקב"ה את עיניהם בפסוק הזה (תהלים סח) אמר אדני מבשן אשיב. אשיב ממצולות ים, עמדו והשליכו עצמם לים, ורוח הקדש צווחת ואומרת על אלה אני בוכיה (איכה רבתי פ"א). ע"ע ח י י ם; נ ש מ ה; ש מ י ר ת ה נ פ ש.

מאומה: לא יער הוה ד) ולא דובים הוו (סוטה מז.). ניירא בעלמא ה) קלאי מינך (ב"ק לג:).

מבול: דור המבול לא נתגאה אלא בשביל טובה שהשפיע להם הקב"ה וכו' אמרו כלום צריכין אנו אלא לטיפה של גשמים? יש לנו נהרות ומעיינות שאנו מסתפקין מהם וכו'. אמרו לו דור המבול לנח: זקן! תיבה זו למה? אמר להם הקב"ה מביא עליכם את המבול, אמרו מבול של מה? אם מבול של אש, יש לנו דבר אחד ועליתה שמה ו), ואם של מים הוא מביא, יש לנו עששיות של ברזל שאנו מחפין בהם את הארץ וכו' (סנהדרין קח:). המזלות לא שמשו בשנת המבול (ירוש' פסחים פ"א). שתי פעמים עלה הים והציף את העולם בדור אנוש ובדור הפלגה, ועד היכן עלה בראשונה? עד עכו ועד יפו שנאמר עד פה תבא עד יפו תבא, ובשניה עלה עד ברבריאה (ב"ר פכ"ג יא). ויבא הפליט זה עוג שפלט מדור המבול (נדה סא.).

מבזבז: באושא התקינו המבזבז אל יבזבז יותר מחומש, שמא יצטרך לבריות. מעשה ברבי ישבב שביקש לבזבז יותר מחומש ולא הניחו ר"ע (ערכין כח.). אבל לאחר מיתה לית לן בה (כתובות סז:). מי שהניח לו אביו מעות הרבה ורוצה לאבדן ילבש בגדי פשתן וישתמש בכלי זכוכית וישכור פועלים ואל ישב עמהן (ב"מ כט:). לוקוס לוקוס! עד מתי אתה מכלה ממונן של ישראל (סוכה נו:). מונבז המלך בזבז אוצרותיו ואוצרות אבותיו בשני בצורת וכו' אמר להם אבותי גנזו למטה ואני גנזתי למעלה (ב"ב יא.). ע"ע צ ד ק ה.

א) זה נאמר בדרך מליצה, שלא יהיה לו דין לפני ב"ד אשר שנים מהם עדים ואחד בעל דינו ועשו קנוניא ביניהם לתבוע ממנו ממון (פסחים קיג.). ב) הקב"ה יטול הנשמה ע"י יסורין ולא יקל המיתה לפתוח פיו ולהשרף מהר, כחנניה בן תרדיון שנשרף על קדוש השם. ג) אדריינוס שאלו למה חרף את נפשו? והוא ענהו כי חפץ לאבד את עצמו לדעת, ובחר בדרך הזה, וכאשר שמע אדריינוס שזה חפצו כדי לפטור את עצמו מצרות רבות, צוה להניחו בחיים, כי חייו הם לו למשא יותר ממיתה. ד) ומזה הבטוי המורגל לא דובים ולא יער, ר"ל לא מאומה. ה) דומה להפתגם הנודע „חתיכת נייר" שאין בו ממש (scrap of paper). ו) שאין אש שולט בה כעין asbestos.

מגדל: מגדל של דור הפלגה שליש נשרף שליש נבלע שליש קיים (סנהדרין קט.). וכל שהוא עולה על ראשו רואה דקלים שלפניו כאילו הם חגבים (ב"ר פל"ח יא). נמרד יעץ לבנות את המגדל (מכילתא משפטים כ). דרשו איה סופר את המגדלים (ישעיה לג) שהיו שונין שלש מאות הלכות במגדל הפורח באויר, ואמר רב אסי תלת מאה בעיי בעו דואג ואחיתופל במגדל הפורח באויר (חגיגה טו:).

מגילה: מגילות היו לישראל במצרים שהיו משתעשעין בהן משבת לשבת לומר שהקב"ה גואלן (מ"ר ותנחומא פ' וארא ו). הקורא את המגילה הכתובה בין הכתובים לא יצא (מגילה יט:). יעשה ה' עמכן חסד וגו'. א"ר זעירא מגילה זו [מגלת רות] אין בה לא טומאה ולא טהרה ולא איסור ולא היתר, ולמה נכתבה? ללמדך כמה שכר טוב לגומלי חסדים (רות רבה פ"ב). כי ירחיב ה' את גבולך, א"ר יצחק המגילה הזאת [כשהיא סגורה] אין אדם יודע כמה ארכה וכמה רחבה, כשהיא נפתחת היא מודעת כמה היא. כך ארץ ישראל כל רובה הרים וגבעות וכו' כשישרה אותה הקב"ה אז כל גיא ינשא וכל הר וגבעה ישפלו (ישעיה מ) והיה העקוב למישור והרכסים לבקעה, אותה שעה מודעת מה היא (דברים רבה פ"ד). מגילה שמסר שמואל לדוד תוכנה היא תבנית ביהמ"ק, וזה שכתוב ויתן דוד לשלמה בנו את תבנית האולם (דהי"א כח) וכו' (ירוש' מגילה פ"א). מגילת סממנים היתה ביד זקן אחד מבית אבטינס והראה אותה לר' יוחנן בן נורי (ירוש' שקלים פ"ה). אדם אחד שנשכר לחיילות פרס מצא מגילה בכתב אשורית ולשון הקדש וכתוב בה: לאחר ארבעת אלפים ומאתים ותשעים ואחת שנה לבריאתו של עולם, העולם יתום, ומהן מלחמת תנינים, מהן מלחמת גוג ומגוג, ושאר ימות המשיח, ואין הקב"ה מחדש עולמו אלא לאחר שבעת אלפים שנה (סנהדרין צז:).

מגפה: במיתה רגילית יעוף מלאך המות בשמונה פריחות, ובשעת המגפה באחת (ברכות ד:). מלאך המות מסר למשה דבר לעצור המגפה שנאמר (במדבר יז) ויתן את הקטרת ויכפר על העם, ואומר ויעמוד בין המתים ובין החיים (שבת פט.). דֶבֶר בעיר כנס רגליך, שנאמר (שמות יב) לא תצאו מפתח ביתו עד בקר, ואומר (דברים לב) מחוץ תשכל חרב ומחדרים אימה (ב"ק ס:). ע"ע מ י ת ה.

מדה: כל מדות חכמים כן הוא: בארבעים סאה הוא טובל, ארבעים סאה חסר קורטב אינו יכול לטבול בהן (ר"ה יג.). כל אמות באמת בת ששה [טפחים], אלא הללו שוחקות [רחבות] והללו עצבות [מצומצמות] (עירובין ג:). כל אמתא בריבוע אמתא יתרי חומשי באלכסונא (שם נז.). מרובע יתר על העיגול רביע (שם יד:). עיגולא דנפיק מגו ריבועא (שם עו:). אין לך מרובע [אלא עגולים] מששת ימי בראשית (ירוש' סוף מעשרות). בזמן שהמדה מלאה ואדם נותן לתוכה, לסוף היא מוציאה גם מה שבתוכה (תוספתא שבת פ"א). אין מוחקין במקום שגודשין, ואין גודשין במקום שמוחקין (ב"ב פט.). אין מעיינין [משקל מדויק] במקום שמכריעין ואין מכריעין במקום שמעיינין (שם). סאה ביהודה שוה חמשה סאין בגליל (ב"ב קכב.). סאה ירושלמית יתירה על מדברית שתות (עירובין פג). אין הברכה מצויה בדבר השקול והמדוד והמנוי (תענית ח:). ממלא מדותיו מערב יו"ט משום ברורי המדות ז) ומצוי המדות (ביצה כט.). אומר לחנוני מלא לי דלי זה אבל לא במדה (שם). תן לה מדתה שתהא דולקת מערב עד בקר (פסחים נט.). ע"ע מ ד י ד ה.

מדה כנגד מדה: כל מדותיו של הקב"ה מדה כנגד מדה, שנאמר ויאמר אלישע שמעו דבר ה' כעת מחר סאה סלת בשקל ומאתים שעורים בשקל בשער שמרון (מ"ב ז), וכתיב ויען השליש אשר למלך נשען על ידו את איש האלהים ויאמר, הנה ה' עושה ארובות בשמים היהיה הדבר הזה? ויאמר הנך רואה בעיניך ומשם לא תאכל, וכתיב ויהי לו כן וירמסו אותו העם בשער וימות (סנהדרין צ:). במדה שאדם מודד מודדין לו (סוטה ח.). בקדרה שבשלו בה נתבשלו (שם יא.). אף הוא ראה גלגולת אחת שצפה על פני המים, אמר לה: על דאטפת אטפוך, וסוף מטיפיך יטופון (אבות פ"ב). כל המנחש לו נחש מדה כנגד מדה (נדרים לב.). פישן הגמל במדה כפושה [קמוצה] מדד, לפיכך מדדו לו במדה כפושה (יבמות קז:). שוט שישראל לוקין בו סופו ללקות (מכילתא בשלח). כל המדות בטלו, מדה כנגד מדה לא בטלה (ב"ר פ"ט יא). ע"ע ע ו נ ש.

מדות טובות ורעות: כתיב אחרי ה' אלהיכם תלכו (דברים יג). וכי אפשר לו לאדם להלך אחר השכינה? אלא להלך אחר מדותיו, מה הוא רחום וחנון אף אתה היה רחום וחנון, מה הוא מלביש ערומים אף אתה הלבש ערומים וכו' (סוטה יד.). שלא כמדת הקב"ה מדת בשר ודם וכו' (ברכות ה.). מדת ב"ו מעשה ידיו מבלין אותו (שם י.). ברית כרותה לי"ג מדות שאין חוזרות ריקם (ר"ה יז:). לא מצא הקב"ה מדה טובה לישראל אלא עניות (חגיגה ט.). חכמת בנתה זו מדתו של הקב"ה (סנהדרין לח.). ולא הרהרו אחרי מדותי (שם קיא.). לעולם ימוד אדם את עצמו (ברכות ל:). כל שהוא מעביר

ז) במשקים ברורי המדות הוא לחשוב במדה גם העלאת הרתיחות (froth, foam) ומצוי המדות הוא לחשוב המדה

על מדותיו הקב"ה אוהבו (פסיקתא דר"כ פ' שור או כבש). לא מפני שזה גדול מזה, אלא שזה מעביר על מדותיו וזה אינו מעביר על מדותיו (תענית כה:). א"ר שמעון לתלמידיו, בני! שנו מדותי, שמדותי תרומות מתרומות מדותיו של ר"ע (גיטין סז.). ר"ש בן מנסיא אומר הנוי והכח והעושר והחכמה והשיבה והכבוד לצדיקים נאה להם ונאה לעולם. רשב"ג אומר אלו שבע מדות שמנו חכמים בצדיקים כלן נתקיימו ברבי ובבניו (ירוש' סנהדרין פי"א). חמש עשרה מדות בתלמיד חכם, נאה בביתו. חסיד בישיבתו וכו' (ד"א זוטא פ"ג). ארבע מדות באדם: האומר שלי שלי ושלך שלך זו מדה בינונית, וי"א זו מדת סדום. ארבע מדות בדעות נוח לכעוס ונוח לרצות וכו' קשה לכעוס ונוח לרצות חסיד. ארבע מדות בנותני צדקה הרוצה שיתן ולא יתנו אחרים עינו רעה בשל אחרים וכו' יתן ויתנו אחרים חסיד (אבות פ"ה). כופין אותו על מדת סדום, משום זה נהנה וזה לא חסר (כתובות קג.). תני בשם רבי נתן עשר מדות אלו, לכל אחת עשרה חלקים: א) עשרה חלקים זנות בעולם תשעה באלכסנדריא ואחד בכל העולם; ב) עשרה חלקים עשירות בעולם, תשעה ברומי ואחד בכל העולם; ג) עשרה חלקים עניות בעולם תשעה בלוד ואחד בכל העולם; ד) עשרה חלקים כשפים בעולם תשעה במצרים ואחד בכל העולם; ה) עשרה חלקים טפשות בעולם תשעה בישמעאלים ואחד בכל העולם; ו) עשרה חלקים בריאות בעולם תשעה באדום ואחד בכל העולם; ז) עשרה חלקים כנים בעולם תשעה בפרס ואחד בכל העולם; ח) עשרה חלקים נוי בעולם תשעה במדי ואחד בכל העולם; ט) עשרה חלקים כיעורות בעולם תשעה במזרח ואחד בכל העולם; י) עשרה חלקים כח בעולם תשעה בכשדים ואחד בכל העולם (אסתר רבה פ"א). מדה טובה מרובה או מדת פורענות? הוי אומר מדה טובה מרובה (סנהדרין ק.). בכל דין שדנך בין מדה טובה ובין מדה פורענות (ברכות מח:).

מדות ומשקלות: פתח רבי תנחומא בי רבי, אבן ואבן איפה ואיפה תועבת ה' גם שניהם (משלי כ). מאזני מרמה תועבת ה' (שם יא). מה כתיב אחריו בא זדון ויבא קלון, בזמן שישראל שוקלים מאזני צדק באבני צדק ובמשקלות של אמת אין שום אומה ומלכות שולטת בהם, ובזמן שהן נחשדים על המשקל מיד השונאים באים עליהם (פסיקתא רבתי פי"ג ה). משל לשלחני שהיה משקר במשקלות [המטבעות] הרגיש בו בעל השוק, ואמר לו למה אתה משקר במשקל? אמר לו כבר שלחתי דורון לביתך (במדבר רבה פ"כ). קשה עונשן של מדות יותר מעונשן של עריות, שזה נאמר בו „אל" כי את כל התועבות האל וגו' (ויקרא יא), וזה נאמר בו אלה, כי תועבת ה' כל עושה אלה כל עושה עול, אל קשה ואלה קשה מאל (במות כא.). אסור לאדם שישהא מדה חסרה או יתירה בתוך ביתו ואפילו הוא עביט של מימי רגלים (ב"ב פט:). חנוני מקנח מדותיו פעמים בשבת [בשבוע] וממחה משקלותיו פעם אחת בשבת, ומקנח מאזנים על כל משקל ומשקל (ב"ב פ"ה י). לא מחוקות ולא גדושות אלא טפופות (יומא מח.). היה שוקל לו עין בעין [בצמצום] נותן לו גירומין [הכרעה] אחד לעשרה בלח ואחד לעשרים ביבש. מקום שנהגו למחוק לא ידגוש לדגוש לא ימחוק (ב"ב פח:). האומר משקל ידי עלי ח), רבי יהודה אומר ממלא חבית מים ומכניסה עד מרפיקו [אצילת ידו], ושוקל מבשר חמור גם עצמות וגידים ונותן לתוכה עד שתתמלא (ערכין יט.).

מדידה: שיתא אלפי פרסי הוי עלמא (פסחים צד.). במדה (ויקרא יט) זו מדידת קרקע, שלא ימדוד לאחד בימות הגשמים ולאחד בימות החמה באותו חבל, כי בחורף החבל הוא לח ומתפשט, ובקיץ הוא יבש ומתכווץ ויפחת מן המדה (ב"מ סא:). מדת החבל חמשים אמה (עירובין יח:). שופפרת היה לו לר"ג שהיה מביט וצופה בה אלפים אמה ביבשה וכנגדה אלפים אמה בים ובדרך הזה היה מודד ארכו של ים. וכן הרוצה לידע כמה ארכו של גיא מביא שופפרת ומביט בה [ביבשה] וידע כמה עומקו של גיא. הרוצה לידע כמה גבהו של דקל, מודד קומתו וצלו וצל קומתו של דקל וידע כמה גובהו לפי הערך (עירובין ג:). ר' אלעזר חסמא ור' יוחנן בן גורגדא היו יודעין לשער כמה טיפות יש בים (הוריות י.). כל אמתא בריבוע אמתא ותרי חומשי באלכסונא (עירובין נז.). כל שיש בהקיפו שלשה טפחים יש ברחבו טפח (שם יג:). אין לך שיפה למדידה יותר משלשלאות של ברזל (שם נח.). היו מודדין מחוטמו, מטבורו (סוטה מה:). המוכר נפט ואפרסמון בא למדוד נפט [שריחו רע] אומר לו מדוד לעצמך, בא למדוד אפרסמון אומר לו המתן לי עד שאמדוד עמך [ואסייע לך] כדי שנתבסם אני ואתה (יומא לח:). כל הכלים שעשה משה נתנה תורה מדת ארכן (סוכה ה.). מקום הארון אינו מן המדה (יומא כא.).

מלא בלי הרתיחות. ח) הנודר להקדש כסף או זהב במשקל ידו ואי אפשר לחתכה לדעת משקלה, יושיט ידו לתוך חבית מלאה מים ומה שתחסיר ידו מהמים ע"י הכנסת ידו, זהו השיעור ע"י השואה עם בשר חמור עם עצמות וגידים ששעורו כמו בשר של אדם. ההמצאה הזאת יחסו לחכם ארכימידס שירד לתוך אמבטי מלאה והחסיר ממנה מים שיעור גופו ועי"ז יכל לשער ערך הזהב מול ערך נחשת לפי כמות המתכות ומשקלם, וכל כך התפעל מהמצאה הזאת עד קפץ מאמבטי החוצה וקרא בשמחה Eureka =

דואג בן יוסף היתה אמו מודדתו בטפחים ונותנת משקלו זהב לבית המקדש (יומא לח:). בקש הקב"ה לתת ירושלם במדה וכו' (ב"ב עה.).

מהירות: הקדים שתי שנים לונושנתם. א"ר אחא בר יעקב ש"מ מהרה דמרי עלמא תמני מאה וחמשין ותרתין ט) הוו (סנהדרין לח.). מדה טובה ממהרת לבא (שבת צז.). דילמא בגמלא פרחא אזל י), אי נמי בקפיצה (יבמות קטז.). כמן ימה לטיגני יא) הוא (קידושין מד.). אוי לו לצועק יותר מן הנצעק אלא שממהרין לצועק (ב"ק צג.). ע"ע זריזות.

מודים: המתפלל צריך שיכרע [במודים] עד שיתפקקו כל חוליות שבשדרה (ברכות כח:). ר"ע כשהיה מתפלל בינו לבין עצמו, אדם מניחו בזוית זו ומוצאו בזוית אחרת, וכל כך למה, מפני כריעות והשתחויות (שם לא.). בזמן ששליח צבור אומר מודים, העם מה הם אומרים? אמר רב מודים אנחנו לך וכו' א"ר פפא הלכך נימרינהו לכולהו (סוטה מ.). האומר מודים מודים משתקין אותו דמחזי כמודה בשתי רשויות (מגילה פ"ד יא). שדרו של אדם לאחר שבע שנים [למותו] נעשה נחש, והני מילי דלא כרע במודים (ב"ק טז.). ע"ע השתחויה.

מוכיח: ע' תוכחה

מולך: הנותן מזרעו למולך אינו חייב עד שימסור למולך ויעביר באש (סנהדרין סד.). א"ר יהודה אינו חייב עד שיעבירו דרך העברה, היכי דמי? אמר אביי שרגא דליבני במיצעי יב), נורא מהאי גיסא ונורא מהאי גיסא, רבא אמר כמשוורתא דפוריא (שם:). האומר מזרעך לא תתן להעביר למולך, לא תתן לאעברא בארמיותא, משתקין אותו בנזיפה (מגילה כה.). מקום היה למטה מירושלם תופת שמו, ר' יוסי אומר חליתא דבר הנום [גיא בן הנום], צלם חלול היה שם נתון לפנים בשבעה קנקלים [חדרים] וילד של נחשת בידו, וכירה היתה נתונה על גבה, וכל מי שהיה מקריב סלת פותחין לו אחד, תורין ובני יונה פותחין לו שנים, כבש פותחין לו שלשה, איל פותחין לו ארבעה, עגל פותחין לו חמשה, שור פותחין לו ששה, וכל מי שהיה מקריב בנו פותחין לו שבעה, ונותנין אותו לתוך טס של נחשת ומסיקין את הכירה תחתיו, והיו מקלסין לפניו ואומרין לו יערב לך ויבסם לך, וכל כך למה כדי שלא ישמעו נהמת בניהם ויחזרו בהן (איכה רבתי פט"ו). כיצד היה המולך בגיא בן הנום? עשוי חוץ לירושלם ובמקום מופלג, וצלם היה ופניו של עגל, וידיו פשוטות כאדם שפותח ידיו לקבל דבר מחבירו, והיו מסיקין אותו עד שהידים נעשו כאש, ושבעה קנקלים היו לו, והוא לפנים מהם, ולפי קרבנו של כל אחד ואחד היה נכנס, מי שהקריב עוף נכנס לקנקל הראשון וכו' (תנחומא הישן הוספה לפ' ואתחנן ב). ע"ע עבודה זרה.

מום: בשעה שיצאו ישראל ממצרים היו רובן בעלי מומין, למה? מפני שהיו יגעים בטיט ובלבנים, ועולים לראש הבנין, ומי שהוא בונה ועולה לראשי הדמוסין או שאבן או הקורה נופלת וקוטעת ידו, אם הטיט נכנס בעיניו והוא נסמא, ונעשו בעלי מומין. כיון שבאו למדבר סיני אמר האלהים, כך הוא כבודה של תורה שאתן אותה לדור בעלי מומין? ואם אמתין עד שיעמדו אחרים הרי אני משהא במתן תורה! מה עשה האלהים? אמר למלאכים שירדו אצל ישראל וירפאו אותו וכו' (במד"ר פ"ז א). דרש ר"א הקפר מאי דכתיב למה תרצדון הרים גבנונים? יצאה ב"ק ואמרה להם למה תרצו דין עם סיני? כולכם בעלי מומים אתם אצל סיני יג), אמר רב אשי ש"מ האי מאן דיהיר בעל מום הוא (מגילה כט.). כלך יפה רעיתי, תני רשב"י בשעה שעמדו ישראל לפני הר סיני ואמרו כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע, אותה שעה לא היה בהם לא זבין ולא מצורעין, לא חגרין ולא סומין, לא אלמין ולא חרשין, לא שוטין ולא שמעומין, לא טפשין ולא חלוקי לב וכו'. כיון שחטאו לא היו ימים קלים והיו בהם זבין ומצורעין וכו', ובאותה שעה נאמר וישלחו מן המחנה כל צרוע וכל זב (שה"ש רבה ד). פיו דומה כשל חזיר הרי זה מום (בכורות ג:). מום אינו פוסל בעגלה ערופה (סוטה פ"ט א). כל המומין הפוסלין בכהנים פוסלין יד) בנשים (כתובות עב:). ההוא דאמר לדביתהו קונם [נדר] שאי את נהנת לי עד שתראי מום יפה שבך לר' ישמעאל בר' יוסי טו). אמר להן [לתלמידיו] שמא ראשה נאה? אמרו לו סגלגל [עגול], שמא שערה נאה? —דומה לאניצי פשתן, שמא

מצאתי החידה! ט) שגלו לסוף שמונה מאות וחמשים מעת שנכנסו לארץ, ואלמלא היה ממתין עוד שתי שנים עד „ונושנתם" היה מתקיים בהם כי אבד תאבדון מהר (רש"י). י) גמלים הקלים במרוצתם ונראו כעוף הפורח, או בקפיצת הדרך. יא) כשולה דג מן הים ונותנו לטגנו לתוך המחבת הנתונה על האור, כלומר תיכף ומיד. יב) שורת לבנים גבוה והאש מכאן ומכאן, משוורתא דפוריא היא חפירה בארץ והאש בוער שם והוא קופץ משפה לשפה כדרך ששחקו בימי הפורים (רש"י). יג) שהם היו הרים גבוהים ונתגאו ולא היו ראוים למתן תורה. יד) לענין נשואין, ודוקא מומין שבסתר ולא מומין שבגלוי שראה ונתפייס. טו) שהיה בה כמה מומין מראשה ועד רגלה, ואמר בדרך התול אם אפשר לה להראות איזה אבר שבה שיהיה יפה אז לא יהיה הנאה ממנה, ור' ישמעאל היה

פניה נאות? — טרוטות הן [רכות], שמא אזניה נאות?—כפולות הן, שמא חוטמה נאה? — בלום הוא [סתום], שמא שפתותיה נאות? — עבות הן, שמא צוארה נאה? שקוע הוא [קצר וראשה מונח על כתפותיה], שמא רגליה נאות? רחבות הן כשל אווז, שמא שמה נאה?—לכלוכית שמה, אמר להן „יפה" קורין אותה לכלוכית [בלשון מליצה], ושריה לבעלה (נדרים סו:). מום שבך אל תאמר לחברך; אמרי אינשי זקיפא בדיוקתיה טז) לא נימא ליה לחבריה זקיף ביניתא (ב"מ נט:). כל הפוסל במומו פוסל (קידושין ע:). על תעש מום בעצמך, מה הוא? לא תהוי יך דינא בהדי תלתא דחד הוי בעל דינך ותרי סהדי (פסחים קיב:). המסמא את עיניו, והמצבה את בטנו, והמקפח את שוקו [למראית עין כדי לקבץ נדבות] אינו נפטר מן העולם עד שיבא לכך (כתובות סח.). גביהא בן פסיסא קרא לצדוקי חייביא [רשע] א"ל חייביא קרית לי, אי קאימנא בעיטנא בך ופשיטנא לעקמותך מינך [שהיה לו עקמימות בגבו], א"ל אם אתה עושה כן „רופא אומן" תקרא ושכר הרבה תטול (סנהדרין צא.). אני אמית ואחיה וגו' (דברים לג), מי שאומר את החמורה הוא אומר את הקלה, אני אמית ואחיה הרי חמורה, וכ"ש מחצתי ואני ארפא שהיא קלה ממנה? אלא שאני מעמיד אותם במומיהן, שלא היו אומרין אחרים המית ואחרים החיה, ואח"כ ירפא אותם (קהלת רבה פ"א). ע"ע יופי.

מומחה: אין לך מומחה לרבים בישראל יותר ממשה רבינו (ר"ה כה:). מומחה לרבים דן דיני ממונות אפילו יחידי, א"ר נחמן כגון אנא דגמרנא וסבירנא ונקיטנא רשותא מריש גלותא (סנהדרין ה.). כל המומחה לבי"ד פטור מלשלם אם הורה שלא כהלכה (בכורות כח:). בשחיטה אמרינן רוב הרגילים אצל שחיטה מומחין הם (חולין ג.). בגיטין וקידושין כל שאינו יודע בטיב גיטין וקידושין אל יהא לו עסק עמהן (קידושין יג.). תפילין יש להם בדיקה ואין נקחין אלא מן המומחה (מנחות מב:). אין יוצאין בקמיע בשבת בזמן שאינו מן המומחה (שבת ס.). מומחה לאדם ולא מומחה לבהמה (שם נג:). אין מודדין [תחומי העיר] אלא מן המומחה הבקי במדידה (עירובין נח:).

מומר: המינין והמוסרות והמומרים היו מורידין ולא מעלין (ע"ז כו:). ולכל אבדת אחיך (דברים כב) לרבות את המומר (שם). בפסח כל בן נכר לא יאכל בו (שמות יב) שהתנכרו מעשיו לאביו שבשמים (פסחים צו). כאן במומר אוכל נבלות לתיאבון, כאן במומר אוכל נבלות להכעיס (שם). אמר רבא ישראל מומר אוכל נבלות לתיאבון בודק סכין ונותן לו ומותר לאכול משחיטתו (חולין ד.). מעשה במרים בת בילגה שהמירה דתה והלכה ונשאת לסרדיוט אחד ממלכי יונים (סוכה נו:). ע"ע אפיקורס; גוים.

מוסר: טובה מרדות יז) אחת בלבו של אדם יותר מכמה מלקיות (ברכות ז.). זרוק מרה בתלמידים (כתובות קג:). כי מחית לינוקא לא תמחי ליה אלא בערקתא דמסאני (ב"ב כא.). טול מקל והך על קדקדן (סנהדרין ח.). כל המיסר את בנו מוסיף הבן אהבה אל אביו והוא מכבדו (שמ"ר שמות פ"א) (מ"ק יז.). כל המונע לבו מן המרדות [הכאת מוסר] סוף בא לתרבות רעה (שם). ההוא גברא דמחי לבנו גדול וכו' קעבר על לפני עור לא תתן מכשול (מ"ק יז.). ע"ע מחאה; תוכחה.

מוסרות: ע' מלשינות

מועדים: תניא למען תלמד את ה' אלהיך כל הימים (דברים יד) אלו שבתות וימים טובים (יבמות צג.). המבזה את המועדות כעובד ע"ז (פסחים קיח.). ואין לו חלק לעוה"ב (אבות פ"ג). מועדים שבבבל שמחים בהן (שבת קמה:). את חג המצות תשמור לימד על חולו של מועד (חגיגה יח.). אין מגלחין במועד [חוה"מ] כדי שלא יכנסו לרגל כשהן מנוולין (מו"ק יג:). אם כל המועדים יהיו בטלים יח) חנוכה ופורים לא נבטלים (ירוש' תענית פ"ב יב). מעשה בגוי אחד ששאל את ריב"ז אמר לו אנו יש לנו מועדות אתם יש לכם מועדות, אנו יש לנו קלנדא סטרנליא וקרטיסים, אתם יש לכם פסח עצרת וסוכות, איזה יום שאנו ואתם שמחים? א"ל ריב"ז זה יום ירידת גשמים, שנאמר לבשו כרים הצאן ועמקים יעטפו בר יתרועעו אף ישירו (תהלים סה), מה כתיב אחריו הריעו לאלהים כל הארץ (ב"ר פי"ו; דברים רבה פ"ז). ע"ע יום טוב.

מופת: ע' נסים

מוציא שם רע: אזהרה למוציא שם שנאמר (ויקרא יט) לא תלך רכיל בעמיך (כתובות מו.). מוציא שם רע חדוש הוא, דהא קנס הוא ולוקה ומשלם, לכן לא ילפינן מיניה לדבר אחר הדומה

משתדל לטובת בנות ישראל ואמר שכולן יפות הן אלא שהעניות מנוולתן. טז) מי שיש לו תלוי במשפחתו לא יאמר לו תלה לי הדג הזה, שכל שם תלייה גנאי הוא לו. יז) תרגום ויגל אזנם למוסר (איוב לו) וגלי משמעהון למרדותא, והיא התעוררות הנוחם (conscience) באדם. יח) הכוונה על המועדים הנזכרים במגילת תענית שכולל ל"ה ימים טובים „די לא להתענייא בהון ודי לא למספד בהון" ובהן חנוכה ופורים, ומזה הטעות בפי ההמון כי כל המועדים שבתורה יהיו בטלים לעתיד לבא (עי' אוצר ישראל

לו (מכות ד:). המדיר את אשתו שלא תשאל ושלא תשאיל נפה וכברה וריחים ותנור, יוציא ויתן כתובה, שמשיאה שם רע בשכנותיה (כתובות עב.). ע"ע לשון הרע.

מוקדם ומאוחר:

אני קהלת הייתי מלך על ישראל בירושלם, אמר ר' ישמעאל ב"ר יצחק זה היה ראוי להכתב ולהיות תחלת הספר, ולמה נכתב כאן? אלא שאין מוקדם ומאוחר בתורה. ודכוותיה תני ר' ישמעאל (שמות טו) אמר אויב ארדוף אשיג, זה היה ראוי להיות תחלת השירה ולמה נכתב כאן? אלא שאין מוקדם ומאוחר בתורה. ודכוותיה (ויקרא ט) ויהי ביום השמיני, זה היה ראוי להיות תחלת הספר, ולמה נכתב כאן? אלא שאין מוקדם ומאוחר בתורה. ודכוותיה (דברים כט) אתם נצבים היום, זה היה ראוי להכתב בתחלת הספר וכו'. ודכוותיה (יהושע ג) ויאמר ה' אל יהושע היום הזה אחל גדלך, זה היה ראוי להכתב בתחלת הספר וכו'. ודכוותיה (שופטים ה) שמעו מלכים האזינו רוזנים, זה היה ראוי להכתב בתחלת השירה וכו'. ודכוותיה (ירמיה ב) הלוך וקראת באזני ירושלם, זה היה ראוי להיות תחלת הספר. ודכוותיה (יחזקאל יז) ויאמר אלי בן אדם חוד חידה, זה היה ראוי להיות תחלת הספר וכו'. ודכוותיה (תהלים עג) ואני בער ולא אדע בהמות וגו', זה היה ראוי להיות תחלת הספר, אלא שאין מוקדם ומאוחר בתורה (קהלת רבה פ"א). אמר רב פפא לא אמרן אלא בתרי ענייני אבל בחד עניינא מאי דמוקדם מוקדם ומאי דמאוחר מאוחר (פסחים ו:). כתיב ונתת את הכפרת על הארון מלמעלה ואל הארון תתן את העדות אשר אתן אליך (שמות כה), על דעתיה דר"מ דאמר אין מוקדם יט) ומאוחר בתורה (ירוש' שקלים פ"ו א). ע"ע ראשון ואחרון.

מורא: ע' אימה; פחד

מורה: ע' מלמד

מורד במלכות: ע' מרידה

מותרות:

כל הנותן עיניו במה שאינו שלו מה שמבקש אין נותנין לו ומה שבידו נוטלין הימנו, וכן מצינו בנחש הקדמוני שנתן עיניו במה שאינו ראוי לו ומה שבידו נטלוהו ממנו, אמר הקב"ה אני אמרתי יהא מלך על כל בהמה וחיה ועכשיו ארור אתה מכל הבהמה ומכל חית השדה וכו', הוא אומר אהרוג את אדם ואשא את חוה עכשיו איבה אשים בינך ובין האשה ובין זרעך ובין זרעה. וכן מצינו בקין בקרח ובלעם ודואג ואחיתופל וגחזי ואבשלום ואדוניה ועוזיהו והמן, שנתנו עיניהם במה שאינו ראוי להם, מה שבקשו לא ניתן להם ומה שבידם נטלוהו מהם (סוטה ט:). אמרי אינשי גמלא אזלא למבעי קרנא כ), אודני דהוו ליה גזיזן מיניה (סנהדרין קו.). ע"ע חסר ומלא.

מות: ע' מיתה

מזבח:

כתיב ויאמר דויד זה הוא בית ה' האלהים וזה מזבח לעולה לישראל (דהי"א כב), מנא ידעי? א"ר אלעזר ראו מזבח בנוי ומיכאל השר הגדול עומד ומקריב עליו (זבחים סב.). מזבח נברא להאריך ימיו של אדם והברזל לקצר כא), אינו רשאי להניף המקצר על המאריך (מכילתא סוף יתרו, מדות לו.). א"ר אלעזר מזבח [נוטריקון] מ'זיח מז'ין מח'ב'ב ומכפר (כתובות י:). למה נקרא שמו מזבח? שהוא מ'וחל עונותיהן של ישראל, שהוא ז'כרון טוב לישראל, שהוא ב'רכה לישראל, שהוא ח'יים לישראל (תנחומא הישן תצוה י). פתח במזבח וסיים בשלחן (ברכות נה.). מזבח של שילה של אבנים (זבחים סא:). מעשה בחניו שהלך לאלכסנדריא ובנה שם מזבח (מנחות קט:). המזבח היה קולט ההורג נפש בשגגה [ולא במזיד] אם היה כהן ועובד עבודתו, ויואב שנמלט ויחזק בקרנות המזבח (מ"א ב) טעה שלש טעיות: שאין המזבח קולט אלא גגו והוא תפס בקרנותיו, שאינו קולט אלא מזבח בית עולמים והוא תפס מזבח של שילה, שאינו תופס אלא כהן ועבודה בידו והוא זר היה (מכות יב.). בכל יום [בסוכות] מקיפין את המזבח פעם אחת ואומרים אנא ה' הושיעה נא, אנא ה' הצליחה נא וכו' ואותו היום [יום שביעי] מקיפין את המזבח שבע פעמים, בעת פטירתן מה הן אומרים? יופי לך מזבח, יופי לך מזבח! וכו' חריות של דקל היו מביאין וחובטין אותן בקרקע בצדי המזבח (סוכה מה.). בת בילגה המירה דתה ונישאת לסרדיוט יוני, וכשנכנסו יונים להיכל לטמאו היתה מבעטת בסנדלה ע"ג המזבח ואומרת: לוקוס לוקוס [זאב], עד מתי אתה מכלה ממונם של ישראל ואי אתה עומד עליהם בשעת הדחק (שם נו.). הרס המזבח והעלה שממית ע"ג המזבח (סנהדרין קג:). א"ר חייא כל הנפנה ונוטל ידיו ומניח תפילין וקורא ק"ש ומתפלל מעלה עליו הכתוב כאילו בנה מזבח והקריב עליו קרבן (ברכות טו.). ע"ע בית המקדש; משכן.

מזוזה:

א"ר חנינא בא וראה שלא כמידת הקב"ה מידת בשר ודם, מידת ב"ו מלך יושב מבפנים ועבדים

ע' מגילת תענית). יט) משמע מזה שאין מוקדם ומאוחר אפילו בפסוק אחד, כי מתחלה נתן הלוחות בארון ואח"כ נתן הכפרת על הארון מלמעלה. כ) הגמל הלך לבקש לו קרנים, כשור, ונכרתו ממנו גם האזנים שהיו לו ולכן אזניו קצרות. כא) וכתיב לא תניף עליו

משמרין אותו מבחוץ, מידת הקב"ה אינו כן, עבדיו יושבין מבפנים והוא משמרן מבחוץ, שנאמר (תהלים קכא) ה' שומרך ה' צלך על יד ימינך (מנחות לג: ע"ז יא.). הזהיר במצות מזוזה זוכה לדירה נאה (שבת כג.). ארטבן שלח לרבינו הקדוש חד מרגלית טבא אטימיטון [רב הערך], א"ל שלח לי מלה דטבא כוותיה, שלח ליה חד מזוזה, א"ל מה? אנא שלחית לך מלה דלית לה טימי [שומא] ואת שלחת לי מלה דטבא חד פולר [מטבע קטנה]. א"ל חפציך וחפצי לא ישווה בה, ולא עוד אלא דאת שלחת לי מלה דאנא מנטר לה, ואנא שלחית לך מלה דאת דמך [ישן] והוא מנטרא לך, דכתיב (משלי ו) בהתהלכך תנחה אותך בשכבך תשמור עליך וגו' (ירוש' פאה פ"א, ב"ר פל"ה סוף). קרח במחלוקתו עם משה שאלו: בית מלא ספרים מהו שיהא פטור מן המזוזה? א"ל חייב במזוזה, א"ל קרח למשה כל התורה כולה רע"ה פרשיות אינה פוטרת את הבית, פרשה אחת שבמזוזה פוטרת את הבית? (במד"ר פי"ח). כל עיר שיש בה אפילו מזוזה אחת אינה נעשית עיר הנדחת (סנהדרין עא.). מעשה באחד שנטל המזוזה ויצא וקבר את אשתו ובניו (ב"מ קב.). ע"ע ציצית; תפילין.

מזונות: מזונותיו של אדם קצובין לו מראש השנה ועד יום הכפורים, חוץ מהוצאת שבתות והוצאת יו"ט והוצאת בניו לת"ת, שאם פחת פוחתין לו ואם הוסיף מוסיפין לו (ביצה טז.). הקב"ה זן מקרני ראמים עד ביצי כנים (שבת קז:). כל העולם כלו ניזון בשביל חנינא בני, וחנינא בני דיו בקב חרובין מע"ש לערב שבת (ברכות יז:). קשין מזונותיו של אדם יותר מן הגאולה, כפלים כיולדה, כקריעת ים סוף (פסחים קיח.). א"ל רבא לרבנן במטותא מינייכו ביומי ניסן ותשרי לא תתחזאי קמאי כי היכי דלא תטרדו במזונייכו כולי שתא (ברכות לה:). באושא התקינו שיהא אדם זן בניו ובנותיו וכו' (כתובות מט.). והנה עלה זית טרף בפיה (בראשית ח). אר"א אמרה יונה לפני הקב"ה, רבש"ע! יהיו מזונותי מרורים כזית ומסורים בידך, ואל יהיו מתוקים כדבש ומסורים בידי בשר ודם (סנהדרין קח:). טרף לישנא דמזונא היא (שם). ותבא אליו היונה לעת ערב והנה עלה זית וגו', רבי טריי אמר שערי גן עדן נפתחו לה ומשם הביאתו, א"ל רבי איבו, אילו מג"ע הביאה אותו לא היה לה להביא דבר מעולה כגון קנמון ובלסמון? אלא רמז רמזה לנח ואמרה לו: מרי נח! מר מזה מתחת ידו של הקב"ה, ולא מתוק מתחת ידך (שה"ש רבה א). א"ר יהודה לעולם יהא אדם זהיר בתבואה בתוך ביתו, שאין מריבה מצויה בתוך ביתו של אדם אלא ע־ עסקי תבואה, שנאמר השם גבולך שלום חלב חטים ישביעך (תהלים קיז). א"ר פפא היינו דאמרי אינשי כמשלם שערי מכדא נקיש ואתי תיגרא בביתא (ב"מ נט.). יכולה אשה שתאמר לבעלה איני נזונת ואיני עושה—אמרה נחת רוח עשיתי לבעלי (ב"ב מט:). לא יאמרו שניהם [שנתחייבו לזון האשה] הרי אנו זנין אותה כאחד, אלא אחד זנה ואחד נותן לה דמי מזונות וכו'. מי דמי התם חד בריסא אית לה תרי כריסתא לית לה (כתובות קנ.). ביון שנתקו שיניו נתמעטו מזונותיו (נדה סה.). בודקין לכסות ואין בודקין למזונות (ב"ב ט.). כי סלקת לאיגרא שירותך [סעודתך] בהדך (פסחים קיג.). תלי סלתיה כב) תלי מזוניה (שם קיא:). ע"ע פרנסה.

מזיד: ע' שוגג ומזיד

מזיקים: אלמלא לא נתנה רשות לעין לראות, אין כל בריה יכולה לעמוד מפני המזיקין (ברכות ו.). כל חד וחד מינן אלפא משמאליה ורבבתא מימיניה (שם). אין נכנסין לחורבא מפני המפולת ומפני המזיקין (שם ג.). א"ר יוחנן עד שלא הוקם המשכן היו המזיקין מתגרין בעולם לבריות, ומשהוקם המשכן ששרתה השכינה למטה כלו המזיקין מן העולם, הה"ד ונגע לא יקרב באהלך (במד"ר פי"ב). הקורא ק"ש מזיקין בדלים הימנו (ברכות ה.). לילה [ליל פסח] המשומר ובא מן המזיקין (ר"ה יא:). מה גדלו מעשיך ה' מאד עמקו מחשבותיך (תהלים צב.). בא וראה נפלאותיו של הקב"ה בורא עולמות לתוך עולמות. ברא עולמו וברא לתוכו בני אדם ומזיקין, מזיקין רואין בני אדם ואין בני אדם רואין אותם; ברא מזיקין ומלאכי השרת, מלאכי השרת רואין את המזיקין והמזיקין אינן רואין למלאכי השרת; ברא מלאכי השרת ומזיקין ובני אדם, הוא [הקב"ה] רואה את הכל ואין כל הבריות רואין אותו (פסיקתא רבתי פ"ו). ע"ע אגרת בת מחלת; לילית; מלאכי חבלה; שדים.

מזל: אדם אית ליה מזלא מסייע ליה, בהמה לית לה מזלא (שבת נג:). אדם דאית ליה מזלא כתיב כי יגח (שמות כא), בהמה דלית לה מזלא כתיב כי ינוף (ב"ק ב:). האי מאן דמיבעית אע"ג דאיהו לא חזי מזליה חזי (מגילה ג.). בר ישראל דאית ליה דינא בהדי גוי לישתמיט מיניה באב דריע מזליה, ולמצי נפשיה באדר דבריא מזליה (תענית כט:). מזלא דבי תרי עדיף (ב"מ קה.). ויוצא אותו החוצה (בראשית יד), אמר אברהם לפניו רבש"ע! הסתכלתי במזל שלי ואיני ראוי להוליד,

---

ברזל. כב) מי שתולה הסל יתלה גם המזונות

אמר לו צא מאצטגנינות שלך אין מזל לישראל (נדרים לב.). אמר רבא חיי בני ומזוני לאו בזכותא תליה מלתא אלא במזלא (מ"ק כח.). ועשהו חטאת (ויקרא יב) הגורל עושה חטאת ואין השם עושה חטאת (יומא מא.). א"ר סימון אין לך כל עשב ועשב שאין לו מזל ברקיע שמכה עליו ואומר לו גדל (ב"ר פ"י). הכל תלוי במזל אפילו ספר תורה כג) שבהיכל (זהר פ' נשא קלד.). חמרא מזלא דמרא גרים [שלא יחמיץ] שנאמר (חבקוק ב) ואף כי היין בוגד גבה יהיר וגו' (ב"ב צח.). כל בר נש ובר נש זכותיה כד) גו קופתיה (ירוש' פאה פ"א א). נפל תורא חדד לסכינא לשוחטו כי איתרע מזליה (שבת לב.). מה דשיקרא מכנים פחתא [רוע מזל] נסבא (מדרש תהלים ז). דילמא חלש דעתיה ומיתרע מזליה (הוריות יב.). היינו דאמרי אינשי ברכושתא ושונרא כה) עבדו הלולא מתרבא דביש גדא (סנהדרין קה.). ביש גדא וטמיע מזלא (קהלת רבה סוף פ"א). אתא גדא דביתא כו) אתא גדא דעלמא (ב"ר צד סג:). מזל מחכים כז) מזל מעשיר (שבת קנו.). ע"ע אצטגנינות; כוכבים.

מהאה: מי שיש ספיקה [יכולת] בידו למחות ואינו ממחה, הקללה תלויה בו (ירוש' שבת פ"ה). מי שיש בידו למחות ואינו מוחה נענש עליו (ע"ז יח.). מי שאפשר לו למחות באנשי עירו נתפס על אנשי עירו (שבת נד:). בין ארבעה דברים שנכסי בעלי בתים נמסרין למלכות נחשב מי שסיפק בידם למחות ולא מיחו (סוכה כט:). מפני מה נענש אבנר? מפני שהיה לו למחות בשאול ולא מיחה (סנהדרין כ.). הואיל ויתבי רבנן ולא מחו בו ש"מ קא ניחא להו (גיטין נו:). כבר צווחו קמאי דקמך ולא איכא דאשגח בהו (ב"מ צג:). התחיל בלעם חורק שיניו על בלק (במד"ר פ"כ). ע"ע הכאה; מוסר; תוכחה.

מחבר: נפתלי אילה שלוחה הנותן אמרי שפר (בראשית מט) אמר ר' אבהו אל תקרי אמרי שפר אלא אמרי ספר (סוטה יג.). קנאת סופרים תרבה חכמה (ב"ב כא.). חכמת הסופרים תסרח וכו' והאמת נעדרת (סוטה מט.). אי סייפי [חרב] לא ספרא ואי ספרא לא סייפי (ע"ז יז:). אי זיינך עלך ספרך כאן (ב"ב ד.). כהדא צרצרא כח) דמתגלגלא בדילה ובלא דילה (אסתר רבה פ"ג).

מחובר: ע' התחברות

מחוזא: שאני בני מחוזא דאי לא עבדי חלשי (ב"מ עז.). ואמר רבא הני בני מחוזא כיון דמיפנקי אפילו חמרא מסי להו (שבת קט.). רבא המשיל נשי דמחוזא לפרות הבשן (עמוס ד) דאכלן ולא עבדן (שבת לב:), ויצאו בכ"ד כלילי [עטרות לתכשיט] מחרא מבואה (שם נט:). רבינא קבל מנשי מחוזא שרשרות זהב וצמדים לצדקה, ונחשב זאת להם דבר מועט כי עשירות היו (ב"ק קיט.). רבא אמר לבני מחוזא אוקירו לנשייכו בכדי שתתעשרו (ב"מ נט.). שאני בני מחוזא דניידי (גיטין ו.). בני מחוזא שכיחי בהו שכרות (תענית כו.). ואמר רבא ואינהו משפירי שפירי בני מחוזא ומקריין בני גיהנם (עירובין יז.). אמרי אינשי שב שני אימרי [מרדה] בקתא מבקא, כט) דא"ל חזיתיה לבר מחוזא דסחא במיא וסליק ואיכרך בסדינין ואותיבת עליה ומצית מינה ולא הודעת לי (שבת לב:). בני מחוזא היו חריפין בשכל מפני ששתו ממי נהר חדקל שמימיו חריפים וקלים (ברכות נט:).

מחול: ע' רקידה

מחט: לא יצא החייט במחטו התחובה לו בבגדו ערב שבת עם חשכה (שבת יא.) קשה רמה למת כמחט בבשר החי (ברכות יח:). קבסתן [צערתני] איכפל תנא לאשמעינן מחט ? (קידושין כו:). דמעיילא פילא בקופא דמחט (ב"מ לח.).

מחילה: כל המעביר על מדותיו [שמוחל מה שחטאו אחרים כנגדו] מעבירין לו על כל פשעיו, שנאמר נושא עון ועובר על פשע (מיכה ז) למי נושא עון למי שעובר על פשע (ר"ה יז.). כי הוה סליק מר זוטרא לפורייה [על משכבו בלילה] אמר שרי ליה לכל מאן דצערן (מגילה כח.). רב הוה ליה מלתא בהדי ההוא טבחא, לא אתי לקמיה במעלי יומא דכפורי [לשאול ממנו מחילה] אמר רב איזול אנא לפיוסי ליה (יומא פז.). לא סליקנא לערסי עד דמחילנא ליה ולכל אינון דמצערין לי (זהר מקץ רא:). מיד הלך רבי יהושע ונשתטח על קברי בית שמאי, אמר נעניתי לכם עצמות בית שמאי [על שאמר בושני מדבריכם ב"ש], ומה סתומות שלכם

כג) מזלו של ס"ת שלא יאכלו העכברים מן הקלף, ודומה לזה הפתגם הרומי: הספרים יש להם מזלם (habent sua fata libelli). כד) הטוחן קמח יאמר, כל אדם לפי זכותו ומזלו יוציא להם מן הקמח בסלו אם מעט ואם הרבה. כה) העכבר והחתול עשו סעודה מחלב של מזל רע, ר"ל שני שונאים עושים שלום ביניהם לצורך עצמם. כו) אם בא מזל הבית=העושר בא מזל העולם, כי כולם יוקירו ויכבדו אותו. כז) מזל היום ומזל השעה שנולד בו האדם גורם לו חכמה ועושר. כח) עוף ממין העורב, המתפאר בשלו ומה שאינו שלו, ר"ל המתקשט בנוצות זרות. כט) הזבובה כעסה על הזבוב ופירשה ממנו שבע שנים בעבור שראתה אותו מוצץ דם של בן מחוזא שהיה

כך, מפורשות על אחת כו"כ (חגיגה כב:). כל המבקש מטו [מחילה] מחבירו אל יבקש ממנו יותר משלש פעמים (יומא פז.). שרי ליה מריה ל) לפלניא (שם פו.). מחילה בטעות לא הוי מחילה (ב"מ סו.). המוציא על חבירו שם רע אין לו מחילה עולמית (ירוש' ב"ק פ"ח סוף). כל העוסק בתורה ובגמילות חסדים וקובר את בניו וכו' מוחלין לו על כל עונותיו (ברכות ה:). כל העושה דבר עבירה ומתבייש בו מוחלין לו (שם יב:). כל העושה דבר ומתחרט מוחלין לו (חגיגה ה.). כל המבכה על אדם כשר שמת מוחלין לו על כל עונותיו (שבת קיט:). אין החולה עומד מחליו עד שמוחלין לו (נדרים מ:). אין אדם עולה לגדולה אא"כ מוחלין לו (סנהדרין יד.). אין גשמים יורדין אא"כ נמחלו להם עונותיהם (תענית ז:). ע"ע כפרה.

מחיצה: השותפין שרצו לעשות מחיצה וכו' מחיצת הכרם שנפרצה אומר לו גדור, חזרה ונפרצה אומר לו גדור (ב"ב ב.). גדר לפנים מגדר (ברכות סב:). שלשה אין הפרגוד ננעל בפניהם מאונאה גזל וע"ז (ב"מ נט.). שמעתי מאחורי הפרגוד (ברכות יח.).

מחלה: ע' חולי

מחלוקת: מתחלה לא היו מרבין מחלוקת בישראל, אלא בי"ד של שבעים ואחד [סנהדרין] יושבין בלשכת הגזית ושני בתי דינין של כ"ג וכו' ועומדין למנין, רבו המטמאים טמאו רבו המטהרין טהרו וכו' (מגילה ג. סנהדרין פח:). שלש שנים נחלקו ב"ש וב"ה, הללו אומרים הלכה כמותנו והללו אומרים הלכה כמותנו, יצאה בת קול ואמרה אלו ואלו דברי אלהים חיים וכו' (עירובין יג:). ואע"פ שנחלקו ב"ש וב"ה בצרות ובאחיות בגט ישן וכו' לא נמנעו ב"ש מלישא נשים מב"ה ולא ב"ה מב"ש. ללמדך שחיבה וריעות נוהגין זה עם זה לקיים מה שנאמר האמת והשלום אהבו (יבמות יד:). משרבו זחוחי הלב רבו מחלוקות בישראל; משרבו תלמידי שמאי והלל שלא שימשו כל צרכן רבו מחלוקות בישראל ונעשית תורה כשתי תורות (סוטה מז:). ארשב"י תמיה אני איך נחלקו אבות העולם ב"ש וב"ה על בריית שמים וארץ? (ב"ר פי"ב סוף). תלמידי שמאי והלל שקנתרין הן (נזיר מט:). עמד ר"ג על רגליו ואמר, רבש"ע! גלוי וידוע שלא לכבודי עשיתי אלא לכבודך, שלא ירבו מחלוקות בישראל (ב"מ נט:). עד מתי אתה מכניס ראשך בין המחלוקות (ברכות לו:). אמר להם מפני מה אתם מכניסין ראשי בין שני הרים גדולים, בין שתי מחלוקות גדולות בין ב"ש ובין ב"ה, מתיירא אני שמא ירוצו גלגלתי (יבמות טו:). בבית הכנסת של טבריה וכו' נחלקו בו ר"א ור' יוסי עד שנקרע ס"ת בחמתן, והיה שם ר' יוסי בן קיסמא אומר תמיה אני אם לא יהיה בית הכנסת זו עבודה זרה וכן הוה (יבמות צו:). שני ת"ח היושבים בעיר אחת ואין נוחין זה את זה בהלכה, עליהם הכתוב אומר (יחזקאל כ) גם אני נתתי להם חוקים לא טובים ומשפטים לא יחיו בהם (מגילה לב.). אתו לקמיה דר' יוחנן אמר להו מה אעשה שכנגדי [ריש לקיש] חולק עלי (כתובות נד:). אמר לו בן עזאי על החלוקין אנו מצטערין אלא שבאת לחלוק עלינו את השוין (שקלים פ"ג ב, ב"ב קנח:). אל ישנה אדם [ממנהג המקום] מפני המחלוקות (פסחים נ:). אילולי דלא מעלינא ר"שי ביני אריותא [אריות=חכמים גדולים] הוינא אמר בה טעמא (ירוש' שבת פ"א ה). רב הונא ורב חסדא הוו יתבי, חליף ואזיל גניבא עלייהו, אמר חד לחבריה ניקום מקמיה דבר אוריין הוא, אמר לו אידך מקמי פלגאה [בעל מחלוקת] ניקום? (גיטין לא:). נפל בר חברין ברברבתא [במחלוקות גדולות] (ביצה כה.). לא היה שם אדם שערער בדבר (שם כ:). אמר שמואל תברא, מי ששנה זו לא שנה זו (יבמות קח:). עדיין מחלוקת במקומה עומדת (מקואות פ"ד א). זקן ממרא שרצו ב"ד למחול לו אין מוחלין לו שלא ירבו מחלוקות בישראל (סוטה כה.). מחלוקת בתי דינים הוא חורבן העולם (ד"א זוטא פ"ט). משיבי מלחמה שערה, שנושאין ונותנין במלחמתה של תורה (מגילה טו:). אם תלמידי חכמים מנצחים זה את זה בהלכה אתם מה טיבכם? (ב"מ נט:). אין אליהו בא לטמא ולטהר לרחק ולקרב אלא להשוות המחלוקות וכו' ולעשות שלום ביניהם (עדיות סוף). ע"ע טעם.

[מחלוקת קרח] כל מחלוקת שהיא לשם שמים סופה להתקיים, ושאינה לשם שמים אין סופה להתקיים. איזו מחלוקת שהיא לשם שמים זו מחלוקת הלל ושמאי, ושאינה לשם שמים זו מחלוקת קרח וכל עדתו (אבות פ"ה). אמר רב און בן פלת אשתו הצילתו, אמרה לו מאי נפקא לך מינה? אי מר [משה] רבה אנת תלמידא, ואי מר [קרח] רבה אנת תלמידא (סנהדרין קט:). אמר רב חסדא כל החולק על רבו כחולק על השכינה, שנאמר בהצותם על ה' (במדבר כו). א"ר יוסי ב"ר חנינא כל העושה מריבה עם רבו כאילו עושה מריבה עם השכינה שנאמר (שם כ) המה מי מריבה אשר רבו בני ישראל את ה' (במד"ר פי"ח). כל מקום שנאמר נצים ונצבים הם דתן ואבירם (נדרים סד:). כל המחזיק במחלוקת

איש שמן, ולא הגיד לה להשתתף עמו. ל) אדם גדול שיצא עליו שם רע וחבריו מתביישין בו ואומרין ימחול לו יוצרו על מעשיו! לא) מה לך להתערב במחלוקת אם ינצח משה או קרח אחת היא לך, כי בין כך ובין כך

עובר בלאו שנאמר (במדבר ז) ולא יהיה כקרח כעדתו (סנהדרין קי.). אמר רבי ברכיה כמה קשה המחלוקת! שבי"ד של מעלה אין קונסין אלא מבן עשרים ולמעלה, ובי"ד של מטה מבן י"ג, ובמחלקתו של קרח תינוקות בן יומן נשרפו ונבלעו בשאול תחתית, דכתיב ונשיהם ובניהם וטפם וירדו הם וכל אשר להם חיים שאולה (במד"ר פי"ח).

[מריבה] מחלוקת ר"ת מ׳כה ח׳רון ל׳קוי ק׳ללה ת׳ועבה (במד"ר פי"ח). אדם יחידי נברא מפני המשפחות שלא יהיו מתגרות זו בזו, ומה עכשיו שנברא יחידי מתגרות, אם נבראו שנים על אחת כו"כ (סנהדרין לח.). אמר רב אם ראית שני בני אדם שמתגרים זה בזה, שמץ פסול יש באחד מהם ואין מניחין אותו לידבק אחד בחבירו, וכן שתי משפחות המתגרות זו בזו (קידושין עא:). א"ר אילעא אין העולם מתקיים אלא בשביל מי שבולם [סוגר את פיו ומתאפק] את עצמו בשעת מריבה, שנאמר (איוב כו) תולה ארץ על בלימה (חולין פט.). פוטר מים ראשית מדון וגו׳ (משלי יז), האי תיגרא דמיא לצינורא דבידקא דמיא כיון דרווח רווח (סנהדרין ז.). הנהו בי תרי דאיגרי בהו שטן, כל בי שמשי הוו קא מינצי בהדי הדדי, איקלע ר"מ להתם עכבינהו תלתא בי שמשי עד דעבד להו שלמא, שמעיה דקאמר ווי אפקיה ר׳ מאיר להההוא גברא [השטן] מביתיה (גיטין נב.). רבא אשכח תרי סגי נהורי דקא מינצי אהדדי (ברכות נו.). רב שמואל בר נחמן אמר מותר לומר לשון הרע על בעלי מחלוקת, מ"ט ואני אבוא אחריך ומלאתי את דבריך (מ"א א). ר׳ זעירא בעא קומי רבי יסא, מפני מה נהרג אדוניה בן חגית, מפני שתבע את אבישג השונמית? א"ל עילה היו מבקשין להתיר דין של בעלי מחלוקת (ירוש׳ פאה פ"א). כד משלם שערי מכדא, לב) נקיש ואתא תיגרא בביתא (ב"מ נט.). אין דבר טוב ואין שלום יוצא מתוך מריבה (שמ"ר פ"ל). נצא בר נצא (שבת נו:). נשי כי מינצי בהדדי בעריות היא דמינצי (קידושין עו.). תקופא בביתא לג) בקריא לשומשמא (סוטה ג:). בין הרועה ובין הזאב נבקע השה (שמ"ר פ"ה, תנחומא וארא י). בין חייתא למחבלתא לד) אזל ברא דעלובתא (ב"ר פ"ס). אין שני זרזרים ישנים על דף אחד (ב"ר פע"ח). בית שיש בה מחלוקת סופה ליחרב (ד"א זוטא פ"ט). כל העוזר במחלוקת הקב"ה מאבד זכרו (במד"ר פ׳ קרח). אחיתופל צוה לבניו אל תחזיקו במחלוקת (ב"מ קמז.). ע"ע מ ל ח מ ה; ש ל ו ם.

מחצה: פלגא עלי ופלגא עליך (שבת פט:). פלגא ברקיע לא יהבי (יומא סט:). קרו אינשי לתרי פלגא דקלי—דקלא (כתובות קט:). מה לי קטלה כולה, מה לי קטלה פלגא? (ב"מ צה.).

מחשבה: מחשבה טובה המקום מצרפה למעשה דכתיב (מלאכי ג) אז נדברו יראי ה׳ איש אל רעהו ויקשב ה׳ וישמע, מחשבה רעה אין המקום מצרפה למעשה דכתיב (תהלים סו) און אם ראיתי בלבי לא ישמע ה׳ (ירוש׳ פאה פ"א, בבלי קידושין מ.). אפילו חשב לעשות מצוה ונאנס ולא עשאה מעלה עליו הכתוב כאילו עשאה (שבת סג.). מחשבה מועלת אפילו לדברי תורה (סנהדרין כו:). אין המחשבה הולכת אלא אחרי העובד (זבחים מז:). אני חשבתיה לטובה והם חישבו לרעה (סוטה לה.). שלשה דברים עלו במחשבה ליבראות, על המת שיסריח וכו׳ ואין אדם יודע מה בלבו של חבירו (פסחים נד:). כיון דקא מכוין מחשבתו משויא ליה מקום (שבת קב.). בעלי מחשבות אתם? יבא בעל מחשבות ויפרע מכם (סנהדרין יט:). משמת ר׳ יהושע בטלה עצה ומחשבה (סוטה מט:). ע"ע ה ר ה ו ר; כ ו ו נ ה.

מטבחים: ע׳ טבח

מטבע: אדם טובע כמה מטבעות בחותם אחד וכולן דומין זה לזה, אבל הקב"ה טובע כל אחד בחותמו של אדם הראשון ואין אחד מהם דומה לחברו (סנהדרין לח.). כל המשנה ממטבע שטבעו חכמים בגיטין יוציא והולד ממזר (גיטין ה:). מטבע של ירושלם: דוד ושלמה מצד אחד וירושלם עיר הקדש מצד אחר. מטבע של אברהם אבינו זקן וזקנה מצד אחד ובחור ובתולה מצד שני (ב"ק צז:). מטבע תיקן יעקב אבינו להם (שבת לג:). מטבע של אש הוציא הקב"ה מתחת כסא כבודו והראהו למשה ואמר לו זה יתנו (שקלים ד:). מטבע ארץ ישראל יפה מכל הארצות (ירוש׳ סוף כתובות). מטבע של דוד מקל ותרמיל מכאן ומגדל מכאן (ב"ר פל"ט). מטבע של יהושע שור מכאן וראם מכאן. מטבע של מרדכי שק ואפר מכאן ועטרת זהב מכאן (שם). בכרכי הים היו קורין למעא קיטמא (ר"ה כו.). מעות שאינן יוצאות: כוזביות [של בן כוזיבא] ירושלמיות או של מלכים הראשונים (ב"ק צז:). ההיא איתתא דאחזיא דינרא לר׳ חייא, אמר לה מעליא הוא, למחר אתאי לקמיה ואמרה ליה אחזיתיה ואמרו ליה בישא הוא ולא קא נפיק לי, אמר ליה לרב זיל חלפיה ניהלה וכתוב אפנקסי דין עסק ביש (ב"ק צט:). פרוטה שאמרו אחד משמונה באיסר האיטלקי (קידושין יב.). פריטי דדהבא לא עבדי

לא תשנה מעמדך, ותשאר תלמיד לאחד מהם. לב) ככלות התבואה מן הכד, ידפוק המדון בדלת ויבוא לתוך הבית. לג) מחלוקת בבית כתולעת באבטיח. לד) בין המילדת אשר התרשלה לעזור ובין היולדת אשר לא חשה לבקש עזרה אבד בן העלובה, שלא עזרו זו לזו אך נחלקו.

אינשי (ב"ב קסו.). האי מאן דעביד מלתא ולא אפשר ליה, לשקול זוזא מכא לה) וליזל לשב חנותא עד דטעים שעור רביעתא (שבת קכט.). האי מאן דמוקי אזוזי לו) מקרי נפש רעה (ב"ב נב:). בנן של קדושים דאפילו בצורתא דזוזא לא אסתכל (פסחים קד.). לא הביט בצורת מטבע מימיו (ירוש' ע"ז פ"ג א). עתידה מלכות אדום להשתמש במטבע של חרס (תנחומא הישן פ' תרומה). הזהב [מטבע] קונה את הכסף והכסף אינו קונה את הזהב וכו' כספא דחריף הוי טבעא, דהבא דלא חריף הוי פירא וקני ליה פירא לטבעא (ב"מ מד:).

מִטָּה: המטה נקראת פוריא, שפרין ורבין עליה (שבת עז:). מטה מוצעת לת"ח (שם כה.). אבא שאול אומר כל ימי הייתי מצטער על מטתי שתהא נתונה בין צפון לדרום (ברכות ו.) חכם כבודו במטה הראשונה (מ"ק כה.). עשה דברים לפני מטתך — לאחר מטתך (שבת קנג.). מטה של ת"ח כיצד? כל שאין תחתיה אלא סנדלין בימות החמה ומנעלים בימות הגשמים, ושל עם הארץ דומה לז) לאוצר בלום (ב"ב נח:). אל תשב על מטה ארמית (ברכות ח:). ההוא מינא שקיל תרנגולא ואוקמיה בין ברעיה דערסיה (שם ז.). גרר עצמות אביו על מטה של חבלים (שם י:). הנכנס לבקר את החולה לא ישב על גבי המטה (שבת יב.). דובקין מטותיהן זו בזו (שם סב:). העומד באמצע המטה (שם קמ:). אין משכירין בתים בירושלם, אף לא מטות (יומא יב.). שנים עולין למטה וחליין שוה (ר"ה יח.). מנין לרב שלא ישב ע"ג מטה וישנה לתלמידים? (מגילה כא.). ר"ה גנא אפורייה וכו' עד דאיטום בשיראי (שם כז:). תפסו לר"ע והושיבוהו על מטה של זהב (יבמות טז.). ר"מ הוי ליה אימא כל אימת דבעי למיסק לפוריה גחין וכו' (קידושין לא:). פוריא בת שיתין גרמידי לא סגי לן (סנהדרין ז.). הציעה לו שבע מטות שש של כסף ואחת של זהב (מנחות מד.). לא עלתה קללת חבירי על מטתי (מגילה כח.). כי נח נפשיה דר"א סבר לאותיב ס"ת אפוריה (מ"ק כה.). המספר אחר מטתן של ת"ח (ברכות יט.). הפקחים עלו למטותיהם באורה (שמחות פ"ח).

מַטֶּה: מטה של משה היה ביד אדם נח אברהם יצחק ויעקב יוסף ופרעה, ואח"כ נטלו יתרו ונטעו בגן ביתו (פרקי דר"א פ"ח). מטה של משה משקל ארבעים סאה היה ושל סנפירין היה, ועשר מכות חקוקות עליו בנוטריקון דצ"ך עד"ש באח"ב (תנחומא וארא ח). מטה אהרן נכנס יבש ויצא לח (ויק"ר פ"כ). זרוק מטה לאויר לעיקרו נופל (תנחומא פ' בלק). זרוק חוטרא לאוירא ואעיקריה קאים (במד"ר פ"כ). חוטרא לח) דסמיותא דפסקה לאורחיה (ב"ק לא:). בחוטרא דדהבא (ברכות נו.). משך אודניה וחוטרא אבתריה (שבת קנה:). בעינא חוטרא לידא ומרא לקבורה (יבמות סה.). כשהיה האויב נכנס לשם היו דוקרין אותו בחוטריהון (גיטין נח.). מקלו של ר"מ היתה בידי והיא מלמדת לי דעה (ירוש' נדרים פ"ט א). לא יכנס אדם להר הבית במקלו (ברכות נד.). גר הקל שבא במקלו ותרמילו על אכו"כ (שבת לא.). מטה רשעים אלו הדיינים שנעשו מקל לחזניהם (שם קלט.). ומקלו יגיד לו, המקיל לו יגיד לו (פסחים נב:). גוזר אני עליך שתבא אלי במקלך ותרמילך (ר"ה כה.). לא אמרתי לאחד מהם העבר לי מקל ממקום למקום (סוטה י.). טול מקל והך על קדקדן וכו' ואני רודה אתכם במקלות (סנהדרין ח.). זה חלקי מכל עמלי חד אמר מקל (שם כ:). מנחש אומר מקלי נפל מידו (שם סה.). ניכר שהוא ישן חובטו במקלו (תמיד כח.). מקל שיש לו בית קבול (כלים פי"ז).

מטמוניות: א"ר תנחומא נבוכדנצר שחיק עצמות סגל כל ממונו של עולם, והיתה עינו צרה בממונו, כיון שנטה למות אמר מה אני אניח כל ממון זה לאויל מרודך בני? עמד ועשה ספינות גדולות של נחשת, מילא אותן ממון וחפר והטמינן בנהר פרת, והפך מי פרת עליהן, ויום שעמד כורש וגזר שיבנה בית המקדש, גילה אותן הקב"ה, הה"ד כה אמר ה' למשיחו לכרש וגו' ושערים לא יסגרו, וכתיב בתריה ונתתי לך אוצרות חשך ומטמוני מסתרים (אסתר רבה פ"ב). התחילו בני המדינה מטמנים כספם וזהבם לתוך מטמונים (במד"ר פ"ט). בת לאביה מטמונת שוא (סנהדרין ק:). חזרו בהן במטמוניות [בסתר] אין מקבלין מהן, בפרהסיא מקבלין אותן (ע"ז ז.). ע"ע אוצר; ממון.

מטר: ע' גשם

מטרה: דרך קשתו ויציבני כמטרה לחץ, בקורת חצים שהכל מורין בה והיא נצבת (איכה רבתי פ"ג). ע"ע כלי זיין.

מטרוניתא: כתיב הניקה בנים שרה, הניקה בן אין כתיב כאן אלא בנים וכו' שהיו מטרוניות

בדיעותיהן איך להוציא הולד ובינתים מת. לה) הקיז דם צריך לשתות רביעית יין לחזקו, ומי שאין לו מעות יקח זוז רע ויכנוס לחנות לקנות יין ויתנו לו לטעום היין, וכשיראה להם הזוז לא יחפצו למכור לו, וילך לחנות אחר עד שבע פעמים, עד אשר ישתה השיעור כדי רביעית יין. ומותר התחבולה הזאת משום פקוח נפש כי הוא בסכנה אם לא ישתה יין אחר הקזה. לו) שאינו רוצה לקבל מטבעות שיש בהם איזה פגם אף כי יוכל להוציאם, הוא בעל נפש רעה. לז) שאוצרים תחתיה אוכלים וכלים מכל המינים. לח) מפני שהוא

באות ומניקות את בניהן ממנה (ב"ר פנ"ג). מטרונא שאלה את ר' יוסי בר חלפתא, אמרה לו בכמה ימים ברא הקב"ה את עולמו? (ויק"ר פ"ח א). משל למטרונא שאמר לה המלך, עיברי לפני! עברה לפניו והיתה מסתמכת על שפחתה, וצמצמה פניה ולא ראתה את המלך והשפחה ראתה (ב"ר סוף פ"ה). כשהוא הולך אצל שפחתו הולך במטמוניות כך אין הקב"ה נגלה על אוה"ע אלא בלילה (ב"ר פנ"ב). משל למלך שהיה לו אשה ופילגש, כשהוא הולך אצל אשתו הולך בפרהסיא, וכשהוא הולך אצל פילגשו הולך במטמונים, כך אין הקב"ה נגלה לבלעם אלא בלילה (ויק"ר פ"א). משל למטרוניתא שהיה לה שפחה כושית והלך בעלה למדינת הים, כל הלילה אומרת אותה שפחה למטרונית אני נאה ממך וכו' (במד"ר פט"ז). רב חסדא ורבה בר רב הונא הוו אזלי בארבא [ספינה] אמרה להו ההיא מטרוניתא אותבן בהדייכו, לא אתבוה, אמרה מלתא אסרתה לארבא, אמרו אינהו מלתא שרויה (חולין קה:). מן שית מילי איעתר [נתעשר] ר' עקיבא וכו' לט) ומן מטרוניתא (נדרים נ.), מטרוניתא אחת שכל גדולי העיר מצוין אצלה (שבת קכז:).

מי שפרע: אבל אמרו מי שפרע מאנשי דור המבול ומאנשי דור הפלגה ומאנשי סדום ועמורה וממצרים בים, הוא עתיד ליפרע ממי שאינו עומד בדיבורו (ב"מ מח.). מי שפרע מן הראשונים הוא יפרע מן האחרונים (אסתר רבה פ"ז ג). ע"ע עונש.

מיאון: אמרו להם ב"ה לבית שמאי ממאנת והיא קטנה אפילו ארבעה וחמשה פעמים, אמרו להם ב"ש אין בנות ישראל הפקר אלא ממאנת וממתנת עד שתגדיל ותמאן ותנשא (יבמות קז.). פישון הגמל מיאנה אשתו שלא בפניו (שם:). איזהו מיאון? אמרה אי אפשי בפלוני בעלי אי אפשי קידושין שקדשוני אמי ואחי וכו' אין לך מיאון גדול מזה (שם קח.). ר"א אומר מלמדין את התינוקות שתמאן בו (שם קז.). ע"ע נשואין.

מיגו: מיגו דהויא דופן לענין סוכה הויא דופן לענין שבת (סוכה ז.). מיגו דאתקצאי לבין השמשות אתקצאי לכולא יומא (ביצה לד:). מיגו במקום חזקה לא אמרינן (ב"ב ה:). מיגו להוציא לא אמרינן (כתובות ט:). מיגו דחשוד אממונא חשוד אשבועתא (ב"מ ה:). חד מיגו אמרינן תרי מיגו לא אמרינן (ב"מ ט:).

מיכאל: למה נקרא שמו מיכאל? בשעה שעברו ישראל בים פתח משה בשירה מי כמוך וגו' משסיים את התורה אמר אין כאל ישורון, מי כמוך אין כאל הרי מיכאל (במד"ר פ"ב ט). גדול מה שנאמר במיכאל ממה שנאמר בגבריאל, מיכאל באחת גבריאל בשתים (ברכות ד:). מלאכי השרת שבאו אצל אברהם מיכאל באמצע גבריאל בימינו ורפאל בשמאלו (יומא לז.). א"ל הקב"ה למיכאל, מיכאל! סרחה אומתך, אמר לפניו רבש"ע די לטובים שבהם (יומא עז.). מי הם שומרים של ישראל? מיכאל וגבריאל וכו' למה מיכאל וסמאל דומין? לסניגור וקטיגור וכו' מיכאל מלמד זכותן של ישראל, והשטן בא לדבר ומיכאל משתקו (שמ"ר פ"ב). הכל מודים שלא נברא ביום ראשון כלום, שלא יאמרו מיכאל היה מותח בדרומו של רקיע וכו' (ב"ר פ"א). זבול שבו ירושלם ובית המקדש ומזבח בנוי ומיכאל השר הגדול עומד ומקריב מ) עליו קרבן (חגיגה יב.). אבל השוחט לשם מיכאל שר הגדול וכו' הרי אלו זבחי מתים (ע"ז מב:).

[שליחות מיכאל] מיכאל ירד והציל לאברהם מכבשן האש והציל חנניה מישאל ועזריה (פרקי דר"א פכ"ו). בא לבשר את שרה (ב"מ פו:). מיכאל וגבריאל כתבו שהבכורה ליעקב (ב"ר פס"ג). שלחני כי עלה השחר זה מיכאל וגבריאל שהן שרים שלמעלה (שם פע"ז). וירא אליו מלאך ה' [אל משה] מיכאל היה, כל מקום שמיכאל נראה שם כבוד השכינה (שמ"ר פ"ב). אמר הקב"ה למיכאל צא והביא נשמתו של משה, מיכאל הציע מטתו של משה (דב"ר פ"ח). מיכאל היה במחנה סנחריב (שם). המן היה מקטרג את ישראל מלמטה ומיכאל מלמד עליהם זכות מלמעלה. מה עשה מיכאל? התחיל מקציץ הנטיעות לפני אחשורוש בדמות המן וכו' (אסתר רבה פ"ו). וכשם שעשה הקב"ה בעולם הזה ע"י מיכאל וגבריאל, כן לעתיד לבא, ועלו מושיעים בהר ציון זהו מיכאל וגבריאל (דב"ר פ"ח). ע"ע גבריאל; מלאכים.

מחזיקו באלכסון. לט) פעם אחת הוצרכו חכמים ממון הרבה לבית המדרש, ושיגרו את ר"ע אצל מטרוניתא אחת ולוה ממנה הממון, וכשנתנה לו אמרה מי יהיה ערב שתפרע לי בזמן קבוע? אמר לה מי שתרצה. אמרה לו הקב"ה והים, שהיה ביתה על שפת הים, אמר לה ר"ע כן יהיה. כשהגיע הזמן לפרוע חלה ר"ע ולא היה יכול להביא הממון, יצאת אותה מטרוניתא על שפת הים ואמרה רבש"ע! גלוי וידוע לפניך כי לך ולים הזה האמנתי מעותי. הכנים הקב"ה רוח שטות בלבה של בת קיסר, ונכנסה לבית גנזיו ונטלה קרטלית (ארגז מלא אבנים טובות) וירקה לים, והשליכה הים לפתח ביתה של המטרוניתא ונטלתה. לאחר זמן הביא לה ר"ע הממון ואמר לה אל יחר לך שלא פרעתי בזמן שקבענו שנחליתי. אמרה לו יהא הכל שלך שממוני בא לידי בזמנו, וספרה לו כל המעשה, ונתנה לו מתנות ופטרתו לשלום (רש"י). מ) להראות כי הוא

מְיַלֶּדֶת: מלך מצרים צוה למילדות העבריות אשר שם האחת שפרה ושם השנית פועה (שמות א) והם יוכבד ומרים. שפרה ע"ש שמשפרת את הולד, פועה ע"ש שפועה ומדברת והוגה לולד כדרך הנשים המפייסות תינוק הבוכה (סוטה יא:). כי חיות הנה, אומה זו כחית השדה נמשלת שאינן צריכות למילדות (שמ"ר פ"א). מסעדין ומילדין את האשה בשבת וקורין לה חכמה [מילדת] ממקום למקום וכו' כיצד מסעדין? ר' יהודה אומר אוחז את הולד שלא יפול לארץ ונופח לו בחוטמו ונותן לו דד לתוך פיו כדי שיניק וכו' רב נחמן אומר דוחק בבשר כדי שיצא הולד (שבת קכח:). מילדין את הבהמה (חולין מג.). ע"ע יולדת; לידה.

מִילָה: רבי ישמעאל אומר גדולה מילה שנכרתו עליה שלש עשרה בריתות וכו' רבי אומר גדולה מילה שכל המצות שעשה אברהם אבינו לא נקרא שלם עד שמל, שנאמר התהלך לפני והיה תמים (בראשית יז). גדולה מילה ששקולה כנגד כל המצות (נדרים לא: לב.). אין התינוק נכנס למנין הדורות אלא במילה (תנחומא וירא). בזכות שמל אברהם אבינו את עצמו ביום הכפורים נתן הקב"ה לבניו יום זה בכל שנה לכפרה (פרקי דר"א פכ"ח) אמר לו ישמעאל ליצחק אני גדול ממך במצות, שאתה מלת בן שמונת ימים ואני בן י"ג (סנהדרין פט:). צפורה התחילה למול את בנה ואתא משה ואגמרה (ע"ז כז.). יהושע מל ואהרן פורע ומשה משקה (במד"ר פי"א). דוד המלך שר שירה למנצח על השמינית, על מילה שנתנה בשמיני וכו' בשעה שנכנס למרחץ וראה עצמו עומד ערום, אמר אוי לי שאעמוד ערום בלא מצות. כיון שזכר המילה שבבשרו נתיישבה דעתו, ולאחר שיצא אמר עליה שירה (מנחות מג:). מנין למילה שהיא באותו מקום? נאמר גבי נטיעה ערלתו (ויקרא יט) ונבי מילה ערלתו, מה להלן דבר שעושה פרי אף כאן דבר שעושה פרי (שבת קח.). מפני מה אמרה תורה מילה לשמונה ימים? שלא יהו כולם שמחים מא) ואביו ואמו עצבים (נדה לא:). ודרשו אם הבנים שמחה זו מילה (גיטין נז:). כל מצוה שקבלו עליהם בשמחה כגון מילה, עדיין עושים בשמחה (שבת קל.). ולמה התינוק נימול לשמונה ימים? שנתן הקב"ה רחמים עליו להמתין לו עד שיהא בו כחו. וכשם שרחמים של הקב"ה על האדם כך רחמיו על הבהמה. מנין? שנאמר מיום השמיני והלאה וגו' (ויקרא כב), ולא עוד אלא שאמר הקב"ה אותו ואת בנו לא תשחטו ביום אחד וכו' (דב"ר פ"ו). והיה שבעת ימים תחת אמו. משל למלך שנכנס למדינה, והוציא כרוז ואמר כל אכסנאין שיש כאן אל יראו פני עד שיראו פני מטרונא תחלה, כך אמר הקב"ה לישראל, בני! לא תקריבו לפני קרבן עד שיעבור עליו השבת, שאין שבעה בלא שבת ואין מילה בלא שבת (תנחומא הישן אמור יז). מעשה במונבז המלך ובזוטוס בניו של תלמי המלך, מב) שהיו יושבין וקורין ספר בראשית. כיון שהגיעו לפסוק הזה ונמלתם את בשר ערלתכם הפך זה פניו לכותל והתחיל בוכה, וזה הפך פניו לכותל והתחיל בוכה. הלכו שניהם ונימולו וכו' כיון שהרגישה בהן אימן הלכה ואמרה לאביהן בניך עלתה נומי בבשרן וגזר הרופא שימולו. אמר לה ימולו (ב"ר פמ"ו). פעם אחת גזרה המלכות גזרה שלא ישמרו את השבת ושלא ימולו את בניהם וכו'. הלך ראובן בן איסטרובלי וסיפר קומי והלך וישב עמהם [ולא הכירוהו שהוא יהודי], אמר להם מי שיש לו אויב יכחיש או יבריא? א"ל יכחיש. א"ל א"כ ימולו בניהם לשמונה ימים ויכחישו. אמרו טבית אמר ובטלוה וכו' (מעילה יז.). בימי מלכות היונים גזרו על המילה ובני ישראל מסרו נפשם על המצוה הזאת (שבת קל. ר"ה יט.). פילוסופא שאל לרבי אם חביבה המילה למה לא נתנה לאדם הראשון? א"ל אם כן מפני מה אותו האיש מגלח את פאת ראשו ומניח פאת הזקן? א"ל מפני שגדל עמו בשטות. א"ל אם כן יסמא אותו האיש את עינו ויקטע ידו וישבר את רגלו שגדלו עמו בשטות? א"ל ולאילין מילי אתיון? א"ל להוציאך חלק אי אפשר. אלא כל מה שנברא בששת ימי בראשית צריך תיקון, החרדל צריך למתק, החטים צריכין לטחון, אפילו אדם צריך תיקון במילה (פסיקתא רבתי פכ"ב ד). שאל טורנוסרופוס הרשע את ר"ע איזה מעשים נאים, של הקב"ה או של בשר ודם? א"ל של בשר ודם נאים. א"ל טורנוסרופוס הרי השמים והארץ, יכול אתה לעשות כהם? א"ל ר"ע לא תאמר לי בדבר שהוא למעלה שאין הבריות שולטין בהן, אלא בדברים שמצויין בבני אדם. א"ל למה אתם מולים? א"ל אף אני הייתי יודע שאתה עתיד לומר לי כן, לכך הקדמתי ואמרתי לך מעשה בני אדם נאים משל הקב"ה. הביא לו שבולים וגלוסקאות וא"ל אלו מעשה הקב"ה ואלו מעשה ב"ו אין אלו [הגלוסקאות] נאים? הביא לו אניצי פשתן וכלים מבית שאן, א"ל אלו מעשה הקב"ה ואלו מעשה ב"ו אין אלו נאים? א"ל טורנוסרופוס הואיל שהקב"ה חפץ במילה למה אינו יוצא האדם מהול ממעי אמו? א"ל ולמה שררו יוצא בו וצריכה אמו לחתוך אותו?—ולמה אינו נולד מהול? לפי שלא נתן הקב"ה לישראל את המצות אלא כדי לצרוף אותן בהן, לכך אמר דוד (תהלים יח) אמרת ה' צרופה (תנחומא הישן תזריע ז). מעשה שהיו רבותינו ברומי, וגזרו סנקליטין [יועצי המלך] מכאן ועד

נכנע להקב"ה ואינו נחשב לאלהות. מא) שלא נתרפאה עדיין מהלידה וטמאה שבעת ימים. מב) שצוה להעתיק

שלשים יום ימותו את היהודים והיה סנקליט אחד ירא שמים בא אצל ר"ג וגילה לו הדבר, ואמר להם בל תצטערו, מכאן ועד שלשים יום אלהיהן של יהודים עומד להם, וקודם שנשלם הזמן, מצץ סם המות אשר כנס בטבעתו ומת, וגמירי דכי גזרי גזרתא ומית חד מינייהו מבטלי לגזרתייהו. שמעו רבותינו ועלו אצל אשתו להראות לה פנים [לנחמה], אמרו חבל לספינה שהלכה לה ולא נתנה המכס, כלומר הצדיק הזה מת ולא מל, אמרה להון אשתו יודעת אני מה אתם אומרים, חייכם לא עברה הספינה עד שנתנה מכס שלה. מיד נכנסה לתוך הקיטון והוציאה להון קיפסא שהיתה הערלה בתוכה וסמרטוטין מלאים דם נתונים עליה, וקראו עליו רבותינו המקרא הזה (תהלים מז) נדיבי עמים נאספו עם אלהי אברהם (דברים רבה פ"ב). א"ל קיסר לר' תנחום, תא ליהוו כולן לעמא חד, אמר לחיי! אנן דמהלינן לא מצינן מיהוי כוותייכו, אתון מהליתו והוו כוותן! (סנהדרין לט.). כל מי שהוא מהול אינו יורד לגיהנם (מדרש תהלים מו.). לעתיד לבא אברהם יושב על פתח גיהנם ואינו מניח אדם מישראל שהוא מהול לירד לתוכה (ב"ר פמ"ח ח). המיפר בריתו של אברהם אבינו אין לו חלק לעוה"ב (אבות פ"ג).

[דיני מילה] ר' יוחנן אמר המול ימול, מיכן למוהל שיהא מהול, תניא ישראל ערל אינו מוהל וק"ש גוי ערל (ב"ר פמ"ו). כל היום כשר למילה אלא שזריזין מקדימין למצות (פסחים ד.). מל ולא פרע את המילה כאילו לא מל (שבת קלז.). האי אומנא דלא מייץ [מציצה] סכנתא היא ומעבירין ליה (שם קלג:). גר שנתגייר בערב פסח ב"ש אומרים טובל ואוכל את פסחו בערב, וב"ה אומרים הפורש מן הערלה כפורש מן הקבר וצריך הזאה שלישי ורביעי (פסחים צב.). ע"ע ג ר י ם.

מים: פרצוף שברא הקב"ה בבני אדם מלא הסיט, מג) יש בו כמה מעיינות ואין מתערבים זה בזה: מי עינים מלוחים, מי אזנים שמנים, מי החוטם סרוחים, מי הפה מתוקים וכו'. (תנחומא הישן חקת א', במד"ר פי"ח). אשר שמתי גבול לים (ירמיה ה), ואומר עד פה תבוא ולא תוסיף (איוב לח), אמר לו הים רבש"ע א"כ יתערבו מימי המתוקין במלוחין? א"ל לאו, כל אחת ואחת יש לו אוצר בפני עצמו, שנאמר (תהלים לג) נותן באוצרות תהומות (תנחומא שם). אית מים מתוקין ואית מים מרורין, אית מים צלולין ואית מים עכורין, אית מים שלם ואית מים קטטי (זהר בראשית סו.). אית מים מגדלין חכימין ואית מים מגדלין טפשין וכו' (שם וארא ל:). פחז כמים אל תותר, מהו כמים? חד אמר לפגם וחד אמר לשבח: אדם שהוא מערה דבש או שמן משייר קימעא, וכשמערה מים אינו משייר כלום. כן אתה לא שיירת לך עון אלא כמים; מה המים מטהרין אף אתה נטהרת (תנחומא הישן ויחי יב). מיא מד) צמתי (יבמות קכא.). אמרו רבותינו אפילו מים צונן שיעשו אותו חמין הנייה יש לגוף (תנחומא הישן מקץ ב). מים של רבים אין נאסרין (ע"ז מז.). אחד שתייתך שתה מים וכו' (ברכות מ.). סילון החוזר [מי רגלים] מביא את האדם לידי ירקון (ברכות כה.). מעשה בשני בני אדם מכמרין מכמורין בירדן, ונכנס אחד מהם למחילה של דגים ושקעה חמה ולא ראה פתחה של מחילה [ולא יכול לצאת משם], ושהא חבירו כדי שתצא נפשו, ובא והודיע בתוך ביתו, למחר זרחה חמה והכיר פתחה של מחילה, ובא ומצא הספד גדול בתוך ביתו. אמר רבי כמה גדולים דברי חכמים שאמרו מים שיש להם סוף אשתו מותרת ושאין להם סוף אשתו אסורה (יבמות קכא.). מים הרו וילדו אפלה (שמ"ר פט"ו כב). ע"ע א כ י ל ה ו ש ת י ה; א ש; י י ן; נ ט י ל ת י ד י ם.

מין במינו: מצא מין את מינו וניעור (עירובין ט.). כל עוף למינו ישכון ובן אדם לדומה לו (ב"ק צב:). לא לחנם הלך זרזיר אצל עורב אלא מפני שהוא מינו (חולין סה.). בימי ר' חייא רבה עלה זרזיר אחד לא"י, אתון טעינן ליה לגביה, מה) אמרו ליה מהו דנכליניה? אמר לון אזלין יהבו יתיה על אגריה, וכל עוף דשכן על גביה מן מיניה הוא. אזלון יהבו יתיה על אגרא, ואתא הדין עורבא מיצראה שכן על גביה, אמר רבי חייא מסאב [טמא] הוא דין מיניה הוא, דכתיב ואת כל עורב למינו וכו' (ב"ר פס"ה). כתיב כה אמר ה' אלהים ביום רדתו שאלה האבלתי כסיתי עליו את התהום (יחזקאל לד) הובלתי כתיב, אין עושין כסוי לגיגית לא של כסף ולא של זהב ולא משאר מתכות אלא חרס, לאותה שהיא ממינה. כך רשעים חשך וגיהנם חשך ותהום חשך, הובלתי רשעים לגיהנם וכסיתי עליהם את התהום— חשך יכסה חשך (ב"ר פל"ג, ויק"ר פכ"ז). מיניה וביה אבא ליזיל ביה נרגא (סנהדרין לז:). ירך בשר מתוכה מסרחת (שם לט:). אין האילן נעקר אלא בבן מינו, ואין הבשר מבאיש אלא מתוכו (תנא דבי אליהו רבה פ"ט). מוליכין טינא אצל טינא מו) וסירות אצל סיריות (ירוש' קידושין פ"ג טו). מטייל ואזיל דקלא בישא מז) גבי קני דשרכי (ב"ק צב:).

את התורה ליונית. מג) שיעור קטן כמו מן אצבע לאמה כשמפרישין זו מזו. מד) אין מניחין המכה לנפות. מה) הביאו הזרזיר אצלו ושאלוהו אם הוא עוף טהור או טמא, כי היו מסתפקים אם הוא יונה או עורב. מו) דומן יובילו לדומן ואשפה לאשפתות, ודבר חשוב אל דבר נכבד, כל איש יבקש לו חבר וריע כגילו. מז) דרך דקל רע לגרל בצד

אמר רבא שניהם [אחשורוש וושתי] לדבר עבירה נתכוונו, היינו דאמרי אינשי איהו בקרי מח) ואתתיה בבוצני (מגילה יב:). משל דאחשורוש והמן למה"ד? לשני בני אדם, לאחד היה לו תל בתוך שדהו ולאחד היה לו חריץ בתוך שדהו, בעל חריץ אמר מי יתן לי תל זה בדמים, בעל התל אמר מי יתן לי חריץ זה בדמים, לימים נזדווגו זה אצל זה, א"ל בעל חריץ לבעל התל: מכור לי תילך, א"ל טול אותה בחנם והלואי! (מגילה יד.). ישמעאל כהנא מסייע כהני (חולין מט.). ע"ע התחברות.

מינות: בקשו חכמים לגנוז ספר קהלת על ידי שמצאו בו דברים שמטין לצד מינות, אמרו כל חכמתו של שלמה כך שאמר שמח בחור בילדותך ויטיבך לבך בימי בחורותיך? — משה אמר (במדבר טו) ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם, ושלמה אמר והלך בדרכי לבך ובמראה עיניך? הותרה הרצועה, לית דין ולית דיין! כיון שאמר ודע כי על כל אלה יביאך האלהים במשפט, אמרו יפה אמר שלמה (קהלת רבה פ"א). הרחק מעליה דרכך (משלי ה) זו מינות, ואל תקרב לפתח ביתה זו הרשות וכו'. לעלוקה שתי בנות הב הב (משלי ל) מאן נינהו? מינות והרשות (ע"ז יז.). א"ר אליעזר עצת מינות היתה בהן [דואג ואחיתופל], למה היו דומין? לבית שהוא מלא תבן, והיה בבית חורין, והיה התבן נכנס בהן, לאחר ימים התחיל אותו התבן יוצא מהחורין, ידעו הכל כי היה באותו הבית תבן, כך דואג ואחיתופל לא היו בהם מצוות מתחלה, ואע"פ שנעשו בני תורה היו בתחלתן (במד"ר פי"ח). מעשה ברבי אליעזר שנתפס לשום מינות, נטלו אותו הגמון והעלו על הבימה לדון אותו, אמר לו [השופט] רבי! אדם גדול כמותך יעסוק בדברים בטלים הללו? אמר לו נאמן עלי הדיין! והוא סבר שבשבילו אמר, והוא לא אמר אלא לשם שמים. א"ל מאחר שהאמנתני עליך אף אני הייתי סבור ואמר אפשר ששיבות הללו טועות הן בדברים בטלים הללו—דימוס=פטור אתה! אחר שנפטר ר' אליעזר מן הבימה היה מצטער על שנתפס על דברי מינות, נכנסו תלמידיו אצלו לנחמו ולא קיבל. נכנס ר' עקיבא אצלו א"ל רבי! שמא אחד מן המינין אמר לפניך דבר וערבה לפניך? א"ל הן, השמים! הזכרתני. פעם אחת הייתי עולה באיסטרטיא של צפורי ובא אלי אדם אחד יעקב איש כפר סכניא שמו ואמר לי דבר משום פלוני [ישו] והנאני הדבר, ואותו הדבר היה: כתיב בתורתכם (דברים כג) לא תביא אתנן זונה ומחיר כלב, מה הן? אמרתי לו אסורין. אמר לי לקרבן אסורין לאבדן מותר. אמרתי לו א"כ מה יעשה בהם? אמר לי יעשה בהן בתי מרחצאות ובתי כסאות, אמרתי לו יפה אמרת, ונתעלמה ממני הלכה לשעה. כיון שראה שהודיתי לדבריו אמר לי כך אמר פלוני, מצואה באו ולצואה יצאו שנאמר (מיכה א) כי מאתנן זונה קבצה ועד אתנן זונה ישובו, יעשו בתי כסאות לרבים, והנאני, ועל אותו הדבר נתפסתי לשום מינות (קהלת רבה פ"א). ההוא מינאה דשדר ליה דינרא קיסראה לרבי יהודה הנשיא (ע"ז ו:). לא ישא ויתן אדם עם המינין ואין מתרפאין מהן אפילו לחיי שעה. מעשה בבן דמא בן אחותו של ר' ישמעאל שהכישו נחש ובא יעקב איש כפר סכניא לרפאותו, מט) ולא הניחו ר' ישמעאל, אמר לו בן דמא, ישמעאל אחי! הנח לו וארפא ממנו ואני אביא מקרא מן התורה שהוא מותר, ולא הספיק לגמור את הדבר עד שיצאה נשמתו ומת, קרא עליו ר' ישמעאל אשריך בן דמא שגופך טהור ויצאה נשמתך בטהרה [שאמרת מותר] ולא עברת על דברי חביריך שהיו אומרים ופורץ גדר ישכנו נחש (ע"ז כז:). ולא נשוך היה? אלא שלא ישכנו נחש לעתיד לבוא (קהלת רבה פ"א). הללו [המינים] שמטילין קנאה ואיבה ותחרות בין ישראל לאביהן שבשמים [שצריכין למחות בידם] (שבת קטז.). אין בן דוד בא עד שתהפך כל המלכות לדעת המינים (סנהדרין צז.).

[מינים] אין מינין באומות (חולין יג.). בגבולין בקשו לקרות כן [לומר עשרת הדברות בתפלה] אלא שכבר בטלום נ) מפני תרעומת המינין (ברכות יב.). וקבעו פרשת ציצית בתפלה שנאמר בה ולא תתורו אחרי לבבכם זו דעת המינין (שם יב). ושמואל הקטן תיקן ברכת המינין ולמלשינים (שם כח:). אל תתנו מקום לצדוקים נא) לרדות (יומא מ:). כל מקום שפקרו הצדוקים [המינים] תשובתן בצדם (סנהדרין לח:). שאלו את ר' שמלאי כמה אלהות הן? וכו' מה הן דכתיב אל א הים ה' אל אלהים ה' הוא יודע? אמר להם „הם יודעים" אין כתיב כאן אלא הוא יודע כתיב. אמרו לו תלמידיו לאלו דחית בקנה, לנו מה אתה משיב? אמר להם, שלשתם שם אחד, כאיניש דאמר בסילייוס אוגוסטוס קיסר. חזרו ושאלו מהו דכתיב אל אלהים ה' דבר ויקרא וכו'? אמר להם כאיניש דאמר אומניין בניין ארכיטיקטין (ירוש' ברכות פ"ט). א"ל ההוא צדוקי

אילן סרק, מח) דלועין גדולים וקטנים מאותו המין, הוא שוכב אצל דלועים שיש להם עלים גדולים והוא מקום מוצנע, ואשתו שוכבת בין קשואים שיש להם עלים קטנים והוא מקום יותר גלוי, ר"ל האיש רודף זמה בהצנע ואשתו תזנה בגלוי, ושניהם ממין אחד הם. מט) הוא היה אחד מהנוצרים - היהודים אשר השתמשו ברפואת האמונה (Christian science). נ) שלא יחשבו שעשרת הדברות הם עיקר התורה מפני שגם המינין מודים בהם. נא) בספרא (ויק"ר פ"ב) הגרסא שלא ליתן פתחון פה למאמינים [צ"ל המינים] לרדות, וכמה פעמים נתחלף

[מין] לר"ח, השתא ברי טמאים אתון דכתיב טומאתה בשוליה, א"ל תא חזי מה כתיב בהו (ויקרא טז) השוכן אתם בתוך טומאתם (יימא נז.). א"ל שוטה! ולא תהא תורה שלימה שלנו כשיחה בטלה שלכם (ב"ב קטו:). אנן דשכיחין גביהון רמינן אנפשין ומעיינין, נב) אינהו לא מעייני, (ע"ז ד.). א"ל ההוא מינא לר"ג עמא דחליץ ליה מריה מיניה! דכתיב בצאנם ובבקרם ילכו לבקש את ה' ולא ימצאו חלץ מהם (הושע ה). א"ל שוטה! מי כתיב חלץ להם? חלץ מהם כתיב! נג) ואילו יבמה דחלצו לה אחין מידי ממשא אית ביה? (יבמות קב:). ההוא מין דא"ל לרבי מי שיצר הרים לא ברא רוח ומי שברא רוח לא יצר הרים? דכתיב כי הנה יוצר הרים ובורא רוח (עמוס ד), א"ל שוטה! שפיל לסיפיה דקרא: ה' צבאות שמו. א"ל נקוט לי זימנא תלתא [חכה לי ששה ימים] ומהדרנא לך תיובתא, יתיב רבי תלתא תעניתא, כי הוה בעי מיברא [לסעוד] אמרו ליה מין קאי אבבא, אמר ויתנו בברותי רוש (תהלים סט), א"ל רבי! מבשר טובות אני לך [הוא היה מין אחר]: הוא לא מצא תשובה ונפל מן הגג ומת. א"ל רצונך שתסעוד אצלי? א"ל הן, לאחר שאכלו ושתו א"ל כוס של ברכה אתה שותה או ארבעים זהובים אתה נוטל [שכר הבשורה] וכו'. א"ר יצחק עדיין ישנה לאותה משפחה בין גדולי רומי וקוראין אותה משפחת בר לויאנוס (חולין פז.). ע"ע אפיקורס; בי אבידן; ויכוחים.

מיעוט: ע' מעט והרבה

מיתה: אמר רב אמי אין מיתה בלא חטא, דכתיב (יחזקאל יח) הנפש החוטאת היא תמות וכו' אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה, רבש"ע! מפני מה קנסת מיתה על אדם הראשון? אמר להם מצוה קלה צויתיו ועבר עליה וכו' (שבת נה:). א"ר יהודה ב"ר סימון ראוי היה אדם הראשון שיהיה חי וקיים לעולם, ומפני מה נקנסה עליו מיתה? אלא והאלהים עשה שיראו מפניו (קהלת רבה פ"ג). מתוקנת היתה המיתה לבא לעולם, שנאמר וחשך על פני תהום, זו מיתה שמחשיך פני הבריות (שמ"ר פ"ב ד). א"ל הקב"ה לחירם מלך צור, בך נסתכלתי וקנסתי מיתה על אדם הראשון (ב"ב עה:). ארבעה מתו בעטיו של נחש, נד) ואלו הן בנימין בן יעקב, ועמרם אבי משה, וישי אבי דוד, וכלאב בן דוד (שבת נה:). משה ואהרן מפני מה מתו? א"ל מקרה אחד לצדיק ולרשע וכו' (שם). מעשה שהיה ערוד מזיק את הבריות ומתו, והודיעו לרב חנינא בן דוסא, נתן עקבו ע"פ חורו של הערוד ויצא ונשכו ומת הערוד, אמר להם ראו בני! אין הערוד ממית אלא החטא ממית (ברכות לג.). מיתתן של רשעים נאה להם ונאה לעולם (סנהדרין עא.).

[מיתת כל אדם] אדם כשבא לעולם ידיו הן קפוצות כלומר כל העולם כולו שלי הוא, וכשהוא נפטר מן העולם ידיו הן פשוטות, כלומר לא נחלתי מן העולם הזה כלום (קהלת רבה פ"ה). כל זמן שאדם חי אימתו מוטלת על הבריות, כיון שמת בטלה אימתו (שבת קנא:). בני אדם דומין לעשבי השדה הללו נוצצין והללו נובלין (עירובין נד.). אחר כל שמחה מות, ומה יתרון לשמחתך (ויק"ר פכ"ח). בשר ודם היום כאן ומחר בקבר (ברכות כח:). בשר ודם היום עודנו ומחר איננו (ירוש' סנהדרין פ"ו סוף). תשעים ותשעה מתים בפשיעה ואחד בידי שמים (ירוש' שבת פי"ד ג, ויק"ר פט"ז). הכל בידי שמים חוץ מצינים פחים שנאמר (משלי כב) צנים פחים בדרך עקש שומר נפשו ירחק מהם (כתובות ל.). תשע מאות ושלשה מיני מיתה נבראו בעולם שנאמר למות תוצאות (תהלים סח) תוצאות בגימטריא הכי הוי, קשה שבכולן אסכרה ודמיא כחיזרא אגבבא דעמרא דאחורי נשרא. נה) ניחא שבכולן נשיקה ודמיא כמשחל בניתא מחלבא (ברכות ח.). כי ריבדא נו) דכוסילתא (מו"ק כח.). מת בחמשים שנה זו היא מיתת כרת, ששים זו מיתה בידי שמים, שבעים שיבה, שמונים גבורות וכו' בן מאה כאילו מת (אבות פ"ה כ). מת פתאום זו היא מיתה חטופה, חלה יום אחד ומת זו היא מיתה דחופה, שני ימים ומת זו היא מיתה דחויה, שלשה גערה, ארבעה נזיפה, חמישה זו היא מיתת כל אדם (מו"ק כח). שלשה מיתתן בידי אדם, שלשה מיתתן בידי שמים (סנהדרין פט.). מה בין מיתת נערים למיתת זקנים? ר' יהודה אומר הנר הזה בשעה שהוא כבה מאליו יפה לו ויפה לפתילה, ובשעה שאינו כבה מאליו רע לו ורע לפתילה. רבי אבהו אומר התאנה הזו בשעה שהיא נלקטת בעונתה יפה לה ויפה לתאנה [העץ], ובשעה שהיא מתלקטת שלא בעונתה רע לה ורע לתאנה (ב"ר פס"ב). איזהו דבר [מגפה]? עיר המוציאה חמש מאות ואלף רגלי ויצאו הימנה תשעה מתים בשלשה ימים זה אחר זה, ביום אחד או בארבעה ימים אין זה דבר (תענית כו.). ארבעה חשובים כמת עני ומצורע

שם צדוקים לשם מינים ולהפך, באשמת הצנזור. נב) אנחנו היושבים בין המינים עלינו מוטל להתוכח עמהם ולכן מוכרחים אנו להיות בקיאים בתנ"ך, כי רוב ויכוחיהם הוא מהפסוקים, אבל ת"ח אחרים שאין להם עסק עמהם אין בקיאים כ"כ בתנ"ך. נג) הוא קבל חליצה מהם ואין בזה ממש, כי מה יועיל אם האחים יחלצו היבמה? הלא על היבמה לחליץ אותם. נד) בעצתו של נחש לחוה לאכול מעץ הדעת שהביא מיתה לעולם גם לצדיקים. נה) מיתה קשה כקוץ שנסתעף בצמר שקשה להוציאו משם, ומיתה קלה כמושך שער מן החלב. נו) צער המיתה רק כמו

וסומא ומי שאין לו בנים (נדרים סד:). חרב קשה ממות (ב"ב י.).

[הרגשת המיתה] אמר דוד לפני הקב"ה הודיעני ה' קיצי, אמר לו גזירה היא מלפני שאין מודיעין קיצו של בשר ודם (שבת ל.). כתיב והדד שמע במצרים כי שכב דוד עם אבותיו וכי מת יואב שר הצבא, מפני מה בדוד נאמרה שכיבה וביואב נאמרה בו מיתה? דוד שהניח בן כמותו נאמרה בו שכיבה, יואב שלא הניח בן כמותו נאמרה בו מיתה (ב"ב קטז.). סכות לראשי ביום נשק (תהלים קמ) ביום ששני עולמות נושקין זה לזה, העולם הזה יוצא והעולם הבא נכנס (ירוש' יבמות נז.). מלמד שהיה משה מת ומוטל בכנפי השכינה (סוטה יג:). כל מיתה שיש בה גויעה זו היא מיתתן של צדיקים (ב"ר טז:). מרים בנשיקה מתה (מו"ק כח.). א"ל השתא אתו יומי דאריכי וקטיני נז) וניגום טובא (עירובין סה.). ויום המות מיום הולדו, א"ר לוי למה"ד לשתי ספינות שהיו בים מלאות סחורה, אחת באה [חזרה] ואחת הולכת, והיו מקלסין אותה שבאה. עמדו תמהים ואמרו למה אתם מקלסין לזו ולא לזו? אמרו להם לזו שבאה אנו מקלסין כי אנו יודעים שהלכה בשלום ובאה בשלום, אבל זו שהלכה אין אנו יודעים מה עתידה לעשות. כך כשאדם נולד אין אנו מכירין מעשיו, אבל כשנפטר מן העולם אנו יודעים מה היו מעשיו (תנחומא ויקהל א). ברוך אתה בבואך וברוך אתה בצאתך (דברים כח), שתהא יציאתך מן העולם כביאתך לעולם, מה ביאתך בלא חטא אף יציאתך בלא חטא (ב"מ קז.). אותה שנה שמת בה שמעון הצדיק, אמר להם בשנה זו אני מת. א"ל מנין אתה יודע? א"ל בכל יוה"כ וכו' והיום נזדמן לי זקן אחד לבוש שחורים ועטוף שחורים נכנס עמי ולא יצא עמי (יומא לט:). אל תאמין בעצמך עד יום מותך (אבות פ"ב ה, ברכות כט.). ווי לן דמיתנן (ברכות לא). כל אדם שמתה אשתו ראשונה כאילו חרב ביהמ"ק בימיו (סנהדרין כב.). יודעים הרשעים שדרכם למיתה ויש להם חלב על כסלם וכו' (שבת לא:). מת מתוך השחוק סימן יפה לו וכו' פניו כלפי העם סימן יפה לו (כתובות קג:). קבא רבא וקבא זוטא נח) מינגדר ואזיל לשאול (יבמות יז.). מיתה לא שכיחא (יומא יג.). למיתא דחדא חיישינן, למיתה דתרין נט) לא חיישינן (שם). שמא מת לא חיישינן, שמא ימות חיישינן (גיטין כח:). האומר דמי עלי [להקדש] ומת לא יתנו היורשים, שאין דמים למתים (ערכין כ.). לא דברה תורה במתים (אסתר רבה פ"א). אין אדם משטה בשעת מיתה (ב"ב קעה.). אין אדם מצוי לשקר בשעת מיתה (ירוש' ב"ק פ"ט ז). אין המת משתכח מן הלב אלא לאחר י"ב חדש (ברכות נח:). אריב"ל בשלשה מקומות שמענו שאדם משמיע סמוך למיתתו וכו' כיון שאדם בצילה של מיתה הוא סודר תלמודו (תנחומא הישן בא ב). אמר קרא ואהבת לרעך כמוך, בחר לו מיתה יפה (סוטה ח:). בתורתו של ר"מ מצאו כתוב [הערה] והנה טוב מאד, והנה טוב מות (ב"ר פ"ט). וזרח השמש ובא השמש (קהלת א), א"ר אבא בר כהנא וכי אין אנו יודעים שזרח השמש ובא השמש? אלא עד שלא ישקיע הקב"ה שמשו של צדיק הוא מזריח שמשו של צדיק חבירו וכו' (ב"ר פנ"ח). כתיב בלע המות לנצח, וכתיב כי הנער בן מאה שנה ימות? לא קשיא כאן בישראל וכו' (פסחים סח.).

[המתים אחר קבורתם] אין אומרים בפני המת אלא דברים של מת (ברכות ג:). קשה רימה למת כמחט בבשר החי (ברכות יח:). אין בשר המת שבחי מרגיש באיזמל (שבת יג:). המספר אחר המת כאילו מספר אחר האבן, איכא דאמרי דלא ידעו, וא"ד דידעי ולא איכפת להו (ברכות יט.). עשבים בלחייך (ירוש' תענית פ"ד ה). ר' יהודה הנשיא צוה לפני מותו: נר יהא דלוק במקומו, מטה תהא מוצעת במקומה וכו' וכל בי שמשיה הוה אתי לביתיה (כתובות קג.). מנין שמתים מספרים זה עם זה? וכו' (ברכות יח:). מעשה בחסיד אחד וכו' שמע שתי רוחות שמספרות זו לזו ואמרה אחת לחברתה בואי ונשוט בעולם ונשמע מאחורי הפרגוד מה פורענית בא לעולם וכו' שמואל הלך לחצר מות לשאול לאביו שמת, על פקדון יתומים שהניחו אצלו בחייו (שם). ר' חייא ור' יונתן הוו שקלי ואזלי בבית הקברות, הוו קשדיא תכלתא [ציצית] דר' יונתן, א"ל ר"ח דלייא, כדי שלא יאמרו למחר באין אצלו ועכשיו מחרפין אותנו (שם יז:). למה יוצאין לבית הקברות בתענית צבור? חד אמר הרי אנו חשובין לפניך כמתים, וחד אמר כדי שיבקשו עלינו מתים רחמים (תענית טז.). ע"ע בית הקברות; הספד; חיים; לידה; מלאך המות; קבורה.

מכוסה: שבעה דברים מכוסים מבני אדם, אלו הן: יום המיתה, ויום הנחמה, ועומק הדין, ואין אדם יודע מה בלבו של חבירו, ואין אדם יודע במה משתכר, ומלכות בית דוד מתי תחזור, ומלכות פרס [אדום] מתי תפול (פסחים נד:). ע"ע פרסום.

שריטה ששורטין בצואר למצוץ הדם. נז) הימים הבאים אחר המות בקבר הם ארוכים וקצרים לעסוק בתורה ובמצות. נח) איפה גדולה ואיפה קטנה שתיהן מתגלגלות ויורדות אל ירכתי בור שחת, כלומר שניהם שוין להיות פסולים ליחוס ואחרית שניהם לקבר. נט) לענין כהן גדול ביוה"כ שמתקינין לו אשה אחרת שמא תמות ולא יוכל לומר וכפר בעדו

מכות: ע' מלקות

מכיר טובה: ע' הכרת טובה

מכירה: מדת בשר ודם המוכר חפץ, מוכר עצב ולוקח שמח (ברכות ה.). ר"ע סבר מוכר בעין יפה מוכר, ורבנן סברי מוכר בעין רעה מוכר (ב"ב לז.). בכרכי הים קורין למכירה כירה (ר"ה כו.). מקח טעות הוא והדר (ביצה ז.). המוכר שדה לאשתו קנתה וכו' ברם רבי אבא וכל גדולי הדור אמרו במתנה בקש ליתנו לה, ולמה כתב לה משום מכר? כדי ליפות את כחה (ב"ב נא:). תליוהו וזבין, זביניה זבינא (שם מח:). גוד ס) או אגוד (שם יג.). זבין סא) ולא תדול (יבמות סו.). א"ר חייא ברבי ינאי, פורפירא דמלכא סב) מזדבנא בשוקא, ווי ליה לזביניה! כך ישראל הן פורפירא, שהקב"ה מתפאר בהן, הה"ד (ישעיה מט) ישראל אשר בך אתפאר, והן נמכרין? אוי לו למוכר ואוי לו ללוקח (אסתר רבה פ"ה). ע"ע משא ומתן; סחורה.

מכס: בין ארבעה דברים שצווה רבינו הקדוש את בניו, הוא אל תבריח עצמך מן המכס, דילמא משכחו לך ושקלי מינך כל דאית לך (פסחים קיב:). במוכס שאין לו קצבה, במוכס העומד מאליו (נדרים כח.). תקנו גשרים לגבות מהם מכס (שבת לג:). חשבו המוכסין לפסולי עדות (סנהדרין כה:). ואפילו לפרוש מהם לצדקה אסור, ואין פורטין לא מתיבת המוכסין שהן גזל (ב"ק קיג.). אין משפחה שיש בה מוכס שאין כולה מוכסין (שבועות לט.). שרי לצורבא מרבנן למימר לא יהיבנא כרגא וכו'. מנדו זו מנת המלך, בלא זו כסף גלגלתא, והלך זו ארנונא (נדרים סב:). נשאת למוכס היתה קושרת לו קשרי מוכסין (ע"ז לט.). אבוה דר' זירא עביד גביותא י"ג שנין וכו' כי חזי רבנן וכו' (סנהדרין כה:). ווי לה לאילפא דאזלא בלא מיכסא (ע"ז י:). חבל לספינה שהלכה לה סג) ולא נתנה המכס (דברים רבה פ"ב). משל למלך ב"ו שהיה עובר על בית המכס, אמר לעבדיו תנו מכס למוכסין, אמרו לו והלא כל המכס כולו שלך הוא? אמר להם ממני ילמדו כל עוברי דרכים ולא יבריחו עצמן מן המכס. אף הקב"ה אמר אני ה' שונא גזל בעולה (ישעיה סא) ממני ילמדו בני ויבריחו עצמן מן הגזל (סוכה ל.). ע"ע מס.

מכשול: אפשר דבר שנצטער בו אותו צדיק סד) יכשל בו? (מגילה טז.). אין אדם עומד על דברי תורה אא"כ נכשל בהם (גיטין מג.). דברים שאין בני אדם עומדים עליהם אלא א"כ נכשלים בהם (שבת קכ.). אין נותנין פרצה לפני הכשר וכ"ש לפני הגנב (ילקוט איוב לא). ההוא גברא דמחי לבנו גדול ועבר משום לפני עור לא תתן מכשול (מו"ק יז.). קטיר סה) קא חזינא הכי (יבמות סא.). תרי קטירין עבדו ביה (שם קז.). ע"ע תקלה.

מלא וריק: א"ר זירא בא וראה שלא כמדת הקב"ה מדת בשר ודם, מדת ב"ו כלי ריקן מחזיק מלא אינו מחזיק, אבל מדת הקב"ה מלא מחזיק ריקן אינו מחזיק, שנאמר (דברים כח) והיה אם שמוע תשמע, אם שמוע תשמע ואם לאו לא תשמע וכו' (סוכה מו:). בזמן שהמדה מלאה ואדם נותן לתוכה, לסוף היא מוציאה מה שבתוכה (תוספתא שבת פ"א). משל לחבית מלא שמן, כל מה שאתה נותן לתוכה היא מפזרת את השמן (ירוש' שבת פ"א ד). למה הדבר דומה לעריבה מלאה דבש, נותן לתוכה רמונים ואגוזים והיא מקיאה (שבת קנג:). אינו דומה הבא טעון להבא ריקן (ב"מ עו.). אין רבוי אחר רבוי אלא למעט (ב"ק מה.). ע"ע חסר ומלא; מעט והרבה.

מלאך המות: הוא שטן הוא יצר הרע הוא מלאך המות (ב"ב טז.). ושבתי אני ואראה הבל תחת השמש זו אידרתו [נסו ודגלו] של מלאך המות (קה"ר פ"ד יב). אמרו עליו על מלאך המות שכולו מלא עינים, בשעת פטירתו של חולה עומד מעל מראשותיו וחרבו שלופה בידו וטיפה של מרה תלויה בו, כיון שחולה רואה אותו מזדעזע ופותח פיו וזורקה לתוך פיו, ממנה מת ממנה מסריח ממנה פניו מוריקות (ע"ז כ:). רב ששת איתחזי ליה מלה"מ בשוקא, א"ל בשיקא כבהמה? אתא לגו ביתיה (מו"ק כח.). אמר אבוה דשמואל, אמר לי מלה"מ אי לא דהיישנא ליקרא דבריות הוה פרענא בית השחיטה (ע"ז כ:). מלה"מ אמר לשליחיה זיל אייתי לי מגדלא שער נשייא [המקלעת שער הנשים] אזל אייתי מגדלא דרדקי, א"ל אנא מגדלא שער נשייא אמרי לך! א"ל אי הכי אהדריה? א"ל הואיל ואיתיתיה ליהוי למניינא (חגיגה ד:). מלאך המות מה לי הכא מה לי התם (ב"מ לו:). מלה"מ אית ליה לדין בביתיה ואנא איזל לאסאה יתיה? (נדרים מט.). מלה"מ בביתו של זה ואני אסעוד אצלו? (חולין ז:). דוד המלך ביקש הודיעני ה' קצי ומדת ימי מה היא (תהלים לט), א"ל גזירה היא מלפני שאין מודיעין

ובעד ביתו. ס) משוך או אמשוך, ר"ל קנה או מכור, ולא יהיה הדבר הלוי באויר. סא) מכור כלי תשמיש ותקח לפרקמטיא לסחור כדי שלא תבוא לידי עניות. סב) בגד של תכלת והוא בגד מלכות שאין איש פשוט יכול ללבוש וניכר בשוק אם נגנב. סג) נאמר על מי שהוא קרוב למיתה ולא עשה הכנה לנפשו. סד) יוסף שנמכר בעבור קנאת אחיו על כתונת הפסים יתן לבנימין חמש חליפות בגדים יתר על אחיו. סה) קשר, כלומר דבר קשה ומכשול.

קיצו של ב"ו וכו׳ א"ל בשבת תמות וכו׳ כל יומא דשבתא הוה יתיב וגרים, ההוא יומא דבעי למינח נפשיה קם מלאך המות קמיה ולא יכיל ליה, דלא הוה פסק פומיה מגירסא. אמר מאי אעביד ליה? הוה ליה בוסתנא אחורי ביתיה, אתא מלה"מ סליק ובחיש באילני, נפיק למיחזי, הוה סליק בדרגא, איפחית דרגא מתותיה אישתיק ונח נפשיה (שבת ל:). הנהו תרי כושאי דהוו קיימי קמי שלמה אליחרף ואחיה וכו׳ שהיו סופרים לשלמה. יומא חד חזייא למה"מ דקא עציב, א"ל אמאי עציבת? א"ל דקא בעי מנאי הני תרתי כושאי. מסרינהו [שלמה] לשעירים, שדרינהו למחוזא דלוז. סו) כי מטו התם שכיבו [מתו]. למחר חזייא למה"מ דקבדח, א"ל באתר דבעו מינאי תמן שדרתינהו, מיד פתח שלמה ואמר רגלוהי דבר נש אינון ערבין ביה לאתר דמיתבעי תמן מובלין יתיה (סוכה נג.). ריב"ל אמר שלשה דברים סח לי מלה"מ, אל תעמוד לפני הנשים בשעה שחוזרות מן המת, מפני שאני מרקד ובא לפניהן וחרבי שלופה בידי ויש לי רשות לחבל (ברכות נא.). כי הוה שכיב ריב"ל א"ל למה"מ זיל עביד רעותיה דמרך, אזיל איתחזי ליה וכו׳ א"ל הב סכינך, יהבה ניהליה וכו׳ א"ל בשבועתא דלא אתינא, אמר קב"ה אי איתשיל אשבועתא ניהדר אי לאו לא ניהדר. א"ל הב לי סכינאי, לא הוה קא יהיב ליה. נפק בת קלא ואמרה ליה הב ניהליה! דמיתבעא לברייתא (כתובות עז:). רב חסדא הוה יתיב וגרים בבי רב ולא הוה קא יכיל שליחא דמלאכא דמותא למיקרב נביה (מכות י.). ואמרו ששה לא שלט בהם מלאך המות ומתו בנשיקה (ב"ב יז.). לבטל מלאך המות אי אפשר שכבר נגזרה גזרה (ע"ז ה.). אמר הקב"ה אם יבוא מלאך המות ויאמר לי למה נבראתי? אני אומר לו על או"ה בראתיך ולא על בני וכו׳ (תנחומא הישן וארא ט). ע"ע מיתה; מלאכים.

מלאכה: כשם שהתורה [השבת] ניתנה בברית כך המלאכה ניתנה בברית [בעשרת הדברות] שנאמר ששת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך ויום השביעי שבת לה׳ אלהיך (אבות דר"נ פי"א). שמעיה אומר אהוב את המלאכה ושנא את הרבנות (אבות פ"א). ר׳ יהודה כד אזיל לבי מדרשא שקיל גולפא [קנקן] על כתפיה, אמר גדולה מלאכה שמכבדת את בעליה. ר"ש שקל צנא על כתפיה וכו׳ (נדרים מט:). גדולה מלאכה שמכבדת את בעליה. (גיטין סז:). חביבה מלאכה מזכות אבות (ב"ר פע"ד). זכות מלאכה עומדת במקום שזכות אבות אינה יכולה לעמוד (תנחומא ויצא יג). בא וראה כמה גדול כחה של מלאכה, שור שבטלו ממלאכתו חמשה, שה שלא בטלו ממלאכתו ארבעה (ב"ק עט:). ע"ע אומנות.

מלאכי חבלה: ארשב"נ מלאכי חבלה אין להם קפיצין, סז) מ"ט דכתיב (איוב א) משוט בארץ ומתהלך בה (ירוש׳ שבועות פ"ב, ויק"ר פ"ו ג). מלאכי חבלה עוזא ועזאל שירדו לארץ בימי נעמה אחות תובל קין (יומא סז:). עזאזל שמכפר על מעשה עוזא ועזאל (שם). מלאך אחד יש ושמו דומה שהוא ממונה על הנשמות, בא ונוטל נשמות של אותן האנשים ומקלען לארץ בכף הקלע (פסיקתא רבתי פכ"ג). אלו ואלו לדומה נמסרין, הללו יש להן מנוחה והללו אין להם מנוחה (שבת קנב:). קטב מרירי עשוי קליפין ושערות, ועל עין אחת הוא רואה, ועין תוך לבו מתגלגלת ככדור, ושולט משתי שעות ועד תשע שעות, מי"ז בתמוז עד תשעה באב (מדרש ההלים צא—ג). שלשה מלאכי חבלה נזדמנו לדואג, אחד ששכח תלמודו (סנהדרין קו:). כיון שניתן רשות למשחית אינו מבחין בין צדיקים לרשעים (ב"ק ס.).

מלאכים: שמות המלאכים עלו עמהם מבבל (ר"ה כו.). לא נתנה תורה למלאכי השרת (ברכות כה:). מעין שבו כתות של מלאכי השרת (חגיגה יב:). מלאך אחד עומד בארץ וראשו מגיע אצל החיות סנדלפון שמו (שם יג:). מלאכי השרת נבראין מנהר דינור, מכל דבור ודבור שיצא מפי הקב"ה נברא מלאך (שם יד.). נתקשרו השמים בעבים ונראה כמין קשת בענן, והיו מלאכי השרת מתקבצין ובאים לשמוע כבני אדם שמתקבצין ובאים לראות במזמוטי חתן וכלה (חגיגה יד:). המלאך עצמו חציו אש וחציו מים ואית ביה שמונה אפין וגויתו וכו׳ (ירוש׳ ר"ה פ"ב). שלש כתות של מלאכי השרת אומרים שירה (חולין צא:). כשבא הקב"ה ליתן התורה לישראל, אמרו מלאכי השרת ה׳ אדוננו מה אדיר שמך בכל הארץ אשר תנה הודך על השמים (תהלים ח). א"ל הקב"ה אין תורתי נמצאת אצליכם, לא תמצא בארץ החיים (איוב כח). משל למלך שהלך ללמד את בנו סילקראות [מעשה אורג במשי] והיו אצבעותיו מקוטעות, ראה אותו רבו ואמר לו לך למד את בנך אומנות אחרת, שאומנת זו אינו מתבקשת אלא באצבעות. כך התורה כתיב בה אנכי ה׳ אלהיך, כופרים אתם במלכות? וכן כתיב בה אדם כי ימות באוהל, וכי מתים אתם? (פסיקתא רבתי פכ"ו סוף). כשבא הקב"ה ליתן התורה התחילו המלאכים פתקין לפניו וכו׳ אמר להם תינוק הנמול בישראל מקיים התורה יותר מכם, כשיוצא מבית הספר נזהרים מלאכול בשר בחלב, ואתם נשלחתם אצל אברהם,

---

סו) לוז היא עיר שאין מלאך המות שולט שם, אלא זקנים בזמן שדעתן קצה עליהן יוצאין חוץ לחומה והן מתים (סוטה מו:). סז) אין להם חוליות ברגליהם שיוכלו להתכנע אנה

והביא לפניכם בשר בחלב אכלתם שנאמר ויקח חמאה וחלב ובן הבקר אשר עשה ויתן לפניהם וגו' (שם). כשהקדימו ישראל נעשה לנשמע באו ששים רבוא מלאכי השרת וקשרו לכל אחד ואחד מישראל שני כתרים, וכיון שחטאו ישראל ירדו מאה ועשרים רבוא מלאכי חבלה ופרקום וכו'. יצאה בת קול ואמרה מי גילה לבני רז זה שמלאכי השרת משתמשין בו? (שבת פח.). שני מלאכי השרת המלוין לו לאדם הן מעידין בו שנאמר (תהלים צא) כי מלאכיו יצוה לך לשמרך בכל דרכיך (חגיגה טז.). אמרו מלה"ש לפני הקב"ה מפני מה קנסת מיתה על אדם הראשון? (שבת נה:). אמרו מלה"ש רבש"ע מפני מה אין אומרים שירה בר"ה ויוה"כ? (ר"ה לב:). אמרו מלה"ש רבש"ע הרבה כרכים בראת ברקיע (ב"ב עה:). בקשו מלה"ש לדוחפו (סנהדרין פב:). מלאך שנזדמן לאברהם אבינו לילה שמו (שם צו.). מלאך הממונה על הריון לילה שמו (נדה טז:). אתי תרי מלאכי השרת (תענית כא.). אתו מלאכי השרת וקא מבעתי ליה (מגילה כט.). בא מלאך וסטרו על פיו (שם טז:). בא מלאך וחבטו בקרקע (יומא יט:). אין מלאכי השרת מכירין בלשון ארמי (שבת יב:). וכי מלאכי השרת אוכלים לחם? (יומא עה:). בכה רשב"י שפחה של בית אבא נזדמן לה מלאך שלש פעמים ואני לא פעם אחת (מעילה יז.). כשנפטר צדיק שלש כתות של מלאכי השרת יוצאים לקראתו (כתובות קד.). שאני חורבן ביהמ"ק דאפילו מלאכי השלום בכו (חגיגה ה:).

[משולים למלאכים] הכהנים נמשלו למלאכים, שנאמר כי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו כי מלאך ה' צבאות הוא (מלאכי ב). ומנין שנמשלו הנביאים כמלאכים? שבן הוא אומר במשה וישלח מלאך ויוציאם ממצרים (במדבר כ), והלא משה היה? אלא מכאן שנמשלו הנביאים כמלאכים. וכן הוא אומר ויעל מלאך ה' מן הגלגל אל הבוכים ויאמר אעלה אתכם ממצרים (שופטים ב), והלא פנחס היה? אלא מכאן שנקראו נביאים מלאכים (במדבר רבה פט"ז). ויהי מלעיבים במלאכי אלהים, שבזו ת"ח (שבת קיט:). מאן מלאכי השרת? רבנן (נדרים כ.). פליגי בה תרי מלאכים ברקיע (ב"ב עה:). גדולים צדיקים יותר ממלאכי השרת (סנהדרין צג.). חביבין ישראל יותר ממלאכי השרת (חולין צא:). ע"ע א ל י ה ו; ג ב ר י א ל; מ י כ א ל.

מלח: אפשר לעולם בלא פלפלין ואי אפשר לעולם בלי מלח (ירוש' הוריות פ"ג ה). כל הקדירות כולן צריכות מלח ואין כל הקדירות צריכות תבלין (ביצה ד). כל תבלין מפיגין טעמן ומלח אינה מפיגה טעמה (שם). אחר אכילתך אכול מלח (ברכות מ.). מעשה באחד שבא לבית הכנסת, א"ל לינוקא סב הדין פרוטה ואייתי מה נאכל ונשבע ונותר—אייתי ליה מלח (כלה רבתי פ"י). כי הוו מבסמי מייתי משחא ומלחא (שבת סו:). ר' יהודה הוה יתיב קמיה ר' טרפון א"ל ר"ט היום פניך צהובין, א"ל אמש יצאו עבדיך לשדה והביאו לנו תרדין ואכלנום בלא מלח, ואם אכלנום במלח כ"ש שהיו פנינו צהובין (נדרים מט:). המלח ממתקת את הבשר (ברכות ה.). כוורא מליחא מעלי בשרא מליחא לא מעלי (ב"ב עד:). מלחא צריכה בישולא בבישרא דתורא (שבת מב:). שאור ומלח רובן קשה (ברכות לד.). המלח ממעט הזרע (גיטין ע.). ורפואה לחולי שינים (שבת פ"ו ה). פת במלח וקיתון של מים מבטלין כמה חלאים (ב"ק צב:). מלחא כי סריא במאי מלחי לה? — ומלחא מי סריא? (בכורות ח:). אם היה בנו זריז סח) וממולח (קידושין כט:). מלח ממון חסד סט) ואמרי לה חסר (כתובות סו:). פוץ מלחא ע) ושדי בשרא לכלבא (נדה לא.). א"ל לכי תיכול עלה כורא עא) דמלחא (חולין יב.). מלח סדומית אינו נימוח במים עד שישחק (ביצה לט.). מלח סדומית מסמא את העינים (מנחות כא.). ברית מלח וכו' אי אפשר לקרבנות בלי מלח (מנחות כ.). ע"ע א כ י ל ה; ת ב ל י ן.

מלחמה: והיה כי ירים משה את ידיו וגבר ישראל (שמות יז), וכי ידיו של משה עושות מלחמה או שוברות מלחמה? אלא לומר לך כל זמן שהיו ישראל מסתכלין כלפי מעלה ומשעבדין את לבם לאביהם שבשמים היו מתגברים, ואם לאו היו נופלים וכו' (ר"ה כט.). וכי עלה בדעתו של משה לעשות מלחמה שלא ברשות? (ב"ק לח.). והיה בקרבכם אל המלחמה ונגש הכהן וגו' (דברים כ) ואמר להם שמע ישראל וגו' על אויביכם ולא על אחיכם, לא יהודה על שמעון ולא שמעון על בנימין, שאם תפלו בידם ירחמו עליכם כמה שנאמר ויקומו האנשים אשר נקבו בשמות ויחזיקו בשביה וגו' וילבישום וינעילום ויאכילום וישקום וגו' (דהי"ב כח)—על אויביכם אתם הולכים שאם תפלו בידם אין מרחמין עליכם. אל ירך לבבכם מפני צהלת סוסים וצחצות חרבות וכו' כי ה' אלהיכם ההולך עמכם, הן באין בנצחונו של בשר ודם ואתם באין בנצחונו של מקום (סוטה מב.). השומעים דברי כהן המשיח במלחמה מי האיש אשר

ואנה ויוכלו לישב. סח) נתגדל במדות טובות, והיא מליצה מפשטות הדבר שהיו מולחין הילד כשנולד, ע"ד והמלח לא המלחת (יחזקאל טו). סט) מליצה שמולח את הממון שלא יסריח אם מולחו בגמילות חסדים, או שחסרו לצדקה. ע) השלך המלח מן הבשר ושוב אינו ראוי אלא לכלבים, כך הנשמה היא מלח הגוף לקיימו וכיון שהלכה מסרית

נטע כרם וגו׳ חוזרין ומספקין מים ומזון ומתקנין את הדרכים (סוטה מג.). מלחמת חובה [מצוה] הכל יוצאין אפילו חתן מחדרו וכלה מחופתה (שם מד:). הכל לאיגלאי גפא, עב) אפילו מיתמא (ב״ב ח.). ארשב״נ שלש פרסטיגיות [אגרות] שלח יהושע לא״י עד שלא נכנסו לארץ, מי שהוא רוצה להפנות יפנה, להשלים ישלים, לעשות מלחמה יעשה. גרגשי פנה והאמין לו הקב״ה והלך לו לאפריקי, גבעונים השלימו, שלשים ואחד מלכים עשו מלחמה ונפלו (ירוש׳ שביעית פ״ו). בשעה ששלח דוד את יואב לארם נהרים ולארם צובה פגע באדומיים בקש לזנבן הוציאו לו אפיסטולי [אגרת] שלהם אל תתגר בם (דברים ב), פגע במואבים וגו׳ נתעטף בטליתו והלך לו אצל סנהדרין א״ל רבותי! לא באתי לכאן אלא ללמוד וכו׳ הלא הם פרצו הגדר דכתיב ויאסוף אליו את בני עמון (שופטים ג), והמואבים ג״כ שלחו מלאכים אל בלעם לקללם וכו׳ (ב״ר פע״ד יג). צרור את המדינים, למה? כי צוררים הם לכם, מיכן אמרו חכמים הבא להרגך השכם להרגו (במד״ר פכ״א). תלתין ותרין קרבי עבדו רומאי בהדי יונאי ולא יכלו להו עד דשתפינהו לישראל בהדייהו (ע״ז ח:). אלכסנדרוס מוקדן כי מטא לההוא אתרא דכוליה נשי בעי למיעבד קרבא בהדייהו, א״ל אי קטלת לן יאמרו נשי קטל, אי קטילנא לך יאמרו מלכא דקטלינהו נשי (תמיד לב:). מנין שלא תצא אשה בבלי זיין למלחמה שנאמר לא יהיה כלי גבר על אשה (נזיר נט.). איש דרכו לכבוש ואין אשה דרכה לכבוש (יבמות סה:). דרכו של איש לעשות מלחמה ואין דרכה של אשה לעשות מלחמה (קידושין ב:). כשאתה יוצא למלחמה צא באחרונה עג) כדי שתכנס בראשונה (פסחים קיב.). חרב שאמרו אינו צריך לומר חרב שאינו של שלום אלא אפילו חרב של שלום, שאין לך חרב של שלום יותר מפרעה נכה ואעפ״כ נכשל בה המלך יאשיהו (תענית כב.). גליירין מתגרין במלחמה עד) והגבורים נוצחין (ברכות נג:). מה דין אתריסהון עה) לקבלי? (תמיד לב.). מי שיוצא לדרך ואינו מכוין לבו למלחמה סוף שהוא נופל במלחמה (ויק״ר פכ״ה). אין לך מלחמה שנוצחת שאין בה מזרעו של עשו (גיטין נז:).

[מלחמה רוחנית] אין לך נאה בישיבה אלא זקן, ואין לך נאה במלחמה אלא בחור (חגיגה יד.). היודע לישא וליתן במלחמתה של תורה (סנהדרין סג:). ר״ש היה אומר בא וראה שלא כמדת הקב״ה מדת בשר ודם, מלך ב״ו כשהולך למלחמה הוא הולך באוכלסין ובלגיונות, וכשהולך לשלום הוא הולך יחידי, אבל מדות הקב״ה אינו כן, כשהוא הולך לשלום יוצא באוכלסין ובלגיונות שנאמר עושה שלום במרומיו (איוב כה) וכתיב אחריו היש מספר לגדודיו, ואומר רכב אלהים רבותים אלפי שנאן ה׳ בם סיני בקדש (תהלים סה), ואומר אלף אלפין ישמשוניה ורבו רבבן וגו׳ (דניאל ז), וכשהוא הולך למלחמה אינו הולך אלא יחידי שנאמר ה׳ איש מלחמה ה׳ שמו (שמות טו) בשמו הוא נלחם ואינו צריך לסייע (במד״ר פי״א). לעתיד לבא הקב״ה מניח ס״ת בחיקו ואומר למי שעסק בה יבא ויטול שכרו, מיד מתקבצין אליו כל מלכי מזרח ומערב בערבוביא וכו׳ נכנס מלכות פרס, א״ל הקב״ה במה עסקתם? והן אומרים לפניו רבש״ע הרבה כרכים כבשנו הרבה מלחמות עשינו וכו׳ והקב״ה משיבם שוטים! כל אלה עשיתם בשבילכם, מלחמות אני עשיתי וכו׳ (ע״ז ב:). ע״ע כלי זיין; שלום.

מלים: בר קפרא היה מזבן מילי בדינרי וכו׳ (ברכות סב:). כדאמרי אינשי אישתקיל מילוליה (חגיגה ב). מניידי ברישייהו ומרחשין שפוותייהו (שם ג.). לימא לן מר מהני מילי מעלייתא דאמרת משמיה וכו׳ (ברכות ח.). ממהדורי מילי עו) ומסמרטוטי כלמי (שם נא:). ע״ע שתיקה.

מליצה: תחת אבותיך יהיו בניך, רשע מוליד רשע, יש לו מקרא ויש לו מליצה: מקרא דכתיב והנה קמתם תחת אבותיכם תרבות אנשים חטאים (במדבר לב), ויש לו משל כאשר יאמר משל הקדמוני מרשעים יצא רשע (ש״א כד), מליצה מנין? מה ילדת חיפושיתא עז) קרצי בישי מינה (שה״ש רבה פ״א). בשעה שהיה אדם אומר דבר מתוקן לפני ר׳ טרפון היה אומר כפתור ופרח! ובשעה שהיה אומר דבר של בטלה היה אומר לא ירד בני עמכם (ב״ר פצ״א). קרי עליה רב יוסף עמי בעצו ישאל ומקלו יגיד לו (הושע ד), כל המקיל לו יגיד לו (פסחים נב:). קרי עליה רב יוסף מים עמוקים עצה בלב איש ואיש תבונה ידלנה (משלי כ), מים עמוקים עצה בלב איש זה עולא, ואיש תבונה ידלנה זה רבה בר בר חנה (פסחים נד.). אישתיק [אבוה דשמואל], קרי רב עליה שרים עצרו במלים וכף ישימו לפיהם (איוב כט), מאי אית ליה למימר? (כתובות נא:). קרי שמואל עליה דרב לא יאונה לצדיק כל און (משלי

הגוף. עא) כשתמדוד לי כור מלח בשכר שאומר לך ובדיחותא בעלמא הוא (רש״י). עב) הכל צריכין לסייע לחזק חומות העיר ולהעמיד הדלתות מפני האויב, ואפילו מיתומים לוקחים מס לצורך הזה. עג) דשמא תצטרך לנוס ולחזור לאחורך, נמצא אתה תהא בראשונה לכנוס לעיר. עד) אנשי חיל פשוטים לוחמים במלחמה ונושאים כל העול עליהם וראשי החיילות הם „הגבורים" הנוצחים. עה) למה נצבתם למלחמת מגן נגדי. עו) הולכי דרכים ורוכלים ירבו במלים מה ששמעו במקומות שונים, ולובשי בליות וסמרטוטים ירבו בבגים. עז) מין נחש שרץ

יב), קרי רב עליה דשמואל ותשועה ברוב יועץ (יבמות קכא.). א"ל ומה אעביד ליה? אני היום סמכוני באשישות רפדוני בתפוחים (שה"ש ב) ובעא מינאי מלתא דבעיא טעמא (ביצה כא.). אמר אביי יגיד עליו רעו (איוב לו), אמר רבא אי יגיד עליו רעו עח) למגינהו לכולהו בחדא (ב"ב יט.). רבא אמר לפניו, רבש"ע! אלהים באזננו שמענו אבותינו ספרו לנו פועל פעלת בימיהם בימי קדם (תהלים מז) ואנו בעינינו לא ראינו (תענית כד:). והא תנן אין ב"ד יכול לבטל דברי ב"ד חבירו אא"כ גדול ממנו בחכמה ובמנין, אשתומם כשעה חדא (דניאל ד, מו"ק ג.). בין למאן דאמר ביתא מיתבא יתיב ניחא ליה בין למ"ד ושאייה יוכת שער (ישעיה כד) ניחא ליה (ב"ק צז.). א"ל אין, בגזרת עירין פתגמא עט) ומאמר קדישין שאילתא (דניאל ד) וכן מורין בבי מדרשא כוותי (פסחים לג.). א"ר יהודה אמר רב מאי דכתיב מימינו בכסף שתינו עצינו במחיר יבואו (איכה ה)? בשעת הסכנה פ) נתבקשה הלכה זו (יבמות קח:). אחת אומרת מת בעלי ואחת אומרת לא מת וכו' סלקא דעתך אמינא הא מיית לקלקולא דצרה היא דקמיכוונא, ותמות נפשי עם פלשתים קאמרה (יבמות קיח.). יומא דעיבא ויומא דשותא לא מהלינן ביה וכו' והאידנא דדשו בה רבים שומר פתאים ה' (יבמות עב.). א"ל בכל יום ויום אתה מחבב דברי לפני ר' יהודה, ועכשיו אתה מחבב דברי ר' יהודה בפני, הגם לכבוש את המלכה עמי בבית? (פסחים ק.). שלח ליה כאשר עשה כן יעשה לו גמולו ישיב לו בראשו (גיטין מ.). אמר עולא הא דרב הונא כחומץ לשינים וכעשן לעינים (קידושין מה:). בני אדם העולין משם לכאן, פא) הם קיימו בעצמן ויתנו הילד בזונה והילדה מכרו ביין וישתו (יואל ד) וכתב ליה בלא שרטוט (גיטין ו:). המבלי אין קברים בקיסרין שלחתיך לטבריא? (ירוש' פסחים פ"ג טז). חצב חצובין פב) למנצב נציבין (ויק"ר פכ"ה). עד יבוא פג) ויורה צדק לכם (בכורות כד.). ע"ע בדיחותא; משל.

מלך: שום תשים עליך מלך (דברים יז) כל משימות שאתה משים אל יהו אלא מקרב אחיך (יבמות מה:). ר' יהודה אומר לא נאמרה פרשה זו (ש"א ח) אלא כדי לאיים עליהם, תניא ר"א אומר זקנים שבדור בהוגן שאלו שנאמר תנה לנו מלך לשפטינו, אבל עמי הארץ שבהן קלקלו שנאמר והיינו גם אנחנו ככל הגוים ושפטנו מלכנו פד) ויצא לפנינו (סנהדרין כ:). ר' יוסי אומר שלש מצוות נצטוו ישראל בכניסתן לארץ: להעמיד להם מלך, ולהכרית זרעו של עמלק, ולבנות להם בית הבחירה, ואיני יודע איזה מהם תחלה? כשהוא אומר כי יד על כס יה מלחמה לה' בעמלק (שמות יז) הוי אומר להעמיד להם מלך תחלה וכו' (סנהדרין כ:). אין מושחין את המלכים אלא על המעיין כדי שתמשך מלכותם ואין מושחין מלך בן מלך [אלא מלך חדש]. כי איכא מחלוקת [בין העם אדות המלך] בעי משיחה, ואין מוריש ממלכתו לבניו אלא בזמן ששלום בישראל (הוריות יא: יב.). תני רשב"י ספר משנה תורה עלה ונשתטח לפני הקב"ה, אמר לפניו רבון העולם! כתבת בתורתך ולא ירבה לו נשים וגו' וכל דייתיקי שבטלה מקצתה בטלה כולה, והרי שלמה מבקש לעקור יו"ד ממני [של לא ירבה], אמר לו הקב"ה: שלמה ואלף כיוצא בו בטילין ודבר ממך אינו בטל (ירוש' סנהדרין פ"ב). פרשת המלך כיצד? מוצאי יו"ט הראשון של חג במוצאי שביעית עושין לו בימה של עץ בעזרה והוא יושב עליה, שנאמר מקץ שבע שנים וגו' (דברים לא). חזן הכנסת נוטל ס"ת ונותנה לראש הכנסת והיא נותנה לסגן והוא נותנה לכהן גדול והוא נותנה למלך. המלך עומד ומקבל וקורא ושב. אגריפס המלך עמד וקבל וקרא מעומד ושבחוהו חכמים, וכשהגיע ללא תוכל לתת עליך איש נכרי, זלגו עיניו דמעות, אמרו לו אל תתירא אגריפס, אחינו אתה, אחינו אתה! (סוטה מא.). מלך יכתוב לו שני ס"ת, אחת שהיא יוצאה ונכנסת עמו ואחת שמונחת לו בבית גנזיו (סנהדרין כא:). אין מעמידין מלך מקהל גרים ואפילו אחר כמה דורות עד שתהיה אמו מישראל (יבמות מה:). ואין מעמידין מלך לא קצב ולא ספר ולא בלן ולא בורסי מפני שאומנתו בזויה והעם מזלזלין בהן (כריתות ה.). אין מעמידין אשה במלכות שנאמר מלך ולא מלכה (ספרי פ' שופטים). שום תשים שתהא אימתו עליך (שם). המלך מסתפר בכל יום (תענית יז.). ונוהגין בו כבוד, אין רוכבים על סוסו ואין יושבים על כסאו, ואין משתמשין בשרביטו ולא בכתרו ולא באחד מכליו, וכשהוא מת שורפין כל תשמישיו לפניו, וכן לא ישתמשו בעבדיו ומשפחותיו א"א מלך אחר. אשתו של מלך אינה נשאת לאחר לעולם ואפילו למלך אחר (סנהדרין יח. יט:). מת לו מת אינו יוצא מפתח פלטרין שלו, וכשמברין אותו כל העם מסיבין על הארץ והוא מיסב על הדרגש (שם כב.). כשנכנסו

(scorpion) מוליד בנים רע ממנו. עח) אחד מורה על חבירו ללמוד ממנו. עט) ת"ח הם כמלאכי השרת. פ) בעת שגזרו שלא יתעסקו בתורה הוכרחו לשלם שוחד לבקש הלכה מפי המורה ר"ע שישב בבית האסורים, ואין מים אלא תורה. פא) שהיו משתהין בא"י ומניחין נשותיהן עגונות ובטלים מפריה ורביה שנקל בעיניהם ילדים וילדות (רש"י). פב) חופר קברים לטעת שם נטיעות, והיא מליצה באות צד"י. פג) פסוק בהושע ג' עד שיבא אליהו ויורה אם מותר או אסור. פד) שתלו עליו גם מלחמותיהם.

לפניו סנהדרין וחכמי ישראל יעמוד לפניהם ויושיבם בצדו. יהושפט מלך יהודה כשראה ת"ח היה עומד מכסאו ומנשקו וקורא לו רבי ומורי (כתובות קג:). כל מלך ממלכי בית דוד היה דן דיני העם ודנין אותו לפני הסנהדרין אם עבר על דין ישראל, אבל מלכי ישראל לא דן ולא דנין אותו פה) ולא מעיד ולא מעידין עליו מפני שלבן גס בהם (סנהדרין יח.). מלך וצבור שעומדין בדין לפני הקב"ה מלך נכנס תחלה וכו' (ר"ה ח:). מלך שמחל על כבודו אין כבודו מחל (כתובות יז.). משום כבוד מלכים לא גזרו כאן (ברכות יט:). כופלין שלום למלך (גיטין סב.). שלמא עליך מלכא, שלמא עליך מלכא (שם נו.). הכל מסייעין את המלך (מדרש חזית פ"א). מלכא מאי דבעי עביד, שהמלך פורץ גדר לעשות לו דרך ואין מוחין בידו (פסחים קי.). כלום מעמידין מלך אלא מי שיודע תכסיסי מלכות? (שבת לא.). אוי לו למלך שבקטנותו הצליח ובזקנותו לא הצליח (מדרש איכה זוטא, באבער צד 72). נאה למלך מתגאה כנגד מלך (תנחומא הישן ויגש ו). אפשר לשני מלכים שישתמשו בכתר אחד? (חולין ס:). כל שאינו עולה על שלחן מלכים אין בו משום בישולי גוים (יבמות מו.). כל ישראל בני מלכים הם (ב"מ קיג:). כל אחד ואחד מלך בתוך ביתו (אדר"נ פכ"ח). שלשה מלכים אין להם חלק לעוה"ב (סנהדרין צ.).

[מלכי אומות העולם] שלשה מלכים מלכו בכיפה: אחאב אחשורוש ונבוכדנצר (מגילה יא.). הרואה מלכי ישראל אומר ברוך שחלק מכבודו ליראיו, על מלכי אוה"ע אומר ברוך שחלק מכבודו לבריותיו (ברכות נח.). א"ר יוחנן לעולם ישתדל אדם לרוץ לקראת מלכי ישראל, ואפילו לקראת מלכי אוה"ע שאם יזכה יבחין בין מלכי ישראל למלכי אוה"ע (שם ט:). א"ר יהודה שלשה צריכין רחמים וכו' מלך טוב דכתיב פלגי מים לב מלך ביד ה' (שם נה.).

מלכות: ותתפלל חנה ותאמר עלץ לבי בה' רמה קרני (שם ב). רמה קרני ולא רמה פכי, דוד ושלמה שנמשחו בקרן נמשכה מלכותם, שאול ויהוא שנמשחו בפך לא נמשכה מלכותם (מגילה יד.). את הכל עשה יפה בעתו וגו', רבי ברכיה בשם ר' אלעזר: מחלוקת שהיתה בין רחבעם וירבעם ראויה היתה להיות בחיי דוד [כמו המחלוקת בן דוד ושבע בן בכרי], אלא אמר הקב"ה עדיין לא נבנה בית המקדש ואני מכניס מחלוקת במלכות בית דוד! אלא יבנה בית המקדש ואח"כ מה דהוי בסופא הוי (קה"ר פ"ג) בשם ר' יוחנן אמר מצוה לראות גדולי המלכות, לכשתבא מלכות בית דוד יהא יודע להפריש בין מלכות למלכות (ירוש' ברכות פ"ג). כל ישראל ראוים למלכות (הוריות יג.). אין מלכות נוגעת בחברתה אפילו כמלא נימא (ברכות מח.). א"ר יוחנן ארכיות ארכיות הן, ואין אחד מהן נכנס לתוך ארכי של חבירו אפילו כמלא נימא (רות רבה פ"ב). בריך רחמנא דיהב מלכותא בארעא כעין מלכותא דרקיע (ברכות נח.). נכרי קטן ותלמיד קטן אין לרגזם פו), מ"ט דמלכותייהו אחוריה אודנייהו קאי (פסחים קיג.). מלכותא קטיעתא (שם פז:). אלוף מלכותא בלא תגא היא (סנהדרין צט:). חוצפא מלכותא בלא תגא היא (שם קה.). שבור מלכא וקיסר הי מינייהו עדיף? א"ל מחורשיה קא אכיל ליה, פז) פוק חזי טבעא דמאן סגי בעלמא (שבועות ו:). האומר מלכת שבא אשה היתה אינו אלא טועה, מאי מלכת שבא? מלכותא דשבא (ב"ב טו:). אמר שמואל דינא דמלכותא דינא (גיטין י:). אשר כח בהם לעמוד בהיכל המלך (דניאל א) מלמד שהיו אונסין את עצמן מן השחוק ומן השיחה ומן השינה, ומעמידין על עצמן בשעה שנצרכין לנקביהם מפני אימת מלכות (סנהדרין צג:). הוי מתפלל בשלומה של מלכות, שאלמלא מוראה של מלכות איש את רעהו חיים בלעו (אבות פ"ג ב). כתיב ותעשה אדם כדגי הים (חבקוק א) מה דגים שבים כל הגדול מחבירו בולע את חבירו, אף בני אדם אלמלא מוראה של מלכות כל הגדול מחבירו בולע את חבירו (ע"ז ד.). א"ר ינאי לעולם תהא אימת מלכות עליך דכתיב וירדו כל עבדיך אלה אלי (שמות יא) ואילו לדידיה לא קאמר ליה (זבחים קב.). מלכותא לא הדרא ביה, אי אמר מלכא עקרנא טורי עקר טורי ולא הדר ביה (ב"ב ג:). אם ישך הנחש בלא לחש, א"ר אבא בר כהנא לעולם אין הנחש נושך אלא א"כ נלחש לו מלעיל, ואין ארי טורף אלא א"כ נלחש לו מלעיל, ואין מלכות מתגרה בבני אדם אא"כ נלחש לה מלעיל (קה"ר פ"י). רבא אמטי ליה קורבנא [מתנה] לבר שישך ביום אידם, אמר ידענא ביה דלא פלח לע"ז. אזל אשכחיה דיתיב עד צואריה בוורדי [במרחץ של וורדים] וקיימן זונות ערומות קמיה, א"ל אית לכו כי האי גוונא לעלמא דאתי? א"ל דידן עדיפא טפי מהאי, א"ל טפי מהאי מי הוה? א"ל אתון איכא עלייכו אימתא דמלכותא, אנן לא תהי עלן אימתא דמלכותא וכו' (ע"ז סה.). א"ל [אלכסנדר מקדון] מה יעביד איניש ויתקבל על ברייתא? אמרו [חכמי הנגב] יסני מלכו ושלטן (תמיד לב.). בבל קשה ומדי מתונה, יון קשה ואדום

פה) מלכי בית דוד היו שומרים את התורה והתורה קודמת למלכות, אבל מלכי ישראל לא התנהגו ע"פ התורה וחששו חכמים שיבוא הדבר לידי קלקול. פו) עתידין ליגדל ואפשר שיגיעו למלכות וינקמו ממך נקמתם. פז) האיש הזה מוטמן ביערים כל ימיו שלא שמע בטבעה של מלכות רומי ולא ידע מה בין שבור מלכא (vice-king) לקיסר.

מתונה, כשדים קשה ופרס מתונה, מקדון קשה וישמעאל מתונה (מדרש איכה פ"א).

[מלכות שמים] א"ר לוי מאי דכתיב אשירה לה' כי גאה גאה? שירה למי שמתגאה על הגוים, דאמר מר מלך שבחיות ארי, שבבהמות שור, שבעופות נשר, ואדם מתגאה עליהם, והקב"ה מתגאה על כל העולם כלו (חגיגה יג:). במכתב ששלח מרודך בלאדן לחזקיה כתב שלמא למלכא חזקיה שלם לקרתא דירושלם שלם לאלהא רבא, ונבוכדנצר שהיה ספרא דמרודך א"ל קרית ליה אלהא רבא וכתבת ליה לבסוף? וחזרו לכתוב ליה ברישא (סנהדרין צו.). כל ברכה שאין בה מלכות [שמים] לא שמה ברכה (ברכות מט.). הרוצה שיקבל עול מלכות שמים יפנה ואח"כ יתפלל וכו' (ברכות טו.). אמר הקב"ה אמרו לפני בר"ה מלכיות זכרונות ושופרות, מלכיות כדי שתמליכוני עליהם (ר"ה לד:). חברותא כלפי שמיא? (שם). כל מעשיך יהיו לשם שמים (אבות פ"ב יב). ע"ע כ ת ר.

מלמד: בא וראה שאין מדותיו של הקב"ה כמדת בשר ודם, מלך ב"ו אינו יכול להיות עושה מלחמה ולהיות סופר ומלמד תינוקות, והקב"ה אינו כן, אתמול בים כעושה מלחמה שנאמר ה' איש מלחמה (שמות טו) והיום במתן תורה ירד ללמד תורה לבניו, וכן הוא אומר (איוב לו) אל ישגיב בכחו ומי כמוהו מורה? (שמ"ר פכ"ח). יהושע בן גמלא התקין שיהיו מושיבין מלמדי תינוקות בכל מדינה ומדינה ובכל עיר ועיר וכו' ואמר רבא סך מקרי דרדקי עשרין וחמשה ינוקי, ואי איכא חמשין מותבינן תרי ואי איכא ארבעין מוקמינן ריש דוכנא וכו' הני תרי מקרי דרדקי חד גריס ולא דייק וחד דייק ולא גריס [הרבה] מותבינן ההוא דדייק ולא גריס (ב"ב כא.). רב חייא בר אדא מקרי דרדקי דריש לקיש הוה איפגר תלתא יומי ולא אתא וכו' (כתובות קיא:). ר' יוחנן אזיל לחד אתר אשכח ספרא איינם [מלמד שהיה מנמנם] א"ל מה הוא כן? א"ל ציים [יושב בתענית] א"ל אסור לך זאת (ירוש' דמאי פ"ז ג). על המלמד המתרשל בתלמודו נאמר (ירמיה מח) ארור עושה מלאכת ה' רמיה, ומי שעוסק באמונה נאמר עליו ומצדיקי הרבים ככוכבים לעולם ועד (דניאל יב) אלו מלמדי תינוקות (ב"ב ח.). מקרי דרדקי אני, וקריינא לבני עניי כבני עתירי, וכל דלא אפשר ליה לא שקילנא מיניה מידי (תענית כד.). כופין על בני העיר להחזיק בתי ספר ומלמדי תינוקות, וכל עיר שאין בה מלמד תינוקות מחרימין אותה (שבת קיט.). כיצד מלמדין? הרב יושב בראש והתלמידים מוקפין כעטרה כדי שיהיו כולן רואין את הרב ושומעין את דבריו. מנין לרב שלא ישב ע"ג מטה וישנה לתלמידיו ע"ג קרקע? (מגילה כא.). רבי אמר לא זכיתי אנא לאורייתא [להיות מחודד] אלא בגין דחמית קדליה [צוארו] דר' מאיר מן אחורוי. ר' יוחנן ורשב"ל תריהון אמרין אנן לא זכינן לאורייתא אלא בגין דחמינן אצבעותיה דרבי מן גולגיקין [בית יד] דידיה (ירוש' ביצה פ"ה). אמר רבי האי דמחדדנא מחבראי דחזיתיה לר"מ מאחוריה, ואילו חזיתיה מקמיה הוה מחדדנא טפי דכתיב (ישעיה ל) והיו עיניך רואות את מוריך (עירובין יג:). ע"ע ב י ת ס פ ר; ל י מ ו ד; ת ל מ י ד י ם.

מלקות: עשר מכות הביא הקב"ה על המצריים וכו' (אבות פ"ה ו). סם יבש שהוא נתון על גבי בשר חי אינו מזיקו, מצא שם מכה מחלחל ויורד (ירוש' סוטה פ"א ד). אוכל דג מבאיש ולוקח ונותן מאה מנה (מכילתא פ' בשלח). א"ל עני מרי פח) ארבעין בכתפיה וכשר? (מנחות פא.). אין משלשין במכות (יבמות ה.). כל המשלם אינו לוקה (מכות ד:). מלקין על לא טובה השמועה (קידושין פא.). אמר רבא כמה טפשאי שאר אינשי דקיימי מקמי ספר תורה ולא קיימי מקמי גברא רבא, דאילו בס"ת כתיב ארבעים יכנו, ואתו רבנן בצרו חדא (מכות כב:). ע"ע ע ו נ ש.

מלשינות: כתיב ורדו בכם שונאיכם (ויקרא כו) שאינו מעמיד שונאים אלא מכם ובכם, שבשעה שאו"ה עומדים על ישראל אינם מבקשים אלא מה שבגלוי, שנאמר (שופטים ו) והיה אם זרע ישראל ועלה מדין ועמלק וגו' וישחיתו את יבול הארץ, אבל בשעה שאעמיד עליכם שונאים מכם ובכם הם מחפשים אחר מטמוניות שלכם, וכן הוא אומר (מיכה ה) אשר אכלו שאר עמי ועורם מעליהם הפשיטו וגו' (תורת כהנים ויקרא כו). בשעה שאמר הקב"ה ליהושע חטא ישראל, אמר לפניו רבש"ע מי חטא? א"ל וכו' דילטור אני? לך הפיל גורלות (סנהדרין מג:). א"ר אבא בר כהנא דורו של דוד כולם צדיקים היו וע"י שהיו בהם דילטורין היו יוצאים במלחמה והיו נופלין (ירוש' פאה פ"א). אל תראוני שאני שחרחורת, רבי סימון פתח אל תלשן עבד אל אדוניו, וישראל נקראו עבדיו שנאמר כי לי בני ישראל עבדים (ויקרא כה), אין לך גדול בנביאים ממשה, וע"י שאמר שמעו נא המורים נגזר עליו שלא יכנס לארץ, וכן ישעיה שאמר כי איש טמא שפתים אנכי ובתוך עם טמא שפתים אנכי יושב, אמר לו הקב"ה: ישעיה! בנפשך את רשאי לומר, כי איש טמא שפתים אנכי ניחא, שמא ובתוך עם טמא שפתים אנכי יושב? אתמהא! תא חמי

פח) ענני אדוני, איך יתכן שיהא חייב ללקות ל"ט מכות

מה כתיב תמן: ויעף אלי אחד מן השרפים ובידו רצפה וגו׳ לפי שאמר דילטוריא על בני ישראל (שה״ש רבה א). רבי אבהו וריש לקיש הוו עללין להדא מדינתא דקיסרין, א״ל ר׳ אבהו לר״ל מהו כן עלינן למדינתא דחירופיא ונידופיא? נחת ליה ר״ל מן חמריה וספא חלא [אסף חול] ויהב בפומיה, אמר ליה מהו כן? א״ל אין הקב״ה רוצה במי שאומר דילטוריא על ישראל (שם). רשב״י אמר אילו הוינא קאים על טורא דסיני בשעתא דאתיהבת תורה לישראל, הוינא מתבעי קומוי רחמנא דיתברי לבר נשא תרין פומין, חד דהוה לעי באורייתא וחד דעביד ליה כל צרכיה. חזר ואמר ומה אין חד הוא לית עלמא יכיל קאים ביה מן דילטוריא דיליה, אילו הוו תרין על אחת כו״כ (ירוש׳ ברכות פ״א). יהודה בן גרים היה מלשין על רשב״י שאמר כל מה שתקנו הרומיים לא תקנו אלא לצורך עצמן, תקנו שווקים להושיב בהן זונות וכו׳ וגזרה המלכות שיהרג רשב״י, וברח וישב במערה י״ג שנה (שבת לג:). איכא חד גברא ביהודאי דקא דאין דינא בלא הרמנא דמלכא (ברכות נח.). שלח ליה מר עוקבא לר״א: בני אדם העומדים עלי ובידי למוסרם למלכות מהו? שרטט וכתב ליה: אמרתי אשמרה דרכי מחטוא בלשוני אשמרה לפי מחסום בעוד רשע לנגדי (תהלים לט), אע״פ שרשע לנגדי אשמרה לפי מחסום. שלח ליה קא מצערי לי טובא ולא מצינא דאיקום בהו, שלח ליה דום לה׳ והתחולל לו (שם לז) דום לה׳ והוא יפילם לך חללים חללים, השכם והערב עליהן לבית המדרש והם כלין מעליהן. הדבר יצא מפי ר״א ונתנוהו לגניבא בקולר (גיטין ז.). שלח ליה ר׳ יהושע בן קרחא: פט) חומץ בן יין! עד מתי אתה מוסר עמו של אלהינו להריגה? שלח ליה קוצים אני מכלה מן הכרם. שלח ליה יבא בעל הכרם ויכלה את קוציו (ב״מ פג:). המינין והמסורות צ) וכו׳ מורידין ולא מעלין וכו׳ (ע״ז כו.). המינין והמסורות וכו׳ יורדין לגיהנם ונדונין בה לדורי דורות, גיהנם כלה והם אינן כלין (ר״ה יז.). אין בן דוד בא עד שירבו המסורות (סנהדרין צא.). ע״ע לשון הרע.

ממון: כי אלהים שופט זה ישפיל וזה ירום (תהלים עה), מה הקב״ה עושה? נוטל נכסים מזה ונותן לזה, לכך נקרא שמם נכסים שנכסין מזה ונגלין לזה, למה נקרא שמם זוזים? שזזים מזה ונותנים לזה, ממון = מה שאתה מונה אינו כלום, מעות = מעט לעת (במד״ר פכ״ב, תנחומא מטות ו). כתיב נבהל להון איש רע עין (משלי כח), זה קין שהבהיל עצמו ליטול העולם. כיצד? כשהיה עם אחיו אמרו זה לזה, בא ונחלק העולם בינינו, נטל הבל את המטלטלין וקין את הקרקעות, וחשב להוציאו מן העולם ורדף את הבל ואמר לו צא מתוך שלי! והיה הולך להרים ולא הניחו לעמוד על הקרקע, עד שעמד עליו והרגו. הוי נבהל להון איש רע עין ולא ידע כי חסר יבואנו, שאמר לו הקב״ה נע ונד תהיה בארץ (שמ״ר פל״א). ממונו של קרח, משאוי שלש מאות פרדות מפתחות גנזיו של קרח (פסחים קיט.). שלשה חלקים נעשה מממונו של המן, שליש לת״ת שליש למרדכי ושליש לבנין ביהמ״ק (מדרש תהלים עח—ה). ר׳ יוחנן איקפח בעלי קנייה, צא) סליק לבית ועדא והוה רשב״ל שאיל ליה ולא מגיב [לא השיבו], א״ל מה הכן? א״ל כל הדברים תלויין בלב והלב תלוי בכיס (ירוש׳ תרומות פ״ח). אם כך חסה התורה על ממונו הבזוי [בנגעי בתים] ק״ו על ממונו החביב, אם כך על ממונו ק״ו על נפש בניו ובנותיו (נגעים פי״ב ה). בא וראה כמה חס הקב״ה על ממונם של ישראל, אמר להן מי שנתחייב להביא קרבן, אם עולה קרבנו יביא מן הבקר, לא מצא מן הבקר יביא כבש וכו׳ ואם לא מצא מהעוף יביא סלת למנחה (ויק״ר פ״ט סוף). שלא להפסיד לישראל ממון (ירוש׳ גיטין פ״א ד). מה תוא זה כיון שנפל במכמר אין מרחמין עליו אף ממונם של ישראל כיון שנפל ביד גוי אין מרחמין עליו (ב״ק קיז.). ממונם של ישראל כיון שנפל ביד גוי מיד טיהר (סנהדרין צד:). מכאן לצדיקים שממונם חביב עליהם יותר מגופן, וכל כך למה לפי שאין פושטין ידיהן בגזל (סוטה יב.). אר״ש מפני מה אמרה תורה נכסי צדיקים שבתוכה [עיר הנדחת] יאבדו? מי גרם להם שידורו בתוכה? ממונם. לפיכך ממונם אבד (שם קב.). תרקבי דדינרי עייליה ליה מרתא בת בייתוס לינאי מלכא עד דמוקי ליה ליהושע בן גמלא בכהני רברבי, אמר ר׳ יוסף קטיר צב) קחזינא הכא (יבמות סא.). חסרון כיס קחזינא (שבת קכח.). חסרון כיס קשה מכולן (קה״ר ז׳). אדם עשוי למשמש בכיסו תמיד (ב״ב קיח.). ווי לחסרון כיס (שם). כיס וארנקי צג) מנחשי אינשי ולא מושלי (יבמות קכ.). בשלשה דברים אדם ניכר בכיסו בכוסו ובכעסו (עירובין סה:).

על שעבר על לאו ובכ״ז נכשרהו? פט) לר״א בר״ש שהיה פקיד הממשלה לתפוס גנבים, וקרא לו חומץ בן יין = רשע בן צדיק. צ) מוסרין מורידין אותם לבור ואין מניחין אותן לעלות כדי שיטבעו במים ואין ממיתין אותן בידים, אף כי הם חייבים מיתה כי הבא להורגך השכם להרגו, ובפרט כי על ידו יהרגו כמה מישראל אם ימסרן למלכות. צא) אנשי מקום ששמו קנייה שללו ממנו ממונו, ואמר הלב תלוי בכיס, וכיון שאבד ממונו אין לבו נכון בקרבו ואין דעתו עליו להשיב כהלכה. צב) קשר של רשעים אני רואה כאן, שלא היה ראוי לכך אלא שנתן ממון ומינוהו (רש״י). צג) הכיס שמשימין בו מעות אין משאילין זה לזה משום ניחוש משום דאמרי אינשי שיטול המזל ממנו

אדם בהול על ממונו (שבת קיז.). אין אדם מעמיד עצמו על ממונו (שם קנג.). חמשין דעבדין [פירי] טבין מן מאתן דלא עבדין (ירוש' פאה פ"ח ט). וזהו ששנינו מי שיש לו חמשים זוז והוא נושא ונותן בהם הרי זה לא יטול לקט שכחה ופיאה (שם). אם ממון נתחייבתי לך, נדוי מי נתחייבתי לך? (מו"ק יז.). את כל היקום אשר ברגליהם (במדבר טז) אר"א זה ממונו של אדם שמעמידו על רגליו (סנהדרין קי.). אין הולכין בממון אחר הרוב (ב"ק כז:). איסורא מממונא לא ילפינן (ברכות יט:). כל שהכסף בידו ידו על העליונה (ב"מ מד.). אוקי ממונא צד) בחזקת מריה (כתובות יב:). כספים אין להם שמירה אלא בקרקע (ב"מ מב.). ממון שאין לו תובעין (ב"ק לט.). את מממונך צה) ואנא מן אוריתא (ירוש' ברכות פ"ז ב, נזיר פ"ה ג). זוזי דאינשי אינהו עבדין ליה צו) ספסרותא (ב"מ סג:). אנן אי לית לן ממונא לית בר נש דמוקר לן (אסתר רבה פ"ב ד). האי מאן דמוקים אזוזא צז) מיקרי נפש רעה (ב"מ נב:). לא יהא אדם נותן כל ממונו בזוית אחת (ב"ר פע"ו). לעולם יהא כספו של אדם מצוי בידו (ב"ב מב.). הכל לבעל המעות (כתובות צח:). זוזי עבידי אינשי דמצנעי (קידושין ס.). הניח מעותיו על קרן הצבי (כתובות קז:). הוא כונס ממון שאינו שלו, יבא הכהן ויפזר ממונו (ערכין טז.). לא שדי אינש זוזי בכדי (כתובות לו:). דבר הגורם לממון כממון דמי (פסחים ה:). אין אונאה לפרוטות (כתובות צט.). אל תעמוד על המקח בשעה שאין לך דמים (פסחים קיב:). לא יתלה עיניו על המקח בשעה שאין לו דמים (ב"מ נח:). לא דחינן איסורא מקמי ממונא (ב"מ ל.). לפום זוזי רקוד (מדרש תהלים טז). איסתרא בלגינא קיש קיש קריא (ב"מ פה:). ינוקא מקרביה דעתיה לגבי זוזי (גיטין מ.). פרשי אינשי מספק שבועה ולא פרשי מספק ממונא (ב"מ ו.). האומר דמי עלי [ערך מעותי עלי להקדש] ומת, לא יתנו היורשים, שאין דמים למתים (ערכין ב.). לוקוס לוקוס! עד מתי אתה מכלה ממונם של ישראל (סוכה נו:). כמה דאתא בחליטין צח) כן הוא אזיל בחליטין (ב"ר פמ"ב ב). היינו האי! דלא איכפת ליה אממונא דחבריה (ב"מ כד.). חודש נכנס וחודש יוצא וממונם אבד (קידושין ע.). מתלין מתלא בירושלם: מלח ממון צט) חסר (כתובות סו:). ר' יוסי אמר יהי ממון חבירך חביב עליך כשלך (אבות פ"ב). א"ר יוחנן לא שנו [שאין יוצאין מא"י לחו"ל] אלא בזמן שמעות בזול ופירות ביוקר, אבל מעות ביוקר [שקשה להרויח] אפילו עמדו ארבע סאין בסלע יוצאין (ב"ב צא:). ר' בון אומר זה שיפוטו [הנהגתו] של ממון, דאמר ר' יודן בשם ר' איבו אין אדם יוצא מן העולם וחצי תאותו בידו, אלא אן אית ליה מאה בעי למיעבד יתהון תרתין מאוון, ואן אית ליה תרתי מאוון בעי למיעבד יתהון ארבע מאה (קהלת רבה פ"א). שלשה אוהבים יש לו לאדם: בנים ובני ביתו, ממונו ומעשיו הטובים, ובשעת פטירתו מן העולם אומר לבניו ובני ביתו הצילוני, והם משיבים ואומרים לו אין שלטון ביום המות (קהלת ח), אח לא פדה יפדה איש (תהלים סט). ממונו משיבו לא יועיל הון ביום עברה (משלי יא), אבל מעשיו הטובים אומרים לו עד שלא תבא לדין אנו מקדימין אותך שנאמר והלך לפניך צדקך כבוד ה' יאספך (פרקי דר"א פל"ד). אין בן דוד בא עד שתכלה פרוטה מן הכים (סנהדרין צז.).

[כסף וזהב] כתוב אחד אומר אין כסף נחשב בימי שלמה למאומה, וכתוב אחד אומר כאבנים—לא קשיא כאן קודם שנשא בת פרעה ק) וכו' (סנהדרין כא:). רבי בילדותיה סבר דהבא דחשיב הוי טבעה כספא דלא חשיב הוי פירא, בזקנותית סבר כספא דחריף הוי טבעא דהבא דלא חריף הוי פירא (ב"מ מד:). יאמרו כסף מכנים כסף מוציא, סניגור יעשה קטיגור? (קידושין ה.). בשביל כסף וזהב שהשפעת להם עשו העגל (ברכות לב.). אלהי כסף הבא בשביל כסף (סנהדרין ז.). במה אתה סועד בטלי כסף קא) או בטלי זהב? (ברכות סח.), כסף מטהר ממזרים (קידושין עא.). כל כסף האמור בתורה כסף צורי (שם יא.). כל כסף וזהב שבעולם יוסף לקטו (פסחים קיט). שלמה נטל אלף ככרי זהב ומכניסן לכור עד שמעמידן על אחת (שקלים יא.). כשנכנסו נכרים להיכל הכל נפנו לכסף וזהב וכו' (יבמות טז:). בקשו לגנוז כל כסף וזהב שבעולם מפני כספה וזהבה של ירושלם (ע"ז נב.). ע"ע זהב; עניות; עשירות.

ממונים: אנטונינוס שלח לרבינו [רבי] א"ל בגין דתסוורתא [אוצרות] חסרים מה נעביד ונמלא יתהון? נסביה לשליתא ועייליה לגו פרדסא, שרי

(רש"י). צד) אם יש ספק בדבר בין תובע לנתבע. צה) שמעון בן שטח גיסו של ינאי המלך אמר לו כי ישנם שלש מאות נזירים עניים וצריכין להביא קרבנותיהן ואין להם, א"ל המלך כי יתן לו מחצה ושמעון יתן מחצה, ואחר שנתן המלך חלקו התיר שמעון ב"ש מחצית נדרם ונפטרו. אח"כ הלשינו עליו למלך כי לא נתן מחציתו, והשיב לו כי ע"י תורתו התיר להם ושוה כמו שנתן הוא. צו) ממונו של אדם הוא סרסורו ואינו צריך לסרסור אחר, ע"ד הכסף יענה את הכל. צז) שמדקדק הרבה אם הזוזים הם טובים ושלא יחסר מהם כל שהוא אף שהם עוברים לסוחר. צח) ממון שבא בגזל ובחטיפה ילך מהר לאיבוד. צט) הרוצה למלות ממונו שיתקיים יחסרנו לצדקה וחסרונו זהו קיומו (רש"י). ק) כי הוציא עליה כסף רב ונתמעט מוציא הכסף. קא) במפות של פשתן לבנות או בשל

עקר פוגלין רברבין ושתיל דקיקין, קב) א"ל הב לי אוטוגרפא [מכתב בכתב ידו], א"ל לית את צריך. סלק לגביה א"ל דין הן אוטוגרפא? א"ל לא יהיב לי כלום, א"ל ומה אמר לך? א"ל לא אמר כלוב, א"ל ולא עבד קודמך כלום? א"ל נסבני ואעלני לגו פרדיסא שרי עקר פוגלין רברבין ושתיל דקיקין וכו' מיד הבין. שרי מפיק דוכסין ומעיל דוכסין עד זמן דאיתמליין תסוורתא (ב"ר פס"ז). ר' מנא מיקל לאינון דמיתמני בכספא קג). ר' אימי קרא עליהון אלהי כסף ואלהי זהב לא תעשו לכם (שמות כ). אמר רבי: דיין זה שהוא מתמני בכסף אין עומדין מפניו ואין קורין אותו „רבי", והטלית שעליו כמרדעת של חמור. תרגום יעקב איש כפר גבוריא (חבקוק ב): הוי אומר לעץ הקיצה עורי לאבן דומם, הוא יורה? הנה הוא תפוס זהב וכסף וכל רוח אין בקרבו (ירוש' בכורים פ"ג).

ממוצע: ע' בינוני

ממזר: המה הגבורים אשר מעולם, שאין גבור ופריץ כמו הממזר, אנשי השם שהכל יכירו לקרותו השם הידוע ממזר (זהר וירא קיח, מדרש הנעלם). רוב ממזרים פקחין (ירוש' קידושין פ"ד יא). הבא על הערוה בדין הוא שלא תתעבר, אלא עולם כמנהגו נוהג, ושוטים שקלקלו עתידין ליתן את הדין (ע"ז נד.). הקב"ה אמר לאברהם אבינו ונתתי לך ולזרעך אחריך את ארץ מגוריך (בראשית יז), לאותו זרע שיהיה מיוחס אחריך אהיה להם לאלהים, אבל ממזרים שאינם מיוחסין אחריך, שאין ניכרין אבות שלהם לא אהיה להם לאלהים, ואיני מיחד שמי עליהם ולא אתן להם חלק בארץ (במד"ר פ"ט). מכל איסורי ביאה היה ר"ע עושה ממזר חוץ מאלמנה לכ"ג שהוא חלל וכו'. ואמר ר' ישבב בואו ונצווח על עקיבא בן יוסף שהיה אומר כל שאין לו ביאה [כשרה] בישראל הולד ממזר (קידושין סח.). בכור ממזר נוטל פי שנים שנאמר „יכיר" מכל מקום (שב עח:). ממזר ודאי הוא דלא יבא בקהל, אבל ממזר ספק יבא (שם סט.). מוטב שיוציא לעז על בניו שהן ממזרים ואל יעשה עצמו רשע (נדה יג.). ממזר ת"ח קודם לכהן גדול עם הארץ שנאמר יקרה היא מפנינים, אפילו מזה שנכנס לפני ולפנים. סברין מימר להחיות ולכסות, הא לישיבה [לישב בראש] לא? אמר רבי אבין אף לישיבה (במד"ר פ"ו). הממזר יורש את אביו אם ידוע מי הוא (יומא סו:). אהניא ליה צלותא דרבי דלא לשויה בני ממזרי (שבת ל:). רב הונא אמר ממזרא לא חיי אם אינו ידוע שהוא ממזר. ההוא דהוי בשבבותיה דר' אמי אכריז עליה דממזרא הוה, בכי ואזיל, אמר ליה חיים נתתי לך וכו' דידיע ולא ידיע [אינו מפורסם כ"כ] עד תלתא דרי חיי מפי לא חיי (יבמות עח:). ביומוי דרבי ברביה סלק חד בבלאי להכא [ארץ ישראל] והוה ירע ביה דהוא ממזר, א"ל רבי! זכה עמי [תן לי צדקה לפרנסתי] א"ל למחר את קאים בציבורא ואנא עביד לך פסיקא [קוצבה]. אתא יתיב דריש, מן דחסים מדרש, אמר לון אתונן זכון עם הדין דהוא ממזר קד). מן דאזל ליה קהלא, א"ל רבי! חיי שעה בעית גבך ואובדתא חיין דההוא גברא [שלא יוכל לישא אשה], א"ל חייך! חיין יהבית לך, דא"ר בא רב הונא בשם רב אין ממזר חי אלא שלשים יום, אימתי בזמן שאינו מפורסם, אבל אם היה מפורסם חי הוא (ירוש' קידושין פ"ג). אחת לשבעים שנה הקב"ה מביא דבר בעולם ומכלה את הממזרים (שם פ"ד ו). ממזרי ונתיני טהורים לעתיד לבא (קידושין עב:). אמר ריב"ל כסף מטהר ממזרים קה) שנאמר וישב מצרף ומטהר כסף וטיהר את בני לוי (מלאכי ג) וכו' (קידושין עא.). ע"ע זנות.

ממשלה: ע' מלכות; רשות

מן: המן הוא אחד מהדברים שנבראו בערב שבת בין השמשות (אבות פ"ה ט). רב זבדי אמר המן ירד על שטח של אלפים אמה לכל רוח אצל מחנה ישראל ונשאר שם עד ארבע שעות ביום ואח"כ נמס (ברכות כז.). ר"א המודעי אומר שהיה המן גבוה ששים אמה, ואיסי בן יהודה אומר שהיה מתגבר ועולה עד שרואין אותו כל מלכי מזרח ומערב (יומא עו.). כיצד המן יורד לישראל? יוצאת רוח צפונית ומכבדת המדבר, יורד מטר ומכבס הארץ והטל עולה והרוח מנשבת בו ועושהו כמין שלחנות של זהב, והמן יורד עליהם (מכילתא). והיה לו טל מלמעלה וטל מלמטה ודומה כמו שמונח בקופתא (יומא עה.). לצדיקים יורד על פתחיהם, בינונים יצאו ולקטו, רשעים שטו וכו' (שם). וטעמו בו כל הטעמים לבד מחמשת מינים ואלו הן קשואים אבטיחים חציר בצלים שומים, ובשביל זה התאוננו (שם). בהורים האוכלים אותו טועמים טעם לחם, זקנים כצפיחית בדבש, יונקים כחלב שדי אמם (שמ"ר פ"ה). ונקרא לחם אבירים

משי צבועות (רש"י). קב) התחיל לעקור צנונות גדולים ונטע במקומם צנונות קטנים, לרמז להעביר את הפקידים הגדולים ולמנות פקידים קטנים תחתם, והם יתנו לו כסף למלאות האוצרות. קג) הקל בכבוד אלה שקונים התמנות הרבנות ע"י ממון. קד) בואו וזכו את הממזר הזה ותנו לו צדקה, פרסמו שלא יבא בקהל ישראל ובכ"ז הספיק לו צרכו. קה) המטומטים בישראל מחמת ממונם ועשרם, ומפני שנדבקו בהם הרבה משפחות מיוחסות אין הקב"ה מבדילם לעתיד לבוא. פירוש אחר שאם לקח הממזר שפחה ונשתחררה בכסף, הבן שילדה ממנו מותר לבא בקהל.

שנבלע ברמ"ח אברים ואינו צריך להוציא (ספרי פ׳ בהעלותך). וכשהיה אחד מאו"ה פורש ידו לקבלו לא היה עולה לו כלום (ספרי פ׳ האזינו). והיו לוקטים אותו יום יום, כדי שיכוונו ישראל את לבן לאביהם שבשמים בכל יום (יומא עו.). תניא ר׳ יוסי אומר כשם שהנביא היה מגיד להם לישראל מה שבחורין ומה שבסדקין כך המן מגיד להם וכו׳ כיצד שנים שבאו לפני משה לדין זה אומר עבדי גנבת וזה אומר אתה מכרת לי, אמר להם משה לבקר משפט, למחר אם נמצאו עומרו בבית רבו ראשון בידוע שזה גנבו (יומא עה.). בשבתנו על סיר הבשר וגו׳ ועתה נפשנו יבשה אין כל בלתי אל המן עינינו (שמות טז), עכשיו אין לנו אלא המן הזה בלבד, בערב כן בבקר, בחול כן בשבת, עשה אדם יום טוב אין לו לאכול אלא מן, עשה אדם יום רע אין לו לאכול אלא מן וכו׳. ארשב"י וכי בשר היו מבקשין? והלא כל מעדני עולם טועמין במן! מי שהיה מתאוה בשר היה טועמו, ומי שהיה מתאוה דג היה טועמו, מי שהיה מתאוה תרנגול או פסיון או טווס כך היה טועמו, ולמה היו מתרעמים? אלא שהיו מבקשים עלילה היאך לחזור למצרים (במד"ר פ"ז). ע"ע אכילה ושתייה; לחם.

מנהג: לעולם אל ישנה אדם מן המנהג, שהרי משה עלה למרום ולא אכל לחם, מלאכי השרת ירדו למטה ואכלו לחם=נראו כמו שאכלו ושתו (ב"מ פו:). המשל אומר אזלת לקרתא הלך בנימוסה. למעלה שאין אכילה ושתיה עלה משה ונדמה להם, ויהי שם עם ה׳ ארבעים יום וארבעים לילה בלי אכילה ושתיה; למטה שיש אכילה ושתיה ירדו מלאכי השרת ואכלו ושתו, שנאמר (בראשית יח) והוא עומד עליהם תחת העץ ויאכלו (שמ"ר פמ"ז). עולם כמנהגו נוהג והולך (ע"ז נד:). נהרא נהרא קו) ופשטיה (חולין יח:). פוק חזי מאי עמא דבר (עירובין יד:). וכן עמא דבר (פסחים נד.). אין משנין ממנהג המדינה (תוספתא כתובות פ"ו). אל ישנה אדם מן המנהג (ב"מ פו:). רבי יהושע רובא [ברבי] אזל לחד אתר וחזא אבליא בשובתא ושאיל בון, אמר לון אני איני יודע מנהג מקומכם, אלא שלום עליכם במנהג מקומנו (ירוש׳ ברכות פ"ב). הלכה דרשינן לה ברבים, מנהג לא דרשינן, אבל אוראי מורינן (עירובין סב:). הלכה שהיא רופפת בב"ד ואין את יודע מה טיבה, צא וראה היאך הצבור נוהג—ונהוג (ירוש׳ פאה פ"ז ה). זאת אומרת המנהג מבטל ההלכה (ירוש׳ ב"מ פ"ז א). מנהג הפקר נהגו בה (יבמות סו.). אטו במנהגא תליא מילתא? (חולין סג.). כשם שקונסין להלכה כך קונסין למנהג (ירוש׳ פסחים פ"ד ג). קאמינא לך נהגו ואת אומרת לי קז) איסורא? (ר"ה טו:). איסורא אמינא לך ואת אמרת מנהגא! (יבמות יג:). מקום שאבותיך ואבות אבותיך נהגו בו איסור אתה תנהוג בו היתר? (חולין ו:). א"ל ר׳ יוחנן: הני ביעי חשילתא קח) שריין, ואת לא תיכול, משום אל תטוש תורת אמך (חולין צג:). אם יבוא אליהו ויאמר חולצין במנעל שומעין לו, אין חולצין בסנדל אין שומעין לו שכבר נהגו העם בסנדל (יבמות קב.). מנהגו של עולם זאבים הורגים את העזים (ב"ב טו:). שלחו מתם הזהרו במנהג אבותיכם (ביצה ד:). אל תשנו מנהג אבותיכם נוחי נפש (ירוש׳ פסחים פ"ד א). מנהג אבותיהן בידיהן (שבת לה:). מנהג גדול היה בירושלם: מפה פרוסה על גבי הפתח, כל זמן שהמפה פרוסה אורחין נכנסין, נסתלקה המפה אין האורחין נכנסין (ב"ב צג:). ע"ע הלכה.

מנהיג: ע׳ פרנס

מנורה: גובהה של מנורה [שעשה משה] שמונה עשר טפחים, הרגלים והפרח שלשה טפחים, וטפחים חלק, וטפח שבו גביע וכפתור ופרח, וטפחים חלק, וטפח כפתור ושני קנים יוצאין ממנו אחד אילך ואחד אילך, ונמשכין ועולין כנגד גבוהה של מנורה, וטפח חלק, וטפח כפתור ושני קנים יוצאין ממנו וכו׳ וטפח חלק, וטפח כפתור ושני קנים יוצאין ממנו וכו׳, וטפחים חלק, נשתיירו שם שלשה טפחים שבהן גביעין וכפתור ופרח (מנחות כח:). ואבן היתה לפני המנורה ובה שלש מעלות שעליה הכהן עומד ומטיב הנרות (שם כט.). שלחן בצפון ומנורה בדרום (שם פו:). שלחן ומנורה ציץ ופרכת עדיין מונחין ברומי (אדר"נ פמ"א). עשר מנורות עשה שלמה וכל אחת ואחת הביא לה אלף ככר זהב והכניסוהו אלף פעמים לכור והעמידוהו על ככר (שם כט.). מלכי בית חשמונאי עשו המנורה של עץ וחפו אותה בבעץ [בדיל] העשירו עשאום של כסף, חזרו והעשירו עשאום של זהב (שם כח:). הילני המלכה עשתה נברשת [מנורה] של זהב על פתחו של היכל, ובשעה שהחמה זורחת ניצוצות יוצאין ממנה והכל יודעין שהגיע זמן ק"ש (יומא לז:). ע"ע ארון הקדש; בית המקדש; משכן.

מנין: כי תשא את ראש (שמות ל), אמר ר׳ לוי למה מונה אותם בכל שעה? משל למלך שהיו לו תסבריות [אוצרות] ולא היה משגיח אליהם למנות אותן, והיו לו פלומטרין [אוצר מיוחד] קטן של זהב, והיה נוטלו בכל שעה ומונה לדעת כמה יש בו,

---

קו) כל נהר מתפשט כדרכו, וכן כל מקום הולך אחר מנהגו. קז) מכאן שמנהג אינו איסור. קח) ביצי זכר

אמרו לו מרי! מכל תסבריות שיש לך אין אתה משגיח עליהם למנותם אלא לזה הקטן? אמר להם כל אלו אינן שלי כי יורדין לטמיון, אבל את זה סינלתי. כך הקב"ה יש לו כמה אומות בעולם ואינו משגיח עליהם למנותן, אבל אלו ישראל הוא מונה בכל שעה שהם סגולתו, שנאמר (שמות יט) והייתם לי סגולה מכל העמים, ונאמר (ירמיה לא) הבן יקיר לי אפרים, שעמד לי ביוקר, לפיכך כי תשא את ראש בני ישראל (פסיקתא רבתי פ"י ה). כי תשא וגו׳ אמר משה לפני הקב"ה איני יכול לעמוד על מנינם, א"ל הקב"ה משה! לא כשם שאתה סבור, אלא אם בקשת למנותם טול ראשי אותיות של שבטים ואתה עומד על מנינם, ר׳ מראובן מאתים אלף, ש׳ משמעון שלש מאות אלף, ל׳ מלוי, וכן כל שבט ושבט וכו׳ הרי חמש מאות אלף ותשעים ושבעה אלף, איכן השלשת אלפים [עד שש מאות אלף]? אלו שנפלו בימי העגל (תנחומא הישן כי תשא ו). אסור למנות את ישראל [בלא שקלים] אפילו לדבר מצוה, המונה את ישראל עובר בלאו (יומא כב:). אין הברכה מצויה בדבר המנוי (תענית ח:). וחסרון לא יוכל להמנות, זה שנמנו חביריו על דבר מצוה והוא לא נמנה עמהם (ברכות כו.). א"ל אלמלא היית עמנו ואפילו היית עמנו ולא נמנית עמנו—יפה אתה אומר, עכשיו שהיית עמנו ונמנית עמנו, יאמרו וכו׳ (שבת לד.). אנא הואי במניינא דבי רבי (גיטין נט.). איסי בן יהודה מונה שבחן של חכמים (נדרים סז.). מעשה ברבי אליעזר שנכנס בבית הכנסת ולא מצאו עשרה [מנין] ושחרר עבדו והשלימו לעשרה (גיטין לח:). קשר רשעים קט) אינו מן המנין (סנהדרין כו.). נמנו וגמרו נוח לו לאדם שלא נברא (עירובין יג:). ישראל מונין ללבנה ואו"ה מונין לחמה (סוכה כט.). וכך היו מונין בשנת כך וכך ליוחנן כהן גדול (ר"ה יח:). בלשצר מנה וטעה וכו׳ (מגילה יג.). י"ז יובלות מנו ישראל (ערכין יב:). חשבתי ימים מקדם שנות עולמים (תהלים עז), אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה, יושבת אני ומחשבת לכמה שנים גאלתני ממצרים, וחוזרת ואומרת לכמה שנים יש לי מיון וכו׳ (שמ"ר פמ"ה).

מניעה: אפילו חרב חדה מונחת על צוארו אל ימנע עצמו מן הרחמים (ברכות י.). מנעו בניכם מן ההגיון (שם כח:). אל ימנע עצמו מבית המדרש (שבת פג:). ברוך המקום שמנעך מכולם (שבת קנב.). אימתי תאות לבו נתת לו? בזמן שארשת שפתיו בל מנעת סלה (עירובין נד.). נמנעו אחיו הכהנים מלברך בשם (יומא לט:). מנעי לשונך מדברים בטלים (שם עז.). מעשה באחד שכנס מעות לעלות לרגל וכו׳ ונמנע ולא עלה (מו"ק ח.). המונע תלמידו מלשמשו כאילו מונע ממנו חסד (כתובות צו.). אל ימנע מלתת שלישית השקל (ב"ב ט.). זה שאמר הכתוב שוט לסוס ומתג לחמור (משלי כו). משל למה"ד לחמור שהיה אדם רוכב עליו, ראה את התינוק בשוק ועבר וקפץ עליו ולא הזיקו, התחילו הכל משבחין לחמור שדלג את התינוק ולא הזיקו, אמר להם בעליו, חייכם! אילולי אני שהמשכתיו ברסן של פיו היה מזיקו. כך באבימלך כתיב ואחשוך [מנעתי] גם אנכי אותך מחטוא לי (בראשית כ) שלא בטובתו, וכן פרעה שלא בטובתו שלח את ישראל, אלא שהיה מוכרח לעשות כן אחר שנתנכל [לשון כליון] במכות (שמ"ר פ"ז). ע"ע הכרח.

מנעלים: ימכור אדם קורות ביתו ויקח מנעלים לרגליו (שבת קכט.). אל תמנע מנעלים מרגליך (פסחים קיב.). שבעה מנודין לשמים המונע מנעלים מרגליו וכו׳ (שם קיד:). מנעלי ברגלוי בר אינש (שבת קנב.). נועל של ימין ואח"כ של שמאל וכו׳ (שם סא.). אלבישינהו חיוורן ויהבין תרי מסאני ברגלי (ירוש׳ כלאים פ"ט ג). גנאי לת"ח שיצא במנעלים המטולאים (ברכות מג:). חזי לגברא דסיים מסאני אוכמי (תענית כג:). ר׳ חנינא ורב אושעיא הוו אושכפי [רצענים] וכו׳ הוו קאמר לאושכפא עביד לי מסאני לשב שנין (גיטין סח:). הלוך וטפוף תלכנה (ישעיה ג) כשהיתה אחת מהן קצרה היתה לובשת קורדיקין קי), שתראה ארוכה (פסיקתא דר"ב קלב:). סנדל המסומר אסור לנעלו בשבת משום מעשה שהיה (ביצה טו.). אם יבא אליהו ויאמר חולצין במנעל שומעין לו, אין חולצין בסנדל אין שומעין לו שכבר נהגו העם בסנדל (יבמות קב.). אמר שמואל האי מאן דבעי למיטעם טעמא דמיתותא ליסיים מסאני קיא) וליגני (יומא עח:). מסאנאי דרב מכרעאי קיב) לא בעינא (קידושין מט.). משל אומר עד דסנדלא ברגלך דרוס קיג) כובא (ב"ר פמ"ד יב). שליח ערטילאי קיד) ורמי מסאני (כתובות סה.). ע"ע בגדים.

מנצפ"ך: מנצפ"ך צופים אמרום וכו׳ שכחום וחזרו ויסדום (שבת קד. מגילה ב:). האותיות הכפולות מנצפ"ך צופים אמרים. ד׳ נרמז לאברהם,

---

מעורים בגופו. קט) לענין קשר של שבנא וסייעתו נגד חזקיה וסייעתו קי) כעין גוזמטרא (heels) מתחת הסנדל. קיא) כשישן עם מנעליו ברגליו הוא טועם טעם מיתה. קיב) מנעל גדול ממדת רגלי איני חפץ בו. קיג) בעוד שהמנעל על רגלך תרמוס את הקוצים, שמא תאחר המועד, ובלי מנעל תבוא לידי סכנה להזיק את רגלך. קיד) השליח ערום ומנעלים ברגליו, והוא יותר בזיון מאדם שהוא ערום לגמרי, דאמרינן שם נותנין לאלמנה חליפות בגדים בכל שנה ומנעלים בכל מועד היינו שלש זוגות לשנה.

לך לך מארצך, למאה שנים יוליד, קטו) ס' ליצחק, כי עצמת ממנו מאד (בראשית כו), רמזו שהוא וזרעו עצומים בשני עולמות, ן' ליעקב, הצילני נא, מצילו בשני עולמות, ף' לישראל פקד פקדתי אתכם (שמות ג), ץ' והקימותי לדוד צמח צדיק וגו' (ירמיה כז) זה משיח (במד"ר פי"ח). ע"ע אותיות.

מס: אמר רבא שרי ליה לצורבא מרבנן למימר לא יהיבנא אכרגא [מס] דכתיב מנדו בלו והלך לא שליט למירמא עליהון (עזרא ז), וא"ר יהודה מנדו זו מנת המלך, בלו זו כסף גולגלתא, והלך זו ארנונא (נדרים סב:). כרגא אקרקף [גלגולת] דגברא מנח (ב"ב נה.). אבוה דר' זירא עבד גביותא תליסר שנין, כי הוה אתי ריש נהרא למתא, כי הוה חזי רבנן אמר להו קטז) לך עמי בא בחדריך (סנהדרין כה:). איך שבתה המדהבה (ישעיה יד), אמר רב יהודה א"ר שבתה אומה זו שאמרה מדוד [ממון] והבא, ואיכא דאמרי שאמרה מאד מאד הביא בלא מדה (שבת קמט:). כשושנה בין החוחים (שה"ש ב), ר' חנינא פתר קריא בשעבוד מלכיות, מה שושנה זו כשהיא נתונה בין החוחים רוח צפונית יוצאה ומטה אותה כלפי דרום והחוח עוקצה, רוח דרומית יוצאה ומטה אותה כלפי צפון והחוח עוקצה, אעפ"כ לבה מכוון כלפי מעלה, כן הן ישראל אע"פ שהן נגבין ארנוניות ואנגריות [מסים שונים] לבן מכוין כלפי אביהם שבשמים, מ"ט (תהלים כה) עיני תמיד אל ה' כי הוא יוציא מרשת רגלי (ויק"ר פכ"ג). ע"ע מכס.

מסורת: ויבינו במקרא (נחמיה ח) אלו המסורת (מגילה ג.). אהני מקרא אהני מסורת (זבחים לז:). יש אם למקרא, ויש אם למסורת (מכות ז:). מסורת סיג לתורה (אבות פ"ג יג). לדעת ר' ינאי כתב משה רבינו י"ג תורות, י"ב לשנים עשר שבטים ואחת הניח בארון, שאם יבקש אחד לזייף דבר שיהיו מוצאין אותה שבארון (דב"ר פ"ט ד). שלשה ספרים מצאו בעזרה: ספר מעונה וספר זעטוטי וספר היא, באחד מצאו כתוב (דברים לג) מעון אלהי קדם ובשנים כתיב מעונה אלהי קדם וקיימו שנים ובטלו אחד וכו' (ירוש' תענית פ"ד, סופרים פ"ו ד). א"ר יוחנן מגיהי ספרים שבירושלם היו נוטלין שכרם מתרומת הלשכה (כתובות קו.). ע"ע הגהה.

מסחר: והישר בעיניו תעשה (שמות טו) זה משא מתן, מלמד שכל מי שנושא ונותן באמונה ורוח הבריות נוחה הימנו מעלין עליו כאילו קיים את כל התורה כולה (מכילתא פ' בשלח). טוב מלא כף נחת וגו' טוב מי שיש לו עשרה זהובים ונושא ונותן ומתפרנס בהם, ממי שהוא נוטל ממון של אחרים והפסידו ומאבדו. מתלא אמר לא מסתייע מובד דידיה אלא דאוחרין מובד, דידיה ודלא דידיה, ורעות רוח דיהוי מתקרי פרגמטוטא [סוחר] (קהלת רבה פ"ד). משא ומתן סייעתא הוא מן שמיא (מגילה ו:). דרך התגרין מראין את הפסולת תחלה ואח"כ מראין את השבח (במד"ר פט"ז). המוכר אומר לא [אמכור החפץ] פחות מסלע [ארבעה דינרין] והלוקח אומר איני נותן יותר מחצי סלע, שניהם רוצים בשלשה דינרין (ב"מ פז.). מאה זוזי בעסקא כל יומא בשרא וחמרא, קיז) מאה זוזי בארעא מילחא וחפורה (יבמות סג:). זבן וזבין קיח) תגרא איקרי? (ב"מ מ:). זבנית קנית, קיט) זבין אוביד (שם נא:). אדם מוכר חפץ לחבירו מוכר עצב ולוקח שמח (ברכות ח.). הא זבינא והא מזבנא, קכ) הא פרגמטיא והא פרנמטוטא (פסיקתא רבתי פכ"א). קבא מארעא קכא) ולא כורא מאגרא (פסחים קיג.). אמר להו אי נייפת איתנופי, קכב) הפוכי בעיסקא טב מינך (יבמות סג.). עסקא רבה דנפיש רווחא—עסקא זוטא דזוטר זיונא [אחריות] (כתובות סו:). כתוב אפנקסי: דין עסק ביש (ב"ק צט:). לא יתלה עיניו על המקח בשעה שאין לו דמים, שהוא אונאת דברים, וכל דבר המסור ללב נאמר בו ויראת מאלהיך (ב"מ נח:). ר' יהודה אומר לא יחלק החנוני קליות ואגוזין לתינוקות מפני שהוא מרגילן לבא אצלו קכג) ולא יפחת את השער. וחכמים אומרים זכור לטוב! (משנה ב"מ ס.) וטעמא דרבנן דמותר, דאמר ליה אנא מפליגנא אמגוזי ואת פליג שיוסקי [תמרים] ומשום דקא מרווח לתרעא (שם).

[תורה ומסחר] רבן גמליאל ב"ר יהודה הנשיא אומר יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ שיגיעת שניהם משכחת עון, וכל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטלה וגוררת עון (אבות פ"ב). ר"מ אומר הוי ממעט בעסק ועסוק בתורה וכו' ואם בטלת מן התורה יש לך בטלים הרבה כנגדך (אבות פ"ב).

קטו) אות כ"ף בגימטריא מאה. קטז) לא רצה לשים עליהם מס הממשלה לכן הזהירם שיטמינו את עצמם עד אשר יעבור הראש הממונה על מס המלך. קיז) בסכום כסף שווה יותר טוב לעסוק במסחר ולאכול בשר ויין מלעסוק בעבודת האדמה ולאכול ירק במלח. קיח) הקונה והמוכר בלי פסידא וריוח רק כדי שיקראהו בשם סוחר. קיט) מה שנקנית יהי לך ותרויח בזה, אבל מה שמכרת כבר אבדת, ודומה למאמר הבא אחריו. קכ) הנה הממכר והנה המוכר, הנה הסחורה והנה הסוחר, ר"ל כי שניהם שוים בערכם. קכא) טוב ללכת למקום קרוב להשתכר מעט, מלכת למקום רחוק להשתכר הרבה, קב הוא אחד מששים בסאה, וכור שלשים סאה. קכב) ראה אותם עוסקים בעבודת האדמה והיו מניפים עומרי התבואות, ואמר להם כי ירויחו יותר אם יעשו עסקים בסחורה. קכג) ומקפח

בני זבולון היו עוסקים בפרקמטיא והחזיקו בידי בני יששכר ללמוד תורה (ב"ר פע"ב). וא"ר יוחנן כל הנביאים לא נתנבאו אלא למשיא בתו לת"ח ולעושה פרקמטיא לת"ח (ברכות לד:). אילפא ור' יוחנן הוו גרסי באורייתא דחיקו להו מילתא [עניות] טובא, אמרי ניקום וניזיל ונעביד עסקא ונקיים בנפשין אפס כי לא יהיה בך אביון וכו' ר"י חזר ולמד ומינוהו ראש ישיבה ונתעשר וכו' אך גם אילפא למד הרבה בעת שעסק בעיסקא (תענית כא.). ר' ספרא שבק אבוה זוזי ושקלינהו עבד בהו עיסקא (ב"ב קמד.). דרשו לא מעבר לים היא, התורה לא תמצא לא בסחרנים ולא בתגרים (עירובין נה.). ע"ע פרנסה.

מסיג גבול: לא תסיג גבול רעך אשר גבלו ראשונים בנחלתך אשר תנחל בארץ (דברים יט), מלמד שכל העוקר תחומו של חבירו עובר בשני לאוין (ספרי). ונאמר ארור מסיג גבול רעהו (דברים כז), להיורד לאומנות חבירו או למחייתו, ועני המתהפך בחררה [באיזה עסק] ובא אחר ולקחה ממנו נקרא רשע (קידושין נט.). קפוח פרנסה שוה לקפוח נפשות, שנאמר בשאול שהמית הגבעונים אע"פ שלא המיתם, אלא מתוך שהרג נוב עיר הכהנים שהיו מספיקין להם מים ומזון, מעלה עליו הכתוב כאילו הרגן (יבמות עח:). לא יחלק חנוני קליות ואגוזין לתינוקות מפני שמרגילן לבוא אצלנו [ועי"ז יורד לאומנות חבירו] (ב"ב כא:). מי שאינו מניח עניים ללקוט על זה נאמר אל תסיג גבול עולם (פאה פ"ה). המניח את הכלכלה תחת הגפן ע"ז נאמר אל תסיג גבול עולם (שם פ"ז). לא כדין אלפן רבי אל תסיג גבול עולם (שקלים ט.). ע"ע לפנים משורת הדין.

מסיח לפי תומו: גוי שהיה מתכוין להעיד [בעדות אשה שמת בעלה] אין עדותו עדות, ובמסיח לפי תומו מהימן (יבמות קכא:). כל מסיח לפי תומו הימוני מהימני ליה, הני מילי במלתא דלא שייכי בה, אבל במלתא דשייכי בה עבדי לאחזוקי שיקרייהו (גיטין כח:). אשה וקטן מסיחים לפי תומם וכו' מעשה בא לפני רבי בתינוק אחד שהיה מסיח לפי תומו וכו' והשיאה רבי על פיו לכהונה (ב"ק קיד:). דאגה בלב איש ישיחנה (משלי יב), חד אמר יסיחנה מדעתו, וחד אמר יסיחנה לאחרים (יומא עה.). ע"ע עדות.

מסייע: מסייע אין בו ממש (שבת צג.). מסייע קכד) יש בו ממש (מכות כ.). ענש הכתוב את הנטפל לעוברי עבירה כעוברי עבירה, על אחת כו"כ שישלם שכר את הנטפל לעושה מצוה כעושה מצוה (סנהדרין ט.). ע"ע השתתפות.

מסירות: ע' מלשינות

מסירת נפש: כל מצוה שמסרו ישראל עצמן עליה למיתה, עדיין היא מוחזקת בידם (שבת קל.). כל דבר שב"ד נותנין נפשם עליו הוא מתקיים (ירוש' כתובות ספ"ח). כל המוסר עצמו על מנת שיעשו לו נס אין עושין לו נס (ספרא ויקרא כב—לב). הריני מוטל לפניכם כאבן שאין לה הופכים (סנהדרין יד.). ע"ע נשמה; קדוש השם.

מסכתא: אמונת עתך זה סדר זרעים וכו' (שבת לא.). א"ל ר' חייא לרב, בר פחתי! לא אמינא לך כי קאי רבי בהא מסכתא לא תשייליה במסכתא אחריתי, דילמא לאו אדעתיה (שם ג:). בשני דרב יהודה כולי תנויי בנזיקין הוה, ואנן קא מתנינן שיתא סדרי (ברכות כ.). אשכחינהו דפתח להו במסכתא (סנהדרין מט.). אוקמינתון מסכתא פלן קכה) ומסכתא פלן? (הוריות י:). ששואלין אותו בדבר הלכה אפילו במסכת כלה ואומרה (שבת קיד.). כי חזינא צורבא מרבנן דשלים מסכתא עבידנא יומא טבא לרבנן (שם קיח.). ששים המה מלכות אלו ששים קכו) מסכתות (במד"ר פי"ח כא). ע"ע גמרא; משנה; תלמוד.

מסעות: אלה מסעי, משל למלך שהיה בנו חולה, הוליכו למקום אחד לרפאותו, כשחזרו התחיל אביו מונה כל המסעות ואומר: כאן ישננו כאן הוקרנו, כאן חששת בראשך וכו'. כך אמר לו הקב"ה למשה מנה להם כל המקומות היכן הכעיסוני וכו' במד"ר פכ"ג). עשר מסעות נסע סנחריב באותו היום (סנהדרין צד:). עשר מסעות נסעה שכינה (ר"ה לא.).

מספר: ע' מנין

מעות: ע' ממון

מעט והרבה: נאמר בעולת בהמה אשה ריח ניחוח (ויקרא א), ונאמר בעולת העוף אשה ריח ניחוח (שם ב), מלמד ש חד המרבה ואחד הממעיט, ובלבד שיכוין את לבו לאביו שבשמים (שבועות טו.). הצדיקים אומרים מעט ועושים הרבה, כאברהם

פרנסת חנוונים אחרים ולא ימכור פחות משער השוק מפני הטעם הזה, אבל לדעת החכמים היו עושה טובה לקונים שמוכר בזול ותבוא עליו ברכה. קכד) כן בתורת המשפטים של או"ה יש חילוק בין מסייע (accessary) בשעת המעשה או לאחר המעשה. קכה) כלומר יש לכם מסכתא סדורה בפיכם? קכו) ולכן נקרא ש"ס = ששים מסכתות וחשבו השלש בבות למסכתא אחת וסנהדרין ומכות

שנאמר ואקחה פת לחם ואח"כ נאמר מהרי ועשי עוגות ואל הבקר רץ אברהם, ורשעים אומרים הרבה ואפילו מעט אין עושים, בלק אמר כי כבד אכבדך מאד וגו', וכשבא לא שינר לו אלא בקר וצאן, התחיל בלעם חורק שיניו עליו, שהיתה נפשו רחבה (במד"ר פ"כ). אם עשית לחברך טובה הרבה יהא בעיניך מעט, ואם עשה לך חברך טובה מעט יהא בעיניך הרבה (אדר"נ פמ"א). איש איש כי תשטה אשתו וגו'. הרבה פורשין לים ורובם חוזרין, יחידים הם שהולכין ולא חוזרין. כך הרבה נוטלין נשים, רובן מצליחים ויחידים נכשלים, וחוטא אחד ילכד בה (במד"ר פ"ט). מעט במקום קרוב טוב מהרבה במקום רחוק (פסחים קנ.). טבא חדא פלפלתא קכז) חריפתא ממלא צני דקרי (יומא פה:). מתלא אמר טבא חדא ציפרא כפותא מן מאה פרחין (קהלת רבה פ"ד). בוצינא קכח) טב מקרי (כתובות פנ:). פסחא כזיתא קכט) והלילא מתבר אגרייא (ירוש' (פסחים פ"ז יב). כזיתא פסחא והלילא פקע איגרא (פסחים פה:). כזנב הלטאה (פסחים ג.). הוציא הרבה ואכל קמעא (ב"מ לט). החזיק מועט את המרובה (ב"ר פ"ה). רוב בנינו ורוב מנינו (אהלות פ"ב א). רוב בעילות אחר הבעל (סוטה כז.). רוב נוים פרוצין בעריות הן (כתובות יג:). רוב ליסטים ישראל (ביצה טו.). רוב עצים להסקה ניתנו (נדרים סב:). רובו ככולו (הוריות ג:). רוב גוססין למיתה (גיטין כח.). רוב חולים לחיים (שם). בתר רובא אזלינן באיסורא ולא בממונא (יבמות כה.). אין רבוי אחר רבוי אלא למעט (ב"ק מה.). ע"ע חסר ומלא.

מעיין: ויסכרו מעינות תהום, שלשה נשתיירו (סנהדרין קח.). נשתיירו מהמבול אותן מעיינות שיש בהם צורך לרבים כגון חמי טבריא ואבלונים ומערת פמיים (ב"ר פל"ג ה). מיא דדיומסת קפחו עשרת השבטים מישראל קל). ר"א בן ערך איקלע להתם אימשך בתרייהו איקר תלמודיה וכו' א"ר יהודה אמר רב כל ימיה של דיומסת [ימי רפואתה] עשרים ואחד יום ועצרת מן המנין (שבת קמז.). ביום מעינות צוננין ובלילה רותחין (פסחים צד:). מעיין היוצא מבית קדשי הקדשים בתחלה דומה לקרני חגבים וכו' מים מפכין ויוצאין מתחת מפתן הבית (יומא עז:). איברא ליה חרובא ועינא דמיא (שבת לג.). ע"ע באר; מים.

מעלות: רבי פנחס בן יאיר אמר זריזות מביאה לידי נקיות, נקיות מביאה לידי טהרה, טהרה מביאה לידי קדושה, קדושה מביאה לידי ענוה, ענוה מביאה לידי יראת שמים, ויראת שמים מביאה לידי חסידות, חסידות מביאה לידי רוה"ק, רוה"ק מביאה לידי תחיית המתים, תחיית המתים מביאה לידי אליהו זכור לטוב וכו' (שקלים פ"ג ה). אין עולה לגדולה אא"כ מוחלין לו עוונותיו (סנהדרין ד.). ת"ח המתחדין זה לזה עולין לגדולה (שבת סג.). תרתי למעליותא, תרתי לגריעותא (ב"ק צט:). אנן אחתינן ליה ואנן מסקינן ליה (כתובות כו:). ע"ע ירידה ועליה.

מעמדות: נביאים הראשונים התקינו כ"ד משמרות ועל כל משמר ומשמר היה מעמד בירושלם של כהנים של לוים ושל ישראלים. הגיע זמן המשמר לעלות כהנים ולוים עולים לירושלם וישראל שבאותו משמר מתכנסים לעריהם ואומרים במעשה בראשית ביום הראשון וכו' ומה טעם תקנו מעמדות? לפי שנאמר צו אל בני ישראל ואמרת אליהם את קרבני לחמי וגו' (במדבר כח), והיאך קרבנו של אדם קרב והוא אינו עומד על גביו? לכן התקינו המעמדות וכו'. א"ר אסי אלמלא מעמדות לא נתקיימה שמים וארץ שנאמר ויאמר אדני ה' במה אדע כי אירשנה, אמר אברהם, רבש"ע! שמא ישראל חוטאין לפניך אתה עושה להם כדור המבול וכדור הפלגה? אמר לו לאו, אמר לפניו רבש"ע הודיעני במה אירשנה? א"ל קחה לי עגלה משולשת וגו' אמר לפניו רבש"ע תינח בזמן שביהמ"ק קיים, כשאין ביהמ"ק קיים מה תהא עליהם? א"ל כבר תקנתי קלא) להם סדר קרבנות (תענית כז: מגילה לא:). ע"ע תפלה.

מענה: שלשה שאלו כהוגן לשנים השיבום כהוגן לאחד השיבוהו שלא כהוגן, ואלו הן: אליעזר עבד אברהם, שאול בן קיש, ויפתח הגלעדי (תענית ד.). אל תהי נבהל להשיב, ותהא מחשב דברים בענין, ואומר על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון (ד"א זוטא פ"ב). כתיב אל תען, וכתיב ענה כסיל כאולתו? לא קשיא הא בדברי תורה, הא במילי דעלמא (שבת ל:). איוב בסערה חרף ובסערה השיבוהו (ב"ב טז.). אנן מה נענה בתרך? (ברכות לא:). זה הוא קל וחומר שאין עליו תשובה (ב"מ צה.). א"ל יבולנא לשנויי לך וכו' מיהו שינויא דחיקא לא משנינן לך (ב"ק

לאחת. קכז) יותר טוב גרגיר אחד של פלפל חריף מסל מלא קשואים. קכח) דלעת קטנה היום טוב מדלעת גדולה לאחר זמן, כי לא ידע מה יולד יום. קכט) חבורות גדולות היו נמנין עד שלא היה מגיע לכל אחד אלא כזית מן הפסח, והלילא המולת ההמון היה דומה כאילו היה מתבקעין הגגות (רש"י). קל) שהיה בעלי הנאה ועסוקים בכך ולא היו עוסקים בתורה ויצאו לתרבות רעה (רש"י) והיה להם עונה מיוחדת (season) לשתות או לרחוץ במים החמים, ואמרו שם כי קרקעתה של דיומסת היתה מעמלת ומרפא, כמו מרחצאות של עפר (moor baths). קלא) וע"פ הדברים האלה נתקן סדר המעמדות

קו.). שתי תשובות בדבר, חדא — ועוד (קידושין ה:). ואם לחשך אדם לומר קלב) וכו' אמור לו וכו' (גיטין כג:). קרית לחברך ולא ענך, גודא רבה קלג) שדי ביה (ב"ק צב:). ע"ע שאלה ותשובה.

מערת המכפלה: רב ושמואל נחלקו, חד אמר שני בתים זה לפנים מזה וחד אמר בית ועלייה על גביו וכו' מאי מכפלה שכפולה בזוגות וכו' שנקברו שם אדם וחוה אברהם ושרה יצחק ורבקה יעקב ולאה (עירובין נג.). מה עשה יעקב? כיון שהעביר בניו וצאניו לא"י עמד ומכר כל מה שהביא בידו מחו"ל ועשאו כריות של זהב, אמר לעשו יש לך חלק עמי במערת המכפלה, ומה אתה מבקש ליקח כריות אלו של זהב או לחלוק עמי? התחיל עשו ואמר מה אני מבקש מן המערה הזו? — זהב אני מבקש! ומניין שמכר יעקב כל מה שהביא מחו"ל ונטלו עשו? שכן יוסף אמר אבי השביעני לאמר הנה אנכי מת, בקברי אשר כריתי לי (תנחומא הישן וישלח יא). סדורא דלהון היך שכבי: נשיין לגבי נשיין ודכורין לגבי דכורין, אדם ברישא חוה סמוך ליה, שרה לגבי חוה, אברהם סמוך לשרה, יצחק סמוך לאברהם, רבקה סמוך ליצחק לאה סמוך לרבקה, יעקב סמוך ללאה (זהר שלח קסד.). מערת המכפלה היתה ביבוס, וכאשר עשה אברהם סעודה למלאכים ורצה ליקח את בן הבקר (בראשית יח) ברח ממנו ונכנס למערת המכפלה, רץ אברהם אחריו ומצא שם אדם וחוה שוכבים על המטות וישנים ונרות דולקים עליהם, וריח טוב עליהם כריח נחוח, לפיכך חמד את המערה לאחוזת קבר, ורצה לקנותה מבני יבוס בכסף הרבה ולא קבלו ממנו, עד שנשבע להם שבני ישראל לא יקחו את יבוס כ"א ברצונם של היבוסים ואח"כ מכרו לו את המערה. ועשו גלולים של נחשת וכתבו עליהם שבועת אברהם. וכשבאו ישראל לארץ לא היו יכולין לכבוש את יבוס מפני שבועת אברהם שהיתה חרותה על הגלולים, אז עלה יואב בן צרויה וקנה את עיר היבוסי מהם ברצונם הטוב והסיר את הגלולים משם (פרקי דר"א פל"ו). רשב"י ובנו אליעזר ישבו במערה י"ג שנים ולמדו תורה והתפרנסו בחרובין ומים (שבת לג:). ר"ל מציין מערתא כי מטי למערתיה דר"א וכו' (ב"מ פה:). ע"ע בית הקברות.

מעשה: וכבר היו רבי טרפון וזקנים מסובין בעלית בית נתזה בלוד, נשאלה שאילה זו בפניהם: תלמוד גדול או מעשה גדול? נענה ר' טרפון ואמר מעשה גדול, נענה ר"ע ואמר לימוד גדול, נענה כולם ואמרו לימוד גדול שהלימוד מביא לידי מעשה (קידושין מ:). אמור מעט ועשה הרבה (אבות פ"א). לא המדרש עיקר אלא המעשה (שם). בדאורייתא מותבינן תיובתא והדר עבדינן מעשה, בדרבנן עבדינן מעשה והדר מותבינן תיובתא (עירובין סז:). אין משיבין לאחר קלד) מעשה (ר"ה כט:). נמצא האומר בפיו חמור מן העושה מעשה (ערכין טו.). מעשה רב (ב"ב קל.). אומרים לו המתן עד שיעשה אחיך מעשה (יבמות יח:). א"ל אימא לי איזי גופא דעובדא היכי הוה? (כתובות סט:). והא מעשים בכל יום וכו'? (ב"ק צה:). אדם עושה בידיו והקב"ה מברך מעשה ידיו (מדרש תהלים קלו). אדם צריך לעמול בשתי ידיו והקב"ה שולח את ברכתו (תנחומא ויצא יג) עקימת שפתיו הוי מעשה (סנהדרין סה.). המעשה תלוי בתלמוד ואין תלמוד תלוי במעשה (ספרי, עקב מא). ע"ע מלאכה.

מעשה בראשית: עשרה דברים נבראו בערב שבת בין השמשות [במעשה בראשית] ואלו הן: פי הארץ, פי הבאר, פי האתון, הקשת, המן, המטה, השמיר, הכתב, והמכתב, והלוחות (אבות פ"ה ט). כל מעשי בראשית בקומתן נבראו לדעתן נבראו בצביונם נבראו (חולין ס.). אף צבת בצבת עשויה (אבות פ"ה). בצלאל ידע לצרף אותיות שנבראו בהן שמים וארץ (ברכות נה.). מעשה בר' יהושע בן חנניה שהיה עומד על גב מעלה בהר הבית וראהו בן זומא ולא עמד מלפניו, א"ל מאין ולאין בן זומא? אמר לו צופה הייתי בין מים העליונים למים התחתונים ואין בין זה לזה אלא שלש אצבעות בלבד, שנאמר ורוח אלהים מרחפת על פני המים, כיונה שמרחפת על בניה ואינה נוגעת. אמר להן ר' יהושע לתלמידיו עדיין בן זומא מבחוץ (חגיגה טו.). מעשה בראשית נקרא ומתרגם ולא חיישינן דלמא אתי לשיולי מה למעלה ומה למטה מה לפנים ומה לאחור (מגילה כה:). ע"ע בריאה.

מעשה מרכבה: אין דורשין בעריות בשלשה ולא במעשה בראשית בשנים [אחד והוא] ולא במרכבה ביחיד, אלא א"כ היה חכם ומבין מדעתו (חגיגה יא:). אמר רב אחא בר יעקב עוד רקיע אחד יש למעלה מראשי החיות דכתיב ודמות על ראשי החיה רקיע כעין הקרח הנורא (יחזקאל א), עד כאן יש לך רשות לדבר מכאן ואילך אין לך רשות לדבר שכן כתוב בספר בן סירא במופלא ממך אל תדרוש ובמכוסה ממך אל תחקור, במה שהורשית התבונן, אין לך עסק בנסתרות (שם יג.). עד היכן מעשה

המסודרים בסדור רב עמרם גאון וחק לישראל. קלב) אם יאמר לך אדם בחשאי באזנך כך וכך, תן לו תשובה נכונה. קלג) תקח מחיצה גדולה והשלך עליו, כלומר תענש אותו כפי יכולתך כי לא נהג עמך כשורה. קלד) כמו בלשון

מרכבה? רבי אומר עד „וארא" בתרא (ביחזקאל א), ר' יצחק אמר עד החשמל. ההוא ינוקא דדרש בחשמל ונפק נורא ואכלתיה—דלא מטי זימנא (חגיגה שם). חש—מל מלאכים עתים חשים ועתים ממללות, בשעה שהדבור יוצא מפי הקב"ה (שם יג:). א"ל ר' יוחנן לר"א תא אגמרך במעשה מרכבה, א"ל לא קשאי (שם יג.). מעשה בריב"ז שהיה רוכב על החמור והיה מחמר בדרך ור"א בן ערך מחמר אחריו, א"ל רבי! שנה לי פרק אחד במעשה מרכבה וכו' מיד ירד ריב"ז מעל החמור ונתעטף וישב על האבן תחת הזית, א"ל רבי מפני מה ירדת מעל החמור? אמר אפשר אתה דורש במעשה מרכבה ושכינה עמנו ומלאכי השרת מלוין אותנו ואני ארכב על החמור?! מיד פתח ראב"ע במעשה מרכבה ודרש, וירדה אש מן השמים וסיבבה כל האילנות שבשדה. פתחו כולן ואמרו שירה וכו'. נענה מלאך ה' מן האש ואמר הן הן מעשה מרכבה וכו'. פתח ר' יהושע ודרש במעשה מרכבה, ואותו היום תקופת תמוז היה, נתקשרו שמים בעבים ונראה כמין קשת בענן, והיו מלאכי השרת מתקבצין ובאין לשמוע, כבני אדם שמתקבצין ובאין לראות במזמוטי [שחוק] חתן וכלה (שם יד:). ארבעה נכנסו לפרדס וכו' אמר להם ר"ע כשאתם מגיעין אצל אבני שיש טהור אל תאמרו מים מים וכו' בן עזאי הציץ ונפגע וכו' (שם). ההוא בר גלילא דאיקלע לבבל, אמרו ליה קום דרוש לנו במעשה מרכבה, אמר להו אדרוש לכו כדדרש רבי נחמיה לחבריה, נפקא ערעיתא מן כותל ומחתיה באנדיפי [פרחתו] ומית, אמרו ליה מן דיליה דא ליה [הוא מתחייב בנפשו] וכו' (שבת פ:). המרכבה קורין אותה ברבים וכו' הרבה דרשו במרכבה ולא ראו אותה מימיהם (תוספתא מגילה פ"ד). כשנפטר אליהו מאלישע במרכבה היו עסוקים (ירוש' ברכות פ"ה). בעת מתן תורה ירדו עם הקב"ה כ"ב אלף מרכבות וכל מרכבה ומרכבה כמראה שראה יחזקאל (פסיקתא רבתי פ' החדש). א"ר אבין ארבעה מיני גאים נבראו בעולם: גאה שבבריות אדם, גאה שבעופות נשר, גאה שבבהמות שור, גאה שבחיות ארי, וכולן נטלו מלכות ונתנה להם גדולה והם קביעות תחת המרכבה של הקב"ה, שנאמר ודמות פניהם פני אדם ופני אריה ופני שור ופני נשר (יחזקאל א), וכ"כ למה שלא יתגאו בעולם וידעו שיש מלכות שמים עליהם וע"ז נאמר (קהלת ה) כי גבוה מעל גבוה שומר וגבוהים עליהם (שמ"ר פכ"ג). ע"ע סוד.

מעשיות: מעשה במתיא בר חרש שניסו יצר הרע וסימא את עיניו שלא יכשל בו (תנחומא הישן חקת הוספה א). מעשה באשה אחת שהיתה בוכה ומתאוננת על קבר בעלה והיה שם אדם אחד שהיה שומר תלוי אחד אשר צוה לו המלך לשמרו, ובא אצל האשה ופיתה אותה ושמעה לו, וכשחזר אצל התלוי לא מצאו, והיה מצטער מאד מפחד המלך, אמרה לו האשה, אל תירא קח בעלי מקברו ותלהו במקומו, ואפיקתהו לבעלה ותלהו (קידושין פ: תוס' ד"ה כי). מעשה באדם אחד (מנחות מד.). מעשה באשה אחת (סנהדרין קד:). מעשה בחסיד אחד (שבת קנ:). מעשה נסים הוא (תענית כד.). מעשה רב (שבת כא.). מעשה שהיה כך היה (קידושין עו.).

מעשים טובים: כל שמעשיו מרובין מחכמתו חכמתו מתקיימת, וכל שחכמתו מרובה ממעשיו אין חכמתו מתקיימת (אבות פ"ג). כל שחכמתו מרובה ממעשיו למה הוא דומה? לאילן שענפיו מרובין ושרשיו מועטין והרוח באה ועוקרתו והופכתו על פניו, שנאמר והיה כערער בערבה ולא יראה כי יבא טוב ושכן חררים במדבר בארץ מלחה ולא תשב, אבל כל שמעשיו מרובין מחכמתו למה"ד? לאילן שענפיו מועטין ושרשיו מרובין, שאפילו כל הרוחות שבעולם באות ונושבות בו אין מזיזין אותו ממקומו, שנאמר (ירמיה יז) והיה כעץ שתול על מים ועל יובל ישלח שרשיו ולא יראה כי יבא חום והיה עלהו רענן וגו' (אבות שם). אלישע בן אבויה אומר אדם שיש בו מעשים טובים ולמד תורה הרבה למה הוא דומה? לאדם שבונה אבנים מלמטה ואח"כ לבנים, אפילו באים מים הרבה ועומדים בצידן אין מחין אותן ממקומן, ואדם שאין בו מעשים טובים ולמד תורה למה הוא דומה? לאדם שבונה לבנים תחלה ואח"כ אבנים אפילו באים מים קימעא מיד הופכין אותן (אבות דר"נ פכ"ד). אדם שאין בו מעשים טובים ולמד תורה הרבה דומה לסוס שאין לו רסן לבלום כיון שאדם רוצה לרוכבו זורקו בבת אחת (שם). פרקליטין של אדם תשובה ומעש"ט וכו'. ארבעה דברים צריכין חיזוק מעשים טובים וכו' (ברכות לב:). תכלית חכמה תשובה ומעשים טובים לעושיהם, לעושים לשמה (ברכות יז.). אין לך גדול במעש"ט יותר ממשה (ברכות לב:). במעשים טובים מי גדול ממני וכו' (ב"מ פד:). עד כאן לדברי תורה מכאן ואילך למעשים טובים (שבת סג.). אין דעובדין בישין למריהון קשיין; אין דעוליתא מרירן (קלה) בסימא חמיעא (איכה רבתי נו:). נאים הדברים כשהם יוצאים מפי עושיהם (תוספתא יבמות סוף פ"ח). בשעת פטירת עקביא בן מהללאל אמר לו בנו: אבא פקוד עלי חבירך, אמר לו איני מפקיד. א"ל שמא עולה מצאת בי? א"ל לאו, מעשיך יקרבוך ומעשיך ירחקוך (עדיות פ"ה ז). כל מעשיך יהיו לשם שמים

דיפלומטית fait accompli. קלה) אם המעשים רעים הם קשים לבעליהם, אם העלים מרורין החומץ הנעשה מהם

(אבות פ"ב). א"ר אבהו כל המעשה את חבירו לדבר מצוה מעלה עליו הכתוב כאילו עשאה, שנאמר ומטך אשר הכית בו את היאור (שמות יז), וכי משה הכהו והלא אהרן הכהו? אלא לומר לך כל המעשה את חבירו לדבר מצוה כאילו הוא עשאה (סנהדרין צט:). אומרים לנהר פרת קלו) למה אין קולך הולך? אמר להם איני צריך מעשי מודיעים אותי, אדם נוטע בי [על צדי] נטיעה והיא עושה לשלשים יום, זורע בי ירק והיא עומד לשלשה ימים. אומרים לחדקל למה קולך הו־ך? אמר להם הלואי יהיה נשמע קולי ונראה וכו' (ב"ר פט"ז). ע"ע מדות טובות.

מעשר: בזכות שלשה דברים נברא העולם בזכות חלה ובזכות מעשרות ובזכות בכורים, היך דאת אמר ראשית דגנך וגו' (ב"ר פ"א). מעשרות סייג לעושר (אבות פ"ג). כתיב עשר תעשר, עשר בשביל שתתעשר (תענית ט.). שלשה דברים עשו ב"ד של מטה והסכימו ב"ד של מעלה, קלז) הבאת מעשר אל בית האוצר (מלאכי ג) וכו' (מכות כג:). אמר ר' יהודה בר אילעאי דורות הראשונים היו מכניסין פירותיהן דרך טרקסין [דרך כבושה] כדי לחייבם במעשר, ודורות אחרונים מכניסין פירותיהן דרך גגות וקרפיפות כדי לפטרם מן המעשר (ברכות לה:). תריסר אלפי עגלי היה מעשר ראב"ע כל שנה (שבת נד.). הקב"ה מכריז על עשיר המעשר בצנעא (פסחים קיג.). מעשר עני נותנין לאשה תחלה משום זילותא (יבמות ק.). לך ה' הצדקה ולנו בשת הפנים (דניאל ט), בנוהג שבעולם אדם נותן שדהו לאריסות והוא נותן זרע ונותן פעולה והוא חולק עמו בשוה, אבל הקב"ה ישתבח שמו ויתעלה זכרו אינו כן, אלא העולם וכל אשר לו שלו, כד"א לה' העולם ומלואה (תהלים נד) והוא משמרה ועושה כל דבר, ואינו מבקש ממנו אלא אחד מעשרה מעשר, אחד מחמשים תרומה (שמ"ר פמ"א). מעשה באחד שהיה מוציא מעשרותיו כראוי, והיה לו שדה אחת והיתה עושה אלף מדות ומוציא ממנה מאה מדות למעשר, ומן המותר היה מתפרנס הוא ובני ביתו. בשעת פטירתו צוה לבנו להזהר במעשר, שנה ראשונה הוציא מעשר מאה מדות כראוי, שנה שניה נכנסה בו עין רעה, פיחת עשרה מדות ופחתה השדה מאה מדות, וכן שלישית וכן רביעית וכן חמישית, עד שהוציאה השדה מאה מדות, ועמדה על מעשרותיה. כיון שראו קרוביו כן עמדו ולבשו לבנים ונתעטפו לבנים ונכנסו אצלו, אמר להן לא באתם אלא לשמוח עלי, אמרו לו חס ושלום, אלא לשעבר היית בעל הבית והקב"ה כהן, ועכשיו נעשית כהן והקב"ה הוא בעה"ב, קלח) וע"ז נאמר (משלי כח) נבהל להון איש רע עין ולא ידע כי חוסר יבואנו (שמ"ר פל"א). חמרתיה דרבי פנחס בן יאיר יהבו ליה תלמידיו קמח שעורין, ולא אכ"ת, אמר להון מתקנין אינון [הלקחתם מהן תרומה?] א"ל אין, אמר להם ארומתין דמאי? אמרו ליה לא כדין אלפינן הנותן זרע לבהמה פטור מן הדמאי? אמר מה נעביד ליה דהיא מחמרא על נפשה! ארימי דמאי ואכלת (שבת קיב. שקלים פ"ה א). היו מחמירין עליהם לפרוש מעשר גם מרבית ומפרקמטיא וכל שאר רווחים קלט) כי דרשו „את כל" לרבות כל הכנסה (ספרי, מובא בתוס' תענית ט.). כותי אחד שאל את ר"מ אמר לו אין אתם אומרים יעקב אמיתי דכתיב תתן אמת ליעקב (מיכה ז)? אמר לו הן, א"ל ולא כך אמר וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך, אמר לו הן, א"ל הפריש שבטו של לוי אחד מעשרה למה לא הפריש אחד מעשרה לשנים שבטים אחרים? א"ל וכי י"ב הן והלא י"ד הן שנאמר אפרים ומנשה כראובן ושמעון יהיו לי? א"ל כל שכן אוסיפת מיא אוסיפת קמחא. א"ל אין את מודה לי שהן ארבע אמהות? א"ל הן, א"ל צא מהן ארבעה בכורות לארבע אמהות, הבכור קדש ואין קדש מוציא קדש [ונשארו עשרה], א"ל אשריך ואשרי אומתך שאת שרוי בתוכה (ב"ר פ"ע). ע"ע תרומה.

מפלה: ויפל ה' תרדמה על אדם, ר' לוי אמר תחלת מפלה שינה, דמך ליה ולא לעי באורייתא ולא עביד עבידתא (ב"ר פי"ז). אין הקב"ה שמח במפלתן של רשעים (מגילה י:). מפלת הרשעים אינה שמחה לפני המקום (ירוש' סנהדרין סוף פ"ז). מפלתה של תרמוד (איכה רבתי פ' בלע). יבואו בני הנשוקה קמ) ויפלו ביד בני הדבוקה (סוטה מב:). ע"ע נצחון.

מפקיעי שערים: שוכרי פירות מלוי ברבית ומקטיני איפה ומפקיעי שערים, קמא) עליהן הכתוב אומר: לאמר מתי יעבור החדש ונשבירה שבר והשבת ונפתחה בר להקטין איפה ולהגדיל שקל ולעוות מאזני מרמה (עמוס ח), וכתיב נשבע ה' בגאון יעקב אם אשכח לנצח כל מעשיהם (ב"ב צ:). מה ראו

הוא חריף, השכר לפי המעשים. קלו) הוא נהר גדול ומימיו פרין ורבין והולכין לאט, אך נהר חדקל שהוא קטן מימיו רועשים. קלז) אנשי כנסת הגדולה קנסו את הלוים במעשר מפני שלא עלו עם עזרא בבית השני. קלח) כי הוא לקח משדהו רק מעשר חלק עשירי ותשעה חלקים לקח ממנו הקב"ה בתור בעה"ב, כי אבד תשע מאות ונשאר לו רק מאה מדות. קלט) זה הוא מקור למעשר כספים שנוהגין בו הצנועין. קמ) ע"ד ותשק ערפה לחמותה ורות דבקה בה. קמא) הם המיקרים השער ומוסיפים על

לומר ברכת השנים בתשיעית [בשמונה עשרה]? א"ר אלכסנדרי כנגד מפקיעי שערים דכתיב שבור זרוע רשע (תהלים י) ודוד כי אמרה [בתהלים] בתשיעית (מגילה יז:). זורו רשעים מרחם (תהלים נח) נאמר על שבתאי אוצר פרי (יומא פג.). ע"ע מ ס ח ר.

מפתח: שלשה מפתחות בידו של הקב"ה שלא נמסרו ביד שליח, ואלו הן: מפתח של גשמים, מפתח של חיה [יולדת], ומפתח של תחיית המתים, במערבא אמרי אף מפתח של פרנסה (תענית ב.). א"ר יוחנן ארבעה מפתחות ביד הקב"ה ולא מסר אותן לבריה בעולם ואלו הן מפתח של גשמים ומפתח של כלכלה, ומפתח של קברות, ומפתח של עקרות, ובעת הצורך מסרן הקב"ה לצדיקים, מפתח של גשמים מסר לאליהו, מפתח של כלכלה מסר לנח, מפתח של קברות מסר ליחזקאל, ומפתח של עקרות מסר לאלישע (תנחומא הישן ויצא טז). משל לגזבר שמסרו לו מפתחות הפנימיות ומפתח החיצונית לא מסרו לו (שבת לא:). ר"א כל אקלידי [מפתחות] מסר לשמעיה לבר מדציבי [של עצים] (גיטין צו:). בקשו פרגמטיא בששים רבוא והיה מפתח מונח תחת מראשותיו של אביו (קידושין לא.). טרקיה לגלא קמב) ואבדיה למפתחיה (סנהדרין קיג.). אירכס ליה מפתח דבית המדרש (יבמות קיב:). נטל מפתחות של ביהמ"ק בידו ועלה לראש הגג ואמר רבש"ע הרי מפתחותיך מסורים לך (שקלים יא.). משאוי שלש מאות פרדות מפתחות גנזיו של קרח (פסחים קיט:). שלשלת שהמפתחות היו תלוין בה (מדות לד:). בשמת שמואל הקטן תלו מפתחו ופנקסו בארון (שמחות פ"ח).

מצבה: רמז לציון קברות מנין? ת"ל (יחזקאל לט) וראה עצם אדם ובנה אצלו ציון (מו"ק ה.). ר' נתן אומר מותר המת [הנשאר ממנו] בונין לו נפש [מצבה] על קברו (שקלים פ"ב ה). תאני רשב"ג אומר אין עושין נפשות לצדיקים דבריהן הן הן זכרונן (שם פ"ב ז). עשרה דברים קשין ללימוד וכו' וי"א אף הקורא כתב שעל גבי הקבר (הוריות יג:). ע"ע ק ב ו ר ה.

מצוה: דרש רבי שמלאי תרי"ג מצות נאמרו לו למשה, שס"ה לאוין כמנין ימות החמה, ורמ"ח עשה כנגד אבריו של אדם (מכות כג:). הלוחות היו בהן תרי"ג מצות כנגד אותיות מן אנכי עד קמג) אשר לרעך (במדבר רבה פי"ח). עשר מצות נצטוו ישראל במרה (סנהדרין נו:). בא עמוס והעמידן על אחת שנאמר (עמוס ה) כה אמר ה' לבית ישראל דרשוני וחיו, בא חבקוק והעמידן על אחת שנאמר (חבקוק ב) וצדיק באמונתו יחיה (מכות כד.). ר' יודן בשם רשב"י אמר שלש פרשיות הכתיב לנו משה רבינו בתורה, וכל אחת ואחת מהן יש בה ששים וששים מצות ואלו הן: פרשת פסחים, פרשת נזיקין, ופרשת קדושים. רבי לוי אמר שבעים שבעים, אמר רבי תנחומא ולא פליגי, מאן דעביד פרשת פסחים שבעים כלל עמה פרשת תפילין, מאן דעביד פרשת נזיקין שבעים כלל עמה פרשת שמיטה, ומאן דעביד פרשת קדושים שבעים כלל עמה פרשת עריות (ויק"ר פכ"ה). ואכרה לי בחמשה עשר כסף הרי ט"ו, בחומר שעורים הרי שלשים כור, ולתך שהוא ט"ו כור, אלו ששים מצות שכתב לנו משה בתורה בכל אחת משלש פרשיות, פסחים נזיקין וקדושים תהיו (פסיקתא רבתי פט"ו טז). ר' יהודה אומר שלש מצות נצטוו ישראל בכניסתן לארץ: להעמיד להם מלך ולהכרית זרעו של עמלק ולבנות להם בית הבחירה (סנהדרין כ:). עושה אלה לא ימוט לעולם (תהלים טו) כשהיה ר"ג מגיע למקרא הזה היה בוכה, אמר מאן דעביד להו לכולהו הוא דלא ימוט, הא חדא מינייהו ימוט? אמרו ליה מי כתיב עושה כל אלה? עושה אלה כתיב, אפילו חדא מינייהו (מכות כד.). כתיב לכן הרחיבה שאול נפשה ופערה פיה לבלי חוק (ישעיה ה), אמר ריש לקיש למי שמשייר אפילו חוק אחד [נידון בגיהנם]. א"ל ר' יוחנן לא ניחא למרייהו דאמרת להו הכי, קמד) אלא אפילו לא למד חוק אחד (סנהדרין קיא.).

[תכלית המצוה] וכי מאי איכפת ליה לקב"ה אם שוחט מן הצואר או מן העורף וכו' (ב"ר פמ"ד). וכי מה איכפת להקב"ה בין מי ששחט את הבהמה ואוכל או נוחר את הבהמה ואוכל? או מה איכפת לו אם אדם אוכל טהורות או נבלות? הא לא נתנו המצוות אלא לצרף בהן את הבריות (תנחומא שמיני ה). בא וראה כמה חביבות מצות על משה רבינו! שכל ישראל כולן נתעסקו בביזה והוא נתעסק במצות, שנאמר (משלי י) חכם לב יקח מצות (סוטה יג.). משל לאחד מושלך לתוך המים, הושיט הקברניט [מנהיג הספינה] את החבל ואמר לו תפוס חבל זה בידך ואל תניחהו, שאם תניחהו אין לך חיים. כך א"ל הקב"ה לישראל, כל זמן שאתם מדובקים במצות יש לכם חיים, שנאמר ואתם הדבקים בה' אלהיכם חיים כלכם היום (במד"ר פט"ז סוף). רצה הקב"ה לזכות את ישראל לפיכך הרבה להם תורה ומצות (סוף מכות). זריזין מקדימין למצות (פסחים ד.). מצוה שבאה לידך אל תחמיצנה והמתחיל במצוה אומרים לו גמור (מכילתא בא). כיון שהתחיל במצוה אומרים לו מרק (ירוש' פסחים פ"י ה). כל העושה דבר ולא גמרו ובא אחר וגמרו מעלה עליו הכתוב כאילו

הריוות יותר משיעור הגון (profiteers). קמב) סגר השער ואבד המפתח. קמג) שבע אותיות „אשר לרעך" הן להוסיף שבע מצות שנצטוו בני נח. קמד) אין הקב"ה רוצה שתהא

עשאו (סוטה יג:). א"ר לוי כל מי שמתחיל במצוה ואינו גומרה נקראת על שמו שגומרה, כיצד? משה התחיל במצוה שנטל עצמותיו של יוסף עמו שנאמר ויקח את עצמות יוסף עמו (שמות יג), ועי"י שלא הכניסן לא"י נקראת המצוה על שמן של ישראל שקברו אותן, שנאמר ואת עצמות יוסף אשר העלו בני ישראל ממצרים קברו בשכם, אשר העלה משה ממצרים אין כתיב כאן, אלא אשר העלו בני ישראל (דב"ר פ"ח). בן עזאי אומר הוי רץ למצוה קלה כבחמורה ובורח מן העבירה, שמצוה גוררת מצוה ועבירה גוררת עבירה (אבות פ"ד). העושה מצוה אחת קונה לו פרקליט אחד (שם). מצוה לשמוע דברי חכמים (יבמות כ.). חביבה מצוה בשעתה (פסחים קה:). העוסק במצוה פטור מן המצוה (ברכות יא.). ניחא ליה לאיניש דתיעבד מצוה בממוניה (ב"מ כט:). מצוה הבאה בעבירה אין יוצאין בה (סוכה ל.). ר' יונה אומר אין עבירה מצוה, קמה) ר' יוסי אומר אין מצוה עבירה, א"ר הילא אלה המצות (ויקרא כא) אם עשיתן כמצותן הן מצות ואם לאו אין מצות (ירוש' חלה פ"א). לא שביק אינש מצוה דרמיא עליה ועביד מצוה דלא רמיא עליה (קידושין סד:). כל שהויי מצוה לא משהינן (יבמות לט.). מצוה דגופיה עדיף (קידושין כט:). מצוה דרבים שאני (ברכות מז.). מצות אין צריכין כוונה (ר"ה כח:). מצוה לגבי חובה רשות (חולין קה.). מצוה קלה יש לי וסוכה שמה (ע"ז ג.). הואיל ואיתעבד ביה מצוה חדא נעבדי ביה מצוה אחריתי (ברכות לט:). אין עושין מצות קמו) חבילות חבילות (שם מט.). הידור מצוה עד שליש במצוה. במערבא אמרי עד שליש, קמז) מכאן ואילך של הקב"ה (ב"ק ט:). אין מצות מבטלות זו את זו (זבחים עט.). מצות בטלות לעתיד לבא [לאחר מיתה] (נדה סא:).

[שכר מצוה] מצות לאו ליהנות ניתנו (עירובין לא.). כל מצות עשה שמתן שכרה בצדה קמח) אין ב"ד של מטה מוזהרין עליה (חולין קי:). א"ר נתן אין לך כל מצוה קלה שכתובה בתורה שאין מתן שכרה בעוה"ז, ולעוה"ב אינו יודע כמה (מנחות מד.). טלטל הקב"ה מתן שכרן של עושי מצות כדי שיהו עושין אותן באמונה (ירוש' פאה פ"א א). לא גלה הקב"ה לישראל שכר מצותיה של תורה, שאילו גלה להם היו רואים איזו מצוה ששכרה מרובה ועושין אותה וזו ששכרה מועטת אין עושין אותה, ונמצאת תורה מקצתה בטלה (פסיקתא רבתי פכ"ג). אורח חיים פן תפלס נעו מעגלותיה לא תדע (משלי ה) שלא תהא נושא ונותן במצות ורואה איזו שכרה מרובה ואיזו שכרה מועטת. משל למה"ד למלך שהיה לו פרדס והכניס בו פועלים ולא גלה להם שכר נטיעותיו, כי אילו גלה להם היו הפיעלים רואים איזה נטיעה שכרה מרובה ונוטעין אותה, נמצאה מלאכת הפרדס מקצתה בטלה ומקצתה קיימת (תנחומא הישן עקב ג). מי הקדימוני ואישלם (איוב מא), א"ר תנחום ב"ר אבא מי שאין לו נכסים ועושה צדקה וגמ"ח, מי שאין לו בנים ונותן שכר סופרים ומשנים, מי שאין לו בית ועושה מזוזה וכו' אמר הקב"ה זה הקדימני וקיים מצותי עד שלא נתתי לו במה לקיימן, צריך אני לשלם לו שכר, ליתן לו ממון ובנים וכו' (במד"ר פי"ד). כל מצות שנתן הקב"ה לישראל נתן להם בפרהסיא חוץ משבת (ביצה טז.). אנן שלוחי מצוה אנן (סוכה י:). שלוחי מצוה אין נזקין (פסחים ח.). גדול מצווה ועושה ממי שאינו מצווה ועושה (קידושין לא.). נשים פטורות ממצות עשה שהזמן גרמא (ברכות כ.). סומא פטור מן המצות (קידושין לא.). כיון שמת אדם נעשה חפשי מן המצות (שבת ל.).

[ישראל ואו"ה] כפלח הרמון רקתך (שה"ש ז) אפילו ריקנין שבך מלאין מצות כרמון (סנהדרין לז.). ישראל מקבלין עליהם עול מצות ומסובלין במצות (ברכות יג.). דרש ר' יהודה בן פדייה מי יגלה עפר מעיניך אדם הראשון! שלא יכולת לעמוד בציווייך אפילו שעה אחת, והרי בניך ממתינין לערלה שלש שנים וכו' (ב"ר פכ"א). שבע מצות בני נח: דינין, וברכת השם, עבודה זרה, גלוי עריות, שפיכות דמים, גזל, ואבר מן החי (סנהדרין נו.). כל מצוה שהחזיקו בה כותיים הרבה מדקדקים בה יותר מישראל (ברכות מז.). עצמות היבשות (יחזקאל לז), אילו בני אדם שאין בהם לחלוחית של מצוה (סנהדרין צב:). את משפטי תעשו (ויקרא יח) דברים שאלמלא לא נכתבו דיין הוא שיכתבו ואלו הן: ע"ז וגלוי עריות ושפיכות דמים וגזל וברכת השם; את חקותי תשמרו דברים שהשטן משיב עליהן [שאין בהן תועלת לדעתו] ואלו הן: אכילת חזיר ולבישת שעטנז וכו', ושמא תאמר מעשה תוהו הם? ת"ל אני ה' (שם) אני ה' חקקתי ואין לך רשות להרהר בהן (יומא סז:). ארבעה דברים יצר הרע משיב עליהם ובכולם כתיב „חוקה" ואלו הן: אשת אחיו וכלאים ושעיר המשתלח ופרה אדומה, אשת אחיו מנין? ערות אשת אחיך לא תגלה (ויקרא יח), מת בלא בנים מותרת לו, וכתיב בה חוקה ושמרתם את חקותי (שם). כלאים מנין? לא תלבש שעטנז (דברים כב), סדין בציצית מותר, וכתיב בה חוקה את חקותי תשמרו בהמתך לא תרביע

דן את ישראל כל כך לכף חובה. קמה) שאי אפשר לחשוב עבירה למצוה, אף כי תכלית העבירה היא לשם מצוה, ולדברי השני אין מצוה הבאה בעבירה נחשבת למצוה. קמו) שתי מצות ויותר ביחד שנראה שהן עליו למשא, ועוד דבעינן שיהא לבו פנוי למצוה אחת ולא יפנה לדבר אחר, וכמו אין מערבין שמחה בשמחה. קמז) מה שמוסיף יתר על שליש יפרע לו ה' בחייו (רש"י). קמח) כגון מצות כבוד אב ואם שמתן שכרה למען יאריכון ימיך, אין

כלאים (שם יט). שעיר המשתלח מנין? והמשלח השעיר לעזאזל יכבס בגדיו (שם טז), הוא עצמו מכפר על אחרים, וכתיב ביה חוקה והיתה זאת לכם חקת עולם. פרה אדומה מנין? דתנינן תמן כל העוסקים בפרה מתחלה ועד סוף מטמאין בגדים, והיא עצמה מטהרת אחרים, וכתיב בה חוקה, זאת חקת התורה (פסיקתא רבתי פי"ד). כתיב סביב רשעים יתהלכון (תהלים יב) אימתי? כרום זלות לבני אדם, לכשירומם הקב"ה מצות שהן בזויות בעולם. מה לך יוצא ליסקל? על שמלתי את בני, מה לך יוצא לישרף? על ששמרתי את השבת, מה לך יוצא ליהרג? על שאכלתי מצה, מה לך לוקה בפרגול? על שעשיתי סוכה, על שנטלתי לולב, על שהנחתי תפילין, על שהטלתי תכלת, על שעשיתי רצון אבי שבשמים, הה"ד ויאמר אליו מה המכות האלה (זכריה יג) מכות אלו גרמו לי ליאהב את אבי שבשמים (ויק"ר פל"ב). ע"ע ב ר מ צ ו ה.

מצורע: ע' צרעת

מציאה: ע' אבדה

מציאות: עשה עד שאתה מוצא ומצוי לך ועודך בידך (שבת קנא:). כאן נמצאו וכאן היו (כתובות עה:). כל מילתא דשכיחא ולא שכיחא אזל רבנן בתר דשכיחא לקולא (שבת עה.). ע"ע ת ד י ר ה.

מצרים: מצרים היא ארבע מאות פרסה על ארבע מאות פרסה, ומצרים אחד מששים בכוש וכו' (פסחים צד.). עשרה קבים כשפים ירדו לעולם תשעה נטלה מצרים ואחד כל העולם כלו (קידושין מט:). בן סרטא הוציא כשפים ממצרים בסריטה על בשרו (שבת קד:). מצרים לא קרבו את ישראל אלא לצורך עצמן (ברכות סג:). בר"ה בטלה עבודה במצרים (ר"ה יא.). פעם אחת באו בני מצרים לדון עם ישראל לפני אלכסנדרוס מוקדון וכו' (סנהדרין צא.). פעם אחת נכנסתי לאלכסנדריא של מצרים, מצאתי זקן אחד ואמר לי בא ואראך מה עשו אבותי לאבותיך, מהם טבעו בים מהם הרגו בחרב ומהם מעכו בבנין (שם קיא.). עתידה מצרים שתביא דורון למשיח, כסבור אינו מקבל מהם, א"ל הקב"ה למשיח קבל מהם, אכסניא עשו לבני במצרים (פסחים קיח:). ע"ע י צ י א ת מ צ ר י ם.

מקום: רבי הונא בשם ר' אמי אמר מפני מה מכנים שמו של הקב"ה וקוראים אותו מקום? מפני שהוא מקומו של עולמו, ואין אנו יודעים אם הוא מקומו של עולם או עולמו הוא מקומו? אלא מן מה דכתיב (שמות לג) ויאמר ה' הנה מקום אתי אנו יודעים שהוא מקומו של עולם ואין עולמו מקומו (פסיקתא רבתי פכ"א י). א"ר יוסי בן חלפתא הנה אני במקום הזה אינו אומר אלא הנה מקום אתי, מקומי טפלה לי ואין אני טפל למקומי (תנחומא כי תשא מא ב"ר פס"ח). ועשית על פי הדבר אשר יגידו לך מן המקום ההוא (דברים יז) מלמד שהמקום גורם (ע"ז ח:). מקום יש להקב"ה ומסתרים שמו (חגיגה ה:). מקום שלבי אוהב שם רגלי מוליכות אותי (מכילתא פ' יתרו פ"א). מקום הניחו לו אבותיו להתגדר בו (חולין ז.). מקום מזומן לפורענות (סנהדרין קב.). אמרי אינשי למתא ירקא, ירקא שקול? (מנחות פה.). כלום מביאין מוריים לאספמיא ודגים לעכו (שמ"ר צז:). באתר דחרשין חרשים? ילקוט וישב קמה). חד מקום מושלי אינשי תרי מקומות לא מושלי אינשי (גיטין עז:). דלויה לרטיבא (קמט) רפסא ליה ברוכתיה (עירובין מ:).

מקל: ע' מטה

מקרא: יש אם למקרא ויש אם למסורת (מכות ז:). לעולם ישליש אדם שנותיו שליש במקרא וכו' (קידושין ל.). לעולם ישלים אדם פרשותיו שנים מקרא ואחד תרגום (ברכות ח:). בן חמש שנים למקרא (אבות פ"ה). כל מי שישנו במקרא ובמשנה וכו' לא במהרה חוטא (קידושין מ:). שיהא קורא ושונה ומשמש ת"ח (יומא סו.). ריב"ז לא הניח מקרא ומשנה וכו' (סוכה כח.). אל תאמר אקרא שיקראוני חכם וכו' (נדרים סב.). שלא יהא אדם קורא ושונה ובועט באביו (ברכות יז.). רשע ערום שקרא ושנה ולא שימש ת"ח (סוטה כב.). אם קרית לא שנית (ברכות יח.). אפילו מקרא נמי לא קרא (פסחים נז:). כי קם למקרא בספרא אמר החרש היה לבם (שבת קמז:). הקורא בלא נעימה ושונה בלא זמרא וכו' (מגילה לב:). ע"ע מ ש נ ה.

מקרה: תחש לפי שעה נזדמן למשה (שבת כח.). מלאך נזדמן לאברהם לילה שמו (סנהדרין צח). שלשה מלאכי השרת נזדמנו לה (מגילה טו.). כמה גדולים צדיקים הללו שנזדמנו להם שלשה מקראות של צדוק הדין (ע"ז יח.). היה מזדמן לי זקן אחד לבוש לבנים (יומא לט:). לראב"ע נזדמן אדם אחד מכוער ביותר (תענית כ.). רחמנא! תזדמן לי פלניתא (מו"ק ח.). לאחד נזדמנה לו אשתו ולאחד נזדמנה לו אחותו (נזיר כג.). דילמא כסומא בארובה? (נדה כ:). לא אירע קרי לכהן גדול ביוה"כ (יומא כא.). שמא אירע דבר קלקלה בסעודה? שם פז.). ע"ע ה ז מ נ ה; ה ש ג ח ה; ע ר א י ו ק ב ע.

ב"ד מלקין למי שלא קיים המצוה הזאת. (קמט) המגביה עץ לה שאינו ראוי לשרפה בידוע שצריך למקומו.

מַרְאָה: מראות הצובאות (שמות לח), בנות ישראל היו בידן מראות שרואות בהן כשהן מתקשטות, ואף אותן לא עכבו מלהביא לנדבת המשכן, והיה משה מואס בהן מפני שעשויים ליצר הרע, אמר לו הקב"ה קבל מהן כי אלו חביבין עלי מן הכל, שעל ידיהן העמידו הנשים צבאות רבות במצרים, כשהיו בעליהן יגעים בעבודת פרך היו הולכות ומוליכות להם מאכל ומשתה ומאכילות אותם, ונוטלות המראות וכל אחת רואה עצמה עם בעלה במראה ומשתדלתו בדברים וכו' שנאמר תחת התפוח עוררתיך. ונעשה הכיור מהם שהוא לשים שלום בין איש לאשתו למי שקנא לה בעלה וכו' (תנחומא פ' פקודי, עי' רש"י סוף ויקהל). מין שאל את ר"מ אמר לו אפשר אותו שכתוב בו הלא את השמים ואת הארץ אני מלא (ירמיה כג) היה מדבר עם משה מבין שני בדי הארון? א"ל הבא לי מראות גדולות, אמר לו ראה בבואה שלך בהן, ראה אותה גדולה, אמר לו הבא לי מראות קטנות, א"ל ראה בבואה שלך בהן, ראה אותה קטנה. א"ל מה אם אתה בשר ודם משנה עצמך בכל מה שתרצה, מי שאמר והיה העולם ב"ה על אחת כו"כ (ב"ר פ"ד). מראה שנשברה אם אינה מראה את רוב הפנים טהורה (כלים פי"ד ו). אין רואין במראה בשבת ואם היתה קבועה בכותל מותר (שבת קמט.). שלשה דברים התירו לבית רבי שיהיו רואין במראה וכו' (ירוש' שבת פ"ו). ישראל המסתפר מן הגוי רואה במראה, קנ) מן הכותי אין רואה במראה (ע"ז כט.). כל הנביאים נסתכלו באספקלריא שאינה מאירה ומשה רבינו נסתכל באספקלריא המאירה (יבמות מט:). ע"ע זכוכית.

מַרְאִית עַיִן: הם לא עשו אלא לפנים, קנא) אף הקב"ה לא עשה עמהם אלא לפנים (מגילה יב.). לא כל הקרוב קרוב ולא כל הרחוק רחוק (במד"ר פ"ג). מיחזי כיהורא (ברכות יז:). מיחזי כשיקרא (ב"ב פב.). אבק לשון הרע (ב"ב קסה.). כל מקום שאסרו חכמים מפני מראית עין אפילו בחדרי חדרים אסור (שבת סה:). כל ת"ח שאין תוכו כברו אינו ת"ח (יומא עב:). כל ת"ח שנמצא רבב על בגדו וכו' (שבת קיד.). אם ראית ת"ח שעבר עבירה בלילה אל תהרהר אחריו ביום כי בודאי עשה תשובה (ברכות יט.). אל תסתכל בקנקן אלא במה שיש בו, יש קנקן חדש מלא ישן, וישן שאפילו חדש אין בו (אבות פ"ד ב). סודריה דמר כי צורבא מרבנן, בדיקנא ביה במר דלא ידע ברוך (פסחים קיא:). אדם עשוי שלא להשביע קנב) את עצמו (ב"ב קעה.). ומראהו עמוק מן העור (ויקרא יג) כמראה חמה העמוקה מן הצל (בכורות מא.). גבשושית קטנה קנג) דומה עליו כהרי הרים (שבת קנב.). דנכית ליה חויא קנד) חבלא מדחיל ליה (קה"ר פז). בלילה היא נחלת יוקדת קנה) ובבקר אינה אלא תולעת (פסיקתא רבתי פל"ג). יש בר נש עתיר גו שוקא ומסכן גו ביתיה, קנו) ויש עתיר גו ביתיה ומסכן גו שוקא (ירוש' שביעית פ"ז ב). משל לדובה שהיתה עומדת בשוק מקושטת באבנים טובות ומרגליות, אמרו כל דקפיז לה [מי שיקפוץ עליה] נסיב ליה מה דעלה. היה שם פיקח אחד אמר להון: מסתכלין אתון במה דעלה, קנז) ואנא מסתכל בניביה (ב"ר פ"ו). ע"ע טביעות עין.

מְרַגְּלִים: בוא וראה כמה גדול כח לשון הרע, מנלן ממרגלים ומה המוציא שם רע על עצים ואבנים כך, המוציא שם רע על חבירו על אכו"כ (ערכין טו.). לקול המולה גדולה הצית אש עליה ורעו דליותיו (ירמיה יא) לקול מיליהון של מרגלים נתרועעו דליותיהן של ישראל, דאמר ר' חיננא בר פפא דבר גדול דברו המרגלים באותה שעה כי חזק הוא ממנו (במדבר ג) כביכול שאפילו בעל הבית [הקב"ה] אינו יכול להוציא כליו משם (מנחות נג:). מרגלים לא נתכוונו אלא לבושתה של א"י (סוטה לד:). כלב בן יפונה שפנה מעצת מרגלים (שם יא:). מרגלים אין להם חלק לעוה"ב (סנהדרין קח.). שלח לך אנשים, ר' יהושע אומר למה היו דומין? למלך שזימן לבנו אשה נאה ובת טובים ועשירה, א"ל הבן אלך ואראה אותה שלא היה מאמין לאביו, מיד הקשה הדבר והרע לאביו, אמר אביו מה אעשה? אם אומר לו איני מראה אותה, עכשיו היא אומר כעורה היא לפיכך לא רצה להראותה, לסוף א"ל ראה אותה ותדע אם כזבתי לך, אבל בשביל שלא האמנת בי, קונם! שאין אתה רואה אותה בביתך, אלא לבנך אני נותנה וכו' (במד"ר פט"ז ו). ע"ע לשון הרע.

מַרְגָּלִית: צוהר תעשה לתיבה, חד אמר חלון וחד אמר מרגלית (ב"ר פל"א יא). מרגלית אי אפשר לדעת שויה ואין לה דין אונאה בשתות (ב"מ נח:).

קנ) רק אדם חשוב היה מקפיד לראות במראה בעשותו את שערו וקסבור הגוי כיון דקפיד אהכי חשוב הוא ומתיירא להורגו (עי' רש"י) וכותי לא חשדו בשפיכות דמים. קנא) הם השתחוו לצלם בימי נבוכדנצר מיראה, וכן עשה להם הקב"ה נס שנתבטל גזרת המן, ולא היתה גאולה שלמה. קנב) שלא להראות עצמו שהוא עשיר, ע"ד למה תתראו? קנג) ע"ד את צל ההרים אתה רואה כהרים. קנד) מי שנשכו נחש גם חבל הנראה כנחש מפחידו. קנה) היא תולעת האש (firebug) שמזהירת ונוצצת בלילה. קנו) יש מתעשר ואין כל מתרושש והון רב (משלי יג). קנז) הוא רואה בשיניה וירא שלא תשוך אותו.

מרגלית אם מעלים אותה לכרך קנח) משובחת היא (ערכין כד.). מרגלית דלית לה טימי (שומא) כל שמשבח בה פגמה (ירוש׳ ברכות פ"ט). מרגלית ואבן טובה איזו מהן יעשה בסיס לחבירו? (ע"ז ח:). ירדו אבנים טובות ומרגליות עם המן (יומא עה.). מחצב אבנים טובות ומרגליות גלה לו הקב"ה למשה מתוך אהלו והעשיר (שקלים ט.). בהט אבנים שמחוטטות, ודר אבן טובה ודרה שמה (מגילה יב.). נקיט מרגניתא בחד ידא (שבת קמ:). נקיט מרגניתא בידיה ויהיבנא ליה חספא (קידושין יח.). אי לאו דדלאי לך חספא מי משכחת מרגניתא תותיה? (ברכות לג:). מובד מרגליתא גו ארעא מסאבתא (ירוש׳ כתובות פי"ב ג). מרגלית טובה היתה בידכם קנט) ובקשתם לאבדה ממני (חגיגה ג.). הוסיף לה נופך משלו (קידושין מח:). ארטבן שלח לרבינו הקדוש חדא מרגליתא וכו׳ (ירוש׳ פאה פ"א). שמעון ברב"א היה בקי במרגליות ולא הוי ליה עגול למיכל (ירוש׳ כלאים). רצונך שתדור עמנו ואני נותן לך אלף אלפים דנרי זהב ואבנים טובות ומרגליות (אבות פ"ו). עתיד הקב"ה להביא אבנים טובות ומרגליות שהם שלשים על שלשים אמה (ב"ב עה.). ע"ע א ב נ י ם ט ו ב ו ת; ע ש י ר ו ת.

מרחץ:

עיר שאין בה מרחץ אין ת"ח רשאי לדור בתוכה (סנהדרין יז:). הנכנס למרחץ אינו מתעמל ואינו מתגרגר ואינו משתבר על השיש (ד"א פ"י). הנכנס לבית המרחץ אמר יהי רצון וכו׳ שתצילני מזה ומכיוצא בו ואל יארע בי דבר קלקלה ועון ואם יארע בי דבר קלקלה ועון תהא מיתתי כפרה לכל עונותי וכו׳. כי נפיק אומר מודה אני לפניך ה׳ אלהי שהצלתני מן האור (ברכות ס. ירוש׳ ברכות פ"ט). עם הכל נכנס לבית המרחץ חוץ מאביו וחמיו ובעל אחותו ורבו שלמדו חכמה וכו׳ (פסחים מד.). הה"ד גומל נפשו איש חסד (משלי יא) זה הלל הזקן שבשעה שהיה נפטר מתלמידיו היה מהלך והולך עמהם, אמרו לו רבי! להיכן אתה הולך? אמר להם לעשות מצוה, אמרו לו ומה מצוה זו? א"ל לרחוץ עצמי בבית המרחץ, א"ל וכי זו מצוה היא? א"ל הן, מה אם איקונין של מלכים שמעמידים אותו בבתי טרטיראות ובתי קרקסיאות, מי שנתמנה עליהם הוא מורקן ושוטפן וכו׳ אני שנבראתי בצלם ובדמות, דכתיב כי בצלם אלהים עשה את האדם, על אחת כו"כ (ויק"ר פל"ד). נשיתי טובה זו בית המרחץ וכו׳ (שבת כה:). תענוגי בני אדם אלו בריכות ומרחצאות (גיטין סח.). כשנכנס דוד למרחץ וכו׳ (מנחות מג:). שאל פרוקלוס את ר"ג מפני מה אתה רוחץ במרחץ של אפרדיטי? (ע"ז מד.). א"ר יוסף זימנא חדא עלית בתר מר עוקבא לבי באני כי נפקי אתאי אשקיין חמרא חד כסא וכו׳ (שבת קמ.). יכול יעמוד מפניו [לכבוד רבו] מבית הכסא ומבית המרחץ? וכו׳ ר׳ חייא הוה יתיב בי מסחותא [מרחץ] וחליף ואזיל ר"ש ברבי ולא קם מקמיה ואקפיד (קידושין לג.). אסור ליתן שלום במרחץ (שבת י:). גזרו על מרחצאות מפני הטבילה (יבמות סג.). הרומיים תקנו מרחצאות לעדן בהן עצמן (שבת לג:). הרבה מרחצאות עשינו (ע"ז ב:). האי מאן דמתרגם לי וכו׳ מובילנא מאניה אבתריה לבי מסותא (עירובין כז:). מאן דאמר לי הדא מילתא אנא נסיב קס) בנרייתיה (ירוש׳ ב"ק פ"ז ו). ע"ע ר ח י צ ה.

מרידה:

אפילו צדיק גמור כל ימיו ומרד באחרונה, איבד את הראשונות (קידושין מ:). המוריד במלכות חייב מיתה (סנהדרין מט:). אביגיל אמרה לדוד וכי דנין דיני נפשות בלילה [על נבל]? אמר לה מורד במלכות הוא ולא צריך למידייניה, קסא) אמרה לו עדיין שאול קיים ולא יצא טבעך בעולם (מגילה יד:). שלשה דברים צוה אחיתופל את בניו: אל תהיו במחלוקת ואל תמרודו במלכות בית דוד וכו׳ (ב"ב קמז.). השביע הקב"ה את ישראל שלא ימרדו במלכי אומות העולם (כתובות קיא.). אמר הקב"ה משביע אני אתכם שאם תגזור עליכם המלכות גזרות קשות אל תמרדו עליה (תנחומא נח י, ילקוט שם תתקעח). המורדת על בעלה פוחתין לה מכתובתה וכו׳ (כתובות סג.).

מרקולים:

אבני בית קולים אחת מכאן ואחת מכאן ואחת על גביהן (ב"מ כה:). שלש אבנים זו בצד זו בצד מרקולים אסורות ושתים מותרות (ע"ז מט:). גוי שהביא אבנים מן המרקולים וחיפה בהן דרכים וטיטראות מותרות, וישראל שעשה כן אסורות (שם נ.). הזורק אבן למרקולים זו היא עבודתה (סנהדרין ס:). הרואה מרקולים אומר בא"י אמ"ה שנתן ארך אפים לעוברי רצונו (ברכות נז:). ע"ע ע ב ו ד ה ז ר ה.

מרכבה: ע׳ מעשה מרכבה

משא:

ממשמע שנאמר בכתף אינו יודע שישאו? (ערכין יא.). ארון נושאיו נשא, עצמו לא כל שכן (סוטה לה.). משים עצמו על דברי תורה כחמור למשא (ע"ז ה.). שתפלתו דומה עליו כמשאוי (ברכות כט:). היה נושא משאוי על ראשו ותפילין וכו׳

ולקיחת המרגליות יביא אותו לידי סכנה. קנח) שדרך סוחרים לבא שם. קנט) שלא רצו מתחלה להגיד לו מה ששמעו בבית המדרש. קס) מעטפה לכסות במרחץ. קסא) כי נידון למיתה ע"י שר הצבא (court marshal) ולא ע"י שופטי המדינה, אך אביגיל אמרה לדוד כי עדיין לא יצא טבע בעולם ולא הכירו אותו (recognized) בתור מלך.

(ב"מ קה.). ומשלם לשונאיו כביכול כאדם נושא משא (עירובין כב.). מטה כלפי חסד, היכא עביד? ריב"ח אומר נושא וכו' (ר"ה יז.). לא הוי ידעי רבנן מאי השלך על ה' יהבך (שם כו:). המוציא משא למעלה מעשרה טפחים חייב שכן משא בני קהת וכו' גמירי דכל טינא דמדלינא במוטות תלתא מלעיל (שבת צב.). טעונא דמדלי אינש לכתפיה תילתא דטעוניה קסב) הוה (סוטה לד.). רב הונא דרי מרא אכתפיה (מגילה כח.). ר"ש שקיל צנא על כתפיה (נדרים מט:). דרגא דלא יכלון בי עשרה לידליה, דליה רב עמרם לחודיה (קידושין פא.). אין לך כל אילן סרק שבא"י שאינו מוציא משאוי שתי אתונות (כתובות קיא:). לפום גמלא שיחנא (שם סז.). דטעון יטעונין (מו"ק כח:). גמל שמהלך לפנינו טעון ב' נודות אחד של יין ואחד של שמן (סנהדרין קד:). אנכי אתונך לטעינא בעלמא (שם קה:). נפישי גמלי סבי דטעינא מושכי דהוגני (שם נב.). אוהב לפרוק ושונא לטעון (ב"מ לב:). תרחה שאינה טעונה מפני טעונה (סנהדרין לב:). משאוי שלש מאות פרדות לבנות מפתחות גנזיו של קרח (פסחים קיט:). אי דלית דורא דלינא, ואי לא—לא דלינא (ב"ק צג.). מכתף ועייל קסג) מכתף ונפיק (שבת קיט.). שקילא יהביך ושדי אנמלאי (ר"ה כו:).

משא ומתן: ע' מסחר

משה: כל הנביאים נסתכלו באספקלריא שאינה מאירה ומשה רבינו ע"ה באספקלריא המאירה (יבמות מט:). פני משה כפני חמה (ב"ב עה.). בשעה שנולד משה נתמלא הבית אורה (מגילה יד.). חמשים שערי בינה הן וכולם נתנו למשה חסר אחד (ר"ה כא:). לגבי משה מלתא זוטרתא היא (ברכות לג:). משה קבל תורה מסיני (אבות פ"א). ומודה על האמת זה משה (אדר"נ פל"ח). משה רבינו אוהב ישראל היה (מנחות סה.). משה רבינו כהן גדול וחולק בקדשי שמים היה (זבחים קא:). משה הוי בר עשר אמין שקל נרגא בר עשר אמין והרג את עוג (ברכות נד:). מעולם לא עלה משה למרום (סוכה ה.). לא איברא עלמא אלא למשה (סנהדרין צח:). אלמלא נשתייר במערת משה כמלא נקב מחט וכו' (מגילה יט:) אילו היה יודע משה רבינו ע"ה שיהיה רוח בדבר לא היה כותבו (ב"מ עה:). מתחלה היה משה לומד ושכח (נדרים לח.). שלשה דברים עשה משה מדעתו (שבת פז.). משה הטיח דברים כלפי מעלה (ברכות לב.). משה אמר יכתב סרחוני (יומא פו.). וכי לא היה למשה כר או כסת? (תענית יא.). בשבעה באדר נולד משה בשבעה באדר מת משה (מגילה יג:). וימת משה ספרא רבא דישראל, ויש אומרים לא מת משה, כתיב הכא וימת שם (דברים לד) וכתיב התם ויהי שם עם ה' (שמות לד), מה להלן עומד ומשמש, אף כאן עומד ומשמש (סוטה יב:).

משוא פנים: כתיב אשר לא ישא פנים ולא יקח שחד (דברים י), והלא אתה נושא פנים לישראל דכתיב ישא ה' פניו אליך (במדבר ו)? אמר להם וכי לא אשוא פנים לישראל וכו' (ברכות כ:). אמשול לך משל למה"ד לאדם שנושה בחבירו מנה וכו' כאן בעבירות שבין אדם למקום, כאן בעבירות שבין אדם לחבירו (ר"ה יז:). שאין לפניו לא משוא פנים וכו' (אבות פ"ד). וכי משיא פנים יש בדבר? (יבמות עט:). לא טוב לרשעים שנושאין להם פנים, טוב לצדיקים שאין נושאים להם פנים (יומא פז.). נשוא פנים, זה שנושאים פנים לדורו (חגיגה יד:). ע"ע פ נ י ם.

משורר: ע' שיר

משי: דביתהו דרב יוסף בריה דרב מנשיא אתאי לקמיה דרב יוסף, אמרה ליה פסוק לי מזוני, פסוק לי חמרא, פסוק לי שראי, אמר לה שיראי למה? אמרה ליה לך ולחברך קסד) ולחברותך (כתובות סה.). יהא רעוא דתיטום [תתכסה] בשיראי (מגילה כז:). חזייה לאבוה דקרנא דנפיץ ושדי כריכי דשיראי קסה) מנחיריה (סנהדרין סז:). יומא דין סמיריקון למחר קסו) אילוסריקון (קהלת רבה פ' כל הנחלים).

משיח: בין שבעה דברים שנבראו קודם העולם הוא שמו של משיח (פסחים נד.). ארבעה חרשים מאן נינהו? משיח בן דוד ומשיח בן יוסף ואליהו וכהן צדק (סוכה נב:). שמונה שמות נקראו למשיח (סנהדרין צח: מדרשי משלי פי"ט). מפני מה מ"ם למרבה המשרה סתומה? ביקש הקב"ה לעשות חזקיה משיח וסנחריב גוג ומגוג, אמרה מדת הדין לפניו רבש"ע! ומה דוד שאמר כמה שירות ותשבחות לפניך לא עשיתיו משיח תעשה חזקיה משיח? (סנהדרין צד.). רב הלל אמר אין משיח לישראל שכבר אכלוהו בימי חזקיה, קסז) אמר רב יוסף שרא ליה מריה לרב הלל (שם צט.). כתיב כה אמר ה' למשיחו לכרש (ישעיה מה), וכי כרש משיח היה? אלא א"ל הקב"ה למשיח: קובל אני לך על כרש, אני

קסב) כשאדם בעצמו מגביה המשא על כתפו ואין אחר מסייעו, אינו אלא שליש ממשאו שיוכל לשאת כשיטענו אחר. קסג) היה יוצא ונכנס כל יום ערב שבת להביא כל כלי תשמיש ומגדים ותבלין לבית הבישול להכנת סעודות שבת. קסד) צריכה בגדי משי כדי שלא תתבזה על הבריות. קסה) עשה מעשה אחיזת עינים והראה שהוציא חוטי משי מנחיריו. קסו) סמיסריקון הוא חצי משי, הולוסריקון הוא כלו משי בלשון רומית. קסז) אמר כן בזמנו כדי להוציא

אמרתי הוא יבנה ביתי ויקבץ גליותי והוא אומר (עזרא א) מי בכם מכל עמו ויעל (מגילה יב.). עבר חד ערבי ושמע קלה, א"ל בר יודאי בר יודאי! שרי תורך ושרי קנקנך [התיר המחרשה], דהא חרוב בית מקדשא. געת [צעקה פרתו] זמן תניינית, א"ל בר יודאי בר יודאי! קטור תורך וקטור קנקנך [קשור המחרשה] דהא יליד מלכא משיחא וכו'. א"ר בון מה לנו ללמוד מן הערבי הזה? ולא מקרא מלא הוא (ישעיה י) והלבנון באדיר יפול, מה כתיב בתריה ויצא חוטר מגזע ישי (ירוש' ברכות פ"ב, איכה רבתי פ"א). ריב"ל אשכחיה לאליהו דהוי קיימא אפיתחא דמערתא דרשב"י, א"ל אתינא לעלמא דאתי? א"ל אם ירצה האדון הזה קסח). אריב"ל שנים ראיתי וקול שלישי שמעתי, א"ל אימת אתי משיח? א"ל זיל שייליה לדידיה. והיכא יתיב? אפיתחא דקרתא דרומי וכו'. א"ל לאימת אתי מר? א"ל היום וכו' היום אם בקולו תשמעו (סנהדרין צח.). זכו אחישנו לא זכו בעתה; זכו עם ענני שמיא, לא זכו עני רוכב על חמור (שם). שאלו תלמידיו את רבי יוסי בן קסמא אימתי בן דוד בא? אמר מתיירא אני שמא תבקשו ממני אות, אמרו לו אין אנו מבקשים ממך אות. אמר להם לכשיפול השער הזה [בעיר רומי] ויבנה ויפול ואין מספיקין לבנות עד שבן דוד בא וכו' (שם). משיח בן דוד שעתיד להגלות במהרה בימינו, אומר לו הקב"ה שאל ממני דבר ואתן לך, שנאמר שאל ממני ואתנה גוים נחלתך (תהלים ב), וכיון שראה משיח בן יוסף שנהרג אומר לפניו רבש"ע אני מבקש ממך אלא חיים וכו' (סוכה נב.). ר' נחמיה אומר דור שבן דוד בא בו העזות תרבה, והיוקר [הכבוד] יעות, והגפן יתן פריו והיין ביוקר, קסט) ונהפכה כל המלכות לדעת צדוקים וכו', מאי קרא (ויקרא יג) כלו הפך לבן טהור הוא. ד"א עד שתכלה פרוטה מן הכיס (שם). דור שבן דוד בא וכו' חכמת הסופרים תסרח ויראי חטא ימאסו, ופני הדור כפני כלב [עזות] והאמת נעדרת (שם). אין בן דוד בא אלא בדור שכלו זכאי או כלו חייב, שכלו זכאי דכתיב ועמך כלם צדיקים לעולם ירשו ארץ (ישעיה ס), שכלו חייב דכתיב וירא כי אין איש וישתומם כי אין מפגיע (שם נט) וכתיב למעני אעשה (סנהדרין צח.). אין בן דוד בא עד שתכלה מלכות הזה מישראל, קע) שנאמר וכרת הזלזלים (ישעיה יח) וכתיב בתריה ביום ההוא יובל שי לה' צבאות עם ממושך וממורט (שם). אם ראית דור שנתמעט והולך חכה לו (שם). אין בן דוד בא עד שיתייאשו מן הגאולה. רבי זירא כי הוה משכח רבנן דמתעסק ביה [לחשוב הקץ] אמר להו במטותא מינייכו לא תרחקוה [לגאולה] (סנהדרין צז.). אר"א בר אבינא אם ראית מלכיות מתגרות אלו באלו צפה לרגלו של משיח, תדע שכן, שהרי בימי אברהם ע"י שנתגרו המלכיות אלו באלו באה הגאולה לאברהם (ב"ר פמ"ב). א"ר יצחק, שנה שמלך המשיח נגלה כל מלכי אומות העולם מתגרים זה בזה, וכולם מתרעשים ומתבהלים ונופלים על פניהם ויאחזו אותם צירים כצירי יולדה, וישראל מתבהלים ואומרים להיכן נלך? ואמר להם בני! אל תתיראו, הגיע ימי גאולתכם, ולא כגאולה הראשונה תהיה גאולה האחרונה, כי בראשונה היה לכם צער ושעבוד מלכיות אבל גאולה האחרונה אין לכם צער ושעבוד מלכיות (פסיקתא רבתי פל"ז ב). שבוע [שבע שנים] שבן דוד בא בו, שנה ראשונה מתקיים מקרא זה והמטרתי על עיר אחת ועל עיר אחת לא אמטיר (עמוס ד), שניה חיצי רעב משתלחים, שלישית רעב גדול ומתים אנשים ונשים וטף חסידים ואנשי מעשה ותורה משתכחת מלומדיה, ברביעית שובע ואינו שובע, בחמישית שובע גדול ואוכלין ושותין ושמחין ותורה חוזרת ללומדיה, בששית קולות, בשביעית מלחמות שהיא אתחלתא דגאולה, ובמוצאי שביעית בן דוד בא (מגילה יז:). דומה דודי לצבי, מה הצבי הזה נגלה וחוזר ונכסה, כך משיח הראשון [בן יוסף] נגלה להם וחוזר ונכסה מהם, כמה נכסה? ר' יהודה ברבי אומר שלשה חדשים וכו' ר' תנחומא אומר ארבעים וחמשה יום (פסיקתא רבתי פט"ו). שלשה ימים קודם שיבא משיח, בא אליהו ועומד על הרי ישראל ובוכה ומספיד עליהם ואומר הרי ישראל עד מתי אתם עומדים בחורב ציה ושממה וכו' ואח"כ אומר להם יבוא שלום לעולם, שנאמר משמיע שלום וכו', ביום השני בא ועומד על הרי ישראל ואומר טובה באה לעולם שנאמר מבשר טוב, ביום השלישי בא ואומר באה ישועה לעולם שנאמר משמיע ישועה וכו'. באותה השעה מראה הקב"ה את כבודו ומלכותו לכל באי עולם וגואל את ישראל (שם סוף פל"ה). ייתי ולא אחמיניה—קעא) ייתי ואזכה דאותיב בטולא דאוכפתא דחמריה (סנהדרין צח:). ר' ירמיה מפקד: אלבשוני חיוורין תפיתין [תכריכים לבנים] אלבשוני דנרסיי יהבון מסאני ברגלי וחוטרא בידי ויהבוני על סיטרא אין אתי משיחא אנא מעתד (ירוש' כלאים פ"ט דף לב:). כיון דאתיא משיחא הכל עבדים הן לישראל (עירובין מג:). אין בין עוה"ז לימות המשיח אלא שעבוד מלכיות בלבד (ברכות לד:). אין מקבלין גרים לימות המשיח (ע"ז ג:). חד עמא

מלב הנוצרים הרעיון של משיחם. קסח) שכינה היתה עמהם (רש"י) וקרא „אדון" לרשב"י. קסט) זה אפשר רק אם תעשה המדינה לה לחוק שלא לשתות יין המשכר (prohibition), דעת צדוקים או מינים היינו בעלי כת מהדעה הקיצונה (באלשיוויקי). קע) שלא תהא שם שולטנות אפילו שולטנות קלה ודלה (רש"י). קעא) חד אמר שאינו רוצה להיות כשיבוא משיח כי אז צרות רבות בעולם, וחד

דארעא אמר לר' הושעיא, אין אמרית לך חדא מילתא טבא את אמרית בצבורא מן שמי? א"ל מה היא? א"ל כל אותן הדורונות שנתן יעקב אבינו לעשו עתידין אוה"ע להחזירן למלך המשיח לעתיד לבא, מאי טעמא? מלכי תרשיש ואיים מנחה ישיבו, מנחה יביאו אין כתיב כאן אלא ישיבו. א"ל חייך מלה טבא אמרת וכן שמך אני אומר לה (ילקוט תהלים תתו). בימות המשיח ילכו הגוים על גשר ויפלו שם (ילקוט ישעיה תק). אין זרעו של עשו נמסר אלא ביד זרעו של יוסף (ב"ב קכג:). ע"ע עולם הבא.

משיחה: ע' סיכה

משכון: מנין לבעל חוב שקונה משכון? שנאמר ולך תהיה צדקה, אם אינו קונה משכון צדקה מנין? (ב"מ פב.). מנה אין כאן משכון אין כאן (קידושין ח:).

משכן: אהל מועד שבמדבר ארבעים שנה חסר אחת וכו' שבגלגל ארבע עשרה, שבע שכבשו ושבע שחלקו וכו'. שבנוב ובגבעון חמשים ושבע (זבחים קיח:). זש"ה כי יש אדם שעמלו בחכמה ובדעת ובכשרון (קהלת ב) זה בצלאל שעשה המשכן בחכמה ובדעת כמו שכתוב וימלא אותו רוח אלהים בחכמה ובתבונה ובדעת (שמות לא), ולאדם שלא עמל בו יתננו חלקו זה משה שלא עמל במשכן ונקרא על שמו שנאמר ויהי ביום כלות משה וגו' כלות בצלאל אין כתיב כאן וכו' (פסיקתא רבתי פ"ה). ותשלם כל המלאכה [במשכן]=ותהי שלום, כל האומנים שהיו בונים לא מת אחד מהם ולא חלה אחד מהם, לא נשבר מגריפה ולא קרדום, ולא חש עינו ולא נפרקה איזורו ומנעלו, ולא נפסקו כלי המלאכה, ולא כלה ולא נשבר אחד מהם, לכך ותהי שלום כל המלאכה (שם פ"ו). נראין קרסין בלולאות [במשכן] ככוכבים ברקיע (שבת צט.). בשעה שנתעסק משה במלאכת המשכן לא רצה ליטול עצה מנשיאי ישראל (אדר"נ פי"א). אותו היום שהוקם המשכן נטל עשר עטרות (שבת פז:). חמש פרשיות נאמרו ביום שהוקם המשכן (גיטין ס.). מה משכן עשר אמות אף מזבח (שבת צב:). למה משכן דומה? לאשה שמהלכת בשוק ושפוליה מהלכין אחריה (שבת צח:). אשכחן מקדש דאקרי משכן (עירובין ב.). אם נאמר משכן למה נאמר מקדש? (שבועות טז:). ע"ע בית המקדש; מזבח.

משל: רבנן אמרין: אל יהי המשל הזה קל בעיניך, שעל ידי המשל הזה אדם יכול לעמוד בדברי תורה, משל למלך שאבד זהוב מביתו או מרגלית טובה, לא ע"י פתילה באיסר [בתוך נר] הוא מוצא אותה? כך ע"י משל אדם עומר על דברי תורה. ותדע לך שהוא כן, שהרי שלמה ע"י המשל הזה עמד על דקדוקיה של תורה, הה"ד משלי שלמה בן דוד מלך ישראל (שה"ש רבה פ"א). תחת אבותיך יהיו בניך, רשע מוליד רשע, יש לו מקרא ויש לו משל ויש לו מליצה וכו' (שם). כשהוא מושל את המלכיות אינו מושלן אלא בארזים הה"ד (יחזקאל לא) הנה אשור ארז בלבנון, וכשהוא מושל המצריים מושלן בשועלים שנאמר אחזו לנו שועלים (שם פ"ב). דמתלי כנסת ישראל ליונה (ברכות נג:). נמשלו ישראל לתפוח (שבת פח.). נמשלו ישראל לזית (מנחות נג.). אומה זו משולה לעפר ולכוכבים (מגילה טז.). אומה זו לחיה משולה (סוטה יא:). אומה זו כגפן נמשלה (חולין צב.). ישראל נמשלו לאגוז (שה"ש רבה פ"ו יז). ישראל נמשלו לאלון (מדרש הגדול פ' וירא). ישראל נמשלו לחטים (ילקוט מכירי תהלים ב). ישראל נמשלו לענבים (ילקוט הושע ט). ישראל נמשלו לשושנה (שה"ש רבה פ"ב). ישראל נמשלו לתמר (מדרש תהלים צב). איזן וחיקר ותיקן משלים הרבה וגו' אמר עולא מתחלה היתה תורה דומה לכפיפה שאין לה אזנים עד שבא שלמה ועשה לה אזנים (עירובין כא:). וידבר שלשת אלפים משל, שאמר [שלמה] על כל דבר של תורה ששת אלפים משל (עירובין כא:). א"ר חנינא משל לבאר עמוקה מלאה מים, והיו מימיה צוננין ומתוקים וטובים, ולא היה בריה יכולה לשתות ממנה, בא אדם אחד וסיפק לה חבל בחבל, משיחה במשיחה, ודלה ממנה ושתה, התחילו הכל דולין ושותין, קעב) כך מדבר לדבר ממשל למשל עמד שלמה על סודה של תורה דכתיב משלי שלמה בן דוד מלך ישראל (שה"ש רבה פ"א). נמשלו דברי תורה לתאנה, לאילת, לדד (עירובין נד.). נמשלה תורה בעץ, באש, במים (תענית ז.). תורה נמשלה לאשה (כתובות סג:). נמשלה תורה בסם חיים (קידושין ל:). נמשל המקרא במים והמשנה ביין וכו' נמשלה תורה במלח והמשנה בפלפלין (סופרים פט"ו). נמשל ת"ח לאגוז (חגיגה טו:). בת ת"ח לת"ח משל לענבי הגפן בגפן, בת ע"ה משל לענבי הגפן בסנה (פסחים מט.). נמשלה אסתר לאילת השחר (יומא כט.). נמשלו בני אדם כדגי הים (ע"ז ג:). ממשל כל באי עולם לחולדה (ירוש' שבת פי"ד). איוב לא היה ולא נברא אלא משל היה (ב"ב טו.). ר"א אומר מתים שהחיה יחזקאל עמדו על רגליהם ואמרו שירה וכו' ר' יהודה אומר אמת משל היה. אמר לו רבי נחמיה אם אמת למה משל ואם משל למה אמת? אלא באמת משל היה (סנהדרין צב:). משל

אמר הלואי שאזכה לישב בצל האוכף של חמורו של משיח. קעב) דומה לביצת קולומבוס שהעמיד אותה על

לאמבטי רותחת שלא היה בריה יכולה לירד לתוכה, בא בן בליעל אחד וקפץ לתוכה, אע"פ שנכוה הוא הקירה לאחרים (תנחומא פ' כי תצא). משל לשני בני אדם שהיה להם כוריים אחד של חטים ואחד של שעורים, אמר אי חטייא דידי שערי דידך אי שערי דידך חטייא דידי— מכל מקום חטייא דידי (ילקוט תורה ע). דרש רבי שמלאי מאי דכתיב הוי המתאוים את יום ה' למה זה לכם יום ה' והוא חשך ולא אור (עמוס ה), משל לתרנגול ועטלף שהיו מצפין לאור, א"ל תרנגול לעטלף אני מצפה לאורה שאורה שלי היא קעג) ואתה למה לך אורה? (סנהדרין צח:). כתיב כאשר ינוס איש מפני הארי ופגעו הדוב ובא הבית וסמך ידו אל הקיר ונשכו נחש (עמוס ה), בא ואראך דוגמתו בעולם הזה, בזמן שאדם יוצא לשדה ופגע בו סנטר דומה כמי שפגע בו ארי, נכנס לעיר ופגע בו גבאי [מכס] דומה כמי שפגע בו דוב, נכנס לביתו ומצא בניו ובנותיו מוטלין ברעב דומה כמי שנשכו נח"ש (סנהדרין צח:). א"ר לוי ארי כעס על הבהמה ועל החיה, אמרין מאן אזול ומפיים יתיה? אמר להון הדין תעלה [שועל] אתון להכא דאנא ידע תלת מאה מתלין [משלים] ואנא מפיים יתיה. אמרין ליה אגומין [טוב, לך והצלח]. הלך צבחר [לאט] וקם ליה [עמד], אמרו ליה מה דין? אמר להון אנשית [שכחתי] מאה, אמרו ליה במאתן ברכאן [די במאתים ויהיו לברכה], הלך צבחר וקם ליה. א"ל מה דין? א"ל אנשית אף מאה. א"ל אף במאה ברכאן. כיון דמטא תמן אמר אנשית כולהון, אלא כל חד וחד יפייס על נפשיה. כך יעקב אבינו בצאתו נגד עשו הכין עצמו לדורון ולתפלה ולמלחמה, וכיון דמטא התם ויחץ את הילדים וגו' אמר כל אינש ואינש דכוותיה [בפני עצמו] יקום ליה (ב"ר פע"ח), ארי עשה סעודה לבהמה ולחיה וסיכך על גבן עורות של אריות וזאבים וחיות רעות, מן דאכלין ושתין אמרין הלואי מאן יימר קומינן זמירא? תליין עיניהון בהדא תעלא, אמר לון עניין לי אתון מה דאנא אמר לכון? אמרין לון הן. אמר לון מאן דאחמי לן בעילאי הוא יחמי לן בארעאי. כך מי שהראנו במפלתן של בגתן ותרש וצליבתן הוא יראה לנו במפלתן של המן (אסתר רבה פ"ה). משל דאחשורוש והמן דומה לשני בני אדם, אחד היה לו תל בתוך שדהו ואחד היה לו חריץ בתוך שדהו, בעל החריץ אמר מי יתן לי תל זה בדמים [למלאות החריץ], ובעל התל אמר מי יתן לי חריץ זה בדמים. לימים נזדווגו זה אצל זה, א"ל בעל החריץ לבעל התל, מכור לי תילך, א"ל טול אותי בחנם והלואי! כמו כן המן בקש לאבד היהודים בשכר עשרת אלפים ככר כסף ואחשורוש הסכים עמו בחנם (מגילה יג:). ארי וחיות ושועל היו הולכים בספינה, והחמור היה המוכסן, אמר להם החמור תנו לי מכס! אמר לו השועל להחמור, כמה עזים פניך! אתה יודע שמלך שבחיות עמנו ואתה שואל מכס? א"ל החמור מן המלך אני נוטל ולגנזיו אני מכנים. ויטרוף הארי את החמור ומסרו להשועל לסדר אבריו של שוטה זה. ויעש השועל כן ובראותו את הלב נטלו ואכלו, כשבא הארי מצא אבריו נתוחים והלב חסר, א"ל הארי להשועל לבו של שוטה זה היכן הוא? א"ל אדוני המלך החמור הזה היה חסר לב, שאם היה לו לב לא היה נוטל מכס מן המלך (ילקוט שמות). דובה היתה עומדת בשוק מקושטת באבנים טובות ומרגליות, אמרו מי שיקפוץ עליה יטול מה שעליה, היה שם פקח אחד אמר להם, אתם מסתכלים במה שעליה ואני מסתכל בשיניה (ב"ר פפ"ו). שועל מצא כרם שהיה מסוייג מכל פנותיו והיה שם נקב אחד צר, ובקש לכנוס בו ולא היה יכול, מה עשה? צם שלשה ימים עד שכחש ותש כחו ונכנס באותו נקב ואכל ושמן, בקש לצאת ולא יכול כי כרסו נעשה עב מרוב האכילה, חזר וצם שלשה ימים אחרים וחזר למה שהיה כחש ויצא. כשיצא הפך פניו ונסתכל בכרם, אמר כרם כרם! מה טוב אתה ומה טובים הפירות שבתוכך, ברם מה הנאה יש לי ממך? כשם שנכנסתי לתוכך כך יצאתי (קה"ר פ"ב כב).

[משלים שונים] משל רחל ורועה חזרים (שמ"ר פ"כ א). משל השה בין הזאב והרועה (תנחומא הישן וארא ד). משל ארי שעשה סעודה לבהמות (אסתר רבה פ"ז). משל הצבי והצאן (במד"ר פ"ח ב). משל הברזל והאילנות (ב"ר פ"ח). רעש האילנות (שם פט"ז). משל התבן ועצים ותבואה (שם פפ"ג). משל היער (שם פ"ב), משל הארץ (שם פמ"א). הגנן והאילנות (שם פס"א). משל הדס וקוצים (שם פס"ג). ארץ בבית הקברות, תמר וארץ ופרדס (תנחומא פ' שלח). עשיר היה לו כרם (שם). משל לצפור שהיתה נתונה ביד ציד (ב"ר פי"ט). לשה שבא הזאב ליקח אותו (שמ"ר פ"ה). לחמור שהיה אדם רוכב עליו (שם פ"כ). לאחד שמצא נחש ורצץ את ראשו (שם פט"ז). לרועה שמעביר צאנו (שם פכ"א). לחמורה שרועה ונבוית (ויק"ר פט"ז). משל לזאב שבא לחטוף את האיל (תנחומא פ' וישלח). צפורה שמבקשים ליתן עול בצוארה (שם פ' וישב). לאחד שנשכו ערוד (שם פ' שמות). שני כלבים שהיו צהובים זה את זה בא הזאב ליטול אחד מהם (שם פ' בלק). ההוא גמלא דהוה אזיל למיסב קרני (שם פ' מטות). יונה שברחה על פני הנץ (שם שופטים). שועל שהיה מהלך על שפת הנהר ומצא דגים וכו' (שם פ' תצא). שועל שהיה מהלך על שפת הנהר ראה שם דגים

חודה. קעג) להנאתו שיש לו עינים לראות, אבל עטלף אין לו עינים ואור לו כחשך. כך ישראל מצפין למשיח, אבל

רצים ומתחבאים, אמר להם בואו ולכו אצלי ואטמין אתכם בנקיקי הסלעים ואל תתיראו, אמרו לו אתה הוא שאומרים עליך פקח שבחיות? אין אתה אלא טפש שבחיות. כל חיינו אלא במים ואתה אומר לנו עלו אל היבשה, ומה במקום חייתנו אנו מתיראין במקום מיתתנו עאכו"כ (ברכות סא:).

[משלים מגדולי התלמוד] אמרו על רבן יוחנן בן זכאי שלא הניח מקרא ומשנה וכו' שיחות דקלים משלות כובסין משלות שועלים (סוכה כח.). רבי מאיר דרש בפרקיה תילתא שמעתא ותילתא אגדתא ותילתא מתלי. שלש מאות משלים היו לו לר"מ (סנהדרין לח:). ומשמת ר"א בטלו מושלי משלים (יומא מט). רבי עשה סעודת משתה לבנו, קרא לכל רבנן ואינשי [שכח] למקרי בר קפרא, אזל וכתב על תרעא: אחר כל שמחתך מות ומה יתרון לשמחתך? אמר רבי מאן עבד לן הדא? אמרו בר קפרא דאינשיתין למקרי ליה לגרמיה, חפיא הוא [צר לו]. אזיל ועביד אריסטון אוחרן וקרא לכל רבנן וקרא ליה לבר קפרא, ועל כל תבשיל ותבשיל דהוה מניח קדמיהון הוה אמר עליה תלת מאה מתלין על הדין תעלה, והוה עריב להון, והות תבשילא צנין ולא טעמין ליה. סליק רבי לגביה א"ל למה את עביד כן? שביק אריסטון דיכלין! א"ל לא תהא סבור דבגין מגיסך [סעודתך] אתית, אלא בגין דלא צווחת [קראת] לי עם חבירי, לא כן אמר שלמה מה יתרון לאדם וגו' מאחר שדור הולך ודור בא? מן דפייסון דין לדין עבדין שלמא (קה"ר פ"א). א"ר יוחנן אנו אין לנו אלא שלש [משלש מאות משלים שהיו לר"מ]: אבות אכלו בוסר ושיני בנים תקהינה (יחזקאל יח), מאזני צדק אבני צדק (ויקרא יט), צדיק מצרה נחלץ ויבא רשע תחתיו (משלי יא). פירש רש"י המשל הראשון: שרימה השועל את הזאב ליכנס לחצר היהודים בערב שבת ולתקן עמהם צרכי סעודה ויאכל עמהם בשבת, וכשבא ליכנס חברו עליו במקלות, בא להרוג את השועל, אמר לא הלקוך אלא בשביל אביך שפעם אחת התחיל לסייען בסעודה ואכל את כל נתח טוב. אמר לו ובשביל אבא אני לוקה? א"ל הן, האבות אכלו בוסר ושיני בניו תקהינה, אבל בוא עמי ואראך מקום לאכול ולשבוע, בא לו על הבאר ועל שפתו מוטל עץ והחבל מושכב עליו, ובשני ראשי החבל שני דליים קשורים [רמז למאזני צדק], נכנס השועל בדלי העליון והכביד וירד למטה ודלי התחתון עלה, א"ל הזאב למה אתה נכנס לשם? א"ל יש כאן בשר וגבינה לאכול ולשבוע, והראה לו דמות הלבנה במים כדמות עגול דומה לגבינה עגולה, א"ל אני היאך ארד? א"ל הכנס אתה בדלי העליון, נכנס והכביד וירד, ודלי שהשועל עליו עלה, א"ל הזאב היאך אני עולה? א"ל צדיק מצרה נחלץ ויבא רשע תחתיו, לא כך כתיב מאזני צדק וגו' (סנהדרין לט.). אמרין יעול חד בר נש חכימא וישדך [וישקוט] צבורא. אמרין יעול ר' יהושע בן חנניה דהוא ארכולוסטקים דאורייתא [אדון של בית המדרש] עאל ודרש: ארי טורף טרף ועמד עצם בגרונו, אמר כל דאתי מפיק ליה אנא יהיב ליה אגריה, אתא הדין קורא מיצראה דמקוריה ארוך [עוף שיש לו חוטם ארוך], יהיב מוקריה ואפקיה, א"ל הבי לי אגרי. א"ל זיל! תהא מגלג [מתפאר] ואומר דעלית לפומא דארי בשלם ונפקית בשלם. כך דיינו שנכנסו לאומה זו בשלום ויצאנו בשלום (ב"ר פס"ד סוף). ע"ע מ ל י צ ה.

משנה: אמונת זה סדר זרעים, עתך זה סדר מועד וכו' (שבת לא.). כתיב עדות ה' נאמנה זה סדר זרעים שאדם מאמין בחייו של עולם וזורע, פקודי ה' ישרים משמחי לב זה סדר מועד שיש בו כל המועדות שכתוב בהן ושמחת בחגך, תורת ה' תמימה זה סדר נשים שיש בו תומת המשפחה, מצות ה' ברה מאירת עינים זה סדר קדשים שהוא מאיר עינים בין חולין לקדשים, יראת ה' טהורה זה סדר טהרות שהוא מפריש בין טומאה לטהרה, משפטי ה' אמת זה סדר נזיקין שיש בו רוב הדינים (מדרש תהלים יט). א"ר יהודה ברבי שלום ביקש משה שתהא המשנה בכתב, וצפה הקב"ה שהאומות עתידין לתרגם את התורה ולהיות קוראין בה יונית ואומרים אנו הם ישראל וכו' אנו בניו של מקום, קעד) וישראל אומרים אנו הם בניו של מקום, ועכשיו המאזנים מעויין [שוה ושקול], אמר הקב"ה איני יודע אלא מי שהמסטירין שלי בידו הוא בני, אמרו לו מה הם המסטירין שלך? אמר להם זו משנה (פסיקתא רבתי פ"ה). בקש משה שתהא המשנה בכתב וכו' א"ל הקב"ה למשה תן להם מקרא בכתב ומשנה על פה (תנחומא כי תשא לד, עי' שמ"ר פמ"ז). פעם אחת הייתי מהלך בדרך, מצאני אדם אחד ובידו מקרא ולא משנה, א"ל רבי! מקרא ניתן מהר סיני ולא משנה, אמרתי לו בני! שניהם מפי הגבורה נאמרו. משל למלך שהיו לו שני עבדים ונתן לזה קב חטים ואגודה של פשתן ולזה ג"כ, הפיקח שבהן נטל הפשתן וארג מפה ומחטים עשה סולת ואפאה וסדרה על השלחן ופרס עליו המפה, והטיפש לא עשה ולא כלום (תנא דבי אליהו זוטא פ"ב). כמה הלכות נאמרו לו למשה מסיני וכולן משוקעות במשנה (ירוש' פאה פ"ב ד). כיצד סדר משנה? משה למד מפי הגבורה, נכנס אהרן ושנה לו משה פרקו וכו' (עירובין נד:). כי בתחבולות תעשה לך מלחמה (משלי כד) במי אתה מוצא מלחמתה של תורה? במי שיש בידו חבילות של משנה (סנהדרין

הנוצרים יאמרו שכבר בא. קעד) הם הנוצרים הראשונים.

מב.). לעולם ישקיע אדם עצמו במשניות (ויק"ר פכ"א ה). לעולם הוי רץ למשנה יותר מן הגמרא (ב"מ לג:). כך היא הצעה של משנה (מנחות נז:). נמשלה מקרא כמים ומשנה כיין וגמרא כקונדיטון (מס' סופרים פי"ד ז). משנה לא זזה קעה) ממקומה (יבמות לב.). לא זילאי ולא זינאי ולא זוהמאי ידענא אלא מתניתא ידענא (ברכות נג:). א"ל אל תקניטני! בלשון יחיד [ולא סתם משנה] אני שונה אותה (חולין קכב:). התנאים מבלי עולם קעו) שמורין הלכה מתוך משנתן (סוטה כב.). שלא ימצאו הלכה ברורה ומשנה ברורה במקום אחד (שבת קלח:). משנה עמוד ברזל (ויק"ר פכ"א ה). משנת ר"א בן יעקב קב ונקי (עירובין ס:). אנא קאמינא משנה שלמה ואת אמרת לי ר' אליעזר (זבחים ה.). הא מילתא אמר לן ר"ש ואנהר לן עיינין ממתניתין (יבמות נו.). כעורה זו קעז) ששנה רבי? (קידושין ט:). אמר רב יוסף כאן שנה רבי משנה שאין צריכה (יבמות נ.). א"ל שיננא שבוק מתניתא ותא בתראי (כריתות יט:). שנו חכמים בלשון המשנה ברוך שבחר בהם ובמשנתם (פ' קנין תורה בסוף אבות). ע"ע גמרא; הלכה; תורה.

משפחה: אדם נברא יחידי בעולם מפני המשפחות שלא יהו מתגרות זו בזו. והלא דברים ק"ו ומה אם בזמן שהם בני אב אחד מתגרות זו בזו, אילו היו בני שנים על אכו"כ. ד"א שלא יהיו הצדיקים אומרים אנו בני צדיקים ואתם בני רשעים (ירוש' סנהדרין פ"ד). משפחת אב קרויה משפחה, משפחת אם אינה קרויה משפחה (יבמות נד:). אחד מעיר מזכה כל העיר ושנים ממשפחה מזכין כל המשפחה (סנהדרין קיא.). א"ר יוחנן אבא ממשפחה בריאים הוה (חולין פד.). אין הקב"ה משרה שכינתו אלא על משפחות מיוחסות בישראל (קידושין ע:). בנות ציון המיוחסות היו אומרות לבחורים תנו עיניכם למשפחה שאין אשה אלא לבנים (תענית לא.). יתבו ועיינו במשפחות (כתובות סב:). ר' יהושע אומר אני מעיד לכם על שתי משפחות גדולות שהיו בירושלם וכו' (יבמות טו:). דרשו וישמע משה את העם בוכה למשפחותיו, על עסקי משפחות שנאסרו להן עריות (שבת קל.). כל הנושא אשה שאינה הוגנת לו פוגם משפחתו (קידושין ע:). הפוגם את עצמו פוגם את משפחתו עמו (במד"ר פכ"א). נגאי לו נגאי לאביו ולאמו ונגאי למשפחתו (ספרא פ' אמור). אין לך משפחה שיש בה מוכס שאין כולה מוכסין, ושיש בה ליסטין שאין כולה ליסטין, אלא שמחפין עליו (שבועות לט.). ע"ע יחוס.

משפט: ע' דין ומשפט

משקלות: ע' מדות ומשקלות

משתה: ע' אכילה ושתיה

מתורגמן: אין מושיבים בסנהדרין אלא בעלי חכמה וכו' ויודעים שבעים לשון, שלא תהא סנהדרין שומעים מפי המתורגמן (סנהדרין יז.). אין מעמידין על הצבור מתורגמן פחות מחמשים שנה (חגיגה יד.). רבי חוצפית המתורגמן היה בין עשרה הרוגי מלכות (גיטין ס.). טוב לשמוע גערת חכם אלו הדרשנים, מאיש שומע שיר כסילים אלו המתורגמנין שמגביהין קולם בשיר להשמיע את העם (קהלת רבה פ"ז עי' ברכות מה.). ע"ע תרגום.

מתנות: אנשי כנסת הגדולה אמרו הוו מתונים קעח) בדין (אבות פ"א א). אמר רבינא אפ"ה [צורבא מרבנן דרתח] מיבעי ליה לאיניש למילף נפשיה בניחותא (תענית ד.). שלשה דברים צריך אדם לומר בתוך ביתו ערב שבת וכו' צריך למימרינהו בניחותא כי היכי קעט) דליקבלינהו מיניה (שבת לד.). א"ל ישמעאל אחי! חשוק שפתותיך זו בזו ואל תבהל להשיב (ע"ז לה.). מתון מתון קפ) ארבע מאה זוזי שויא (ברכות כ.). קפוץ זבון ארעא, מתון נסיב אתתא (יבמות סג.). ע"ע זריזות; עצלות.

מתיקה: דבש וכל מיני מתיקה קשין למכה (ב"ק פה.). לא ידע איניש טעמא דמתיקא עד דטעים מרירא (זהר פ' תזריע מז:). ערבים עלי דברי דודיך יותר מיינה של תורה (ע"ז לח.). ע"ע דבש.

מתן בסתר: שתי לשכות היו במקדש אחת לשכת חשאים ואחת לשכת הכלים, לשכת חשאים יראי חטא נותנין לתוכה בחשאי ועניים בני טובים מתפרנסין מתוכה (שקלים פ"ד ו). מאן דכסיפי ליה מלתא לישקל ביממא, אתו ושקול בלילה (ברכות כח:). ר' ינאי חזייה להההוא גברא דקא יהיב זוזא לעני בפרהסיא א"ל מוטב דלא יהבת ליה מהשתא דיהבת ליה וכספתיה. דבי ר' שילא אמרי הנותן צדקה לאשה בסתר מייתי לה לידי חשדא (חגיגה

קעה) לא אפשר לעקרה לגמרי (רש"י). קעו) הם תנאים יחידים ששנו במשניות הראשונות ואין הלכה כמותן. קעז) וכי אינה מקובלת עליך משנה ששנה רבי שאתה מחזר ללמדה ממקום אחר? קעח) שלא ימהרו לחתוך הדין עד אחרי עיון כראוי. קעט) כי דברי חכמים בנחת נשמעים. קפ) לשון נופל על לשון, מתון שמה ומאתן הם מאתים זוז ששלם ר"א דמי בושת, מפני שלא היה לו מתינות להבחין ולהכיר כי לא היתה ישראלית רק נכרית שלבשה מעיל של זונה והוא קרע המעיל מעליה.

ה.). הבא על א"א ועושה צדקה בסתר לא ינקה מגיהנם (סוטה ה.). ע"ע צדקה.

מתן תורה: אמר רבי אבהו בשם ר' יוחנן כשנתן הקב"ה את התורה צפור לא צווח, עוף לא פרח, שור לא געה, אופנים לא עפו, שרפים לא אמרו קדוש, הים לא נזדעזע, חבריות לא דברו, אלא העולם שותק ומחריש, ויצא הקול אנכי ה' אלהיך (שמ"ר פכ"ט). שניתנה תורה במנוד ראש (שבת קד.). ויתיצבו בתחתית ההר, מלמד שכפה עליהם את ההר כגיגית ואמר להם אם אתם מקבלים התורה מוטב, ואם לאו שם תהא קבורתכם (שבת פח.). ישראל הקדימו נעשה לנשמע (שם). ישראל הקדימו עשייה לשמיעה שנאמר (שמות כד) נעשה ונשמע (שה"ש רבה פ"ב). בשבת ניתנה תורה (שבת פו:). הכל מודים בעצרת בעינן לכם מ"ט יום שניתנה בו תורה הוא (פסחים סח:). אי לאו ההוא יומא דקא גרים כמה יוסף איכא בשוקא (שם). משה קיבל תורה מסיני (אבות פ"א). יתרו קודם מתן תורה הוי (ע"ז כד.). ההוא שעתא לאו שעת מתן תורה הואי (חולין קא:). נתנה תורה ונתחדשה הלכה (שבת קלה.). כל שנשתנה שמו קודם מתן תורה ובאתה תורה והקפידה עליו בידוע שיש לו שם לווי (סוכה יג.). וכי תורה פעמים ניתנה? (עירובין כא:). הלל הגדול אית ביה מתן תורה (פסחים קיח.). לא ניתנה תורה למלאכי השרת (ברכות כה:). ע"ע תורה.

מתנה: שלש מתנות נתן הקב"ה לישראל (ברכות ה.). שלשה פרנסים טובים עמדו לישראל ושלש מתנות טובות ניתנו על ידן (תענית ט.). מתנה טובה יש לי בבית גנזי ושבת שמה (שבת י:). בתחלה היה משה לומד תורה ומשכחה עד שניתנה לו במתנה (נדרים לח.). וממדבר מתנה, אם משים עצמו כמדבר תורה ניתנה לו במתנה (עירובין נד.). הנותן מתנה לחבירו צריך להודיעו (שבת י:). מימי לא קבלתי מתנות וכו' לא ניחא להו דאחיה? דכתיב שונא מתנות יחיה (מגילה כח.). רב גידל לא נחית לההוא ארעא דנתנו לו במתנה דכתיב שונא מתנות יחיה (קידושין נט.). משרבו מקבלי מתנות נתמעטו הימים (סוטה מז:). כלום יש עבד שרבו נותן לו מתנה וחוזר? (פסחים מז:). איזה שונא מתנות יחיה הרואה טריפה לעצמו (חולין מד.). אשה טובה מתנה טובה לבעלה (יבמות סג:). ומשלוח מתנות שתי מתנות לאיש אחד, ומתנות לאביונים שתי מתנות לשני בני אדם (מגילה ז:). כל מתנה שאם הקדישה אינה מקודשת אינה מתנה (נדרים מח:). מאן דיהיב מתנה בעין יפה יהיב (ב"ב נג.). דבי ינאי התפללו בכל יום: אל תצריכנו לידי מתנות בשר ודם ואל תמסור מזונותינו בידי בשר ודם, שמתנתם מעוטה וחרפתם מרובה (ירוש' ברכות פ"ד). גמירי דמיהב יהבי [מן השמים] משקל לא שקלי (תענית כה.). בשבעה עממין נאמר לא תחנם, לא תתן להם מתנת חנם (ע"ז כ.). עתידה מצרים שתביא דורון למשיח (פסחים קיח:). שדרו דורון ע"י נחום איש גמזו (תענית כא.). בשר ודם מביא דורון למלך ספק מתקבל וכו' (ב"ב י.). המביא דורון לת"ח כאילו מקריב ביכורים (כתובות קה:). ע"ע ותרנות; נדיבות.

נ

נאה: ע' יופי

נאוף: ע' זנות

נאמנות: איש טוב ונאמן (ברכות טז:). נאמן בעל מלאכתך שישלם לך שכר פעולתך (אבות פ"ב יד). נשאת ונתת באמונה? (שבת לא.). נאמן עלי הדיין (ע"ז טז:). באיסורין נאמן גם עד אחד (יבמות פג:). האומר זה בני נאמן ליורשו ולפטור את אשתו מן היבום (ב"ב קלד.). שלשה נאמנין על הבכור חיה לאלתר, אמו כל שבעת ימי הלידה, האב לעולם (קידושין עד:). נאמן אתה לפסול את עצמך ואי אתה נאמן לפסול את בנך (יבמות מז.). אם אמר מהימנת לי כבי תרי ופרע בפני שלשה אמרינן כבי תלתא לא הימניה (שבועות מב.). כל מסיח לפי תומו הימוני מהימני ליה, הני מילי במלתא דלא שייכי בה, אבל במלתא דשייכי בה עבדי לאחזוקי שיקרייהו (גיטין כח:). ניחא ליה לאיניש דליקו בהימנותא, בהדי בני

נמי ניחא ליה דליקו בהימנותא (ב"מ טז.). על עצמו אינו נאמן כיצד יהא נאמן על של אחרים? (דמאי פ"ב ב). לית הימנותא בעבדי (ב"מ פו:). האי שלוחא דרבנן מהימנינן ליה כבי תרי (ב"ב קיב:). מאן דמשתעי ריש לקיש בהדיה בשוק יהבו ליה עסקא בלא סהדי (יומא ט:). אע"פ שיש לו לאדם נזבר נאמן בתוך ביתו, יצור וימנה [הכסף] שנאמר ויצורו וימנו (ב"ב ט:). אמרי אינשי גברא דרחיצנא עליה א) אדייה לגזיזיה וקם (סנהדרין ז.). ר' יוחנן כי מטי להאי קרא בכי: הן בקדושיו לא יאמין (איוב טו), אי בקדושיו לא יאמין במאן יאמין? (חגיגה ה.). אמר רב קטינא אפילו בשעת כשלונה של ירושלם לא פסקו בהם בעלי אמונה, שנאמר (ישעיה ז) כי יתפש איש באחיו בית אביו שמלה לך קצין תהיה לנו והמכשלה הזאת תחת ידיך, ודווקא בדברי תורה אבל במשא ומתן לא הוו (חגיגה יד.). ע"ע אונאה; רמאות.

נבואה: עשרה לשונות נקראת: נבואה, חזון, הטפה, דבור, אמירה, צווי, משל, מליצה, חידה, משא (אדר"נ פל"ד). דבר ה' זו נבואה (שבת קלח:). נבואה שהוצרכה לדורות נכתבה, ושלא הוצרכה לדורות לא נכתבה (מגילה יד.). ותאמר לאברהם גרש האמה וגו' וירע הדבר מאד בעיני אברהם וגו' ויאמר אלהים אל ירע בעיניך וגו' מכאן אתה למד שהיה אברהם טפל לשרה בנביאות (שמ"ר פ"א). באותה שעה נתקיימה נבואתה של רבקה (סוטה יג.). עובדיה זכה לנביאות על שהחביא מאה נביאים (סנהדרין לט:). תלה נביאותו של זכריה בנביאותו של אוריה (מכות כד:). כל הכועס אם נביא הוא נביאותו מסתלקת ממנו (פסחים סו:). מתנבאים ואינם יודעים מה מתנבאים (ב"ב קיט:). כלה נבואתך וצא! (ברכות ז.). אמר ירמיה הנביא, אומר לכם למה אני דומה, לכהן גדול שעלה גורלו להשקות מים המרים לסוטה, וקרבו את האשה אצלו ופרע ראשה ופרסמה. ובטרם נטל הכוס להשקותה נסתכל בה וראה שהיא אמו, התחיל צווח ואומר אוי לי אמי שהייתי משתדל לכבדך והריני מבזך. כך היה ירמיה אומר אוי לי אמי ציון שהייתי סבור שאני מתנבא עליך דברים טובים ונחומים, והריני מתנבא עליך דברי פורעניות (פסיקתא רבתי פכ"ז ב). א"ר לוי או"ה נבואתן סתומה, ואינן יודעין אם ליהרג או להרוג, משל לאדם שהיה מהלך בדרך, מן רוחקא דאורחא אסתבע קרסוליה, אמר הלואי הוה לי חד חמר! עבר עלוי חד רומי דילדית חמרתיה חד עולאי, א"ל סב ארכבה הדין עולאי [על כתפך]. אמר הא צלותי אישתמע, ברם אנא לא שאלית כהוגן אם למרכב או למרכיבה. כך נבואתן של אומות העולם להיות עתידים ליום הזה, ואינן יודעין אם להרוג או ליהרג, אבל ישראל נבואתן מפורשת להיות עתידים ליום הזה להנקם מאויביהם (אסתר רבה פ"ו). מיום שחרב בית המקדש אע"פ שנטלה נבואה מן הנביאים מן החכמים לא נטלה, אמר אמימר וחכם עדיף מנביא (ב"ב יב.). א"ר יוחנן השכים ונפל לו פסוק לתוך פיו הרי זו נבואה קטנה (ברכות נה:). אמר רבי אילמלי דבריהן דברי תורה ודברי בירבי [ר' יוסי] קבלה, אנן דברי בירבי שומעין, ב) וכל שכן שדבריהם דברי קבלה ודברי בירבי דברי תורה (חולין קלז.). א"ר יוחנן עשו דבריהם כדברי נביאות ג) וכו' (בכורות מה.). א"ר פנחס מעשה היה באח ובאחות שהיה אחד מהם בגוש חלב ואחד מהם בבית מרון, נפלה דליקה בביתו של גוש חלב, באתה אחותו מבית מרון ונפלה עליו והיתה מחבקתו ומנשקתו, אמרה לו איני מרגלת לבוא אליך אלא פחדתי דהוי אחי באונקי [בצרה דחוקה] ופלטית ממנה (שמ"ר פ"ה).

נביאים: ת"ר ארבעים ושמונה נביאים ושבע נביאות נתנבאו להם לישראל ולא פחתו ולא הותירו על מה שכתוב בתורה חוץ ממקרא מגילה וכו' (מגילה יד.). בשם ר' שמואל בר יצחק: ששים רבוא נביאים עמדו להם לישראל בימי אליהו וכו' ולמה לא נתפרסמה נבואתן? שלא היה צורך לדורות וכו' אבל לעתיד לבא הקב"ה מביאן ומפרסם נבואתן, הה"ד (זכריה יד) ובא ה' אלהי כל קדושים עמך (שה"ש רבה ד). כל מקום ששמו ושם אביו בנביאות בידוע שהוא נביא בן נביא, שמו ולא שם אביו בידוע שהוא נביא ולא בן נביא, שמו ושם עירו מפורש בידוע שהוא מאותה העיר, שמו ושם עירו סתם בידוע שהוא מירושלם (מגילה טו.). כל גדולה שנטלו ישראל, את מוצא שנטלו האומות. כיוצא בה העמיד הקב"ה משה לישראל ובלעם לאו"ה, ראה מה בין נביאי ישראל לנביאי או"ה, נביאי ישראל מזהירין את ישראל מן העבירות, שנאמר ואתה בן אדם צופה נתתיך (יחזקאל ג), ונביא שעמד מן הגוים [בלעם] העמיד פרצה [זנות עם בנות מואב] לאבד את הבריות מן העולם. ולא עוד אלא שכל הנביאים היו במדת רחמים על ישראל ועל אומות העולם, שכן ירמיה אמר (מח) לבי למואב כחלילים יהמה, וכן יחזקאל (כז) בן אדם שא על צור קינה, וזה [בלעם] אכזרי עמד לעקור אומה שלמה חנם על לא דבר (במדבר רבה פ"כ). כ"ב שנה שעשה יוסף במצרים נגנז רוה"ק מיעקב ובניו, ולא היה רחוק מהם אלא מהלך ארבעה או

א) האיש אשר בטחתי בו והאמנתיו הרים אגרופו עלי ועמד לנגדי. ב) תורת משה קרויה תורה לפי שניתנה תורה לדורות, ושל נביאים קרויה קבלה שקבלו מרוה"ק כל נבואה ונבואה לפי צורך השעה והדור והמעשה (רש"י). ג) שאין צריכין ליתן טעם לנבואתן, לפי שבלא טעם שומעין

חמשה ימים, ולא היו יודעים שבמצרים הוא, וקודם לזה היו יעקב ובניו נביאים גדולים. הוי האומר לחרס ולא יזרח! (איוב ט). ולמה כך? שלא יהו הנביאים מתגאים, ולכן הראה להם הקב"ה שאינם כלום (תנחומא הישן מקץ ו). כל הנביאים נסתכלו באספקלריא שאינה מאירה, משה רבינו נסתכל באספקלריא המאירה (יבמות מט:). ולא קם נביא עוד בישראל כמשה, בישראל לא קם אבל באו"ה קם. ומנו זה בלעם (במד"ר פי"ד). אלדד ומידד מתנבאים (במדבר יא), כיון ששמעה צפורה אמרה אוי לנשותיהם של אלו וכו' שיהיו פורשים מהן כמו שפירש בעלי הימני (תנחומא בהעלותך סי' יז). אליהו טירונין [קנאי] לנביאים היה (ירוש' עירובין פ"ה א). אבא אליהו קפדן (סנהדרין קיג:). למה נקרא שמו עמוס? אמר ר' פנחס שהיה עמוס בלשונו, אמרו אנשי דורו: הניח הקב"ה את כל בריותיו ולא השרה שכינתו אלא על הדין קטיע לישנא פסילוסא? (קהלת רבה פ"א). למה יחזקאל דומה? לבן כפר שראה את המלך, ולמה ישעיה דומה? לבן כרך שראה את המלך (חגיגה יג:). א"ר חסדא דבר זה מתורת משה רבינו לא למדנו מדברי יחזקאל בן בוזי למדנו: כל בן נכר ערל לב ערל בשר [מומר וישראל שמתו אחיו מחמת מילה] לא יבא אל מקדשי ,שרתני (יחזקאל מד). עד שבא יחזקאל מנלן? אלא גמרא גמירי לה [קבלה] ואתא יחזקאל ואסמכיה אקרא (זבחים יח:). משמתו נביאים אחרונים חגי זכריה ומלאכי נסתלקה רוח הקדש מישראל, ואעפ"כ היו משתמשין בבת קול וכו' (סנהדרין יא.). א"ר אחא אפילו רוה"ק ששורה על הנביאים אינו שורה אלא במשקל, יש שמתנבא ספר אחד ויש שנים. א"ר סימון שני דברים נתנבא בארי ולא היה בהם כדי ספר ונטפלו בישעיה, ואלו הן: וכי יאמרו אליכם דרשו אל האובות ואל הידעונים (ישעיה ח) וחברו פסוק שלאחריו (ויק"ר פט"ו). א"ר יודן בר סימון גדול כחן של נביאים שמדמים את הצורה ליוצרה, הה"ד (דניאל ח) ואשמע קול אדם בין אולי וגו' (קה"ר פ"ב). סיגנון אחד עולה לכמה נביאים ד) ואין שני נביאים מתנבאים בסיגנון אחד (סנהדרין פט.). אלה המצות (ויקרא כז) שאין נביא רשאי לחדש דבר מעתה (מגילה ב:). הכהנים נמשלו למלאכים וכו' ומנין שנמשלו הנביאים כמלאכים? שכן הוא אומר במשה וישלח מלאך ויוציאם ממצרים (במדבר כ), והלא משה היה? אלא מכאן שנמשלו הנביאים כמלאכים, וכן הוא אומר ויעל מלאך ה' מן הגלגל אל הבוכבים ויאמר אעלה אתכם ממצרים (שופטים ב), והלא פנחס היה? אלא מכאן שנקראו נביאים מלאכים (במד"ר פט"ז). אם לא תדעי לך היפה בנשים, היפה שבנביאים — המעולה שבנביאים. א"ר יוסי בר ירמיה למה נמשלו הנביאים בנשים? לומר לך, מה אשה זו אינה מתביישת לתבוע צרכי ביתה מבעלה, כך הנביאים אין מתביישין לתבוע צרכיהן של ישראל מן אביהם שבשמים (שה"ש רבה א). לא נביא אנכי ולא בן נביא אנכי אלא מקיבלני וכו' (ברכות לד:). עינים רמות לשון שקר וגו' רגלים ממהרות לרוץ לרעה (משלי טז), זה אחאב בן קוליא וצדקיה בן מעשיה שהיו חוטאים בירושלם, ומשגלו לבבל הוסיפו לחטוא. בירושלם היו נביאי שקר ולא הניחו אומנתן זו בבבל, והיו מסרסרין זה לזה בדבר עבירה (תנחומא הישן ויקרא י). ע"ע משה; רוח הקדש.

נְבֵלָה: בעל הנבלה מטפל בנבלתו (מכילתא פ' משפטים). מלמד שהבעלים מטפלים בנבלה (ב"ק י.). קטן ואוכל נבלות אין ב"ד מצווין להפרישו (שבת קכא.). נטוש נבילתא בשוקא ושקול אגרא ולא תימא גברא רבא אנא וזילא בי מלתא (ב"ב קי). פשוט נבילתא בשוקא ושקיל אגרא ולא תימא כהנא אנא גברא רבה אנא וסניא בי מלתא (פסחים קיג.). עומד בבבל ורואה נבלה בא"י (חולין סג:). ע"ע טרפות.

נבול פה: בעון נבלות פה צרות רבות וגזרות קשות מתחדשות וכו' (שבת לג.). א"ר חנן בר רב הכל יודעין כלה למה נכנסת לחופה, אלא כל המנבל פיו ומוציא דבר נבלה מפיו אפילו נחתם לו גזר דינו של שבעים שנה לטובה נהפך עליו לרעה (כתובות ח:). ע"ע לשון נקיה.

נגעים: עשרה קבין נגעים ירדו לעולם תשעה נטלו חזירים ואחד כל העולם כלו (קידושין מט:). על שבעה דברים נגעים באין, על לשון הרע וכו' ועל צרת העין דכתיב ובא אשר לו הבית (ויקרא יד) מי שמיוחד ביתו לו (ערכין טז.). ע"י מה הנגעים באין? ע"י עין הרע, א"ר יצחק בנוהג שבעולם אדם אומר לחבירו השאילני קרדומך שאבקע בו העץ הזה, והוא אומר אין לי מעין רעה ויש לו וכו' מיד בא הנגע על ביתו תחלה שנאמר והנה הנגע בקירות הבית (שם), ומה היו עושין לו? מפנין כל מה שהיה לו בתוך ביתו שנאמר ופינו את הבית. כיון שהיה מוציא קרדומותיו וכברותיו וכו' היו אומרים ראיתם עין הרע שהיה בו, מה שהיה לו לא היה רוצה להשאיל, מי גרם לו להפנות ביתו? ע"י שהיתה בו עין רעה (דב"ר פ"ו). כתיב ופנו את הבית בטרם יבא הכהן לראות את הנגע וגו' אמר ר"מ וכי מה מטמא לו? אם תאמר כלי עציו ובגדיו ומתכותיו? מטבילן והן טהורין! על מה חסה התורה? על כלי חרסו ועל פכו ועל טפיו. אם כך חסה התורה על ממונו הבזוי

לו, כך הם לא נתנו טעם לדבריהם (רש"י). ד) רעיון אחד נכנס בלבם ע"י רוה"ק, אך מלובש בלשון אחרת.

ק"ו על ממונו החביב וק"ו על נפש בניו ובנותיו (נגעים פי"ב ה). כל כהן שאינו בקי בהן ושמותיהן אינו רואה את הנגעים (שבועות ו:). כל הנגעים אדם רואה חוץ מנגעי עצמו, ר"מ אומר אף לא נגעי קרוביו (נגעים פ"ב ה, זבחים קא.). נגעים אינן יסורין של אהבה (ברכות ה.). כתיב ונתתי נגע צרעת בבית ארץ אחוזתכם (ויקרא יד) בשורה היא להם שנגעים באים עליהם (הוריות י.). לפי שהטמינו אמוריים מטמוניות של זהב בקירות בתיהם כל ארבעים שנה שהיו ישראל במדבר, וע"י הנגע נותץ הבית ומצאן (ויק"ר פ' מצורע). ירושלם ה) וחוצה לארץ אינן מטמאין בנגעים (נגעים פי"ב ב). ע"ע צ ר ע ת.

נדבה: ע' נדיבות

נדה: תנא ר"מ אומ' מפני מה אמרה תורה נדה לשבעה? מפני שרגיל וקץ בה, אמרה תורה תהיה טמאה שבעת ימים [ולא יהא רגיל בה] כדי שתהא חביבה על בעלה כשעת כניסתה לחופה (נדה לא:). זקנים הראשונים דרשו והדוה בנדתה (ויקרא טו) שלא תכחול ולא תפקוס ולא תתקשט בבגדי צבעונין, עד שבא ר"ע ואמר, א"כ אתה מגנה על בעלה ונמצא בעלה מגרשה, אלא מה ת"ל והדוה בנדתה, בנדתה תהא עד שתבא במים (שבת סד:). א"ר לוי בנוהג שבעולם אדם בן שלשים שנה בן ארבעים שנה נושא אשה, משמוציא יציאותיו [הוצאות החתונה] הוא בא לזקק לה, והיא אומרת לו כשושנה אדומה ראיתי, ופורש ממנה מיד. מי גרם לו שלא יקרב אליה? איזה כותל יש ביניהם, איזה עמוד ברזל ביניהם, איזה נחש נשכו, איזה עקרב עקצו שלא יקרב אליה? אלא מי עקצו? דברי תורה שרכין כשושנה, שנאמר בה (ויקרא כה) ואל אשה בנדת טומאתה לא תקרב (שה"ש רבה ז, מדרש תהלים ב). שנוי וסט תחלת חולי מעיים (כתובות קי:). כשם שהשאור יפה לעיסה כך דמים יפים לאשה (שם י:). לעתיד לבא הקב"ה מתיר את הנדה (מדרש תהלים קמו — ד). ע"ע ט ו מ א ה ו ט ה ר ה.

נדוי: השומע הזכרת השם [לבטלה] מפי חבירו צריך לנדותו, ואם לא נידהו הוא עצמו יהא בנדוי (נדרים ז:). שבעה מנודין לשמים, יהודי שאין לו אשה והמונע מנעלים מרגליו (פסחים קיג:). בכ"ד מקומות מנדין על כבוד הרב וכו' את מי נדו? את אליעזר בן חנוך שפקפק בנטילת ידים (ברכות יט.). מנדין על שני ימים טובים של גליות (פסחים נב.). כל אותן שנים שהיו ישראל במדבר מנודין היו (מו"ק טו:). מאי שמתיה? שם מיתה שממה יהיה (שם ז.). כתיב אורו מרוז (שופטים ה) ואמר עולא בארבע מאה שיפורי [שופרות] שמתיה ברק למרוז (שם טז.). טוט אסור ו) טוט שרי (שם טז.). אב ב"ד שסרח אין מנדין אותו אלא אומרים לו הכבד ושב בביתך (שם יז.). מעשה דתנור של עכנאי כמדומה לי שחברים בדלים ממך (ב"מ נט:). פוק וחמי ז) מאן בעי לך לבר (ירוש' כלאים פ"ט ג). ת"ח מנדה לעצמו ומיפר לעצמו (מו"ק יז.). אלמלא תודוס אתה גוזרני עליך נדוי (ברכות יט.). אי לאו יהודה בן קנוסא את גזרתינהו לשקך בגיזרא דפרזלא (ב"ק פא:). אי הוה לוי הכא הוה מפיק לאפך ח) פולסי דנורא (ב"מ מז.). מחינא לכו בסילוא ט) דלא מבע דמא (כתובות צא.). עקיצתן עקיצת עקרב (אבות פ"ב י). מאן דעקיץ לי עקיצה עקרבא (בכורות לא.). טרקיה חיויא דרבנן דלית ליה אסותא (שבת קי.). ההוא הלמידא וכו' שמתיה רב הונא (שבת יט:). להוי ההוא גברא בשמתא (עירובין סג.). הקורא לחבירו עבד יהא בנדוי (קידושין כח.). נדוי על תנאי צריך הפרה (מכות יא:). אם שומע מוטב ואם לאו יהא בנדוי (ברכות סג.). ולבסוף ברכוהו (שם לט.). רב מנגיד על דחייל שמתא עליה שלשים יום (קידושין יב:). קם גלי או קבל עלך שמתא (מנחות לז.). מה לך מקיף לשמאל? שאני מנודה (מדות לד:). האי כהנא דלא מפריש מתנתא ליהוי בשמתא לאלהי ישראל (חולין קלב:). אדרבא ליהוי ההוא גברא בשמתא, אי ממון נתחייבתי לך נדוי מי נתחייבתי לך? (מו"ק יז.). לא מסתייך דשמתיה לההוא גברא אלא אחוכי נמי חייך בי (שם). בשמתא נרש! י) תרביה ומשכיה ואליתיה, לא אבה נרש לשמוע דבר ה' (חולין קכז.). שדי שמתא אגנובתיה דכלבא יא) ואיהו דידיה עביד (מו"ק יז). ע"ע נ ז י פ ה.

נדוניא: וישלחו את רבקה וגו' ויברכו את רבקה. א"ר אייבו דווין וסחופין יב) היו ולא היו מפרנין א"א בפה (ב"ר פ"ס). אמר רב גידל אמר רב: כמה אתה נוהן לבנך כך וכך, כמה אתה נותן לבתך כך וכך, עמדו וקדשו, הן הן הדברים הנקנין באמירה (כתובות קב). דפוסק מעות לחתנו ופשט לו הרגל, יג) תשב עד שתלבין ראשה (שם קח.). ע"ע ח ת ו נ ה.

ה) ירושלם לא נתחלקה לשבטים ולא נקראת ארץ אחוזתכם כי שייכת לכל ישראל בשותפות לצורך עבודת אלהים. ו) בשופר מחרימין ובשופר מתירין אותו מחרמו. ז) רבי כעס על ר' חייא וא"ל שיצא לחוץ פירוש יהא בנדוי. ח) ניצוצות של אור שהן עגולות כפולסא=מטבע, ולשון שמתא ונדוי הוא. ט) נכה אתכם בקוץ שאינו מוציא דם כלומר נדוי. י) נרש שם מקום והיו שם כולם רשעים, ואמר רב פפא בשמתא יהיו החלב והעור והשומן, כלומר כולם כקטן כגדול. יא) אם תטיל חרם על זנב הכלב לא ישמע לך. יב) דוה לבם ושפלים היו ולא נתנו לה נדוניא

נדחה: ע' דחייה

נדיבות: אמר רב בא בר אחא, אין אתה יכול לעמוד על אופיא יד) של אומה זו, נתבעין לעגל ונותנין, נתבעין למשכן ונותנין (ירוש' שקלים פ"א א). מה יפו פעמיך בנעלים בת נדיב, בתו של אברהם שנקרא נדיב (סוכה מט:). דמתעשרי ישראל ומתנדבי ומייתי (פסחים כ.). נשים יקרות שבירושלם היו מתנדבות (סנהדרין מג.). ישראל שהתנדב מנורה או נר לבית הכנסת אסור לשנותה (ערכין ו:). גפן של זהב היתה וכל מי שמתנדב גרגיר וכו' (חולין צ:). מי שמתנדב כלי זורקו לתוכה (שקלים ז.). ר"ש פוטר שלא התנדב כדרך המתנדבין (נזיר ט.). מילי מעליותא דעביד ר"ה בנדיבות (תענית כ.). ע"ע ותרנות; טוב עין; מתנה.

נדר: נדרים סייג לפרישות (אבות פ"ג יג). האומר אשכים ואשנה פרק זה נדר גדול נדר לאלהי ישראל (נדרים ח.). הנודר כאילו נותן קולר על צוארו (ירוש' נדרים פ"ט א). בטרם תדור הכין נדריך (תנחומא וישלח מא:). איחר אדם את נדרו פנקסו נפתחת (ירוש' נדרים פ"א). ר' נתן אומר בעון נדרים מתה אשתו של אדם (שבת לב:). כל הנודר כאילו בנה במה טו) והמקיימו כאילו הקריב עליה קרבן (יבמות קט:). כל הנודר אע"פ שקיימו נקרא חוטא (נדרים עז.). כל הרגיל בנדרים אין רוח חכמים נוחה הימנו (חולין ב.). בשעה עקתא נדרא טז) בשעת רוחא שיטפא (ב"ר פפ"א, תנחומא פ' וישלח). היתר נדרים פורחין באויר ואין להם על מה שיסמוכו (נזיר סב.). עמד ר"י על רגליו ואמר הותר הנדר (סנהדרין סח.). נדר שהותר מקצתו הותר כלו (נדרים כה:). פתח ליה רבן גמליאל לההוא סבא [פתח חרטה לנדרו] יש בוטה כמדקרות חרב ולשון חכמים מרפא (משלי ב). כל הבוטה [נודר] ראוי לדקרו בחרב, אלא לשון חכמים מרפא [שמתירין לו] (נדרים כב.). משתבח ליה רבא לרב נחמן ברב סחורה דאדם גדול הוא, א"ל כשיבא לידך הביאהו לידי. הוה ליה נדרא למישרא, אתא לקמיה דרב נחמן, אמר ליה נדרת אדעתא דהכי? א"ל אין, אדעתא דהכי? א"ל אין— כמה זמנין. איקפד רב נחמן א"ל זיל לקילעך [לביתך] נפק רב סחורה ופתח פיתחא לנפשיה, רבי אומר איזו דרך ישרה שיבור לו האדם כל שהיא תפארת לעושיה ותפארת לו מן האדם, והשתא דאיקפד רב נחמן אדעתא דהכי לא נדרי, וישרא לנפשיה (נדרים כב:). ההוא דאמר לה לדביתהו קונם [נדר] שאי אתה נהנת לי עד שתטעימי תבשילך לר' יהודה ולר"ש. ר' יהודה טעים, אמר ק"ו ומה לעשות שלום בין איש לאשתו [בסוטה] אמרה תורה שמי שנכתב בקדושה ימחה על המים המאררים בספק, ואני על אחת כו"כ. ר"ש לא טעים אמר ימותו כל בני אלמנה ואל יזוז שמעון ממקומו, ועוד כי היכי דלא לתרגלי למינדר (שם סו:). ע"ע שבועה.

נוגע בדבר: אמר מר בר רב אשי פסילנא ליה לצורבא מרבנן לדינא, מ"ט דחביב עלי כגופאי ואין אדם רואה חובה לעצמו (שבת קיט.). בני עיר שנגנב ס"ת שלהן אין דנין בדייני אותה העיר ואין מביאין ראיה מאנשי אותה העיר, יז) וכן האומר תנו מנה לבני עירי אין דנין בדיני אותה העיר וכו' (ב"ב מג.). ע"ע עדות.

נוחם ע' חרטה

נוטריקון: מנין ללשון נוטריקון מן התורה? שנאמר כי א"ב המו"ן גוים נתתיך (בראשית יז) א'ב נתתיך לאומות, ב'חור נתתיך באומות, ה'מון חביב נתתיך באומות, מ'לך נתתיך לאומות, ו'תיק נתתיך באומות, נ אמן נתתיך לאומות וכו'. אנכי (שמות כ) נוטריקון א'נא נ'פשי כ'תבת י'הבית וכו' (שבת קה.). למה נקרא שמו בנימין? בן ימ"ן שנולד כשהיה יעקב בן מאה שנה (במד"ר פי"ד ח). נחי"ת כצאן עמך (תהלים עז) נוטריקון הוא: נ'סים עשית עמהם, ח'יים נתת להם, י'ם קרעת להם, תורה נתת להם (במד"ר פכ"ג). א"ר יהודה המטה [של משה] משאוי ארבעים סאה היה ושל סנפירין היה, והיה חקוק עליו עשר מכות נוטריקון דצ"ך עד"ש באח"ב וכו' (תנחומא הישן תזריע י). ע"ע גימטריא.

נוסעים: ע' נסיעה

נזיפה: אין נזיפה פחות משבעה ימים (מו"ק טז.). רבי אמר לבר קפרא: איני מכירך מעולם זקן, ידע דנקט מילתא בדעתיה ונהג נזיפותא (שם). וכן אמר לר' חייא: עייא! מי קורא לך, נהג נזיפותא (שם:). כל אותן שלשים יום שהיה ר' חייא נזוף מרבי אליף לרב בר אחתיה כל כללי דאורייתא (ב"ר פל"ג). נתן עיניו בו ונעשה גל של עצמות (ברכות נח.). כל מקום שנתנו חכמים עיניהם או מיתה או עוני (מו"ק יז:). מעשה שהרג ר' יוחנן את ר"ל בנזיפות (ב"מ פד.). רבא נזוף הוי (חולין קלג.). א"ל

אך דבר שפתים שהיו מפייסין בברכה בעלמא. יג) התלוצץ בו ואמר לו טול רגלי שאין לי מעות, או שדחפו ברגלו. יד) דעתם ומנהגם ותכונת רוחם (character). טו) בשעת איסור במות, כי הנודר נקרא חוטא. טז) בעת צרה ידור האדם נדר ובעת הרווחה ישכח ולא יקיים נדרו. יז) כי הדיין והעד נוגעים בדבר שצריכין ס"ת לקרות ולשמוע בימי הקריאה וחיישינן עי"ז ימנעו להוציא משפט צדק כי יש

יוסי! פשוט ידיך וקבל עיניך (חגיגה ג:). עפרא לפומיה (ב״ב טז.). גער בו והוציאו בנזיפה (שבת לא.). ההוא בנזיפא בעלמא (שבת צז.). לייטי עלה במערבא ((ברכות נט.). לייט עלה רב (שבת קכ:). לא נשבה רוח צפונית דנזופי הוי (יבמות עב:). תוכחה עד נזיפה (ערכין טז:). מה זו שתיקה? שתקו בנזיפה (ביצה כ.). ע״ע נ ד ו י.

נזיקין: האי מאן דבעי למהוי חסידא לקיים מילי דנזיקין (ב״ק ל:). מעשה באדם אחד שהיה מסקל מרשותו לרשות הרבים, ומצאו חסיד אחד ואמר לו ריקה! מפני מה אתה מסקל מרשות שאינה שלך לרשות שלך? לינלג עליו. לימים נצרך למכור שדהו והיה מהלך באותו רשות הרבים ונכשל באותן אבנים, אמר יפה אמר לי אותו חסיד וכו׳ (שם נ:). חסידים הראשונים היו מצניעין קוצותיהם וזכוכיותיהם [הנשברים] בתוך שדותיהן (שם ל.). כאן שני רבי לא ישפוך אדם מי בורו ואחרים צריכים להם (יבמות יא:). מנין שלא יגדל אדם כלב רע בתוך ביתו ולא יעמיד סולם רעוע בתוך ביתו? שנאמר (דברים כב) ולא תשים דמים בביתך (כתובות מ:). היזק שאינו ניכר לאו שמיה היזק (ב״ב ב.). אדם מועד לעולם בין ער בין ישן (ב״ק ג.). בין בשוגג בין באונס בין ברצון (סנהדרין עב.). המבעית את חבירו פטור מדיני אדם וחייב בדיני שמים, כיון דאדם בר דעת הוא, איהו מיבעית נפשיה (קידושין כג:). כיון דברשות קעבדי איבעי ליה לעיוני יח) ומיזל (ב״ק כז:). לפי שאין דרכן של בני אדם להתבונן בדרכים (שם). הרי שעבר על דברי רופא ואכל דבש או כל מיני מתיקה שקשין למכה, והעלה מכתו גרגותני יכול יהא חייב? ת״ל רק [שבתו יתן ורפא ירפא] וכו׳ (ב״ק פה.). שלוחי מצוה אין ניזוקין, אבל היכי דקבועי היזיקא שאני (יומא יא.). ארי וכלבא ואונקניתא [מפגיע שאימתו על ארי] הוי קיימי, בעי ארי למינזקה לכלבא, והוי חמא אונקניתא וצרי ליה מיניה ולא היו מזיקין זה את זה (מדרש תהלים ק״ד יט). ע״ע ה כ א ה; ח ב ל ה.

נזירות: סתם נזירות שלשים יום, ורמז מקרא קדוש „יהיה״ בגימטריא שלשים (נזיר ה. ו:). מיום שפירש יוסף מאחיו לא טעם טעם יין דכתיב (בראשית מט) ולקדקד נזיר אחיו, ואף אחיו לא טעמו טעם יין דכתיב (שם מג) וישתו וישכרו עמו, מכלל דעד האידנא לא הוה שכרות (שבת קלט.). אמר קרא מיין ושכר יזיר (במדבר ו), לאסור יין מצוה יט) כיין רשות (נזיר מד.). לך לך אמרינן לנזירא, סחור סחור לכרמא לא תקרב (יבמות מו.). מעשה בהילני המלכה שהלך בנה למלחמה ואמרה אם יבוא בני מן המלחמה בשלום אהא נזירה שבע שנים, ובא בנה מן המלחמה והיתה נזירה שבע שנים וכו׳ (נזיר יט:). מעשה ברבי חנינא שהדירו אביו בנזיר והביאו לפני ר״ג וכו׳ (נזיר כט.). אמר שמעון הצדיק וכו׳ פעם אחת בא אדם אחד נזיר מן הדרום [להקריב קרבנו ולגלח שערו] וראיתי שהוא יפה עינים וטוב רואי וקווצותיו סדורות לו תלתלים, אמרתי לו בני! מה ראית להשחית את שערך זה הנאה? אמר לי רועה הייתי לאבא בעירי, הלכתי למלאות מים מן המעיין ונסתכלתי בבואה שלי ופחז עלי יצרי וביקש לטורדני מן העולם, אמרתי לו רשע! למה אתה מתגאה בעולם שאינו שלך, במי שהוא עתיד להיות רמה ותולעה? העבודה שאגלחך לשמים! מיד עמדתי ונשקתיו על ראשו, אמרתי לו בני! כמוך ירבו נוזרי נזירות בישראל, עליך הכתוב אומר נזיר להזיר לה׳ (נדרים ט:). רבי אלעזר הקפר ברבי אומר וכפר עליו מאשר חטא על הנפש (במדבר ו), וכי באיזו נפש חטא זה? אלא שציער עצמו מן היין וכו׳ המצער עצמו מכל דבר על אכו״כ (נדרים י:). כשעלו נזירים מן הגולה ומצאו ביהמ״ק חרב, אמר להם נחום המדי אילו הייתם יודעין שביהמ״ק חרב הייתם נוזרים? אמרו לו לא, והתירן נחום המדי. וכשבא הדבר אצל חכמים אמרו כל שנזר עד שלא חרב ביהמ״ק נזיר, ומשחרב ביהמ״ק אינו נזיר (נזיר לז:). ע״ע י י ן; ש כ ר ו ת.

נחום אבלים: הקב״ה בעצמו ניחם אבלים, דכתיב ויהי אחרי מות אברהם ויברך אלהים את יצחק בנו (סוטה יד.). אותו היום נפטר אברהם אבינו ועשה יעקב אבינו תבשיל של עדשים לנחם את יצחק אביו (ב״ב טז:). כל הנכנסים להר הבית נכנסים דרך ימין ומקיפין ויוצאין דרך שמאל, חוץ ממי שארעו דבר [אבלות]. מה לך מקיף לשמאל? — שאני אבל — השוכן בבית הזה ינחמך (מדות לד:). בראשונה היו אבלים עומדין וכל העם עוברין, והיו שתי משפחות בירושלם מתגרות זו בזו, זאת אומרת אני עוברת תחלה וזאת אומרת אני עוברת תחלה, התקינו שיהא העם עומדין ואבלים עוברין (סנהדרין יט.). כ״ג כשהוא מתנחם כל העם אומרים לו אנו כפרתך והוא אומר להם תתברכו מן השמים (שם). אבל אינו יושב במקום המנחמין אלא במקום

להם משפט־קדום (prejudice). יח) וזה מקור הדין כי כשם שעל המזיק לשמור שלא להזיק, כך החוב מוטל על הניזק לעיין ולשמור את עצמו שלא יארע לו נזק, שלא להיות גורם בנזיקין (contributary negligence) עי׳ ב״ק לא. ותוס׳ ד״ה „וקתני״, וכן משמע מהמאמר הסמוך כאן. יט) ומותר בקידושא ואבדלתא דלא חשיב ליה הותר מכללא משום דלא חל עליו מעולם נזירות דמושבע ועומד מהר סיני הוא (רש״י). כ) מפני שמצטער

המתנחמין (מו"ק כא:). אבל כיון שנענע ראשו שוב אין מנחמין רשאין לישב אצלו (שם כז:). מת שאין לו מנחמין הולכין עשרה בני אדם ויושבין במקומו כל שבעת ימי אבלות (שבת קנב.). אתא למשאל בשלמא בי טמיא (סנהדרין קיג.). וינחם אותם שאמר להם דברים המתקבלים על הלב (מגילה טז:). א"ר חנינא בקושי התירו כ) לנחם אבלים ולבקר חולים בשבת (שבת יב.). ואל תנחמהו בשעה שמתו מוטל לפניו (אבות פ"ד). צודנייתא [סעודת הבראה] בעית למיכל? (מו"ק כ.). המוצא חבירו אבל לאחר י"ב חדש ומדבר עמו תנחומין דומה לאדם שנשברה רגלו וחיתה, מצא רופא וא"ל כלך אצלי שאני שוברה וארפאנה (שם כא:). מעשה בבתו של חסיד אחד שנפלה לבור בעי לאתנחמיה ולא קבל. (שקלים ח:) לא אברי יין אלא לנחם אבלים (עירובין סה.). תנחומי אבלים מביא טובה לעולם (אדר"נ פ"ל). אין מקבלין תנחומין על עבדים ושפחות [כנעניים] שמתו אלא אומרין לו המקום ימלא חסרונך, אבל בשמת טבי עבדו של ר"ג קבל עליו תנחומין כי עבד כשר היה (ברכות טז.).

[חז"ל בתור מנחמים] כשמת בנו של ריב"ז נכנסו תלמידיו לבקרו, נכנס ר"א וישב לפניו וא"ל רבי! רצונך אומר דבר אחד לפניך? א"ל אמור. א"ל אדם הראשון היה לו בן ומת וקבל עליו תנחומין שנאמר וידע אדם עוד את אשתו, אף אתה קבל תנחומין. א"ל לא די שאני מצטער בעצמי אלא שהזכרתני צערו של אדם הראשון. נכנס ר' יהושע וכו' א"ל איוב היה לו בנים ובנות ומתו כולם ביום אחד וקבל עליהם תנחומין שנאמר ה' נתן וה' לקח יהי שם ה' מבורך וכו' נכנס ר' אלעזר בן ערך, כיון שראהו אמר לשמשו טול לפני כלי ולך וכו' נכנס וישב לפניו וא"ל אמשול לך משל למה"ד לאדם שהפקיד אצלו המלך פקדון, בכל יום ויום היה בוכה וצועק ואומר אוי לי אימתי אצא מן הפקדון הזה בשלום, ואף אתה רבי היה לך בן קרא תורה וכו' נפטר מן העולם בלא חטא, ויש לך לקבל תנחומין כשחזרת פקדונך שלם. א"ל אלעזר בני נחמתני כדרך שבני אדם מנחמין (אדר"נ פי"ד ו). כשמתו בניו של ר' ישמעאל נכנסו ארבעה זקנים לנחמו וכו' נענה ר' טרפון ואמר ואחיכם כל בית ישראל יבכו את השרפה אשר שרף ה', והלא דברים ק"ו, ומה נדב ואביהוא שלא עשו אלא מצוה אחת דכתיב ויקריבו בני אהרן את הדם אליו כך, בניו של ר' ישמעאל על אכו"כ (מו"ק כח:). א"ל [ר"ל] קום אימא מלתא כנגד אבלים. פתח [יהודה בר נחמני] ואמר: אחינו המיוגעים המדוכאים באבל הזה, תנו לבבכם לחקור זאת! זאת היא עומדת לעד, נתיב הוא מששת ימי בראשית, רבים שתו רבים ישתו, כמשתה ראשונים כך משתה אחרונים, אחינו בעל נחמות ינחם אתכם, ברוך מנחם אבלים (כתובות ח:). ע"ע א ב ל ו ת.

נחמה: ע' תנחומים

נחש: [נחש הקדמוני] הנחש שהשיא את חוה לאכול מעץ הדעת הוא הנחש הקדמוני ונקרא ג"כ יצר הרע (תנחומא בראשית ז). רבי הושעיא רבה אומר נחש הקדמוני דיקרטים היה [בעל שתי רגלים], עז פנים ואפיקורס היה, וגדול כגמל (ב"ר פי"ט א). הנחש הקדמוני הלך בקומה זקופה ומאכלו מאכל אדם והיה מלך על כל בהמה וחיה (סוטה ט:). והיה מסית בבני אדם (ב"ר פ"ה י), וכיון שראה את אדם הראשון מיסב בג"ע וכו' הציץ בו נחש וראה בכבודו ונתקנא בו (סנהדרין נט.). ובשעה שבא נחש על חוה הטיל בה זוהמא (ע"ז כב:). הנחש נתן עינו במה שאינו ראוי לו, לפיכך מה שביקש לא ניתן לו ומה שהיה בידו נטלוהו ממנו (סוטה ט.). תני בשם ר"מ לפי שהיתה חכמתו של נחש יותרת, כך היתה מכתו וכו' יש שהרבו חכמה לטובתן ויש שהרבו חכמה לרעתן (קהלת רבה פ"א). שאלו לנחש למה אתה מצוי בין הגדרות, אמר אני פרצתי גדרו של עולם וכו' (תענית ח.). תנא רשב"י הנחש פרץ גדרו של עולם תחלה, לפיכך נעשה ספקלטור [שר הטבחים] לכל פורצי גדרות (ויק"ר פכ"ו). ר"ש בן מנסיא אמר, חבל על שמש גדול שאבד מן העולם! שאלמלי לא נתקלל נחש, כל אחד ואחד מישראל היו מזדמנין לו שני נחשים טובים, אחד משגרו לצפון ואחד משגרו לדרום להביא לו סנדלפונים טובים ואבנים טובות ומרגליות (סנהדרין נט:).

[נחשים] ששה שמות נקרא נחש: נחש, שרף, תנין, צפעוני, אפעה, עכשוב (אדר"נ פל"ט ג). פילוסופוס אחד ביקש לידע לכמה הנחש מוליד, כיון שראה אותם מתעסקין זה עם זה נטלן ונתנן בהבית והיה מספיק להם מזונות עד שילדו, כיון שעלו הזקנים לרומי שאלו את רבן גמליאל לכמה הנחש מוליד? ולא יכול להשיבו ונתכרכמו פניו, פגע בו ר' יהושע ופניו חולנית, אמר למה פניך חולנית? א"ל שאלה אחת נשאלתי ולא יכולתי להשיבה, א"ל מה היא? א"ל לכמה נחש מוליד, אמר לו לשבע שנים, א"ל מנא לך? א"ל הכלב חיה טמאה מוליד לחמשים יום, ובהמה טמאה יולדת לי"ב חדש, וכתיב ארור אתה מכל הבהמה ומכל חית השדה, וכשם שהבהמה ארורה מן החיה שבעה, כא) כך נחש ארור מן הבהמה שבעה, כמפני רמשא סלק ואמר ליה, התחיל מטיח ראשו לכותל, אמר כל מה שעמלתי שבע שנים בא זה

כ) נאמר וקראת לשבת עונג. כא) בשנ"ד ימים של י"ב חדשי לבנה יש שבע פעמים המשים יום בקירוב, עי'

והשיטו לי בקנה אחד (ב"ר פ"כ). נחש מפשיט עורו לשבע שנים (פרקי דר"א פי"ד). ונחש עפר לחמו (ישעיה סה), אפילו אוכל כל מעדני עולם טועם בהם טעם עפר, או שאין דעתו מיושבת עליו עד שיאכל עפר (יומא עה.). אילו חבית של דבש ודרקון כרוך עליה, לא היו שוברין את החבית בשביל דרקון? וכו' א"ל שקלינן צבתא ושקלינן ליה לדרקון וקטלינן ליה וחביתא שבקינן לה (גיטין נו:). מעשה בעקרב אחד שהלך לעשות שליחותו של הקב"ה בעבר הירדן, וזימן לו הקב"ה צפרדע אחת ועבר עליה, והלך אותו עקרב ועקץ את האדם (במד"ר פי"ח). טוב שבנחשים רוצץ מוחו (מכילתא בשלח, ילקוט שם קפו). אלמלי היו לו רגלים לנחש היה רץ אחר הסוס והורגו, ואין כל בריה יכולה לעמוד לפניו (מדרש תהלים נח—ה). נחש להיט אחר השום (ב"ר פנ"ד א). נוקם ונוטר כנחש (יומא כג.). אין אדם דר עם נחש בכפיפה (כתובות עז.). יארוד ילדה ואבני מתא שדיא (שם מט:). אם לא ראיתי נחש בקורת בית הבד [בדרך גוזמא] (נדרים כה.). לא הזיק נחש ועקרב בירושלם מעולם (אבות פ"ה ח). מה ילדת חפושיתא [עקרב]? קרוצי כב) בישי מינה (שה"ש רבה א, ילקוט שמואל קי"ד). מתלא אמר דנכית ליה חויא חבלא מדחיל ליה (שה"ש רבה א). עקרבתא רמית לגמלא ושאפה בעקבה, כג) אמרה ליה חייך עד קדקדך אני מטי (מדרש תהלים נא). עכנא עכנא פתח פומך ויכנס הרב אצל תלמיד (ב"ק קיז:).—פתח פיך ויכנס בן אצל אביו (ב"מ פד:). האי מאן דבלע חויא לכליה כשותא במלחא ולרהיטא תלתא מילי וכו' (שבת קט:). האי מאן דטרקיה חויא וכו' (שם). חויא דרבנן טרקיה דלית ליה אסותא, דכתיב ופורץ גדר ישכנו נחש (שם קי.). לעתיד לבא יושיט תינוק את ידו לתוך גלגל עינו של צפעוני ומוציא מרה מהוך פיו ואינו מזיקו (ספרא בחקותי כ"ו ו).

נחשת: שערי נקנור היו מנחשת קלניתא כד) ומאירה כמו זהב (יומא לח.). כספך היו לסיגים (ישעיה א) הרמאין התקינו שיהו משתמשים במטבעות של נחשת ומחופין כסף וכו' (פסיקתא דר"כ צד קכב:). כתיתת נחש הנחשת הוא אחד משלשה דברים שעשה חזקיה והודו לו חכמים (ברכות י.). ע"ע ז ה ב.

נחת רוח: כל שרוח הבריות נוחה הימנו רוח המקום נוחה הימנו, וכל שאין רוח הבריות נוחה הימנו אין רוח המקום נוחה הימנו (אבות פ"ג). כתיב וימנע מרשעים אורם (איוב לח) מפני מה עין של רשעים תלויה? כיון שנעשה אדם ריש מלמטה נעשה ריש מלמעלה (סנהדרין קג:). כדי לעשות נחת רוח לנשים (חגיגה טז:). ע"ע ה נ א ה.

נחתום: לא תאמין בחייך (דברים כח) זה הלוקח כה) פת מן הפלטר (שקלים פ"ח דף נא.). נחתום מחד גברא זבין פלטר מתרי תלתא גברי זבין (ב"מ נו.). הנחתומים שלקחו תבואה מן עמי הארץ לא חייבו אותן חכמים להפריש אלא תרומת מעשר וחלה ולא מעשר שני (יומא ח:). אסרו לאכול פת שאפה גוי משום חתנות (ע"ז לה.). מעשה באשה אחת בקיסרין שהוליכה את בנה אצל נחתום אחד, אמרה לו למד את בני אומנות שלך, אמר לה ימתין אצלי חמש שנים ואני מלמדו חמש מאות מינין בחטה. כמה מינים יש בחטה? רבי אחא אמר בחטי מנית חטים בלא מנין, ורבנן אמרי חמש מאות בחטים כמנין מנית (איכה רבתי פ"ג). משל למדינה שנצטרכה ללחם, צעקו הבריות אל השלטן, עמדו שני נחתומין והיו טוחנין כל הלילה וכו' בללו את העיסה ואפו אותה והוציאוה ומלאו את השוק. בא השלטן וראה הפת מעורבת קיבר [קמח סובין], אמר להם ראוין הייתם ליתן עליכם הקופיץ [מועקה] אבל מה אעשה לכם שמלאתם את המדינה בשעת הזעף (ילקוט תורה תתח). ע"ע ל ח ם.

נטילת ידים: ידים עסקניות הן (סוכה כו:). טבילת ידים עד הפרק השני שבאמצע אצבעות משום כו) סרך תרומה (חולין קו.). כל המזלזל בנטילת ידים בא לידי עניות (שבת סב.). ונעקר מן העו"ם (סוטה ד:). את אלעזר בן חנוך נידוהו על שפקפק כז) בנטילת ידים (עדיות פ"ה). אנא משאי מלא חפני מיא ויהבו לי מלא חפני טיבותא (שבת סב:). מים הראשונים האכילו בשר חזיר, כח) מים האחרונים הרגו את הנפש (יומא פג:). מעשה בשעת השמד בחנוני ישראל שהיה מבשל בשר טהור

בכורות ח. כב) שרצים גרועים ממנה, ע"ד רשע מוליד רשעה. כג) עקרבה נשכה לגמל והוא הדפה ברגלו, אמרה לו חייך שאני (הארס) יגיע עד מוחך, כך חטא קל שאדם דש בעקבו לפעמים משחית נפשו ומשפילו. כד) והיא נחשת ממורט (ש"א ז—מה) המזוקק כמו זהב (brass). כה) שאין לו קמח לאפות בעצמו ומוכרח לשלם לו ריוח לאופה. כו) כי אצל חולין דיו אם נטל ראשי האצבעות במה שנוגע במאכל. כז) הוראת שעה היתה שלא לגרור אחרי הצדוקים והכתות השונות שזלזלו אז בנטילת ידים וביניהם היו אח"כ ישו ותלמידיו, עי' ברית החדשה (מרקוס ז—ה) וישאלו את הפרושים והסופרים לאמר מדוע לא ישמרו תלמידיך את מסורת הזקנים כי הם אוכלים לחם בלי נטילת ידים? ויאמר אליהם חנפי לב וכו'. ורק בסוף המאה הי"ט באו אצילי הנוצרים לידי מסקנא כי טוב ונכון ליטול את הידים קודם האכילה ואחדים מהם נזהרים גם בנקיון הידים במים אחרונים, כמנהג שנהגו היהודים מעולם. כח) לא נטל ידיו וסבר בעל האכסניא שהוא

ובשר חזיר ומוכר שלא ירגישו בו שהוא יהודי, וכן היה מנהגו כל מי שנכנס לחנות ולא נטל ידיו יודע שהוא גוי ונותן לפניו בשר חזיר, וכל מי שנוטל ידיו ומברך יודע שהוא ישראל והאכילו בשר טהור. פעם אחת נכנס יהודי לאכול שם ולא נטל ידיו והיה סבור החנוני שהוא גוי ונתן לפניו בשר חזיר, אכל ולא בירך. בא לעשות עמו חשבון על הפת ועל הבשר אמר לו יש לי עליך כך וכך מן הבשר שאכלת שחתיכה עולה עשרה מנה. א"ל אתמול אכלתי אותה בשמונה והיום אתה רוצה ליטל ממני עשרה? א"ל זו שאכלת היום של חזיר הוא. כיון שאמר לו כך עמדו שערותיו ונבהל ונחפז, א"ל בצנעא יהודי אני ונתת לי בשר חזיר? א"ל תיפח רוחך! כשראיתי שאכלת בלי נטילת ידים ובלא ברכה הייתי סובר שאתה גוי וכו' (במד"ר פ"כ). מעשה כאדם אחד שאכל קטנית ולא נטל ידיו אחריהם, וירד לשוק וידיו מטונפות מן הקטנית. ראה אותו חבירו הלך ואמר לאשתו, אומר לך בעליך סימן שאכל עכשיו קטנית, שיגרי לו אותה טבעת. נתנה לו, אחר שעה בא בעלה אמר לה היכן הטבעת? א"ל בא פלוני בסימן שלך ונתתיה לו. נתמלא עליה חמה והרגה. לפיכך כל שאינו נוטל ידיו אחר המזון הורג נפש (שם). כל האוכל פת בלא ניגוב ידים [אחר הנטילה] באילו אוכל לחם טמא (סוטה ד:). אבוה דשמואל אשכח לשמואל [בהיותו קטן] דקא בכי, א"ל אמאי קבכית? א"ל דמחאין רבי וכו' הוא אכיל ואנא משינא (חולין קז:). כל הנוטל ידיו לפירות הרי זה מגסי הרוח (חגיגה יח:). רוח הרעה השורה על הידים בבקר בת חורין היא ומקפדת עד שירחץ ידיו שלש פעמים (ברכות ס. שבת קיט.). ע"ע מ י ם.

נטיעה: אדם הראשון עד שמצא פת לאכול חרש וזרע וקצר ועמר ודש וזרה וברר וטחן והרקיד ולש ואפה ואח"כ אכל וכו' (ברכות נח.). אשר גבלו הראשונים דכתיב יושבי הארץ, שהיו אומרים מלא קנה זה לזית וכו' (שבת פה.). אפשר אדם חורש בשעת חרישה וזורע בשעת זריעה וקוצר בשעת קצירה ודש בשעת דישה וזורה בשעת הרוח — תורה מה תהא עליה? (ברכות לה.). הראשונים חרשו וזרעו ואנו אין לנו פת לאכול (שקלים יג:). וכי מאחר שאין זורעין מהיכן אוספין? (פסחים נא:). כלום אדם זורע סאה אלא להכניס כמה כורים? (פסחים פז:). הניחו שדותיהן זרועות וכרמיהן נטועות והלכו (סנהדרין צא.). אדם זורע ספק אוכל וכו' אדם קוצר ודאי אוכל (סוכה מט:). הקוצץ נטיעותיו פטור (ב"ק צ:). אילו זרעת חטין הרי מתקיים (ב"מ קו.). שעורים לא יזרענה חטין דכתיב שארית ישראל לא יעשו עילה (שם קו:). רוח צפונית יפה לחטין (יומא נא:). ויטע אשל = פרדס (סוטה י.). בשעה שבנה שלמה ביהמ"ק נטע בו כל מיני מגדים (יומא לט:). ר"א נטע ארבע מאה כרמי (ב"ב יד.). רבי נטע נטיעה בפורים (מגילה ה.). בימי יואל אמר להם צאו וזרעו וכו' הזורעים בדמעה (תענית ה.). איזה חדש שהארץ מוציאה דשאים ואילן מלא פירות? (ר"ה יא. אלף הלכות בנטיעות (סנהדרין סח). חציבא מקטעת רגליהון דרשיעיא וכו' (ביצה כה:). כל הרכבה שאינה קולטת לשלשה ימים, וי"א שתי שבתות, שוב אינה קולטת (שביעית פ"ב ו). יטע כרם ואח"כ ישא אשה (סוטה מד.). מה נטיעה פרה ורבה אף דברי תורה (חגיגה ג:). משל לאדם שמצא אילן שפירותיו מתוקין וכו' יה"ר שכל נטיעות יהיו כמותך (תענית ה.). כי חזי איניש דמצלח זרעא אפלא, ליקדם ליזרע חורפא (ר"ה טז.). הרוצה שיתקיימו נכסיו יטע בהן אדר (ביצה טו.). חרוב זה משעת נטיעתו עד שעת גמר פירותיו שבעים שנה (בכורות ח.). גברא דנטע חרובא עד כמה שנין טעין? עד שבעים שנין (תענית כג.). מעשה באדריינוס המלך שהיה עובר למלחמה, ומצא זקן אחד שהיה נוטע נטיעות של תאנים, א"ל אדריינוס אתה זקן עומד וטורח ומתייגע לאחרים, א"ל לאדריינוס אדוני המלך הריני נוטע אם אזכה אוכל מפירות נטיעתי, ואם לא אזכה יאכלו בני וכו' לפיכך לא יבטל אדם מן הנטיעות, אלא כשם שמצא עוד יוסיף לנטוע ואפילו הוא זקן, אמר הקב"ה למדו ממני כביכול שנאמר ויטע ה' אלהים גן בעדן מקדם (תנחומא הישן קדושים ח). ע"ע א י ל נ ו ת; כ ר ם; ע ב ו ד ת ה א ד מ ה; ת ב ו א ה.

נטירה: ע' נקמה

ניגון: ע' זמר

נייר: נייר כדי לכתוב עליו קשר מוכסין (שבת עח.). על הנייר ועל הדפתרא (מגילה יז.). נייר אינו מקבל טומאה (זבים פ"ה ה). השורף שטר של חבירו יכול לומר לו ניירא בעלמא כט) קלאי מינך (ב"ק לג.). הלומד ילד דומה לדיו כתובה על נייר חדש והלומד זקן דומה לדיו כתובה על נייר מחוק (אבות פ"ד).

ניסה: וינס משה מפניו (שמות ד), מטרונה אמרה לר' יוסי אלהי גדול מא היך, אמר לה למה? א"ל בשעה שנגלה אלהיכם למשה בסנה הסתיר משה פניו, אבל בשעה שראה את הנחש שהוא אלהי מיד וינס משה מפניו. אמר לה תיפח עצמותיה! בשעה שנגלה אלהינו בסנה לא היה לו מקום לברוח, אנה

גוי והאכילו טריפות. כט) ופטור מדיני אדם, כי אין בנייר שוה פרוטה, ודומה לזה הפתגם במלחמה העולמית בפי שר החיצון הגרמני כי ספר כריתת הברית הוא חתיכת

היה בורח? לשמים או לים או ליבשה? מה נאמר באלהינו, הלא את השמים ואת הארץ אני מלא נאום ה׳ (ירמיה כג), אבל הנחש שהוא אלהיך כיון שאדם בורח ממנו שתים או שלש פסיעות יכול להנצל ממנו לכך כתיב וינס משה מפניו (שמ״ר פ״ג טז). ע״ע בריחה.

ניסוך המים: מכאן לניסוך המים מן התורה (סוכה לד). עשר נטיעות ערבה וניסוך המים הלכה למשה מסיני (תענית ג.). מפני מה אמרה תורה נסכו מים בחג? כדי שיתברכו לכם גשמי השנה (ר״ה טז.). ניסוך המים כיצד? צלוחית של זהב מחזקת שלשה לוגין היה ממלא מן השילוח וכו׳ (סוכה מח:). כשמנסכין את המים בחג תהום אומר לחבירו אבע מימיך, קול שני ריעים אני שומע (תענית כה:). ע״ע יין.

ניסה: ע׳ בריחה

נכסים: נכסי מלוג ל) ונכסי צאן ברזל (יבמות לח. ב״ב קנח.). נכסי דבר אינש אינון מערבין יתיה (ב״ב קעד. בכורות מח:). בתר מרי נכסי ציבי משך (ב״ק צג.). מרבה נכסים מרבה דאגה (אבות פ״ב). נכסי דבר שטיא (יבמות לא.). נכסי יתומים הרי הן כהקדש ולא מיקני אלא בכספא (גיטין נב.). עבדא איקרי נכסי (ב״ב קנ:). נכסי עכו״ם הרי הן כמדבר כל המחזיק בהן זכה בהן (שם נד:). נכסים בלא מצרים קנית (ברכות קו.). החרם פרט לנכסי צדיקים (סנהדרין קיב.). נכסים משועבדים לבעל חוב ונכסים בני חורין, נכסים שאין להם אחריות נקנין עם נכסים שיש להם אחריות בכסף ובשטר ובחזקה (קידושין כו.). נכסי לך ואחריך לפלוני (כתובות צה.). ההוא דאמר נכסי לטוביה (שם פה:). יהא אדם חס על נכסיו (ערכין כד.). אמר שמואל מאן דסייר נכסיה כל יומא משכח איסתרא (חולין קה.). הרוצה שיתקיימו נכסיו לא) יטע בהן אדר (ביצה טו:). מעשה בר׳ יוחנן שהיה עולה מטבריא לציפורי ור׳ חייא תלמידו אצלו, והיה ר׳ יוחנן רואה כרם, א״ל לר׳ חייא כרם זה שלי היה ומכרתי אותו בכך וכך. אותה שעה בכה ר׳ חייא וא״ל לא הנחת לעת זקנותך כלום. א״ל וכי קלה בעיניך שמכרתי דבר שנברא בששה ימים וקניתי דבר שניתן לארבעים יום? עולם כולו ומלואו נברא בששת ימי בראשית אבל התורה נתנה לארבעים יום (שמ״ר פמ״ז). ע״ע עשירות.

נכפה: נכפה לב) במומין שבסתר דמיא (כתובות עז.), ואפילו אחת לימים הוי מום באדם (בכורות מד.). לא ישא אדם אשה לא ממשפחת נכפין ולא ממשפחת מצורעים, והוא דאתחזק תלתא זמני (יבמות סד:). העומד בפני הנר ערום הוין ליה בנים נכפין וכו׳ (פסחים קיב:). ע״ע חולי.

נמלה: א״ר יוחנן אלמלא לא ניתנה תורה היינו למדין צניעות מחתול וגזל מנמלה (עירובין ק:). כתיב לך אל נמלה עצל וגו׳ אשר אין לה קצין שוטר (משלי ו), אמר ר׳ משרשיא אלך ואראה אם כן הוא, הלך בתקופת תמוז ופרסיה לגלימיה אקינא של נמלים, יצאה אחת ודאתה שיש צל [כי שונאים החום] ועשה בה סימן שיכירה, אח״כ נכנסה ובשרה לחברותיה בקן שיש צל ויצאו כולם. דלייה לגלימיה ובא השמש עליהם, ונפלו עליה וקטלה. אמר ש״מ לית להו מלכא (חולין נז:). רבנן אמרי הנמלה הזו שלשה בתים יש לה, ואינה כונסת בעליון מפני הדלף, ולא בתחתון מפני הטינא [טיט] אלא באמצעי. ואינה חיה אלא ששה חדשים, וכל מאכלה אינה אלא חטה ומחצה, והיו הולכת ומכנסת בקיץ כל מה שמוצאות חטים ושעורים ועדשים, שאומרת שמא יגזור עלי הקב״ה חיים יהא לי מוכן לאכול. ארשב״י מעשה היה ומצאו בחור שלה שלש מאות כור מה שמכנסת מן הקיץ לחורף (דברים רבה פ״ה). מעשה בנמלה אחת שהפילה חטה אחת והיו כולם באות ומריחות בה ולא היתה אחת מהן נוטלת אותה, באה אותה שהיתה שלה ונטלה. הה״ד ראה דרכיה וחכם (משלי ו) שבורחת מן הגזל (שם).

נסיון: עשר נסיונות נתנסה אברהם אבינו ועמד בכולם (אבות פ״ה ד). עשר נסיונות ניסו אבותינו להקב״ה במדבר (שם ז). בא וראה מה בין הראשונים לאחרונים, שהראשונים היו מתנסים ביד הקב״ה שנאמר והאלהים נסה את אברהם, וכן באנשי דור המדבר שנאמר למען אנסנו הילך בתורתי אם לא (שמות טז) וכן הוא אומר למען ענותך ולמען נסותך (דברים ח), אך האחרונים נתנסו בידי האומות שנאמר (שופטים ג) ואלה הגוים אשר הניח ה׳ לנסות בם את ישראל (תנחומא הישן וירא מג). אשרי אדם שעומד בנסיונו (שמ״ר דף קיג:). לעולם אל יביא אדם עצמו לידי נסיון, שהרי דוד מלך ישראל הביא עצמו לידי נסיון ונכשל (סנהדרין קז.). בתפלה ואל תביאני לידי נסיון (ברכות ס.). מעשה בחסיד אחד שהיה יושב ושונה אל תאמין בעצמך עד יום זקנתך כגון אני. לג) אתת חדא רוחא ונסיתיה, ושרי תהי בה. אמר ליה לא תצוג [בל תצטער] רוחא אנא, אזול

נייר בִּלמא (a scrap of paper).

ל) נכסי מלוג הם נכסי האשה הנשאת לבעל שלא נכתבו בכתובתה, שהבעל אוכל פירותיהן בחייה והקרן קיים להאשה, ונכסי צאן ברזל שנכתבו בכתובתה מה שהביאה לבעלה, שכותבין „ודא נדונייתיה דהנעלת ליה" ושייכין להבעל.

לא) מין אילן שקיים לדורי דורות והוא יהיה לו לראייה בשטר הקנייה.

לב) חולי

ואשתוי לחביריך (ירוש' שבת פ"א). כתיב ה' צדיק יבחן ורשע ואוהב חמס שנאה נפשו (תהלים יא). אר"א משל לבעל הבית שהיו לו שתי פרות אחת יפה ואחת כחה רע, על איזו מהן הוא מטרח, לא על זו שכחה יפה? כך אין הקב"ה מנסה את הרשעים, למה שאין יכולין לעמוד בנסיון, דכתיב והרשעים כים נגרש (ישעיה נז), ומי הוא מנסה — הצדיקים. א"ר יונתן היוצר הזה כשהוא בודק כובשנו אינו בודק קנקנים מרועעים, למה שכיון שמקיש עליהם אחת הן נשברין, ומה הוא בודק קנקנים יפים שאע"פ שמקיש עליהם כמה פעמים אינן נשברין, כך אין הקב"ה מנסה את הרשעים, אלא הצדיקים (ב"ר פל"ד שהש"ר ב). אין הקב"ה מעלה את האדם לשררה עד שבוחן ובודק אותו תחלה, וכיון שהוא עומד בנסיונו הוא מעלהו לגדולה, וכן אתה מוצא באברהם אבינו וכו' (במד"ר פט"ו). זיל תהי ליה בקנקניה (ב"ב כב:). ע"ע בחינה.

נסים: תיבה היכא סני ועוג היכא קאי? אלא נס נעשה (זבחים קיג:). שבעה דברי מופת נעשו בעולם, מופת הראשון שניצל אברהם מכבשן האש (ילקוט תורה עז). הר סיני שנעשו בו נסים לישראל (שבת פט). מ"ם וסמ"ך שבלוחות בנס היו עומדין (שם קד). הבריח התיכון במשכן בנס היה עומד (שם צח:). כרובים בנס היו עומדין (יומא כא.). ארון בנס היה עומד (מגילה י). עשרה נסים נעשו לאבותינו במצרים ועשרה על הים וכו' עשרה נסים נעשו לאבותינו בבית המקדש (אבות פ"ה). ששה נסים נעשו לפינחס (סנהדרין פב:). נס גדול היה בלחם הפנים סלוקו כסידורו (יומא כא.). שמן המשחה מעשה נסים היה (שקלים י). איתעביד ליה ניסא קפצה ארעא לאבישי (סנהדרין צה.). ותצאנה שתים דובים מן היער וגו' (מ"ב ב) רב ושמואל, חד אמר נס, וחד אמר נס בתוך נס, לא יער היה ולא דובים הוו (סוטה מז.). א"ר אסי למה נמשלה אסתר לשחר? לד) לומר לך מה שחר סוף כל הלילה אף אסתר סוף כל הנסים (יומא כט.). נקניר נעשו נסים לדלתותיו (יומא לח.). ששה נסים נעשו לחנניה מישאל ועזריה (סנהדרין צב:). אין אומרים הלל על הנס שבחוצה לארץ (מגילה יד.). אין מזכירין לה) ממעשה נסים (ברכות ס.). גדול נס האחרון יותר מן הראשון (תענית כה.). גדול נס שנעשה לחולה יותר מן הנס שנעשה לחנניה מישאל ועזריה (נדרים מא.). א"ל רב פפא לאביי מאי שנא ראשונים דאתרחיש להו ניסא ומאי שנא אנן וכו' (ברכות כ.). לולינוס ופפוס אמרו לטריינוס חנניה מישאל ועזריה צדיקים גמורים היו וראוין היו לעשות להם נס ונבוכדנצר מלך הגון היה [לעומת טוריינוס] וראוי לעשות נס על ידו ואותו רשע הדיוט הוא (תענית יח:). אין בעל הנס מכיר בניסו (נדה לא.). נזדמנו לו נחשים והרגן בידוע שנעשה לו נס מן השמים (שבת קסו:). ר' תחליפא דקסרין אמר בא וראה כמה נסים עושה הקב"ה עם האדם והוא אינו יודע, שאלולי היה אוכל פת כשהיא חיה היתה יורדת בתוך מעיו ומשרטת אותו, אלא ברא הקב"ה מעין בתוך גרגרתו שהוא מוריד את הפת בשלום (שמ"ר פכ"ד). הואיל ואיתרחיש ניסא איזיל אתקי מלתא, דכתיב ויבא יעקב שלם (שבת לג:). עביד רחמנא ניסא לשקרא? (ב"ב נח.). לעולם אל יעמוד אדם במקום סכנה ויאמר עושין לי נס, שמא אין עושין לו נס (תענית כ:). לא כל יומא מתרחיש ניסא (פסחים נ:). לא בכל שעתא ושעתא מתרחיש ניסא (מגילה ז:). כל היכא דקביע הזיקא לא סמכינן אניסא דכתיב (ש"א טז) ויאמר שמואל איך אילך ושמע שאול והרגני (קידושין לט:). ראוים היו ישראל ליעשות להם נס בימי עזרא כדרך שנעשה להם בימי יהושע בן נון, אלא שגרם החטא (ברכות ד.). נס חנוכה היה בפך שמן שמצא כ"ג בביהמ"ק והיה בו כדי להדליק יום אחד והדליקו ממנו שמונה ימים (שבת כא:). הרואה מקום שנעשה בו נסים לישראל אומר ברוך שעשה נסים לאבותינו במקום הזה (ברכות נד.).

[נסים לחכמי התלמוד] נחום איש גמזו היה מלומד בנסים (תענית כא.). רשב"י ובנו טשו במערתא איתרחיש ניסא איברי להו חרובא ועינא דמיא (שבת לג:). ר"א פרטא איתרחיש ליה ניסא (ע"ז יז). ר"מ איתרחיש ליה ניסא (שם יח.). רב שילא אמר הואיל ואתעביד לי ניסא בהאי קרא דרשינא ליה (ברכות נח.). רבי אבהו על לבי בני [מרחץ] אפחית בי בני מתותיה, איתרחיש ליה ניסא קם על עמודא (שם ס.). מעשה דעיליש וברתיה דר"נ וכו' אתרחיש ליה ניסא עבר במעברה (גיטין מה.). אמרי ליה רבנן לרב אשי מ"ט סמכת אניסא? (כתובות סא.). מעשה בחסיד אחד שנפלה דליקה בביתו בשבת ונעשה לו נס וירדו גשמים (שבת קכא.), ונעשה לו נס ועלתה בו צלף וממנה היתה פרנסתו (שם קנו:). מעשה באחד שמתה אשתו ונעשה לו נס שנפתחו לו שתי דדים והניק את בנו (שם נג:).

נסיעה: לעולם יצא אדם [לדרך] בכי טוב (פסחים ב.). כשאתה יוצא לדרך המלך בקונך וצא (ברכות כט:). היוצא לדרך קודם קריאת הגבר דמו בראשו (יומא כא.). ההולך בדרך לא יאכל יותר

נופלים. לג) תחת עד יום מותך, ונסה אותו רוח שנתחלף לאשה יפה, והתחיל להתחרט מאמונתו ולשמוע לה, ונתגלה לו הרוח ויעץ אותו להשתוות עם דעת חביריו לומר אל תאמין בעצמך עד יום מותך. לד) למנצח על אילת השחר

משני רעבון (תענית י:). וככה תאכלו אותו מתניכם חגורים (שמות יב), בא הכתוב ללמדנו על יוצאי דרכים שיהיו מזורזים (מכילתא פ׳ בא). ללמדך שאם יוצא אדם לדרך אם אין מזונות עמו מסתגף [מסתכן] (ילקוט תורה קו). סלקת לאיגר שירותך [סעודתך] בהדך (פסחים קיז.). ממהדורי מילי ומססמרטוטי כלמי (ברכות נא:). ויאמר ה׳ אל אברם לך לך מארצך. ר׳ ברכיה פתח לריח שמניך טובים שמן תורק שמך (שה"ש א) למה היה אברהם אבינו דומה לצלוחית של אפרסמון מוקפת צמיד פתיל ומונחת בקרן זוית ולא היה ריחה נודף, כיון שהיתה מטולטלת היה ריחה נודף, כך אמר הקב"ה לאברהם אבינו טלטל עצמך ממקום למקום ושמך מתגדל בעולם (ב"ר פל"ט א). ע"ע ד ר ך; מ ס ע ו ת.

נסכים: רבי פינחס בשם רבי אבא אמר, כל אותן השנים שעשה יעקב אבינו בבית אל לא נמנע מלנסך. אמר רבי חנן כל מי שהוא יודע כמה נסוכים ניסך יעקב אבינו בבית אל (פ׳ וישלח) יודע לחשוב לו) את מי טבריא (ב"ר פע"ח סוף).

נסתרות: כתוב בספר בן סירא במופלא ממך אל תדרוש ובמכוסה ממך אל תחקור, במה שהורשית התבונן, אין לך עסק בנסתרות (חגיגה יג.). המסתכל בארבעה דברים ראוי לו כאילו לא בא לעולם: מה למעלה מה למטה מה לפנים ומה לאחור (שם יא:). ולמכסה עתיק (ישעיה כג) זה המכסה דברים שגילה עתיק יומיא, ומאי ניהו סתרי תורה (פסחים קיג.). אין דורשין בסתרי עריות (חגיגה יא:). אמר הקב"ה אני הוא שהבחנתי בין טפה של בכור לטפה שאינה של בכור [במצרים], אני הוא שעתיד ליפרע ממי שתולה מעותיו בנכרי [לענין רבית] וכו׳ (ב"מ סא.).

נעילה: נעילת שערים (יומא פז:). אימתי הוא נעילה וכו׳ רב אמר בנעילת שערי שמים ור׳ יוחנן אמר בנעילת היכל (ירוש׳ ברכות פ"ד). שלא תנעול תשובה מבית הוועד (ירוש׳ נזיר פ"ח). כל השערים ננעלין חוץ משערי אונאה (ב"מ נט:). שהיה נועל דלת בפני אשתו (ירוש׳ קידושין פ"ד). לא יהיה נועל דלת בפני לוין, דלת הננעלת לא במהרה תפתח (ב"ק פ:).

נעימות: בשלשה דברים שינה הקב"ה בני אדם זה מזה בקול בנעימה ובמראה (אדר"נ פ"ד סוף). כל הקורא בלא נעימה וכו׳ (מגילה לב.). קורין את שמע בקול אחד בנעימה אחת, שהיה מנעים את קולו כזמר (ירוש׳ שקלים פ"ה). מבליעין את השם בנעימת אחיהם הכהנים (קידושין עא.). צריך אדם להיות ערב [נעים] לכל אדם ולא להיות כקדרה שאין בה מלח (כלה רבתי פ"ג). מקל נועם (זכריה יא) אלו ת"ח שמנעימין זה לזה בהלכה (סנהדרין כד.). למה היה קוראין אותה נעמה? שמנעמת בתוף לע"ז (ב"ר פכ"ג). ויאמר בועז, כיון שראה אותה [רות] נעימה ומעשיה נעימים וכו׳ (רות רבה).

נעלים: ע׳ מנעלים

נענוע: שאילנא ליה מאי הוי דכל עמין דעלמא לא נענועא אלא ישראל בחודייהו, דכד לעאן באורייתא מתנענען הכא והכא? וכו׳ נשמתהון דישראל אתגזר מגו בוצינא קדישא דדליק דכתיב (משלי כ) נר ה׳ נשמת אדם (זהר פנחס ריח:). והיכן היו מנענעין? בהודו לה׳ תחלה וסוף וכו׳ (סוכה לז:). ע"ע ל ו ל ב.

נערות: כל מקום שנאמר נער לז) אף קטנה במשמע (כתובות מד:). נערה קטנה (מ"ב ה), קרי לה קטנה וקרי לה נערה? א"ר פדת קטנה דמין נערה לח) נערן (חולין ה.). אין בין תחלת נערות לתחלת בגרות אלא ששה חדשים בלבד (כתובות לט.). כל מי שנכנס לעיר ומצא נערה לפניו דרכו מוצלחת, מנין מיעקב ואליעזר ומשה (פרקי דר"א פל"ו). נער (בראשית לז) היה עושה מעשה נערות (ב"ר פפ"ד). והנה נער בוכה (שמות ב). קולו כנער (שמ"ר פ"א כד). נער הייתי (תהלים לז) פסוק זה שר העולם אמרו והוא מלאך מטטרון שנקרא נער (יבמות טז:). מאי נערים קטנים (מ"ב ב) א"ר אלעזר שמנוערין מן המצוות קטנים שהם קטני אמנה, במתניתא תנא נערים וביזו [את עצמן] כקטנים (סוטה מו:). לא בסבי טעמי ולא בדרדקי עצה (שבת פט:). כד הוינן זוטרי לגברי, השתא דקשישנן לט) לדרדקי (ב"ק צב:). ע"ע ב ח ו ר י ם; ז ק נ י ם ו נ ע ר י ם; ת י נ ו ק ו ת.

נעשה ונשמע: דרש רבי סימאי בשעה שהקדימו ישראל נעשה לנשמע באו ששים רבוא של מלאכי השרת לכל אחד ואחד מישראל קשרו לו שתי כתרים אחד כנגד נעשה ואחד כנגד נשמע וכו׳. יצתה בת קול ואמרה להן מי גילה לבני רז זה שמלאכי השרת משתמשין בו, דכתיב (תהלים קג) ברכו ה׳ מלאכיו גבורי כח עושי דברו לשמוע בקול דברו, ברישא עושי והדר לשמוע וכו׳. ההוא צדוקי דחזייא לרבא וכו׳ אמר ליה עמא פזיזא דקדמיתו פומייכו לאודנייכו,

---

(תהלים כב). לה) לענין דין והלכה. לו) כלומר כשם שאי אפשר לשער מי טבריא כך א"א לידע מספר נסכיו. לז) בתורה כתוב נער בלא ה"א גם לנקבה. לח) והיא עיר נערה (יהושע טז—ז) או נערן (דהי"א ז—כח) מקום קרוב ליריחו. לט) כשהיו קטנים נחשבנו לאנשים ועתה

אבתי בפחזותייכו קיימיתו, ברישא איבעי לכו למשמע אי מציתו קבליתו וכו׳ (שבת פח:). תחת התפוח עוררתיך, למה לא כאגוז או אילן אחר? אלא כל אילן דרכו מוציא עליו תחלה ואח"כ פירותיו, ותפוח זה מוציא פירותיו תחלה ואח"כ מוציא עליו, כך הקדימו ישראל עשייה לשמיעה שנאמר נעשה ונשמע (שה"ש רבה ח). א"ר לוי משל למטרונא שהכניס לה המלך שני הדסים, אבדה אחד והיתה מצירה עליו, אמר לה המלך שמרי את זה ואני מעלה עליך כאילו שמרת שניהם. כך כיון שעמדו ישראל על הר סיני אמרו כל אשר דבר ה׳ נעשה ונשמע (שמות כד), אבדו את „נעשה" ועשו להם ענל מסכה, אמר להם הקב"ה שמרו את „נשמע" והריני מעלה עליכם כאילו שמרתם את שניהם, וכיון שלא שמעו אמר הקב"ה שמעו דבר ה׳ בית יעקב (ירמיה ב) שמעו דברי תורה עד שלא תשמעו דברי נבואה שמעו דברי נבואה עד שלא תשמעו דברי תוכחות וכו׳ (פסיקתא פ׳ שמעו). ע"ע מתן תורה.

נפה: ארבע מדות ביושבים לפני חכמים: ספוג ומשפך משמרת ונפה וכו׳ נפה שמוציאה את הקמח וקולטת את הסולת (אבות פ"ה יח). כברת ארץ (בראשית מה) שהארץ מנופה והולכת ובאה ככברה (ויק"ר פכ"ח א). מהולתך חרשה מ) אקיש עליה (ב"ר פפ"ו). אין כוברין את התבן בכברה (שבת קמ.).

נַפָּח: הנכנס לחנותו של נפח שלא ברשות ויצאו ניצוצות והזיקוהו פטור, אם הכניס [חפציו] ברשות והזיקום בעל החנות חייב (תוספתא ב"ק פ"ו). הלך הנפח לפחמו (קה"ר פ׳ בכל עת). א"ר לוי משל לנפח שהיה פתוח באמצע פלטיא, ופתח בנו זהבי פתחו כנגדו, ורואה חבילות חבילות של קוצים נכנסין למחנה, אמר אנה יכנסו כל החבילות הללו? והיה שם פקח אחד, א"ל מאלו אתה מתיירא? גץ אחד יוצא משלך וגץ אחד משל בנך ואתה שורפן. כך כיון שראה יעקב אבינו עשו ואלופיו נתיירא, א"ל הקב"ה גץ אחד משלך וגץ אחד משל בנך ואתם שורפין אותם כלם, הה"ד (עובדיה א) והיה בית יעקב אש ובית יוסף להבה וגו׳ (ב"ר פפ"ד ג). אמר ריש לקיש טבא דנפחא מא) מדבר נפחא (סנהדרין צו.).

נפילה: תחלת נפילה ניסה (סוטה מד:). אימא לידחי אבן אחרי הנופל? (קידושין כ). נפל תורא מב) חדדא לסכינא (שבת לב.). נפל תורא סגין טבחוי (איכה רבתי פ"א). א"ר אלעזר אין אדם חשוב רשאי ליפול על פניו אא"כ נענה כיהושע בן נון (תענית יד:). רב איקלע לבבל בתענית צבור וכו׳ נפול כולי עלמא אאנפייהו ורב לא נפל על אנפיה (תענית כב:). אימא שלום אשתו של ר"א לא שבקה ליה למיפל על אפיה, ההוא יומא וכו׳ אשכחיה דנפל על אנפיה אמרה ליה קום מג) קטלית לאחי (ב"מ נט:). הרואה קשת צריך שיפול על פניו (ברכות נט.).

נפש: ע׳ נשמה

נצחון: אשכחיה ר׳ נתן לאליהו א"ל מה עביד קב"ה בההוא שעתא? מד), א"ל קא חייך ואמר נצחוני בני נצחוני בני! (ב"מ נט:). בא וראה שלא כמדת הקב"ה מדת בשר ודם, ב"ו מנצחין אותו ועצב, אבל הקב"ה נוצחין אותו ושמח (פסחים קיט.). מימי לא נצחוני אדם חוץ מאשה ותינוק ותינוקת (עירובין נג:).

נקבה: ע׳ זכרים ונקבות

נקודות: ויפול עליו וישקהו (בראשית לג) וישקה"ו כלו נקוד, אמר ר"ש ב"א כל מקום שאת מוצא הכתב רבה על הנקודה את תפוש את הכתב ומניח הנקודה, נקודה רבה על הכתב את תפוש הנקודה ומניח את הכתב, ברם הכא לא כתב רבה על הנקודה ולא נקודה רבה על הכתב, אלא כלו נקוד, מלמד שלא בא לנשקו אלא לנשכו, ונעשה צוארו של יעקב אבינו שיש וקהו שיניו של אותו רשע ונמסו כדונג (שה"ש רבה ז, ילקוט תורה לז). למה נקוד על אי"ו שבאליו? למדה תורה דרך ארץ שישאל אדם באכסניא שלו (ב"מ פז.). למה נקוד על וי"ו של ובקומה? לומר שבשכבה לא ידע אבל בקומה ידע (נזיר כג.). למה נקוד על וי"ו שבאמצע עשרון? (מנחות פז:). למה נקוד על לנו ולבנינו ועל עי"ן שבעד? מלמד שלא נענש על הנסתרות עד שעברו ישראל את הירדן (סנהדרין מג.). למה נקוד על לול"י? אמר דוד וכו׳ (ברכות ד.). אלא כך אמר עזרא אם יבא אליהו ויאמר לי מפני מה כתבת כך? אומר אני לו כבר נקדתי עליהן, ואם יאמר לי יפה כתבת אעבור נקודה מעליהן (אדר"נ פל"ד).

נקיון: אין אדם שותה בכוס אלא א"כ בודקו (כתובות עה.). כוס של ברכה טעון הדחה שמיפה

כי זקננו אנו נחשבים לילדים. מ) הנפח שלך סתומה ואתה צריך להכות עליה ולקשקש אותה כדי שיפתחו החורים. מא) מסתבר טעמא דר׳ יצחק נפחא מטעמא דר׳ יוחנן דקרו ליה בר נפחא על שם יפיו בהיפך לשון סגי נהור לסומא. מב) בשנופל השור אז מחדדין הסכין לשוחטו, או שרבו שוחטיו. כן בבוא על אדם צרה רבים שונאיו לראות בו נקמתם וגם אנשי שלומו יהפכו לו לאויבים. מג) אשתו היתה אחות ר"ג שהיה לו מחלוקת עם ר׳ יהושע אדות ר"א שמיתא. מד) בעת שת"ח מנצחין זה את זה בהלכה ולפעמים מכריעין נגד הדין.

וכו' (ברכות נא.). אמר שמואל האי ערבוביתא דרישא (מה) מתיא לידי עוירא, ערבוביתא דמאני מתיא לידי שעמומיתא, ערבוביתא דגופא [זוהמא] מתיא לידי שיחני וכיבי [אבעבועות] (עירובין פא.). איסרא דמזוני נקיד שמיה, (מו) איס־א דעניותא נבל שמיה (פסחים קיא:). ע"ע ר ח י צ ה.

נקיות: עד דכפנת [רעב] אכול, עד דצחית [צמא] שתי, עד דרתחא קדרך [כשאתה צריך לנקביך] שפוך (ברכות סב:). אבל ונצרך לנקביו דומה לתנור שהסיקוהו על גבי אפרו וזהו תחלת ריח זוהמא (שבת מא.). המשהא את נקביו עובר משום לא תשקצו (מכות טז:). הרוצה שיקבל עול מלכות שמים יפנה ואח"כ יתפלל (ברכות טו.). ע"ע ב י ת ה כ ס א.

נקמה: גדולה נקמה שניתנה בין שתי אותיות שנאמר (תהלים צד) אל נקמות ה' אל נקמות הופיע. שתי נקמות הללו למה? אחת לטובה ואחת לרעה וכו' (ברכות לג.). מאי יום נקם בלבי ושנת גאולי באה (ישעיה סג)? א"ר יוחנן ללבי גליתי לאיברי לא גליתי (סנהדרין צט.). כתיב נקם ינקם (שמות כא) נקמה זו מה היא? כשהוא אומר חרב נוקמת דם ברית, הוי אומר נקמה זו חרב (סנהדרין נב.). אמרי אינשי דפרע קיניה (מז) מחריב ביתיה (שם קב:).

[נקימה ונטירה] תניא איזו היא נקימה ואיזו היא נטירה? נקימה, א"ל השאילני מגלך, א"ל לאו. למחר א"ל הוא השאילני קרדומך, א"ל איני משאילך כדרך שלא השאלתני אתה מגלך. זו היא נקימה. ואיזו היא נטירה? א"ל השאילני קרדומך, א"ל לא. למחר א"ל השאילני חלוקך, א"ל הילך, איני כמותך שלא השאילתני קרדומך, זו היא נטירה (יומא כג.). אבל בעניני דשמיא מותר, ואמר ר"ש בן יהוצדק כל ת"ח שאינו נוקם ונוטר כנחש אינו ת"ח (שם). וחרפה לא נשא על קרובו (תהלים טו) בנוהג שבעולם אדם עוסק בפרקמטיא עם חבירו והפסיד, פירש ממנו ואינו רוצה לראותו עוד, ומשה אע"פ שנענש על ידי ישראל שנאמר (שם קו) וירע למשה בעבורם, לא פרק משאן מעליו, אלא וישלח משה מלאכים אל מלך סדום (במדבר כ) וכו' (תנחומא הישן חקת לג).

נר: נר לרגלי דבריך ואור לנתיבתי (תהלים קיט) נר לעיני דבריך היה צריך לומר, ואינו אומר אלא נר לרגלי, למה הרשעים דומים לאדם המהלך באפלה, הגיע לאבן ונכשל בה, הגיע לגומץ ונפל בו, אבל הצדיקים דומים לאדם המהלך ונר לפניו, הגיע לאבן משמר עצמו שלא יכשול בה, הגיע לגומץ מיסר הימנו שלא יפול בו. כך אמר דוד באתי לחלל את השבת והאירה לי התורה ושמרתם את השבת מחלליה מות יומת (שמות לא). באתי לנאוף האירה לי התורה מות יומת הנואף והנואפת (ויקרא כ), למה? שהתורה נר לפני, הה"ד נר לרגלי דבריך (פסיקתא רבתי פ"ה). נר קרויה נר ונשמתו של אדם קרויה נר, מוטב תכבה נרו של ב"ו [בשבת] מפני נרו של הקב"ה (שבת ל:). מה עדות נר מערבי (שבת כב:). תלה הכתוב המצוה בנר והתורה באור (סוטה כא.). נ"ו בידך ונרך [נשמה] בידי, אם שמרת נרי אני אשמור נרך (דברים רבה פ"ד ד). עד שלא יכבה הנר תן לו שמן (ילקוט תהלים תתקעט). נר יהא דלוק במקומו (כתובות קג.). אספה לי שבעים איש מזקני ישראל (במדבר יא), כולם נתמלאו רוה"ק מרוחו של משה, ומ־שה לא חסר כלום, כאדם שמדליק נר מנר והנר דולק וחבירו אינו חסר, כאדם שמריח באתרוג הוא נהנה והאתרוג אינו חסר כלום (במד"ר פי"ג). נר לאחד נר למאה (שבת קכב.). דומה לנר שדולקין ממנו נרות הרבה ולא חסר אורו כלום (ספרי בהעלותך צג.). נהיר נהורך כשרגא (שבת קטז:). אם אדם מדליק נר בשעת האורה מה הנאה יש לו? (מדרש תהלים לו). שרגא בטיהרא מה אהני? (חולין ס:). שתי פתילות (מח) בנר אחד (גיטין נח.). תרי שרגין כד אתדעך [כבה] נהורא דלעילא בתננא [עשן] דסליק מההוא דלתתא אתדליק ההוא דלעילא (זהר נח). המדליק נר תמיד לפני הארון מתברך (מדרש חזית פ"ב). ע"ע א ו ר; א ש; ה ד ל ק ת ה נ ר; מ נ ו ר ה; ש מ ן.

נרדף: לעולם יהא אדם מן הנרדפים ולא מן הרודפים, שאין לך נרדף בעופות יותר מתורים ובני יונה והכשירן הכתוב לגבי מזבח (ב"ק צג.). ר' הונא בשם ר' אסי אמר לעולם האלהים יבקש את נרדף, את מוצא רשע רודף את צדיק והאלהים יבקש את נרדף, צדיק רודף את צדיק והאלהים יבקש את נרדף, רשע רודף את רשע והאלהים יבקש את נרדף, ואפילו צדיק רודף את רשע והאלהים יבקש את נרדף מכל מקום וכו' ישראל נרדף מפני האומות ובחר הקב"ה בישראל, שנאמר (דברים ז) בך בחר ה' להיות לו לעם סגולה. ר"א ב"ר יוסי בן זמרא אמר אף בקרבנות כן, אמר הקב"ה שור נרדף מפני ארי, עז מפני נמר, כבש מפני זאב, לא תקריבו לפני מן הרודפים אלא מן הנרדפים, שנאמר (ויקרא כו) שור או כשב או עז כי יולד וגו' (קה"ר פ"ג). דחה אבן אחר הנופל (קידושין כ:). ע"ע ר ד י פ ו ת.

מה) עפרור שמתכנס לאדם בראשו שאינו רוחץ (dandruff). מו) מלאך הממונה על המזונות שמו נקיד ומלאך העניות שמו נבל המורה על הנקיות מן הלכלוך (עי' רש"י ורשב"ם). מז) הרוצה לנקום נקמתו בחבירו נוח לו גם להחריב בית של עצמו עי"ז, ע"ד תמות נפשי עם פלשתים. מח) כנוי לרבוי אנשים באשה אחת. מט) הייתי מתגרה בו ולא

נשואין: ארבעים יום קודם יצירת הולד בת קול יוצאת ואומרת בת פלוני לפלוני (סוטה ב.). בכל יום ויום ב"ק יוצאת ואומרת בת פלוני לפלוני, אלא חיישינן שמא יקדמנו אחר ברחמים (מו"ק יח:). אין מזווגין לו לאדם אשה אלא לפי מעשיו (סוטה ב.). אי חזיא לך לא אזלא מינך (מו"ק יח:). הרבה פורשים לים ורובם חוזרים, יחידים הם שהולכים ולא חוזרים. כך הרבה נושאים נשים ומצליחים ויחידים נכשלים (במד"ר פ"ט). המדריך בניו ובנותיו בדרך ישרה והמשיאן סמוך לפירקן עליו הכתוב אומר (איוב ה) וידעת כי שלום אהלך (יבמות סב:). עד עשרים שנה יושב הקב"ה ומצפה לאדם מתי ישא אשה, כיון שהגיע עשרים ולא נשא אומר תיפח עצמותיו (קידושין כט:). בן עשרים שנה ולא נשא כל ימיו בהרהור עבירה (שם). אמר רב חסדא האי דעדיפנא מחבראי דנסיבנא בשיתסר, ואי הוה נסיבנא בארביסר הוה אמינא לשטן מט) גירא בעיניך (שם). טובים השנים מן האחד, ר' יוחנן אמר טובים השנים איש איש ואשתו מן האחד זה לעצמו וזה לעצמו, והחוט המשולש זה הקב"ה שהוא פוקדן בבנים (קה"ר פ"ד). מתון נסיב איתתא נ), נחית דרגא נסיב איתתא (יבמות סג.). בשעה שאדם הולך ליקח אשה ושמע קל כלביא מנבחין נא) הוא מצית [שומע] מה אינון אמרין (ב"ר פנ"ט סוף). מה קידושין דעלמא מדעתה אף קידושין דיבמה מדעתה (קידושין ב:). אין משיאין את היתומה אלא על פיה (ב"ר פ"ס). ננס לא ישא ננסת שמא יצא מהן אצבע (בכורות מה:). לבן לא ישא לבנית שמא יצא מהן בוהק [לבן ביותר] (שם). רוב נשים בתולות נישאות (כתובות טז.). מעשה בכלתו של נקדימון בן גוריון שפסקו לה חכמים סאתים יין לציקי קדרי [להטעים התבשיל] מערב שבת לערב שבת, אמרה להן: כך תפסקו לבנותיכם (כתובות סה.). ופסקו לה ארבע מאות זהובים לקופה של בשמים, אמרה להם כך תפסקו לבנותיכם וענו אחריה אמן (שם סו:). אשה אחת גדולה, שהיתה גדולה בנוי וקפצו עליה בני אדם לקדשה, ואמרה להם מקודשת אני. לימים עמדה וקידשה את עצמה, אמרו לה חכמים מה ראית לעשות כן? אמרה להם בתחלה שבאו אלי אנשים שאינם מהוגנים אמרתי מקודשת אני, נב) עכשיו שבאו אלי אנשים מהוגנים עמדתי וקדשתי את עצמי (כתובות כב.). א"ר ברכיה אם רואה אדם שהתורה פוסקת מזרעו ישא בת ת"ח שנאמר (איוב יד) אם יזקין בארץ שרשו ובעפר ימות גזעו מריח מים יפריח ועשה קציר כמו נטע (יומא עא.). המשיא בתו לעם הארץ כאילו כופתה ומניחה לפני ארי (פסחים מט.). הנושא אשה צריך לבדוק באחיה וכו' (ב"ק קי.). אין אדם שותה בכוס נג) אלא א"כ בודקו (כתובות עה:).

אסור לאדם לקדש אשה עד שיראנה (קידושין מא.). מותר להסתכל בפני כלה כל שבעה [ימי המשתה] (כתובות יז.). פעמים שאדם משיא את בתו ונותן עליה מעות, ופעמים שאדם משיא את בתו ונוטל עליה מעות (ירוש' כתובות פ"ו ו). כשאדם משיא את בתו ומוציא הוצאותיו הוא אומר לה נד) לא יהי לך מחזורא להכא (ב"ר פכ"ו). הנושא אשה לשם ממון הויין ליה בנים שאינן מהוגנים (קידושין ע.). אל תחלל את בתך להזנותה (ויקרא יט) זה המשיא את בתו לזקן. ר"ע אומר זה המשהא את בתו בוגרת (סנהדרין עו.). בתך בגרה שחרר עבדך ותן לה (פסחים קיג.). כאדם שיש לו בת בוגרת ורוצה להשיאה לכל מי שמוצא (דב"ר פ"ז). פירש טליתו עליה (קידושין יח:). שקדו חכמים על תקנת בנות ישראל שיהא טורח בסעודה שלשה ימים, אחד בשבת ושני בשבת ושלישי בשבת, וברביעי בשבת (כתובות ב.). ליכא כתובה דלא רמי בה תיגרא (שבת קל.). אין נושאין אשה במועד [חולו של מועד] שנאמר ושמחת בחגך ולא באשתך (מו"ק ח:). יותר ממה שהאיש רוצה לישא אשה רוצה להנשא (יבמות קיג.). שלח רבי לדבר באשתו, נה) שלחה ליה כלי שנשתמש בו קודש ישתמש בו חול? (ב"מ פד:). בימי הבחרות היה מפסיל בנשים ואמר הידא [איזו] אתתא אנא בעי לה? הזקין ובקש לישא אשה אמרו לו: ביש גדא וטמיע מזלא! הידא אתתא בעיא לך? כדון נחירך קטיף ואודנך יקרין נו) ועיינך כהיין (קהלת רבה פ"א סוף). לא תבשל בקדירה שבישל בה חבירך, מאי ניהו גרושה בחיי בעלה (פסחים קיב.). א"ר יודן לימדתך תורה ד"א שאם יהיה לאדם בנים גדולים יהיה משיאן מתחלה ואח"כ הוא נושא לו אשה, ממי אתה למד מאברהם, מתחלה ויביאה יצחק האהלה שרה אמו ואח"כ ויוסף אברהם ויקח אשה (ב"ר פ"ס סוף). ע"ע **אישות; זיווגים; חתונה; חתן וכלה.**

הייתי ירא ממנו שיחטיאני. נ) המתן עד שתבדוק מעשי האשה שתחפץ לישא, נחות דרגא שלא תקח אשה חשובה ממך שמא לא תתקבל עליה. נא) אפשר לומר שהוא בדרך חלצה על הנשים המוזרות בלבנה. פערלא באוצר לשון חכמים הגיה תחת כלביא מנבחין — ריביא דנפקין, והן הנערות השאבות בצאתן אל הבאר אשר לא נעלם מהן כל דבה על העלמות בשוק השדוכין. נב) וזו אמתלא שנאמנת לומר ואינה מוחזקת לנשואה מקודם. נג) כלומר לא יקח אשה בטרם יתבונן עליה בעינים פקוחות לידע אם ישרה בעיניו, נד) הלואי לא תחזור לבית אביך. נה) אשתו של ר"א בר"ש שמת לא רצתה להנשא לרבי כי חשבה את בעלה הראשון גדול בתורה יותר מרבי. נו) אוי לך קשה יום ורוע מזל! איזו אשה תחפוץ בך אחרי אשר נחיריך נוטפות ריר ואזניך כבדות משמוע ועיניך כהות מראות.

נשיא: נשיא זה מלך, שנאמר מכל מצות ה' אלהיו (ויקרא ד) שאין גביו אלא ה' אלהיו (הוריות י.). הכל חייבים לעמוד בפני הנשיא חוץ מאבל וחולה (מו"ק כז:). נשיא שמחל על כבודו אין כבודו מחל [כי דינו במלך] (קידושין לב:). נשיא שמת בתי מדרשות כולן בטלים ובני הכנסת נכנסים לביהכ"נ וקורין שבעה ויוצאין וכו' על חכם שמת חולץ מימין, על אב ב"ד שמת חולץ משמאל, על נשיא חולץ מכאן ומכאן (מו"ק כב:). למה בכל הנשיאים כתוב שם „נשיא" ונחשון אינו קרוי נשיא? לפי שהקריב תחלה, ואם בא להתגאות על הנשיאים האחרים לומר שאני מלך עליכם מפני שאני הקרבתי תחלה, הם יאמרו לו אין אתה אלא הדיוט, שכולם קרואים נשיא ואתה לא נקראת נשיא, לקיים מה שנאמר (משלי טז) תועבת ה' כל גבה לב (במד"ר פי"ג). אשרי הדור שהנשיא שלו מביא קרבן על שגגתו (הוריות י:). ריש לקיש אמר נשיא שחטא מלקין אותו בב"ד של שלשה. שמע רבי יודן נשייא [ר' יהודה הנשיא] וכעס, שלח גנתין [אנשי חיל] ואיתפס לר"ל וכו' א"ל מה חמית מימר הא מלתא? א"ל מה אתון סוברין, נז) מה דחיל מנכון הוינא מנע אולפניה דרחמנא? (ירוש' סנהדרין פ"ב). יהודה וחזקיה בני ר' חייא הוו יתבי בסעודתא קמי רבי ולא הוו קאמרי ולא מידי, אמר להו אגברו חמרא אדרדקי [תנו יין להקטנים] כי היכי דלימרו מלתא. כיון דאיבסום פתחו ואמרו אין בן דוד בא עד שיכלו שתי בתי אבות מישראל, ואלו הן ראש גולה שבבבל ונשיא בארץ ישראל, שנאמר והיה למקדש ולאבן נגף ולצור מכשול לשני בתי ישראל (ישעיה ח). אמר להם בניי קוצים אתם מטילין לי בעיני, נח) אמר לו ר' חייא רבי! אל ירע בעיניך, יין ניתן בשבעים אותיות וסוד ניתן בשבעים אותיות [בגימטריא] נכנס יין יצא סוד (סנהדרין לח.). תרגום יוסי מעונא בכנישתא בטבריה (הושע ה) שמעו זאת הכהנים, למה לית אתון לעון [הוגין] באורייתא, לא יהבית לכון כ"ד מתנתא? אמרו ליה לא יהבין לן כלום.—והקשיבו בית ישראל, למה לית אתון יהבין כ"ד מתנתא דפקידת יתכון בסיני? אמרו ליה מלכא נסיב כולא.—ובית המלך האזינו כי לכם המשפט, לכם אמרתי (דברים יח) וזה משפט הכהנים, עתיד אני לישב עמכם בדין ולפסקן ולאבדן מן העולם. שמע ר' יודן נשייא וכעס, דחל וערק [ר' יוסי]. סליק יוחנן וריש לקיש לפייס ליה, אמרו ליה רבי! גברא רבה הוא, אמר להו אפשר כל מאן דאנא שאיל ליה הוא מגיב לי? אמרו ליה אין. אמר ליה מהו דין דכתיב (הושע ב) כי זנתה אמם, וכי שרה אמנו זונה היתה? א"ל כבת כן אמה כאמה בתה, כדור כן הנשיא כנשיא כן הדור, כמזבח כהניו, כגנתא כן גננא. אמר ליה לא טב דקליל לי דלא באפי חד זמן אלא באפוי תלת זימנין! וכו' (ירוש' סנהדרין פ"ב). רבי מסר לר"ג בנו סדרי נשיאות, אמר לו בני! נהוג נשיאותך ברמה, זרוק מרה בתלמידים (כתובות קג:). נהי דאהני לך קמרא דאבוך למהוי אב"ד, למהוי נשיא מי אהני? (הוריות יג:). ע"ע מ ל ך; ש ר ר ה.

נשיאת כפים: ע' ברכת כהנים

נשים: בזכות נשים צדקניות שהיו באותו הדור נגאלו אבותינו ממצרים (סוטה יא:). כיון שעלו ישראל מן הים, באו ישראל [אנשים ונשים] ומלאכי השרת לומר שירה, אמר הקב"ה למלאכי השרת הניחו לישראל תחלה, אז ישיר משה ובני ישראל, נמצאו הנשים ומלאכי השרת עומדים, מי יקלס תחלה? וכו' רב השלום עשה שלום ביניהם שנאמר קדמו שרים אלו ישראל אחר נוגנים אלו המלאכים, בתוך עלמות תופפות אלו הנשים. א"ר לוי השמים! לא אקבל הדבר הזה, אלא הנשים קלסו תחלה וכו' התחילו מלאכי השרת התרעם לפני הקב"ה אמרו לא דיינו שקדמו לנו האנשים אלא אף הנשים! אמר להם הקב"ה חייכם כן הוא! (תנחומא הישן בשלח יג). ותקרבנה בנות צלפחד, אותו הדור היו הנשים גודרות מה שהאנשים פורצים, שכן את מוצא שאמר להם אהרן פרקו נזמי הזהב אשר באזני נשיכם (שמות לב) ולא רצו הנשים ומיחו בבעליהן שנאמר ויתפרקו כל העם את נזמי הזהב והנשים לא נשתתפו עמהן במעשה העגל, וכן במרגלים נשים לא היו עמהם בעצה ההיא (במד"ר פכ"א), גדולה הבטחה שהבטיחן הקב"ה לנשים יותר מן האנשים (ברכות יז.). הקהל את העם האנשים והנשים והטף (דברים לא), האנשים באים ללמוד ונשים באות לשמוע, טף כדי ליתן שכר למביאיהן (חגיגה ג.). אלו נשותיהן של ת"ח שמנדדות שינה מעיניהן בעוה"ז ובאות לחיי העולם הבא (כתובות סב.). ברוריה אשת ר"מ הות גמרה שלש מאה שמעתתא ביומא דסיתוא מתלת מאה רבוותא (פסחים סב:). שאלה אשה חכמה את ר"א מאחר שמעשה העגל שוין מפני מה אין מיתתן שוה? נט) אמר לה אין חכמה לאשה אלא בפלך (יומא כו:).

[איש ואשה] בני ישראל סומכין [על הקרבן] ואין בנות ישראל סומכות. א"ר יוסי סח לי אבא אלעזר פעם אחת היה לנו עגל של זבחי שלמים והביאנוהו לעזרת נשים וסמכו עליו נשים, לא מפני שסמוכה בנשים אלא כדי לעשות נחת רוח לנשים (חגיגה טז:). השווה הכתוב אשה לאיש לכל דינים

נז) וכי בשביל היראה והפחד אהיה מונע מלומר דבר ה' נח) כי היה נשיא בארץ ישראל. נט) שהיו בהם שלש מיתות, סייף

שבתורה (ב"ק טו.). השוה הכתוב אשה לאיש לכל עונשין שבתורה (פסחים מג.). השוה הכתוב אשה לאיש לכל נזיקין שבתורה (מכילתא משפטים ב). כי אתו גברא ואתתא לדינא שרינא תיגרא דאיתתא ברישא משום זילותא (יבמות ק.). גברא בעי חיי נשי לא בעי חיי? (קידושין לה.). נשים אינן בנות הוראה (במד"ר פ"י). אין אשה דנה (ירוש' סוטה פ"ו ח). ר"א אומר אין חכמתה של אשה אלא בפלכה דכתיב וכל אשה חכמת לב בידיה טוו (שמות לה), ואמר ישרפו דברי תורה ואל ימסרו לנשים (ירוש' סוטה פ"ג, במד"ר פ"ט). צרותיהן וצרות צרותיהן (יבמות ב.). לצרור (ויקרא יח) התורה רבתה צרות הרבה (שם יג.). כל מקום שהאמינה תורה עד אחד הלך אחר רוב דעות, ועשו שתי נשים באשה אחת כשני אנשים באיש אחד, אבל שתי נשים באיש אחד כפלגא ופלגא דמי (שם פח:). אשה לא תקרא בתורה מפני כבוד צבור (מגילה כג.). דביתהו דרב הונא הוה לה דינא קמיה דרב נחמן, אמר היכי נעביד? אי איקום מקמה מסתתמן טענתיה דבעל דינא, לא איקום מקמה אשת חבר הרי היא כחבר? אמר ליה לשמעיה צא ואפרח עלי בר אווזא ס) ושדי עלויאי ואיקום (שבועות ל:). והא לא ידע מאי קאמרי? מידי דהוה נשים ועמי הארץ [שאינם מבינים בלשה"ק] (מגילה יח.). אטו כלהו נשי דיני גמירי? (קידושין יג.). ההוא סבתא דאתאי לקמיה דרב נחמן וכו' צווחא ולא אשגח בה וכו' אמרה ליה איתתא דהוה ליה לאבוה תלת מאה ותמני סרי עבדי סא) צווחה קמייכו ולא אשגחיתו בה? אמר להו רב נחמן פעיתא [קולנית] היא דא (ס כה לא.). אוקרי לנשייכו כי היכי דתתעתרו (ב"מ נט.).

[צניעות] כשנכנסו לתיבה נאמר ויבא נח ובניו (בראשית ז) הזכרים לעצמן, ואשתו ונשי בניו (שם) הנקבות לעצמן (תנחומא הישן נח יז). סדורא דלהון [במערת המכפלה] היך שכני, נשין לגבי נשין ודכורין לגבי דכורין, אדם ברישא חוה סמוך ליה, שרה לגבי חוה, אברהם סמוך ליצחק, לאה סמוך לרבקה, יעקב סמוך ללאה (זהר שלח קסר.). בשמחת בית השואבה בעזרת נשים היו מתקנין תקון גדול. הקיפוה גזוזטרא והתקינו שיהיו נשים יושבות מלמעלה ואנשים מלמטה. אמר רב קרא אשכחו ודריש וספדה הארץ משפחות משפחות לבד, משפחת בית דוד לבד ונשיהן לבד (זכריה יב), והלא דברים ק"ו ומה לעתיד לבא שעוסקין בהספד ואין יצה"ר שולט בהם אמרה תורה אנשים לבד ונשים לבד, עכשיו שעוסקין בשמחה ויצה"ר שולט בהם על אחת כו"כ (סוכה נב. ירוש' סוכה פ"ה). אל תרבה שיחה עם האשה (אבות פ"א ה). זמרא גברי ועני נשי פריצותא, זמרא נשי ועני גברי כאש בנעורת (סוטה מח.). עביד בארעאי סב) מה דעבדת בעילאי (איכה רבתי פ"א). רב גידל הוה רגיל דהוה קא אזיל ויתיב אשערי דטבילה וכו' אמרי ליה רבנן לא קא מסתפי מר מיצר הרע? אמר להו דמיין באפאי כי קאקי חיוורי [אווזות לבנות] (ברכות כ.). משל למלך בשר ודם שאמר לעבדיו השכימו לפתחי, השכים ומצא נשים ואנשים, למי משבח? למי שאין דרכו להשכים והשכים (חגיגה יב:). נשי לגבי נשי שכיחין דאזלי, סג) גברי לגבי גברי לא שכיחין (יבמות כו). אין נקראין שחורי הראש אלא אנשים, מ"ט אנשים זימנין דמיכסו רישייהו וזימני דמיגלו רישייהו, אבל נשים לעולם מיכסו (נדרים ל.). חשיך דרא, סד) דאתתא דברייתא (שוחר טוב טוב מזמור כב.).

[תכשיטין] אשה משתוקקת לתכשיטין (כתובות סה.). אשה צריכה להתבשם (ב"ר פי"ז ח). תכשיטי נשים כוחלת ופוסקת וכו' [מותרות בחוה"מ]. יתיב רב הונא וקאמר לא שנו אלא ילדה אבל זקנה לא. אמר ליה האלהים! אפילו אימך ואפילו אימא דאימך, ואפילו עומדת על קברה, דאמרי אינשי בת שיתין כבת שית לקול טבלא סה) רהטא (מו"ק ט:). אשה לא תעביר סרק על פניה [בשבת] מפני שצובעת (שבת צה.). אע"פ שמצירה היא עכשיו שמחה היא לאחר זמן [לנוול את פניה בסיד שהוא גנאי וצער. אבל עי"ז היא תעביר את השער מעל פניה ותעדן בשרה] (מו"ק ט:). דומה לאשה שמהלכת בשוק ושפוליה סו) מהלכין אחריה (שבת צח:). רוצה אשה בבתים מצויירין ובגדים מצויירין, מלאכול עגלים מפוטמין (ילקוט אסתר תתרמט). קסבר עולא כל מידי דחזי לאיש לא חזי לאשה, ומידי דחזי לאשה לא חזי לאיש; נשים עם בפני עצמן הן (שבת סב.).

[תכונת האשה] ר' לוי אומר ארבע מדות בנשים, ואלו הן: גרגרניות וצהתניות וקנאיות ועצלניות. גרגרניות מנין מן חוה, דכתיב ותרא האשה כי טוב העץ למאכל וגו'. צוותניות [דוחקות עצמן לשמוע דבר סתר] מנין, דכתיב ושרה שומעת פתח האהל (בראשית יח), שהיתה מציתה על המלאך, קנאיות מנין, שנאמר ותקנא רחל באחותה (שם ל), עצ ניות מנין, דכתיב מהרי שלש סאים קמח (שם יח). רבנן אמרי עוד שתים

מגפת הדרוקן. ס) ולא יבין בעל דינה שבשבילה עמדתי אלא מפני האווז הפורח עלי. סא) התיחסה לאברהם אבינו שהיו לו שי"ח עבדים מילידי ביתו. סב) לגיונות טרכינוס בחורבן הבית הרגו האנשים ורצו לאנוס את הנשים, אמרו לו להרוג אותן כמו שהרגו האנשים. סג) הנשים שהן קרובות או שכנות הולכות תמיד זו אצל זו, אבל אנשים אין רגילים לבקר אחד את חבירו לריק, אם לא שצריך לאיזה דבר. סד) או לדור שאשה מנהגתו. סה) לקול זמר היא רודפת לרקוד. סו) שולי בגדיה נגררים אחריה (trail).

איסטיניות ופטטיות, איסטיניות [שלא לסבול דבר נגד רצונן] מנין, דכתיב ותאמר שרי אל אברהם חמתי עליך (שם יז), פטטיות מנין, דכתיב ותדבר מרים (דב״ר פ״ו). ויבן את הצלע (בראשית ג) אמר הקב״ה לא אברא אותה מן העין שלא תהא עינה רעה, ולא מן האזן שלא תהא צייתנית, ולא מן הפה שלא תהא דברנית, ולא מן היד שלא תהא גונבת, ולא מן הרגל שלא תהא פרדניתא [יוצאנית מן הבית לחוץ]. מהיכן אברא אותה? מן אבר הצנוע שיש בו, מן הירך! ואעפ״כ לא הועיל כלום, אבל כל מה שנתכוין הקב״ה שלא יהא בה כולהון אינן בכשרות (שם). נשים דעתן קלות עליהן (שבת לג:). נשים דברניות הן (ברכות מח:). הדבור מצוי בנשים (ב״ר פ״ע). עשרה קבין שיחה ירדו לעולם תשעה נטלו נשים ואחד כל העולם כלו (קידושין מט:), נשים מבקשות להיות יודעות הכל (ילקוט אסתר תתרמט). נשי בעי דידען כל מילי (תרגום אסתר). נשים עצלניות הן (ירוש׳ פסחים פ״א ד). נשים גרגרניות [זוללות] הן (טהרות פ״ז ט). נשים כשפניות (פסחים ק:). הכשרה שבנשים בעלת כשפים (סופרים פט״ו). מוזרות בלבנה נקראו הנשים הטוות לאור הלבנה ודרכן לשוח שיחות בטלות (גיטין פט.). אלמנה שובבית בתולה צליינית [מתפללת תמיד] הרי אלו מבלי עולם (סוטה כב.). א״ר נחמן לא יאה יהירותא לנשי, תרתי נשי יהירין הוין וסניין שמייהו, חדא שמה זיבורתא וחדא שמה כרכושתא [דבורה וחולדה] (מגילה יד:). נשים רחמניות הן (שם). ארבע נשים יפיפיות היו בעולם שרה אביגיל רחב ואסתר (שם טו.). והטיב ה׳ לאדוני וזכרת את אמתך (ש״א כה) אמר ר״נ היינו דאמרי אינשי אתתא בהדי שותא פילכא, סז) איכא דאמרי שפיל ואזיל בר אווזא ועינוהי מטייפי (שם יד:). ר״מ אומר כשם שיש דעות במאכל כך יש דעות בנשים, יש לך אדם שזבוב נופל לתוך כוסו וזורקו ואינו שותהו סח) וכו׳ (גיטין צ.). אין אשה מתקנאה אלא בירך חברתה (מגילה יג.). נשי כי מנצי בהדדי בעריות הוא דמנצי (קידושין עו.). למה״ד לאדם שיש לו שתי נשים אחת ,לדה ואחת זקנה, ילדה מלקטת לו [שערות] לבנות וזקינה מלקטת לו שחורות, נמצא קרח מכאן ומכאן (ב״ק ס:). אשה חמת צואה ופיה מלא דם והכל רצין אחריה (שבת קנב.). אשה סט) כלי זיינה עליה (ע״ז כה.). הני נשי דמחוזא דאכלין ולא עבדין (שבת לב:). נשי דשכנציב הכי אמרין ווי לאזלא ווי לאבילא (מו״ק כח:). נשי כל מילי דאית להו סדרן להדדי בבית הכסא (גיטין מה.). אנשים הולכים אחרי דעתן של נשים (פרקי דר״א פמ״א). ותהי ישראל (ש״א טו). למה אמרו בלשון נקבה? אמר הקב״ה לא עמד אחד מכם בנגד יואב, לומר לו למה אתה סופר אותי? אלא עשיתם עצמכם כנשים (פסיקתא רבתי פי״א). שתי נשים בבית מריבה בבית (תנחומא פ׳ כי תצא א). איש איש כי תשטה אשתו וגו׳ הרבה פורשין לים ורובן חוזרין, יחידים הם שהולכים ולא חוזרין. כן הרבה נוטלין נשים רובן מצליחים ויחידים נכשלים, וחוטא ילכד בה (במד״ר פ״ט). עמי נוגשיו מעולל ונשים משלו בו (ישעיה ג), ארבע נשים נטלו ממשלה בעולם, ואלו הן: איזבל ועתליה מישראל ושימרמית וושתי מאומות העולם (אסתר רבה פ״ג). אלכסנדרוס מוקדון מטא לההיא מחוזא דכוליה נשי, בעי למיעבד קרבא בהדייהו, אמרו ליה אי קטלת לן יאמרו נשי קטל, אי קטילנא לך יאמרו מלכא דקטלוהו נשי (תמיד לב.). כתב אבבא דמחוזא אנא אלכסנדרוס מוקדון הויתי שטיא עד דאתיתי למדינת אפריקי דנשיא ויליפת עצה מן נשיא (שם:). גברא דנשי קטלוה ע) לא דינא ולא דיינא (ב״מ צז.). צורבא מרבנן לא אורחיה למידק [בנשים] אבל עא) כיון דדק דק (ב״ב קסח.). האי צורבא מרבנן דאזיל לקדושי איתתא נידבר עם הארץ בהדיה דילמא מחלפו לה מיניה (שם). ע״ע אישות; אשה; אשה טובה ואשה רעה.

נשיקה: כל נשיקה לתיפלות [ענבות] בר מן תלת: נשיקה של גדולה שנשק שמואל את שאול כשמשחו למלך (ש״א ט), נשיקה של פרקים של אהרן ומשה, ויפגשהו בהר האלהים וישק לו (שמות ד), נשיקה של פרישות ותשק ערפה לחמותה (רות א). ר׳ תנחומא אמר אף נשיקה של קריבות שנאמר וישק יעקב לרחל שהיתה קרובתו (ב״ר פ״ע). נשיקה של קריבות אין בה גנאי שנאמר וישק יעקב לרחל (שמ״ר פ״ה א). עולא כי הוה אתי מבי רב הוה מנשק להו לאחוותיה אבי חדייהו ואמרי לה אבי ידייהו (שבת יג.). נשקיה ברישיה ויהיב ליה ברתיה (הוריות יב:). נשקתיו על ראשו (נדרים ט:). שלחה עירובה ביד ברה גפפתיה ונשקתיה (ירוש׳ עירובין פ״ה). דביתהו דר״ע נפלה על אפה קא מנשקא ליה לכרעיה (כתובות סג.). כשהיה רואה ת״ח עמד מכסאו ונשקו (שם קג:). אמרו להו אימיה יהבוהו ניהלי ואנשקיה פורתא (גיטין נז:) כשהן נושקין אין נושקין אלא על גב היד (ברכות ח:). חזאי עיני דנשקין אהדדי (שם נו:). שותה ונושק את הרצפה וזוקף (סוכה נג.). ר׳ אבא מנשק כיפי דעכו (כתובות קיב.). היכי

סז) בעת שהיא מדברת היא טווה, וטבע של האווז להשפיל צוארו ולהביט בעיניו, וכן דרך אשה שאינה תובעת בפה אלא ברמז. סח) שהוא איסטנים ביותר, והיא מדת פפוס בן יהודה שהוא נועל הדלת בפני אשתו שחשדה יותר מדאי. סט) דומה כמו שיש לה כלי זיין, ולא חיישינן לשפיכות דמים דמחוך תאותם של האויבים לא יהרגו אותה. ע) ע״י זנות הורע דינו כי לא היה לו ליפול בידיהן. עא) לענין

דנשקיי ארעא ורקיעא אהדדי (ב"ב עג:). אתא שטן נשקיה אברעיה (סנהדרין נז:). נקוד על וישקהו שלא בא לנשקו אלא לנשכו (ב"ר פע"ח). נרשאה נשקיך עב) מני כביך (חולין קכז.). אמר הקב"ה יבואו בני הנשיקה עג) ויפלו בידי בני הדבוקה (סוטה מב:). מרים בנשיקה מתה, הגיע לגבורות זו היא מיתת נשיקה (מו"ק כח.). העביר רצונך מפני רצון שמים שכן מצינו ביעקב עד) שלא נשק ליוסף (ד"א זוטא פ"א). ע"ע אהבה; דבקות.

נשמה: א"ר סימון חמשה שמות נקראו לנפש, ואלו הן: רוח נפש נשמה חיה יחידה (דב"ר סוף פ"ב). נשמה זו האופיא דברייתא [תכונת הבריאה], האופייתא טבא, יחידה שכל האיברים שנים שנים בגוף והיא יחידה (ב"ר פי"ד). הנשמה קרויה נר דכתיב נר ה' נשמת אדם (תנחומא פ' נח א). א"ל אנטונינוס לרבי נשמה מאימתי ניתנה לאדם? משעת יצירה או משעת פקידה? עה) א"ל משעת יצירה. א"ל אפשר חתיכה של בשר עומדת שלשה ימים בלא מלח ואינה מסרחת? אלא משעת פקידה (סנהדרין צא:). הולד קודם שיצא לאויר העולם אומרים לו: הוי יודע שהקב"ה טהור ומשרתיו טהורים ונשמה שנתן בך טהורה היא, אם אתה משמרה בטהרה מוטב, ואם לאו הריני נוטלה ממך (נדה ל:). מה הקב"ה טהור אף נשמה טהורה (ברכות יא). הנוד הזה אם יהיה בו נקב כחודו של מחט כל רוחו יוצא ממנו, והאדם עשוי נקבים נקבים ואין רוחו יוצא ממנו (ב"ר פ"א ג). על כל נשימה ונשימה שאדם נושם צריך לקלס להקב"ה (ב"ר פי"ד ט). נפשא תחת נפשא (שבת קכט.). נפשך הצלתי (נדרים כב.). נפשי חשקה בתורה (יבמות סג:). כל קטן מקטין וכל נפש משיב נפש (ברכות מד:). כתיב גומל נפשו איש חסד (משלי יא), זה הלל הזקן, שבשעה שהיה נפטר מתלמידיו היה מהלך והולך עמהם, אמרו ליה רבי! להיכן אתה הולך? אמר להם לגמול חסד עם הדין אכסניא [אורח] בגוא ביתא, אמרו לו כל יום אית לך אכסניא? אמר להם והדין נפשא עלובתא לאו אכסניא הוא בגו גופא? יומא דין הוא הכא למחר לית הוא הכא! (ויק"ר פל"ד). נשמה יתירה נותן הקב"ה באדם ערב שבת, ובמוצאי שבת נוטלין אותה הימנו (ביצה טז.).

[יציאת נשמה] היהודי בחייו טהור ובמותו טמא, בשביל שנשמתו עולה למקום גבוה, ונשאר נפש הבהמית בגוף, ועל דא זה נקרא טמא במותו (זהר חדש רות עח:). מוטב שיטלנה מי שנתנה ואל יחבל הוא בעצמו (ע"ז יח.). שלש קולות הולכין מסוף העולם ועד סופו וכו' קול נשמה בשעה שיוצאת מן הגוף, ובעו רבנן רחמי אנשמה בשעה שיוצאת מן הגוף ובטלוה (יומא כ:). הגוף קיים והנשמה נשרפת (סנהדרין נב:). כל שנים עשר חדש [אחר מיתתו] גופו קיים ונשמתו עולה ויורדת (שבת קנב:). נפשו של אדם מתאבלת עליו כל שבעה (שם). נשמתן של צדיקים גנוזות תחת כסא הכבוד (שם). נשמתו של אדם היא מעידה עליו (תענית יא). משל למלך שחלק בגדי מלכות לעבדיו, פקחים שבהם קפלום והניחום בקופסא, טפשים שבהם הלכו ועשו בהם מלאכה, לימים בקש המלך את כליו, פקחים החזירום לו כשהן מגוהצין, טפשים החזירום לו כשהן מלוכלכין (שבת קנב:). נפש כי תחטא בשגגה, למה"ד לשני בני אדם שחטאו על המלך, אחד קרתני [בן כפר] ואחד בן פלטין, ראה ששניהם חטאו חטא אחד, פונה לקרתני ונתן לבן פלטין איפופסין [גזר דין], אמרו לו בני פלטין שלו, הלא שניהם חטאו חטא אחד, ולמה לקרתני פנית ולבן פלטין נתת אפופסין? אמר להם לקרתני פניתי שאינו יודע נימוסי המלכות אבל בן פלטין בכל יום הוא עמדי ויודע נימוסי המלכות מה הן. אף כך הגוף קרתני כי הוא עפר מן האדמה, אבל הנפש בן פלטרין מלמעלה, שנאמר ויפח באפיו נשמת חיים, ושניהם חוטאים, לפיכך כתיב נפש כי תחטא ולא כתיב אדם (תנחומא הישן ויקרא יא). כי עוף השמים יוליך את הקול ובעל כנפים יגיד דבר (קהלת י), לעתיד לבא המקום מוכיח לכל אחד ואחד מעשיו, והם עומדים תמהים. משל לאחד שהיה נשוי לבתו של מלך והוא משכים ושואל בשלומו של מלך בכל יום, והמלך אומר לו כך וכך עשית בביתך, כך וכך כעסת, כך וכך הכית עבדיך וכו' והוא יוצא ואומר לבני פלטין מי אמר למלך שכך עשיתי, מנין הוא יודע? אמרו לו שוטה! לבתו אתה נשוי ואתה שואל מנין הוא יודע? בתו היא מגדת לו! כך האדם הזה עושה כל מה שמבקש, ונפשו מגדת הכל להקב"ה, והוא דן את האדם ואומר לו כך וכך עשית וכו' שנאמר נר אלהים נשמת אדם חופש כל חדרי בטן (משלי כ) היא מחפשת כל מה שבמטמוניות ומגדת להקב"ה (פסיקתא רבתי פ"ח ב). א"ל אנטיגנוס לרבי גוף ונשמה יכולין לפטור עצמן מן הדין, כיצד גוף אומר נשמה חטאה שמיום שפירשה ממני הריני מוטל כאבן דומם בקבר, ונשמה אומרת גוף חטא שמיום שפירשתי ממנו הריני פורחת באויר כצפור. א"ל אמשל לך משל למה"ד למלך ב"ו שהיה לו פרדס נאה והיו בו בכורות נאות [תאנים יפות] והושיב בו שני שומרים אחד חיגר ואחד סומא, א"ל חיגר לסומא בכורות נאות אני רואה בפרדס, בוא והרכיבני ונביאם לאכלם, רכב חיגר על גבי סומא

עדות אי מהימן לומר שמכיר אותה. עב) אם אחד מאנשי נרש בבבל נשקך על פיך מנה שיניך פן גנבום ממך, כי היו מוחזקים לגנבים. עג) ערפה נשקה לחמותה ורות דבקה בה. עד) בעת שקרא קריאת שמע. עה) מיצירת

והביאום ואכלום. לימים בא בעל פרדס אמר להן בכורות נאות היכן הן? א"ל חיגר כלום יש לי רגלים להלך בהן? אמר לו סומא כלום יש לי עינים לראות? מה עשה הרכיב חיגר על גבי סומא ודן אותם כאחד. אף הקב"ה מביא נשמה וזורקה בגוף ודן אותם כאחד שנאמר יקרא אל השמים מעל ואל הארץ לדון עמו (תהלים נ) אל השמים מעל זו נשמה ואל הארץ לדון עמו זה הגוף (סנהדרין צא:). אין בן דוד בא עד שיכלו כל נשמות שבגוף (יבמות סב.). אלהי! נשמה שנתת בי טהורה היא וכו׳ ואתה עתיד ליטלה ממני ולהחזירה בי לעתיד לבא (ברכות ס:). ע"ע גוף; מסירת נפש; תחיית המתים.

נשר: הנשר רחמן על בניו (ירוש׳ פאה פ"א). הנשר מלך על העופות (חגיגה יג:). יהודה בן תימא אומר הוי קל כנשר לעשות רצון אביך שבשמים (אבות פ"ה כ). נשר גדול היה לו לשלמה והיה רוכב עליו והולך לתדמור במדבר ובא בו ביום אחד הה"ד (דהי"ב ח) ויבן את תדמור במדבר (קהלת רבה פ"ב כה).

נתוח: רמ"ח איברים באדם: שלשים בפיסת הרגל וכו׳ (בכורות מה.). י"ח חוליות נמצאות בשדרה ועוד חליה קטנה ושמה לוז (ברכות כח:). בית הבליעה אינו מחזיק יותר מביצת תרנגולת (יומא פ.). החכמה תעוז לחכם מעשרה שליטים, מעשרה דברים שמשמשין את הגוף שכבשן משה [כשעלה למרום], ואלו הן: מן פומא לושטא, עו) מושטא להמסיסא, מהמסיסא לקיבתא, מקיבתא לאיסטומכא, מאיסטומכא לכרוכא קטינא, מכרוכא קטינא לבית כסא, מבית כסא לכנת מעא, מכנת מעא לכרוכא עביא, מכרוכא עביא לסני דיבא מסני דיבא לפטרוכא, מפטרוכא לעיזקתא, ומעיזקתא לברא (קהלת רבה ז). המעיים של אדם דומים למעי החזיר (תענית כ). הכרכשתא נאחזת בשלש שנים דילמא משתמטנא שיני דכרכשתא ואתי לידי סכנה (שבת פב.). שתי נקבים יש באדם אחד מוציא שתן ואחד מוציא שכבת זרע, ואין בין זה לזה אלא כקליפת השום, ואם נקבו זה לתוך זה נמצא עקר (בכורות מד:). כליות יועצות, לב מבין, לשון מחתך, פה גומר, וושט מכנים ומוציא כל מיני מאכל, קנה מוציא קול, ריאה שואבת כל מיני משקין, כבד כועס, מרה זורקת בו טיפה ומניחתו טחול שוחק, קורקבן טוחן, קיבה ישנה, אף נעור, נעור הישן, ישן הנעור—נמוק והולך לו, שניהם ישנים או שניהם נעורים מיד הוא מת (ברכות סא). ביום שיזועו שומרי הבית (קהלת יב) אלו הכסלים והצלעות, והתעותו אנשי החיל אלו שוקים, ובטלו הטוחנות אלו שינים, וחשכו הרואות בארבות אלו עינים וכו׳ וסגרו דלתים בשוק אלו נקביו של אדם, בשפל קול הטחנה בשביל קורקבן שאינו טוחן (שבת קנב.). נקדר כמין טבעת מהו? עז). אמר רב דבר זה שאלתי לחכמים ולרופאים, ואמרו מסרטו בעצם ומעלה ארוכה (חולין עז.). הדביק שני רחמים עח) ויצא מזה ונכנס לזה מהו? (שם ע.). ההוא ארמאה דחזייה לההוא גברא דנפל מאיגרא לארעא, פקעה כרסיה ונפיק מעייניה, אתייה לבריה ושחטיה קמיה באחיזת עינים, אינגיד ואיתנח עול למעייניה עט) וחייטיה לכרסיה (חולין נו: נז:). ע"ע אברי הגוף.

האברים או מתחלת הריון. עו) לא חשב הפה במנין העשרה. עז) אם נחתך הבשר בסכין בעגול כמו טבעת, ורוב היקפו מכוסה, מי אמרינן כיון דנקדר בעגול שוב אינו מעלה ארוכה או לא? והשיבו כי נתרפא ע"י הרכבת עצם (grafting). עח) אדות פטר רחם בבהמה, עי׳ תוס׳ סנהדרין מז: ד"ה משיםתום. עט) ע"י שנאנח נמשכו מעיו אליו.

ס

סבלנות: לכן הרחיבה שאול נפשה ופערה פיה לבלי חוק (ישעיה ה), אמר ריש לקיש למי ששייר אפילו חוק אחד [נידון בגיהנם]. א"ל ר׳ יוחנן לא ניחא למרייהו דאמרת להו הכי, א) אלא אפילו לא למד חוק אחד (סנהדרין קיא.). אלמלי חוני אתה גוזרני עליך נדוי, אבל מה אעשה לך שאתה מתחטא לפני המקום ועושה לך רצונך, כבן שהוא מתחטא על

א) אין הקב"ה רוצה שתהא דן את ישראל כ"כ לכף חובה, אלא צריך אתה לדונם בסבלנות יתירה, ואם שמרו

אביו ועושה לו רצונו (תענית יט.). א"ר יוחנן ענוותנותו ב) של ר' זכריה בן אבקילוס החריבה את בתינו ושרפה את היכלנו והגליתנו מארצנו (גיטין נו.). אין הדעת סובלתן (פסחים קיג:). הנפש הזאת סובלת הגוף והקב"ה סובל את עולמו (ויק"ר סוף פ"ד). אזהרה לדיין שיסבול את הצבור, עד כמה? כאשר ישא האומן את היונק (סנהדרין ח.). ע"ע קפדנות.

סברה: ויותר שהיה קהלת חכם לימד דעת את העם וגו' דאגמרה בסימני טעמים ואסברה במאי דדמי לה, ואיזן וחיקר תיקן משלים הרבה, אמר עולא א"ר אלעזר בתחלה היתה תורה דומה לכפיפה שאין לה אזנים, עד שבא שלמה ועשה לה אזנים וכו' (עירובין כא:). אגרא דשמעתא סברא (ברכות ז.). הסובר תלמודו לא במהרה הוא משכח (ירוש' ברכות פ"ה א). אני ואתה נסביר פנים בהלכה (ברכות סג:). ר"מ בבית המדרש כאילו עוקר הרי הרים וטוחנן זו בזו בסברא (סנהדרין כד:). בשלמא מלתא דתליא בסברא לחיי! [שפיר], הא גמרא היא וגמרא לא שמיע ליה (גיטין ו:). מרהטי בגמרא והדר מעייני בסברא (סוכה כט.). לא שמיע לי כלומר לא סבירא לי (כתובות פג:). אנן כאצבעתא בקירא לסברא (עירובין נב.). הלומד סברא מרב אחד אינו רואה סימן ברכה לעולם (ע"ז יט.). רב כהנא ורב אסי היו תלמידי דרב בגמרא ולא בסברא (סנהדרין לו:). מתנמנם נקרא דקרו ליה ועני ולא ידע לאהדורי מסברא (גיטין ו:). ע"ע גמרא.

סדום: אין לך בכרכים יפה כסדום ואין לך רע כסדום, וכשאדם רע קורין אותו סדומי (סנהדרין קט. ב"ר פמ"א). כי הוו מתרמי להו [אנשי סדום] עניא יהבו ליה כל חד וחד דינרא וכתיב שמיה עליה, ריפתא לא הוה ממטי ליה, כי הוה מית אתי כל חד וחד שקיל דידיה (סנהדרין קט:). הויא להו פורייתא [מטה] דהוו מגני עלה אורחין, כי מאריך גייזי ליה, ג) כי גוץ ממתחין ליה (שם). ההיא רביתא [נערה] דהות קא מפקא ריפתא לעניא בחצבא [כד], אינלאי מלתא, שפיוה דובשא ואוקמוה על איגר שורא, אתא זיבורי [דבורים] ואכלוה, והיינו דכתיב זעקת סדום ועמורה כי רבה, וא"ר אמר רב על עסקי ריבה (סנהדרין קט:). מעשה בשתי נערות בסדום שירדו לשתות ולמלאות מים, אמרה אחת לחברתה למה פניך רעים? אמרה לה שכבר כלו מזונותיה והיתה נטויה למות, מלאה את הכד קמח והחליפו, נטלה זו מה שביד זו, כיון שהרגישו בה נטלוה ושרפוה (ב"ר פמ"ט יג). דיינים היו בסדום: קע־שקר, ורב־שקר, רב מסטידין, רב־כבל, קלא־פנדר, ולוט היה ארכי הדיינים של כולן, בשעה שהיה אומר להם דברים שהם ערבים להם היו אומרים לו גש הלאה= סליק לעיל, ובשעה שהיה אומר להם דברים שאין ערבים להם היו אומרים לו האחד בא לגור וישפוט שפוט (ב"ר פ"נ יב). אנשי סדום מתוך שהיו שונאים זה לזה אבדן הקב"ה מן העוה"ז ומן העוה"ב (אדר"נ פי"ב ז). מדת סדום היא שלי שלי ושלך שלי (אבות פ"ה י). זה לא חסר וזה מהני כופין אותו על מדת סדום (כתובות קג.). מלח סדומית מסמא את העינים (חולין קה:).

סדר: ר' יהודה הנשיא מונה שבחן של חכמים: לר"ע קרא אוצר בלום, ר"ע דומה לפועל שנטל קופתו ויצא לחוץ, מצא חטים מניח בה, מצא שעורים מניח בה, כוסמין מניח בה, פולין מניח בה, עדשים מניח בה. כיון שנכנס לביתו מברר חטים בפני עצמן, שעורים בפני עצמן, כוסמין בפני עצמן, פולין בפני עצמן, עדשים בפני עצמן. כך עשה ר"ע, שעשה כל התורה טבעות טבעות (אבות דר"נ פי"ח). אומר על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון (ר"ה יח:). כל מעשה יוה"כ [בעבודה] האמור על הסדר, אם הקדים מעשה לחבירו לא עשה כלום (יומא ס). שאל שלא כסדר והחזירו לו כסדר (שם עג:). כדרך שמסדרין בערכין כך מסדרין ד) בבעל חוב (ב"מ קיג:). נביא הוא דקמסדר לשבחיה דרחמנא (ברכות יג.). שמעון הפקולי הסדיר י"ח ברכות (שם כח.). יסדר תפלתו ואח"כ יתפלל (ביצה לה:). כיצד סדר משנה (עירובין נד:). שתא סדרי משנה וכו', סדרי חכמה, סדרי נשיאות (כתובות קג:). סדרן של נביאים (ב"ב יד:). בא ואלמדך סדר עבודה (מנחות קט:). ע"ע מוקדם ומאוחר.

סוד: סוד ה' ליראיו ובריתו להודיעם (תהלים כה). ואיזו סודו של הקב"ה? זה מילה, שלא גילה הקב"ה מסטירין של מילה אלא לאברהם, שנאמר סוד ה' ליראיו ונאמר באברהם כי ירא אלהים אתה. סוד בגימטריא שבעים, אמר הקב"ה הריני מעמיד ממך שבעים נפש, ומעמיד מהם שבעים זקנים, ומעמיד משה שהגה את התורה בשבעים לשון (תנחומא הישן לך כג). המכסה דברים שכיסן עתיק יומין (פסחים קיט.). מקום יש לקב"ה ומסתרים שמו (חגיגה ה.). וסוד אחר אל תגל בשעה שאמר קב"ה ליחזקאל (סנהדרין מד:). קרי עליה סוד ה' ליראיו יהודאי בתווני דלבא יתבי (נדה כ:). בהדי כבשי דרחמנא למה לך? (ברכות י.). סודרא סוד ה' ליראיו (שבת עז.). עוד אחרת היתה ולא רצו חכמים לגלותה משום

אפילו חוק אחד שוב אין גיהנם שולט בהם, כ"ז שאין עוברים עבירות להכעיס אלא לתיאבון. ב) סבלנותו שסבל את זה ולא הרגו למלשין. ג) כשהאורח ארוך יותר מן המטת מקצרין את רגליו בסכין, ואם היה קטן היו מותחין אותו עד שהתפרקו אבריו. ד) לשלם לפי מעמדו וערכו.

כבוד ה׳ הסתר דבר (שם קנג.). קב"ה מגלה להם סוד לעוה"ב (חגיגה יד.). השביע הקב"ה לישראל שלא יגלו הסוד (יבמות עח:). מי גילה לבני רז זה שמלאכי השרת משתמשין בו? (שבת פח.). דברים שלא נגלו למשה נגלו לר"ע (במד"ר פי"ט). ברוך אלהינו שגלה סודו לר"ע (מס׳ כלה). בן עזאי דלא נסיב סוד ה׳ ליראיו (סוטה ד:). קרי רב עליה דשמואל כל רז לא אניס לך (חולין נט.). ר"ש בן יהוצדק שאל לר"ש בר נחמן, בשביל ששמעתי עליך שאתה בעל אגדה: מהיכן אורה יצא לעולם? א"ל נתעטף הקב"ה כשלמה והבריק כל העולם כלו מזיו הדרו, א"ל בלחישה. א"ל מקרא מלא הוא! שנאמר עוטה אור כשלמה נוטה שמים כיריעה (תהלים קד) ואת אומר לי בלחישה! אמר ליה כשם שאמרו לי בלחישה כך אמרתי לך בלחישה (ויק"ר פל"א). ההוא תלמיד דנפיק עליה קלא דגלי מלתא דאיתמר בי מדרשא בתר עשרים ותרתין שנין, אפקיה רב אמי מבי מדרשו, אמר דין גלי רזיא! (סנהדרין לא.). אבינו מת במדבר (במדבר כז) ר"ע אומר זה צלפחד, א"ל ר׳ יהודה בן בתירא: עקיבא! בין כך ובין כך אתה עתיד ליתן את הדין, אם כדבריך התורה כיסתו ואתת מגלה אותו, ואם לאו, אתה מוציא לעז על אותו צדיק (שבת צה:). יצאת בת קול ואמרה רזי לי רזי לי! (סנהדרין צט.). יהי סתרך עליך גלוי (אדר"נ פכ"ח). נבוכדנצר השביע לצדקיהו שלא יגלה דאכל ארנבא חיה (נדרים סה.). רבים יהיו דורשי שלומך, גלה סוד לאחד מאלף (יבמות סג: מבן סירא). חברך חברא אית ליה וחברא דחברך חברא אית ליה (ב"ב כח:). בסוד עמי זה סוד העבור (כתובות קיב.). מילי דמטמרין איגלין ליה (גיטין נו.) דברים שהם כבשונו של עולם (חגיגה יג.). בחקל דאית ביה אוגרין [גלי אבנים] לא תימר מילי דמסטירין (ב"ר פע"ד). נכנס יין יצא סוד (עירובין סה.). כל שאינו בהסתר פנים אינו מהם (חגיגה ה.). אין לך עסק בנסתרות (שם יג.). אין מגלין להם סוד (פסחים מט:). אסתר שהיתה מסתרת דבריה (מגילה יג.). מנין לאומר דבר לחבירו שהוא בבל יאמר? (יומא ד:). בבית אופל אין פותחין בו חלונות לראות את נגעו (נגעים פ"ב ג). שבעה דברים מכוסין מבני אדם (פסחים נד:). ע"ע פ ר ס ו ם; צ נ י ע ו ת; ס ת ר י ת ו ר ה.

סוחרים: ע׳ סחורה

סוטה: למה נסמכה פרשת נזיר לפרשת סוטה? לומר לך שכל הרואה סוטה בקלקולה יזיר עצמו מן היין (ברכות סג.). ונקה האיש מעון, בזמן שהאיש מנוקה מעון המים בודקין את אשתו בזמן שאין האיש מניקה מעון אין המים בודקין את אשתו, לפיכך משרבו המנאפין פסקו המים המרים (סוטה מז:). א"ר אידי שביחא היא מלתא בפומהון דרבנן, ואם לא נטמאה האשה וטהורה היא (במדבר ה), מכיון שלא נטמאה טהורה היא, ה) ולא כיהודה בן פפוס שהיה נועל דלת בפני אשתו ויצא (ירוש׳ קדושין פ"ד ד). מעשה בשתי אחיות שהיו דומות זו לזו, והיתה אחת נשואה בירושלם, בקש בעלה לקנאת לה ולהשקותה מי המרים, הלכה לאחותה שהיתה נשואה בעיר אחרת ואמרה לה כי בעלה קנאה אותה והיא טמאה, אמרה לה אחותה אני הולכת תחתיך ושותה. מה עשתה לבשה בגדי אחותה ושתה המים המרים ונמצאת טהורה. חזרה לביתה יצאה אחותה שזנתה לקראתה, חבקו ונשקו זו לזו והריחה במים המרים ומיד מתה, לקיים מה שנאמר (קהלת ח) אין אדם שליט ברוח וגו ולא ימלט רשע את בעליו (במד"ר פ"ט).

סוכה: בסכות תשבו שבעת ימים (ויקרא כג) אמרה תורה כל שבעת ימים צא מדירת קבע ושב בדירת עראי (סוכה ב.). אפשר דוד ושלמה לא עשו סוכה עד שבא עזרא? (ערכין לב:). סוכה למעלה מעשרים אמה פסולה דלא שלטה בה עינא (שם:). מעשה בהילני המלכה בלוד שהיתה סוכתה גבוהה מעשרים אמה והיו זקנים נכנסים ויוצאים לשם ולא אמרו לה דבר (שם). ר"א אומר ארבע עשרה סעודות חייב אדם לאכול בסוכה אחת ביום ואחת בלילה, שאל אפוטרופוס של אגריפס המלך את ר"א, כגון אני שאיני רגיל אלא סעודה אחת ביום מהו שאוכל סעודה אחת ואפטר? א"ל בכל יום ויום אתה ממשיך כמה פרפראות לכבוד עצמך, ועכשיו אי אתה ממשיך פרפראות אחת לכבוד קונך? (שם כז.). ירדו גשמים בסוכה, הוא משל לעבד שבא למזוג כוס לרבו ושפך לו קיתון על פניו (סוכה כח:). לעתיד לבא יאמרו או"ה להקב"ה תנו לנו [התורה] מראש ונעשנה [כמו ישראל], אמר להן הקב"ה שוטים שבעולם! מי שטרח בערב שבת יאכל בשבת, מי שלא טרח בע"ש מהיכן יאכל בשבת? אלא אעפ"כ מצוה קלה יש לי וסוכה שמה, לכו ועשו אותה! וכו׳. מיד כל אחד ואחד נוטל והולך ועושה סוכה בראש גגו, והקב"ה מקדיר עליהם חמה בתקופת תמוז [כדי לנסותן], וכל אחד ואחד מבעט בסוכתו ויוצא (ע"ז ג.). ע"ע ל ו ל ב.

סוכות: תן חלק לשבעה וגם לשמונה אלו שמונת ימי החג (עירובין מ:). חג הסוכות סוכה עשויה לשם חג (סוכה ט.). משה תיקן לישראל שיהיו שואלין הלכות חג בחג (מגילה ד.). מוצאי יו"ט ראשון של

ה) כי צריך הבעל להעמיד את אשתו בחזקת כשרות ולא יחשוד אותה בחנם, ולא יקנא לה יותר מדאי.

חג וכו' חזן נוטל התורה וכו' (סוטה מא.). כל יומי רחג חלוקין בקרבנותיהם (ערכין י:). בחוה"מ בראשון מה היו אומרים? (סוכה נה.). שבעים פרים כנגד מי? (שם:). מפני מה אמרה תורה נסכו מים בחג? (ר"ה טז.). יו"ט אחרון של חג הכל צופין בעשן המערכה (יומא כא:). ע"ע מ ו ע ד י ם.

סומא: סומא נמנה בין ארבעה החשובים כמת (נדרים סד:). אין דומה מי שרואה ואוכל למי שאינו רואה ואוכל, א"ר יוסף מכאן רמז לסומין שאוכלין ואין שבעין (יומא עד:). א"ר יוסי כל ימי הייתי מצטער על מקרא זה: והיית ממשש בצהרים כאשר ימשש העור באפלה (דברים כח), מה אכפת ליה לעור בין אפלה לאורה? עד שבא מעשה לידי וכו' (מגילה כד:). לסמיא צווחין [קורין] סגיא נהורא (ירוש' פאה פ"ה ה). בשוק סמיין ו) צווחין לעוירא סני נהור (ב"ר פ"ל). ווי לדור שגבוריו ירודין [עורים] (ילקוט רות תרח). דרך הרואים להלך באמצע [הרחוב] והסומין מן הצדדין (תוספתא ב"ק פ"ב). הכל בחזקת סומין (ב"ר פנ"ג יד). דילמא כסומא בארובה (נדה כ.). טועה בה כמקל זה של סומא (ירוש' תרומות פ"ה א). משל לחיגר וסומא שומרי הפרדס וכו' רכב חיגר על גבי סומא (סנהדרין צא:). אמר רב יוסף [שהיה סומא] מריש הוה אמינא מאן דהוה אמר לי הלכה כרבי יהודה דאמר סומא פטור מן המצות עבידנא יומא טבא לרבנן, דהא לא מפקידנא והא עבידנא, השתא דשמעיתא להא דאמר ר' חנינא גדול מצווה ועושה יותר ממי שאינו מצווה ועושה, אדרבא מאן דאמר לי דאין הלכה כר"י עבידנא יומא טבא לרבנן (קידושין לא.). סומא שאינו יכול לכוין הרוחות להתפלל נגד ירושלם יכוין לבו כנגד אביו שבשמים (ברכות כט.). סומא פורס את שמע ומתרגם, ר' יהודה אומר כל שלא ראה מאורות מימיו אינו פורס את שמע (מגילה כד.). הכל בחזקת סומא עד שהקב"ה מאיר עיניהן (ב"ר פנ"ג סוף). רב ששת היה סומא ויצא לקבל פני המלך, שאלו ההוא מינא: חצבי לנהרא ז) כנגני לייא? א"ל תא חזי דידענא טפי מינך וכו' (ברכות נח.). אתם קבלתם פנים הנראים ואינם רואים, תזכו להקביל פנים הרואים ואינם נראים (חגיגה ה:). ע"ע ע י נ י ם.

סוס: ששה דברים נאמרו בסוס: אוהב את הזנות ואוהב את המלחמה, ורוחו גסה ומואס את השינה, ואוכל הרבה ומוציא קימעא. וי"א אף מבקש להרוג בעליו במלחמה (פסחים קיג:). שינת הסוס שיתין נשמין (סוכה כו:). לא תדור במתא דלא צניף בה סוסיא ולא נבח בה כלבא (פסחים קיג.). משל לגבור שהוא רוכב על הסוס וכליו משופעים אילך ואילך, הסוס טפל לרוכב ואין הרוכב טפל לסוס (ב"ר פס"ח). סוס שרכב עליו המלך לא היו משתמשין והיו מנשרין פרסותיו מן הארכובה ולמטה כדי שלא ירכב עליו איש אחר (ע"ז יא.). בשבת אסור לרכוב על הסוס משום שבות, ומעשה באחד שרכב על הסוס בשבת בימי היונים והביאוהו לב"ד וסקלוהו שהיתה השעה צריכה לכך (מגילת תענית פ"ו). דרשו בצדקה אשר יחסר לו (דברים טו) אפילו סוס לרכוב עליו. אמרו עליו על הלל הזקן שלקח לעני בן טובים סוס לרכוב עליו (כתובות סז:). יאה עניותא ליהודאי כברזא סומקא ח) לסוסיא חיורא (חגיגה ט:). סוסיא חיורא מעלי לחלמא (ברכות נו:). עתיד הקב"ה להוסיף על ירושלם עד שהסוס רץ ומציל (פסחים נ.). ר"א אומר. כל מצלות שתולין לסוס בין עיניו יהיה קדש לה' (שם). שבור מלכא אמר לשמואל, אמריתון משיח על חמרא אתי, ט) אשדר לך סוסיא ברקא (סנהדרין צח.). ע"ע ב ה מ ה ו ח י ה.

סוף: ע' תחלה וסוף

סופר: כ"ד תעניות ישבו אנשי כנסת הגדולה על כותבי ספרים תפילין ומזוזות שלא יתעשרו שאלמלי מתעשרין אין כותבין (פסחים נ:). כותבי ספרים תפילין ומזוזות הן ותגריהן ותגרי תגריהן וכל העוסקים במלאכת שמים אין רואין סימן ברכה לעולם (שם). איה סופר, שהיו סופרין כל האותיות שבתורה וכו' (חגיגה טו:). אמר ר"מ כשהייתי אצל ר' ישמעאל, אמר לי בני מה מלאכתך? אמרתי לו לבלר אני, אמר לי בני הוי זהיר במלאכתך שמלאכת שמים היא, שמא אתה מחסר אות אחת או מייתר אות אחת נמצאת מחריב את כל העולם כלו (עירובין יג.). זה אלי ואנוהו, כתוב ס"ת בדיו נאה בקולמוס נאה ולבלר אומן (שבת קלג:). רב הונא כתב שבעים ספרי דאורייתא, ר"מ כתב ארבע מאה ספרי (ב"ב יד.). ר"מ כתב מגילת אסתר מלבו, א"ר אבהו שאני ר"מ דמקיים ביה ועפעפיך יישורו נגדך (משלי ד). רב חסדא אשכחיה לרב חננאל דהוה כתב ספרים שלא מן הכתב. א"ל ראויה כל התורה כולה ליכתב על פיך, אלא כך אמרו חכמים אסור לכתוב אות אחת שלא מן הכתב (מגילה יח:). זיל אימא ליה לרבא מגילת אסתר [כותבין] בזוזא, שטרא דמר בזוזא (ב"ב קנה:). משל למלך שנשא אשה והביא הנייר והלבלר משלו עטרה משלו והכניסה לביתו וכו' (דב"ר סוף פ"ג). כל עיר שאין בה עשרה דברים הללו אין

ו) במקום שדרין הסומים בשתי עיניהם קוראים לעוירא בעין אחת סגי נהור. ז) הכדים השלמים הולכים לנהר לשאוב מים אבל השבורים למה הולכים לנהר, כלומר שאתה סומא ולא תוכל לראות את המלך. ח) כרצועה אדומה על סוס לבן. ט) סוס קל המרוץ ואמר לו בדרך הלצה

ת"ח רשאי לדור בתוכה וכו' רופא ואומן ולבלר (סנהדרין יז:). בר קמצר היה נוטל ארבעה קולמוסין בין אצבעותיו ואם היתה תיבה של ארבע אותיות היה כותבה בבת אחת (יומא לח:). שלח ליה מר עוקבא לר"א בני אדם העומדים עלי ובידי למוסרם למלכות מהו? שרטט וכתב ליה (תהלים לט) אמרתי אשמרה דרכי מחטוא בלשוני (גיטין ז.). אי סייפי לא ספרא ואי ספרא לא סייפי (ע"ז יז:). מעשה בר"ג וכו' והיה יוחנן סופר הלז (סנהדרין יא:). נבוכדנצר ספרא דבלאדן הוי (שם צו.). חזינא לספרא דוקנא דחטרי לגני דחי"ת (מנחות כט.). עושה צדקה בכל עת זה הכותב ספרים ומשאילן לאחרים (כתובות נ.). והם מביאין עדים ולבלר וקולמוס ודיו וכותבין וחותמין פלוני כפר באלהי ישראל (ב"מ עא.). נער חית קנה, שכל מעשיה נכתבין בקולמוס אחד (פסחים קיח.). קנאת סופרים תרבה חכמה (ב"ב כא.). אוי לי מבית קתרוס אוי לי מקולמוסן (פסחים נז.). אם יהיו כל הימים דיו ואגמים קולמוסין ושמים יריעות וכל בני אדם לבלרין אין מספיקין לכתוב חללה של רשות (שבת יא.). ע"ע כ ת י ב ה.

סופרים: לפיכך נקראו הראשונים סופרים, שהיו סופרים כל האותיות שבתורה (קידושין ל:). משפחת סופרים יושבי יעבץ, שעשו את התורה ספורות ספורות: חמשה לא יתרמו תרומה, חמשה דברים חייבים בחלה, חמש עשרה נשים פוטרות צרותיהן, שלשים ושש כריתות בתורה וכו' (שקלים פ"ה א). מקרא סופרים ועטור סופרים הלכה למשה מסיני (נדרים לז:). שניות מדברי סופרים (יבמות כ.). כל המפקפק בדברי סופרים צריך נדוי (מכות ז.). דברי תורה אינם צריכין חיזוק ודברי סופרים צריכין חיזוק (ר"ה יט.). חביבים דברי סופרים מדברי תורה (ברכות ג:). יותר מדברי תורה הוי זהיר בדברי סופרים (פסיקתא דף לב.). היקשו דברי תורה לדברי סופרים שהם אמתים כמותן (במד"ר פי"ד). ע"ע ת ו ר ה ש ב ע ל פ ה.

סחורה: בנוהג שבעולם בני אדם מוליכים פרקמטיא למקום שצריכים לה, כלום מביאין מוריים לאספמיא, דגים לעכו? (שמ"ר פ"ט). מעשה בעיר אחת שהיה חסר שם מלח, אמרו חבורה של חמרין נלך להביא מלח למכור, אמר ראש החבורה יש לי לחרוש למחר, אבל המתינו לי עד למחרתים ונלך ביחד, מה עשה אמר לאשתו הסימן הזה יהא בידך אם אני אומר לך תנו לי העול את תני לי את האוכף, ואם אומר לך תני לי את המחרשה את תני לי השק, וכן עשתה והוא נתן את השק על גבי החמור והלך לו לקנות מלח, לבקר עמדו חביריו והלכו לביתו וקראו לו, אמרו להם שכניו מי אתם מבקשים? כבר הלך לו מאמש, וכשהם הולכים בדרך מצאוהו חוזר, אמרו לו למה עשית כן? אמר להם אילו הלכנו כולנו והבאנו מלח, היינו מוכרים אותו בזול, עכשיו הבאתי אני לבדי, ועד שאתם חוזרים שלי נמכר, וכשתחזרו אתם תמכרו אותו ביפה, וע"ז נאמר שוא ידברו איש את רעהו שפת חלקות בלב ולב ידברו (תהלים יב). מעשה ברבי יונתן שהיה עדשים מצפצפין [עולים ביוקר] בעירו, והיה אצלו קרובו מעיר אחרת, א"ל ר' יונתן עדשים אני מבקש לקנות יש מהם בעירך? א"ל הן, והם בכך וכך וכו' הלך לשם ושאל לאחד מבני העיר יש כאן עדשים בכך וכך? א"ל לאו, רצונך בחטים? א"ל עדשים אני רוצה. הרבה עליו הדמים ונטל הימנו. מצא את קרובו וא"ל ולא אמרת לי שכך וכך העדשים? הרי הוסיפו עלי יותר ממה שאמרת. א"ל שמא עדשים אמרת להם? אילו אמרת להם חטים אני מבקש היו אומרים לך רצונך בעדשים בכך וכך. ועכשיו שאמרת להם עדשים אני מבקש אמרו לך רצונך בחטים, והוסיפו על מקח העדשים. לכך נאמר שוא ידברו איש את רעהו וכו' (מדרש שוחר טוב יב). הלל ושבנא אחים הוו, הלל עסק בתורה שבנא עבד עיסקא, לסוף אמר ליה שבנא להלל תא נערוב וליפלוג [נעשה שותפות], יצאה בת קול ואמרה אם יתן איש את כל הון ביתו באהבה בוז יבוזו לו (סוטה כא.). לא כל המרבה בסחורה מחכים (אבות פ"ב). קרא דרור לכל בעלי סחורה (מגילה יב.). דרך התגרין מראין את הפסולת תחלה (תנחומא שלח ו). כל פרקמטיא שאתה רואה שנפלה ונתונה בארץ, לך ועסוק בה שסופה להתעלות ואתה משתכר (תנחומא משפטים ה). זלת קפוץ י) קנה מינה (ברכות כג:). תגרי לוד לא שביח דטעו (ב"מ נא.). תגרי סימטא, אינו רואה סימן ברכה לעולם (פסחים נ.). זבן וזבין תגרא איקרי (מנחות עז.). אדחלתא אכרעך זבינך זבין יא). כל מילי זבין ותתחרט בר מחמרא דזבין ולא תתחרט (פסחים קיג.). הא זבינא והא מזבנא, יב) הא פרגמטיא והא פרגמטוטא (פסיקתא רבתי פכ"א). ע"ע מ ס ח ר.

סיבה: אף צבת בצבת עשויה (אבות פ"ה ט). א"ל אי לאו דדלאי לך חספא יג) מי משכחת מרגניתא תותיה? (יבמות צב:). אי לאו עכברא חורא מנא ליה? לאו עכברא גנב אלא חורא גנב (גיטין מה.). ליבא ועינא תרי סרסורי דחטאה נינהו (ירוש' ברכות

כי אין לו צורך לבוא על חמור שהוא לו פתיחת כבוד. י) אם ראית סחורה בזול קפוץ קנה מינה שסופה להתיקר. יא) בעוד שהאבק על רגלך, בבואך מן הדרך עם סחורה, מכור סחורתך ואל תמתין עד שיעלה השער. יב) הנה המוכר והקונה, הנה הסחורה והסוחר, כלומר הכל מוכן לעשות מסחר וקנין. יג) ע"ד לולא חרשתם בעגלתי לא

פ"א). שמא יגרום החטא (ברכות ד.). שמא גרים (שם ז:). ע"ע תכלית.

סיגופין: ר' אסי אומר אין היחיד רשאי לסגוף את עצמו בתענית, שמא יצטרך לבריות ואין הבריות מרחמים עליו (תענית כב:). אין אדם חשוב רשאי לחגור שק אא"כ נענה כיהורם בן אחאב. לא נאמר באנשי נינוה וירא האלהים את שקם ואת תעניתם אלא וירא האלהים את מעשיהם כי שבו מדרכם הרעה (שם יד:). נזיר שציער עצמו מן היין נקרא חוטא, המצער עצמו מכל דבר על אחת כמה וכמה (נזיר יט.). רב אמר עתיד אדם ליתן דין וחשבון על כל מה שראה עינו ולא אכל. ר' לעזר חשש להדא שמעתא ומצמית [מקבץ] ליה פריטין ואכיל בהון מכל מלה זימנא חדא בשתא (ירוש' קידושין פ"ד סוף). ע"ע תענית.

סיום: אות ה' של הלה' בהאזינו שהיא רחוקה מן לה', הוא חתימתו של משה וכו' כאדם שמסיים ספרו חותם את שמו בסיום ספרו (תנחומא האזינו ה). ר"א בתר דמסיים צלותיה אמר וכו' (ברכות טז:). סיומתינהו לכולהו שבחי דמרך? (שם לג:). החכמה והמדע נתון לך וגו' ויעש משתה לכל עבדיו (מ"א ג) אר"א מכאן שעושין סעודה לגמרה של תורה (שה"ש רבה פ"א). אמר אביי תיתי לי דכי חזינא לצורבא מרבנן דשלים מסכתא עבידנא יומא טבא לרבנן (שבת קיח:). פתח בכבד וסיים בחבית (ב"ק כז.). פתח במזבח וסיים בשלחן (ברכות נה.). התחלת גמור (ב"ר פ"ס). בלעם שהיה שונא פתח בברכה וסיים בקללה מברכיך ברוך ואורריך ארור (במדבר כד), ויצחק שהיה אוהב פתח בקללה וסיים בברכה אורריך ארור ומברכיך ברוך (בראשית כז). הרשעים ע"י שתחלתן שלוה וסופן יסורין פותחין בברכה וחותמין בקללה, אבל הצדיקים ע"י שתחלתן יסורין וסופן שלוה הם פותחין בקללה וחותמין בברכה (ירוש' ברכות פ"ח ח). והיה ראשיתך מצער ואחריתך ישגא מאד (איוב ח), והיינו דאמרי אינשי ספך טב כלך טב (מעין גנים על איוב סוף, לקח טוב על קהלת). א"ר יוחנן כי הוה מסיים ר"מ ספרא דאיוב הוי אמר הכי סוף אדם למות סוף בהמה לשחיטה והכל למיתה עומדים, אשרי מי שעמלו בתורה ועושה נחת רוח ליוצרו, גדל בשם טוב ונפטר בשם טוב (ברכות יז.). ע"ע התחלה וגמר.

סייג: אנשי כנסת הגדולה אמרו עשו סייג לתורה (אבות פ"א). ר"ע אומר מסורת סייג לתורה, מעשרות סייג לעושר, נדרים סייג לפרישות, סייג לחכמה שתיקה (שם פ"ג). ושמרתם את משמרתי (ויקרא יח) עשו משמרת למשמרתי (מו"ק ה.). חכמים עשו סייג לדבריהם שאמרו ק"ש של ערבית עד חצות, ר"ג אומר עד שיעלה עמוד השחר, ולמה אמרו חכמים עד חצות? כדי להרחיק אדם מן העבירה שלא יעבור זמן ק"ש (ברכות ב.). אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה, רבש"ע! הרבה גזירות גזרתי על עצמי יותר ממה שגזרת עלי וקיימתי (עירובין כא:). שמעתי שב"ד מכין ועונשין שלא מן התורה, ולא לעבור על דברי תורה אלא לעשות סייג לתורה (יבמות צ:). סייגין סייגא ותרעין תריעה (ירוש' קידושין פ"א סוף). סייג למיגדר מלתא יד) שאני (יבמות צ.). לא גזרו אלא עד מקום שיכולין לגזור, לא גדרו אלא גדר שיוכל לעמוד (תוספתא שביעית פ"ג). משל הדיוט אומרים גודרין את הנדור ופורצין את הפרוץ (תנחומא הישן וישב יד). אל תעשה את הגדר יותר מן העיקר (ב"ר פי"ט ג). רב בקעה מצא וגדר בה גדר (עירובין ק:). למה הדבר דומה? לאדם המשמר פרדס, משמרו מבחוץ כולו משתמר, משמרו מבפנים, שלפניו משתמר שלאחריו אינו משתמר (יבמות כא.). אם אין כרם אין סייג, אם אין צאן אין רועה (מכילתא פ' בא). כרם אין סייג למה? צאן אין רועה למה? (ילקוט תורה קפד). כיון שנפל כותלו של כרם מיד חרב כל הכרם כו' (אדר"נ פכ"ד). לך לך אמרינן לנזירא, סחור סחור לכרמא לא תקרב (יבמות מו.). התורה עשתה סייג לדבריה, הרי הוא אומר ואל אשה בנדת טומאתה לא תקרב (ויקרא יח) אפילו חיבוק ונישוק אסור וכו'. אבל יחוד באשתו נדה מותר, ודרשו סוגה בשושנים (שה"ש ז) שאפילו סוגה בשושנים טו) לא יפרצו בהן פרצות (סנהדרין לז.). ע"ע גזרה.

סייעתא: בא לטהר מסייעין אותו (יומא לח:). המקרב עצמו, מן השמים מקרבין אותו (ספרי בהעלותך עח). מלמד שהקב"ה סייעו (נדה לא.). יצרו של אדם מתגבר עליו וכו' ואלמלא הקב"ה עוזר לו אינו יכול לו (סוכה נב:). א"ר הונא כמה לא חלי ולא מרגיש גברא דמריה סייעיה, שאול באחת [חטא אחד] ועלתה לו [לרעה] ודוד בשתים ולא עלתה לו (יומא כב:). ומקרא מסייעו (סנהדרין צא:). יהודה ועוד לקרא? (קידושין ו.). אסור לסייען טז) ו עשות שליחותן (זבחים קטז:). פטרי חמורים שסייעו לישראל בשעת יציאתם ממצרים (בכורות ה:). ישמעאל כהנא מסייע כהנא (חלין מט.).

סיכה: סכי בשבת וממשמשין [ביד על הגוף לתענוג] אבל לא מתעמלין לשפשף בכח וכו' סכין

מצאתם חידתי. יד) אם ההמון רגילים לעשות דבר שלא כהוגן מותר לעבור על דבר תורה לעשות גדר וסייג להשקיט הדבר, כגון אליהו בהר הכרמל שהקריב בשעת איסור הבמות. טו) כנוי לנדה, שאפילו גדר שושנים די להם להפסיק ביניהם ואין צריכין גדר אבנים וחומת ברזל להפרישן

וממשמשין בבני מעיים בשבת ובלבד שלא יעשה כדרך שהוא עושה בחול [אלא בשנוי] (שבת קמז.). החושש במתניו לא יסוך יין וחומץ אבל סך הוא את השמן, ולא שמן ורד. בני מלכים סכין שמן ורד על מכותיהן שכן דרכן לסוך בחול. ר"ש אומר כל ישראל בני מלכים הם (שם קיא). איזה דבר ששוה בחיים ובמתים הוי אומר זו סיכה (יבמות עד.). מנין לסיכה שהיא כשתיה ביוה"כ? אע"פ שאין ראיה לדבר זכר לדבר (תהלים קט) ותבא כמים בקרבו וכשמן בעצמותיו (שבת פו.). שמן המור, שמן זית שלא הביא שליש [אנפקינון] וסכין בו הגוף, שמשיר את השער ומעדן את הבשר (מגילה יג.). א"ר חנינא חמין ושמן שסכתני אמי בילדותי הן עמדו לי בעת זקנתי (חולין כד.). ע"ע מ ש י ח ה.

סימן: כל שבט ושבט היה לו סימן, ראובן מצוייר דודאים, שמעון עיר שכם, יהודה אריה, יששכר חמור, זבולון בית, אפרים שור, מנשה ראם, בנימין זאב, דן נחש, נפתלי אילה, גד מצויר צורות אנשים הרבה, אשר זית (מדרש אגדה במדבר ב). אנשים מבני ישראל חמשים ומאתים, מי הם? אליצור בן שדיאור וחביריו. והאנשים אשר נקבו בשמות אע"פ שלא פרסמן הכתוב נתן סימניהון, ומתוך המקראות אתה מבין אותן. משל למה"ד לבן טובים שנמצא גונב כלים מבית המרחץ, ולא היה רוצה בעל הגנבה לפרסמו, התחיל נותן סימניו. אמרו לו מי גנב כליך? אמר להם בן טובים בעל קומה ושיניו נאות ושערו שחור וחוטמו נאה—משנתן סימניו ידעו מי הוא. אף כאן, אע"פ שסתמן הכתוב בא ונתן סימניהן ואתה יודע מי הם. נאמר להלן קרואי העדה נשיאי מטות אבותם ראשי אלפי ישראל הם (במדבר א), ונאמר כאן את האנשים האלה אשר נקבו בשמותם נשיאי העדה קרואי מועד אנשי שם וכו' (במד"ר פי"ח). אין התורה נקנית אלא בסימנים, הציבו לך ציונים (עירובין נד:). סמ"ך עי"ן — סימנים עשה בתורה (שבת קד.). תלמיד שלא ראה סימן יפה בלמודו חמש שנים שוב אינו רואה (חולין כד.). דאגמריה בסימני טעמים (עירובין כא:). ויהי בנסוע, פרשה זו עשה לה הקב"ה סימניות מלמעלה ולמטה לומר שאין זה מקומה (שבת קטז.). זיל לעין טב וקדשיה לירחא ושלח לי סימנא, יז) דוד מלך ישראל חי וקים (ר"ה כה.). סימן עג"י ע'ירובין נ'דה י'במות [שהן מסכתות חמורות בש"ס] (זהר תצא פ' וענשו אותו).

[סימן רע וטוב] הר סיני שנעשה סימן טוב לישראל (שבת פט.). המתעטש בתפלתו סימן רע לו וי"א שהוא סימן יפה לו (ברכות לד.). התפלל וטעה סימן רע לו (שם): ששה דברים סימן יפה לחולה (שם נז:). סימן יפה באדם שהוא ביישן (נדרים כ.). ארבע פרוטות אין בהן סימן ברכה וכו', העושה מלאכה בע"ש אין רואה סימן ברכה (פסחים נ:). בזמן שהחמה לוקה סימן רע וכו' (סוכה כט.). יצא ניסן וירדו גשמים סימן קללה (תענית יב:). העושה מלאכה בת"ב אין רואה סימן ברכה (שם ל:). המוכר ס"ת או בתו אין רואה סימן ברכה (מגילה כז.). המוכר ס"ת של אביו אינו רואה סימן ברכה (ירוש' בכורים). המוכר שדה קמייתא [שקנה בראשונה] לא מסמנא מילתא (קידושין נט.). בת תחלה סימן יפה לבנים (ב"ב קמא.). סימן יפה למת שלא נספד כהלכה (סנהדרין מז.). כל שאינו מהנה לת"ח וכו' אינו רואה סימן ברכה (שם צב.). בבל ובורסיף סימן רע לתורה (שם קט.). יין לוקה סימן רע לכל השנה (אדר"נ פ"ד ד). סימן לשטות מלין [אם ידבר הרבה] (זהר בלק פ' וישלח מלאכים).

[סימנים שונים] בני יהודה דדייקי בלישנא ומתנחי להו סימנא נתקיימה תורתן בידן וכו' (עירובין נג.). סימן לדבר צאת הכוכבים (ברכות ב.). וסימנך שלחן בצפון ומנורה בדרום (יומא כא:). סימנים שמסרה רחל ללאה (ב"ב קכג.). סימן זה יהיה לך כל הנוטל ממך בלא דמים אינו מועיל בפרקמטיא שלו (מגילה ו.). בית תינוק ואשה אע"פ שאין נחש יש סימן (חולין צה:). וסימנך טמא טמא טהור טהור (קידושין ע:). סימן לטרפה י"ב חדש (מנחות נז:). וסימנך עשירים מקמצין (מנחות פו.). השתא דאמרת סימנא מלתא הוא יהא רגיל וכו' (הוריות ב.). סימן בתוך סימן ואפ"ה ולא ידע איש את קבורתו (סוטה יג:). סימן הבא מאליו הוי סימן (ב"מ כג.). רב צייר כוורא, ר' חנינא חרותא, רב חסדא סמ"ך, ר' הושעיא עי"ן רבה, בר רב הונא צייר מכותא [נס שפורסין על הספינה], אבל לא חציף אינש לשויי לשמא דאבוה סימנא (גיטין פז:). נחר ליה יח) רב חסדא מאחוריה (שם סח.). ארבעה סימנים הן: סימן לעבירה הדרוקן, סימן לשנאת חנם ירקון, סימן לגסות הרוח עניות, סימן ללשון הרע אסכרה (שבת לג.).

[סימנים בפסוקים] סימן לדבר תכין לבם (ברכות לא.). וסימנך לב חכם לימינו (שבת צ.). תנא ר' ישמעאל ארבע בהמות נמשכים באפסר ואלו הן הסוס והפרד הגמל והחמור, א"ר חזקיה וסימנא (זכריה יד) וכן תהיה מגפת הסוס והפרד הגמל והחמור (ירוש' שבת פ"ה א). וסימנך שמעוני אחי ועמי (פסחים

מעבירה. טז) לנכרים בהקרבה על הבמות. יז) בעת הסכנה שגזרה המלכות שלא לקדש החדש, ושלחו סימן זה לנשיא בא"י שיצא ממלכות בית דוד, שנאמר בו כירח יכון לעולם (תהלים פט). יח) עשה לו סימן כמו (ירמיה ח) נחרת סוסיו

קיד.). וסימן ויוסף הורד מצרימה (ב"ק קיז.). וסימנך אחור וקדם צרתני (ע"ז ח.). וסימנך זה לי עשרים שנה בביתך (שם ט.). וסימנך כי זה שנתים הרעב (שם :). וסימן לאסור מלכיהם בזיקים (שם טז:). וסימנך ויין ישמח לבב אנוש, וסימנך ורוח אלהים מרחפת על פני המים, וסימנך וכדה על שכמה (שם כט.). וסימנך קדש לה' (שם לט.). וסימנך לא תשתחוה לאל אחר (חולין סב:). וסימנך וזאת לפנים בישראל (נדה מה:). ע"ע ז כ י ר ה; ז כ ר ו ן.

סיני: למה נקרא שמו סיני? שירדה שנאה לאו"ה עליו, למה נקרא שמו חורב? שירדה חורבה לאו"ה עליו (שבת פט.:) הניח הקב"ה כל ההרים הגבוהים וגבעות והשרה שכינתו על הר סיני (סוטה ה.). גאות אדם תשפילנו (משלי כט) זה תבור וכרמל וכו' ושפל רוח יתמיך כבוד זה סיני שהשפיל את עצמו (במדבר רבה פי"ג ג). הקב"ה כפה את ההר על ישראל כגיגית ואמר להם אם אתם מקבלים התורה מוטב ואם לאו שם תהא קבורתכם (שבת פח.). ישראל שעמדו על הר סיני פסקו זוהמתם (שם קמו.). מי שאין לו בושת פנים בידוע שלא עמדו אבותיו על הר סיני (נדרים כ.). בכל יום ויום בת קול יוצאת מהר חורב ומכרזת ואומרת אוי להם לבריות מעלבונה של תורה (אבות פ"ו ב). אמר רשב"י אילו הוינא קאים על טורא דסיני בשעתא דאיתיהבת אורייתא לישראל הוינא מתבעי קומי רחמנא דיתברי לבר נשא תרין פומין, חד דהוה לעי באורייתא וחד דעביד ליה כל צרכיה (ירוש' ברכות דף ז.). א"ר יוחנן פליגי בה רשב"ג ורבנן חד אמר סיני עדיף יט) וחד אמר עוקר הרים עדיף (ברכות סד:). דרשיה רבי מנחם בר יוסי להאי קרא כי סיני (סוטה כא.). ע"ע מ ת ן ת ו ר ה.

סירוב: מסרבין לקטן ואין מסרבין לגדול (פסחים פו:). העובר לפני התיבה צריך לסרב, ואם אינו מסרב דומה לתבשיל שאין בו מלח, ואם מסרב יותר מדאי דומה לתבשיל שהקדיחתו מלח (ברכות לד.). שלשה רובן קשה ומיעוטן יפה, ואלו הן: שאור ומלח וסרבנות (שם). ר' מאיר אומר אל יסרהב [יפצר] בחבירו לסעוד אצלו ויודע בו שאינו מקבל (חולין צד.).

סירוס: מנין לסירוס באדם שהוא אסור? ת"ל (ויקרא כב) ובארצכם לא תעשו וכו' הרוצה שיסרס תרנגול יטול כרבלתו ומסתרס מאליו (שבת קי:). מהו לסרוסי כלבא? (חגיגה יד:). עבד שסרסו רבו וכו' (קידושין כה.). אשר תלד פרט לאילונית וסריס (יבמות כד.). היכי דמי סריס חמה? (שם פ.). בני נח נצטוו על הסירוס (סנהדרין נו:). אשר עשה לו בנו הקטן, חד אמר סרסו (שם ע.). הצרעה סרסתן (סוטה לו.). והיו סריסיו—סריסיו ממש (סנהדרין צג:). אין פרה וחזירה יוצאת ממצרים אא"כ נחתך האם שלה כדי שלא תתעבר (שם לג.). ע"ע ע ק ר ה.

סכנה: מרחיקין משור תם חמשים אמה, ומשור מועד כמלא עיניו (ברכות לג.). אל יצא אדם יחידי בלילה במקום סכנה (פסחים קיב.). ולא יחתוך בשר על גבי היד משום סכנה (ברכות ח.). אין מסיחין בסעודה שמא יקדים קנה לושט ויבא לידי סכנה (תענית ה:). אל יעמוד אדם במקום סכנה לומר שעושין לו נס שמא אין עושין לו נס (שבת לב.). היכא תקנו מלתא דאתי לידי סכנה? (פסחים קי.). אין השטן מקטרג אלא בשעת סכנה, בשלשה מקומות השטן מצוי לקטרג: המהלך בדרך לעצמו, והישן בבית אופל לעצמו, והמפרש בים הגדול (ירוש' שבת פ"ב ו). היושב בבית מרועע עושה מלאך המות דניסטים [נושה] שלו (שם). ראתה קולר פנוי והכניסה את ראשה לתוכו (ירוש' נדרים פ"ט א). א"ר חנינא מעולם לא שאלני אדם על מכת פרדה לבנה וחיה (יומא מט.). א"ל מי קא מדמית איסורא לסכנתא?— סכנה שאני (חולין ט:). חמירא סכנתא מאיסורא (ברכות ג.). שלש נשים משמשות במוך ואלו הן קטנה וכו' [משום סכנה שמא תתעברה] וחכ"א אחת זו ואחת זו משמשת כדרכה והולכת ומן השמים ירחמו, משום דכתיב (תהלים קיז) שומר פתאים ה' (כתובות לט.). באתר דזקיקין דנורא ובעורין דאשא מאן מעייל בר נפחא לתמן? (ב"מ פה:).

סליחה: ע' מחילה

סלמנדרא: ת"ח אין אור של גיהנם שולטת בהן, ק"ו מסלמנדרא שתולדת אש היא כ) הסך מדמה אין אור שולטת בו, ת"ח שכל גופן אש דכתיב (ירמיה כג) הלא כה דברי כאש נאם ה', על אחת כו"כ (חגיגה כז.). אף חזקיה מלך יהודה בקש אביו לעשות לו כן [לשרפו כמו שעשו הספרוים] אלא שסכהו אמו סלמנדרא (סנהדרין סג:). הזגגין העושין את הזכוכית כשהן מסיקין את הכבשן שבעה ימים ושבעה לילות רצופין, מכובד האור יוצא משם בריה הדומה לעכבר, והבריות קורין אותו סלמנדרא, אדם סך ידו מדמה או אחד מאבריו אין האור שולטת

(רש"י). מעקימת שפתיך אתה ניכר שת"ח אתה (מעילה יז:).
יט) תואר סיני לבקי ותואר עוקר הרים למחודד ובעל פלפול, רב יוסף היה מתואר בשם סיני (עירובין ל.). כ) לדעת רש"י היא חיה הנבראת מן האור, וכן משמע מספרי (שמיני נב:). שהיא חיה ביבשה ונכנסת במים בשעת העבור. ור"ע אמר יש בריות גדולות באור אילמלי עולות לאויר מיד מתות (חולין קכז.). ופירש"י סלמנדרא.

באותו מקום, למה על שתחלת בריאתה מן האור (תנחומא פ׳ וישב ג). סלמנדרא דעבדין מינה לבושא, ומגו דאיהו מנורא לא אסתחוא החוא לבושא אלא בנורא (זהר ויקהל דף ריא). ע״ע א ש.

סם: סם יבש שהוא נתון על גבי בשר חי אינן מזיקו, מצא שם מכה מחלחל ויורד (ירוש׳ סוטה פ״א ד). שלשה מיני ארס הן: של נחש בחור שוקע, של בינוני מפעפע, ושל זקן צף (ע״ז ל:). אכלה הבהמה סם המות כשרה, סם המות דבהמה [הרדופני] לא הוה סם המות דאדם (חולין נח:). הנותן סם המות לפני בהמת חבירו פטור מדיני אדם וחייב בדיני שמים (ב״ק מז.). אדם נותן סם לחבירו לזה יפה ולזה קשה וכו׳ (עירובין נד.). דברי תורה נמשלו לסם, למיימינים בה סמא דחיי, למשמאילים בה סמא דמותא (שבת פח:). אריב״ל מאי דכתיב וזאת התורה אשר שם משה? זכה נעשית לו סם חיים לא זכה נעשית לו סם מיתה (ויק״ר פט״ז ופל״ו). ת״ר ושמתם (דברים יא) סם-תם, נמשלה תורה כסם חיים. משל לאדם שהכה את בנו מכה גדולה והניח לו טריה על מכתו וכו׳ (קידושין ל:). אלוה העלה סמים מן הארץ, בהם הרופא מרפא את המכה, מהם הרוקח מרקח את המרקחת (ב״ר ח. ילקוט איוב תתקא). ע״ע ר פ ו א ה.

סמאל: סמאל המלאך הוא שרו של עשו שאבק עם יעקב (ב״ר פע״ז). הנחש כל מעשיו שעשה וכל דבריו לא דבר אלא מדעתו של סמאל (ילקוט תורה כה.). סמאל הוא השר הגדול שהפילו הקב״ה ואת הכת שלו ממקום קדושתן מן השמים (פרקי דר״א פי״ד). א״ר חמא בר חנינא בשעה שיצאו ישראל ממצרים עמד סמאל המלאך לקטרג אותן, אמר לפני הקב״ה, רבש״ע! עד עכשיו היו אלו עובדי ע״ז ואתה קורע להם את הים? מה עשה הקב״ה מסר לו איוב שהיה מיועצי פרעה, דכתיב בו איש תם וישר, א״ל הנה בידך, אמר הקב״ה עד שהוא מתעסק עם איוב ישראל יורדין לים ועולין, ואח״כ אציל את איוב (שמ״ר פכ״א ז). מלאך סמאל הרשע ראש כל השטנים הוא, ובכל שעה היה מצפה מיתתו של משה ואמר מתי יגיע הקץ או הרגע שבו ימות משה שארד ואטול נשמתו הימנו, ועליו אמר דוד (תהלים לו) צופה רשע לצדיק ומבקש להמיתו. אין לך רשע בכל השטנים כולן כסמאל, ואין לך צדיק בכל הנביאים כמשה וכו׳ (דברים רבה פי״א ו). סמאל שר של אדום עתיד לטעות שלש טעיות בעת הקץ באשר יברח לבצרה, דכתיב מי בא מאדום חמוץ בגדים מבצרה (ישעיה כד), טועה שאינו קולטת אלא בצר והוא גולה לבצרה, טועה שאינה קולטת אלא שוגג והוא מזיד, טועה שאינו קולטת אלא אדם והוא מלאך הוא (מכות יב.). ע״ע מ ל א כ י ח ב ל ה; ש ט ן.

סמבטיון: נהר סמבטיון מושך אבנים כל ימות השבוע ובשבת הוא נח (ב״ר פי״א, פסיקתא רבתי פכ״ג). ר״ע אמר לטורנוסרופוס סמבטיון יוכיח על שביתת יום השבת (סנהדרין סה:. ב״ר פי״א ה). שלש גליות גלו ישראל [עשרת השבטים] אחת לפנים מנהר סמבטיון ואחת לדפני של אנטוכיא, ואחת שירד עליהם הענן וכסה אותן (ירוש׳ סנהדרין סוף פ״י, ב״ר פע״ג, פסיקתא רבתי פל״א). ע״ע ש ב ת.

סמוכין: סמוכין מן התורה מנין? שנאמר (תהלים (תהלים קיא) סמוכים לעד לעולם כא) עשוים באמת וישר (יבמות ד). הרבה פרשיות סמוכות זו לזו ורחוקות זו מזו. כרחוק מזרח ממערב (ספרי ריש בלק). שוקיו עמודי שש (שה״ש ה) רבי הונא בשם בר קפרא אמר מה העמודים הללו יש להם קופליות מלמעלן ובסיסיות מלמטן, כך הן פרשיותיה של תורה נדרשות לפניהם ולאחריהם (במד״ר פ״י). אפילו הדיוט אינו חורש תלם בתוך תלם, ונביאים חורשים תלם בתוך תלם: אל תגעו במשיחי ובנביאי אל תרעו (ב״ר ס. ילקוט תורה קיו). למה נסמכה פרשת אבשלום לפרשת גוג ומגוג? כב), שאם יאמר לך אדם כלום יש עבד שמורד ברבו, אף אתה אמור לו כלום יש בן שמורד באביו? אלא הוה, הכי נמי הוה (ברכות י.). שאל האי מינא לרבי אבהו וכו׳ א״ל אתון דלא דרשיתון סמוכין קשיא לכו אנן דדרשינן סמוכין לא קשיא לן (שם). למה נסמכו אהלים לנחלים? וכו׳ (שם טז.). למה נסמכה פרשת נזיר לפרשת סוטה? (שם סג.). למה נסמכה פרשת כהן מברך לפרשת נזיר? (תענית טו:). למה נסמכה מיתת מרים לפרה אדומה? למה נסמכה מיתת אהרן לבגדי כהונה? (מו״ק כח.). למה נסמכה פרשת קרבנות לפרשה בגדי כהונה? (זבחים פח:). וכי מה ענין שמיטה אצל הר סיני? (ספרא פ׳ בהר). וכי מפני שסמכו ענין לו, נוציא זו לסקילה? (יבמות ד.). אפילו מאן דלא דריש סמוכין בכל התורה, במשנה תורה דריש (ברכות כא:). ע״ע ה י ק ש.

סמיכה: סמיכת זקנים בשלשה (תוספתא סנהדרין פ״א). ר׳ יוחנן קרי לזה מיסמך סבי, א״ל רב אחא בריה דרבא לרב אשי: בידא ממש סמכין ליה? א״ל סמכין ליה בשמא, קרי ליה „רבי" ויהבי ליה רשותא למידן דיני קנסות (סנהדרין יג.). פעם אחת גזרה

כא) סמוכות הפרשיות לדרשה. כב) למה רגשו גוים שנאמר על מלחמת גוג ומגוג סמוך למזמור דוד בברחו

המלכות גזרה על ישראל שכל הסומך יהרג וכל הנסמך יהרג ועיר שסומכין בה החרב ותחומין שסומכין בהם יעקרו (שם יד.). אריב"ל אין סמיכה בחו"ל (שם). כי הוה נחית רב לבבל א"ל רב חייא לרבי: בן אחותי יורד לבבל, יורה? — יורה! ידין? — ידין! יתיר בכורות? — אל יתיר! (שם ה.). כי סמכו רבנן לרבי אמי ולרבי אסי שרו להון הכי: כל מן דין וכל מן דין סמוכו לנא; כג) לא תסמכו לנא לא מן סרמיסין ולא מן טורמיסין וכו' (כתובות יז.). רב הונא אמר אני היום סמכוני באשישות (חולין קכד:). רב אידי בר אבין נסיב כהנתא ונפקו מיניה תרי בני סמיכה רב ששת ורב יהושע (פסחים מט.). חמשה בני סמכי הוה ליה לאבימי (קידושין לא:). א"ל הואיל ועלית לא תרד וכו' שמע מינה גברא רבה כיון דאיסתמך סמיך (סנהדרין ל:). מאי חזית דסמכת אהאי סמוך אהאי (מגילה יח.). ע"ע רשות.

סנדלפון: במתניתא תנא סנדלפון שמו וגבוה מחביריו [המלאכים] מהלך חמש מאות שנה ועומד אחורי המרכבה וקושר כתרים לקונו (חגיגה יג:). והיה מהלך [הדרניאל] לפניו עד שהגיעו לאשו של סנדלפון שלא ישרפנו, כיון שראה משה את סנדלפון נבהל מפניו (פסיקתא רבתי פ"כ). סנדלפון עלאה הוא על שאר חברוי חמש מאה שנין והוא קאים בתר פרגודא דמאריה וקשר ליה כתרין מבעותיהון דצלותא דישראל, ובשעתא דמטי האי כתר לרישיה דמלכא קדישא הוא מקבל צלותהון דישראל (זהר בשלח נח.). עד דלא סיימו ישראל כלהו צלותהון מתעכבי בהאי רקיעא והאי בזק [חיה אחת] דשלטא על האי רקיעא מתקן לון עד דאתא סנדלפון (שם פקודי רמו). ע"ע מלאכים.

סנהדרין: סנהדרין גדולה היתה של שבעים ואחד, וקטנה של עשרים ושלשה (סנהדרין ב.). סנהדרין היתה [יושבת בלשכת הגזית] כחצי גורן עגולה, כדי שיהיו רואים זה את זה (שם לו:). אין מושיבין בסנהדרין אלא בעלי קומה ובעלי חכמה ובעלי מראה ובעלי זקנה ובעלי כשפים [המבינים בכשפים] ויודעים בשבעים לשון, שלא תהא סנהדרין שומעת מפי המתורגמן (שם יז.). שררך אגן הסהר (שה"ש ז) מדבר בסנהדרין שהיתה נתונה בלשכת הגזית, והיא משולה בשרר, מה השרר הזה נתון באמצע הגוף כך הסנהדרין של ישראל נתונה באמצע של המקדש (במד"ר פ"א). אין מושיבין בסנהדרין אלא מי שיודע לטהר את השרץ מן התורה (סנהדרין יג.). אין מושיבין בסנהדרין זקן כד) וסריס ומי שאין לו בנים, ר' יהודה מוסיף אף אכזרי (שם לו:). אין מוסיפין על העיר ועל העזרות אלא במלך ונביא ואורים ותומים וסנהדרין של שבעים ואחד (שבועות יד.). סנהדרין ההורגת אחת בשבוע [שמיטה] נקראת חובלנית, ראב"ע אומר אחת לשבעים שנה. רבי טרפון ור"ע אומרים אילו היינו בסנהדרין לא נהרג אדם מעולם (מכות ז.). סנהדרין שהרגו את הנפש אין טועמין כלום כל אותו היום (סנהדרין סג.). חביבה כת קטנה שבא"י מסנהדרין גדולה שבחו"ל (ירוש' נדרים פ"ו ח). ארבעים שנה עד שלא חרב הבית גלתה לה סנהדרין וישבה לה בחניות ולא דנו דיני נפשות (שבת טו.). עשר מסעות נסעה שכינה וכנגדן גלתה סנהדרין וכו' (ר"ה לא:). מרדכי היה רצוי לרוב אחיו, ולא לכל אחיו, מלמד שפירשו ממנו מקצת סנהדרין (מגילה טז:).

סניגור וקטיגור: כהן גדול אינו נכנס בבגדי זהב לפני ולפנים לעבוד עבודה, כי אין קטיגור [עגל הזהב] נעשה סניגור (ר"ה כו.). כל המצדיק את עצמו מלמטה מצדיקין עליו הדין מלמעלה (תענית ח.). אוי לו לזה שנעשה סניגורו קטיגורו (ירוש' סוכה פ"ג א). בלעם הרשע היה סניגרון של אוה"ה (תנחומא צו א). הדא רוה"ק סניגורא הוא מלמד זכות לכאן ולכאן (ויק"ר פ"א א). מניין לדיין שלא יעשה סניגרון לדבריו שנאמר מדבר שקר תרחק (שבועות ל:). העובר עבירה אחת קונה לו קטיגור אחד, והעושה מצוה אחת קונה לו פרקליט אחד (אבות פ"ד יא). דור שבן דוד בא בו קטיגוריא בת"ח (כתובות קיב:). אם יש לו פרקליטין גדולים ניצול (שבת לב). למה חטאת באה לפני עולה? לפרקליט שנכנס לרצות ודורון אחריו (זבחים ז:). כל צדקה וחסד שישראל עושין בעוה"ז שלום גדול ופרקליטין גדולים בין ישראל לאביהן שבשמים (ב"ב י.). עד דלית את מליף עלן סנגוריא, את מליף עלן קטיגוריא (מדרש איכה פ"א פ' היו צריה).

סעודה: ויאמר משה בתת ה' לכם בערב בשר לאכול ולחם בבקר לשבוע (שמות טז), *א"ר אחא בר יעקב, בתחלה היו ישראל דומין כתרנגולים שמנקרין באשפה כה) עד שבא משה וקבע להם זמן סעודה (יומא עה:). משל למלך שעשה סעודה והזמין אורחים, והיתה עינו יפה באורחים, והיה מחזיר עליהם ואומר להם: יערב לכם, יבסם לכם! (במד"ר פי"ג). א"ר יהודה שלשה דברים המאריך בהן מאריכין ימיו ושנותיו של אדם, ואחד מהם המאריך על שלחנו, דילמא אתי עניא ויהיב ליה וכו' (ברכות נה.). כתיב המזבח וגו' וידבר אלי זה

מפני אבשלום. כג) כל כמות אלה ראוין לסמיכה אבל לא תסמכו על המסרסין ההלכות בהיפך טעמיהן ולא אנשים ריקנים. כד) זקן שכבר שכח צער גידול בנים (רש"י).

השלחן אשר לפני ה׳ (יחזקאל מא), בזמן שבית המקדש קיים מזבח מכפר על אדם, עכשיו שלחנו של אדם מכפר עליו (חגיגה כז.). מאי צרכי סעודה? רב אמר בשר ושמואל אמר יין (שבת קכט). משל לאדם שעשה חופה לבנו והתקין לו מכל מיני סעודה (סנהדרין קח:). סעודת שלמה בשעתו ויהי לחם שלמה ליום אחד שלשים כור סלת וגו׳ (מ"א ה), וא"ר יצחק אלף נשים היו לשלמה, כל אחת ואחת עשתה לו בביתה כך, מ"ט זו סבורה שמא אצלי סועד היום, וזו סבורה שמא אצלי סועד היום (ב"מ פו:). פקח בן רמליהו היה אוכל ארבעים סאה גוזלות בקינוח סעודה (סנהדרין צד:). נקיי הדעת בירושלם לא היו נכנסין בסעודה אא"כ יודעין מי מיסב עמהן (שם כג.). מנהג גדול היה בירושלם המוסר סעודה לחבירו וקלקלה נותן לו דמי בושתו ודמי בושת אורחיו (ב"ב צג:). שתי משפחות היו בירושלם, אחת קבעה סעודתה בשבתא ואחת בעי"ש ושניהן נעקרו (גיטין לח:). רבי פנחס בן יאיר לא רצה לסעוד בבית איש אחר, אע"פ שישראל קדושים הם, יש רוצה ואין לו ויש שיש לו ואינו רוצה, וכתיב (משלי כג) אל תלחום לחם רע עין וגו׳ (חולין ז:). ר"מ אומר אל יסרהב אדם לחבירו לסעוד אצלו ויודע בו שאינו סועד (שם צד). משל למלך שזימן את עבדיו לסעודה ולא קבע להם זמן, אמרו כלום יש סעודה בלא טורח? וכו׳ הללו שקשטו את עצמן לסעודה ישבו ויאכלו וישתו וכו׳ (שבת קנג.). משל למלך שעשה סעודה לעבדיו והניח פנס [מנורה] לפניהם, כעס עליהם ואמר לעבדו טול פנס מפניהם והושיבם בחשך (סוכה כט.). מטות זהב וכסף, תניא ר׳ יהודה אומר הראוי לכסף כסף והראוי לזהב זהב, א"ל ר׳ נחמיה א"כ אתה מטיל קנאה בסעודה? אלא הם של כסף ורגליהם של זהב (מגילה יב.). אינו דומה מי שרואה ואוכל למי שאינו רואה ואוכל, אמר אביי הלכך מאן דאית ליה סעודתא לא ליכלה אלא בימָמא (יומא עד:). בועז עשה מאה ועשרים משתאות לבניו, ובכולן לא זימן את מנוח, אמר כודנא כו) עקרה במאי פרעא לי? (ב"ב צא.). מעשה באחד מגדולי כבול שהיה משיא את בנו, זימן אצלו אורחים, משאכלו ושתו אמר לבנו עלה והביא לי חבית אחת יין מן העליה. כיון שעלה הכישו נחש ומת וכו׳. המתין עד שגמרו סעודתן, אמר להם רבותי! לא לברך את ברכת חתנים באתם, אלא ברכו עליו ברכת אבלים וכו׳ הפטיר עליו רבי זכאי, לשחוק אמרתי מהולל ולשמחה מה זו עושה (ויק"ר פ"כ). למה נקראת מיתה סעודה? ללמדך כשנקראין בני אדם לסעודה הכל נכנסין בפתח אחד, אבל כשיושבין אין יושבין אלא כל אחד ואחד לפי כבודו, אף בשעת פטירתו של אדם מקרה אחד לצדיק ולרשע וכו׳ (קהלת רבה פ"ט).

[ענינים שונים בסעודה] **ימכור אדם מנעלים שברגלו ויספיק מהן צרכי סעודה** (שבת קכט). נהמא וחמרא עיקרא דפתורא [שלחן] אינון, כל שאר מיכלא אבתרייהו אתמשך (זהר בלק קפט:). אין המסובין רשאין לאכול כלום עד שיטעום הבוצע (ברכות מז.). אע"ג דרבנן קשישי אתון, פרסאי בצרכי סעודה בקיאי מינייכו (שם מו:). אין אדם טורח בסעודה ומפסידה (יבמות קז.). סעודה שהנאתך כז) משוך ידך הימנה (גיטין ע.). סעודה לפי הדרך ולפי הפונדק (תנחומא הישן נשא כג). ר"א ב"ר יוסי אומר אי בעית למקרי [להזמין] עשרין עביד [סעודה] עבור עשרין וחמשה, ואי בעית למקרי עשרין וחמשה עביד לתלתין (אסתר רבה פ"ב). במה אתה סועד בטלי כסף כח) או בטלי זהב? (כתובות סח.). לא יהא אדם קפדן בתוך סעודתו (ד"א רבה פ"ו). אין מסיחין בסעודה שמא יקדים קנה לושט ויבא לידי סכנה (תענית ה:). אהן דעטיש גו מיכלא אסיר למימר ייס! כט) בגין סכנתא דנפשא (ירוש׳ ברכות פ"ו ו). ת"ח המרבה סעודה בכל מקום מחלוקות רבות באות עליו (פסחים מה.). וסוף מחריב את ביתו ומאלמן את אשתו (שם מט.). כל הנהנה מסעודת הרשות לסוף גולה (שם).

[סעודת מצוה] ר"ש אומר שלשה שאכלו על שלחן אחד ולא אמרו עליו דברי תורה כאילו אכלו מזבחי מתים וכו׳ אבל אם אמרו ד"ת כאילו אכלו משלחנו של מקום (אבות פ"ג ג). יהודה ויחזקיה בני רבי חייא הוו יתבי בסעודתא קמי רבי ולא הוו קאמרי ולא מידי וכו׳ כיון דאיבסום פתחו ואמרו (סנהדרין לח.). כשהיו מקדשין החדש ע"פ הראייה, היו מתכנסין העדים בחצר גדול בירושלם, וב"ד בודקין אותם, וסעודות גדולות עושין להם בשביל שיהיו רגילים לבא (ר"ה כג:). ר"ש אומר כל סעודה שאינה של מצוה אין ת"ח רשאי ליהנות ממנה (פסחים מט.). הנהנה מסעודה שת"ח שרוי בתוכה כאילו נהנה מזיו השכינה (ברכות סד.). אברהם ביום שנמל את יצחק עשה סעודה גדולה (ב"מ פז.). מכאן שעושין סעודה לגמרה של תורה (שה"ש רבה פ"א). וא"ר יוסי יהא חלקי מאוכלי שלש סעודות בשבת וכו׳ (שבת קיז:). וסעודת פורים היא מצוה ואם אכלה בלילה לא יצא ידי חובתו (מגילה ז:). א"ל הקב"ה לאהרן לבניו, כל השבטים עשו חנוכה [בהקרבת

כה) בכל זמן שהם רוצים לאכול. כו) פרדה שאינו יולדת, וכן מנוח היה עקר ולא היו לו בנים לפרוע חובו להזמין את בועז למשתה בניו. כז) סעודה שערבה לך לא תמלא כריסך ממנה, כי כרס מלא עלול לחלאים רבים. כח) במפות של פשתן או בשל משי צבועות. כט) לא יאמר לו אסותא — לרפואה, כדרך שאומרים למי שמתעטש.

הנשיאים] ואתם לעצמכם עשו חנוכה, לכך נאמר דבר אל אהרן בהעלותך את הנרות וכו'. משל למה"ד למלך שעשה סעודה והיה קורא בכל יום בעלי אומניות, והיה לו אדם אחד שהיה אוהבו ביותר ולא קרא אותו עמהם, והיה מיצר לו שמא יש בלבו של מלך עליו, כיון שעברו ימי הסעודה קרא לאוהבו ואמר לו, לכל בני המדינה עשיתי סעודה, ולך לעצמך אני עושה סעודה יחידה לפי שאתה אוהבי וכו' (תנחומא הישן בהעלותך ג) עתיד הקב"ה לעשות סעודה לצדיקים ביום שיגמל חסדו לזרעו של יצחק (פסחים קיט:). ועתיד לעשות סעודה לצדיקים מבשרו של לויתן (ב"ב עה.). ע"ע א כ י ל ה ו ש ת י י ה.

ספוג: ארבע מדות ביושבים לפני חכמים: ספוג ומשפך משמרת ונפה, ספוג ל) שהוא סופג את הכל וכו' (אבות פ"ה טו). ארס של נחש דומה לספוג וצף ועומד במקומו (ב"ק קטו:). בנות עשירים טומנות בספוגים של צמר בנות עניים במוכין (שבת קכט:). כאשר שרפו את ר' חנינא בן תרדיון, הביאו ספוגין של צמר ושראום במים והניחום על לבו כדי שלא תצא נשמתו מהרה (ע"ז יח.).

ספינה: משל לשתי ספינות שהיו בים, והיו בתוכן שני קברניטין אחד הציל את עצמו ולא הציל ספינתו, ואחד הציל עצמו ואת ספינתו, לא) למי היו מקלסין, לא לאותו שהציל עצמו ואת ספינתו? (דב"ר פי"א). שתי ספינות עברו ופגעו זו בזו, אם עוברות שתיהן, שתיהן טובעות; בזו אחר זו שתיהן עוברות וכו' (סנהדרין לב:). בזמן שהספינה גוששת לב) וכו' בספינה דלא מפסיק אוירא דמיא כי ארעא סמיכתא דמיא (גיטין ז: ח.). בהדא אילפא דמטרפה בפילגות דימא [ספינה מטורפת בלב ים] נחתא וסלקא נחתא וסלקא (ויק"ר פי"ב). שכרה של ספינה ארבעה אלפי דינרי (נדרים לח.). צי אדיר זו בורני גדולה (ר"ה כג.). ריב"ח עביד ספינתא בששים בתי והכנים בהן סבי דבי אתונא (בכורות ח:). מפני מה אמרו ספינת הירדן טמאה? (שבת פג.). זימנא חדא אזלינא בספינתא (ב"ב עג:). כוכב מתעה את הספנין, כל כך יש בידך ואתה יורד לספינה? (הוריות י.). מתריעין בשבת על ספינה המטורפת בים (תענית כב:). שמע שטבע ספינתו של חבירו (נדה לא.). נלא דמטבע לספינתא (ב"ב עג.). ר"ע בא בספינה עמד עליו נחשול בים לטבעו (ב"מ נט:). אזל תלא נפשיה באסקריא [תורן] דספינתא (תענית כא.). אוי לספינה שאתה קברניתה (ברכות כח.). אוי לספינה שאבדה קברניתה (ב"ב צא.). אוי לה לאילפא לג) דאזלא בלא מיכסא (ע"ז י:). הגמלים רובן כשרים, הספנין רובן חסידים (קידושין פב.). ההוא גברא בעי למיתי ספינתא בעשרה יומי ואתי בחמשה יומי (סוכה נא:). אספסיינוס מלא שלש ספינות מגדולי ישראל להושיבן בקלון של רומי (מדרש איכה א). טיטוס נטל כלי המקדש והושיבן בספינה (גיטין נו:). ספינה רוקדת חדה מלמטה ורחבה למעלה (במד"ר פ"ד).

ספיר: מעולפת ספירים, שהתורה קשה כספיר הזה. מעשה באדם אחד שהביא ספיר אחד מרומי, מכרו, ואמר הלוקח על מנת לבדוק אותו נבחין לשבור ממנו חתיכה קטנה, נתנו על הסדן, התחיל מכה עליו בפטיש, נבקע הסדן ונחלק הפטיש והספיר עמד במקומו ולא חסר ממנו כלום (שה"ש רבה ה, ילקוט ישעיה נד עה"פ ויסדתיך בספירים). הלוחות משקלן ארבעים סאה ושל סנפירין היו (פסיקתא רבתי קלה: תנחומא כי תשא כו). ע"ע א ב ן; מ ר ג ל י ת.

ספירה: אמר משה לפני הקב"ה אתה אומר לי שאמנה אותן מבן חדש, יכול אני להיות מחזר ומסבב בחצרותיהם ובתוך בתיהם ולספור כל אחד ואחד, שאת אומר לי כל זכר מבן חדש ומעלה תפקדם? א"ל הקב"ה את עושה שלך ואני עושה שלי. אמר ר' יהודה הלוי ב"ר שלום, היה משה הולך ועומד לו על פתח אהליהם, והשכינה מקרבת ואומר לו חמשה תינוקות יש בבית הזה, שמונה תינוקות יש באהל הזה, עשרה תינוקות יש באהל הזה, הה"ד ויפקוד אותם משה על פי ה' (במדבר רבה פ"ג). כתיב על פי ה' פקד אותם ביד משה, ואומר ופקודיו אשר צוה ה', וכתיב בראש הענין ויהי פקודיהם. אמר ר' יהודה בר"ש האיך ימצא הדורש ידיו בין פקידיו לפקודיהם? אם פקידיו למה פקודיהם? אלא פקודיהם מה שמנו משה ואהרן, ופקודיו מה שמנה אלהים. שלא יאמר אדם וכי משה ואהרן היו יכולין למנות כל אותן אוכלסין? אמר אלהים אם הרהרת אחריהם כאילו אתה מהרהר אחרי, לכך כתיב ופקודיהם ופקודיו. והיאך מנאם משה? אמר רבי ברכיה הקב"ה א"ל למשה במשפחה פלונית כך וכך וכו' עד שמנה אותן, מנין? שנאמר על פי ה' (שם פ"ז). אתה מוצא שנמנו ישראל עשר פעמים, אחת בירידתן למצרים שבעים נפש, ואחת בעלייתן ויסעו בני ישראל מרעמסס סכותה כשש מאות אלף רגלי (שמות יב), ואחת בהפרשתן כי תשא את ראש בני ישראל (שם ל), ושתים בספר במדבר בדגלים

כי אין בית הבליעה פנוי והוא יצטרך לענות לו תודה. ל) תלמיד שלבו רחב לשמוע ושואב כל דבר, אבל אינו מבחין בין עיקר לטפל ובין טוב לרע. לא) משל לנח שהציל עצמו ולא בני דורו, ומשה הציל עצמו ודורו. לב) מגששת בקרקע שאין המים עמוקים ואין אויר מפסיק בין הספינה לארץ. לג) ספינה שהלכה לים ולא שלמה

ובחילוק הארץ, ושתים בימי שאול ויפקדם בבזק ויפקדם בטלאים, ואחת בימי דוד ויתן יואב את מפקד העם (דהי"א כא), ואחת בעלייתן מן הגולה כל הקהל כאחד ארבע רבוא וגו' (עזרא ב), ואחת לעתיד לבא שנאמר (ירמיה לג) עוד תעבורנה הצאן על ידי מונה (תנחומא, וילקוט ש"א טו). ותהי ישראל (ש"א טו) למה אמרו בלשון נקבה? אמר הקב"ה לא עמד אחד מכם כנגד יואב לומר לו למה אתה סופר אותי? אלא עשיתם עצמכם כנשים (פסיקתא רבתי פי"א). אגריפס המלך ביקש ליתן עיניו באוכלסי ישראל, אמר ליה לכהן גדול תן עיניך בפסחים (פסחים סד:). ע"ע מנין.

ספירת העומר: נאמר וספרתם לכם, שתהא ספירה לכל אחד ואחד (מנחות סה:). אמר אביי מצוה למימני יומי ומצוה למימני שבועי וכו' אמימר מני יומי ולא מני שבועי אמר זכר למקדש הוא (שם סו.). ע"ע שבועות.

ספק: ברי ושמא ברי עדיף (כתובות יב:). אין ספק מוציא מידי ודאי (יבמות לח:). אין ולאו ורפיא בידיה (שבת קטז.). לא מעייל איניש נפשיה לספיקא (נדרים יט.). לא מחית איניש נפשיה לספיקא (קידושין נא:). כולי האי לא חיישינן (ע"ז כד.). פרשי אינשי מספק שבועה ולא פרשי אינשי מספק ממונא (ב"מ ו.). ספק ידיעה כידיעה (שבועות יט:). מי איכא ספיקא קמי שמיא? (ברכות ג:). צריכין אנו לחוש לדברי זקן (חולין פד:). צריכין אנו למיחש למה דברייתא חששין (ירוש' תרומות פ"ח ג). אמרו לו אי אתה מודה שמא יבקע הנוד? אמר להם לד) לכשיבקע (גיטין כו.). אדם זורע ספק אוכל ספק אוכל ספק אינו אוכל (סוכה מט.). אם זרעת בבכיר [ברביעה ראשונה] זרע באפיל [ברביעה אחרונה] שאין אתה יודע איזה יוכשר זה או זה (ב"ר פס"א, קה"ר פי"א). ספק דאורייתא לחומרא, ספיקא דרבנן לקולא (ביצה ג:). ספק ברכות להקל (שבת כג.). ספק סכנתא לקולא (חולין ט.). ספק נפשות דוחה את השבת (יומא פה.). ספק בכורות פטרו חכמים (טהרות פ"ד ז). ספק טבל ספק לא טבל ספקו טהור (עירובין לה.). ספק איסורא לחומרא ספק ממונא לקולא [לנתבע] (חולין קלד.). כל ספק בשחיטה פסול (שם ט.). ספק ספיקא לקולא (קידושין עה.). ביין נסך היכי דהוה ספק ספיקא מותר (ע"ז ע.). חלל לכהונה משום ספק ספיקא כשר (כתובות יד.). ספק עבודה זרה אסורה וספק ספיקא מותרת, ושמואל אמר הנח לע"ז שספיקא וספק ספיקא אסורה עד סוף העולם (זבחים עד.).

ספר הישר: ויאמר ללמד בני יהודה קשת הנה כתובה על ספר הישר (ש"ב א) וכו' ר' שמואל בר נחמני אמר זה ספר שופטים, ואמאי קרו ליה ספר הישר? דכתיב בימים ההם אין מלך בישראל איש הישר בעיניו יעשה (סוף שופטים) והיכא רמיזא? למען דעת דורות בני ישראל ללמדם מלחמה, ואיזו היא מלחמה שצריכה לימוד? הוי אומר זו קשת, וכתיב מי יעלה לנו אל הכנעני להלחם בו וכו' (ע"ז כה.).

ספר תורה: אמר רבא אע"פ שהניחו לו אבותיו ס"ת לאדם מצוה לכתוב משלו שנאמר ועתה כתבו לכם (סנהדרין כא:). מלך כותב לו שתי תורות אחת שהיא יוצאת ונכנסת עמו ואחת שמונחת לו בבית גנזיו (שם). רב הונא כתב שבעים ספרי דאורייתא וכו' ר' אמי כתב ארבע מאה ספרי תורה וכו' (ב"ב יד.). האוחז ס"ת ערום נקבר ערום מאותה מצוה (שבת יד.). אין מוכרין ס"ת אלא ללמוד תורה ולישא אשה (מגילה יז.). המוכר ס"ת של אביו אינו רואה סימן ברכה (ירוש' בכורים). הלוקח ס"ת מן השוק כחוטף מצוה מן השוק (מנחות ל.). המהזיק בנכסי הגר [שבאו לו מן ההפקר] יקח מהם ס"ת (עירובין סד.). לא יהלך אדם בבית הקברות וכו' וס"ת בזרועו דהוי לועג לרש (ברכות יח.). לא ישב אדם ע"ג מטה שס"ת עליה (סופרים פ"ג יא). ס"ת שבלה או שנפסלה נותנין אותה בכלי חרש וקוברין אותה אצל ת"ח וזו היא גניזתה (מגילה כו:). ס"ת שאינה מוגה אסור להשהותה יותר משלשים יום אלא יתקן או יגנוז (כתובות יט:). ספר תורה שרוי בצער (סנהדרין קנא.). שלשה ספרים נמצאו בעזרה ספר מעון ספר זאטוטי ספר היא (סופרים פ"ו ד). שלשה עשר ס"ת כתב משה, י"ב לי"ב שבטים ואחד שהניח בארון, שאם יבקשו לזייף מתוכה לא היו יכולין (מדרש תהלים צ—ג). זה אלי ואנוהו, התנאה לפניו במצות וכו' בספר תורה נאה ובדיו נאה בקולמס נאה בלבלר אומן, וכורכו בשראין נאין (שבת קלג.).

ספרים: ספר וסייף ירדו מן השמים (ספרי עקב יא—יב). תני בשם ר"א הסייף והספר נתנו מכורכין מן השמים, אמר להם הקב"ה אם שמרתם מה שכתוב בספר זה הרי אתם נצולים מן הסייף, ואם לאו סוף שהוא הורג אתכם וכו' (ויק"ר פל"ה). נפתלי אילה שלוחה הנותן אמרי שפר (בראשית מט), אמר ר' אבהו אל תקרי אמרי שפר אלא אמרי ספר (סוטה יג.). שר חמשים, כ"ד ספרים, הוסיף עליהם י"א מן תרי עשר חוץ מן יונה שהוא בפני עצמו, לה)

המכס, משל למי שהוא קרוב למיתה ולא עשה הכנה לנפשו. לד) כשיבא לכך, אבל אין לחוש לכך דלא שכיח ליבקע. לה) חשב יונה לספר בפני עצמו, מפני שכולו נאמר על או"ה ואין בו זכר לישראל, ואין בכל הנביאים כמוהו (הרד"ק בראש לס' יונה).

וששה סדרים ותשעה פרקים דתורת כהנים הרי חמשים. ששים המה מלכות (שה"ש ו) ששים מסכתות, ושמונים פלגשים, שמונים בתי מדרשות שהיו בירושלם, ועלמות אין מספר משנה החיצונה [ברייתות] וכו' (במדבר רבה פי"ח). הון ועושר בביתו וצדקתו עומדת לעד (תהלים קיב) זה הכותב תורה נביאים וכתובים ומשאילן לאחרים (כתובות נ.). כיוצאה מלמד את בנך למדהו בספר מוגה (פסחים קיב:). ספר שאינו מוגה אחר שלשים יום אסור להשהותו (כתובות יט:). אין לוקחין ספרים מן הגוים יותר מכדי דמיהן (גיטין נז.). שלשה ספרים נפתחין בראש השנה (ר"ה טז:). א"ר יוחנן ברית כרותה הלומד מתוך הספר לא במהרה הוא משכח, מה טעם (דברים ד) פן תשכח את הדברים אשר ראו עיניך (ירוש' ברכות פ"ה).

ספרים חיצונים: אף הקורא בספרים החיצונים נקרא אפיקורס. תנא בספרי צדוקים, רב יוסף אמר בספר בן סירא נמי אסור למקרי (סנהדרין ק:). ספרים חיצונים כגון ספרי בן סירא וספרי בן לענה, אבל ספרי המירם וכל ספרים שנכתבו מכאן ואילך הקורא בהן כקורא באגרת (ירוש' שם) ויותר מהמה בני הזהר, שכל המכנים בתוך ביתו יותר מכ"ד ספרים מהומה הוא מכנים בתוך ביתו, כגון ספר בן סירא וספר בן תגלה וכו' להגות נתנו ולא ליגיעת בשר ניתנו (קה"ר סוף). אקפח את בני שאם יבואו לידי שאני אשרוף אותם ואת האזכרות שבהן (שבת קטז.). אמרו עליו על אחר [אלישע בן אבויה] בשעה שהיה עומד מבית המדרש הרבה ספרי טועין נושרין מחיקו (חגיגה טו:). ע"ע אפיקורס.

סרבנות: ע' סירוב

סרסור: בתגר ספסר [סרסור] שנינו (ב"מ נא.). זוזי דאינשי אינהו עבדין ליה ספסרותא (שם סו.). משל למלך שעשה סחורה ע"י סרסור והפסיד, על מי מתרעם לא על הסרסור? (ב"ר פפ"ח). עתיד אני להעשות סרסור בינך וביניהם כשתתן להם התורה (שמ"ר פ"ג). כשם שניתנה התורה ע"י סרסור כך אנו צריכין לנהוג בה ע"י סרסור (ירוש' מגילה פ"ד). לבא ועינא תרי סרסורי דחטאה נינהו (ירוש' ברכות פ"א). הלב והעינים הם סרסורים לגוף שהם מזנין את הגוף (תנחומא שלח ריט).

סתירה: אבותינו העבירו את התקרה שנאמר (ישעיה כב) ויגל את מסך יהודה, אבל אנו פעפענו את הכתלים שנאמר (תהלים קלז) האומרים ערו ערו עד היסוד בה (ירוש' יומא פ"א). בשר ודם מעשה ידיו מבלין אותו (ברכות י.). לא דייך שדבריך סותרים דברי דוד אביך אלא שדבריך סותרין זה את זה (שבת ל.). שיפלו בונים ביד סותרין (יומא י.). אם יאמרו לך זקנים סתור וילדים בנה, אל תבנה, שסתירת זקנים בנין ובנין נערים סתירה (מגילה לא:). כיצד יתקיימו שני פסוקים הללו [שסותרין זה את זה]? (במד"ר פי"א). מעשה לסתור (ב"ב קב.). ע"ע בנין.

סתם: סתם מתניתין ר' מאיר, סתם תוספתא ר' נחמיה, סתם ספרא ר' יהודה, סתם ספרי ר' שמעון וכו' (סנהדרין פו.). סתם ואח"כ מחלוקת, מחלוקת ואח"כ סתם (יבמות מב:). סתם סדר עולם ר' יוסי (נדה מ.). מאי אולמיה דהאי סתמא מהאי סתמא? (סנהדרין לד:). סתמא דרבים עדיף (שם). סתמא דמלתא אדם מסכים על דעת ב"ד (סוטה כה.). סתמא דמלתא איניש בתר חמריה אזיל (ב"מ לב:). סתם גבאי כשר (סנהדרין כה:). סתם ספרי דדייני מגמר גמירי (גיטין ב:). סתם מניקות חולות נינהו (כתובות סה:). סתם קנין לכתיבה עומד (ב"ב מ.). סתם ידים עסקניות הן (סוכה כו:) סתם גזילה יאוש בעלים הוא (קידושין נב:). ילמד סתום מן המפורש (זבחים נג.). למה פרשה זו סתומה מכל הפרשיות של תורה? (ב"ר פצ"ו). סתם צפור האמור בכל התורה הוא טהור (חולין קמ.). סתם כלי יש בו סימן (ב"מ עח.). סתם חרמים לבדק הבית (ערכין פ"ח ו).

סתרי תורה: אין מוסרין סתרי תורה אלא למי שיש בו חמשה דברים: שר חמשים ונשוא פנים ויועץ וחכם חרשים ונבון לחש (חגיגה יג.). תרגום של נביאים יונתן בן עוזיאל אמרו וכו' יצאה בת קול ואמרה מי הוא זה שגילה סתריי לבני אדם? עמד יונתן בן עוזיאל על רגליו ואמר אני הוא שגליתי סתרך לבני אדם וכו' שלא ירבו מחלוקת בישראל (מגילה ג.). אין לך עסק בנסתרות (חגיגה יג.). זיקוקין דנור נפקי מפומיה דרב לפומיה דרבי, ומפומיה דרבי לפומיה דרב, ולית אנא ידע מה הן אמרין (חולין קלז:). אשר קמטו (איוב כב) אלו ת"ח שמקמטין עצמן על דברי תורה בעוה"ז הקב"ה מגלה להם סוד לעוה"ב שנאמר נהר יוצק יסודם (חגיגה יד.). סוד ה' ליראיו ובריתו להודיעם (תהלים כה), בתחלה ליראי ה' ואח"כ לישרים, שנאמר ואת ישרים סודו, ואח"כ לנביאים שנאמר כי אם גלה סודו אל הנביאים (עמוס ב). אמר הקב"ה אברהם הוא נביא, המכסה אני מאברהם ואיני מגלה לו סוד ה'? איזהו סוד ה' זו מצות מילה שלא גלה אותה מאדם עד אברהם וכו' סו"ד בגימטריא שבעים. (מדרש תהלים כה). ע"ע סוד.

ע

עבד כנעני: חמשה דברים צוה כנען את בניו: אהבו זה את זה, ואהבו את הגזל, ואהבו את הזימה, ושנאו את אדוניכם, ואל תדברו אמת (פסחים קיג:). ועבדך ואמתך וגו׳ לעולם בהם תעבודו (ויקרא כה), אין לך בהם אלא עבודה בלבד (ספרא פ׳ בהר). לעבודה נתתים א) ולא לבושה (נדה מז.). ר׳ יוחנן מכל מה דהוה אכיל יהיב לעבדיה, והוה קרי עליה (איוב לא) אם אמאס משפט עבדי ואמתי בריבם עמדי, הלא בבטן עושני עשהו ויכוננו ברחם אחד (ירוש׳ כתובות פ"ד). ר׳ יוחנן אכל קופד [בשר] ויהיב לעבדיה שתי חמר ויהיב לעבדיה, וקרי אנפשיה הלא בבטן עושני עשהו (ירוש׳ ב"ק פ"ו). מצוין ישראל לפרנס עבדים קיטעין [מקוטעי יד או רגל] יותר מן השלמין (שם פ"ח ד). מי שחציו עבד וחציו בן חורין, ב) כופין את רבו ועושה אותו בן חורין וכותב שטר על חצי דמיו (גיטין מא:). יכול לומר לו או פרנסני או הוציאני לחירות (שם יב.). ניחא ליה לאינש דלא ליסתרי עבדי (ב"ק צז.). הרבה בנים היו לו לכנען שראוין ליסמך כטבי עבדו של ר"ג אלא שחובת אביהם גרמה להם (יומא פז.). ועלין קרא ראב"ע: אוי לך כנען שחייבן לבניו בין צדיקים בין רשעים, ברין הוא שיהא טבי יושב ואני משמש (מדרש משלי ט—ב). עבד אין לו חיים [יחוס] (יבמות סד.). משל אומר לית הימנותא בעבדי (ב"מ פו:). עבדי בישי בתר דעבדין מתמלכין (ב"ב ד.). עבדא בהפיקרא ניחא ליה, זילא ליה, ג) שכיחא ליה, פריצה ליה (גיטין יג.). עבדא דנהום [נהמא] כרסיה לא שויה למריה ולמרתיה ד) למאי מתבעי? (שם יב.). עבד נוקר מרגלית שלשים, ה) עבד עושה מחט שלשים (בכורות יד:). עבדא דמרקד בי קוביא, נהום כריסיה לא שוי (ב"ק צז.). בכל מקום גרמני [איש לבן] מוכר כושי [עבד כנעני] וכאן [ביוסף] כושי מוכר גרמני (ב"ר פפ"ו). בטי בר טוביה ברמות רוחא לא שקיל גיטא דחירותא (קידושין ע:). א"ר יוחנן אל תאמין בעבד עד ששה עשר דור, וראיה מן ישמעאל בן נתניה ו) שהיה מזרע המלוכה (ירוש׳ הוריות פ"ג). כתיב נבוכדנצר עבדי (ירמיה מ"ג) — גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם שעתידין ישראל לומר כך [שיהיו משועבדים למלך בבל], לפיכך הקדים הקב"ה וקראו עבדו, עבד שקנה נכסים עבד למי ונכסים למי? (סנהדרין קה.).

[עבד ואדון] הוא דומה כעבד לפני המלך ואני דומה כשר לפני המלך (ברכות לד:). עבד מלך כמלך (שבועות מז:). זה המשל שאומרים בני אדם: מטוב אדוני לא טוב לי ומרעתו רע לי (פתיחתא דאיכה רבתי). עבד תובע את רבו מי איכא? (פסחים קיח:). עבד שאין לרבו רשות עליו אין קרוי עבד (קידושין עב:). עבד שמכרו רבו כלום יש לזה על זה כלום? (סנהדרין קה.). דיו לעבד שיהא כרבו (ברכות נח:). כלום יש עבד שמרד ברבו? אלא הוה! (שם י.). הרי שהיה רבו רופא ואמר לו העבד כחול עיני וסימאה, חתור לי שיני והפילה, שיחק באדון ויצא לחירות (ב"ק כו:).

עבד עברי: תניא כי טוב לו עמך (דברים טו) עמך במאכל, עמך במשתה, שלא תהא אתה אוכל פת נקייה והוא אוכל פת קיבר, אתה שותה יין ישן והוא שותה יין חדש, אתה ישן על גבי מוכין והוא ישן ע"ג התבן. מכאן אמרו כל הקונה עבד עברי כקונה אדון לעצמו (קידושין כ.). לא ישנה אדם על עבדו מאכלו ומשקהו והסבו משלו (מכילתא פ׳ משפטים). כשם שישראל מצוין לפדות בני חורין שנשבו, כך הן מצוין לפדות את העבדים (ירוש׳ גיטין פ"ד ד). מאן דמרחם אבני חרי אעבדי נמי רחומי מרחם (גיטין יב.). ורצע אדוניו את אזנו במרצע (שמות כא) ריב"ז היה דורש את המקרא הזה כמין חומר: מה נשתנה אוזן מכל אברים שבגוף? אמר הקב"ה אוזן ששמעה קולי על הר סיני בשעה שאמרתי כי לי בני ישראל עבדים (ויקרא כה) ולא עבדים לעבדים, והלך זה וקנה אדון לעצמו — ירצע (קידושין כב:). עבדים פטורים לעלות לרגל, אמר קרא אל פני האדון ה׳ (שמות כג) מי שאין לו אלא אדון אחד, יצא זה שיש לו אדון אחר (חגיגה ד.).

א) ולא להצר להם או להעמים עליהם עבודת פרך. ב) שהיה עבד של שתי שותפין ונשתחרר ע"י אחד מהם. ג) שפחה זוללה היא בעיניו ומתנהגת עמו בפריצות. ד) עבד שאינו שוה לחם אכלו לאדונו ולגבירתו למה צריכין לו? ה) עבד כנעני שמין אותו בשלשים שקלים בין שעושה מלאכה יקרה בין שעושה מלאכה פחותה, הכל שוין לענין נזק. ו) מלכים ב׳ כה, וט"ו דורות לפניו נטמע במשפחתו עבד שנשתחרר. ז) עוף שהיה חבוש בכלוב בא אליו עוף אחר ועמד על גבו ואמר לו אשריך שמזונותיך מצויין, אמר לו אתה רואה את מזונותי ואין אתה רואה שאני חבוש

עבדות: תני ר"א בן יעקב אומר למה נרצע העבד אל הדלת? שעל ידי הדלת יצאו מעבדות לחירות [במצרים שפסח ה' על הפתח]. שאלו תלמידיו את ריב"ז מה ראה העבד הזה לירצע באזנו יותר מכל אבריו? אמר להן אוזן ששמעה בהר סיני לא יהיה לכם אלהים אחרים על פני, ובא העבד ופרק מעליו עול מלכות שמים וקבל עליו עול בשר ודם וכו' לפיכך תבוא האוזן ותרצע למי שלא שמע מה ששמעה אזנו (ירוש' קידושין פ"א). למה מת יוסף בפני אחיו? לדעת רבנן: קרוב לחמש פעמים יהודה אומר „עבדך" אבי, עבדך אבי והוא שומע ושותק (ב"ר פ"ק). ביש גדא וטמיע מזלא, למזונותי את מסתכל ז) ולחבושי לית את סקר (קה"ר פ"א סוף). לא ניחא ליה לשוויה נפשיה (משלי כב) עבד לוה לאיש מלוה (ב"ב נא.).

עבודה: אמר ריב"ל בשעה שאמר הקב"ה לאדם קוץ ודרדר תצמיח לך זלגו עיניו דמעות אמר לפניו, רבש"ע! אני וחמורי נאכל באבוס אחד? כיון שאמר לו בזעת אפיך תאכל לחם נתקררה דעתו (פסחים קיח.). אין הברכה שורה אלא במעשה ידיו של אדם (תוספתא ברכות פ"ו). כי יברכך ה' אלהיך, יכול אפילו אתה יושב ובטל, ת"ל בכל אשר תעשה, אם אתה עושה מתברך ואם לאו אינו מתברך (ילקוט תהלים). ר' טרפון אומר אין אדם מת אלא מתוך הבטלה (אדר"נ פי"א). א"ל רב לרב כהנא: נטוש נבלתא בשוקא ושקול אגרא ולא תימא גברא רבה אנא וזילא בי מלתא (ב"ב קי.). לעולם ישכיר אדם עצמו לע"ז ואל יצטרך לבריות, לא עבודה זרה ממש, אלא עבודה שהיא ז ר ה לו (שם). אי לא עבדת לא עבדת, אי עבדת איבעי לך למיעבד כדפקדוך (יומא עז.). עבודת פרך היא שמחליפין מלאכת אנשים לנשים ומלאכת נשים לאנשים (סוטה יא:).

עבודת ה': אנטיגנוס איש סוכו היה אומר: אל תהיו כעבדים המשמשים את הרב על מנת לקבל פרס, אלא הוו כעבדים המשמשים את הרב שלא על מנת לקבל פרס (אבות פ"א). אשרי אדם השם עצמו כשור לעול וכחמור למשא (ע"ז ה:). יששכר איש כפר ברקאי [שהיה כהן גדול] היה מכבד עצמו ומבזה קדשי שמים, מאי הוה עביד? הוה כריך שיראי על ידיה והוה עביד עבודה (כריתות כח:).

עבודה זרה: גמירי דע"ז דאברהם [שנשאר לו מתרח אביו וישברם] מאה פרקי הווין (ע"ז יד.). שבט לוי לא עבדו ע"ז במצרים (יומא סו:). לא חרבה א"י עד שעבדו בה שבעה בתי דינין ע"ז ואלו הן: ירבעם בן נבט, באשא בן אחיה, אחאב בן עמרי, יהוא בן נמשי, פקח בן רמליהו, מנחם בן גדי, ויהושע בן אלי (גיטין פח.). גם דוד המלך ביקש לעבוד ע"ז, שנאמר ויהי דוד בא עד הראש אשר ישתחוה שם לאלהים, ואין ראש אלא ע"ז וכו' והנה לקראתו חושי הארכי א"ל לדוד יאמרו מ"ך שכמותך יעבוד ע"ז? א"ל מלך שכמותי יהרגנו בנו? (סנהדרין קז.). אז יבנה שלמה במה לכמוש שקוץ מואב (מ"א יא). בקש לבנות ולא בנה, א"א שהניח לנשיו לבנות ולא מיחה בידיהן. ובת פרעה שנשא הכניסה לו אלף מיני זמר ואמרה לו כך עושין לע"ז פלונית וכך עושין לע"ז פלונית ולא מיחה בה (שבת נו:). יהונתן בן גרשום בן מנשה (שופטים יח) אמר לדוד המלך, כך אני מקובל מבית אבא: מכור עצמך לע"ז ואל תצטרך לבריות (ירוש' ברכות פ"ט). מנשה איתחזי ליה לרב אשי בחלמא, א"ל רב אשי למנשה מאי טעמא קא פלחיתו לע"ז? א"ל אי הות התם הות נקיטנא בשיפולי גלימאי ורהטת אבתראי (סנהדרין קב:). ארבעה בני אדם עשו עצמן אלהות וכו' שלשה מאומות העולם ואחד מישראל, אלו הן: חירם ונבוכדנצר ופרעה ויואש (תנחומא הישן וארא ח). חבור עצבים אפרים הנח לו, בזמן שישראל עושין חבורה אחת אפילו ע"ז ביניהם אין מדת הדין נוגעת בהם (תנחומא שופטים יח). מקדש ראשון חרב שהיו בו ע"ז גלוי עריות ושפיכות דמים, ומקדש שני חרב מפני שהיתה בו שנאת חנם (יומא ט:). אך יצר הרע של ע"ז מת כי נמסר בידי אנשי כנסת הגדולה, נפק אתא כי גוריא דנורא מבית קה"ק, אמר להו נביא היינו יצרא דע"ז (שם סט:). יודעים היו ישראל בע"ז שאין בה ממש ולא עבדו ע"ז אלא להתיר להם עריות בפרהסיא (סנהדרין סג:). דרש ר' חנין אל תפנו אל האלילים, אל תפנו אל מרעתכם (שבת קמט.). היאך נניח את אלהינו שבשמים ונלך ונעבוד עצים ואבנים? (סנהדרין סז.).

[ויכוחים לגנות ע"ז] כל לצנותא אסורא בר מלצנותא דע"ז דשריא, דכתיב (ישעיה מו) כרע בל קרס נבו (מגילה כה:). שרי ליה לבר ישראל למימר לגוי שקליה לאליל ואנחיה ז) בשי"ן תי"ו שלו (שם). כתיב ואבדתם את שמם (דברים יא) לכנות להם שם לגנאי, לבית גליא קרינן אותו בית כריא [בית החפירה], עין כל — עין קוץ (תמורה כח:). ע"ז שכתובה בתורה מותר להזכירה (סנהדרין סג:). נהירנא כד הוו אמרין בי מדרשא, דמודי להון נפיל בידיהון, ח) דמתרחץ עליהון דיליה דילהון (ב"ב צא:). כומרייא גנבו אלהיא, מאן מומי [נשבע] ביה או מאן מקריב להון? (ב"ר פכ"ו). משל הדיוט אומר מחי אלהייא ט) מיבעתו כומרייא (שמ"ר פ"ט).

ולא אוכל לצאת, כי אין אני בן חורין. ז) ר"ת שת, כמו חשופי שת ערות מצרים. ח) המודה להם לסוף נופל בידם, והבוטח בהם לסוף נוטלים ממנו כל מה שיש לו. ט) אם האלילים מוכים יפחדו ויבהלו הכומרים העובדים

שאלו הזקנים ברומי, אם אין רצונו בע"ז למה [הקב"ה] אינו מבטלה? אמרו [חכמי ישראל] להן, אילו לדבר שאין צורך לעולם בו היו עובדין היה מבטלו, הרי הן עובדין לחמה וללבנה ולכוכבים ולמזלות, יאבד עולמו מפני השוטים? אמרו להן א"כ יאבד דבר שאינו צורך לעולם בו ויניח דבר שצורך לעולם בו? אמרו להן: אף אנו מחזיקין ידי עובדיהן של אלו, שאומרים תדעו שהן אלהות שהרי הן לא בטלו (ע"ז נד:). שאל פילוסופוס אחד את ר"ג כתיב בתורתכם כי ה׳ אלהיך אש אוכלה הוא אל קנא (דברים ז) מפני מה מתקנא בעובדיה ואין מתקנא בה [בע"ז], אמר לו אמשל לך משל למה"ד למלך ב"ו שסרחה עליו מדינה, כשהוא עושה מלחמה עם החיים הוא עושה או עם המתים הוא עושה? הוי אומר עם החיים הוא עושה (שם). שאל פרוקלוס בן פלוסופוס את ר"ג בעכו שהיה רוחץ במרחץ של אפרודיטי, א"ל כתיב בתורתכם לא ידבק בידך מאומה מן החרם (דברים יג), מפני מה אתה רוחץ במרחץ של אפרודיטי? אמר לו אני לא באתי בגבולה, היא באה בגבולי וכו׳ ועוד זו עומדת ע"פ הביב וכל העם משתינין לפניה, לא נאמר אלא אלהיהם את שנוהג בו משום אלוה אסור, את שאינו נוהג בו משום אלוה מותר (שם מד:). א"ל זונן לר"ע לבי ולבך ידע דע"ז לית בה מששא, והא קחזינן גברי דאזלי כי מחברי ואתו כי מצמדי י) מאי טעמא? אמר לו אמשול לך משל למה"ד לאדם נאמן שהיה בעיר וכל בני עירו היו מפקידין אצלו שלא בעדים, ובא אדם אחד והפקיד אצלו בעדים, פעם אחת שכח והפקיד אצלו שלא בעדים, אמרה לו אשתו בוא ונכפרנו, אמר לה וכי מפני ששוטה זה עשה שלא כהוגן אנו נאבד את אמונתנו? אף כך יסורין, בשעה שמשגרין אותו על האדם משביעין אותן שלא תלכו אלא ביום פלוני ובשעה פלונית וע"י פלוני [הרופא] וע"י סם פלוני. כיון שהגיע זמנן לצאת, הלך זה לבית ע"ז, אמרו יסורין דין הוא שלא נצא—וחוזרין ואומרין, וכי מפני ששוטה זה עושה שלא כהוגן אנו נאבד שבועתינו? (שם נה.). זובחי אדם עגלים ישקון (הושע יג), א"ר יצחק שהיו משרתי ע"ז נותנין עיניהם בבעלי ממון ומרעיבים את העגלים [שהיו חיים] עושין דמות עצבים [מבעלי ממון] ומעמידין בצד אבותיהן [ועי"ז היו רגילים בהם] ומוציאין אותן [העגלים] לחוץ, כיון שראו אותן [בעלי ממון] רצין אחריהם וממשמשין בהן [שהיו מכירים אותם], אומרים לו [לכל אחד] עבודה זרה חפץ בך, יבא ויזבח עצמו לו [והם מוכרחים לפדות עצמם בממון רב] (סנהדרין סג:). גוי אחד שאל את ר׳ יהושע בן קרחה, כתיב בתורתכם אחרי רבים להטות (שמות כג) ואנו מרובים מכם, מפני מה אין אתם משווים עמנו בע"ז? א"ל יש לך בנים? א"ל הן, א"ל ומה היא אמונתם? א"ל הזכרתני צרתי, הרבה בנים יש לי, בשעה שהם יושבים על שלחני זה מברך לאלהי פלוני וכו׳ ואינם עומדים משם עד שמפציעין מוחם אלו את אלו. א"ל עד שאתה רוצה להשוות אותנו, השווה את בניך תחלה, נדחף והלך לו (ויק"ר פ"ד). אומות שבחוצה לארץ לאו עובדי ע"ז הם, אלא מנהג אבותיהם בידיהם (חולין יג:). ע"ע אמונה טפלה.

עבודת האדמה: ויתרון ארץ בכל הוא מלך לשדה נעבד (קהלת ה), אפילו הוא מלך והוא שליט מסוף העולם ועד סופו — לשדה נעבד, עבדת ארעא עביד, לא עבדת ארעא ולא כלום. לפיכך אוהב כסף לא ישבע כסף ומי אוהב בהמון לא תבואה, שכל מי שהומה ומהמה אחר הממון וקרקע אין לו, מה הנאה יש לו? (ויק"ר פכ"ג א). אמר ר"ל מאי דכתיב עובד אדמתו ישבע לחם (משלי יב), אם עושה אדם עצמו כעבד לאדמה ישבע לחם, ואם לאו לא ישבע לחם (סנהדרין נח:). א"ר יצחק לעולם ישליש אדם את מעותיו שליש בקרקע ושליש בפרקמטיא ושליש תחת ידו (ב"מ מב). רב כהנא דרש ברוך אתה בעיר ברוך אתה בשדה (דברים כה), שיהיו נכסיך קרובים לעיר וכו׳ שיהיו נכסיך משולשין, שליש בתבואה שליש בזיתים ושליש בגפנים (ב"מ קז.). מנין שאין אדם רשאי למכור את שדהו ולהניח באפונדתו וליקח לו בהמה וליקח לו כלים וליקח לו בית אלא א"כ העני? תלמוד לומר כי ימוך ומכר מאחזתו (ספרא בהר פ"ה). בשעה שהיה אדם מוכר את שדה אחוזתו היו קרובים ממלאין חבית קליות ואגוזין ושוברין לפני התינוקות, והתינוקות מלקטין ואומרין נקצץ פלוני מאחוזתו, וזה נקרא קציצת פלוני (ירוש׳ כתובות פ"ב י). א"ר אלעזר עתידין כל בעלי אומניות שיעמדו על הקרקע, שנאמר וירדו מאניות כל תופשי משוט מלחים כל חובלי הים אל הארץ יעמדו (יחזקאל כז). ואמר ר"א אין לך אומנת פחותה מן הקרקע שנאמר וירדו (יבמות סג.). כתיב וירדו מאניותיהם אל הארץ יעמדו, וכי אין אנו יודעין שעל הארץ היו עומדין? אלא הרי ששקעה ספינתו של אחד בים ויש לו קרקע על הארץ יעמוד, אם אין לו קרקע אין לך הבל גדול מזה (ויק"ר פכ"ב). שלשה שמות יש לו להדין מסאסא [כלי מחרשה] מלמד, מרדע, דרבן: מלמד, שמלמד הפרה לחרוש כדי שתתן חיים לבעליה; מרדע, שמורה דעת לפרה; דרבן, שמורה בינה לפרה (ויק"ר פכ"ט). אמר רבא מאה זוזי בעיסקא, כל יומא בשרא וחמרא,

---

להם. י) פסחים הולכים לע"ז שנתפרקו אבריהם מחמת חליים, וחוזרים באברים מצומדים, שנתרפאו ע"י האמונה הטפלה, כמו „חכמת הנוצרי" (christian science).

מאה זוזי בארעא מילחא וחפורה, יא) ולא עוד אלא מגניא ליה אארעא, ומרמיא ליה תיגרא (יבמות סג.). אמר להו אי נייפת איתנופי, יב) הפוכי בעיסקא טב מינך (שם). א"ר לוי בשעה שהיה אברהם מהלך בארם נהרים ובארם נחור, ראה אותן אוכלים ושותים ופוחזים, אמר הלואי לא יהא לי חלק בארץ הזאת. וכיון שהגיע לסולמא של צור ראה אותן עסוקים בניכוש בשעת הניכוש בעידור בשעת העידור, אמר הלואי יהא חלקי בארץ הזאת (ב"ר פל"ט). אמרי אינשי כחשא ארעא יג) ולא לכחוש מריה (ב"מ קד:). אמר רב פפא זרע ולא תזבין, יד) אע"ג דהדדי נינהו, הני מברכן (יבמות סג.). הלוקח תבואה מן השוק דומה לתינוק שמתה אמו ומחזירין אותו על פתחי מיניקות אחרות ואינו שבע, והאוכל משלו [מתנובת שדה] דומה לתינוק המתגדל על שדי אמו (אדר"נ פל"א). ע"ע אומנות; איכר.

עבירה: הסתכל בשלשה דברים ואין אתה בא לידי עבירה, דע מאין באת ולאן אתה הולך ולפני מי אתה עתיד ליתן דין וחשבון (אבות פ"ג א). הרחק מן החטא הקל שמא יביאך לידי חמור (אדר"נ פ"ב, במד"ר פ"י). עבר אדם על מצוה קלה סופו לעבור על מצוה חמורה (ספרי שופטים קפז). הוי רץ למצוה קלה כבחמורה, ובורח מן העבירה, שמצוה גוררת מצוה ועבירה גוררת עבירה (אבות פ"ד). אין אדם עובר עבירה אלא א"כ נכנס בו רוח שטות (סוטה ג.). עבר עבירה אחת אוי לו שהכריע את עצמו ואת כל העולם לכף חובה (קידושין מ:). א"ר יוסי הגלילי בא וראה מה כח עבירה קשה, שעד שלא פשטו ישראל ידיהם בעבירה לא היו בהן זבים ומצורעים, משפשטו ידיהם בעבירה היו בהן זבים ומצורעים (במד"ר פ"ז). האומר אחטא ויו"כ מכפר אין יוה"כ מכפר (יומא פז.). כאן בעבירות שבין אדם למקום כאן בעבירות שבין אדם לחבירו (ר"ה יז:). עבירות שבין אדם לחבירו אין יוה"כ מכפר עד שירצה את חבירו (יומא פה:). עבירה מטמטמת לבו של אדם (יומא לט.). עבירה יש לה קרן ואין לה פירות וכו' עבירה שעושה פירות יש לה פירות (קידושין מ.). כיון שעבר אדם עבירה ושנה בה נעשית לו כהיתר (מ"ק כז:).

[עבירה לשמה] איזהו פרשה קטנה שכל גופי תורה תלוין בה? — בכל דרכיך דעהו והוא יישר ארחותיך, אמר רבא אפילו לדבר עבירה (ברכות סג.). גדולה עבירה לשמה ממצוה שלא לשמה (נזיר כג:). עבירה מכבה [שכר] מצוה ואין עבירה מכבה תורה, שנאמר (שה"ש ח) מים רבים לא יוכלו לכבות את האהבה (סוטה כא.). בא וראה חיבתם של ישראל, שעבירותיהם מביאות אותם לידי מעלות גדולות, כ"ש זכיותיהם. הסיבה שישבו השבטים ונטלו עצה על יוסף למוכרו זיכה את כל העולם כולו, שנמכר למצרים וכלכל את כל העולם בשני הרעב, במכירתו נאמר וישבו לאכל לחם וגו' להאכיל לחם לכל העולם, ואם עבירה שלהם גרמה לכל העולם שיחיו, זכותם על אחת כו"כ וכו' (פסיקתא רבתי כי תשא פ"י יד). את הכל עשה יפה בעתו, רבי אומר אפילו לדבר עבירה יפה בעתו (קה"ר פ"ג). אין אדם מתכפר בדבר הבא בעבירה (תמורה ל:). דילמא ח"ו אחזוקי ידי עוברי עבירה (נררים כב.). האי מאן דעבר אדרבנן שרי למיקרי ליה עבריינא (שבת מ.). המקשה עצמו לדעת ר' אמי אמר נקרא עבריין (נדה יג:). א"ר יצחק מיום שחרב ביהמ"ק ניטלה טעם ביאה וניתנה לעוברי עבירה שנאמר (משלי ט) מים גנובים ימתקו (סנהדרין עה.). ע"ע מצוה.

עברית: ע' לשון הקדש

עגונה: משום עיגונא אקילו בה רבנן (גיטין ג.). תופסי גטין וכו' מפני תקנת עגונות (שם כו:). בראשונה היה עושה [הבעל] ב"ד במקום אחר ומבטלו [לגט], התקין ר"ג הזקן שלא יהיו עושין כן מפני תיקון העולם—תקנת עגונות (שם לב: לג.). ע"ע אישות.

עגל הזהב: רשב"י אומר י"ג עגלים עשו ישראל ואחד דמוסיא [סמל] לכולן דכתיב אלה אלהיך אשר העלוך [רבים] הרי י"ב שבטים, וכתיב זה אלהיך אשר העלוך (נחמיה ט) הרי דמוסיא אחד לכולן (ירוש' סנהדרין פ"י ב). רבי תנחום אמר קב"ה קונטרין של זהב היו בעגל מנין מסב"ה (שמ"ר פמ"ב ח). שאלה אשה חכמה את ר"א מאחר שמעשה העגל שוין מפני מה אין מיתתן שוה? וכו' עדים והתראה בסייף, עדים בלא התראה במיתה, לא עדים ולא התראה בהדרוקן (יומא סו:). א"ר חייא: בחורב טענו ובחורב פרקו, כשהקדימו נעשה לנשמע ירדו ששים רבוא מלאכי השרת וקשרו לכל אחד מישראל שני כתרים, וכשחטאו בעגל ירדו מאה ועשרים רבוא מלאכי חבלה ופרקום (שבת פח.). א"ר אושעיא עד ירבעם היו ישראל יונקים מעגל אחד, מכאן ואילך משנים ושלשה עגלים (סנהדרין קב.). אין לך כל פורעניות שבאה לעולם שאין בה אחד מעשרים וארבעה טו) בהכרע ליטרא של עגל הזהב (שם).

יא) אוכל שחת וירק במלח, ושוכב על הקרקע, ובשבילה מתקוטט עם בני ביתו. יב) ראה אותם שהיו עוסקים בעבודת האדמה, והיו מניפים עומרי התבואות, ואמר להם כי ירויחו יותר אם יעשו עסקים בסחורה. יג) מוטב שירזה השדה מאשר ידל בעליה. יד) זרע תבואה לאכילת ביתך ולא תקנה מן השוק, אפילו אם הרויח שוה בשניהן, כי הברכה מצויה במה שתזרע בתוך שדך. טו) כלומר דבר מועט

אמר משה לפני הקב"ה בשביל כסף וזהב שהשפעת להם לישראל עד שאמרו די [דרשת ודי זהב] גרם להם לעשות להם אלהי זהב וכו'. ריב"ל אמר לא עשו ישראל את העגל אלא ליתן פתחון פה לבעלי תשובה (ע"ז ד:). מעשה עגל הראשון נקרא ומתרגם, והשני נקרא ולא מתרגם [מן ויאמר משה עד וירא משה] תניא ר"ש בן אלעזר אומר לעולם יהא אדם זהיר בתשובותיו, שמתוך תשובה שהשיב אהרן למשה פקרו המערערים, שנאמר ואשליכהו באש ויצא העגל הזה (מגילה כה:).

עגלה ערופה: זקני העיר רוחצין ידיהן ואומרין ידינו לא שפכו את הדם, וכי עלה על דעתנו שזקני ב"ד שופכי דמים הם? אלא לא בא לידינו ופטרנוהו בלא מזונות, ולא ראינוהו בלא לויה, מכאן אריב"ל אין עגלי ערופה באה אלא בשביל צרי עין (סוטה מח:). מפני מה אמרה תורה הביא עגלה בנחל? יבא דבר שלא עשה פירות וכו' (שם מו.). אין דין עגלה ערופה נוהג אלא בא"י ובעבר הירדן (ספרי סוף שופטים). ירושלם אינה מביאה עגלה ערופה (יומא כג.). משרבו הרוצחים בטלה עגלה ערופה (סוטה מז.). מעשה בשני כהנים שתקע אחד סכין בלב חבירו, אמר כי ימצא חלל וכו' על מי להביא עגלה ערופה? (יומא כג.).

עדות: שמעון בן שטח אומר הוי מרבה לחקור את העדים, והוי זהיר בדבריך שמא מתוכם ילמדו לשקר (אבות פ"א ט). ע"פ שנים עדים, מפיהם ולא מפי כתבם (גיטין עא.). הנוגעים בעדותם פסולים להעיד (ב"מ מג.). הנוטל שכר להעיד עדותיו בטלים (בכורות פ"ד ו). קרובים פסולים להעיד (סנהדרין כז:). המשחק בקוביא פסול להעיד (ב"ב קנה:). ינאי המלך עמוד על רגליך ויעידו בך (סנהדרין יט.). כל דידע למימר ואינו אומר יחנק בגרונו (סוכה נג:). כיון שהגיד שוב אינו חוזר ומגיד (כתובות יח:). והוא עד או ראה או ידע (ויקרא ה), זש"ה חולק עם גנב שונא נפשו אלה ישמע ולא יגיד (משלי כט), מי גרם לאדם שיאמר עליו נפש כי תחטא? אלא מפני שלא בא והגיד לחכם פלוני גידף שמו של הקב"ה, לפיכך חולק עמו מנותיו, שנאמר ואם לא יגיד ונשא עונו, כשם שהגנב נתפס ושותפו עמו מתחייב (תנחומא הישן ויקרא יד). היודע עדות לחבירו ואינו מעיד לו פטור מדיני אדם וחייב בדיני שמים (ב"ק נה:). עדות לזריזין מסורה (פסחים יב:). אין מעידין אלא על טז) פרצוף פנים (יבמות קכ.). עדיו בחתומיו זכין לו (ב"מ יג.). האי סהדותא עד שיתין שנין מידכר טפי לא מידכר (כתובות כ:). מכמינין יז) לו עדות אחורי הגדר (סנהדרין סז.). הוראת בעל דין כמאה עדים דמי (ב"מ מ.). כל מקום שהאמינה תורה עד אחד הלך אחר רוב דעות, ועשו שתי נשים באשה אחת [ענונה] כשני אנשים באיש אחד, אבל שתי נשים באיש אחד כפלגא ופלגא דמי (כתובות פח:). עד אחד נאמן באיסורין (גיטין ג.). אלמלא אני חי והוא מת יכול החי להכחיש את המת, עכשיו שאני חי והוא חי, היאך חי יכול להכחיש את המת (ברכות כז.). עדים החתומים על השטר נעשו כמי שנחקרה עדותן בבי"ד (שם). אוי להם לבני אדם שמעידים מה שאינם רואים (שמ"ר פמ"ו). אין אומרין למי שלא ראה את החדש יבא ויעיד אלא למי שראהו (נדה ז:). אין לא ראינו ראיה (זבחים פי"ב ד). לענין עדות מאה [עדים] כתרי ותרי כמאה, ואי א"ל מהימנית לי כבי תלתא ואזל ופרע באפי בי ארבעה, כיון דנחית לדיעות יח) נחית לדעות (שבועות מב.). אדם קרוב אצל עצמו ואין אדם משים עצמו רשע, יט) אבל אין אדם קרוב אצל ממונו (סנהדרין י.). היאך מעידין על האשה שילדה ולמחר בריסה בין שיניה? (ר"ה כה.). לא מפיה אנו חיין [לא נאמין לה] (כתובות יג.). עדים בצד אסתן כ) ותאסר? (שם כג.).

[עדות שקר] כאילו מעיד עדות שקר בעצמו (ברכות יד:). לא איברו סהדי כא) אלא לשקרי (קידושין סה:). סהדי שקרי כב) אאוגרייהו זילי (סנהדרין כט.). מילתא דעבידא לאיגלוי לא משקרי אינשי (יבמות צג:). עלובה היא העיסה שנחתומה מעיד עליה עלובה היא הנטיעה שמי שנטעה מעיד עליה שהיא רעה (ב"ר פל"ד). אוי לה לעיסה שהנחתום מעיד עליה שהיא רעה (במד"ר פי"ג). לא נחשדו ישראל על כך להעיד עדות שקר משום איבה ואהבה (סנהדרין כז:). שמא תאמר מי מעיד בי [שחטאתי]? אבני ביתו וקורות ביתו של אדם הם מעידין בו שנאמר (חבקוק ב) כי אבן מקיר תזעק וכפים מעץ יעננה וכו' איבריו של אדם מעידין בו שנאמר (ישעיה מג) אתם עדי נאם ה' ואני אל (חגיגה טז.). עדות מסורה לב"ד (ביצה ה:). עדות היא לב"ד שכל הראוי למלכות הולמתו (ע"ז מד.). עדות היא לבאי עולם שהשכינה שורה בישראל (שבת כב:). מטרא במערבא כג) סהדא רבה פרת (שם סה:). ע"ע דין ומשפט; ראיה.

לכ"ד דורות עד צדקיהו כשחרב הבית (עי' רש"י שם). טז) שמת בעלה כדי להתירה להנשא. יז) מטמינין העדים להעיד על מסית ומדית. יח) כיון שהקפיד על מנין שלשה שהוא יתר מכדי עדות ודאי אדיעות קפיד, בתלתא הימניה בארבעה לא הימניה. יט) ויוכל להעיד בדין ממונות. כ) בצד צפון, כלומר שלא במקום המעשה. כא) לאיש אמונים אין צריכין עדים רק כדי להזהר משקרנים. כב) עדי שקר נקלים ונבזים גם בעיני השוכרים אותם. כג) כשיורד המטר בא"י יעיד עליו הנהר הגדול פרת, שהוא נמשך מנגד

עדים זוממין: ע"פ שנים עדים או ע"פ שלשה עדים יקום דבר (דברים יט), אם מתקיימת עדות בשנים למה פרט שלשה? אלא להקיש שנים לשלשה להזמה, מה שלשה מזימין את השנים אף שנים יזומו לשלשה (מכות ה:). עד זומם חידוש הוא, דהא תרי ותרי נינהו, מאי חזית דציית להני?—ציית להני! (ב"ק עב:). אין העדים נעשו זוממין עד שיזימו את עצמן (מכות ח.). כאשר זמם ולא כאשר עשה וכו'. אין העדים זוממין נהרגין עד שיגמור הדין (שם ה:). עד זומם אביי אמר למפרע הוא נפסל, רבא אמר מכאן ולהבא הוא נפסל (ב"ק עב:).

עדיף: לא עדיף מדידך (כתובות ק:). לא עדיפת מינאי (ב"מ קא:). לא עדיפת מגברא דאתית מיניה (שם). לא נצרכה כד) אלא להעדפה (ב"ק פג.). ע"ע חסר ומלא.

עדשים: אותו היום נפטר אברהם אבינו ועשה יעקב אבינו תבשיל של עדשים לנחם את יצחק אביו (ב"ב טז:). מה עדשה זו אין לה פה אף אבל אין לו פה [שהוא יושב ודומם], דבר אחר מה עדשה זו מגולגלת אף אבלות מגולגלת ומחזרת על באי העולם (שם). ישראל אוכלין מאכל עדשים באבל וצרה ועל אבילת בית המקדש (פרקי דר"א פל"ה). כך מנהגן של בית רבן גמליאל שהיו מביאין דלי מלא עדשים ומציפין עליו מים, ונמצא אוכל למטה ופסולת למעלה (ביצה יד:). עדשים הוא מאכל עניים, ההוא דאתי קמיה דר' נחמיה א"ל במה אתה סועד, א"ל בבשר שמן ויין ישן, רצונך שתגלגל עמי בעדשים? גלגל עמו בעדשים ומת [שלא היה רגיל בכך], דלא איבעי ליה לפנוקיה נפשיה כולי האי (כתובות סז:). א"ר יוחנן הרגיל בעדשים אחת לשלשים יום מונע אסכרא מתוך ביתו, אבל כל יומא לא, מ"ט משום דקשה לחולשא דלבא (ברכות מ.).

עוג מלך הבשן: עוג שפלט מדור המבול (נדה סא.). עוג הוא אליעזר, ועם פרסות רגליו של אברהם אבינו היה טומנו בכף ידו, פעם אחת נער בו אברהם, ומיראתו נפל ממנו שינו ונטלו אברהם אבינו ועשאו מטות של שן והיה ישן שם, וי"א כסא עשאו וישב בו כל ימיו (סופרים פכ"א). במלחמה עם סיחון ועוג באו משה וישראל לתחומה של אדרעי, אמר להן משה נחנו כאן ואנו נכנסין בשחרית, באו ליכנס לאדרעי ועדיין לא היתה העין רואה תלה משה את עיניו וראה את עוג יושב על החומה ורגליו מגיעות לארץ, אמר משה איני יודע מה אני רואה? חומה אחרת בנו בלילה? א"ל הקב"ה, משה! זה שאתה רואה הוא עוג [א"ר יוחנן אורך רגליו י"ח אמות]. אותה שעה נתיירא משה, א"ל הקב"ה אל תתיירא ממנו, שאני מפילו לפניך (במד"ר פ"א יב). בקש עוג לזרוק על ישראל אבן גדולה ולהמיתם כולם כאחד, אמר מחנה ישראל כמה הוי תלתא פרסא, איזל ואיעקר טורא בר תלתא פרסי ואשדי עלייהו ואיקטלינהו. אזל עקר טורא ואייתי על רישיה, ואייתי קב"ה עליה קמצי [נמלים] ונקביה ונחית בצואריה וכו' (ברכות נד.). מאי אבני אלגביש? תנא אבנים שעמדו על גב איש וירדו על גב איש וכו' אבן שבקש עוג מלך הבשן לזרוק על ישראל (שם). כי אתשיל בעוג מלך הבשן אתשיל (יומא פ.). כולי עלמא טובא ועוג מלך הבשן פורתא (שם:).

עולי רגלים: כל אדם שיש לו קרקע עולה לרגל ושאין לו קרקע אין עולה לרגל (ירוש' פאה פ"ג ז). האומר לבניו הריני שוחט את הפסח על מי שיעלה מכם ראשון לירושלם וכו' כדי לזרזן במצות וכו'. מעשה וקדמו בנות לבנים ונמצאו בנות זריזות ובנים שפלים (פסחים פט.). כתיב לא יחמוד איש את ארצך בעלותך לראות את פני ה' אלהיך שלש פעמים בשנה (שמות לד), מלמד שתהא פרתך רועה באפר ואין חיה מזיקתה, תרנגולך מנקרת באשפה ואין חולדה מזיקתה וכו' מלמד שתלך ותמצא אהלך בשלום (שם ח:). מעשה באחד ששכח לנעול דלתי ביתו ועלה לפעמי רגלים, וכשבא מצא הנחש קשור בטבעות דלתותיו. שוב מעשה באחד ששכח ולא הכניס תרנגולותיו לתוך ביתו ועלה לרגל, ובא מצא החתולות מקורעות לפניהם. שוב מעשה באחד ששכח ולא הכניס כרי של חטים לתוך ביתו ועלה לרגל, וכשבא מצא אריות מקיפין לחטים (שה"ש רבה ז). א"ר פנחס מעשה בשני אחים עשירים שהיו באשקלון והיו להם שכנים רעים מאו"ה, והוון אמרין אימתי אילין יהודאין סלקין למצלייה בירושלם ואנן עלן מקפחין בתיהון ומחרבין להון. מטא זימנא וסלקין, זימן להם הקב"ה מלאכים בדמותן והוו נכנסין ויוצאין בתוך בתיהון. מן דאתיין מן ירושלם פלגין מן מה דאייתון עמהון לכל מגיריהון [שכניהם]. אמרון לון אן הויתון? אמרין לון — בירושלם, אימת סליקתון?—ביום פלן, ואימת אתיתון?—ביום פלן. אמרון בריך אלההן דיהודאין דלא שביקן ולא שבק יתהון. אינון גבריא סבירין אימת יסקון אילין יהודאין וכו' ושלח אלההון מלאכים כדמותהון דהוו נפקין ועלין בגו בתיהון בגין דאתרחיצו ביה, לקיים מה שנאמר מה יפו פעמיך בנעלים וכו' (שם). כשעלו ישראל לרגל ובאו לעזרה בבית המקדש היו עומדים צפופים ומשתחוים רוחים, ולא הזיק נחש ועקרב בירושלם מעולם, ולא אמר אדם לחבירו צר לי המקום (אבות

א"י ומימיו מרובים אז יוורדין עד בבל. כד) מה שנשאר מדמי החבלה אחרי סיפוק מזונותיה הוא שנוטל האב.

פ"ה). כעיר שחוברה לה יחדיו (תהלים קכב), עיר שהיא עושה כל ישראל חברים בשעה ששם עלו שבטים לרגל (ירוש' חגיגה פ"ג). בשעה שהיו ישראל עולין לרגל מגללין להם את הפרוכת, ומראין להם את הכרובים שהיו מעורים זה בזה ואומרים להן ראו חיבתן לפני המקום כחיבת זכר ונקבה (יומא נד.). מעשה ברבי חנינא בן דוסא שראה בני עירו מעלים נדרים ונדבות לירושלם אמר הכל מעלין שלמים לירושלם ואני איני מעלה דבר? מה עשה, יצא למדברה של עירו וראה שם אבן אחת, סידקה וסיסתה ומירקה ואמר הרי עלי להעלותה לירושלם. בקש לשכור לו פועלים, ראה חמשה בני אדם, אמר להם מעלים אתם לי אבן זו לירושלם? אמרו לו תן לנו חמשים סלעים ואנו מעלים אותה לירושלם, ביקש ליתן להם ולא נמצאו בידו, הניחוהו והלכו להם. זימן לו הקב"ה חמשה מלאכים בדמות בני אדם, אמרו לו רבי תן לנו חמשה סלעים ואנו מעלים אבנך לירושלם ובלבד שתתן ידך עמנו, נתן ידו עמהם ונמצאו עומדים בירושלם. ביקש ליתן להם שכרם ולא מצאם, נכנס ללשכת הגזית ושאל בשבילם, אמרו לו דומה שמלאכי השרת העלו אבנך לירושלם, קראו עליו המקרא הזה חזית איש מהיר במלאכתו לפני מ־כים יתיצב (משלי כב), קרי ביה לפני מלאכים יתיצב (שה"ש רבה פא, קה"ר ריש פ"א). מעשה באדם אחד שהדיר את אשתו מלעלות לרגל, כה) ועברה על דעתו ועלתה לרגל, ובא לפני ר' יוסי אמר לו ואילו היית יודע שעוברת על דעתך ועולה לרגל כלם הדרתה? אמר לו לא, והתירו ר"י (נדרים כג.). חמי טבריא בירושלם ליכא, כדי שלא יהו עולי רגלים אומרים אלמלא לא עלינו אלא לרחוץ בחמי טבריא דיינו, ונמצאת עלייה שלא לשמה (פסחים ח:). אותן פרדיסאות שהושיב ירבעם על הדרכים כדי שלא יעלו ישראל לרגל בא הושע וביטלן, שנאמר (מ"ב טז) ויעש הרע בעיני ה' רק לא כמלכי ישראל, ואעפ"כ לא עלו ישראל לרגל, אמר הקב"ה אותן שנים שלא עלו ישראל לרגל ילכו בשבי, וכתיב (שם) עלין עלה שלמנאסר וגו' (גיטין פח.). ע"ע ירידה ועלייה.

עולם הבא: יוסף בריה דרבי יהושע חלש אינגיד, א"ל אבוה מאי חזית? א"ל עולם הפוך ראיתי עליונים למטה ותחתונים למעלה, א"ל עולם ברור ראית (ב"ב י:). רבי מיאשא בר בריה דר' יהושע נשתקע [נתעלף] שלשה ימים בחליו, לאחר כן נתיישבה דעתו, א"ל אביו אן הוית? א"ל בעולם מעורב הייתי. א"ל ומה חמית תמן? א"ל הרבה בני אדם ראיתי כאן בכבוד ושם בבזיון. כד שמעו ר' יוחנן וריש לקיש סלקין לבקריה, אמר להון אביו שמעתין מה אמר הדין מיינוקא? תנו להון עובדא. אמר ריש לקיש ולא מקרא מלא הוא (יחזקאל כא) כה אמר ה' הסר המצנפת והרים העטרה זאת לא זאת, השפלה הגבה והגבוה השפל, אמר ר' יוחנן אילו לא עלינו אלא לשמוע דבר זה די (רות רבה פ"ב). עוה"ב אין בו לא אכילה ולא שתייה ולא פריה ורביה ולא משא ומתן ולא קנאה ולא שנאה ולא תחרות, אלא צדיקים יושבים ועטרותיהם בראשיהם ונהנים מזיו השכינה (ברכות יז.). א"ר יוחנן כל הנביאים כולן לא נתנבאו אלא לימות המשיח אבל לעוה"ב עין לא ראתה אלהים זולתך (שם לד:). שלש מתנות טובות נתן הקב"ה לישראל וכולן לא נתנן אלא ע"י יסורין ואלו הן תורה וא"י ועוה"ב (שם ה.). איזהו בן עוה"ב? ענוותן ושפל ברך שייף עייל שייף ונפיק כו), וגרים באורייתא תדירא, ולא מחזיק טיבותא לנפשיה (סנהדרין פח:). רבה בר אבוה פגש באליהו הנביא, א"ל דחיקא לי מלתא [אין לו פרנסה] דבריה ועייליה לגן עדן, א"ל פשוט גלימך ספי שקול מהני טרפי, שקל. כי הוה נפיק שמע בת קול דקאמר מאן קא אכיל לעלמיה כרבה בר אבוה! נפץ שדנהו, אפילו הכי אתייה לגלימיה סחט גלימא ריחא כז) זבניה בתריסר אלפי דינרי (ב"מ קיד:). עתיד הקב"ה ליתן לכל צדיק וצדיק שלש מאות ועשרה עולמות שנאמר להנחיל אוהבי יש ואוצרותיהם אמלא (משלי ח) יש בגימטריא תלת מאה ועשרה הוי (סנהדרין ק.). כל ישראל יש להם חלק לעוה"ב (שם צ.). קטן מאימתי בא לעוה"ב? (שם קי:). יש קונה עולמו בשעה אחת ויש קונה עולמו בכמה שנים (ע"ז י:). אביי הוה אתי ליה שלמה ממתיבתא דרקיעא כל מעלי יומא דשבתא (תענית כא:). אבא אומנא הוה אתי ליה שלמה ממתיבתא דרקיע כל יומא (שם). בכבוד אב ואם כתיב (דברים ה) למען יאריכון ימיך ולמען ייטב לך, ובשלוח הקן כתיב (שם כב) למען ייטב לך והארכת ימים, הרי שאמר לו אביו: עלה לבירה והבא לי גוזלות, ועלה לבירה ושלח את האם ולקח את הבנים, ובחזירתו נפל ומת, היכן טובתו של זה, והיכן אריכות ימים של זה? אלא למען ייטב לך לעולם שכולו טוב, למען יאריכון ימיך לעולם שכולו ארוך (קידושין לט:). צדיק כתמר יפרח (תהלים צב), מה התמר הזה צלה רחוק, כך מתן שכרן של צדיקים רחוק מהם עד לעולם הבא (במד"ר פג). מלמד שהטעים הקב"ה לאיוב מעין עוה"ב (ב"ב טו:). דילמא [מעשה] ר' חייא רבה ור"ש בן חלפתא הוו יתבין ועיין באורייתא בהדין בית מדרשא רבא דטבריא בעריבת פיסחא, ושמעי קלהון דברייתא בייבין [הומין], א"ל אילין ברייתא מה עסקין? א"ל דאית ליה זבין [לצורך יו"ט] ודלית ליה אזיל לגבי

כה) כי נשים פטורות מראיון. כו) שוחה כשהוא נכנס ויוצא מבית המדרש כדרך ענו. כז) ריח הטוב מהעלים

מרי עבדתיה [אדונו שעשה מלאכתו] והוא יהיב ליה. אמר ר"ש אף אנא איזיל גבי מרי עבידתי [הקב"ה] והוא יהיב לי. נפק וצלי בהדי אילוסים דטבריא, וחזא חד ידא מושטא ליה חדא מרגליתא, אזיל טעין גבי רבינו [רבי], א"ל מנא אית לך הדא מלה דאיסטופטא [חשיבות] היא? אלא הוו לך תלתא דינרין ואזל ועבד ליקרא דיומא, ובתר יומא טבא אנן שטחון קליה [מכריזין] ומה דהוא עביד טימיתא תיסב. אזיל זבן זבונין ועל לביתיה, אמרה ליה דביתהו, שמעון! שרית גניב? אלין זבינתא מה אינון? תני לה עובדיה. אמרה ליה מאי את בעי תהי גנונך [חופתך לעוה"ב] חסר מן דחברך חדא מרגליתא לעלמא דאתי? זיל תחזור זבינתא למריהון ודינרא למריהון ומרגליתא למרה. כד שמע רבינו אצטער שלח אחריה ואתית, אמר לה כל הדין צערא צערת להדין צדיקיא? אמרה ליה מה את בעי דיהא גנוניה חסר מדידכון חדא מרגליתא בעלמא דאתי? אמר לה ואין הוה חסר לית בן מטליא יתיה? [הלא נוכל אנחנו למלאות החסרון] ולא עוד אלא שדרכן של עליונים ליתן ואין דרכן ליטול וכו' (רות רבה פ"ג). חסידי אומות העולם יש להם חלק לעוה"ב (סנהדרין קה.). אנטונינוס אמר לרבי מי ישימני מצע תחתיך לעוה"ב, א"ל אתינא לעלמא דאתא? א"ל אין! א"ל והכתיב לא יהיה שריד לבית עשו? — בעושה מעשה עשו וכו' (ע"ז י:). ואלו שאין להם חלק לעולם הבא: האומר אין תורה מן השמים ואין תחיית המתים מן התורה וכו' (סנהדרין צא.). שלשה מלכים וארבעה הדיוטות אין להם חלק לעוה"ב (שם קג:). ע"ע משיח; תחיית המתים.

עולם הזה: סכות לראשי ביום נשק (תהלים קמ), ביום ששני עולמות נושקין זה לזה, העולם הזה יוצא והעולם הבא נכנס (ירוש' יבמות נז.). כי לכל חפץ יש עת ולכל עת יש חפץ, היך מה דבר נש בעי עבד בהאי עלמא עביד, ברם תמן דינא וחושבנא (קה"ר פ"ח). יומא דין סמוריקין כח) ולמחר אלוסריקין (שם דף סב.). האי עלמא אושפיזך וההוא עלמא ביתא (מו"ק ט:). האי עלמא כבי הילולי דמיא (עירובין נד.). העוה"ב דומה לפרוזדור בפני עוה"ב, התקן עצמך בפרוזדור כדי שתכנס לטרקלין (אבות פ"ד טז). יפה שעה אחת של קורת רוח בעוה"ב מכל חיי העולם הזה (שם). ר' יעקב אומר שכר מצוה בהאי עלמא ליכא (קידושין לט:). כל מי שהוא נוטל עכשיו [בעוה"ז] חלקו של עוה"ב הוא נוטל (שמ"ר פנ"ב ב). עולם נברא בעשרה דברים: בחכמה ובתבונה ובדעת ובכח ובגערה ובגבורה, בצדק ובמשפט בחסד וברחמים (חגיגה יב.). א"ר אבהו מלמד שהיה [הקב"ה] בורא עולמות ומחריבן עד שברא את אלו. אמר דין הניין לי יתהון לא הניין לי (ב"ר פ"א). שיתא אלפי פרסי הוי עלמא (פסחים צד.). ששת אלפים שנה הוי עלמא, שני אלפים תוהו, שני אלפים תורה, שני אלפים ימות המשיח (סנהדרין צז:). עוה"ז דומה לגלגל עינו של אדם, לבן שבו זה אוקיינוס שמקיף את כל העולם, שחור שבו זה העולם, קומט שבשחור זה ירושלם, פרצוף שבקומט זה ביהמ"ק (ד"א זוטא פ"ט). עולם לאלכסדרא הוא דומה ורוח צפונית אינה מסובבת (ב"ב כה:). עוה"ז דומה לאלכסדרה שכל הרוצה לצאת [לתרבות רעה] יוצא (מנחות כט:). עולם לסולם הוא דומה זה עולה וזה יורד (תנחומא מטות ט.). עולם כמנהגו נוהג (ע"ז נד:). אימסר עלמא בידא דטפשאי (סנהדרין מו:). כל העולם כולו שלך, מה שאתה רוצה לעשות בעולמך עשה (שם לח:). אדריינוס שאל לעקילס הגר קושטין אתון אמרין דהין עלמא קיים על רוחא? א"ל הן, א"ל מן הן את מודה לי? א"ל אייתי לי הוגנין [גמלים קטנים], אייתי ליה הוגנין, אטעינון טעוניהון [נתן עליהם משאות כבדות] אקימון וארבעין [הקים אותם והבריכם תחת רגליהם], נסחון וחנקין [נס רוחם ונחנקו], א"ל הא לך אקימון [הקים אותם] א"ל מן דחנקתון, א"ל כלום חסרתון, לא רוחא היא דנפקין מנהון? (ירוש' חגיגה פ"ב).

עולם חדש: נח איש צדיק היה, ר' לוי אמר כל מי שנאמר בו „היה" ראה עולם חדש, א"ר שמואל בר נחמן וחמשה הן: נח, אתמול אבנים שחקו מים (איוב יד) בימי המבול, והכא אמר ויהיו בני נח היוצאים מן התיבה, לומר ראה עולם חדש, יוסף, אתמול ענו בכבל רגלו (תהלים קה) ועכשיו ויוסף הוא השליט על הארץ. משה, אתמול בורח מפני פרעה, ועכשיו משקעו בים. איוב, אתמול ישפך לארץ מררתי, ועכשיו ויוסף ה' את כל אשר לאיוב למשנה. מרדכי, אתמול וילבש שק ואפר, ועכשיו יצא מלפני המלך בלבוש מלכות וכו' (אסתר רבה פ"ה).

עולם קטן: כט) אמרו רבותינו כשם שיש לאשה ראש כך יש לארץ ראש, שנאמר וראש עפרות תבל (משלי ח), וכשם שיש לאשה אזנים כך יש לארץ אזנים שנאמר האזיני ארץ (ישעיה א), וכשם שיש עינים לאשה כך יש עינים לארץ שנאמר וכסה את עין הארץ (שמות י), וכשם שיש פה לאשה כך יש פה לארץ שנאמר ותפתח הארץ את פיה (במדבר טז), וכשם שיש ידים לאשה כך יש ידים לארץ שנאמר והארץ רחבת ידים (בראשית לד), וכשם

של גן עדן שנאחזו בבגדו. כח) בעוה"ז חצי משי ולעוה"ב כלו משי, ר"ל המצטער בעוה"ז יקח שכרו לעוה"ב. כט) עולם קטן הוא האדם שנשתוה להחבל בדמותו ובצביונו. הרעיון הזה נודע בפילוסופיא היונית בשם microcosm

שיש טבור לאשה כך יש טבור לארץ שנאמר יושבי על טבור הארץ (יחזקאל לח). וכשם שהאשה מתעברת ויולדת כך הארץ שנאמר היוחל ארץ ביום אחד אם יולד גוי פעם אחת (ישעיה סו) וכו' (תנחומא הישן וארא יח). הקב"ה ברא את כל העולם כלו וכו' ויצר באדם כל מה שברא בעולמו: ברא חורשים בעולם וברא חורשים באדם זה שערות של אדם וכו', מים חיים בעולם מים חיים באדם זה דמו, עצים בעולם עצים באדם זה עצמותיו, גבעות בעולם וגבעות באדם זה עגבותיו, עלי ומכתשת בעולם עלי ומכתשת באדם זה ארכבותיו ושוקיו של אדם, הרים וגבעות בעולם הרים וגבעות באדם, עומד דומה להר, נופל דומה לבקעה. הא למדת שכל מה שברא הקב"ה בעולמו ברא באדם (אדר"נ פל"ו סוף). אברין דבר נש כלהו אינון מסודרין על סדרי בראשית, ובגין דא אתקרי בר נש עולם קטן, ומאן דאמליך לקב"ה על כל אבר ואבר כאילו אמליך ליה על כל עלמא (תשלומי זהר קעה.).

עולמים: ארשב"א שבעה הבלים שאמר קהלת כנגד שבעה עולמות שאדם רואה: בן שנה דומה למלך נתון באיספקרפסטי והכל מחבקין ומנשקין אותו, בן שתים ושלש דומה לחזיר שפושט ידיו בביבין [שחין ומירסא], בן עשר קופץ כגדי, בן עשרים כסוס נהים, משפר [מייפה] גרמיה ובעי איתתא, נשא הרי הוא כחמור [למשא], הוליד בנים מעיז פניו ככלב להביא לחם ומזונות, הזקין הרי הוא כקוף. הדא דאיתמר בעמי הארץ, אבל בבני תורה כתיב והמלך דוד זקן (מ"א א) שהוא זקן—מלך (קה"ר פ"א). כתיב אגורה באהלך עולמים אחסה בסתר כנפיך סלה (תהלים סא), וכי עלתה על דעתו שיהא חי וקיים לעולמים? אלא כך אמר דוד לפני הקב"ה, רבש"ע! אזכה שיהיו דברי נאמרין בבתי כנסיות ובבתי מדרשות (שקלים פ"ב ז). כל מקום שנאמר נצח, סלה, ועד— אין לו הפסק (עירובין נד.).

עומר: מפני מה אמרה תורה הביאו עומר בפסח? כדי שתתברך לכם תבואה שבשדות (ר"ה טז.). רשב"ל אמר לעולם לא תהא מצות העומר קלה בעיניך, שעל ידי מצות העומר עשה הקב"ה שלום בין איש לאשתו, הה"ד והבא האיש את אשתו אל הכהן את קרבנה עליה עשירית האפה קמח שעורים וגו' ואיזו זו מצות העומר וכו' (פסיקתא רבתי פי"ח ה). והיא שעמדה להם בימי גדעון והנה איש מספר לרעהו חלום ויאמר הנה חלום חלמתי והנה צליל לחם שעורים מתהפך במחנה (שופטים ז), ואיזו זו מצות העומר וכו'. המן הרשע מצא את מרדכי ותלמידיו עוסקים במצות העומר שהיו ישראל מקריבין במקדש, אמר להון הדין עומרא במאי הוה, דדהב או דכספא? אמרו ליה דשערין, אמר להון וכמה הוה טימי דידיה? אמרו ליה בעשרה מנין, אמר להון קומו! דנצחי עשרת מנכון לעשרת אלפים קנטריא דכספא (ויק"ר פכ"ח).

עונג: ע' עונג שבת

עונה: שארה כסותה ועונתה לא יגרע [שמות כא] עונתה תשמיש, וזו עונה האמורה בתורה (כתובות מז:). מצות עונה הטיילין בכל יום וכו' עונה של ת"ח מערב שבת לע"ש (שם סב:). ע"ע תשמיש.

עונש: חמשה דברים של שנים עשר חודש: משפט דור המבול, משפט איוב, משפט המצריים, משפט גוג ומגוג, משפט רשעים בגיהנם י"ב חדש (עדיות ה:). מצות הנהרגין היו מתיזין את ראשו בסייף כדרך שהמלכות עושה, ר' יהודה אומר ניוול הוא לו, אלא מניחין את ראשו על הסדן וקוצץ בקופיץ, אמרו לו אין מיתה מנוולת מזו, אמר להן ר' יהודה לחכמים אף אני יודע שמיתה מנוולת היא, אבל מה אעשה שהרי אמרה תורה ל) ובחקותיהם לא תלכו (ויקרא יח), ורבנן כיון דכתיב סייף באורייתא לא מינייהו גמרינן (סנהדרין נב:). דבר בא לעולם על מיתות האמורות בתורה שלא נמסרו לב"ד וכו' חיה רעה באה לעולם וכו' (אבות פ"ה ט). ר"א בן יעקב אומר שמעתי שב"ד מכין ועונשין שלא מן התורה, ולא לעבור על דברי תורה אלא כדי לעשות סייג לתורה—לא מפני שראוי לכך אלא שהשעה צריכה לכך, והיא הוראת שעה (סנהדרין מו). אמרו ישראל לפני הקב"ה רבון העולם! עד מתי אי אתה עושה דין באומות? אמר להם עד שתגיע עונתן ליבצר, שנאמר (ישעיה כז) ביום ההוא כרם חמר ענו לה, כלום קוטף אדם את ברמו קודם שיתבשל? אלא מאחר שהוא מבושל הוא קוטפו ונותנו בגת ודורכו, כך אמר הקב"ה לישראל, המתינו לי עד שתגיע עונתה של אדום ואני דורך אותה, שנאמר (תהלים ס) על אדום אשליך נעלי (ילק"ש) (ימ"ר פ"ל). משלו משל למה"ד, לאחד שקלקל בעיר מסרו לבעל האגמון וחבשו, והיה קשה מבעל האגמון מסרו לבעל הזמורה לא) וחבישו, והיה קשה מבעל הזמורה מסרו לבעל הרצועה וסטרו, והיה קשה מבעל הרצועה מסרו לשלטון והחזירו לקמין (ירוש' סוטה פ"ט). מנלן דנצינן ולייטינן ומחינן ותלשינן שיער ומשבעינן? דכתיב

שהוראתו עולם-קטן, עי' אוצר מדרשים ע' עולם קטן. ל) מזה ראיה שמיתת צליבה (crucifiction) לא היתה מיתת בית דין, שאין לך מיתה מנוולת כזו ובפרט שהיא היתה חוקת הגוים הרומיים, ומיתה כזו לא מצינו בתורה ולא בדברי חז"ל, כי מעולם לא השתמשו בה אפילו לעונש חמור. לא) לא נתיסר בעונש האגמון ונתנו במקום תפיסה שנדחק שם בזמורות של עץ, עד שהחזירו לקמין (comin) מקום שיוצא ממנו עשן הכירה והתנור

(נחמיה יג) ואריב עמם ואקללם ואכה מהם אנשים ואמרטם ואשביעם, ומנלן דכתפינן ואסרינן ועבדינן הרדפה? דכתיב (עזרא ז) הן למות הן לשרושי הן לענש נכסין ולאסורין (מו"ק טז.). קשה עונשן של מדות [ומשקלות] יותר מעונשן של עריות וכו' (יבמות כא.). אין בעל הרחמים פונע בנפשות תחלה (ויק"ר פי"ז). לעולם אין בעל הרחמים פורע מן הנפשות תחלה, ממי את למד מאיוב, שנאמר ומלאך בא אל איוב וגו' (רות רבה פ"ב). אין הקב"ה נפרע מן האדם עד שתתמלא סאתו (סוטה ט.). אוהבו נפרע ממנו מעט מעט, שונאו נפרע ממנו בבת אחת (ע"ז ד.). אדם נכשל בעבירה שחייבין עליה מיתה בידי שמים, מת שורו, אבדה תרנגולתו, נשברה צליחותו, נכשל באצבעו והחשבון מתמצה (ירוש' סוטה פ"א ז). גובה חובתו של אדם בטובתו: עני בשיו יתום בביצתו, אלמנה בתרנגולתה (פסחים קיח.). אין פורענות באה לעולם אלא בזמן שהרשעים בעולם, ואינה מתחלת אלא מן הצדיקים תחלה (ב"ק ס.). אבר שהתחיל בעבירה ממנו מתחלת הפורענות (ב"ר פ"נ). אין לך כל פורענות שאין בה אחד מכ"ד בהכרע ליטרא של עגל הראשון (סנהדרין קב.). השווה הכתוב אשה לאיש לכל עונשין שבתורה (יבמות פד:). המוסר דין על חבירו [לשמים] הוא נענש תחלה, שנאמר (בראשית טז) ותאמר שרי אל אברם חמסי עליך וגו', וכתיב (שם כג) ויבא אברהם לספוד לשרה (ר"ה טז:). כל שחבירו נענש על ידו אין מכניסין אותו במחיצתו של הקב"ה (שבת קמט:). פטור מדיני אדם וחייב בדיני שמים (ב"ק נה:). קשה עונשו של לבן לב) מעונשו של תכלת (מנחות מג:). שיננא רישך בקרירי לג) ורישא דרישך בחמימי (שבת נה.). במדה שאדם מודד בה מודדין לו (מגילה יב:). ברותחין קלקלו וברותחין נדונו (ר"ה יב.). כל מקום שנתנו חכמים עיניהם או מיתה או עוני (מו"ק יז:). משל לסופר [מלמד] שבא לבית הספר ורצועה בידו מי דואג? מי שרגיל ללקות בכל יום ויום הוא דואג (סוכה כט.). השוכרך ימתח על העמוד [למלקות] (ר"ה כב:). והיו מלקין על לא טובה השמועה (קידושין פא.). ונקלה אחיך לעיניך (דברים כה) כיון שלקה חרי הוא כאחיך (מגילה ז:). לא מעלין לד) ולא מורידין (ע"ז יג:). את מחית בחוטרא לה) ובמה דמחית את לקי (במד"ר פי"ח ח). אוכל סריות [דגים סרוחים] לוקה, ומשלם מאה מנה (מכילתא בשלח א). מחיוהי שיתין פולסי דנורא (חגיגה טו.). סדנא בסדניה יתיב לו) מדויל ידיה משתלים (פסחים כח.). אמרי אינשי בהדי הוצא לקי כרבא (ב"ק צב:). דאכיל הרא קורא לז) לקי בהדי קילי (ויק"ר פט"ו). שוט שישראל לוקין בו סופו ללקות (מכילתא פ' בשלח). טוביה חטא וזיגוד מינגיד (פסחים קיג:). במקום שהלסטים מקפח שם הוא נתלה (תנחומא תצוה מא.). הן דליסטאה מקפח תמן מצטלב (אסתר רבה פ"ג). בעי לכפורי [לנגב] ידיה בההוא גברא (גיטין נג.). קם ליה בדרביה מיניה (שם נב:). אין עונשין מן הדין (סנהדרין נד.). כיון דחמית דיינא דיתיב ודיין בנור ובזפת ובמגלבין [במקלות] וכו' (אסתר רבה ו). יוצק זהב רותח לתוך פיו של אותו רשע (סנהדרין צב.). כך עונשו של בדאי שאפילו אמר אמת אין שומעין לו (שם פט:). ויקם המלך דוד על רגליו ויאמר שמעוני אחי ועמי (דהי"א כח) וכו' אמר להם דוד לישראל אם אתם שומעים לי אחי אתם, ואם לאו עמי אתם ואני רודה אתכם במקל (סנהדרין ח.). ע"ע דין ומשפט; מלקות; שכר ועונש.

עופות: עוף אחד יש בכרכי הים וכרום שמו וכיון שהחמה זורחת מתהפך לכמה גוונין (ברכות ו:). עוף אחד יש בכרכי הים וקיק שמו (שבת כא.). נקראת צפור דרור שדרה בבית כבשדה (שם קו:). עופות מן הרקק נבראו (חולין כז:). כל עוף למינו ישכון, לא לחנם הלך זרזיר אצל עורב (ב"ק צב:). עופות טהורין מרובין על הטמאין (חולין סג:). עוף טהור שהרג את הנפש פטור מלשלוח (חולין קלח:). כל עוף הדורס טמא (שם נט.). דירתן של עופות טהורים עם הצדיקים (סנהדרין קח:). עופות שבבבל שמנים (שבת קמה:). מלפנו מבהמות זו פרדה, ומעוף השמים זה תרנגול (עירובין ק:). שלשה עזין הן וכו' תרנגול בעופות (ביצה כה:). מבחר שבבהמות שור שבעופות תרנגול (ב"ק פו:). צבוע לאחר שלש שנים נעשה עטלף (ב"ק טז.). אפילו עופות מכירין בצרי עין (סוטה לח:). אין לך נרדף בעופות יותר מתורים ובני יונה (ב"ק צג.). ההוא דהוי ידע בלישנא דציפורי (גיטין מה.). רבי אבהו אזל לבצרה ואיתקבל גבי יוסי רישא לח) דלא הוי מכליה אלא מוחין דעוף (איכה רבתי פ"ג). ע"ע

ואם שוהא אדם שם שעה אחת מת. לב) חוטי לבן בציצית נקל למצוא, לכן העונש של המונע להטיל ציצית מחוטי לבן קשה יותר מהמונע להטיל פתיל תכלת בהן שהוא יקר המציאות. לג) העונש גדול לראש הדיינים שיש בידו לשפוט צדק ולא שפט, יותר מעונש דיין הדיוט שהוא לא יוציא המשפט. לד) אין משתדלין להעלות את המוסרין מן הבור אם נפל שם אחד מהם ואין מפילין אותו לתוך הבור, כלומר אין מצילין אותו ואין ממיתין אותו בידים. לה) משה הכה במטהו ונלקה בו. לו) נגר עושה סד לשום בו רגלי אסורים, לסוף משימין בו רגליו של הנגר. לז) מי שלהוט לאכול את הרך בראשו של דקל, בעת שהוא מטפס ועולה ומטפס ויורד הוא לוקה ונפצע בקוצים הבולטים מן הדקל. לח) היה קורין אותו כן לפי שאכל כל ימיו מוחות מעופות.

אווז; אורשינא; יונה; עטלף; תרנגול.

עור: ע' סומא

עורב: וישלח את העורב (בראשית ז) אמר ריש לקיש תשובה נצחת השיבו עורב לנח, אמר לי רבך [הקב"ה] שונאני ואתה שנאתני, רבך אמר מן הטהורים שבעה ומן הטמאים שנים, ואתה מניח ממין שבעה ושולח ממין שנים, אם פוגע בי שר חמה או שר צינה לא נמצאו לעולם חסר בריה אחת? (סנהדרין קח:). לא לחנם הלך זרזיר אצל עורב אלא מפני שהוא מינו (ב"ק צב:) עורבא בעי בניה וההוא גברא לא בעי בניה? (כתובות מט:). משל לעורבא לט) דאייתי נורא על קיניה (ב"ר פס"ה יט). האומר לעורב [בדרך ליחוש] „צרח" ולעורבתא „שריקי ודחזירי לי זנבך לטובה" יש בו משום דרכי האמורי, שחטו תרנגול שקרא ערבית [כמו עורב] יש בו משום דרכי האמורי (שבת סז:). שלשה אוהבים זה את זה הגרים והעבדים ועורבין (פסחים קיג:). עורבא שקרא הוא ולא סמיכנא עליה (גיטין מה.). א"ל עורבא מ) פרח (חולין קכד:). רבי אלכסנדרי קרובה [שליח צבור] אמר: אם מתכנסין כל באי עולם להלבין כנף אחד של עורב אינן יכולין, כך אם מתכנסין כל או"ה לעקור דבר אחד מהתורה אין יכולין (ויק"ר פי"ט). ע"ע עופות.

עושר: ע' עשירות

עזות פנים: אשר קומטו (איוב כב) אלו תשע מאות ושבעים וארבעה דורות שקומטו להבראות קודם שנברא העולם ולא נבראו. עמד הקב"ה ושתלן בכל דור ודור, והן הן עזי פנים שבדור (חגיגה יד.). שלשה חצופים [עזים] הם חצוף בחיה כלב, בעוף תרנגול באומות ישראל. א"ר יצחק בר רדיפא אחה סבור שהוא לגנאי ואינו אלא לשבחן, מא) או יהודי או צלוב. א"ר אבין עד עכשיו קורין את ישראל בחו"ל האומה של קשה עורף (שמ"ר פמ"ב סוף). י"ח קללות קילל ישעיה את ישראל ולא נתקררה דעתו עד שאמר להם המקרא הזה (ישעיה ז) ירהבו הנער בזקן והנקלה בנכבד (חגיגה יד.). אם ראית כהן בעזות מצח אל תהרהר אחריו, שנאמר ועמך כמריבי כהן (קידושין ע:). כל אדם שיש לו עזות פנים לסוף נכשל בעבירה ומותר לקרותו רשע (תענית ז:). עזות פנים נקרא רשע שנאמר (משלי כא) העז איש רשע בפניו (במד"ר פי"ח). עז פנים לגיהנם ובושת פנים לגן עדן (אבות פ"ה ב). עז פנים ר"א אומר ממזר, ר' יהושע אומר בן הנדה (מס' כלה פ"ב). אמר עד כמה עזין פני רקיע (תענית כה.). אין אדם מעיז פניו בפני בעל חובו (כתובות יח.). חזקה אין אשה מעיזה פניה בפני בעלה וכו' אבל היכא דאיכא עדים דמסייע לה— מעיזה ומעיזה (שם כב:). אמר רבי ילדות היתה בי והעזתי פני בנתן הבבלי (ב"ר קלא.). עד כאן העזת פניך ברבך? (ברכות סב.). ציץ מכפר על עזות פנים (זבחים פח:). שתצילני היום ובכל יום מעזי פנים מב) ומעזות פנים (ברכות טז:). ע"ע בושה; חוצפה.

עזים: אין מגדלין עזים בא"י מפני שמזיקין שדות אחרים וכו' יודע אני שאין בי עון אלא של אותו העז שעברתי על דברי חבירי (ב"ק פ.). חזינהו להנהו עיזי דקאכלי תותי תאני וקנטיף דובשא מתאיני וחלבא טייף מינייהו (כתובות קיא:). קינמון מאכל עזים הן (ירוש' פאה פ"ז ג). עזים שביריחו היו מתעטשות מריח הקטרת (יומא לט:). עיזא דבי טבחא שמינה מינאי (מגילה ג.). עז בת שנתה ודאי לכהן (בכורות יט:). הני עיזי דשוקא [העומדים לטביחה] (ב"ק כג:). עיזי דימא (ב"ב עד.). רעיא חיגרא ועיזי רהיטין (שבת לב.). ע"ע בהמה וחיה.

עזרה: היה לך לעזרני (שבת פט.). יצרו של אדם מתגבר עליו וכו' ואלמלא הקב"ה עוזרו אינו יכול לו (סוכה נב:). אעשה לו עזר כנגדו, זכה עוזרתו לא זכה כנגדו וכו' אשה במאי עוזרתו לאדם? (יבמות סג.). ויעזור לו אבישי שעזרו בתפלה (סנהדרין צה.). על אלו מתריעין בשבת וכו' ר' יוסי אומר לעזרה מג) ולא לצעקה (תענית יט.). ע"ע טעינה ופריקה.

עטוש: עד ימי יעקב היה אדם עוטש ומת, תדע לך שכך הוא, אדם עוטש והוא אומר לו חיים טובים, מכלל שהיה מת מעיקרא, עמד לו יעקב וביקש עליה רחמים (תנחומא פ' תולדות). מיום שנבראו שמים וארץ לא נמצא אדם עוטש וחיה מחליו וכו' עד שבא יעקב אבינו ובקש רחמים (פרקי דר"א, ילקוט תורה עז). עטוש יפה לחולה דכתיב עטישותיו תהל אור (איוב מא). העוטש בתפילתו סימן רע לו, הדא דאת אמר מלמטה אבל מלמעלה לא (ירוש' ברכות פ"ג). המתעטש מגו מוכלא מד) אסור למימר ליה

לט) הוא המשל הנמצא במשלי איזופוס בשם „הנשר והשועל" הנשר נשא על קן שלו את שללו מבשר שעירת עזים אשר העלה על המזבח בשדה, וגחלי אש מעל המזבח אשר דבקו בבשר שללו התלהטו ברוח ויציתו את קן הנשר באש. מ) ראה עורב פורח באויר, כלומר השיאו לדבר אחר, שאינו כדאי להשיב על דבריו כי לא אמר כלום. מא) שצריך להיות עז כנמר למסור נפשו על קידוש השם. מב) עזי פנים של אחרים ועזות פנים של עצמו. מג) מתפללין ביחיד וקורין לעזרה ואין אומרין עננו בכנופיא בצבור. מד) בסעודה אסור לדבר שמא יקדים קנה לושט

אס תא משום סכנתא (ירוש׳ ברכות פ"ו). עזים שביריחו היו מתעטשות מריח הקטרת (יומא לט:). ע"ע אסותא.

עטלף: כל שתשמישו בלילה נולד בלילה זו עטלף (ביצה ז.). כל המטיל בצים מלקט פרורים ומפרנס בניו חוץ מעטלף אע"פ שמטיל בצים מניק (בכורות ז:). צבוע זכר לאחר שבע שנים נעשה עטלף, עטלף לאחר שבע שנים נעשה ערפד (ב"ק טז.). מיש׳ לתרנגול ועטלף שהיו מצפין לאור, א"ל תרנגול לעטלף אני מצפה לאורה שאורה שלי היא ואתה [שאין לך עינים] למה לך אורה? (סנהדרין צח:). ע"ע עופות.

עטרה: למה נקרא שמם אנשי כנסת הגדולה? שהחזירו עטרה ליושנה (יומא סט:). שמחזרת עטרה לבעליה (ויק"ר פי"ג). שהקב"ה מתעטר בתפילותיהן של ישראל (שמ"ר פכ"א). עטרה זו הניח הקב"ה לנו להתעטר בה (ירוש׳ דמאי פ"ב א). כדי לעטר שוקי ירושלם בפירות (ביצה ה.). מעטרין את הביכורים (ביכורים פ"ג ט). נטל עשר עטרות (ספרא ריש שמיני). עיטור סופרים (נדרים לז:). שלשה דברים נאמרו בכוס של ברכה מלא עיטור ומודח יפה (ירוש׳ ברכות פ"ז סוף). במילה, בשר החופה את העטרה (שבת קלז.). ע"ע כתר.

עיבור: והרונך זה צער העיבור, בעצב תלדי בנים כמשמעו (עירובין ק:). עובר ירך אמו הוא (גיטין כג.). כל היולדת לתשעה חדשים עוברה ניכר לשליש ימיה (יבמות לג.). אין האשה מתעברת ויולדת אלא לרע"א יום עד רע"ג יום וכו׳ (נדה לח:). לא ישא אדם מעוברת חבירו עד שתלד ויחכה כ"ד חדשים לימי הנקה (יבמות לו:). גמירי אין האשה מתעברת מעומד (סנהדרין לז:). עוברה שהריחה בשר קדש או בשר חזיר תותבין לה כוש [פלך] ברוטב וכו׳ שאין לך דבר שעומד בפני פיקוח נפש (יומא פב.). ההוא עוברא דארחא [הריחה אכילה ביוה"כ] אתו לקמיה דרבי אמר להו זילו לחושו לה דיומא דכפורי הוא וכו׳ (שם:). ע"ע הריון; יולדת.

עיבור שנים: החדש הזה לכם (שמות יב), אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה, רבון העולם אימתי אתה עושה את המועדות? אמר להם אני ואתם נסכים למה שישראל גומרין ומעברין השנה, וכן הוא אומר אלה מועדי ה׳ מקראי קדש אשר תקראו אותם (ויקרא כג) בין בזמנם בין שלא בזמנם. אמר להם הקב"ה לישראל לשעבר היה הדבר בידי שנאמר עשה ירח למועדים (תהלים קד) אבל מכאן ואילך הרי מסורה בידכם ברשותכם, אם אמרתם הן — הן, אם אמרתם לאו — לאו, מכל מקום יהא החדש הזה לכם. ולא עוד אלא אם בקשתם לעבר השנה הריני משלים עמכם (שמ"ר פט"ו). אין מעברין את השנה אא"כ ירצה נשיא, ומעשה בר"ג שהלך ליטול רשות אצל שלטון אחד בסוריא, ושהא לבא, ועיברו השנה על מנת שירצה רבן גמליאל, וכשבא ר"ג ואמר רוצה אני נמצא שנה מעוברת (סנהדרין יא.). מעשה בר"ג שאמר השכימו לי שבעה לעלייה [לעבר השנה], השכים ומצא שמונה, אמר מי הוא שעלה שלא ברשות ירד, עמד שמואל הקטן ואמר אני הוא שעליתי שלא ברשות ולא לעבר השנה עליתי אלא ללמוד הלכה למעשה הוצרכתי. אמר לו שב בני שב! ראויות כל השנים כולן להתעבר על ידך, אלא אמרו חכמים אין מעברין את השנה אלא במזומנין לה (שם). ר"ג היה יושב על גבי מעלה הר הבית והיה ר׳ יוחנן סופר הלז וכו׳ זימנא דאביבא לא מטא ושפרת מילתא באנפאי ובאנפי חבירי ואסיפית על שתא דא יומין תלתין (שם). מימות עזרא ואילך לא מצינו אלול מעובר (ביצה ו.). ע"ע חדשים; שנה.

עיכוב: א"ר אלעזר שלשה הם שלא המתינו בשלוותן שש שעות ואלו הן: אדם הראשון וישראל וסיסרא, אדה"ר דכתיב ולא יתבוששו, לא באו שש שעות והם בשלוותן, ישראל דכתיב וירא העם כי בושש משה (שמות לה), באו שש שעות ולא בא משה, סיסרא דכתיב מדוע בושש רכבו לבוא (שופטים ד) בכל יום היה למוד לבוא בשלש שעות ובארבע שעות עכשיו בא שש ולא בא (ב"ר פי"ח). לית דין צריך בושש (ברכות מ.). אין ישיבה אלא לשון עכבה (מגילה כא.). שינה עליו הכתוב לעכב (ירוש׳ מגילה פ"ג). מי מעכב? שאור שבעיסה מעכב (ברכות יז.). הקומץ מיעוטו מעכב את רובו (מנחות כז.). התכלת אין מעכבת את הלבן והלבן אין מעכב את התכלת (שם לח.). ע"ע זמן; מתינות.

עין יפה: כלה שעיניה יפות אין גופה צריך בדיקה (תענית כד.). מוכר בעין יפה מוכר (ב"ב לז.). הנותן בריוח הוא נותן בעין יפה והמקמץ צר עין (שבת קח:). עין יפה [בתרומה] אחד מארבעים (תרומות פ"ד ג). עין יפה הוא ולא גמרינן מיניה (ב"מ קג:). ע"ע צר עין.

עין הרע: איזהי דרך רעה? ר"א אומר עין רעה וכו׳ ר׳ יהושע אומר עין הרע ויצר הרע ושנאת חנם מוציאין את האדם מן העולם (אבות פ"ב). הנותנין עיניהן בחלק יפה אינו רואה סימן ברכה לעולם (פסחים נ:). אי משום עינא [בישא] אי משום גנבי (ב"מ ל.). אסור לו לאדם שיעמוד על שדה חבירו מה) בשעה שעומדת בקמותיה (ב"ב ב:). תשעין ותשעה [מתים] בעין הרע ואחד בדרך ארץ (ב"מ קז:). למה

תתראו (בראשית מב) שאמר יעקב לבניו אל תכנסו כלכם בפתח אחד מפני העין (ב"ר פצ"א). וידברו בני יוסף את יהושע לאמר מדוע נתת לי נחלה גורל אחד וחבל אחד ואני עם רב, ויאמר אליהם יהושע אם עם רב אתה עלה לך היערה (יהושע יז), אמר להם לכו והחבאו עצמכם ביערים שלא תשלוט בכם עין הרע, אמרו לו זרעיה דיוסף לא שלטה ביה עינא בישא דכתיב (בראשית מט) בן פורת יוסף פן פורת עלי עין (סוטה לו:). אנא מזרעא דיוסף קא אתינא דלא שלטה ביה עינא בישא (ברכות כ.). נתן עיניו בו ועשהו גל של עצמות; יהיב ביה עיניה ונח נפשיה (שבת לד.). הנגעים באים על עין הרע וכו׳ (דב"ר פ"ו). עין שלא רצתה לזון ממה שאינו שלו אין עין הרע שולטת בו (ברכות כ.). האי מאן דנכנס למתא ודחיל מעינא בישא לינקוט זקפא דידא דימינא בידא דשמאלא ולימא הכי וכו׳ (ברכות נה.).

עינים: אין לך חביב בכל הגוף כעין (ספרי בהעלותך פ"ד). אוזן שומעת ועין רואה ה׳ עושה גם שניהם (משלי כ), מה ראה שלמה לומר כן, וכי כל הגוף לא עשאו הקב"ה שאמר על האוזן ועל העין? אלא כל האברים של אדם עתידין ליתן דין, חוץ מן האוזן והעין כי אינן ברשותו, אבל הידים אם אינו רוצה אינו גונב, והרגלים כך (תנחומא מקץ ה). גלגל של עין [אישון] אין אדם רואה מתוך הלבן שבו, אלא מתוך השחור, כך מתוך חשכה ברא לנו הקב"ה אורה (ויק"ר פל"א). עוה"ז דומה לגלגל עינו של אדם וכו׳ (ד"א זוטא פ"ט). עין שלא רצתה לזון וליהנות מדבר שאינו שלו תזכה ותאכל כמלא עיניה (זבחים קיח:). עינא דבעי למיחזי לכו בישותא תיקפע (ע"ז סה.). כל הנותן עיניו במה שאינו שלו, מה שמבקש אין נותנין לו ומה שבידו נוטלין ממנו (סוטה ט:). ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם (במדבר טו) א"ר לוי ליבא ועינא תרין סרסורי דחטאה, וכתיב תנה בני לבך לי ועיניך דרכי תנצרנה (משלי כג), אמר הקב"ה אי יהבת לי לבך ועיניך אנא ידע דאת לי (ירוש׳ ברכות פ"א ה). המתפלל צריך שיהא עיניו למטה ולבו למעלה (יבמות קה:). נוח לרשעים שיהיו סומין שעיניהם מביאין רעה לעולם (במד"ר פ"כ ב). שמשון הלך אחרי עיניו שנאמר ויאמר שמשון אל אביו אותה קח לי כי היא ישרה בעיני (שופטים יד) לפיכך נקרו פלשתים את עיניו (סוטה ט:). מאן יהיב לן מעפרא דרב ושמואל ומלינן עיינין (ב"ב קמא.). עין שמרדה מרפין אותה בשבת (ירוש׳ ע"ז פ"ב א). יד לעין מו) תקצץ (שבת קח:). דבש וכל מיני מתיקה מאירין את העינים. פת נקייה בשר שמן ויין ישן מאירין את העינים (פסחים מב:). מיני פירי מאירין את העינים (מנחות יז:). פסיעה גסה נוטלת אחד מחמש מאות ממאור עיניו של אדם (תענית י:). האי דניידי עינייהו, מישום דדיירו בבית אופל (ברכות נט:). אפרוחים שלא נתפתחו עיניהם (ביצה ו:). ע"ע אברי הגוף.

עיקר וטפל: כל שהוא עיקר ועמו טפלה, מברך על העיקר ופוטר את הטפלה (ברכות לו.). בטל העיקר בטלה הטפלה (כלים פי"ט ט). הא עיקר, ההיא אגב גררא נסבה (שבועות מ:). שני בני אדם היו עיקר ועשו עצמן טפלה ונענשו טפלה: אברהם וברק. אברהם היה עיקר ויקח אברם את שרי אשתו, ועשה עצמו טפלה אמרי נא אחותי את, ונעשה טפלה ולאברם היטיב בעבורה. ברק היה עיקר ותשלח ותקרא לברק וגו׳ (שופטים מד), ועשה עצמו טפלה ויאמר אליה אם תלכי עמי והלכתי, ונעשה טפלה שנאמר ותשר דבורה וברק (ב"ר פ"מ). התבן והקש והמוץ מריבים זה עם זה, זה אמר בשבילי נזרעה השדה וזה אומר בשבילי נזרעה השדה, אמרו החטים המתינו עד שתבואו אל הגורן ואנו יודעין בשביל מה נזרעה השדה. באו לגרן ויצא בעה"ב לזרותה, הלך לו המוץ ברוח, נטל את התבן והשליכו על הארץ, ונטל את הקש ושרפו. נטל את החטים ויעשו אותן כרי, וכל מי שרואה אותן מנשקן, היאך מה דאת אמר נשקו בר פן יאנף (תהלים ב). כך או"ה אומרים אנו עיקר ובשבילנו נברא העולם, והללו אומרים בשבילנו נברא העולם, אמרו ישראל המתינו עד שמגיע היום ואנו יודעים בשביל מי נברא העולם, הה"ד כי הנה היום בא בוער כתנור (מלאכי ג), ועליהם הוא אומר תזרם ורוח השאם וסערה תפיץ אותם (ישעיה מא), אבל ישראל עליהם נאמר ואתה תגיל בה׳ בקדוש ישראל תתהלל (ב"ר פפ"ג סוף). משל לגבור רוכב על סוס, והסוס רץ, וראה תינוק אחד מושלך לפניו, משך [הגבור] הסוס ולא הזיק את התינוק, למי הכל מקלסין לסוס או לרוכב? (ב"ר פנ"ב). לשעבר היו הפרדות מושכות את המרכבות, ועכשיו המרכבות מושכות את הפרדות (מכילתא פ׳ בשלח). מי שאינו יכול להכות את החמור מכה את האוכף (תנחומא פקודי ד). הלך החבל אחר הדלי (תנחומא מקץ סוף).

עיר: כל עיר שאין בה עשרה דברים הללו אין ת"ח רשאי לדור בתוכה: בי"ד מכין ועונשין, קופה של צדקה נגבת בשנים ומתחלקת בשלשה, בית הכנסת, בית המרחץ, בית הכסא, רופא, אומן, [מוהל], לבלר וסופר סתם, טבח ומלמד תינוקות, משום ר"ע אמרו אף מיני פירות מפני שמיני פירות מאירין את העינים

ויבא לידי סכנה. מה) שלא יזיקנה בעין רעה (רש"י).
מו) יד הנוגעת בעין קודם נטילת ידים שחרית ראוי להיות נקצץ, כי היא סכנתא מפני רוח הרעה השורה עליהם

(סנהדרין יז:). כל עיר שאין בה תינוקות של בית רבן מחריבין אותה, כל עיר שגגותיה גבוהין מביהכ"נ לסוף חרבה (שבת קיט:). כל עיר שאין בה ירק אין ת"ח רשאי לדור בה (עירובין נה:). כל עיר שיש בה מעלות ומורדות אדם ובהמה שבה מתים בחצי ימיהן או מזקינין בחצי ימיהן (שם נו.). שבעה דברים צוה ר"ע את רבי יהושע בנו: בני! אל תשב בגובהה של עיר ותשנה, מז) ואל תדור בעיר שראשיה תלמידי חכמים מח) וכו' אל תדור במתא דלא צניף בה סוסיא ולא נבח בה כלבא [משום נטירותא] ואל תדיר בעיר דריש מתא אסיא (פסחים קיג.). צורבא מרבנן דאיכא במתא כל מילי דמתא עליה רמיא (מו"ק ו.). שבעה טובי העיר (מגילה כו.). אלמלא קול המונה של העיר נשמע קול גלגל חמה; מט) קול המונה של עיר הוא אחת משלש קולות שהולכין מסוף העולם ועד סופו (יומא כ:). איזהי עיר כל שיש בה עשרה בטלנים, פחות מכאן הרי זה כפר (מגילה פ"א ג). לעולם יחזור אדם וישב בעיר שישיבתה קרובה, שמתוך שישיבתה קרובה עונותיה מועטין, שנאמר הנה נא העיר הזאת קרובה לנוס שמה והיא מצער (שבת י:). אין מוסיפין על העיר [ירושלם] ועל העזרות אלא במלך ונביא ואורים ותומים וסנהדרין של שבעים ואחד (שבועות יד.). ביום ההוא נאום ה' קול צעקה משער הדגים (צפניה ב) זו עכו שהיא נתונה בחיקם של דגים, ויללה מן המשנה זו לוד שהיתה משנה לירושלם, ושבר גדול מהגבעות זו צפורי שנתונה בגבעות, הלילו יושבי המכתש זו טבריה שעמוקה כמכתשת (פסיקתא רבתי פ"ח). ציפורי מדליא ובסים אוירא (כתובות קג:). קיטרוי זו ציפורי שיושבת בראש ההר כציפור (מגילה ו.). נכנסו רבותינו לאושא וכו' כיון שהגיע זמנם להפטר אמרו מקום שנתקבלנו בתוכו אנו מניחים אותו ריקם? חלקו כבוד לרבי יהודה שהיה בן עיר, ולא שהיה גדול מהם בתורה אלא מקומו של אדם הוא מכבדו (שה"ש רבה ב). חטייא דקרתך זונן נ) זרע מנהון (ב"ר נב. ילקוט תורה קו). כל עיר שיש בה אפילו מזוזה אחת אינה נעשית עיר הנדחת (סנהדרין עא.). ע"ע ב ר ך.

עירוב: קיים אברהם אבינו כל התורה אפילו עירובי תבשילין (יומא כח:). בשעה שתיקן שלמה עירובין ונטילת ידים יצאה בת קול ואמרה בני אם חכם לבך ישמח לבי גם אני (שבת יד:). א"ר יהושע מפני מה מערבין בחצרות? מפני דרכי שלום. מעשה באשה אחת שהיתה דבובה [שונאה] לחברתה, ושלחה עירובה לגבה ע"י ברה, נסתיה [לקחה אותו] ונשקתיה ונפפתיה. אתא ואמר קומי אימיה, אמרה, הכין הוות רחמה לי ולא הוינא ידעה! מתוך כך עשו שלום, הה"ד דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום (ירוש' עירובין פ"ג ב). אמר ריב"ל לא התקינו עירובי חצרות אלא מפני דרכי שלום, כיצד? אשה משלחת את בנה לחברתה והיא נושקתו ומחבקתו, ואמו אומרת: וכן היא אוהבת אותי, ויהא לבי עליה? נמצאו עושות שלום ע"י העירוב (תנחומא הישן נח כב). הלכה כדברי המיקל בעירובין (עירובין צג:). א"ל ר' חייא לר' ישמעאל כך שמעתי מאביך כל מה שאת יכול להקל בעירובין הקל (ירוש' עירובין סוף פ"ז). ע"ע ש ב ת.

עכבר: שאלו תלמידיו את ר"א מפני מה הכל מושלים בעכברים?—מפני שסורן [דרכם] רע, דאפילו גלימי גייצי, נא) אפילו שופתא דמרא גייצי (הוריות יג:). עכבר נכנס וככר בפיו (פסחים י:). הני עכברי רשיעייא, כד חמין פירי סגין קריין לחבריהון ואכלין עמהון (ירוש' ב"מ פ"ג). לאו עכברא גנב אלא חורא גנב, אי לאו עכברא חורא מנא ליה (ערכין ל.). וכי מה אכפת להו לעכברין, והלא אוכלות בין מהרבה ובין מקימעא? (ב"מ מ.). האוכל ממה שהעכבר אכל משכח לימודו (הוריות יג.). השואל חתול מחבירו חברו עליה עכברי וקטלוה, נקרא מתה מחמת מלאכה ופטור (ב"מ צז.). אם אי אתה מאמין צא לבקעה וראה עכבר שהיום חציו בשר וחציו עפר, ולמחר השריץ ונעשה כלו בשר (סנהדרין צא.). תינוק בן יומו חי אין צריך לשמרו מן העכברים, ועוג מלך הבשן מת צריך לשמרו (שבת קנא:). עכברא דשכיב אדינרי (סנהדרין כט.). חמשה תלמידים היו לו לריב"ז, כל זמן שהיה קיים היו יושבין לפניו, כשנפטר הלכו ליבנה, והלך ר"א בן ערך אצל אשתו לאמאוס, מקום מים יפים ונוה יפה, המתין להם שיבואו תלמידיו אצלו ולא באו. ביקש לילך אצלם ולא הניחתו אשתו, אמרה מי צריך למי? אמר לה הן צריכין לי, אמרה לו חמת ועכברים מי דרכו לילך אצל מי, העכברים אצל החמת או החמת אצל העכברים? שמע לה וישב לו עד ששכח תלמודו וכו' (קה"ר פ"ז). ע"ע ב ר י ו ת; ש כ ח ה.

עכור: הלח נעכר והיבש אינו נעכר (מנחות צ.). דם נעכר ונעשה חלב (בכורות ו:). אין החלב נעכר אלא לאחר שלשה חדשים (ירוש' סוטה פ"ד). צלולה היתה החבית ועכרתם אותה (דב"ר סוף פ"ד). היום

בלילה. מז) שבני אדם עוברים ושבים שם ויבטלו אותו מלימודיו, פי' אחר שלא יתגדר בתלמודו. מח) דטרידו בגירסא אינם משתדלים במילי דצבורי, וכן אם ראש העיר הוא רופא טרוד בעסקיו ואינו חש לעסקי העיר. מט) הקולות של התושבים הרבים והמון העם מפריעין את המנוחה. נ) תזרע שדך מן חטים הגדלים בעירך אף שאינם טובים כ"כ, כי חטי עירך קודמין מחטי עיר אחרת. נא) שנושכין הבגדים ואפילו בית יד של הקרדם, שאין להם הנאה מזה

הזה אתה עבור, ואי אתה עבור לעוה"ב (סנהדרין מד:).

עלוב: הנעלבים ואינם עולבים, שומעים חרפתם אינם משיבים, עושים מאהבה ושמחים ביסורין, עליהם הכתוב אומר ואוהביו כצאת השמש בגבורתו (שבת פח:). עלוב הוא האדם שצריך ללמוד מן הגמלה, אילו למד ועשה; עלוב [כפלים] הוא אילו צריך ללמוד מדרכיה ולא למד (ספרי האזינו שו). עלוב ושאינו עלוב מי נדחה מפני מי? (מגילה כט.). עלובה כלה שזנתה בתוך חופתה (שבת פח:), עלובה היא הכלה שמקלקלת בתוך חופתה (שה"ש רבה כה:). עלובה מדינתא דאסיה פודגרים, נב) ודאקטוטה בחדא עינא (ויק"ר קל: ילקוט ויקרא תסט). עלובה היא הנטיעה שמי שנטעה מעיד עליה שהיא רעה (ב"ר פל"ד ט). עלוב הוא השאור שמי שברא אותו מעיד עליו שהוא רע; עלובה היא העיסה שנחתומה מעיד עליה שהוא רעה (שם ילקוט נח סא). עלבון אמו תבע (שבת נה:). מי שבקש עלבונו של ספר תורה הוא יבקש עלבוני (ע"ז יח.).

עלייה: ראיתי בני עלייה והן מועטין (סוכה מה:). מוליך ומביא מעלה ומוריד למי שהשמים והארץ שלו וכו' (מנחות סא.). מלאכי אלהים עולים ויורדים בו, יורדים ועולים מיבעי ליה וכו' (תנחומא ויצא י). קרבן עולה ויורד (שבועות ב.). אם אין ממש בדבריו [התלמיד שרוצה ללמד זכות על החייב] אין יורד כל היום כולו כדי שלא תהא עלייתו ירידה לו (סנהדרין מב.). בעלייתו של בעל נג) ולא בירידתו (כתובות סא.). ע"ע ירידה ועלייה; עולי רגלים.

עליונים ותחתונים: כל אשר חפץ ה' עשה (תהלים קלה), משל למה"ד למלך שגזר ואמר בני רומי לא ירדו לסוריא ובני סוריא לא יעלו לרומי, כך כשברא הקב"ה את העולם גזר ואמר השמים שמים לה' והארץ נתן לבני אדם (שם קטו). כשבקש ליתן התורה בטל גזרה ראשונה, ואמר התחתונים יעלו לעליונים והעליונים ירדו לתחתונים, ואני המתחיל שנאמר (שמות יט) וירד ה' אל הר סיני, וכתיב (שם כד) ומשה עלה אל ה' (שמ"ר פי"ב). מאן סליק לעילא ואתא ואמר? (מכות כג:). אין דבר טמא יורד מן השמים (סנהדרין נט:). גמירי דמיהב יהבי [מן השמים] מישקל לא שקל (תענית כד.). בזמן שהחלש מלמעלה הוא נוצח את הגבור מלמטה (תנחומא ויקרא ז). קבא מארעא ולא כורא מאיגרא (פסחים קיג.). מאיגרא רם לבירא עמיקתא (חגיגה ה:). ע"ע ארץ; שמים.

עלילה: שלשה באו בעלילה, אלו הן: קין עשו ומנשה. קין דכתיב גדול עוני מנשוא (בראשית ד) כלום גדול עוני מששים רבוא [ישראל] שעתידין לחטוא לפניך ואתה סולח להם? עשו דכתיב הברכה אחת היא לך אבי (שם כז), מנשה בתחלה קרא לאלוהות הרבה ולבסוף קרא לאלהי אבותיו, ואמר אי ענית לי ענית, אי לא — אמינא הא כל אפיא שוין (סנהדרין קא:). אנן דסגינן בשלימותא כתיב בן תומת ישרים תנחם (משלי יא), הנך אינשי דסגין בעלילותא כתיב בהו (שם) וסלף בוגדים ישדם (שבת פח:). אמר הקב"ה ישראל אצלי הם תמימים כיונים אבל אצל הגוים הם ערומים כנחשים (מדרש חזית פ"ב, עי' שמ"ר פכ"א). אין הקב"ה בא בטרוניא עם בריותיו (ע"ז ג.). מתחלה באת עלינו בעלילה (ב"ר פצ"ג). המן הרשע בעלילה גדולה בא על ישראל (אסתר רבה פ' על המלך). שמא עילא מצאת בי? (עדיות פ"ה ז). ותזנה עליו פלגשו (שופטים יט) זבוב מצא לה, נימא מצא לה וכו' אידי ואידי בקערה, זבוב אונסא ונימא פשיעותא היא (גיטין ו:). רב פפא אזל לגבי ארמית הוציאה לו מטה, אמרה לו שב, א"ל איני יושב עד שתגביהי את המטה וכו' נד) ומצאו שם תינוק מת (ברכות ח:). ע"ע ערמומית.

עם: כל מקום שנאמר ישראל לשון שבח הוא, העם לשון גנאי הוא (במד"ר פ' בלק). מי כתיב בקהל זקנים? בקהל עם כתיב, ואימא שאר עמא? וכו' (ברכות נד:). לעם זו אלו ישראל (מנחות נג:). עם תליתאי וכו' עמא פזיזא דקדמיתו פומייכו לאודנייכו (שבת פח.). ישנו עם אחד וגו' מפוזרים הם בין העמים ושונות מכל עם דלא אכלי בהדן (מגילה יג:). מי הוא שמפסיע על ראשי עם קודש? (יבמות קה.). צעירה דקרייתיה בן עמי אמר אל תצורם (נזיר כג:). אחי ועמי, אם שומעין אתם לי אחי אתם, ואם לאו עמי אתם וכו' (סנהדרין ח.), אם העם חטאו ראשי העם מה חטאו? (שם לה.). תא להוי לעם חד (שם לט.). על שקורין לבית הכנסת בית עם (שבת לב.). ייתון בני עממין לשלם דעבד' עובדא דאהרן (יומא עא:). בניך ובנותיך נתונים לעם אחר זו אשת האב (יבמות סג:). ע"ע ישראל.

ומפסידין ממון רב לבעלים. נב) אוי להעיר שהרופא שלה חולה ברגליו ולא יוכל לבקר החולים, ורופא העינים הוא סומא בעין אחת ולא יכול לרפאות את עצמו. נג) אם הבעל עשיר או ממשפחה רמה עולה אשתו עמו במעלה, ואם היתה היא עשירה והוא עני או פחות בערכו אינה יורדת עמו ממעלתה. נד) וחיא עלילת דם. נה) שמא יאמר כי סגי בק"ש לבד ולא ירגיל את בניו ללמוד תורה

עם הארץ: איזהו עם הארץ? כל שאינו אוכל חולין בטהרה דברי ר"מ וכו' ר"א אומר כל שאינו קורא ק"ש ערבית ושחרית וכו' ר' נתן אומר כל שיש לו בנים ואינם מגדלם לת"ת. אחרים אומרים אפילו קורא ושונה ולא שימש תלמידי חכמים זהו עם הארץ; קרא ולא שנה הרי זה בור, לא קרא ולא שנה עליו הכתוב אומר (ירמיה לא) וזרעתי את בית ישראל ואת בית יהודה זרע אדם וזרע בהמה (סוטה כב.). אפילו לא קרא אדם אלא ק"ש שחרית וערבית קיים „לא ימוש", ודבר זה אסור לאמרו בפני עם הארץ, נה) ורבא אמר מצוה לאמרו בפני ע"ה (מנחות צט:). אין בור ירא חטא ולא עם הארץ חסיד (אבות פ"ב ה). משל למלך ב"ו שאמר עבדו לבשל לו תבשיל והוא לא בשל תבשיל מימיו, סוף שמקדיח את התבשיל ומקניט את רבו (תוספתא ברכות פ"ו). בתחלה דומה ת"ח לפני ע"ה לקיתון של זהב. סיפר עמו דומה לקיתון של כסף, נהנה ממנו דומה לקיתון של חרס כיון שנשבר שוב אין לו תקנה (סנהדרין נב:).

[השנאה בין חבר לעם הארץ] גדולה שנאה ששונאין עמי הארץ לתלמיד חכם יותר משנאה ששונאים הרשעים את ישראל, ונשותיהן [של עמי הארץ] יותר מהן (פסחים מט:). ישיבת בתי כנסיות של עמי הארץ מוציאין את האדם מן העולם (אבות פ"ג י). ע"ה חסיד אל תדור בשכונתו (שבת סג.). גנאי הוא לת"ח שיסב בחבורה של עמי הארץ (ברכות מג:). תניא אמר ר"ע כשהייתי ע"ה אמרתי מי יתן לי ת"ח ואנשכנו כחמור, א"ל תלמידיו רבי אמור ככלב! אמר להן זה נושך ואין שובר עצם וזה שובר עצם (פסחים מט:). ואת רוח הטומאה אעביר מן הארץ דלא יתפרנסין ת"ח מעמי הארץ (זהר נשא קכד:). לעולם ימכור אדם כל מה שיש לו וישא בת ת"ח ואל ישא בת ע"ה, משל לענבי הגפן בענבי הסנה דבר כעור ואינו מתקבל וכו' ולא ישא בת ע"ה מפני שהן שקץ ונשותיהן שרץ, ועל בנותיהן הוא אומר ארור שוכב עם כל בהמה. ר"מ אומר כל המשיא בתו לע"ה כאילו כופתה ומניחה לפני ארי (נדרים מט.). אין פורענות באה לעולם אלא בשביל ע"ה (ב"ב ח.). א"ר אליעזר ע"ה מותר לנוחרו ביוה"כ שחל להיות בשבת, נו) אמרו לו תלמידיו רבי אמור לשוחטו! א"ל זה טעון ברכה וזה אין טעון ברכה וכו' ע"ה מותר לקרעו כדג — ומגבו (פסחים מט:). בעון שני דברים עמי הארצות מתים על שקורין לארון הקדש „ארנא" ועל שקורין לבית הכנסת בית עם (שבת לב.). עמי הארץ זדונות נעשה להם כשגגות (ב"מ לג:). זקני ע"ה כל זמן שהם מזקינים דעתן מטורפת עליהם, שנאמר (איוב יב) מסיר שפה לנאמנים וטעם זקנים יקח (קינים פ"ג ו). ע"ה כל זמן שמזקינין טפשות נתוספת בהן (שבת קנב.).

מנוח עם הארץ היה דכתיב וילך מנוח אחרי אשתו (ברכות סא.). אטו אנן קטלי קני באגמא אנן? (סנהדרין לג:).

[התקרבות לעמי הארץ] רבי פתח אוצרותיו בשני בצורת, אמר יכנסו בעלי מקרא בעלי משנה וכו' אבל עמי הארץ אל יכנסו, דחק רבי יונתן בן עמרם ונכנס, א"ל רבי פרנסני, אמר לו קרית? א"ל לאו, שנית א"ל לאו, א"כ במה אפרנסך? א"ל פרנסני ככלב וכעורב, פרנסיה. יתיב רבי וקא מצטער אמר אוי לי שנתתי פתי לע"ה. אמר לפניו ר"ש בר רבי שמא יונתן בן עמרם תלמידך הוא שאינו רוצה ליהנות מכבוד תורה מימיו, בדקו ואשכח, אמר רבי יכנסו הכל (ב"ב ח.). הזהרו בבני עמי הארץ שמהן תצא תורה (סנהדרין צו.). מעשה באדם אחד שהיה מתחרט שלא קרא ולא שנה, פעם אחת היה עומד בבית הכנסת וכיון שהגיע העובר לפני התיבה לקדושת השם, הגביה את קולו ואמר קדוש קדוש ה' צבאות, אמרו לו מה ראית שהגבהת קולך? אמר להם לא זכיתי לא למקרא ולא למשנה ועכשיו שנתנו לי רשות לא אגביה את קולי ותשוב נפשי עלי? לא יצאת אותה שנה ולא שניתה ולא שילשה עד שעלה אותו האיש מבבל לא"י ועשאוהו שר החיל של קיסר, ומינהו ראש על כלי הברניות שבא"י ונתנו לו מקום בגובה העיר וישב שם וקראו לו קולוניא [חופש] לו ולבניו ולבני ביתו עד סוף כל הדורות (במד"ר פ"ד). אומה זו כגפן נמשלה, זמורות שבה אלו בעלי בתים, אשכולות שבה אלו ת"ח, עלין שבה אלו עמי הארץ (חולין צא.). אלמלא עליא גז) לא מתקיימין אתכליא (שם צב.). זה הגפן העלים שלה מכסין על האשכולות כך עמי הארץ מכסין על ת"ח, מה הגפן הזו יש בה אשכולות גדולות וקטנות, הגדול מחבירו נראה כאיל נמוך מחבירו, כך ישראל כל מה שאחד מהם יגע בתורה וגדול מחבירו בתורה נראה נמוך מחבירו (ויק"ר פל"ו). טומאת ע"ה ברגל כטהרה שוינהו רבנן דכתיב (שופטים כ) ויאסף כל איש ישראל אל העיר כאיש אחד חברים, הכתוב עשאן כולן חברים (נדה לד:). לא יאמר אדם אהוב את החכמים ואשנא את עמי הארץ, אלא אהוב את כולם (אדר"נ פט"ז). ע"ע תלמידי חכמים.

עם סגולה: לא מרבכם מכל העמים חשק ה' בכם וגו' (דברים ז), אמר להם הקב"ה לישראל חושקני בכם, שאפילו בשעה שאני משפיע לכם גדולה אתם ממעטין עצמכם לפני, נתתי גדולה לאברהם אמר לפני ואנכי עפר ואפר (בראשית יח),

---

כראוי, ורבא אמר הלואי שירגילם עכ"פ לומר ק"ש. נו) גוזמא קתני, עי' אוצר ישראל ערך עם הארץ. נז) לולי העלים המכסין את האשכולות לא היתה תקומה לגפן, וכן

למשה ואהרן אמרו ונחנו מה (שמות טז), לדוד ואמר ואנכי תולעת ולא איש (תהלים כב). אבל או"ה אינן כן, נתתי גדולה לנמרוד אמר הבה נבנה לנו עיר (בראשית יא), לפרעה אמר מי ה' (שמות ה), לסנחריב אמר מי בכל אלהי ארצות וגו' (מ"ב יח), לנבוכדנצר אמר אעלה על במתי עב (ישעיה יד), לחירם מלך צור אמר מושב אלהים ישבתי (יחזקאל כח) וכו' (חולין פט.). את ה' האמרת היום וה' האמירך היום (דברים כו), אמר להם הקב"ה לישראל, אתם עשיתוני חטיבה אחת בעולם [שמע ישראל] ואני אעשה לכם חטיבה אחת בעולם, שנאמר (דהי"א יז) מי כעמך ישראל גוי אחד בארץ (חגיגה ג.). משל למלך שהיה לו אפיקורסין [כתונת יקרה], והיה מצוה את עבדו א"ל: נערה, קפלה, תן דעתך עליה! א"ל עבדו: אדוני! מכל הבגדים שיש לך אין אתה מצוני אלא על זו? א"ל מפני שדבוקה בבשרי. כך אמר משה לפני הקב"ה, רבש"ע! משבעים אומות שלך אי אתה מצוני אלא על ישראל בלבד, ואל בני ישראל תאמר, ואל בני ישראל תדבר, אמור אל בני ישראל, דבר אל בני ישראל, צו את בני ישראל, ואתה תצוה את בני ישראל (שמות כז)? א"ל מפני שהם דבוקים בי, שנאמר (ירמיה יג) כי כאשר ידבק האזור אל מתני איש כן הדבקתי אלי את כל בית ישראל (פסיקתא, ילקוט שמעוני שעו). ע"ע ישראל.

עמלק: אשר קרך בדרך (דברים כה) לשון קור, שהפשירך מרתיחתך, שהיו או"ה יראים להלחם בכם ובא זה והתחיל והראה מקום לאחרים. משל למה"ד לאמבטי רותחת שלא היה בריה יכולה לירד בתוכה, בא בן בליעל אחד וקפץ לתוכה, אע"פ שנכוה הוא, הקירה לאחרים. אף כאן כיון שיצאו ישראל ממצרים נפל פחדן על כל האומות שנאמר אז נבהלו אלופי אדום (שמות טו), כיון שבא עמלק ונזדווג להם, אע"פ שנטל את שלו מתחת ידן, הקירו לפני אומות אחרות (תנחומא כי תצא). מלחמה לה' בעמלק מדור דור (שמות יז), ר' לוי אמר כל זמן שזרעו של עמלק קיים בעולם לא השם שלם ולא הכסא שלם, שנאמר כי יד על כס יה מלחמה לה', אבד זרעו מן העולם השם שלם וכסאו שלם מה טעם? האויב תמו חרבות לנצח וערים נתשת אבד זכרם המה (תהלים ט) מה כתיב בתריה וה' לעולם ישב כונן למשפט כסאו (ילקוט תורה רסח). עמלק יושב בארץ הנגב, מה ראו [המרגלים] לפתוח בעמלק? משל לתינוק שסרח ולקה ברצועה, וכשמבקשין להפחידו מזכירין לו הרצועה שלקה בו. כך היה עמלק רצועה רעה לישראל (במד"ר פט"ז). תניא ר"א אומר נשבע הקב"ה בכסא כבוד שלו שאם יבא אחד מכל האומות להתגייר שיקבלוהו, ומעמלק ומביתו לא יקבלוהו לכך נאמר מדור דור (מכילתא). שלשה דברים נצטוו ישראל בכניסתן לארץ להקים להם מלך ולבנות להם בית המקדש ולמחות את זכר עמלק. אמרו ישראל לפני הקב"ה: רבון העולמים! אתה אומר לנו הוו זוכרים למחות את זכר עמלק, בשר ודם אנו, לשעה אנו, ואתה חי וקיים לעולמי עולמים הוי זכור. אמר להם הקב"ה בניי! אין לכם אלא להיות קוראים פרשת עמלק בכל שנה, ומעלה אני עליכם כאילו אתם מוחים שמו מן העולם (פסיקתא פ' זכור ופ' מני אפרים פי"ב ופי"ג).

עמידה: הכל הולך אחר המעמיד (שבת טו:). עמידה קשה ללב (כתובות קיא.). עמדו יקרים עמודו (מגילה כג:). עמוד ונעשה מלאכתנו (שבת נט.). עמד רבי יהושע על רגליו ואמר אלמלא אני חי וכו' (ברכות כז:). עמוד על רגליך ויעידו בך (סנהדרין יט.). מאן יהיב לן ניגרי דפרזלא נח) ונשמעינך? (ברכות מא:). ע"ע הליכה; ישיבה.

ענבים: יין המשומר בענביו מששת ימי בראשית (ברכות לד:). ענבים דכמה דקיימין מיכחש כחישי (ניטין לט.). ענבים העומדות ליבצר כבצירות דמיין (שם). ענבי הגפן בענבי הגפן — דבר נאה ומתקבל, ענבי הגפן בענבי סנה — דבר כיעור ואינו מתקבל (פסחים מט.). ע"ע יין; כרם.

ענוה: רבי לויטס איש יבנה אומר מאד מאד הוי שפל רוח שתקות אנוש רימה (אבות פ"ד). מי שיש לו עין טובה ורוח נמוכה ונפש שפלה הוא מתלמידיו של אברהם אבינו (שם פ"ה). חסידות מביאה לידי ענוה, ענוה מביאה לידי יראת חטא וכו'. ריב"ל אמר ענוה גדולה מכולן (ע"ז כ:). שלשה דברים שקולים זה כזה: חכמה יראה ענוה (ד"א פי"א). הוי אוהב הענוה (ד"א זוטא פ"ט). תוכחה לשמה וענוה שלא לשמה הי מינייהו עדיפא? (ערכין טז:). בענוים כתיב וענוים ירשו ארץ (סוכה כט:). בקשו צדק בקשו ענוה אולי תסתרו ביום אף ה' (צפניה ב), כולי האי ואולי? (חגיגה ד:). תקנה ללשון הרע ישפיל דעתו (ערכין טו.). ענוה סייג לחכמה (כלה רבתי פ"ג). אין דברי תורה מתקיימין אלא במי שמשים עצמו כמי שאינו (סוטה כא:). דברי תורה אין מתקיימין אלא במי שדעתו שפלה (תענית ז). התורה נקנית בענוה (אבות פ"ו). איזהו בן עולם הבא? ענוותן ושפל ברך וכו' (סנהדרין פח:). אם רוח המושל תעלה עליך מקומך אל תנח, מדת ענותנותך, ללמדך שכל המניח ענותנות גורם מיתה לעצמו וחוטא לדורו (קה"ר פ"י). אל תהי

לולי עמי הארץ שחורשין וזורעין וקוצרים ועושים כל מלאכת עבודה אי אפשר לת"ח להתקיים. נח) רגליו של ברזל.

כמשקוף העליון שאין יד אדם יכולה ליגע בו ובו׳ אלא כאסקופה התחתונה שהכל דשין עליה והיא במקומה עומדת (אדר"נ פכ"ו ו). כיתר הנמוכה שהכל תולין בה (ד"א זוטא פ"א). אל תהי מבקש עלבונך, הוי עלוב ושפל רוח (שם פ"ב). השפלתי היא הגבהתי, נט) הגבהתי היא השפלתי (שמ"ר פמ"ה). דלא ידל ידלוניה (מו"ק כח:). גרדנא דלא טייזן ס) שתא בציר משניה (ע"ז כו. ילקוט וישלח קלב). חציפא סא) נצח לכשירא (ירוש׳ תענית פ"ב א). אפילו כל העולם כולו אומרים לך צדיק אתה, היה בעיניך כרשע (נדה ל.). אפילו אתה מושלם בכל המעלות, אם אין בך ענוה אתה חסר, דהכי אמרי בני אנשא: מה גברא רבה פלניא אילולא גאוה! (מס׳ כלה רבתי פ"ג). לעולם ילמד אדם ממדת קונו, שהרי הקב"ה הניח כל הרים וגבעות והשרה שכינתו על הר סיני, והניח כל אילנות גבוהות והשרה שכינתו בסנה (סוטה ה.). אמר להם הקב"ה חושקני בכם שאפילו בשעה שאני משפיע לכם גדולה אתם ממעטין עצמכם לפני (חולין פט.). כביכול בא וראה כמה גדולים נמוכי הרוח לפני הקב"ה, שבשעה שבית המקדש קיים אדם מקריב עולה שכר עולה בידו, מנחה שכר מנחה בידו, אבל מי שדעתו שפלה מעלה עליו הכתוב כאילו הקריב כל הקרבנות כולם, שנאמר (תהלים נא) זבחי אלהים רוח נשברה (סוטה ה.).

[ענוים מגדולי ישראל] גדולה ענוה שבה נשתבח משה (מדרש גדול וגדולה פ"ד). ענוותנותו של בועז (סנהדרין מט:). אלה שמות הגבורים אשר לדוד יושב בשבת תחכמוני (ש"א כג), בשעה שהיה יושב בישיבה לא היה יושב על גבי כרים וכסתות אלא ע"ג קרקע [כמו התלמידים] (מו"ק טז:). דוד הקטין עצמו אצל מי שגדל ממנו בחכמה (מגילה יא.). כתיב שיר המעלות לדוד ה׳ לא גבה לבי וגו׳ בשעה שמשחני שמואל, ולא רמו עיני בשעה שהרגתי את גלית, ולא הלכתי בגדולות בשעה שהעליתי הארון, ובנפלאות ממני בשעה שהחזירוני למלכות, אלא אם לא שויתי ודוממתי כגמול עלי אמו כגמול עלי נפשי, כהן ינוקא דנחית ממעי אימיה כן הוות נפשי עלי (ירוש׳ סנהדרין פ"ב). כשמת שמואל הקטן אמרו עליו הי עניו וכו׳ (חגיגה ד:). לעולם יהא אדם ענוותן כהלל (שבת לא.). רבי הוה ענוותן ור׳ חייא הכעיסו (ירוש׳ כלאים). כשמת רבי בטלה ענוה (סוטה מה:). א"ל רב יוסף לתנא לא תתני ענוה דאיכא אנא (שם). רבי אומר שלשה ענותנין הן: אבא [רשב"ג] ובני בתירה ויונתן בן שאול (ב"מ פר:). כשבאתי והרצתי דברי לפני רבי, אמר לי הנח דברי ואחוז דברי ר׳ חייא (ע"ז לו:). ענוותנותו של זכריה החריבה את ביתנו (גטין נו.). ר"א בן שמוע לשאלת תלמידיו במה הארכת ימים? אמר לא פסעתי על ראשי עם קדש (מגילה כז:). ענוותנותו דר׳ חנינא גרמא לי דחזאי דמא (נדה כ:). אמרו ליה [לאבא חלקיה] אבא אבא הב לן מיטרא! אמר לפני הקב"ה, רבש"ע! עשה בשביל אלו שאין מכירין בין אבא דיהיב מיטרא לאבא דלא יהיב מיטרא (תענית כג:). אמר רבי אבהו מריש הוה אמינא ענוותנא אנא, כיון דחזיתיה ליה לר׳ אבא דמן עכו דאמר איהו חד טעמא ואמר אמוריה חד טעמא ולא קפיד, אמינא לאו ענוותנא אנא (סוטה מ.). מאי נפקא לך מינה? סב) מיני ומיניה יתקלס עילאה (שם). שמואל אמר בעניותנו סג) צריכה גט (יבמות צב:). אמר רבא תלת מילי בעאי קמי שמיא, תרתי יהבו לי חדא לא יהבו לי, חוכמתיה דרב הונא ועותריה [עשירות] דרב חסדא יהבו לי, ענוותנותיה דרבה בר רב הונא לא יהבו לי (מו"ק כח.). ע"ע גאוה; סבלנות; עלוב.

עניות: עשרה קבין עניות ירדו לעולם, תשעה נטלה בבל ואחד כל העולם כלו (קידושין מט:). שבעה שמות נקרא עני: עני, אביון, מסכן, רש, דל, דך, מך—עני כמשמעו, אביון שמתאב לכל, מסכן שהוא בזוי לכל שנאמר וחכמת המסכן בזויה (קהלת ט), רש מן הנכסים, דל ומדולדל מן הנכסים, דך מדוכדך רואה דבר ואינו אוכל, רואה דבר ואינו טועם ואינו שותה, מך שהוא מך לפני כל, עשוי כמין אסקופה התחתונה (ויק"ר פל"ד). עני הוא מי שאין לו מאתים זוז (פאה פ"ח). כי לא יחדל אביון מקרב הארץ (דברים טו), גלגל הוא שחוזר בעולם (שבת קנא:). מעשה בר"ר יהושע בר לוי שעלה לרומי, ונכנס בפלטין אחת, וראה שם עמודים של שיש מכוסין בטפיטאות, בשרב שלא יפקעו ובצינה שלא יקרשו, יצא משם ומצא עני אחד ומחצלת קנים מתחתיו ומחצלת קנים על גביו. על העמודים קרא צדקתך כהררי אל (תהלים לו), בכל מקום שאתה נותן את משפיע, ועל העני קרא משפטיך תהום רבה, בכל מקום שאתה מכה אתה מדקדק (תנחומא הישן נח ח). א"ר אבין העני הזה עומד על פתחך והקב"ה עומד על ימינו, דכתיב כי יעמוד לימין אביון (תהלים קט), אם נתת לו דע מי שעומד על ימינו ונותן לך

כי דרכם היה לעמוד בפני רבים או לישב על גבי קרקע. נט) כשאני משפיל את עצמי מגביהים אותי, וכשאני מגביה עצמי משפילים אותי. וכן המאמר הבא, מי שלא מרים עצמו בגסות הרוח מרימין אותו מן השמים. ס) האורג שאינו ענו ינוכה לו שנה משנותיו. בימי חז"ל היה האורג פחות אנשים. סא) מי שהוא חציף נוצח לעניו, ע"ד עלוב ושאינו עלוב מי נדחה מפני מי (מגילה כט.). סב) לא חש לאשתו שאמרה לו כי האמורא שלו חושב שהוא חכם כמוהו. סג) מתוך עניות דעתנו, שאין אנו יודעים פירוש

שכרך, ואם לא נתת לו דע מי שעומד על ימינו פורע ממך דכתיב (שם) להושיע משופטי נפשו (ויק"ר פל"ד). רשב"ל אומר אל תהי מצות עני קלה בעיניך, שהפסדה כ"ד קללות, ומתן שכרה כ"ד ברכות — כ"ד קללות דכתיב (תהלים קט) הפקד עליו רשע בהשפטו יצא רשע יהיו בניו מעטים וגו' כ"כ למה? יען אשר לא זכר עשות וגו'. מתן שכרה כ"ד ברכות דכתיב (ישעיה נח) הלא פרוס לרעב לחמך וגו' (ויק"ר פל"ד). תני ר' יהושע, יותר ממה שבעה"ב עושה עם העני, העני עושה עם בעל הבית, שכן רות אומרת לנעמי שם האיש אשר עשיתי עמו היום בועז, אשר עשה עמי אין כתיב כאן אלא אשר עשיתי עמו, אמרה לה הרבה פעולות וטובות עשיתי עמו היום בשביל פרוסה שנתן לי (שם). בשעה שעני הולך אצל בעל הבית ואמר פרנסני, אם מפרנסו מוטב, ואם לאו עשיר ורש נפגשו עושה כולם ה' (משלי כב) מי שעשאו עשיר לזה עושה אותו עני — עני לזה עושה אותו עשיר (תמורה טז.). כתיב שומע תפלה עדיך כל בשר יבואו (תהלים סה), בשר ודם אם בא עני לומר דבר לפניו אינו שומע הימנו, אם בא עשיר ומר דבר מיד הוא שומע ומקבלו, אבל הקב"ה אינו כן, אלא הכל שוין לפניו, הנשים והעבדים והעניים והעשירים, תדע לך שהרי משה רבן של כל הנביאים בתוב בו מה שכתוב בעני, במשה כתיב תפלה למשה איש האלהים (תהלים צ), ובעני כתיב תפלה לעני כי יעטוף ולפני ה' כי ישפוך שיחו (שם קב), זו תפלה וזו תפלה (שמ"ר פכ"א). דקדוקי עניות מעבירין את האדם על דעתו ועל דעת קונו (עירובין מא:). עניות כמיתה שנאמר כי מתו כל האנשים (שמות ד), ותניא כל מקום שנתנו חכמים עיניהם [לרעה] או מיתה או עוני (נדרים ז:). קשה עניות בתוך ביתו של אדם יותר מחמשים מכות (ב"ב קטז.). אין לך מדה קשה מן העניות שכל מי שהוא מדוקדק בעניות כאילו דבוקים בו כל יסורים שבעולם, וכאילו בא עליו כל הקללות שבמשנה תורה (שמ"ר פל"א). אמרו רבותינו אילו נתקבצו כל היסורין לצד אחד והעניות לצד אחד, העניות מכרעת לכולן, בא וראה כשהיה השטן מקטרג על איוב ואמר הלא אתה שכת בעדו ובעד כל אשר לו וגו' ואולם שלח נא ידך וגו' (איוב א) א"ל הקב"ה אתה רוצה עניות או יסורין? א"ל איוב רבון העולם מקבל אני עלי כל היסורין שבעולם ולא עניות, וכן אמר: כי על זה בחרתי מעוני (שם לו), כי קשה עניות מכל היסורין (שם). כתוב בספר בן סירא: כל ימי עני רעים (משלי טו) בן סירא אומר אף לילות (כתובות קי:). לית דעניא מכלבא ולית דעתיר מחזירא (שבת קנה:). אילפא ור' יוחנן הוו גרסי באורייתא, דחיקא להו מילתא [עניות] טובא, אמרי ניקום וניזיל ונעביד עיסקא ונקיים בנפשין אפס כי

כי לא יהיה בך אביון וכו' א"ל ר"י איהדר ואוקי בנפשאי כי לא יחדל אביון מקרב הארץ (תענית כא.). כיון שנעשה אדם ריש מלמטה נעשה רש מלמעלה (סנהדרין קג:). א"ר יהודה ב"ר סימון העני הזה יושב ומתרעם: מה אני מפלוני [העשיר]? הוא ישן על מטתו ואני ישן כאן [על הקרקע], פלוני ישן בביתו ואני כאן [בחוץ] (ויק"ר פל"ד סוף). בזמן שאדם אוכל משלו דעתו מיושבת עליו, אוכל משל אחרים אין דעתו מיושבת עליו (אדר"נ פל"א). המצפה לשלחן אחרים עולם חשך בעדו, רב חסדא אמר אף חייו אינם חיים (ביצה לב:). האיש דרכו לחזור על הפתחים ואין אשה דרכה לחזור (כתובות סז.). צורבא מרבנן לא מיעני, ואי איתא דמיעני אהדורי אפתחא לא מיהדר (שבת קנא:). יודעים לשער כמה טיפות יש בים ואין להם פת לאכול ולא בגד ללבוש (הוריות י.). הוה בקי במרגליתא בכל מילא ולא הוה ליה עיגל [ככר] למיכל קרי עליה לא לחכמים לחם (ירוש' ביכורים פ"ג ג). כפן עניא סד) ולא ידע (מגילה ז.). אמרי אינשי חברך מית אשר, סה) חברך אתעתר לא תאשר (גיטין ל:). עני ועשיר באים לדין [לעתיד לבא], לעני אומרים לו מפני מה לא עסקת בתורה? אם אומר עני הייתי וטרוד במזונותי, אומרים לו כלום עני היית יותר מהלל? וכו' נמצא הלל מחייב את העניים (יומא לה:). א"ר יצחק מפני מה נשתנית מנחה שנאמר בה „נפש" (ויקרא א)? אמר הקב"ה מי דרכו להבא מנחה— עני? מעלה אני עליו כאילו הקריב נפשו לפני (מנחות קד:). כתיב הנה צרפתיך ולא בכסף בחנתיך בכור עוני (ישעיה מח), מלמד שחזר הקב"ה על כל מדות טובות ליתן לישראל ולא מצא אלא עניות. אמר שמואל היינו דאמרי אינשי יאה עניותא ליהודאי כי ברזא סומקא סו) לסוסיא חיוורא (חגיגה ט:). יאי מסכנותא ליהודאי כעזקתא סומקתא דעל לכיה דסוסא חיוורא (ויק"ר פי"ג). יאי מסכנותא לברתא דיעקב כערקא [רצועה] סומקא ברישא דסוסיא חיוורא (שם פל"ה). שאל טורנוסרופוס את ר"ע אם אלהיכם אוהב עניים הוא מפני מה אינו מפרנסם? א"ל כדי שניצול אנו בהן מדינה של גיהנם. א"ל ר"ע אמשול לך משל למה"ד, למלך ב"ו שכעס על בנו וחבשו בבית האסורים וצוה עליו שלא להאכילו ושלא להשקותו, והלך אדם אחד והאכילו והשקהו, כששמע המלך לא דורון משגר לי? ואנן קרינן בנים שנאמר (דברים יד) בנים אתם לה' אלהיכם (ב"ב י.). אמר ר"ע אפילו עניים שבישראל רואין

המקרא (רש"י). סד) העני אף כי הוא רעב אינו מרגיש בזה כי כבר הסכין לאכול לחמו במסכנות. סה) אם יספרו לך כי פלוני מת תאמן יותר מאשר יאמרו לך פלוני נתעשר, כי מיתה שכיחא יותר מעשירות. סו) אוכף אדום לסוס

אותם כאילו הם בני חורין שירדו מנכסיהם, שהם בני אברהם יצחק ויעקב (ב"ק צ:). כבר זכו ביה עניים, ואע"ג דליכא עניים הכא, אנן יד עניים אנן (שם לו:). יוסי בן יוחנן איש ירושלם אומר יהא ביתך פתוח לרוחה ויהיו עניים בני ביתך (אבות פ"א). אמר רב יהודה אמר רב אפס כי לא יהיה בך אביון (דברים טו), שלך קודם סז) לשל כל אדם (ב"מ ל:). העני עומד בחוץ ובעה"ב בפנים (שבת ב.). ר' חנינא בן דוסא מהיכן היו ליה עזים והא עני הוי? (תענית כה.). בתר עניא אזלא עניותא (ב"ק צב.). זבין סח) ולא תדול (יבמות סו.). כאן בדלות, כאן בדלי דלות (הוריות ט:). התקינו וכו' מפני כבודן של עניים (מו"ק כז.). איסר דעניותא נבל שמיה (פסחים קיא:). צריך אדם לחרובא סט) עביד תתובא (ויק"ר פי"ג). כאדם שאומר לחבירו יצא פלוני נקי מנכסיו יאין לו בהם הנאה של כלום (קידושין נו:). עני מהפך בחררה ובא אחר ונטלו הימנו נקרא רשע (שם נט.). רובן של עניים משבט שמעון (ב"ר פצ"ח ה). שלשה מכריז עליהן הקב"ה, על עני המחזיר אבדה (פסחים קיג.). ארבעה שאין הדעת סובלתן — דל גאה (שם:). העוסק בבנין מתמסכן (יבמות סג). עניות דתורה (קידושין מט:). עני היה באותה שעה (פאה פ"ה ד). עני והעשיר הוה (ב"ב כה:). עניה זו לשוא שמרה—זה שברה? (כתובות סב:). עניי עירך ועניי עיר אחרת — עניי עירך קודמין (ב"מ עא.). ע"ע עשירות; צדקה.

ענין: והוא שעסוקין באותו ענין, ואפילו מענין לענין ע) באותו ענין (קידושין ו.). וכי מה ענין זה לזה? (ירוש' סנהדרין פ"י ב). וכי מה ענין ר' בנימין בר יפת אצל ר' חייא בר אבא? (ברכות לח:). וכי מה ענין שמיטה אצל הר סיני? (ספרא, בהר).

עננים: חמשה שמות נקראו העננים: עב אד ענן נשיאים חזיז (ב"ר פי"ג). האי עיבא תלתא פרסי מדלי (ב"ב מה:). ענני דצפרא לית בהו ממשא דכתיב (הושע ו) וחסדכם כענן בוקר (ברכות נח:). נהור ענני זעירין מוהי, עא) חשיך ענני סגיין מוהי (תענית י.). לית תננא [עשן] בלא אשא, ולא אשא בלא תננא (זהר נשא קלז:). בשעה שעלה משה למרום באה ענן ורבצה כנגדו, לא היה יודע משה אם לרכוב עליה או לאחוז בה, מיד פתחה ונכנס לתוכה, שנאמר ויבא משה בתוך הענן (שמות כד) ויכס אותו הענן ונשאתו, והיה מהלך ברקיע ופגע בו קמואל המלאך שהיה ממונה על שנים עשר אלפים מלאכי חבלה שהם יושבים בשער הרקיע. גער במשה ואמר לו מה לך בקדושי עליון וכו'. פגע בו גדוד של מלאכי חבלה שהם סובבים לכסא הכבוד שהם גבורים ועצומים וכו' (פסיקתא רבתי ס"כ). עמוד הענן משלים לעמוד האש (שבת כג:). מלמד שפירש שדי מזיו שכינתו [על משה] ועננו עליו (שבת פח:). במות אהרן נסתלקו ענני הכבוד וכסבור הכנעני שנתנה רשות להלחם בישראל (ר"ה ג.). והיה מדי חדש בחדשו ומדי שבת בשבתו יבא כל בשר להשתחוות לפני (ס"פ ישעיה), והיאך אפשר שיבא כל בשר בירושלם בכל חדש ושבת? א"ר לוי עתידה ירושלם להיות כא"י וא"י ככל העולם כלו, והיאך הם באים בר"ח ושבת מסוף העולם? אלא העבים באים וטוענים אותם ומבואים אותם לירושלם והם מתפללים שם בבקר, והוא שהנביא מקלסן (ישעיה ס) מי אלה כעב העופינה (פסיקתא רבתי פ"א). ע"ע חשך.

עפר: ומן העפר אשר יהיה בקרקע המשכן, אי בקרקע המשכן יכול יחפור בקרדומות, ת"ל אשר יהיה, הא כיצד? יש שם הבא, אין שם תן שם (סוטה טו:). מאן יהיב לן מעפרא דרב ושמואל עב) ומלינן עיינין (ע"ז נג. חולין כח:). ההוא טייעא שקל עפרא ומורח ליה ואמר הא אורחא לדוכתא פלן (ב"ב עג:). הא עפרא מעפרא דאברהם אבוהון הוא דכי הוה שקיל עפרא הוו סייפי, גילי הוו גירי, דכתיב (ישעיה מא) יתן בעפר חרבו וכו' (תענית כא.).

עץ הדעת: מה היה אותו האילן שאכל ממנו אדם וחוה? ר"מ אומר חטים היו וכו' ר' יהודה בר אילעאי אמר ענבים היו וכו' בשם ריב"ל אמר ח"ו לא גלה הקב"ה אותו אילן לאדם ולא עתיד לגלותו, ראה מה כתיב ואשה אשר תקרב אל כל בהמה וגו' (ויקרא כ) אם אדם חטא בהמה מה חטאת? אלא שלא תהא בהמה עוברת בשוק ויאמרו זו היא הבהמה שנסקל פלוני על ידה, ואם על כבוד תולדותיו חס המקום, על כבודו של אדם הראשון על אחת כו"כ, אתמהא! (ב"ר פט"ו סוף). חוה האכילה את אדם מעץ הדעת, אמר רבי אבין לא בקשה אלא לבכות וליילל עליו בקולה ואכל ממנו, שכך כתיב הנה שמעת לקול אשתך, לדברי אשתך אין כתיב כאן אלא לקול אשתך (דב"ר פ"ד).

עצבות: לפני הקב"ה עצבות ליכא שנאמר עוז וחדוה במקומו (חגיגה ה:). הנך תרי מבני עלמא

לבן. סז) לא תביאו עצמך לידי עניות (רש"י). סח) תמכור כלי תשמישך ותקח לפרקמטיא שלך כדי שלא תבוא לידי עניות. סט) כשאדם נעשה עני עד שאין לו מה לאכול כ"א חרובין אז יעשה תשובה. ע) שפסקו מלדבר באותו ענין ממש ונמשכו ממנו לדברים אחרים הנוגעים לאותו ענין. עא) כשהעננים חשכים אות היא כי טוענין מים רבים, והוא משל כי לפעמים יש טובה בצרה.

דאתי אמרו אינשי ברוחי אנן מבדחינן עציבי (תענית כב.). אין עומדין להתפלל לא מתוך עצבות וכו' אלא מתוך שמחה של מצוה (ברכות לא.). אף וחמה אלין נפקין וכו' אינון דמשתדלין באורייתא או דמשתדלי במצוה ואזלי באורחא דמצוה, בגין דיתעצבון ולא יחדון בה (זהר פקודי רסד:). חזינהו לרבנן דהוו קבדחי טובא, אייתי כסא דזוגתא חיורתי ותבר קמייהו ואעציבו (ברכות לא.). חזייה דהוה עכירא דעתיה (מנחות נג.). עד מתי ארוסי אצליכם ואני יושבת עגומה עליו? (ירוש' חגיגה פ"ב ב). ע"ע בדיחותא.

עצה: אין הקב"ה עושה דבר אלא א"כ נמלך בפמליא של מעלה וכו' (סנהדרין לח:). דרש רבא רבות מחשבות בלב איש ועצת ה' היא תקום, עצה שיש בה דבר ה' היא תקום (שם כו:). כל עצה שהיא לשם שמים סופה להתקיים (מדרש תהלים א—יט). שתי כליות יש באדם אחת יועצתו לטובה ואחת יועצתו לרעה וכו' (ברכות סא.). בן חמשים לעצה (אבות פ"ה כא). אשרי האיש אשר לא הלך בעצת רשעים, כיון שלא הלך בעצת רשעים כמו שהלך בעצת צדיקים (ירוש' קידושין פ"א ט). בשלשה דברים אוהב אני את המדיים וכו' כשיועצין אין יועצין אלא בשדה וכו' (כתובות ח:). אבדה עצה מבנים נסרחה חכמתם (ירמיה מט) כיון שאבדה עצה מבניו נסרחה חכמתם של הגוים (חגיגה ה:). ולפני עור לא תתן מכשול (ויקרא יט) לפני סומא בדבר, היה נוטל ממך עצה אל תתן לו עצה שאינה הוגנת לו (ספרא פ' קדושים). עצה טובה קמשמע לן (עירובין לט.). וקראו לו זקני העדה ודברו אליו (דברים כה), מלמד שמשיאין לו עצה ההוגנת לו, שאם היה הוא ילד והיא זקנה הוא זקן והיא ילדה, אומרים לו כלך אצל שכמותך ולא תכניס קטטה בתוך ביתך (יבמות מד.). הוי זהיר מן היועצך לפי דרכו [להנאתו] (סנהדרין עו:). אם יאמרו לך ילדים בנה וזקנים סתור, שמע לזקנים ואל תשמע לילדים, שבנין ילדים סתירה וסתירת זקנים בנין (נדרים מ.). מפני מה נענש יאשיהו מפני שהיה לו לימלך בירמיהו ולא נמלך (תענית כב:). מפני מה נענש דניאל מפני שהשיא עצה לנבוכדנצר (ב"ב ד.). משמת ר' יהושע בטלה עצה ומחשבה (סוטה מט:). ר' יוסף דרש מים עמוקים עצה בלב איש (משלי כ) זה עולא, ואיש תבונה ידלנה זה רבה בב"ח (פסחים נד:). איזיל ואמליך באנשי ביתי (ברכות כז:). כל אדם שמתה אשתו בימיו עצתו נופלת שנאמר (איוב יח) ותשליכהו עצתו (סנהדרין כב.). כל ההולך בעצת אשתו [לרעה] נופל בגיהנם (ב"מ נט.). לא בסבי טעמא ולא בדרדקי עצה (שבת פט.). עבדי בישין בתר דעבדין מתמלכין (ב"ב ד.). שלשה היו באותה עצה [להזנות בני ישראל עם בנות מואב] בלעם ואיוב ויתרו, בלעם שיעץ נהרג, איוב ששתק נידון ביסורין, יתרו שברח ונתגייר זכו בניו לישב בלשכת הגזית (סוטה יא.). ע"ע חכמה.

עצים: רוב עצים להסקה נתנו (נדרים סב:). עצי שיטים עומדים, שעומדים דרך גדילתן—שמעמידין את ציפוין וכו' (סוכה מה:). אפילו הלשכה מלאה עצים יתנדבו וכו' גזרה המלכות שלא יביאו עצים למערכה וביכורים (תענית כח.). אמר רב חסדא אכלבא דחיטי עג) בעי שיתין אכלבי דציבי (גיטין נו.). ע"ע אילנות.

עצלות: שלש כתות הן: כת ראשונה אומרת אילו לא נבראתי אלא לראות הכוכבים די לי, כת שניה אומרת כל מה שיש לך ליתן תן לעתיד לבא, כת שלישית של פועלים עצלים אומרים תן לנו עכשיו (מדרש תהלים ח—ו). רבנן אמרי שבעה דברים אמר שלמה על העצל, ומה שאמר משה היה גדול מכולם, כיצד אמרו לעצל לך ולמוד תורה מרבך, והוא משיב אותן ואומר מתיירא אני מן הארי שבדרך, מנין? שנאמר אמר עצל שחל בדרך (משלי כו), אמרו לו הרי הוא בעיר, אמר להן מתיירא אני שלא יהא ארי בתוך הרחוב שנאמר ארי ברחובות, אמרו לו הרי הוא דר אצל ביתך, אמר להן ארי בחוץ, אמרו לו הרי הוא בתוך הבית, השיב להן אם אני הולך ומוצא הדלת נעולה אני מחזר ובא, אמרו לו פתוחה היא, מנין שנאמר הדלת תסוב על צירה ועצל על מטתו (שם). לסוף לא היה ידע מה להשיב אומר להם או הדלת פתוחה או נעולה מבקש אני לישן עוד מעט, שנאמר טמן עצל ידו בצלחת נלאה להשיבה אל פיו (שם יט). ואיזהו שביעי? מחורף עצל לא יחרוש ושאל בקציר ואין (שם כ) וכו'. ומה שאמר משה גדול מכולן, מנין? כי קרוב אליך הדבר מאד בפיך ובלבבך לעשותו, אינך חסר אלא שתוציא הדבר מפיך (דב"ר פ"ח). ר' טרפון אומר היום קצר והמלאכה מרובה והפועלים עצלים (אבות פ"ב טו). הלל אמר מי גרם לכם שאעלה מבבל ואהיה נשיא עליכם עצלות שהיתה בכם שלא שמשתם שני גדולי הדור שמעיה ואבטליון (פסחים סו.). משבח אני את העצלנין שאין יוצאין מבתיהן ברגל דכתיב ושמחת אתה וביתך (סוכה כז:). אין עומדין להתפלל מתוך עצלות (ברכות לא.). אין השכינה שורה מתוך עצלות (שבת ל:). כל המתעצל בהספדו של חכם ראוי לקוברו בחייו (שבת

עב) מרוב חביבות היינו מלאים עינינו מעפר קברם (ערוך).

עג) לכל אוצר של חטים צריכין ששים אוצרות של עצים לאפות מהם לחם, ולפ"ז הוצאת העצים רבה וגדולה היא.

קה:). היא ניימא עד) ודיקולא שפיל (סנהדרין ז).
ע"ע זריזות.

עצם: ע' אברי הגוף; לוז

עצמיות: עשה בשביל כבוד עצמך (כתובות עז:). וכשאני לעצמי מה אני (אבות פ"א ד). ואל תאמין בעצמך עד יום מותך וכו'. אל תחזיק טובה לעצמך וכו' ואל תהי רשע בפני עצמך (שם פ"ב). אדם קרוב אצל עצמו ואין אדם משים עצמו רשע (יבמות כה:). אין אדם רואה חובה לעצמו (שבת קיט.). אין אדם מעיד על עצמו (כתובות כז:). אין אדם מעמיד עצמו על ממונו (שבת קנ.). לעולם אל יביא אדם עצמו לידי נסיון (סנהדרין קז.). זה מברך לעצמו וזה מברך לעצמו (ברכות מג.). אם נשאל זה בפני עצמו וזה בפני עצמו (כתובות כז.). לא מעצמי אני אומר לכם (ספרי דברים פ"ט). עשה עד שאתה מוצא ומצוי לך ועורך בידך (שבת קנא:). לידע אינש בנפשיה אם צדיק גמור הוא אם לאו (ברכות סא:). בר לבב זה משה, שאמר למה ה' יחרה אפך בעמך. א"ר יצחק אפילו הדיוט אם אומר לחבירו כזה גנאי הוא לו, אלא לבו ברור שאינו תובע צורך עצמו אלא צרכן של ישראל (דברים רבה פ"י). עשה בשביל כבוד חכמים לא אשגח ביה וכו' עשה בשביל כבוד עצמך— אסתליק (כתובות עז:). כל זקן שמורה הוראה אם ירצה שיקבלו אחרים הוראתו צריך הוא לקיימה בעצמה (שמ"ר פמ"ג ד). אומה זו [רומי] כל מה שתקנו לא תקנו אלא לצורך עצמן (שבת לג:). מוכר נפט ואפרסמון, בא למדוד נפט [שריחו רע] אומר לו מדוד לעצמך, בא למדוד אפרסמון אומר לו המתן עד שאמדוד עמך כדי שנתבסם אני ואתה (יומא לח:). מיניה וביה אבא עה) ליזיל ביה נרגא (סנהדרין לט:). ירך מתוכה מסרחת (שם). יצחק היה דומה למי שיוצא בעצמו לישרף ועציו על כתפיו (תנחומא הישן וירא מו). כזה שהוא טוען צלובו בכתפו (ב"ר פנ"ו). כפא דחטא נגרא עו) בגוויה נש־וף חרדילא וכו' סידנא בסדנא יתיב מדויל ידיה משתלים (פסחים כח.). אין חבוש מתיר עצמו מבית האסורים (ברכות ה:). לית ספר [מגלח שער] דמספר גרמיה (ויק"ר פי"ד). מן דליה עז) דא ליה (שבת פ:). אין שקלי ודידי שקלי (קידושין יג.). אתה עושה בתוך שלך ואני עושה בתוך שלי (ב"ר כא.). אנן בדידן ואינהו בדידהו (ברכות ח.). עד דאינון עסקין בדידהון נעסוק אנן בדידן (ירוש' חגיגה פ"ב א). כדי שלא יהא כל אחד ואחד הולך ובונה במה לעצמו (חגיגה כב.). נתת תורת כל אחד ואחד בידו (שביעית פ"ב א). קדמיה לרשיעא עד דלא יקדמך (ב"ר פע"ה). הבא להרגך השכם להרגו ((במד"ר פכ"א). תורא עח) מדישו קאכיל (גיטין סא.). ראתה קולר פנוי והכניסה את ראשה לתוכה (ירוש' נדרים פ"ט א).

עקדה: וישא אברהם את עיניו וירא והנה איל אחר וגו' (בראשית כב) מהו אחר? אמר רבי יודה ב"ר סימון אחר כל הדורות עתידין בניך ליאחז בעונות ולהסתבך בצרות וסופן לינאל בקרניו של איל הזה שנאמר (זכריה ט) אלהים בשופר יתקע והלך בסערות תימן (ירוש' תענית פ"ב). כל אבילות שישראל אוכלין בעוה"ז אינן אוכלין אלא בזכות אותה המאכלת (ב"ר פנ"ו). ויקרא אברהם את שם המקום ההוא ה' יראה (שם) אמר לפניו רבון העולם! בשעה שאמרת לי קח נא את בנך את יחידך, היה לי מה להשיב לך וכו' יר"מ ה' אלהינו בשעה שיהיו בניו של יצחק באים לידי עבירות ומעשים רעים, תהא זוכר להם אותה העקדה ותתמלא עליהם רחמים (ב"ר פנ"ו טו). רבנן אמרי [הקב"ה] רואה אפרו של יצחק כאילו צבור על גבי המזבח (ויק"ר פל"ו ד). למה תוקעין [בר"ה] בשופר של איל? כדי שאזכור לכם עקדת יצחק בן אברהם ומעלה עליכם כאילו עקדתם עצמכם לפני (ר"ה טז.). בסדר תעניות אומר הש"ץ: מי שענה את אברהם אבינו בהר המוריה הוא יענה אתכם וישמע צעקתכם ביום הזה (תענית טו). מעשה במרים בת נחתום שנשבית היא ושבעה בניה, ונהרגו כולן על קדוש השם, אמרה לבנה הקטן קודם שנהרג: בני לך אצל אברהם אביכם ואמור לו כך אמרה אמי, אל תזוח דעתך עליך ותאמר בניתי מזבח והעליתי את יצחק בני, הרי אמנו בנתה שבעה מזבחות והעלתה שבעה בנים ביום אחד, אתה בנסיון ואני במעשה (איכה רבתי פ"א). אשר לא צויתי זה בנו של מישע מלך מואב, ולא דברתי זה יפתח, ולא עלתה על לבי זה יצחק עט) בן אברהם (תענית ד.). ע"ע נסיון.

עקרה: כך היה דרכו של דור המבול אשה אחת היה להם לבנים ואחת לתשמיש שהיה משקה אותה כוס של עיקרין (ירוש' יבמות פ"ו ה). יצחק ורבקה שניהם עקורים היו וכו' מפני מה היו אבותינו עקורין? מפני שהקב"ה מתאווה לתפלתו של צדיקים

עד) האשה מתעצלת ומנמנמת, והסל העשוי מלולבי דקלים שהיא נותנת בו פלכה ומלאכת ידיה שפל ומונח למטה, ועי"ז יהרס ביתה, ע"ד בעצלתים ימך המקרה ובשפלות ידים ידלוף הבית (קהלת י). עה) מעצמו של יער יכנס בתוך הגרזן להיות בית יד לחטוב בו עציו, ע"ד מהרסיך ומחריביך ממך יצאו. עו) הכף שעושה הנגר בה נכוה פיו בחרדל; האומן שחקק הסד עבור אסירים לפעמים משימין את רגליו בסד הזה; בעל חצים בחציו יהרג, מפועל ידי, ישלם לו. עז) מידו היתה לו זאת. עח) השור אוכל מדישו התבואה שהוא דש בו, סבר שמותר לו לאכול בדבר שעוסק בו ומורה היתר לעצמו. עט) ואע"פ שצויתי לו

(יבמות סב:). אם היתה עקרה נפקדת—יולדת בצער יולדת בריוח (ברכות לא:). דביתהו דר"ח הוה לה צער לידה וכו' אזלה אישתו סמא דעקרתא (יבמות סה:). שיתין סבי הוו, וכולן איעקרו פ) מפרקי דרב הונא (שם סד:). אמרו על בועז שעשה משתאות לכל בניו ובנותיו הנשואין ובכולן לא זימן את מנוח, אמר כודנא עקרה פא) במאי פרעא לי? (ב"ב צא.). מה הקב"ה פוקד עקרות אף צדיקים פוקדים עקרות (שה"ש פ"א ג). ע"ע אילונית; סריס.

עראי וקבע: דורות ראשונים עשו תורתן קבע ומלאכתן עראי (ברכות לה:). ודברת בם, עשה אותן קבע ואל תעשם עראי (יומא יט:). אוכלין אכילת עראי חוץ לסוכה ואין ישנים שינת עראי וכו' אין קבע לשינה (סוכה כו.). לא ישנתי בביהמ"ד לא שינת קבע ולא שינת עראי (שם כח.). עשו הכהנים קבע ולא הניחו ישראל להוליכו (יומא סו.). מתודה לאחר שיאכל וישתה שמא אירע דבר קלקלה בסעודה (שבת פז.). לא אירע קרי לכ"ג ביוה"כ (יומא כא.). אשר רכבת עלי אקראי בעלמא (סנהדרין קה:). חוץ ממי שאירעו דבר (מדות לד.). ע"ע מקרה.

ערב: ע' יום ולילה

ערבות: שה פזורה ישראל (ירמיה נ) למה נמשלו ישראל לשה? מה שה זה לוקה על ראשו או באחד מאיבריו וכל איבריו מרגישים, כך הן ישראל, אחד מהם חוטא וכולן מרגישים, האיש אחד יחטא ועל כל העדה יקצוף (במדבר יז). משל לבני אדם שהיו יושבין בספינה, נטל אחד מהם מקדח והתחיל קודח תחתיו, אמרו לו חביריו מה אתה עושה? א"ל מה איכפת לכם, לא תחתי אני קודח? אמרו לו שהמים עולין ומציפין עלינו וטובעין את הספינה (ויק"ר פ"ד). בשעה שהזקן נתמנה [לאב"ד] אומר לו הקב"ה עד ש א נתמנית לא היית ערב על הצבור, עכשיו שנתמנית נעשית ערב וכו' שלא תאמר על הטמא טהור ועל הטהור טמא, על האסור מותר ועל המותר אסור (מדרש תהלים ח). דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם, למדך שהגדולים מזהירין את הקטנים והם נענשים על ידיהם אם לא יוכיחו אותם, וכן הוא אומר וכשלו איש באחיו איש בעון אחיו מלמד שכל ישראל ערבין זה בזה (במד"ר פ"י). משל לאדם שהיה מחתך בשר ומחת סכינא לידו השניה, האם יחזור וימחא לידיה? והכא נמי כן (ירוש' נדרים פ"ט ד). אמר ר"מ בשעה שעמדו ישראל על הר סיני לקבל התורה אמר להם הקב"ה אלעיקי [שבועה]! אני נותן לכם את התורה, אבל אתם הביאו לי ערבים טובים שתשמרוה. אמרו לפניו רבש"ע, אבותינו ערבים לנו! אמר להם אבותיכם צריכין ערבים כי יש לי עליהם, אברהם אמר במה אדע כי אירשנה, יצחק היה אוהב לעשו ואני שנאתיו, יעקב אמר נסתרה דרכי מה' (ישעיה מ). אמרו לפניו רבש"ע נביאינו ערבים לנו! אמר להם יש לי עליהם שנאמר כשועלים בחרבות נביאיך ישראל היו (יחזקאל יג), אלא הביאו לי ערבים טובים ואתננה לכם. אמרו הרי בנינו ערבים אותנו! אמר הקב"ה הא ודאי ערבים טובים! ועל ידם אתננה לכם, הה"ד מפי עוללים ויונקים יסדת עוז (תהלים ח). בשעה שהלוה נתבע ואין לו לשלם מי נתפש, לא הערב? הרי מה שנאמר (הושע ד) ותשכח תורת אלהיך אשכח בניך גם אני (שה"ש רבה א). אי לית ליה ללוה, לאו בתר ערבא אזיל מלוה? (מכות ז.). ערביך ערבא צריך ועריבא דערביך ערבא צריך (סוכה כו.). ערבא, וערבא דערבא איכא בינייהו (סוטה לז:). אם ערבת, ערבת על מנת לשלם (ד"א זוטא פ"נ). סופו של ערב לצאת ידי ערבותו (תוספתא ברכות פ"ד). לעולם יתרחק אדם משלשה דברים מן המיאון ומן הפקדונות ומן הערבונות (יבמות קט.). ברח מלהיות ערב ומלהיות בעל פקדון (ירוש' יבמות פי"ג א). רגלוהי דבר איניש אינון עריבין ביה, לאתר דמתבעי תמן מובלין יתיה (סוכה נג.). רגלוהי דבר נש ערבתיה מקמאתיה בכל אתר דמתבעי (ב"ר פח). ע"ע פקדון.

ערוד: אוי לו לאדם שפגע בו ערוד, ואוי לו לערוד שפגע בו רבי חנינא בן דוסה (ברכות לג.). לא הערוד ממית אלא החטא ממית (שם). ע"ע נחש.

ערום: האוחז ס"ת ערום נקבר ערום—ערום בלא אותה מצוה (שבת יד.). ימות ולא תעמוד לפניו ערומה (סנהדרין עה.). מה חטה שנקברה ערומה יוצאה בכמה לבושין וכו' (שם צ:). אין לך משוקץ ומתועב לפני המקום יותר ממי שמהלך בשוק ערום (יבמות סג:). ע"ע מרחץ.

עריות: א"ר יוחנן אילמלא לא ניתנה תורה היינו למדין עריות מיונה (עירובין ק:). למה סמך הכתוב פרשת עריות לפרשת קידושין? ללמדך שכל מי שהוא פורש מן העריות נקרא קדוש (ירוש' יבמות פ"ב א). כל מקום שנאמר השחתה אינו אלא לשון ערוה (סנהדרין נז.). שוק באשה ערוה (ברכות כד.). איזהו מעות לא יוכל לתקן? זה הבא על הערוה והוליד ממנה ממזר (יבמות כב:).

לאברהם מעולם לא עלתה על לבי שישחוט בנו אלא לנסותו מפני קטיגוריא של שטן (רש"י). פ) שעצרו עצמן מלצאת לנקיות מפני כבודו של הדרשן, ועצירות היא סכנה להיות עקר (בכורות מד:). פא) פרדה עקרה שאינה יולדת, וכן

הנותן עינו בכוסו [שיכור] עריות כולן דומות עליו כמישור (יומא עה.). אי לאו שניות לעריות פגע בערוה גופא (יבמות כא.). אין דורשין בעריות בשלשה (חגיגה יא:). וישמע משה את העם בוכה למשפחותיו (במדבר יא) על עסקי משפחותיו שנאסרו להם (שבת קל.). יודעים היו ישראל בע"ז שאין בה ממש אלא כדי להתיר להם עריות (סנהדרין סג:). כל מי שהוא להוט אחר בולמוס של עריות פב) לסוף מאכילין אותו מבשרו (ילקוט תורה פו). יהויקים נכנס פג) בפתח שיצא (תנחומא הישן ויצא יד, עי' ויק"ר פי"ט ו). מותא [מגפה] הוה בציפורין וכו' עאל רבי חנינא להוכיחם ואמר קומיהון: זמרי אחד היה בדורו ונפלו מישראל עשרים וארבעה אלף, ואנו כמה זמרי יש בדורנו ואתם מתרעמים! (ירוש' תענית פ"ג ד). ע"ע ז נ ו ת.

עריצות: אין הקב"ה בא בטרוניא עם בריותיו (ע"ז ג.). מי חשיד קב"ה דעביד דינא בלא דינא? (ברכות ה.). חלילה להקב"ה לעשות דין בלא דין (פסיקתא רבתי פס"ז). ר' יהודה ב"ר סימון פתח (איוב לד) ממלך אדם חנף וגו' ר' שמעון בן לקיש אומר נוח להן לבריות להגדיל להן כנפים ולפרוח באויר ואל ימסרו וישתעבדו תחת יד מלך חנף (אסתר רבה פ"א). קאקי חיורי פד) משלחי גלימי דאינשי (כתובות פה:). אמר שמואל הא פרוסבלא עולבנא דדייני הוא, פה) אי איישר חילי אבטליניה (גיטין לו:). ע"ע ס ב ל נ ו ת.

ערמה, ערמומית: רחל אמרה ליעקב אבא רמאה הוא ולא יכלת ליה, אמר לה אחיו אנא ברמאות, אמרה ליה ומי שרי לצדיקי לסגויי ברמיותא? אמר לה אין, דכתיב (ש"ב כב) עם נבר תתבר ועם עקש תתפל (מגילה יג:). ותשא בריתי עלי פיך (תהלים נב) א"ר אמי אין תורתו של דואג אלא משפה ולחוץ (סנהדרין קו:). ערום ברעת זה דוד (מגילה יב:). הין צדק (ויקרא יט) שלא ידבר אחד בפה ואחד בלב (ב"מ מט.). כתיב אני חכמה שכנתי ערמה (משלי ח), כיון שנכנסה חכמה באדם נכנסה עמו ערמומית (סוטה כא:). מתוך שהתינוק מצוי בבית רבו פו) נכנסת בו ערמומית תחלה (נדה מה:). אדם ובהמה תושיע ה' (תהלים לו), אלו בני אדם שהן ערומין בדעת ומשימין עצמן כבהמה (חולין ה:). רשע ערום זה המטעים דבריו לדיין קודם שיבא בעל דין חבירו (סוטה כא:). היכי דמי רשע ערום? א"ר אבהו זה הנותן דינר לעני להשלים לו מאתים זוז, דתנן מי שיש לו מאתים זוז לא יטול לקט שכחה ופיאה (סוטה כא:). מי שתולה קלא אילן בבגדו ואומר תכלת הוא (ב"מ סא:). מעשיהם כמעשה זמרי ומבקשים שכר כפנחס (סוטה כב:). אין אדם עושה קנוניא על ההקדש (ערכין כג.). מערימין בדליקה בשבת ללבוש כל מה שיכול ללבוש ואפילו יותר מי"ח כלים (שבת קכ.). דיין שיודע בדין שהוא מרומה לא יאמר הואיל והעדים מעידין אחתכנו, ויהא קולר תלוי בצואר העדים (שבועות לא.). לעולם יהא אדם ערום ביראה וכו' (ברכות יז.).

עשירות: עשרה קבין עשירות ירדו לעולם, תשעה נטלו רומיים ואחד כל העולם כולו (קידושין מט:). אהן עלמא דמי לגלגלא דאונטליא, דמלא מתרוקן דמתרוקן מתמלא (ויק"ר פל"ד). למה דומה העולם הזה? לגלגל שבגנה עם כלי חרס שדולין בהן, התחתונים עולים מלאים והעליונים יורדים ריקנים, כך כל מי שהוא עשיר היום אינו עשיר למחר, ולא כל מי שהוא עני היום הוא עשיר למחר (שמ"ר פל"א). איזהו עשיר? השמח בחלקו (אבות פ"ד א). ר' יוסי אומר כל שיש לו בית הכסא סמוך לשלחנו (שבת כה:). הקב"ה עושה סולמות, מעשיר לזה ומוריש לזה (תנחומא מטות ט). אחד משמונה דברים שרובו קשה ומיעוטו יפה פז) הוא עושר (גיטין ע.). א"ר יוסי בן קיסמא פעם אחת הייתי מהלך בדרך ופגע בי אדם אחד וכו' אמר לי רבי רצונך שתדור עמנו במקומנו ואני אתן לך אלף אלפים דינרי זהב ואבנים טובות ומרגליות. אמרתי לו בני! אם אתה נותן לי כל כסף וזהב וכו' איני דר אלא במקום תורה וכו' (אבות פ"ו). עני ועשיר ורשע באין לדין וכו' עשיר אומרים לו מפני מה לא עסקת בתורה? אם אומר עשיר הייתי וטרוד בנכסי, אומרים לו כלום טרוד היית יותר מרבי אלעזר בן חרסום? אמרו עליו וכו' (יומא לה:). הלל מחייב את העניים ואלעזר בן חרסום מחייב את העשירים וכו' (שם). המקדש אשה ואמר על מנת שאני עשיר, אין אומרים כר' אלעזר בן חרסום וכרבי אלעזר בן עזריה, אלא כל שבני דורו מכבדים אותו מפני עשרו (קידושין מט:). רבי מכבד עשירים, ר"ע מכבד עשירים (עירובין פו.). הרוצה שיתעשר יעסוק בבהמה דקה (חולין פד:). מיתה שכיחא עשירות לא שכיחא (גיטין ל:). היינו דאמרי אינשי חברך מית אשר, איתעשר — לא תאשר (שם). אין עניות במקום עשירות (שבת קב:). זבל פרדותיו של יצחק ולא כספו וזהבו של אבימלך (ב"ר פס"ד). לית דעניא מכלבא ולית דעתיר מחזירא (שבת קנה:). עתירי בבל יורדי גיהנם הן (ביצה לב:). כיון דעתירי ומפנקי לא עבדי עבידתא

מנות לא היו לו בנים שיזמין את בועז לסעודה. פב) כגון לוט ובנותיו. פג) שגלה ערות אמו. פד) אווזים לבנים כלומר שופטים זקנים מפשיטין טליתות האנשים, שתופסין חובותיהן בחזקת היד. פה) חוצפא (עריצות) שנוטלין ממון שלא כדין בחזקה (רש"י). פו) לכן תינוק זכר ממהר להתחכם יותר מתינוק נקבה. פז) שמבטלו מלימוד

(שבת נד.). וסימנך עשירין מקמצין (חולין מו.). עד דשמינא עביד קטין [רזון] נפשיה דקטינא נפקת (איכה רבתי פ"ג). ויעשו להם אלהי זהב (שמות לב) אמר משה לפני הקב"ה, רבש"ע כסף וזהב שהרבית להם לישראל עד שאמרו די, גרם להם שיעשו אלהי זהב (יומא פו:).

[זכות לעשירות] חכמי אלכסנדריא שאלו את ר' יהושע בן חנניה: מה יעשה אדם ויתעשר? אמר להן ירבה בסחורה וישא ויתן באמונה. אמרו לו הרבה עשו כן ולא הועילו. אלא יבקש רחמים ממי שהעושר שלו וכו' מאי קמשמע לן? דהא בלא הא לא סגי (נדה ע:). ר' מאיר אומר אין העשירות מן האומנות אלא יבקש רחמים למי שהעושר והנכסים שלו (קידושין פב:). עשירים בא"י זוכין לעשירות בשביל שמעשרין, שבבבל בשביל שמכבדים את התורה, ובשאר ארצות שמכבדין את השבת (שבת קיט.). עשר בשביל שתתעשר (תענית ט.). כל אדם שיש בו דעה לסוף מתעשר (סנהדרין צב.). כיון שנתמנה אדם פרנס על הצבור מיד נתעשר (יומא כב:). הרוצה שיחכים ידרים ושיעשיר יצפין, וסימנך שלחן בצפון ומנורה בדרום (ב"ב כה:).

[עשירים בזמן התלמוד] אמרו עליו על נקדימון בן גריון כשהיה יוצא מביתו לבית המדרש כלי מילת היו מציעין תחתיו, ובאין עניים ומקפלין אותן מתחתיו (כתובות סו:). עשירי ירושלם בזמן החורבן חד אמר אנא זימנא להון בחיטי ושערי, וחד אמר בדחמרא ובדחלא ומשחא, וחד אמר בדציבי [עצים להסקה] וכו' (גיטין נו.). ר' אלעזר בן חרסום הניח לו אביו אלף עיירות ביבשה וכנגדן אלף ספינות בים (יומא לה:) ר' אלעזר בן עזריה היה עשיר גדול בצאן ובקר, ומעשר שלו עלה לי"ב אלף עגלים בכל שנה (שבת נד:). ר' טרפון עשיר גדול היה (נדרים סב.). ר"ע נתעשר מששה דברים (ע"ז י:). רבי היה עשיר גדול, ומימות משה ועד רבי לא מצינו תורה וגדולה במקום אחד (גיטין נט.). אהוריריה דרבי הוה עתיר משבור מלכא (שבת קיג:). אמר רבי חייא בר אבא פעם אחת נתארחתי אצל בעל הבית בלודקיא והביאו לפניו שלחן של זהב וכו' (שבת קיט.). רב חסדא אמר אי לא דרמאי שכרא פח) לא איעתרי (פסחים קיג:). ע"ע ממון; עניות.

עשרת הדברות:

אנכי ולא יהיה לך מפי הגבורה שמענום (מכות כד:). ר' יוחנן דרש אנכי בנוטריקון א'נא נ'פשי כ'תובת י'הבית (שבת קה.). אמר הקב"ה הרי אני משיח עמהם בלשון מצרי (פסיקתא דר"כ פ' בחדש השלישי). בשעה שאמר הקב"ה אנכי ולא יהיה לך, אמרו או"ה לכבוד עצמו הוא דורש, כיון שאמר כבד את אביך ואת אמך חזרו והודו לדברות הראשונות (קידושין לא.). שאל אדריינוס שחיק טמיא את ריב"ח, אמר לו כבוד גדול חלק הקב"ה לאו"ה שאותן חמשה דברות הראשונות שנתן לישראל שמו מעורב בהם, כלומר שאם חטאו ישראל הוא קורא עליהם תגר, חמשה דברות האחרונות שנתן [גם] לאו"ה אין שמו מעורב בהם, כלומר שאם חטאו אין קורא אחריהם תגר (פסיקתא רבתי פכ"א). שאל ר' חנינא בן עגיל את ר' תנחום מפני מה בדברות ראשונות לא נאמר בהן „טוב" ובדברות אחרונות נאמר בהן טוב [למען ייטב לך]? א"ל מפני שסופן [של הראשונות] להשתבר (ב"ק נה.). אתה מוצא בלוחות הראשונות ע"י שנתנו בגדולה נשתברו, שנאמר וכל העם רואים את הקולות (שמות כ), אבל הלוחות האחרונות השניים כשנתנו לא ראה אותם אלא משה שנאמר (שם לד) ואיש לא יעלה עמך (תנחומא הישן מקץ ח). בחמשה דברות הראשונות כתוב שמו של הקב"ה, ובחמשה האחרונות אין כתוב שמו, משל למלך שמוסר חותמו, למי הוא מוסרו? הרי הוא מוסר לנאמנים, כך חמשה הראשונות כתוב שמו מפני שמדברים מחסידות ומיראה, אבל חמשה האחרונות מדברים מרוצחים וממנאפים ומגנבים ומעדי שקר ומחמדים, אמר הקב"ה לא יתייחד שמי עם אלו (תנחומא הישן מבוא סי' מ). לוחות ושברי לוחות מונחות בארון (ברכות ח.). עשרה פעמים כתוב „בני חת" כנגד עשרת הדברות, ללמדך שכל מי שהוא מברר פט) מקחו של צדיק כאילו מקיים עשרת הדברות (ב"ר פנ"ח). במקדש היו נוהגין לומר עשרת הדברות בכל יום. ובטלום מפני תרעומת המינין שאמרו כי הם עיקר התורה (ברכות יב.). ע"ע תורה.

עת: ע' זמן

עתידות:

שלשה אין מתקנאים בהן ואלו הן גוי קטן ונחש קטן ותלמיד קטן, מאי טעמא? דמלכותייהו אחורי אודנייהו קאי [עתידין להיות גדולים וינקמו ממנו] (פסחים קיג.). הלכות אין עתידות ליבטל שנאמר הליכות עולם לו (ירוש' מגילה פ"א). עתיד הקב"ה לעשות מחול לצדיקים (תענית לו.). עתיד הקב"ה להיות עטרה בראש כל צדיק (מגילה טז:). עשרת השבטים אין עתידים לחזור (סנהדרין קי.) עתידה א"י שתוציא גלוסקאות וכלי מילת וכו' עתידה חטה שתתמר בדקל וכו' (כתובות קיא:). עתידה ירושלים להיות כא"י וארץ ישראל ככל העולם כלו (פסיקתא רבתי פ"א). ותשבע לימות המשיח ותותר לעתיד לבא (שבת קיג:). יהא מונח עד שיבא אליהו (ב"מ ג.). עד שיחיו מתים ויבא משיח בן דוד (סוטה מח:). ע"ע משיח; עולם הבא.

התורה ומגביה לבבו. פח) נתעשר מעשיית שֵׁכָר. פט) מברר מכל ערעור ופקפוק קנין מערת המכפלה.

פ

פגיעה: אין פגיעה אלא תפלה (תענית ז:). אם פגע בך מנוול זה משכהו לבית המדרש (סוכה נב:). כאשר ינוס איש מפני הארי ופגעו הדוב וכו' פגע בו גבאי כמו שפגעו דוב (סנהדרין צח:). אשרי ר"ע ותלמידיו שלא פגע בהם אדם רע מעולם, ר' מנשה פגעו בו גנבי (ע"ז כה.). פגע בו אליהו א"ל עד מתי אתה מוסר עמו של אלהינו להריגה? (ב"מ פד.). פגע בר"ע אקשי ליה (יבמות טז.). אוי לו לאדם שפגע בו ערוד, ואוי לו לערוד שפגע בו ר' חנינא בן דוסא (ברכות לג.).

פדיון שבוים: אין פודין השבוים יותר על כדי דמיהן מפני תיקון העולם, ואין מבריחין את השבוים מפני תקנת השבוים (גיטין מה.). כשם שישראל מצווין לפדות בני חורין שנשבו, כך הם מצווין לפדות את העבדים (ירוש' גיטין פ"ד ד). האשה קודמת לאיש לכסות ולהוציאה מבית השבי (הוריות פ"ג ו). ההוא גברא דהוו מפקיד גביה ארנקא דפדיון שבוים, סליקו גנביה [ליסטים] עלויה, שקלה יהבה נהלייהו, אתא לקמיה דרבא פטריה, א"ל אביי והא מציל עצמו בממון חבירו הוא? א"ל אין לך פדיון שבוים גדול מזה (ב"ק קיז:). פדיון שבוים קודם לפרנסת עניים ולכסותן (ב"ב ח:). פדיון שבוים מצוה רבה היא, דכתיב אשר למות למות ואשר לחרב לחרב ואשר לשבי לשבי (ירמיה טו), וא"ר יוחנן כל המאוחר בפסוק זה קשה מחבירו וכו' שבי קשה מכולם דכולהו איתנהו ביה (שם). כל העומד לפדות כפדוי דמי (ב"ק עו:).

פה: הפה והיד והרגל ברשותו של אדם, אי בעי הוא לעי באורייתא, אי בעי לישנא בישא, אי בעי מחרף ומגדף וכו' (ב"ר פפ"ז ג). ארשב"י אילו הוינא קאים על טורא דסיני בשעתא דאיתיהבת תורה לישראל הוינא מתבעי קומוי רחמנא דיתברי לבר נשא תרין פומין, חד דהוה לעי באורייתא וחד דעביד ליה כל צורכיה (ירוש' ברכות ז.). לב חכם ישכיל פיהו (משלי טז) פומיה מחכים עליה, פומיה מורה עלוי (מדרש חזית פ"א). בזמנא דבר נש אפתח פומיה, פומיה הודע לבני נשא מאן הוא (זהר בלק קצג.). וישם ה' דבר בפי בלעם (במדבר כג), שעיקם פיו ופקסו, כאדם שקובע מסמר בלוח (תנחומא הישן בלק טז). פער פיו אותו רשע [עשו] כגמל, ואמר אנא פתחי לפומי ואנת הוי משלח ואזיל (פסיקתא רבתי פט"ז). עפרא לפומיה דאיוב (ב"ר טז.). עקימת פיו הוי מעשה (ב"מ צ:). משפה וכחוץ (סנהדרין קו.). פיו ולבו שוים (פסחים סג.). אין בו כדי לכלוך פה (שבת כח:). פלפל [מועיל] לריח הפה (שבת סה.). פה קדוש יאמר דבר זה? (סנהדרין כג.). פה שעתיד לדבר עם השכינה יינק דבר טמא? (סוטה יב:). פה שהפיק מרגליות ילחך עפר? (קידושין לט:). פתח פיך לאילם הוא (כתובות לו.). פתח פיך ויאירו דבריך (ברכות כב.). שיננא שרי שקך [פתח פיך] ועייל לחמך (שבת קנב.). שכיחא הא מלתא בפומייהון דרבנן (ירוש' קידושין פ"ד ד). לבא לפומא לא גלי, פומא למאן גלי? (מדרש תהלים ט, קה"ר פי"ב). ע"ע לשון הרע.

פועל ובעל הבית: מעשה בר' יוחנן בן מתיא שאמר לבנו צא ושכור לי פועלים, הלך ופסק להם מזונות, וכשבא אצל אביו אמר לו בני! אפילו אתה עושה להם כסעודת שלמה בשעתו לא יצאת ידי חובתך עמהן, שהן בני אברהם יצחק ויעקב, אלא עד שלא יתחילו במלאכה צא ואמור להם על מנת שאין לכם עלי אלא פת וקטנית בלבד (ב"מ מט.). פועל יכול לחזור בו אפילו בחצי היום דכתיב (ויקרא כה) כי לי בני ישראל עבדים, ולא עבדים לעבדים [ב"ק קטז:]. פועל בכניסתו משלו, ביציאתו משל בעה"ב, א) שנאמר (תהלים קד) תזרח השמש יאספון יצא אדם לפעלו ולעבודתו עדי ערב (ב"מ פג:). פועל משל שמים הוא אוכל (שם צב.). בעה"ב טרוד בפועליו [ועלול לשכוח יותר מהפועל] (שבועות מה.). פועל יכול לחזור בו אפילו בחצי היום (ב"ק קטז.). בנוהג שבעולם פועל עושה מלאכה עם בעל הבית, שתים ושלש שעות באמונה ובסוף הוא מתעצל במלאכתו (ב"ר פ"ע סוף). מעשה באחד שירד מגליל העליון ונשכר אצל בעה"ב אחד בדרום שלש שנים, ערב יוה"כ אמר לו תן לי שכרי ואילך ואזון את אשתי ובני, אמר לו אין לי מעות, א"ל תן לי פירות וכו' ודן אותו לכף זכות (שבת קכז.). אמרו לפעלא טובא ב) יישר כחך (שמ"ר פ"כ י). אמרי אינשי חמרא למריה ג) וטיבותא לשקייה (ב"ק צב:). אמרי אינשי

א) הפועל מוותר משלו לבוא בזמנו לעבודתו בבקר, ויחזור לביתו מיד אחר שקיעת החמה ובזה מוותר הבעה"ב, ודרש עדי ערב ולא עד בכלל. ב) אם הפועל עושה מלאכתו יפה אומרים לו יישר כחך. ג) היין הוא של בעל

ארבעה לצלא ד) וארבעה לצללא (ב"ב ה.). אוגיר בדנקא ה) אכיל בזוזא (ב"מ צב.). אי תגרית ליה ו) פוץ עמרא (יומא כ.). וליתב ליה שכרו מעיקרא? ז) שניהן רוצין בהקפה (שבועות מה.). בשביל ארבעה דברים נכסי בעלי בתים יוצאין לטמיון: על כובש שכר שכיר ועל עושקי שכר שכיר וכו׳ (סוכה כט:). ר׳ טרפון אומר היום קצר והמלאכה מרובה ח) והפועלים עצלים וחשכר מרובה ובעל הבית דוחק (אבות פ"ב). הוא היה אומר לא עליך המלאכה לגמור ולא אתה בן חורין להבטל ממנה (שם). כד דמך ר׳ בון וכו׳ למה היה ר׳ בון דומה? למלך ששכר פועלים הרבה, והיה שם פועל אחד מתכשר במלאכתו יותר מדאי, נטלו המלך והיה מטייל עמו ארוכות וקצרות. לעתותי ערב באו אותן פועלים ליטול שכרן, ונתן לו שכרו עמהם מושלם, והיו הפועלים מתרעמין ואומרים, אנו יגענו כל היום, וזה לא יגע אלא שתי שעות ונתן לו שכרו עמנו משלם! אמר המלך יגע זה לשתי שעות יותר ממה שיגעתם אתם כל היום. כך יגע רבי בון בתורה לעשרים ושמונה שנה מה שאין תלמיד ותיק יכול ללמוד למאה שנה (ירוש׳ ברכות פ"ב). ע"ע אומנות; מלאכה.

פורים: משתה ושמחה קבלו עלייהו יו"ט לא קבלו עלייהו (מגילה ה:). נשים חייבות במקרא מגילה שאף הן היו באותו הנס (שם ד.). כרכים המוקפים חומה מימות יהושע בן נון קורין המגילה בט"ו באדר [ויחסו ערי חומה ליהושע בן נון] כדי לחלוק כבוד לארץ ישראל (שם ב:). אימת בזמן שהשנים כתיקונן וישראל שרוין על אדמתן, אבל בזמן הזה, הואיל ועיני עניים מסתכלין בה ט) אין קורין אותה אלא בזמנה (שם). רבה שדר ליה למרי בר מר ביד אביי מלא טסקא דקשבא י) ומלי כסא קמחא דאבשונא (שם ז:). חייב אדם לבסומי בפוריא עד דלא ידע בין ארור המן לברוך מרדכי (שם). רבה ור׳ זירא עבדו סעודת פורים בהדי הדדי, איבסום קם רבה שחטיה לר׳ זירא וכו׳ (שם). רבי נטע נטיעה של שמחה בפורים (שם ה.). ויגד לו מרדכי את כל אשר קרהו, אשר קרהו בחלום, מלמד שהזכיר לה את החלום אשר חלם בענין זה, בשנה השנית למלך אחשורוש, וירא והנה רעש גדול וחזק ובהלה על הארץ ופחד ורעד לכל יושביה, והנה שני תנינים גדולים, ויריעו זה לקראת זה ויערכו מלחמה, וינוסו לקולם כל גויי הארץ, והנה ביניהם גוי אחד קטן, ויקומו כל הגוים על סגוי הקטן לאבד זכרו מעל הארץ, ויהי היום הבוא חושך לכל העולם, ויצר לגוי הקטן מאד, ויזעקו אל ה׳. והתנינים נלחמים באכזריות חמה ואין מפריד ביניהם. וירא מרדכי והנה מעין מים אחד קטן עבר בין שני התנינים האלה ויפריד ביניהם וישביתם מהמלחמה אשר היו נלחמים והמעין נגר ויהי לנחל שוטף כשטוף ים הגדול והולך ושוטף בכל הארץ. ויתרומם הגוי הקטן והגבוהים ישפלו, ויהי שלום ואמת בעולם. ויהי מהיום ההוא ומעלה וינצר מרדכי בלבו את החלום אשר חלם, ובעת אשר הצר לו המן אמר לאסתר ע"י שלוחה, הנה החלום אשר ספרתי לך בימי נעוריך, ועתה קומי ובקשי רחמים מאת הקב"ה ובואי לפני המלך והתחנני על עמך ועל מולדתך (אסתר רבה פ"ו). לך כנוס את כל היהודים וגו׳ ויתפלל מרדכי אל ה׳ ויאמר: גלוי וידוע לפני כסא כבודך אדון העולמים כי לא מגבהות לב ומרום עין עשיתי על אשר לא השתחויתי להמן, כ"א מיראתך פעלתי זאת כי יראתי מפניך לבלתי תת כבודך לבשר ודם וכו׳ גם אסתר הרבתה להתפלל וכו׳ (שם). ע"ע מגילה.

פורץ גדר: ע׳ פריצות

פורענות: שבעה מיני פורעניות באין לעולם (אבות פ"ה). אין פורענות באה לעולם אלא בזמן שהרשעים בעולם, ואינה מתחלת אלא מן הצדיקים תחלה (ב"ק ס.). פורענות באה לעולם בשביל עמי הארץ (ב"ב ח.). אין פורענות באה אלא בשביל ישראל (יבמות סג.). כל פורענות לא בא אלא בשביל דייני ישראל (שבת קלט.). אשתו של לוט פורענות היא (ברכות נד:). קינים והגי והי (יחזקאל ב), קינים זה פורענות של צדיקים בעוה"ז, והי זה פורענותן של רשעים בעוה"ב (עירובין כא.). כשם שנותן כח ברשעים לקבל פורענות כך נותן כח בצדיקים לקבל טובתן (סנהדרין ק:). ישראל אין יכולין לקבל לא רוב טובה ולא רוב פורענות (יבמות מז.). כשם שמתן שכרן שוה כך פורענותן שוה (ירוש׳ פיאה). אני מונה לסדר פורעניות (ר"ה יח:). ושאר פורעניות המתרגשות

הבית והשותה אותה מחזיק טובה להשמש שמשקה אותו. ד) צלא הוא העור וצללא הוא העובד את העור, רצען; ארבעה זוזי לצורך מקח העור וארבעה זוזי לשכר המלאכה שהוא מרובה כמו הסחורה עצמה. ה) הוא משכיר עצמו בדבר מועט בדנקא שהיא מטבע קטנה, ואוכל בזוזא הרבה יותר משכר מלאכתו. ו) אם אתה מושכר לאדם לעשות מלאכתו, והוא אומר לך נפוץ צמר שהיא מלאכה גרועה צריך אתה לעשות כן. ז) בעל הבית רוצה בהקפה לשלם לו בערב שאין מעות מצויות לו בשחרית, ופועל נמי אינו רוצה ליקח שכרו למפרע שלא יוציא המעות עד הלילה (רש"י). ח) משל לקוצר שנות האדם ופעולותיו במצוות בעוה"ז, ובעה"ב הוא הקב"ה. ט) עיני עניים כלות ומיחלות לימי הפורים לקבל מתנות ומצפים לקריאת המגילה. י) שק מלא תורים, וחטים שנתייבשו בתנור בעודן כרמל וקמח

על הצבור (תענית כג.). בואי ונשמע מאחורי הפרגוד מה פורענות בא לעולם (ברכות יח.). בכל מדה שהוא מודד לך, בין מדה טובה בין מדה פורענות (שם מח:). באלהים אהלל דבר זו מדת פורענות (שם ס:). מדה טובה ממהרת לבוא ממדת פורענות (שבת צז.). חמה לוקה בכניסתו פורענות שוהא לבא (סוכה כט.). אין לך פורענות שאין בה אחד מכ"ד בעגל (סנהדרין קב.). עת היא מזומן לפורענות ומקום מזומן לפורענות (שם). לא מקדים [מכין] אינש פורענותא לנפשיה (גיטין יח.). יומא דמחייך רבי אתי פורענות לעולם (נדרים נ:). אין אומרים ברכה על פורענות (מגילה לא.). נס בתוך נס לפורענות (חולין קכז:). אל תתייאש מן הפורענות כיצד (אדר"נ פ"ט). אתחולי בפורענות לא מתחילינן, רות נמי פורענות הוא (ב"ב יד:). להפסיק בין פורענות ראשונה לשנייה (שבת קטז.). המקיים שלש סעודות בשבת ניצל משלשה מיני פורענות (שם קיח.). תשובת המוחלטין מעכבת פורענות (יומא פו:). שירי מצוה מעכבין פורענות (סוכה לח.). הספדן של צדיקים מעכב את הפורענות (סנהדרין קח.). תשובה ומעשים טובים כתרים בפני הפורענות (אבות פ"ד). ע"ע ט ו ב ו ר ע.

פורנות: ע' מבזבז

פחד: ארץ יראה ושקטה (תהלים עו) אם יראה למה שקטה ואם שקטה למה יראה? (שבת פח.). ההוא תלמידא דהוה קא אזיל בתריה דר' ישמעאל ב"ר יוסי בשוקא דציון, חזייא דקא מפחיד, א"ל חטאה את דכתיב פחדו בציון חטאים (ישעיה לג), א"ל והכתיב אשרי אדם מפחד תמיד (משלי כח), א"ל ההוא בדברי תורה כתיב (ברכות ס.). נאמר בשמשון ומורה לא יעלה על ראשו (שופטים יג), ונאמר בשמואל ומורה (ש"א א), מה מורה האמורה בשמשון נזיר אף מורה האמורה בשמואל נזיר. א"ר יוסי והלא אין מורה אלא של בשר ודם? א"ל ר' נהוראי והלא כבר נאמר ויאמר שמואל איך אלך ושמע שאול והרגני (ש"א יז) וכבר היה עליו מורה של בשר ודם (נזיר סו.). מעשה בהלל הזקן שהיה בא בדרך ושמע קול צוחה בעיר, אמר מובטח אני שאין זה בתוך ביתי, ועליו הכתוב אומר (תהלים קיב) משמועה רעה לא יירא נכון לבו בטוח בה' (ברכות ס.). עד שלא יחטא אדם נותנין לו אימה ויראה והבריות מפחדין ממנו, כיון שהוא חוטא נותנין עליו אימה ויראה ומתפחד הוא מאחרים (שה"ש רבה ג). המבעית את חבירו פטור בדיני אדם וחייב בדיני שמים (קידושין כד.). ר' חייא הגדול אמר אדם אחד היה בא"י מרוטה שמו, כי פעם אחת עלה ללקוט עצים מן ההר, וראה את הנחש [אפעה] ישן והנחש לא ראהו, ומפחדו נשרו שערותיו, והיו קוראין אותו מרוטה, ולא צמח בו שער עד יום מותו (תנחומא הישן בשלח יז). ארי וכלבא ואנקקניתא יא) הוו קיימי, בעי ארי למינזקה לכלבא, והוי חמי אנקקניתא וצרי ליה מיניה, ולא הוו מזיקין זה את זה (מדרש תהלים קד—יט). בעינא דאימא לכו מילתא ומסתפינא מחבראי (ע"ז יט.). דמלפא תכלי יב) לא בהתא (כתובות סב.). שלשה דברים מכחישים כחו של אדם ואלו הן וכו' פחד דכתיב לבי סחרחר עזבני כחי (גיטין ע.). חרדה מסלקת דמים, פחדא צמית, ביעתותא מרפיא (סוטה כ:). כאדם שעמדו שערותיו (משנה פסחים פ"ג ה). מאן דאכיל תחלי ולא משי ידיה מפחיד תלתין יומין, דמסוכר [מקיז דם] ולא משי ידיה מפחיד שבעה יומי, דשקיל מזייה [מסתפר] ולא משי ידיה מפחיד תלתא יומי, דשקיל טופריה [צפרניו] ולא משי ידיה מפחיד חד יומא ולא ידע מאי קא מפחיד (פסחים קיא:). עשרה דברים קשים וכו' פחד קשה יין מפיגו (ב"ב י.). דנכית ליה חויא יג) חבלא מרחיל ליה (קה"ר פז). אי לא קטלית יד) לא תדחל (סנהדרין לב:). מכתבא טו) גללא בזע (ע"ז כב.). ע"ע א ו מ ץ ל ב; א י מ ה; י ר א ת ש מ י ם.

פחזות: פחז כמים אל תותר (בראשית מט), מהו כמים? אם יהא ביד אדם קיתון של מים והוא נשפך אינו משתייר בו כלום, אבל אם היה של שמן או של דבש משתייר בו (ב"ר פצ"ט). עמא פזיזא דקדמייתו פומייכו לאודנייכו [נעשה לנשמע], אכתי בפחיזותייכו קיימיתו (שבת פח.). נסתכלתי בבואה שלי ופחז עלי יצרי (נדרים ט:). אכלין ושתין ופחזין [קלות ראש] (ירוש' מו"ק פ"ב). חכם אינו נכנס לתוך דברי חבירו ואינו נבהל להשיב (אבות פ"ה י). אל תהי נבהל להשיב ותהי מחשב דברים כענין (ד"א זוטא פ"ב).

פחם: מכותלי ביתך ניכר שפחמי אתה (ברכות כג:). בשעה שעלה נחמיה מן הגולה נתפחמו פני הנשים מן השמש והניחו אותן ונשאו נשים נכריות, והיו מקיפות המזבח ובוכות וכו' (ב"ר פי"ח). מטרונה אחת שנתפחמו ידיה לשעה הוציאה המלך מביתה וכו' אמרה כושית שכולה מפוחמת ושחורה ממעי אמה על אחת כו"כ (שה"ש רבה פ' אל תראוני). כלי פשתן הדקין הבאין מבית שאן אם מתפחמין קימעא הן אובדין (ב"ר פי"ט).

שלהן הוא מתוק. יא) מפגיע שאימתו על ארי (שבת עג:). יב) אשה הלמודה ורגילה לשכל את בניה ולקוברם איננה מפחדת עוד. יג) מי שנשכו נחש גם חבל הנראה כנחש מפחידו. יד) אם לא הרגת אדם מעולם וחף אתה מפשע לא תירא מן הדין כי משפטך יצא לאור. טו) ברזל עשת כירעיד אבן של שיש, בעת שהוא הוטט ומבקע אותה,

פטירה: אל יפטור אדם מחבירו לא מתוך שיחה וכו' אלא מתוך דבר הלכה, טז) שמתוך כך זכרהו (ברכות לא.). אליהו לא נפטר מאלישע אלא מתוך דבר של תורה (ירוש' ברכות פ"ה). הנפטר מן החי לא יאמר לו לך בשלום אלא לשלום; הנפטר מן המת לא יאמר לאבל לך לשלום אלא לך בשלום (מו"ק כט.). הנפטר מחבירו בין גדול בין קטן צריך ליטול ממנו רשות (ב"ר פמ"ז). תלמיד הנפטר מרבו ולן באותה העיר צריכין להפטר ממנו פעם שנית (תנחומא בראשית יג). נפטרו זקני ירושלם והלכו להם (סוטה מה:). כי מפטרי רבנן מהדדי וכו' (יומא עא.). בשעה שנפטר משה רבינו לגן עדן וכו' (תמורה טז.). רבינו כשהיה נפטר מן העולם (בכר פצ"ו). נפטר בשם טוב מן העולם (ברכות יז.).

פטיש: כל מידי דאית ביה גמר מלאכה חייב משום מכה בפטיש (שבת עה:). כל ימיו היה פטיש מכה בירושלם עד שעמד יוחנן כהן גדול ובטלן (סוטה מז:). ר' יוחנן בן זכאי מתואר פטיש החזק (ברכות כח:).

פיוס: א"ר יצחק כל המקניט את חבירו אפילו בדברים צריך לפייסו, שנאמר בני אם ערבת לרעך תקעת לזר כפיך נוקשת באמרי פיך עשה זאת איפוא בני והנצל כי באת בכף רעך, לך התרפס ורהב רעיך (משלי ו), אם ממון יש בידך התר לו פסת יד [ופרע לו] ואם לאו הרבה עליו רעים (יומא פז.). ב"ו מקניט חבירו ספק מתפייס וכו' אבל הקב"ה מתפייס בדברים (שם פו:). אתה פייסת למאן דמתחמי ולא חמי [סומא] תיפייס מן דחמי ולא מתחמי [הקב"ה] (ירוש' שקלים ט:). בא לפיים המלך, א"ל עלבוני מחול לך, ופיים חבירך (ר"ה יז.). עשה בשביל כבוד אבא פיים (ברכות כח.). מכאן לחושד את חבירו שצריך לפייסו (שם לא.). המתין לי עד שאפייסך בדברים (שם לב:). כי מטא מעלי יומא דכיפורי אמר אזיל ואפייסיה וכו' (עירובין נד.). הדין דחטא על חבריה מפיים ליה, ואי מיית צריך למיזל ומפייסיה על קבריה (ירוש' יומא פ"ח). ר' טרפון עשיר הוה והיה לו לפייסו בדברים (נדרים סב.). הנותן פרוסה לעני מתברך וכו' והמפייסו מתברך בי"א ברכות (ב"ב (ב"ב ט.). נתינים מיפיים ולא פייסינהו וכו' (יבמות עט:). איש נוח להתפיים ואין האשה נוחה להתפיים (ב"ר פי"ז). מפני מה האיש מקבל פיוס ואין האשה מקבלת פיוס? (נדה לא:). מפני מה אי אתם יודעים לפיים כבן אידי חברינו? (יבמות צו:). במחלקותו של קרח נזדעזע משה, מפני שכבר היה בידן סורחן רביעי. משל לבן מלך שסרח על אביו ופיים עליו אוהבו, פעם שתים ושלש, כשסרח רביעית נתרשלו ידי אוהבו של מלך, אמר כמה פעמים אטריח את המלך? אף כאן וכו' וישמע משה ויפול על פניו (במד"ר פי"ח). אוכל בכסף תשברו מאתם בכסף (דברים ב) וכו' אם היה קשה עליך באוכל תשברו, ואם לאו הרבה עליו כסף. אמרין כן הוה רבי יונתן עביד, כד הוה בר נש רבא עליל לקרתא הוא משלח ליה איגרין [דורונות] דאין אתא דין דיתום או דארמלתא יז) ימצא אפין מפייסא (ירוש' ע"ז פ"ב). ע"ע גורל.

פייטן: כד דמך ר"א בר שמעון היה דורו קורא עליו דהוה קריי ותניי ופייטן ודרשן (ויק"ר פ"ל). הוה קראוי ותנויי וקריבוי [קרובות] ופייטוי (מדרש חזית פ"ג). הדין פייטנא כד הוי עביד יח) אלפבתי"ן (קה"ר פ"א יג). ע"ע שירה.

פיל: למה"ד למלך שעשה חופה לבתו ואמר אדם אחד מגדולי המלכות נאה לה לבת מלך להרכיבה על הפיל כשהיא יושבת באפריון ולסלסלה [בתכשיטין] בין כל גדולי מלכות. ענה אחד ואמר פיל גבוה ואין לו הדר, ונאה להרכיבה על הסוס להראות יפיה בין גדולי מלכות. ענה אדם אחר ואמר פיל גבוה וסוס נמוך ואין להם פה לדבר וידים לספוק ורגלים לרקוד, ונאה להרכיבה על כתפי בני אדם לשבח את יפיה וכו' (פסיקתא רבתי פ"כ). פיל שבלע כפיפה מצרית (ב"ב כב.). לא מחוו ליה לאיניש בחלמא דקלא דדהבא ופילא דעיל בקופא דמחטא (ברכות נה:).

פיקוח נפשות: מה מילה שהיא אחת מאיבריו של אדם דוחה את השבת, ק"ו לפיקוח נפש שדוחה את השבת (שבת קלב.). אם במחתרת ימצא הגנב וגו' אין לו דמים, ומה זה שספק על ממון בא, ספק על נפשות בא וכו' ניתן להצילו בנפשו, ק"ו לפיקוח נפש שדוחה את השבת (יומא פה:). מפקחין על ספק נפשות וכו' (תוספתא שבת פט"ז). אין הולכין בפיקוח נפש אחר הרוב (כתובות טו:). אין לך דבר שעומד בפני פיקוח נפש אלא ע"ז וגלוי עריות ושפיכות דמים בלבד (שם יט.). אמרי אינשי זוזי לעללא לא שכיחא יט), לתלייתא שכיחא (חגיגה ה.). ע"ע חיים; מיתה.

פירוד: אין שני זרזירים כ) ישנים על דף אחד (ב"ר פע"ה). מידי גבי הדדי תניין? (ב"מ לה.).

טו) כן הרועים החשודים מתייראים אחד מחבירו. טז) שמתוייב להזכיר ההלכה על שם האומרה (מגילה טו). יז) אם יבוא לפניו דין יתום ואלמנה ימצא אצלו פנים רצויות ומפייסות לעשוה להם דין ע"פ היושר. יח) חרוזים על סדר אלפא ביתא. יט) לא נמצא ממון לדברים נחוצים, אבל יש ממון לצורך הצלה מן התלייה שהיא פיקוח נפשות. כ) הוא

הא כדאיתא והא כדאיתא (שם יד:). לא תתגודדו (דברים יד) לא תעשו אגודות אגודות (יבמות יג:). שיתן ריוח בין הדבקים (ברכות טו:). א"ל עקיבא! כל הפורש ממך כפורש מחייו (זבחים יג.). הלל אומר אל יפרוש אדם מן הצבור (אבות פ"ב). ע"ע אגודה; דבקות; התחברות; פטירה.

פירוש: דאורייתא מיפרשא מילתא, דנביאי איכא מילי דמיפרשן ואיכא מילי דמסתמן (מגילה ג.). דברי תורה עניים במקומם [בלי פירוש] ועשירים במקום אחר (ירוש' ר"ה פ"ג ה). דברי תורה צריכין זה לזה, שמה שזה נועל זה פותח (תנחומא חקת כג). פירושו מדברי סופרים (סנהדרין פז.). דברים הללו סתומין כאן ומפורשין במקום אחר (רות רבה פ"ב ב). א"ל אם קרית לא שנית, ואם שנית לא שלשת, ואם שלשת לא פירשו לך (מו"ק טז:). מאי דעתך מאן דלא ידע פירושו דהאי קרא לאו גברא רבה הוא? (שם). א"ל אביי לר' יוסף עד האידנא מ"ט לא פירש לן מר הכי? אמר להו [לתלמידיו] לא הוה ידענא דצריכיתו, מי בעיתו מינאי מילתא ולא אמרי לכו? (סנהדרין י:). לא ידע למימר לן פירושא דהאי פסוקא (ע"ז ד.). ר' יוסי בר נתן גמיר לה להא מתניתא ולא ידע ליה לפירושה (ב"ק קכא.). א"ר טרפון אקפח את בני אם לא שמעתי להבחין הפרש בין קבלה לזריקה ואין לי לפרש. אמר ר"ע אני אפרש (זבחים יג.). קשה הדבר לאומרו ואי אפשר לפה לפרשו (ב"ר פכ"ב). לא תיתיב אכרעך עד דאמרת לי פירושא דהדין מילתא (נדרים נה.). א"ל אי מהימנא לך עשה כפירושה, ואי לא עשה פירוש לפירושה (ב"ב נב.). ע"ע תורה שבעל פה.

פירות: מיני פירות מאירין את העינים (סנהדרין יז:). כל העצים כשרין למערכה חוץ מגפן ומזית, למה? מפני שהן עושין פירות משובחין, הא למדת שבזכות בנים אבות מתכבדין (תנחומא הישן ויקרא א). אין אוצרין פירות [למכור ביוקר] שיש בהן חיי נפש, כגון יינות שמנין וסלתות ובשנת בצורת אפילו קב חרובין לא יאצור (ב"ב צ.). העיד ר' יהושע מיום שחרב ביהמ"ק ניטל טעם הפירות, ר' יוסי אומר אף ניטל שומן הפירות (סוטה מח.). ע"ע דבש; גפן; דקלים; זית.

פלא: שלשה פלאים נעשו באותו היום [שנולד אדם הראשון] בו ביום נבראו בו ביום שמשו בו ביום הוציאו תולדות (ב"ר פכ"ב). נתן הקב"ה את התורה בסיני והראה בקולו לישראל פלאי פלאים (שמ"ר פ"ה). כי אפילות הנה, פלאים עשה הקב"ה בהם (שם פי"ב סוף). אמר דוד חייב אני לעמוד בחצי הלילה לקלסך על פלאות שעשית עם זקנתי [רות ובועז] (במד"ר פט"ו). אינו אלא מן המתמיהין (מנחות מ.). במופלא ממך בל תדרוש (חגיגה יג.). ע"ע ניסים.

פַּלְטִין: אין גדולה כא) בפלטין של מלך (ירוש' שבת פ"י). מלך שמת לו מת אינו יוצא מפתח פלטין שלו (סנהדרין כ.). הבונה פלטין גדולים בנכסי הגר וכו' (ב"ב נג:). כל העוסק בתורה לשמה כאילו בנה פלטורין של מעלה ושל מטה (סנהדרין צט:). בנו לי פלטורין במקום אשפה (חגיגה טז.). בתוך הפלטורין היה קבור (שמ"ר פ"ב). למה"ד לפלטין שהיתה בנויה על גבי ספינות, כל זמן שהספינות מחוברות פלטין שעל גביהן עומדת וכו' (במד"ר פט"ו). משל לפלטין גדולה שהיה לה פתחין הרבה שכל מי שהיה נכנס לתוכה היה טועה [ולא יכול לצאת] מה עשה פקח אחד? נטל פקעת של גמי וקשרה כנגד הפתח ונכנס דרך הפקעת ויצא דרך הפקעת, התחילו הכל נכנסין ויוצאין דרך הפקעת (ב"ר פי"ב). ע"ע בית.

פלפול: נמשלה התורה כמלח והמשנה כפלפלין (סופרים פט"ו). עתיר סלעין ועתיר תקוע זהו בעל פלפול (ב"ב קמה.). בשעה שמכניסין אדם לדין אומרים לו נשאת ונתת באמונה, פלפלת בחכמה וכו' (שבת לא.). אלף ושבע מאות קלין וחמורין וגזרות שוות ודקדוקי סופרים נשתכחו בימי אבלו של משה והחזירן עתניאל בן קנז מתוך פלפולו (תמורה טז.). א"ל ר' חנינא לר' חייא אי ח"ו נשתכחה תורה מישראל מהדרנא ליה מפלפולי (כתובות קג:). ר' טרפון קרא את ר"ע האיל המנגח ימה וצפונה ונגבה ואין מידו מציל, ואת ר' יוסי הגלילי צפיר העזים שעלה בכחו על האיל שלא היה יכול לעמוד לפניו במלחמתה של תורה (ספרי פ' חוקת). כל הרואה ר' מאיר בבית המדרש כאילו עוקר הרי הרים וטוחנן זה בזה (סנהדרין כד:). גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם שאין בדורו של ר"מ כמותו, ומפני מה לא קבעו הלכה כמותו? שלא יכלו חביריו לעמוד עד סוף דעתו, שהוא אומר על טמא טהור ומראה לו פנים ועל טהור טמא ומראה לו פנים (עירובין יג.). אין משיבין בסנהדרין אלא מי שיודע לטהר את השרץ מן התורה [ע"י פלפול] (סנהדרין יז.). צללת במים אדירים והעלית חרס בידך (ב"ק צא.). ריש לקיש שהיה בעל פלפול שמע בת קול דאמרה לו: תורה כמותו [כר' חייא] פלפלת, אבל תורה כמותו לא הרבצת (ב"מ פה:). סיני ועוקר הרים סיני עדיף (סוף ברכות) כי לפום חריפתא שבשתא

זרזיר מתנים (משלי ל) ולפי תרגום יונתן הוא תרנגול בעל מלחמה עם חביריו, שהיו נוהגין בעלי התרנגולים להתערב ביניהם איזה תרנגול ינצח מהם. כא' אין שדרות נכרת

(ב"מ צו:). ועל דא אפקיהו לר' ירמיה מבי מדרשא (ב"ב כג:). יציץ ופרח ישראל, תני רב יוסף אלו תלמידי חכמים שבבבל שעושין ציצין ופרחים לתורה (שבת קמה:). ע"ע לימוד; תורה.

פנים: הוי מקבל את כל האדם בסבר פנים יפות (אבות פ"א טו). וירא יעקב את פני לבן, בר סירא אמר לב אדם ישנה פניו בין לטוב בין לרע (ב"ר סוף פע"ג). טופסא דלבך באנפך שכיח (זהר סוף לך). בזמן שאדם עשיר יש לו פנים שמחים לראות את חבירו, ובזמן שאדם עני אין לו פנים לראות מפני שהוא מתבייש מחבירו (ב"ר פצא). פנים חדשות באו לכאן (שבת קיב:). צהבו פניו של יוסף הבבלי (מנחות יח.). צהבו פניך שהשבת את זקן? תמהני אם תאריך ימים (שם סח:). פני משה כפני חמה ופני יהושע כפני לבנה (ב"ב עה.). פניהם דומים לשולי קדרה (ר"ה יז.). פניך דומין אי כמלוי ברבית אי כמגדלי חזירין (נדרים מט:). חמתיה [ר"י בר אילעאי] חדא מטרונא אפוי נהורין. אמרה ליה סבא סבא! חדא מן תלת מילין אית בך: או שתויי חמר את, או מלוה ברבית את, או מגדל חזירין את. אמר לה תפח רוחה דההיא אתתא! חדא מן תלת מילייא לית בי, אלא אולפני שכיח לי דכתיב (קהלת ז) חכמת אדם תאיר פניו (ירוש' שבת פ"ז). בעת שכתב משה את התורה קינח את הקולמוס בשערו ומשם נטל זיו הפנים (דברים רבה פ"ג). כדי שתהא התורה נדרשת מ"ט פנים טמא ומ"ט פנים טהור (ירוש' סנהדרין פ"ד). המגלה פנים בתורה שלא כהלכה (יומא פה:). כבשו פניהם בקרקע (סנהדרין יט:). פנים זועפות פנים בינונית פנים מסבירות פנים שוחקות (פסיקתא דר"כ דף קי). חקקו לדמותיה דר' מאיר אפיתחא דרומי, אמרו כל דחזי לפרצופא הדין לייתיה (ע"ז יח:). ע"ע נשוא פנים.

פנקס: כיון שהקב"ה פותח את פנקסו מיד הוא גובה את הכל (ספרא פ' אחרי). אם נתבקר פנקסי מה אני יכול לעשות? (ב"ר פ"ג, ילקוט תורה קמא). הנודר ואינו משלם פנקסו מתבקרת (תנחומא וישלח מב). כתיב אפנקסיה דזעירא אמרת קדם רבי וכו' (שבת קנו.). מדכתב אפנקסיה דאילפא וכו' (מנחות ע.). אפילו שיחה קלה שאדם משיח עם אשתו הן נכתבין לאדם על פנקסו (ויק"ר פכ"ו). אפילו דברים שאין בהם חטא נכתבין לאדם על פנקסו (ירוש' חגיגה פ"ב א). חמית בחלמאי חד פנקס דתרי עשר לוחין (ירוש' מעשר שני פ"ד). חד כותאי חמית בחלמא דהוינה טעיין חד פנקס ובה עשרים וארבע לוחין (איכה רבתי פ' רבתי בגוים). ע"ע ספר.

פסול: כשרין הוזהרו על הפסולות ופסולות על הכשרין (ירוש' קידושין פ"ג). שמא ח"ו יש במיתתי פסול? (פסחים נו.). מה תמרה זו אין בה פסולת וכו' כך הם ישראל אין בהם פסולת (ב"ר פמ"א א). אברהם יצא הימנו פסולת (ב"ר פס"ח). כל שתחילתו או סופו בפסולת פסול, תחילתו וסופו בכשרות כשר (ב"ב קכח.). מקצות העם (מ"א יב) מן הקוצים שבעם ומן הפסולת שבעם (ירוש' גיטין פ"א). ענה פסול היה לפיכך הביא פסול לעולם (פסחים נד.). ע"ע טומאה וטהרה.

פסוקים: חמשת אלפים ותתפ"ח פסוקים הוי ס"ת יתר עליו תהלים שמונה, חסר ממנו דברי הימים שמונה (קידושין ל.). „ושים שכל" אלו הפסוקים (נדרים לז:). כל פסיקא דלא פסקיה משה אנן לא פסקינן ליה (מגילה כב.). פסוק לי פסוקך (חגיגה טו.). אשכחיה ר' יוחנן לינוקא דריש לקיש אמר ליה אימא לי פסוקיך וכו' א"ל אי הוה מטי התם להאי פסוקא לא הוות צריכנא לך ולהושעיא רבך (תענית ט.). השכים ונפל פסוק לתוך פיו הרי זו נבואה קטנה (ברכות נז:). פוק קרא קראיך לברא (שם ל:). דיבר הכתוב בהווה (משנה ב"ק סוף פ"ה). פסוק זה אינו לא חובה ולא מצוה אלא ברכה (מנחות צט:). הקורא פסוק בזמנו (סנהדרין קא.). פסוק בזמנו כנהמא בשעת רעבא (מס' כלה רבתי פ"א). הקורא פסוק שיר השירים ועושה אותו כמין זמר וכו' עשאוני בניך ככנור שמנגנין בו לצים (סנהדרין קא.). מקראות בתורה שאין להם הכרע: שאת ארור מחר משוקדים וקם (יומא נב.). ר' תנחומא מוסיף הדא (בראשית לד) ובני יעקב באו מן השדה כשמעם, או כשמעם ויתעצבו האנשים (ירוש' ע"ז פ"ב ז). בפסוקי אנן לא בקיאין (קידושין ל.). והתגלח הוא חציו של תורה בפסוקים (שם). כל מקום שאתה מוצא שני מקראות: אחד מקיים עצמו ומקיים חבירו ואחד מקיים עצמו ומבטל חבירו, מניחין זה שמקיים עצמו ומבטל חבירו ותופשין את שמקיים עצמו ומקיים חבירו (זבחים סג:). מקרא נדרש לפניו ולא לפני פניו ולאחריו (שם כד:). דודי ירד לגנו וגו' א"ר יוסי ב"ר חנינא הפסוק הזה לא ראשו סופו ולא סופו ראשו, לא היה צריך קרא למימר אלא דודי ירד לרעות בגנו ואת אומר לרעות בגנים וכו' (שה"ש רבה פ"א). סרס המקרא ודרשהו (ב"ב קיט:). הפוך את התיבה ודורשה (שבת נה:). מקרא זה נוקב ויורד עד התהום כי עוד חזון למועד (סנהדרין צז:). פסוק זה שר העולם אמרו נער הייתי גם זקנתי (יבמות טז:). מה פטיש זה [המכה על הסדן] מתחלק לכמה ניצוצות, אף מקרא אחד יוצא לכמה טעמים (סנהדרין לד.). מקרא אחד יוצא לכמה טעמים ואין טעם אחד יוצא מכמה מקראות (שם). א"ר חנין דציפורי האיר הקב"ה עיניו של ר' יוסי ומצא לו מקרא אחד מכריע על גביו (ב"ר פט"). א"ר חנין ממקום שהמקרא מסייע לב"ש

משם ב"ה מסלקין אותו (שם פ"א). בעי מיניה מרב חסדא הולכה בזר מהו? א"ל כשרה ומקרא מסייעני (זבחים יד.). לא מסרך הכתוב כב) אלא לחכמים (בכורות כו:). מסתפינא מהאי קרא: ואבדתם בגוים, דלמא כאבידה המתבקשת (סוף מכות). קרא אסמכתא בעלמא (יבמות נב:). רב ושמואל ור"י חשיבי כתלתא קראי (ע"ז מ.). אריב"ל אין הכתובים מכזבים (פסיקתא רבתי פי"א). כיצד יתקיימו שני פסוקים הללו [שסותרין זה את זה]? (במד"ר פי"א). שבקיה לקרא ואיהו דחיק ומוקי אנפשיה (פסחים נט:). אמר רבא סכינא חריפא כג) מפסקא קראי? (מנחות עד.). יהודה כד) ועוד לקרא? (קידושין ו.). א"ר אבהו מה לי למקום אחר? למוד ממקומו! (דב"ר פ"ד). למה אתה מעוות עלינו את הכתובים? (ספרי דברים א). עד מתי אתה עוקף [מעקם] עלינו את המקרא? (ויק"ר פל"ב). שנאמר כה) כל העובר וישב אל הלוים (סנהדרין קג:). א"ל עד שאתה שואלני למה נאמר בהן „טוב" [בדברות אחרונות נאמר למען ייטב לך] שאלני אם נאמר בהן טוב אם לאו? שאיני יודע אם נאמר בהן טוב, כו) כלך אצל ר' יהושע בן לוי שהוא בקי באגדה (ב"ק נה.). מקרא הוא בידינו ושכחנוהו (זבחים נט.). קרי שמואל עליה דרב לא יאונה לצדיק כל און (משלי יב). קרי רב עליה מר שמואל (דניאל ד) כל רז לא אנס לך (חולין נט.). ע"ע תורה נביאים וכתובים.

פסח: מעולם לא נתמעך אדם בעזרה, חוץ מפסח אחד שהיה בימי הלל שנתמעך בו זקן אחד, והיו קורין אותו פסח מעוכין. פעם אחת ביקש אגריפס המלך ליתן עיניו באוכלסי ישראל, א"ל לכהן גדול תן עיניך בפסחים, נטל כוליא מכל אחד ונמצאו שם ששים רבוא זוגי כליות כפלים כיוצאי מצרים וכו' (פסחים סד:). ההוא ארמאה דהוה סליק ואכיל פסחים בירושלם, אמר כתיב כל בן נכר לא יאכל בו ואנא הא קאכילנא משופרי שופרי. א"ל ר"י בן בתירא מי קא ספו לך מאליה? וכו' כי סליק אמר להו מאליה ספו לי וכו' בדקו בתריה ואשכחונהו דארמאה הוא וקטלוהו. שלחו לריב"ז שלם לך, את בנציבין ומצודתך פרוסה בירושלם (שם ג:). פעם אחת חל ערב פסח בשבת ונתעלמה הלכה מבני בתירא אם פסח דוחה את השבת עד שבא הלל ודרש להם ג"ש שדוחה (שם סו.). יוסף הכהן העלה את בניו ואת בני ביתו לעשות פסח קטן [שני] בירושלם והחזירוהו, שלא יקבע הדבר חובה (חלה פ"ב יב). תודוס איש רומי הנהיג את בני רומי לאכול גדי מקולס בלילי פסחים וכו' (פסחים נג.). מתלין מתל פיסחא כזיתא כז) והלילא מתבר אגרייא (ירוש' פ"י יב, עי' בבלי פה:). ע"ע מועדים.

פסיעה: פסיעה גסה נוטלת אחד מחמש מאות ממאור עיניו של אדם (ברכות מג:). היוצא מבית הכנסת אל יפסיע פסיעה גסה (שם ו:). מהו לפסוע פסיעה גסה בשבתא? (שבת קיג:). יוסף צוה לאחיו אל תרגזו בדרך, אל תפסיעי פסיעה גסה (תענית י:). משפחה אחת היתה פסיעותיהן גסות (שבת סג:). לא פסעתי על ראשי עם קדש (מגילה כח.). מנין לדיין שלא יפסע על ראשי עם קדש? שנאמר לא תעלו במעלות על מזבחי וסמיך ליה ואלה המשפטים (סנהדרין ז:). המתפלל צריך שיפסע שלש פסיעות (יומא נג:). י"ב מעלות פסען משה בפסיעה אחת (סוטה יג:). ולא שכר פסיעות יש לי? (שם נב.). אדם שמתה אשתו פסיעותיו מתקצרות (סנהדרין כב.). נאות פסיעות של ריבה זו (ע"ז יח:). ע"ע הליכה.

פעמון: ותחל רוח ה' לפעמו (שופטים יג) מלמד שהיתה שכינה מקשקשת לפניו כזוג וכו' (סוטה ט:). הצדיקים עושים פירות ומטיבין לעצמם ולאחרים, למה הדבר דומה? לפעמון זהב והגיל [זוג] שלו מן מרגלית (ויק"ר פכ"ז).

פקדון: השולח יד בפקדון ב"ש אומרים ילקה בחסר ויתר, כח) ב"ה אומר כשעת הגזלה. ר"ע אומר כשעת התביעה. ואמרו רבותינו ודאי כל מי ששולח יד בפקדונו של חבירו ראוי שתשבר זרועו, ממי למדו מפרעה שהיו ישראל נתונים בידו פקדון, שנאמר פקוד פקדתי אתכם, וביקש לפשוט יד בהם, ושבר הקב"ה את זרועו שנאמר (יחזקאל ל) בן אדם את זרוע פרעה מלך מצרים שברתי (פסיקתא רבתי פי"ט א). בנוהג שבעולם אדם מפקיד אצל חבירו ארנק' של כסף בחשאי ומחזיר לו ליטרא של זהב בפרהסיא, אינו מחזיק לו טובה? כך הקב"ה מפקידין לו הבריות טפה של לכלוכית בחשאי והקב"ה מחזיר להם נפשות משובחות בפרהסיא, אין זה שבח? (ויק"ר פי"ד).

בהיכל ה' כי כולן שוין נגדו. כב) שיפרשו לך הטעם ואחריהם תלך (רש"י). כג) וכי יכול אדם להפסיק המקרא ולסרסו להטיל סופו לתחילתו, או להקדים ולאחר קצתם? כד) וכי המקרא צריך סיוע ממנהג שביהודה? (רש"י). כה) לא נמצא פסוק זה במקרא. כו) עי' ב"ב קיג. תוס' ד"ה תרוייהו, פעמים שלא היו בקיאין בפסוקים. אך לדעתי אי אפשר לומר כן, ובפרט בפסוקים של עשרת הדברות, אלא שהיה רבי חייא רוצה להשתמט ממנו מפני שלא היה יודע האגדה הנדרשת על חוסר „טוב" בדברות הראשונות ושלחו אצל ר' יהושע שהיה בקי באגדות יותר ממנו. כז) כשאוכלין הפסח אפילו כזית אומרים עליו הלל בקול רם העולה למרום ומשבר העליות והתקרות, דבר גדול בשביל דבר הנראה קטן. כח) כגון שהפקיד אצלו רחל מעונה

זעירא מפקיד זוזי גבי אושפיזכניה (ברכות יח:). יתרחק מן הפקדונות (יבמות סג.). ע"ע משכון.

פקוח: ע' פיקוח נפש

פקחות: קרח פקח היה מה ראה לשטות זה לחלוק על משה ואהרן? (במד"ר פי"ח). אסנפר מלך פקח היה (סנהדרין צד.). אחשורוש פקח היה (מגילה יב.). אם היה פקח ממלא כריסו ממנו (פסחים פט:). פקחות שבהן אומרות מפותה אין לה צער (כתובות לט:). פקחין שבהן נכנסו מקושטין (שבת קנג.). רובן של ממזרים פקחין (סופרים פט"ז). ע"ע חכמה; טפשות; ערמה.

פקידה: הרבה פקידות יש, יש שנפקד ולא עשה ויש שנפקד ועשה. פקדתי לאדם הראשון ולא עשה שאכל מעץ הדעת, פקדתי למלאך המות ועשה גזרתו עליו. פקדתי לדורו של אנוש ולא עשה אלא הכעיסוני, ופקדתי לאוקיינוס ועשה (עמוס ה) הקורא למי הים וישפכם כט). פקדתי לדור המבול ולא עשה אלא אמרו אין אנו צריכים לעבודתו (איוב כא) ויאמרו לאל סור ממני, פקדתי לארובות ותהום ועשו (בראשית ז) נבקעו כל מעינות תהום רבה וארובות השמים נפתחו. פקדתי לדור המגדל ולא עשה (שם יא) הבה נבנה לנו עיר, פקדתי לשונות ועשו, כי שם בלל ה' שפת כל הארץ. פקדתי לסדומים ולא עשו אלא עמדו במידתם (שם יג) ואנשי סדום רעים וחטאים, פקדתי לאש ונפרית ועשו (שם יט) וה' המטיר על סדום ועמורה אש ונפרית (פסיקתא רבתי פמ"ג ח). יש פקידה לברכה, ויהי מאז הפקיד אותו ויברך ה' את בית המצרי (שם לט), יש פקידה של גאולה פקד פקדתי אתכם (שמות ג) וכו' (פסיקתא שם). בראש השנה נפקדה שרה רחל וחנה (ברכות כט.). היודע באשתו שהיא יראת שמים ואינו פוקדה וכו' (יבמות סב:). פוקדים על המתים שלשה ימים, ומעשה וכו' (שמחות פ"ח). ע"ע זכירה.

פרד: הוא ענה אשר מצא את הימים במדבר (בראשית לו) מה עשה? זימן חמורה והעלה סוס זכר ויצא מהם פרדה (ירוש' ברכות פ"ח). דורשי חמורות היו אומרים ענה פסול היה לפיכך הביא פסול לעולם (פסחים נד.). רבנן אמרי המיסו [פרדה] חציו חמור וחציו סוס, ואלו הן הסימנים כל שאזניו קטנות אמו סוסה ואביו חמור, אזניו גדולות אמו חמורה ואביו סוס, א"ל הקב"ה אני לא בראתי דבר של היזק ואתה בראת דבר היזק (ב"ר פפ"ב). מעולם לא שאלני אדם על מכת פרדה לבנה וחיה (יומא מט.). מלאות [פרדות] של בית רבי יוצאין באפסריהן (שבת נב.). ע"ע בהמה וחיה.

פרדס: ארבעה נכנסו לפרדס ואלו הן: בן עזאי ובן זומא אחר [אלישע בן אבויה] ור' עקיבא, אמר להם ר"ע כשאתם מגיעין אצל אבני שיש טהור אל תאמרו מים מים ל) בן עזאי הציץ ומת, בן זומא הציץ ונפגע, אחר קיצץ בנטיעות, ר"ע יצא בשלום (חגיגה יד:). האי מאן דאמר ליה לחבריה אושלן מרא למירפק ביה האי פרדיסא וכו' (ב"מ קג.). ויטע אשל (בראשית כא) חד אמר אשל זה פרדס (סוטה י.). ע"ע מעשה מרכבה.

פרה: משל לפרה שהיו מבקשים להכניסה למקולין, ולא היתה מבקשת ליכנס, מה עשו נטלו בנה והכניסוהו למקולין, והתחיל בנה גועה ונכנסה אמו אחריו שלא בטובתה. כך יעקב אבינו ובניו היו הפרה, שנאמר כי כפרה סוררה וגו' (הושע ח), והיה יעקב מתיירא לירד למצרים, מה עשה הקב"ה הוריד את יוסף למצרים ומשך לאביו אחריו שלא בטובתו (תנחומא הישן וישב טו). ע"ע בהמה וחיה.

פרה אדומה: מפני מה כל הקרבנות זכרים וזו נקבה? א"ר איבו משל לבן שפחה שטינף פלטין של מלך, אמר המלך תבא אמו ותקנח את הצואה. כך אמר הקב"ה תבא הפרה ותכפר על מעשה העגל (במד"ר פי"ט). מזוקק שבעתים, ר' חנן בר פזי פתר קרא בפרשת פרה שיש בה משבעה שבעה: שבע פרות, שבע שרפות, שבע הזיות, שבע כבוסים, שבעה טמאים, שבעה טהורים, שבעה כהנים. אם יאמר לך אדם חסר אחד מהן, אמור לו משה ואהרן בכלל היו שנאמר וידבר ה' אל משה ואל אהרן לאמר זאת חקת התורה (תנחומא הישן חקת ט.). לפי שהשטן ואו"ה שואלין את ישראל לאמר מה המצוה הזאת ומה טעם בה? לפיכך כתב בה חוקה, גזרה היא מלפני, אין לך רשות להרהר אחריה (פסיקתא פ' פרה). פרה זו מצרים, אדומה זו בבל, תמימה זו מדי, אין בה מום זו מלכות יון (שם). גוי אחד שקיים מצות כבוד אב, קבל שכרו כי נולדה לו פרה אדומה אשר מכר לישראל בממון הרבה (קידושין לא.). מעשה שהיו מחזירין שנה אחת אחרי פרה אדומה, באו אצל גוי אחד ומצאוה אצלו, אמרו לו מכור אותה לנו, התחיל מתפרנית עליה, אמרו לו בכמה? אמר להם במאה זהובים אמרו לו טול והוציאה אלינו, נכנס לביתו ויצא, אמר להם להוסיף לו עוד חמשים זהובים, הוסיפו לו, ונכנס לביתו ויצא ואמר אינו מוכרה פחות משלש מאות זהובים ונתנו לו הזהובים. ויאמר הגוי בלבו אני אלעיג על היהודים, נכנס ונטל

וגזזה לאחר ששלח בה יד, משלם אותה ואת גיזותה, ואם טעונה אצלו משלם אותה כמות שהיא טעונה. כט) בימי אנוש עלה אוקיינוס והציף שליש העולם. ל) שנראה להם

העול והניח על צווארה כל הלילה, לבוקר הוציאה להם, מיד הכירו שעלה עליה עול, שראו עיניה מפלפלות ומבטת אל העול, אמרו לו אין אנו צריכין לה עוד כי כבר עלה עליה עול, וכשראה הגוי חכמתם התחיל מקלם להקב"ה על שנתן בהם חכמה ודעת, לא) והחזיר להם הזהובים וחנק לעצמו (תנחומא הישן חקת א). בשעה שעלה משה לשמים שמע קולו של הקב"ה שהיה יושב ועוסק בפרשת פרה, ואומר הלכה בשם אומרה: ר' אליעזר אומר עגלה בת שנתה ופרה בת שתים וכו' (פסיקתא רבתי פי"ד יג). שבע פרות אדומות עשו ישראל מזמן משה עד חורבן הבית השני (פרה פ"ג). ע"ע טומאה וטהרה.

פרהסיא: אין פרהסיא פחותה מעשרה בני אדם (סנהדרין עד:). א"ל פוק אייתי לי בי עשרה דאימא לך באנפייהו (יבמות סז.). כל מצות נתן הקב"ה בפרהסיא חוץ משבת שנתן בצנעא (ביצה טז.). יוסף קידש שם שמים בסתר, יהודה בפרהסיא (סוטה י:). ומה דברים שדרכן לעשותן בפרהסיא אמרה תורה הצנע לכת, דברים שדרכן לעשות בצנעא על אחת כו"כ (סוכה מט:). אם טוב ואם רע זה הנותן צדקה בפרהסיא (חגיגה ה.). למה יוצאין לרחוב [לזעוק בתענית] לומר זעקנו בצנעא ולא נענינו נבזה עצמנו בפרהסיא (תענית טז.). ע"ע פרסום.

פרושים: שבעה פרושין הן וכו' פרוש שכמי זה העושה מעשה שכם וכו' (סוטה כב.). אשה פרושה ומכות פרושין [צבועים] הרי אלו מבלי עולם (שם כ.). רוצה אשה בקב ותיפלות מעשרה קבין ופרישות (שם). אמר ליה ינאי מלכא לדביתיה, אל תתיראי מן הפרושין ולא ממי שאינן פרושין אלא מן הצבועין שדומין לפרושין, שמעשיהן כמעשה זמרי ומבקשין שכר כפנחס (סוכה כב:). אמר רב אשי ואנן מעמא דפרושים ניקו ונפריש? (פסחים ע:). ע"ע צביעות.

פרידה: ע' פטירה; פירוד

פריה ורביה: על שניהם הוא אומר פרו ורבו (שבת קיא.). איש מצווה על פריה ורביה אבל לא האשה (יבמות סה:). היו לו בנים ומתו רב הונא אמר קיים פריה ורביה ור' יוחנן אמר לא קיים (שם סב.). כל מי שאינו עוסק בפריה ורביה גורם לשכינה שתסתלק מישראל, שנאמר להיות לך לאלהים ולזרעך אחריך (בראשית יז) בזמן שזרעך אחריך שכינה שורה, אין זרעך אחריך על מי שורה? על העצים ועל האבנים? (שם סד.). בן עזאי אומר [מי שאינו עוסק בפו"ר] כאילו שופך דמים וממעט הדמות שנאמר ואתם פרו ורבו. אמרו לו בן עזאי וכו' אתה נאה דורש ואין נאה מקיים [כי לא נשא אשה], אמר להן בן עזאי ומה אעשה שנפשי חשקה בתורה, אפשר לעולם שיתקיים ע"י אחרים (שם סג:). מרים אמרה לעמרם אביה, שפירש מאשתו: אבא! קשה גזירתך יותר משל פרעה, שפרעה לא גזר אלא על הזכרים ואתה גזרת על הזכרים ועל הנקבות (סוטה יב.). יהושע ביטל ישראל מפריה ורביה לילה אחת (עירובין סג.). ישעיה אמר לחזקיה מות תמות דלא עסקת בפריה ורביה וכו' א"ל דחזאי דאפיק מינאי בנין דלא מעלו וכו' בהדי כבשי דרחמנא למה לך (ברכות י.). בני אדם העולין משם לכאן, לב) הן קיימו בעצמן ויתנו הילד בזונה והילדה מכרו ביין וישתו (יואל ד), וכתב ליה בלא שרטוט (גיטין ו:). כמה פריה ורביה בטלה רשעה זו מישראל (ב"ק פד:). שלשה עזין הן: ישראל באומות, לג) כלב בחיות תרנגול בעופות (ביצה כה:). פוריא שפרין ורבין עליה (שבת עו:). הנותן מטתו בין צפון לדרום הוין ליה בנים זכרים (ברכות ה:). שדים פרים ורבים כבני אדם (חגיגה טז.). פרו ורבו כתרנגולים (נזיר נז.). אם ברך תברכנו בפריה ורביה, והרביתי את גבולי בבנים ובנות (תמורה טז.). עתידה אשה שתלד בכל יום (שבת ל:). ע"ע בנים; תשמיש.

פריחה: לאתויי לד) קטן פורח (ברכות מח.). בקש [כ"ג] להתנמנם פרחי כהונה מכין לפני באצבע צרדא (יומא יט:). א"ל עורבא פרח (חולין קכד:). לפירחא דליבא [התעלפות] וכו' כ"ש דפרח ליביה (גיטין סט:). לא שנו אלא מפריח לה) אבל מצמצם לא (ב"ק ל.). מי שהלך למדינת הים ואבדה דרך שדהו וכו' חכמים אומרים יקנה לו דרך [אפילו] במאה מנה או יפרח באויר (כתובות קט:). ארבע מאה בעייא בעי דואג ואחיתופל במגדל הפורח באויר (סנהדרין קו:). ע"ע אויר.

כן אבני שיש מפני שהיו לבנים וצלולים כמים. לא) בפסיקתא יש אגדה אחרת שמצאו פרה אדומה אצל גוי אחד ואמר להם טלו אותה בעד שלשה זהובים, אך כשהרגיש הגוי למה הם צריכים אותה התחרט והעלה אותה בדמים עד אלף זוז, ועד שהביאו הכסף אמר הגוי לחבירו, ראה איך אני משחק ביהודים, ונתן עליה עול כל הלילה, ובבקר כשבאו חכמי ישראל ליטלה בדקו אותה ומצאו שתי שערות על צוארה שהן נכפפות מן העול, וסימן אחר שהכירו בעיניה שכבר נשאה עול, אמרו לו טול לך שלך, וחנק עצמו הגוי מעגמת נפש. לב) העולין מבבל לא"י, והיו משתהין בא"י ומניחין נשותיהן עגונות ובטלים מפריה ורביה, שנקל בעיניהם ילדים וילדות (רש"י). לג) לשון עזין ע"ד והכלבים עזי נפש לא ידעו שבעה, ר"ל שהם תואבים ומתאוים להתדווג יותר מחיות אחרות, וכן ישראל מתאוים יותר לפריה ורביה מאו"ה. לד) שהביא שתי שערות ויצא מכלל קטנות לנערות. לה) מייתר הקוצים לרשות הרבים, אבל אם מצמצם הקוצים לרשותו פטור.

פריצות: כשישראל אוכלין ושותין מתחילין בדברי תורה ובדברי תושבחות, אבל או"ה שאוכלין ושותין אין מתחילין אלא בדברי תיפלות, וכן בסעודתו של אותו רשע [אחשורוש], הללו אומרים מדיות נאות והללו אומרים פרסיות נאות וכו׳ (מגילה יב:). דרכן של בנות ישראל לא קלניות [מדברות בקול] ולא רגל רמה, ולא פריצות בשחוק (במד"ר פ"ט). רב אדא בר אהבה חזייה להויא גויה דהוות לבישא כרבלתא בשוקא, סבר דבת ישראל היא קם קרעיה מינה (ברכות כ.). כדי שלא יתפרצו בנות ישראל בזימה (ירוש׳ יבמות פ"א ב). שלא יהו בנות ישראל פרוצות בעריות (גיטין מו.). דומה לאשה שהיא אצל אהובה ונשבעת בחיי בעלה (תנחומא אמור ב). ר"ע אומר שחוק וקלות ראש מרגילין לערוה (אבות פ"ג). סייגין סייגא ותרעין תריעא (ירוש׳ קידושין יד:). גודרין את הגדור ופורצין את הפרוץ (ילקוט תהלים תשלא). מחיצת הכרם שנפרצה אומרים לו גדור, חזרה ונפרצה אומרים לו גדור (ב"ב ב.). נפרצה בה [בסוכה] כדי שיזדקר בה גדי בבת אחת (סוכה יד:). פרצה קורא לגנב (שם כו.). כשועלים בחרבות נביאיך ישראל היו לא עליתם בפרצות (יחזקאל יג). מה השועל הזה מצפה בחרבות לכשיראה בני אדם לאיזת צד יהי בורח, כך נביאיך ברחו ולא עמדו להציל את ישראל, לא עליתם בפרצות כמשה אבי הנביאים. למי היה דומה משה רבינו? לרועה נאמן שנפל הגדר של עדרי צאן סמוך לחשכה, עמד וגדרה משלש רוחותיה, נשתייר פרצה ולא היה לו שעה לגדרה, ועמד הוא בתוך הפרצה, בא ארי ועמד כנגדו, בא זאב ועמד כנגדו. אבל אתם לא עמדתם בתוך הפרצה, שאילו עשיתם כן הייתם יכולים לעמוד במלחמה ביום אף ה׳ (רות רבה פ"א). תנא רשב"י הנחש פרץ גדרו של עולם תחלה, לפיכך נעשה ספקלטור [שר הטבחים] לכל פורצי גדרות (ויק"ר פכ"ו). רשב"י חמא חד בר נש קאים ומלקט ספיחי שביעית וכו׳ א"ל פרצת גדירן של חכמים ופורץ גדר ישכנו נחש, וכן הות ליה (ב"ר פע"ט). חויה דרבנן טרקיה דלית ליה אסותא וכו׳ (שבת קי.). ע"ע ז נ ו ת.

פרישות: ע׳ פרושים; צניעות

פריקה: ע׳ טעינה ופריקה

פריקת עול: כדי שיקבל עליו עול מלכות שמים תחלה, ואח"כ יקבל עליו עול מצות (ברכות יג.). כל הפורק ממנו עול תורה נותנין עליו עול מלכות ועול דרך ארץ (אבות פ"ג ה). בשביל ארבעה דברים נכסי בעלי בתים יוצאין לטמיון וכו׳ ועל שפורקין עול מעל צואריהן ונותנין על חבריהן וכו׳ (סוכה כט:).

פרנס: אין מעמידין פרנס על הצבור אא"כ נמלכים בצבור (ברכות נה.). שלשה פרנסים עמדו לישראל, אלו הן משה ואהרן ומרים (תענית ט.). שני פרנסים טובים עמדו להם לישראל משה ודוד (יומא פו:). בר לבב זה משה, משה אמר למה ה׳ יחרה אפך בעמך, א״ר יצחק אפילו הדיוט אם אמר לחבירו כזה גנאי הוא לו, אלא לבו של משה ברור עליו שאינו תובע צורך עצמו אלא צרכן של ישראל (דב"ר פ"י). איזהו ת"ח כל ששואלין אותו הלכה בכל מקום ואומרה, למאי נפקא מינה? למנוייה פרנס על הצבור (שבת קיד.). אם אינו יודע לקרות ולשנות מה יעשה ויחיה? ילך ויתמנה פרנס על הצבור (ויק"ר פכ"ה א). כיון שנתמנה אדם פרנס על הצבור מתעשר (יומא כב:). אין מעמידין פרנס על הצבור אא"כ קופה של שרצים תלויה לו מאחוריו שאם תזוח דעתו עליו אומרים לו חזור לאחוריך, ולכן לא נמשכה מלכות בית שאול מפני שלא היה בו שום דופי (שם). ללמדך שאפילו קל שבקלים ונתמנה פרנס על הצבור הרי הוא כאביר שבאבירים (ר"ה כה:). כיון שנתמנה אדם פרנס על הצבור אסור בעשיית מלאכה בפני שלשה היינו בפרהסיא (קידושין ע.). אין ממנין שני אחים פרנסים (ירוש׳ פאה פ"ח). ואין מעמידין פרנס את הגרע [מקיז דם] והבורסקי והבנאי דזילו אומנתייהו (פרקי דר"א פ"י).

[התנהגות הפרנס] כל העמלים עם הצבור יהיו עמלים עמהם לשם שמים, שזכות אבותם מסייעתן וצדקתם עומדת לעד (אבות פ"ב). כל פרנס שמנהיג את הצבור בנחת, זוכה ומנהיגם לעתיד לבא (סנהדרין צב.). אדני משה כלאם (במדבר יא) מאי כלאם? א"ל הטל עליהם צרכי צבור והן כלין מאליהם (סנהדרין יז.). משאוי של צבור קשה, ואין אדם יחיד יכול לישא משאן של צבור בעצמו, תדע לך שהרי משה רבן של כל הנביאים לא היה יכול לשאת משאן לעצמו, ואמר איכה אשא לבדי טרחכם משאכם וריבכם (דב"ר פ"א). שנתנו חיתיתם בארץ חיים וכו׳ יורדין לגיהנם וכו׳ זה פרנס המטיל אימה יתירה על הצבור שלא לשם שמים (ר"ה יז.). אילון נטורי קרייתא? אילון חרובי קרייתא (ירוש׳ חגיגה פ"ה ז). אילון נטורי קרתא? לית אינון אלא מחריבי קרתא (מדרש תהלים קכז, פתיחתא דאיכה רבתי). אוי לדור שאתה פרנסו ואוי לו לספינה שאתה קברניתה (ברכות כג:). בין השלשה שהקב"ה שונא נחשב פרנס המתגאה על הצבור (חגיגה ה.). ממלוך אדם חנף ממוקשי עם (איוב לד), ר׳ יוחנן אמר אם ראית חנף רשע מנהיג את הדור, נוח לו לדור לפרוח באויר ולא להשתמש בו (במד"ר פ׳ שופטים, דב"ר פ"ה ח). זה דור דורשיו מבקשי פניך (תהלים כד) פליגי בה רבנן, חד אמר דור לפי פרנס וחד אמר פרנס לפי דורו (ערכין יז.).

כד רגיז רעיא על ענא לו) עביד לנגדא סמיתא (ב"ק נב.). בזמן שהרועה תועה הצאן תועין אחריו (פרקי דר"א פמ"ב). עלובה מדינתא דאסיה פודגרים לז) ודאקטוטה בחדא עינא (ויק"ר פ"ה). נפל ביתא לח) חבל לכוותא (שמ"ר פכ"ו). דבר [מנהיג] אחד לדור ואין שני דברין לדור (סנהדרין ח.). ע"ע צבור; שררה.

פרנסה: דבר יום ביומו (שמות טז), מי שברא יום ברא פרנסתו (מכילתא פ' בשלח). מפתח של פרנסה הוא בידו של הקב"ה לבדו, ולא נמסר לשליחו (תענית ב.). מכאן אמר בן עזאי בשמך יקראוך ובמקומך יושיבוך ומשלך יתנו לך, לט) אין אדם נוגע במוכן לחבירו (יומא לח.). ר"ש בן אלעזר אומר, ראית מימיך חיה ועוף שיש להם אומנות? מימי לא ראיתי צבי קייץ [מיבש קציעות בשדה] וארי סבל ושועל חנוני, והן מתפרנסין שלא בצער, והלא לא נבראו אלא לשמשני, ואני נבראתי לשמש את קוני אינו דין שאתפרנס שלא בצער? אלא שהורעתי את מעשי וקפחתי את פרנסתי (קידושין פב.:). אם ארעב לא אומר לך (תהלים נ). א"ר יוחנן אמר הקב"ה: בריאותי אינם צריכים לבריות ואני מצריך לבריות? שמעת מימיך אומרים השקו את הגפן הזאת יין, השקו את הזית הזה שיהא עושה שמן הרבה? (פסיקתא רבתי פט"ז ב). מכור עצמך לעבודה זרה — לעבודה שהיא זרה לך ואל תצטרך לבריות (ירוש' ברכות פ"ט). למה זכה זבולון להקריב שלישי [בין הנשיאים] לפי שחיבב את התורה והרחיב ידיו לפזר ממונו ליששכר כדי שלא יצטרך לפרנס ולא יתבטל מלעסוק בתורה, לפיכך זכה זבולון להיות שותף לתורה והיה חבירו של יששכר (במדבר רבה פי"ג). רבא אמר לתלמידיו במטותא מינייכו: ביומי ניסן וביומי תשרי לא תיחזו קמאי [ללמוד] כי היכי דלא תטרדו במזונייכו כולא שתא (ברכות לה:). כל תלמיד חכם שמרבה בעסק ואינו מתפרנס ממנו הרבה, סימן יפה לו, מפני שהקב"ה אוהב תורתו ואינו מעשירו (ילקוט שמואל ב קסה). מעשה בכהן אחד שהיה רואה את הנגעים, נתמטה ידו ובקש לצאת לחו"ל, קרא לאשתו ואמר לה, בשביל שבני אדם רגילין לבוא אצלי להראות את נגעיהם, בואי ואני מלמדך שתהא רואה את הנגעים, אם ראית שערו של אדם שיבש המעיין שלו, תהי יודעת שלקה, לפי שכל שער ושער ברא לו הקב"ה מעיין בפני עצמו שיהא שותה ממנו. אמרה לו אשתו ומה אם כל שער ושער ברא לו הקב"ה מעיין בפני עצמו, אתה בן אדם כמה שערות יש בך, לא כ"ש שיזמין לך הקב"ה פרנסה, ולא הניחה אותו לצאת לחו"ל (תנחומא הישן תזריע ח). אלמלא תפלתו של דוד היו כל ישראל מוכרי רבב [פרנסה בזויה] שנאמר שיתה ה' מורה להם (תהלים ט) תן להם מ) מרות (סוטה מט.). רשב"י אומר אפשר אדם חורש בשעת חרישה וכו' בזמן שישראל עושין רצונו של מקום מלאכתן נעשית ע"י אחרים (ברכות לה.). ואת רוח הטומאה אעביר מן הארץ, דלא יתפרנסין ת"ח מעמי הארץ (זהר נשא קכד:). אם אין קמח אין תורה (אבות פ"ג). בכל יום ויום בת קול יוצאת ואומרת כל העולם כולו ניזון בשביל חנינא בני, וחנינא בני די לו בקב חרובין מערב שבת לע"ש (חולין פו.). רחיים [עול פרנסה] בצוארו ויעסוק בתורה? (קידושין כט:). כל שאינו מפרנס אביו ואמו כאילו מעיד עדות שקר בעצמו (תנא דבי אליהו רבה פכ"ו). וכי היכן מצינו שהרג שאול את הגבעונים? אלא מתוך שהרג נוב עיר הכהנים שהיו מספקין להם מים ומזון, מעלה עליו הכתוב כאילו הרגן (ב"ב קיט. במד"ר פ"ח). כיון שנצטרך אדם לבריות פניו משתנות ככרום (ברכות ו:). היוקר הוה והשכר אבד ובני אדם רצין אחר פרנסתם ואין מגיעין (שבת לב:). נוח לו לאדם לגדל לגיון אחד משל זיתים בגליל מא) ולא לגדל תינוק אחד בארץ ישראל (ב"ר פ"כ). פרנסתו מעופפת לו כצפור (ברכות סג.). קא פסקת לחיותאי (ב"ב כא:). עמך ישראל צריכין פרנסה וכו' אין הקומץ משביע את הארי ואין הבור מתמלא מחולייתו (ברכות ג:). ע"ע חיים; מזונות.

פרס: עשרה קבין גבורה ירדו לעולם תשעה נטלה פרס, ואחד כל העולם כלו (קידושין מט:). וארו חיוא אחרי תנינא דמיה לדוב (דניאל י) תני רב יוסף אלו פרסיין שאוכלין ושותין כדוב ומסורבלין בשר כדוב ומגדלין שער כדוב ואין להם מנוחה כדוב. רב אמי כי הוה חזי פרסאי דרכיב אמר היינו דובא ניידי. אמר ליה רבי ללוי הראני פרסיים, א"ל דומים לחיילות של בית דוד (קידושין עב.). הני פרסאי דכמאן דכפיתי דמו וכו' מב) רמית רוחא הוא דנקיט להו (שבת

לו) כשהרועה כועס על הצאן הוא מסמא עיניו של העז ההולך בראשם והוא מוליכם בתועה לא דרך, כן כשהקב"ה כועס על ישראל הוא ממנה להם פרנסים שאינם מהוגנים, לז) חרפה היא לעיר שרופאה חולה במחלת הרגלים, ורופא העינים הוא עור בעין אחת, כן אם מנהיג העיר הוא איש רע מעללים איך יועיל לבני עירו? לח) כשנופל הביה אז אוי לחלונותיו, כך כשבאה צרה על הצבור מתאוננים על הפרנס וראשי העם. לט) לא ידאג אדם לומר פלוני מקפח פרנסתי, כי על כרחך יקראוך לבוא במקומך ויתנו לך חלקך הראוי לך. מ) הרגשה של רוממות (dignity) שתהיה פרנסתם באופן שלא יתבזו ויבושו. מא) נקל לפרנס לגיון של אנשי חיל מן הזיתים הגדלים בגליל במספר רב, וקשה לפרנס תינוק אחד בא"י היינו בחלק יהודה, כי שם הפרנסה דוחקת מאד. מב) שרוכבין מעוטפין בבגדים רחבים

צד.). א"ר גמליאל בשלשה דברים אוהב אני את הפרסיים, הן צנועין באכילתן וצנועין בבית הכסא וצנועין בדבר אחר (ברכות ח:). ע"ע אומות העולם.

פרסום: ך לך מארצך וגו' ואגדלה שמך, א"ר ברכיה למה היה אברהם אבינו דומה? לצלוחית של אפופילסימון [אפרסמון] מוקפת צמוד פתיל ומונחת בזוית, ולא היה ריחו נודף, כיון שהיתה מטולטלת היה ריחו נודף. כך אמר הקב"ה לאברהם אבינו טלטל עצמך ממקום למקום ושמך מתגדל בעולם (ב"ר פל"ט). ארבעה הם שיצא להם מינוטין בעולם, אברהם ואעשך לגוי גדול. ומהו מינוטין שלו? [מטבע] זקן וזקנה מיכן בחור ובתולה מיכן (שם). זש"ה צדקתך כהררי אל ומשפטיך תהום רבה (תהלים לו), צדקה שהקב"ה מביא לעולם מפורסמת על ההרים הללו, משפטיך תהום רבה, מה תהום בסתר אף משפטיך בסתר. כיצד כשחרבה ירושלם בת"ב חרבה, וכשנראה ליחזקאל נראה באחד לחדש (יחזקאל כו) למה? שלא לפרסם, אבל כשבא לגדל את ישראל הוא מפרסם: באיזה יום באיזה מקום באיזה חדש באיזו שנה באיזו איפטייא וכו' (תנחומא הישן במדבר א). חכמות בחוץ תרונה (משלי א) אמר רבא כל העוסק בתורה מבפנים תורתו מכרזת עליו מבחוץ (מו"ק טז:). מה הכלה הזו כל זמן שהיא בבית אביה מצנעת עצמה ואין אדם מכירה, באה להכנס לחופה מגלת פניה לאמר כל מי שיודע לי עדות יבוא ויעיד לי. כך ת"ח צריך להיות צנוע בביתו ומפורסם במעשיו הטובים (תנחומא הישן כי תשא יא.). אמר רבא שרי ליה לאינש לאודועי נפשיה באתרא דלא ידעי ליה, דכתיב (מ"א יח) ועבדך ירא את ה' מנעוריו (נדרים סב.). א"ל שמואל לרב חנון בגדתאה: אייתי לי בי עשרה ואימר לך באפייהו (ב"ב קמב:). חברך חברא אית ליה וחברא דחברך חברא אית ליה (כתובות קט:). משל לשתי נשים שלקו בב"ד, אחת קלקלה ואחת אכלה פגי שביעית, אמרה להן אותה שאכלה פגי שביעית בבקשה מכם הודיעו [בפרסום] על מה אני לוקה שלא יאמרו על מה שזו לוקה זו לוקה (יומא פו: במד"ר פיט). משל לבן פלטורין [מבני המלוכה] שגנב דבר במרחץ, והיה הבלני מתיירא לומר שמו, אעפ"כ פרסמו: בחור אחד לבוש לבנים וכו'. כך אע"פ שלא פירש שמותן של נשיאים שנחלקו עם קרח והלכו עמו, פירסמן הכתוב ברמז: נשיאי עדה קריאי מועד אנשי שם, כמה דתימא (במדבר א) אלה קריאי העדה נשיאי מטות אבותם (במד"ר פי"ג). היא [סוטה] עשתה בסתר והמקום פרסמה בגלוי (סוטה ט.). רשב"ל אומר במקום אשר תשחט העולה תשחט החטאת לפני ה' (ויקרא ו) שלא לפרסם את החטאים (ירוש' יבמות פז). אדם עובר עבירה בסתר והקב"ה מכריז עליו בגלוי (סוטה ג.). וטמא טמא יקרא, צריך להודיע צערו ברבים ורבים יבקשו עליו רחמים (מו"ק ה.). גלוי מלתא בעלמא היא (יבמות סח:). רבנן קלא אית להו (יומא יח:). כדי לעשות פומבי לדבר (ירוש' סוכה פ"ד ו). פרסמו עצמן כאימרא [שפה] בחלוק (ירוש' קידושין כו:). ע"ע גלוי וסתר; פרהסיא.

פרעון: פרת עלי עין (בראשית מט) עלי לפרוע לך מן אותה העין (ב"ר פע"ח). אין הקב"ה פורע מאומה עד שנפרע משר שלה תחלה (שה"ש רבה פ"ז). אני דיין להיפרע (ספרא אחרי פי"ב ט). ברביעי שברא חמה ולבנה עתיד ליפרע מעובדיהן (ר"ה לא.). מי שפרע מדור אנוש ומדור המבול וכו' הוא עתיד להיפרע ממי שאינו עומד בדיבורו (ב"מ פ"ד ב). האומר לא לויתי כאומר לא פרעתי דמי (ב"ב ו.). ולואי שיפרע בזמנו (שם ה.). הבא ליפרע מנכסי יתומים לא יפרע אלא בשבועה (שם ה:). מל ולא פרע מג) את המילה כאילו לא מל (שבת קלז.). ע"ע פורענות.

פרעות: וכי הותרה הרצועה, לית דין ולית דיין? (פסיקתא דר"כ פ"ח). אין לך כל רגל ורגל שלא באת בולשת לציפורי (שבת קמה:). ר' חנניה בן תרדיון כשנשרף על קידוש השם אמר אלמלי אני נשרפתי לבדי היה הדבר קשה לי, עכשיו שאני נשרף וס"ת עמי, מי שמבקש עלבונה של תורה הוא יבקש עלבוני (ע"ז יח.). אוי להם לגוים שאין להם תקנה, שנאמר תחת הנחשת אביא זהב וכו' (ישעיה ס)— תחת ר"ע וחביריו [שהרגום] מאי מביאין? ועליהם הוא אומר (יואל ד) ונקיתי דמם לא נקיתי (ר"ה כג.).

פרצוף: ויבן את הצלע (בראשית ב) חד אמר פרצוף (עירובין יח.). בתחלה עשה לו פרצוף אחד ולבסוף ארבעה פרצופין (סנהדרין קג:). כשם שאין פרצופיהן דומות זו לזו כך אין דעותיהן שוות (ברכות נח.). תתהפך כחומר חותם (איוב לח) בשר ודם טובע מאה מטבעות בחותם אחד וכולם דומים זה לזה, והקב"ה טובע כל אדם בחותמו של אדם הראשון; ואין אחד מהם דומה לחבירו. מפני מה אין פרצופיהן דומין זה לזה? שלא יראה אדם דירה נאה ואשה נאה של חבירו ויאמר שלי היא וכו' היה ר"מ אומר בשלשה דברים נשתנה אדם מחבירו בקול במראה ובדעת, בקול ומראה משום ערוה, ובדעת מפני הגזלנים והחמסנים (סנהדרין לח. ילקוט איוב לח). ע"ע פנים.

ומעונגין מהצג רגלם על הארץ, ויש בזה גם גסות הרוח.

מג) פריעת הערלה, והוא גם פתגם בפי המוהל שלא קבל

פרק: בין פרק לפרק פוסק (ברכות יד.). מה ראו חכמים לחלק בין הפרקים הללו? (ר"ה לא.). נכנסו זקנים ושנה להן משה פירקן וכו' נסתלק משה ושנה להן אהרן פירקו (עירובין נד:). אבל מוסרין לו [במעשה מרכבה] ראשי פרקים (חגיגה יג.). פשיט עלוהי מאה פרקין (איכה רבתי פ' היו צריה). הלומד מחבירו פרק אחד או הלכה אחת וכו' צריך לנהוג בו כבוד (אבות פ"ו). גמירי דעבודה זרה דאברהם מאה פרקי מד) הויין (ע"ז יד.). ע"ע מסכתא.

פרשה: מיוסדים על אדני פז (שה"ש ה) אלו פרשיותיה של תורה שהן נדרשות לפניהם ולאחריהם, ולמה הן דומות? בעמוד הזה שיש לו בסיס מלמטה וקיפלוס [כתר] מלמעלה (ויק"ר פכ"ה). תני דבי ר' ישמעאל כל פרשה שנאמרה ונשנית, לא נשנית אלא בשביל דבר שנתחדש בה (שבועות יט.). חד אמר מפורשת היא הפרשה ואחרינא אמר על הסדר נאמרה (ב"ר פ"ע). שמונה פרשיות נאמרו ביום שהוקם המשכן וכו' (גיטין ס.). ארבע פרשיות שבתפילין שתי פרשיות שבמזוזה (ירוש' סנהדרין פי"א). פרשה זו אליהו עתיד לדורשה (מנחות מה.). ע"ע פסוק.

פרשת דרכים: משל לאדם שהיה מהלך באישון לילה ואפילה ומתיירא מן הקוצים ומן הפחתים ומן הברקנים, ועדיין מתיירא מחיה רעה ומן הליסטים, ועדיין אינו יודע באיזה דרך מהלך, הגיע לפרשת דרכים ניצול מכולם (סוטה כא.). משל לזקן שהיה יושב בפרשת דרכים והיו לפניו שני שבילין, אחד תחילתו מישור וסופו קוצים וכו' והיה מזהיר עוברים ושבים, אין הבריות צריכין להחזיק לו טובה? (קה"ר פ"ג). ע"ע דרך.

פשיעה: תשעים ותשעה מתים בפשיעה ואחד בידי שמים (ירוש' שבת פי"ד ג, ויק"ר פט"ז). הכל בידי שמים חוץ מצינים פחים, שנאמר (משלי כב) צינים פחים בדרך עקש, שומר נפשו ירחק מהם (כתובות ל.). תחילתו בפשיעה אפילו סופו באונס חייב (ב"ק נו.). ההוא מקרי דרדקי דאדריה רב אחא על דעת רבים דהוה מה) פשע בינוקי (גיטין לו.).

פשט: א"ר כהנא כד הוינא בר תמני סרי שנין והוה גמירנא ליה לכולהי הש"ס ולא הוי ידענא דאין מקרא יוצא מידי פשוטו עד השתא (שבת סג.). פשטיה דקרא במאי כתיב? (חולין ו.). זיל קרי בי רב הוא (כריתות יג:). ע"ע פירוש.

פשרה: לעשות צדקה ומשפט (בראשית יח), איזה משפט שיש עמו צדקה? הוי אומר זה ביצוע [פשרה], מכאן אמרו הפישרה עילת מדינא [יפה מדין] וכו'. ר' יעקב אומר מצינו בתורה ובנביאים ובכתובים כשהקב"ה מזכיר את המשפט סומך לו את החסד מכאן ואת הצדקה מכאן, וכל כך למה מפני שהוא קשה. בתורה מנין שנאמר כי ידעתיו למען אשר יצוה וגו' לעשות צדקה ומשפט למען הביא ה' על אברהם את אשר דבר עליו (שם) זה החסד, בנביאים מנין שנאמר (ירמיה ט) כי אני ה' עושה חסד ומשפט וצדקה בארץ, בכתובים מנין שנאמר (תהלים פט) צדק ומשפט מכון כסאך חסד ואמת יקדמו פניך (מדרש הגדול פ' וירא). תני ר"א בן ר"י הגלילי אומר המבצע [המחזיר אחר פשרה] חוטא והמברך את המבצע הרי זה כמנאץ לפני המקום, שנאמר (תהלים ו) ובוצע ברך נאץ ה', אלא יקוב הדין את ההר כשעשה משה. אבל אהרן משים שלום [פשרה] שנאמר (מלאכי ב) בשלום ובמישור הלך אתי (ירוש' סנהדרין פ"א). תני ר"ש בן מנסיא אומר פעמים שאתה רשאי לבצוע ופעמים שאין אתה רשאי לבצוע, כיצד? שנים שבאו אצל הדיין, עד שלא שמע דבריהן או משמשמע דבריהן ואינו יודע להיכן הדין נוטה, רשאי לומר להן צאו ובצעו; משמשמע דבריהן ויודע הדין אינו רשאי לבצוע, שנאמר (משלי ט) פוטר מים ראשית מדון ולפני התגלע הריב נטוש וכו' אמר רבי מתנייה אף הפשרה צריכה הכרת דעת (שם). צריך הדיין להתרחק מלדון דין תורה כי נתמעטו הלבבות, דאמר רשב"י לית דחכים בדין (שם). לא חרבה ירושלים אלא על שדנו בה מו) דין תורה (ב"מ ל:). כשם שהדין בשלשה כך ביצוע בשלשה וכו' ר' יהושע בן קרחה אומר מצוה לבצוע שנאמר אמת ומשפט שלום שפטו בשעריכם (זכריה ח), איזהו משפט שיש בו שלום? הוי אומר זה ביצוע (סנהדרין ו:). יפה כח פשרה מכח הדין (שם ה:). דייני דחצצתא מז) הכי דאיני (ב"ב קלג:). צדק צדק תרדוף (דברים טז) אחד לדין ואחד לפשרה, כיצד? שתי ספינות עוברות בנהר ופגעו זו בזו, אם עוברות שתיהן—שתיהן טובעות, בזו אחר זו שתיהן עוברות. וכן שני גמלים שהיו עולים במעלות בית חורון ופגעו זה בזה, אם עלו שניהם — שניהם נופלים, בזה אחר זה שניהם עולים. הא כיצד? טעונה ושאינה טעונה תידחה שאינה טעונה מפני טעונה, קרובה ושאינה קרובה תידחה קרובה מפני שאינה קרובה. היו שתיהן קרובות שתיהן רחוקות, הטל פשרה ביניהן ומעלות שכר זו לזו (סנהדרין לב:). מי כהחכם ומי יודע פשר דבר (קהלת ח), מי כהקב"ה שיודע לעשות פשרה

שכר אומנתו. מד) ע"ז שנשארה מתרח ואברהם שברה היתה עשויה ממאה פרקים היינו חוליות חוליות. מה) שהיה חובטו יותר מדאי. מו) ולא דנו לפנים משורת הדין או ע"י פשרה. מז) דיינים שאינם בקיאים בדין עושין תמיד

בין שני צדיקים בין חזקיהו וישעיהו (ברכות י.). ע"ע דין ומשפט.

פשתן: ע' צמר ופשתים

פת: ע' לחם

פתח: יהי ביתך פתוח לרוחה (אבות פ"א). ביתא דפתיחין ליה ארבעה כווי (ברכות נח:). איוב עשה ארבעה פתחים לביתו (אדר"נ פ"ז). בא עני ועמד על הפֶּתח (שם לא:). כבד את אביך אפילו מחזיר על הפתחים (ירוש' פאה פ"א). צורבא מרבנן איהדיר אפתחא לא מהדר (שבת קנא:). המחזיר על הפתחים אין נזקקין לו (ב"ב ט.). שבעים בני המן חזרו על הפתחים (מגילה טו:). פתח לבבא ואמר כל דצריך ייתי ויכול (תענית כח.). צדיקים ירד לָהם המן על פתחי בתיהם (יומא עה.). ותשב בפתח עינים, בפתחו של אברהם אבינו (סוטה י.). ראה שאין פתח אהליהם מכוונין (ב"ב ס.). יכנס שיעור שני פתחים ויתפלל (ברכות ח.). לא במחתרת מצאתים (ירמיה ב) שעשו פתחים במחתרת [לקיים מצות מזוזה] (שבת לב:). מי שיש לו מזוזה בפתחו בחוזק שלא יחטא (מנחות מג.). נעץ חרב על פתח בית המדרש (סנהדרין צד:). לא פתח אדם פתח לתלמידיו אלא הוא עצמו (סוכה כח.). חכם שמת כבודו דרך פתחים (מו"ק כה.). בא אליהו ושמר על הפתח (ברכות ג.). אתא גבריאל אחדא לדשא באפיה (סנהדרין כו.). מי שכל רוזני עולם משכימין לפתחו ישתה שכר? (שם ע.). יתיב אפתחא דריש טורזינא דמלכא (ברכות נו.). רב קטינא מטא אפתחא דבי אובא טמיא (שם נט.). חליף אפתחא דר' אבין חזי דרגיל בשרגא טובא (שבת כג:). עבר על פתח ביתו ואמר מי כאן הלל? (שם לא.). פתח להם שני פתחים אחד לגינת ואחד לביתן (מגילה יב.). דריש ר"י אפתחא דבי נשיאה (שבת קנה:). כשנכנסו נכנסו בפתח אחד, כשיצאו יצאו בשלשה פתחים (יבמות טז.). הלך ועמד על פתח בית האסורים (גיטין נח.). אפילו שומר הפתח לא עמד לפניך (חגיגה טו:). אנטונינוס הוי ליה תרי עבדי חד קטל אבבא דרבי וחד קטל אבבא דביתיה (ע"ז י:). כי קרא איניש אבבא לא תימרין מנו (שבת קמ:). בראשונה היו קושרין לשון זהורית על פתח האולם (יומא סו:). גפן של זהב היה עומד על פתחו של היכל (חולין צ.). לבן של ראשונים כפתחו של אולם, ואנו כמלא נקב מחט סידקית (עירובין נג.). פתחי לי רעיתי, א"ר יוסי אמר הקב"ה פתחי לי פתח כחרירה של מחט ואני פותח לכם פתח שיהיו אהלים ובצוצריות [עגלות וקרניות] יכולין נכנסין בו (פסיקתא רבתי פט"ו). מלאך המות אידמי ליה כעניא טרף אבבא (מו"ק כח.). רשעים אפילו בפתחו של גיהנם אינם חוזרים בתשובה, שלשה פתחים לגיהנם (עירובין יט.). אלכסנדר מטא לפתחא דגן עדן רמא קלא פתחו לי בבא! (תמיד לב:). ע"ע בית; מפתח.

פתחון פה: שלא תתן פתחון פה לבעל דין לחלוק (חולין סג:). עדיין יש לי פתחון פֶּה עליו (תענית כ.). הוה לן פתחון פה קמיה דרב הונא ושאילניה ואמר לן וכו' (חולין נז:). כגון זה (מח) פתח פיך לאלם (משלי לא) הוא (ב"ב מא.). ע"ע פה.

פתחון פה לשטן: אל יפתח אדם פיו לשטן (ברכות ס.). לא לימא איניש הכי [אם יארע בי דבר קלקלה] דלא ליפתח פומיה לשטן (שם). דתן ואבירם עמדו ברשען ולא נזדקקו להשיבו, ויאמרו לא נעלה, פיהן הכשילן לרשעים, וברית כרותה לשפתים וירדו לשאול ומתו ולא עלו עוד (תנחומא הישן קרח טו.). ויהוא לא שמר ללכת בתורת ה' (מ"ב י). מאי גרמה ליה? אמר אביי ברית כרותה לשפתים שנאמר (שם) אחאב עבד הבעל מעט יהוא יעבדני הרבה (סנהדרין קב.). הני שבוייתא דאתיין לנהרדעא אותיב אבוה דשמואל נטורי בהדייהו, אמר ליה שמואל, ועד האידנא מאן נטרינהו? א"ל אילו בנתך הויי מי הוית מזלזל בהו כולי האי? — הואי כשגגה שיוצא מלפני השליט (קהלת י) ואשתביין בנתיה דמר שמואל (כתובות כג.). פנחס אחוה דמר שמואל איתרע ביה מילתא [אבלות] על שמואל למישאל טעמא מיניה, הזנהו לטופרי [צפרניו] דהוו נפישן, א"ל אמאי לא שקלת להו, א"ל אי בדידיה הוה מי מזלזלת ביה כולי האי? הואי כשגגה שיוצא מלפני השליט ואיתרע ביה מלתא בשמואל (מו"ק יח.). אין משיבין על הקלקלה (מגילה טו.). אתחיל בפורענותא לא מתחילינן (ב"ב יד:). לא שנא אלא שיד ישראל תקופה על הגוים, אבל יד הגוים תקופה על "עצמן" מט) וכו' (כתובות כו:). אמרו ליה נח נפשיה? א"ל אנא לא קאמינא נ) ומוציא דבה הוא כסיל (משלי י) וכו' אמרו ליה אייבו קיים? א"ל אימא קיימת וכו' (פסחים ג: ד.). ע"ע לעז.

פתיות: מאיש שוגה ומפתי (יחזקאל מה) מלמד שאין חייבין אלא על העלם דבר עם שגגת מעשה (מנחות מה.). האידנא דדשו בה רבים שומר פתאים ה' (יבמות עב.). וארא בפתאים, אלו השבטים,

---

פשרה, וקוראים אותם דיינים המחלקים לחצאין. מח) שמשים הדבר בפיו ומלמד אותו איך לטעון (the leading witness). מט) צריך לומר על ישראל אלא שלא רצה לפתוח פה לשטן. נ) הראה לו באות כי קרע בגדיו, אך לא רצה להגיד לו בפה להיות שליח לפורענות, ורמז לו באמרו כי אמו קיימת ויוכיח מזה כי אביו אינו קיים.

אמר רבי לוי בערבייא צווחין לינוקא פתיא (סנהדרין קי. ב"ר פפ"ח). ע"ע טפשות; שוטה.

פתיחה: פתחו כולם בכבוד אכסניא, פתח ר"י ראש המדברים (ברכות סג:). פתח ואמר אנת שלמה מלכא וכו' (שבת ל.). רבה מקמא דפתח אמר מלתא דבדיחותא ופתח בשמעתא (שם:). פתח יעקב ואמר ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד (פסחים נו.). פתח עליו ירמיה ואמר רוח אפינו (תענית כב:). ר"י פתח לה פתחא להאי פרשתא וכו' (מגילה יא.). רשב"פ כי הוי פתח בדברי הימים אמר הכי (שם יג.). פתחיה זה מרדכי שפותח בדברים (שקלים ח.). החרש והמסגר בשעה שפותחין נעשו הכל חרשין, כיון שסוגרין שוב אינן פותחין (גיטין פח.). פתח למימר אגדתא (ב"ק ס.). אשכחינהו דפתח להו במסכתא (סנהדרין מט.). פתח לה פתחא וכו' טוב וישר ה' (מכות י:). פתח שר העולם ואמר יהי כבוד וגו' (חולין ס.). ע"ע התחלה ונמר.

צ

צבור: אל יוציא אדם את עצמו מן הכלל (ברכות מט:). לישתתף איניש נפשיה בהדי צבורא (שם ל.). אל תפרוש מן הצבור (אבות פ"ב ד). כל המצטער עם הצבור זוכה ורואה בנחמת צבור, שכן מצינו במשה רבינו שציער עצמו עם ישראל, שנאמר (שמות יז) ויקחו אבן וישימו תחתיו, וכי לא היה למשה כר או כסת שישב עליו? אלא כך אמר משה, הואיל וישראל במלחמה ובצער אף אני אהיה בצער עמהם (תענית יח.). בזמן שישראל שרוין בצער ופירש אחד מהם באין שני מלאכי השרת שמלוין לו לאדם ומניחין לו ידיהם על ראשו ואומרים פלוני זה שפירש מן הצבור אל יראה בנחמת צבור (שם יא.). אזהרה לצבור שיהא אימת דיין עליהם ואזהרה לדיין שיסבול את הצבור, עד כאשר ישא האומן את היונק (סנהדרין ח.). מלך וצבור מלך נכנס תחלה לדין, שנאמר (מ"א ח) לעשות משפט עבדו ומשפט עמו ישראל (ר"ה טז.). אין נשאלים באורים ותומים אלא למי שהצבור צריך בו (יומא עא.). מפני מה אין מצוין תלמידי חכמים לצאת תלמידי חכמים מבניהם? כדי שלא יתגדרו על הצבור (נדרים פא.). אין גוזרין גזרה על הצבור אלא א"כ רוב צבור יכולין לעמוד בו, שנאמר (מלאכי ג) במארה אתם נארים ואותי אתם קובעים הגוי כלו, אי איכא גוי כולו אין אי לא—לא (ע"ז לו.). אין מטריחין את הצבור יותר מדאי (תענית יד:). ולא חיישת לדוחקא דצבורא? (כתובות סז:). לית צבור כוליה מיעתר, לית צבור כוליה מיעני (ירוש' גיטין פ"נ ז). אם אמר אל תקברוני מנכסי אין שומעין לו כי לא כל הימנו שיעשיר את בניו ויפיל עצמו על הצבור (כתובות מח.). בין „קח לך" בין „ויקחו אליך" משל צבור (יומא ג:). טומאה הותרה בצבור (פסחים עז.). צבור נפישא זכותיה (ע"ז ד:). מה יעשו גדולי הדור, א) ואין הצבור נדון אלא אחרי רובו (ירוש' תענית פ"ג ד). אין מיתה בצבור, ואין צבור מתים, ב) דכתיב (תהלים מה) תחת אבותיך יהיו בניך (הוריות ו.). ע"ע פרנס.

צבי: ברח דודי ודמה לך לצבי, הצבי הזה בשעה שהוא ישן עינו אחת פתוחה ועינו אחת קמוצה (שה"ש רבה פ' ברח דודי). צבייה מתעברת לששה חדשים (ב"ר פ"כ ד). בזמן שהוא בורח הולך מעט מעט ומחזיר את ראשו לאחוריו וכו' (זהר שמות יד). דומה דודי לצבי, א"ר יצחק מה הצבי הזה מדלג ומקפץ מאילן לאילן, מסוכה לסוכה ומגדר לגדר, כך הקב"ה מדלג מבית הכנסת זו לביהכ"נ זו, מבית המדרש זה לביהמ"ד זה, בשביל מה? בשביל לברך את ישראל (פסיקתא רבתי פט"ו). א"י נקראת נחלת צבי, מה צבי אין עורו מחזיק את בשרו [אחר שנפשט] כך א"י אינה מחזקת פירותיה, מה צבי קל ברגליו כך א"י קלה לבשל פירותיה יותר משאר ארצות (כתובות קיב). הניח מעותיו על קרן הצבי (שם קז:). ע"ע בהמה וחיה.

צביעות: צבוע ג) לאחר שבע שנים נעשה עטלף (ב"ק טז.). חנוך היה פעמים צדיק פעמים רשע (ב"ר

א) ויחידי סגולה לא יוכלו להועיל כי הם המועט.
ב) יוצאי ירך הצבור קיימים לעולם אבל של יחידים לפעמים מתים קודם אבותם. ג) מין חיה טורפת שתשתיה בצורתה וטבעה אחר שבע שנים שהוא זמן מסוים, והוא עיט צבוע

פכ"ה א). אמר לה ינאי מלכא לדביתיה: אל תתייראי מן הפרושין ולא ממי שאינן פרושין, אלא מן הצבועין שדומין לפרושין, שמעשיהן כמעשה זמרי ומבקשים שכר כפנחס (סוטה כב:). שבעה פרושים הן: פרוש שכמי העושה מעשה שכם, ד) פרוש נקפי זה המנקיף את רגלו, פרוש קיזאי זה המקיז דם לכתלים, פרוש מדוכיא דמשפע כי מדוכיא, פרוש מה חובתי תן ואעשנה, פרוש מאהבה פרוש מיראה (שם). חסיד שוטה ורשע ערום ואשה פרושה ומכות פרושין ה) הרי אלו מבלי עולם (שם כ.). בתולה ציילנית [בעלת תפלה] ואלמנה שובבית וכו׳ הרי אלו מבלי עולם (שם כב.). משל לשלחני המשקר במשקלות [מטבעות] בא בעל השוק והרגיש בו, א"ל למה אתה משקר במשקלות? אמר לו כבר שלחתי דורון לביתך. אף כאן רוה"ק אומרת לבלעם, רשע! מה אתה עושה? אמר בלעם את שבעה המזבחות ערכתי, א"ל טוב ארוחת ירק וגו׳ (משלי טז) טובה סעודה שעשו ישראל במצרים ואכלו על מצות ומרורים מפרים שאתה מקריב על ידי שנאה (במד"ר פ"כ). כתיב בשאול וירב בנחל (שם טז.). א"ר מני על עסקי נחל, בשעה שאמר לו הקב"ה לשאול לך והכית את עמלק, אמר שאול ומה נפש אחת אמרה תורה הבא עגלה ערופה, כל הנפשות הללו על אחת כמה וכמה, ואם אדם חטא בהמה מה חטאה? ואם גדולים חטאו קטנים מה חטאו? יצאה בת קול ואמרה לו אל תהי צדיק הרבה (קהלת ז), ובשעה שאמר לו שאול לדואג סוב אתה ופגע בכהנים (ש"ב כב) יצאה ב"ק ואמרה לו אל תרשע הרבה (יומא כב:). מה ת"ל לא תשא את שם ה׳ אלהיך לשוא? שלא תהא תפילין נושא וטלית עוטף והולך ועובר עברות (פסיקתא רבתי פכ"ב ד). טוב מלא כף נחת ממלא חפנים עמל ורעות רוח (קהלת ד), טוב מי שפועל ועושה צדקה משלו ממי שהולך וגוזל וחומס ונותן צדקה משל אחרים. במתלא אמרין ו) נייפא בחזורין ומפלגת לבישא, אלא ורעות רוח, רעותיה דמתקרי בר מצוותא (ויק"ר פ"ג). אמר ר"א עצת מינות היתה בהן [דואג ואחיתופל]. למה היו דומין? לבית שהוא מלא תבן, והיה בבית חורין והיה התבן נכנס בהן, לאחר ימים התחיל אותו התבן שהיה בתוך החורין יוצא, ידעו הכל כי היה באותו הבית תבן. כך דואג ואחיתופל לא היו בהן מצוות מתחלה, ואע"פ שנעשו בני תורה היו כתחלת; (במד"ר פי"ח). יהודה בר רב עאל לכנישתא שבק סנדלוי ואזלינן [נגנבו] אמר אילו לא אזלית לכנישתא ז) לא אזלינן סנדליי (ירוש׳ ב"מ פ"ב). כתיב ובוצע ברך נאץ ה׳ (תהלים ו) משלו משל למה"ד לאחד שגנב סאה חטים והוליכה לנחתום והפריש חלתה והאכילה לבניו הרי זה מברך, ואינו אלא מנאץ (ירוש׳ סנהדרין פ"א). דמטמרי מטמרי ודמגליא מגליא, בי דינא רבא ליתפרע מהני ח) דחפו גונדי (סוטה כב:). המתגאה בטלית של ת"ח ואינו ת"ח אין מכניסים אותו במחיצתו של הקב"ה (ב"ב צח.). נוח למלוך על כל העולם כולו ולא למלוך על שני עטופי סדינים (אדר"נ סוף פכ"ח, מדרש תהלים יח—לד). מי שתולה קלא אילן בבגדו ואומר תכלת הוא (ב"מ סא:). גנבא אפום מחתרתא רחמנא קריא (ברכות סג.). אמרה ליה [אבישג לדוד] חסריה לגנבא ט) נפשיה לשלמא נקיט (סנהדרין כב.). הא קל דחכים, י) וידייא משלחין מתין (ב"ר פ"ה). כומריא גנבין אלהיא, יא) מאן מומי ביה או מאן מקרב? (ב"ר פכ"ו). א"ל ההוא אמגושי לאמימר מפלגך לעילאי דהורמיז, יב) מפלגך לתתאי דאהורמין וכו׳ (סנהדרין לט.). יכרסמנה חזיר מיער (תהלים פ) למה נמשלה מלכות רומי לחזיר? לומר לך, מה חזיר בשעה שהוא רובץ מוציא טלפיו ואומר ראו שאני טהור [שהוא מפרים פרסה], כך מלכות רומי מתגאה וחומסת וגוזלת ונראה כאילו מצעת בימה [שמניחין עליה דבר של קדושה]. מעשה בשלטון אחד שהיה הורג הגנבים והמנאפים והמכשפים, נחין ואמר לסנקליטו [שר הטבחים]: שלשתן עשיתי בלילה אחד (ויק"ר פי"ד). עתיד עשו הרשע לעטוף טליתו ויושב בין הצדיקים בגן עדן, והקב"ה גוררו ומוציאו משם (ירוש׳ נדרים פ"ג ח). ע"ע ח נ י פ ה.

צבע: כשעלה משה למרום פתח הקב"ה שבעה רקיעים והראהו ביהמ"ק של מעלה, והראה לו ארבעה

במקרא (ירמיה יב), וחז"ל השתמשו בהשתנות והתהפכות, זו על החונף (hypocrite) המחליף את צבעו, שאין לבו שלם ומזייף גלויו להראות עצמו צדיק, ולובש אדרת חסידות למען כחש ולהונות את הבריות. ד) אנשי שכם שמלו שלא לשם שמים וכן פרוש שכמי כל מעשיו להנאתו שיכבדוהו בני אדם. פרוש נקפי שמהלך בשפלות, עקב בצד גודל ואינו מרים רגליו מן הארץ. פרוש קיזאי העושה עצמו כעוצם עיניו שלא להסתכל בנשים ומתוך כך מכה ראשו בכותל והדם יוצא. פרוש מדוכיא ההולך כפוף כמו בוכנא העשוי כמקבת וראשו כפוף. פרוש האומר מה חובתי לעשות ולא עשיתי? ומראה עצמו כאילו קיים כל המצוות. פרוש מאהבת שכר מצות ומיראת העונש ולא לשם שמים. ה) שמכה את עצמו בכתלים להראות שהוא עניו וצנוע (רש"י). ו) היא מזנה בעד תפוחין ומחלקת אותם לחולים, או העושה צדקה מגולה בשביל שיקראו אותו בר מצוותא=בעל צדקה. ז) כי גם בביהכ"נ נמצאו אנשים שהם צבועים וצריך להזהר מהם. ח) הנסתרות נסתרות והנגלות גלויים הם, ובי"ד הגדול הוא הקב"ה יפרע מן הצבועים המתכסים בטלית של חסידות. ט) כשהגנב חסר ואינו מוצא מקום לגנוב מחזיק עצמו בענוה כאיש שלום, וכן דוד שתשש כחו וכו׳. י) הקול כקול חכם והידים מפשיטות התכריכים מן המתים. יא) אם הכמרים בעצמם יגנבו וישוללו את האלילים, ומראים

צבעונים שיעשה מהם המשכן, שנאמר והקמת את המשכן כמשפטו אשר הראית בהר (שמות כו). אמר לפניו רבש"ע איני יודע דמות ארבעה צבעונים, א"ל חזור לימינך, חזר וראה גדוד מלאכים שלובשים לבוש דומה לים א"ל זו היא תכלת. א"ל חזור לשמאלך חזר וראה גדוד שלובשים לבוש אדום א"ל זה הוא ארגמן. חזר לאחוריו וראה גדוד שהם לובשים לבוש לא אדום ולא ירוק, אמר לו זו היא התולעת שני. חזר לפניו וראה גדוד שהם לובשים לבוש לבן אמר זה הוא שש משזר (פסיקתא רבתי פ"כ). מה נשתנה תכלת מכל מיני צבעונין? מפני שהתכלת דומה לים, וים דומה לרקיע, ורקיע דומה לכסא הכבוד (סוטה יז.). כל עמר דנחית ליורה סליק? א"ל כל דהוה נקי אגב אימיה סליק יג) כל דלא הוה נקי אגב אימיה לא סליק (חגיגה טו:). אדם נותן סממנים ליורה וכולן עולין לצבע אחד, ואילו הקב"ה צר העובר במעי אמו וכל אחת ואחת עולה למינו (נדה לא.). ושמחת בחגך, בבבל בבגדי צבעונין (פסחים קט.). אילן שמשיר פירותיו סוקרו וצובעו בסיקרא (שבת סז.). אוכמא [שחור] בחיורא לקיא חיורא באוכמא לקיא (נזיר לא:). אלמלא אוכמא לא אשתמודע חיורא (זהר פ' תזריע). עבדא סבא צבעיה לרישיה ולדקניה [זקנו] (ב"מ ס:). ע"ע שחור ולבן.

צבת: אף צבת בצבת [מששת ימי בראשית] עשויה (אבות פ"ה ו). צבתא בצבתא מתעביד, וצבתא קמייתא מאן עביד? הא לאי [באמת] בריה בידי שמים היא, א"ל אפשר יעשנה בדפוס ויקבענה כיון? הא לאי בריה בידי אדם היא (פסחים נד.). פותחין את פיו בצבת שלא בטובתו (סנהדרין נב.). שקיל ליה בצבתא וקלייה בנורא (כתובות עז.). מייתינן צבתא ושקלינן לדרקון וקטלינן ליה (גיטין נו:).

צדוקים: ע' מינות

צדיק: הולד קודם שיצא לאויר העולם משביעין אותו: תהי צדיק ואל תהי רשע, ואפילו כל העולם כולו אומרים לך צדיק אתה היה בעיניך כרשע (נדה ל:). א"ר יוחנן אפילו בשביל צדיק אחד העולם מתקיים שנאמר (משלי י) וצדיק יסוד עולם (יומא לח:). אמר אביי לא פחות עלמא מתלתין ושיתא צדיקי דמקבלי אפי שכינה בכל דרא, שנאמר (ישעיה ל) אשרי כל חוכי לו, יד) ל"ו בגימטריא תלתין ושיתא (סנהדרין צז:). אלו ארבעים וחמשה צדיקים שהעולם מתקיים בהם, ואיני יודע אם שלשים כאן וחמשה עשר בא"י, או אם שלשים בא"י וחמשה עשר כאן — בבבל (חולין צב.). אי בעו צדיקי ברו עלמא, שנאמר כי עונותיכם היו מבדילים וגו' (סנהדרין סה:). א"ר יוחנן גדולים צדיקים [חנניה מישאל ועזריה] יותר ממלאכי השרת (שם צג.). הנוי והכח והעושר והכבוד והחכמה והזקנה והשיבה והבנים נאה לצדיקים ונאה לעולם (אבות פ"ו). אמר הקב"ה אני מושל באדם, מי מושל בי? צדיק, שאני גוזר גזרה והוא מבטלה (מו"ק טז:). צדיק כפוף וצדיק פשוט (שבת קד.). כל שמעשיו ומעשה אבותיו סתומין ופרט לך הכתוב באחד מהן לשבח בידוע שהוא צדיק בן צדיק (מגילה טו.). צדיק וטוב לו הוא צדיק בן צדיק, צדיק ורע לו הוא צדיק בן רשע—צדיק וטוב לו צדיק גמור, צדיק ורע לו צדיק שאינו גמור (ברכות ז.). אמרו צדיק כי טוב כי פרי מעלליו יאכלו (ישעיה ג) וכי יש צדיק טוב ויש צדיק שאינו טוב? אלא טוב לשמים ולבריות זהו צדיק טוב, טוב לשמים ורע לבריות זהו צדיק שאינו טוב (קידושין מ.). צדיקים ממונם חביב עליהם יותר מגופן, וכל כך למה? לפי שאין פושטין ידיהן בגזל (סוטה יב.). אפילו בהמתן של צדיקים אין הקב"ה מביא תקלה על ידן (יבמות צט:). שבע מעלות בין צדיק לצדיק: אשתו נאה משל חבירו בניו נאים, שנים אוכלין בקערה אחת זה טועם לפי מעשיו וזה לפי מעשיו, שנים צובעים ביורה אחת לזה עולה צבעו נאה ולזה עולה כיעור, בחכמתו ובתבונתו ובדעתו, שנאמר (משלי יב) יתר מרעהו צדיק (אדר"נ פל"ז ט). אפילו צדיק גמור כל ימיו ומרד באחרונה איבד את הראשונות (קידושין מ.). צדיק בעיר הוא הודה הוא זיוה הוא הדרה, יצא משם פנה הודה פנה זיוה פנה הדרה (ב"ר פס"ח). ותצא מן המקום אשר היתה שם, וכי לא יצאת משם אלא היא [נעמי]? והלא כמה גמלים יצאו, כמה חמורים יצאו, ואת אמרת ותצא? בשם ר' סימון: גדול שבעיר הוא זיוה הוא הודה הוא הדרה הוא שבחה, פנה משם פנה הודה וכו' וכן את מוצא ביעקב אבינו כשיצא מבאר שבע (רות רבה פ"ב). צדיק כתמר יפרח (תהלים צב), כל האילנות נוטעין אותן והן עולין מעצמן, אבל התמרה הזו נוטעין אותה ומעלה שרשין מכל צדדיה, כך היה אהרן נטע שעלו שרשיו, אלו בניו: אלעזר בנו, פנחס בנו אבישוע בנו (דהי"א

בזה שאין בהם ממש, מי ישבע שום בשמם או מי יקריב להם קרבנות? כן אם ראשי האמונה יחללו שם אלהיהם מי יאמין באמונתם? יב) אמגושי הוא מכשף פרסי שהאמין בשתי רשויות פועל רע ופועל טוב, וכן לדעתו האדם נברא משני חלקים רע וטוב, והוא כעין הפכפך וצבוע, ואמימר ענהו, א"כ איך ירשה הפועל רע לפועל טוב לעשות הטוב והישר? יג) וכי כל צמר שנותנים ליורה של סממנים לצבוע עולה צבעו יפה? א"ל כל שלא נתלכלך בגיזה עולה לו צבעו. כן הלומדים לפני חכמים יצליחו בתורתם אם יש להם תכונה יפה בטבעם. יד) בתקוני זהר דרשו הפסוק חלק לבם (הושע י) לב"ם בגימטריא ע"ב, כי יש ע"ב צדיקים גמורים בעולם, ל"ו בארץ ישראל ול"ו בחו"ל. ולכן נקרא צדיק נסתר בפי ההמון למ"ד־וא"ו־ניק, אחד מל"ו צדיקים.

ו) וכו׳ (תנחומא שמיני ד). מצינו צדיק מוליד צדיק, סרכא [תאנה] דאקים תאינתא (שה״ש רבה א). כשאדם צדיק אף בני ביתו צדיקים (פסיקתא פ׳ ביום השמיני). אמר הקב״ה צדיק בא לבית מלונו ויפטר בלא לינה? (חולין צא:). ויקח מאבני המקום (בראשית כח), וכתיב ויקח את האבן, אמר ר׳ יצחק מלמד שנתקבצו כל אותן אבנים למקום אחד, וכל אחת ואחת אומרת עלי יניח צדיק זה ראשו, תנא וכולן נבלעו באחת (שם). צדיקים נתפסין בעון הדור (שבת לג.). הצדיק אבד לדורו אבד (מגילה טו.). א״ר יוחנן אין צדיק נפטר מן העולם עד שנברא צדיק כמותו, שנאמר וזרח השמש ובא השמש (קהלת א) עד שלא כבתה שמשו של עלי זרחה שמשו של שמואל הרמתי (יומא לח:). כשמת ר״ע נולד רבי וכו׳ אין צדיק נפטר מן העולם עד שנברא צדיק כמותו וכו׳ (קידושין עב:). ובניהו בן יהוידע בן איש חי, אטו כולי עלמא בני מת נינהו? צדיקים במיתתן נקראו חיים (ברכות יח:). שקולה נשמתו של צדיק אחד כנגד כל העולם כלו (סנהדרין קג:). אמר רבינא, מנא הא מלתא דאמור רבנן זכר צדיק לברכה? א״ל דהא כתיב זכר צדיק לברכה! — מדאורייתא מנלן? דכתיב וה׳ אמר המכסה אני מאברהם אשר אני עושה, וכתיב ואברהם היה יהיה לגוי גדול ועצום (יומא לח:).

צדיקים ורשעים: אותו מלאך הממונה על ההריון לילה שמו וכו׳ ואומר לפניו רבש״ע טיפה זו מה תהא עליה, גבור או חלש חכם או טיפש וכו׳ ואילו רשע או צדיק לא קאמר, כי הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים (נדה טז:). לא איברי עלמא אלא לרשיעי גמורי או לצדיקי גמורי (ברכות סא:). משל למלך שהיה לו פרדס ונטע בו אילני מאכל ואילני סרק, אמרו לו עבדיו מה הנאה יש לך באילני סרק הללו? אמר להם כשם שאני צריך לאילני מאכל כך אני צריך לאילני סרק, שאלולי אילני סרק, מהיכן הייתי עושה לי מרחצאות וכבשנות וכו׳? — עתידה ג״ע להיות צועקת ואומרת תן לי צדיקים, אין לי עסק ברשעים, טו) ועתידה גיהנם להיות צועקת ואומרת אין לי עסק בצדיקים ולמי אני מבקשת — לרשעים, והקב״ה אומר תנו לזה צדיקים ולזה רשעים (שמ״ר פ״ז). הצדיקים אומרים מעט ועושים הרבה (נדרים כא:). ויזבח בלק בקר וצאן, הצדיקים אומרים מעט ועושים הרבה כאברהם שנאמר ואקחה פת לחם (בראשית יח), ואח״כ מהרי שלש סאים קמח סלת ואל הבקר רץ אברהם (שם). ורשעים אומרים הרבה ואפילו מעט אינן עושים. בלק אמר כי כבד אכבדך מאד, וכשבא לא שיגר לו אלא בקר וצאן, התחיל בלעם חורק שיניו עליו, שהיתה נפשו רחבה וכו׳ (במד״ר פ״כ). טב בירי לשלמנא טז) וחדא לעביד בישא (סנהדרין ז.). מיתתן של רשעים הנאה להם והנאה לעולם, לצדיקים רע להם ורע לעולם; יין ושינה לרשעים הנאה להם והנאה לעולם, לצדיקים רע להם ורע לעולם; פיזור לרשעים וכו׳ כינוס לרשעים וכו׳ שקט לרשעים רע להם ורע לעולם, לצדיקים הנאה להם והנאה לעולם (סנהדרין עא:). ע״ע גן עדן; הספד; חסידים; עולם הבא; רשעים.

צדקה: ארבע מדות בנותני צדקה: הרוצה שיתן ולא יתנו אחרים עינו רעה בשל אחרים, יתנו אחרים והוא לא יתן עינו רעה בשלו, יתן ויתנו אחרים חסיד, לא יתן ולא יתנו אחרים רשע (אבות פ״ה). אמר ר׳ אבהו שאלו את שלמה בן דוד, עד היכן כחה של צדקה? אמר להן צאו וראו מה פירש דוד אבא: (תהלים קיב) פזר נתן לאביונים צדקתו עומדת לעד קרנו תרום בכבוד (ב״ב י:). כתיב וילבש צדקה כשריון (ישעיה נט), לומר לך מה שריון זה כל קליפה וקליפה מצטרפת לשריון גדול, אף צדקה כל פרוטה ופרוטה מצטרפת לחשבון גדול (שם ט:). שקולה מצות צדקה כנגד כל המצות (שם). גדולה צדקה שמקרבת את הגאולה (שם י.). אין ירושלם נפדית אלא בצדקה (שבת קלט.). גדול העושה צדקה יותר מכל הקרבנות, שנאמר (משלי כא) עושה צדקה ומשפט נבחר לה׳ מזבח (סוכה מט:). כזבח אין כתיב כאן אלא מזבח [יותר מזבח] כיצד? הקרבנות לא היו נוהגין אלא בפני הבית, אבל הצדקה והדינים נוהגין בפני הבית ושלא בפני הבית וכו׳ (דברים רבה פ״ה). בזמן שביהמ״ק קיים אדם שוקל שקלו ומתכפר לו, עכשיו שאין ביהמ״ק קיים אם עושין צדקה מוטב, ואם לאו באין הגוים ונוטלין בזרוע (ב״ב ט.). גדול המְעַשֶׂה יז) יותר מן העושה שנאמר (ישעיה לב) והיה מעשה הצדקה שלום (שם). ומבשרך אל תתעלם (ישעיה נח) בר קפרא אמר הוי רואה בשרו כבשרך (ויק״ר פל״ד). לכו וטפלו בצדקה ואתם זוכים לזקנה, שנאמר (משלי טז) עטרת תפארת שיבה בדרך צדקה תמצא (ב״ר פנ״ט א). כל הרגיל לעשות צדקה הויין ליה בנים בעלי חכמה ובעלי עושר (ב״ב ט:). אמר להו רבא לבני מחוזא במטותא מינייכו עושו בהדי הדדי [האיצו איש ברעהו לעשות צדקה] כי היכי דליהוי לכו שלמא במלכותא (שם ט.). מצווין ישראל לעשות חסד לכל מי שיבא (מדרש תהלים נב). אין צדקה משתלמת אלא לפי חסד שבה (סוכה

טו) הרעיון בזה כי לולי הרשעים החייבים עונש לא היו הצדיקים ראויים לשכר, כי אז לא היתה הבחירה חפשית. טז) שבעה בורות כרו לאיש שלם ומכלם יצילנו ה׳, ועושה רע יפול בבור אחד אשר חפרו לנפשו, כמ״ש שבע יפול צדיק וקם ורשע יפול בשחת (משלי כד). יז) בבנין הפעיל,

מט:). ר' אלעזר איש ברתותא אומר תן לו משלו שאתה ושלך שלו, וכן בדוד הוא אומר (דהי"א כט) כי ממך הכל ומידך נתנו לך (אבות פ"ג). הוי זהיר בדלתי ביתך שלא יהיו נעולות (ד"א זוטא פ"ט). כל הרודף אחר צדקה, הקב"ה ממציא לו מעות ועושה בהן צדקה (ב"ב ט:). אם ראית אדם מפזר מעות לצדקה הוי יודע שהוא מוסיף (ילקוט משלי התקמז). מי שנותן למצוה [צדקה] אינו מחסר את נכסיו (שמ"ר פל"ו). מתלין מתלא בירושלם: מלח ממון יח) חסר (כתובות סו:). כה אמר ה' אם שלמים וכן רבים וכן נגוזו ועבר (נחום א). אם רואה אדם שמזונותיו מצומצמין יעשה מהן צדקה וכ"ש כשהן מרובין. מאי וכן נגוזו ועבר? תנא דבי רבי ישמעאל כל הגוזז מנכסיו ועושה מהן צדקה ניצל מדינה של גיהנם. משל לשתי רחלות שהיו עוברות במים אחת גזוזה ואחת אינה גזוזה, גזוזה עברה ושאינה גזוזה לא עברה (גיטין ז.). האומר סלע זו לצדקה בשביל שיחיה בני ובשביל שאזכה בה לחיי העולם הבא הרי זה צדיק גמור (ר"ה ד.). ר"ש בן לקיש אזל לבצרה והוה תמן חד בר נש והוה שמיה אבא יודן רמיין [רמאי], וח"ו לא הוה רמיי אלא דהוה מרמי במצוותה [במצות צדקה]. כד הוון פסקינן כל עמה הוה פסק כל קבל כולהון. נטלו רשב"ל והושיבו אצלו וקרא עליו הפסוק (משלי יח) מתן אדם ירחיב לו וגו' (ויק"ר פ"ה). גדול חמלוה יותר מן העושה צדקה, והמטיל בכיס יט) יותר מכולן (שבת סג.). אין לו ואינו רוצה להתפרנס משל אחרים, נותנין לו לשום הלואה וחוזרין ונותנין לו לשום מתנה (כתובות סז:). אשרי משכיל אל דל (תהלים עא), אשרי נותן לדל אין כתיב כאן אלא אשרי משכיל, זה המשתדל בצדקה לעשותה. כיצד היה ר' יוחנן עושה? כשהוא רואה בן טובים שירד מנכסיו א"ל בשביל ששמעתי עליך שנפל לך ירושה ממקום אחר טול ואתה פורע, מן דהוה נסיב יהיב ליה במתנה (שקלים פ"ה טו). מר עוקבא הוה עניא בשיבבותיה דהוה רגיל לשדורי ליה ארבע מאה זוז כל מעלי יומא דכיפורא, יומא חד שדרינהו ניהליה ביד בריה, אתא אמר ליה לא צריך, אמר מאי חזית?— חזאי דקא מזלפי ליה יין ישן, אמר מפנק כולי האי? עייפינהו [כפלינהו=נתן לו פי שתים] ושדרינהו ניהליה (כתובות סז:). ההוא דאתא לקמיה דרבא אמר לו במה אתה סועד? א"ל בתרנגולת פטומה ויין ישן— א"ל ולא חיישת לדוחקא דצבורא? א"ל אטו מדידהו קאכילנא? מדרחמנא קאכילנא! דתנינא עיני כל אליך ישברו (תהלים קמה) מלמד שכל אחד ואחד נותן הקב"ה פרנסתו בעתו (שם). די מחסורו אשר יחסר לו (דברים טו) אפילו סוס לרכוב עליו ועבד לרוץ לפניו. אמרו עליו על הלל הזקן שלקח לעני בן טובים אחד סוס לרכוב עליו ועבד לרוץ לפניו, פעם אחת לא מצא עבד לרוץ לפניו, ורץ לפניו

שלשה מילי (כתובות סז:). רבי ינאי חזייא לההוא גברא דקא יהיב זוזא לעני בפרהסיא, א"ל מוטב דלא יהבת ליה מהשתא דיהבית ליה וכספתיה (חגיגה ה.). שמעון בר ווא הוה מהלך חורי [אחורי] ר' לעזר, נפל מיניה דינר, אושטיה ליה שמעון בר ווא, א"ל כבר נתייאשתי מיניה. אמרי לא אתכוון רבי לעזר אלא לזכוייה לרבי שמעון בר ווא דהווה איניש מסכן (ירוש' ב"מ פ"ב). מעשה ב"ר טרפון שנתן לר"ע מאה ושמונים קנטרים של זהב, א"ל קנה לנו אוסיא [נחלת שדה], הלך ר"ע עשה בהם מצות הרבה. אחר ימים בא אצל ר' טרפון, א"ל מה עשית, יפה היא האוסיא שקנית לנו? א"ל הן, ואין כמוה שבחה בעולם, והיכן היא האוני [שטר מכירה]? א"ל הרי היא ביד דוד: פזר נתן לאביונים תהלתו עומדת לעד קרנו תרום בכבוד (תהלים קיב) בעולם הזה, וצדקתו עומדת לעד לעוה"ב (פסיקתא רבתי פכ"ה). מעשה באיש ששמו כרבוהין, הלכו רבותינו אצלו לעסק „מגבת חכמים" לגבות מעות לפרנס ת"ח. שמעו לבנו שאמר לאביו מה נאכל היום טרוקסמון מין פירות או ירקות מן חד במנא או מן תרין במנא? א"ל מן תרין במנא שהם כמושים ויבשים ונמכרים בזול. חשבו הרבנים הגובים שהוא עני, הלכו מתחלה לגבות בעיר ואח"כ הלכו אצלו וכו' אמר לון בנפשי אנא רשיי [רשאי לצמצם] ברם במצוותה דבריי [במצות בוראי = צדקה] לית אנא יכיל ולא רשיי [איני רשאי לצמצם] (אסתר רבה פ"ב). איזהו עושה צדקה בבל עת? זה הזן בניו ובנותיו כשהן קטנים (כתובות נ.). יהא חלקי מגבאי צדקה ולא ממחלקי צדקה (שבת קיח:). גבאי צדקה לוקחים מנשים דבר מועט ולא דבר מרובה. רבינא איקלע לבי מחוזא, אתו נשי דבי מחוזא רמו קמיה כבלי ושירי [תכשיטין] וקביל מינייהו, כי הני לבני מחוזא דבר מועט הוא (ב"ק קיט.). אל תתן את פיך לחטוא את בשרך, ריב"ל פתר קרייה בפוסקי צדקה ואינם נותנים, ואל תאמר למלאך זה החזן כי שגגה היא תוהא [חוזר] אני בו, למה יקצוף האלהים על קולך, על אותו הקול שאמרת, וחבל את מעשה ידיך, מיעוט מצות שביד אותו האיש הקב"ה מכנים בהן מארה ומאבדן ממנו (קהלת רבה פ"ד). בין ארבעה דברים שנכסי בעה"ב נמסרין למלכות הוא על שפוסקין צדקה ברבים ואינן נותנין (סוכה כט:). אפילו עני המתפרנס מן הצדקה יעשה צדקה (גיטין ז:). היכי דמי רשע ערום? א"ר אבהו זה הנותן דינר לעני להשלים לו מאתים זוז, כ) דתנן מי שיש לו מאתים זוז לא

שמעורר אחרים לעשות צדקה. יח) הרוצה למלוח ממונו שיתקיים יחסרנו לצדקה, וחסרונו זהו קיומו (רש"י). יט) נקרא ג"כ מלאי לת"ח שנותן לו סך מסוים לעשות מסחר ולהשתכר למחצית, שאין העני בוש מזה, כי משתכר בתור

יטול לקט שכחה ופאה (סוטה כא:). המקבל צדקה ואין צריך לכך, סופו אינו נפטר מן העולם עד שיבא לידי כך (כתובות סח.). אגרא דתעניתא צדקתא (ברכות ו:). מעשה במונבז המלך שבזבז אוצרותיו ואוצרות אביו בשני בצורת, וכו׳ אמר להם, אבותי גנזו למטה ואני גנזתי למעלה וכו׳ (ב"ב יא.). באושא התקינו המבזבז [לצדקה] אל יבזבז יותר מחומש שמא יצטרך לבריות (כתובות נ.). אמרי אינשי לפום גמלא כא) שיחנא (שם סז.). הפתח שאינו פתוח למצוה [צדקה] פתוח לרופא (פסיקתא רבתי פי"א). תרעא דלא פתוח למצוותא הא פתוח לאסיא (במד"ר פ"ט, שה"ש רבה פ"ו). טוב מלא כף נחת, טוב מי שעושה צדקה מעוטה משלו ממי שהוא גוזל וחומס ועושק ועושה צדקות גדולות משל אחרים וכו׳ (קה"ר פ"ד). דרש רבא מאי דכתיב ויהיו מוכשלים לפניך בעת אפך עשה בהם (ירמיה ה)? אמר ירמיה לפני הקב"ה, רבש"ע! אפילו בשעה שעושין צדקה הכשילם בבני אדם שאינן מהוגנין כדי שלא יקבלו עליהן שכר (ב"ק טז:). וישקד ה׳ על הרעה ויביאה עלינו כי צדיק ה׳ אלהינו (דניאל ט), משום דצדיק ה׳ אלהינו וישקד על הרעה? אלא צדקה עשה הקב"ה שהקדים והגלה גלות יכניה לבבל עם החרש והמסגר וכל גבורי התורה, וירדו לבבל ועשו תרביץ לתורה, שאלולי כן היתה התורה משתכחת בגלות (תנחומא הישן תזריע יג). ע"ע גבאים; גמילות חסדים; מבזבז; מתן בסתר; עניות.

צואה: מגרר אדם גלדי צואה [בשבת] בשביל צערו (שבת נ:). ת"ח שנמצא רבב על בגדיו חייב מיתה וכו׳ (שם קיד.). נמשלה דברי תורה באגוז, מה אגוז אע"פ שמלוכלך בצואה אין שבתוכו נמאס וכו׳ (חגיגה טו:). המלעיג על דברי חכמים נדון בצואה רותחת (גיטין נז.). צואת החוטם וצואת האוזן רובן קשה ומיעוטן יפה (ב"מ קז:). הציץ אספסיינוס בצואתן וראה שאין בהן מין דגן (אדר"נ פ"ו). ע"ע טינוף.

צוואה: אריב"ל בשלשה מקומות שמענו שאדם משמיע תלמודו סמוך למיתתו, שנאמר להודיעך קשט אמרי אמת להשיב אמרים אמת לשולחיך (משלי כב). וכן שלמה אמר סוף דבר הכל נשמע (קהלת יב). וכאן כתיב צלמות ולא סדרים (איוב י), כיון שאדם בציה של מיתה הוא סודר תלמודו (תנחומא הישן בא ב). אברהם נתן דייתיקי ליצחק על כל אשר לו ואף על מקום הקבורה (ב"ר פס"א). עשו הרשע לא מת על מטתו ולא עשה דייתיקי, אבל יעקב עשה דייתיקי (תנחומא פ׳ ויחי ה). דייתיקי היתה ביד השבטים (במד"ר פ"ב ה). משה עשה דייתיקי (תנחומא פ׳ ואתחנן ד). אחיתופל צוה לבניו שלשה דברים: אל תהיו במחלוקת ואל תמרדו במלכות בית דוד ויו"ט של עצרת ברור [אם הוא יום צח וברור] זרעו הטים (ב"ב קמז.). ר׳ יהודה הנשיא בשעת פטירתו אמר: לבניי אני צריך, נכנסו בניו אצלו, אמר להם: הזהרו בכבוד אמכם, נר יהא דלוק במקומו, שלחן יהא ערוך במקומו, מטה תהא מוצעת במקומה, יוסף חפני שמעון אפרתי הם שמשוני בחיי והם ישמשוני במותי וכו׳. אמר להן לחכמי ישראל אני צריך, נכנסו אצלו חכמי ישראל, אמר להן: אל תספדוני בעיירות והושיבו ישיבה לאחר שלשים יום. שמעון בני חכם, גמליאל בני נשיא חנינא בר חייא ישב בראש (כתובות קג.). מצוה לקיים דברי המת (גיטין טו.). הכותב את נכסיו לאחרים והניח את בניו, מה שעשה עשוי אלא אין רוח חכמים נוחה הימנו. רשב"ג אומר אם לא היו בניו נוהגים כשורה — זכור לטוב (ב"ב קלג:). מעשה באחד שהלך למדינת הים והיה לו בן אחד יושב ועוסק בתורה בא"י, כיון שהגיע זמן מיתתו כתב כל נכסיו דייתיקי לעבדו, ולבנו כתב שיהא בורר לו חפץ אחד מן הנכסים. הבן ברר לו את העבד ומתוך כך נפלו לידו כל הנכסים, כי מה שקנה עבד קנה רבו (תנחומא פ׳ לך ה). ע"ע ירושה.

צורבא מרבנן: דדחיל רבנן הוא גופיה הוי צורבא מרבנן, ואי לאו בר הכי הוא משתמען מיליה כצורבא מרבנן (שבת כג:). סנדריה [בגד] דמר דומה כצורבא מרבנן (פסחים קיא:). באתרא דלא ידעין ליה שרי ליה לצורבא מרבנן למימר צורבא מרבנן אנא (נדרים סב.). צורבא מרבנן יודע בטביעת עין ולא משניה בדבוריה (גיטין כג:). ומהדרינן ליה אבדה בטביעת עין (ב"מ יט.). צורבא מרבנן עביד דינא לנפשיה (מו"ק יז:). האי צורבא מרבנן דאמר ליה חבריה מלתא לא ליהדר ליה מלתא טפי ממאי דאמר ליה חבריה (ביצה כ:). אמר רבא האי צורבא מרבנן דרתח אורייתא היא דקא מרתחיה ליה (תענית ד.). אמר אביי חאי צורבא מרבנן דמרחמין ליה בני מתיה וכו׳ משום דלא מוכיח להו במילי דשמיא (כתובות קה:). שאני צורבא מרבנן דקב"ה תבע ביקריה (ברכות יט.). אמר אביי תיתי לי דכי חזינא צורבא מרבנן דשלים מסכתיה עבידנא יומא טבא לרבנן (שבת קיח:). אמר מר בר רב אשי פסילנא ליה לצורבא מרבנן לדינא מ"ט דחביב עלי כגופאי ואין אדם רואה חובה לעצמו (שם קיט.). ההוא צורבא מרבנן דהוו סני שומעניה אר"י היכי ליעבד לשמתיה? צריכי ליה רבנן וכו׳ אמר רב פפא תיתי לי דלא שמיתי צורבא מרבנן מעולם (מו"ק יז:). אייתוה קא מצערי ליה וכו׳ אמר להו צורבא מרבנן הוא שבקוה (שבת קכא:). אמר רב יוסף נקטינן האי צורבא

שותף. כ) ומעתה לא יטול העני הזה, ויש לרשע קרובים שיטלו. כא) לפי כח הגמל יטעינוהו משא, כי ראוי לאדם

מרבנן לא מיעני וכו' אהדורי אפיתחא לא מיהדר (שם קנא:). ע"ע תלמידי חכמים.

צורה: אין צור כאלהינו (ש"ב ב), אין צייר כאלהינו, אדם צר צורה על גבי הכותל ואינו יכול להטיל בה רוח ונשמה קרביים ובני מעיים, אבל הקב"ה צר צורה בתוך צורה ומטיל בה רוח ונשמה קרביים ובני מעיים (ברכות י.). מלך בשר ודם צר איקונין שלו על טבלא של עץ, הטבלא גדולה מצורתו, האלהים יהי שמו מבורך הוא גדול ואיקונין שלו גדולה והעולם קטן, שנאמר (ישעיה כו) כי ביה ה' צור עולמים (שמ"ר פט"ו). כמה נתחבט ונתחנק משה לפני המקום עד שראה את הדמות (שמ"ר פכ"ג). דרש בן עזאי כל מי שהוא מבטל פריה ורביה מעלה עליו הכתוב כאילו שופך דמים וממעט את הדמות (יבמות סג: ב"ר פל"ד). קלסתר פנים של יצחק נדמה לאברהם (ב"מ פז.). משל לצייר שהיה צר איקונין של מלך (במד"ר פ"ט א). חנות לצור בה צורתא (ב"מ סט:). המוצא פלטרין בנכסי הגר וסד בה סיוד אחד או כיור אחד [ציורין מחוקין על הקיר] קנאן (ב"ב נג:). כתב המהלך תחת הצורה ותחת הדיוקנאות אסור לקרות בשבת, ודיוקנא עצמה [שעובדין אותה] אף בחול אסור להסתכל בה וכו' (שבת קמט.). כי כשורא כב) לצלמא (ב"ק צח:). כאיקונין הזה שאלף בני אדם מביטים בה והיא עריבה על כלם (אסתר רבה פ"ו). ע"ע מראה.

צורך: אליהו ז"ל שאל לרבי נהוריי מפני מה ברא הקב"ה שקצים ורמשים בעולם? א"ל לצורך נבראו, בשעה שהבריות חוטאים הוא מביט בהן ואומר מה אלו שאין בהן צורך הרי אני מקיימן, אלו שיש בהן צורך לא כ"ש. ועוד שיש בהן צורך: זבוב לצירעה, פשפש לעלוקתא, נחש לחפפית, שבלול לחזזית, סממית לעקרב (ירוש' ברכות פ"ט). צרכי עמך מרובין ודעתן קצרה (ברכות כט:). אין אדם כונס דבר אא"כ צריך לו (ב"ר פל"א סוף). וכי לצור על פי צלוחיתו הוא צריך? (ב"ק מט:). עדיין צריכין אנו למודעי (שבת נה:). דצריך לנורא יפיח ביה (אגדת שמואל פ"ט). ע"ע עזרה.

צווחה: ע' צעקה

צחוק: ע' שחוק

צידה: וכי משה רבינו קניגי [צייד] היה? (חולין ס.). אשרי האיש אשר לא הלך בעצת רשעים ובדרך חטאים לא עמד (תהלים א) שלא הלך לטיאטראות וקרקיסאות ולא עמד כג) בקניגיון (ע"ז יח:). משל לצייד ששולה דגים מן הים, משכח רברבי שקיל, זוטרי שקיל (ב"ק מב.). עד שהזאב בא אל הצאן פרשו לו מצודה (במד"ר פכ"ב, תנחומא מטות ד). עמלק ויתרו היו בעצה אחת עם פרעה, כשראה יתרו שאיבד הקב"ה את עמלק מן העולם הזה ומן העוה"ב היה תוהא ועשה תשובה וכו'. משל לצייד שהיה צד בצפרים, צד את הראשונה, בא לצוד את השניה הלכה וישבה לה על איקונין של מלך, עמד לו הצייד תוהא בה, אמר לה אם אזרוק עליך אבן אני מתחייב בנפשי, ואם אתן עליך את הקנה מתיירא אני שלא יגע באיקונין של מלך, איני יודע מה אומר לך, אלא למקום יפה בורחת ונפלטת וכו' (שמ"ר פכ"ז). ע"ע צער בעלי חיים.

ציון: ההוא תלמידה דהוה קא אזיל בתריה דר' ישמעאל בר"י בשוקא דציון (ברכות ס.). רבא בר אדא הוה שליח ציון (ביצה כה:). אמר ירמיה כשהייתי עולה לירושלם נטלתי [נשאתי] עיני וראיתי אשה אחת יושבת בראש ההר, כד) לבושיה שחורים ושערה סתור, צועקת ומבקשת מי ינחמנה? ואני צועק ומבקש מי ינחמני? קרבתי אצלה ודברתי עמה, ואמרתי לה אם אשה את דברי עמי, ואם רוח את הסתלקי מלפני. ענתה ואמרה לי אינך מכירני? אני היא שהיו לי שבעה בנים ויצא אביהם למדינת הים, עד שאני עולה ובוכה עליו, הרי בא הנביא ואמר לי נפל הבית על שבעה בניך והרגם, איני יודע על מי אבכה תחלה ועל מי אסתיר שערי? עניתי ואמרתי לה, אין את טובה מן אמי ציון שהיא עשויה מרעה לחית השדה, ענתה ואמרה לי אני אמך ציון, אני היא אם השבעה, שכן כתיב אומללה יולדת השבעה (ירמיה טו—ט). אמר לה ירמיה דומה מכתך למכתו של איוב, מאיוב נטלו בניו ובנותיו וממך נטלו בניך ובנותיך, מאיוב נטלו כספו וזהבו וממך נטלו כספך וזהבך. את איוב השליכו לתוך האשפה ולך עשו אשפה של זבל. אמר הקב"ה כשם שחזרתי ונחמתי את איוב, כך אני עתיד לחזור ולנחמך. לאיוב כפלתי בניו ובנותיו, ולך אני עתיד לכפול בניך ובנותיך, לאיוב כפלתי כספו וזהבו ולך אני עתיד לעשות כן, את איוב נערתי מן אשפה ועליך הוא אומר התנערי מעפר קומי (ישעיה נב.). בשר ודם בנה אותך בשר ודם החריבך, אבל לעתיד לבא אני בונה אותך, שכן כתיב בונה ירושלם ה' נדחי ישראל יכנס (תהלים קמז), ונאמר (ישעיה לה) ופדויי ה' ישובון ובאו לציון ברנה (פסיקתא רבתי פכ"ו). ע"ע ירושלם.

צינה: ע' קור וחום

ליתן צדקה לפי כחו. כב) בקורה הנבחרת לצייר בה צורות. כג) צידת חיה ע"י כלבים וכל מעשיהם לשום שחוק ושמחה (רש"י). כד) על הסיפור הזה יסד הפייטן את

ציצית: לא תלבש שעטנז וגדילים תעשה לך, שניהם בדבור אחד נאמרו (מכילתא יתרו פ"ז). הזהיר בציצית זוכה לטלית נאה (שבת כג:). בכל עת יהיו בגדיך לבנים אלו ציצית (שבת קנג.). שקולה מצות ציצית כנגד כל מצות שבתורה (נדרים כה.). הזהיר בציצית מקבל פני השכינה, כל שיש לו ציצית בחיזוק שלא יחטא (מנחות מג:). ומעשה באדם אחד שניצל מן העבירה ע"י הציצית שטפחו לו על פניו (שם מד.). בשכר שאמר אברהם אבינו אם מחוט ועד שרוך נעל זכו בניו לשתי מצות, חוט של תכלת ורצועה של תפילין (סוטה יז.). רבה היה זהיר מאד במצות ציצית, יומא חד הוה קא סליק בדרגא איפסיק ליה חוטי ולא נחית ואתא כמה דלא רמיה (שבת קיח:). ציצית חובת גברא או חובת טלית? (מנחות מב.). סדינא בקייטא [כה] וסרבלא בסיתוא, ציצית מה תהא עליה (שם מא.). יאה גלימא ולא יאה תכילתא (שם לט:). אמר הקב"ה אני הוא שעתיד ליפרע ממי שתולה קלא אילן בבגדו ואומר תכלת הוא (ב"מ סא:). מנודה לשמים הוא מי שאין לו ציצית בבגדו (פסחים קיג:). קרח במחלקותו עם משה, שאלו, טלית שכולה תכלת מהו שתהא פטורה מן הציצית? א"ל חייבת בציצית, א"ל קרח למשה טלית שכולה תכלת אינה פוטרת את עצמה, ארבעה חוטים פוטרת אותה? (במד"ר פי"ח). לעתיד לבוא באין אומות העולם ונעשו גרים גרורים ומניחין ציצית בבגדיהם (ע"ז ג:). ע"ע טלית; תכלת.

צל: אכול בָצֵל ושב בְצֵל (פסחים קיד.). אדם יושב בצל סוכה ולא בצל דפנות (סוכה ב.). בצלאל, שמא בצל־אל היית (ברכות נה.). לא ישב בצילה [של אשרה] אפילו לצל צילה לא ישב (ע"ז מח.). הרוצה לידע כמה גובהו של דקל, מודד קומתו וצלו [של עצמו] וצל קומתו [של דקל] וידע כמה גובה של דקל (עירובין מג:). הרוצה שלא תשרה חיה רעה בצל קבר, נועץ קנה בארבע שעות ביום ויראה להיכן צלו נוטה, משפיע ועולה משפיע ויורד (שם). האי מאן דבעי למיסק לאורחא וכו' אי חזי בבואה דבבואה [אם רואה צלמו במראה] לידע דהדר ואתי לביתא (הוריות יב.). כצל ימינו עלי ארץ (דהי"א כט), ולואי כצלו של כותל או כצלו של אילן, אלא כצלו של עוף בשעה שהוא עף (ב"ר פ' ויחי א). במראה החמה עמוקה מן הצל (ב"ב פד.). שלמה המלך אמר כי מי יודע מה טוב לאדם בחיים ויעשם כצל, כאיזה צל? אם כצלו של כותל יש בו ממש, ואם כצלו של דקל יש בו ממש, בא דוד ופירש ימינו כצל עובר, כהדין עופא דעבר וטוליה עבר עמיה (קה"ר פא). מצא אילן שפירותיו מתוקין וצלו נאה וכו' ישב בצלו (תענית ה:). העוסק בתורה וג"ח זוכה ויושב בצלו של הקב"ה (ירוש' סוף שקלים).

צליבה: יצחק בעקדה היה טעון עצים כאדם שטעון את הצלוב שלו (פסיקתא רבתי פל"א). כזה שהוא טעון צליבו בכתפו (ב"ר פנ"ו). זה שהוא יוצא להצלב (אסתר רבה פתיחה). אתמול וכו' ועכשיו צולב את צולביו (ב"ר פ"ל). אין מעידין על הצלוב (יבמות קכ:). צלוב שדמו שותת וכו' (תוספתא אהלות פ"ד).

צלם: חביב האדם שנברא בצלם, חיבה יתירה נודעת לו שנברא בצלם אלהים (אבות פ"ג יד). העליונים נבראו בצלם ובדמות וכו' הריני בורא אותו [האדם] בצלם ובדמות (ב"ר פ"ח). תנו כבוד לצלמו (תנחומא משפטים יט). צלמו של מיכה (שמ"ר פכ"ד). אדם שהעמיד צלם בהיכל [מנשה] אתה מקבלו בתשובה? (רות רבה פ"ב). דניאל ראה חלום הצלם וחלום האילן (ב"ר פפ"ט). כיון שהניעה לבית הצלמים נסתלקה הימנה שכינה (מגילה טו:). בי"ז בתמוז וכו' ושרף אפוסטמוס התורה והעמיד צלם בהיכל (תענית כו:).

צמחים: ע' ירק; נטיעה

צמצום: ע' הסתפקות

צמר ופשתים: שוק של צמרים [העושים בצמר] בירושלם שהיה נועלין ומניחין את הפתח בחלון שעל גבי הפתח (עירובין פ"י ט). כל הקלעות טהורות חוץ משל צמרים (עדיות פ"ג ד). צמר [ציצית] לפשתים ופשתים לצמר (יבמות ד:). הצמרין והצובעין וכו' (תוספתא ב"מ פי"א). אין אסור משום כלאים אלא צמר ופשתים וכו' אין הכהנים לובשים בביהמ"ק אלא צמר ופשתים. צמר גמלים וצמר רחלים שטרפן זה בזה וכו' וכן הפשתן והקנבוס שטרפן זה בזה (כלאים פ"ט א). פשתני זה כשפשתנו קשה אינו מקיש עליו ביותר לפי שהיא פוקעת, וכשפשתנו יפה, כל שהוא מקיש עליה היא משבחת והולכת (שה"ש רבה פ"ב). הרוצה שיעדן את אשתו ילבישנה כלי פשתן (כתובות נט:). א"ר שמואל בר נחמן, ככלי פשתן הדקים הבאים מבית שאן, אם נתפחמו, אחד מהן בכמה דמין הוא עשוי! אבל כלי פשתן הבאים מארבל אם פחמו, אחד מהן — מה הן ומה דמיהן? (קה"ר פ"א). ע"ע בגדים.

הקינה „אז במלאת ספק יפה כתרצה" בקינות לת"ב, כה) סדינא שלובשין בקיץ הוא כסות לילה ואינה חייבת בציצית וסרבלא (מנטל) שלובשין בחורף שהיא עגולה אין לה

צניעות: אלמלא לא ניתנה תורה היינו למדין צניעות מחתול וגזל מנמלה וכו' (עירובין ק:). אין לך חביב לפני המקום מן הצניעות שנאמר (מיכה ו) והצנע לכת עם ה' אלהיך (פסיקתא רבתי פמ"ה). ומה דברים שאין דרכן לעשות בצנעה אמרה תורה והצנע לכת, דברים שדרכן לעשותן בצנעה על אחת כו"כ (מכות כד.). המלאכים שאלו לאברהם איה שרה אשתך ויאמר הנה באהל, להודיעך ששרה אמנו צנועה היתה (ב"מ פז.). בשכר צניעות שהיתה ברחל זכתה ויצאה ממנו שאול (מגילה יג:). ובשכר צניעות שהיתה בשאול זכה ויצאה ממנו אסתר (ברכות סב:). כל כלה שהיא צנועה בבית חמיה זוכה ויוצאין ממנה מלכים ונביאים, מנלן מתמר וכו' (מגילה י:). וישא בלעם את עיניו וירא את ישראל שוכן לשבטיו (במדבר כד), מה ראה? ראה שאין פתחי אהליהם מכוונין זה לזה, אמר ראויין הללו שתשרה עליהם שכינה (ב"ב ס.). בועז לקח לאשה את רות מפני שראה בה דבר צניעות שלקטה השבלים עומדות מעומד ונופלות מיושב (שבת קיג:). דרכו של בנות ישראל לא קולניות [משמיעות קול] ולא רגל רמה ולא פרוצות בשחוק (במד"ר פ"ט). הצנועים שבכהנים מושכין את ידיהם [משתי הלחם ומלחם הפנים] והגרגרנים חוטפין (יומא לט.). אמרו עליו על אלעזר בן חרסום שעשתה לו אמו כתונת משתי רבוא מנה ולא הניחוהו אחיו הכהנים ללובשה כו) מפני שנראה כערום (שם לה:). אבוה דשמואל לא שביק להו לבנתיה גניאן [לשכוב] גבי הדדי (שבת סה.). אמר להו רב חסדא לבנתיה תיהוי צניעותן באפי גברייכו (שם קמ:). נהירנא כד הוו מטיילן טליא וטלייתא בשוקא כבר שית עשרה וכבר שבע עשרה ולא הוו חטאן (ב"ב צא:). כל העוסק בתורה לשמה הוא צנוע (אבות פ"ו א). ת"ח צריך שיהא צנוע באכילה ושתיה (ד"א זוטא פ"ו). ההוא ספרא דנחית קמיה דר"נ אמר האי צנוע באורחותיו הוה וכו' אין קורין צנוע אלא למי שצנוע בבית הכסא (ברכות סב:). מעשה באדם אחד שנשא אשה גידמת (ידה קטועה] ולא הכיר בה עד יום מותה, אמר רבי בא וראה כמה צנועה אשה זו שלא הכיר בה בעלה וכו' כמה צנוע אדם זה שלא הכיר באשתו (שבת נג:). עזרא תיקן שתהא אשה חוגרת בסינר משום צניעותא (ב"ק פב:). רב מנגיד [לקה מלקות] מאן דמקדש בביאה ומאן דמקדש בשוקא ומאן דמקדש בלא שידוכי (יבמות נב.). בשלשה דברים אוהב אני את הפרסיים: הן צנועין באכילתן וצנועין בבית הכסא וצנועין בד"א (ברכות ח:). ע"ע פ ר י צ ו ת.

צנעה: ע' פרהסיא; פרסום

צעיף: בתמר כתיב ותכס בצעיף ותתעלף (בראשית לח), משום דכסתה פניה בבית חמיה ולא הוה ידע לה זכתה ויצאו ממנה מלכים ונביאים (מגילה י:). שתים נתכסו בצעיף וילדו תאומים, אלו הן רבקה ותמר, רבקה כתיב ותקח הצעיף ותתכס (בראשית כד) וילדה תאומים עשו ויעקב, תמר נתכסת בצעיף וילדה תאומים פרץ וזרח (תנחומא הישן וישב יז).

צעקה: שלשה צועקים ואינן נענין, אלו הן: מי שיש לו מעות ומלוה אותן שלא בעדים, והקונה אדון לעצמו, ומי שאשתו מושלת עליו. איכא דאמרי דביש ליה בהאי מתא ולא אזל למתא אחריתי (ב"מ עה:). יו"ד שנטלתי משרי עומד וצווח כמה שנים עד שבא יהושע והוספתי לו [מהושע יהושע] וכו' (סנהדרין קז.). כתיב שמוע אשמע צעקתו וחרה אפי והרגתי אתכם (שמות כב), תניא אחד הצועק ואחד הנצעק במשמע [שנאמר אתכם] אלא שממהרין לצועק יותר מן הנצעק. א"ר יצחק אוי לו לצועק כז) יותר מן הנצעק (ב"ב צג.). צווח כי כרוכיא כח) (קידושין מד.). כבר צווחו קמאי דקמך ולא איכא דאשגח בהו (ב"מ צג:). ע"ע ק ו ל.

צער: כל מקום שנאמר „ויהי" אינו אלא לשון צער (מגילה י:). כל מקום שנאמר „וישב" אינו אלא לשון צער (סנהדרין קו.). כל מקום שכתוב בתורה השקפה לשון צער הוא (שמ"ר פמ"א א). אל תצער צרת מחר כי לא תדע מה יולד יום, שמא מחר בא ואיננו, נמצא מצטער על עולם שאינו שלו (יבמות סג:). וטמא טמא יקרא (ויקרא יג) צריך להודיע צערו ברבים ורבים יבקשו עליו רחמים (מו"ק ה.). הקב"ה אמר אל השטן הנו [איוב] בידך אך את נפשו שמור, א"ר יצחק קשה צערו של שטן יותר משל איוב, משל לעבד שאמר לו רבו שבור חביות ושמור את יינה (ב"ב טז.). אין אדם נתפס בשעת צערו (שם). אע"פ שמיצר הוא עכשיו שמח הוא לאחר זמן (ע"ז ב.). כל ימי הייתי מצטער על פסוק זה — ועכשיו שבא לידי לא אקיימנו? (ברכות סא:). דילמא ח"ו אגב צעריה קאמר מילתא כלפי שמיא, מילתא דלא מהגנא [שאינו הגון] (תענית כב:). הזייא דהוה עכירא דעתיה (מנחות נג.). חזינא לרב כהנא כי איכא צערא בעלמא שדי גילמיה ופכר ידיה ומצלי (שבת י.). כל העולם כלו בנחת וחנינא בצער (תענית כד:). במקום צערא לא גזרו רבנן

אלא שתי כנפים למטה ופטורה מציצית. כו) ואע"פ שהיו החוטין כפולין ששה מתחזי בשרו כחמרא במזגא, כיין הנראה מחוץ לכלי זכוכית אע"פ שהזכוכית עבה, כך היה הפשתן מוצהב ונראה בשרו מתוכה. כז) שהוא מוסר דין על חברו והיה לו להזמינו לדין. כח) עוף ששמו עגור במקרא שצווח תמיד בקול משונה. כט) דבר אחד שמשיג האדם בצער נוח לו ממאה דברים שמקבל בנקל.

(כתובות ס.). טוב לו לאדם דבר אחד בצער כט) ממאה בריוח (אבות דר"נ פ"ג). המצטער בתחלתו נוח לו בסופו (תנחומא עקב ג). כל המשתתף שם שמים בצערו כופלין לו פרנסתו (ברכות סג.). אישתבע לי דלא מצערת ליה (שם מח.). ואנן קא מצערן נפשן (שם כ). המצער עצמו עם הציבור זוכה ורואה בנחמת צבור (תענית יא.). בתי קא מצערת לברייתא (שם כז:). הואיל וגרמת אלי הצער הזה (קידושין צג.). דבר שנצטער בו אותו צדיק (מגילה טז.). בשלשה דברים הצטער דוד והרחיב לו הקב"ה (ירוש' תענית פ"ג). בזמן שאדם מצטער שכינה מה אומרת? (חגיגה טו.). דוד מלכא דישראל בצערא שרי (סנהדרין צח.). אפשר ס"ת שרוי בצער (שם קא.). לא די לי שאני מצטער בעצמי אלא שאתה הזכרת לי צערו של אדם הראשון (אדר"נ פי"ד). אתי לנחומיה צעורי מצער ליה (כתובות ה.). מצערי ליה ריש גלותא (גיטין סז:). צער של פיסוק רגלים וכו' מפותה אין לה צער (כתובות לט:). עצבונך זה צער גידול בנים, והרונך זה צער העיבור (עירובין ק:). שפדאו לאברהם מצער גידול בנים (סנהדרין יט:). יעקב הוי ליה צער גידול בנים (שבת פט.). ע"ע אנחה; דאגה; עצבות.

צער בעלי חיים: צער בעלי חיים דאורייתא (ב"מ לב:). כשם שרחמיו של הקב"ה על האדם כך רחמיו על הבהמה, מנין שנאמר ומיום השמיני והלאה וגו' ולא עוד אלא שאמר הקב"ה אותו ואת בנו לא תשחטו ביום אחד, וכשם שנתמלא הקב"ה רחמים על הבהמה כך נתמלא רחמים על העופות, מנין שנאמר כי יקרא קן ציפור לפניך (שמ"ר פ' תצא). אדם עולה לספינה ועמו בהמה, אם עמד סער בים מה הם עושין? משליכין את הבהמה לים ומקיימין את האדם, לפי שאין מרחמין על הבהמה כשם שמרחמין על האדם. אבל הקב"ה אינו כן, כשם שהוא מרחם על האדם כך הוא מרחם על הבהמה. תדע לך שהוא כן, שבשעה שביקש הקב"ה לאבד עולמו בדור המבול כשחטאו, שקל את האדם כנגד הבהמה שנאמר אמחה וגו' מאדם עד בהמה, וכשבא התרצות כשם שריחם על האדם כך ריחם על הבהמה שנאמר ויזכור אלהים את נח וגו' (תנחומא הישן נח ז). אמרו רבותינו כשהיה משה רבינו רועה צאנו של יתרו במדבר ברח ממנו גדי ורץ אחריו עד שהגיע לחסות, ונזדמנה לו בריכה של מים ועמד הגדי לשתות, כיון שהגיע משה אצלו, אמר אני לא הייתי יודע שרץ היית מפני צמא, עייף אתה! הרכיבו על כתיפו והיה מהלך עמו. אמר הקב"ה יש לך רחמים לנהוג צאנו של בשר ודם, חייך! אתה תרעה צאני ישראל. הוי אומר ומשה היה רועה (שמ"ר פ"ב). יומא חד הוה קא כנשא [מכבדת] אמתיה דרבי ביתא, הוו שרי בני כרכושתא, הוו קא מכליא להו [התחילה להמיתם] אמר לה [רבי] שבקינהו, כתיב ורחמיו על כל מעשיו (ב"מ פה.). ההוא עגלא דהוו קא ממטו ליה לשחיטה, אזל תליא לרישיה בכנפיה דרבי וקא בכי, א"ל זיל לכך נוצרת. אמרי הואיל ולא קא מרחם ליתו עליה יסורין וכו' (שם). סימן טוב לאדם כשבהמתו אוכלת ושבעה (ספרי עקב מג). אסור לו לאדם שיטעום כלום עד שיתן מאכל לבהמתו, שנאמר ונתתי עשב בשדך לבהמתך (דברים יא) והדר ואכלת ושבעת (גיטין סב.): אין אדם רשאי ליקח בהמה וחיה ועוף אא"כ התקין להם מזונות (ירוש' יבמות פט"ו ג). שמע מינה אורח ארעא למשדא אומצא לכלבא (שבת קנה:). ומה טעינה דלית בה צער בעלי חיים ולית בה חסרון כיס חייב, פריקה דאית בה צער בעלי חיים ואית בה חסרון כיס לא כל שכן (ב"מ לב.). ע"ע בהמה וחיה; טעינה ופריקה.

צפור: למה נקרא שמה ציפור דרור? מפני שדרה בבית כבשדה (שבת קו:). האומר הרי עלי צפורים ל) ר"מ אומר נזיר וכו' מ"ט דר"מ ציפרן סמוכין לשיער קיבל עליו דכתיב (דניאל ד) עד די שעריה כנשרין רבה וטפרוהי כציפרין (נזיר ג.). כל עוף קרוי ציפור (ירוש' נזיר פ"א). למה נקרא שמה צפורה? שמיהרה עצמה כצפור (שמ"ר פ"א). אמר לו אין צפורך מדיינית? (ירוש' סנהדרין פ"י). למה נקרא שם העיר ציפורי? שיושבת בראש ההר כציפור (מגילה ו.). צלם שאסור משום ע"ז כל שיש בידו כדור או ציפור (ע"ז מא.). טבא חדא ציפרא כפותא, ממאה פרחין (קהלת רבה פ"ד). ע"ע עופות.

צפרדע: צפרדע אחת היתה והשריצה כל ארץ מצרים (סנהדרין סז:). צפרדע אלמלי היו לה שינים אין כל בריה נכנס במים מפניה (מדרש תהלים נח—ה). מעשה בעקרב אחד שהלך לעשות שליחותו של הקב"ה בעבר הירדן, וזימן לו הקב"ה צפרדע אחת ועבר עליה, והלך אתו עקרב ועקץ את האדם (שמ"ר פ"י, במד"ר פי"ח). א"ע נחש.

צפרנים: שלשה דברים נאמרו בצפרנים: שורפן חסיד, קוברן צדיק, זורקן רשע, ומתחייב בנפשו מפני שאשה מעוברת עוברת עליהן ומפלת (נדה יז.). חזינהו לטופריה [צפרניו] דהוי נפישין (מו"ק יח.). דשקיל טופריה ולא משי ידיה מפחיד חד יומא (פסחים קיב:). צפורן שפירש רובה וציצין שפרשו רובן ביד מותר [לקוצצם בשבת] בכלי אסור (שבת צד:). נהגו להסתכל בצפרנים כשמברכין על הנר בהבדלה (זהר פ' בראשית ופ' ויקהל). ע"ע רחיצה; תספורת.

ל) אע"פ שעל הנזיר להביא רק שני תורים או בני יונה.

צר עין: ישראל קדושים הן, יש [שמזמין חבירו לסעודה] רוצה ואין לו, ויש שיש לו ואינו רוצה וכתיב (משלי כג) אל תלחם לחם רע עין (חולין ז:). הנגעים באים על צרת העין, דכתיב ובא אשר לו הבית (ויקרא יד) ותני דבי ר' ישמעאל מי שמיחד ביתו לו, שאינו רוצה להשאיל כליו לשכניו ואומר שאינו שלו, הקב"ה מפרסמו כשמפנה את ביתו (יומא יא: ערכין טז.). אשה עיניה צרה באורחין (ב"מ פז.). אריב"ל מנין שאפילו עופות מכירין בצרי עין? שנאמר כי חנם מזורה הרשת בעיני כל בעל כנף (משלי א) אלו צרי עין. לא) וכל הנהנה מצרי עין עובר בלאו שנאמר אל תלחם לחם רע עין וגו' כי כמו שער בנפשו כן הוא אכול ושתה יאמר לו ולבו בל עמו (סוטה לח:). אין עגלה ערופה אלא בשביל צרי העין (קידושין פב.). עשרה דברים נאמרו בנרע [אומן מקיז דם] וכו' עינו צרה ועינו רעה (שם). י"ב אלף תלמידים היו לר"ע מעכו ועד אנטיפרס, וכולם מתו בפרק אחד, שהיתה עיניהם צרה אלו באלו, ובסוף העמיד שבעה תלמידים ר"מ ורבי יהודה וכו' אמר להם בניי! הראשונים לא מתו אלא שהיתה עיניהם צרה אלו באלו, תנו דעתכם שלא תעשו כמעשיהם, עמדו ומלאו כל ארץ ישראל תורה (ב"ר פס"א). ע"ע ע י ן ה ר ע.

צרה: א"ר שמעון בר אבא בשם ר' יוחנן כל מקום שנאמר „ויהי" משמש צרה ושמחה, אם צרה אין צרה כיוצא בה, ואם שמחה אין שמחה כיוצא בה. אתא ר' שמואל בר נחמן ועבדא פלג [חילוק] בכל מקום שנאמר ויהי—צרה, והיה—שמחה (במד"ר פ"ג). בצר לך וגו' ר' יוחנן אמר כל צרה שישראל ואו"ה שותפין בה צרה, וכל צרה של ישראל עצמן אינה צרה [שהקב"ה אין מניחן בצרה וויושיעם]. ר"י בשם ר"ע אמר כל צרה שהוא של יחיד צרה, וכל צרה שאינה של יחיד לב) אינה צרה (דב"ר פ"ב). קשה היום לישראל כיום בא השמש בצהרים (מו"ק כה:). על כל צרות מתריעין עליהן [בתענית צבור] חוץ מרוב גשמים לפי שאין מתפללים על רוב טובה (תענית פ"ג ח). נביאים שביניהם תקנו להם לישראל שיהיו אומרים אותו [המזמור לא לנו תהלים קטז) על כל פרק ופרק ועל כל צרה שלא תבא עליהם לישראל (פסחים קיז.). כתיב בספר בן סירא אל תצר צרת מחר כי לא תדע מה יולד יום (יבמות סג:). צרות מכהין את העינים (מדרש לקח טוב בראשית מח — י). צרות משבעות לאדם ואינו מבקש לאכול והבכיה מאביל (ילקוט שמואל א — עז, מדרש תהלים מב—ג). דיה לצרה בשעתה (ברכות ט:). לא מסתייה לההוא גברא עקתיה [צרתו] אלא דאתית מעקא ליה (ב"ר פי"ד). בשעת עקתא נדרא לג) בשעת רווחא שיטפא (ב"ר פפ"א, תנחומא פ' בשלח). בר נש מתני אננקי דידיה לד) בשעת רווחיה (מדרש שה"ש פ"א). אין לך צרה באה על אדם שאין לאחרים בה ריוח (ב"ר פל"א). כל המרפה עצמו מדברי תורה אין בו כח לעמוד ביום צרה (ברכות סג.). בעון נבלת פה צרות רבות וגזרות קשות מתחדשות (שבת לג.). אמר ר' אבהו יש לך אדם שהוא אוהב חבירו ברווחא, הגיעה לו צרה עושה עצמו כאילו אינו יודעו, אבל הקב"ה אינו כן, אלא ויהי בבית הסוהר וכו' ויהי ה' את יוסף בצרה וברווחא היה עמו (תנחומא הישן וישב טז). וירא פרעה כי חדל המטר והברד ויוסף לחטוא (שמות ט), כך הרשעים כשרואין שהצרה באה עליהם מכניעין עצמם, וכיון שהצרה עוברת ורואין הרווחה חוזרין למעשיהם הרעים (תנחומא וארא כב). בא על האדם צרה לא יצווח למיכאל ולא לגבריאל אלא להקב"ה (ירוש' ברכות פ"ט א). אם ראית דור שצרות רבות באות עליו צא ובדוק בדייני יש־אל וכו' (שבת קלט.). כל שאין דעתו מיושבת עליו אל יתפלל שנאמר לה) בצר אל יורה (עירובין סה.). א"ר יוחנן דור שבן דוד בא בו ת"ח מתמעטים וכו' וצרות רבות וגזרות קשות מתחדשות (סנהדרין צז). אף אנו מחבבין הצרות [לכותבן לזכרון כמו במגילת תענית] אבל מה נעשה שאם באנו לכתוב אין אנו מספיקין (שבת יג:). משלו משל למה"ד לאחד שהיה מהלך בדרך ופגע בו זאב וניצל ממנו, התחיל מספר מעשה הזאב, ואח"כ פגע בו הארי וניצל מידו, שכח מעשה הזאב והתחיל מספר מעשה הארי, ואח"כ פגע נחש וניצל מידו, שכח מעשה שניהם והתחיל לספר מעשה הנחש. כך הצרות האחרונות משכחות את הראשונות (ירוש' ברכות פ"א). צרה שנעשית צרה לחברותיה (סוטה יא.). צרות צרותיהן (יבמות ב.).

צרכי צבור: משאוי של ציבור קשה, ואין אדם יחיד יכול לישא משאן של ציבור בעצמו, תדע לך שהרי משה רבן של כל הנביאים לא היה יכול לשאת משאן לעצמו, שכן כתוב כי כבד ממך הדבר לא תוכל עשהו לבדך (שמות יח), ואומר איכה אשא לבדי טרחכם משאכם וריבכם (דברים רבה פ"א). רבי נפק מן דימוסיין [מרחץ] אתעטף בבגדים ויתיב עסיק בצרכיהון דברייתא. מזיג ליה עבדיה כסא, מדעסיק בצרכי דברייתא לא איתפני מקבלא

לא) הם מאבדין מזונות שזורין ברשתן כי העופות מכירין בהן ואין נהנין ממזונותיהם. לב) ומזה המאמר השגור בפי ההמון צרת רבים חצי נחמה. לג) בעת צרה ידור האדם נדר ובעת הרוחה ישכח ולא יקיים נדרו. לד) מספר הצרה שקרהו אחרי אשר רווח לו ונחלץ מהצרה. לה) אינו פסוק במקרא רק בבן סירא ז—י, אולי צ"ל „יודה" וישבח את בוראו בתפלה.

יתיה מיניה, נתנמנם עבדא ודמך ליה [ישן]. הפך רבי ואיסתכל ביה ואמר יאות אמר שלמה מתוקה שנת העובד וגו' והשבע לעשיר איננו מניח לו לישון, כגון אנן עסקינן בצרכיהון דברייתא, אוף למידמך לית אנן משתבקין (קהלת רבה פ"ה). אדוני משה כלאם (במדבר יא) מאי כלאם? א"ל הטיל עליהן צרכי צבור והן כלין מאליהן (סנהדרין יז.). כי העושק יהולל חכם (קהלת ז) והמתעסק בצרכי ציבור משכח תלמודו. אריב"ל ששים הלכות למדנו ר"י בן פדייה בחרישת הקבר וכולן נשתכחו ממני בשביל שהייתי עוסק בצרכי ציבור (שמ"ר פ"ו). כל העוסק בצרכי ציבור כעוסק בתורה (ירוש' ברכות פ"ה א). ע"ע צבור.

צרכי רבים: ברוך שמעון סיכנא איש עיצה היה חופר בורות שיחין ומערות בירושלם, אמר לריב"ז אני גדול כמוך, א"ל למה? א"ל שאני עוסק בצרכי רבים כמוך. אמר לו אם אדם בא לידך לדין או לשאלה אתה אומר לו שתה מן הבור הזה שמימיו זכין וצוננין? או אם שאלה לך אשה על נדותה אתה אומר לה טבלי בבור הזה שמימיו מטהרין? וקרא עליו פסוק זה: וקרוב לשמוע מתת הכסילים זבח, למה? כי אינם יודעים לעשות רע, הכסיל אינו יודע להפריש בין נדר לנדר, מנין מיפתח! (קה"ר פ"ד). גזלן הרוצה לצאת ידי שמים מחזיר הגזלות לבעלים ואם לא ידע הבעלים מחזיר הגזלות לצרכי רבים כגון לחפור בורות שיחין ומערות (ב"ק צה.). ע"ע רשות הרבים.

צרעה: ושלחתי את הצרעה לפניך (שמות כג) א"ר שמעון בן לקיש על שפת הירדן עמדה וזרקה בהן מרה וסימתה עיניהן וכו' רב פפא אמר שתי צרעות הואי חדא דמשה וחדא דיהושע, דמשה לא עברה הירדן, דיהושע עברה (סוטה לו.). חמשה נהרגין בשבת [משום סכנה] זבוב שבארץ מצרים וצירעה שבנינוה (שבת קכא:).

צרעת: על כן יאמר בספר מלחמות ה' את והב בסופה (במדבר כא), תנא את והב בסופה שני מצורעים היו דהוו מהלכין בסוף מחנה ישראל וכו' (ברכות נד.). מרים לקתה בצרעת על שדברה לשון הרע במשה, ואף אהרן נצטרע (שבת צז.). ששה חדשים נצטרע דוד ונסתלקה הימנו שכינה ופירשו ממנו סנהדרין (סנהדרין קז.). ארבעה מצורעים (מ"ב ז) זה גחזי ושלשת בניו (סוטה מז.). אלישע אמר ויהי נא פי שנים ברוחך, היכי מצינו דאחייה? א"ל ר"י שריפא צרעת נעמן שהיא שקולה כמת (סנהדרין מז.). ארבעה חשובים כמתים מצורע וכו' (נדרים סד.). נשיא שנצטרע מהו? מידחא דחי או מיפטר פטיר? (הוריות ט.). אשה רעה צרעת לבעלה (יבמות סג:). ונתתי נגע צרעת בבית ארץ אחוזתכם (ויקרא יד) בשורה היא להם שנגעים באים עליהם (הוריות י.). מה נשתנה מצורע שאמרה תורה מחוץ למחנה מושבו? הוא הבדיל בין איש לאשתו ובין איש לרעהו [ע"י לשון הרע] לפיכך אמרה תורה בדד ישב (ערכין טז:). שכבת זרע רבה צרעת רבה (בכורות מד:). מי פלג לשטף תעלה, כשהקב"ה ברא את האדם בחכמה ברא אותו, כיצד? אם ברא אותו רובו מים ומיעוטו דם נעשה אסטנים, אם ברא אותו רובו דם ומיעוטו מים נעשה מצורע, חציו מים וחציו דם הרי זה אדם שלם (תנחומא הישן תזריע ח). ר' יוחנן אמר אסור לילך במזרחו של מצורע ארבע אמות, ור"ש אמר אפילו מאה אמה, ולא פליגי מאן דאמר ארבע אמות בשעה שאין הרוח יוצא, ומאן דאמר מאה אמה בשעה שהרוח יוצא. רבי מאיר לא אכיל ביעי [ביצים] מן מבואה דמצורע, רבי אמי ורבי אסי לא הוו עיילי למבואה של מצורע, ריש לקיש כד חמי חד מנהון במדינתא [בעיר] מרגם ליה באבניא, אמר ליה פוק לאתרך [מחוץ לעיר] ולא תזיק ברייתא (ויק"ר פט"ז). ע"ע נגעים.

ק

קבורה: היום כאן ומחר בקבר (ברכות כח:). על זאת יתפלל כל חסיד אליך לעת מצוא (תהלים לב) זו קבורה. השמחים אלי גיל ישישו כי ימצאו קבר (איוב ג) היינו דאמרי אינשי ליבעי איניש רחמי אפילו עד זיבולא בתרייתא שלמא (ברכות ח.). ויקבור אותו בגיא (דברים לד) כביכול הקב"ה בעצמו קבר את משה רבינו (סוטה יד). כבר שלחה מלכות הרשעה אצל גסטרא של בית פעור: הראנו היכן משה

קבור! עמדו למעלה [מגיא פעור] נדמה להם [כאילו נקבר] למטה, למטה נדמה להם למעלה (סוטה יג:). וכבוד גדול עשו לו במותו [של יחזקיה] מלמד שהושיבו ישיבה על קברו (ב״ק טז:). היום שנתנו הרוגי ביתר לקבורה תקנו ביבנה ברכת הטוב והמטיב (תענית לא.). איבעיא להו קבורה משום בזיונא היא או משום כפרה היא? (סנהדרין מו:). ר׳ יוסי בן קיסמא אמר לתלמידיו העמיקו לי ארוני [בקרקע] שאין כל דקל ודקל שבבבל שאין סוס של פרסיים נקשר בו, ואין כל ארון וארון שבא״י שאין סוס מדי אוכל בו תבן (שם צח.). ר״ג צוה לפני מותו: אל תקברוני לא בכלים לבנים ולא בכלים שחורים וכו׳ (שבת קיד.). אין קוברין רשע אצל צדיק (שם מז.). אמר אל תקברוני מנכסי אין שומעין לו, לאו כל הימנו שיעשיר את בניו ויפיל עצמו על הצבור (כתובות מח.). בעינא חוטרא לידא ומרא לקבורא (יבמות סה:). צריך אדם שיהיה לו מסמר או יתד קבוע בבית הקברות א) כדי שיזכה ויקבר באותו מקום (ויק״ר פ״ה ה). קבריה דרב הוו שקלי מיניה עפרא לאישתא [קדחת] בת יומא (סנהדרין מז:). אבא שאול אומר קובר מתים הייתי וכו׳ (נדה כד:). ההוא אמגושא דהוה חטיט שכבי, כי מטא למערתא דרבי טוביא בר מתנא תפישיה בדיקניה (ב״מ נח.). המבלי אין קברים בקיסרין שלחתיך לטבריא? (ירוש׳ פסחים פ״ג ז). ערב לו לאדם שיהא ינוח אצל אבותיו (ירוש׳ מו״ק פ״ב ד). אינה דומה קולטתו מחיים [בא״י] לקולטתו לאחר מיתה (כתובות קיא. ע״ע ארץ ישראל). כל ת״ח שאומרים דבר שמועה מפיו בעוה״ז שפתותיו דובבות בקבר (יבמות צז.). כלב פירש מעדת המרגלים והלך ונשתטח על קברי אבות (סוטה לד.). ר׳ יהושע נשתטח על קברי בית שמאי (חגיגה כב:). ר׳ מנו בריה הוו קא מצערי ליה דבי נשיאה אישטתח על קבר דאבוה (ב״מ פד:). ר״א ב״ר שמעון עכבתו דביתיה בעלייה כמה שנים אחר פטירתו, יומא חד הוה קא מינצא דביתהו בהדי שבבתא [שכנתה] אמרה לה תהא כבעלה שלא ניתן לקבורה, שדרו רבנן לבני בירי ואסקוהו לערסיה ואמטיוהו למערתא דאבוה (ב״מ פד:). ע״ע מיתה; מערת המכפלה; מצבה.

קבורת חמור: נבזה בעיניו נמאס, זה חזקיהו מלך ישראל שגירר עצמות אביו על מטה של חבלים, כי היכי דניהוי ליה כפרה לאבוה (ברכות י.). מה עשה לו נבוכדנצר ליהויקים? ר׳ יהודה אומר נטלו והחזירו בכל ערי יהודה וישב עליו בפרדימס [בדין] והרגו, וקרע את החמור והכניסוהו לתוכו, הה״ד קבורת חמור יקבר סחוב והשלך (ירמיה כב). רבי נחמיה אומר נטלו והחזירו בכל ערי ישראל והרגו, והיה מחתך ממנו כזיתים והשליך לכלבים, הה״ד קבורת חמור יקבר, היכן היא קבורת חמור לא במעי הכלב? (ויק״ר פי״ט).

קבלה: ע׳ סתרי תורה

קבלת פנים: אילו היה יודע אהרן שהקב״ה מכתיב עליו הנה הוא יוצא לקראתך ושמח—בתופים היה יוצא לקראתו (רות רבה פ״ה ו). א״ר יצחק חייב אדם להקביל פני רבו ברגל, שנאמר (מ״ב ד) מדוע את הולכת אליו היום לא חדש ולא שבת [יו״ט] מכלל דבחדש ושבת איבעי לה למיזל (ר״ה טז:). מעשה בר׳ אלעאי שהלך להקביל פני רבו בלוד ברגל, אמר לו אלעאי! אינך משובתי הרגל? שהיה ר״א אומר משבח אני את העצלנין שאין יוצאין מבתיהן ברגל, דכתיב (דברים יד) ושמחת אתה וביתך (סוכה כז:). מעשה בארבעה זקנים שהלכו למלכות לבתי הפנימים, והיה להם פולסופוס אחד חבר שם, ואלו הן ר״ג וכו׳ הלך רבי יהושע וטפח על הדלת, עמד פולסופוס ההוא ופתח את הדלת, וראה את חכמי ישראל, אלו באין מכאן ואלו באין מכאן, והיה מחשב בדעתו ואומר היאך אתן שלום לחכמי ישראל? אם אומר אני שלום עליך רבן גמליאל נמצא מבזה את חכמי ישראל, אם אומר אני שלום עליכם חכמי ישראל נמצא מבזה את ר״ג, כיון שהגיע אצלם אמר להם שלום עליכם חכמי ישראל ולר״ג בראש (מס׳ ד״א רבה פ״ה). רב פפא איקלע לתואך [שם מקום] אמר אי איכא צורבא מרבנן הכא איזיל אקבל אפיה וכו׳ (נדה לג:). טוב המלבין שינים לחברו [מראה לו פנים שוחקות] יותר ממשקהו חלב (כתובות קיא:). הוי מקבל את כל האדם בסבר פנים יפות (אבות פ״א טו). הוי מקבל את כל האדם בשמחה (שם פ״ג יב). המקבל את חבירו בסבר פנים יפות אפילו לא נתן לו כלום, כאילו נתן לו כל מתנות טובות שבעולם (אדר״נ פי״ג). כל מי שמקבל פני זקן כאילו מקבל פני שכינה (מדרש תהלים כה—ו). צורבא מרבנן מאור עינים אמר לרבנן שבאו להקביל פניו: אתם הקבלתם פנים הנראים ואינן רואין, תזכו להקביל פנים הרואים ואינן נראין [הקב״ה] (חגיגה ה:). ע״ע דרך ארץ.

קבע: ע׳ עראי; קבע

קדוש: ע׳ קידוש

קדושה: שלש כתות של מלאכי השרת אומרות שירה בכל יום, אחת אומרת קדוש, ואחת אומרת קדוש, ואחת אומרת קדוש ה׳ צבאות (חולין צא:).

א) ואפשר שזהו מקור המנהג שמניחין אבן קטנה

בקשו מלאכי השרת לומר לפניו קדוש, מה עשה הקב״ה? הפיל עליו תרדמה וידעו הכל שהוא אדם (ב״ר פ״ח). והתקדשתם והייתם קדושים (ויקרא יא), אדם מקדש עצמו מעט מקדשין אותו הרבה, מלמטה מקדשין אותו מלמעלה, בעוה״ז מקדשין אותו לעוה״ב (יומא לט.). העליונים לפי שאין יצה״ר מצוי בהם אומרים קדושה אחת, שנאמר (דניאל ג) ובמאמר קדישין שאלתא. אבל התחתונים שיצה״ר שולט בהם — הלואי בשתי קדושות יעמדו הה״ד והתקדשתם והייתם קדושים (ויק״ר פכ״ה). יראת חטא מביאה לידי קדושה, קדושה מביאה לידי רוה״ק (ע״ז כ:). מעלין בקודש ולא מורידין (יומא יב:). מוסיפין מחול אל הקודש (ר״ה ט.). לעולם יעמוד אדם עצמו כאילו קדוש שרוי בתוך מעיו ב) שנאמר (הושע יא) בקרבך קדוש ולא אבוא בעיר (תענית יא.). אמאי קרי ליה איסור קדושה [אלמנה לכ״ג ביבמה]? אמר אביי כל המקיים דברי חכמים נקרא קדוש. א״ל רבא וכל שאינו מקיים דברי חכמים קדוש הוא דלא מיקרי, רשע נמי לא מיקרי? אלא אמר רבא קדש עצמך אף במותר לך (יבמות כ.). כל מי שהוא גודר עצמו מן הערוה נקרא קדוש (ויק״ר פ״כ ד). ישראל קדושים הם ואין משמשין מטותיהן ביום (כתובות סה:). השונמית אמרה לבעלה על אלישע הנביא: הנה נא ידעתי כי איש אלהים קדוש הוא (מ״ב ד), מנא ידעה? שלא ראתה זבוב עובר על שלחנו וכו׳ א״ר יוסף הוא קדוש ומשרתו [גחזי] אינו קדוש (ברכות י:). ר׳ יהודה הנשיא נקרא „רבינו הקדוש" שלא הכנים ידו תחת אבנטו (שבת קיח:). אותו היום שמת בו רבי בטלה קדושה (כתובות קג:). ר׳ מנחם בר סימאי נקרא בנן של קדושים דלא איסתכל בצורתא דזוזא (פסחים קד.). ריש לקיש אמר על ר״מ פה קדוש יאמר דבר זה? (סנהדרין כג.). פוקו ואמרו ליה לאבא: אחר שעשית קודש תעשהו חול? (תענית ד:). כלי שנשתמש בו קודש ישתמש בו חול? (ב״מ פד:). קדושה ראשונה קדשה לשעתה וקדשה לעתיד לבא (חגיגה ג: ועי׳ יבמות פב:). עשרה קדושות הן: א״י מקודשת מכל הארצות וכו׳ (כלים פ״א ו). חיבת הקודש מכשרא להו ומשויא להו אוכל (חולין לו:). חולין שנעשו על טהרת הקודש כקודש דמו (שם ב:). חולין הוא לך מעשות כדבר הזה וכו׳ (ברכות לב.). הא במילי דשמיא והא במילי דעלמא (ב״מ נט.). וכי קדושה שבהן להיכן הלכה? (מעילה יב.). נזיר שאין קדושתו קדושת עולם (נזיר פ״ז א). כל קדושה דאיהו בלשון הקודש יחיד אסור ליה למימר, תרגום לעולם ביחיד ולא בסגיאין [רבים], וסימן לרזא דא שנים מקרא ואחד תרגום (זהר תרומה קלב:).

קדחת: אמר אביי אמרה לי אם: לאשתא בת יומא לישקול זוזא חיוורא וכו׳ לאשתא תילתא לייתי שבעה סילוי וכו׳ (שבת סו:). האי אשתא צמירתא נמי כשעת הסכנה דמיא (פסחים כה:). האי אשתא אי לא דפרוונקא דמלאכא דמותא מעלי כחיזרי לדיקלא (נדרים מא.). אשתא סיתוא [חורף] קשה מרקייטא, וסימנך תנורא ג) קרירא (יומא כט.). דזנתיה אי̇תתא דאימיה (יבמות עא:). ע״ע חולי.

קדימה: שלך קודם לשל כל אדם (ב״מ ל:). לחמך קודם ללחם ביתך (חולין פד.). חייך קודמין לחיי חברך (ב״מ סב.). אדם קרוב אצל עצמו (סנהדרין ט:). הבא להורגך השכם להרגו (סנהדרין עב.). קדמיה לרשיעא עד דלא יקדמך (ב״ר פע״ה א). ע״ע מוקדם ומאוחר.

קדירה: לא תבשל בקדירה ד) שבישל בה חבירך (פסחים קיב.). קדירה דבי שותפי לא חמימא ולא קרירא (ב״ב כד:). בקדירה שבישלו בה ה) נתבשלו (שמ״ר פ״א). נפישי קטילי קדר ו) מנפוחי רעב (שבת לג.). קדירה בת יומא אי אפשר דלא פגמא פורתא (פסחים מד: נזיר לז:). ניקב קרום של מוח, כמין שני פולין מונחים ז) על פי הקדירה (חולין מה.). נפל כיפה על קידרא ווי לקידרא, נפל קידרא על כיפה ווי לקידרא, בין כך ובין כך ווי לקידרא (אסתר רבה פ׳ ויבז). באותה שעה נהפכו פני כל שונאי דוד כשולי קדירה (שבת ל.). ע״ע אכילה.

קדיש: כל העונה „אמן יהא שמיה רבא מברך" בכל כחו קורעין לו גזר דינו (שבת קיט:). לא לימא אינש „יהא שמיה רבא" והדר „מברך" אלא „יהא שמיה רבא מברך" בהדדי (סוכה לט.). לכל אין מפסיקין [לענות אמן] חוץ מן יהא שמו הגדול מבורך, שאפילו עוסק במעשה מרכבה פוסק (ברכות כא:). בשעה שישראל נכנסין לבתי כנסיות ולבתי מדרשות ועונין יהא שמו הגדול מבורך, הקב״ה מנענע ראשו ואומר אשרי המלך שמקלסין אותו בביתו כך (שם ג.). מנין לאומר יהא שמיה רבא מברך ח) שעונין אחריו

או גוש עפר על הקבר שחביב לו. ב) לא ישחית את בני מעיו באכילה גסה או בתענית שלא לצורך. גם הכוונה שהקב״ה שהוא קדוש יהיה תמיד כנגדו במחשבתו ובכליותיו. ג) צריך עצים מרובים להסיק תנור צונן, וכמו כן קדחת שהיא אש בוערת אם באה באויר צונן בידוע שהחולי יותר קשה. ד) שלא ישא אלמנה או גרושה. ה) מדה כנגד מדה. ו) האוכלים כרעבתנים יותר מדי עלולים יותר למיתה מהרעבים ללחם. ז) הקדקוד שהמוח מונח שם נקרא קדירה. ח) בילקוט ישעיה רמז רצו מוזכר גם תחלתו „יתגדל ויתקדש". ט) צעקה ותלונה (complaint) מן התורה ר״ל מן תנ״ך. כשאדם מודיע צערו לאחר צריך שיאמר לו לא תבוא זאת לך כמו שבאה אלי וכו׳ (רש״י).

לעולמי עד ולעולמי עולמים? תלמוד לומר הבו גודל לאלהינו (ספרי האזינו). ריב"ז אומר פעם אחת הייתי מהלך בדרך ומצאתי אדם אחד שהיה מלקט עצים ודברתי עמו ולא החזיר לי דבר, ואח"כ בא אלי ואמר לי רבי! מת אני וכו' כשהייתי חי אני וחבירי היינו עסוקין בעבירה, וכשבאנו לכאן גזרו עלינו גזר דין של שריפה בעצים שאני מלקט וכו' אמר לי כשבאתי לכאן הנחתי את אשתי מעוברת ויודע אני שזכר היא מעוברת, בבקשה ממך הוי זהיר וכו' כשיהיה בן חמש שנים הוליך אותו לבית רבו למקרא, כי בשעה שהוא יאמר ברכו את ה' המבורך אז יהיו מעלין אותי מדינה של גיהנם וכו' (אליהו זוטא סוף פי"ז, זהר חדש פ' לך ובמדרש רות הנעלם).

קהל: בסודם אל תבא נפשי ובקהלם אל תחד כבודי, כששני השבטים נקהלים לא יזכר שמי שם, כשיעמוד זמרי ויחטא אל תחד כבודי שנאמר זמרי בן סלוא נשיא בית אב לשמעוני, ולא נאמר בן יעקב. וכן ויקח קרח בן יצהר בן קהת בן לוי לא נזכר בן יעקב (תנחומא ויחי יב). מורשה קהלת ינאי אין כתיב כאן אלא מורשה קהלת יעקב (ויק"ר פ"ט). שבט אחד דאיקרי קהל מנלן? י"א שבטים לא איקרי קהל (הוריות ה:). שבטו של לוי לא איקרי קהל (שם ו:). שבעה שבטים שחטאו אע"פ שאינם רובם של קהל (מנחות מה.). כל השבטים איקרי קהל וכו' כל שבט איקרי קהל (ירוש' הוריות פ"א). ארבע קהלות אינון קהל ה', קהל כהנים, קהל ישראל, וקהל גרים (ירוש' יבמות פ"ח). מחנה ישראל כמה הוי — תלתא פרסי וכו' (ברכות נד:). ר"ע היה מקהיל קהלות ברבים (ע"ז יח.). ממזר ודאי הא דלא יבא בקהל הא ממזר ספק יבא בקהל וכו' בקהל ודאי הא דלא יבא בקהל ספק יבא (שם). ושחטו אותו כל קהל ישראל וגו' והלא אינו שוחט אלא אחד? מכאן ששליחו של אדם כמותו (פסחים עח:). ע"ע צבור.

קהלת: למה נקרא שמו קהלת? שהיו דבריו נאמרין בהקהל, על שם שנאמר (מ"א ח) אז יקהל שלמה (קה"ר פ"א א). סדרן של כתובים וכו' שה"ש וקהלת (ב"ב יד:). בקשו חכמים לגנוז ספר קהלת מפני שדבריו סותרים זה את זה, ומפני מה לא גנזוהו? מפני שתחלתו דברי תורה וסופו דברי תורה וכו' (שבת ל:). שמצאו בו דברים שהם מטים לצד מינות וכו' כי אמרו כך היה שלמה צריך לומר שמח בחור בילדותך וגו'? ומשה אמר ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם! וכי הותרה הרצועה, לית דין ולית דיין? כיון שאמר כי על כל אלה יביאך האלהים במשפט אמרו יפה אמר שלמה (פסיקתא דר"כ פיסקא העומר, ויק"ר פכ"ח). כשנעשה שלמה הדיוט ע"י האשמדאי, כל היכא דמטא אמר אני קהלת הייתי מלך בירושלם (גיטין סח:).

קוביא: משחקי בקוביא פסולין לעדות, לפי שאין עסוקין בישובו של עולם, אימתי בזמן שאין להם אומנות אלא היא, אבל אם יש להם אומנות שלא היא כשרין (סנהדרין כד:). עבדא דמרקיד בי כוביא, נהום [לחם] כריסיה לא שוי (ב"ק צז.). ע"ע שחוק.

קובלנא: לא עליכם כל עוברי דרך (איכה א) אמר רבה מכאן לקובלנא ט) מן התורה (סנהדרין קד:). עוקבן הבבלי קבל קדמנא ירמיה אחי העביר עלי את הדרך (שם לא:). רב גידל הוה מהפך בההוא ארעא אזל רב אבא זבנה, אזל רב גידל קבליה לר' זירא וכו' (קידושין נט.). קובלין אנו עליכם פרושין (ידים פ"ד). א"ל לאביי זיל ערב להו וחזי דלא מצוותת עלה בבי מדרשא (עירובין ס.). ע"ע מחאה; צעקה.

קודשא בריך הוא: עלמא דיליה הוא ותורה דיליה היא (קידושין לב.). מנין שהקב"ה מתפלל? וכו' (ברכות ז.). אין הקב"ה מיחד שמו על הרעה (ב"ר פ"ג ו). מאי דמפקדת איבעי לך למיעבד, ומאי דניחא קמי קב"ה לעביד (ברכות י.). אנו נעשו את שלנו והקב"ה יעשה את שלו (תנחומא וירא ב).

קול: מפני מה אשה קולה ערב ואין איש קולו ערב? זה ממקום שנברא [עפר] וזו ממקום שנבראת [עצם כשמכין אותו קולו נשמע] שנאמר (שה"ש ב) כי קולך ערב ומראך נאוה (נדה לא:). קול עבה באשה הרי זה מום שנאמר כי קולך ערב (כתובות עה.). קרי ליה ילד [למשה] וקרי ליה נער? תנא הוא ילד וקולו כנער (סוטה יב:). וישמע יהושע את קול העם ברעה ויאמר אל משה קול מלחמה במחנה (שמות לב), אמר משה: אדם שהוא עתיד להנהיג שררה על ששים רבוא אינו יודע להבחין י) בין קול לקול? (ירוש' תענית פ"ד) סועדי הלוים יא) היו נקרין וכו' הני קטין קליהו והני עב קלייהו, הני מקטטי והני לא מקטטי (ערכין יג:). ציר דלתות ההיכל נשמע בשמונה תחומי שבת (יומא לט.). אם קולך ערב הוי פורס על שמע ועובר לפני התיבה. חייא בר אדא בר אחתיה דבר קפרא היה קולו ערב והיה בר קפרא אומר לו בני פרוס על שמע ועובר לפני התיבה ע"ש כבד את ה' מהונך (משלי ג) ממה שחננך (תנחומא הישן ראה ט). נתנה עלי

י) כי משה רבינו שהיה אב בחכמה כמו בנבואה, הכיר בקול ואמר קול ענות אנכי שומע. יא) עוזרים בשיר (choir), אלה מקטינים קולם ועושים אותו דק ויפה.

בקולה ע"כ שנאתיה זה ש"ץ שאינו הגון (תענית טז.). כי כקול הסירים תחת הסיר כן קול הכסיל, רבי לוי בריה דרבי זעירא עבד לה נטילת רשות [לדרוש ברבים], כל העצים כשהן דולקין אין קולם הולך, ברם, הלין סרייתא יב) כי אינון דולקין קולן הולך, מימר אוף אנן קיסין (קה"ר פ"ז). אומרים לפרת למה אין קולך הולך? יג) אמר להם איני צריך מעשי מודיעים אותי, אדם נוטע בי נטיעה והיא עושה לשלשים יום, זורע בי ירק והוא עומד לשלשה ימים; אומרים לחדקל למה קולך הולך? אמר להם הלואי נשמע קולי ונראה.—אומרים לאילני מאכל למה אין קולכם הולך אמרו להם אין אנו צריכין, פירותינו מעידין עלינו; אומרים לאילני סרק למה קולכם הולך, אמרו להם הלואי נשמיע קולנו ונראה (ב"ר פט"ז, קה"ר פ"י). קול מראה וריח משיבין דעתו של אדם (ברכות נז:). קול מראה וריח אין בהם משום מעילה (פסחים כו.). תרי קלי מחד גברא לא משתמעי (ר"ה כז.).

קולא: ע' חומרא וקולא

קומה: אין השכינה שורה אלא על בעל קומה וכו'. גבהן של לוים עשר אמות (שבת צב.). משה כמה הוי עשר אמות (ברכות נד:). קב"ה משתבח בבעלי קומה (בכורות לח:). אין מושיבין בסנהדרין אלא בעלי קומה (סנהדרין יז.). אבא שאול ארוך בדורו הוה ור"ש מגיע לכתפיו (נדה כד:). אתא גברא אריכא לנהרדעא ואיטלע (שבת נט:). שלשה דברים קופפים את הקומה: פת קיבר ושכר חדש וירק (עירובין נה:). אל יהלך אדם בקומה זקופה (ברכות יג:). גבהו בנות ציון, שהלכו בקומה זקופה וכו' (שבת סב:). ע"ע גאוה; יופי.

קוף: הפיל והקוף והקיפוף יולדות לשלש שנים (בכורות ח.). הכל בפני שרה כקוף בפני אדם [ליופי], שרה בפני חוה כקוף בפני אדם, אדם הראשון בפני שכינה כקוף בפני אדם (ב"ב נח.). בדור אנוש נהפכו בני אדם כקופים (ב"ר פכ"ג). בדור הפלגה היו שלש כתות, זו שאומרת נעלה ונעשה מלחמה נעשו קופין ורוחין ושדין ולילין (סנהדרין קט.). הרואה את הקוף מברך ברוך משנה הבריות (ברכות נח:). הרואה קוף בחלום הוא סימן רע (שם נז:). הקוף נחשב לחיה במקח וממכר (כלאים פ"ח ה). והיו מוכרים קוף בארבעה זוזי (נדרים נ:). כגון מגדלי קופין וכו' (קה"ר פ"ו). המשלח את הקוף להביא מזון בתחום שבת דינו כחרש שוטה וקטן או כותי (עירובין לא.). לחם הפנים שנערכו שלא כדין הרי הן כמו שסדרו הקוף (יומא לט.). לענין נטילת ידים כח הקוף ככח גברא, ר' יוסי פוסל בקוף (ידים פ"א ה). כלבים וחתולים וקופין עשוים לנקר את הבית מעכברים ורמשים (ב"ק קא.). שבעה עולמים אדם רואה וכו' כיון שהזקין נעשה קוף (ילקוט קהלת תתקסו). ע"ע בהמה וחיה.

קוצים: בשעה שאמר הקב"ה לאדם קוץ ודרדר תצמיח לך, זלגו עיניו דמעות, אמר לפניו רבש"ע! אני וחמורי נאכל מאבוס אחד?! כיון שאמר לו בזעת אפיך תאכל לחם (בראשית ג) נתקררה דעתו (פסחים קיח.). הקוצים הללו לא נחרשים ולא נזרעים ומאליהם הם יוצאים ומתמרים ועולים, החטים הללו כמה צער וכמה יגיעה עד שלא יעלו (ב"ר פמ"ה). הלין סרייתא יד) כד אינון דולקין קולן הולך, מימר: אוף אנן קיסין (קה"ר פ"ז). בניי! קוצים אתם מטילין לי בעיני (סנהדרין לה.). קוצים אתם משימין לי בין עיני (קידושין עא.). דמיא כחיזרא טו) בגבבא דעמרא (ברכות ח.). עד דסנדלא ברינגלך טז) דרוס כובא (ב"ר פמ"ד). עד דהיא פגה [בוסר] אפקת כוביא (ב"ר פ"ב א). מן סניא [חוח] נפק וורדא (מדרש חזית פ"א). זמנין שושנה אשתכחת בין קוצים (תקוני הזהר תקונא ע). קוצץ יז) בן קוצץ (ירוש' יבמות פ"ב ו). שלח ליה ר' יהושע בן קרחה יח) חומץ בן יין! עד מתי אתה מוסר עמו של אלהינו להריגה? שלח ליה קוצים אני מכלה מן הכרם. שלח ליה יבא בעל הכרם ויכלה את קוציו (ב"מ פג:). הנח לבעל הגינה לקוץ את קוציו (ירוש' מעשרות פ"ג ד). חסידים הראשונים היו מצניעים קוציהם וזכוכותיהם בתוך שדותיהם, ומעמיקים להם שלשה טפחים כדי שלא יעכבו המחרשה (ב"ק ל.). ע"ע אילנות; עצים.

קור וחום: אלמלא חמה של כסיל לא נתקיים עולם מפני צינה של כימה, ואלמלא צינה של כימה לא נתקיים עולם מפני חמה של כסיל (ברכות נח:). הכל בידי שמים חוץ מצנים פחים שנאמר צנים פחים בדרך עקש שומר נפשו ירחק מהם (ב"ב קמד:). תשעים ותשעה מתים בצינה ואחד בידי שמים (ירוש' שבת פי"ד). ר' ישמעאל בי רבי אמר אבנים שישבנו עליהן בנערותנו יט) עשו עמנו מלחמה

ואלה מוציאים קול עב מגרונם. יב) קוצים כשהם בוערים משמיעים קול, משל לדרשנים המגביהים קולם ותוכן דרשתם ריק. יג) פרת הוא נהר גדול ומימיו פרים ורבים והולכים לאט, ונהר חדקל הוא נהר קטן ומימיו חדים ורועשים. יד) הקוצים הללו כשהם בוערים באש קולם נשמע למרחוק כאילו הם מתפארים לאמר גם אנחנו נחשבים לעצים. טו) כענפי הסירים הנסבכים בגינת צמר. טז) בעוד שהמנעל ברגלך רמוס הקוץ, כלומר עשה דבר בעתו ולא תאחר. יז) רשע בן רשע. יח) שר"א ב"ר שמעון שהיה פקיד הממשלה לתפוס גנבים, שנדונו להריגה, וקראו חומץ בן יין = רשע בן צדיק. יט) שהן מקררים הגוף עד שנהלש בימי הזקנה.

בזקנתנו (ירוש׳ ביצה פ"א). לעולם ימכור אדם קורות ביתו ויקח מנעלים לרגליו (שבת קכט.). אמרי אינשי חמרא אפילו בתקופת תמוז קרירא ליה (שבת נג.). חול מחמימי חמים כ) ומקרירי קריר (ב"ב יט.). לא בשביל שיחמו אלא בשביל שתפוג צינתן (שבת מ:). מיא חמימי על רישי דקרחי (כתובות לט: עי׳ רש"י). שיננא רישך בקרירי כא) ורישא דרישך בחמימי (שבת נה.).

קורה: מכאן לבעל הקורה כב) שיכנס בעוביה של קורה (ברכות סד.). בעל הקורה טעין בעוביה (ב"ר פמ"ב). נותן עוביה של תקרה זו בצד ראשה של זו (תנחומא שמות ג). אם לא ראיתי נחש בקורת בית הבד (שבועות כט.). ע"ע ב נ י ן.

קורת רוח: יפה שעה אחת של קורת רוח בעוה"ז מכל חיי העוה"ב (אבות פ"ד יז). ותבא לפניך קורת נפשנו לטובה (ירוש׳ ברכות פ"ד). אין אדם מוצא קורת רוח אלא מאשתו ראשונה (יבמות סג:). ע"ע ע ו נ ג.

קושיא: הויות דרב ושמואל קא חזינא הכא (ברכות כ.). הויות דאביי ורבא קא חזינא הכא (סוכה כח.). האי מילתא הואי בידן ואתא ר׳ חנינא ושדא בה נרגא (ר"ה יג.). הדורי אפירכא למה לי? (נדה סה:). מאי קשיא? (מנחות צה:). אמר להו האי קושיא והאי קושיא (ב"ק קיז.). האי מילתא קשי בה רבה (שם סו:). מהאי קושיא לא נדונה (סנהדרין עה:). קשו קראי אחדדי (שם לח:). אקשי להו כל הני קושייתא (יבמות עז.). ע"ע ש א ל ו ת ו ת ש ו ב ו ת.

קטורת: תניא נתן בה עיקר מעלה עשן היה מתמר ועולה כמקל עד שמגיע לשמי קורה, כיון שמגיע לשמי קורה ממשמש ויורד בכותלים עד שנתמלא הבית עשן (יומא נג.). עזים שביריחו היו מעטשות מריח הקטורת, נשים שביריחו אינן צריכות להתבשם מריח הקטורת, כלה שבירושלם אינה צריכה להתקשט מריח קטרת (שם לט:). בית אבטינס היו בקיאים במעשה הקטרת ולא רצו ללמד לאחרים והיו נגנאי בעיני החכמים (שם לח.). הקטורת היה ע"י פיוס, ותנא מעולם לא שנה אדם בה, מאי טעמא, מפני שמעשרת, דכתיב ישימו קטורה באפך (דברים לג) וכתיב בתריה ברך ה׳ חילו (שם כו.). פיטום הקטורת (כריתות ו.). פעם אחת נכנסתי להקטיר קטורת (ברכות ז.). אף מלאך המות מסר לו [למשה] דבר שנאמר ויתן את הקטורת (שבת פט:). קטורת מכפרת על לשון הרע, יבא דבר שבחשאי [הבא לפני ולפנים] ויכפר על מעשה חשאי (זבחים פח:). העוסקים בתורה בכל מקום מעלה אני עליהם כאילו מקטירין ומגישין לשמי (מנחות קי.). ע"ע ק ר ב נ ו ת.

קטיגור: ע׳ סניגור וקטיגור

קטן: היכי דמי קטן? כל שנעור משנתו ואינו קורא אמא אמא! (סוכה כח:). קטן היודע לדבר אביו לומדו תורה וק"ש, תורה מאי היא? אמר רב המנונא תורה צוה לנו משה מורשה קהלת יעקב (דברים לג), קריאת שמע מאי היא? פסוק ראשון (שם מב.) אין מדקדקין בקטן (ברכות מז:). אין מביאין ראיה מן הקטן (מגילה כ.). קטן מאימתי בא לעוה"ב (סנהדרין קי:). טף למה באים? כדי ליתן שכר למביאיהם (חגיגה ג.). בוצין בוצין מקטפייהו ידיע (ברכות מח.). כל קטן מקטין וכל נפש משיב הנפש (שם מד:). ע"ע ב ח ו ר י ם; ג ד ו ל ו ק ט ן; ז ק נ י ם ו נ ע ר י ם; י ל ד ו ת; י נ ו ק א; נ ע ר ו ת; ת י נ ו ק ו ת.

קידוש: זכור את יום השבת לקדשו, זכרהו על היין (פסחים קו.). [רב] זמנין דחביבא ליה ריפתא [פת] מקדש אריפתא, זמנין דחביבא ליה חמרא מקדש אחמרא (שם:). אמר רבא סוחט אדם אשכול של ענבים ואומר עליו קידוש היום (ב"ב צז:). ע"ע י י ן.

קידוש החדש: אחר קבלת העדים שראו הלבנה, ראש ב"ד אומר מקודש החדש, והעם עונים אחריו מקודש מקודש (ר"ה כד). אלמלא לא זכו ישראל אלא להקביל פני אביהן שבשמים כל חדש וחדש דיין (סנהדרין מב.). בראשונה היו מקבלים עדות החדש כל יום שלשים, פעם אחת נשתהו העדים מלבוא עד בין הערבים ונתקלקלו הלוים בשיר של יום, התקין ר׳ יוחנן בן זכאי שלא יהיו מקבלין עדות החדש רק עד המנחה. משחרב ביהמ"ק התקין ריב"ז שיהיו מקבלים כל היום כלו (ר"ה ל:). בראשונה היו משיאין משואות בראשי ההרים כדי שידעו הרחוקים שיקדשו החדש. משקלקלו הכותים שהיו משיאין משואות כדי לרטעות העם, התקינו שיהיו שלוחים יוצאים ומודיעים לרבים (שם כב:). חצר גדולה היתה בירושלם ובית יעזק היתה נקראת, ולשם כל העדים מתכנסין, ובי"ד בודקין אותם שם, וסעודות גדולות עושין להם בשביל שיהיו רגילים לבוא (שם כג:). החדש הזה לכם, עדות זו מסורה לכם (שם כב.). א"ר סימון כתיב (תהלים מ) רבות עשית אתה ה׳ אלהי נפלאותיך

כ) והוא כעין צליחות־חמה (thermos bottle) המחזקת חום או קור לזמן קצוב. כא) עונש גדול למי שגדול ממנו (higher up), והוא ראש הדיינים שיש בידו לשפוט צדק.

ומחשבותיך אלינו, לשעבר רבות עשית, מכאן ואילך נפלאותיך ומחשבותיך אלינו. א"ר לוי משל למלך שהיה לו אורילינין [מורה שעות] כיון שעמד בנו מסרה לו וכו׳. רבנן אמרי משל לרופא שהיה לו נרתק של רפואות כיון שעמד בנו מסרה לו (ירוש׳ ר"ה פ"א). החדש הזה לכם, אמר הקב"ה משעה שבראתי את עולמי הייתי נושא משאוי לחשוב חשבונות של חדשים. מכאן ואילך הוא מסור לכם. „לכם" הוא מסור ואין אתם מסורין בידו (תנחומא הישן בא ח). ע"ע חדשים; לבנה: ראש השנה.

קידוש השם: נמנו בעליית בית נתזה בלוד: אם יאמר גוי לישראל לעבור על אחת מכל מצות האמורות בתורה חוץ מע"ז וג"ע ושפיכות דמים, יעבור ולא יהרג. הדא דתימר בינו לבין עצמו, אבל ברבים אפילו מצוה קלה לא ישמע לו, כגון לולינוס ופפוס אחיו שנתנו להם מים בעלי זכוכית צבועה [בציורים של חוקות הגוים] ולא קבלו מהן (ירוש׳ ח"ה פ"א). ישראל נתנו נפשם על המצות. מה לך יוצא ליהרג? על שמלתי את בני, מה לך יוצא לישרף? על ששמרתי את השבת, מה לך יוצא ליצלב? על שאכלתי מצה (מכילתא פ׳ יתרו, ויק"ר פל"ב). שמעון בן שטח היה מתעסק בפשתן להרויח, אמרו לו תלמידיו עזוב סחורה זו שאתה עמל בה הרבה ואנחנו נקנה לך חמור שתרויח בו יותר. קנו לו חמור מישמעאל אחד ומצאו שתולה בו אבן טובה, אמרו לו מעכשיו לא תצטרך להטריח עצמך עוד. אמר להם וידע בעל החמור מזה? אמרו לא. א"ל א"כ לכו והחזירו אותו לו. השיבו לר"ש כי אפילו למאן דאמר גזל גוי אסור אבל אבידתו מותרת לכל, אמר להם ר"ש מה אתון סברין שמעון בן שטח ברברון הוה? בעי הוה שמעון בן שטח משמע כג) בריך אלההון דיהוראי מאגר כל הדין עלמא (ירוש׳ ב"מ פ"ג). כתיב ותקח רצפה בית איה את השק וגו׳ מתחלת קציר עד ניתך מים עליהם מן השמים (ש"ב כא). והא כתיב לא תלין נבלתו על העץ (דברים כח)? א"ר יוחנן מוטב שתעקר אות אחת [חוק אחד] מן התורה ויתקדש שם שמים בפרהסיא, שיהיו עוברים ושבים אומרים: מה טיבן של אלו? הללו בני מלכים הם! ומה עשו? פשטו ידיהם בגרים גרורים. אמרו אין לך אומה שראוי להדבק בה כזו! ומה בני מלכים כך בני הדיוטות על אחת כו"כ, ומה גרים גרורים כך ישראל על אכו"כ. מיד נתוספו על ישראל מאה וחמשים אלף וכו׳ (יבמות עט). ע"ע הרוגי מלכות; חלול השם.

קידושין: אמר רב יהודה אמר רב, אסור לאדם שיקדש את האשה עד שיראנה, שמא יראה בה דבר מגונה ותתגנה עליו, ורחמנא אמר (ויקרא יט) **ואהבת לרעך כמוך** (קידושין מא.). **ואסור לאדם שיקדש את** בתו כשהיא קטנה עד שתגדל ותאמר בפלוני אני רוצה (שם). כל שאינו יודע בטיב גיטין וקידושין לא יהא לו עסק עמהם (קידושין ו.). כל המקדש אדעתא דרבנן מקדש ואפקעינהו רבנן לקידושין מיניה (גיטין לג.). הוא עשה שלא כהוגן לפיכך עשו בו שלא כהוגן ואפקעינהו רבנן לקידושי מיניה (יבמות קי.). לקוחין יש לך בה (שבת נו.). אין קידושין תופסין בחייבי לאוין (יבמות י:). מה קידושין דעלמא מדעתה אף קידושין דיבמה מדעתה (שם יט:). רבין חסידא אזל לקדושי אשה לבריה קדשה לנפשיה (שם נט.). צורבא מרבנן דאזיל לקדושי אשה נדבר עם הארץ עמיה וכו׳ (ב"ב קסח.). בנתיה דרבי ינאי קפדן אנפשייהו ולא מקדשי בפחות מתרקבא [שני קבין] דדינרא (קידושין יא.). ליכא כתובה דלא רמי בה תיגרא (שבת קל.). לא שישמעו קול הברה אלא כדי שיהיו נרות דולקות ומיטות מוצעות ובני אדם נכנסין ויוצאין ואומרים פלונית נתקדשה היום (גיטין פט.). ע"ע אישות; זיווגים; חופה; חתונה; כתובה; נשואין.

קינות: ירמיה כתב ספר קינות (מו"ק כו.). רבי היה נקיט ספר קינות (חגיגה ה.). מזמור לדוד, קינה לדוד מיבעי ליה (ברכות ז:). מזמור לאסף, קינה לאסף מיבעי ליה (איכה רבתי פ"ד). קינים זה פורענות של צדיקים בעוה"ז והגה זה מתן שכרן לעוה"ב (סנהדרין כא.). ע"ע הספד.

קיץ וחורף: השכם לאכול בקיץ מפני החמה ובחורף מפני הצינה (ב"ק צב:). הרוצה שלא יבא לידי חולי מעיים יהא רגיל בטיבול קיץ וחורף (גיטין ע.). רב ששת בקייטא מותיב להו לרבנן היכא דמטיא שמשא, בסיתווא היכא דמטיא טולא כי היכי דליקיימי הייא [מהר] (שבת קיט.). מרימר ומר זוטרא סתרי ובנו בי קייטא בסיתווא ובנו בי סיתווא בקייטא (ב"ב ג:). טרח שית ירחי קייטא אתא זיקא וכו׳ טרח שית ירחי דסיתווא אתא מטרא (חולין ס.). סדינא בקייטא וסרבלא בסיתווא (מנחות מא.). שילהי דקייטא קשיא מקייטא, כד) וסימנך תנורא שגירא (יומא כט.). אישתא דסיתווא קשיא מדקייטא

כב) שיאחז בעובי הקורה אם בא לטלטלה כדי לתתה בבנין, כלומר מי שיאבה לעשות איזה דבר עליו לטרוח ולהשתדל להוציאו לפעולה, כי אם הדבר נוגע לו עליו לעמול בו יותר מזולתו. כג) רוצה הוא לשמוע מהגוי ברוך אלהיהם של היהודים מכל הון דעלמא, שהוא קדוש השם. כד) סוף הקיץ קשה בחומו יותר מאמצע הקיץ, וסימן לדבר תנור שהוסק ביום פעמים ושלש חם הוא ונוח להסיקו

וכו׳ (שם). וישקד ה׳ על הרעה ויביאה עלינו כי צדיק ה׳ אלהינו (דניאל ט) וכו׳. כיצד בטבת היו ראוין להגלות מירושלם, שכן הוא אומר בן אדם כתוב לך את שם היום את עצם היום הזה (יחזקאל כד), מה עשה הקב"ה אמר אם יוצאין עכשיו בצינה הם מתים, המתין להם עד הקיץ והגלה אותם, הוא שהנביא אומר אסוף אסיפם נאם ה׳ (ירמיה ח) אין אסוף אלא גלות (תנחומא הישן תזריע יג.). ע"ע קור וחום; שמש.

קל וחומר: הכל שקלתי בכף מאזנים ולא מצאתי קל מסובין, וקל מזה חתן הדר בבית חמיו, וקל מזה אורח מכנים אורח, וקל מזה משיב דבר בטרם ישמע (ב"ב צח: מבן סירא). כמשחיל בינתא כה) מחלבא (ברכות ח.). דיו לבא מן הדין להיות כנדון (ב"ק יה:). חנניה מישאל ועזריה נשאו ק"ו בעצמן (פסחים נג.). אמרו על ריב"ז שלא הניח קלות וחמורות וכו׳ (סוכה כח.). ומה תוכחה של בשר ודם כך, של הקב"ה לא כל שכן (חגיגה ד:). איה שוקל שיהיו שוקלין כל קלים וחמורים שבתורה (שם טו:). ומה גרים גרורים כך ישראל על אחת **כמה וכמה** (יבמות עט.). והלא דברים קל וחומר ומה **דוד וכו׳** (אבות פ"ו). קלות שעשה אחאב כחמורות שעשה ירבעם (סנהדרין קב:). זה קל וחומר שאין עליו תשובה (ברכות כד.). ע"ע חומרא וקולא.

קלות ראש: רבי ישמעאל אומר הוי קל לראש כו) ונוח לתשחורת (אבות פ"ג יב). אין עומדין להתפלל אלא מתוך כובד ראש (ברכות ל:). לא יקל אדם את ראשו כנגד שער המזרח (שם נד.). כדי שלא ינהגו קלות ראש בנדרים (נדרים יח.). מעשה באדם אחד שעמד לקרות בתורה וסמך עצמו לכותל, והחזירו ר׳ שמואל בר נחמני, אמר שלא ינהג בקלות ראש (תנחומא הישן וירא ט). תחלת קלות ראש פתח לניאוף (ד"א זוטא פ"ג). ע"ע חוצפה; עזות פנים; פריצות.

קללה: עשר קללות נתקללה חוה (עירובין ק:). חם חטא וכנען נתקלל (ב"ר פל"ו). א"ר לוי בא וראה שלא כמדת הקב"ה מדת ב"ו, הקב"ה בירך ישראל בעשרים ושתים וקללן בשמונה, ברכן בכ"ב מאם בחקותי עד קוממיות (ויקרא כו) וקללן בשמונה מואם בחקותי תמאסו עד ואת חקותי געלה נפשכם, ואילו משה ברכן בשמונה וקללן בעשרים ושתים, ברכן בשמונה מוהיה אם שמוע תשמע ועד לעבדם (דברים כח), וקללן בכ"ב מוהיה אם לא תשמע עד ואין קונה (ב"ב פח: פט.). אף קללתו של הקב"ה יש בה ברכה (ב"ר פ"כ). נאמנים פצעי אוהב ונעתרות נשיקות שונא (משלי כז), טובה קללה שקלל אחיה השילוני את ישראל מברכה שבירכן בלעם הרשע (תענית כ.). שמונה עשר קללות קילל ישעיה את ישראל (חגיגה יד.). ונלחם בנו ועלה מן הארץ (שמות א) ועלינו מיבעי ליה? א"ר אבא בר כהנא כאדם שמקלל את עצמו ותולה קללתו באחרים (סוטה יא.). בגדולה מתחילין מן הגדול ובקללה מתחילין מן הקטן (תענית טו:). תולין את הקללה במקולקל (ב"ב קט:). לייטי עלה במערבא (ברכות נט.). לייט עלה רב חסדא (שם טו.). לייט ריב"ל אמאן דגני אפרקדיה (שם יג:). לייט עלה רב (שבת קכ:). לייט עלה אביי (קידושין לג:). לייט עלה ר׳ ישמעאל ב"ר באסכרה (נדה כ.). תהא לוטא כז) ולא תהא לייטא (סנהדרין מט.). יוצק זהב רותח לתוך פיו (סנהדרין צב:). בני רוכל תקברם אמם (ב"ב קנו:). הלואי איתברת רגליה דההוא גברא ולא סליק להדא זויתא [מקום] (איכה רבתי פ"ב). אקפח את בני שאם יבואו לידי [און גליונות] שאני שורף אותם ואת האזכרות שבהן (שבת קטז.). אל ירבו כמותך בישראל (שבת לא.). אם זה הוא רבי אל ירבו כמותו בישראל (תענית כ:). משום דאתו ממולאי כח) אמריתו מילי מוליאתא (ב"ב קלז:). יכה יוסי את יוסי (סנהדרין נו:). בחוסר כל, בלא חומץ ובלא מלח, זו היא קללה שמקללין בני אדם אל יהא לך חומץ ומלח בתוך ביתך (אבות דר"נ פ"כ). כבר יהבון מגלא גו שקיא כט) דההוא גברא (ירוש׳ ב"מ פ"ד ב). אדם מתחייב הריגה למלכות מטילין לו חכה לתוך פיו כדי שלא יקלל המלך (עירובין יט.). יהון לייטון מיזייא ל) דהדין מניק (ירוש׳ כלאים פ"א ז). ימחוק שמיה דפלן דאפיק בריה לתרבות בישא (ילקוט ישעיה שצא). ארור שזה ילד ארור שזה גידל ארור שיצא זה מחלציו (סנהדרין נב.). אשה המקללת יולדיו בפניו יוציא שלא בכתובה (כתובות עב.). שלשה חייהן אינן חיים מי שאשתו מקללתו בפניו (שבת סב:). קללת חכם אפילו בחנם, אפילו על תנאי היא באה (מכות יא.). צריך בר נש חשיש על לטותא דרביה אפילו על מגן (ירוש׳ סנהדרין פי"א ב). אל תהי קללת הדיוט קלה בעיניך שהרי אבימלך קלל את שרה הנה הוא לך כסות עינים ונתקיים בזרעה, שנאמר ויהי כי זקן יצחק ותכהינה

בעצים מעטים (רש"י). כה) מיתת צריקים קלה כנטילת שערה מחלב. כו) היה קל בעיניך נגד גדולים וראשים ולמי שזקן ממך. כז) מוטב שתהיה מן המקוללים משתהיה מן המקללים. כח) רבא ואביי אתו מבית עלי שמתו בחצי ימיהם ואמר שהם „כרותים" ימיהם וגם דבריהם כרותים ואינם מכוונים. כט) כבר נתנו ב"ד מגל בין שיקיו, כלומר שאררו אותו במי שפרע (עי׳ ב"מ מח.). ל) מקללין השדים של האם שינקה בן כזה שיצא לתרבות

עיניו מראות (מגילה טו.). ר' נחוניא בן הקנה האריך ימים מפני שלא עלתה על מטתו קללת חבירו (שם כח.). כל מי ששומע קללתו ושותק נקרא חסיד (מדרש תהלים טז). עזרא תיקן להן לישראל שיהיו קורין קללות שבתורת כהנים קודם עצרת, ושבמשנה תורה קודם ר"ה, מאי טעמא? אמר אביי כדי שתכלה שנה וקללותיה (מגילה לא:). ע"ע ברכה; נזיפה; פתחון פה לשטן.

קלקול: כתיב ויהי הנקל [לאחאב] לכתו בחטאת ירבעם בן נבט (מ"א טז) א"ר יוחנן קלות שעשה אחאב כחמורות שעשה ירבעם, מפני מה תלה הכתוב בירבעם? מפני שהוא היה לא) תחלה לקלקלה (סנהדרין קב:). תולין את הקללה במקולקל (ירוש' תרומות פ"ד ח, ב"ב קט:). מה אילנות שאין אוכלין ואין שותין ואין מריחין אמרה תורה: השחת שרוף וכלה! הואיל ובא לאדם תקלה על ידן וכו' (סנהדרין נה.). לא אמרה תורה שלח לתקלה (יומא סג:). מצר שהחזיקו בו רבים אסור לקלקלו (ב"ר צט.). השתא בהמתן של צדיקים אין הקב"ה מביא תקלה על ידן צדיקים עצמן לא כ"ש (יבמות צט:). שלות רשעים סופה תקלה (יומא פו:). קלקלת עובדך, לב) סב חוט וחייט (ב"ר פי"ט). אין אומרים לו לאדם עמוד וקלקל בשביל שתתקן (תוספתא חלה פ"א, קידושין נה:). צלולה היתה החבית ועכרתם אותה, עכורה היתה החבית וצללנו אותה (ב"ר פ"ד סוף). הא מילתא הוה בידן ואתא ר"ח ושדא בה נרגא (ר"ה יג.). שמא חזרתם לקלקולכם הראשון (שבת סד.). קלקולו זה הוא תיקונו (שם פ.). קלקול חשבונות יש כאן (ירוש' תענית פ"ד ה). ילפון מקלקלתא, ומתקנתא לא ילפון (ירוש' מו"ק פ"ב ב). כמתוקנים שבהם לא עשיתם כמקולקלים בשבהם עשיתם (סנהדרין לא.). קלקל לעצמו ותקן לאחרים (חלה פ"ב ה). בדבר שנהקלקלו בו נתקנו (ברכות מ.). ע"ע תקון.

קמח: אם אין קמח אין תורה, אם אין תורה אין קמח (אבות פ"ג יז). לא לימחי אינש קדירא בקמחא דאבשינא [קלי בתנור] דילמא לא בשיל שפיר (פסחים לט:). מאן האי דלא לג) חייש לקימחיה? (יומא מו.). אימא קמחית שבעה בניה היו כהנים גדולים ושנים שמשו ביום אחד, ועליה אמרו: כל קמחיא קמח וקמחא דקמחית סולת (ירוש' יומא פ"א). קחי רחים וטחני קמח (ישעיה מז), אריב"ל כל עמא טוחנין חטים ואת אמרת קחי רחים וטחני קמח? אלא כך אמרה ירושלם לבת בבל, אילולא ממרום עשו מלחמה עמי את היית יכולה לי? וכו' הוי קמחא טחינא טחנת, ואריה קטילא קטילת, ודרא [חצר] יקודא יקדת (שה"ש רבה פ"ג). נפקא בת קלא ואמרה ליה עמא קטילא קטלת, היכלא קליא קלית, קמחא טחינא טחינת (סנהדרין צו:). ע"ע לחם.

קמצנות: לך אל נמלה עצל וגו' (משלי ו), רבנן אמרי הנמלה הזו אינה חיה אלא ששה חדשים וכל מאכלה אינה אלא חטה ומחצה, והיא הולכת ומכנסת בקיץ כל מה שמוצאת חטים ושעורים ועדשים וכו'. ארשב"י מעשה היה ומצאו בחור שלה שלש מאות כור מה שכנסה מן הקיץ לחורף (דב"ר פ"ה). הלל הזקן אומר בשעת המכניסין פזר ובשעת המפזרין כנס (ברכות סג.). אדם עשוי שלא להשביע את עצמו (סנהדרין כט:). וסימנך עשירין מקמצין (מנחות פו). יש לך אדם שממונו חביב עליו מגופו (ברכות סא:). כל ימי עני רעים זו, שדעתו קצרה (ב"ב קמה.). ההוא דהוו קרו ליה עכברא דשכב אדינרא (סנהדרין כט:). אין עניות לד) במקום עשירות (כתובות קו:). ע"ע הסתפקות; וותרנות; מבזבז; נדיבות; עין יפה; צר עין.

קנאה: הציץ בו נחש [באדם] וראה בכבודו ונתקנא בו (סנהדרין נט:). שמטיל קנאה במעשה בראשית (מגילה כה.). הללו שמטילין קנאה בין ישראל לאביהם שבשמים (שבת קטו.). קנאה אתה מעורר עלינו לבין האומות (מגילה ו.). הריני מטיל קנאה בין השבטים (סנהדרין יז.). אל תתראו בפני עשו וישמעאל שבעין שלא יתקנאו בכם (תענית י:). שלשה אין מתקנאין בהן לה) ואלו הן: גוי קטן ונחש קטן ותלמיד קטן מ"ט דמלכותייהו אחורי אודנייהו קאי (פסחים קיג:). כלום מתקנא אלא חכם בחכם וכו' (ע"ז נה). אם ת"ח נוקם ונוטר כנחש חגרהו על מתניך (שבת סג:). שני ת"ח שיושבים בעיר אחת ואין נוחין זה לזה מתקנאין באף ומעלין אותו עליהן וכו' (תענית ח.). נדרוש מר חדא שבתא ומר חדא שבתא — אתי לקנאוי (ברכות כח.). לית קנאה אלא ברחימותא [אוהבים] (זהר פ' מצורע). משה קודם מותו מסר פקידו ליהושע וכו' אותה שעה צעק משה ואמר מאה מיתות ולא קנאה אחת, ושלמה מפרשת כי עזה כמות אהבה קשה כשאול קנאה (שה"ש ח) אהבה שאהב משה ליהושע [מקודם] ומה שקינא לו אח"כ (דב"ר פ"ט סוף). פנחס בן אלעזר היה כהן בר כהן קנאי בר קנאי [בן לוי שקנא על דינה אחותו] משיב חמה בן משיב חמה (ויק"ר פל"ג). אליהו הנביא היה קנאי בן קנאי (סנהדרין פב:). אל ישנה אדם בנו בין הבנים, שבשביל משקל שני סלעים

רעה. לא) שהיה מלך ראשון שהקדיח את תבשילו. לב) לב) קח חוט ותפור ותקן אותו. לג) שאינו מבחין בין טוב לרע. לד) במקום העושר לא נאוה קמצנות. לה) לשאת עליהם קנאה כדי להתנקם מהם, כי היישינן שמא יגדלו

מילת שנתן יעקב ליוסף יותר משאר בניו נתקנאו בו אחיו ונתגלגל הדבר וירדו אבותינו למצרים (שבת י:). בכל אדם מתקנא חוץ מבנו ומתלמידו (סנהדרין קה:). חלש דעתיה ואקני ביה (שם צג:). הקנאה והתאוה והכבוד מוציאין את האדם מן העולם (אבות פ"ד כא). מי שיש לו קנאה בלבו עצמותיו מרקיבין (שבת קנב:). אין אדם מקנא לאשתו [סוטה] אלא א"כ נכנסה בו רוח שנאמר ועבר עליו רוח קנאה (במדבר ה), מאי רוח? רבנן אמרי רוח טומאה לו) רב אשי אמר רוח טהרה (סוטה ג.). ויקנאו למשה, שכל אחד קנא לאשתו ממשה (מו"ק יח:). מרת פפוס בן יהודה שהיה נועל בפני אשתו (גיטין צ.). אין אשה מתקנאה, אלא בירך חברתה (מגילה יג.). משל לאדם שנשא אשה על אשתו, חשובה ממנה אין מתקנאה בה, פחותה ממנה מתקנאה בה (ע"ז נה.). מטות זהב וכסף ר' יהודה אומר הראוי לכסף כסף והראוי לזהב זהב. א"ל ר' נחמיה א"כ אתה מטיל קנאה בסעודה? אלא הם של כסף ורגליהם של זהב (מגילה יב.). פת שחרית מוציא את הקנאה (ב"מ קז:). שום מוציא את הקנאה (ב"ק פב.). קנאת סופרים תרבה חכמה (ב"ב כא.). כל שיש לו קנאה על חבירו לז) ודומם שוכן עד עושה לו דין (גיטין ז.). ע"ע שנאה.

קנה: ירד גבריאל ונעץ קנה בים (שבת נו:). נער חית קנה שדרה בין הקנים (פסחים קיח:). לעולם יהא אדם רך כקנה (תעניה כ.), קלל את ישראל בקנה, מה קנה זו עומד במקום מים וכו' (סנהדרין קה:). זכה קנה ליטול ממנו קולמוס לכתוב ס"ת (שם קו.). אבוב היה במקדש של קנה היה (ערכין י:). הנזבר יושב והקנה בידו (מנחות פז.). מלא קנה זה לזית (שבת פה:). הרוצה שלא תשרה חיה רעה בצל קברו נועץ קנה בארץ וכו' (עירובין מג:). קבורה במחצלת של קנים (ברכות יח.). המשתכר בקנים אין רואה סימן ברכה (פסחים נ.). אקריון בחלמא קנה רצוץ (יבמות צג:). אזל ואייתי קניא ויהיב זוזי בגביה — קניה דרבא (נדרים בה.). ע"ע עצים.

קנין: דבר תורה מעות קונות (ב"מ מז:). אין אדם מקנה דבר שלא בא לעולם (שם לג:). אין קנין לגוי בארץ ישראל להפקיע מידי מעשר שנאמר (ויקרא כה) כי לי הארץ (גיטין מז.). האשה נקנית בשלשה דרכים (קידושין ב.). אין אחר קנין כלום (ב"ב קנב:). עביד אינש דסיאר ארעיה ולא זבין (שם מא:). דברי תורה קשה לקנותן ונוחין לאבדן בכלי פשתן, דברי שטות ודברי תיפלות נוחין לקנותן וקשין לאבדן כשק (אדר"נ פכ"ח). ע"ע סחורה.

קנס: מודה בקנס פטור (ב"ק עד.). קנסו שוגג אטו מזיד (שבת ג.). קנסינן התירא משום איסורא (ב"מ עב.). קנסא לעניים (יבמות פו:). קנסא מקנסא לא ילפינן (גיטין נג.). ע"ע עונש.

קפדנות: קשה הקפדה שנרמה לו למשה לטעות (ספרא פ' שמיני). קפדן מאבד חכמתו מנלן ממשה (פרקי דר"א פמ"ו). קפדנותן של אבות ולא ענוותנותן של בנים (מדרש תהלים בראשית לא — לו). לא הביישן למד ולא הקפדן מלמד (אבות פ"ב ו). דרש רבי יוסי בציפורי אבא אליהו קפדן היה, לח) הוה רגיל [אליהו] למיתי גביה, כי אתא א"ל אמאי לא אתא מר? א"ל קפדן קרית לי! א"ל הא דקמן לט) דקא קפיד מר (סנהדרין קיג:). אזל ר"א אמר לשמעתא בי מדרשא ולא אמרה משמיה דר' יוחנן, שמע ר' יוחנן איקפד (יבמות צו:). טפח ליה רבא מ) בסנדליה (ב"ק לב:). פוק תני לברא (שם לד:). לאחר פטירתו של ר"מ אמר להם רבי יהודה לתלמידיו אל יכנסו תלמידי ר"מ לכאן מפני שקנתרים הם ולא ללמוד תורה הם באים אלא לקפחני בהלכות הם באים, דחק סומכוס ונכנס וכו'. א"ר יוסי יאמרו מאיר שכב, יהודה בעס, יוסי שתק, תורה מה תהא עליה? (קידושין נב:). ריב"ז אומר מימי לא הקפדתי בתוך ביתי, לקיים מה שנאמר (תהלים יא) אתהלך בתם לבבי בקרב ביתי (ירוש' תענית פ"ג). שאלו תלמידיו את ר' זירא במה הארכת ימים? אמר להם מימי לא הקפדתי בתוך ביתי (תענית כ.). מאן דקפיד [על שדים] קפדי בהדדי, ודלא קפיד לא קפדי בהדיה (פסחים קי:). לא יהא אדם קפדן בתוך סעודתו (ד"א רבה פ"ו). המטיל אימה יתירה בתוך ביתו, סוף הוא בא לידי שלש עבירות (גיטין ו:). זבוב מצא ולא הקפיד נימא מצא והקפיד (שם). כיון דקא דייקת בתראי כולי האי לא מצינא דאדור בהדך (כתובות פו:). ע"ע דייקנות.

קפיצת הדרך: שלשה קפצה להם הארץ, אליעזר עבד אברהם יעקב אבינו ואבישי בן צרויה וכו' (סנהדרין צה.). ויצא יעקב, זה אחד מארבעה בני אדם שנתקפצה להם הארץ, ואלו הן: אברהם ואליעזר ויעקב ואבישי. אברהם מנין? כיון שיצא לרדוף את המלכים קפצה הארץ לפניו, שנאמר

ושבעתים ינקמו ממנו. לו) רוח טומאה ע"י השטן הבא להחטיאו להקניט את אשתו בקנאתו, רוח טהרה לשום טהרת המשפחה. לז) מחמת צער שציערו ובכ"ז שותק ואינו נוקם בו, הקב"ה יפרע ממנו. לח) שכעס על אחאב ואמר חי ה' אם יהיה השנים האלה טל ומטר. לט) הרי על דבר זה שאמרתי עליך אתה מקפיד וזה ראיה כי הנך קפדן באמת. מ) הקפיד עליו על מאמרו והכהו בסנדלו

(בראשית יד) ויחלק עליהם לילה (תנחומא ויצא ח). כי מי יאכל ומי יחוש וגו׳ נשר גדול היה לשלמה והיה רוכב עליו והולך לתדמור ובא בו ביום אחד, הה"ד ויבן את תדמור במדבר (קה"ר פ"ב כה, עי׳ זהר פנחס תכז). קפצה ליה ארעא (חולין צא.). סהדי דנהרדעא הוה מאי בעי בסורא? אמר רבא חיישינן דלמא בגמלא פרחא אזיל, אי נמי בקפיצה (יבמות קטז.). ע"ע ה ל י כ ה; ע ו ל י ר ג ל י ם.

קץ הימין: שאלו את בלעם יש להם לישראל קץ של ישועה? אמר להם הן, אמרו לו ואימתי הוא? אמר להם רחוק הוא, אראנו ולא עתה אשורנו ולא קרוב (במדבר כד), מרחיק את הקץ. שאלו לנביאי ישראל אמרו קרוב הוא, כי קרוב יום אידם (דברים לב) וכו׳ (פסיקתא רבתי פמ"ב ג). א"ר חנינא אחר ארבע מאות לחורבן הבית אם יאמר לך אדם קח שדה שוה אלף דינרים בדינר אחד לא תקח (ע"ז ט:). במתניתא תנא אחר ארבעת אלפים ומאתים ושלשים ואחת לבריאת העולם אם יאמר לך אדם קח לך שדה שוה אלף דינרים בדינר אחד אל תקח, איכא בנייהו מא) תלת שנין (שם). שלח ליה רב חנן בר תחליפא לרב יוסף: מצאתי אדם אחד ובידו מגילה אחת כתובה אשורית ולשון קודש, אמרתי לו זו מנין לך? אמר לי לחיילות של פרס נשכרתי ובין גנזי פרס מצאתיה, וכתוב בה לאחר ארבעת אלפים ומאתים ותשעים ואחד שנה לבריאתו של עולם, העולם יתום, מהן מלחמות תנינים, מהן מלחמות גוג ומגוג, והשאר ימות המשיח, ואין הקב"ה מחדש עולמו אלא לאחר שבעת אלפים שנה (סנהדרין צז:). אין לך קץ מגולה מזה שנאמר ואתם הרי ישראל ענפכם תתנו ופריכם תשאו לעמי ישראל (שם צח.). א"ר יונתן תיפח עצמן של מחשבי קיצין שהיו אומרים כיון שהגיע הקץ ולא בא שוב אינו בא, אלא חכה לו, שנאמר (חבקוק ב) אם יתמהמה חכה לו כי בא יבא לא יאחר (שם צז:). ע"ע מ ש י ח; ע ו ל ם ה ב א.

קִצְבָה: מזונותיו של אדם קצובות לו מראש השנה חוץ מהוצאת שבתות ויו"ט וכו׳ (ביצה טז.). מזונות אשה ובנות לפי שאין לו קצבה (גיטין נ:). דבר הקצוב מן התורה (תוספתא תרומות פ"א י). דבר שיש לו קצבה (גיטין נב.). הלכות קצובות (ירוש׳ ברכות פ"ה). לא שביק איניש מידי דקייץ ותבע מידי דלא קייץ (כתובות מג.).

קראים: כיון שיצא אדם מדבר הלכה לדבר מקרא שוב אין לו שלום (חגיגה י.). האומר אין לו אלא תורה אפילו תורה אין לו (יבמות קט:). שלא יחקה את הצדוקים (חולין מא.). קובלנו עליכם צדוקים שאתם מזכירים את השם בשחרית בלא טבילה וכו׳ (תוספתא ידים פ"ד סוף). מעשה בצדוקי אחד שניסך המים ע"ג רגליו ורגמוהו כל העם באתרוגיהם (יומא כו.). ע"ע מ י נ ו ת; פ ר ו ש י ם.

קרבנות: רבי פנחס בשם ר׳ לוי אמר: משל לבן מלך שגס לבו עליו, והיה למד לאכול בשר נבלות וטרפות, אמר המלך זה יהיה תדיר על שלחני ומעצמו הוא נדור. כך לפי שהיו ישראל להוטים אחר עבודה זרה במצרים והיו מביאים קרבניהם לשעירים, דכתיב ולא יזבחו עוד לשעירים (ויקרא טז) וכו׳, אמר הקב"ה יהיו מקריבין לפני בכל עת קרבנותיהם באהל מועד והם נפרשים מע"ז והם נצולים, הה"ד איש איש מבית ישראל וגו׳ (ויק"ר פכ"ב). נאמר בשור הגס אשה ריח נחוח וכו׳, לומר לך אחד המרבה ואחד הממעיט ובלבד שיכוין את לבו לשמים, ושמא תאמר לאכילה הוא צריך? ת"ל אם ארעב לא אומר לך, כי לי תבל ומלואה (תהלים נ) ונאמר כי לי כל חיתו יער וגו׳ האוכל בשר אבירים ודם עתודים אשתה (שם). לא אמרתי אליכם זבחו כדי שתאמרו „אעשה רצונו ויעשה רצוני", לא לרצוני אתם זובחים אלא לרצונכם שנאמר (ויקרא יט) לרצונכם תזבחהו (מנחות קי). בשעה שאמר לו הקב"ה למשה צו את בני ישראל את קרבני לחמי לאשי, אמר משה מי יוכל להספיק לו קרבנות? אם אנו מקריבין לפניו כל חיתי שדי ועורכין כל עצי לבנון אין מספיק לו, שנאמר ולבנון אין די בער וחיתו אין די עולה (ישעיה מ). א"ל הקב"ה, איני מבקש לפי כחי אלא לפי כחן, ואמרת להם זה האשה וגו׳ ולא שניהם בבת אחת אלא את הכבש האחד העשה בבקר וגו׳ (במד"ר פי"ב). אמר הקב"ה עשר בהמות טהורות מסרתי לך, שלש מהן ברשותך ושבע אינן ברשותך, לא הטרחתי עליך שתהא מחזיר בהרים להביא קרבן מאלו שאינן ברשותך, לא אמרתי אלא מהגדלים על אבוסך (שם פכ"א). אמר הקב"ה שור נרדף מפני ארי, עז מפני נמר, כבש מפני זאב, לא תקריבו לפני מן הרודפים אלא מן הנרדפים שנאמר (ויקרא כו) שור או כשב או עז כי יולד (ב"ק צג. קה"ר פ"ג). והסיר את מראתה בנצתה (ויקרא א), א"ר תנחומא בר חנילאי העוף הזה פורח וטס בכל העולם ואוכל בכל צד מן הגזילות ומן החמסין. אמר הקב"ה הואיל והזפק הזה מלא גזילות וחמסין אל יקרב לגבי המזבח, אבל בהמה גדלה על אבוס בעלה, ואינה אוכלת מכל צד לא מן הגזילות

על כתפו לאות שלא ישרו דבר בעיניו. מא) ד׳ מאות לחורבן הבית היה בשנת 468 למספר הנהוג. וד"א רל"א ליצירה היה בשנת 471, והבדל ביניהם שלש שנים. במגילת פרס כתוב ד"א רצ"א לבריאה והיא שנת 521.

ולא מן החמסין, לפיכך הוא מקריבה כולה, לכך נאמר והקריב הכהן את הכל המזבחה (ויק"ר פ"ג). מפני מה נשתנית מנחה מכל הקרבנות שנאמר בה נפש? אמר הקב"ה מי דרכו להביא מנחה? עני — מעלה אני עליו כאילו הקריב נפשו לפני (מנחות קד:). בוא וראה כמה חס הקב"ה על ממונם של ישראל, אמר להם: מי שנתחייב להביא קרבן אם עולה קרבנו יביא מן הבקר, לא מצא מן הבקר יביא כבש, לא מצא מן הכבשים יביא מן העזים, לא מצא מן העזים יביא מן העופות, ואם לא מצא מהעופות יביא סולת למנחה (ויק"ר פ"ט סוף). רשב"ל אומר במקום אשר ישחט העולה תשחט החטאת לפני ה' (ויקרא ו), שלא לפרסם את החטאים (ירוש' יבמות פ"ז). בזמן שישראל ברצון לפני המקום, נאמר בהם את קרבני לחמי, כבנים שמתפרנסים מאביהם. בשעת תוכחות מהו אומר? לאשי ריח נחוחי — כל קרבנות שאתם מקריבים אינם אלא לאש (תוספתא מנחות פ"ז). אמרו או"ה לבלעם למה אמר הקב"ה לישראל שיביאו לו קרבנות ולנו לא אמר כלום? אמר להם בלעם: הקרבנות אינן אלא בשביל שלום, ומי שקיבל את התורה הוא מקריב, שנאמר ה' עוז לעמו יתן ה' יברך את עמו בשלום (תהלים כט). ולמה נאמר זבח השלמים? שהוא עושה שלום בין המזבח ובין הכהנים ובין ישראל. בוא וראה, העולה היא כולה לאישים, והחטאת חלבה ואמריה למזבח ועורה ובשרה לכהנים, ולא היה ממנה הנאה לישראל, וכן האשם, אבל התודה דמה ואימריה למזבח והחזה והשוק לכהנים ועורה ובשרה לישראל, שעושה שלום לכל (תנחומא הישן צו ו). אדם כי יקריב מכם, מכם ולא כלכם להוציא את המומר וכו' מה ת"ל איש איש לרבות את הנכרים שנודרין נדרים ונדבות כישראל (חולין יג:). נדרים ונדבות מקבלים מן הגוים וקרבנות אין מקבלין מהם (הוספה לפסיקתא רבתי הוצאת איש־שלום דף קצב.). שלשה נביאים עלו עמהם מן הגולה, אחד שהעיד להם על המזבח וכו' ואחד שהעיד להם שמקריבין אע"פ שאין בית וכו' (זבחים סב.). היו משלשלין להם בקופה דינרין והיו מעלין להם תמידים וכו' (ב"ק פב:). אגריפס המלך ביקש להקריב ביום אחד אלף עולות, שלח ואמר לכהן גדול: אל יקריב אדם היום חוץ ממני. בא עני אחד ובידו שתי תורים, אמר לכהן הקרב את אלו. א"ל המלך צוני אל יקריב אדם היום חוץ ממני, א"ל אדוני כהן גדול! ארבעה אני צד בכל יום ואני מקריב שנים ומתפרנס משנים, אם אי אתה מקריב אתה חותר [מפסיד] פרנסתי, נטלן והקריבן. נראה לו לאגריפס בחלום קרבן של עני קדמך. שלח ואמר לו לכהן גדול לא כך צויתיך אל יקריב אדם חוץ ממני היום? סיפר לו מה שאמר לו העני, א"ל יפה עשית (ויק"ר פ"ג). מקבלין קרבנות מפושעי ישראל כדי שיחזרו בתשובה (עירובין סט:). הוי קרוב לשמוע דברי חכמים שאם חוטאים מביאין קרבן ועושין תשובה, ואל תהי ככסילים שחוטאים ומביאים קרבן ואין עושין תשובה וכו' כי אינם יודעים לעשות רע (קהלת ד), שאינם יודעים אם על הטובה הם מביאים אם על הרעה. אמר הקב"ה בין טוב לרע אין מבחינין והם מביאים קרבן לפני! (ברכות כג.). לכן נשבעתי לבית עלי אם יתכפר להם עון בית עלי בזבח ובמנחה (ש"א ג), אמר רב בזבח ובמנחה אינו מתכפר אבל מתכפר בגמילות חסדים (יבמות קה.).

[תורה ותפלה במקום קרבנות] אמר ר' יצחק מאי דכתיב זאת תורת החטאת וזאת תורת העולה (ויקרא ו) כל העוסק בתורת חטאת כאילו הקריב חטאת, וכל העוסק בתורת אשם כאילו הקריב אשם. אמר רבא כתיב זאת התורה לעולה למנחה ולחטאת (שם ז) כל העוסק בתורה אין צריך לא עולה מב) ולא מנחה ולא חטאת (מנחות קי.). אמר לו לאברהם קחה לי עגלה משולשת וגו', אמר לפניו רבש"ע תינח בזמן שבית המקדש קיים, בזמן שאין ביהמ"ק קיים מה תהא עליהם? אמר לו כבר תקנתי להם סדר קרבנות, כל זמן שקוראין בהן מעלה אני עליהם כאילו מקריבין לפני קרבן ומוחל אני על כל עונותיהם (מגילה לא.). אריב"ל בזמן שביהמ"ק קיים אדם מקריב עולה שכר עולה בידו, מנחה שכר מנחה בידו, אבל מי שדעתו שפלה מעלה עליו הכתוב כאילו הקריב כל הקרבנות כולן, שנאמר זבחי אלהים רוח נשברה (סנהדרין מג:). א"ר אלעזר גדולה תפלה יותר מן הקרבנות (ברכות לב:). כל המארח ת"ח בתוך ביתו ומהנהו מנכסיו מעלה עליו הכתוב כאילו מקריב תמידין (שם י:). לעתיד לבא כל הקרבנות בטלין וקרבן תודה אינו בטל לעולם (ויק"ר פכ"ז סוף). ע"ע בית המקדש; מזבח; תפלה.

קרוב ורחוק: כיון דנפקא ליה מפלגא מג) קרוב קריה ליה (קידושין יב.). כל מקום שנאמר „אחרי" מופלג (סוטה לג:). מטיבותן של קרובים אתה למד מה טיבותן של רחוקים (סנהדרין סא:). ר' נחמיה בשם ר' שמואל ב"ר יצחק: לא כל הקרוב קרוב ולא כל הרחוק רחוק. יש נבחר ונדחה ונתקרב, יש נבחר ונדחה ולא נתקרב. אהרן נבחר לכהן ונדחה דכתיב ובאהרן התאנף ה', וכתיב ואתה הקרב את אחיך. שאול נבחר ונדחה ולא נתקרב שנאמר ואני מאסתיו ממלך על ישראל. דוד נבחר ונדחה דכתיב ויצא המלך וכל ביתו ברגליו ויעמדו בית המרחק (ש"ב טו) ונתקרב (במדבר רבה פ"ג). שאלו את

מב) דרש לעולה כמו לא — עולה. מג) אם רוצה אדם לומר על מנין שהוא יותר ממחצית, כגון יותר מחמשים,

בלעם יש להם לישראל קץ של ישועה? אמר להם להם הן. אמרו לו ואימתי הוא? אמר להם רחוק הוא (במדבר כד) אראנו ולא עתה אשורנו ולא קרוב, שהיה מרחיק את הקץ. שאלו לנביאי ישראל אמרו קרוב הוא (דברים לב) כי קרוב יום אידם. בא ירמיה ואמר הלילו כי קרוב יום ה׳, בא מלאכי ואמר קרוב הוא כי הנה היום בא בוער כתנור, בא יואל ואמר תקעו שופר בציון כי בא יום ה׳ כי קרוב. אמר דוד כי הנה רחקיך יאבדו (תהלים עג), זה בלעם וחביריו שרחקו את הקץ ויאבדו מן העולם (פסיקתא רבתי פמ"ב ג). מרחיקין משור תם חמשים אמה ומשור המועד כמלא עיניו (ברכות לג.). לעולם יתרחק אדם משלשה דברים מן המיאון ומן הפקדונות ומן הערבות (יבמות קט.). קבא מארעא מד) ולא כורא מאיגרא (פסחים קיג.). לא מיניה ולא מקצתיה (סוטה ה.). קרוב לשכר ורחוק להפסד (ב"מ סד:). קרובים אלו להיות כדברי אלו (כלאים פ"ב ו). קרובים נעשו רחוקים (שבת קנב.). ע"ע אריכות; ירידה ועליה.

קרובים: האוהב את שכניו והמקרב את קרוביו והנושא את בת אחותו עליו הכתוב אומר (ישעיה נח) ומבשרך אל תתעלם אז תקרא וה׳ יענה (יבמות סב:). א"ר תנחומא נשא אדם אשה מקרובותיו עליו הוא אומר עצם מעצמי (ב"ר פי"ח ה). היה קרוב ונתרחק [ע"י מיתה או גט] הרי זה כשר [לעדות] וכו׳ (סנהדרין כז:). ועוכר שארו אכזרי (משלי יא) זה שמגעת לו שמחה ואינו מדבק את קרוביו עמו מפני עניותם (ויק"ר פל"ד). וישב עמו חדש ימים, א"ר אמי למדתה תורה דרך א"ץ עד היכן צריך אדם להטפיל בקרוביו עד חדש ימים (ב"ר פ"ע) ומבשרך אל תתעלם, בר קפרא אומר הוי רואה בשרו כבשרך (ויק"ר פל"ד). אין הכל בקיאים בקרובותיו (ברכות מג.). איש כי לא יהיה לו גואל (ויקרא כה) וכי יש אדם בישראל שאין לו גואלים? אלא זה שיש לו ואינו רוצה ליקח שהרשות בידו (קידושין כא.). לקרוב קרוב קודם (שם). אם תרחיק את הרחוקים מה) סופך להרחיק את הקרובים (במד"ר פ"ח). אדם קרוב אצל עצמו [לעדות] ו"א אצל אשתו ולא אצל ממונו (סנהדרין י.). אי בר אחתך דיילא הוה, מו) חזי בשוקא קמיה לא תחליף (יומא יח.). אטו בקירא מז) דבקתי בכם (סנהדרין כט.). אלקפתא נקטן, מח) ריחא אתי לה ליד (זבחים צו:). קרב לגבי דהינא ואידהן (שבועות מז:). רשב"א אומר יצר תינוק ואשה תהא שמאל דוחה וימין מקרבת (סוטה מז.). חמותה סניא לכלתה וכלה סני לחמותה, בת הבעל סני לאשת אביה, ואשת אב סניא לבתו (יבמות קיז). אע"פ שהוא עשו הוא אחיו של יעקב (ב"ר פע"ה). או"ה נקראו נכרים לפני הקב"ה, וישראל נקראו קרובים, הה"ד (תהלים קמח) לבני ישראל עם קרובו, והקב"ה נקרא קרוב לישראל הה"ד (שם) קרוב ה׳ לכל קוראיו לכל אשר יקראוהו באמת. ואין אומה קרובה להקב"ה אלא ישראל, שנאמר (דברים ד) מי כה׳ אלהינו בכל קראינו אליו. ואדם שרוצה לשלוח יד בקרוביו ובבניו של הקב"ה איך ימלט (אסתר רבה פ"ו). ע"ע משפחה.

קרחה: איזהו קרח? כל שאין לו שיטה של שיער מקפת מאוזן לאוזן (בכורות מג.). עשו היה איש שעיר ויעקב איש חלק. רבי לוי אמר משל לקווץ [קווצותיו תלתלים] וקרח שהיו עומדין על שפת הגורן ועלה המוץ בקווץ ונסתבך בשערו, עלה המוץ בקרח ונתן ידו על ראשו והעבירו. כך עשו הרשע מתלכלך בעונות כל ימות השנה ואין לו במה יכפר, אבל יעקב מתלכלך בעונות כל ימות השנה ובא יום הכפורים ויש לו במה יכפר (ב"ר פס"ה). אמר בן עזאי כל חכמי ישראל לפני כקלופת השום חוץ מן הקרח הזה ומנו ר׳ עקיבא בן יוסף ור׳ יהושע בן מט) קרחה (בכורות נח.). אפילו קרחה בביתיה פרדשכא ליהוי (מגילה יב:). משל לאדם שיש לו שתי נשים אחת ילדה ואחת זקנה, ילדה מלקטת לו [שערות] לבנות, זקנה מלקטת לו שחורות וכו׳ נמצא קרח מכאן וקרח מכאן (ב"ק ס:). ע"ע שערות.

קריאה: הקריא אברהם שמו של הקב"ה בפה כל עובר (סוטה י:). ויקרא אל משה וידבר (ויקרא א) למה הקדים קריאה לדיבור? לימדה תורה ד"א שלא יאמר אדם דבר לחבירו אלא א"כ קוראהו (יומא ד:). כתיב אגורה באהלך עולמים (תהלים סא) וכי תעלה על דעתך שדוד היה מבקש דירה לשנות עולמים? אלא אמר יהי רצון שיהיו קורין בספר תהלים ומזכירין אותי בבתי כנסיות ובבתי מדרשות, ויחשוב כאילו אני קיים לעולם (יבמות צו: מדרש תהלים א). ודבר בעתו מה טוב (משלי טו), כל הקורא פסוק בזמנו מביא טובה לעו"ם וכו׳ הקורא פסוק בשיר השירים ומנענע בו בקולו ועושה אותו

יאמר קרוב למאה. מד) טוב ללכת למקום קרוב להשתכר מעט מלכת למקום רחוק להשתכר הרבה (רש"י). קב הוא אחד מששים בסאה, כור שלשים סאה. מה) אם תמנע לתת צדקה לעניים שאינם קרוביך, לסוף תמנע גם מהקרובים אליך. מו) אם שוטר הוא קרובך בן אחותך ברח מפניו אם תראה אותו בשוק כי הוא יודע מטמונים שלך יותר משוטר נכרי, והוא לא ישא פניך. מז) האם בשעוה אני מדובק לכם? ואמר כן שהיה קרוב לו מצד אשתו ולאחר שמתה לא נחשב עוד קרוב. מח) משל לבעל גאוה שמשתדל להתקרב לגדולים, ואומר, הדוכס קרב אלי ואחזני בזרועי וריח

כמין זמר, והקורא פסוק בבתי משתאות ב"א זמנו מביא רעה לעולם, מפני שהתורה חוגרת שק ועומדת לפני הקב"ה ואומרת רבש"ע! עשאוני בניך ככנור הזה שמנגנין בו או"ה וכו' (סנהדרין קא. ילקוט משלי טו). יותר ממה שקראתי לפניכם כתוב כאן (יומא סח:). הקורא מכאן ואילך לא הפסיד כאדם הקורא בתורה (ברכות ט:). ע"ע צעקה; קול.

קריאת שמע: ע' שמע ישראל

קריעה: אהדר קריעה לאחורי וקרע (ברכות מג.). העומד בשעת יציאת נשמה חייב לקרוע (שבת קה:). הכל בנפילה ולא הכל בקריעה (תענית יד.). קריעה דמעומד מנלן? (מו"ק כ:). ממשמע שנאמר ויקרעם לשנים איני יודע שהם קרעים? (שם כב:). כי נח נפשיה דר' ספרא לא קרעו רבנן (שם כה.). ואלו קרעים שאין מתאחין לעולם (שם כו.). היוצא בבגד קרוע [מקודם] לפני המת הרי זה גוזל את המתים ואת החיים (שם:). קרעו לבבכם ואל בגדיכם, אם קרעתם לבבכם בתשובה אין אתם קורעים בגדיכם על בניכם (ירוש' תענית פ"ב). קורעין על גידוף השם וכו' השומע אזכרה מפי גוי אינו חייב לקרוע (סנהדרין ס.). כיון שהגיעו להר הבית קרעו בגדיהם (מכות כד:). ארבעה דברים מקרעין גזר דינו של אדם, ואלו הן: צדקה צעקה שנוי השם ושנוי מעשה (תענית טז.). קשין מזונותיו של אדם כקריעת ים סוף (פסחים קיח.). ע"ע אבלות.

קרן: ר' יהודה בר נחמיה אומר כאשר משה כתב את התורה נשתייר בקולמוס דיו קימעא והעבירו על ראשו, ומשם נעשו לו קרני ההוד. ומשה לא ידע כי קרן עור פניו, כל ההוד [פירות] שנטל ממתן שכר, אבל הקרן קיימת שנאמר (חבקוק ג) קרנים מידו לו (תנחומא הישן כי תשא סוף). ותתפלל חנה ותאמר עלץ לבי בה' רמה קרני (ש"א ב), רמה קרני ולא רמה פכי, דוד ושלמה שנמשחו בקרן נמשכה מלכותם, שאול ויהוא שנמשחו בפך לא נמשכה מלכותם (מגילה יד.). עשרה קרנות הן: קרנו של אברהם שנאמר כרם היה לידידי בקרן בן שמן (ישעיה ה). קרנו של יצחק שנאמר נאחז בסבך בקרניו (בראשית כב). קרנו של יוסף שנאמר וקרני ראם קרניו (דברים לג). קרנו של משה דכתיב כי קרן עור פניו (שמות לד). קרנה של תורה דכתיב קרנים מידו לו (חבקוק ג). קרנה של כהונה דכתיב קרנו תרום בכבוד (תהלים קיב). קרנה של לויה שנאמר כל אלה בנים להימן וגו' להרים קרן (דהי"א ה). קרנה של נבואה שנאמר רמה קרני בה' (ש"א ב). קרנו של בית המקדש דכתיב ומקרני ראם עניתני (תהלים כב). קרנו של ישראל שנאמר וירם קרן לעמו (שם קמח). וי"א קרנו של משיח שנאמר ויתן עוז למלכו וירם קרן משיחו (ש"א ב). וכולן היו נתונות בראשן של ישראל, וכיון שחטאו ניטלו מהן הה"ד גדע בחרי אף כל קרן ישראל (איכה רבתי פ"ב, מדרש תהלים עה—ה). קרנא קריא ברומי בר מזבין תאני (ברכות סב:). כתבו לכם על קרן השור שאין לכם חלק באלהי ישראל (ויק"ר פי"ג). שור שהקריב אדם הראשון קרן אחת היתה לו במצחו וכו' קרנותיו דומות לפרסותיו (חולין ס.). לא נצרכה אלא לקרן זוית (ברכות סב.). תולדה דקרן כקרן (ב"ק ב:). הניח מעותיו על קרן הצבי (כתובות קז:). שתעמידנו בקרן אורה ואל תעמידנו בקרן חשכה (ברכות יז.). וקרו ליה [לימות המשיח] קרנא דשיזבתא (כתובות קיא.). והקרן קיימת לעולם הבא (פיאה פ"א). ע"ע שופר.

קרקע: אדם שאין לו קרקע אינו אדם שנאמר השמים שמים לה' והארץ נתן לבני אדם (יבמות סג.). עתידים בעלי אומנות שיעמדו על הקרקע (שם). קפוץ זבון ארעא, מהון נסיב אתתא (שם). לעולם ישליש אדם מעותיו שליש בקרקע וכו' (ב"מ מב.). מנין שאין אדם רשאי למכור את שדהו ולהניח מעותיו באפונדתו ליקח לו בהמה וכלים ובית? ת"ל כי ימוך אחיך ונמכר מאחוזתו, מלמד שאינו מוכר אלא א"כ העני (ספרא פ' בהר). כספים אין להם שמירה אלא בקרקע (פסחים לא:). שיצאו דשאים ועמדו על פתח קרקע עד שבא אדם הראשון וביקש עליהם רחמים וירדו גשמים וצמחו (חולין ס:). לא נתנה קרקע אלא לבעלי זרועות (סנהדרין נח:). קרקע אינה נגזלת (סוכה ל:). קרקע בחזקת בעליה קיימא (ב"מ קב:). קרקע דחו"ל כמטלטלי דא"י דמי (ערכין כט.). ע"ע נכסים; עבודת האדמה.

קש ותבן: אין ארי נוהם מתוך קופה של תבן (ברכות יב.). צא ובשר לסוסים דכתיב השעורים והתבן לסוסים (פסחים ג.). אי אפשר לבר בלא תבן (ברכות נה.). אפילו לא באו אלא על עסקי תבן וקש (עירובין מה.). תבן אתה מכנים לעפריים? (מנחות פ). התבן והקש והמוץ מריבים זה בזה, זה אומר בשבילי נזרעה השדה וזה אומר בשבילי נזרעה השדה, אמרו להם החטים המתינו עד שתבואו הגורן ואנו יודעין בשביל מי נזרעה השדה. באו לגורן ויצא בעל השדה לזרותה, הלך לו המוץ ברוח, נטל את התבן והשליכו על הארץ ונטל את הקש ושרפו, נטל את החטים ועשה אותן כרי, וכל מי שרואה אותן מנשקן היך מה דאת אמר נשקו בר פן יאנף (תהלים ב). כך אומות העולם, הללו אומרים אנו עיקר ובשבילנו נברא העולם, והללו אומרים בשבילנו נברא העולם,

אמרו ישראל המתינו עד שיגיע היום ואנו יודעים בשביל מי נברא העולם, הה"ד (מלאכי ג) כי הנה היום בא בוער כתנור, ועליהם הוא אומר (ישעיה מא) תזרם ורוח תשאם וסערה תפיץ אותם, אבל ישראל: ואתה תגיל בה' בקדוש ישראל תתהלל (ב"ר פפ"ג סוף). ע"ע תבואה.

קִשּׁוּט: כלה מקשטין ומבשמין אותה (שמ"ר פכ"ג). כלום האשה מתקשטת אלא לבעלה? (מדרש חזית פ"א). בעלך אינו כאן בפני מי את מתקשטת? (קה"ר פ"ט). אלו הן תכשיטי נשים: כוחלת ופוסקת וכו' [שמותרות במועד], דביתהו דרב חסדא מקשטא באנפי כלתה, יתיב רב הונא וקאמר לא שנו אלא ילדה אבל זקנה לא. א"ל האלהים! אפילו אימך ואפילו אימא דאמך, אפילו עומדת על קברה! דאמרי אינשי בת שיתין כבת שית, ג) לקל טבלא רהטא (מו"ק ט:). אם אמרה קונם [נדר] שלא אכחול ושלא אפקוס, דברים שבינו ובינה הוין והבעל מיפר הנדר (נדרים פא:). משל לדובה שהיתה עומדת בשוק מקשטת באבנים טובות ומרגליות, אמרי כל דקפיז [קופץ] עלה נסיב ליה מה דעלה. היה שם פקח אחד אמר להון: מסתכלין אתון במה דעלה נא) ואנא מסתכל בניביה (ב"ר פ"ו). קשוט עצמך ואח"כ קשוט אחרים (ב"מ קז.). נקשט עצמן ואח"כ נקשט אחרים (איכה רבתי נו:). נתקושט גרמן עד דלא נקושט חורנין (ירוש' תענית ד:). ע"ע אבן; מרגלית.

קשיא: ע' קושיא

קשיות עורף: כל המקשה עצמו כנגד הגל הגל שוטפו, וכל הנכנע לפני הגל הגל עובר עליו (מדרש לקח טוב בראשית לב). כל מי שמעמיד פנים בגל הגל שוטפו (ב"ר פמ"ד). עד כדון את בקשיותך (ירוש' נזיר פ"ה ג). שלא יהא אדם עומד על דבריו (עדיות פ"א). הרב כמה קשה והתלמיד כמה סרבן (סוטה יג.). ע"ע חרטה; סרבנות.

קשר: קשר גמלים וקשר ספנים וכל קשר של קיימא אסור בשבת (שבת קיא:). הקושר והמתיר (שם). קשירה במשכן היכי הואי (שם עד:). קשר תפילין הלכה למשה מסיני (מנחות לה.). מצאו להקב"ה שקושר כשרים לאותיות (שם כט:). קישרי אצבעותיה (נדה נב:). קשרה לו נימא (סנהדרין כא.). גט פשוט וכו' וגט מקושר עדיו לאחוריו (ב"ב קס.). קשרי מוכס (ע"ז לט.). שאינו יכול לעמוד בקשרי המלחמה (סוטה מד.). הוא קושר לו אהבה (פסיקתא בשלח פ.). העובר עבירה קשורה בו ככלב (סוטה ג:). כהן מביא חבל מצרי וקושר למעלה מדדיה (שם ט.). לא יגדל אדם כלב אא"כ קשור בשלשלת, קושרו ביום ומתירו בלילה (ב"ק פג.). נתקשרו שמים עבים (תענית כ.). קשרו הספידו (ירוש' יומא פ"א). קשר רשעים אינו מן המנין (סנהדרין כו.). מלאכי השרת קושרין קטינור על משה (אדר"נ פ"ב). בראשונה היו קושרין לשון של זהורית על פתח אולם מבחוץ (יומא סז.). ע"ע חבל.

קשת: עשרה דברים נבראו בערב שבת בין השמשות, אלו הן: באר והמן וקשת וכו' (פסחים נד.). הרואה את הקשת בענן צריך שיפול על פניו (ברכות נט.). המסתכל בקשת עיניו כהות (חגיגה טז.) רשב"י שאל את בר ליואי: נראתה הקשת בימיך? — א"כ אי אתה בר ליואי (כתובות עז:). עיר עשויה כמין קשת (עירובין נה.). שהיו מתירין גידי קשתותם (איכה רבתי, פתיחתא). ע"ע עננים.

המלוכה נקלט לתוך ידי. ממ) ר' יהושע בן קרחה הוא בנו של ר"ע שהיה קרח. נ) לקול קשקוש הזוג היא רודפת לרקד. נא) אני רואה בשיניה שלא תשוך אותי, כן לפעמים אשה מקושטת מסוכנת היא.

ר

רְאָיָה: זה כלל גדול בדין המוציא מחבירו עליו הראיה (ב"ק מו.). יגיד עליו ריעו (יבמות לו.). הכתוב מוכיח (יבמות פט"ו ד). אע"פ שאין ראיה לדבר זכר לדבר איכא (שבת פ"ח ז). רגלים לדבר (סוטה ג.). הוכיח סופו על תחלתו (גיטין סו). מילא דלא מחוורא, א) מסמכין לה מן אחרין סגין (ירוש'

ברכות פ"ב ג). דברי תורה עניים במקומן ועשירים במקום אחר (ירוש' ר"ה פ"ג ה). דברי תורה אין צריכין חיזוק דברי סופרים צריכין חיזוק (עירובין ג.). א"ל מן הקבלה ב) את מלקני? (במד"ר פי"ט). ר' לוי אמר מה לנו ללמוד ממקום אחר נלמד ממקומו (דב"ר פ"א). אר"ש בן לקיש מה לך אצל ספר תהלים והלא במקומו [בתורה] אינו חסר (במד"ר פי"ב). והא מייתינא לך איגרתא ממערבא דאין הלכה כר"ש בן אלעזר? א"ל לכי תיתי (ב"ב מא:). אמר להם אני מביא לכם ראיה מן התורה ואתם מביאין לי ראיה מן השוטים! (נדה ל.). אייתי ראיה דישראל את (כתובות כג.). בכופר בראיותיו (ירוש' שבועות פ"ו). אין מביאין ראיה מן המחמיר (מגילה כ.). אין מביאין ראיה מן חקטן (שם). משם ראיה? אין שעת הסכנה ראיה (סוכה יד:). אין „לא ראינו" ראיה (זבחים פי"ב ד). אין הנידון דומה לראיה (פסחים טו.). אי משום הא לא איריא! (קידושין ח.). ע"ע עדות.

רְאִיָּה: עד כמה חמי בר נש? תלת פרסי או ארבע או חמש פרסי (זהר ויצא קנה:). קים להו לרבנן דשיתסר מיל קא שלטא ביה עינא דרועה (בכורות יד:). בעופות כח הראות חזק יותר, ועין איה צופיה מאכלה י"ח מיל (וי"קר פ"ה ב). שהיא עומדת בבבל ורואה נבלה בא"י (חולין סג:). ויש מין איה שהיא מגביה עצמה עשרים וחמשה מילין למעלה והיא רואה (פסיקתא דר"כ פכ"ט, קפז:). אין הבטה אלא מלמעלה למטה (ב"ר פמ"ד). כדרך שבא לראות כך בא ליראות (חגיגה ב.). כזה ראה וקדש (ר"ה כ.). ברבות הטובה רבו אוכליה ומה כשרון לבעליה כי אם ראות עיניו, לא דמי ההוא דחמי סלגיתא [סל] פניא וכפן, לההוא דחמי סלגיתא מליא ושבע (קה"ר פ"ה). אינו דומה מי שרואה ואוכל למי שאינו רואה ואוכל (יומא עד:). הרוצה לידע כמה עומקו של גיא מביא שפופרת ומביט בה וכו' (עירובין מג:). היזק ראייה לאו שמיה היזק (ב"ב ב:). ראיית העין (נדה לא.). מאי ראיון? ר' יוחנן אמר ראיית פנים בעזרה (חגיגה ג.). ראה ראיתי, א"ל הקב"ה למשה אתה רואה ראייה אחת ואני רואה שתי ראיות (שמ"ר פ"ג). אדם רואה כמלאכי השרת, ובהמה אינה רואה? אתמהה! אלא זה מצדד (ב"ר פ"ח יא). אין יצר הרע שולט אלא במה שעיניו רואות (סנהדרין מה.). אביך מצפה לך, אמך מצפה לך, אני בעצמי מצפה לך (ב"ר פע"ד). לא תהא שמיעה גדולה מראייה (ר"ה כה:). אוי לי שראיתיך בכך, א"ל אשריך שראיתני בכך (שבת לג:). אוי לנו שראינוך בכך, אמר להם אוי לי אם לא ראיתוני בכך (תענית כא.). לראות בבנות הארץ, כיון שבאו בני יעקב לא"י התחילו מראין כחן ועשרן ונויין, מראין כחן שנאמר ויקחו שני בני יעקב איש חרבו וגו' מראין עשרן ויעקב נסע סכותה ויבן לו בית ולמקנהו עשה סכות, ויחן את פני העיר, התחיל פותח אטליסין ומוכר בזול, נויין מנין, שנאמר ותצא דינה בת לאה לראות וגו' (ב"ר פע"ט, תנחומא הישן וישלח יט). בשעה שאמר לו הקב"ה למשה לך רד כי שחת עמך, היה תופס בלוחות ולא היה מאמין שחטאו ישראל, אמר אם איני רואה איני מאמין, שנאמר ויהי כאשר קרב משה אל המחנה וגו' (שמות לב) שלא שברן עד שראה בעיניו. אוי להם לבני אדם שהם מעידים מה שאינם רואים! אפשר שלא היה משה מאמין בהקב"ה שאמר לו כי שחת עמך? אלא הודיע משה ד"א לישראל שאפילו שיהא אדם שומע דבר מן יחידי נאמן, אסור לו לקבל עדות לעשות דבר על פיו אם אינו רואה (שמ"ר פמ"ו). וירא בלק, נוח לרשעים שיהיו סומין, שעיניהם מביאים רעה לעולם (דב"ר פ"כ). וירא המן, א"ר אייבו, תחשכנה עיניהם של רשעים מראות, לפי שמראית עיניהם של רשעים מורידות אותם לגיהנם. הה"ד ויראו בני האלהים את בנות האדם (בראשית ו), וירא חם אבי כנען (שם ט), וירא עשו כי רעות בנות כנען (שם כח), וירא בלק בן צפור (במדבר כב), וירא בלעם (שם), וירא המן כי אין מרדכי כורע ומשתחוה לו. אבל מראית עיניהם של צדיקים טוב ומעלה אותם למעלת העליונים, הה"ד וישא עיניו וירא והנה שלשה אנשים (בראשית יח), וירא והנה איל, וירא והנה באר בשדה (שם כט), וירא והנה הסנה בוער באש (שמות ג) וירא פנחס וכו' לפיכך הם שמחים במראית עיניהם שנאמר (תהלים קז) יראו ישרים וישמחו (אסתר רבה פ"ה, במד"ר פ"כ). אלמלא נתנה רשות לראות וכו' (ברכות ו.). עיניך יאירו במאור התורה (שם יז.). דחזיתיה לר"מ מאחוריה (עירובין יג:). מי שלא ראה שמחת בית השואבה וכו' (סוכה נא.). בתי את שואלת דבר שפעמים נראה ופעמים אינו נראה, אבל אני אעשה לך דבר שנראה לעולם (תענית ד.). ע"ע סומא; עינים.

ראש: מי פעל ועשה קורא הדורות מראש (ישעיה מא), מתחילת ברייתו של עולם התקין הקב"ה לכל אחד ואחד מה שראוי לו, אדם ראש ליצורים, קין ראש להורגים, הבל ראש לנהרגים נחר ראש לנמלטים, אברהם ראש למולים, יצחק ראש לנעקדים, יעקב ראש לתמימים, יהודה ראש לשבטים, יוסף ראש לחסידים, אהרן ראש לכהנים, יהושע ראש לכובשים, עתניאל ראש למחלקים, שמואל ראש למשיחים, שאול

א) דבר שאינו מבורר אל נכון, מבקשין לו ראיות ממקומות אחרים. ב) אתה מביא ראיה נגדי מן הנביאים

ראש לנמשחים, דוד ראש למנגנים, שלמה ראש לבונים, נבוכדנצר ראש למחריבים, אחשורוש ראש למוכרים, המן ראש לקונים וכו' (אסתר רבה פ"א). כיון דרישי עמא אזלין בחיובא, כל עמא אתמשכו אבתרייהו (זהר פ' ויקרא). אחר הדבר הזה לא שב ירבעם (מ"א יג). מאי אחר? א"ר אבא אחר שתפשו הקב"ה לירבעם בבגדו ואמר לו חזור בך, ואני ואתה ובן ישי נטייל בגן עדן, א"ל מי בראש? — בן ישי בראש! — אי הכי לא בעינא (סנהדרין קב.). ראשו של אדם מלך על כל איבריו (שבת סא.). כל מיחוש ולא מיחוש ראש (שבת יא.). פסיק רישיה ולא ימות (שבת קג.). א"ל כמדומה אני שאין לו מוח בקדקדו (מנחות פ:). א"ל ג) רישיך והר (חולין לט:).

ראש השנה: איזו אומה כאומה זו? בנוהג שבעולם השלטון אומר הדין היום והלסטים [בעל הדין] אומר למחר הדין, למי שומעים, לא לשלטון? אבל הקב"ה אינו כן, אמרו ב"ד היום ראש השנה, הקב"ה אומר למלאכי השרת: העמידו בימה! יעמדו סניגורין, יעמדו קטיגורין! שאמרו בניי היום ראש השנה. נמלכו ב"ד לעברה למחר, הקב"ה אומר למלאכי השרת העבירו בימה, יעברו סניגורין, יעברו קטיגורין! שנמלכו בניי לעברה למחר. מ"ט כי חק לישראל הוא משפט לאלהי יעקב (תהלים פא), אם אינו חק לישראל כביכול אינו משפט לאלהי יעקב (ירוש' ר"ה פ"א). החדש הזה לכם „לכם" הוא מסור, ואין אתם מסורין בידו. מעשה בר' חייא הגדול שעלה הירח ערב ראש השנה, והלכו הבהמין לאורו מהלך שלשה מילין. ראה אותו ר' חייא נטל צרורות עפר והיה זורק בו, אמר למחר אנו מבקשין לחדשך ועלית? לך עכשיו! מיד נבלע במקומו, למה? שהוא ברשותו (תנחומא הישן בא ח). א"ר סימון כתיב כי מי גוי גדול אשר לו חקים ומשפטים צדיקים וגו' (דברים י) בנוהג שבעולם, אדם שיש לו דין לובש שחורים ומתעטף שחורים ומגדל זקנו, שאינו יודע היאך דינו יוצא, אבל ישראל אינו כן, אלא לובשין לבנים ומתעטפים לבנים ומגלחין זקנם ואוכלים ושותים ושמחים, יודעים שהקב"ה עושה להם נסים (ירוש' ר"ה פ"א). ר' יוסי בר קצרתא אמר בכל הקרבנות [מוספין] כתיב והקרבתם, וכאן [בראש השנה] כתיב ועשיתם (במדבר כט), אמר להן הקב"ה מכיון שנכנסתם לדין לפני בראש השנה ויצאתם בשלום מעלה אני עליכם כאילו נבראתם בריה חדשה (שם פ"ד). כתיב מראשית השנה ועד אחרית שנה (דברים יא), בראשית השנה נידון מה יהיה בסופה וכו'. כתיב תקעו בחדש שופר בכסה ליום חגנו (תהלים פו) איזהו חג שהחדש מתכסה בו? הוי אומר זה ראש השנה, וכתיב כי חק לישראל הוא משפט לאלהי יעקב (ר"ה ח:). אדם נידון בר"ה וגזר דין שלו נחתם ביוה"כ (שם טז.). שלשה ספרים נפתחין בר"ה אחד של רשעים גמורין ואחד של צדיקים גמורין ואחד של בינונים (שם טז:). ר"א אומר עולם נברא בר"ה (שם יא.). ארבעה ראשי שנים הן (שם ב.). מזונותיו של אדם קצובות לו מראש השנה לר"ה (ב"ב י.). אמר אביי השתא דאמרת סימנא מילתא היא, לעולם יהא אדם רגיל למיחזי בריש שתא קרא ורוביא כרתי וסלקי ותמרי (הוריות יב.). א"ר זביד האי יומא קמא דריש שתא, אי חמים כולה שתא חמימא, אי קריר כולה שתא קרירא (ב"ב קמז.). מר"ה ועד יוה"כ [בשנת היובל] לא היו עבדים נפטרין לבתיהן ולא משתעבדין לאדוניהם אלא אוכלין ושותין ושמחין ועטרותיהן בראשיהן, כיון שהגיע יוה"כ תקעו ב"ד בשופר ונפטרו עבדים לבתיהן ושדות חוזרות לבעליהן (ר"ה ח:). איזהי שנה שר"ה בעשור לחדש? הוי אומר זה יובל (ערכין יב.). ע"ע חדשים; לבנה; שנה.

ראשון ואחרון: נוטל חלק בראש (סנהדרין כ:). ראשון ראשון בטיל (ע"ז עג). חכם אמר על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון (אבות פ"ה ט). תפוס לשון ראשון — תפוס לשון אחרון (ב"מ קב.). אחרון אחרון חביב (ב"ר פע"ח). לאו דווקא, זימנין מפרש ההוא דפתח ברישא, זמנין ההוא דסליק מפרש ברישא (נדרים ג.). תנא רישא משום סיפא (שבת ל.). תנא סיפא לגלויי רישא (ב"מ ק.). הפסוק הזה לא ראשו סופו ולא סופו ראשו (שה"ש רבה א, ב"ר פנ"ג). אלו דברים אמרו משום דרכי שלום: כהן קורא ראשון (גיטין נט.). שמעתתא דמתאמרה בבי תלתא, ד) קדמאי ובתראי אמרינן מיצעאי לא אמרינן (נזיר נו:). ע"ע מוקדם ומאוחר; תחלה וסוף.

ראשונים ואחרונים: אם ראשונים בני מלאכים אנו בני אדם ואם ראשונים בני אנשים אנו כחמורים (שבת קיב:). אין הוון קדמאין מלאכין אנן בי אנש, ואין הוון בני אנש אנן חמרין וכו' ואפילו כחמרתיה דרב פנחס בן יאיר לא אדמינון (שקלים פ"ה א). א"ר יוחנן לבן של ראשונים כפתחו של אולם ה) ושל אחרונים כפתחו של היכל, ואנו כמלא נקב מחט סידקית (עירובין נג.). טובה צפרנן

ולא מן התורה. ג) אם נתן גוי דינר לטבח ישראל לשחוט בהמה ולמכור לו בשר בדינר, יכול לומר לו הרי ראשך והרי הר הכה זה על זה או קבל דינר שלך בחזרה, ולא נחשב כשוחט בהמה בשביל הגוי שאסור לדברי ר"א שיאכל ישראל מהבהמה. הבטוי הזה דומה כמו שאומרים: הכה את ראשך על הכותל. ד) המזכיר הלכה לא צריך למימר אלא שם הראשון והאחרון ולא האמצעי. ה) אולם עשרים

של ראשונים מכריסן של אחרונים (יומא ט:). דורות הראשונים עשו תורתן קבע ומלאכתן עראי. זו וזו נתקיימה בידן, דורות האחרונים שעשו מלאכתן קבע ותורתן עראי זו וזו לא נתקיימה בידן (ברכות לה:). רב פפא אמר תא חזי מאי איכא בין תקיפאי קדמאי לעינוותני בתראי (סנהדרין יא:). בא וראה מה בין הראשונים לאחרונים? שהראשונים היו מתנסים ביד הקב״ה שנאמר והאלהים נסה את אברהם, וכן באנשי דור המדבר שנאמר (שמות טז) למען אנסנו הילך בתורתי אם לא, וכן הוא אומר (דברים ח) למען ענותך ולמען נסותך. אבל האחרונים נתנסו בידי האומות שנאמר (שופטים ג) ואלה הגוים אשר הניח ה׳ לנסות בם את ישראל (תנחומא הישן וארא מג). לא שנו אלא בדורות הראשונים שאין בנות ישראל פרוצות בכשפים מעבירין על האוכלין (עירובין סד:). ראשונים שנתגלה עונם ו) נתגלה קצם (יומא ט:). שאלו את ר״א ראשונים גדולים או אחרונים גדולים? אמר להם תנו עיניכם ז) בבירה (שם). אבותינו אמרו נשינו טובה, אנו אפילו בעינינו לא ראינו (נדרים נ:). הראשונים חרשו וזרעו וכו׳ ואנו אין לנו פה לאכול (שקלים פ״ה א). ראשונים עברו בשחי [במים] אמצעים עברו בקומה, אחרונים העלו עפר ברגליהם (סנהדרין צה:). לא כהראשונים שהקלו מעליהם עול תורה, אבל אחרונים שהכבידו עליהם עול תורה, ראויין הללו לעשות להם נס (שם צד:). כתיב ובאת אל הכהנים הלוים ואל השופט אשר יהיה בימים ההם (דברים יז). וכי תעלה על דעתך שאדם הולך אצל הדיין שלא היה בימיו? הא אין לך לילך אלא אצל שופט שבימיו! ואומר (קהלת ז) אל תאמר מה היה שהימים הראשונים היו טובים מאלה (ר״ה כה:). מנין שהקב״ה עושה חסד עם הראשונים בזכות האחרונים? שנאמר ונח מצא חן בעיני ה׳, באיזו זכות? בזכות תולדותיו שנאמר אחריו אלה תולדות נח (ב״ר פכ״ט סוף). מי שפרע מן הראשונים הוא יפרע מן האחרונים (אסתר רבה פ״ז ג). מקיש ראשונים לאחרונים (שבת נו:). ע״ע דורות; זכות אבות.

רב ותלמיד: א״ר יוחנן מאי דכתיב כי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו כי מלאך ה׳ צבאות הוא (מלאכי ב), אם דומה הרב למלאך ה׳ יבקשו תורה מפיו ואם לאו אל יבקשו תורה מפיו (מו״ק יז.). הוי מתאבק בעפר רגלי חכמים (אבות פ״א ד). הוי מתחמם כנגד אורם של חכמים (שם פ״ב י). דבר זה צריך רבי (מו״ק טז.). הלומד מחבירו פרק אחד או הלכה אחת או פסוק אחד או אפילו אות אחת צריך לנהוג בו כבוד (אבות פ״ו). אפילו לא האיר עיניו אלא במשנה אחת זהו רבו (ב״מ לג.). א״ל הקב״ה למלאך טול רב שבהם וכו׳ באותה שעה מת אבישי בן צרויה (ברכות סב:). ציית מאי דקאמר רבך (שבועות יח.). מאן ציית לך ולר׳ יוחנן רבך? (פסחים לג:). כל הלומד תורה מרב אחד אינו רואה סימן ברכה לעולם וכו׳ הני מילי סברא, אבל גמרא מרב אחד עדיף כי היכי ח) דלא ליפלוג לישני (ע״ז יט.). חייב אדם לומר בלשון רבו (עדיות פ״א ג). כל דמותיב מלה קמיה רביה אזיל לשאול בלא ולד (עירובין סג.). חייב אדם להקביל פני רבו ברגל (ר״ה טז:). ההוא מבעט ברבותיו הוה (חגיגה ה.). האומר דבר שלא שמע מפי רבו גורם לשכינה שתסתלק מישראל (ברכות כז:). לא מפני שהפליגן בדברים אלא מפני שלא אמר דבר שלא שמע מפי רבו לעולם (יומא כו:). החולק על ישיבתו של רבו גורם לשכינה שתסת״ק מישראל (ברכות כז:). אמר רב חסדא כל החולק על רבו כחולק על השכינה שנאמר (במדבר כו) בהצותם על ה׳. א״ר יוסי ב״ר חנינא כל העושה מריבה עם רבו כאילו עושה עם השכינה, שנאמר (שם כ) המה מי מריבה אשר רבו בני ישראל את ה׳ (במד״ר פי״ח). וכן בדין, שלא יהא שלחנך מלא ושלחן רבך ריקן (ביצה ב:). א״ל ר״ל לר׳ יוחנן, ומאי אהנת לי? התם קרו לי רבי ט) הכא רבי קרו לי! א״ל אהנאי לך דאקרבינך תחת כנפי השכינה (ב״מ פד.). מנין לרב שלא ישב על גבי מטה וישנה לתלמידיו ע״ג קרקע? שנאמר (דברים ה) ואתה פה עמד עמדי (מגילה כא.). ב״ש אומרים אל ישנה אדם אלא למי שהוא חכם ועניו ובן אבות ועשיר, וב״ה אומרים לכל אדם ישנה. שהרבה פושעים היו בהם בישראל ונתקרבו לתלמוד תורה ויצאו מהם צדיקים חסידים וכשרים (אבות דר״נ פ״ב סוף). הוי זנב לאריות י) ואל תהי ראש לשועלים (אבות פ״ד). יהי כבוד תלמידך חביב עליך בשלך, וכבוד חברך כמורא רבך, ומורא רבך כמורא שמים (אבות פ״ד). אם יודע תלמיד ברבו שיודע להחזיר לו טעם בין, ואם לאו תבין את אשר לפניך (חולין ו.). משה ואהרן לא בטלו מעשי ידיהם [תלמידים] בחייהם (תענית ה:). א״ל רב דימי לרב אדא בר אבא: מר ניהו רבא? טפח ליה אסנדליה, א״ל בין דידי לרבא איכא טובא, מיהו על כרחך אנא רבך ורבא רבה דרבך (ב״ב כב.). גדולה שמושה של תורה יותר מלמודה (ברכות ז:). בלשון הזה אמר בן עזאי: חבל עליך בן עזאי

אמה והיכל עשר אמות, מחט סידקית דק ביותר. ו) במקדש ראשון נגלה עונם ע״י הנביאים וגלו שבעים שנה לבבל, ומקדש שני גלו ולא חזרו עדיין. ז) שנחרב הבית בזמן האחרונים ועדיין לא נבנה. ח) שלא יתחלקו הלשונות. ט) רבן של ליסטים, כי היה גזלן קודם שלמד תורה. י) יותר טוב להיות תלמיד אצל אדם גדול מלהיות בעצמך רב

שלא שמשת את רבי עקיבא! (נדרים עד:). ר"ע אמר על ר"א שמת: אבי אבי רכב ישראל ופרשיו (מ"ב ב), הרבה מעות יש לי יא) ואין לי שלחני להרצותן (סנהדרין סח.). שאילת תלמיד לרב: שלום עליך רבי ומורי, שאילת הרב לתלמידו שלום עליך (ב"ק עג:). א"ל תלמידיך אנו ומימיך אנו שותין (חגיגה ג.). קבעיה מיניה רב חסדא מרב הונא: תלמיד וצריך לו רבו מאי? א"ל חסדא חסדא! לא צריכנא לך, את צריכת לי! וכו' (ב"מ לג.). רבי לא שנאה רבי חייא מנין לו? (עירובין צב.). היאך מניחין דברי הרב ושומעין דברי התלמיד? (נדה יד:). דברי הרב ודברי התלמיד, דברי מי שומעין? (תמורה כה.). תלמיד המחכים את רבותיו (חגיגה יד.). תלמיד שגלה מגלין רבו עמו (מכות י.). תלמיד אחד היה לר"א שנתחייב שרפה למקום, אמרו הניחו לו, אדם גדול שימש (עירובין נד.). תלמידו של אדם נקרא בנו (ויק"ר פי"א ז). כל מלאכות שעבד עושה לרבו תלמיד עושה לרבו, חוץ מהתרת מנעל (כתובות צו.). א"ר יוחנן כל המונע תלמידו מלשמשו כאילו מונע ממנו חסד, שנאמר (איוב ו) ותושיה נדחה ממנו וגו' למס מרעהו חסד. רב נחמן בר יצחק אמר אף פורק ממנו יראת שמים, שנאמר (שם) ויראת שדי יעזוב (כתובות צו.). רבי אתי למתיבתא, אינהו [תלמידיו] דהוו קלילי [קלים ברגלם] יתבו אדוכתייהו, ר' ישמעאל בר יוסי אגב יוקריה [כבד, בעל בשר] הוה מפסע ואזיל, אמר ליה אבדן מי הוא זה שמפסע על ראשי עם קודש? אמר ליה אני ישמעאל בר יוסי שבאתי ללמוד תורה מרבי, א"ל וכי אתה הגון ללמוד תורה מרבי? א"ל וכי משה היה הגון ללמוד תורה מפי הגבורה? א"ל וכי משה אתה? א"ל וכי רבך אלהים הוא? (יבמות קה:). הוי ליה האי תלמיד דכל יומא הוי מקשי ליה ובשבתא דריגלא לא הוי מקשי ליה, קרי עליה ר' ינאי מקרא זה: יב) ושם דרך אראנו בישע אלהים (מו"ק ה.). אמר רבי כשהלכתי ללמוד תורה אצל ר"א בן שמוע חברו עלי תלמידיו כתרנגולים של בית בוקיא יג) ולא הניחוני ללמוד אלא דבר אחד במשנתנו (יבמות פד.). שלא יאמרו הרב כמה קשה ותלמיד כמה סרבן (סוטה יב:). א"ל והלא משמך אמרו יפה ערערו בני משפחה? א"ל זו אלעזר אמרה אני לא אמרתי דבר זה מעולם. א"ר זירא אם יכפור ר' יוחנן בר"א תלמידו, יכפור ברבי ינאי רבו? (ב"ב קנד:). תלמיד הנפטר מרבו לא יחזור פניו וילך אלא מצדד פניו והולך מאחוריו (יומא נג.). תלמיד שנפטר מרבו ולן באותה עיר צריך ליפטר ממנו פעם אחרת (מו"ק ט.). ע"ע תורה.

רבוי: ע' רוב ומיעוט

רבוי נשים: לא ירבה לו נשים (דברים יז) אלא שמונה עשרה וכו' הני י"ח מנלן דכתיב ויולדו לדוד בנים בחברון וכו' וקאמר ליה נביא אם מעט ואוסיפה לך כהנה וכהנה דהוי ליה תמני סרי (סנהדרין כא.). שתי נשים נאסרו לכהן גדול מפני שנאמר וכפר בעדו ובעד ביתו ולא בעד שני בתים (יומא ב.). אסרו ליבם שתי נשים כי בית אחד הוא בונה ואינו בונה שני בתים (יבמות נט.). רב אמי אמר כי הנושא אשה על אשתו [מבלי רשותה] יוציא ויתן כתובה. רבא אמר נושא אדם כמה נשים על אשתו והוא דאית ליה למיזיינינהי (שם סה.). ונבלו עד ארבע נשים, טפי לא כי היכי דנמטייה עונה בחדש לכל אחת (שם מד.). לא תנסוב תרתי יד) ואי נסיבת תרתי תנסוב תלת (פסחים קיב.). היכי נעביד, נגרשה? יאמרו ענייה זו לשוא שימרה, נינסיב אחריתי? יאמרו זו אשתו וזו זונתו (כתובות סב:). ע"ע נשים.

רבית: א"ר יוסא, בא וראה כמה סמיות עיני מלוי ברבית! אדם קורא לחבירו גוי ומגלה עריות ושופך דמים, מבקש לירד עמו לחייו, והלה שובר העדים והלבלר ואומר להם בואו והעידו שכפר זה במקום! שכל המלוה ברבית כופר בעיקר, ועוד שעושין התורה פלסתר ואת משה טיפש, ואומרים אילו היה יודע משה שכך היינו מרויחין לא היה כותבו (ירוש' ב"מ פ"ד, בבלי ב"מ עא. עה:). הרבית דומה למי שנשכו נחש ולא הרגיש מי נשכו, ולא ידע עד שנתבטבט [נפחה מכתו], כך הרבית אין אדם מרגיש בה עד שנתבטבט עליו (שמ"ר פל"א, תנחומא משפטים ט). במתלא אמרין, דיזיף ברביתא מאבד דיליה ודלא דיליה (ויק"ר פ"ג א). ניחא ליה לאינש דליזבין ברתיה ולא ליזיף ברביתא (ערכין ל.). לא די לעני עניותיה אלא שאתה נוטל הימנו רבית? (שמ"ר פל"א). פניך דומין למגדלי חזירים או למלוי ברבית (ברכות נה.). מרבה הונו בנשך ותרבית לחונן דלים יקבצנו (משלי כח) אפילו רבית דנכרי (ב"מ ע:). אמר רבא למה לי דכתב רחמנא יציאת מצרים ברבית? וכו' אמר הקב"ה אני הוא שהבחנתי במצרים בין טפה של בכור לטפה שאינה של בכור, אני הוא שעתיד ליפרע ממי שתולה מעותיו בנכרי [בהערמה] ומלוה אותם לישראל ברבית (ב"מ סא:).

לחלמידים קטנים ופחותים ממנו. יא) כלומר הרבה שאלות יש לי לשאול ואין רב מוסמך כמוהו לשאול עליהן. יב) לא הקשה לו בדרשתו ברבים קודם הרגל כדי שלא לביישו דשמא לא מצי לפרוקי, וקרא עליו ושם דרך אראנו, כלומר שמחשב השעות באיזה זמן להקשות. יג) תרנגולים בבית בוקיא בקיאים וחריפים ואין מניחין תרנגול נכרי ביניהם (רש"י). יד) לא תקח שתי נשים דשמא יתייעצו עליך רעה,

הנזלנים ומלוי ברבית שהחזירו אין מקבלין מהן, טו) והמקבל מהן אין רוח חכמים נוחה הימנו (ב"ק צד:). רשב"א אומר כל מי שיש לו מעות ואינן מלוון ברבית, עליו הכתוב אומר כספו לא נתן בנשך וגו' עושה אלה לא ימוט לעולם. א"ר שמואל בר אימי המטמוט הזה לא היינו יודעים מהו? ובא שלמה ופירש: הצל לקוחים למות טז) ומטים להרג אם תחשוך (ירוש' ב"מ פד). ע"ע הלואה.

רבנות: אפילו בשעת הסכנה לא ישנה אדם את עצמו מן הרבנות שלו, שנאמר (דניאל ג) באדין גבריא אלך כפתו בסרבליהון יז) פטשיהון וכרבלתהון ולבושיהון (סנהדרין צב:). רבינו [רבי] הוה עבר על סימוניא, ויצאו אנשי סימוניא לקראתו, אמרו לו רבי תן לנו אדם אחד שיהא מקרא אותנו ושונה אותנו ודן את דינינו. נתן להם ר' לוי בר סוסי, ועשו לו בימה גדולה והושיבו אותו למעלה ממנה, נתעלמו דברי תורה מפיו, שאלו אותו שלש שאלות ולא השיבן, וכיון שראה צרתו צרה השכים בבקר והלך לו אצל רבינו, א"ל מה עבדין לך אנשי סימוניא? א"ל אל תזכירני צרתי, שלש שאלות שאלו אותי ולא יכולתי להשיבן וכו' א"ל ולמה לא השיבות אותן כשם שהשיבות אותי? א"ל עשו לי בימה גדולה והושיבו אותי עליה למעלה הימנה וטפת רוחי עלי ונתעלמו ממני דברי תורה. קרא עליו המקרא הזה (משלי ל) אם נבלת בהתנשא ואם זמות יד לפה (ב"ר פ"א). אוי לה לרבנות שמקברת את בעליה (פסחים פז:). המנהיג עצמו ברבנות מקצר ימיו ושנותיו (ברכות נה.). הגדולה מקצרת ימים (ירוש' ברכות פ"ו ו). ע"ע שררה.

רבנן: מאן מלאכי השרת? רבנן (נדרים כ.). אמר הנו רבנן רבנן, והנו רבנן לאו רבנן? (קידושין לב:). אפיקורס, כגון הני דאמרי מאי אהנו לן רבנן? לדידהו קרו לדידהו תנו (סנהדרין צט:). מאי אהנו לן רבנן? מעולם לא שרו לן עורבא ולא אסרו לן יונה (שם ק.). רבנן קלא אית להו (יומא יח:). אמר להו רב חסדא לרבנן בעינא דאימא לכו מילתא ומסתפינא דשבקיתהו לי ואזליתו (ע"ז יט:). החכם עיניו בראשו והכסיל בחשך הולך, זה ת"ח שהוא רגיל במשנתו, וחזרתי ואמרתי בלבי וגו' זה נקרא רבי וזה נקרא רבי, זה חכם עוטף בטליתו וזה חכם עוטף בטליתו, א"כ למה חכמתי אני אז יותר, למה נתתי נפשי על תורתי? וחזרתי ואמרתי אין זכרון לחכם עם הכסיל, למחר שניהם נכנסין לבית הועד או למקום אחר, ושואלין זה את זה, זה נשאל ומשיב וזה נשאל ואינו משיב, הה"ד ואיך ימות החכם עם הכסיל (קה"ר פ"ב). ע"ע צורבא מרבנן; תלמידי חכמים.

רגילות: מעבירין לפניו [כהן גדול] פרים ואילים וכבשים כדי שיהא מכיר ורגיל בעבודה (יומא יח.). מורידין לפני התיבה זקן ורגיל (תענית טו.). רבי יוסי אומר [בעל קרי] שונה הוא ברגיליות [משניות שגורות בפיו] ובלבד שלא יציע את המשנה (ברכות כב.). זה הוא מרגילה, וזו היא מרגילתו (יבמות פה:). הא לא מרגלא ליה ולא מידי (שם). ולא אמרן אלא דלא רגיל דעייל ונפיק להתם (כתובות פה:). טוב מלא כף נחת וגו', טוב מי שהוא שונה [מעט] הלכות ורגיל בהן, ממי שהוא שונה הלכות ומרות ואינו חוזר עליהן ואינו רגיל בהן, ורעות רוח, דלהוי מתקרי מרי מכילאן (קה"ר פ"ד) לא מצינו שועל שמת יח) בעפר פיר (נדרים פא:). כל הרוצה לראות [הסוטה] בא וראה חוץ מעבדים ושפחות מפני שלבה גס בהם (סוטה ו.). דילמא בהדי דקאזיל מינם נאים ביה ויהיב לה גיטא (גיטין סה:). ע"ע הרגל.

רגלים: למקום שאני אוהב רגלי מוליכות אותי. רגלוהי דבר אינש אינון ערבין ביה לאתר דמתבעי תמן מובילין יתיה (סוכה נג.). רגלוהי דבר נש ערבתיה מקמאתיה בכל אתר דמתבעי (ב"ר פח.). דבר בעיר כנס רגליך, רעב בעיר פזר רגליך (ב"ק ס:). אם פזרת רגליך על העני וכו' (ד"א זוטא פ"ט). בלעם חגר ברגל אחת היה, שמשון בשתי רגליו היה, אסא חלה את רגליו (מ"א טו) שאחזתו פדגרא (סוטה י.). אמרו על ר"ח שהיה בן שמונים שנה והיה עומד על רגליו וחולץ מנעליו (חולין כד:). א"ל גיירני ע"מ שתלמדני כל התורה כולה כשאני עומד על רגל אחת (שבת לא.). ניגרא דחמרא שערי (שם נא:). דוק בבכי ותשכח בנגרי (שם קנב.). מאן יהיב לן נגרי דפרזלא יט) ונשמעינך (ברכות מא.). שמור רגליך וגו' שלא תחטא (ברכות כג.). המתפלל צריך שיכוין את רגליו (שם י:). ע"ע אברי הגוף; הליכה; עמידה; פסיעה.

רגע: ע' שעה

ואם תצרך ליקח שתי נשים מוטב שתקח שלש, שאם יתייעצו עליך השתים השלישית תגלה לך עצתן. טו) כדי שלא לנעול דלת בפני התשובה כי קשה להחזיר גזל הנאכל. טז) למדנו דלא ימוט דקאמר דוד פירושו שינצל מהרג. יז) שהרי חנניה מישאל ועזריה היו לובשים בגדי תפארתם כשהלכו לכבשן, וכן לא ישנה אדם מהרבנות שלא בשעת הסכנה שלא יראה מבוהל ומפחד ואז יתביישו השונאים מפניו (רש"י). יח) בעפר חפירתו, דהואיל שהוא רגיל בה ומתגדל באותה עפר. כך לא מצינו ארם שניזק במקום שרגיל לדוש בתוכו. יט) מי יתן לנו רגלים של ברזל שנוכל

רדיפה: מי שהיה רודף אחר רודף להציל ושבר כלים, בין של נרדף בין של כל אדם פטור, ולא מן הדין, אלא שאם אי אתה אומר כן אין לך אדם שמציל את חבירו מן הרודף (ב"ק קיז:). א"ר אבהו לעולם יהא אדם מן הנרדפים ולא מן הרודפין, שאין לך נרדף בעופות יותר מתורים ובני יונה והכשירן הכתוב לגבי מזבח (ב"ק צג.). רדיף בתר דלאו דיליה, דידיה אביד ואחרא לא רווח (זהר שלח לך קעו.). רבי חנינא בן תרדיון שהוציאוהו לשרפה מכורך בס"ת, אמרה לו בתו: אבא אראך בכך? אמר לה וכו׳ מי שמבקש עלבונה של ס"ת הוא יבקש עלבוני (ע"ז יח.). מסורת היא ביד בניו של עשו שאין נופלין אלא ביד בניה של רחל, שנאמר אם לא יסחבום צעירי הצאן (ירמיה מט). שאם באים השבטים לדין עם עשו לומר לו למה רדפת את אחיך? והוא אומר להם למה אתה רדפתם את יוסף אחיכם? ואינכם טובים ממנו, אבל כיון שהוא בא אצל יוסף ואמר לו למה רדפת אחיך? אינו יכול להשיבו שנאמר ובית עשו לקש ובית יוסף להבה וכו׳ (תנחומא הישן ויצא טו).

רוב ומיעוט: מרבה בשר מרבה רמה, מרבה נכסים מרבה דאגה וכו׳ מרבה תורה מרבה חיים וכו׳ מרבה צדקה מרבה שלום (אבות פ"ב). שמונה רובן קשה ומיעוטן יפה, ואלו הן: דרך, ודרך ארץ [תשמיש] עושר כ) ומלאכה, יין ושינה, חמין [לרחוץ ולשתות] והקזת דם (גיטין ע.). תפשת מרובה לא תפשת, תפשת מיעוט תפשת (קידושין יז.). פרוץ מרובה על העומד (עירובין טז.). הקטיר קומצה פעמים בשירה, אריב"ל פעמים ולא פעמי פעמים (מנחות כו:). שלחו ליה בני פום נהרא וכו׳ ילמדנו רבינו ניר הוי חזקה? אמר ליה רבי אחא וכל גדולי הדור אמרי ניר הרי זה חזקה. אמר רב נחמן בר יצחק רבותא למיחשב גברי? (ב"ב לו:). ופרסאי הוי רובא דעלמא? (עירובין כט:). אמרי אינשי גביל לתורא כא) גביל לתורי (ב"מ סט.). עושה אלה לא ימוט לעולם (תהלים טו), כשהיה ר"ג מגיע למקרא הזה היה בוכה, אמר מאן דעביד להו לכולהו הוא דלא ימוט הא חדא מינייהו ימוט?! אמרו ליה מי כתיב עושה כל אלה? עושה אלה כתיב ואפילו בחדא מינייהו (מכות כד.). צדיקים אומרים מעט ועושים הרבה, רשעים אומרים הרבה ואפילו מעט אינם עושים (ב"מ פז.). ר׳ מאיר חייש למיעוטא (יבמות סא:). אין מיעוט אחר מיעוט כב) אלא לרבות (יומא מג.). ואין רבוי אחר רבוי אלא למעט (פסחים כג.). זה אחד מן המקומות שהחזיק מועט את המרובה (ויק"ר פ"י). אמרי אינשי תרי אודי [גוזרי עצים] יבישי וחד רטיבא אוקיד יבישי לרטיבא (סנהדרין צג.). תרי קבי דתמרי כג) וחד קבא דקשייתא וסריח (יומא עט:). שילוח היה מקלח מים בכאיסר, צוה המלך והרחיבוהו כדי שיתרבו מימיו ונתמעטו, וחזרו ומיעטוהו והיה מקלח מים, לקיים מה שנאמר (ירמיה ט) אל יתהלל חכם בחכמתו ואל יתהלל גבור בגבורתו (ערכין י:). ע"ע מעט והרבה.

רווק: עשיר גדול רווק ואין לו אשה (תנחומא אחרי טו). רב המנונא שאל לרב הונא מ"ט לא פריס סודרא? א"ל דלא נסיבנא, אהדרינהו לאפיה מיניה, א"ל חזי דלא חזית לאפי עד דנסבת (קידושין כט.). בן עשרים ולא נשא אשה כל ימיו בעבירה (שם). שלשה מכריז עליהן הקב"ה בכל יום על רווק הדר בכרך ואינו חוטא (פסחים קיג.). רב ספרא רווק הדר בכרך הוה (שם). בן עזאי היה רווק, אמרו עליו שהוא נאה דורש ואין נאה מקיים (קידושין כט:). מי הקדימני ואשלם וכו׳ זה רווק הדר במדינה ונותן משנים וסופרים (ויק"ר פכ"ז). לא ילמד אדם רווק כד) סופרים (קידושין פב.).

רוח: עשרה דברים נבראו ביום הראשון ומהם הרוח (חגיגה יב). ארבע רוחות מנשבות בכל יום, ורוח צפונית מנשבת עם כולן, שאלמלי כן אין העולם מתקיים אפילו שעה אחת, ורוח דרומית קשה מכולן וכו׳. רוח קדים עושה תלמים תלמים בים ובשעה שמנשבת משתקת כל הרוחות מפניה (גיטין לא:). יערוף כמטר לקחי זו רוח מערבית שבאה מעורפו של עולם, תזל כטל אמרתי זו רוח צפונית שמזלת את הזהב, וכן הוא אומר הזלים זהב מכים; כשעירים עלי דשא זו רוח מזרחית שמסערת את כל העולם כשעיר, וכרביבים עלי עשב זו רוח דרומית שמביאה רביבים ומגדלת עשבים (ב"ב כה.). הרוח הזה בשעה שהוא יוצא בעולם הקב"ה מחשלו [מתיש כחו] בהרים ומשברו בגבעות, ואומר לו תן דעתך שלא תזיק לבריותי, ומה טעם? כי רוח מלפני יעטוף (ישעיה נח) משלהי ליה [מאחרו ומיגעו] היאך כמה דאת אמר בהתעטף עלי נפשי (יונה ב), כל כך למה? בשביל ונשמות אני עשיתי (קה"ר פ"א). רוח מזרחית לעולם יפה, מערבית לעולם קשה, רוח צפונית יפה לחטים, רוח דרומית קשה לחטים (יומא כא:). כנור

ליכך תמיד אחריך לשמוע תורה ממך. כ) עושר מיעוטו יפה ורובו קשה שמבטלו מת"ת ומגביה לבבו (רש"י). כא) באותו טורח שאתה מקבל סובין ושעורין לפני שור אחד אתה יכול לגבל לפני שני שורים ויותר. כב) שני שלולים הם כמו חיוב (two negatives make a positive). כג) בשני קבים תמרים יש קב גרעינים ויותר. כד) שלא יהיה מלמד דרדקי מפני אמהתא דינוקא, משום שאמו של התינוק באה עמו לבית הספר ומשום חשדא. כה) שמואל שהיה רופא נתן כלל בחיי האדם שיזהר בנקיות, כי כל תחלואי האדם

היה תלוי למעלה ממטתו של דוד, וכיון שהגיע חצות לילה באה רוח צפונית ונושבת בו ומנגן מאליו (ברכות ג:). הכל כה) ברוח (ב"מ קז:). זיקא בעלמא הוא דשקלי מינך (ב"ק לג:). הנוד הזה אם יהיה בו נקב כחודו של מחט כל רוחו יוצא ממנו, והאדם עשוי נקבים נקבים ואין רוחו יוצא ממנו (ב"ר פ"א ג). אדריינוס שאל לעקילס הגר: קושטין אתון אמרין דהדין עלמא קיים על רוחא? א"ל הין, א"ל מן הן את מודה לי? א"ל אייתי לי הוגנין [גמלים קטנים], אייתי ליה הוגנין, אטעינון טעוניהון [נתן עליהם משאות כבדות], אקימון וארבעין [הבריכן] נסתון וחנקין [נס רוחם ונחנקו] א"ל הא לך אקימון [הקים אותם] א"ל מן דחנקתון! א"ל כלום חסרתון, לא רוחא היא דנפקין מינהון (ירוש' חגיגה פ"ב). חמשה שמות נקראו לנפש: רוח נשמה וכו' (ב"ר פי"ד). ע"ע ב ר י א ה; נ ש מ ה.

רוח הקדש: עשרה שמות נקרא רוח הקדש, אלו הן: משל מליצה חידה דיבור אמירה קריאה ציווי משא נבואה חזיון (אבות דר"נ פל"ד). אספה לי שבעים איש מזקני ישראל (במדבר יא), כולם נתמלאו רוה"ק מרוחו של משה, ומשה לא חסר כלום, כאדם שמדליק נר מנר—הנר דולק וחבירו אינו חסר; כאדם שמריח באתרוג, הוא נהנה והאתרוג אינו חסר כלום (במד"ר פי"ג). משה היה שומע מפי הקב"ה ומדבר ברוה"ק (ספרא פ' ויקרא). רוה"ק ששורה על הנביאים אינו שורה אלא במשקל, יש שמתנבא ספר אחד ויש שנים וכו' (ויק"ר פט"ו). בשלשה מקומות הופיע רוה"ק: בבית דינו של שם, ובבית דינו של שמואל הרמתי ובבית דינו של שלמה (מכות כג:). כהן שאינו מדבר ברוה"ק אין שואלין בו באורים ותומים (יומא עג:). חזר דוד וסמכן ברוה"ק (ברכות ד:). עשרים ושתים שנה שנסתלקה רוה"ק מדוד בכל יום ויום היה מוריד דמעות ואוכל פתו באפר (תנא דבי אליהו רבה פ"ב) מעיד אני עלי שמים וארץ, בין ישראל בין גוי, בין איש ובין אשה, בין עבד ובין שפחה, הכל לפי המעשה שעושה כך רוה"ק שורה עליו (שם פ"ח). משמתו חגי זכריה ומלאכי נסתלקה רוה"ק מישראל, ואעפ"כ היו משתמשין כו) בבת קול (סוטה מח:). ותלביש אסתר מלכות שלבשתה רוה"ק (מגילה יד:). מגלת אסתר ברוה"ק נאמרה (שם ז.). אין רוה"ק שורה אלא על לב שמח, מ"ט שנאמר (מ"ב ג) והיה כמנגן המנגן ותהי עליו רוח אלהים (ירוש' סוכה פ"ה). יראת חטא מביאה לידי חסידות חסידות מביאה לידי רוח הקדש, ורוה"ק מביאה לתחיית המתים (ע"ז כ:). ע"ע נ ב ו א ה.

רוח רעה: כל אותן השנים שאדם הראשון היה בנדוי הוליד רוחין ושדין ולילין (עירובין קיא.). מי שהוציאוהו גוים או רוח רעה (עירובין מא:). בין שלשה דברים שמעבירין את האדם על דעתו ועל דעת קונו היא רוח רעה (שם מא:). המכבה את הנר [בשבת] מפני שמתיירא מפני רוח רעה פטור (שבת כט:). כלב שוטה רוח רעה שורה עליו (יומא פג:). רוח רעה שורה על הידים בשחרית, ר' נתן אומר בת חורין היא זו ומקפדת עד שירחוץ ידיו שלש פעמים (שבת קט.). ע"ע ש ד י ם.

רומי: בשעה שנשא שלמה את בת פרעה ירד גבריאל ונעץ קנה בים ועלה בו שרטון, ועליו נבנה כרך גדול של רומי (שבת נו:). אותו היום שהכנים ירבעם שני עגלי זהב נבנה צריף אחד, וזהו איטליא של יון (שם). איטליא של יון זה כרך גדול של רומי (מגילה ו:). יום שהעמיד ירבעם בן נבט שני עגלי זהב נבנו שני צריפין ברומי ובאו בניין להון ואינון נפלין, בניין להון ונפלין, הוה תמן גברא סב ושמיה אבא קולון, אמר לון אי לית אתון מטיין מיא מנהר פרת וגבלין בהדא טינא ובניין להון לית אינון קיימין וכו' והוה קריין ליה רומי בבלון (שה"ש רבה פ"א). יום שהעמיד ירבעם שני עגלי זהב באו רומוס ורומילוס ובנו שני צריפין ברומי (ירוש' ע"ז פ"א ב). א"ר יהודה ברבי סימון כשבקשת לדון את עולמך מסרת אותו ביד שנים רומוס ורומילוס, שאם בקש אחד מהם לעשות דבר, חבירו מעכב על ידו (ב"ר פמ"ט). שני יתומים שנשתיירו לו לאדום זה רומוס ורומילוס נתת רשות לזאבה להניקן ובסוף עמדו ובנו שני צריפין גדולים ברומי (אסתר רבה פ"ג). אמן מתה והקב"ה זימן זאבה והניקה אותן והגדילו ונעשו מלכים גדולים (מדרש תהלים י—ו). בספרו של ר"מ מצאו כתוב (ישעיה כא) משא דומה = משא רומה, אלי קורא משעיר. אריב"ל אם יאמר לך אדם איכן הוא אלהיך? אמור לו בכרך הגדול שברומי, מה טעמא? אלי כז) קורא משעיר (ירוש' תענית פ"א). לא מכסי לא ברומי זעיר כח) ולא בחבר זעיר (ירוש' תרומות פ"ח). דקליטיינוס מלכא הוה רעי חזירין בהדא טבריא, וכיון דהוי מטי סדריה דרבי הוה מינוקי נפקין

באים ע"י רוח שאינו נקי. כו) והיו קוראין בת קול או רוח נבואה בשם רוה"ק כמו שאמרו על רבן גמליאל שכיון ברוה"ק (עירובין סד:). ור"ע צפה ברוה"ק (ע"ז ב.). ועוד מאמרים כהנה בתלמוד ומדרשים. כז) דרש אלי כמו אלי ושעיר הוא אדום כדכתיב מי זה בא מאדום חמוץ בגדים מבצרה, והוא ע"ד עמו אנכי בצרה, כי ברומי הציקה להם הממשלה מאד והיתה שם ישיבה גדולה של יהודים, והיו מקוים כי משם יושעו ויבוא משיחם. ומן הרעיון הזה נולד משיח שקר אשר האמינו בו היהודים־הנוצרים הראשונים. וע"ז רמוזים גם יתר המאמרים המובאים בערך הזה. כח) אין לחרחר ריב אפילו בגוי קטן מ־ומי או מפרס כי שמא יעלו לגדולה

ומחיין ליה [תלמידים קטנים של רבי היו מכין אותו]. לבתר יומין איתעביד מלך ושלח אחרי רברבני דיהודאי דליתי קדמוהי וכו' אמר להון בגין דאתון ידעין דאלהיכון עביד לכון נסין אתון מקילין למלכא? אמרין ליה: לדיקליטיינוס רעי חזירין מנקלינן ברם לדיקליטיינוס מלכא אנו משועבדים, אמר להון אפילו כן לא תבזון לא ברומי זעיר ולא בגלייר זעיר (ב"ר פס"ג). תלתין ותרתין קרבי [מלחמות] עבדו רומאי בהדי יונאי ולא יכילו להו עד דשתפינהו לישראל בהדייהו, והכי אתנו [התנו] בהדייהו: אי מינן מלכי מנייכו הפרכי, אי מנייכו מלכי מינן הפרכי וכו'. עשרין ושית שנין קמו בהימנותייהו בהדי ישראל, מכאן ואילך אשתעבדו בהו (ע"ז ח:). עוד אחרת יש להם ברומי אחת לשבעים שנה מביאים אדם שלם ומרכיבין אותו על אדם חיגר כט) ומלבישין אותו בגדי אדם הראשון ומניחין לו בראשו קרקיפלו של ישמעאל, ותלו ליה בצוארו מתקל מאתים זוזא דפיזא ומחפין את השוקים [של החוגר] באינך ומכריזין לפניו: סך קירי פלסתר, אחוה דמרנא זייפנא, דחמי חמי ודלא חמי לא חמי, מאי אהני לרמאה ברמאתיה ולזייפנא בזייפנותיה? ומסיימין בה הכי: ווי לדין כד יקום דין (ע"ז יא:). עשרה קבין עשירות ירדו לעולם, תשעה נטלה רומי ואחד כל העולם כלו (קידושין מט:). כל הממון אינו עולה אלא למלכות אדום (קה"ר פ"א). הכסף אשר לקט יוסף במצרים היה מונח בידי צדקיהו ובאו הכשדים ונטלוהו ממנו עד שבא לידי הרומיים ועדיין מונח בעיר רומי (פסחים קיט.). שלש מאות וחמשה שווקים היו בכרך גדול של רומי (שם קיח:). ברומי היה המנהג שכל מצורע נתנו לו מסתוריתא [קנה הסותר האריגה מהבגד] וסתר דוללי [אריגה] כדי שיראוהו אנשים ויבקשו עליו רחמים (חולין ס.). ואמרו משיח יושב בפתח רומי בין סובלי חלאים והוא מנוגע בנגעים רבים (סנהדרין צח.).

[עריצות המלוכה] כתיב ותאכל כל ארעא ותדושנה ותדוקינה (דניאל ז) א"ר יוחנן זו רומי שטבעה יצא בכל העולם (ע"ז ב:). והנה שם שלשה עדרי צאן, אלו שלש מלכיות ראשונות וכו' ונאספו שמה כל **העדרים**, זו מלכות רומי שהיתה מכתבת טירוניא מכל אומות העולם (ב"ר פ"ע). מי יובילני עיר מצור (תהלים ס) זו רומי, ולמה דוד קורא אותה מצור? עיר שמצירה ומבצרה לישראל (דב"ר פ"א). אם עושק רש תראה במדינה, אם ראית עשו בכרך הגדול שברומי עושק דלים [ישראל] וגוזל רשים והקב"ה משפיע לו שלוה, תראה בו מדת הדין, אל תתמה על מה שאמר הזקן [יצחק] ונעשה חפצו שנאמר (בראשית כז) הנה משמני הארץ יהיה מושבך, כי גבוה אלו דוכסין ואיפרכין ואיסטרטליטין, וגבוהים עליהם זה מלך חי העולמים. אמר ר' אחא מ„הנה" של בשר ודם את למד הנה של הקב"ה, לכשיבוא „הנה" של הקב"ה שנאמר (זכריה ד) הנה יום בא לה', על אחת כמה וכמה (קה"ר פ"ד). עשו נמשל לחזיר, הה"ד יכרסמנה חזיר מיער (תהלים פ), מה חזיר הזה בשעה שהוא רובץ הוא מפשיט את טלפיו כלומר שאני טהור [מפרים פרסה], כך מלכות הרשעה הזאת [רומי] גוזלת וחומסת ונראת כאילו מצעת ל) את הבימה (ב"ר פס"ה). מעשה בשלטון אחד שהיה הורג הגנבים והמנאפים והמכשפים, נחין ואמר לסנקליטין [התליון] שלשתן עשיתי בלילה אחד (ויק"ר פי"ד). געור בחיה שכל מעשיה נכתבין בקולמוס אחד (פסחים קיח:). א"ל ידע את דהדין מלכותא עבדא כלום על מגן? (קה"ר פי"א). אספסיינוס מילא שלש ספינות מגדולי ישראל להושיבן בקלון של רומי (מדרש איכה פ"א). נגע צרעת זו מלכות אדום הרשעה, שהקב"ה מלקה אותה בצרעת ואת שר שלה. לעתיד לבוא הקב"ה יושב בדין על מלכות הרשעה הזאת ואומר לה למה את משעבדת בבני? והיא אומרת אתה עשית שמסרת אותם בידינו, ואומר לה הקב"ה בשביל שמסרתי אותם בידך לא נתת להם רחמים? אלא על זקן הכבדת עולך מאד (ישעיה מז) — זה ר"ע (תנחומא הישן תזריע טז). עתידה פרס שתפול ביד מחריבים [אדום], ועתידה רומי שתפול ביד פרס (יומא י.). לעתיד לבא יצא משה מן המדבר ומלכא משיחא מן גו רומא (תרגום ירוש' לשמות יב—מב). בני ישמעאל ילחמו בכרך גדול שברומי ומלכא משיחא יצמח משם, ומשם יבוא לארץ ישראל כמ"ש מי זה בא מאדום (פרקי דר"א פכ"ט).

[חכמי ישראל ברומי] וכבר שלחה מלכות רומי, למדונו תורתכם וכו' (ב"ק לח.). פתח ר' יהודה ואמר כמה נאים מעשיה של אומה זו [רומי] תקנו שווקים תקנו גשרים תקנו מרחצאות. ר' יוסי שתק, וענה רשב"י ואמר כל מה שתקנו לא תקנו אלא לצורך עצמן וכו' (שבת לג:). ר"ג וראב"ע ור' יהושע ור"ע היו מהלכין בדרך ושמעו קול המונה של רומי מפלטיא ברחוק ק"כ מיל, והתחילו בוכין ור"ע מצחק (מכות כד.). מעשה שהיו רבותינו ברומי ר"א ור' יהושע ור"ג, וגזרו סנקליטין של מלך לומר מכאן ועד שלשים יום לא יהיה בכל העולם יהודי, והיה שם סנקליט אחד ירא שמים, בא אצל ר"ג וגילה

יוכלו להרע ליהודים. כט) הוא משל ליעקב ועשו, יעקב היה צולע על יריכו ומרכיבין עליו את עשו ומלבישים אותו בבגדיו החמודות ומניחים עליו קרקיפלו (scalp) של ישמעאל שהיה חותנו של עשו, ומכריזים ואומרים כי חשבון האדון שוא, כי אחיו של אדונינו עשו הוא יעקב, שקרן ורמאי כי עקב את אחיהו ברמאות כי לקח בכורתו ולא הועיל לו מאומה כי הוא בגולה ומשועבד לאדום, ומסיימין כי בסוף ינצח יעקב את עשו ואז אוי לו לאדום. ל) יקשט את

לו הדבר ואמר לו שלא יצטער, וקודם שלשים יום המית את עצמו בסם המות (דב"ר פ"ב), וגמירא דכי גזרי גזידתא ומית הד מינייהו מבטלי לגזירתייהו (תענית כט.). ר' יהושע בן חנניה היה ברומי ופדה שם את ר' ישמעאל בן אלישע כשהיה עוד תינוק (גיטין נח.). חקקו לדמותיה דר' מאיר אפיתחא דרומי אמרי כל דחזי לפרצופא הדין לייתיה (ע"ז יח:). ר' אלעזר בר' יוסי היה ברומי וראה שם הפרכת שהיה עליה כמה טיפי דמים (יומא נז.). מכתשת של בית אבטינס ומנורה ופרוכת וציץ עדיין מונחות ברומי (אדר"נ פי"א). רשב"י וגדולי ישראל הלכו לרומי להשתדל לפני המלכות לבטל הגזרה על הדת ובן תמליון עזרם בדבר (מעילה יז:). ויאמר לו עשו אציגה נא עמך וגו' למה זה אמצא חן בעיניך (בראשית לג). רבינו [רבי] כד הוה סליק למלכותא [לרומי] הוה מסתכל בהדא פרשתא ולא הוה נסיב ארמאי [גוי] עמיה, חד זמן לא אסתכל בה ונסב עמיה ארמאין, ולא הגיע לעכו עד שמכר הסוס שלו [לשחדן בממון] (ב"ר פע"ח סוף). ריב"ל הוה סליק לרומי, וכיון דאתא לעכו נפק ר' חנינא לקדמותיה אשכחיה מטלע על ירכיה, א"ל את דמי לסבך [דומה את לזקנך יעקב] (שם). ריב"ל סלק לרומי חמא תמן עמודים מכוסין בטפיטין, בצינה שלא יקרשו ובשרב שלא יתבקעו, וכי הוה מהלך בשוקא חמא חד מסכן מכריך בחדא מחצלא, ואית דאמרין פלגא מרדעת דחמרא, על אותן העמודים קרא צדקתך בהררי אל דין דיהבת אשפע, על אותו העני קרא ומשפטיך תהום רבה, לא) דין דמחיית גיית (ב"ר פל"ג). אר"א ב"ר יוסי דבר זה הוריתי בעיר רומי לאיסור, וכשבאתי אצל חכמים שבדרום אמרו לי יפה הוריתה (נדה נח.). רבי שמואל בר סוסטרי סלק לרומי, אבדת מלכתא דילניה [תכשיטין] דידה ואשכחיה. אפקת כרוז במדינתא מאן דמחזר לה בגו שלשים יומין יסב אבן ואבן [יקבל סך כך וכך], בתר שלשים יומין אתרים רישיה [יסירו ראשו]. לא חזריה גו שלשים יומין, בתר שלשים יומין חזריה. אמרה ליה לא הוית במדינתא? אמר לה אין [הין]. אמרה ליה ולא שמעת קלא דכרוזא? אמר לה אין. א"ל ולמה לא חזרתיניה גו שלשים יומין? א"ל דלא תימרין בגין דחלתיך עבדית, [לא עשה כן מחמת יראתה], אלא בגין דחלתיה דרחמנא. אמרה ליה בריך אלההון דיהודאי (ירוש' ב"מ פ"ב). ע"ע אומות העולם: גזרה.

רועה: כשהיה משה רבינו ע"ה רועה צאנו של יתרו במדבר ברח ממנו גדי ורץ אחריו ומצאו אצל ברכה של מים, אמר לו לא הייתי יודע שרץ היית מפני הצמא, הרכיבו על כתפו וכו' אמר הקב"ה יש לך רחמים לנהוג צאנו של ב"ו, חייך אתה תרעה צאני ישראל, ומשה היה רועה (שמ"ר פ"ב ב). וכן דוד בדק אותו בצאן ומצאו רועה יפה, שנאמר (תהלים עח) ויקחהו ממכלאות צאן, שהיה מוציא את הגדיים ומאכילם ראשי עשבים שהם רכים, מוציא התיישים ומאכילם אמצעים של עשבים, מוציא הבחורים ומאכילם עיקרים של עשבים שהוא קשה, אמר הקב"ה מי שהוא יודע לרעות את הצאן כל אחד לפי תכונתו, יבא וירעה את צאני ישראל (שם). ויאמרו אליהם ירא ה' עליכם וישפוט וגו' אמרו למשה למה אנו דומין? לשה שבא הזאב ליטול אותו, רץ הרועה אחריו להצילו מפי הזאב, בין הרועה ובין הזאב נבקע השה. כך אמרו ישראל: משה! מבינך לבין פרעה אנו מתים (שמ"ר פ"ה). אין לוקחין מן הרועים לא עזים ולא גדיים, לב) ולא גיזין ולא תלושין של צמר (ב"ק קיח.). רועה סתם פסול לעדות, אחד רועה בהמה דקה ואחד בהמה גסה (סנהדרין כה.).

רופא: אמר ר"א אוקיר לאסיך לג) עד דלא תצטריך ליה, מה טעמא? (איוב לו) היערוך שועך לא בצר (ירוש' תענית פ"ג ז). כבד את רופאך עד שלא תצטרך לו (פסיקתא רבתי פכ"ה). אל תדיר בעיר דריש מתא אסיא (פסחים קיג.). אם אתה עושה כן רופא אומן תקרא ושכר הרבה תיטול (סנהדרין צא.). סברא היא דכאיב ליה כאיבא לד) אזיל לבי אסיא (ב"ק מו.). אסיא דמסי במגן מגן שויא וכו' אסיא רחיקא לה) עינא עוירא (שם פה.). משל לאדם שנשברה רגלו וחיתה, מצאו רופא ואמר לו: כלך אצלי שאני שוברה וארפאנה (מו"ק כא:). מישל לרופא שהיה לו נרתק של רפואות (ירוש' ר"ה פ"א). משל לאחד שגנב נרתיקו של רופא (ירוש' ברכות פ"ג). אדם נותן מעות לרופא ספק מתרפא (כתובות קה.). קוצו לה לו) מידי לרופא (שם נב:). מעשה ביוסף פסקס שעלתה נימא ברגלו ונכנס הרופא לחותכה (שמחות פ"ד). מעשה בחסיד אחד שהיה גונח מלבו ושאלו לרופאים (ב"ק פ). מעשה באחד שנשא עיניו באשה והעלה לבו טינא ושאלו לרופאים (סנהדרין עה.). זו מהלכות רופאים

ביהכ"נ במצעות נאות. לא) אותו שאתה מכה אתה מלקה בכח ועוז, ואותו שאתה מפרנסו אתה נותן לו בשפע רב, כי העשיר היה דר בפלטין שבו העמודים מכוסים ברבדים יקרים (tapestry) והעני היה מכסה את גופו במחצלת של קנים או בחצי מרדעת של חמור. כי העשירות היתה בשפוי לעומת העניות שהיתה עד הקצה האחרון. לב) שמא גנבו אותן משל בעל הבית, ורועה סתם פסול לעדות לפי שחשדוהו שרועה בשדות אחרים בגזלה. לג) כלומר התפלל מקודם שתבא הצרה. לד) וכן המוציא מחבירו עליו הראיה. לה) רופא בחנם אין שוה כלום, ורופא הגר מרחוק אין בו תועלת והוא כמו עין סתומה שלא תוכל לראות. לו) מקבל

(ספרי כי תצא רמד). תרעא דלא פתיח למצוותה [צדקה] פתיח לאסיא (במד"ר פ"ט). לו יש חרב בידי כי עתה הרגתיך, משל לרופא שבא לרפאות בלשונו נשוך הנחש, ראה אנקה בדרך התחיל מבקש מטה להורגה, אמרו לו את זה אין אתה יכול ליטול, היאך באת לרפאות בלשונך נשוך נחש? כך אמרה האתון לבלעם לי אין אתה יכול להרגני אא"כ יש חרב בידך, והיאך אתה רוצה לעקור אומה שלמה בלשונך? שתק ולא מצא תשובה (תנחומא הישן בלק יג.). טוב שברופאים לגיהנם (סוף קידושין). ע"ע הכאה; חולי; רפואה.

רוק: הרק בתפלתו כאילו רק בפני המלך (ברכות כד:). כל הרוקק בהר הבית בזמן הזה כרוקק בבת עינו [כביכול], רקיקה שהיא דרך בזיון לא כל שכן (שם סב:). הוה שדא רוקא וכו' רוק דורסו לפי תומו (שבת קכא:). חלצה וקראה ולא רקקה ר"א אומר חליצתה פסולה (יבמות קד.). כל מידי לא תפלוט קמי רבך וכו' עד מתי אתה מאכילני רוקך? (נדרים מט:). משרבו מושכי הרוק לז) רבו יהירים (סוטה מז:). להיכן הלכו? [מתים שהחיה בבקעת דורא] שמואל אמר לח) ברוק טבעו (סנהדרין צג.). כולכו ברוקא לט) דהדדי תפיתו (שבת צט:). ע"ע מים.

רחיצה: רוחץ אדם פניו ידיו ורגליו בכל יום בשביל קונו משום שנאמר (משלי טז) כל פעל ה' למענהו (שבת נ:). בשעה שהיה הלל הזקן נפטר מתלמידיו אמר להם אני הולך לעשות מצוה לרחוץ בבית המרחץ וכו' (ויק"ר פל"ד). כך היה מנהגו של ר"י בר אלעאי, ערב שבת מביאים לו עריבה מלאה חמין ורוחץ פניו ידיו ורגליו ומתעטף ויושב בסדינין המצויינין ודומה למלאך ה' צבאות (שבת כה:). רחץ בחמין ולא שתה מהן ולא נשתטף בצונן דומה לברזל שהכניסוהו לאור ולא הכניסוהו לצונן (שם מא.). טובה שטיפת צונן שחרית ורחיצת ידים ורגלים בחמין ערבית מכל קילורין שבעולם (שם קח:). האי מאן דמשי אפיה ולא נגיב טובא נקטיה ליה חספניתא (שם קלג:). רוחץ של ימין תחלה ואח"כ רוחץ של שמאל (שם סא.). חמשה דברים משכחין התימוד השותה מים של שיורי רחיצה והרוחץ רגליו זו ע"ג זו וכו' (הוריות יג:). כמיא חמימי על רישיה דקרחא (כתובות לט:). ע"ע מרחץ; נטילת ידים; סיכה.

רחמנות: הקב"ה יושב בכל יום על כסא המשפט לדון את העולם, וכשרואה שנתחייב העולם כלייה, עומד מכסא הדין ויושב על כסא הרחמים (ע"ז ג). כי הנה ה' יוצא ממקומו, יוצא ממדת הדין ובא למדת הרחמים (ירוש' תענית פ"ב). ואפילו בשעת כעסו של הקב"ה הוא זוכר את הרחמים (פסחים פז.). גדולה תפלה של צדיקים שמהפכת מדת אכזריות למדת רחמנות (סוכה יד.). משל למלך שהיו לו כוסות רקים, אמר המלך אם אני נותן לתוכן חמים הם מתבקעין [נשברים לרסיסים], צונן הם מקריסין [נשברים בלי חסרון], מה עשה המלך? ערב חמין בצונן ונתן בהם ועמדו. כך ברא הקב"ה את העולם במדת הדין ומדת הרחמים ביחד (ב"ר פי"ב סוף). למה התינוק נימול לשמונה ימים? שנתן הקב"ה רחמים עליו להמתין לו עד שיהא בו כחו. וכשם שרחמיו של הקב"ה על האדם כך רחמיו על הבהמה, מנין? שנאמר מיום השמיני והלאה וגו' (ויקרא כב), ולא עוד אלא שאמר הקב"ה אותו ואת בנו לא תשחטו ביום אחד. וכשם שנתן הקב"ה רחמים על הבהמה כך נתמלא רחמים על העופות, מנין? שנאמר כי יקרא קן צפור לפניך (דב"ר פ"ו). אדם עולה לספינה ועמו בהמה, אם עמד סער בים מה הם עושין? משליכין את הבהמה לים ומקיימין את האדם, לפי שאין מרחמין על הבהמה כמו שמרחמין על האדם. אבל הקב"ה אינו כן, כשם שהוא מרחם על האדם כך הוא מרחם על הבהמה, תרע לך שהוא כן, שבשעה שביקש הקב"ה לאבד את עולמו בדור המבול כשחטאו, שקל את האדם כנגד הבהמה, שנאמר אמחה וגו' מאדם ועד בהמה, וכשבא להתרצות כשם שריחם על האדם כך ריחם על הבהמה שנאמר ויזכור אלהים את נח וגו' (תנחומא הישן נח ז). אם כן חסה התורה על עוברי רצונו ק"ו על עושי רצונו (סוטה יד.). המרחם על הבריות בידוע שהוא מזרעו של אברהם אבינו (ביצה לב.). שלשה סימנים יש באומה הישראלית רחמנים ביישנים וגומלי חסדים (יבמות עט.). המרחם על הבריות מרחמים עליו מן השמים (שבת קנא:). בזמן שאת רחמן המקום מרחם עליך (ירוש' ב"ק פ"ח ז). רבנן סברי מאן דמרחם אבני חרי אעבד נמי רחומי מרחם (גיטין יב.). גברא דעל בריה ועל ברתיה לא חס על דידי היכי חיים? (תענית כד.). בא נשר שהוא רחמן וכו' (ירוש' פיאה). ששה צריכין רחמים: מלך טוב, שנה טובה, וחלום טוב (ברכות נה.). כל המבקש רחמים על חבירו והוא צריך לאותו דבר הוא נענה תחלה, דכתיב (איוב מב) וה' שב את שבות איוב בהתפללו בעד רעהו (ב"ק צב.). צדיקים נענשו שהיה להן לבקש רחמים על דורן ולא בקשו (מכות יא.). הניח ראשו בן ברכיו ובקש עליו רחמים (ברכות לד.). אליעזר בן דורדיא הלך וישב בין הרים וגבעות, אמר הרים וגבעות בקשו עלי רחמים (ע"ז יז.). אין בעל

עליו רפואתו עולמית בכך וכך. לז) מאריכין הרוק ומדת גאוה היא (רש"י). לח) באותו רוק שרקקו הגוים בישראל שאומרין אלוה כזה יש לכם והשתחויתם לדמות (רש"י).

הרחמים נוגע בנפשות תחלה (ויק"ר פי"ז). שלשה חייהם אינם חיים הרחמנים וכו' (פסחים קיג.). כל ימי עני רעים זה רחמן (ב"ק קמ"ה.). שלח לחמך על פני המים כי ברוב הימים תמצאנה, ר"א בן שמוע הוה מטייל על כיף ימא רבא [ים התיכון] חמא אילפא [ספינה] דמיטרפא בימא ובחריפת עין טובעת, וטבע כל מה דהוה בה, חמא חד גבר דיתיב על קורשא דספינתא ומגלא לגלא סליק ליבשה, כד הוא הוה ערטילאי הוא מיטמר בכיף ימא, ארעת עונתה דישראל סלקין לריגלא בירושלם, אמר לון מן בני עשו אחיכון אנא הב לי זעיר כסות ואיכסי בה תתאי, דערעני ימא ולא אישתזיב גבאי מידי, אמרין ליה כן יתערעון כל בני אומתך. תלה עיניה וחמא ית רבי אלעזר דהוה מטייל ביניהון, אמר מסתכל אנא דאת גבר סב ויקיר מאומתך ואת חכים ביקירא דאורייתא, אלא זכי בי והב לי תכסית דאכסי בה דערען ימא. הוה על ר"א שבע איצטלוון, שלח חד ויהב ליה, אובליה לביתיה ואכליה ואשקיה, ויהיב ליה תרין מאוון [מאה] דינרין, וארכביה ארבעה עשר פרסין, ועבד ליה יקרא סגי עד דאעליה לביתיה. לבתר יומין מת קיסר הרשע, ואימני ליה מלכא תחותיה, גזר על מדינתא ההיא כל גוברין לקטלא וכל נשייא לביזה. אמרו לר"א בן שמוע זיל ופייס עלינו. אמר לון אתון ידעיתון הרא מלכותא עבדא מידי על מגן? א"ל אית הכא ארבעה אלפין דינרין סב יתהון ואזיל ופייס עלן. נסב יתהון וסליק. קם על תרע מלכותא, אמר לון איזלון אימרון למלכא חד יהודאי קאים על תרעא בעי מישאל שלמא דמלכא. אמר אעלוניה. כד חמיניה מלכא שרא מעל כורסייא ונפל על אנפוהי, א"ל מאי עסקיה דמרא הכא, ולמה איצטער מרי להכא? א"ל בגין דתתרחם על הדא מדינתא ותבטל הדא גזירתא. א"ל אורייתא כלום כתיב בה שיקרא? א"ל לא, א"ל קא כתיב בתורתכם לא יבוא עמון ומואב בקהל ה' למה? על דבר אשר לא קדמו אתכם בלחם ובמים; לא תתעב אדומי כי אחיך הוא, ואנא לא בר עשו אחיכון אנא? ולא גמלו לי חסד, ומאן דעבר אדאורייתא חייב לקטלא. אמר ר"א אע"פ דאינון חייבים לך חשבון תרחם עליהון. א"ל ואת ידע הדא מלכותא עבדא מידי על מגן? א"ל אית עמי ארבעת אלפין דינרין סב יתהון ואתרחם עליהון. א"ל ארבעת אלפין הללו יהון לך יהיבין חלף תרין מאוון דיהבת לי, ומדינתא כולה תהא משתזבא בגינך חלף מיכלא ומשתא דאובלת ואשקת יתי, ועול לבי גנזא וגנזי דידי וסב לך שבעין איצטלוון דלבושין חלף איצטלא דיהבת לי, וזיל בשלם אל אומתך. וקרין עלוי שלח לחמך על פני המים וגו' (קהלת רבה פי"א).

[רחמנות יותר מדי] כתיב ויחמול שאול והעם על אגג ועל מיטב הצאן (ש"א טו), התחיל שאול מדיין כנגד בוראו ואמר, כך אמר הקב"ה לך והכית את עמלק, אם אנשים חטאו הנשים מה חטאו, והטף מה חטאו, והבקר והצאן מה חטאו? יצאת בת קול ואמרה אל תהי צדיק הרבה וכו' (שבת לא:). לא תדרוש שלומם וטובתם, את מוצא במי שבא עמהם [עמון ומואב] במדת רחמים, לסוף בא לידי בזיון ומלחמות, ואיזהו זה דוד שאמר אעשה חסד עם חנון בן נחש (ש"ב י), א"ל הקב"ה אתה תעבור על דברי, שאני כתבתי לא תדרוש שלומם וטובתם ואתה עושה עמם גמילות חסד, אל תהי צדיק הרבה, שלא יהא אדם מוותר על התורה, ובא לידי בזיון שנאמר ויקח חנון את עבדי דוד ויגלח את חצי זקנם, ויכרת את מדויהם בחצי עד שתותיהם וישלחם, ובא לידי מלחמה עם ארם נהרים ומלכי צובה, ומלכי מעכה ועם בני עמון וכו' (במד"ר פכ"א). כל שהוא רחמן על אכזרי לסוף נעשה אכזר על הרחמנים (ילקוט ש"א קכא). האומר על קן צפור יגיעו רחמיך משתקין אותו מפני שמטיל קנאה במעשה בראשית ועושה מצותיו של הקב"ה רחמים ואינן אלא גזרות (מגילה כה.). ע"ע אכזריות; כעס; מדות טובות; צער בעלי חיים.

ריאה: למה נקרא שמה ריאה? שמאירה את העינים (חולין מט.). ריאה שואבת כל מיני משקין (ברכות סא:). וחשכו הרואות בארובות (קהלת יב) אלו כנפי הריאה שמשם יצא הקול (ויק"ר פי"ח). אלו טרפות וכו' הריאה שנקבה או שחסרה (חולין מב.). כל הצואר כשר לשחיטה מטבעת הגדולה עד כנפי ריאה התחתונה (שם מה.). מחט שנמצאת בריאה (שם מח:). ע"ע אברי הגוף.

ריוח: אין לך צרה באה על אדם שאין לאחרים בה ריוח (ב"ר פל"ח). חמשין דעבדין [פירות] טבין מן מאתן דלא עבדין (ירוש' פאה פ"ח ט). מוציא סלע בשביל ליטול שנים (ספרי דברים יב). כל חדא וחדא רווחא לחבירתיה שביק (סנהדרין סד.). עיסקא רבה דנפיש רווחא (כתובות סו:). ע"ע מסחר.

ריח: דבר שהנשמה נהנה ממנו ואין הגוף נהנה ממנו זה הריח (ברכות מא.). קול מראה וריח משיבין דעתו של אדם (שם נז:). ריח אין בו משום מעילה (פסחים כו.). ריחא לאו מלתא היא (ע"ז סו:). האי מאן דמריח באתרוג או בחבישא אומר ברוך שנתן ריח טוב בפירות (ברכות מג:). במריח באתרוג הוא נהנה והאתרוג לא חסר (שה"ש רבה א, במד"ר פי"ג). ההוא טייעא דהוה שקיל עפרא ומורח ליה ואמר הא אורחא לדוכתא פ־ן (ב"ב עג:). מי שאכל שום וריחו נודף יחזור ויאכל שום אחר כדי שיהא ריחו נודף? (ברכות נא.). כזה שהוא עובר במקום המטונף ועוקם חוטמו (ויק"ר פי"ב). תבשיל

של שבת ריחו נודף (שבת קיט.). עצי ירושלם של קנמון היו, ובשעה שהיו מסיקין מהן ריחן נודף בכל ארץ ישראל (שבת סג.). משל לחבית של אפרסמון שהיתה נתונה בקבר והיתה ריחה טוב, מ) אילו היתה בבית על אחת כו"כ (תנחומא הישן נח ו). חמרא וריחנא פיקחין (יומא עו.). עוברה שהריחה מאכל של איסור מאכילן אותה ממנו עד שתתישב נפשה (שם פב.). צריך להרחיק מריח נבלה שקשה ללימוד (הוריות יג:). בעל פוליפוס שנולד לו ריח הפה או ריח החוטם כופין אותו להוציא בגט וליתן כתובה (כתובות עז.). ריח הגט פוסל בכהונה (יבמות צד.). ע"ע אכילה ושתיה.

ריצה: לעולם ירוץ אדם לדבר הלכה אפילו בשבת וכו' אגרא דפירקא רהיטא (ברכות ו:). לעולם ישתדל אדם לרוץ לקראת מלכי ישראל, ואפילו לקראת מלכי אוה"ע (שם ט:). אני רץ והם רצים, אני רץ לחיי העוה"ב והם רצים לבאר שחת (שם כח:). אם רצה לכבוד חכם וכו' אם רצה לכבוד עני וכו' (ד"א זוטא פ"ט). מעט בריצה שלא תרבה בחזרה (קה"ר פי"א). תמעט בריצה שלא תתיגע בחזרה (ילקוט קהלת תתקעט). משל לאדם שאמר יכול אני לרוץ שלש פרסאות וכו' נזדמן לפניו רגלי אחד רץ מפניו שלשה מילין ונלאה (סנהדרין צו.). פעם אחת רצתי אחר צבי וכו' וצבי לא הגעתי (נדה כד:). בקשו להרוג את חוניא רץ מפניהם ורצו אחריו, בא לבית המלך ורצו אחריו (מנחות קט.). די מחסורו וכו' אפילו סוס לרכוב עליו ועבד לרוץ לפניו (כתובות סז:). אחד רץ ואחד מהלך או שהיו שניהם רצים, בע"ש בין השמשות פטור מפני שרץ ברשות (ב"ק לב.). שיתין רהיטי רהוט ולא מטו לגברא דמצפרא כריך (שם צב:). רהיט ונפל תורא ואזיל ושדי מא) סוסיא באורייה (סנהדרין צח:). ע"ע הליכה.

ריש גלותא: לא יסור שבט מיהודה, אלו ראשי גליות שבבבל (סנהדרין ה.). כי שרית עם אלהים ועם אנשים, רמז לו שעתידים שני שרים לצאת ממנו, ראש גולה שבבבל ונשיא שבארץ ישראל (חולין צב:). נשיא שאין על גביו אלא ה' אלהיו. בעא מיניה רבי מר' חייא כגון אני מהו בשעיר? א"ל הרי צרתך מב) בבבל (הוריות יא:). ריש גלותא איקלע להגרוניא לבי רב נתן רפרם, וכולהו רבנן אתו לפירקא [דריש גלותא], רבינא לא אתי, למחר בעי רפרם לאפוקי לרבינא מדעתיה מג) דריש גלותא (יומא עח:). אנן אתכא [שלחן] דריש גלותא סמכינן (ברכות מב.). ההוא סבתא דאתאי לקמיה דרב נחמן, אמרה ליה ריש גלותא וכולהו רבנן דבי ריש גלותא בסוכה גזולה הוו יתבי (סוכה לא.). עביד לוי עובדא בי ריש גלותא בגדי ודבר אחר (פסחים עו:). רב פפי שרי ליה לבורדיקי [נחתומין] דבי ריש גלותא לממחה קדירה בחסיסי [קמחא דאבשוני], אמר רבא איכא דשרי כי האי מלתא בדוכתא דשכיחי עבדי? (פסחים מ:). ריש גלותא מהו להכנים מין ומינו ושאינו מינו לדיר? וכו' פשטיה להו לאיסורא דלא כהלכתא משום פריצותא דעבדי (ב"מ צא:). א"ל ריש גלותא לרב ששת, מ"ט לא סעיד מר גבן? א"ל דלא מעלי עבדי דחשידי אאבר מן החי (גיטין סז:). א"ל רבי זירא לר' סימון לוכחינהו מר להני דבי ריש גלותא, א"ל לא מקבלי מינאי (שבת נה.). אזל רב נחמן ועבד עובדא בי ריש גלותא כשמעתיה וכו' אשכחוהו דבי ריש גלותא וחבשוהו (עירובין יא:). יהודה וחזקיה בני ר' חייא הוו יתבי בסעודתא קמי רבי וכו' כיון דאיבסום פתחו ואמרו אין בן דוד בא עד שיכלו שני בתי אבות מישראל אלו הן: ריש גולה שבבבל ונשיא שבארץ ישראל, שנאמר והיה למקדש ולאבן נגף ולצור מכשול לשני בתי ישראל (ישעיה ח). אמר להם בניי קוצים אתם מטילין לי בעיני וכו' (סנהדרין לח.). ע"ע נשיא.

רך וקשה: עשרה דברים קשים נבראו בעולם: הר קשה ברזל מחתכו, ברזל קשה אור מפעפעו, אור קשה מים מכבין אותו, מים קשים עבים סובלים אותם, עבים קשים רוח מפזרתן, רוח קשה גוף סובלו, גוף קשה פחד שוברו, פחד קשה יין מפיגו, יין קשה שינה מפכחתו, ומיתה קשה מכולן (ב"ב י.). לעולם יהא אדם רך כקנה ואל יהי קשה כארז, קנה זה עומד במקום מים וגזעו מחליף ושרשיו מרובין, ואפילו כל הרוחות שבעולם באות ונושבות בו אין מזיזות אותו ממקומו, אלא הולך ובא עמהן; דממו הרוחות עומד הקנה במקומו. אבל ארז זה כיון שנשבה בו רוח דרומית עוקרתו והופכתו על פניו (תענית כ.). השני נוח לי, מד) הראשון קשה הימנו (ב"ב ל:). ע"ע קושיא.

רכוש: ע' נכסים

רכיבה: חזקיהו ארכבינהו לבניה אכתפיה לבית המדרש (ברכות י.). דעל סוס רכב מלך, דעל חמור בן חורין (שבת קנב.). רוכבי אתונות צחורות על

לט) כולם אומרים דבר אחד. מ) משל לנח שהיה צדיק בדורותיו. מא) כשרץ השור ונפל מעמידין סוס במקומו באבוסו. מב) שאלו אם היה נחשב לנשיא בזמן שבית המקדש קיים לחייב בשעיר אם נשיא יחטא? והשיבו כי ריש גלותא בבבל הוא על גבו ומושל עליו ויוכל להורידו ממשמרתו, ואנו צריכין שלא יהיה שום רשות עליו רק רשות ה' אלהיו. מג) שלא ישנאהו מפני שלא בא לדרשתו ויש כח בידו להסירו מרבנותו. מד) השני נוח לריב עמו בדין והראשון קשה להוציא ממנו בדין ולכן לא הזמינו לבי"ד.

תלמידי חכמים (עירובין נד:). שאלו את ר"א מהו שירכיבהו על כתפו? [השעיר המשתלח], אמר להם יכול הוא להרכיב אני ואתם (יומא סו:). מעשה באחד שרכב על סוס בשבת (חגיגה טו.). ר"א מרכיב לה [הכלה] אכתפיה ומרקד (כתובות יז.). גברא גבוה הוה רכיב גירדונא [פרדה] זוטרא (נדרים מא). זעירא ארכביה לר' יוחנן אכתפיה (קידושין עא:). השוכר את החמור לרכוב עליו איש לא ירכב עליו אשה (ב"מ עט:). מעשה באדם אחד ששגר לבית חמיו מאה קרונות וכו' ורכב בשמחתו (ב"ב קמו.). חזיוהו אינשי דרכב אאיתתא (סנהדרין סז:). רכב חגר על הסומא (שם צא:). אייתי גברא ארכביה אחבריה ויהיב ליה יונה (ע"ז י.). רוכבי גמלים כולם רשעים (נדה יד.). נבוכדנצר רכב על ארי זכר וקשר תנין בראשו (שבת קנ.). ע"ע חמור; סוס.

רכילות: ע' לשון הרע

רמאות: כשושנה בין החוחים (שה"ש ב) רבי יצחק פתר קרא ברבקה, אביה רמאי ואחיה רמאי ואנשי מקומה רמאים והצדקת הזאת יוצאה מביניהם, למה היא דומה? לשושנה בין החוחים (ויק"ר פכ"ג). רחל אמרה ליעקב אבא רמאה הוא ולא יכלת ליה, אמר לה אחיו אנא ברמאות, אמרה ליה ומי שרי לצדיקי לסנויי ברמיותא? אמר לה אין, (ש"ב כב) עם נבר תתבר ועם עקש תתפל (מגילה יג:). מאי אהני לרמאה ברמאותיה ולזייפנא בזייפנותיה (ע"ז יא:). מפני שנטל יעקב הברכות מעשו ברמאות, לא ניתן רשות לשום אומה בעולם להשתעבד בישראל זולת אומה של עשו (זהר חדש פ' נח כג.). אין אנו אחראין לרמאים (דמאי פ"ג ה). אמר ריב"ז אוי לי אם אומר, אוי לי אם לא אומר, אם אומר שמא ילמדו הרמאין, ואם לא אומר שמא יאמרו הרמאין אין ת"ח בקיאין במעשה ידינו (ב"ב פט:). רמאה ברמאותיה זהיר (שם קסז:). תא אחוי לך רמאי דפומבדיתא (ב"ב מו.). האידנא דאיכא רמאי חיישינן (קידושין עא:). אם כן מה הפסיד הרמאי? (ב"מ ג.). יש רעה אשר ראיתי תחת השמש, א"ר שמואל בר אמי זו מחשבתן של רמאין, כגון המערבין מים ביין, מי בלקיא בשמן, מי מאים בדבש, חלב חמור בקטף, קומוס במור, עלי גפנים בפליון, סקרא בציר, כרשנים בפלפלין, קנה מאזנים ארוך בצד זה וקציר בצד זה וכו' (קהלת רבה פ"ו). האומר לחבירו צא וקדש לי אשה פלונית וקדשה לעצמו, מקודשת לשני. תנא מה שעשה עשוי אלא שנהג בו מנהג רמאות (קידושין נח:). אין מפרכסין לא את הארם ולא את הבהמה ולא את הכלים, מה) וכל אלו אסור מפני שגונב את העין (ב"מ ס:). ההוא עבדא סבא דאזל צבעה לרישיה ולדיקניה [זקנו], אתא לקמיה דרבא אמר ליה זיבנן, א"ל יהיו עניים בני ביתך. מו) אתא לקמיה דרב פפא זבניה, יומא חד א"ל אשקיין מיא, אזל חווריה לרישיה ולדיקניה, א"ל חזי דאנא קשיש מאבוך (שם). לסטים לא הצליחו בגנבה לפי ששמתינהו רב מנשיא על שקראו לרבו ר' יהודה רמאה (ע"ז כו.). בראשונה מי שאבדה לו אבידה היה נותן סימנין ונוטלה, משרבו הרמאין התקינו שיהו אומרים לו צא והבא עדים דלאו רמאי את וטול (ב"מ כח:). המסמא את עינו והמצבה את בטנו והמקפח את שוקו [כדי לרמות ליקח צדקה] אינו נפטר מן העולם עד שיבא לידי כך (כתובות סח.). אבנט מכפר על הגנבים ואית דבעי מימר על העיקמנים (ירוש' יומא פ"ז ג). בואו ונחזיק טובה לרמאין שאילמלא הן היינו חוטאים בכל יום שנאמר (דברים טו) וקרא עליך אל ה' והיה בך חטא (כתובות סח.). ע"ע גנבת דעת; ערמה.

רמז: מי איכא מידי דכתיב בכתובי דלא רמיזי באורייתא? (תענית ט.). רמז לבקור חולים מן התורה מנלן? (נדרים לט:). רמז לקבורה מן התורה מנין? ת"ל כי קבור תקברנו (סנהדרין מו:). רמז לציון קברות מן התורה (מו"ק ה.). מיתה בכיפה רמיזא ממאי דכתיב תמותת רשע רעה (שם פא:). רמז לטריפה שאינה חיה מן התורה (חולין מב.). רמז לשניות מן התורה (יבמות כא.). רמז ליבמה שאסורה בחיי בעלה (שם נד:). רמז לנדה שתשב עד צווארה במים (יומא עח.). דקא מרמזי רמיזה (ב"ק כד:). רמז כל מקום שיש משיח יש ארון וכל מקום שאין משיח אין ארון (ירוש' תענית פ"ב א). רֶמֶז רָמַז לה [בועז ל־רות] שעתידה מלכות בית דוד שתתחלק (שבת קיג:). רמז רמז לו [המלאך ליעקב] שעתידים שני שרים לצאת ממנו ראש גולה שבבבל ונשיא שבא"י, מכאן רמז לו גלות (חולין צב.). הכרובים זכר ונקבה רומזים להראות חיבת המקום לישראל (יומא נד). מלח מרומז על התורה (סופרים פט"ו ח). תכלת דומה לים וים דומה לרקיע ורקיע דומה לכסא הכבוד (סוטה יז.). ארבע כוסות רומזים לארבע לשונות גאולות: והוצאתי והצ תי וגאלתי ולקחתי (ירוש' פסחים פ"י). השופר בר"ה מרומז על איל העקדה (ר"ה טז.). בגדי לבן ביוה"כ רומזים על סליחה ומחילה (ב"ב קכא.). הלולב רמז לנצחון ישראל „ממה שישראל יוצאין לפני הקב"ה ולולביהן

מה) לצבוע עבד זקן בצבע שחור את שערו שיהיה נראה באמצע שנותיו, או לצבוע כלים עתיקים שיהיו נראים כחדשים. מו) א"ל לקנות אותו לעבד, אבל רבא הכיר בו שהוא זקן ושערותיו צבועות שחור, אמר לו טוב לי לשמש באנשי ביתי שהם עניים, אבל ר' פפא לא הכיר בו וקנה אותו, ואחר שרחץ העבד את שערו במים נתגלה כי שערו

ואתרוגיהן בידיהן אנן יודעין דישראל אינון נצוחייא" (פסיקתא פכ"ח). רמזתו ולא נרמז, עקצתו ו־א נעקץ (אסתר רבה פ"ג). לחכימא ברמיזה, לשטיא בכורמיזא [באגרוף] (מדרש משלי פכ"ב). אליה וקוץ בה (ר"ה יז.). הרי שהיה אביו עובר על ד"ת אל יאמר לו אבא עברת על ד"ת, אלא אבא מקרא כתוב וכו' (קידושין לב.). כמדומה אני שאתם נכוים בפושעים עכשיו אי אתם נכוים אפילו בחמי חמין (ברכות טז:). אמרי אינשי שפיל ואזיל בר אווזא ועינייהו מטייפי, מז) דכתיב (ש"א כה) והטיב ה' לאדני וזכרת את אמתך (ב"ק צב:). אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה, רבש"ע רמוז בעיניך דבסים מחמרא, ואחוי לי שיניך דבסים מחלבא (כתובות קיא:). רבנן דמתניתא ואמוראין, כל תלמודא דלהון רזין דאורייתא סדרו ליה (זהר פנחס רמד:). ע"ע ד מ י ו ן; מ ר א י ת ע י ן; ס י מ ן.

רע: ע' טוב ורע

רעב: בימי ר' שמואל בר נחמני היה כפנא ומותנא [רעב ומגפה], אמרי היכי נעביד? ניבעי רחמי אתרתי לא אפשר מח) אלא ניבעי רחמי אמותנא וכפנא ניסבול. אמר להם ר"ש בר נחמני ניבעי רחמי אכפנא, דכי יהיב רחמנא שובע לחיי הוא דיהיב (תענית ח:). סאה בסלע ושכיחא בצורתא [היא שנת בצורת], ארבעה סאה בסלע ולא שכיחא כפנא [רעב]. לא שנו אלא בזמן שהמעות בזול ופירות ביוקר, אבל מעות ביוקר ופירות בזול מתריעין עליה [גוזרין תענית] (תענית יט:). אמר ר' יוחנן נהירנא כד הוו קיימין ארבעה סאין בסלע והוו נפישי כפן בטבריא מדלית איסר (ב"ב צא:). עד דשמינא עביד קטין, נפשיה דקטינא נפקת (איכה רבתי פ"ג). שב שני הוי כפנא ואבבא אומנא לא חליף (סנהדרין כט.). נפישי קטילי קדר [קדירה] מנפיחי כפן (שבת לג.). כתיב כי קרא ה' לרעב וגם בא אל הארץ שבע שנים (מ"ב ח), בהנך שבע שנים מאי אכול? שנה ראשונה אכלו מה שבבתים, שניה אכלו מה שבשדות, שלישית בשר בהמה טהורה, רביעית בשר בהמה טמאה, חמשית בשר שקצים ורמשים, ששית בשר בניהם ובנותיהם, שביעית בשר זרועותיהם, שנאמר (ישעיה ט) איש בשר זרועו יאכלו (תענית ה.). מחלת הדרוקן שוררת בסובלי רעב ופניהם נפוחין (שבת לג.). אין לך מיתה קשה יותר ממיתת רעב (מכילתא פ' בשלח). חרב קשה ממות רעב קשה מחרב (ב"ב ח:). שלשה דברים מכריז עליהם הקב"ה בעצמו ואלו הן: רעב שובע ופרנס טוב (ברכות נה.). אין מעברין את השנה שני בצורת (סנהדרין יב.). אסור לאדם לשמש מטתו בשני רעבון (תענית יא.). שבוע [שמיטה] שבן דוד בא. שנה שנייה חיצי רעב משתלחין (סנהדרין צז.). רעב בעיר פזר רגליך [צא למקום אחר] וכו' (ב"ק ס:). בעון מעשרות רעב של מהומה [מלחמה] ושל בצורת באה (אבות פ"ה ח). ע"ע א כ י ל ה.

רעבתן: מלמדין את האדם שלא יהיה רעבתן (ב"מ צב.). הצנועין מושכין את ידיהן, מט) והגרגרין נוטלין ואוכלין, ומעשה באחד שנטל חלקו וחלק חבירו והיו קורין אותו בן חמצן [גזלן] עד יום מותו (יומא לט.). אחילו אחזתו להממלא כריסו מכל דבר (גיטין ע). רעבתן נ) בטלה דעתו אצל כל אדם (עירובין ל:). והא מיחזי כרעבתנותא (ברכות לט:). המרבה סעודה בכל מקום מחריב ביתו, קרי ליה בר מיחם תנורא (פסחים מט.). לא אמרו בכוסך קטן ויינך מתוק וכריסי רחבה (שם פו:). ע"ע א כ י ל ה; ס ע ו ד ה.

רעש: בשעה שהיה הקב"ה מרעיש עולמו היה מזכיר זכות אבות (ב"ר פע"א). מהיכן הרעש נעשה (שמ"ר פכ"ט). רוח סערה עושה דברו (תהלים קמח) סערה תלוי בזרוע של הקב"ה וכו' (חגיגה יב:). מאי זועות? רעמים ברקים וכו' בועט ברקיע וכו'. לא נבראו רעמים אלא לפשט עקמימיות שבלב (ברכות נט.). הרעם הזה בשעה שהוא יוצא כתיקונו אין כל בריה יכולה לעמוד עליו (ב"ר פי"ב). משעלו בני הגולה פסקו הזיקין והזועות והרוחות והרעמים (חולין פו.). ע"ע ג ש ם.

רפואה: הנכנס להקיז דם אומר יהי רצון שיהא עסק זה לי לרפואה, ותרפאינו כי אל רופא נאמן אתה ורפואתך אמת, לפי שאין דרכן של בני אדם לרפאות אלא שנהגו. נא) אמר אביי לא לימא אינש הכי דתני דבי ר' ישמעאל ורפא ירפא, מכאן שניתנה רשות לרופא לרפאות (ברכות ס.). לא מן הכל זוכה אדם להתרפאות (ירוש' כתובות פי"ג ב). הנודר הנאה מחבירו מרפאו רפואת נפש אבל לא רפואת ממון (נדרים לח:). רפואת נפש גופו רפואת ממון בהמתו (שם מא:). אספלנית דכולי כיבי, נב) שב מיני תרבא וחד מינא קירא (שבת קלג.). פעם אחת חש רבי במעיו וכו' בדקו ומצאו גוי אחד שהיה לו שלש מאות גרבי יין של תפוחים של שבעים שנה ושתה

הפך לבן. מז) אשה אינה תובעת בפה אלא בדרך רמז. מח) שאין מתפללין על שני דברים כאחד וראיה דכתיב ונצומה ונבקשה מאלהינו על ז א ת (עזרא ח) מכלל דאיכא אחריתי (תענית ח:). מט) בחלוקת חלות לחם הפנים בין הכהנים אמרו שהגיע לכל אחד חלק קטן כמו פול. נ) לענין מזונות בעירובי חצרות. נא) כי הרפואה האמיתית באה מהקב"ה והרופא יקח שכרו בחנם אלא שכבר נהגו. נב) רטיה יפה לכל המכות עושין משבעה משקלות של

ונתרפא, אמר ברוך המקום שמסר עולמו לשומרים (ע"ז מ:). ברישׁ כל אסוון [רפואות] אנא חמר, באתר דלית חמר תמן מתבעי סמנין (ב"ב נח:). קטן סליק בישרא הייא, נג) גדול לא סליק בישרא הייא (שבת קלד.). ההוא ארמאה דחזייא לההוא גברא דנפל מאיגרא לארעא, פקעיה כרסיה ונפיק מעייניה, אתייה לבריה ושחטיה קמיה באחיזת עינים, נד) אינגיד ואיתנח עול למעייניה וחייטיה לכרסיה (חולין נו: נז.). זה מעלה ארוכה וזה אינו מעלה ארוכה (תענית כג:). הכל ברוח נה) (ב"מ קז:). כולהו שקייני נו) מדיבחא ועד עצרתא מעלי (שבת קמז:). חירגא דיומא נז) מסי (נדרים ח:). אבן טובה היתה תלויה בצוארו של אברהם אבינו שכל חולה הרואה אותו מיד מתרפא (ב"ב טז:). כל אסוותא דעלמא בידא דקב"ה, אבל אית מנהון בידא דשליחא, ואינון דאתמסרו על ידא דשליחא אסוותא אינון אלא לזמנין מתהדרין, אבל אינון דקב"ה מסי לא מתהדרין לעלמא. ועל דא אסוותא דיליה איהו אסוותא דלית בה מרעא כלל [ברפואות ה' אין שום רע] (זהר ויקרא שג:). כתיב כל המחלה אשר שמתי במצרים לא אשים עליך כי אני ה' רופאך (שמות טו), וכי מאחר שלא שם, רפואה למה? א"ר יוחנן מקרא זה מעצמו נדרש שנאמר (שם) ויאמר אם שמוע תשמע לקול ה' אלהיך, אם תשמע לא אשים, ואם לא תשמע אשים, אעפ"כ [אם תעשה תשובה] אני ה' רופאך (סנהדרין קא.). איזהו דבר שצריך רפואה? הוי אומר זה גזר דין (ר"ה יז:). אין הקב"ה מכה את ישראל אא"כ בורא להם רפואה תחלה (מגילה יג:). כל דבר שיש בו משום רפואה אין בו משום דרכי האמורי (שבת סז.). מאי רפואה קעביד? כי היכי דליחזייה אינשי וליבעי עליה רחמי (שם). בכל מתרפאים חוץ מע"ז גלוי עריות ושפיכות דמים (פסחים כה.). אסור להתרפאות בדברי תורה, אבל להגן [על מחלה שלא תבא] מותר (שבועות טו:). מעשה בר' ישמעאל ור"ע שהיו מהלכין בחוצות ירושלם, והיה עמהם אדם אחד, נח) פגע בהם חולה ואמר להם: רבותי! אמרו לי במה אתרפא? אמרו לו קח לך כך וכך [סמנים לרפואה] עד שתתרפא. אמר להם אותו האיש שהיה עמהם: מי הכה אותו בחולי? הקב"ה, ואתם חכמים הכנסתם עצמכם בדבר שאינו שלכם — הוא הכה ואתם מרפאים?! אמרו לו מה מלאכתך? אמר להם עובד אדמה אני והרי המגל בידי, א"ל מי ברא את האדמה? הקב"ה, ואתה מכנים עצמך בדבר שאינו שלך. אמר להם אילולא שאני חורש ומזבל ומנכש השדה לא העלה מאומה. אמרו לו כשם שהשדה אם אינו נזבל ונתנכש אינו עולה, כך הגוף הוא השדה, הזבל הוא הסם, ואיש האדמה הוא הרופא וכו' (אגדת שמואל פרשה ד). ע"ע אסותא; הכאה; חולי; רופא.

רצון: ר"ג ב"ר יהודה הנשיא היה אומר: עשה רצונו [של מקום] כרצונך כדי שיעשה רצונך כרצונו, ובטל רצונך מפני רצונו כדי שיבטל רצון אחרים מפני רצונך (אבות פ"ב). העבר רצונך ורצון חבריך מפני רצון שמים (ד"א זוטא פ"א). א"ל הקב"ה למשה כשרציתי לא רצית, עכשיו שאתה רוצה איני רוצה (ברכות ז.). אלמלי חוני אתה גוזרני עליך נדוי, אבל מה אעשה לך שאתה מתחטא לפני המקום ועושה לך רצונך (תענית יט.). כופין אותו עד שיאמר רוצה אני (ערכין כו.). הואיל והוא רצונה נט) הוא כבודה (ירוש' פאה פ"ו א, פסיקתא רבתי פכ"ד). בדרך שאדם רוצה לילך מוליכין אותו (מכות י:). ע"ע בקשה.

רציחה: לפיכך נברא אדם יחידי ללמדך שכל המאבד נפש אחת מישראל מעלה עליו הכתוב כאילו איבד עולם מלא, וכל המקיים נפש אחת מישראל מעלה עליו הכתוב כאילו קיים עולם מלא (סנהדרין לז.). מאיימין את העדים: הוו יודעין שלא כדיני ממונות דיני נפשות, דיני ממונות אם נותן ממון מתכפר לו, דיני נפשות דמו ודם זרועותיו תלויין בו עד סוף העולם וכו' (שם). אין לך דבר שהקפידה תורה עליו כשפיכת דמים (כתובות לו:). השופך דמים כאילו ממעט בצלם ודמות אלהים (שבת לג.). שפיכת דמים מטמא את הארץ וגורם לשכינה שתסתלק מישראל (יומא פה.). מקדש ראשון חרב בעון שפיכת דמים (שם ט.). גלות בא לעולם על שפיכת דמים (אבות פ"ה). נגעים באים לעולם על שפיכות דמים (ערכין טז:). הקב"ה מצטער על דמן של רשעים שנשפך, ק"ו על דמן של צדיקים (חגיגה טו:). נמנו וגמרו על כל עבירות יעבור ואל יהרג חוץ משפיכות דמים וכו' (סנהדרין עד.). הרודף אחר חבירו להרגו צריך להציל דמו של זה [הנרדף] בדמו של זה (סנהדרין עב:). מות יומת המכה רוצח הוא, על רציחתו אתה הורגו, ואי אתה הורגו על רציחת בהמתו (שם טו:). „מקלט מקלט" היה כתוב על פרשת דרכים כדי שיכירו הרצחנים בשגגה ויפנו שם

חלב ומשקל אחד של שעוה. נג) קטן שיש לו מכה ימהר להתרפאות אבל גדול לא יתרפאו כ"כ מהרה. נד) ע"י שנאנח נמשכו מעיו אליו. נה) שמואל שהיה רופא נתן כלל שצריכין להזהר בנקיון, כי כל תחלואי האדם באים ע"י רוח מעופש. נו) כל הרפואות לנקיות הגוף מועילות יותר לשתותן בימי האביב מפסח עד שבועות. נז) אבק הנראה בחמה כשהיא נכנסת דרך החלון קרי חירגא, והוא ע"ד שמש צדקה ומרפא בכנפיה (מלאכי ג). נח) כנראה היה מתלמידי ישו המשיחיים שהאמינו ברפואות ע"י נס מן השמים (Christian science). נט) וזה מקור הפתגם „רצונו של אדם זה כבודו".

(מכות י.). משרבו הרצחנים בטלה עגלה ערופה (סוטה מז.). מעשה באשה אחת שהיו לה שני בנים, עמד אחד מהם והרג את אחיו, מה עשתה? נטלה דמו של הנרצח ונתנה בצלוחית, כל זמן שהיה הדם תוסס ידעה שההורג חי וכיון שנח הדם ידעה שהוא מת (פסיקתא רבתי פכ"ד). מה לי קטלה כולה מה לי קטלה פלגא (ב"מ צה.). מאן דקטיל מתקטיל (ירוש' ברכות פ"א ה). תיתי לי דלא קטלי יהודי מעולם (מו"ק כו.). ע"ע הכאה: הרוגי מלכות; הריגה; מיתה.

רקידה: ודוד מכורבל במעיל בוץ וגו' ודוד מכרכר בכל עוז לפני ה' (דהי"א טז). אמרו רבותינו שהיה לבוש בגדי זהב סנונין [מזוקקין ומצורפין] דומין לפז, והיה מכה בידיו זו על גב זו וטפח, כיון שהיה מכרכר ואומר כירי רם (אדון גדול) היה מפזז [משמיע קול] הזהב המסונן שהיה עליו (במד"ר פ"ד). בן יהוצדק היה משתבח בקפיצותיו, אמרו עליו על רשב"ג שהיה מרקד בשמונה אבוקות של זהב ולא היה אחד מהן נוגע בחבירו (ירוש' סוכה פ"ה). חסידים ואנשי מעשה היו מרקדים בשמחת בית השואבה באבוקות של אור שבידיהם ואומרים דברי שירות ותשבחות (סוכה נא.). ר' אילעאי היה נוטל בד של הדס ומרקד לפני הכלה ואומר כלה נאה וחסודה, רב אחא מרקיד לה אכתפיה ומרקד, רב שמואל בר יצחק מרקד אתלת (כתובות יז.). א"ל בר קפרא לברתיה דרבי למחר שתיני חמרא בריקודא דאבוך ובקירקני [מזיגת היין] דאמך וכו'. א"ל לרבי קום רקוד לי (נדרים נא.). ר"ש בן חלפתא בא לעיר ונערים היו משחקין לפני חצר, אמרו לו לא תזוז מכאן עד שאתה מרקד לנו מעט (קהלת רבה פ"ג). בר מרקד בי כובי (שבת נ:). עבדא דמרקד בי כוביא נהום כריסיה לא שוי (ב"ק צג.). לפום זוזי רקוד (מדרש תהלים טז יב). עתיד הקב"ה לעשות מחול לצדיקים (סוף תענית). ע"ע זמר.

רקיקה: ע' רוק

רשות: אמר רב אם יהיו כל הימים דיו ואגמים קולמסין ושמים יריעות וכל בני אדם לבלרין אין מספיקין לכתוב חללה של רשות. מאי קרא (משלי כה) שמים לרום וארץ לעומק ולב מלכים אין חקר (שבת יא.). שמעיה אומר אל תתודע לרשות (אבות פ"א י). ר"ג אומר הוו זהירין ברשות שאין מקרבין לו לאדם אלא לצורך עצמן, נראין באוהבים בשעת הנאתן ואין עומדין לו לאדם בשעת דחקו (שם פ"ב ו). הרחק מעליה דרכך ואל תקרב אל פתח ביתה (משלי ה) זו הרשות (ע"ז יז.). ע"ע אדנות; מלכות.

רשות: העין והאוזן והחוטם שלא ברשותו של אדם, חמי מה דלא בעי, שמע מה דלא בעי, מריח מה דלא בעי; הפה והיד והרגל ברשותו, אי בעי הוא לעי באורייתא, אי בעי אמר לשון ביש, היד אי בעי עביד מצוותא אי בעי גניב וקטיל וכו' (ב"ר פס"ז). אמר הקב"ה לישראל עשרה מיני בהמות מסרתי לך, שלשה ברשותך: שור ושה כבשים ושה עזים (דברים יד), לא הטרחתי עליך להתייגע בהרים להביא לפני קרבן מאלו שאינן ברשותך, אלא ממה שברשותך, מן הגדל על אבוסך (ויק"ר פכ"ז). הנהנה מסעודת הרשות לסוף גולה (פסחים מט.). לשבות שביתת הרשות (שם). פטור מפני שרץ ברשות (ב"ק לב.). מלכא רשותיה בידיה (שם קי.). סבר כבר נתנה הרשות להלחם עם ישראל (ר"ה ג.). כל המבקש לחזור [מהמלחמה] הרשות בידן לקפח את שוקיו (סוטה מד:). אלמלא ניתנה רשות לעין לראות אין כל בריה יכולה לעמוד מפני המזיקין (ברכות ו.). כל מידי דכייל ומני לית לן רשותא למשקל מיניה (חולין קה:). כיון שניתן רשות למשחית אינו מבחין בין צדיקים לרשעים (ב"ק ס.). מלאך המות נוטל רשות ונוטל נשמה (ב"ב טז.).

רשות בית דין: נתן רבן גמליאל רשות לרבי עקיבא לברך (ברכות לג.). נתן בר קפרא רשות לאחד מהן לברך (שם לט.). הזריז הרי זה משובח ואינו צריך ליטול רשות מב"ד (יומא פד:). מי שעלה שלא ברשות ירד (סנהדרין י:). תנו לי רשות ואולך אדון עמהם (שם צא.). גזרו תלמיד אל יורה אלא א"כ נוטל רשות מרבו (שם ה:). שאלו את רבי אלעזר, זקן וישב בישיבה צריך ליטול רשות להתיר בכורות או אינו צריך? דבר זה הניחו להם לבני נשיאה כדי להתגדר בו — צריך ליטול רשות (יומא עח.). קרי ליה רבי ויהבי לי רשותא למידן (סנהדרין ינ:). תלמידים יוצאין לת"ת שלא ברשות [נשותיהם] שתים ושלש שנים (כתובות סב:). ע"ע סמיכה

רשות הרבים: מעשה באדם אחד שהיה מסקל מרשותו לרשות הרבים, ומצאו חסיד אחד ואמר לו ריקה! מפני מה אתה מסקל מרשות שאינה שלך לרשות שלך? ליגלג עליו. לימים נצרך למכור שדהו והיה מהלך באותו רשות הרבים ונכשל באותן אבנים, אמר יפה אמר לי אותו חסיד מפני אתה מסקל מרשות שאינה שלך לרשות שלך (ב"ק נ:). הרי שכלו פירותיו מן השדה ואינו מניח בני אדם לכנס בתוך שדהו, מה הבריות אומרות עליו: מה חנאה יש לפלוני, ומה הבריות מזיקות לו? עליו הכתוב אומר מהיות טוב אל תקרי רע. אינו פסוק אלא כתיב (משלי ג) כי האי גוונא אל המנע טוב מבעליו בהיות לאל ידך לעשות (ב"ק

פא:). תורך ברשותי מאי בעי? (שם יג:). מהלכין בשבילי הרשות (שם פא:). מצר שהחזיקו בו רבים אסור לקלקלו (ב"ק כח.). א"ר יוחנן: ירושלם אלמלא דלתותיה נעולות בלילה חייבין עליה משום רשות הרבים (עירובין כב.). ע"ע י ח י ד ו ר ב י ם.

רשימה: אבל אגיד לך את הרשום בכתב אמת (דניאל י) מכלל דאיכא כתב שאינו אמת? כו' וכי יש כתב שאינו אמת? (יבמות קה). כל חרון אף שבתורה נאמר בו רושם (זבחים קב.). יציאת צדיק מן העיר עושה רושם (ב"ר פס"ח). ע"ע ח ת י מ ה; כ ת י ב ה.

רשעים: שבעה זינין [מינים] חייבין אינון: רע, בליעל, חוטא, רשע, משחית, לץ, יהיר, וכלהו לקבליהו אית מדורין לגיהנם, כל חד וחד כדקא חזי ליה (זהר תרומה קנ:). המגביה ידו על חבירו [להכותו] אע"פ שלא הכהו נקרא רשע, שנאמר ויאמר לרשע למה תכה רעך (שמות ב) למה הכית לא נאמר אלא למה תכה, אע"פ שלא הכהו נקרא רשע (סנהדרין נח:). ארבעה נקראים רשעים, הפושט ידו לחבירו להכותו, והלוה ואינו משלם, ומי שיש לו עזות פנים ואינו מתבייש לפני מי שגדול ממנו, ובעל מחלוקת (במד"ר פ' קרח, ילקוט שם תשנא). עני מהפך בחררה ובא אחר ונטלה הימנו נקרא רשע (קידושין נט.). לא יתן צדקה ואינו רוצה שיתנו אחרים הוא רשע (אבות פ"ה יג). הנודר אע"פ שמקיים נקרא רשע (נדרים כב.). מדחציף כולי האי ש"מ רשיעא הוא (ב"מ פג:). ויש רשע גמור (גטין סח:). רשע ערום (סוטה כא:) רשע בן רשע (מגילה טו.). רשע בן צדיק הוא חומץ בן יין, וקרינן בר רשיעא אפילו לרשיעא בר צדיק (סנהדרין נב.). עקביא בן מהללאל אמר: מוטב לי להקרא שוטה כל ימי ולא ליעשות שעה אחת רשע לפני המקום (עדיות פ"ד). רשעים אומרים הרבה ואפילו מעט אינם עושים (ב"מ פז.). רשעים אפילו טובה שעושין אינה שלמה (תנחומא פ' מקץ סג). טובתן של רשעים רעה היא אצל צדיקים (יבמות קג.). קשר רשעים אינו מן המנין (סנהדרין כו:). רשע בא לעולם חרון אף בא לעולם רשע נאבד מן העולם טובה באה לעולם (סנהדרין קיג:). רשעים בחייהן קרויין מתים (ברכות יח.). רשעים הן ברשות לבן (אסתר רבה פ"י). רשעים יצה"ר שופטן, צדיקים יצר טוב שופטן (ברכות סא:). רשעים אפילו על פתחו של גיהנם אינם חוזרין בתשובה (עירובין יט.).

רשע שהשעה משחקת לו אל תתגר בו (ברכות ז:). בזמן שהרשעים בצרה הן מכניעין עצמן, עברה הצרה הן חוזרין לקלקולן (תנחומא פ' וארא סוף). הלעיטהו לרשע וימות (ב"ק עט.). מאה ושלש פרשיות אמר דוד ולא אמר הללויה עד שראה במפלתן של רשעים (ברכות ט:). מיתתן של רשעים הנאה להם והנאה לעולם (סנהדרין עא:). אין קוברין רשע אצל צדיק ואם נהרג מתוך רשעו הוי ליה כפרה (שם מז:). א"ר יונתן אין פורענות באה לעולם אלא בזמן שהרשעים בעולם, ואינה מתחלת אלא מן הצדיקים תחלה, שנאמר כי תצא אש ומצאה קוצים (שמות כב) אימתי אש יוצאת? בזמן שקוצים מצויין לה, ואינה מתחלת אלא מן הצדיקים תחלה שנאמר ונאכל גדיש וגו' (ב"ק ס.). לעתיד לבוא נדמה יצה"ר לרשעים כחוט השערה והם בוכין ואומרין היאך לא יכולנו לכבוש את חוט השערה הזה (סוכה נב.).

[התנצלות לרשעים] כפלח הרימון רקתך, אפילו ריקנין שבך מלאין מצות כרימון (ברכות נז.). אל תהי רשע בפני עצמך (אבות פ"ב יג). אין אדם משים עצמו רשע (כתובות יח:). אטו ברשיעי עסקינן (יומא ו.). אתונו של בלעם כיון שדברה מתה, כי חס הקב"ה על כבודו של אותו רשע, שלא יאמרו זו היא שסלקה את בלעם! ואם חס על כבוד הרשע אין צריך לומר שחס על כבוד הצדיק וכו' (במד"ר פ"כ). כי לכלב חי הוא טוב זה רשע המקיים בעוה"ז, מן האריה המת אפילו מן אברהם יצחק ויעקב וכו'. רשע אם עשה תשובה קב"ה מקבלו אבל צדיק כיון שמת שוב אינו מוסיף זכות (אדר"נ פיב). כיון שנתקבצו גליות נעשה דין ברשעים, כלו הפושעים מתרוממת קרן צדיקים (מגילה יז:). מפלת הרשעים אינה שמחה לפני המקום (ירושלמי סנהדרין פ"ז סוף). אין הקב"ה שמח במפלתן של רשעים (מגילה י:). לא נכון לבקש על מיתת הרשעים דכתיב יתמו חטאים ולא חוטאים אלא צריך לבקש רחמים שיחזרו בתשובה (ברכות י.). אסור לו לאדם להתפלל על הרשעים שיסתלקו מן העולם, שאלמלי סלקו הקב"ה לתרח מן העולם כשהיה עובד ע"ז לא בא אברהם אבינו לעולם, ושבטי ישראל לא היו, וכל אותם הצדיקים והחסידים והנביאים לא היו (זהר וירא קה. במדרש הנעלם). ע"ע צ ד י ק י ם ו ר ש ע י ם.

ש

שאילת שלום: באחי יוסף נאמר ולא יכלו דברו לשלום, כשהיה בא ושאל בשלומם לא היו משיבים אותו, למה שכך מנהגו שהיה שואל בשלומם. יש לך אדם עד שלא נכנס לשררה הוא שואל בשלום בני אדם, אבל משנכנס לשררה רוחו גסה עליו ואינו משגיח לשאול בשלום בני העיר, אבל יוסף לא היה כן אע"פ שנכנס לשררה היה מנהגו לשאול בשלום אחיו, שנאמר וישאל להם לשלום (בראשית מג), א"ל הקב"ה, יוסף! אתה היית מתחיל לשאול בשלום אחיך בעוה"ז והם היו שונאים אותך, אבל לעוה"ב אני מרצה אתכם ומעביר שנאה מכם ומושיב אתכם בשלוה ועושה שלום ביניכם, וכך אמר דוד (תהלים קלג) הנה מה טוב ומה נעים שבת אחים גם יחד (תנחומא הישן וישב ה). ר' מתיא בן חרש אומר הוי מקדים בשלום כל אדם (אבות פ"ד). אמרו עליו על ריב"ז שלא הקדימו אדם שלום מעולם ואפילו גוי בשוק (ברכות יח.). בא אדם מן הדרך שואלין לו שלום וכן בשחר ובערב (במד"ר פ' פנחס). כל בעלי אומניות עומדים מפניהם [מביאי ביכורים] ושואלים בשלומם ואומרים להם: אחינו אנשי מקום פלוני בואכם לשלום (ביכורים פ"ג ג, קידושין לג.). אגרת שלום ששלח נבוכדנצר ע"י סופרו בלאדן בן בלאדן לחזקיה המלך: שלם לאלהא רבא, שלם לקרתא דירושלם, שלם למלכא חזקיה (סנהדרין צו.). אגרות של ריבות זו שאילת שלום (ירוש' מו"ק פ"ג). שמעיה ואבטליון שהיו בני גרים אתו לאיפטורי מיניה דכהן גדול [במוצאי יוה"כ] אמר להון ייתון בני עממין לשלם! אמרו ליה ייתון בני עממין לשלם דעבדין עובדא דאהרן שהיה רודף שלום, ולא ייתי בר אהרן לשלם דלא עביד עובדא דאהרן (יומא עא:). וכי דרכו של בועז לשאול בנערה? (שבת קיג:). שאילת שלום בשם ה' (מכות כג:). כופלין שלום למלך (גיטין סב.). שלמא עליך מלכא, שלמא עליך מלכא (שם נו.). במלכי או"ה משיב שאילת שלום (ירוש' ברכות פ"ה). כדי שאילת תלמיד לרב (שבועות לב.). שאילת תלמיד לרב שלום עליך רבי ומורי, שאילת הרב לתלמיד שלום עליך (ב"ק עג:). ר' יוחנן [שהיה בעל בשר] הוה מסתמיך על ר' יעקב בר אידי, והוה ר' אלעזר חמי ליה ומיטמר מן קדמוהי, א"ר יוחנן הא תרתין מלין הדין בבליא עביד בי, חדא דלא שאיל בשלומי וחדא דלא אמר שמעתתא משמי, א"ל כך אינון נוהגין גביהן: זעירא לא שאיל בשלומיה דרבה, דאינון מקיימין [איוב] ראינו נערים ונחבאו (ירוש' ברכות פ"ב). כלום יש עבד שנותן שלום לרבו? (שבת פט.). עמי הארץ ששואלים בשלום ת"ח בתענית מחזירין להם בשפה רפה ובכובד ראש (תענית יד:). האבל שואל בשלום אחרים, אחרים אין שואלין בשלומו (מו"ק כא:). הנפטר מן החי לא יאמר לו לך בשלום אלא לך לשלום, הנפטר מן המת לא יאמר לו לך לשלום אלא לך בשלום (מו"ק כט.). ע"ע שלום.

שְׁאֵלָה: וישאלום (שמות יב) מלמד שהשאילום בעל כרחם (ברכות ט:). שואל אדם מחבירו כדי יין וכדי שמן [בשבת] ובלבד שלא יאמר הלויני (שבת פכ"ג א). מאי שנא השאילני מאי שנא הלויני? (שם קמח.). שואל אדם בטובו א) לעולם (ב"מ קג.). דברים העשוים להשאיל ולהשכיר (ב"מ קטז.). הנודר הנאה מחבירו לא ישאילנו ולא ישאל ממנו (נדרים פ"ד ו). אין השואל רשאי להשאיל (גיטין כט.). שואל הוי או שוכר הוי? (ב"מ צו:). טלית שאולה היתה (תענית כג:). בנות ירושלם יוצאות בכלי לבן שאולים (שם לא.). הכותב ספרים ומשאילן (כתובות נ:).

שאלות ותשובות: ושננתם, שיהיו דברי תורה מחודדים בפיך, שאם ישאל לך אדם דבר אל תגמגם ותאמר לו אלא אמור לו מיד (קידושין ל.). שואל כענין ומשיב כהלכה (אבות פ"ה ז). ענה דודי ואמר לי קומי לך רעיתי וגו' אמר רבי עזריה לא היא ענייה ולא היא אמירה, אלא ענה לי ע"י משה ואמר לי ע"י אהרן (פסיקתא רבתי פט"ו). משל לשלחני שאמר לתלמידיו אם יבואו לך סלעים לפרוט — פרוט, ואם תבוא מרגלית הביאה אלי, באה אצלו חוליא של זכוכית הוליכה אצל רבו, הלך רבו להראותה לאחר [כי לא ידע טיבה]. אף כך משה אמר הדבר אשר יקשה מכם תביאו אלי, בא דין בנות צלפחד להפליא ממנו, ויקרב משה את משפטן לפני ה', כן בנות צלפחד דוברות, הדין שאין אתה יודע הנשים דנין אותו (במד"ר פכ"א). שלח ליה וכו' ילמדנו רבינו (ב"ב קלט.). דבר זה שלחתי לכל רבותי ו א אמרו לי (ב"ק קיד.). רב המנונא אמר לסבי דנזוניא

א) אם ראה אדם כלי אצל חבירו ואמר השאילני „בטובו" ואמר לו הן, הוא שאול לו לעולם כל זמן שהכלי ראוי למלאכה, דהאי „בטובו" משמע לן כל זמן שהוא

מאי טעמא לא אתו רבנן לפירקא דרב חסדא? אמרו ליה אמאי ניתי דבעינן מיניה מלתא ולא פשט לן. אמר להו מי בעיתו מינאי מידי ולא פשיטנא לכו? בעו מיניה וכו' לא הוה בידיה. אמרו לו מה שמך? אמר להו המנונא, אמרו ליה לאו המנונא שמך ב) אלא קרנונא (קידושין כה.). אמר לו דבר שהראשונים לא אמרו בו טעם תשאלני בבית המדרש כדי לביישני? (ב"ב פא:). האי צורבא מרבנן דשמע ליה מלתא ולא ידע פירושה, לישייליה קמיה דשכיח קמיה רבנן, דלא אפשר דלא שמיע ליה מן גברא רבה (מגילה כז). שלחו מתם חברייא לרבי ירמיה וכו' שלח להו אני איני כדיי ששלחתם לי אלא כך דעת תלמידכם נוטה וכו' (ב"ב קסה:). א"ל בר קפרא לבר פדא, בן אחותי! ראה מה אתה שואלני למחר בבית המדרש (מעילה ד:). האי מלתא קשאי בה רבה ורב יוסף עשרין ותרתין שנין ג) ולא איפרק עד דיתיב רב יוסף ברישא ופירקה (כתובות מב:). ר' יוחנן אחר שמת חבירו ריש לקיש, התחבר עמו ר' אלעזר בן פדת דמחדדין שמעתתיה. כל מלתא דהוה אמר ר' יוחנן אמר ליה תניא דמסייע לך. א"ל את כבר לקישא [ריש לקיש]? בר לקישא כי הוה אמינא מלתא הוה מקשי לי עשרין וארבעין קושייתא ומפרקינא ליה עשרין וארבעה פרוקי וממילא רווחא שמעתתא, ואת אמרית לי תניא דמסייע לך! אטו לא ידענא דשפיר קאמינא? (ב"מ פד.). הוי ליה האי תלמיד דכל יומא הוי משקיה ליה, ובשבתא דריגלא [קודם הרגל] לא הוי מקשיה ליה, קריה עליה ר' ינאי מקרא זה: ושם דרך אראנו בישע אלהים (מו"ק ה.). בני אחתיה דרבי טרפון הוו יתבי קמיה ולא אמרי מידי ד), פתח ואמר ויוסף אברהם ויקח אשה ושמה יוחני, אמרו ליה קטורה כתיב! קרי עליהון „בני קטורה" (זבחים סב.). א"ל דקבעי מינאי מלתא דלית לה פתרי [פתרון] (יבמות נז.). אמר רמי בר חמא, הא גברא [אדם גדול] והא תיובתא [כמוהו כן חשיבתו]. אמר רבא גברא קא חזינא ותיובתא לא קא חזינא (ב"מ טז.). הוא מותיב לה והוא מפרק לה (קידושין מד:). אריוותא קמך, ואת שאל לתעלייא! (ירוש' שביעית פ"ט ד). רברבייא קומוי והוא שאל לזעירייא (ירוש' ברכות פ"ב ז). מאן נימא לן דמתרצתא היא דלמא משבשתא היא (שבת קכא:). דרמא לך הא לא חש ה) לקומחיה (פסחים פד.). אמרו לו תלמידיו לאלו [המינים] דחית בקנה, לנו מה אתה משיב? (ירוש' ברכות פ"ט, ב"ר פ"ח). לית נגר ולא בר נגר דמפרקינה ו) וכו' אנא לא נגר אנא ולא בר נגר אנא ופריקנא לה (ע"ז נ:). מילא דנגר בר נגרין לא מפרק לה (ירוש' יבמות פ"ח ב). הקיפתני תשובות חבילות שאין בהן ממש (ב"מ פד:). הויות דרב ושמואל קא חזינא הכא וכו' אמר רבא רבותא ז) למבעי בעיי?

(סנהדרין קו:). בעי מיניה פנחס אחוה דמר שמואל משמואל וכו' ח) קרי שמואל עליה (ישעיה לג) פיסחים בזזו בז (בכורות לט.). צורבא מרבנן דא"ל חבריה מלתא לא ליהדר טפי ממה דאמר ליה (ביצה כ.). מעות הרבה יש לי ואין לי ט) שלחני להרצותן (סנהדרין סח.). בעי מיניה פלימו מרבי מי שיש לו שני ראשים באיזה מהם מניח תפילין? א"ל או קום גלי [צא בגלות] או קבל עליך שמתא דאחוכי חייכת בי. אדהכי אתא ההוא גברא א"ל אתיליד לי ינוקא דאית ליה תרי רישי כמה בעינן למיתב לכהן [לפדיון הבן]? (מנחות לז.).

[שאלות שונות] עמד השואל ושאל תפלת ערבית רשות או חובה? (ברכות כז:). שאל שאילה זו לעילא מר"נ מהו לכבות וכו' (שבת ל.). שאל בני שאל, שאלה גדולה שאלת (שם לא.). דבר זה נשאל לחכמים ולנביאים ולא פירשוהו (נדרים פא.). באו ושאלו את המלך וכו' ושאלו את המלכה (פסחים פח:). שאלתי את ר"י וכו' בראשון לא שאלתי, וטעיתי שלא שאלתי (נדה סח:). בגין דמשאיל לך את בעית ביה? (שקלים ה:). שאל את ר"א פלוני מהו לעולם הבא? (יומא סו:). שאלה קליאופטרא מלכתא את ר"מ (סנהדרין צ:). שאל טורנוסרופוס את ר"ע (ב"ב י.). שאלו פלוסופין את הזקנים ברומי (ע"ז נד:). עשרה דברים שאל אלכסנדרוס מוקדון (תמיד לב.).

[תשובות] לעולם יהא אדם זהיר בתשובותיו (מגילה כה:). ודע מה שתשיב לאפיקורוס (אבות פ"ב). חשוק שפתותיך זו בזו ואל תבהל להשיב (ע"ז לה.). אין משיבין את הארי לאחר מותו (גיטין פג:). מה תשובה השיבה בת קול לאותו רשע? (פסחים צד.). כולם מצאו תשובה לדבריהם, בן קמצר לא מצא תשובה (יומא לה:). תשובה גנובה השיבו ר"ג (ע"ז מד:). קרו עליה שפתים ישק משיב דברים נכוחים (גיטין ט.). יש עמו שלש מאות תשובות

טובו, ואפילו מחזירו הוא חוזר ונוטלו כשיצטרך (רש"י). ב) יושב קרנות אתה ולא בעל תורה (רש"י). ג) הן היו ימי שררתו של רבה ומת, ויושב רב יוסף בראש וסייעוהו מן השמים לפרק הקושיא להיות לו לשם (רש"י). ד) כשהיה שונה הלכות לא היו אומרים מידי לא להקשות או לפלפל או לשאול, לכן השכיל ר' טרפון לשנות לשון הכתוב לראות אם ישאלו, ובזה אמנם תקנו לשונו, וקרא אותם „בני קטורה" כלומר שאין יודעין כ"א כבני קטורה אבל לא הלכה כת"ח. ה) מי ששאל לך קושיא זו אין מבחין בין קמח לקמח ובין טוב לרע. ו) לא אומן אני או חכם ביותר להשיב תשובה נכונה על השאלה הזאת. ז) אין זה דבר גדול להקשות קושיא. ח) אין הדעת סובלת שיהא פיסח וחגר בוזה בז, שאינו יכול להלוך. כן הקשה לו אחיו דבר שאינו יודע להשיב לו תשובה, אע"פ שלא היה מחודד כ"כ. ט) כלומר שיש לו שאלות רבות בעניני חדת לשאול ממנו

בצרת הבת (יבמות טז.). השיב ר"א כל תשובות שבעולם (ב"מ נט:). תשובה נצחת השיבה כנסת ישראל לנביא (סנהדרין קה.). יהודה צהבו פניך שהשבת את זקן (מנחות סח.). יקבלו מרובין את תשובתן (חולין כ.). מכאן תשובה לאומר אין תורה מן השמים (שם ס:). אין שואלין [באורים ותומים] שני דברים כאחד (יומא עג.). ע"ע הפוכים; ויכוחים; שתיקה.

שבויים: תנאי כתובה: אם תשבאי אפרקינך וכו' נשבית חייב לפרותה (כתובות נא.). בשבויה הקילו חכמים (שם נא:). שבויי מלכות הרי הן כשבויין, גנובי ליסטות אינן כשבויין (שם). נשבית והיו מבקשין ממנו עד עשרה בדמיה, פעם ראשונה פודה מכאן ואילך רצה פודה רצה אינו פודה. רשב"ג אומר אין פודין את השבויין יותר על כדי דמיהן מפני תיקון העולם (שם נב:). אשתביין בנתיה דמר שמואל ואסקינהו לארעא דישראל (שם כג.). מעשה במרים שנשבית ושבעה בניה (איכה רבתי פ"א טז). שבויה אוכלת בתרומה דברי ר' דוסא, דאמר ר"ד וכי מה עשה לה ערבי זה [שלקח אותה בשבי]? מפני שמעך לה בין שדיה י) פסלה מן הכהונה? (גיטין פא.). מעשה בשני בני אדם שנשבו בהר הכרמל והיה שבאי מהלך אחריהם (סנהדרין קד.). רבי פנחס בן יאיר הוה קאזיל לפדיון שבויים (חולין ז.). אין פוסקין צדקה על היתומים אפילו לפדיון שבויים (ב"ב ח.). מותר שבויים לשבויים (שקלים פ"ב ה). מורידין קרוב לנכסי שבוי וכו' היורד לנכסי שבוי אין מוציאין אותו מידו וכו' אלו הן נכסי שבויין וכו' שמעתי שהנטושים [שדות שנטשו הבעלים] כשבויין (ב"מ לח:). בורח הרי הוא כשבוי (שם לט.). ע"ע פדיון שבוים.

שבועה: א"ל האלהים! צריכה גט וצריכה מיאון, וחס ליה לזרעיה דאבא בר אבא [שמואל] דנימא הכי! (קידושין מד:). האלהים! אם אמר לי יהושע בן נון משמיה לא צייתנא ליה (חולין קכד.). מרי כולא! (נדרים כב:). מריה דאברהם תלי תניא בדלא תניא (כתובות ב.). קפץ רבי חייא ונשבע העבודה! כך שמעתי מרבי (יבמות לב:). העבודה! כך היה (שבת קכז:). מעשה שעמדו קינין בירושלם ארבעה תורין ובני יונה בדינר זהב. אמר רשב"ג המעון הזה! לא אלין הלילה עד שיהיו בדינרין כסף (כריתות ח.). א"ר יוחנן היכלא! בידינו הוא וכו' (קידושין עא.). אורייתא נביאי וכתובי! דאמר רב הכי (עירובין יז.). כשבאתי והרציתי דברים לפני ר"א, אמר לי ברית! הן הן הדברים שנאמרו לו למשה מסיני (פסחים לח:). מעיד אני עלי שמים וארץ! שעל מדוכה זו ישב חגי (יבמות טז.). משה! שפיר קאמרת (כתובות כה.). תנא דמלכא! וכו' (קידושין ט.). אראה בנחמה! (כתובות סז.). אקפח את בני! (שבת יז.). אני כפרתכם (נגעים פ"ב א). הריני כפרת ר"ח ובניו (סוכה כ.). א"ל חיי דמר! וכו' (חולין נז.). חס ושלום! לא תהיה כזאת בישראל! (כתובות קג:).

[זהירות בשבועה] אלמלא בשמים ובארץ נשבע להם הייתי אומר כשם ששמים וארץ בטלים כך שבועתך בטלה (ברכות לב.). א"ר סימון אין מוסרין את השבועה למי שהוא רץ אחר שבועה (פסיקתא רבתי פכ"ב). דל אנת יא) ודל שבועתך (ב"מ לה:). קרנא [קרן] בלא שבועה עדיפא מכפילא בשבועה (ב"מ מא:). הין צדק (ויקרא יט) לומר לך שיהא הן שלך צדק ולאו שלך צדק (ב"מ מט:). כתיב ובשמו תשבע (דברים ו) אעפ"כ אמר להם משה לישראל בשם ה': לא תהיו סבורים שהתרתי לכם להשבע בשמי, אם יש בכם כל המדות האלו אתם רשאין לישבע ואם לאו אינכם רשאין לישבע אפילו באמת וכו' מעשה בינאי המלך שהיו לו אלפים עיירות בהר המ"ך וכולם נחרבו על שבועת אמת והיא שבועת שוא, כיצד אדם אומר לחבירו שבועה שאני הולך למקום פלוני ואוכל ואשתה, והולכין ועושין כן ומקיימין שבועתם, וכולם נחרבו. ומה שהנשבע באמת כך, הנשבע לשקר על אחת כו"כ (תנחומא ויקרא ז). אמרי אינשי בין זכאי בין חייב — לשבועה לא תיעול (ירוש' שבועות פ"ב ה). פרשי אינשי מספק שבועה ולא פרשי מספק ממונא (ב"מ ו.). אבל נשבעין לקיים את המצוה, והאומר אשכים ואשנה פרק זה, אשנה מסכתא זו, נדר גדול נדר לאלהי ישראל. והלא מושבע ועומד מהר סיני הוא ואין שבועה חל על שבועה? אלא שרי ליה לאינשא לזרוזי נפשיה (נדרים ח.). קודם יוה"כ השביעו הזקנים לכהן גדול ואמרו אישי כהן גדול: אנו שלוחי ב"ד ואתה שלוחינו ושליח ב"ד, משביעין אנו עליך במי ששכן שמו בבית הזה שלא תשנה דבר מכל מה שאמרנו לך [איך יתנהג בעבודה] (יומא יח:). וגם במלך נבוכדנצר מרד אשר השביעו באלהים (דהי"ב לו) מאי מרדותיה? אשכחיה צדקיהו לנבוכדנצר דקא אכיל ארניבתא חיה וכו' (תנחומא הישן ואתחנן א, איכה רבתי פ"ב). מעשה באדם אחד בשני בצורת שהפקיד דינר זהב אצל אלמנה, והניחתו בכד של קמח ואפתו בפת ונתנתו לעני. לימים בא בעל הדינר ואמר לה הבי לי דינרי, אמרה ליה יהנה סם המות אחד מבניה של אותה אשה [עצמה] אם נהניתי מדינרך כלום. לא היו ימים מועטים עד שמת אחד מבניה, וכששמעו חכמים בדבר אמרו, מה מי

ועתה שמת אין לו מי שיכול לתת לו פתרון עליהן. י) שחק עמה בלבד ולא חיישינן לזנות. יא) גש הלאה עכ

שנשבע באמת כך, הנשבע על שקר על אחת כו"כ (גיטין לה.).

[שבועת שקר] חי פרעה כי מרגלים אתם (בראשית מב), כשהיה נשבע לשקר היה נשבע בראשו של פרעה. למה"ד לאשה שגנבה שה מהעדר וברחה, והיה הרועה רץ אחריה, הלכה לביתה וכיסתו בבגד והניחתו במטה, אמר לה הרועה ראית שה אחד? אמרה לו תהא אוכלת מבשרו של זה המוטל במטה שאיני יודעת וכו' (תנחומא הישן מקץ יז). דומה לאשה שהיא אצל אהובה ונשבעת בחיי בעלה (תנחומא אמור ב). חיה רעה באה לעולם על שבועת שוא (אבות פ"ה ט). בעון שבועת שוא ושבועת שקר וכו' חיה רעה רבה ובהמה כלה ובני אדם מתמעטין והדרכין משתוממין (שבת לג.). נגעים באין על שבועת שוא (ערכין טז.). מפני מה משביעין האדם בס"ת ומביאין לפניו נודות [של עור] נפוחים? לומר אתמול היה הנוד הזה מלא גידים ועצמות ועכשיו הוא ריק מכולן, כך הנשבע לחבירו בשקר סוף שיצא ריקם מכל ממונו וכו' (ויק"ר פ"ו ג). דברים שאין אש ומים מכלין אותן, שבועת שקר מכלה אותן (שבועות לט.). כשיבוא הקב"ה לדון את הבריות לעוה"ב, הוא דן אותם עם מכשפים ומנאפים ונשבעים לשקר, שכך כתיב (מלאכי ג) וקרבתי אליכם למשפט והייתי עד ממהר במכשפים ובמנאפים ובנשבעים לשקר, ומחייבן ומורידן לגיהנם. אמר הקב"ה פה שנתתי לכם להיות מהללים ומשבחים לשמי אתם מחרפים ומגדפים ונשבעים בשמי לשקר (תנחומא ויקרא ז). ע"ע א מ י ר ה; א מ ת; ג נ ב ת ד ע ת.

שבועות: דרש ההוא גלילאה, בריך רחמנא דיהב אוריאן יב) תליתאי ביום תליתאי בירחא תליתאי (שבת פח.). דכולי עלמא סוברין בשבת ניתנה תורה וכו' כי פליגי בקביעא דירחא, ר' יוסי סבר בחד בשבת איקבע ירחא (שם פו:). מר בריה דרבינא כולא שתא הוה יתיב בתעניתא לבר מעצרתא ופוריא ומעלי יומא דכיפורי. עצרת יום שניתנה בו תורה וכו'. ר' יוסף ביומא דעצרתא אמר עבדי לי עגלא תלתא, אמר אי לאו האי יומא דקא גרים, כמה יוסף איכא בשוקא (פסחים סח:). ר' משרשיא בשם ר' אידי: בכל הקרבנות כתיב חטא, ועשיתם שעיר עזים לחטאת, ובעצרת אין כתיב חטא [אלא שעיר עזים אחד], אמר להן הקב"ה מכיון שקבלתם עליכם עול תורה מעלה אני עליכם כאילו לא חטאתם מימיכם (ירוש' ר"ה פ"ד). ע"ע מ ו ע ד י ם.

שבח: ההוא דנחית [להתפלל] קמיה דרבי חנינא, אמר האל הגדול הגבור והנורא האדיר והחזק והאמיץ. א"ל סיימתינהו לשבחיה דמרך? וכו' משל לאדם שהיה לו אלף אלפים דינרי זהב והיו מקלסין אותו באלף דינרי כסף לא גנאי הוא לו? (מגילה כה.). מי שיש בו חמשה דברים הללו יבא וישתבח למי שיש בו חמשה דברים הללו [הנשמה והקב"ה] (ברכות י). אשרי המלך שמקלסין אותו (שם ג.). קב"ה משתבח בשבחייהו דישראל (שם ו.). מיני ומיניה יתקלס אילעא (סוטה מ.). אין הקב"ה חפץ בקילוסו של אדם רשע (ויק"ר פט"ז ד). איסי בן יהודה מונה שבחן של חכמים (גיטין סז.). שבחוהו חכמים לאגריפס (סוטה מא.). משום דקלסה אכוה דאמך את נמי מקלסת לה? (כתובות כא:). מי שלקח מקח רע ישבחנה או יגננה? (שם יז.). אין שבחה של מטרונה בשעה שהיא מתקלסת מקרובותיה, אלא בשעה שהיא מתקלסת מצרותיה (דב"ר פ"ג). לא כמה דאמרת אימא אלא כמה דאמרין מגיריה (מדרש תהלים מח). משל לגבור רוכב על סוס והסוס רץ וראה הגבור תינוק אחד מושלך לפניו ומשך הסוס ולא הזיק את התינוק, למי הכל מקלסין, לסוס או לרוכב? לא לרוכב?! (ב"ר פנ"ב, שמ"ר פ"כ). אומרים מקצת שבחו של אדם בפניו וכולו שלא בפניו (עירובין יח:). אי לאו דקלסך גברא רבה הוה אמינא לך וכו' (יבמות לב:). האי מאן דשפיר שומעניה שרי לשבוחיה, ומאן דשבחיה ינוחו לו ברכות על ראשו (מגילה כה:). בעשרה לשונות של שבח נאמר ספר תהלים: באישור בניצוח בניגון בשיר במזמור בהשכל ברינה בתודה בתפלה בברכה. המאושר שבכולן הללויה, שהשם והשבח כלולין בו (ירוש' סוכה פ"ב). ע"ע ג נ א י ו ש ב ח.

שבטים: יעקב הוליד שנים עשר שבטים שאין בהם דופי (שבת קמו.). שבטים הן תקרתו של עולם, שכן ישעיה הנביא אומר, שמע אלי יעקב וישראל מקוראי (ישעיה מח), וזה שמתקן תקרה כראוי נותן עוביה של תקרה זו בצד ראשה של אחרת שאינה שוה, לפיכך מקדים אלו לאלו, שאין שמות השבטים שוים בכל מקום (שמ"ר פ"א). ר' לוי אמר למה אין שמותם של שבטים שוים בכל מקום? שלא יאמרו בני גבירות תחלה ובני השפחות אחרונה, ללמדך שלא היו גדולים אלו מאלו (שב). רבי נחמיה אומר כל השבטים לא שמרו יחוסיהם במצרים, וראובן שמעון ולוי שמרו יחוסיהם (במד"ר פי"ג). שבטו של לוי לא עבדו ע"ז (יומא סו:). שבט לוי לא אקרי קהל (הוריות ו:). אין לך כל שבט ושבט מישראל שלא העמיד ממנו שופט, ושלא יצאו ממנו נביאים. שבט יהודה ובנימין העמידו מלכים ע"פ נביאים (סוכה כז:). כל שבט היה לו סימן, ראובן מצוייר דודאים, שמעו עיר שכם, יהודה אריה, יששכר חמור, זבולן

שבועתך גם יחד. יב) תורה שהיא משולשת תורה נביאים וכתובים, ועם ישראל משולש שכולל כהנים לוים וישראלים, וניתנה ע"י משה שהיה שלישי לבטן אחר מרים ואהרן, ונתנה

בית, אפרים שור, מנשה ראם, בנימין זאב, דן נחש, נפתלי אילה, גד מצוייר צורות אנשים הרבה, אשר זית (מדרש אגדה במדבר ב). ראוי היה אדם הראשון שיעמדו ממנו י"ב שבטים וכו' (ב"ר פכ"ד ה). ראוי היה יוסף לצאת ממנו י"ב שבטים (סוטה לו:). יעקב הפריש מעשר ראשון, שנאמר וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך (בראשית כח), כותי אחד בא ושאל את ר"מ אמר לו: לא אתון אמרין דהדין יעקב אביכן קשוט הוא דכתיב (מיכה ז) תתן אמת ליעקב, והפריש שבטו של לוי אחד מעשרה שבטים, לא היה לו להפריש אחד משנים? א"ל את אמרת דאינון תרי עשר ואנא אמר דאינון ארבעה עשר שנאמר (בראשית מח) אפרים ומנשה כראובן ושמעון יהיו לי. א"ל והא אית לי מסייען, הוספת קמח הוספת מים. א"ל אין אתה מודה שהן ארבע אמהות, יצא מהן ארבעה בכורות ואין הבכור מתעשר, שהוא קודש ואין קודש מוציא מיד קודש. א"ל טוב אומתך דאת בגוה (תנחומא הישן ראה יב). מסורת ביד השבטים מן יעקב אבינו כל מה שעתיד ליארע לכל שבט עד ימות המשיח (במד"ר פי"ג יד). כי מראש צורים אראנו (במדבר כג), להודיעך שנאתו של אותו רשע [בלעם], שמתוך ברכותיו אתה יודע מחשבותיו, למה הוא דומה לאדם שבא לקוץ את האילן, מי שאינו בקי קוצץ את הענפים, כל ענף וענף ומתייגע, והפקח מגלה את השרשים וקוצץ האילן בלי יגיעה, כך אמר אותו רשע מה אני מקלל לכל שבט ושבט הריני הולך לשרשיהם, בא ליגע ומצאן קשים, לכך נאמר כי מראש צורים אראנו (תנחומא הישן בלק יט). כיון שידע משה שהיה לו למות באותו היום מה עשה? א"ר ינאי כתב י"ג ספרי תורה, שנים עשר לשנים עשר שבטים ואחד הניח בארון, שאם יבקש אחד לזייף דבר יהיו מוציאין אותו שבארון (דב"ר פ"ט). יום שהותרו השבטים לבוא זה בזה (ב"ב קכא.). חמרא דפרגייתא [שם מקום] ומיא דדיומסת [מעיני רפואה ותענוג] קפחו עשרת השבטים מישראל (שבת קמז:). משגלו עשרת השבטים בטל היובל (סנהדרין קי:). עשרת השבטים אין להם חלק לעוה"ב — אין עתידין לחזור (שם). עשרת השבטים גלו לפנים מנהר סמבטיון (ב"ר פע"ג ו). כשהקב"ה מטהר שבטים [שנבללו בין הגוים] שבטו של לוי מטהר תחלה (קידושין עא.). גמירא דלא כלא יג) שבטיא (ב"ב קטו:). עתידה א"י שתתחלק לי"ג שבטים, שבתחלה לא נתחלקה אלא לי"ב שבטים (שם קכב.). עובד ע"ז בזמן הזה חוששין לקידושיו שמא מעשרת השבטים הוא (יבמות טז:). ע"ע י ש ר א ל; ס מ ב ט י ו ן.

שביתה: מפני ששביתתו עליך — אין שביתתו עליך (שבת קכא.). משביתה אחת למרו שביתות הרבה (ירוש' עירובין פ"י). חפצי הפקר קונין שביתה, חפצי נכרי אין קונין שביתה (עירובין מה:). עד שמגיע למקום השביתה (מעשרות פ"ב ג). שב ואל תעשה עדיף (עירובין ק.). ע"ע ש ב ת.

שבעה; שבעים: כל השבועיים [מנין שבעה] חביבין (מדרש תהלים פ"ט יא). מזוקק שבעתים, ר' חנן בר פזי פתר קרא בפרשת פרה, שיש בה משבעה שבעה: שבע פרות, שבע שרפות, שבע הזיות, שבע כבוסים, שבעה טמאים, שבעה טהורים, שבעה כהנים. אם יאמר לך אדם חסר אחד מהן, אמור לו משה ואהרן בכלל היו שנאמר וידבר ה' אל משה ואל אהרן לאמר זאת חקת התורה (תנחומא הישן חקת ט). ואור החמה כאור שבעת הימים, יד) נכפל המספר שבעה עד שמ"ג (ב"ב קיח.). שבעים שקול כנגד שבעים אומות. דבר אחר למה שבעים? כנגד מראשית ספר בראשית עד קללות נח שבעים פסוקים. א"ר פינחס שני אויבים לא נאררו עד שהשלים עליהם שבעים פסוקים: הנחש והמן הרשע, הנחש מבראשית עד ארור אתה מכל הבהמה שבעים פסוקים, המן מאחר הדברים האלה גדל המלך וגו' עד ויתלו את המן שבעים פסוקים, לתכלית שבעים טו) נהלה על חמשים (במד"ר פי"ד). אחת לשבעים שנה וכו' (ע"ז יא:). שפה אחת שהיו מדברים בשבעים לשון (ירוש' מגילה). ומרדכי יודע שבעים לשון (מגילה יג:). ע"ע מ נ י ן.

שבעה עשר בתמוז: בשבעה עשר בתמוז אירעו חמשה דברים: נשתברו הלוחות וכו' (תענית כו.). רבי רחץ בי"ז בתמוז ובקש לעקור את תשעה באב (מגילה ה.). ר' יוחנן הקפיד שלא להכות התלמידים בין י"ז בתמוז עד ת"ב (מדרש תהלים צא — ג). ע"ע ת ע נ י ת.

שבת: תכבד העבודה וגו', מלמד שהיו בידם במצרים מגילות שהיו משתעשעין בהן משבת לשבת לומר שהקב"ה גואלם, לפי שהיו נוחים בשבת. אמר להם פרעה תכבד העבודה על האנשים ויעשו בה ואל ישעו בדברי שקר, אל יהו משתעשעין ואל יהון נפשין ביום השבת (שמ"ר פ"ה). במרה נצטוו על השבת (שבת פז:). ושמרתם את השבת כי קדש היא לכם (שמות לא). היא מסורה בידכם ולא אתם מסורה בידה (יומא כה:). לכם שבת מסורה ואי אתם מסורים לשבת (מכילתא פ' כי תשא). רבי חייא בר רבא אמר לא ניתנה השבת אלא לתענוג, רבי חגי בשם ר' שמואל ב"נ לא ניתנה השבת אלא לתלמוד

בחדש השלישי הוא סיון. יג) קבלה בידינו כי לא יאבד שבט אחד מישראל לגמרי. יד) שבעה פעמים שבעה הם מ"ט, ושבעה פעמים מ"ט הם שמ"ג. טו) וזה שיסף

תורה, ולא פליגי מאן דאמר לתענוג אלו תלמידי חכמים שהם יגעים בתורה כל ימות השבת ובשבת הם באים ומתענגים בה, מאן דאמר לתלמוד תורה אלו הפועלים שהם עסוקין במלאכתן כל ימות השבת ובשבת הם באים ומתעסקין בתורה (פסיקתא רבתי פכ"ב סוף). גוי ששבת חייב מיתה (סנהדרין נח:). שמא את סבור לרעתך נתתי לך את השבת? לא נתתי אלא לטובתך, כיצד? א"ר חייא ברבי אבא, את מקדש את השבת במאכל ובמשתה ובכסות נקייה ומהנה את נפשך ואני נותן לך שכר, מנין? שנאמר וקראת לשבת עונג וגו' (ישעיה נח) וכתיב בתריה אז תתענג על ה' ויתן לך כל משאלות לבך (דב"ר פ"ג א). שמאי הזקן אם מצא בהמה נאה אמר זו לשבת (ביצה טז.). תיתי לי דקיימית שלש סעודות בשבת (שבת קיח:). וחייב לבצוע על שתי ככרות (ברכות לט.). וכבדתו שלא יהא מלבושך של שבת כמלבושך של חול (שבת קיג.). צריך אדם להיות לו שני עטופים אחד לחול ואחד לשבת (רות פ"ה). זכור את יום השבת לקדשו, זכרהו על היין (פסחים קו.). מזונותיו של אדם קצובין לו וכו' חוץ מהוצאת שבת ויו"ט (סוכה טז.). אמר להם הקב"ה לישראל בני לוו עלי וקדשו קדושת היום והאמינו בי ואני פורע (ביצה טו:). יוסף מוקיר שבי [מכבד שבתות] זבניה להההוא בוורא, קרעיה אשכח ביה מרגניתא, זבניה בתליסר עיליתא דדינרי דדהבא, פגע ביה ההוא סבא, אמר מאן דיזיף שבתא פרע שבתא (שבת קיט.). מעשה בחסיד אחד ברומי שהיה מכבד שבתות ויו"ט, חדא ערובא של צומא רבא סליק לשוקא דיזדבין ליה חד נון [דג], והוה טליא [נער] דאיפרכא קאים תמן, והוה דין מעלי ליה ודין מעלי ליה, זבני ההוא יהודאה בליטרתא דינר. בעונתן דאריסטון [בעת הסעודה] אמר איפרכא לטליא לית הכא נון? א"ל לא סליק יומא הדין לשוקא אלא חד נון וזבניה חד יהודאה בליטרתא דינר. א"ל ואת חכים ליה? א"ל אין, א"ל איזיל צוות ליה דטימן אית ליה והוה ימלכא. אזל צוות ליה, א"ל חייטא אנא. א"ל ואית חייט דאכיל נון בליטרתא דינר? דבריה [הוליכו] לאיפרכא, א"ל מרי! יהיבנא לי רשות ואני נשתעייא קדמך. א"ל אית לן חד יומא והוא חביב עלינן סגיה מכל יומי שתא, מכל חובין דאנו עבדין ביה ההוא יומא משתרי ישרן לון, בגין כך אנו מוקרין ליה סגי מכל יומא שתא. א"ל הואיל והבאת ראיה לדבריך הרי אתה פטור. ופרע לו הקב"ה שזימן לו בתוך ביתו אבן אחת טובה של מרגלית, והיה מתפרנס הימנה כל ימיו (פסיקתא רבתי פכ"ג). ההוא סבא דנקיט תרי מדאני אסא כנגד זכור ושמור (שבת לג:). מתנה טובה יש לי בבית גנזי ושבת שמה (שם י:). שבת אחד מששים לעוה"ב (ברכות נז:). באה שבת באה מנוחה (סנהדרין לח.). שאל טורנוסרופוס את ר"ע אמר לו מה יום [שבת] מיומים? א"ל ומה גבר מגוברין? א"ל דמרי צבי טז) — שבת נמי דמרי צבי (סנהדרין סה:). נהר סמבטיון יוכיח (שם). שמושך אבנים כל ימות השבת ובשבת הוא נח (ב"ר פי"א). והיה שבעת ימים תחת אמו (ויקרא יב). משל למלך שנכנס למדינה והוציא כרוז ואמר כל אכסנאין שיש כאן אל יראו פני עד שיראו פני מטרונה תחלה, כך אמר הקב"ה לישראל, בני אל תקריבו לפני קרבן עד שיעבור עליו השבת, שאין שבעה בלא שבת, ואין מילה בלא שבת (תנחומא הישן אמור יז). שבת בראשית אין צריך קידוש בי"ד (נדרים עח:). ליראה את ה' כל הימים אלו שבתות ויו"ט (יבמות צג.). כל מצות שנתן הקב"ה לישראל נתן להם בפרהסיא חוץ משבת (ביצה טז.). כל עסקא דשבת כפול, לחם משנה וכו' (מדרש תהלים צא—ח). בואו ונצא לקראת שבת מלכתא (שבת קיט.). שני מלאכי השרת מלוין לו לאדם מביהכ"נ לביתו בליל שבת (שם:). יהי חלקי ממכניסי שבת בטבריא ומוציאי שבת בציפורי (שם). אלמלא שמרו ישראל שתי שבתות מיד נגאלים (שם קיח:). הלכות שבת כהררים התלוין בשערה (חגיגה י).

[תחום שבת] ריש לקיש מהגה באורייתא סגי, נפיק לבר מתחומא ולא ידע (ירוש' ברכות פ"ג). שערתי בעקבי הסוס עד כאן תחום שבת (חגיגה טו.). ציר דלתות ההיכל נשמע בשמונה תחומי שבת (יומא לט.). מעשה היה בישראל אחד שהיה לו פרה אחת חורשת, נתמוטטה ידו ומכרה לגוי, כיון שלקחה הגוי חרש עמה ששת ימים של חול, ובשבת הוציאה שתחרש עמו, רבצה לו תחת העול, והיה הולך ומכה אותה והיא אינה זזה ממקומה, כיון שראה כן הלך ואמר לאותו ישראל שמכרה לו: בא טול פרתך שמא צער [חולי יש בה], שהרי כמה אני מכה אותה והיא אינה זזה ממקומה. והבין הישראל כי בשביל שהיתה למודה לנוח בשבת היא שובתת, בא הישראל ולחש באזנה ואמר לה: פרה פרה! את יודעת כשהיית ברשותי נחת ביום השבת, ועכשיו שגרמו עונותי הוכרחתי למוכרך לגוי ואת ברשותו, בבקשה ממך עמדי וחרשי, ומיד עמדה וחרשה. קסבר הגוי שעשה לה כישוף, א"ל איני מניחך עד שתגיד לי מה שלחשת באזנה של פרה, סיפר לו הדברים שאמר לה, מיד נתיירא הגוי ונתגייר ולמד תורה, והיו קוראין שמו יוחנן בן תורתה וכו' (פסיקתא רבתי פי"ד ב). פקוח נפש דוחה שבת (יומא פה:). יכול יהא בנין בית המקדש דוחה שבת? ת"ל את שבתותי תשמורו ומקדשי תיראי (ויקרא יט) כולכם חייבין

פייטן בפרשת זכור. טז) השבת מצטיינת מכל הימים כמו שאתה מצטיין משאר אנשים, א"ל אנכי מצויין מפני שהמלך חפץ בי, א"ל גם השבת בחר הקב"ה משאר

בכבודי (יבמות ו.). עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות (שבת קיח.).

[חלול שבת] פרקוהו [להלל מהארובה בביהמ"ד] ורחצוהו וסכוהו והושיבוהו כנגד המדורה, אמרו ראוי זה יחלל עליו את השבת (יומא לה:). כתיב וסבותם את העיר כל אנשי המלחמה הקיף את העיר פעם אחת כה תעשו ששת ימים ושבעה כהנים ישאו שבעה שופרות היובלים וגו׳. למדך שבשבת נכבשה העיר. דבר זה עשה יהושע מדעתו והסכים הקב"ה על ידו, אמר יהושע השבת קדש דכתיב (שמות לא) ושמרתם את השבת כי קודש הוא לכם, וכל מה שכבשנו יהא קודש שנאמר (יהושע ו) וכל כסף וזהב וגו׳ קדש הוא לה׳ (במד"ר פכ"ג). חזינא לרבנן דרהיטא לפירקא בשבתא, אמינא קא מחללי רבנן שבתא (ברכות ו.). אמרה תורה חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה (שבת קנא:). אין הדליקה מצויה אלא במקום שיש חילול שבת (שם קיט:). המטיל אימה יתירה בתוך ביתו בא לידי חילול שבת (גיטין ו:). בעון חילול שבת חיה רעה באה (שם לג.). פעם אחת נגזר על על ישראל לחלל שבת וכו׳ (ר"ה יט.). ע"ע הבדלה; הדלקת הנר; קידוש.

שגיאות: ע׳ טעות

שדוכין: כמה אתה נותן לבנך כך וכך, וכמה אתה נותן לבתך כך וכך, עמדו וקדשו קנו. הן הן הדברים הנקנים באמירה (כתובות קב:). בההוא הנאה דקמתחתנו אהדדי גמרי ומקני להדדי (שם). ההוא גברא דאמר להו [בצוואה]: הבו ליה ארבע מאה זוזי לפלוני ולנסיב ברתי. א"ר פפא ארבע מאה זוזי שקיל, וברתי אי בעי נסיב אי בעי לא נסיב (ביצה כ.). ההוא גברא דאזיל ובעי איתתא ולא יהבו ליה יז) מאי חזי ליה דאזיל היכא דמדלו מינה? (בכורות ח:). הפוסק מעות לחתנו ופישט לו את הרגל, תשב [בתו] עד שתלבין ראשה (כתובות קח:). אין משדכין בין איש לאשתו בשבת (תוספתא שבת פי"ג). תנא דבי מנשה משדכין על התינוקות ליארס בשבת (שבת קג.). רב מנגיד על דמקדש בלא שדוכי (קידושין יב:). ע"ע נשואין.

שדים: בעשרה דברים שנבראו בערב שבת בין השמשות נחשבו גם מזיקין (אבות פ"ה ו). ששה דברים נאמרו בשדים, שלשה כמלאכי השרת ושלשה כבני אדם: יש להם כנפים כמלאכי השרת, וטסין מסוף העולם ועד סופו כמה"ש, שומעין מאחורי הפרגוד מה שעתיד להיות כמה"ש; אוכלין ושותין כבני אדם, פרין ורבין כבני אדם, מתים כבני אדם (חגיגה טז.). וי"א אף הופכין פניהם לכל רוחות שירצו ורואין ואין נראין (אדר"נ פל"ז ז). ויולד בדמותו כצלמו, מכאן אמרו הבא על הרוחות אין לו עליו כלום ואינו זנות וכו׳ (תנחומא הישן בראשית כז.). עשיתי לי שרים ושרות שידה ושידות (קהלת ב), א"ר יוחנן שלש מאות מיני שדים היו בשיחין [מקום] ושידה עצמה אינו יודע מה היא (גיטין סח.). אשמדאי מלכא דשידי (שם). אין השד יכול לבראות בריה פחות מכשעורה, יח) רבי פינחס אומר, האלהים! אפילו כגמלא נמי לא מצי ברי (סנהדרין סז:). אבא בנימין אומר אלמלי נתנה רשות לעין לראות אין כל בריה יכולה לעמוד מן המזיקין, אמר אביי אינהו נפישי מינן וקיימי עלן כי כסלא לאוגיא. יט) אמר רב הונא כל חד מינן אלפא משמאליה ורבבתא מימיניה. אמר רבא האי דוחקא דכלה [דרשת הרב קודם הרגל] מינייהו וכו׳ (ברכות ו.). אמר ר׳ חנינא לימדנו יונתן שידא בבואה אית להו, כ) בבואה דבבואה לית להו (גיטין סו.). חוח לאחר שבע שנים נעשה שד (ב"ק טז.).

[שדים המזיקין] אסור לאדם ליתן שלום לחבירו בלילה חיישינן שמא שד הוא (מגילה ג.). גמירא דלא מפקי שם שמים (שם). אין נכנסין לחורבא מפני המזיקין וכו׳ (ברכות ג.). אמר אביי מריש הוה אמינא האי דלא יתבי תותי מרזיבא משום שופכים, אמר לי מר משום דשכיחי מזיקין (חולין קה:). ויש שידא דבית הכסא (שבת סז.). אך הצנוע בביהכ"נ ניצול מהם (ברכות סב). הוה ההוא מזיק כי רבנן דאביי, דכי הוו עיילין בתרין אפילו ביממא הוו מיתזקי וכו׳ על בת [לן] בההוא בי רבנן, אידמי ליה כתנינא דשבעה רישוותיה, כל כרעיה דכרע [בכל תפלה שכרע מודים] נתר חד רישא, אמר להו למחר אי לא איתרחיש ניסא סכינתין (קידושין כט:). הני תרי כושאי של שלמה וכו׳ מסרינהו לשעירים (סוכה נג.). בלילי שבתות ובלילי רביעית שרו מזיקין עילוי, איסרא דמזונא נקיד שמיה (פסחים קיא:). עובדא הוה בחד איתתא דילידת בלילה ואמרה לברה [הנולד לה] אזיל אדליק לי בוצינא ואנא קטע שורך, כא) אזל למדלקה בוצינא ופגע ביה שידא שריהון דרותחא, עם דמתעסקי [מתגוששים] דין עם דין קרא תרנגולא, א"ל אזיל גלוג [התפאר] לאמך ואמור לה אילולי דקרא תרנגולא הוינא קטיל בך, א"ל [הילד] אזיל לגלוג לאמא דאמך דלא קטעת אמי שורי, דאי קטעת אמי שורי הוינא קטיל לך (ויק"ר

ימי השבוע. יז) אם לא רצו להתחתן עמו מפני שלא היה לפי כבודה, למה הלך לבקש אשה אחרת שהיא יותר מיוחסת מהראשונה? יח) למד זאת ממה שנאמר במכת כנים אצבע אלהים היא, שלא יכלו המכשפים במצרים לעשות כן ע"י שדים. יט) כשורת חפירה המקפת גומת המים סביב הגפנים. כ) יש להם צל אבל אין להם צל כנגד צל במראות הצובאות, כי אין להם צלם אדם. כא) לך הביא

פ"ה). לדעת רשב"ג אין שואלין בשדים בשבת, ור' יוסי אמר אף בחול אסור (סנהדרין קא.). פת שחרית מצלת מן החמה ומן הצנה ומן המזיקין (ב"מ קז:). ליל פסח הוא ליל שמורים (שמות יב) ליל המשומר ובא מן המזיקין (פסחים קט:). א"ר יצחק כל הקורא ק"ש על מטתו מזיקין בדלין ממנו (ברכות ה.). ע"ע מ ל א כ י ח ב ל ה; מ ז י ק י ם; ר ו ח.

שה"י פה"י: ואת דתי המלך אינם עושים, דמפקי לכולא שתא בשה"י פה"י [ש'בת ה'יום פ'סח ה'יום] (מגילה יג:).

שוגג ומזיד: מ'של לשנים שרגמו איקונין של מלך, אחד שכור ואחד בדעתו, נתפשו שניהם ועלו לבימה [הדין], נתן השופט איפופסין [גזר דין] לבן הדעת ופינה לשכור. כך כל מי שהוא חוטא בשגגה מביא קרבן ונסלח לו, אבל המגדף [שהוא מזיד] נוטל איפופסין שנאמר (ויקרא כד) ונוקב שם ה' מות יומת (תנחומא הישן ויקרא טו). הוי זהיר בתלמוד ששגגת תלמוד עולה זדון (אבות פ"ד יב). תלמידי חכמים שגגות נעשות להם כזדונות, עמי הארץ זדונות נעשות להן כשגגות (ב"מ לג:). קנסינן שוגג אטו מזיד בשבת (חולין טו.). שוגג קרוב למזיד לאו בר כפרה הוא בגלות (ב"ק לב:). הנח להם לישראל מוטב שיהיו שוגגין ואל יהיו מזידין (שבת קמח:). גדולה תשובה שזדונות נעשו לו כשגגות (יומא פו:). ע"ע ח ט א; ע ב י ר ה.

שוחד: ושוחד לא תקח (שמות כג) אפילו לזכות את הזכאי ולחייב את החייב וכו'. כי השוחד יעור עיני חכמים (דברים טז) ק"ו לטפשים (כתובות נה.). אפילו צדיק גמור ולוקח שוחד אינו נפטר מן העולם בלא טרוף דעת (שם). אין צריך לומר שוחד ממון אלא אפילו שוחד דברים נמי אסור. מדלא כתיב בצע לא תקח (שם:). אמר רבי אבהו בא וראה במה סמיות עיניהן של מקבלי שוחד, אדם חש בעיניו נותן ממון לרופא, ספק מתרפא ספק אינו מתרפא, והן נוטלין שוה פרוטה ומסמין את עיניהן שנאמר (שמות כג) כי השוחד יעור פקחים וכו' ק"ו לטפשין, ק"ו לרשעים (כתובות קה.). אבל שכר בטלה דמוכחא מותר (שם). כל דיין שנוטל שוחד מביא חמה עזה לעולם (ב"ב ט:). ויטו אחר הבצע, חלקם שאלו בפיהם (שבת נו.). הכהנים והלוים המסייעים בגרנות [כדי שיתנו להם תרומות ומעשרות] אין נותנין להם לא תרומה ולא מעשר, ואם נתן חילל, שנאמר (ויקרא כב) ולא יחללו את קדשי בני ישראל, ועליהם הכתוב אומר (מיכה ג) ראשיה בשחד ישפוטו וכהניה במחיר יורו ונביאיה בכסף יכסומו וכו' (ירוש' נדרים פ"י).

[שוחד בין שופטי הגוים] אמרו ליה לר' יוחנן אתו חברי לבבל, שגא נפל [נפל מרוב צער], אמרי ליה מקבלי שוחדא תריץ יתיב ונתיישבה דעתו (יבמות סג:). ההוא פילוסופיא כב) בשבבותיה דר"ג דהוה שקיל שמא דלא מקבל שוחדא, בעו לאחוכי ביה ועיילו ליה שרגא דדהבא ואזיל לקמיה, אמרה ליה [אשת ר"א] בעינא דניפלגי לי בנכסי דבי נשי, אמר להו פלוגו, א"ל כתיב לן במקום ברא ברתא לא תירות, א"ל מן יומא דגליתון מארעכון איתנטלית אורייתא דמשה ואיתיהבית ספרא אחריתי וכתוב ביה ברא וברתא כחדא ירתו. למחר הדר עייל ליה איהו חמרא לובא, אמר להו שפילית לסיפיה דספרא וכתיב ביה אנא לא למיפחת מן אורייתא דמשה אתיתי וכו'. א"ל נהור נהוריך כשרגא, א"ל ר"ג אתא חמרא ובטיש לשרגא (שבת קטז:). מעשה באשה אחת שכבדה לדיין במנורה של כסף, והלך אנטידיקוס [בעל דין] שלה וכיבדו בסייח של זהב, למחר אתת אתתא ואשתכח דינה הפוך. אמרה ליה מרי! ינהור דינא קדמך כההיא מנרתא דכספא, אמר לה ומה אעביד לך, כבה סייח את המנורה (ירוש' יומא פא, פסיקתא דר"כ פט"ו). ע"ע ד י ן ו מ ש פ ט.

שוחט: ע' שחיטה

שוטה: חרש שוטה וקטן פגיעתן רעה, החובל בהן חייב והם שחבלו באחרים פטורין (ב"ק פז.). אין שוטה נפגע ולא בשר המת מרגיש באיזמל (שבת יג:). שבעה דברים בגולם (אבות פ"ה ח). שוטה אין לו בושה (שם פו:). שוטה בחדא מלתא כג) לא סריך (גיטין סח:). עתים חלים עתים שוטה, כשהוא חלים הרי הוא כפקח לכל דבריו, כשהוא שוטה הרי הוא כשוטה לכל דבריו (ר"ה כח.). אשה שוטה אינה מתגרשת ע"פ תיקון חכמים כדי שלא ינהגו בה מנהג הפקר (גיטין עא:). המדיר את אשתו שתהא ממלאה כדי מים ותערה לאשפה יוציא ויתן כתובה מפני שנראית כשוטה (כתובות עב.). בר שטיא זבין נכסי אתו בי תרי אמרי כשהוא שוטה זבין [ואין מכירתו מכירה] ואתו בי תרי אמרי כשהוא חלים זבין, אמר רב אשי אוקי תרי להדי תרי ואוקי ממונא בחזקת בר שטיא (שם כ.). איזהו שוטה? זה המאבד כל מה שנותנין לו (חגיגה ד.). שוטים שבעולם כל מה שעשיתם לצורך עצמכם עשיתם (ע"ז ב:). שוטה כד) לאו סמיה בידן (גיטין ע:).

לי נר ואני אחתוך טבורך, שהיה ינוקא חכימא והשד התקנא בו ורצה להרגו, אך הינוקא התגבר עליו. כב) שופט מהנוצרים הקדמונים שהורו מברית החדשה. כג) אינו נדבק לומר דבר אחד של שטות כל הימים כי אומר שטותים הרבה. כד) אין בידינו סם רפואה לרפאות את

גלילי שוטה (עירובין נג:). כל אבא חמרא, וכל בר בר חנא סיכסא [שוטה] (ב"ב עד.). אל תהי שוטה בחרוזים (חולין צה:). לחכימא ברמיזא, לשטיא בכורמיזא [באגרוף] (מדרש משלי פכ"ב). מפני שוטה אחד נחייב את כל הפקחים? (תוספתא שבת פי"ב). מפני שוטה אחד אנו מאבדין כמה פקחין? (ירוש' סוטה פי"ב ד). וכי שומעין לשוטה מה שהוא מבקש? (שמ"ר פמ"א). אמר להן אני מביא לכם ראיה מן התורה, ואתם מביאין לי ראיה מן השוטים! (נדה ל.). אין מביאין ראיה מן השוטים (שבת קד.). עולם כמנהגו נוהג ושוטים שקלקלו עתידין ליתן את הדין (ע"ז נד:). עד שאתם מתקנים את השוטות בואו ותקנו את הפקחות (נדה נג:). שטיא! שפיל לסיפיה דקרא (ברכות י.). כד הוינן זוטרי לגברי, כה) השתא דקשישנן לדרדקי (ב"ק צב:). אמרי אינשי לא אכיל האי איניש פיתא דחיטי כו) מן יומיה (ב"ר פט"ו ז). איזהו חסיד שוטה? ראה תינוק מבעבע בנהר, אמר לכשאחלוץ תפילי אצילנו, עם כשהוא חולץ תפיליו הוציא זה את נפשו (ירוש' סוטה פ"ג). מיום שחרב ביהמ"ק ניטלה נבואה מן הנביאים ונתנה לשוטים ולתינוקות (ב"ב יב:). ריב"ז אמר לצדוקי: שוטה! ולא תהא תורה שלימה שלנו כשיחה בטלה שלכם (מנחות סה:). ע"ע טפשות; שטות.

שוכר ומשכיר: ע' שכירות

שולחן: ע' שלחן

שום: חמשה דברים נאמרו בשום: משביע ומשחין ומצהיל פנים ומרבה הזרע והורג כנים שבבני מעיים (ב"ק פב.). עזרא התקין שיהיו אוכלין שום בלילי שבתות, כז) שהוא מכנים אהבה ומוציא הקנאה (ירוש' מגילה פ"ד א, ב"ק פב.). הנודר מאוכלי שום אסור בישראל ואסור בכותים (נדרים לא.). מי שאכל שום וריחו נודף יחזור ויאכל שום אחר כדי שיהא ריחו נודף? (ברכות נא.). מי שאכל שום יצא! עמד ר' חייא ויצא, עמדו כולן ויצאו (סנהדרין לא.). ע"ע אכילה.

שומא: שום היתומים שלשים יום, ושום ההקדש ששים יום (ערכין כא:). תנא שומא רבה וקתני שומא זוטא, תנא שומא דידיה וקתני שומא דידה (כתובות סו:). לא צריכנא לשומא דידך, כבר שמוה קמאי דקמך (ב"ב מו.). ע"ע שיעורים.

שומר: ארבעה שומרים הן: שומר חנם והשואל נושא שכר והשוכר (שבועות מט.). מי איכא תנא דלית ליה ארבעה שומרין? (שם:). מה גפן זו השומר שלה עומד למעלה (ויק"ר פל"ו). ברוך המקום שמסר עולמו לשומרים (ע"ז מ:). ע"ע שכירות.

שונא: כי תראה חמור שונאך (ויקרא כג), אוהב לפרוק ושונא לטעון מצוה בשונא כדי לכוף יצרו (ב"מ לב:). ומי שרי למסניה והכתיב לא תשנא את אחיך בלבבך (ויקרא יט)? אלא דחזי ביה איהו דבר עבירה (פסחים קיג:). ואם אינו מקבל תוכחה מצוה לשנאותו שנאמר (תהלים קלט) משנאיך ה' אשנא תכלית שנאה שנאתים (יבמות כג.). אדם שיש לו עזות מותר לשנאותו ונעשה שונאו של הקב"ה (תענית ז.). שלשה דברים הקב"ה שונאן: המדבר אחד בפה ואחד בלב, והיודע עדות בחבירו ואינו מעיד לו, והרואה דבר ערוה בחבירו ומעיד בו יחידי (פסחים קיג:). ארשב"י ארבעה דברים הקב"ה שונאן ואני איני אוהבן: הנכנס לביתו פתאום ואין צריך לומר לבית חבירו וכו' (נדה טז:). שונא נקרא כל שלא דיבר עמו שלשה ימים באיבה וכו', חכמים אומרים לא נחשדו ישראל להעיד עדות שקר משום איבה (סנהדרין כז:). ר' ישמעאל אומר החושך עצמו מן הדין פורק ממנו איבה (אבות פ"ד ז). שנאת הבריות מוציאה את האדם מן העולם (שם פ"ב יא). השונא את חבירו הרי זה משופכי דמים, שנאמר וכי יהיה איש שונא לרעהו וארב לו וקם עליו (כתובות עז:). השונא חכמים ותלמידיהם וכו' אין לו חלק לעוה"ב (ד"א רבה פי"א). הוי אוהב את המוכיחך ושנא את המכבדך כדי שלא תתמעט מחכמתך (ד"א זוטא פ"ט). כל מי שהוא שונא לאדם, כאילו שונא למי שאמר והיה העולם (פסיקתא זוטרתא בהעלותך). אויבי איש אנשי ביתו (סוטה מט.), היינו דאמרי אינשי אגב אורחך כח) לבעל דבבך אישתמע (סנהדרין צה:). דרמית עלי כי אריא ארבא [כאריה אורב] (ב"מ קא:). א"ר יוחנן לא בבליים הם אלא אלכסנדריים הם ומתוך ששונאים [אנשי ארץ ישראל] את הבבליים קורין אותן [את האלכסנדריים] על שם בבליים (מנחות ק.). אהבה מקלקלת את השורה כט) ושנאה מקלקלת את השורה (סנהדרין קה:). איזהו גבור העושה את שונאו אוהבו (אדר"נ פכ"ג). הרואה את שונאו בראש הגג ודוחפו, או ע"פ הבאר ודוחפו, גבורה היא זו? אלא אימתי נקרא גבור? כשרואה שבא ליפול ואוחזו בידו שלא יפול, או כשרואה שהוא נופל יבור ומעלהו (מדרש תהלים נב). הלל לימד את הגר כל תורה כולה על רגל אחת: דעלך סני לחברך לא

השוטה. כה) כשהיינו קטנים נחשבנו לגברים חכמים, ועכשיו לעת זקנתנו אומרים עלינו שאנחנו ילדים שוטים. כו) כשאדם שוטה אומרים עליו שלא אכל פת חטים מימיו, כי פת חטים אוכל איש כשיצא מכלל נערות ושטות. כז) שחיא עונת ת"ח. כח) כשתלך לדרכך לפי תומך התראה לשונאך להפחידו. כט) שעושה אדם דבר שאינו

תעביד, ואידך פירושא (שבת לא.). כל העוסק בתורה אויביו נופלים לפניו (ב"ק יז.). ע"ע שנאת חנם.

שונאי ישראל: ויקח שש מאות רכב בחור (שמות יב), משל מי היו הבהמות שהיו טוענין את המרכבות? אם תאמר משל מצרים היו הלא כבר נאמר וימת כל מקנה מצרים? וכו' אלא של הירא את דבר ה' (שם ט). נמצאו למדים המקנה שהנים הירא את דבר ה' הם היו תקלה לישראל, מכאן היה ר"ש אומר הכשר שבמצריים הורגו הטוב שבנחשים רוצץ מוחו (מכילתא פ' בשלח). לו יש חרב בידי כי עתה הרגתיך, אמרה האתון לבלעם: לי אין אתה יכול להרוג אלא א"כ יש חרב בידך, והיאך אתה רוצה לעקור אומה שלמה? שתק ולא מצא תשובה (במד"ר פ"כ) שנאה מבטלת שורה של גדולה, שהרי בלעם בעצמו חבש את אתונו כשרצה לקלל את ישראל (סנהדרין קה:). וישמע הכנעני מלך ערד (במדבר כא) מה שמיעה שמע ובא? שמע שמת אהרן ונסתלקו ענני הכבוד, וקסבר ניתנה רשות להלחם בישראל (ר"ה ג.). באותה שעה נהפכו פני כל שונאי דוד כשולי קדירה (שבת ל.). נתמוטטה רגלי ל) „שונאיהם של ישראל" (ברכות לב.). כתיב אוכלי עמי אכלו לחם (תהלים יד), כל האוכל מלחמן של ישראל טועם טעם לחם, לא) ושאינו אוכל מלחמן של ישראל אינו טועם טעם לחם (סנהדרין קד:). כל המיצר לישראל נעשה ראש, לב) שנאמר (איכה א) היו צריה לראש (שם צט.). כתיב כי לא מועף לאשר מוצק לה (ישעיה ח), כל המציק לישראל אינו עייף (שם קד:). על שנאת המן ואחשורוש לישראל משלו, משל לשני בני אדם לאחד היה תל בתוך שדהו ולאחד היה חריץ, בעל החריץ אמר מי יתן לי תל זה בדמים, ובעל התל אומר מי יתן לי חריץ זה בדמים [כדי למלאות אותו בעפר התל], לימים נזדווגו אמר לו טול אותו בחנם. כן המן אמר לשקול עשרת אלפים כסף לאבד את היהודים ואחשורוש אמר הכסף נתון לך והעם לעשות בו כרצונך (מגילה יד:). אמר המן לחכמי או"ה, אלוה שטבע פרעה בים ועשה לישראל נסים וגבורות ששמעתם, כבר הוא זקן ואינו יכול לעשות כלום, שכבר עלה נבוכדנצר והחריב ביתו ושרף את היכלו והגלה את ישראל ופזרן בין האומות, והיכן כחו וגבורתו? שנאמר ויאמרו לא יראה יה ולא יבין אלהי יעקב, כיון שאמר להם כן קבלו דבריו והסכימה דעתן לבלות את ישראל (אסתר רבה פ"ו). באגרות ששלח אחשורוש להרוג את היהודים כתוב: שלום לכם עד אין חקר, יודע לכם שאדם אחד יש בינינו ולא ממקומנו הוא אלא מזרע המלוכה הוא ומזרע של עמלק ומגדולי הדור הוא והמן שמו. ושאל ממנו שאלה קטנה וקלה על עם אחד אשר יושב בינינו, והוא נבזה מכל העמים ודעתם גסה עליהם וחפצים ברעתנו, וקללת המלך שגורה בפיהם, ומה קללה שמקללים אותנו: ה' מלך עולם ועד אבדו גוים מארצו (תהלים י), ועוד אומרים לעשות נקמה בגוים תוכחות בלאומים (שם קמט), וכופרים במי שעשה להם טובה: בואו וראו מה עשו לאותו העני פרעה, כשירדו למצרים קבלם בסבר פנים יפות והושיבם במיטב הארץ וזן אותם בשני רעבון והאכילם כל טוב שבארצנו, פלטרין היו לו לבנות והיו בונין, בכל זאת לא היה יכול להם וכו' (אסתר רבה פ"ו). משל למלך שהיה לו כרם ונזדווגו לו שלשה שונאים, הראשון התחיל מקטף בעוללות, השני מזנב באשכלות, והשלישי עוקר בגפנים. כך פרעה הרשע התחיל מקטף בעוללים שנאמר כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו, נבוכדנצר הרשע היה מזנב באשכולות שנאמר החרש והמסגר אלף (מ"ב כד) אלו תלמידי חכמים, המן הרשע התחיל לעבוד בגפנים הה"ד להשמיד להרוג ולאבד, בקש לעקור את כל הביצה (אסתר רבה פ"א). שלחה להם אסתר לחכמים קבעוני לדורות [לעשות פורים יו"ט], שלחו לה קנאה את מעוררת עלינו לבין האומות, לג) שלחה להם כבר כתיבה אני על דברי הימים למלכי מדי ופרס (מגילה ז.). לא נעשה עמו דבר (אסתר ו), אמר רבא לא מפני שאוהבים את מרדכי אלא מפני ששונאים את המן (מגילה טז.). ישיחו בי יושבי שער (תהלים סט), אלו או"ה שהן יושבין בבתי טיאטראות ובבתי קרקסיאות, ונגינות שותי שכר, מאחר שהן יושבין ואוכלין ושותין ומשתכרין הן משיחין בי ומלעיגים עלי, ואומרים בגין דלא נצרך לחרובא כיהודאי [שאוכלין חרובין בעניים], והן אומרין אלו לאלו כמה את בעי מחי [ללקות]? והן עונין כחלוקא דיהודאי דשבתא [שהוא לובש משבת וצריך כיבוס גדול]. ומכניסין את הגמל לטיאטראות שלהם והחלוקים שלו עליו, והן אומרין אלו לאלו על מה זה מתאבל? והן עונין היהודים הללו שומרי שביעית הן ואין להם ירק ואכלו החוחים של זה והוא מתאבל עליהן. ומכניסין את המומים לתיאטרון שלהם וראשו מגולה, והן אומרין אלו לאלו על מה ראשו של זה מגולה? והוא אומר היהודים הללו שומרי שבתות הן וכל מה שהן יגעין כל ימות השבוע אוכלין בשבת ואין להם מה לכסות ראשם. גם אין להם עצים לבשל בהן והן שוברין מטותיהן ומבשלין בהם, והם ישנים בארץ ומתעפרין בעפר וסכין בשמן לפיכך השמן ביוקר. חד יהודאי עבר

לפי כבודו או שלא לפי רוחו ע"י השפעת אהבה או שנאה. ל) כונתו על ישראל אך לא רצה לפתוח פיו לשטן, לא) שהגוים מוצאים טעמם בלחמן של ישראל, שהנאה חיא להם כשגוזלין אותן (רש"י). לב) ומפרש טעמיה כדי שלא יאמרו נתנם לישראל ביד עם שפל. לג) שיאמרו שאנו שמחים

קדם אדריינוס ושאל בשלומו, א"ל מאן את? אמר ליה יהודאי! א"ל ואית יהודאי עבר קדם אדריינוס ושאיל בשלומיה? אמר איזילו וסבו [הסירו] רישיה. עבר אחרן חמא מה איעביד בקדמייא ולא שאל בשלומיה, א"ל איזילו וסבו רישיה, אמרי ליה סנקליטין שלו, לית אנן ידעין מה אילין עבדי דאת עביד להו, דשאיל בשלומך מתקטיל ודלא שאיל בשלומך מיתקטיל, אמר להון ואתון בעיין מלכי יתי איך אנא בעי למקטלה בשונאי? (איכה רבתי פ"ג). בשעה שנכנסו גוים להיכל הכל נפנו על כסף וזהב, והם [עמון ומואב] נפנו על ס"ת, שנאמר בה לא יבוא עמוני ומואבי בקהל ה' (יבמות טז:). על המינים שונאי ישראל וכותבי פלסתר על התורה, אמר ר' ישמעאל ק"ו ומה לעשות שלום בין איש לאשתו אמרה תורה שמו שנכתב בקדושה ימחה על המים, הללו שמטילין קנאה ואיבה ותחרות בין ישראל לאביהן שבשמים על אחת כו"כ (שבת קטז.). פנו לכם צפונה, א"ר חייא: אמר להם אם ראיתם מי שמבקש להתגרות בכם אל תעמדו כנגדו, אלא הצפינו עצמכם ממנו עד שיעבור עולמו (דב"ר פ"א). ישראל כל מי שבא ומזדווג להם [מתגורר בהם] סוף נוטל את שלו מתחת ידיהן (ויק"ר פל"ו). ע"ע ישראל ואומות העולם.

שועל: שועל ימי עבורו ששה חדשים (בכורות ח.). והוי זהיר בגחלתן [של חכמים] שלא תכוה שנשיכתן נשיכת שועל (אבות פ"ב י). היה זנב לאריות ואל תהי ראש לשועלים (שם פ"ד טו). ריש לקיש אמר לר' יוחנן ארי עלה מבבל וכו' א"ל ארי שאמרת נעשה שועל (ב"ק קיז). כמה דמסיק תעלה לד) מבי כרבא (יומא מג:). אין שועל בעפר פירו מת (ירוש' כתובות פ"ג ח). לא מצינו שועל לה) שמת בעפר פיר (נדרים פא.). וישתחו ישראל על ראש המטה (בראשית מז) אר"א תעלה בעידניה לו) סגיד ליה (מגילה טז:). וילך שמשון וילכד שלש מאות שועלים (שופטים ט), מאי שנא שועלים? א"ר שמעון יבא מי שחזר לאחוריו לז) ויפרע מפלשתים שחזרו בשבועתן (סוטה י.). כאשר יצא מבטן אמו, גניבא אמר משל לשועל שמצא כרם והיה מסויג מכל פנותיו, והיה שם נקב אחד וביקש להכנס בו ולא היה יכול, מה עשה? צם תלת יומין עד דכחיש ותשש ועאל בהדא נקיבא ואכל ושמן. בעא למיפק ולא יכול מעבר כלום, חזר וצאים תלת יומין אחרנין עד דכחיש ותשש וחזר היך מה דהוה ונפיק, כד נפיק היה אפיך אפוי ואיסתכיל ביה, אמר כרמא כרמא! מה טב את ומה טבין אינין פירין דבגווך, וכל מה בך יאין ומשבחין, ברם מה הנייה יש לי מינך? כמה דבר נש עליל לגווך כך הוא נפיק, וכך הוא דין עלמא (קה"ר פ"ה). א"ר לוי ארי היה כעס על הבהמה ועל החיה, אמרין מאן אזיל ומפייס יתיה? אמר להון הדין תעלא [שועל]: אתון להכא דאנא ידע תלת מאה מתלין [משלים] ואנא מפייס יתיה. אמרין ליה אנומין [טוב, לכי לך]. הלך ציבחר [לאט] וקם ליה, אמרו ליה מה דין [מדוע לא תלך]? אמר להון אנשית [שכחתי] מאה, אמרו במאתן ברכאן [די במאתים לברכה ולפיוס]. הלך ציבחר וקם ליה, א"ל מה דין? א"ל אנשית עוד מאה, א"ל אף במאה ברכאן, כיון דמטא תמן אמר אנשית כולהון, אלא כל חד וחד יפיים על נפשיה. כך יעקב אבינו בצאתו נגד עשו הכין עצמו לדורון לתפלה ולמלחמה, וכיון דמטא התם ויחץ את הילדים וגו' אמר כל אינש ואינש דכוותיה [בפני עצמו] יקום ליה (ב"ר פע"ח). ע"ע משל.

שופט: איזה דור שהכל הבל זה דורו של שפוט השופטים (ב"ב טו:). ויהי בימי שפוט השופטים, דור ששופט את שופטיו, הוא אומר לו טול קיסם מבין שיניך, והוא אומר לו טול קורה מבין עיניך (שם). אוי לדור ששפטו את שופטיהם, ואוי לדור ששופטיו צריכין להשפט, שנאמר וגם אל שופטיהם לא שמעו (ב"ר פמ"ב, רות רבה פ"ו). אמר שמשון זכור לי עשרים ושתים שנה ששפטתי את ישראל ולא אמרתי לאחד מהם העבר לי מקל ממקום למקום (סוטה י.). ע"ע דין ומשפט; פרנס.

שופר: בתעניות וכו' שופר מקצר וחצוצרות מאריכות, בר"ה שופר מאריך וחצוצרות מקצרות שמצות היום בשופר (ר"ה כו:). למה הוקעין בשופר של איל? כדי שאזכור לכם עקדת יצחק וכו' כל שנה שאין תוקעין לה בתחלתה מריעין לה בסופה מ"ט דלא איערבב שטן (שם טז:). אם קול שופר שמע יצא, ואם קול הברה שמע לא יצא (שם כז:). ברישא גנח והדר יליל (שם לד.). אמר הקב"ה אמרו לפני בר"ה מלכיות זכרונות ושופרות (שם:). אמר רבי יאשיה כתיב אשרי העם יודעי תרועה (תתלים פט) וכי אין או"ה יודעים לתרוע? כמה קרנות יש להן, כמה בוקינוס יש להם, כמה סלפירגס יש להם, ואת אמרת אשרי העם יודעי תרועה? אלא שהן מכירין לפתות את בוראן בתרועה וכו' (ויק"ר

להזכיר מפלתם ועושים יו"ט לאידם. לד) מה שמעלה השועל ברגליו כשדורס על שדה ניר, כלומר דבר מועט. לה) השועל אינו מת בעפר חפירתו במקום שהוא יושב ורגיל בו ויודע להנצל משם. לו) הרואה שעתו של השועל מוצלחת משתחוה אליו, וכן יעקב השתחוה ליוסף כי היה שני למלך במצרים. לז) השועל כשצדין אותו חוזר עקלקלות, וכן אבימלך נשבע אם תשקר לי ולניני ולנכדי (בראשית כא) וחזר משבועתו כי הפלשתים נלחמו תמיד עם ישראל.

פכ"ט). כשהוא חי [האיל] קולו אחד וכשהוא מת קולו שבעה (קנים סוף פ"ג, גיטין פג.). ע"ע ר א ש ה ש נ ה.

שוק: כ"ד פלטיות היו בירושלם וכל פלטיא ופלטיא כ"ד מבואות, וכל מבוי ומבוי כ"ד שווקים וכל שוק ושוק כ"ד שקקים וכו' (איכה רבתי פ' העיר) ויבואו קרית חוצות, שעשה שווקים של מקח וממכר ועשה איטלס (תנחומא הישן בלק טו). יומא דשוקא (ב"ב כב.). הרומיים תקנו שווקים לצורך עצמן (שבת לג:). שוק של זונות (ב"ר פצ"א). הריני כבן עזאי בשוקי טבריא (עירובין כט.). המכיר כליו וספריו ביד אחר ויצא לו שם גנבה בעיר, ישבע לו לוקח כמה נתן ויטול וכו', והיא תקנת השוק (ב"ב קטו.). ע"ע ע י ר.

שור: שור בן יומו קרוי שור (ב"ק סה:). שור שהקריב אדם הראשון קרן אחת היתה לו במצחו (חולין ס). משור אחד יצאו שוורים הרבה (ב"ר פע"ה). מרחיקין משור תם חמשים אמה ומשור המועד כמ א עיניו (ברכות לג.). אל תעמוד בפני השור בשעה שעולה מן האגם מפני שהשטן מרקד בין קרניו (פסחים קיב:). תורא נגחנא אית לך בבקרך איבעי לך לנטורי כולי בקרך (ב"ק כד:). וימירו את כבודו בתבנית שור אוכל עשב (תהלים קו), אין לך מנוול ומשקץ ומשונה כשור בשעה שאוכל עשב (רות רבה פ"ז). תורא מדישיה קאכיל (גיטין סב.). תורך ברשותי מאי בעי? (ב"ק יג:). נפל תורא לח) חדד לסכינא (שבת לב.). לאו אורחא דבר נש לט) מיכוס תורא רדיא (ירוש' שביעית פ"א ח). אין חייב הריגה על הריגת שורו (סנהדרין טו:). עתיד הקב"ה לעשות עם הלויתן ושור הבר שחוק ושעשוע לצדיקים לעתיד לבוא (ב"ב עה.). ע"ע ב ה מ ה ו ח י ה; צ ע ר ב ע ל י ח י י ם.

שורש: היכי דמי מן הגזע והיכי דמי מן השרשין? א"ר יוחנן כל שרואה פני חמה זהו מן הגזע, ושאינו רואה פני חמה זהו מן השרשין (ב"ב פא.). שרשי חטה בוקעין בארץ שלש אמות (ירוש' ברכות פ"ט). טבח ומכר משלם ארבעה וחמשה מפני שנשתרש בחטא (ב"ק סז.). כל שמעשיו מרובין מחכמתו דומה לאילן שענפיו מועטין ושרשיו מרובין וכו' (אבות פ"ג יז). מי שאינו בקי קוצץ כל ענף וענף ומתייגע, והפיקח מגלה את השרשים וקוצץ האילן (במד"ר פ"כ). ע"ע א י ל נ ו ת.

שושנה: סוגה בשושנים, אלו חכמים שנאמר למנצח על שושן עדות (תנחומא הישן דברים ג). אני חבצלת וגו' אני מרטבת כשושנה וכו' לא היא חבצלת ולא היא שושנה, אלא כל זמן שהיא קטנה הוא קורא אותה חבצלת, הגדילה הוא קורא אותה שושנה וכו'. משל את הצדיקים כמשובח שבמינים ובמשובח שבאותו המין, המשובח שבמינים כשושנה, ומשובח שבאותו המין שושנת העמקים (שה"ש רבה פ"ב). סוגה בשושנה, שאפילו כסוגה של שושנים מ) לא יפרצו בהן פרצות (סנהדרין לז:). אם אמרה כשושנה אדומה ראיתי הוא פורש ממנה (אדר"נ פ"ב). בשושנה יש י"ג עלים כנגד י"ג מדות (ויק"ר פכ"ג, זהר ותיקונים פכ"ה ופכ"ו). וורדא חיורא דקאי בחד דרא (גיטין סח:). דחלפא אבי וורדי דג"ע (ב"ב פד.). אשכחיה דיתיב עד צואריה בוורדא וקיימן זונות ערומות קמיה (ע"ז סה.). כשושנה בין החוחים, ר"א פתר קרא בגאולת מצרים, מה שושנה זו כשהיא נתונה בין החוחים היא קשה על בעלה ללקטה, כך היתה גאולתן של ישראל קשה לפני הקב"ה ליגאל וכו' (ויק"ר פכ"ג). רבי יצחק פתר קרא ברבקה, אביה רמאי ואנשי מקומה רמאים וצדקת הזאת יוצאת מביניהם, למה הוא דומה? לשושנה בין החוחים (שם). מן סניא מא) נפק וורדא (שה"ש רבה פ"א). זמנין שושנה אשתכחת בין קוצים (תקוני זהר ת' ע').

שותפות: טובים השנים מן האחד, טובים השנים שהם נושאין ונותנין בפרקמטיא, מן האחד זה לעצמו וזה לעצמו, כי אם יפול האחד ויסתכן חבירו מעמידו, והחוט המשולש כד אינון תלת לא במהרה ינתק. ר"מ כד הוה חמי חד נפיק לאיסטרטיה [לסחור] הוה צוח ליה זיל, שלם עלך מרי מיתה, תרין הוה צוח לון שלם לכון מרי קטטה, תלת צוח לון שלם לכון מרי שלמא (קה"ר פ"ד). לעולם ישתתף איניש נפשיה בהדי צבורא (ברכות ל.). משתתפין במבוי ביין ואם רצו להשתתף בפת משתתפין (עירובין עא:). הוי משתדל עם מי שהשעה משחקת לו לעשות שותפות בהדיה (פסחים קיב.). אין לעשות שותפות עם רשע שנאמר (דהי"ב כ) בהתחברך עם אחזיהו פרץ ה' את מעשיך וגו'. אסור לעשות שותפות עם גוי שמא יתחייב שבועה ונשבע בע"ז שלו (סנהדרין סג:). שותף אין לו חזקה, וכיורד ברשות דמי (ב"ב מב:). השותפין שרצו לעשות מחיצה בחצר בונין את את הכותל באמצע (שם ב.). כתבי הקדש אע"פ ששניהם רוצים לא יחלוקו (שם יא.). אמרי אינשי קדרה דבי שותפי לא חמימא ולא קרירא (עירובין ג.). בין חייתא למחבלתא אזיל ברא דעלובתא (דב"ר פ"ס ג). שותף לסטים כלסטים (ירוש' סנהדרין פ"א ה).

לח) תמהר לשוחטו כי איתרע מזליה, וכן כל דבר יפה בעתו. לט) אין דרך איש לשחוט שור המיועד למחרשה. מ) כלומר באזהרה קלה נפרשים מעבירה, ודי בסוג שושנים ואין צריך גדר אבנים. מא) מן חוחים יצא שושנה.

את בפרוטך מב) ואנא ברגלי (איכה רבתי פ"ו ו). שלשה שותפין באדם וכו' (קידושין ל:). שתף קב"ה שמו בישראל וכו' (ירוש' תענית פ"ב). כל המשתף שם שמים בצערו כופלין לו פרנסתו (ברכות סג.). ע"ע התחברות.

שחוק: חוכא ואטלולא (עירובין סח:). הביאו לידי גיחוך ו"א גחך (נדה כג.). לא פסק חוכא מפומיה כולא יומא (ברכות ט:). מחכו עליה במערבא מג) — מאי חוכא? (שבועות לד:). לא מסתייך דשמתיה לההוא גברא אלא אחוכי נמי חייך בי (מו"ק יז.). גברא רבה אמר מלתא לא תחיכו עליה (ברכות יט:). אמר רב מלתא דאמרי אימא בה מלתא דלא ליתו דרי בתראי וליחכו עלי (שבת עה:). יומא דמחייך ביה רבי אתיא פורענותא לעלמא (נדרים נ:). כל ימיו של אותו רשע [נבוכדנצר] לא נמצא שחוק בפי כל בריה (שבת קמט:). אמר ר' יוחנן אסור לאדם למלאות פיו שחוק בעוה"ז, שנאמר אז ימלא שחוק פינו וגו'. אמרו עליו על ריש לקיש שמימיו לא מלא שחוק פיו מכי שמעיה מר"י רביה (ברכות לא.). ע"ע שמחה.

שחור: אוכמא בחיורא לקיא חיורא באוכמא לקיא (נזיר לא:). אלמלא אוכמא לא אשתמודע חיורא (זהר פ' וארא). אותה שנה שמת בה שמעון הצדיק וכו' נזדמן לו זקן אחד לבוש שחורים ועטוף שחורים וכו' (יומא לט:). אליעזר זעירא הוה סיים מסאני אוכמי [נעלים שחורים] וקאי בשוקא דנהרדעא, אשכחוהו דבי ריש גלותא, א"ל מאי שנא הני מסאני? א"ל דקא מאבילנא אירושלם (ב"ק נט.). אם רואה אדם שיצרו מתגבר עליו ילך למקום שאין שאין מכירין אותו וילבש שחורים ויתעטף שחורים ויעשה מה שלבו חפץ ולא יחלל שם שמים בפרהסיא (מו"ק יז.). אל תראוני שאני שחרחורת, משל לבן מלכים שיצא למדברה של עיר וקפחתו החמה ונתכרכמו פניו, כשנכנס לעיר במעט מים ומעט עמילה במרחצאות נתלבן גופו וחזר ליפיו, כך אומרין ישראל: אם שמשה של ע"ז [העגל] שזפתנו נטהר בתשובה, אבל או"ה שזופים הן בע"ז ממעי אמם כל ימיהם (שה"ש רבה פ"א). ע"ע חושך; צבעים.

שחיטה: הכל שוחטין ושחיטתן כשרה חוץ מחרש שוטה וקטן (חולין ב.). השוחט אחד בעוף ושנים בבהמה שחיטתו כשרה (שם כז.). רבי אומר וזבחת כאשר צויתיך (דברים יב) מלמד שנצטוה משה על הוושט ועל הקנה ועל רוב אחד בעוף ועל רוב שנים בבהמה (שם כח.). שחיטה מן הצואר גמרא היא וכו' אמר קרא וזבחת, ממקום שזב חתהו (שם כז.). וכי מה אכפת ליה לקב"ה למי ששוחט מן הצואר או מי ששוחט מן העורף? הוי אומר לא נתנו המצות אלא לצרף בהן את הבריות (ב"ר פמ"ד א). רוב מצויין אצל שחיטה מומחין הן (חולין ג:). לא אמרו להראות סכין לחכם אלא מפני כבודו של חכם (שם י.). סכין צריכה בדיקה אבישרא ואטופרא ואתלתא רוחתא (שם יז:). כל מילי לחוי איניש בנפשיה בר משחיטא (גיטין נז:). לית אורחא דבר נש מיכוס [לשחוט] תורא רדיא (ירוש' שביעית פ"ה ח). קם רבא שחטיה לרבי זירא וכו' (מגילה ז:). ע"ע טרפות.

שטות: אמר דוד לפני הקב"ה, רבש"ע! כל מה שעשית בחכמה עשית, מה הנאה יש לעולם מן השטות שבראת? א"ל חייך שתצטרך לה (מדרש תהלים לד—לא, בשנותו את טעמו). אלמלא אשתכח שטותא בעלמא לא אשתמודע חכמתא (זהר פ' בהעלותך). תונבא [שטות] היא דנקיט ליה (יומא פג). שטותא יתירתא חזא ביה (ב"ב קנה:). אהנייה ליה שטותיה מד) לסבא (כתובות יז.). הדין סבא קמת ליה שבשתא (ירוש' פאה פ"א). אבין שטיא מתני שטותא לבריה (שבת קכא:). הדר שטיא לאורח שטותיה (ויק"ר פט"ז). קרח שפקח היה מה ראה לשטות זו? (במד"ר פי"ח). אין אדם מקנא לאשתו אלא א"כ נכנסה בו רוח שטות וכו' אין אדם עובר עבירה אא"כ נכנסה בו רוח שטות (סוטה ג.). ע"ע טפשות; שוטה.

שטן: בשלשה מקומות השטן מצוי לקטרג, המהלך בדרך לעצמו, והישן בבית אופל לעצמו, והמפרש בים הגדול (ירוש' שבת פ"ב ו). שטן עולה ומסית יורד ומקטרג וכו' הוא שטן הוא יצר הרע הוא מלאך המות (ב"ב טז.). בא שטן וערבב את העולם (שבת קד.). בא שטן וריקד ביניהם (מגילה יא:). אל העמוד בפני השור בשעה שעולה מן האגם מפני שהשטן מרקד בין קרניו (פסחים קיב:). שטנא נצח (תמיד לב.). דברים שהשטן משיב עליהם (יומא סז:). שטן הראה להם דמות מטתו [של משה] (שבת פט.). אידמי ליה שטן כאתתא (קידושין פא.). אתי שטן ואדמי ליה כטביא (סנהדרין צה.). שטן אידמי ליה כצפרתא (שם קז.). דלא אתו לאגרויי ביה שטן (עירובין כו.). אי הוה נסיבנא בארביסר הוה אמינא לשטן מה) גירא בעיניך (קידושין ל.). רין גירא בעינא דשיטנא (סוכה לח:). מחוי הכי ואמר

כן לפעמים מן רשע יצא צדיק. מב) תינוק בקש ממשלחו שיתן לו מחצית השכר בעד הליכתו ששוה כמו סכום כספו של המשלח. מג) חכמי א"י שחקו על מה שאמרו חכמי בבל כי לא נראה בעיניהם. מד) שהיה רב שמואל מתנהג כשוטה לשמח הכלה וכוונתו לשמים. מה) היה מתגרה ביצר הרע ולא היה ירא ממנו שיכשילו בעבירה.

גירא בעיניה דשיטנא (מנחות סב.). שטנא בתרי אומא י"א שלטא (שבת לב.). השט"ן בחושבניה תלת מאה ושיתין וארבע הוי, שס"ד יומי אית ליה רשותא לאסטוני, ביומא דכיפורי לית ליה רשותא לאסטוני (יומא כ.). קשה צערו של שטן יותר משל איוב (ב"ב טז.). א"ר לוי שטן ופנינה לשם שמים נתכוונו וכו' דרשה רב אחא בר יעקב בפפוניא [שם מקום], בא שטן ונשקיה לכרעיה (שם). אתה מוצא ביוה"כ בא שטן לקטרג את ישראל, והוא פורט את את עונותיהם ואמר רבש"ע יש באו"ה מנאפים וכן בישראל, יש באו"ה גנבים וכן בישראל, והקב"ה פורט את זכיותיהם של ישראל. מה הוא עושה? נוטל קנה של מאזנים ושוקל את העונות כנגד הזכיות והן נשקלים שוים, העונות והזכיות אלו כנגד אלו, ונמצאות שתי כפות של המאזנים מעויינות. והשטן הולך להביא עוד עונות ליתן בכף להכריעה, ועד שהשטן חוזר הקב"ה נוטל את העונות מתוך הכף ומטמינן תחת פורפירא שלו, והשטן בא ואינו מוצא שם עון, שנאמר יבוקש עון ישראל ואיננו (ירמיה ו). כיון שהשטן רואה כן אומר לפני הקב"ה, רבש"ע! נשאת עון עמך? אתמהא! הה"ד אשרי נשוי פשע כסוי חטאה (פסיקתא רבתי פמ"ה). אע"פ שנתרצה המקום לכפר על עונותיך מו) צריך אתה ליתן לתוך פיו של שטן (ספרא פ' שמיני, ילקוט תורה תקכא). אל יפתח אדם פיו לשטן (ברכות יט.). רחמנא יגער ביה בשטן (קידושין פא:). ע"ע פ ת ח ו ן פ ה ל ש ט ן.

שטר: תכריך של שטרות — שלשה כרוכין זה בזה, אגודה של שטרות שלשה קשורין זה בזה, (ב"מ כ:). שטר שזמנו כתוב בשבת או בעשרה בתשרי מז) שטר מאוחר הוא וכשר (ב"ב קעא.). שטרות העולין בערכאות של גוים (גיטין י:). ור' יוסי שטר מזכי לבי תרי הוא? (פסחים עח.). א"ל עני [ענני] מורי! וכי לצור ע"פ צלוחיתו הוא צריך? מח) א"ל לצור ולצור (ב"ק מט:). אל תשכן באהליך עולה (איוב יא) זה המשהה שטר פרוע בתוך ביתו (כתובות יט:). מצא שטר בין שטרותיו ואינו יודע מה טיבו [אם הוא פרוע] יהא מונח עד שיבא אליהו (ב"מ כ.). אדם שיצא עליו שטר חוב, קודם שפרעו היה עצב, ואחר שפרעו שמח (ברכות ז:). ע"ע ח ו ב.

שיבוש: ע' טעות

שיווי זכיות: אדם נברא יחידי, מט) שלא יהו צדיקים אומרים אנו בניו של צדיק, ולא יהו הרשעים אומרים אנו בניו של רשע וכו' שלא יאמר אדם לחבירו אבא גדול מאביך (תוספתא סנהדרין פ"ח). ראשיכם שבטיכם זקניכם ושוטריכם כל איש ישראל (דברים כט), אמר להם משה לישראל, אע"פ שמניתי לכם ראשים זקנים ושוטרים כולכם שוין לפני, שנאמר כל איש ישראל וכו', ולא גדולים שבכם בלבד ולא אפילו טפכם נשיכם וגרך אשר בקרב מחניך מחוטב עציך עד שואב מימיך, לפי שב"ו מרחם על הזכרים יותר מהנקבות, והקב"ה אינו כן כי רחמיו על כל מעשיו (תנחומא פ' נצבים). אתתיה דר' יוסי הות מכתשא [תוכחה וקטטה] עם אמתה, נ) אכחשה קדמה, אמר לה לא כך אמר איוב (איוב לא) אם אמאס משפט עבדי ואמתי (ב"ר פמ"ח א). שוב חזר הקב"ה לרצות את משה, א"ל כלום יש לפני משוא פנים בין ישראל בין גוי, בין איש בין אשה, בין עבד בין שפחה? עשה מצוה שכרה בצידה שנאמר צדקתך כהררי אל וגו' אדם ובהמה תושיע ה', צדקתך צדק לעולם ותורתך אמת (ילקוט תורה עו). מעשה שגזרה המלכות גזרה על ישראל שלא יעסקו בתורה ושלא ימולו את בניהם ושיחללו שבתות, הלכו ונטלו עצה ממטרונית אחת, אמרה להם בואו והפגינו [צעקו בשווקים] בלילה, עשו כן, ואמרו אי שמים! לא אחיכם אנחנו לא בני אב אחד אנחנו ולא בני אם אחת אנחנו? מה נשתנינו מכל אומה ולשון, שאתם גוזרין עלינו גזרות קשות? וביטלום, ואותו היום עשאוהו יו"ט (ר"ה יט.). ע"ע ה ש ת ו ו ת.

שיחה: לא מצינו שדיבר המקום עם אשה אלא עם שרה בלבד. א"ר בירי כמה כרכורי כרכורים [גלגולים]! שהיה הקב"ה מתאוה לשמוע שיחתן של צדקניות, נא) ויאמר לא צחקת (ירוש' סוטה פ"ו). יפה שיחתן של עבדי אבות לפני הקב"ה מתורתן של בנים (ב"ר פ"ס). שיחתן של אבות נעשה מפתח לגאולת בנים (מדרש לקח טוב בראשית כח — כא). אפילו שיחתן של ישראל תורה היא (מדרש תהלים קד — ג). מנין שאפילו שיחת חולין של ת"ח צריכה לימוד? שנאמר (תהלים א) ועלהו לא יבול, דבר קל שבו (סוכה כא:). שותא דמר נב) לא גמירנא (קידושין ע:). אמרו עליו על ריב"ז שמימיו לא שח שיחת חולין (שם כח.). כל השח שיחה בטלה עובר

מו) הכוונה על השעיר המשתלח לעזאזל. מז) כי בוראי לא כתבוהו בעונתו ביום שאסור לכתוב. מח) האם השטר אינו שוה כלום (a scrap of paper) כ"א לצור ע"פ הצלוחית? מט) מאב אחד נולדו מאדם הראשון, ויחוס אחד לכולם. נ) הוכיח את אשתו והצטדק את שפחתו לפניה, כי גם לעבד ושפחה יש זכיות שוות. נא) והקשו שם והכתיב [בחוה] אל האשה אמר הרבה ארבה וגו' וכתיב ברבקה ויאמר ה' לה שני גוים בבטנה וגו' ומתרצים ע"י מתורגמן וכו'. אמנם נראה כי הכוונה פה ש י ח ה ולא דיבור בעלמא, כי עם שרה היה לו ו י כ ו ח שכבר אמר למה זה צחקה שרה והוסיף לאמר לא! כי צחקת. נב) שיחתו של ארוני איני מבין, לא למדתי לדבר צחות

בעשה, שנאמר ודברת בם ולא בדברים בטלים (יומא יט:). מסיח לפי תומו (גיטין יט:). עבד שרבו מגיד לו מה שיחו מה תקנה יש לו? (חגיגה ה:). אין הקב"ה מקפח שכר כל בריה אפילו שכר שיחה נאה (ב"ק לח:). ע"ע ד ב ו ר; מ ל י ם.

שְׁיָרָא: אין שיירא פחות משלשה וכו' ואין הגוי משלים בשיירא (ירוש' עירובין פ"א). אהלים בשיירא אין צריכין עירוב (שם). שיירא ששרתה בבקעה וקיפוה בגמלים ובעיטין [כרים וכסתות] ובאוכפות ובשקים ובקנים ובקלחות, אפילו שלשה חבלים זו למעלה מזו, מטלטלין לתוכן וכו' (תוספתא עירובין פ"ג א). היוצאין בשיירא והמפרישין בספינה קורין עמהם [את המגילה] בארבעה עשר (תוספתא מגילה פ"א א). א"ר מנא סלקית לשיירא וכו' (ירוש' גיטין פ"ד א). שיירא שהיתה מהלכת במדבר ועמד עליה גייס לטורפה מחשבין [לפדיון שבוים] לפי ממון ואין מחשבין לפי נפשות, ואם שכרו תייר ההולך לפניהם מחשבין אף לפי נפשות (ב"ק קטז:).

שימוש: מצינו גדול ממנו ששימש, אברהם גדול הדור היה והוא עומד עליהם וכו' הקב"ה משיב רוחות ומעלה נשיאים ומוריד מטר ומצמיח אדמה ועורך שלחן לפני כל אחד ואחד, ואנו לא יהא רבן גמליאל ברבי עומד ומשקה עלינו? (קידושין לב:). אל תהיו כעבדים המשמשים את הרב על מנת לקבל פרס (אבות פ"ו). הם שמשוני בחיי הם ישמשוני במותי (כתובות קד.). כל אותן שנים ששימש אותו תלמיד בישיבה אני שמשתי בעמידה (חולין נד.). מי שקורא ושונה וכו' ושימש ת"ח, עליו הכתוב אומר יגיע כפיך כי תאכל וגו' ונוחל שני עולמות (שם מד:). דאשתמש בתגא חלף, זה דמשתמש במי ששונה הלכות, לישתמש איניש במאן דתני ולא במאן דמתני (מגילה כח:). גדולה שימושה של תורה יותר מלימודה (ברכות ז:). ע"ע ע ב ו ד ה.

שינה: עשרה קבין שינה ירדו לעולם תשעה נטלו עבדים ואחד כל העולם כלו (קידושין מט:). שינת עראי כדי הילוך מאה אמה (סוכה כו:). אביי הוה ניים ביום כדמעייל בפומבדיתא לבי כובי [שיתא פרסין], קרא עליה ר' יוסף עד מתי עצל תשכב מתי תקום משנתך (שם). היכי דמי מתנמנם? אמר רב אשי נים ולא נים, תיר ולא תיר, דקרי לי ועני ולא ידע לאהדורי סברא, וכי מדכרו ליה מידכר (מגילה יח:). לית לך מאן דנאים בליליא בערסיה דלא טעים טעמא דמותא (זהר וישלח קסט:). שינה אחד משישים למיתה (ברכות נז:). האי מאן דבעי למטעם טעמא נג) דמיתתא ליסיים מסאניה וליגנו (יומא עח:). שינה בעמוד השחר נד) כאסטמא לפרזלא (ברכות סב:). שינה של שחרית ויין של צהרים ושיחת ילדים מוציאין את האדם מן העולם (אבות פ"ג יד). שינת העצרת עריבה מפני שהלילה קצרה (שה"ש רבה ה). המאכל מביא את השינה (יומא פ"א ד). ירא אאפותא נה), דרנא לשינתא (פסחים קיב.). שאני נו) מיגנא ממיקם (יומא כב.). צבי כשהוא ישן עין אחת קמיצה ואחת פתוחה (תנחומא תולדות ה). האומר שבועה שלא אישן שלשה ימים, נז) מלקין אותו ויישן לאלתר (נדרים טו.). שינה דבר שאין בו ממש הוא (שם). אשקייה סמא דשינתא ועיילוה לביתא דשיישא וקרעו לכריסיה, הוו מפקו מיניה דיקולי דיקולי נח) דתרבא (ב"מ פג:). שינה לרשעים הנאה להם והנאה לעולם [שאינם חוטאים] (סנהדרין עא:). תחלת מפלה שינה (ב"ר פי"ז ה). לא איברי ליליא אלא לשינתא (עירובין סה.). אמרה ליה ברתיה דרב חסדא לרב חסדא, לא בעי מר מינם פורתא [לישן מעט]? א"ל השתא אתו יומא דאריכי וקטיני נט) ונינום טובא (שם). אמינא כי ניים ושכיב רב אמר להאי שמעתא [וטעות בידו] (יבמות כד:). יתיב רב הונא ורב יצחק וכו' ויתיב ר' ירמיה וקא מנמנם וכו' איתער בהו ר' ירמיה אמר להו דרדקי! הכי אמר ר' יוחנן וכו' (גיטין יא:). ברתא דריש לקיש שאלה את אביה לא בעית מידי למזגא עליה? ס) אמר לה בתי! כריסי כרי (גיטין מז.). שהיו אונסין את עצמן מן השינה (סנהדרין צג:). בבית המקדש היו מעוררים שהיו אומרים: עורה למה תישן הקיצה ואל תזנח לנצח (תהלים מד), וכי יש שינה לפני המקום והלא כבר נאמר הנה לא ינום ולא יישן שומר ישראל (שם קכא), ומה ת"ל ויקץ כישן ה' (שם עח)? אלא כביכול כאילו לפניו שינה בשעה שישראל בצרה ואו"ה ברווח, וכן הוא אומר (איוב יז) ובהמרותם תלן עיני (ירוש' כרם רבעי סוף). ע"ע מ י ת ה.

שִׁנַּיִם: טחול יפה לשינים וקשה לבני מעיים (ברכות מד:). גלגל מלח סא) לדורשיני (שבת סה:). שן תותבת ושן של זהב (שם סד:). ואם החליקה שיניה (חולין פ"א ב). זיל מני ככיך ושניך כמה הוו (סנהדרין לט.). א"ל רב לחייא בריה לא תעקר

כמוהו. נג) הישן במנעליו טועם טעם מיתה. נד) כמו שעושין עשת לברזל להקשותו. נה) הרגיל להניח ידו על מצחו יישן מהר. נו) נוח לו לאדם לנדד שינה מעיניו עד סוף הלילה, מלהיות עומד ממטתו בהשכמה (רש"י). נז) כי היא שבועת שוא שאי אפשר לאדם בלי שינה שלשת ימים רצופים. נח) היו מוציאין ממנו סלים מלאים שומן שבעל בשר היה, וזהו סם המפיל תרדמה על האדם (ether), ובמצב כזה היו יכולין לחתך את בשרו מבלי שירגיש כאב. נט) במהרה יבואו ימים ארוכים בקבר וקטנים לעסוק בתורה. ס) האינך צריך כר או כסת לישון עליו? אמר לה בטני והשומן שבמעי הוא כרי. סא) מלח מועיל לחולי בשר

סב) כבא (פסחים קיג). שלש עשרה שנה חשש רבי בשיניו וכו׳ ובסוף י״ג שנה כעס רבי על ר׳ חייא הגדול, נכנס אליהו זכור לטוב אצל רבי בדמותו של ר״ח ונתן ידו על שינו ומיד נתרפא. למחר נכנס ר״ח אצלו, א״ל רבי! אותו השן שלך מה הוא עושה? א״ל משעה שנתת ידך עליו אתמול נתרפא, א״ל אני לא נתתי ידי עליך. מיד ידע רבי שאליהו היה, ומאותה שעה התחיל לנהוג כבוד בר״ח (תנחומא הישן ויחי ו, ב״ר פל״ג). כיון שנתקו שיניו של אדם נתמעטו מזונותיו (נדה סה.). א״ר יוחנן דין גרמא סג) דעשיראה ברי (ברכות ה:). טוב המלבין שינים לחבירו סד) יותר ממשקהו חלב (כתובות קיא.). שמחת את לבי והקהית את שיני (סוטה מט.). התחיל בלעם חורק שיניו עליו (במד״ר רבה פ״כ). חרק עליהם שר של גיהנם שיניו (סנהדרין נב.). ע״ע פ ה.

שיעור: אלו דברים שאין להם שיעור וכו׳ וגמילות חסדים ות״ת (פיאה פ״א א). כ„ביצה“ שאמרו לא גדולה ולא קטנה אלא בינונית וכו׳ א״ר יוסי ומי מודיעני איזהי גדולה ואיזהי קטנה? אלא חולק הכל לפי דעתו של רואה (כ״ים פי״ז ו). חצי שיעור ר׳ יוחנן אמר אסור מן התורה, ריש לקיש אמר מותר מן התורה (יומא עג:). שיעור מקוה אמה על אמה ברום שלש אמות והם ארבעים סאה (עירובין ד:). רביעית יין איטלקת משכרת (ויק״ר פל״ז ג). סוכה שהיא גבוה למעלה מעשרים אמה פסולה (סוכה ב.). שיעור תערובת אחד מששים (חולין צח.). א״ר יוחנן שעורין של עונשין הלכה למשה מסיני, אחרים אמרו בית דינו של יעקב תקנום (יומא פ.). א״ל אבוה למר בר רב אשי לאו אמינא לך לא תזלזל בשיעורין דרבנן? (חולין צח.). יודעים הם לשער כמה טיפות יש בים ואין להם פת לאכול (הוריות י). אין לה שיעור למעלה סה) אבל יש לה שיעור למטה (מנחות מב.). כזוזא מלעיל סו) באסתרא מלתחת (סוכה כב:). אם כן נתת דבריך לשיעורין (שבת לח:). ע״ע שומא.

שיר: שיר של תודה בכנורות ובנבלים ובצלצלים, על כל פינה ופינה ועל כל אבן גדולה שבירושלם אומר ארוממך ה׳ כי דליתני וגו׳ (תהלים ל), ושיר של פגעים והוא נועם וגו׳ (שבועות טו:). פעם אחת נתקלקלו הלוים בשיר וכו׳ (ר״ה לא:). הגרוס בן לוי היה יודע פרק בשיר ולא רצה ללמד, ועליו נאמר ושם רשעים ירקב (יומא לח.). אלמלי אתה לוי פסול אתה מן הדוכן משום דעבי קולך (מגילה כד:). בשבעה עשר בתמוז בטל התמיד וכו׳ ואז שרו הלוים ויישב עליהם את אונם וגו׳ (תהלים צד) אילייא בעלמא הוא דנפל להו בפומייהו (ערכין יב.).

[כלי שיר] בן ארזא היה ממונה על כלי שיר במקדש והקיש בצלצל, ומעששיות גדולות של נחושת היה נעשה (שקלים פ״ה א). אין פוחתין משני נבלים ולא מוסיפין על ששה, אין פוחתין משני חלילין ולא מוסיפין על שנים עשר, ובשנים עשר יום בשנה החליל מכה לפני המזבח וכו׳ ומכה באבוב של קנה מפני שקולו ערב (ערכין י). אין פוחתין משתי חצוצרות ומתשעה כנורות ומוסיפין עד עולם, והצלצל לבד (שם יג.). מגרפה היתה במקדש ועשרה נקבים היו בה ובו׳ (שם יא.). כנור של מקדש של שבעה נימין היה וכו׳ ושל ימות המשיח שמונה וכו׳ ושל עוה״ב עשרה (שם יג:). ע״ע בית המקדש.

שיר השירים: א״ר עקיבא חס ושלום לא נחלק אדם מישראל על שיר השירים שלא תטמא את הידים [כמו תרומה] שאין כל העולם כולו כדאי כיום שניתן בו שיר השירים לישראל, שכל הכתובים קודש ושיר השירים קודש קדשים (ידים פ״ג ה). ר״מ דרש הביאני לבית היין, אמרה כנסת ישראל: השולט בי יצר הרע כיין ואמרתי לעגל אלה אלהיך ישראל, אמר לו רבי יהודה: דייך מאיר! אין דורשין שיר השירים לגנאי אלא לשבח, שלא ניתן שה״ש אלא לשבחו של ישראל (שה״ש רבה פ״ב). הקורא פסוק של שה״ש ועושה אותו כמין זמר וכו׳ מביא רעה לעולם, מפני שהתורה חוגרת שק ועומדת לפני הקב״ה ואומרת לפניו רבש״ע! עשאני בניך ככנור שמנגנין בו לצים (סנהדרין קא.). כל מאן דאפיק פסוקא דשה״ש ואמר ליה בבי משתאי, אורייתא איהי חוגרת שק וסלקא לגבי קב״ה ואמרה קמיה עבדו לי בניך מחוך בבי משתאי (זהר תרומה קמד.). ר׳ יוחנן בן נורי אומר אף המנענע קולו סז) בשיר השירים אין לו חלק לעוה״ב (אדר״נ פל״ו). ע״ע קהלת.

שירה: חביבין ישראל ממלאכי השרת, שישראל אומרים שירה בכל שעה ומלאכי השרת אין אומרים שירה אלא פעם אחת ביום וכו׳ ואמרי לה פעם אחת בעולם. המלאך שנאבק עם יעקב אמר לו: מלאך אני ומיום שנבראתי לא הגיע זמני לומר שירה עד עכשיו (חולין צא:). אמרו מלאכי השרת לפני הקב״ה רבש״ע! מפני מה אין ישראל אומרים שירה לפניך

השינים (gum). סב) לא תעקר שן מכתש (molar) רק גלגל עמו עד שיתרפא. סג) עצם של בן העשירי שמת לו והיה כורך אותו ונושאו עמו מפני עגמת נפש. סד) המראה לו פנים שוחקות. סה) בין השיעור היותר גדול (maximum) ובין השיעור היותר קטן (minimum). סו) כשהנקב רווח מלמעלה כשיעור זוז אור החמה הנוקב בו מרובה למטה כשיעור סלע כנגד צל החמה. סז) שמזמר

בראש השנה וביום הכפורים? אמר להם אפשר מלך יושב על כסא דין וספרי חיים וספרי מתים פתוחין לפניו וישראל אומרים שירה?! (ר"ה לב:). כתיב ולא קרב זה אל זה כל הלילה (שמות יד), באותה שעה בקשו מלאכי השרת לומר שירה לפני הקב"ה, אמר להן הקב"ה מעשה ידי טובעין בים ואתם אומרים שירה לפני?! (סנהדרין לט:). ר' יוסי הגלילי אומר בשעה שהיו אבותינו בים היה מוטל עולל על ברכה של אמו ותינוק יונק משדי אמו, וכיון שראו את השכינה, הגביה עולל את ראשו מברכה של אמו, ושמט התינוק את פיו מדדה של אמו, ואף הן פתחו את פיהן בשירה ובשבח, ואמרו זה אלי ואנוהו וכו'. ואפילו קטן בישראל היה אומר שירה כמשה, הה"ד (ישעיה סג) יזכור ימי עולם משה עמו איה המעלם מים את רועה צאנו, את רועה הצאן אין כתיב כאן אלא את רועי צאנו, מלמד שעשה כולם רועים (ירוש' סוטה פ"ד). שאפילו עוברין שבמעי אמן אמרו שירה על הים (ברכות נ.). עוללים ויונקים אמרו שירה שנאמר (תהלים מח) מפי עוללים ויונקים יסדת עוז (סוטה ל:). בני קרח שעשו תשובה מקום נתבצר להם בגיהנם ואמרו שירה (סנהדרין קי.). אז ישיר ישראל את השירה הזאת עלי באר ענו לה (במדבר כא), ומפני מה לא נזכר משה שם? מפני שנענש על המים ואין אדם מקלס לספקלטור שלו וכו' (תנחומא הישן חקת מח). ברק אמר לדבורה אם תלכי עמי והלכתי (שופטים ד), ר' נחמיה: אמר לה אם תלכי עמי לשירה אלך עמך למלחמה, ואם לא תלכי עמי לשירה לא אלך עמך למלחמה, ותאמר הלך אלך אפס כי לא תהיה תפארתך, אמר רבי ראובן, אמרה לו מה אתה סובר שתפארתה של שירה נמסרה לך לבדך? אתמהא! (ב"ר פ"מ). ותשרנה הפרות בדרך (ש"א ו), מאי שירה אמרו? ר' יצחק נפחא אמר: רוני רוני השיטה [ארון עצי שטים] התנופפי ברוב הדרך, המחושקת בריקמי זהב, המהוללה בדביר ארמון, ומפוארה בעדי עדיים (ע"ז כד:). הפרות אמרו שירה בפה, אמר רבי שמואל בר נחמן, כמה יגיעות יגע בן עמרם עד שלימד שירה ללוים, ואתן אומרות שירה מאליכן! יישר חילכם! (ב"ר פנ"ד). כתיב חסד ומשפט אשירה לך ה' אזמרה (תהלים קא) אמר דוד לפני הקב"ה, רבש"ע! אם חסד אתה עושה עמי אשירה, אם משפט אתה עושה עמי אשירה, בין כך ובין כך לה' אזמרה (ויק"ר פכ"ד). דוד דר בחמשה עולמים ואמר שירה וכו' (ברכות י.). עד חצות לילה עסק [דוד] בתורה, מכאן ואילך בשירות ותשבחות (שם ג:). מזמור לדוד, ששרתה עליו שכינה ואח"כ אמר שירה (פסחים קיז.). אמר לו הקב"ה לדוד שירה אתה אומר על מפלתו של שאול? אלמלי אתה שאול וכו' (מו"ק טז:). אזנים גלה להם [למחנה אשור] ושמעו שירה מפי חיות ומתו (סנהדרין צה:). גנאי הוא לחזקיה וסייעתו שלא אמרו שירה עד שפתחה הארץ ואמרה שירה (שם צד.). מתים שהחיה יחזקאל אמרו שירה (שם צב:). עתידין כל הנביאים אומרים שירה בקול אחד (שם צא:). ומה מעבדות לחירות אומרין שירה, ממיתה לחיים לא כל שכן (מגילה יד.). מנין שאין אומרין שירה על היין? (ברכות לה.). אמר ליה רבנן לרב המנונא זוטא וכו' לישרי לן מר! אמר להו ווי לן דמיתנן וכו' (שם לא.). כל השירות כולן נכתבות [בס"ת] אריח על גבי לבנה ולבנה על גבי אריח (מגילה טז:). אומרים היו בירושלם שיר של פגעים או שיר של נגעים (ירוש' שבת פ"י, בבלי שבועות טו:). ביצה בת מימר שירה היא? (חולין סד:). אל תהי שוטה בחרוזים (שם צה:). ע"ע **הלל; זמר; שבח.**

שיריים: כל המשייר פתיתים על שלחנו כאילו עובד ע"ז וכו' (סנהדרין צב.). כל שאינו משייר פת על שלחנו, אינו רואה סימן ברכה (שם לב.). כל שיורי כוסות מטפשין, חוץ משיורי הבדלה (כלה רבתי פ"י). שיריים אין מעכבים וכו' (זבחים נג.). למי שמשים עצמו כשיריים (מגילה טו:). ע"ע **אכילה ושתיה.**

שכבת זרע: ע' תשמיש

שכור: ע' שכרות

שכחה: ולא זכר שר המשקים את יוסף וישכחהו (בראשית מ), כל היום היה מתנה תנאים ומלאך בא והופכן, וקושר קשרים ומלאך בא ומתירן, סח) א"ל הקב"ה אתה שוכחו ואני לא אשכחהו וכו' (ב"ר פפ"ח סוף). כל מילי דבדי סט) לא דכירי אינשי (סנהדרין כט:). מילתא דלא רמיא עליה דאיניש עביד ליה ולאו אדעתיה (שבועות לד:). מעשה בחסיד אחד ששכח עומר בתוך שדהו, אמר לבנו צא והקריב עלי פר לעולה ופר לשלמים, אמר לו מה ראית לשמוח במצוה זו [לקט שכחה ופאה] יותר משאר המצות? א"ל כל המצוות נתנו לנו מדעתנו וזו באה שלא מדעתנו, שאילו עשאנוה ברצון לא היתה מצוה, הרי הוא אומר כי תקצור קצירך וגו' למען יברכך וכו' (תוספתא פאה פ"ב). מקרא היה בידינו ושכחנוהו (זבחים נט.). כל הלומד תורה ואינו חוזר עליה דומה לאדם שזורע ואינו קוצר; כל

בו בנעימות כדרך שמזמרין שירי חול. סח) מתנה עליו תנאים איך להזכירו, ויצרו הרע הופכן כדי שישכחם, וקושר קשרים כדרך בני אדם שקושרין קשר באצבע או במטפחת כדי לזכור איזה דבר. סט) דבר של חנם שאין בו ממש או תועלת. ע) במדה שתעזוב את התורה, תעזוב

הלומד תורה ומשכחה דומה לאשה שיולדת וקוברת (סנהדרין צט.). דברי תורה אין משתכחין אלא בהיסח הדעת (תענית ז:). יכול אדם ללמוד תורה עשרים שנה ו'שכח בשתי שנים (אדר"נ פכ"ד ט). אם יום תעזבה ע) יומים תעזבך (ירוש' סוף ברכות, ספרי עקב מח). למה"ד לשנים שיצאו לדרך, אחד מטבריא ואחד מציפורי ופגעו זה בזה בחדא משכנא, לא הספיקו לפרוש זה מזה עד שהלך זה מיל וזה מיל נמצאו רחוקים זה מזה שני מילין (שם ואגדת שמואל פ"א). רבי אבהו אמר זה שיפוטה [דרכה] של תורה שאדם לומד תורה ומשכחה, רבנן דתמן בשם ר' יצחק: לטובתו אדם לומד תורה ושוכח, שאילו לא שכחה היה עוסק בתורה שתים שלש שנים וחוזר ומתעסק במלאכתו, ולא היה משגיח בה כל ימיו לעילם, ומתוך שהוא שוכח אינו מזיז ואינו מזיע את עצמו מדברי תורה (קה"ר פ"א). שמא שכחת או שמא לא למדת (יומא יח.). א"ר ינאי גבול [מקור הדין] שמעתי בה ושכחתי ונסבין חבריא [בני הישיבה] לומר וכו' (חולין פב.). רבי חלש ושכח תלמודיה וכו' הוה ההוא קצרא [כובס] והוה שמע ליה לרבי כדהוה גריס, אמר אותן ההלכות לרבי חייא וגמר יתהון, ואתא ר"ח ואהדר יתהון קמי רבי. כד הוה חזי ליה רבי לההוא קצרא אמר ליה רבי: אתה עשיתי אותי ואת ר' חייא. איכא דאמרי הכי קאמר ליה אתה עשית את ר"ח וחייא עשה אותי (נדרים מא.). רב יוסף חלש איעקר ליה תלמודיה, אהדרי אביי קמיה (שם). חמשה תלמידים היו לו לריב"ז, כל זמן שהיה קיים היו יושבין לפניו, כשנפטר הלכו ליבנה, והלך ר"א בן ערך אצל אשתו לאמאוס, מקום מים יפים ונוה יפה, המתין להם שיבואו התלמידים אצלו ולא באו, בקש לילך אצלם, ולא הניחתו אשתו, אמרה מי צריך למי? אמר לה הן צריכין לי, אמרה לו חמת ועכברים מי דרכו לילך אצל מי, העכברים אצל החמת או החמת אצל העכברים? שמע לה וישב לו עד ששכח תלמודו וכו' (קה"ר פ"ז). עשרה דברים קשין ללימוד וכו' וי"א אף הקורא כתב שע"ג הקבר (הוריות יג:). חמשה דברים משכחין את הלימוד, האוכל ממה שהעכבר אוכל, וממה שהחתול אוכל [שהיא אכלה את העכבר] (שם). עתידה תורה שתשתכח מישראל וכו' (שבת קלח.). הזהרו בזקן ששכח תלמודו מחמת אונסו, דאמרינן לוחות ושברי לוחות מונחות בארון (ברכות ח:). ופניתי אני לראות חכמה, כספל הזה שנתמלא בשעתו ונשפך בשעתו, כך למד שלמה תורה בשעתו [לפי שעה] ושכחה בשעתו (קה"ר פ"ב). מגמר בעתיקתא עא) קשיא מחדתא (יומא כט.). כשם שהזית משכח לימוד של שבעים שנה, כך שמן זית משיב לימוד של שבעים שנה (הוריות יג:). ע"ע זכרון.

שכיח: כל מילתא דשכיחא ולא שכיחא אזול רבנן בתר דשכיחא לקולא (שבת עח.). כל מילתא דלא שכיחא לא גזרו בה רבנן (ביצה ב:). מיתא שכיחא מכירה לא שכיחא (כתובות פג:). מיתא שכיחא עשירות לא שכיחא (גיטין ל:). אתתא שכיחא בביתא (תענית כג:). אמרי אינשי זוזא לעללא לא שכיחא עב) לתלייתא שכיחא (חגיגה ה.). ע"ע חזקה.

שכינה: מנין ששכינה בכל מקום? (ב"ב כה.). ר' יוסי אומר מעולם לא ירדה שכינה למטה ו"א עלו משה ואליהו למרום, שנאמר השמים שמים לה' והארץ נתן לבני אדם (תהלים קטו), והכתיב וירד ה' על הר סיני (שמות יט)? למע"ה מעשרה טפחים, והכתיב ומשה עלה אל האלהים (שם)? למטה מעשרה (סוכה ה.). כתוב אחד אומר כרסיה שביבין די נור וכתוב אחד אומר עד די כרסון עד) רמיו ועתיק יומין יתיב? לא קשיא אחד לו ואחד לדוד, דברי ר"ע. אמר לו יוסי הגלילי, עקיבא! עד מתי אתה עושה שכינה חול? אלא אחד לדין ואחד למשפט (חגיגה יד.). א"ל קיסר לר' יהושע בן חנניה בעינא דאיחזי לאלהיכו. אזל אוקמיה להדי יומא [נגד השמש] בתקופת תמוז, א"ל איסתכל בה, א"ל לא מצינא, א"ל יומא דחד משמשי דקיימי קמי קב"ה אמרת לא מצינא לאיסתכלא ביה, שכינה לא כל שכן! (חולין ס.). א"ל מין לרבן גמליאל אמריתו כל בי עשרה שכינתא שריה, כמה שכינתא איכא? וכו' (סנהדרין לט.). מרים הביאה את אמה להניק את משה, ולא מינקת מצרית, אמר הקב"ה זה עתיד לדבר עמי, למחר הדא מצרית אומרת זה שמדבר עם השכינה אני הניקתיהו (שמ"ר פ"א). שאל גוי אחד את ר' יהושע בן קרחה מה ראה הקב"ה לדבר עם משה מתוך הסנה? וכו' ללמדך שאין מקום פנוי בלא שכינה אפילו סנה (שמ"ר פ"ב). אתה מוצא שכל שבטו של לוי הוא ממועט, ולמה היו מועטין? שהיו רואין את השכינה וכו'. אמר הקב"ה בעוה"ז הם מסוכנין על שהיו רואין את כבודי, אבל לעולם הבא כשאחזור שכינתי לציון אני נגלה בכבודי על כל ישראל ורואים אותי וחיים לעולם, שנאמר כי עין בעין יראו וגו' (ישעיה נב). ולא עוד אלא שמראים

התורה אותך כפלים ע"י שכחה. עא) מי שלמד דבר והסיח דעתו ושכחו, קשה לו לחזור וללמוד זאת יותר מדבר חדש לגמרי. עב) אין המעות מצויות לקנות תבואה אבל מצויות להפסד ולאיבוד. עג) בשחרית קודם שיתחיל מלאכתו לא ישלם לו בעה"ב, כי לפעמים אין המעות מצויות אצלו בשחרית, ופועל נמי אינו רוצה ליקח שכרו למפרע שלא יוציא המעות עד הלילה לפרנסתו (רש"י). עד) לשון רבים = שני כסאות, ודרש כי כסא אחד הוא כסא הכבוד לה' וכסא שני הוא לדוד, ור"י אמר כי ע"ז הוא מבזה

באצבע את כבודי ואומרים (שם כה) הנה אלהינו זה קוינו לו וגו' (תנחומא הישן במדבר כ). שני ארונות הללו אחד של מת [יוסף] ואחד של שכינה [ארון הברית] מהלכין זה עם זה (סוטה יג:). מלמד שפירש שדי מזיו שכינתו ועננו עליו (שבת פח:). אלמלי נשתייר במערה שעמד בה משה ואליהו כמלא נקב מחט סדקית לא היו יכולין לעמוד מפני האורה [של השכינה] שנאמר (שמות לג) כי לא יראני האדם וחי (מגילה יט:). כתיב והחצר מלאה את נוגה כבוד ה' (מ"א ח) וכו' כך אהל מועד נתמלא מזיו השכינה והעולם לא חסר מן השכינה (שה"ש רבה פ"ג). שכינה בחלקו דבנימין (זבחים נד:). בחנוכת בית המקדש שבנה שלמה נהנו ישראל מזיו השכינה (שבת ל.). המנורה במשכן וביהמ"ק עדות היא לישראל ששכינה שורה בישראל (שם כב:). אך במקדש שני לא הוה שכינה שריה (יומא ט:). קודם שחטא ישראל בעגל היתה שכינה שורה על כל אחד ואחד מישראל (סוטה ג:). השוכן אתם בתוך טומאתם (ויקרא ד) אפילו בשעה שהן טמאים שכינה עמהם (יומא נו:). מלמד שהיתה שכינה מקשקשת לפניו [שמשון] כזוג (סוטה ט:). כיון שהגיעה [אסתר] לבית הצלמים [של אחשורוש] נסתלקה ממנה שכינה (תהלים כב) אמרה אלי אלי למה עזבתני (מגילה טו:). רשב"י אומר בא וראה כמה חביבין ישראל לפני הקב"ה שבכל מקום שגלו שכינה עמהן, גלו למצרים שכינה עמהן, גלו לבבל שכינה עמהן, ואף כשהן עתידין ליגאל שכינה עמהן וכו' (מגילה כט.). הלל הזקן כד הוה חדי בהאי הלולא אמר אם אין אני כאן הכל כאן וכו' הוה רמוז ואמר אני = שכינתא דמקרי „אני" וכו' (זהר בראשית רסא:). א"ל ריש לקיש לר' יוחנן ומאי אהנת לי? התם רבי קרו לי הכא רבי קרו לי! א"ל אהנאי לך דאקרבינך תחת כנפי השכינה (ב"מ פד.). אם אין בתי כנסיות ובתי מדרשות אין הקב"ה משרה שכינתו בעולם (ויק"ר פי"א). מנין לעשרה שמתפללין ששכינה עמהם? וכו' (ברכות ו.). מנין לשנים שיושבים ועוסקים בתורה ששכינה עמהם? (שם). א"ר יוחנן כל דיין שדן דין אמת לאמתו משרה שכינה בישראל (סנהדרין ז.). העוסק בתורה בלילה שכינה כנגדו (תמיד לב:). כתיב לאהבה את ה' אלהיך (דברים ל), וכי אפשר לאדם לידבק בשכינה? אלא כל המשיא בתו לת"ח והעושה פרקמטיא לת"ח והמהנה ת"ח מנכסיו מעלה עליו הכתוב כאילו מדבק בשכינה (כתובות קיא:). שכינה למעלה מראשותיו של חולה (שבת יב:). אין השכינה שורה אלא מתוך דבר שמחה של מצוה (שבת ל:). אין השכינה שורה אלא על חכם גבור ועשיר ובעל קומה (שם צב.). אין הקב"ה משרה שכינתו אלא על משפחות מיוחסות בישראל (קידושין ע:). אין הקב"ה משרה שכינתו ישראל עד שיכלו שופטים ושוטרים רעים מישראל וכו' (שבת קלט.). לעוה"ב משרה שכינתו בין הצדיקים, וצדיקים יושבים ועטרותיהם בראשיהם ונהנים מזיו השכינה (ברכות יז.).

[קבלת פני שבינה] ל"ו צדיקי דמקבלי אפי שכינה (סוכה מה:). המקבל פני רבו כעומד לשרת לפני השכינה (ירוש' עירובין פ"א). גר שנתגייר נכנס תחת כנפי השכינה (שבת לא.). כל הזריז במצות ציצית זוכה ומקבל פני שכינה (מנחות מג:). אדם נותן פרוטה לעני זוכה ומקבל פני שכינה (ב"ב י.). המקיים מצות ראיה [עולה לרגל] כאילו מקבל פני השכינה (ירוש' חגיגה פ"א). המברך על החדש בזמנו כאילו מקבל פני השכינה (סנהדרין מב:). היוצא מביהכ"נ ונכנס לביהמ"ד ועוסק בתורה זוכה ומקבל פני שכינה (ברכות סד.). א"ר יהודה אמר רב גדולה הכנסת אורחים מהקבלת פני שכינה (שבת קכז.). ארבע כתות אין מקבלות פני שכינה, כת לצים וכת חנפים וכת שקרים וכת מספרי לשון הרע (סוטה מב.). שכינה מה אומרת קלני מראשי וכו' (חגיגה טו:). ע"ע א ל ה ו ת.

שכירות: המשכיר בית לחברו לשנה, נתעברה השנה נתעברה לשוכר, השכיר לו לחדשים נתעברה למשכיר (ב"מ קב.). שכירות אינה משתלמת אלא לבסוף (ב"מ סה.). וליתב ליה [שכרו] מעיקרא? עג) שניהן רוצין בהקפה (שבועות מה.). הכובש שכר שכיר עובר בחמשה לאוין (ב"מ קיא.). נכסי בעלי בתים יוצאין לטמיון על כובשי שכר שכיר ועל עושקי שכר שכיר (סוכה כט:). אבנימוס הגרדי שאל ליוסף הבנאי שאלה בבריאת העולם בעת שעמד על הקרויא [קורה] א"ל אבא יוסף הבנאי איני יכול לירד מפני שאני שכיר יום (שמ"ר פי"ג). אין אדם יודע במה משתכר (פסחים נד:). שור שהיה חורש הולך ובוכה ובחזירתו אוכל חזיז מן התלם [וזה שכרו] (תענית ה.). מאה קרני בזוזא עה) מאה רישי בזוזא, ומאה שפמי לא כלום — יומא דשפמא (שבת קכט:). תמה אני אם לא יצא שכרכם בהפסדכם (ביצה כא.). יצא שכרו בהפסדו (אבות פ"ה יא). אין משתכרין בשל הקדש אף לא בשל עניים (כתובות קו:). הנוטל שכרו לדון דיניו בטלין (בכורות כט.). מכוער הדיין שנוטל שכר לדון (כתובות קה.). אין נוטלין שכר על המדרש הלכות ואגדות דכתיב ראה למדתי אתכם

כביכול קודש נגד חול. עה) השכר שנותנין לרופא המקיז מאה הקזות הוא זוז כסף, וכן משלמין להסתפר הראש של מאה בני אדם, אבל להסתפר את השפם לא ישלמו שום שכר כי מספר אותו בחנם עם תספורת הראש, ולכן היום שאין עושין ריוח קורין אותו יומא דשפמי. עו) לא היה מעמיד מתורגמן לפניו לתרגם לפני העם דרשותיו של הלכה אחר סעודת יום ראשון של יו"ט עד סוף יו"ט, משום

וגו׳ (דברים ד) מה אני בחנם אף אתה בחנם (נדרים לז.). ומנין שאם לא מצא בחנם שילמד בשכר? ת״ל אמת קנה (משלי כג), ומנין שלא יאמר כשם שלמדתיה בשכר כך אלמדנה בשכר? ת״ל אמת קנה ואל תמכור (בכורות כט.). ע״ע הפסד; פועל ובעל הבית.

שכנים: האוהב את שכניו והמלוה לעני בשעת דחקו, עליו הכתוב אומר אז תקרא וה׳ יענה וגו׳ (יבמות סב:). נחות דרגא נסיב איתתא, סק דרגא בחר שושבינא (שם סג.). הרחק משכן רע ואל תתחבר לרשע (אבות פ״א). הרבה שכנים הרעים עושין (סוטה פ״א ד). כל עוף למינו ישכון ואדם כיוצא בו (ב״ק צב:). שכן עם הטמאים טמא (חולין סה.). אוי לרשע אוי לשכנו (סוכה נו:). שמשיאתה שם רע בשכיניו (כתובות עב.). עמון ומואב שיבבי בישא דירושלם הוו (סנהדרין צו:). נתקללה בבל נתקללו שכניה, נתקללה שומרון נתברכו שכניה (ברכות נח.). ע״ע דומה בדומה לו; התחברות; מין במינו; שותפות.

שכרות: עשרה קבין שכרות ירדו לעולם, תשעה נטלו כותים ואחד כל העולם כלו (קידושין מט:). היכי דמי שתוי והיכי דמי שכור? שתוי כל שיכול לדבר בפני המלך, שכור זה שאינו יכול לדבר בפני המלך (עירובין סד.). שכרות של לוט (שם). עשרה כוסות תקנו חכמים בבית האבל וכו׳ הוסיפו עליהם ארבעה וכו׳ היו שותין ומשתכרין החזירו הדבר ליושנה (כתובות ח:). שכור שהתפלל תפילתו תועבה וכאילו עבד ע״ז (ברכות לא:). רב לא מוקי אמורא עלויה מיומא טבא לחבריה משום (עז) שכרות (ביצה ד.). זונא דרבנן אשתכור בהלולא דבריה דריב״ל (ברכות ט.). צורבא מרבנן דמרוי [שהוא שכור] קרינן עליה נזם זהב באף חזיר (זהר וירא במדרש הנעלם). שאני בני מחוזא דשכיחי בהו שכרות (תענית כו.). כל השותה יין הרבה סוף שהוא שוכח ברמ״ח אבריו שבו (ויק״ר פי״ב). אדם ניכר בכוסו בכעסו ובכיסו (עירובין סה:). קודם ששתה האדם מן היין הרי הוא תם ככבש שאינו יודע כלום, שתה כהוגן הרי הוא גבור כארי, שתה יותר מדי נעשה כחזיר המתלכלך, נשתכר נעשה כקוף עומד ומרקד ומשחק ומוציא לפני הכל נבלות פה ואינו יודע מה יעשה (תנחומא נח יד). אל תרא יין כי יתאדם, רבא אמר אל תרא יין שאחריתו דם (סנהדרין ע.). כי יתן בכוס עינו יתהלך במישרים (משלי כג) כל הנותן עינו בכוסו עריות כולן דומות עליו כמישור (יומא עה.). לא תרוי ולא תחטא (ברכות כט:). ההוא גברא אשתטי בחמרא (מגילה יב:). אהורייריה דאבא אבא [בלשצר] לקבל אלפא חמרא שתי ולא רוי (שם). שבקיה לרויא דמנפשיה נפיל (שבת לב.). ההוא תלמידא חסיד דהוה ליה אבא דשתי חמרא טובא, ובכל עידן דהוה נפיל בשוקא אתו עולמיא [נערים] ומכין יתיה באבניא ובצרורין וצווחין וקורין בתרוי חזו שיכרא! וכו׳ (תנחומא שמיני יא). חזית אינש דשתא חמרא ונקיט כסא בידיה ומגמגם שאל עלויה (ב״מ פג:)׳ כי יתן בכוס עינו, הוא נותן עינו בכוס וחנוני נותן עינו בכיס. מעשה באחד שהיה מוכר כלי ביתו ושותה בהן יין, אמרין בנוי לית הדין אבונן שביק לן כלום? אשקוניה ושכרוניה ואפקוניה ויהביניה בחד בית עלמא, עברין שפאין [מוכרי יין] בתרע בית עלמא, שמעון אנגרייא [חיל המלך] במדינתא, פרקון טעוניהון בגו בית עלמא ואזלון למחמי מה קלא במדינתא. איתער ההוא סבא משנתיה, חמא זיקא [נוד יין] יהיבא לעיל מן רישיה, שרא יתיה ויהיבת בפומיה. לבתר תלתין יומין אמרין בניה, לית אנן אזלינן וחזינן מה ההוא אבונן עביד? אזלון ואשכחוניה והא זיקא יהיב בפומיה, אמרין אף הכא לא שבק לך ברייך [בוראך], הואיל ויהיב לך מן שמיא לית אנן ידעין מה נעבד לך. עבדון ביניהן תקנה כל חד וחד הוה משקה ליה חד יומא (ויק״ר פי״ב, אסתר רבה פ״ה). מעשה בחבורה של זולין שהיו יושבים ושותים יין עד חצי הלילה ולא היו משתכרין, בא להם יין חזק ויין קל, אמרו למזוג יין ביין, היו עושין כן עד שנכנס בהם היין, עמדו והכו זה את מתוך השכרות, נפלה הצווחה בעיר, ובא השומר ותפשם ומסרום למלכות ונאבדו כלם. ועליהם נאמר (משלי כג) לבאים לחקר ממסך, ואין ממסך אלא יין ביין (במד״ר פ״י). ע״ע זולל וסובא; יין.

שֵׁכָר: שכר המדי דרמי ביה שערי [שעורים] או שכר תמרים (פסחים מב.). תמרי בלחוזך (עז) לבי סודנא רהוט (שם קיג.). רב חסדא עשה שכר ונתעשר (שם קיו.). רב ביבא דשתה שכרא בעיין בנתיה טפלא מפני שמגדל השער (שבת פ:). שמואל לא מצלי [התפלל] בביתא דאית ביה שכרא (עירובין סה.). זימנא חדא איקלע אמימר לאתרין ולא הוה לן חמרא ואייתינא ליה שכרא ולא אבדיל (פסחים קז.). האי מאן דאפשר לאישתי שכרא ושתי חמרא עובר משום בל תשחית וכו׳ (שבת קמ:). ע״ע יין.

שכר ועונש: בעשרה מאמרות נברא העולם, ומה ת״ל והלא במאמר אחד יכול להבראות? אלא להפרע מן הרשעים שמאבדין את העולם שנברא בעשרה מאמרות, וליתן שכר טוב לצדיקים שמקיימין את העולם שנברא בעשרה מאמרות (אבות פ״ה).

שהיו שותין יין בסעודות יו״ט וחשש לשכרות של המתורגמן ושכור אסור להורות (ביצה ד.). עז) אם יש לך תמרים

שכר מצוה — מצוה, ושכר עבירה—עבירה (שם פ"ד). דע לפני מי אתה עמל, ונאמן הוא בעל מלאכתך [הקב"ה] שישלם לך שכר פעולתך (שם פ"ב יד). אין הקב"ה מקפח שכר כל בריה אפילו שכר שיחה נאה (ב"ק לח:). לפום צערא אגרא (אבות פ"ה). א"ר נתן אין לך כל מצוה קלה שכתובה בתורה שאין מתן שכרה בעוה"ז, ולעוה"ב איני יודע כמה (מנחות מד.). כל מצות עשה שמתן שכרה בצדה עח) אין ב"ד של מטה מוזהרין עליה (חולין קי:). ישב ולא עבר עבירה נותנין לו שכר כלעושה מצוה, כגון שבא דבר עבירה לידו וניצל הימנה (קידושין לט:). ונקתה ונזרעה זרע [בסוטה] ר"א אומר כדאי הוא הצער שניתן לה בנים בשכרה וכו׳ רבי יהושע אומר א"כ ילכו כל העקרות ויקלקלו [בייחוד] בשביל שיפקדו, וזו שישבה בביתה הפסידה? ר"ש אומר אין נותנין שכר לעבירה (במדבר רבה פ"ט). לא גילה הקב"ה לישראל שכר מצוותיה של תורה, שאילו גילה להם היו רואים איזו מצוה ששכרה מרובה ועושין אותה, ונמצאת תורה מקצתה בטלה (פסיקתא רבתי פכ"ג). כתיב נעו מעגלותיה לא תדע (משלי ה) למה הדבר דומה? למלך ששכר לו פועלים והכניס אותן לתוך פרדסו סתם ולא גילה להן מהו שכרו של [מלאכות] הפרדס, כדי שלא יניחו דבר ששכרו מועט וילכו ויעשו דבר ששכרו מרובה. בערב קרא לכל אחד ואחד, אמר לו תחת איזה אילן עשית? א"ל תחת זה, א"ל פלפל הוא [האילן] שכרו זהב אחד, קרא לאחר וא"ל תחת איזה אילן עשית? א"ל תחת זה, א"ל פרח לבן הוא ושכרו חצי זהב, קרא לאחר וא"ל זית הוא ושכרו מאתים זוז וכו׳. אמרו לו לא היית צריך להודיע אותנו איזה אילן שכרו מרובה כדי שנעשה תחתיו? אמר להם המלך: אילו הודעתי אתכם היאך היה כל הפרדס נעשה? כך לא גילה הקב"ה מתן שכרן של מצות (דב"ר פ"ו). כתיב יד ליד לא ינקה רע, אמר ר׳ פינחס זהו שהוא עושה צדקה ומבקש ליטול שכרה מיד, א"ר סימון כאינש דאמר הא שקא והא סלעא והא סאתה עט) קום כול (ירוש׳ סנהדרין פ"י). שכר מצוה בהאי עלמא ליכא (קידושין לט:). אין מתן שכר התורה אלא לעולם הבא (שמ"ר פנ"ב). צדיק כתמר יפרח (תהלים צב), מה התמר הזה צילה רחוק, כך מתן שכרן של צדיקים רחוק מהם עד לעוה"ב (במד"ר פ"ג). כל זמן שאני רואה רבי שאין יינו מחמיץ ואין פשתנו לוקה ואין שמנו מבאיש ואין דובשנו מדביש, אמרתי ח"ו קיבל רבו עולמו בעוה"ז (סנהדרין קא.). כל מי שהוא נוטל עכשיו חלקו של עוה"ב הוא נוטל (שמ"ר פנ"ב ב). ע"ע מצוה; עבירה; עולם הבא; צדיקים; רשעים.

שלג: תלגא לטורי [שלג על ההרים] מעלי כחמשא מטרי לארעא, שנאמר כי לשלג יאמר הוא ארץ (תענית ג). שלג אינו אוכל אלא משקה, חשב עליו לאכילה אינו מטמא טומאת אוכלין, למשקה מטמא טומאת משקין (תוספתא טהרות פ"ב, נדה יז:). דרשו הפסוק ציה גץ חום יגזלו מימי שלג (איוב כד) בשביל דברים שצויתי אתכם בימות החמה [על המעשרות] ולא עשיתם יגזלו מכם מימי שלג בימות הגשמים (שבת לב:). אמר ר"ע היה רבי ישמעאל דן כנגדי לומר השלג אינו מעלה [המקוה שחסרה ארבעים סאה ונפל לתוכה שלג]. והעידו אנשי מידבא משמו שאמר להם צאו והביאו שלג ועשו מקוה בתחלה (מקואות פ"ז א). הלל הזקן שהיה עני ולא יכול לשלם דמי כניסה לבית המדרש, עלה ונתלה וישב על פי ארובה, ותקופת טבת היתה וירד עליו שלג מן השמים, כשעלה עמוד השחר מצאו שביהמ"ד אופל, הציצו עיניהם וראו דמות אדם בארובה, עלו ומצאו עליו רום שלש אמות שלג (יומא לה:). חמה מהלכת בארבעה שבילין וכו׳ בחדשי ניסן אייר סיון מהלכת בהרים כדי לפשר את השלגים (פסחים צד:). ע"ע מים.

שלום: רשב"ג אומר על שלשה דברים העולם עומד על הדין ועל האמת ועל השלום, ושלשתן דבר אחד הן: נעשה הדין נעשה אמת נעשה שלום, א"ר מנא שלשתן בפסוק אחד (זכריה ח) אמת ומשפט שלום שפטו בשעריכם (ירוש׳ תענית פ"ד). הלל אומר הוי מתלמידיו של אהרן הכהן אוהב שלום ורודף שלום (אבות פ"א). והוי מקדים בשלום כל אדם (שם פ"ד). אהב את השלום ושנא את המחלוקת (ד"א זוטא פ"ט). כל שלום שאין עמו תוכחה אינו שלום (ב"ר פנ"ד ג). לא מצא הקב"ה כלי מחזיק ברכה לישראל אלא השלום שנאמר (תהלים נט) ה׳ עוז לעמו יתן ה׳ יברך את עמו בשלום (עוקצין פ"ג י"ב). אשמע מה ידבר האל ה׳ (תהלים פה), א"ר יהודה ב"ר סימון, באותה שעה [שנעשה המשכן] שמע משה קול נאה וקול משובח וכו׳ מה שמע כי ידבר שלום אל עמו ואל חסידיו (במד"ר פי"ב). רבי ברכיה פתח שובי שובי השולמית שובי שובי ונחזה בך (שה"ש ז), ארבע פעמים כתיב „שובי", כנגד ארבע מלכיות שישראל נכנסין לתוכן לשלום ויוצאין לשלום, השולמית, אומה ששלום חי העולמים מתנהג בה מאהל למשכן, הה"ד ואהיה מתהלך באהל ובמשכן, השולמית אומה שהכהנים משימין לה שלום בכל יום, שנאמר (במדבר ו) ושמו את שמי, וכתיב וישם לך שלום. השולמית אומה שאני עתיד ליתן בה שלום, שנאמר (ויקרא כו) ונתתי שלום בארץ,

---

בכלי רוץ מהר לבית שכר לעשות מהם שכר קודם שתאכלם.

עח) כגון מצות כבוד אב ואם שמתן שכרה למען יאריכון ימיך, אין ב"ד מלקין למי שלא יקיים המצוה הזאת. עט)

השולמית אומה שאני עתיד לנטות אליה שלום ההד (ישעיה סו) הנני נוטה אליה כנהר שלום (ב"ר פס"ו, שה"ש רבה פ"ז). גדול השלום שדרי עליונים צריכין שלום, שנאמר (איוב כה) עושה שלום במרומיו, והרי דברים ק"ו ומה אם במקום שאין איבה ושנאה צריכין שלום, ק"ו במקום שיש בו כל המדות הללו (במד"ר פי"א). כתיב המשל ופחד עמו עושה שלום במרומיו, פ) מימיה של חמה לא ראתה פגימתה של לבנה (ירוש' ר"ה פ"ב). משל למלך שהיו לו שני לגיונות קשים שהיו מריבים זה בזה, לימים הגיע מלחמתו של מלך ועשו שלום זה עם זה ובאו לעשות מלחמתו של מלך. כך אש וברד שונאים זה לזה, וכיון שראו מלחמתו של הקב"ה במצרים עשו שלום ביניהם שנאמר ויהי ברד ואש מתלקחת בתוך הברד (שמות ט), נס בתוך נס (שמ"ר פי"ב). מותר לו לאדם לשנות [לומר שקר] בדבר השלום, שנאמר אביך צוה וגו' כה תאמרו ליוסף (בראשית נ). גדול השלום שאף הקב"ה שנה בו דמעיקרא כתיב ואדוני זקן (שם יח) ולבסוף כתיב ואני זקנתי (יבמות סה:). ארשב"ג גדול הוא השלום, שכתב הקב"ה דברים בתורה שלא היו אלא בשביל השלום, כשמת יעקב נאמר ויראו אחי יוסף כי מת אביהם, ומעולם לא צוה יעקב מכל הדברים האלו כלום אלא מעצמן אמרו דבר זה. אמר רשב"ג ראה כמה דיו משתפך וכמה קולמסין משתברין וכמה עורות עבודין וכמה ינוקין מתרעצין ללמוד דבר שלא היה בתורה, ללמדך כמה גדול כח השלום וכו' (תנחומא צו י). א"ר יוסי הגלילי גדול שלום שאפילו בשעת המלחמה אין פותחין אלא בשלום, הה"ד (דברים כ) כי תקרב אל עיר להלחם עליה וקראת אליה לשלום (ויק"ר פ"ט). ר' חזקיה אמר גדול שלום שכל המצוות כתיב בהן כי תפגע, כי יקרא (שמות כג), אם באה מצוה לידך אתה זקוק לעשותה ואם לאו אי אתה זקוק לעשותה, ברם הכא כתיב בקש שלום ורדפהו (תהלים לד), בקשהו למקומך, ורדפהו למקום אחר (ויק"ר פ"ט). לעולם ידבק אדם בהבאת שלום, דכתיב בקש שלום ורדפהו, וא"ר אבהו אתיא רדיפה רדיפה, כתיב הכא ורדפהו וכתיב התם (משלי כא) רודף צדקה וחסד ימצא חיים צדקה וכבוד (יבמות קט:). רבי אומר גדול השלום שאפילו ישראל עובדים עבודה זרה ושלום ביניהם, אמר המקום כביכול איני יכול לשלוט בהם כיון ששלום ביניהם, שנאמר (הושע ד) חבור עצבים אפרים הנח לו, אבל משנחלקו מהו אומר חלק לבם עתה יאשמו, הא למדת שגדול השלום ושנואה המחלוקת (ב"ר פל"ח). גדול השלום, שהשלום לארץ כשאור לעיסה (ד"א פרק השלום). גדול השלום שכל הברכות כוללות בו (ויק"ר פ"ט). הרי מאכל הרי משתה — אם אין שלום אין כלום (ספרא פ' בחקותי). שב בירי לשלמנא פא) וחד לעביד ביש (סנהדרין ז.). המבות שהביא הקב"ה על המצריים גרם להם שיעשו שלום ביניהם, כיצד? היתה מחלוקת בין בני כוש ובין בני מצרים, המצריים אמרו עד כאן תחומנו, והכושים אמרו עד כאן תחומנו, כיון שבאו הצפרדעים עשו שלום ביניהם, הגבול שהיו נכנסות לתוכו צפרדעים ידוע שאין השדה שלו, שנאמר את כל גבולך, גבולך ולא של אחרים (שמ"ר פ"י). וילכו זקני מואב וזקני מדין (במדבר כג), תנא מדין ומואב לא היה להם שלום מעולם [דכתיב המכה את מדין בשדה מואב], אלא שעשו שלום ביניהם כדי לכלות את ישראל. משל לשני כלבים שהיו בעדר והיו צהובין [מריבים] זה לזה, בא זאב על האחד, אמר האחר אם איני עוזרו, היום הורג אותו ולמחר בא עלי, הלכו שניהם והרגו הזאב (סנהדרין קה.).

[שלום בית] אם אבני מזבח שאינן לא רואות ולא שומעות, על שמטילות שלום בין ישראל לאביהם שבשמים, אמרה תורה לא תניף עליהם ברזל (דברים כז), המטיל שלום בין איש לאשתו, בין משפחה למשפחה, בין עיר לעיר, בין מדינה למדינה, ובין אומה לחברתה על אחת כמה וכמה שלא תבוא עליו פורענות (מכילתא פ' יתרו, ספרא פ' קדושים). ר"מ הוה יליף דריש [רגיל לדרוש] בכנישתא דחמתא כל לילי שובא [שבתא] והוה תמן חדא איתתא יליפה שמעיה קליה [רגילה לשמוע קולו], חד זמן היה מאריך בדרשתו, וכשהלכה לביתה מצאה הנר כבה, א"ל בעלה היכן היית? אמרה לו לשמוע קול הדורש. א"ל כה יעשה לי אלהים וכה יוסיף אם תכנס לבית בטרם תלך ותרוק להדורש בפניו. שמע זאת ר"מ ועשה עצמו כמי שיש לו מיחוש בעיניו, ואמר כל אשה שיודעת ללחוש על העין תבוא ותלחוש לי ברקיקה, ויעצוה שכנותיה לעשות כן לר"מ, ועי"ז נתפייסה לבעלה. אמרו תלמידי ר"מ שאין זה לפי כבודו, וטוב היה להביא את הבעל לפניהם וללקות אותו על המעשה הזה, והשיב להם ר"מ: ולא יהא כבוד מאיר ככבוד קונו? מה אם שם הקודש שנכתב בקדושה אמר הכתוב [בסוטה] שימחה על המים, בשביל להטיל שלום בין איש לאשתו, וכבוד ר"מ לא כל שכן! (ירוש' סוטה פ"א). ההוא דאמר לדביתהו קונם שאי את נהנת לי עד שתטעימי תבשילך לר' יהודה ולר"ש, ר' יהודה טעים, אמר ק"ו ומה לעשות שלום בין איש לאשתו וכו'. ר"ש לא טעים אמר ימותו כל בני אלמנה פב) ואל יזוז שמעון ממקומו, ועוד כי היכי דלא לתרגלי למנדר (נדרים סו:). כי

הרי השק והסלע והסאה קום ומדוד. פ) כדי שלא לעורר קנאה ולעשות שלום ביניהם. פא) שבע בורות כריות לרגלי איש שלום ומכולם ינצל, וחד בירא לעושה רשעה, כי יפול בתקלה ראשונה הבאה לו (רש"י). פב) כלומר ימות

חזינן בי תרי דאית להו תיגרא [מחלוקת] בהדייהו טרחינן ועבדינן להו שלמא (תענית כב.). הנהו בי תרי דאינגרי בהו שטן, כל בי שימשי הוו קא מינצי בהדי הדדי, איקלע ר"מ להתם, עכבינהו תלתא בי שמשי עד דעבד להו שלמא, שמעיה דקאמר ווי אפקיה ר' מאיר לההוא גברא [השטן] מביתיה (גיטין נב.). א"ל מה שמך? א"ל שלמן, א"ל שלום אתה ושלמה משנתך ששמת שלום בין התלמידים (ברכות לט:).

[דרכי שלום] כל התורה כולה נמי מפני דרכי שלום היא, דכתיב (משלי ג) דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום (גיטין נט:). אלו דברים אמרו מפני דרכי שלום, כהן קורא ראשון וכו' (שם). אין ממשכנין הכהנים מפני דרכי שלום (שקלים ב.). וזאת תורת זבח השלמים, אמרו או"ה לבלעם למה צוה הקב"ה לישראל שיביאו לו קרבנות ולנו לא אמר כלום? אמר להם בלעם הקרבנות אינן אלא בשביל שלום, ומי שקיבל את התורה הוא מקריב, שנאמר ה' עוז לעמו יתן ה' יברך את עמו בשלום. ולמה נאמר זבח השלמים? שהוא עושה שלום בין המזבח ובין הכהנים ובין ישראל. בא וראה העולה היא כולה לאישים, והחטאת חלביה ואמריה למזבח ועורה ובשרה לכהנים ולא היה ממנה הנאה לישראל, וכן האשם. אבל התודה דמה ואמריה למזבח והחזה והשוק לכהנים ועורה ובשרה לישראל, שעשה שלום לכל (תנחומא צו ו). א"ר יהושע מפני מה מערבין בחצרות? מפני דרכי שלום. מעשה באשה אחת שהיתה דבובה [שנואה] לחברתה, ושלחה עירובה גבה ברה, נסתיה [לותה אותו] ונשקתיה ונפפתיה. אתא ואמר קומי אימיה. אמרה הכין הוות רחמה לי ולא הוינא ידעה! מתוך כך עשו שלום. הה"ד וכל נתיבותיה שלום (ירוש' עירובין פ"ג ב). אין ממחין בידי עניי גוים בלקט שכחה ופאה, מפני דרכי שלום (גיטין סא.). אמרי אינשי ליבעי אינש רחמי אפילו פג) זיבולא בתרייתא שלמא (ברכות ח.). בשעת פטירתו של רבי אמר רבש"ע! יהי רצון מלפניך שיהא שלום במנוחתי. יצאה ב"ק ואמרה יבא שלום ינוחו על משכבותם (ישעיה קז) וגו' (כתובות קד.). כתיב לי גלעד ולי מנשה וגו' עלי פלשת התרועעי (תהלים ס), אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה רבש"ע אם יבא דוד שהרג את הפלשתי והוריש את בניך גת, מה אתה עושה לו? אמר להן עלי לעשותן ריעים זה לזה (סנהדרין קה.). הוי מתפלל בשלומה של מלכות (מ"ז ד.). ר"ש היה אומר, בא וראה שלא כמדת הקב"ה מדת בשר ודם, מלך ב"ו כשהולך למלחמה הוא הולך באוכלסין ובלגיונות, וכשהולך לשלום הולך יחידי, אבל מדת הקב"ה אינו כן, כשהוא הולך לשלום יוצא באוכלסין ובלגיונות שנאמר עושה שלום במרומיו (איוב כה) וכתיב אחריו היש מספר לגדודיו, ואומר רכב רבותים אלפי שנאן (תהלים סט), ואומר אלף אלפין ישמשוניה ורבו רבבן וגו' (דניאל ז). וכשהוא הולך למלחמה אינו הולך אלא יחידי, שנאמר ה' איש מלחמה ה' שמו (שמות טו) בשמו הוא נלחם ואינו צריך סיוע (במד"ר פי"א). ר' שמעון אומר [אליהו בא] להשוות המחלוקת, וחכמים אומרים לא לרחק ולא לקרב אלא לעשות שלום ביניהם, שנאמר (מלאכי ג) הנה אנכי שולח לכם את אליה הנביא וגו' והשיב לב אבות על בנים וגו' (עדיות סוף). רבנן אמרו גדול השלום, כשמלך המשיח בא אינו פותח אלא בשלום, שנאמר (ישעיה נב) על ההרים רגלי מבשר משמיע שלום (ויק"ר פ"ט סוף). ע"ע ח ר ב; מ ח ל ו ק ת; מ ל ח מ ה; ש א י ל ת ש ל ו ם.

שלחן: הקב"ה עורך שלחן לפני כל אחד ואחד (קידושין לב:). שלחן בצפון ומנורה בדרום (מנחות פו:). שלחן של ת"ח כיצד? (ב"ב נז:). שלא יהא שלחנך מלא ושלחן רבך ריקם (חגיגה ז.). שלשה עשר שלחנות היו במקדש (שקלים טו:). כל שאינו עולה על שלחן מלכים (יבמות מו.). ערכתי לו שלחן והפכו (נדרים כ:). כל זמן שביהמ"ק קיים מזבח מכפר על ישראל, ועכשיו שלחנו של אדם מכפר (ברכות נה.).

שלי ושלך: ארבע מדות באדם: האומר שלי שלי ושלך שלך זו מדה בינונית, וי"א זו מדת סדום; פד) שלי שלך ושלך שלי עם הארץ; שלי שלך ושלך שלך חסיד; פה) שלי שלי ושלך שלי רשע (אבות פ"ה). ע"ע נ כ ס י ם.

שליחות: מצינו בכל התורה כולה שלוחו של אדם כמותו (נדרים עב:). מנין ששלוחו של אדם כמותו? שנאמר (במדבר לד) ונשיא אחד נשיא אחד ממטה (קידושין מב.). ר' יהושע בן קרחה יליף לה מקרא, שנאמר (שמות יב) ושחטו אותו כל קהל עדת ישראל, וכי כל הקהל שוחטין והלא אין שוחט אלא אחד, אלא מכאן ששלוחו של אדם כמותו (שב). וישלח ישראל מלאכים (במדבר כא), ובמקום אחר תלה השליחות במשה, שנאמר (דברים ב) ואשלח מלאכים ממדבר קדמות, ללמדך שראש הדור הרי הוא ככל הדור (תנחומא הישן חקת ב). מה אתם בני ברית אף שלוחכם בני ברית (ב"מ פג.). חרש שוטה וקטן לאו בני שליחותא נינהו (מעילה כא.). מילי לא מימסרן לשליח [אלא בכתב] (גיטין עא:).

הבעל ותהא אשתו אלמנה ואח"כ ימותו בניה. פג) יבקש רחמים שיהיה לו שלום כל ימי חייו עד זמן קבורתו. פד) כי מונע התחברות עם הבריות. פה) לענין צדקה מדת

מצוה בו יותר מבשלוחו (קידושין מא.). חזקה שליח עושה שליחותו (עירובין לא:). א"ל לתקוני שדרתיך ולא לעוותי (כתובות פה.). לא חציף אינש לשוייה לאבוה שליח (קידושין מה:). קריינא דאגרתא פו) איהו ליהוי פרוונקא (ב"מ פג:). שלוחי מצוה אינן נזקין לא בהליכתן ולא בחזירתן (קידושין לט:). אין שליח פז) לדבר עבירה (ב"ק נא.). שליח מצוה דוחה את השבת (במדבר רבה פט"ז). שלוחא דמלכא כמלכא (ב"ק קיג:). שליח ציון (ביצה כה:). שליח ערטילאי פח) ורמי מסאני (כתובות סה:). אין שני מלאכים עושים שליחות אחת (ב"ר פי"ט). אין מלאך אחד עושה שתי שליחות (שם פ"ב, ילקוט איוב תתקח). כדאי השליח למי שנשתלח אצלו וכדאי הוא מי שנשתלח אצלו לשליח (ספרא סוף בחקותי). כדאי השליח לשולחיו, כדאי המצוה למי שנצטוה (שם פ' צו). רעים בשליחותן ונאמנין בשבועתן (ע"ז נה.). שולח דברים ביד טהור כשולח ביד ציר נאמן, שולח דברים ביד טמא כשולח דברים ביד כסיל (פרקי דר"א פכ"ג). נכנסו כשלוחים ויצאו כחמורים (תנא דבי אליהו רבה פכ"ה). עמי היתה ושלחתיה (תענית כג:). שלשה מפתחות לא נמסרו לשליח (תענית ב.). הכל נפרע ע"י שליח חוץ מאונאה (ב"מ נט.). כל מה שעשה אברהם ע"י שליח עשה הקב"ה לבניו ע"י שליח (שם פו:). חביבין ישראל שלא הצריכן הקב"ה לשליח (יומא נב.). אישי כהן גדול! אנו שלוחי בית דין ואתה שלוחנו ושליח בי"ד (שם יח:). הני כהני שלוחי דידן נינהו או שלוחי דרחמנא? (שם יט.). רב מנגיד מאן דמצער שלוחא דרבנן (קידושין יב:). בראשונה היו משיאין משואות [להודיע מתי קדשו החדש] משקלקלו הכותים התקינו שיהיו שלוחים יוצאים (ר"ה כב:). ע"ע ס ר ס ו ר.

שלמה: בשעה שבקש שלמה להכנים ארון למקדש דבקו שערים זה לזה, אמר שלמה כ"ד רננות ולא נענה וכו' כיון שאמר ה' אלהים אל תשב פני משיחך זכרה לחסדי דוד עבדך, מיד נענה (מו"ק ט.). בשעה ישנשא שלמה את בת פרעה הכניסה לו אלף מיני זמר ואמרה לו כך עושין לע"ז פלונית וכך עושין לע"ז פלונית ולא מיחה בה (שבת נו:). באותה שעה ירד גבריאל ונעץ קנה בים ועלה בו שירטון ועליו נבנה כרך גדול של רומי (סנהדרין כא:). ויהי לעת זקנת שלמה נשיו הטו את לבבו (מ"א יא) ארשב"י נוח לו לשלמה שיהא גורף ביבין פט) שלא שלא נכתב עליו המקרא הזה (שמ"ר פ"ו). ולשמחה מה זו עושה, א"ל הקב"ה מה העטרה הזו בידך? רד מכסאך! מיד ירד מלאך בדמות שלמה וישב על כסאו, והיה שלמה מחזר בבתי כנסיות ובבתי מדרשות ואומר „אני קהלת הייתי מלך על ישראל בירושלם", ודם אומרים לו שלמה המלך יושב על כסאו ואתה הולך ומשתטה, והיו מכין אותו בקנה ונותנין לפניו קערה של גריסין. באותה שעה אמר שלמה: וזה היה חלקי מכל עמלי (תנחומא הישן אחרי ב, קה"ר פ"ז). אמר שלמה כד הוינא — הוינא, וכדו [עכשיו] לית אנא שוי מידי (קה"ר פ"א). שלשה מלכים אין להם חלק לעוה"ב וכו' בקשו לצרף את שלמה עמהם, בא דמות דיוקנו של דוד ונשתטח לפניהם [אנשי כנה"ג] ולא השגיחו עליו וכו' יצאה בת קול ואמרה להן חזית איש מהיר במלאכתו לפני מלכים יתיצב (משלי כב) מי שהקדים ביתי לביתו, ולא עוד אלא שביתי בנה שבע שנים [שזירז במלאכתו] וביתו בנה י"ג שנה, יתיצב לפני חשכים? לאו! — ולא השגיחו עליו, חזרה ואמרה להם המעמך ישלמנה כי מאסת, כי אתה תבחר ולא אני?! ומה ידעת דבר?—מיד נמנעו מלצרפו עמהם (במד"ר פי"ד).

שלשלת: ע' חבל

שם: ע' שמות

שם האומר: כל האומר שמועה מפי אומרה יהא רואה בעל השמועה כאילו הוא עומד כנגדו, ומאי טעמא (משלי כ) אך בצלם יתהלך איש (ירוש' שבת פ"א). כל האומר דבר בשם אומרו מביא גאולה לעולם שנאמר ותאמר אסתר למלך בשם מרדכי (מגילה טו.). אגורה באהלך עולמים (תהלים סא), וכי אפשר לו לאדם לגור בשני עולמים? אלא אמר דוד לפני הקב"ה, רבש"ע! יה"ר שיאמרו דבר שמועה מפי בעוה"ז, דאמר ר' יוחנן משום רשב"י, כל תלמיד חכם שאומרים דבר שמועה מפיו בעוה"ז שפתותיו דובבות בקבר, שנאמר וחכך כיין הטוב הולך לדודי למישרים דובב שפתי ישנים (שה"ש ז), ככומר [כלי] של ענבים כיון שמניח אדם אצבעו עליו מיד דובב, אף ת"ח כיון שאומרים דבר שמועה מפיהם בעוה"ז שפתותיהם דובבות בקבר (יבמות צו:). כאשר צוה ה' את משה עבדו כן צוה משה את יהושע, וכן עשה יהושע, לא הסיר דבר מכל אשר צוה ה' את משה (יהושע יא). וכי על כל דבר שאמר יהושע היה אומר להם כך אמר לי משה? אלא יהושע יושב ודורש סתם והכל יודעין שתורתו של משה היא (שם). ע"ע ג נ ב ת ד ב ר י ם.

שם טוב: שלשה כתרים הם: כתר תורה כתר כהונה וכתר מלכות, וכתר שם טוב עולה על גביהם

חסיד שאינו רוצה להנות מאחרים. פו) קורא האגרת יהיה השליח, האיש היועץ עצה יוציא הדבר לפעולה. פז) דאמרינן דברי הרב ודברי התלמיד דברי מי שומעין? (קידושין מב:). פח) שליח ערום ומנעלים ברגליו, והם שני הפכים, ואינו כדרך בני אדם. פט) מנקה צינורות

(אבות פ"ד). קנה שם טוב צ) קנה לעצמו (שם פ"ב). מכאן אמר בן עזאי בשמך יקראוך ובמקומך יושיבוך ומשלך יתנו לך (יומא לח.). האי מאן דשפיר שומעניה שרי לשבוחיה, ומאן דשבחיה ינוחו לו ברכות על ראשו (מגילה כה:). אשריך שזכית לשם ועדיין לא הגעת לרועי בקר, א"ל ר"ע אפילו לרועי צאן (יבמות טז.). אמרי אינשי במתא שמא, צא) בלא מתא תותבאי (שבת קמה:). אסא דקאי ביני חילפי אסא שמיה צב) ואסא קרו ליה (סנהדרין מד.). מרגלית כל מקום שהיא מרגלית שמה (מגילה טו.). והיו קורין שמו נתן הבבלי על שמי (שבת קלד.). מי הם הללו שמימיהם אנו שותים ושמותיהם אין אנו מזכירין? (הוריות יד). כל מקום שנאמר „ישראל" לשון שבח הוא, „העם" לשון גנאי הוא (במד"ר פ' בלק). בצלאל על שם חכמתו נקרא — בצל־אל היית (ברכות נה.). ארבע מדות נאמרו בשמות, יש בני אדם ששמותם נאים ומעשיהם נאים, וי"ש ששמותם כעורים ומעשיהם כעורים וכו' שמותם נאים ומעשיהם כעורים זה ישמעאל ועשו [עושה רצון עושיו], שמותם כעורים ומעשיהם נאים אלו עולה גולה בני ברק בני סיסרא בני תמה, יש ששמותיהם כעורים ומעשיהם כעורים אלו המרגלים וכו' (ב"ר פע"א, במד"ר פט"ז). אשרי מי שגדל בתורה ועמלו בתורה, ועושה נחת רוח ליוצרו וגדל בשם טוב ונפטר בשם טוב מן העולם (ברכות יז.).

שם המפורש: כה תברכו את בני ישראל, בשם המפורש וכו' (סוטה לח.). אין אומרים שם המפורש בגבולין (יומא סט:). כל ההוגה את השם באותיותיו אין לו חלק לעוה"ב (סנהדרין פ"א א). א"ר טרפון פעם אחת עליתי אחר אחי אמי לדוכן והטיתי אזני אצל כהן גדול ושמעתי שהבליע השם בנעימת אחיו הכהנים (קידושין עא.). שם בן ארבע אותיות מוסרין אותו לתלמידיהון פעם אחת בשבוע [שמיטה], שם בן מ"ב אותיות אין מוסרין אותו אלא למי שצנוע ועניו ועומד בחצי ימיו ואינו כועס ואינו משתכר ואינו מעמיד על מדותיו (שם). בראשונה שם בן שתים עשרה אותיות היו מוסרין אותו לכל אדם, משרבו הפריצים היו מוסרין אותו לצנועים שבכהונה, והצנועים מבליעים אותו בנעימת אחיהם הכהנים בדוכנם (שם). תנא אין מוסרין את השם לכל אדם אלא לעומד בחצי ימיו ולא למי שיצאו רוב שנותיו, ואין מוסרין אותו אלא מעומד ובמקום טהור ועל המים. ואין מוסרין אותו אלא לצנועין שבכהונה והם היו מבליעין אותו בתוך נעימת הכהנים, חד אסיא בציפורי הוה בידו שם המפורש, כד בעי למידמך [למות] אמר אית הכי בר נש דמיסמר ליה? אמרין אית הכא פנחס בר חמא! שלח בתריה ואתא, שאיל יתיה ואמר ליה נסיבת מן יהודאי כלום מן יומיך? א"ל נסיבית מעשר, ולא קבל עליה למימסיר ליה, אמר דלמא תבע גבי בר נש כלום ולא יהיב ליה וכעס עלוי וקטל יתיה (קה"ר פ"ג). גם את העולם נתן בלבם, גם את עלום שמו, משל למלך שזימן אורחים, משאכלו ושתו אמרו לו תן לנו חרבות ורמחים ונשחק בהם, נתן להם שבישתא [זמורות] דהדס, והכו אלו את אלו ופצעו אלו את אלו. אמר המלך ומה אם נתתי לכם שבישתא של הדס כך עשיתם, אילו נתתי לכם חרבות ורמחים על אכו"כ. כך אמר הקב"ה ומה אף שהעלמתי מהם שם המפורש הם הורגים בכנוי, אילו גליתי להם שם המפורש על אכו"כ (שם). כל מקום שהזכרת השם השם מצויה שם עניות מצויה (נדרים ז:). ביו"ט אחרון של חג היו מקיפין את המזבח עם הערבה ואומרים אני והו הושיעה נא (סוכה מה.). כי נגע עד לבבך (ירמיה ד), זה הקב"ה, א"ר חייא איכן מצינו שנקרא הקב"ה „לבן של ישראל"? מן הדין קרייא (תהלים עג) צור לבבי וחלקי אלהים לעולם (פתיחתא איכה רבתי). מטטרון שמו כשם רבו (סנהדרין לח:). שותף הקב"ה שמו בישראל (ירוש' תענית פ"ב). עתידין צדיקים שנקראים על שמו של הקב"ה (ב"ב עה:). לא יגורך רע, אר"א בן פדת בשם ר' יוחנן, אין שמו של הקב"ה נזכר על הרעה אלא על הטובה. תדע לך שכן הוא, שבשעה שברא הקב"ה את האור ואת החשך וקרא להן שמות, הזכיר שמו על האור ולא הזכיר שמו על החשך, שנאמר ויקרא אלהים לאור יום ולחשך קרא לילה צג) וכו' (תנחומא הישן תזריע יב). ע"ע א ל ה ו ת.

שם רע: זכר צדיק לברכה ושם רשעים ירקב (משלי י), מאי ושם רשעים ירקב? א"ר אלעזר רקביבות צד) תעלה בשמותן, דלא מסקינן בשמייהו (יומא לח:). רבי אומר אילמלא נקרא שמה דלילה ראויה היתה שתקרא דלילה, שדילדלה את כחו, דילדלה את לבו, דילדלה את מעשיו וכו' (סוטה ט:). לא בבליים היו אלא אלכסנדריים היו, ומתוך ששונאים את הבבליים צה) היו קורין אותן על שמם (יומא סו:). האי מאן דסני שומעניה שרי ליה לבזוייה בגימ"ל ושי"ן (מגילה כה:). אמר רב מלקין על לא

שלפני הבתים ששופכין בהן טינופת. צ) ולא ע"י זכות אבות. צא) בעיר נודעתי בשמי, ושלא בעירי צריך אני ללבוש בגדים חשובים כדי שיכבדוני, וכמו ר' יוחנן קרי למאני מכבדותא. צב) הדס גם אם הוא עומד בין קוצים נקרא הדס, וכעין זה אמר שעקספיר: שושנה גם אם נקראת בשם אחר היא נחמדה למראה ויפה לריח. צג) ולא נאמר ולחשך קרא אלהים לילה. צד) שלא יקרא אדם לבנו שם אדם רשע. צה) אנשי ארץ ישראל שנאו את הבבליים והיו קוראים כל קלי הראש שעשו דבר שלא כהוגן

טובה השמועה, שנאמר (ש"א ב) אל בני כי לא טובה השמועה (קידושין פא). שמא גרים (ברכות ז:). ר' מאיר הוה דייק בשמא — אמר לו מה שמך? א"ל כידור, אמר שמע מינה אדם רשע הוא, שנאמר (דברים לב) כי—דור תהפוכות המה (יומא פג:). אין מזכירין לעולם שם אביו של אדם אלא שם אמו, דבר שאין בו חשדא (זהר שמות יז:). הידעתם את לבן בן נחור, מכאן שקורין לס"ת בן משומד את זקנו ולא אחר אביו המשומד (מבוא לתנחומא הישן סי' מח). ע"ע לעז.

שמונה עשרה: אבות תקנו י"ח ברכות וכו' בי"ח מקומות אתה מוצא משה ואהרן מזוונים רמז לי"ח ברכות, וכנגד י"ח אזכרות שכתובות בשמע ישראל, וכנגד י"ח אזכרות במזמור לדוד הבו לה' בני אלים (במד"ר פ"ב א). וכנגד שמונה עשרה חוליות שבשדרה (ברכות כח:). שמעון הפקולי הסדיר י"ח ברכות לפני רבן גמליאל על הסדר ביבנה, אמר ר' יוחנן במתניתא תנא מאה ועשרים זקנים ובהם כמה נביאים תקנו י"ח ברכות על הסדר (מגילה יז:). אמר להם ר"ג לחכמים כלום יש אדם שיודע לתקן ברכת הצדיקים? עמד שמואל הקטן ותקנה (ברכות כט.). ע"ע תפלה.

שמות: ויקרא אדם שמות (בראשית ב), אמר לו הקב"ה אתה מה שמך? א"ל אדם, למה? שנבראתי מן האדמה. א"ל הקב"ה מה שמי? א"ל אדוני, למה? שאתה אדון על כל הבריות וכו'. איתן האזרחי זה אברהם וכו' דרדר זה דור המדבר שהיה בהן דעה, בני מחול שמחל להם הקב"ה במעשה העגל (במד"ר פי"ט). שלשה שמות נקראו לאדם הזה, אחד שקראו לו אביו ואמו, ואחד שקראו לו אחרים, ואחד שקונה לעצמו [לטוב או לרע] (תנחומא ויקהל א). א"ר יהודה הלוי בר שלום, נאמר אברהם אברהם שתי שתי פעמים, וכן ביעקב, וכן במשה וכן בשמואל, וכן נח נח בשביל להשוותם לצדיקים (תנחומא הישן נח ו). אמיה דאברהם אמתלאי בת כרנבו, אימיה דהמן אמתלאי בת עורבתי. אימיה דדוד נצבת בת עדאל, אימיה דשמשון צללפונית (ב"ב צא:). במצרים לא שנו בני ישראל את שמותם: ראובן שמעון נחתין, ראובן שמעון סלקין. לא היו קורין ליהודה רופוס, ולא לראובן לוליאני, ולא ליוסף לוקוס, ולא לבנימין אלכסנדרי (ויק"ר פל"ב). יבא חזקיה שיש לו שמונה שמות ויפרע מסנחריב שיש לו שמונה שמות (סנהדרין צד.). קראו בשמותם עלי אדמות (תהלים מט), טבריא ע"ש טיבריוס, אלכסנדריא ע"ש אלכסנדרוס, אנטוכיא ע"ש אנטיוכוס (ב"ר פכ"ג א). א"ר יוסי מימי לא קריתי לאשתי אשתי ולשורי שורי, אלא לאשתי ביתי ולשורי שדי (גיטין נב.). עדים החתומים על הגט ושמותן כשמות נכרים מהו? א"ל לא בא לידינו אלא לוקוס ולוס והכשרנו (שם יא:). רוב ישראל בחו"ל שמותיהם כשמות הנכרים (שם). שמות החדשים העלו מבבל (ירוש' ר"ה פ"א). לא מן השם הוא זה (יומא מב:). עשרה שמות של שבח נקרא להקב"ה (אדר"נ פל"ג). עשרה שמות נקרא נביא (שם). עשרה שמות נקרא משה (מגילה יג. ויק"ר פ"א ג). עשרה שמות של גנאי נקרא לע"ז (אדר"נ פל"ג). עשרה שמות נקרא לארץ (מדרש משלי פ"א). ההוא דאמר דוני דיניה, אמרי שמע מינה מדן קאתי (פסחים ד.). לא חציף איניש לשוויי לשמא דאבוה סימנא (גיטין פז:). כד תמוט בירה—בירה שמה, צו) וכד תרום קיקלתא—קיקלתא שמה (ילקוט תורה רסה). חמר למרכב או חמר למשתי (עירובין נג:). ע"ע שנויים.

שמחה: עשרה שמות נקראת שמחה (אדר"נ פל"ג ט). בעשרה לשונות של שמחה נקראו ישראל: גילה שישה שמחה רינה פצחה צהלה עלצה עלזה חדוה תרועה וכו' (שה"ש רבה פ"א). אין רוח הקדש שורה אלא על לב שמח, מ"ב ג) והיה כנגן המנגן ותהי עליו רוח אלהים (ירוש' סוכה פ"ה). אין השכינה שורה לא מתוך עצבות וכו' אלא מתוך דבר שמחה של מצוה (ברכות לא.). ת"ר ושמחת בחגיך (דברים טז) לרבות כל מיני שמחות לשמחה (חגיגה ח.). ושמחת בחגיך צז) ולא באשתך (מו"ק ח:). אין מערבין שמחה בשמחה (שם ט.). אשה בעלה משמחה (ר"ה ו:). לא הכל לשמחה (תענית טו). שמחה זה יו"ט ((מגילה טז:). כל מצוה שקיבלו עליהם בשמחה כגון מילה עדיין עושין אותה בשמחה (שבת קל.). במקום גילה שם תהא רעדה (ברכות ל.). ר"א אומר כל העוסק בתורה וכו' משמח את המקום ומשמח את הבריות (אבות פ"ו א — ה). איזה עשיר זה השמח בחלקו, ור' ישמעאל אומר הוי מקבל את כל אדם בשמחה (שם פ"ג יב). איזהו בנין של שמחה? זה הבונה בית חתנות לבנו, איזהו נטיעה של שמחה? זה הנוטע אוורנקי של מלכים (תענית יד:). מי שאין לו אשה שרוי בלא שמחה (יבמות סב.). וכל הנהנה מסעודת חתן ואינו משמחו עובר בחמשה קולות (ברכות ו:). כשנכנס אב ממעטין בשמחה וכשנכנס אדר מרבין בשמחה (תענית כט.). שני מינים חד שמיה ששון וחד שמיה שמחה, א"ל ששון לשמחה אנא עדיפנא ממך דכתיב ששון ושמחה ישיגו (ישעיה לה) ששון בריש, א"ל שמחה לששון אנא עדיפנא ממך דכתיב שמחה וששון ליהודים וכו' (סוכה מח:). שמחת לבי והקהית את שיני (סוטה

ע"ש בבליים, צו) גם כשימוט הארמון ויפול ארמון שמו, וגל של אשפה גם כאשר יורם אשפה שמה, וכן החכם כי מטה ידו נבודו במקומו מונח, ונבל כי יעשר וירומם, נבל שמו ונבלה עמו. צז) שאין נושאין נשים במועד, וגם

מט.). ראובן שמח ושמעון עסק בקרדומו, ומה שמחה יש לו? (פסיקתא רבתי פמ"ב). בשעת חדוותא חדוותא וכו' (ב"ר פכ"ז סוף). ע"ע ד א ג ה; ע צ ב ו ת.

שמחת בית השואבה: מי שלא ראה שמחת בית השואבה לא ראה שמחה מימיו. במוצאי יו"ט הראשון של חג ירדו לעזרת נשים ומתקנין שם תיקון גדול, מנורות של זהב היו שם וכו', ובהן היו מדליקין, ולא היה חצר בירושלם שאינה מאירה מאור בית השואבה (סוכה נא.). חסידים ואנשי מעשה היו מרקדין בפניהן באבוקות של אור שבידיהן ואומרים לפניהן דברי שירות ותשבחות, והלוים בכנורות ובנבלים ובמצלתים ובחצוצרות ובכלי שיר בלא מספר על חמש עשרה מעלות היורדות מעזרת ישראל לעזרת נשים (שם). אמרו עליו על רשב"ג כשהיה שמח בשמחת בית השואבה, היה נוטל שמונה אבוקות של אור וזורק אחת ונוטל אחת ואין נוגעות זו בזו (שם נג.). בן יהוצדק היה משתבח בקפיצותיו וכו' (ירוש' סוכה פ"ה). הלל הזקן כשהיה שמח בשמחת בית השואבה אמר כן: אם אני כאן הכל כאן, ואם איני כאן מי כאן? (שם). הלל הזקן כד הוא חמי לון [חסידים ואנשי מעשה] עבדין בפחז [בקלות ראש] הוה אמר לון: דאנן הכא מאן הכא? צח) ולקלוסן הוא צריך? והכתיב אלף אלפין ישמשוניה ורבוא רבבן קדמוהי יקומון (דניאל ז). כד הוה חמי לון עבדין בכושר הוה אמר דאנן הכא מן הכא? שאע"פ שיש לפניו כמה קילוסין חביב הוא קילוסן של ישראל יותר מכל, מה טעמא? נאום זמירות ישראל (ש"א כג) יושב תהלות ישראל (תהלים כב) וכו' (ירוש' סוכה פ"ה).

שמיטה: שמיטה נוהגת בזמן שהיובל נוהג, מנו שמיטין מנו יובלות (ערכין לב:). בשתי שמיטות הכתוב מדבר, אחת שמיטת קרקע ואחת שמיטת כספים, בזמן שאתה משמט קרקע אתה משמט כספים (גיטין לו.). יובל הוא אע"פ שלא שמטו אע"פ שלא תקעו (ר"ה ט.). גלות באה על שמיטת הארץ (אבות פ"ה). כשם שהשביעית משמטת אחת לשבע שנים, כך העולם משמט אלף שנים לשבעת אלפים שנה (סנהדרין צז.).

שמים: בית שמאי אומרים שמים נבראו תחלה ואח"כ נבראת ארץ, וב"ה אומרים ארץ נבראת תחלה ואח"כ שמים וכו' א"ר יהודה שני רקיעים הן וכו' ר"ל אומר שבעה הן: וילון רקיע שחקים זבול מעון מכון ערבות (חגיגה יב:). ר"א אמר שבעה רקיעים הם: שמים, שמי השמים, רקיע, שחקים, מעון, זבול, ערפל (דב"ר פ"ב). אמר רבא שיתא אלפי פרסי הוי עלמא וסומכא [עוביו] דרקיע אלפי פרסי וכו' (פסחים צד:). ביום חמה מהלכת למטה מן הרקיע וכו' (שם). גמירא דלמעלה לא הוי לא ישיבה ולא תחרות ולא עורף צט) ולא עיפוי (חגיגה טו.). רקיע של מים וכוכבים של אש והקב"ה עושה שלום ביניהם (ירוש' ר"ה פ"ב). שמים וארץ קנין אחד (פסחים פז:). ר' יוסי אומר מעולם לא ירדה שכינה למטה ולא עלו משה ואליהו למרום שנאמר (תהלים קטו) השמים שמים לה' והארץ נתן לבני אדם וכו' (סוכה ה.). אלמלי נשבעתי בשמים ובארץ הייתי אומר כשם ששמים וארץ בטלים וכו' (ברכות לב.). אמר כמה עזין פני רקיע (תענית כה.). פלגא ק) מרקיעא לא יהבי (סנהדרין סד.). נהירין לי שבילי דשמיא כשבילי דנהרדעא (ברכות נח:). שמים קא) ביני לבינך (יבמות קיב). ע"ע א ר ץ.

שמיני העצרת: שמיני עצרת הוא רגל בפני עצמו (סוכה נה:). אריב"ל ראויה היתה העצרת של חג שתהא רחוקה חמשים יום כנגד העצרת של פסח, אלא עצרת של חג ע"י שהן יוצאים מן הקיץ לחורף והדרכים קשים לית ביומייהו דייזלון וייתון. משל למה"ד למלך שהיה לו בנות הרבה, מהן נשואות במקום קרוב ומהן נשואות במקום רחוק, יום אחד באו כולן לשאול שלום המלך אביהן, אמר המלך אלו שנשואות במקום קרוב אית בעונתן למיזל ולמייתי, ואלין שנשואות במקום רחוק לית בעונתן ליזיל ולייתי, אלא עד דאינון כלהון אצלי הכא, נעבד כלן חד יום טוב ונחדי עמן. כך עצרת של פסח עד דאינון נפקין מהחורף לקיץ אמר הקב"ה אית ביומיא למיזל ולמייתי, אבל עצרת של חג ע"י שהן יוצאין מקיץ לחורף והדרכים קשים, לפיכך אינה רחוקה חמשים יום, אמר הקב"ה לית ביומיא למיזל ולייתי, אלא עד דאינון הכא נעבד כולן חד יום טוב ונחדו (שה"ש רבה פ"ז). פרי החג כנגד שבעים אומות, ובשמיני עצרת רק פר אחד ואיל אחד כדי להראות חבתם של ישראל (פסיקתא רבתי דף קצג.). אלא מעתה הישן בשמיני בסוכה ילקה? (סוכה מז.). ע"ע מ ו ע ד י ם.

מטעם שאין מערבין שמחת הנשואין בשמחת החג. צח) ובזה מבואר מה שנאמר בבבלי אם אני כאן הכל כאן ואם איני כאן מי כאן, אלא שצ"ל אם א נ ו תחת אני, ותחת איני א נ ו. ופירושו הוא, אם אנחנו עושין זאת ביראה ובאימה נחשבו הקילוסין לפני ה' יותר משבחי המלאכים, אבל אם אנו עושין כן בקלות ראש לא נחשבו השבחים שלנו לכלום. צט) לא עורף כי בכל צדיהן יש פנים, ולא עייפות כח. ק) מחצית בקשה לא יקבלו בשמים, כגון הבקשה שהיצר הרע לא יהא שולט בזנות ויהא שולט באיש ואשה הנשואין כדת. קא) כמה דשמיא רחיקין מן ארעא כך תהא אתתא איהי רחיקא מן ההוא גברא (ערוך)

שמיעה: שמעו דבר ה׳ בית יעקב, שמעו ותחי נפשכם (ישעיה נה), היאך חביבים ישראל שהוא מפתה אותן! אמר להם אם יפול אדם מראש הגג כל גופו לוקה והרופא נכנס אצלו ונותן לו רטיה בראשו וכן בידיו וכן ברגליו ובכל איבריו, נמצא כו״ו רטיות. אני איני כן, אלא רמ״ח איברים באדם הזה והאוזן אחד מהם, וכל הגוף מלוכלך בעברות, ואם האוזן שומעת, כל הגוף מקבל חיים, שמעו ותחי נפשכם. וכן אתה אומר ביתרו שע״י שמיעה זכה לחיים שנאמר וישמע יתרו וגו׳ שמע ונתגייר (שמ״ר פכ״ז סוף). א״ר לוי מפני מה אין קולו של אדם נשמע ביום כדרך שנשמע בלילה? מפני גלגל חמה שמנסר ברקיע כחרש המנסר בארזים, והאי חירגא דיומא „לא" שמיה, והיינו דקאמר נבוכדנצר (דניאל ד) וכל דיירי ארעא כלא חשיבין (יומא כ:). ובעל כנפים יגיד דבר (קהלת י), רבי לוי אמר אזנים לדרך ואזנים לכותל (ויק״ר פל״ב). אזנים לכותל (ברכות ח:). אל תאמר דבר שאי אפשר לשמוע קב) שסופו להשמע (אבות פ״ב ה). אוי לאזנים שכך שומעות (מדרש תהלים יז). כיון דחביב [הדבר] יהיב דעתיה ושמע (ר״ה כז.). אין דומה שמיעה לראיה (מכילתא פ׳ יתרו). זו לא שמעתי כיוצא בה שמעתי (מגילה כב.). מאן יהיב לן נגרי [רגלים] דפרזלא ונישמעינך (ברכות מא.). שומע קג) כעונה (סוכה לח:). תרתי קלי לא משתמעי (ר״ה כז). הא בקלא דפסיק והא בקלא דלא פסיק [ונשמע בין הבריות] (יבמות כה.). עשה אזנך כאפרכסת קד) וקנה לך לב מבין (חגיגה ג:). כל מקום שאתה מוצא דבריו של ר״א בנו של ר׳ יוסי הגלילי באגדה עשה אזנך כאפרכסת (חולין פט.). ע״ע קול.

שמיר: השמיר נברא בששת ימי בראשית בערב שבת בין השמשות (אבות פ״ה ט). משחרב בית המקדש בטל השמיר (סוטה מח.). שמיר שבו בנה שלמה את בית המקדש, שנאמר (מ״א ח) והבית בהבנותו אבן שלמה מסע נבנה וכו׳ שהיה מתקין מבחוץ ומכנים מבפנים וכו׳ מראה להן שמיר מבחוץ והן נבקעות מאליהן, כתאנה זו שנבקעת בימות החמה ואינה חסרה כלום וכו׳. שמיר זה ברייתו כשעורה ומששת ימי בראשית נברא ואין כל דבר קשה יכול לעמוד בפניו. במה משמרין אותו? כורכין אותו בספוגין של צמר ומניחין אותו באיטני [טנא] של אבר מלאה סובי שעורין (שם:). איכא שמירא דאייתי משה לאבני אפוד (גיטין סח.).

שמירת הגוף: אמרה תורה חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה (שבת קנא:). כתיב ויהי האדם לנפש חיה (בראשית ב) נשמה שנתתי בך קה) החייה (תענית כב:). נאמר וחי בהם (ויקרא יח) ולא שימות בהם (יומא פה:). בל תשחית דגופאי עדיף (שבת קכט.). הוא על חייו לא חס, אני אחוס עליו? (שם). אין דוחין נפש מפני נפש (אה״ות סוף פ״ז). אילו הרגו את דוסתאי קו) מי נתן לאבא בר כמותי? (גיטין יד:). שנים שהיו מהלכין בדרך וביד אחד מהם קיתון של מים, אם שותין שניהם מתים [בצמא, שאין מספיק לשנים], ואם שותה אחד מהם מגיע לישוב, דרש בן פטורא מוטב שישתו שניהם [בשוה] וימותו ואל יראה אחד מהם במיתתו של חבירו, עד שבא ר״ע ולימד וחי אחיך עמך (ויקרא כה) חייך קודמין לחיי חבירך (ב״מ סב). בא להורגך השכם להורגו (ברכות נח.). אין קטא קטא שיחור, קז) ואין אובד אובד מרגלית (ירוש׳ תרומות פ״ח ה). שלשה צריכין שימור, ואלו הן: חיה חתן וכלה, וי״א אף אבל ות״ח בלילה (ברכות נד:). אבא ממשפחת בריאים הוה, אבל כגון אנו, מי שיש לו פרוטה בתוך כיסו יריצנה לחנוני (חולין פד.). אל תרבה בישיבה, שישיבה קשה לתחתוניות. ואל תרבה בעמידה שעמידה קשה ללב, ואל תרבה בהליכה שהליכה קשה לעינים (כתובות קיא.). אחר כל אכילתך אכול מלח ואחר כל שתייתך שתה מים ואי אתה ניזוק (ברכות מ.). איהו הוא דלא איבע לפנוקי נפשיה כולי האי (כתובות סז.). נאמר ולא ישמרנו בעליו (שמות כא) ר״א אומר אין לו שמירה [לשור מועד] קח) אלא סכין (ב״ק נה:). א״ל אטו יעקב אבינו חזן מתא קט) הוה? דא״ל ללבן נטרי לך נטרותא יתירתא כחזן מתא (ב״מ צג:). אבנים שישבנו עליהן בנערתנו קי) עשו עמנו מלחמה בזקנתנו (ירוש׳ ביצה פ״א ז). א״ב מה אניח לי קיא) לעת זקנה? (כתובות סב.). ע״ע בריאות; הצלה.

ומורה על הפרישה בין איש לאשתו. קב) כלומר גם בחדרי חדרים שמור פתחי פיך. קג) שומע ושותק הוא כעונה, כי שתיקה כהודייה דמיא. קד) סל של הריחים שמעביר התבואה לטחינה. קה) וזהו הטעם שאין היחיד רשאי לסגף עצמו בתענית. קו) דוסתאי בריה דר׳ ינאי החזיר פקדון שלא כדין לאנשים אלמים כי היה ירא מפניהם שיהרגוהו. קז) כמו נקטא=אחיזה ותפיסה, כלומר המכנים עצמו בסכנה בשביל הנאה מועטת כדי להשיג ולתפוס שיחור = פחם, ולפעמים יאבד עי״ז מרגלית, ר״ל שיחזיק הגוף ויאבד הנפש. קח) וכמו שאמר גראנט נשיא ארצות הברית כי ההודיי היותר טוב הוא הודיי מת. קט) שומר העיר, שאמר ללבן הייתי ביום אכלני חורב וקרח בלילה (בראשית לא). קי) אי־שמירת בריאותנו בימי העלומים הוא הנסבה לחליינו ומכאובינו בעת זקנה. קיא) אם לא אשמור את נפשי בימי הנערות לא יהיה לי כח לעת זקנתי.

שמירת הלשון: מוצא שפתיך תשמור (דברים כג) זו מצות עשה, תשמור זו מצות לא תעשה, ועשית אזהרה לב"ד שיעשוך (ר"ה ו.). איכו זממא [מתג] נפל בפומיה דמאן דסני לי ולא אמר כי הא מלתא (סנהדרין קז.). ע"ע לשון הרע; פתחון פה לשטן.

שמירת הנפש: א"ר חנינא בא וראה שלא כמדת הקב"ה מדת בשר ודם, מדת בשר ודם מלך יושב מבפנים והעם משמרין אותו מבחוץ, מדת הקב"ה אינו כן, עבדיו יושבין מבפנים והוא משמרן מבחוץ שנאמר (תהלים קכא) ה' שומרך ה' צלך על יד ימינך (מנחות לג:). תורה נתונה בארבעים יום ונשמה נוצרה בארבעים יום, כל המשמר תורתו נשמתו משתמרת וכו'. משל לאדם שמסר ציפור דרור לעבדו, אמר לו כמדומה אתה שאם אתה מאבדה שאני נוטל ממך איסר ברמיה? — נשמתך אני נוטל ממך (מנחות צט:). מוטב שיטלנה [הנשמה] מי שנתנה ואל יחבל הוא בעצמו (ע"ז יח:). ע"ע נשמה.

שמן: וישלח יואב תקועה ויקח משם אשה חכמה (ש"ב יד) מתוך שרגילין בשמן זית חכמה מצויה בהן (מנחות פה:). כתיב לריח שמניך טובים (שה"ש א) למה ת"ח דומה? לצלוחית של פלייטון [בשמן אפרסמון] מגולה ריחה נודף מכוסה אין ריחה נודף (ע"ז לה:). תורה נמשלה בשמן שנאמר שמן תורק שמך (שה"ש א), מה השמן הזה תחילתו מר וסופו מתוק, כך הן דברי תורה, אדם מצטער בהן בתחלה ועושה בהן אחרית טובה, שנאמר והיה ראשיתך מצער ואחריתך ישגה מאד (איוב ח), מה השמן הזה חיים לעולם אף ד"ת חיים לעולם, מה השמן הזה אורה לעולם אף ד"ת אורה לעולם, מה השמן הזה אין יכול להתערב במשקין אחרים אף ישראל אין יכולין להתערב באו"ה, מנין שנאמר ואבדיל אתכם מכל העמים להיות לי לעם (ויקרא כ), מה השמן הזה אפילו אתה נותן אותו בכמה משקין הוא נעשה עליון על כולן, כך הן ישראל אם עושין רצונו של מקום נעשו עליונים על כל או"ה, כמו שכתוב (דברים כו) ונתנך ה' אלהיך עליון על כל גויי הארץ (שמ"ר פל"ו, דב"ר פ"ז). משל לחבית מלאה שמן, כל מה שאתה נותן לתוכה מים היא מפזרת את השמן (ירוש' שבת פ"א ד). משל לאדם שהיה מוכר נפט ואפרסמון בא למדוד נפט אומר לו מדוד לעצמך, בא למדוד אפרסמון אומר לו המתן לי עד שאמדוד עמך כדי שנתבסם אני ואתה (יומא לח: לט.). וחובל עול מפני שמן (ישעיה י) חובל עול של סנחריב מפני שמנו של חזקיה שהיה דולק בבתי כנסיות ובבתי מדרישות (סנהדרין צד:). עד שלא יכבה הנר תן לו שמן (ילקוט תהלים התקעט). שמן שזכינו לריחו וזכינו לסיכתו (ברכות מג.). שמן שסיכתני אמי בילדותי (חולין כד:). תלמידי חכמים שבארץ ישראל נוחין זה לזה בהלכה כשמן (סנהדרין כד.). פתילות ושמנים שאמרו חכמים אין מדליקין בהן בשבת אין מדליקין בהן במקדש (שבת כא.). מיסתמיך ואזיל רבי יהודה נשיאה אכתפיה דרבי שמלאי שמעיה, א"ל שמלאי! לא היית אמש בבית המדרש כשהתרנו את השמן? א"ל בימינו תתיר אף את הפת [של פלתר], א"ל א"כ קרו לן בית דינא שריא (ע"ז לז.). שמואל אכל [שמן של גוים] רב לא אכל, א"ל אכול! ואם לאו אני כותב עליך זקן ממרא (ירוש' ע"ז פ"ב ט). שמן טוב [למי שרגיל בו] מעכב את הברכה, כי קדוש אני (ויקרא כ) זה שמן, אני ה' אלהיכם זו ברכה (ברכות נג:). ע"ע נר; סיכה.

שמן המשחה: ואיזה כהן המשיח? המשוח בשמן המשחה וכו' שמן המשחה שעשה משה במדבר היו שולקין בו את העקרים קיב) וכו' שורין את העקרים במים ומציף עליו שמן וקולט את הריח וקפחו. א"ל ר' יוסי וכי נס אחד נעשה בשמן המשחה, והלא תחלתו י"ב לוגין וממנו היה נמשח משכן וכליו אהרן ובניו כל שבעת ימי המלואים וכו'. שמן המשחה מעשה נסים (שקלים י). דוד ושלמה שנמשכו בקרן נמשכה מלכותן (מגילה יד.). משנגנז ארון נגנז שמן המשחה וכו' (הוריות יב.). כשמן הטוב וגו' יורד על הזקן זקן אהרן וגו' (תהלים קלג) מה טל חרמון אין בו מעילה אף שמן המשחה שבזקן אהרן אין בו מעילה (שם). ע"ע כהנים.

שמע ישראל: קודם שנפטר יעקב אבינו מן העולם קרא לבניו והוכיחן כל אחד בפני עצמו, וחזר וקרא אותם כולם כאחד, אמר להם שמא יש בלבבכם מחלוקת על מי שאמר והיה העולם? א"ל שמע ישראל אבינו! כשם שאין בלבך מחלוקת על הקב"ה כך אין בלבנו מחלוקת, אלא ה' אלהינו ה' אחד! ע"ז הוא אומר וישתחו ישראל על ראש המטה. דבר אחר שאמר ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד. אמר לו הקב"ה ליעקב הרי שהיית מתאוה כל ימיך שיהיו בניך משכימים ומעריבים וקורים ק"ש (פסיקתא רבתי פל"א). אלעזר בן אחוי אמר מכאן זכו ישראל לקריאת שמע (ב"ר פצ"ח, דב"ר פ"ב). ביקש יעקב לגלות לבניו קץ הימין, ונסתלקה ממנו שכינה, אמר שמא ח"ו יש במטתי פסול וכו' אמרו לו בניו שמע ישראל וכו' כשם שאין בלבך אלא אחד כך אין בלבנו אלא אחד. באותה שעה פתח יעקב אבינו ואמר ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד וכו' (פסחים נו.). היושבת

קיב) שרשים של בשמים האמורים בפרשה מר דרור וגו'.

בנגים חברים מקשיבים לקולך השמעיני, אע"פ שישראל עסוקין במלאכתן כל ששת ימים, ביום השבת משכימין ובאין לבית הכנסת וקורין ק"ש ועוברין לפני התיבה, וקורין בתורה ומפטירין בנביא, והקב"ה אומר להם בניי! הגביהו קולכם כדי שישמעו חברים שעל גביכם וכו', אבל כשישראל קורין שמע בטירוף הדעת, זה מקדים וזה מאחר ואינן מכוונין דעתם בק"ש, רוה"ק צווחת ואומרת ברח דודי וכו' (שה"ש רבה פ"ח). אמר להם הקב"ה לישראל אפילו לא קיימתם אלא ק"ש שחרית וערבית אי אתם נמסרים בידם (סוטה מב.). אפילו לא קרא אדם אלא קריאת שמע שחרית וערבית קיים „לא ימוש" ספר התורה הזאת מפיך והגית בו יומם ולילה. ודבר זה אסור לאומרו בפני עם הארץ וכו' (מנחות צט:). הילני המלכה עשתה נברשת של זהב על פתח ההיכל, ובשעה שהחמה זורחת ניצוצות יוצאין ממנה והכל יודעין שהגיע זמן ק"ש (יומא לז:). אין פורסין את שמע וכו' (מגילה כג:). אנשי יריחו היו כורכין את שמע ולא מיחו בידם חכמים (פסחים נו.). הקורא את שמע צריך שיכוין את לבו (ברכות יג:). רבי בשעה שהיה מעביר ידיו על פניו מקבל עליו עול מלכות שמים (שם). זמן ק"ש בשחרית משיכיר בין תכלת לכרתי (שם י:). הנכנס לישן על מטתו אומר שמע ישראל וכו' (שם ס:). האי מאן דמיבעת אע"ג דאיהו לא חזי מזליה חזי, מאי תקנתיה—ליקרי קריאת שמע (מגילה ג.). ר"ע היה מאריך ב„אחד" עד שיצאה נשמתו באחד (ברכות סא:). ע"ע ת פ ל ה.

שמרונים: ר' ישמעאל ב"ר יוסי סליק לצלאה [להתפלל] בירושלם, עבר בהדין פלטנות [הר גריזים] וחמי יתיה חד שמראי, אמר רבי להיכן את אזיל? א"ל מסק מצלי בהדי ירושלם, א"ל ולא טב לך מצלי בהדא טורא בריכה [בהר המבורך] ולא בההוא קלקלתא [אשפה]? א"ל אומר לכם למה אתם דומים, לכלב שהיה להוט אחר הנבלה, כך, לפי שאתם יודעים שע"ז טמונה החתיו דכתיב ויטמן אותם יעקב וגו' לפיכך אתם להוטים אחריה וכו' נתיעצו עליו להרגו, קם וערק בלילה (ב"ר פ"א). ע"ע כ ו ת י ם.

שמש: ביום א' כ"ה אלול נברא העולם, וביום ד' בעשרים ושמונה באלול נבראו חמה ולבנה (פרקי דר"א פ"ח). אריב"ל בכל יום ויום חמה ולבנה בהות עיניהם מאורה של מעלה והן מתעכבות לצאת, מה עשה הקב"ה מאיר לפניהם והן מהלכין לאורו, שנאמר (תהלים פט) ה' באור פניך יהלכון (מדרש תהלים יט). יהושע היה מעמיד גלגל חמה ולבנה ע"י הס"ת שהגה בו יומם ולילה, נטלו לס"ת והראה אותו לגלגל חמה, אמר לה כשם שלא דוממתי מזה אף אתה דומם מלפני, מיד וידם השמש והירח עמד (ב"ר פ"ו). אמר יהושע לשמש עבדא בישא! לא זבינא דאבא [יוסף] את? כדכתיב והנה השמש והירח והכוכבים משתחוים לי (שם). א"ר עקיבא שאלתי את רבן גמליאל ואת ר' יהושע וכו' כתיב ויזרח לו השמש (בראשית לב) וכי שמש לו לבד זרחה? והלא לכל העולם זרחה? א"ר יצחק שמש הבאה בעבורו זרחה בעבורו (חולין צא:). שמש צדקה לעניים, שנאמר וזרחה לכם יראי שמי שמש צדקה ומרפא בכנפיה (מלאכי ג) שמתעדנים בה ביום הצינה (תענית ח:). ומזה למדו כי חירגא דיומא מסי. קיג) ור"ש בן לקיש אמר אין גיהנם לעתיד לבא אלא הקב"ה מוציא חמה מנרתיקה, צדיקים מתרפאין בה ורשעים נידונין בה (נדרים ח:). גלגל חמה מנסר ברקיע כחרש המנסר בארזים (יומא כ:). יומא דעיבא כוליה שמשא. קיד) וזהמא דשמשא קשי משמשא (שם כח:). שמשא ממילא ערבא (נזיר סד.). הנולד במזל חמה יהי גבר זיותן [בהיר], אכיל מדיליה ושתו מדיליה ורזוהי גלין, אם גניב לא מצלח (שבת קנו.). בזמן שהחמה לוקה סימן רע לכל העולם כלו (סוכה כט:). פני משה כפני חמה וכו' שמשון על שמו של הקב"ה נקרא שנאמר שמש ומגן ה' (סוטה י.). שמש דא קב"ה, דא הוא רזא דשמא קדישא (זהר פקודי צ:). צדיקים נמשלו לשמש שנאמר (שופטים ה) ואוהביו כצאת השמש בגבורתו וכו' משיח נקרא שמש, עד בא השמש עד יבא משיח (תנחומא פ' משפטים). ע"ע ל ב נ ה.

שנאת חנם: מקדש שני שהיו עוסקים בתורה ובמצות וגמילות חסדים מפני מה חרב? מפני שהיתה בו שנאת חנם, ללמדך ששקולה שנאת חנם כנגד שלש עבירות ע"ז גלוי עריות ושפיכות דמים (יומא ט:). בעון שנאת חנם מריבה רבה בתוך ביתו של אדם וכו' (שבת לב:). ע"ע ש נ א ה.

שנה: שתא בתר ירחא אזיל (סנהדרין יח:). יום אחד בשנה חשוב שנה (ר"ה ז:). חמשה דברים של שנים עשר חודש: משפט דור המבול וכו' משפט רשעים בגיהנם י"ב חודש (עדיות ה:). שנה שמת בה שמעון הצדיק וכו' (יומא לט:). ע"ע י ו ם ו ל י ל ה.

שנוי השם: בני ישראל לא שנו את שמם, ראובן ושמעון נחתין, ראובן ושמעון סלקין (ויק"ר פל"ב). ארבעה דברים מקרעין גזר דינו של אדם ואלו הן: צדקה צעקה שנוי השם ושנוי מעשה [תשובה] (ר"ה טז:). אברהם נשתנה שמו מאברם,

---

קיג) אבק הנראה בחמה כשהיא נכנסת דרך חלון קרו חירגא. קיד) יום המעונן החמה בוקעת בכל מקום, ואם היום לח ורטוב (humidity) היא קשה מיום צח ובהיר

שרה משרי. פרעה קרא ליוסף צפנת פענח. משה קרא להושע יהושע. שלמה נקרא ידידיה כי ה׳ אהבו (ש״ב יב). ישעיה התנבא כי שם ירושלם יהיה חפצי בה (ישעיה סב). רב צייר כוורא, ר׳ חנינא חרותא [תורן] רב חסדא סמ״ך, ר׳ הושעיה עין רבה. בר רב הונא צייר מכותא [נס שפורסין על הספינה] (גיטין פז:). ע״ע שמות.

שנוים: הרואה אוכלסין אומר ברוך חכם הרזים, כשם שאין פרצופיהן דומין זה לזה כך אין דעתן דומה זה לזה (ירוש׳ ברכות פ״ט). אדם משתנה מחבירו בקול במראה ובדעת (סנהדרין לח.). שינה הקב״ה בבני אדם מראה פנים ודעת וקול (ירוש׳ סנהדרין פ״ד ט). ר׳ יוחנן הוה עבר בשוקא חמא חד מזבן כין אילין מלטומא [מיני מתיקה], א״ל מן אילין את חיי? א״ל אין, שבקיה ואזיל ליה. בתר שעה עבר גביה א״ל רבי! צלי עלוי [תתפלל עלי] דמן ההיא שעתא לא זבנית כלום, א״ל שני אתרך, פעמים ששנוי השם גורם פעמים ששנוי המקום גורם (ירוש׳ שבת פ״ו ט). ת״ת אילין הוו לאבות: שנוי השם שנוי המקום ושנוי מעשה, שנוי השם באברהם, שנוי מקום ביצחק, ושנוי מעשה ביעקב (זהר בהר קיא:). אם מתכנסין כל או״ה להלבין כנף אחד של עורב אין יכולין, כך אם מתכנסין כל או״ה לעקור דבר אחד מן התורה אין יכולין (ויק״ר פ״ט ג). שנוי וסת תחלת חולי מעיים (כתובות קי:). אינו דומה דג העולה מעכו לעולה מצידון (ספרי עקב, ב״ר פ״ה ח). אתמול אפרוח עכשיו ביצה (ב״ר פל״ז). אתמול מלאך היום שוטה (תנחומא משפטים י). כל המשנה ממטבע שטבעו חכמים לא יצא ידי חובתו (ברכות מ:). אל ישנה אדם [מנהג] מפני המחלוקת (פסחים נא:). כמה גרוע אדם זה שנשתנו לו סדרי בראשית (שבת נג:). הלא כבני כושיים אתם לי בני ישראל (עמוס ט). מה כושי משונה בעורו אף ישראל משונים במעשיהם מכל האומות (מו״ק טז:). א״ר יהודה אימתי [סדר תעניות] בזמן שהשנים כתיקונן וישראל שרויין על אדמתן, אבל בזמן הזה, הכל לפי השנים הכל לפי המקומות והכל לפי הזמן (תענית יד:). באורתא אמר רבא הכי, לצפרא הדר ביה, א״ל שריתוה? יהא רעוא דתשרי תרבא (שבת קלו:). כל המחליף בדיבורו כאילו עובד ע״ז, כתיב הכא והייתי בעיניו כמתעתע (בראשית כז), וכתיב התם (ירמיה י) הבל המה מעשה תעתועים (סנהדרין צב.). כיון שהגיד שוב אינו חוזר ומגיד (כתובות יח:). כל המשנה ידו על התחתונה, וכל החוזר בו ידו על התחתונה (ב״מ עו.). אמר ההוא צורבא מרבנן, אי הוו יהבי ליה כל חללא דעלמא לא הוי משני בדיבוריה (ב״מ מט.). הואיל ואישתני—אישתני (שבת קיז:). ע״ע הפוכים.

שעה: אין לך אדם שאין לו שעה ואין לך דבר שאין לו מקום (אבות פ״ד ג). אין דנין את האדם אלא לפי מעשיו של אותה שעה (ר״ה טז:). אין הקב״ה דן את האדם אלא כשעה שהוא עומד בה (ירוש׳ ר״ה פ״א ג). כל הנותן מקום לשעה, השעה נופלת בידו (מדרש תהלים נט ד). מיטרפא ליה שעתא (ברכות כט:). הואיל וחליף שעתא חליף (ב״ק קיז:). כמה רגע? רגע כמימרא (ברכות ז.). יפה שעה אחת וכו׳ (אבות פ״ב). שעה משחקת לו שאני (שם). ע״ע זמן.

שַׁעֲוָה: שעוה פסולתא דדבשא (שבת כ:). בר ברך קירא ליזבון (קטו) ואת לא תצטער (סנהדרין צה.). איזהו ירקרק שבירוקים? ר׳ לעזר אומר כשעוה וכשושנת כרמל (ירוש׳ סוכה פ״ג). היה לבו רפה כשעוה (ב״ר פמ״ד). כשעוה הנתונה על גבי פינקס (שמ״ר פל״ה). אטו כקירא דבקתי בכם? (סנהדרין כט.).

שעטנז: דבר שהוא טווי ונוז (כלאים פ״ט ח). ואל קין ואל מנחתו לא שעה (בראשית ד) אמר הקב״ה לא יתערבו מנחת קין ומנחת הבל לעולם, אפילו באריגת בגד, שנאמר (דברים כב) לא תלבש שעטנז (פרקי דר״א פ״ט ח). כשם שלא נתערב קרבן קין שהיה מזרע פשתן עם קרבן הבל שהיה מבכורות צאנו, שלא נגזז הצמר, כדי שלא יתערבו שני מינים הללו לא בלבושם ולא בפעולתם לשום הנאה בעולם (מדרש אגדת בראשית).

שַׁעַר: שער התוך (ירמיה לט). ששם חותכין את ההלכה (סנהדרין קג.). זו ההלכה שיוצאת מבית שער ומרווחת לרבים (שה״ש פ׳ שררך). חמשה שערים היו להר הבית (מדות פ״א ג). שער המזרחי, שבעה שמות נקראו לו: שער סור שער היסוד שער חרסית שער איתון שער התוך שער חדש שער העליון (ירוש׳ עירובין פ״ה). שעריך (דברים יז) זה שער שעבד בו וכו׳ או אינו אלא שער שנידון בו? (כתובות מה:). דפקו שערים זה בזה (שבת ל.). שערי גן עדן (שם קיט:). ננעלו שערי תפלה שערי דמעה לא ננעלו (ברכות לב:). כל השערים ננעלים חוץ משערי אונאה (ב״מ נט.). לכשיפול השער הזה (סנהדרין צח.). טרק (קטז) גלי באפיה (ב״ק קיב.). ע״ע פתח.

שער הראש: למה נקרא שמו של תער מורה? שאין השער מתיירא אלא מן התער (במד״ר פ״י ה). עד מתי אתה מסלסל בשערך? (נזיר ג.).

אף שהשמש בוערת על ראש האיש. (קטו) קירא הוא שעוה, שהיה עסק נבזה. (קטז) סגר השער בפניו.

מה ראית להשחית השער? (נדרים ט:). ויבן ה׳ אלהים את הצלע, מלמד שקלעה הקב"ה לחוה והביאה אצל אדם הראשון, שכן בכרכי הים קורין לקלעיתא בנייתא (נדה מה:). שער באשה ערוה (ברכות כד.). בסוטה היה הכהן סותר את שערה כדי לנבלה ואם שערה נאה לא היה סותרו (סוטה ז.). מרים מגדלא שער נשייא (שבת קד:). ארבע מאות ילדים היו לו לדוד מיפי תואר וכולן מספרין קומי ומגדלי בלורית היו (קידושין עו:). סטבטון הוא שמן המור שסכין בו להשיר השער מן הגוף (שבת פ:). דשתיא שכרא קיז) בעיין בנתיה טפלא (מו"ק ט:). עד דמסתרין קיח) אנשי ביתיה עליה שעריהון (נדרים נ:). יבא עלי אם אין בידי שמועות כשערות ראשי (קהלת רבה פ"י). אפילו אתה מוכר שער ראשך אתה נותן לה כתובתה (נדרים סה:). מפחד [מן הנחש] נשרו שערותיו והיו קוראין אותו „מרוטה" ולא צימח בו שער עד יום מותו (תנחומא הישן בשלח יז). ע"ע קרחה.

שעת הדחק: כל הדוחק את השעה — השעה דוחקתו, וכל הנדחה מפני השעה — שעה נדחת מפניו (ברכות סד.). הרשות וכו׳ אין עומדין לו לאדם בשעת דחקו (אבות פ"ב ג). הממציא לו מעות לעני קיט) בשעת דחקו (חגיגה ה.). דוחקא דכלה מינייהו (ברכות ו.). עומדים צפופים ומשתחוים רווחים (אבות פ"ה ה). משום דוחקא דציבורא (גיטין מה.). כדי הוא רבי לסמוך עליו בשעת הדחק (עירובין מו.).

שעת הכושר: אדמוקדך יקיד קכ) זיל קוץ קרך וצלי (סנהדרין לג.). בשעה שאתה רואה השעה חצופה אל תעמוד כנגדה אלא תן לה מקום (ילקוט שמות קסח). נפל תורא חדדו לסכינא (שבת לב.). בא וראה כמה חביבה מצוה בשעתה (קידושין לג.). ע"ע שעה.

שפחות: מוטב שתהא [הגר] שפחה לאומה זו ולא גבירה לאומה אחרת (סנהדרין צט:). ראתה שפחה על הים מה שלא ראה יחזקאל (מכילתא בשלח ב). מרבה שפחות מרבה זמה (אבות פ"ב ז). ולד שפחה כמותה (קידושין סט.). א"ר יודן בשם ר׳ לוי: אלו שהם נוהגים היתר בשפחות בעולם הזה, עתידין הם להתלות בקדקדי ראשיהם לעתיד לבא, הה"ד אך אלהים ימחץ ראש אויביו קדקד שער מתהלך באשמיו (ויק"ר פכ"ה סוף). ע"ע עבדות.

שפיכת דמים: ע׳ הריגה; רציחה

שפלות: גבוה רואה את הנבוה ואינו רואה את השפל (סוטה מז:). המשפיל עצמו הקב"ה מגביהו (עירובין יג:). אם לפני מלך ב"ו צריך אדם לנהוג שפלות בעצמו ק"ו לפני הקב"ה (במד"ר פ"ד). שנורמין שפלות לשונאיו של הקב"ה (סוטה מח.). מי שדעתו שפלה (סנהדרין מג:). אומה שפלה (ספרי סוף וילך). אמר עשאוני כאשפה (יומא פז.). שפיל לסיפא דקרא (ברכות י.). שפיל ואזיל בר אווזא ועינייהו מטייפי (מגילה יד:). אם עם הארץ הוא ישפיל דעתו (ערכין טו:). תחכמוני (ש"ב כג) הואיל והשפלת עצמך תהא כמוני (מו"ק טז:). בשעה שקרא יעקב אבינו לעשו הרשע „אדוני" אמר הקב"ה אתה השפלת עצמך לפני עשו וקראתו אדוני, חייך אני מעמיד מבניו שמונה מלכים לפני מלוך מלך בישראל כנגד שמונה פעמים שקראתיו אדוני, שנאמר ואלה המלכים אשר מלכו בארץ אדום (מדרש אגדה פ׳ בשלח). ע"ע גאוה; הכנעה; עלוב; ענוה.

שקל: ריב"ז אומר לפי שעברו ישראל על עשרת הדברות יתנו עשרה גרה [מחצית השקל] (תנחומא הישן כי תשא ז). כל כהן שאינו שוקל קכא) חוטא (מנחות כא:). תקלין חדתין ותקלין עתיקין (שקלים פ"ו ה, יומא נה:).

שקצים: אמר הקב"ה אילמלא העליתי את ישראל ממצרים אלא בשביל דבר זה שאין מטמאין בשרצים דיי, ואע"ג דלא נפיש אגרייהו טפי ממצות אחרות מאוסי למיכלינהו (ב"מ סא:). בנוהג שבעולם אדם עושה מלאכה עם בעה"ב וע"י שהוא מנבל עצמו בטיט הוא נותן לו שכרו, אבל הקב"ה אינו כן, אלא מזהיר להם לישראל ואומר להם אל תנבלו עצמכם בדבר רע ואני נותן לכם שכר טוב הה"ד (ויקרא יח) אל תשקצו את נפשותיכם ושרט לנפש לא תתנו בבשרכם (שה"ש רבה ה). מפני מה גוים מזוהמין? מפני שאוכלין שקצים ורמשים (שבת קמה:). אליהו אזיל שאל לרבי נהוראי מפני מה ברא הקב"ה שקצים ורמשים בעולמו? א"ל לצורך נבראו, בשעה שהבריות חוטאין הקב"ה מביט בהן ואומר: מה אלו שלא נבראו לצורך הריני מקיימן, אלו שנבראו לצורך על אחת כו"כ. ועוד שיש בהן צורך: זבוב לצרעה, פשפש לעלוקה, נחש לחפפית, שבלול לחזזית, סממית לעקרב (ירוש׳ ברכות פ"ט). ע"ע בהמה וחיה.

קיז) השותין שכר מתגדל שערן וצריכין סם להשיר השער מהגוף. קיח) עד שאנשי ביתו תלשו שערות ראשם מרוב צער. קיט) ויותר טוב לתת לו שלא בשעת הדחק בעת שיכול לבקש לו מזונותיו בנקל ולקנותן בזול. קכ) בעוד שהאש דולקת קצוץ דלועין שלך וצלה אותן, כי היא שעת הכושר. וכעין זה בפי העם „ליבש הקש בעת שהשמש

שקר: חמישה דברים צוה כנען את בניו: אהבו זה את זה וכו׳ ואל תדברו אמת (פסחים קיג:). הין צדק (ויקרא יט) שלא ידבר אחד בפה ואחד בלב (ב״מ מט.). כל כדביא בישין קכב) וכדביא דאורייתא טבין (ירוש׳ סוף ברכות). ביהני תלת מילי עבידי רבנן דמשנו במילייהו במסכתא ובפוריא ובאושפיזא, קכג) אבל במילי אחריני אם משנה בדיבורו אינו צורבא מרבנן (ב״מ כג: כד.). למד לשונך לומר איני יודע שמא תתבדה ותאחז (ברכות ד.). א״ר זירא לא לימא אינש לינוקא דיהיבנא לך מידי ולא יהיב ליה מיגום דאתי לאגמוריה שקרא, שנאמר (ירמיה ט) למדו לשונם דבר שקר (סוכה מו:). שקר מקרבא קכד) מיליה אמת מרחקא מיליה שקרא שכיח קושטא לא שכיח וכו׳ שקרא לא קאים (שבת קד.). שפת שקר קיימא ושפת אמת שכיב לעפרא (זהר פ׳ נשא). אנשים הללו של שוא הם של תוהו הם (ברכות סג.). ותשא בריתי עלי פיך (תהלים נב) א״ר אמי אין תורתו של דואג אלא משפה ולחוץ (סנהדרין קו:). א״ל או איהו שקראי או אנא שקרי (יבמות נה:). ארבעה דייני היו בסדים שקראי ושקרוראי וכו׳ (סנהדרין קט:). סהדי שקרי קכה) אאוגרייהו זילי (שם כט.). כל מלתא דעבידא לאגלוי לא משקרי בה אינשי (ר״ה כב:). כי היכי דמשקרי בבלאי הכי משקרי מטרייהו (תענית ט:). הא דרב אשי בדותא היא (פסחים יא.). טיבו של בדאי הזה אפילו אומר דברים של אמת אין מאמינים אותו (ב״ר פצ״ד א). כך עונשו של בדאי שאפילו אומר אמת אין שומעין לו (סנהדרין פט:). כפרן הואיל ואתא לידן נימא ביה מלתא (ב״מ טז:). בת שקרנין אין מקבלין פני שכינה (סוטה מב.). מותר לשנות [לומר שקר] בדבר השלום שאף הקב״ה שינה ואדוני זקן (יבמות סה:). ב״ה אומרים בשבח הכלה שהיא נאה וחסודה, אמרו להן ב״ש הרי שהיתה חיגרת או סומא אומרים לה כלה נאה וחסודה? והתורה אמרה מדבר שקר תרחק! וכו׳ (כתובות יז.). רב הוה קא מצערי ליה דבותיה [לעשות נגד רצונו], כי אמר לה עבידי לי טלופחי [עדשים] עבדה ליה חימצי [קטניות], חימצי עבדה לי טלופחי. כי גדל חייא בריה אפיך לה, קכו) אמר ליה איעליא לך אמך? א״ל אנא הוא דקא אפיכנא לה. א״ל היינו דקאמרי אינשי דנפק מינך טעמא מלפך — את לא תעביד הכי, שנאמר למדו לשונם דבר שקר העוה (יבמות סג.). שיקרי בעי למיעל לתיבה, א״ל נח לית את יכיל למיעל אא״כ נסבית לך זיווג, כי שנים שנים באו אל התיבה, הלך שקרא ופגע בפחתא [רוע מזל], א״ל אי את בעי תהוי לי זוגי, א״ל מה את יהיבת יי? א״ל אנא אתקן עמך דכל מה דאנא מסגל את ו הא נסבא, וכל מה דאת מסגל אנא נסבא, קסבר פחתא מה אנא מכנים ליה? עיילין תרווייהו לתיבותא. כד דנפקין הוה שקרא מכנים ופחתא נסיב קמא קמא, אמר שקרא איזיל אתבע מידי מחברי פחתא, א״ל הבה לי מה דסגלית! א״ל פחתא מאי האי? א״ל שקרא ולא כדין איתניית בהדי דכל מה דאת סגלית אנא נסיב? לא הוה ליה פתחון פה לפחתא, הה״ד הרה עמל וילד שקר, שקרא מוליד שקרא (מדרש תהלים ז). אמת; הכחשה; עדות.

שר החיל: מעשה באדם אחד שהיה מתחרט שלא קרא ולא שנה, פעם אחת היה עומד בבית הכנסת וכיון שהגיע העובר לפני התיבה לקדושת השם, הגביה את קולו ואמר קדוש קדוש, קדוש ה׳ צבאות, אמרו לו מה ראית שהגבהת קולך? אמר להם לא זכיתי לא למקרא ולא למשנה, ועכשיו שנתנו לי הרשות לא אגביה את קולי ותשוב נפשי עלי? ולא יצאה אותה שנה ולא שינתה ולא שילשה עד שעלה אותו האיש מבבל לא״י ועשאוהו שר החיל של קיסר, ומינהו בראש על כל הבריות שבא״י ונתנו לו מקום בגובה העיר וישב שם וקראו לו קולוניא [חירות] לו ולבניו ולבני בניו עד סוף כל הדורות (במד״ר פ״ד).

שְׁרַיִים: א״ר אלעזר כל שאינו משייר פת על שלחנו אינו רואה סימן ברכה לעולם, שנאמר (איוב כ) אין שריד לאכלו על כן לא יחיל טובו (סנהדרין צב.). תנא ושייר — מאי שייר דהאי שייר? שייר וכו׳ (קידושין טז.).

שרפה: כל הטהרות שטיהר ר״א שרפום (ברכות יט.). הראוי לשרפה (סנהדרין מד:). רשות היה לו לשרוף כסותו [של כהן הישן על משמרתו] (תמיד כח:). אני שורף אותו עם האזכרות שלהן (יומא עז.). קודר האזכרות ושרפן באש (מו״ק כז.). אף כותבי הלכות כשורפי התורה (תמורה יד:).

יאיר״. קכא) שלא היו פטורין מחצי שקל השנתי אף כי פטורין הם מכל המסים. קכב) מותר לומר איני יודע מסכתא זו אע״פ שיודע. קכג) מותר לומר שקר אם הוא אומר שהמסכתא אינו סדורה לו והוא מדת הענוה אף כי יודע אותה היטב, וכן אם שואלים אותו בדברים שבינו לבין אשתו מטעם מדת צניעות, וכן בענין האכסניא שקבלו אותו בתור אורח הגון, לא ירבה בשבח האכסנאי שלא יקפצו אחרים לבוא שם שלא ברצונו. קכד) ק׳ ר׳ ש׳ אותיות שקר הן קרובים זו לזו, ואותיות אמת רחוקין כי הן בראש וסוף ואמצע הא״ב. קכה) עדי שקר נקלים ונבזים גם בעיני שוכריהם. קכו) אם צוה לבנו לומר לאמו לעשות עדשים אמר לאמו בשם אביו לעשות חימצי והיא עשתה עדשים, וממילא נתקיים רצון אביו.

עוף הפורח עליו נשרף (סוכה כח.). השורף תבואתו של חבירו אין מניח בן ליורשו (סוטה יא.). שמא יאמר לו נשרפו חטיך בעליה (ב"מ מו:). מה אילנות אמרה תורה שרוף וכלה (סנהדרין נה.). או"ה אין להם תקנה אלא שרפה (סוטה לה:). שמא ישרפוני בהבל שבפיהם (שבת פח.). גדולה מיתת צדיקים כשרפת בית אלהינו (תענית ה:). כמה בנים היו לאהרן שראוין להשרף (יומא פז.). גופן כלה ונשמתן נשרפת (ר"ה יז.). שרפת נשמה וגוף קיים (סנהדרין נב.).

[שרפת המתים] שורפין על המלכים ואין בו משום דרכי האמורי וכו' וכשם ששורפין על המלכים כך שורפין על הנשיאים, ומה הם שורפין על המלכים? מיטתן וכלי תשמישן, ומעשה שמת ר"ג הזקן ושרף עליו אונקלס הגר שבעים מנה צורי (ע"ז יא.). כל מיתה שיש בה שרפה יש בה ע"ז ושאין בה שרפה אין בה ע"ז (שם ח.). ר' יודן בעי: אמר שרפוני ועבדו בי עבודה וקנו חצי שדה פלוני לפלוני קכז) אם אין שורפים אין נותנים? (ירוש' כתובות פי"א א). ע"ע א ש.

שררה: לא תשא את שם ה' אלהיך לשוא, תשא לשון נשיאות שלא תקבל עליך שררה ואין אתה ראוי לשררה. אל תצא לריב מהר (משלי כה) לרב כתיב [לשררה], אל תהי רץ אחר שררה, למה כן? מה תעשה באחריתך בהכלים אותך ריעך? וכו'. נואף אשה חסר לב (משלי ו), הא כל המקבל עליו שררה בשביל ליהנות ממנה אינו אלא כנואף הזה שהוא נהנה מגופה של אשה, משחית נפשו הוא יעשנה (פסיקתא רבתי פכ"ב ד). תפלת כהן גדול ביוה"כ, יהי רצון וכו' שלא יגביהו ישראל שררה אלו על אלו (ויק"ר פ"כ, תנחומא הישן אחרי ד). זש"ה גאות אדם תשפילנו ושפל רוח יתמוך כבוד (משלי כט), כל מי שבורח מן השררה, השררה רודפת אחריו, שאול ברח מן השררה בשעה שבא למלוך, שנאמר הנה הוא נחבא אל הכלים (ש"א י), ואבימלך בן ירובבל רדף אחר השררה וברחה ממנו וכו'. משה ברח מן השררה, שאמר בי אדוני שלח נא ביד תשלח (שמות ד) א"ל הקב"ה חייך סופך לילך וכו' (תנחומא הישן ויקרא ד). כל המחזיר אחר הגדולה גדולה בורחת ממנו, וכל הבורח מן הגדולה גדולה חוזרת אחריו (עירובין יג:). אין עושין שררות על הצבור פחות משנים (ב"ב ח:). בחד מקום מושלי אינשי תרי מקומות לא מושלי אינשי (גיטין עז:). עקביא בן מהללאל העיד ארבעה דברים, אמרו לו עקביא! חזור בך בארבעה דברים שהיית אומר ונעשך אב בית דין לישראל, אמר להן מוטב לי להקרא שוטה כל ימי ולא ליעשות שעה אחת רשע לפני המקום, שלא יהיו אומרים בשביל שררה חזר בו (עדיות פ"ה ו). ר"ח בר סיסי מפצע קיצין [בוקע עצים], א"ל רבי לית הוא כבודך, א"ל ומה ניעבד ולית לי מאן דמשמשני? א"ל אין [אם] לא הוה לך מאן דמשמשך קכח) לא מקבלת עליך מתמנייא (ירוש' סנהדרין פ"ב). והכהן הגדול מאחיו (ויקרא כא) שיהא גדול מאחיו בכח בנוי בחכמה ובעושר, ואם אין לו עושר אחיו הכהנים מגדלים אותו שנאמר הגדול מאחיו, גדלהו משל אחיו (יומא יח.). נתן ר"ג דעתו להושיבם בראש [הצבור], שלח אליהם ולא באו, אמר להם כמדומין אתם ששררה אני נותן לכם? עבדות אני נותן לכם! שנאמר (מ"א יב) וידברו אליו לאמר אם היום תהיה עבד לעם הזה וגו' (הוריות י:). וישמע יהושע את קול העם ברעה ויאמר אל משה קול מלחמה במחנה (שמות לב), אמר משה אדם שהוא עתיד להנהיג שררה על ששים רבוא אינו יודע להבחין קכט) בין קול לקול? (ירוש' תענית פ"ד). מימי לא עברתי על דברי חבירי, יודע אני בעצמי שאיני כהן, אם אומרים לי חבירי עלה לדוכן אני עולה (שבת קיח:). רבינו הקדוש [רבי] אמר לרבי אפס כתוב חד אגרא מן שמי למרן מלכא אנטונינוס. קם וכתב מן יהודאה נשיאה למרן מלכא אנטונינוס. נסבה [רבי] וקרייה וקרעיה, א"ל כתוב מן עבדך יהודה למרן מלכא אנטונינוס. א"ל רבי! מפני מה אתה מבזה על כבודך? א"ל מה אנא טב מן סבי [ישראל], לא כך אמר יעקב עם לבן גרתי? (ב"ר פע"ה). אילו אחר היה [חוץ מנבוכדנצר] אומר וכל דיירי ארעא כלא חשיבין, היו אומרים זה לא שלט על שני זבובין מימיו (דב"ר פ"א). א"ר יהושע בן פרחיה, בתחלה כל האומר לי „עלה" לגדולה אני כופתו ונותנו לפני הארי, עתה כל האומר לי לירד ממנה אני מטיל עליו קומקמום של חמין, שהרי שאול ברח ממנה וכשעלה בקש להרוג את דוד (מנחות קט:). אמר ר' יהושע בן קבסיי כל ימי הייתי בורח מן השררה, עכשיו שנכנסתי, כל מי שהוא בא ומוציאני בקומקום הזה קל) אני יורד לו, שהוא כווה ומפציע ומפחם בו (ירוש' פסחים פ"ו). אתתיה דקרח אמרה ליה: חזי מאי קעביד משה, איהו הוה מלכא, ואחיה שויא כהנא רבה, לבני אחוהי שווינהו סגני דכהנא, אי אתיא תרומה אמר תיהוי לכהן (סנהדרין קי.). לפי גדולתו של נחש היה מפלתו (ב"ר פי"ט). אמר רבא אלמלא אגרות ראשונות [של אחשורוש] לא נשתייר משונאיהם של

קכז) פירוש „אם" כמו בודאי לא ינתן להשרף לכך אין נותנים? ומזה ראיה ששרפת המתים אסור. קכח) אם לא היה לך מי שישמש אותך לעשות עבודתך לא היה לך לקבל התמנות הדיינות, שאין לדיין להתבזות בפני הרואים. קכט) אבל משה רבינו הכיר בקול ויאמר קול ענות אנכי שומע. קל) בסיר נחשת שמחממין בו מים אני רודף אותו.

ישראל שריד ופליט, אמרי מאי האי דשרי לן להיות כל איש שורר בביתו? פשיטא! אפילו ריש קרחה בביתא פרדשכא הוי (מגילה יב.). כל אחד ואחד מושל בתוך ביתו (אדר"נ פכ"ח). אפילו ריש גרגותא קלא) מן שמיא מוקמי (ב"ב צא:). תעלה בעידניה סגיד ליה (מגילה טז:). הרשות [רבנות] מקברת את בעליה, ערום נכנס לה וערום יצא ממנה, ולואי שתהא יציאה כביאה [בלא חטא] (יומא פו:). רבי נשיאה אוקמי דיינא דלא הוה גמיר [אבל היה עשיר], א"ל ליהודה בר נחמני קום עליה אמורא [להשמיע בצבור מה שילחוש לך] קם גחין עליה ולא אמר לה מידי, פתח ואמר (חבקוק ב). הוי אומר לעץ הקיצה עורי לאבן דומם, הוא יורה? הנה הוא תפוש זהב וכסף וכל רוח אין בקרבו (סנהדרין ז:). אין נסיב גופא קלב) מה רישא טב? (ב"ר פ"ע). אין אזל רישא מה גופא טב? (ילקוט ויחי קסב). א"ר אבא שתפסו הקב"ה לירבעם בבגדו וא"ל חזור בך ואני ואתה ובן ישי נטייל בג"ע, א"ל מי בראש? (סנהדרין קב.). אהבה מבטלת שורה של גדולה מאברהם וכו', שנאה מבטלת שורה של גדולה מבלעם וכו' (שם קה:). כל ישראל ראויין לאותה אצטלא (ב"מ קיג:). מימות רבי ועד רב אמי לא מצינו תורה וגדולה במקום אחד (גיטין נט.). יהא רעוא דתירום רישך אכולא כרכא (יומא נג:). שרתי בגוים (איכה א), אמר רבה א"ר יוחנן כל מקום שהן הולכין נעשים שרים לאדוניהם (סנהדרין קד.). ע"ע גאוה; רשות.

שתייה: ע' אכילה ושתייה

שתיקה: סייג לחכמה שתיקה (אבות פ"ג). שמעון בר"ג אומר כל ימי גדלתי בין החכמים ולא מצאתי לגוף טוב משתיקה (שם פ"א). סמא דכולא בה משתוקא. קלג) מרגלית דלית לה טימי [שומא], כל שמשבח אותה פגמה (ירוש' ברכות פ"ט). אמרי במערבא מלה בסלע משתוקא בתרין (מגילה יח:). בר קפרא הוה מזבין מילי בדינרי (ברכות סב:). כתיב וידום אהרן (ויקרא י), כיון שידע אהרן שבניו ידועי מקום הן שתק וקבל שכר, וכן ע"י דוד הוא אומר דום לה' והתחולל לו (תהלים לז) אע"פ שמפיל לך חללים חללים את שתוק, וכן בשלמה הוא אומר עת לחשות ועת לדבר (קהלת ג), פעמים ששותק מקבל שכר על השתיקה, ופעמים מדבר ומקבל שכר על הדיבור (זבחים קטו:). הווי פיקח ושתוק (יומא ז.). תני בר קפרא יפה שתיקה לחכמים ק"ו לטפשים (פסחים צט.). וכן שלמה אמר גם אויל מחריש חכם יחשב, ואין צריך לומר חכם מחריש (ירוש' פסחים פ"ט). אין אסתר מגדת, מלמד שתפסה שתיקה בעצמה, כרחל זקנתה שתפסה פלך שתיקה, לפיכך עמדו כל גדולי זרעה בשתיקה. תדע לך שאבנו של בנימין שהיתה בחושן שמה ישפה, לומר יודע היה במכירת יוסף ושותק (אסתר רבה פ"ו). כל פטפטיא [שיחות] בישין, ופטפטיא דאורייתא טבין, כל חרשייא [שתיקות] טבין וחרשא דאורייתא בישין (ירוש' ברכות סוף). חשוק שפתיך זו בזו ואל תבהל להשיב (ע"ז לה.). קבלה דיסורין שתיקותא ומבעי רחמי (ברכות סב.). שתיקה כהודאה דמיא (יבמות פז:). שתיקה מקיימת ואין שתיקה מבטלת (תוספתא נדרים פ"ז). ההוא דהוה קאמר ואזיל: טוביה דשמע ואדיש קלד) חלפוה בישתי מאה (סנהדרין ז.). רב שימי בר אשי הוה שכיח קמיה דרב פפא הוו מקשי ליה טובא וכו', אמר רחמנא ליצלן מכיסופא דשימי, קבל עליה שתיקותא (תענית ט:). א"ל שתוק בני שתוק, לא ראית את ר' יוסי, אלמלי ראיתיו נמוקו עמו (גיטין מז.). א"ל שתוק בני שתוק! הואיל ויצא הדבר בהיתר יצא (שם ו:). שתיקתך יפה מדיבורך (גיטין מו:). אין עמידה אלא שתיקה (סוטה לט:). א"ר יוסי יאמרו מאיר שכיב יהודה כעס יוסי שתק, תורה מה תהא עליה? (נזיר נ:). כל מי ששומע קללתו ושותק נקרא חסיד (מדרש תהלים טז). במערבא כי מינצו בי תרי בהדי הדדי חזו הי מינייהו דקדים ושתיק, אמרי האי מיוחס טפי, ואמר רב שתיקותא דבבל היינו יחוסא (קידושין עא:). אגרא דבי טמיא קלה) שתיקותא (ברכות ו:). אי שתיקא שתיקו ואי לא מגלינא עלייכו (קידושין ע.). אי שתיקי לך קלו) נפיק מיניה חורבא (שבת כט.). איכו זממא נפל בפומי קלז) ולא אמר בי הא מלתא! (סנהדרין ק.). נשתקע הדבר קלח) ולא נאמר (ע"ז ז:). כיון דלא אמור כלל אין לך שבוש גדול מזה (ר"ה ל:). כתוב אחד אומר קול גדול וכתוב אחד אומר קול דממה דקה, כשהקב"ה מדבר הכל שותקין (ספרי פ' בהעלותך א). ע"ע דיבור; קול.

קלא) שר הממונה על הבורות שיוכל לצוות מי ישאב מים תחלה ומי אחריו. קלב) אם נלקח הגוף איך יצלח הראש; אם הראש איננו איך יצלח הגוף; ע"ד מלך בלא עם — צבור בלא פרנס. קלג) מבחר כל הסממנים לגוף הוא שתיקה. קלד) טוב לזה ששמע חרפתו ושתק ומרגיל בבך דרש דש, כי ע"י זה חלפו והלכו ממנו מאה רעות. קלה) מתן שכרם של הבאים אל בית המת הוא בגלל שתיקותם, כמ"ש אל תנחמהו בשעה שמתו מוטל לפניו (אבות פ"ד). קלו) אם אני שותק מבלי למחות בדבר האסור יצא מזה מכשול. קלז) מי יתן והיה בפי מתג ורסן שלא אמרתי דבר זה. קלח) לא יצא דבר זה מפי אדם לעולם, או לא יצא דבר זה לחוץ (רש"י).

ת

תאוה: נאמר לא תחמוד בית רעך (שמות כ) ונאמר לא תתאוה בית רעך (דברים ה) שאם התאוה סופו לחמוד (מכילתא פ' יתרו). תמן תנינן אל תאמין בעצמך עד יום מותך (אבות פ"ב). מעשה בחסיד אחד שהיה יושב ושונה אל תאמין בעצמך עד יום זקנתך כגון אני, אתת חדא רוחא ונסיתיה, א) ושרי תהי בה, אמרה ליה לא תצוק, רוחא אנא, אזיל ואישתוי לחברך (ירוש' שבת פ"א ג). לשעבר אם לא היה אדם רואה לא היה מתאוה, ועכשיו בין רואה ובין אינו רואה הוא מתאוה (פסיקתא רבתי פט"ו). א"ר יוחנן אבר קטן יש לו לאדם, מרעיבו שבע משביעו רעב, שנאמר (הושע יג) כמרעיתם וישבעו (סוכה נב:). האשה תובעת בלב והאיש תובע בפה (עירובין ק:). זה יצרו מבחוץ וזו יצרה מבפנים (כתובות סד:). אין אדם יוצא מן העולם וחצי תאותו בידו, אית ליה מאה בעי דיעבדון תרתי מאה, ומאן דאית ליה תרתי מאה בעי דיעבדון ארבע מאה (קהלת רבה פ"א יג). הנותן עיניו במה שאינו שלו, מה שמבקש אין נותנין לו ומה שבידו נוטלין ממנו (סוטה ט). הנותן עיניו באשתו שתמות ויירשנה או שתמות ויישא את אחותה, לסוף היא קוברתו (תוספתא סוטה פה, אדר"נ פ"ג). ע"ע חמדה.

תאומים: עם קין נולדה תאומה ועם הבל שתי תאומות (ב"ר פכ"ב א). תאומה היתה עם דינה ותאומה עם בנימין (ב"ב קכג.). אם אחד מהתאומים חש בראשו גם חבירו מרגיש (שמ"ר פ"ב ה). בעא מיניה פלימו מרבי מי שיש לו שני ראשים באיזה מהן מניח תפילין? וכו' ב) אדהכי אתא ההוא גברא א"ל איתיליד לי ינוקא דאית ליה תרי רישי כמה בעינן למיתב לכהן? (מנחות לז.). ע"ע איש; אשה; בנים.

תבואה: בארבעה פרקים בשנה העולם נידון בפסח על התבואה (ר"ה טז.). לעולם יהא אדם זהיר בתבואה בתוך ביתו, שאין מריבה מצויה בתוך ביתו של אדם אלא על עסקי תבואה, שנאמר הש"ם גבולך שלום חלב חטים ישביעך (תהלים קמז). א"ר פפא היינו דאמרי אינשי כמשלם שערי [שעורים] מכדא נקיש ואתא תגרא בביתא (ב"מ נט.). אשה כיון שאין לה תבואה בתוך ביתה מיד צועקת (תמורה טז.). והיו חייך תלואים לך מנגד (דברים כח) ר' ברכיה אומר זה שהוא לוקח לו חטים לשלש שנים, ופחדת לילה ויומם זה שהוא לוקח לו חטים לשנה, ולא תאמין בחייך זה שהוא לוקח לו חטים מן הסרקי [המוכר במדה מועטת]. מתיבון רבנן והלוקח [לחם] מן הפלטר מהו? אמר להם לא דברה תורה במתים (אסתר רבה פ"א). והיו חייך תלואים לך מנגד זה הלוקח תבואה משנה לשנה, ופחדת לילה ויומם זה הלוקח תבואה מערב שבת לערב שבת, ואל תאמין בחייך זה הסומך על הפלטר (מנחות קג:). הלוקח תבואה מן השוק, דומה לתינוק שמתה אמו ומחזירין אותו על פתחי מיניקות אחרות ואינו שובע (אדר"נ פל"א). הקוצים הללו לא נחרשים ולא נזרעים ומאליהם הם יוצאים ותמרים ועולים, החטים הללו כמה צער וכמה יגיע עד שלא יעלו (ב"ר פמ"ה). ומי אוהב בהמון לו תבואה (קהלת ה) למי נאה ללמד בהמון ג) מי שכל תבואה שלו (מכות י.). בעל הלכות הוא מרי חטיא שהכל צריכין לו (ברכות סד.). ע"ע לחם.

תבונה: ע' חכמה

תבלין: כל הקדירות כולן צריכות מלח ואין כל הקדירות צריכות תבלין (ביצה יד.). כל תבלין מפיגין טעמן ומלח אינה מפיגה טעמה (שם). תבלין של חרדין יפה ללב וטוב לעינים וכ"ש לבני מעיים (ברכות לט.). תבלין למצות [חרוסת] (פסחים קטז.). תבלין אחד יש לנו ושבת שמה (שבת קיט.). הקב"ה ברא יצה"ר וברא לו תורה תבלין (ב"ב טז.). כדי ליתן תבלין בנעימה (ערכין פב.). ע"ע בשמים.

תבן: ע' קש ותבן

תבשיל: רבי חייא רבה אזל לדרומא ואיתקבל גבי רבי יהושע בן לוי, אייתי לקמיה עשרים וארבעה תבשילין, א"ל בשבתא מה אתון עבדין? א"ל אנו

א) הרוח באה לנסות אותו ונתאוה לה, להראות שאין להאמין באיש אף בזקנותו רק עד יום מותו. ב) היא תאומים־צמודים שנודע בשם תאומי־סיאם, שני ילדים או ילדות מצומדים זה לזה מלידה ומבטן, בתוספת (מנחות לז.) מובא בשם המדרש כי אשמדאי הוציא מתחת הקרקע אדם אחד שיש לו שני ראשים והביאו לפני שלמה המלך, ואותו אדם נשא אשה והוליד בנים כיוצא בו, והיה לו גם בנים פשוטים, וכשבאו לחלוק בנכסי אביהם בעלי שני ראשים דרשו שני חלקים ובאו לדון לפני שלמה. ג) מי

כפלין להון (איכה רבתי פ"ג). אכלו תמנין תבשילין דמוחין דעוף (שם). תבשיל של שבת ריחו נודף (שבת קיט.). טעם תבשיל זה שאני טועם כתבשיל שטעמתי בבית המלך (סוטה מא:). תבשיל של עדשים (ב"ב טז:). בסים תבשילא דבבלאה (ר"ה כא.). עירוב תבשילין לשבת הוא משני מיני תבשיל (ביצה יז:). אמר קונם תבשיל שאני טועם אסור במעשה קדרה רך ומותר בעבה (נדרים מט.). כל מידי דמתאכל ביה רפתא תבשיל קרו ליה (שם:). משל הדיוט אומר מי שאכל התבשיל יודע מה טעמו (תנחומא הישן הוספה לאתחנן ד). א"ר לוי מאן דאכיל קידרא ידע מה טעמא דתבשילין (ילקוט פ' ואתחנן). מקדיח תבשילו ברבים (סנהדרין קג.). ההוא דאמר לה לדביתהו קונם שאי את נהנת לי עד שתטעימי תבשילך לר' יהודה ולר"ש, ר"י טעים כדי לעשות שלום בין איש לאשתו וכו' ר"ש לא טעים אמר ימותו כל בני אלמנה ואל יזוז שמעון ממקומו (נדרים סו:). ע"ע א כ י ל ה; ק ד י ר ה.

תדירות: תדיר ושאינו תדיר — תדיר קודם (ברכות נא:). קידוש היום עדיף דתדיר או דילמא נר חנוכה עדיף משום פרסומא ניסא? (שבת כג:). כל התדיר מחבירו קודם את חבירו (זבחים פט:). ע"ע ס ד ר.

תהלים: דוד כתב ספר תהלים ע"י עשרה זקנים: אדם הראשון ומלכי צדק, אברהם [איתן] ומשה, והימן וידותון ואסף ושלשה בני קרח (ב"ב יד:). עשרה בני אדם אמרו ספר תהלים אדם הראשון אברהם משה דוד ושלמה, על אלין חמשה לא איתפלגון [אין מחלוקת]. אלין חמשה אחרנייתא מאן אינון? רב אמר אסף והימן ושלשה בני קרח, ר' יוחנן אמר אסף והימן וידותון הרי שלשה, ושלשה בני קרח אחד, ועזרא (שה"ש רבה ד). ואע"פ שעשרה בני אדם אמרו ספר תהלים, כלהון לא נאמר על שמותם אלא ע"י דוד מלך ישראל. משלו משל למה הדבר דומה לחבורה של אנשים שמבקשים לומר הימנין למלך, אמר להם המלך כולכן נעימים כולכן חסידים, כולכן משובחין לומר הימנין לפני, אלא איש פלוני יאמר ע"י כולכן, למה? שקולו ערב, הה"ד (ש"ב כג) נעים זמירות ישראל (שם). משה נתן חמשה חומשי תורה לישראל ודוד נתן חמשה ספרים שבתהלים לישראל (מדרש תהלים פ"א ב). הלוים היו מזמרים מזמורי תהלים בעת הקרבת הקרבנות (סוכה פ"ד ה). כל האומר תהלה לדוד בכל יום מובטח שהוא בן עוה"ב (ברכות ד:). כתיב אגורה באהלך עולמים (תהלים סא) וכי אפשר לו לאדם לגור בשני עולמים? אלא אמר דוד לפני הקב"ה, רבש"ע! יה"ר שיאמרו דבר שמועה מפי בעולם הזה (יבמות צז.). הרואה ספר תהלים בחלום יצפה לחסידות (ברכות נז.). ע"ע ת נ" ך.

תוארים: גדול מרב רבי, ד) גדול מרבי רבן, גדול מרבן שמו (תוספתא עדיות פ"ג ד). ר' עקיבא אוצר בלום, ר' מאיר חכם וסופר, ר' יהודה חכם לכשירצה, ה) ר' טרפון גל של אגוזין, ר' ישמעאל חנות מיוזנת, ר' יוחנן בן נורי קופת הרוכלים, ר' אלעזר בן עזריה קופה של בשמים, משנת ר' אליעזר בן יעקב קב ונקי, ר' יוסי נימוקו עמו, ר' שמעון טוחן הרבה ומוציא קמעא (גיטין סז.). ברוך חכם הרזים (ברכות נח.). מרא דעובדא ו) הוה (ביצה כט:). רב אחא שר הבירה (כתובות כב.). אב בחכמה אב לדורות (ירוש' נדרים סוף פ"ה). אב בחכמה ורך בשנים (ב"ר פ"צ). ר' אליעזר טובינא דחכימי (כתובות מ.). ר' בנאה חכימי דיהודאי—סאבי דיהודאי (ב"ב נח.). ריב"ז נר ישראל עמוד הימיני פטיש החזק (ברכות כח:). ר' מנחם ב"ר שמעון בנן של קדושים (ע"ז נ.). סיני ועוקר הרים (הוריות יג:). צנא מלא ספרי (מגילה כח:). בר פחתי (ברכות מב:). ר"א בן הורקנוס בור סיד שאינו מאבד טיפה, ר"א בן ערך כמעין המתגבר (אבות פ"ב ח). א"ל בני! אל ירע לך, שהוא ארי בן ארי ואתה ארי בן שועל (ב"מ פד:). אריה דבי עילאה (חולין נט:). ארי שבחבורה (שבת קיא:). עמרם גדול הדור היה (סוטה יב.). עולא חבירנו עמית בתורה ובמצות (שבועות ל.). הזהרו ברבינו אחאי שמאיר עיני גולה הוא (חולין נט:). א"ל פתיא אוכמא! ז) מינאי ומינך תסתיים שמעתא (ע"ז טז:). חומץ בן יין [רשע בן צדיק] (ב"מ פג:). נגר ובר נגר [חכם בן חכם] (ע"ז נ:). מופת הדור (חולין קג:). מושלם בכל המעלות (כלה רבתי פ"ג). שני הרי עולם ר"א ור' יהושע (שה"ש רבה פ"ז). אדם קשה שהוא קשה כברזל ח) ומנו רב ששת (מנחות צה:). בעל החוטם ט) מתבקש (תענית כט.). קרופנא! י) חזיתיה לרישך ביני עמודי (יבמות עח.). מלכא ואלקפטא, יא) רופילא וריש גלותא (שבועות ו:). גזע ישישים עלה מבבל

שבקי בכל התורה, כי הושאל תבואה לד"ת. ד) דורות הראשונים היו קורין את גדולי הדור בשם סתם בלי שום תואר, כמו אברהם משה יוסף דוד, ואח"כ נתמעטו הדורות והתחילו לקרות בתואר רבן, כמו רבן יוחנן בן זכאי רבן שמעון בן גמליאל, ואח"כ בתואר רבי והם כל התנאים, ולבסוף קראו האמוראים בתואר רב. ה) נתינת התואר חכם תלוי ברצון הנשיא מא"י. ו) בעל המעשה, גבור העליליה (hero). ז) כלי שחור, מפני שהיה רגיל ותדיר בתורה נעשה שחור כפחמי, כמו מכותלי ביתך ניכר שפחמי אתה, דרכן של ת"ח שמצטערין על לימוד תורה ואינם מכבסים בגדיהם (רש"י). ח) חכם ומחודד לחתך הלכה כברזל. ט) בעל קומה וצורה גדול הדור. י) אדם חשוב בעל גלגולת גדולה, ראה אותו בין העמודים של שף

ועמו ספר מלחמות (מו"ק כה:). המתן עד שיכנסו בעלי תריסין לביהמ"ד (ברכות כג:). אנא לא חכימאה אנא ולא חוזאה אנא ו"א יחידאה אנא אלא גמרנא וסדרנא אנא (פסחים קה:). אתה הוא עקיבא ששמך הולך מסוף העו"ם ועד סופו? אשריך שזכית לשם ועדיין לא הגעת לרועי בקר, א"ל ר"ע ואפילו לרועי צאן (יבמות טז.). ר' אבהו כי הוה אתי ממתיבתא לבי קיסר, נפקין אמהתא דבי קיסר לאפיה ומשריא ליה הכי: רבא [נשיא] דעמיה ומדברנא [מנהיג] דאומתיה, בוצינא דנהורא, יב) ברוך מיתייך לשלם! (כתובות יז.). אמר להם אח קטן יש לי בכור שטן הוא יג) והוא מתלמידי שמאי, והזהרו שלא יקפח אתכם בהלכות (יבמות טז.). א"ל לרב פפא יד) „סודני" (מנחות עא.). ההוא דאמר להו נכסיי לטוביה, שכיב, אתא טוביה, א"ר יוחנן הרי בא טוביה! — אמר נכסיי לטוביה ואתא רב טוביה? לטוביה אמר, לרב טוביה לא אמר (כתובות פה:). ע"ע שמות.

תוכחה: עזרא תיקן להם לישראל שיהיו קורין קללות [תוכחה] וכו' (מגילה לא:). ר' אחא ב"ר חנינא אמר ראוי היה לבלעם לומר הקללות ולמשה לומר הברכות, ונהפך הסדר כי בלעם ברכם ומשה קללם כדי שיקבלום באהבה. ר' חייא בן גמדא דרש מוסר ה' בני אל המאס ואל תקוץ בתוכחתו (משלי ג) אל תעשה את התוכחות קוצין קוצין, אלא אחד קורא את כולן (דברים רבה פ"ד). ע"ע קללות.

[מוסר] רבי אומר איזהו דרך ישרה שיבור לו האדם? יאהב את התוכחות, שכל זמן שתוכחות בעולם נחת רוח באה לעולם, טובה וברכה באין לעולם ורעה מסתלקת מן העולם, שנאמר ולמוכיחים ינעם ועליהם תבא ברכת טוב (תמיד כח.). הוכח לחכם ויאהבך (משלי ט), ר' יוסי בר חנינא אמר כל אהבה שאין עמה תוכחה אינה אהבה. ריש לקיש אמר תוכחה מביאה לידי שלום, שנאמר והוכיח אברהם את אבימלך, ואח"כ כרתו ברית שלום ביניהם (ב"ר פנ"ד). א"ר יוחנן בן נורי מעיד אני עלי שמים וארץ שהרבה פעמים נלקה עקיבא על ידי שהייתי קובל עליו לפני רבן גמליאל, וכ"ש שהוספתי בו אהבה, לקיים מה שנאמר (משלי ה) אל תוכח לץ פן ישנאך הוכח לחכם ויאהבך (ערכין טז:). עד היכן תוכחה? רב אמר עד הכאה, ושמואל אמר עד קללה, ורבי יוחנן אמר עד נזיפה (שם). אלמלא בא הקב"ה עם אברהם יצחק ויעקב בדין, אין יכולין לעמוד בפני תוכחה (ערכין יז.). אבא כהן ברדלא אמר אוי לנו מיום הדין אוי לנו מיום תוכחה! בלעם חכם של הגוים לא יכול לעמוד בתוכחתה של אתונו, הה"ד ההסכן הסכנתי לעשות לך כה ויאמר לא (במדבר כב), יוסף קטון של שבטים היה ולא היו יכולין אחיו לעמוד בתוכחתו, הה"ד ולא יכלו אחיו לענות אותו כי נבהלו מפניו, לכשיבא הקב"ה ויוכיח כל אחד ואחד לפי מה שהוא, שנאמר (תהלים נ) אוכיחך ואערכה לנגדך, על אחת כו"כ (ב"ר פצ"ג סוף). טוב לשמוע גערת חכם, אלו תוכחות שהוכיח משה רבינו, מאיש שומע שיר כסילים אלו ברכות של בלעם הרשע שבהן גבה לבן ונפלו בשטים (קה"ר פ"ז). זש"ה מוכיח אדם אחרי חן ימצא ממחליק לשון (משלי כח), מוכיח אדם זה משה שהוכיח את ישראל, אחרי חן ימצא שמצא חן ושכל טוב בעיני אלהים ואדם, ממחליק לשון זה בלעם שהיה אומר לישראל מה טובו אהליך יעקב משכנותיך ישראל (במדבר כד). למה היו דומים? לבן מלך שהיה לו שני פרגוגין אחד אוהב ואחד שונא, זה שהיה אוהב היה מזהירו ואומר בני! הזהר בעצמך שלא תעשה עבירה, שאביך דיין ואינו נושא לך פנים, והאחד שהיה שונא אמר לו מה אתה מיצר? אביך מלך, עשה כל תאותך ואל תתירא משום בריה (תנחומא הישן הוספה לפ' דברים ב). דברי למואל מלך משא אשר יסרתו אמו (משלי לא) א"ר יוחנן משום רשב"י מלמד שכפאתה אותו [לשלמה] על העמוד ואמרה לו מה ברי ומה בר בטני ומה בר נדרי, מה ברי הכל יודעים שאביך ירא שמים היה עכשיו יאמרו אמו גרמה לו וכו' (סנהדרין ע:). ויהי לעת זקנת שלמה נשיו הטו את לבבו (מ"א יא) ארשב"י נוח לו לשלמה שיהא גורף ביבין [מחוראות] שלא נכתב עליו המקרא הזה (שמ"ר פ"ו). מפני מה זכה ירבעם למלכות? מפני שהוכיח את שלמה, ומפני מה נענש מפני שהוכיחו ברבים [לביישו] וכו' (סנהדרין קא:). כתיב מדוע שובבה העם הזה ירושלם משובה נצחת (ירמיה ח), אמר רב תשובה נצחת השיבה כנסת ישראל לנביא, אמר להן נביא לישראל חזרו בתשובה! אבותיכם שחטאו היכן הן? אמרו להן טו) ונביאיכם שלא חטאו היכן הן? שנאמר (זכריה א) אבותיכם איה הם והנביאים הלעולם יחיו (שם קה.). מנין שכל המקבל תוכחה זוכה לברכה? שכן שלמה מפרש ולמוכיחים ינעם ועליהם תבא ברכת טוב (משלי כד). וכן משה שהוכיח את ישראל באמרו אלה הדברים וגו' חזר וברכם שנאמר ה' אלהיכם הרבה אתכם וגו' (דב"ר פ"א). הזקן שבהם או אדם של צורה אומר לפניהם דברי

ויתיב בטבריא. יא) תוארים זה למעלה מזה. יב) שהיה קלסתר פניו מבהיק ומזהיר כנר דלוק. יג) חריף ועומד על שמועה ואינו שב משמעותו. בהגהות רצ"ה חיות מנסח בחור שנון תחת בכור שטן. יד) תלמיד חכם, ע"ש סוד ה' ליראיו (תהלים כה). לישנא אחרינא רב פפא רמי שכרא ונתעשר, וקרו ליה סודנא סוד נאה שמתעשרת וגומלת חסדים (רש"י). טו) אם הוכחתך את חברך בדברים רכים ולא שמע אליך, השלך עליו גדר גדול ותפטר ממנו כי אין

כבושין (תענית טו.). אמרי אינשי קרית חברך ולא ענך דחי גודא רבה שדי ביה, טו) דכתיב (יחזקאל כד) יען טהרתיך ולא טהרת מטומאתיך לא תטהרי עוד (ב"ק צב:). פכור תרעייא יז) היך תרעך פכור ומקולקל (ב"ר פס"ז א). אסיא יח) אסי חגירתך (ב"ר פכ"ג). עלובה היא מדינתא דאסיא פודגרוס [חולה את רגליו] (ויק"ר פ"ה). קשוט עצמך ואח"כ קשוט אחרים (ב"מ קז:). מהולתך טרשא יט) אקיש עלה (ב"ר פפ"א). אמרי אינשי בביי ליה למר דלא ידע, אחוכי ליה למר דלא ידע, כ) ווי ליה למר דלא ידע בין טוב לביש (סנהדרין קג.). או לו לדור ששופט את שופטיו, אומר לו טול קיסם מבין שיניך והוא אומר לו טול קורה מבין עיניך (ב"ב טו:). ר' אחא בשם ר' יונתן: כשם שמצוה לומר על דבר שהוא נעשה [שיקבלו ממנו] כך מצוה שלא לומר על דבר שאינו נעשה (ירוש' חגיגה פ"א). כשם שמצוה על אדם לומר דבר הנשמע כך מצוה על אדם שלא לומר דבר שאינו נשמע, שנאמר (משלי יט) אל תוכח לץ פן ישנאך הוכח לחכם ויאהבך (יבמות סה:). תוכחה לשמה וענוה שלא לשמה הי מינייהו עדיף? (ערכין טז:). דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם, ללמדך שהגדולים מזהירין את הקטנים, והם נענשים על ידיהם אם לא יוכיחו אותם, וכן הוא אומר וכשלו איש באחיו וגו' מלמד שכל ישראל ערבים זה בזה (במד"ר פ"י). מותנא [מגפה] הוה בציפורין וכו' עאל רבי חנינא להוכיחם, אמר קומיהון: זמרי אחד היה בדורו ונפלו מישראל עשרים וארבעה אלף, ואנו כמה זמרי יש בדורנו [שהם מגלי עריות] ואתם מתרעמים! (ירוש' תענית פ"ג ד). ויגרס בחצץ שניו, מעשה בבנו של ר' חנניה בן תרדיון שנתחבר ללסטים וגלה את רזן והרגוהו ומלאו פיו עפר וצרורות, לאחר שלשה ימים נתנוהו בכליבא ובקשו לקלס עליו [להספידו] מפני כבוד אביו ולא הניחן, אמר להם הניחו לי ואני אומר על בני. פתח ואמר (משלי ה) ונהמת באחריתך בכלות בשרך וגו' ולא שמעתי לקול מורי ומלמדי ולא הטיתי אזני, כמעט הייתי בכל רע בתוך קהל ועדה. ואמו קראת עליו (שם יז) כעס לאביו בן כסיל וממר ליולדתו. אחותו קראת עליו ערב לאיש לחם שקר ואחר ימלא פיהו חצץ (איכה רבתי פ"ג). ע"ע מ ו ס ר; ק ל ל ו ר.

תולעת: מרבה בשר מרבה רמה (אבות פ"ב). שתקות אנוש רמה (שם פ"ד). קשה רמה למת כמחט בבשר החי (ברכות יח:). מי שעתיד להיות רמה ותולעה (נדרים ט:). שישו בני מעי! מובטח אני שאין רמה ותולעה שולט בכם (ב"מ פג:). שבעה לא שלט בהם רמה ותולעה (ב"ב יז.). והיו תולעים יוצאין מחוטמו (יומא יט:). והיו תולעים יוצאין מלשונם (סוטה לה.). בלילה היא נחלת יוקדת כא) ובבקר אינה אלא תולעת (פסיקתא רבתי פל"ג). ודרשו אל תירא תולעת יעקב (ישעיה מא) למה נמשלו ישראל לתולעת? לומר לך מה תולעת זו אינה מכה את הארזים אלא בפיה, והיא רכה ומכה את הקשה, כך ישראל אין להם אלא תפלה והאומות נמשלו לארזים (תנחומא בשלח ט). ע"ע ב ר י ו ת; ש ק צ י ם.

תועלת: ע' תכלית

תוספת: בר קפרא אמר תוספתו של הקב"ה מרובה על העיקר, קין עיקר והבל היא תוספת דכתיב ותוסף ללדת (בראשית ד) נולד הוא ושתי תאומותיו, יוסף עיקר ובנימין כתיב ביה תוספת והוא מעמיד עשרה בנים דכתיב ובני בנימין בלע ובכר וגו'. ער עיקר ושלה נאמר בו לשון תוספת, והוא מעמיד עשרה בתי לדינים, דכתיב בני שלה בן יהודה ער אבי לכה גלעדה וגו' (דהי"א ד). עיקר שנותיו של איוב עד שבעים שנה ונתוסף לו למאה וארבעים שנה (איוב מב). עיקר מלכותו של חזקיהו לא היו אלא ארבע עשרה שנה ונתוסף לו חמש עשרה (ישעיה לח). ישמעאל עיקר ובני קטורה מרובים ונאמר בהן לשון תוספת, ותלד לו את זמרן וגו' (ב"ר פס"א). ע"ע ב ל ת ו ס ף; ה ו ס פ ה; ע י ק ר ו ט פ ל.

תורה: כתיב ואהיה אצלו אמון (משלי ח), התורה אומרת אני הייתי כלי אומנתו של הקב"ה. בנוהג שבעולם מלך ב"ו בונה פלטין, אינו בונה אותה מדעת עצמו אלא מדעת אומן, והאומן אינו בונה אותה מדעת עצמו אלא דיפתראות [יריעות] ופינקסאות יש לו לדעת היאך הוא עושה חדרים, היאך הוא עושה פשפשין. כך היה הקב"ה מביט בתורה ובורא את העולם (ב"ר פ"א). ה' בא מסיני זרח משעיר למו (דברים לג) וכתיב אלוה מתימן יבא הופיע מהר פארן (חבקוק ג) מאי בעי בשעיר ומאי בעי בפארן? א"ר יוחנן מלמד שהחזירה הקב"ה [התורה] על כל אומה ולשון ולא קבלוה עד שבא אצל ישראל וקבלוה (ע"ז ב:). ויתיצבו בתחתית ההר, א"ר אבדימו בר חמא מלמד שכפה הקב"ה עליהם את ההר כגיגית ואמר להם אם אתם מקבלים התורה מוטב ואם לאו שם תהא קבורתכם (שבת פח.). בתחלה ניתנה תורה לישראל בכתב עברי ולשון הקודש, חזרה וניתנה להם בימי עזרא בכתב אשורית ולשון ארמי, ביררו להם

לו תקוה עוד לשוב מדרכו הרעה. יז) אתה שברת השערים של אחרים, ולא תראה כי שערך שבור ונשחת, ע"ד קשוט עצמך ואח"כ קשוט אחרים. יח) רופא! רפא את עצמך תחלה. יט) אם הנפה שלך סתומה הקיש עליה ויפתחו נקביה. אם אנשי ביתך לא ישמעו לקולך זרוק בהם מרה ויסורו למשמעתך. כ) לא תוכיח לאיש שלא ידע בין בכי לשחוק

לישראל כתב אשורית ולשון הקודש, והניחו להדיוטות כתב עברית ולשון ארמית. מאן הדיוטות — כותאי [שמרונים], כתב עברית=כתב ליבונאה (סנהדרין כא:). תורה מגילה מגילה ניתנה (גיטין ס.). ויכתב משה את התורה הזאת (דברים לא) אמר ריש לקיש התורה שניתנה למשה עורה של אש לבנה וכתובה באש שחורה, חתומה באש ומלופפת באש, ואחר שכתב קינח את הקולמוס בשערו ומשם נטל זיו הפנים (דב"ר פ"ג). כולם ניתנו מרועה אחד [משה] אל אחד נתנן, פרנס אחד אמרן, מפי אדון כל המעשים ברוך הוא, דכתיב (שמות כ) וידבר אלהים את כל הדברים האלה (חגיגה ג:). ת"ר כיצד כתבו ישראל את התורה? [אחר שבאו לא"י] ר' יהודה אומר על גבי אבנים כתבוה שנאמר וכתבת על האבנים את כל דברי התורה הזאת (דברים כז), ואח"כ סדו אותן בסיד. א"ל ר"ש לדבריך היאך למדו אומות של אותו הזמן תורה? א"ל בינה יתירה נתן להם הקב"ה ושיגרו נוטירין שלהם וקילפו את הסיד והשיאוה [העתיקו אותה], ועל דבר זה נתחתם גזר דינם לבאר שחת, שהיה להם ללמוד [ולעשות] ולא למדו (סוטה לה:). אמר רב קיים אברהם אבינו כל התורה כולה, שנאמר (בראשית כז) עקב אשר שמע אברהם בקולי וישמור מצותי ותורותי וגו' (יומא כח:). איזן וחיקר תקן משלים הרבה א"ר אלעזר קודם שבא שלמה היתה תורה דומה לכפיפה שאין לה אזנים עד שבא שלמה ועשה לה אזנים (יבמות כא.). תני רשב"י: עלה ספר משנה תורה ונשתטח לפני הקב"ה, אמר לפניו רבון העולם! כתבת תורתך, וכל דייתיקי שבטלה מקצתה בטלה כולה, והרי שלמה מבקש לעקור יו"ד ממני, כב) אמר לו הקב"ה: שלמה ואלף כיוצא בו בטילין ודבר ממך אינו בטל (ירוש' סנהדרין פ"ב). ראוי היה עזרא שתנתן תורה על ידו לישראל אלמלא קדמו משה (סנהדרין כא:). תורה שאין לה בית אב [שלא קבלה מרבותיו] אינה תורה (ירוש' שבת פ"ט א).

[לימוד התורה וטיבה] התקן עצמך ללמוד תורה שאינה ירושה לך (אבות פ"ב יב). בן בג בג אומר הפוך בה והפוך בה דכולה בה, ובה תחזי וסיב ובלה, ומינה לא תזוע שאין לך מדה טובה הימנה (שם פ"ה). הקב"ה אמר להם לישראל בניי בראתי יצר הרע ובראתי לו תורה תבלין, אם אתם עוסקים בתורה אין אתם נמסרים בידו, שנאמר הלא אם תטיב שאת (בראשית ד), ואם אין אתם עוסקים בתורה אתם נמסרים בידו שנאמר לפתח חטאת רובץ (קידושין ל:). ראמות לאויל חכמות (משלי כד) רבנן אמרי הטיפש הזה נכנס לביהמ"ד ורואה אותן עוסקין בתורה והוא אומר להן: היאך אדם לומד תורה תחלה? אומרים לו תחלה קורא במגילה [א"ב] ואח"כ בספר תורה ואח"כ בנביאים ואח"כ בכתובים ואח"כ בהלכות ואח"כ באגדות, כיון ששומע כן אומר בלבו אימתי אני לומר כל זאת? וחוזר מן השער, שנאמר בשער לא יפתח פיהו (דב"ר פ"ח). התורה דומה לשני שבילין אחד של אור [אש] ואחד של שלג, הטה בזה מת באור, הטה בזה מת בשלג, מה יעשה? ילך באמצע (ירוש' חגיגה פ"ב א). בחמשה דברים נמשלה התורה, במים וביין ובדבש ובחלב ובשמן. במים מנין? הוי כל צמא לכו למים (ישעיה נה), ביין שנאמר ושתו ביין מסכתי (משלי ט), בדבש וחלב שנאמר דבש וחלב תחת לשונך (שה"ש ד), שמן מנין שנאמר שמן תורק שמך (דב"ר פ"ז). תורה וגדולה במקום אחד (גיטין נט.). א"ר יוסי בן קיסמא פעם אחת הייתי מהלך בדרך ופגע בי אדם אחד וכו' אמר לי רבי! רצונך שתדור עמנו במקומנו ואני אתן לך אלף פעמים דינרי זהב ואבנים טובות ומרגליות. אמרתי לו בני! אם אתה נותן לי כל כסף וזהב ואבנים טובות ומרגליות שבעולם איני דר אלא במקום תורה (אבות פ"ו). גדולה תורה שנקנית בארבעים ושמונה מעלות (שם). לעולם ישים אדם עצמו על דברי תורה כשור לעול וכחמור למשאוי (ע"ז ה:). אין דברי תורה מתקיימין אלא במי שממית עצמו עליה (ברכות סג:). כך היא דרכה של תורה: פת במלח תאכל ומים במשורה תשתה ועל הארץ תישן וחיי צער תחיה ובתורה אתה עמל וכו' (אבות פ"ו). תורה נקראת תושיה שמתשת כחו של אדם (סנהדרין כו:). בן בית אחד היה לו לר"ג והיה למוד להיות נוטל קופה של ארבעים סאה ומוליכה אצל הנחתום, א"ל כל הדין חילא טבא אית בך ולית את עסוק באורייתא? כיון שנתעסק בתורה התחיל נוטל קופה של שלשים סאה, ואח"כ של עשרים, של שנים עשר, של שמונה סאים, כיון דגמר ספרא אפילו קופה של סאה לא היה יכול לסבול (שה"ש רבה ה). אם אין קמח אין תורה, ואם אין תורה אין קמח (אבות פ"ג יז). תורה בעידנא דעסיק בה מגנא ומציל (סוטה כא.). כל העולם כלו אינו שוה לדבר אחד מן התורה (ירוש' פאה פ"א א). תורה מחזרת על אכסניא שלה (ב"מ פה.). כל המכבד את התורה גופו מכובד על הבריות, וכל המחלל את התורה גופו מחולל על הבריות (אבות פ"ד). ר' צדוק אומר אל תעשם [דברי תורה] עטרה להתגדל בהם, ולא קרדום לחפור בהם. וכך היה הלל אומר ודאשתמש בתגא חלף, הא למדת כל הנהנה מדברי תורה נוטל חייו מן העולם (אבות פ"ד). מניחין חיי עולם ועוסקים בחיי שעה (שבת י.). מצילין [בשבת] תיק הספר עם הספר וכו' מצילין אלישע בזכות תורתו (רות רבה פ"ו). תורה מפוארה בכלי מבוער (תענית ז.). רשב"י דריש ואלה המשפטים

ובין טוב לרע. כא) תולעת־אש (fire-bug) המזהירה באופל ובאישון לילה ינוצצת כעין הספיר. כב) יו"ד של לא ירבה

אשר תשים לפניהם (שמות כא), מה הסימא [אוצר] הזה אינה נגלית לכל בריה, כך אין לך רשות לשקע את עצמך בד"ת אלא לפני בני אדם כשירין (ירוש' ע"ז פ"ב). תורה מבחוץ ואנו מבפנים? (הוריות יג:). התורה אש, מאש ניתנה ובאש נמשלה, מה דרכה של אש? אם קרב אדם אצלה נתחמם, רחק ממנה צונן [הצטנן], אין לו לאדם אלא להתחמם כנגד אורה (מכילתא פ' יתרו). ארשב"ל במגילת סתרים מצאו כתוב: יום תעזבני יומים אעזבך, משל לשנים שיצאו אחד מטבריא ואחד מציפורי ופגעו זה בזה, עד שהלך זה מיל וזה מיל, נמצאו רחוקים זה מזה שני מילין (ירוש' ברכות פ"ט). כל שהוא ת"ח ובנו ת"ח ובן בנו ת"ח שוב אין תורה פוסקת מזרעו לעולם שנאמר ואני זאת בריתי וגו' לא ימושו מפיך ומפי זרעך ומפי זרע זרעך אמר ה' מעתה ועד עולם (ישעיה נט), מאי אמר ה'? אמר הקב"ה אני ערב בדבר זה (ב"מ פה.). אין מצוין ת"ח לצאת ת"ח מבניהם (נדרים פ.). הזהרו מבני עמי הארץ שמהם תצא תורה (סנהדרין צו.). שלחו מתם הזהרו בבני עניים שמהן תצא תורה (נדרים פא.). בן עזאי אומר חייב אדם ללמוד את בתו תורה וכו' ר"א אומר כל המלמד בתו תורה לומדה תיפלות (סוטה כ.). ר"א אומר אין חכמתה של אשה אלא בפלכה, דכתיב וכל אשה חכמת לב בידיה טוו (שמות לה), ואמר ישרפו דברי תורה ואל ימסרו לנשים (ירוש' סוטה פ"ג, במד"ר פ"ט). חכמות בחוץ תרונה (משלי א) אמר רבא כל העוסק בתורה מבפנים תורתו מכרזת עליו מבחוץ (מו"ק טז:). אין תורה כתורת ארץ ישראל (ב"ר פט"ז, ויק"ר פי"ג). תורה היא וללמוד אני צריך (ברכות סב.). אין אדם לומד תורה אלא במקום שלבו חפץ (ע"ז יט.). בני מערבא מסקו אורייתא בתלת שנין (מגילה כט:). חביבה תורה על לומדיה (ברכות סג:). תורה תורה! אימרי בדיכרי מיחלפי לך? (זבחים עז.). איכא מידי דכתיבי בכתובי ולא רמיזי באורייתא? (תענית ט.). דברי תורה עניים במקומם ועשירים במקום אחר (ירוש' ר"ה פ"ג ה). דברי תורה צריכין זה לזה, שמה שזה נועל זה פותח (תנחומא חקת כג). אמרו עליו על יונתן בן עוזיאל בשעה שיושב ועוסק בתורה כל עוף שפורח עליו מיד נשרף (סוכה כח.). אי לאו תורה כמה נחמן בר אבא איכא בשוקא (קידושין לג.). למה זכה זבולון להקריב שלישי [בין הנשיאים]? לפי שחיבב את התורה, והרחיב ידו לפזר ממונו ליששכר כדי שלא יצטרך לפרנס ולא יתבטל מלעסוק בתורה. לפיכך זכה זבולון להיות שותף בתורה והיה חבירו של יששכר (במד"ר פי"ג). כל המקבל עליו עול תורה מעבירין ממנו עול מלכות ועול דרך ארץ [פרנסה], וכל הפורק ממנו עול תורה נותנין עליו עול מלכות ועול ד"א (אבות פ"ג). עני ועשיר באין לדין, לעני אומרים לו מפני מה לא עסקת בתורה? אם אומר עני הייתי וטרוד במזונותי אומרים לו כלום עני היית יותר מהלל? עשיר וכו' אומר טרוד הייתי בנכסי, אומרים לו כלום עשיר היית יותר מר"א בן חרסום וכו'. רשע וכו' אומר נאה הייתי וטרוד ביצרי, אומרים לו כלום נאה היית מיוסף? נמצא הלל מחייב את העניים, ר"א בן חרסום מחייב את העשירים ויוסף מחייב את הרשעים (יומא לה:). כל המקיים את התורה מעוני סופו לקיימה מעושר, וכל המבטל את התורה מעושר סופו לבטלה מעוני (אבות פ"ד). מלא צנא דרובשי [תמרים] בזוזא ובבלאי לא עסקי באורייתא (תענית ט:). הקב"ה בוכה על מי שאפשר לו לעסוק בתורה ואינו עוסק, ועל שאי אפשר לו לעסוק בתורה ועוסק (חגיגה ה:). משפחה אחת היתה בירושלם שהיו מתים כבן שמונה עשרה שנה, באו והודיעו את ריב"ז אמר להן וכו' לכו ועסקו בתורה ותחיו, הלכו ועסקו בתורה וחיו (יבמות קה.). המשמש בכתרה של תורה נעקר מן העולם (נדרים סב.). וויתר הקב"ה לישראל על עבודה זרה גלוי עריות ושפיכות דמים, ועל מאסם בתורה לא וויתר (ירוש' חגיגה פ"א ז). לעתיד לבוא מביא הקב"ה ספר תורה ומניחו בחיקו ואומר כל מי שעסק בה יבא ויטול שכרו, מיד מתקבצין ובאין או"ה בערבוביא, שנאמר כל הגוים נקבצו יחדיו וגו' (ישעיה מג). אמר להם הקב"ה אל תכנסו לפני בערבוביא א"א תכנס כל אומה ואומה וכו' נכנסה לפניו מלכות אדום וכו' א"ל הקב"ה שוטים שבעולם וכו' כלום יש בכם יגיד זאת, שנאמר (שם) מי בכם יגיד זאת, ואין זאת אלא תורה שנאמר (דברים ד) וזאת התורה אשר שם משה, מיד יצאו בפחי נפש (ע"ז ב:).

[עונש לביטול תורה] דברי חכמים כדרבונות (קהלת יב), למה נמשלו ד"ת לדרבן? לומר לך מה דרבן זה מכוין את הפרה לסלמיה להוציא חיים לעולם, אף ד"ת מכוונין את לומדיהן מדרכי מיתה לדרכי חיים (חגיגה ג:). ותעשה אדם כדגי הים (חבקוק א), למה נמשלו בני אדם כדגי הים? לומר לך מה דגים שבים כיון שעולין ליבשה מיד מתים, אף בני אדם כיון שפורשים מדברי תורה ומן המצוות מיד מתים (שם). דברי תורה קשה לקנותן ונוחין לאבדן ככלי פשתן, דברי שטות ודברי תיפלות נוחין לקנותן וקשין לאבדן כשק (אדר"נ פכ"ח). כתיב לא יערכנה זהב וזכוכית ותמורתה כלי פז (איוב כח), אלו דברי תורה שקשין לקנותן ככלי זהב וכלי פז ונוחין לאבדן ככלי זכוכית (חגיגה טו.). אין דברי תורה מקבלין טומאה (ברכות כב.). אד"י אמר רב מאי דכתיב מי האיש החכם ויבן את זאת (ירמיה ט), דבר זה נשאל לחכמים ולנביאים ולא פירשוהו עד שפירשו הקב"ה בעצמו דכתיב ויאמר ה' על עזבם את תורתי (נדרים פא.). ואותי עזבו ואת תורתי שמרו (ירמיה טז,

שאילו אותי עזבו ותורתי שמרו האור שבה היה מקרבן אצלי (ירוש' חגיגה פ"א ז). הלואי אותי עזבו ותורתי שמרו, שמתוך שה'ו מתעסקין בה המאור שבה היה מחזירן למוטב (פתיחתא מדרש איכה). פעמים שביטולה של תורה כג) זה הוא יסודה כל האומר שמועה זו נאה וזו אינה נאה מאבד הונה של תורה (עירובין סד.). א"ר יוסי כל האומר אין לו תורה — כד) אפילו תורה אין לו וכו' מ"ט אמר קרא ולמדתם ועשיתם (דברים ה) כל שיישנו בעשייה ישנו בלימודה, כל שאינו בעשייה אינו בלימודה (יבמות קט:). אתה עושה תורתך פלסתר (ברכות לא:). תורה מה תהא עליה? — הרי היא כרוכה ומונחת בקרן זוית, כל הרוצה ללמוד יבא וילמוד (קידושין סו.). דברי תורה אין משתכחין אלא בהיסח הדעת (תענית ז:). עתידה תורה שתשתכח מישראל — חס ושלום שתשתכח תורה מישראל (שבת קלח.). בתחלה כשנשתכחה תורה מישראל עלה עזרא מבבל ויסדה, חזרה ונשתכחה עלה הלל הבבלי ויסדה, חזרה ונשתכחה עלו רבי חייא ובניו ויסדוה (סוכה כ.). קנין הורה גדול מקנין נכסים, כי עולם כולו ומלואו נברא בששת ימי בראשית ותורה ניתנה לארבעים יום (שמ"ר פמ"ז). זו תורה וזו שכרה? (ברכות סא:). כשישראל אוכלין ושותין מתחילין בדברי תורה ובדברי תשבחות אבל או"ה וכו' (מגילה יב:). אם יאמר לך אדם יש חכמה בגוים תאמן, יש תורה בגוים אל תאמן (איכה רבתי פ' טבעו בארץ). נתת תורת כל אחד ואחד בידו (שביעית פ"ב א). ע"ע גמרא; לימוד; מוקדם ומאוחר; משנה; מתן תורה.

תורה שבעל פה: שאל אגניסוס הגמון את רבן גמליאל, אמר לו כמה תורות ניתנו לישראל? א"ל שתים אחת בכתב ואחת בעל פה (ספרי וזאת שנ"א, עי' יומא כח:). הגר שבא לפני שמאי שאל ג"כ כמה תורות יש לכם אמר לו שתים, תורה שבכתב ותורה שבע"פ, א"ל שבכתב אני מאמינך ושבע"פ איני מאמינך, וגער בו והוציאו בנזיפה (שבת לא.). א"ר אלעזר תורה רוב בכתב ומעוט על פה שנאמר אכתוב לו רובי תורתי כמו זר נחשבו (הושע ח), ור' יוחנן אמר רוב על פה ומעוט בכתב וכו' דברים שבע"פ אי אתה רשאי לאומרן בכתב (גיטין ס:). כתיב ואתנה לך את לוחות האבן והתורה והמצוה אשר כתבתי להורותם (שמות כד), לוחות אלו עשרת הדברות, תורה זה מקרא, והמצוה זו משנה, אשר כתבתי אלו נביאים וכתובים, להורותם זה גמרא, מלמד שכולם נתנו למשה מסיני (ברכות ה.). דברים שלא נג"ו למשה נגלו לרבי עקיבא וחביריו (בשד"ר פי"ט). שבעים פנים לתורה (זהר פנחס רטז.). ר' יוחנן וריש לקיש מעייני בספרא דאגדתא בשבתא, ודרשי הכי עת לעשות לה' הפרו תורתך (תהלים קט), אמרי מוטב שתיעקר תורה כה) ואל תשתכח תורה מישראל (תמורה יד:). ויותר מהמה בני הזהר עשות ספרים הרבה אין קץ, בני הזהר בדברי סופרים יותר מדברי תורה, שדברי תורה יש בהן עשה ולא תעשה, ודברי סופרים וכו' שמא תאמר אם יש בהן ממש מפני מה לא נכתבו? עשות ספרים הרבה אין קץ (עירובין כא:). חכמים עשו חיזוק לדבריהם יותר משל תורה (שם עז.). אין דברי תורה צריכין חיזוק ודברי סופרים צריכין חיזוק (ר"ה יט.). חומר בדברי סופרים מדברי תורה, כו) האומר אין תפילין כדי לעבור על דברי תורה פטור, חמישה טוטפות להוסיף על דברי סופרים חייב (סנהדרין פח:). וימררו את חייהם בעבודה קשה זו קושיא, בחומר דא קל וחומר, ובלבנים דא ליבון הלכה, ובכל עבודה בשדה דא ברייתא, את כל עבודתם אשר עבדו בהם בפרך דא תיק"ו (זהר בהעלותך קנג.). תניא לאהבה את ה' אלהיך (דברים ל) שלא יאמר אדם אקרא שיקראוני חכם, אשנה שיקראוני רבי, שאהיה זקן ויושב בישיבה— אלא למוד מאהבה וסוף הכבוד לבוא (נדרים סב.). צורבא מרבנן; רב ותלמיד; רבנן; תלמידי חכמים.

תחיית המתים: אין לך מצוה בתורה שמתן שכרה בצדה שאין תחיית המתים תלויה בה, בכבוד אב ואם כתיב (דברים ה) למען יאריכון ימיך ולמען ייטב לך ובשלוח הקן כתיב (שם כב) למען ייטב לך והארכת ימים. הרי שאמר לו אביו עלה לבירה והביא לי גוזלות ועלה לבירה ושלח את האם ולקח את הבנים, ובחזרתו נפל ומת, היכן טובתו של זה והיכן אריכות ימיו של זה? אלא למען ייטב לך לעולם שכולו טוב ולמען ייטב לך לעולם שכולו ארוך (קידושין לט:). אני אמית ואחיה (דברים לג) מי שאומר את החמורה הוא אומר את הקלה, אני אמית ואחיה הרי חמורה, וכ"ש מחצתי ואני ארפא שהיא קלה ממנה? אלא שאני מעמיד אותם במומיהן, שלא יהו אומרים אחרים המית ואחרים החיה (קה"ר פ"א). ביצירת האדם מתחיל בעור ובבשר וגומר בגידים ובעצמות, אבל לעתיד לבוא מתחיל בגידים ועצמות וגומר בעור ובבשר, שכך הוא אומר במתי יחזקאל ראיתי והנה עליהם גידים וגו' (יחזקאל לו), ולמה היו מתי יחזקאל דומים? לזה שהוא נכנס למרחץ מה שהוא פושט

לו נשים. כג) כגון שמבטל תורה להוצאת המת ולהכנסת כלה אז הוא מקבל שכר כאילו יושב ועוסק בתורה. כד) אם אינו רוצה אלא ללמוד התורה ולא לקיימה, אינו מקבל שכר גם על הלימוד. כה) כי דבו ם שבע"פ אי אתה רשאי לאומרן בכתב, אך הם יראו פן תשכח תורה מישראל והתירו לעצמן לכתוב ספ־י דאגדתא, כמו שהתיר רבי לכתוב המשנה. כו) בזקן ממרא המורה שלא כהלכה חייב מיתה אם

ראשון הוא לובש אחרון (ב"ר פי"ד). עתידים צדיקים שמבצבצין ועולין בירושלם (כתובות קיא:). ר' מאיר אומר שיעמדו בלבושיהם, ק"ו מחיטה שנקברה ערומה ויוצאת בכמה לבושין (סנהדרין צ:). צדיקים שהקב"ה עתיד להחיות אינם חוזרין לעפרן (שם צב.). מעשה באחד שהיה הולך מא"י לבבל, ראה שתי צפרים מהנצים [תולשים הנוצות] זה עם זה, הרג אחד מהן את חבירו, והלך והביא עשב והניחו על פיו והחייהו, הלך אותו האיש ונטל העשב שנפל מן הציפור והלך להחיות בו את המתים, כשהגיע לסולמה דצור מצא ארי מת מושלך בדרך, הניח העשב על פיו והחייהו, עמד הארי ואכלו. מתלא אמר טב לביש לא תעביד ובישא לא ימטי לך (תנחומא הישן חקת א, ויק"ר פכ"ב). האומר אין תחיית המתים מן התורה כז) אין לו חלק לעוה"ב (סנהדרין צ.). איוב אמר כלה ענן וילך כן יורד אל שאול לא יעלה (איוב ז) מכאן שכפר איוב בתחיית המתים (ב"ב טז.). שאלו צדוקין את רבן גמליאל מנין לתחיית המתים מן התורה? אמר להם מן הכתוב (דברים לא) הנך שוכב עם אבותיך וקם (סנהדרין צ.). אמר ר"א בר"י בדבר זה זייפתי ספרי צדוקין שהיו אומרים אין תחיית המתים מן התורה וכו' דכתיב הכרת תכרת וכו' (שם:). אמר ליה ההוא צדוקי לר' אמי אמריתו דשכבי חיי הא הוו עפרא ועפרא מי קא חיי? א"ל אמשול לך משל וכו' (שם צא.). שאלו אנשי אלכסנדריא מתים לעתיד לבא צריכין הזאה שלישי ושביעי [להטהר] או אין צריכין? אמר להן ר' יהושע בן חנניא לכשיחיו נחכם להן [נתיישב בדבר], איכא דאמרי לכשיבא משה רבינו עמהם [והוא יורה] (נדה ע:). ע"ע עולם הבא.

תחלה וסוף: כל התחלות קשות (מכילתא יתרו יט). כשעמדו ישראל על הים היו שבטים מנצחים זה עם זה, זה אומר אני יורד תחלה לים וזה אומר אני יורד תחלה לים, קפץ שבטו של בנימין וירד לים תחלה וכו' ויש אומרים קפץ נחשון בן עמינדב וירד לים תחלה (סוטה לז.). פתח ברנהמא וסיים בדתמרי (ברכות יב.). הוכיח סופו על תחילתו (חולין לט:). סוף סוף היינו הך (סנהדרין פא.). אם כן אין לדבר סוף (ב"מ כח.). שילהי דקייטי קשיא מקייטא (יומא כט.). איידי דחביבה עליו כח) אקדמה (יבמות לב.). בהא נחתינן ובהא סלקינן (פסחים פז:). האדם נברא אחור למעשה בראשית וקדם לפורענות (ברכות סא.). הרחק עצמך ממדה שאין לה קצבה וממלאכה שאין לה גמירא, משל למה הדבר דומה? לאחד שהיה נוטל מי הים ומטיל ליבשה, ים אינו חסר ויבשה אינה מתמלאה (אבות דר"נ פכ"ז). שלות רשעים סופה תקלה (יומא פו:). אין מתחילין בב"ד, בנין דגיהנם איתבראה ביומא תניינא, ולקותא דנהורין ביומא רביעאה (זהר תצא רפא:). אמרי אינשי סופך טוב כולך טוב (פסיקתא זוטרתא בראשית פמ"ו כח). ע"ע התחלה וגמר; מוקדם ומאוחר; סיום; ראשון ואחרון.

תחתוניות: עשרה דברים מביאין את האדם לידי תחתוניות, האוכל עלי קנים ועלי גפנים וכו' (ברכות נה.). דבר שמכלה את העינים ומדאיב את הנפש — אלו התחתוניות (נדרים כב.). תמרי משבען וכו' מבטלות חולי מעיים ותחתתיות (כתובות י:). ע"ע חולי.

תיאטרון: יום תיאטרון היה והלכו הכל לראות (ב"ר פפ"ז). אשרי האיש אשר לא הלך לתרטיאות ולקרקסיאות של גוים, ובדרך חטאים לא עמד זה שלא עמד בקנגיון, כט) ובמושב לצים לא ישב בתחבולות וכו' (ע"ז יח:). מודה אני לפניך וכו' ולא נתת חלקי בבתי תרטיות (ירוש' ברכות פ"ד). אין דרכן של בנות ישראל לילך לבתי תיאטריות ולבתי קרקסיות (רות רבה פ' ותאמר רות). אבל הולכין לתיאטראות ולקרקסאות ולבסילקאות לפקח על עסקי רבים בשבת (שבת קנ.), ע"ע שחוק.

תיכף: אמר רב שלש תכיפות הן: תיכף לסמיכה שחיטה, תיכף לנטילת ידים ברכה, תיכף לגאולה תפלה. אמר אביי אף אנו נאמר תיכף לתלמיד חכם ברכה שנאמר ויברכני ה' בגללך וכו' (ברכות מב.). תיכף לאכילה שריפה (פסחים ג.). תיכף לחפיפה טבילה (נדה סח.). תכפוהו אבליו ל) זה אחר זה (מו"ק יח.). ע"ע מהירות.

תינוק: גם את העולם נתן בלבם, אהבת תינוקות נתן בלבם, משל למה"ד למלך שהיו לו שני בנים אחד גדול ואחד קטן, הגדול מכובד והקטן מטונף, אעפ"כ הוא אוהב את הקטן יותר מן הגדול (קה"ר פ"ג). אין התינוק יודע לקרות אבא ואמא עד שיטעום טעם דגן (ברכות לח:). מקום שמוחו של תינוק רופס (מנחות לז.). אנן קים לן בינוקא דמקרביה דעתיה לגבי זוזי וכו' ומקרקיש ליה זוזי (גיטין מ.). הנותן פת לתינוק צריך להודיע לאמו (שבת י:). נתת פת לתינוק הודיע לאמו (מס' שמחות פ"א).

הוא ממרא על דברי סופרים ולא על דברי תורה הכתובים וידועים לכל. כז) הוא כפר בתחיית המתים לפיכך לא יהיה לו חלק לעוה"ב, שכל מדותיו של הקב"ה מדה כנגד מדה. כח) מה שחביב עליו תנא בתחלה. כט) צידת חיות ע"י כלבים או מלחמה עם חיות (hunting); קרקיסאות מקום עיגול מוקף מחיצה (circus) לשחוק ולצנות בזמן הרומיים לכן אסרום חז"ל. ל) קודם שישלים ימי אבל זה

תינוקות של בית רבן: אין העולם מתקיים אלא בשביל הבל פיהן של תינוקות של בית רבן וכו׳ אינו דומה הבל שיש בו חטא להבל שאין בו חטא (שבת קיט:). שמעון בן שטח תיקן שיהיו התינוקות הולכים לבית הספר (ירוש׳ כתובות פ"ח יא). יהושע בן גמלא תיקן שיהיו מושיבין מלמדי תינוקות בכל עיר (ב"ב כו.). כותבין מגילה לתינוק להתלמד בה (יומא לז:). מתחילין לתינוקות מתורת כהנים (ויק"ר פ"ז ג). כי מחית לינוקא וכו׳ (ב"ב כא.). אל יראה אדם לתינוק לא) באזנו (שמחות פ"ב ו). אין עונין אמן אחר תינוקות של בית רבן הואיל ולהתלמד עשויין (ברכות נג:). הא אפילו תינוקות של בית רבן יודעין אותו (ברכות ה.). אם אנשים באים ללמוד נשים באות לשמוע, טף למה באין? (חגיגה ג.). מתוך שהתינוק מצוי בבית רבו נכנסת בו ערמומיות תחלה (נדה מה:). תינוקות שהיו בימי שאול ושמואל היו דורשין את התורה מ"ט פנים (מדרש תהלים ז—ז). אין מבטלין תינוקות של בית רבן אפילו לבנין בית המקדש (שבת קיט:). תינוקות של בית רבן נתפסים בעון הדור (שם לג:). בא וראה כמה חביבין תינוקות שהרי גלו סנהדרין ומשמרות ולא גלתה שכינה עד שגלו תינוקות (איכה רבתי פ"א). לא חרבה ירושלם אלא בשביל תינוקות של בית רבן (שבת קיט:). ע"ע ינוקא; לימוד.

תיקון: כל מה שנברא בששת ימי בראשית צריכין עשייה, כגון החרדל צריך למתוק, החטים צריכין להטחן, אפילו אדם צריך תיקון (ב"ר פי"א). אמר הואיל ואתרחיש לי ניסא איזיל אתקין מלתא, דכתיב ויבא יעקב שלם (שבת לג:). מעוות לא יוכל לתקן, בעוה"ז מי שהוא מעוות יכול להתקן ומי שהוא בחסרון יכול להמנות, אבל לעתיד לבא מי שהוא מעוות אינו יכול להתקן וכו׳. אם אין אדם מתקן בערב שבת מה יאכל בשבת? (קה"ר פ"א). גנב אדם אפשר שיחזור הגנבה ויתקן, גזל אדם אפשר שיחזור הגזלה ויתקן, אבל בא על אשת איש ואסרה על בעלה נטרד מן העולם (חגיגה ט:). רב בקעה מצא ונדר בה גדר (עירובין ק:). בדבר שנתקלקלו בה נתקנו (ברכות מ.). קלקולו זהו תיקונו (שבת פ.). אין אומרים לו לאדם עמוד וקלקל בשביל שתתקן (קידושין נה:). עכורה היתה החבית וצללנו אותה (ב"ר פ"פ סוף). ע"ע סייג; קלקול.

תכונה: חכמי ישראל אומרים גלגל קבוע ומזלות חוזרין וחכמי או"ה אומרים גלגל חוזר ומזלות קבועין; חכמי ישראל אומרים ביום חמה מהלכת למטה מן הרקיע ובלילה למעלה מן הרקיע, וחכמי או"ה אומרים ביום חמה מהלכת למעלה מן הרקיע ובלילה למטה מן הרקיע. אמר רב ונראין דבריהם מדברינו שביום מעינות צוננין ובלילה רותחין (פסחים צד:). אמר שמואל נהירין לי שבילי דשמיא כשבילי דנהרדעא לבר מכוכבא דשביט לב) דלא ידענא מאי ניהו (ברכות נח:). שמואל אמר חכים אנא בשקקי שמיא כשקקי נהרדעא קרתי, בר מן ההן זיקא [כוכב שביט] לית אנא ידע מה הוא. וכי שמואל עלה לשמים? אלא על שם (איוב לח) מי יספר שחקים בחכמה (ירוש׳ ברכות פ"ט). כוכב אחד עולה לשבעים שנה ומטעה הספנים (הוריות י.). ע"ע איצטגנינות; כוכבים ומזלות.

תכלית: תכלית חכמה תשובה ומעשים טובים (ברכות יז.). פעמים שביטולה של תורה זה הוא יסודה (מנחות צט.). בכל דרכיך דעהו, לג) אמר רבא אפילו לדבר עבירה (ברכות סג.). גדולה עבירה לשמה ממצוה שלא לשמה (נזיר כג:). את הכל עשה יפה בעתו, רבי אומר אפילו לדבר עבירה יפה בעתו (קה"ר פ"ג). כל העושה דבר ולא גמרו ובא אחר וגמרו מעלה עליו הכתוב כאילו עשאו (סוטה יג:). חצבא לנהרא לד) כנני לייא? (ברכות נח.).

תכלת: מה נשתנה תכלת מכל מיני צבעונין? מפני שהתכלת דומה לים וים דומה לרקיע ורקיע דומה לכסא הכבוד (סוטה יז.). משיכיר בין תכלת לכרתי (ברכות ט:). טלית שכולה תכלת חייבת בציצית (מנחות לט.). עתיד אני ליפרע ממי שתולה קלא אילן בבגדו ואומר תכלת היא (ב"מ סא.). ע"ע ציצית.

תכריכין: בראשונה היתה הוצאת המת קשה לקרוביו יותר ממיתתו, והיו מניחין אותו וברחו, עד שבא רבן גמליאל ונהג קלות בעצמו וצוה להוציאו בכלי פשתן, ונהגו כל העם אחריו להוציא בכלי פשתן (תוספתא כתובות פ"א). ר׳ ינאי צוה לבניו שלא יקברוהו בכלים [בגדים] שחורים ולא בלבנים ואמר שמא אזכה [לג"ע בין הצדיקים המלובשים לבנים] ואהיה כאבל בין החתנים, ולא בכלים לבנים, שמא לא אזכה, ואהיה כחתן בין האבלים, אלא בכלים האולירין הבאים ממדינת הים (שבת קיד.). מר זוטרא התיר לעשות תכריכין למת ממטפחות ס"ת שבלו (מגילה כו.) שמואל היה עוטה מעיל כאשר העלתה אותו בעלת האוב (ש"א כח) היא המעיל שעשתה לו

מת לו מת אחר שחייב להתאבל עליו, לא) לא יפחיד אותו כי ילקהו, אלא מלקהו מיד או ישתוק. לב) כוכב דשביט הוא הכוכב הנודע בשם „כומיט האלי" המופיע אחת לשבעים שנה. לג) כמו שאמר האשכנזי „דער צוועק הייליגט די מיטטעל" התכלית מקדשת את האמצעים, ודוקא אם הכוונה היא לטובה. לד) הכד ילך לנהר לשאוב מים אבל איפוא ילכו החרסים שאין צורך בהם ואין להם שום

אמו (שם ב) שבו גדל, בו נקבר בו עלה (ויק"ר פכ"ו). תכריכי המת אין בהן משום כלאים כי המת חפשי ממצות (כלאים פ"ט) ד, פסחים מ:)' אמר זוודאי קלילי לה) ואורחא רחיקנא (כתובות סז:). ע"ע מיתה; קבורה.

תכשיטין: דברים שהאשה משתוקקת עליהן ומאי נינהו—תכשיטין (כתובות סה:). עם המן שירד להם לישראל במדבר באו גם תכשיטי נשים ואבנים טובות ומרגליות (יומא עה:). ר"א אמר הסייף והקשת וכל כלי זיין הם תכשיטין לאיש ויוצא בהן בשבת (שבת סג.). לא תצא אשה באחד מן התכשיטין לרשות הרבים, ורבותינו אמרו אפילו בחול אינה צריכה לצאת לרשות הרבים, למה שהעם מסתכלין בה, שלא נתן הקב"ה תכשיטין לאשה אלא שתהא מקושטת בהן בתוך ביתה, שאין נותן פרצה לפני הכשר וביותר לפני הגנב, לפיכך כתיב (תהלים מה) כל כבודה בת מלך פנימה (תנחומא הישן וישלח יב). עזרא תיקן להן לישראל שיהיו רוכלין מחזירין בעירות כדי שיהו תכשיטין מצוין לבנות ישראל (ב"ב כב.). אחד משלשה דברים שמביאין את האדם לידי עניות הוא שאשתו מקללת אותו בפניו על עסקי תכשיטיה, והני מילי דאית ליה ולא עביד (שבת סב:). מי שהלך בעלה למדינת הים בי"ד יורדין לנכסיו ומפרנסין את אשתו, ותכשיט יהבינן לה דלא ניחא ליה דתינוול (כתובות מח.). בחורבן הבית גזרו על עטרות חתנים ועל עטרות כלות, וא"ר יוחנן עיר של זהב (סוטה מט:), והיא ירושלם דדהבא שעשה ר"ע לאשתו (שבת נט.). אין תכשיט נאה אלא על גוף מעודן (ירוש' נדרים פ"ט). א"ר אשי מאן לימא לן דלא תלא בה מרגניתא דשוויה אלפא זוזי? (קידושין כו:). ע"ע אבנים טובות; בשמים; מרגלית.

תלייה: לא תלין נבלתו על העץ כי קבור תקברנו כי קללת אלהים תלוי (דברים כא), אמר ר"מ משלו משל למה"ד לשני אחים תאומים בעיר אחת, אחד מינוהו מלך ואחד יצא לליסטות, צוה המלך ותלאוהו, כל הרואה אותו אומר המ ך תלוי, לו) צוה המלך והורידוהו (סנהדרין מו:). תליין יהושע לז) ברופן (ירוש' קידושין פ"ד). מאיזה עצים היה העץ אשר הכין המן ונתלה עליו? אמרו חכמים בשעה שבא להכינו קרא הקב"ה לכל עצי ברותים ושאלם מי יתן עצמו ויתלה רשע זה עליו? תאנה אמרה לא אתן את עצמי שממני מביאין ישראל בכורים וכו' גפן אמרה בי נמשלו ישראל הה"ד גפן ממצרים תסיע וכו' אתרוג אמר ממני נוטלין ישראל למצוה וכו'. באותה שעה אמר הקוץ לפני הקב"ה, רבש"ע! אני שאין לי זכות לתלות בו אתן את עצמי ויתלה טמא זה, שאני קוץ והוא קוץ מכאיב, ונאה שיתלה קוץ על קוץ וכו' (אסתר רבה פ"ט). ע"ע אילנות; עצים.

תלמוד: ששים המה מלכות וגו', ר' יצחק פתר קרייא בפרשותיה של תורה, ששים המה מלכות אלו ששים מסכתות של הלכות [תלמוד], ושמונים פלגשים אלו שמונה פרשיות שבתורת כהנים, ועלמות אין מספר אין קץ לתוספות, אחת היא יונתי הן חולקים אלו עם אלו וכולם דורשים מטעם אחד מהלכה אחת מגזרה שוה וקל וחומר (שה"ש רבה פ"). רבי אבא בר כהנא על לכנישתא ושמע קליה דר' לוי יתיב ודריש הדין פסוקא: איש אשר יתן לו האלהים עושר (קהלת ו) זה בעל מקרא, ונכסים זה בעל משנה, וכבוד זה בעל תוספתא, ואינו חסר לנפש מכל אשר יתאוה אלו משניות גדולות של ר"ע ורבי חייא ושל רבי הושעיה ושל בר קפרא, ולא ישליטנו האלהים לאכול ממנו שאסור להורות מהם, כי איש נכרי יאכלנו זה בעל תלמוד, שמטמא ומטהר אוסר ומתיר. עמד רבי אבא בר כהנא ונשקו על ראשו, אמר לו אילו לא עליתי אלא לשמוע מפיך הטעם הזה דיי. רבי ישמעאל אומר (משלי כח) חכם בעיניו איש עשיר זה בעל תלמוד ודל מבין יחקרנו זה בעל אגדה (קהלת רבה פ"ו). תלמוד גדול שמביא לידי מעשה (מגילה כו.). תלמוד ערוך הוא בפיו (זבחים יט.). במחשכים הושיבני כמתי עולם, א"ר ירמיה זה תלמודה של בבל (סנהדרין כד.). אשרי מי שבא לכאן ותלמודו בידו (כתובות עז:). ע"ע גמרא; משנה; תורה שבעל פה.

תלמידי חכמים: כתיב ועשו ארון עצי שטים (שמות כה) מכאן לת"ח שבני עירן מצווין לעשות לו מלאכתו, מבית ומחוץ תצפנו (שם) אמר רבא כל ת"ח שאין תוכו כברו אינו ת"ח (יומא עא:). איזהו ת"ח שבני עירו מצווין לעשות לו מלאכתו? זה שמניח חפצו ועוסק בחפצי שמים (שבת קיד.). איזהו יחיד [מיחידי סגולה] ואיזהו תלמיד? יחיד כל שראוי למנותו פרנס על הצבור, תלמיד כל ששואלין אותו דבר הלכה בלימודו ואומר (תענית י:), ת"ח צריך שילמוד שלשה דברים, כתב שחיטה ומילה (חולין ט.). המקדש אשה ואמר על מנת שאני תלמיד חכם, אין אומרים כשמעון בן עזאי וכשמעון בן זומא, אלא כל ששואלין אותו בכל מקום דבר אחד

תכלית בהליכתם? לה) צידה קלה הכינותי לדרך רחוקה, צדקה מעלה להביאו לעוה"ב. לו) כי בצלם אלהים עשה את האדם, והוא דומה לו. לז) מי שיש לו בגד שאינו חשוב בעיניו כ"כ אינו מניחו בארגז ואינו זורקו לאשפה אלא תולהו על הכותל, כך עשה יהושע עם הגבעונים, שלא קרבן ולא רחקן, עד שיבא אליהו ויברר **הדבר.**

בלימודו ואמרו ואפילו במסכתא דכלה (קידושין מט:). ת"ח דומין לנשים [בתשישת כח] ועושין גבורה כאנשים (יומא עז.). אין אתה יודע בצערן של ת"ח במה הן עסוקין ובמה הן נזונין (ברכות כג:). אלופינו בתורה ובמצות ומסובלים ביסורים (ברכות יז.). אם אין קטנים אין תלמידים אם אין תלמידים אין חכמים ואם אין חכמים אין תורה, אם אין תורה אין בתי כנסיות ובתי מדרשות, אם אין בתי כנסיות ובתי מדרשות אין הקב"ה משרה שכינתו בעולם (ויק"ר פי"א). האי צורבא מרבנן דמי לפרדיצא דתותי קלא, לח) כיון דנבט נבט (תענית ד.). ת"ח שבבבל עושין ציצין ופרחים לתורה (שבת קמה:). תלמיד ותיק היה ביבנה שהיה מטהר את השרץ בק"ן טעמים (עירובין יג:). בר בי רב דחד יומא (חגיגה ה:). כל המתגאה בטלית של ת"ח ואינו ת"ח אין מכניסין אותו במחיצתו של הקב"ה (ב"ב צח.). מעקימת שפתיך אתה ניכר שת"ח אתה (מעילה יז:). מברכותיו של אדם ניכר אם ת"ח הוא (ברכות נ.). א"ל מה שלחת לי בני נש בעו מיליף לט) ואמרת לי אינון חכמי ישראל! (ירוש' יבמות פ"א). אי בר אוריין הוא יאי, ואי בר אוריין ובר אהבן [יחוס אבות] הוא יאי ויאי, ואי בר אבהן ולא בר אוריין הוא — אש תכליה (מנחות נג.). ואת יראי ה' יכבד (תהלים טו) זה יהושפט מלך יהודה כשהיה רואה ת"ח היה עומד מכסאו ומחבקו ומנשקו וקורא לו רבי רבי מרי מרי! (כתובות קג:). המטיל מלאי לכים ת"ח זוכה ויושב בישיבה של מעלה (פסחים נג:). אי צורבא מרבנן לא משבעינן ליה, א"ל רב יימר לרב אשי צורבא מרבנן מ) משלח גלימא דאינשי? (שבועות מא.). שאני צורבא מרבנן דקב"ה תבע ביקריה (ברכות יט.). ת"ח שבבבל דומין למלאכי השרת (קידושין עב.). ויהי מלעיבים במלאכי אלהים שבזו ת"ח (שבת קיט:). בתחלה דומה ת"ח לפני עם הארץ לקיתון של זהב, סיפר עמו דומה לקיתון של כסף, נהנה ממנו דומה לקיתון של חרס (סנהדרין נב:). אפילו ממזר ת"ח וכהן גדול עם הארץ — ממזר ת"ח קודם וכו' יקרה היא מפנינים (משלי ג) אפילו מזה שהוא נכנס לפני ולפנים (ירוש' שבת פי"ב). שני ת"ח הדרין בעיר אחת ואין נוחין זה את זה בהלכה אחד מת ואחד גולה (סוטה מט.). ששה דברים גנאי לו לת"ח אל יצא כשהוא מבושם לשוק וכו' ואל יסב בחבורה של עמי הארץ וכו' (ברכות מג:). כל ת"ח שנמצא רבב על בגדו חייב מיתה (שבת קיד.). אין שבחו של ת"ח להיות מניח את ביתו ברגל והולך לו (ירוש' סוכה פ"ב ה). זונות מפרכסות זו את זו ת"ח לא כ"ש (שבת לד.). ת"ח שמלמדים הלכות צבור לדייני בור (שם קלט.). דמי האי מדרבנן כדלא גמרי אינשי שמעתא (ב"ב פד.). כתיב ואקח לי את שני מקלות, לאחד קראתי נועם ולאחד קראתי חובלים (זכריה יד), נועם אלו ת"ח שבא"י שמנעימין זה לזה בהלכה, חובלים אלו ת"ח שבבבל שמחבלים זה לזה בהלכה (סנהדרין כד.). מפני מה ת"ח שבבבל מצויינין? לפני שאינן בני תורה (שבת קמה:). למה נמשלו ת"ח לאגוז [אל גנת אגוז ירדתי]? לומר לך מה אגוז זה אע"פ שמלוכלך בטיט ובצואה אין מה שבתוכו נמאס, אף ת"ח אע"פ שסרח [בחטא] אין תורתו נמאסת (חגיגה טו:). ת"ח שסרח אין מבזין אותו בפרהסיא, שנאמר וכשלת היום וכשל גם נביא עמך לילה (הושע ד) כסהו כלילה (מנחות צט:). ת"ח שעבר עבירה ביום אל תהרהר אחריו בלילה כי בודאי עשה תשובה (ברכות מג:). ת"ח ששכח תלמודו מחמת אונסו אין נוהגין בו מנהג בזיון (שם צט.). זקני תורה כל זמן שהן מזקינין דעתם מתישבת עליהם שנאמר (איוב יב) בישישים חכמה (קינים סוף). ת"ח כל זמן שמזקינין חכמה נתוספת בהם ועמי הארץ כל זמן שמזקינין טפשות נתוספת בהם (שבת קנב:). מפני מה אין מצויין ת"ח יוצאת ת"ח מבניהן? א"ר יוסף שלא יאמרו תורה ירושה היא להם וכו' (נדרים פא.). מאן דרחים [אוהב] רבנן הוו ליה בנין רבנן, דמוקיר רבנן הוו ליה חתנוותא רבנן, דדחיל מרבנן הוא גופיה הוי צורבא מרבנן (שבת כג:). כל שהוא ת"ח ובנו ת"ח ובן בנו ת"ח שוב אין תורה פוסקת מזרעו (ב"מ פה.). ת"ח אין להם מנוחה לא בעולם הזה ולא לעולם הבא (ברכות סד.). ע"ע צורבא מרבנן; רבנן.

תלמידים: ארבע מדות בתלמידים: מהיר לשמוע ומהר לאבד יצא שכרו בהפסדו, קשה לשמוע וקשה לאבד יצא הפסדו בשכרו, מהר לשמוע וקשה לאבד חכם, קשה לשמוע ומהר לאבד זה חלק רשע (אבות פ"ה). תלמיד שלא ראה סימן יפה במשנתו חמש שנים שוב אינו רואה, ר' יוסי אומר שלש שנים, שנאמר (דניאל א) ולגדלם שנים שלש וללמדם ספר ולשון כשדים (חולין כד.). הנה אנכי והילדים אשר נתן לי ה' (ישעיה מ) וכי ילדים היו, והלא תלמידים היו? אלא מלמד שהיו חביבים עליו והיה קורא אותם בני (ירוש' סנהדרין פי"א). חזרתי על כל תלמידיו ובקשתי לי חבר ולא מצאתי (עירובין כג.). ע"ע רב ותלמיד.

תמונה: שאל מלך ערביים את רבי עקיבא, אני כושי ואשתי כושית וילדה בן לבן, אהרגה מפני שזינתה תחתי? אמר לו צורות ביתך שחורות או

לח) לגרעין הזרע שתחת גושה של קרקע כיון שהתחיל לבצבץ ולעלות עולה, כך ת"ח כיון שיצא שמו הולך וגדול למעלה. לט) חם צריכין עדיין ללמוד בבית הספר ואינם ת"ח. מ) משום שהוא ת"ח מותר לו לפשוט בגדי אנשים

לבנות? א"ל לבנות, א"ל כשהיית מתעסק עמה נתנה עיניה בצורות הלבנות וילדה כיוצא בהן, ואם תמה אתה בדבר למוד מצאנו של יעקב אבינו שמן המקלות היו מתיחמות, שנאמר (בראשית ל) ויחמו הצאן אל המקלות, והודה מלך ערביים לר"ע (במד"ר פ"ט). מראה; צורה.

תמידות: נאמר בלחם הפנים לפני תמיד (שמות כה), אפילו סילק את הישנה שחרית וסידר את החדשה ערבית אין בכך כלום, אלא מה אני מקיים תמיד? שלא ילין [בלילה] שלחן בלא לחם. א"ר אמי מדבריו למדנו אפילו לא שנה אדם אלא פרק אחד שחרית ופרק אחד ערבית קיים מצות לא ימוש ספר התורה הזה מפיך (מנחות צט:). ע"ע תדירות.

תמיהא: אמר המלך אילו היו פקחין על אבו"כ — אתמהא! (ב"ר פ"ה א). צהבו פניך שהשבת את זקן? תמהני אם תאריך ימים (מנחות סח:). תמה אני אם יש בדור הזה מי שיכול להוכיח (ערכין טז.). המטיל תכלת לסדינו בירושלם אינו אלא מן המתמיהין (מנחות מ.). ע"ע פלא.

תמימות: א"ר יצחק כל המתמים עצמו הקב"ה מתמים עמו, שנאמר עם חסיד תתחסד עם גבר תמים תתמם (ש"ב כב). א"ר הושעיא כל המתמים עצמו השעה עומדת לו שנאמר התהלך לפני והייה תמים (בראשית יז) וכתיב והיית לאב המון גוים (נדרים לב.). אמר הקב"ה: ישראל אצלי הם תמימים כיונים, אבל אצל או"ה הם ערומים כנחשים (שה"ש רבה פ"ב, עי' שמ"ר פכ"א). אנן דסגינן בשלימותא כתוב בן תומת ישרים תנחם (משלי יא), הנך אינשי דסגין בעלילותא כתיב בהן וסלף בוגדים ישדם (שבת פח:). כי פי המדבר אליכם (בראשית מה) כפי כן לבי (מגילה טז:). א"ר יוחנן בשם ר"ל אפילו תמה שבתמות יודע לפשוט וללבוש, ואת אמרת פשטתי את כתנתי איככה אלבשנה? (שה"ש רבה פ"ה). זו אין סתרה כגלויה (ב"ר פמ"ה). ע"ע מסיח לפי תומו; עלילה; ערמה.

תמרים: א"ר תנחומא מעשה בתמרה אחת שהיתה עומדת בחמתן ולא היתה עושה פירות, עבר דקלי אחר וראה אותה, אמר תמרה זו צופה ליריחו, מא) כיון שהרכיבו אותה עשתה פירות (ב"ר פה"א). תמרי בחלוזך לבי סורנא רהיט (פסחים קיג.). תמרי מקמי נהמא כי נרגא לדיקלא, מב) בתר נהמא כי עברא לדשא. תמרי משחנין [מחממין] משבעין-מישלשין מאשרין ולא מפנקין. תמרים שחרית וערבית יפות, במנחה רעות (כתובות י:). תרי קבי תמרי מג) חד קבא ומריח (יומא עט:). תמרים הניעו ראש על צדיק כתמר יפרח (מו"ק כה:). ע"ע תמרים; שכר.

תנאי: עשרה תנאים התנה יהושע (עירובין יז.). תנאי בית דין שאני (ב"ב קלא.). תנאי שאינו כתנאי בני גד ובני ראובן מד) אינו תנאי (קידושין סא.). תנאי כתובה ככתובה דמי (כתובות נד:). התנאי בטל והמעשה קיים (גיטין עד.). כל המתנה על מה שכתוב בתורה תנאו בטל (כתובות פג.). תנאי התנה הקב"ה עם מעשה בראשית אם מקבלין את התורה מוטב (ע"ז ה.). כל דיבור שיצא מפי הקב"ה אפילו על תנאי לא חזר בו (ברכות ז.). ע"ע חרטה.

תנאים: ע' שדוכין

תנועה: ע' נענוע

תנחומים: וינחם אותם וידבר אל לבם (בראשית נ) מלמד שאמר להם דברים שמתקבלים על הלב, ומה עשרה נרות לא יכלו לכבות נר אחד, נר אחד היאך יכול לכבות עשרה נרות? (מגילה טז:). נחמו נחמו עמי, אמר ר' ברכיה הכהן נחמוני נחמוני עמי, מה) בנוהג שבעולם אדם שיש לו כרם ובאו לסטים וקצצו אותו, למי מנחמים לכרם או לבעל הכרם? אתם כרם שלי שנאמר כרם ה' צבאות בית ישראל (ישעיה ה), ובא נבוכדנצר והחריב אותו ושרף את ביתי, אני הוא שצריך להתנחם — נחמוני נחמוני עמי (פסיקתא רבתי פ"ל ח). אין לך מה ליתן לו [לעני] נחמהו בדברים (ויק"ר פל"ד טו). אבל גדול ליהודים, וכי יש אבל גדול ויש אבל קטן? א"א אבל דעלמא כשמת לו בן אומרין לו המנחמין, יחיה בנך האחר הנשאר לך, ואם לא היה בן אחר אומרין לו האריך ימים. אבל כאן הכל לקוחין למיתה להשמיד להרג ולאבד (אסתר רבה פ"ו). א"ר חנן לא נברא יין בעולם אלא לנחם אבלים ולשלם שכר לרשעים שנאמר (משלי לא) תנו שכר לאובד ויין למרי נפש (סנהדרין ע.). תנחומין הללו נאוצים הן (פסיקתא רבתי פכ"ח). תנחומין של הבל ניחמך (כתובות י:). אל תנחם את חבירך בשעה שמתו מוטל לפניו (אבות פ"ד). מתנחמים על המתים ואין מתנחמים על החיים

מבלי שבועה? ואין לנו להבדיל בזה בין ת"ח לאנשים פשוטים. מא) תמרה נקבה צפה לתמר זכר שעמד ביריחו להרכבה כדי לעשות פירות. מב) לאכול תמרים קודם לחם הוא רע כקרדום לאילן, ולאחר הלחם טובים הם כבריח לדלת. מג) שני קבים תמרים בגרעיניהם יש בהם קב גרעינים ויותר, כי הפסולת מרובה על האוכל. מד) תנאי כפול אם יעברו או אם לא יעברו. מה) היה לו לומר התנחם התנחם עמי, אלא שמוסב על הקב"ה וכאילו היה כתוב

(ב"ר פפ"ד כא). גודר פרצות בישראל הוא יגדור את הפרצה הזאת (ברכות מו:). ע"ע נחום אבלים.

תנין: נבוכדנצר רכב על ארי וקשר תנין בראשו (שבת קנ.). תנין היה לו לנבוכדנצר והיה בולע כל מה שהיו משליכין לפניו, א"ל דניאל תן לי רשות ואני מתישו, נטל תבן והטמין לתוכו מסמרים, ונקבו המסמרים את בני מעיו ומת (ב"ר פס"ח יג.). ע"ע נחש.

תנ"ך: נפת תטפנה שפתותיך כלה, בשם ר"ש בן לקיש אמרי מה כלה זו מקושטת בעשרים וארבעה תכשיטין מו) ואם חסרה דבר אחד מהן אינה כלום, כך ת"ח צריך שיהא רגיל בעשרים וארבעה ספרים, ואם חיסר אחד מהם אינו כלום (שה"ש רבה פ"ד). ת"ח צריך להיות זריז בכ"ד ספרים (תנחומא כי תשא טז). סדרן של נביאים וכתובים (ב"ב יד:). אילמלא חטאו ישראל לא ניתן להם אלא חמשה חומשי תורה וספר יהושע בלבד, שערכה של ארץ ישראל הוא וכו' (נדרים כב:). אמרו ישראל לאסף וכי יש תורה אחרת שאתה אומר (תהלים עח) האזינה עמי תורתי? כבר קבלנוה מהר סיני. אמר להם: פושעי ישראל [שמרונים] אומרים שנביאים וכתובים אינם תורה וכו', שנאמר (דניאל ט) ולא שמענו בקול ה' אלהינו ללכת בתורותיו אשר נתן לפנינו ביד עבדיו הנביאים, הרי שנביאים וכתובים תורה הם (תנחומא פ' ראה א). מדביק אדם תורה נביאים וכתובים כאחד, דברי ר"מ. ר' יהודה אומר תורה בפני עצמה נביאים בפני עצמן וכתובים בפני עצמן וחכ"א כל אחד ואחד בפני עצמו (ב"ב יג:). גלופקרא [כסות עבה של צמר] וספר תילים וספר איוב וממשלות [משלי] בלואים, ושמנום בחמשה מנה (גיטין לה:). ולאו אמרת דאדם גדול הוא, ולא ידע למימר לן פירושא דהאי פסוקא? אמר להו אימר דאמרי בתנאי [במשנה מז) בקראי מי אמרי לכו? (ע"ז ד.). דברי תורה מדברי קבלה [נביאים וכתובים] לא ילפינן (ב"ק ב:). דבר זה מתורת משה לא למדנו מדברי קבלה למדנו (ר"ה ז.). עירוב פרשיות כתיב כאן (ב"ק קז.). שמונה פסוקים [אחרונים] שבתורה יהושע כתבן וכו' אלא עד כאן הקב"ה אומר ומשה אומר וכותב, מכאן ואילך הקב"ה אומר ומשה כותב בדמע (ב"ב טו.). איוב לא היה ולא נברא אלא משל היה (שם). לוי ור"ש ברבי יתבי קמי דרבי, וקא פסקי סידרא סליק ספרא, מח) לוי אמר לייתו לן ספר מישלי, ר"ש ברבי אמר לייתו לן תהלים, כפייה ללוי ואייתו תהלים וכו' (ע"ז יט.). וליוצא ולבא אין שלום (זכריה ח), אמר רב כיון שיצא אדם מדבר הלכה לדבר מקרא שוב אין לו שלום (חגיגה י.). ע"ע מקרא; פסוקים; פרשה; קהלת; שיר השירים; תהלים; תורה.

תספורת: למה נקרא שמו של תער מורה? שאין השער מתיירא אלא מן התער (במד"ר פ"י ה). המספר מנוי רואה במראה (ע"ז כט.). המספר קומי הרי זה מדרכי האמורי (ב"ק פג.). אבטילמוס בן ראובן התירו לו לספר קומי מפני שהוא קרוב למלכות (שם). ארבע מאות ילדים היו לו לדוד מבני יפי תואר וכולן מספרין קומי ומגדלי בלורית (קידושין עו:). מאה קרני [הקזות] בזוזא, מאה רישי בזוזי [להסתפר], מאה שפמי בלא כלום (שבת קכט:). מלך מסתפר בכל יום כהן גדול מערב שבת לערב שבת, וכל אדם אחד לשלשים יום (תענית טז.). תספורת של כ"ג היתה כעין לולינית, ראשו של זה בצד עיקרו של זה וכו' (נדרים נא.). רבי אומר לא על חנם פיזר בן אלעשה [שהיה חתנו] את מעותיו אלא כדי להראות בו תספורת של כ"ג (סנהדרין כב:). זקן; שער הראש.

תענוג: בני! אם יש לך היטב לך שאין בשאול תענוג ואין למות התמהמה (עירובין נד.). לישתמיש איניש בכסא דמוקרא יומא חדא מט) ולמחר ליתבר (ברכות כח.). כל המקבל עליו תענוגי עוה"ז מונעין ממנו תענוגי עוה"ב (אדר"נ פכ"ח).

[עונג שבת] עונג שבת הוא אחד מששים לעוה"ב (ברכות נז:). א"ר יהודה אמר רב כל המענג את השבת נותנין לו משאלות לבו וכו' עונג זה איני יודע מהו? כשהוא אומר וקראת לשבת עונג הוי אומר זה עונג שבת. במה מענגו?—בתבשיל של תרדין ודגים גדולים וכו' (שבת קיח:). כל המענג את השבת נותנין לו נחלה בלי מצרים (שם). ע"ע שבת.

תענית: גדולה תענית יותר מן הצדקה (ברכות לה:). אגרא דתעניתא צדקתא (שם ו:). אין מתענין על שני דברים באחת וכו' (ירוש' תענית פ"ד). כל היושב בתענית [שעשה לעצמו] נקרא חוטא (תענית יא.). אין ת"ח רשאי לישב בתענית מפני שממעט במלאכת שמים (שם). האי בר בי רב דיתיב בתעניתא ליכול כלבא לשירותיה [סעודתו] אין תענית צבור בבבל נ) אלא תשעה באב בלבד (שם). מעשה וגזרו תענית בחנוכה בלוד, אמרו להם צאו והתענו

נחמוני=נחמו אותי. מו) הרשומים בישעיה ג. מז) מזה משמע שנמצאו מגדולי החכמים שלא ידעו הפירוש על איזה פסוק בתנ"ך, אבל בפסוקים עצמם היו בקיאים. מח) לאחר שגמרו לקרות סדר פרשת השבוע בתורה קראו בספר אחד מנביאים וכתובים כפי רצון התלמידים. מט) תענוג לפי שעה. נ שהיה להם הרבה גשמים ולא הצריכו לגזור תענית צבור

על מה שהתעניתם (ר"ה יח:). היושב בתענית בשבת צריך לישב תענית לתעניתא (ברכות לא:). יפה תענית לחלום כאש לנעורת (שבת יא.). סנהדרין שהרגו את הנפש אין טועמין כל אותו היום, שנאמר (ויקרא יט) לא תאכלו על הדם (מו"ק יד:). אנשי משמר היו מתענים ארבעה ימים בשבת ולא התענו בע"ש ו"א באחד בשבת (תענית כו.). כל תענית שלא שקעה עליו חמה לאו שמיה תענית (שם יב). כל תענית שאין בה מפושעי ישראל אינה תענית, כמו חלבנה לקטורת (כריתות ו:). כל תענית שלא נעשה כתיקונה, עליה הכתוב אומר נתנה עלי בקולה על כן שנאתיה (ירוש' תענית פ"ב). ר' צדוק יתיב ארבעים שנין בתעניתא דלא ליחרב בית המקדש (גיטין נו.). מר בריה דרבינא כולא שתא יתיב בתעניתא לבר מעצרת ופוריא ומעלי יומא דכפורא (פסחים סח:). ר' יהושע הושחרו שיניו מפני תעניותיו (חגיגה כב:). רב הונא ורב חסדא קפדי אהדדי [ונתחרטו] ויתבו ארבעין תעניתא (ב"מ לג.). ר' זירא יתיב מאה תעניות דלשתכח גמרא בבלאה (שם פה.). לא שק ותענית גורמין אלא תשובה ומעשים טובים (תענית טז.). מי כתב מגילת תענית? (שבת יג:). ע"ע סיגופים; תשעה באב.

תערובת: תערובת אסור בכזית בכדי אכילת פרס (כריתות יב:). איכמא בחיורא וחיורא באוכמתא לקותא היא (גיטין סח.). אשר שמתי גבול לים (ירמיה ה) ואומר עד פה תבוא ולא תוסיף (איוב לח), אמר לו הים רבש"ע! א"כ יתערבו מימי המתוקים במלוחין? א"ל לאו, כל אחת ואחת יש לו אוצר בפני עצמו, שנאמר (תהלים לג) נותן באוצרות תהומות (תנחומא הישן חקת א). בשעה שאמר הקב"ה „למינו" באילנות נשאו דשאים ק"ו בעצמן, ומה אילנות שאין דרכן לצאת בערבוביא אמר הקב"ה למינו, אנו על אכו"כ וכו' (חולין ס.). התבוללות; שעטנז.

תפיסה: תפסת מרובה לא תפסת, תפסת מועט תפסת (ר"ה ד:). תפיסה דלאחר מיתה לאו כלום הוא (כתובות פה.). תופס לבעל חוב במקום שחב לאחרים לא קנה (ב"מ י.). תופס החבל בשני ראשין (ב"ר פל"ט ו). שתפסו משה לקב"ה כאדם שתופס חבירו בבגדו (ברכות לב.). ויבא בתוך הענן, שתפסו קב"ה למשה והביאו בענן (יומא ד:). תפס קב"ה מכל מין והראהו למשה (חולין מב.). ע"ע זריקה.

תפלה: א"ר יוחנן בעשרה לשונות נקראת תפלה ואלו הן: שועה צעקה נאקה רינה פגיעה ביצור נא) קריאה ניפול פילול ותחנונים וכו' (דב"ר פ"ב). איזהו עבודה שהיא בלב? הוי אומר זו תפלה (תענית ב.). אם באה על האדם צרה לא יצווח לא למיכאל ולא לגבריאל אלא להקב"ה (ירוש' ברכות פ"ט א). אברהם תיקן תפלת שחרית, יצחק תיקן תפלת מנחה, ויעקב תיקן תפלת ערבית (ברכות כו:). אין עומדין להתפלל אלא מתוך כובד ראש וכו' שדא גלימא ופכר ידיה ומצלי, אמר כעבדא קמי מריה (שבת י.). המתפלל צריך שיתן עיניו למטה ולבו למעלה (יבמות קה:). אל יתפלל אדם אלא בבית שיש שם חלונות וכו' (ברכות לד:). האוכל ושותה ואח"כ מתפלל עליו הכתוב אומר ואותי השלכת אחר גוך (שם י:). אסור ליה לבר נש למטעום כלום עד שייכול מלכא עלאה, ומה איהו? צלותא (זהר פנחס רמא:). ר' אלעזר יהיב פרוטה לעני והדר מצלי, אמר דכתיב (תהלים לז) אני בצדק אחזה פניך (ב"ב י.). הכל שוים לפני הקב"ה, תדע לך שהרי משה רבן של כל הנביאים כתיב בו מה שכתיב בעני, במשה כתיב תפלה למשה איש האלהים (תהלים צ) ובעני כתיב תפלה לעני כי יעטוף ולפני ה' כי ישפוך שיחו (שם קב) זו תפלה וזו תפלה (שמ"ר פכ"א). כל תשא עון וקח טוב ונשלמה פרים שפתינו (הושע יד), אמרו ישראל רבש"ע! בזמן שביהמ"ק קיים היינו מקריבים קרבן ומתכפרין, ועכשיו אין בידינו אלא תפלה, טו"ב בגימטריא י"ז והן ברכות תפלה, הוציא משם ברכות המינים שתקנו ביבנה ואת צמח דוד שתקנו אחריו וכו' (במד"ר פי"ח). גדולה תפלה יותר מן הקרבנות (ברכות לב:). מפני מה תקנו תפלה בלחש? כדי שלא לבייש את עוברי עבירה (סוטה לב:). א"ל הקב"ה למשה עת לקצר ועת להאריך [בתפלה]. בני שרוים בצער והים סוגר והאויב רודף ואתה עומד ומרבה בתפלה? דבר אל בני ישראל ויסעו! (שמ"ר פכ"א). כמה ארכן הוא זה, כמה קצרן הוא זה (ברכות לד.). לא היה כהן גדול ביוה"כ מאריך בתפלתו שלא להבעית את ישראל (יומא נב:). תפלת צדיקים קצרה (מכילתא בשלח). רבא חזייא לרב המנונא דקא מאריך בצלותיה, אמר מניחין חיי עולם [לימוד התורה] ועוסקין בחיי שעה. והוא סבר זמן תפלה לחוד וזמן תורה לחוד (שבת י.). רב כהנא מאריך בצלותיה, א"ל ר"ח הכין אתון נהיגין גביכון נב) מצערין רברביכון? (ירוש' ר"ה פ"ב). שאל אנטיגנינוס את רבינו הקדוש מהו להתפלל בכל שעה? א"ל אסור א"ל למה? א"ל שלא ינהג קלות ראש בגבורה, לא קבל ממנו (תנחומא מקץ ט עי' שם). אל תעש תפילתך קבע אלא רחמים ותחנונים לפני המקום (אבות פ"ב). ר' יהודה מתלתין יומין לתלתין יומין נג) הוה מצלי (ר"ה לה.). אבוה דשמואל

על הגשם. נא) לשון תפלה ע"ש בצר לי אקרא ה' (תהלים יח). נב) הכן המנהג אצליכם לצער הגדולים שבכם? להאריך בתפלה ועי"ז לא יוכל הגדולים לעבור לפניו. נג) שחיה מחזר תלמידו כל שלשים יום ובינתים היה טרוד

כי אתי מאורחא לא מצלי תלתי יומי (עירובין סה.). כשהיינו עוסקים בעיבור השנה לא היינו מפסיקין לא לק"ש ולא לתפלה (שבת יא.). רב ששת משום ראב"ע אמר יכול אני לפטור את כל העולם כולו מדין תפלה (עירובין סה.). שכור אסור להתפלל, כל שאין דעתו מיושבת עליו אל יתפלל שנאמר נד) בצר אל יורה (שם). כמה ידע האי צורבא מרבנן לרצויי למריה! (ברכות לג:). רשב"א אומר מפני מה נתעקרה רבקה? כדי שלא יהיו או"ה אומרים תפלתנו [ברכתנו] עשתה פירות, שאמרו לה אחותנו את היי לאלפי רבבה, עד שהתפלל עליה יצחק ונפקדה (שה"ש רבה פ"ב). אם שגורה תפלתי בפי יודע אני שהוא מקובל, ואל לאו יודע אני שהוא מטורף (ברכות לד.). אמרו רבנן יש תפלה שנענית לארבעים יום, ממי אתה למד ממשה דכתיב ואתנפל לפני ה' וגו' ארבעים יום. ויש תפלה שנענית לעשרים יום, ממי אתה למד מדניאל דכתיב ולחם חמודות לא אכלתי (דניאל י) עד מלאת שלשה שבועים ימים, ואח"כ אמר ה' שמעה ה' סלחה וגו'. ויש תפלה שנענית לשלשת ימים, ממי אתה למד מיונה דכתיב ויהי יונה במעי הדגה שלשה ימים (יונה ב) ואח"כ ויתפלל יונה אל ה'. ויש תפלה שנענית ליום אחד, ממי אתה למד מאליהו, דכתיב ויגש אליהו וגו' (מ"א יח). ויש תפלה שנענית לאומה מיד, ממי אתה למד מדוד דכתיב (תהלים סט) ואני תפלתי לך עת רצון. ויש תפלה שעד שלא מתפלל אותה מפיו הקב"ה יענה, שנאמר (ישעיה סה) והיה טרם יקראו ואני אענה (דב"ר פ"ב). תפלה עושה מחצה (ויק"ר פ"י ה). אין תפלה מפסדת (ירוש' ברכות פ"א א). המתפלל על חבירו והוא צריך לאותו דבר הוא נענה תחלה (ב"ק צב.). מר זוטרא דמצלי על חורנן מתעני נה) ועל נפשיה לא מתעני (ירוש' כרם רבעי פ"א). יפה תפלת החולה לעצמו יותר מכל [תפלות אחרים] (ב"ר פנ"ג). אפילו חרב חדה מונחת על צוארו של אדם אל ימנע עצמו מן הרחמים (ברכות ז.). אלמלא תפלתו של דוד היו כל ישראל מוכרי רבב (סוטה מט.). אלמלא תפלתו של חבקוק היו שני ת"ח מתכסים בטלית אחת ועוסקים בתורה (שם). הצועק על לשעבר הרי זו תפלת שוא (ברכות נד.). אם רואה אדם שהתפלל ולא נענה יחזור ויתפלל וכו' (ברכות לב.). חוני המעגל התפלל על הגשמים ואמר: רבש"ע! בניך שמו פניהם אלי, שאני כבן בית לפניך, נשבע אני בשמך הגדול שאיני זז מכאן עד שתרחם על בניך (תענית כג). ע"ע **ברכות; גשם; השתחויה; וידוי; חזן; נעילה; צעקה; קרבנות; רחמנות; שמונה עשרה; שמע ישראל; תענית.**

תְּפִלִּין: וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך (דברים כח), ר"א הגדול אומר אלו תפלין שבראש (ברכות ו.). א"ר יהודה קשר של תפלין צריך שיהא למעלה כדי שיהיו ישראל למעלה ולא למטה, נו) וצריך שיהא כלפי פנים כדי שיהיו ישראל לפנים ולא לאחור (מנחות לה:). תפלין דמרי עלמא מה כתיב בהו? (ברכות ו.). הקורא ק"ש בלא תפלין כאילו מעיד עדות שקר בעצמו (שם יד:). פושעי ישראל בגופן מאי ניהו? אמר רב קרקפתא דלא מנח תפלין (ר"ה יז.). כהן גדול היה מניח תפלין על השער בין ציץ למצנפת (זבחים יט.). שמאי הזקן אמר אלו תפלין של אבי אימא (מכילתא בא יז). ר' יהודה בן בתירה אמר שהוא מבני בניהם של מתי יחזקאל שהחיה, והללו תפלין שהניח לי אבי אבא מהם (סנהדרין צב:). ריב"ז לא הלך ד"א בלא תורה ובלא תפלין (סוכה כח.). ריב"ז לא היו תפלין זייעין מיניה לא בקייטא ולא בסיתוא וכו' ר' יוחנן בסיתוא חזיק ריישין ולביש תרווייהון נז) ובקייטא לא לביש דאדרעיה (פסיקתא רבתי פכ"ב הוצאת בובר). רב הונא יומא חד אתהפיכא ליה רצועה של תפלין והתענה ארבעין תעניתא (מו"ק כה:). תרין חסידין הוון באשקלון ומת חד מנהון ולא אתגמל ליה חסד, ונענש כי פעם אחת הקדים תפלין של ראש לתפלין של יד (ירוש' חגיגה פ"ב ב). מי שיש לו שני ראשים באיזה מהן מניח תפלין? (מנחות לז.). לילה ושבת ויו"ט לאו זמן תפלין (שם לו.). קטן היודע לשמור תפליו אביו לוקח לו תפלין (סוכה מב.). אבל חייב בכל המצות חוץ מן התפלין (ברכות יא.). חולי מעיים פטורין מן התפלין שצריכין גוף נקי (שבת מט.). איזהו עם הארץ? ר' יהושע אמר כל שאינו מניח תפלין (ברכות מז.). נשים פטורות מן התפלין (קידושין לד.). מיכל בת כושי [שאול] היתה מנחת תפלין ולא מיחה בה חכמים (עירובין צו.). מעשה באשה שנשאת לחבר והיתה כותבת לו תפלין (בכורות לו:). פעם אחת גזרה המלכות גזרה על ישראל שכל המניח תפלין ינקרו את מוחו, והיה אלישע מניחם ויוצא לשוק, ראהו קסדור אחד רץ מפניו ורץ אחריו, כיון שהגיע אצלו נטלן מראשו ואחזן בידו, אמר לו

בתלמודו. נד) הוא פסוק בספר בן סירא, ואולי צריך להיות יודה [דלית תחת רי"ש] והוא לשון הודייה ותפלה. נה) כשהתפלל על אחרים נענה, וכשהתפלל על עצמו לא נענה. נו) רש"י פירש על תפלה של ראש, אך נראה יותר שכוונת המאמר על תפלה של יד. נז) ריב"ז מניחן תמיד ולא חשש לא מפני הקור ולא מפני החום, ור"י בחורף שהיה מהדק את ראשו היה מניח גמי התפלין, אבל בקיץ לא היה מניח אלא של יד, ולא של ראש מפני החום, כן פירש הרשב"א בתשובה, הביאו המעריך ערך חזק. ונראה כי מוסב רק על

מה זה בידך? א"ל כנפי יונה, פשט ידו ונמצאו כנפי יונה, ולכן נקרא אלישע בעל כנפים (שבת מט.). ארבעים סאה קצוצי [בתים] הפלין נמצאו בראש הרוגי ביתר (גיטין נח.). ע"ע מזוזה; ציצית.

תקוה: בארון נאמר עצי שטים עומדים (שמות כו) שמעמידין את ציפויין. נח) שמא תאמר אבד סברן ובטל סכויין? ת"ל עומדין שעומדין לעולם ולעולמים (יומא עב.). זש"ה קוה קויתי ה', א"ר פנחס הכהן אם קוית ולא בא חזור וקוה. וכך אמר דוד קוה קויתי ה' (תהלים מ), קוה אל ה' חזק ויאמץ לבך וקוה אל ה' (שם כז) אם בא קויך—יפה, ואם לאו חזור וקוה אל ה' (תנחומא הישן בשלח יב). א"ר יצחק הכל בקווי: יסורין בקווי שנאמר אף אורח משפטיך ה' קוינוך וכו', סליחה בקווי כי עמך הסליחה, וכתיב בתריה קויתי ה' קותה נפשי (ב"ר פלה). אביך מצפה לך, אמך מצפה לך, אני בעצמי מצפה לך (ב"ר פע"ד).

תקופה: א"ר שמעון בן פזי, כל היודע לחשב בתקופות ומזלות ואינו מחשב עליו הכתוב אומר ואת פועל ה' לא יביטו ומעשה ידיו לא ראו וכו' מנין שמצוה על אדם לחשב בתקופות ומזלות, שנאמר ושמרתם ועשיתם כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים (דברים ד) איזה היא חכמה ובינה לעיני העמים? הוי אומר זה המחשב בתקופות ומזלות (שבת עה.). אין לך תקופת ניסן שנופלת בצדק שאינה משברת את האילנות, ואין לך תקופת טבת שנופלת בצדק שאינה מייבשת את הזרעים (עירובין נו.)„ באחד בתקופת ניסן ובאחד בתקופת תשרי היום והלילה שוים, מכאן ואילך היום לוה מן הלילה והלילה מן היום, ופורעין זה לזה בלי שטר ובלי גזר דין (ויק"ר פכ"ו). הרואה חמה בתקופתה וכו' (ברכות נט:). ע"ע כוכבים ומזלות.

תקלה: המקנה של הירא את דבר ה', הם היו תקלה לישראל (מכילתא בשלח א). לפי שבאה לאדם תקלה על ידה (סנהדרין נד.). אתי בהו לידי תקלה (חולין נג:). לא אמרה תורה שלח [שלוח הקן] לתקלה (קידושין נז:). שלות רשעים סופה תקלה (יומא פו:). שלא תארע תקלה על ידי (ברכות פ"ד ב). אין הקב"ה מביא תקלה על ידן (גיטין ז.). ע"ע מכשול; קללה.

תקנה: משה תיקן להם לישראל שיהיו שואלין ודורשין בענינו של יום, הלכות פסח בפסח הלכות עצרת בעצרת והלכות חג בחג (סוף מגילה). בועז תיקן שיהא אדם שואל את שלום חבירו בשם ה', שנאמר ויאמר לקוצרים ה' עמכם ויאמרו לו יברכך ה' (ברכות נד.). נביאים תקנו להם לישראל שיהיו אומרים הלל על כל פרק ופרק, ועל כל צרה שלא תבא לכשנגאלים יאמרו אותו על גאולתם (פסחים קיז.). עשר תקנות תיקן עזרא (ב"ק פב.). ב"ד של חשמונאים תקנו הדלקת הנרות בחנוכה (מגילת תענית פ"ט, שבת כא:). אנשי כנסת הגדולה תקנו קדושות והבדלות (ברכוה לג.). ברכת הטוב והמטיב תקנו ביבנה (ברכות מח:). שמעון בן שטח תיקן שיהיו התינוקות הולכין לבית הספר (ירוש' כתובות פ"ח יא). משחרב ביהמ"ק התקין ריב"ז שיהיו תוקעין ביו"ט של ר"ה שחל בשבת בכל מקום שיש ב"ד וכו' (ר"ה כט:). כל דתקון רבנן כעין דאורייתא תיקנו (יבמות יא.). בגנב מפורסם לא עשו נט) תקנת השוק (ב"ב קטו.). תקנתא לתקנתא לא עבדינן (ב"מ ה:). רבי אומר, אומר אני [כהן] אסור לשתות יין לעולם, אבל מה אעשה שתקנתו היא קלקלתו (תענית יז.). ב"ש אומרים תקנתם את רבו ואת עצמו לא תקנתם (גיטין מא.). אמר שמא ח"ו אין להם תקנה? (מנחות נג:). כל האומר אי אפשי בתקנת חכמים כגון זו שומעין לו (ב"ק ח:). ע"ע גזרה.

תרבות: ס) שמעון הצדיק היה אומר: על שלשה דברים העולם עומד, על התורה ועל העבודה ועל גמילות חסדים (אבות פ"א). רשב"ג אומר: על ג' דברים העולם עומד על הדין ועל האמת ועל השלום (שם פ"א). ר' דוסא בן הרכינס אומר: שינה של שחרית ויין של צהרים ושיחת ילדים וישיבת בתי כנסיות של עמי הארץ מוציאין את האדם מן העולם (שם פ"ג). ר' יהושע אומר: עין הרע ויצר הרע ושנאת הבריות מוציאין את האדם מן העולם (שם פ"ב). הקנאה והתאוה והכבוד מוציאין את האדם מן העולם (שם פ"ד). כל מי שיש בו שלשה דברים הללו: עין טובה ורוח נמוכה ונפש שפלה הוא מתלמידיו של אברהם אבינו, ושלשה דברים אחרים: עין רעה ורוח גבוה ונפש רחבה הוא מתלמידיו של בלעם הרשע (שם פ"ה).

[תרבות רעה] קשה תרבות רעה בביתו של אדם יותר ממלחמת גוג ומגוג (ברכות ז: שמ"ר פ"א) לאחר שיצא [אלישע בן אבויה] לתרבות רעה (חגיגה טו.). יצא מנחם לתרבות רעה (שם טז:). דואג וכתיב דויג, שישב הקב"ה ודואג שמא יצא זה לתרבות רעה (סנהדרין קו:). ע"ע הנהגת הבית.

כל היום ולא בשעת התפלה. נח) מחזיקים את לב המצפים אליהם שיחזרו אחר שנגנזו. נט) וחייב להחזיר הכלים לבעליהם ולא יוכל לטעון שקנה אותם מאחר. ס) לפי המושג החדש ענין תרבות הוא גידול ע"פ השכלה ותורת המוסר לפי הוקי

תרגום: ר' יהודה אומר המתרגם פסוק כצורתו סא) הרי זה בדאי, והמוסיף עליו הרי זה מחרף ומגדף (קידושין מט). האומר ומזרעך לא תתן להעביר למולך (ויקרא יח) לא תתן לאעברה בארמיותא, משתקין אותו בנזיפה (מגילה כה.). א"ר יוסף אלמלא תרגומיה דהאי קרא לא הוה ידענא מאי קאמר (מו"ק כח:). ר"ג היה עומד על גבי מעלת הר הבית והביאו לפניו ספר איוב תרגום, אמר לבנאי שקעהו תחת הנדבך (שבת קטו.). לעולם ישלים אדם פרשיותיו שנים מקרא ואחד תרגום (ברכות ח.). מקרא מביא לידי תרגום, תרגום מביא לידי משנה (ספרי שופטים קסא). תרגום של נביאים יונתן בן עוזיאל אמרו מפי חגי זכריה ומלאכי, ונזדעזעה ארץ ישראל ארבע מאות פרסה על ארבע מאות פרסה (מגילה ג.). מקרא שכתבו תרגום, ותרגום שכתבו מקרא וכתב עברי, סב) אינו מטמא את הידים [אין בו קדושה] עד שיכתבנו בכתב אשורית על הספר ובדיו (מגילה ח:). כל קדושה דאיהו בלשון הקדש יחיד אסור לה למימר, תרגום לעולם ביחיד ולא בסגיאין [בצבור], וסימן לרזא דא שנים מקרא ואחד תרגום (זהר תרומה קלב:). ע"ע העתקה.

תרומה: כל מי שנותן תרומה כהלכתה מתברך, שנאמר (מלאכי ג) להביא ברכה אל בתיכם (ספרא פ' אמור, תרומות פי"א ט). הכהנים והלוים למען יחזקו בתורת ה', כל המחזיק בתורת ה' יש לו מנות ושאינו מחזיק בתורת ה' אין לו מנות (סנהדרין צ:). שנראה ככהן המסייע בבית הגרנות [כדי ליקח תרומה] (קידושין ו:). ע"ע כהנים; מעשר.

תרנגול: תרנגולת יולדת לכ"א יום (בכורות ח.). שלמה המלך כשבנה ביהמ"ק השביע תרנגול הבר להביא לו את השמיר, כי תרנגולא ברא מהימן אשבועתיה (גיטין סח:). שאול אמר לעבדיו בקשו לי אשת בעלת אוב ואלכה אליה ואדרשה בה (ש"א כח), למה שאול דומה באותה שעה? אמר ר"ל משל למלך שנכנס למדינה וגזר ואמר כל תרנגולין שיש כאן ישחטו בלילה, בקש לצאת [לאור הבקר] אמר יש כאן תרנגול שיקרא? אמרו לו לא אתה הוא שגזרת לשחוט התרנגולין? כך שאול המית את האובות ואת הידעונים והוא בקש אשה בעלת אוב (ויק"ר פכ"ו). השומע קול קריאת תרנגולא [בבקר] לימא ברוך אשר נתן לשכוי בינה להבחין בין יום ובין לילה (ברכות ס.). רגלי מזיקין כרגלי התרנגולים (שם ו.). תרנגולים של בני בוקיה אין מניחין תרנגול זר ביניהם (יבמות פד.). בין שלשה ששונאים זה את זה נחשבו התרנגולים (פסחים קיג.). מבחר שבעופות תרנגול (ב"ט פו). רשב"ל אומר שלשה עזין הם סג) וכו' תרנגול בעופות (ביצה כה.). א"ר יוחנן אלמלא נתנה תורה לישראל היינו למדין דרך ארץ מתרנגול שמפיים תחלה (עירובין ק.). מתחלה היו ישראל דומים לתרנגולים שמנקרין באשפה [כשרוצים לאכול] עד שבא משה וקבע להם זמן סעודה (יומא עה.). מאי טעמא האי תימורא [ריס עין התחתון] דתרנגולא מדלי לעילא? משום דדיירי ארפי, סד) ואי עייל קטרא מתעוורא (שבת עז:). מדבריו של רבי ניכר שאינו בקי בתרנגולים (חולין נז.). כהדא תרנגולתא דמנערה נפה מגווא קיטמא (שה"ש רבה פ"ד). תרנגולתא סה) מתנענאה בקיטמא (איכה רבתי פ"ב). הדא תרנגולתא כד אפרוחיה דקיקים [קטנים] היא מכנשא להון ויהבת להון תחות אגפיה ומשחנא [מחממת] להון, ומעדרנא קדמיהון, סו) וכד אינון רביין [גדולים] חד מנהון בעי למיקרב לוותה, הא נקרא ליה בנו רישיה ואמרה ליה: זיל עדור בקיקלתך (ויק"ר פכ"ה). אתרנגולא ותרנגולתא חריב טור מלכא (גיטין נה:). תרנגול שהושיט ראשו לאויר כלי זכוכית ותקע בו ושברו משלם חצי נזק (קידושין כד.). תרנגול שנקר מוחו של תינוק והרגו נסקל בירושלם כמו השור (ברכות כז.). האומר שחטו תרנגול זה שקרא ערבית [כעורב], או תרנגולת שקראה גברית [כתרנגול] הרי זה מדרכי האמורי (שבת סז.). ע"ע עופות.

תרעומת: וילכו שלשת ימים במדבר ולא מצאו מים (שמות טו) וכו' כיון שכלו המים היו מתרעמים, שנאמר וילונו על משה (שם). והיה להם להמלך בגדול שבהן אלא עמדו ונתרעמו, ר"א המודעי אומר: למודין היו ישראל לומר דברים של תרעומות לפני הקב"ה וכו' (תנחומא הישן בשלח יח). בגבולין בקשו לקרות עשרת הדברות בתפלה אלא שכבר בטלום מפני תרעומת המינין (ברכות יב). אין לו עליו אלא תרעומת (ב"מ נב.). לא עליך יש לי תרעומת (שבת נו:). התרחק מן התרעומת (ד"א זוטא פ"ט).

תשובה: פרקליטים של אדם תשובה ומעשים טובים (שבת לב.). תשובה ומעש"ט כתרים בפני הפורענות (אבות פ"ד יא). אחינו! לא שק ולא תענית גורמין אלא תשובה ומעש"ט גורמין (תענית

הציביליזציא. סא) לפעמים אי אפשר לתרגם הפסוק בלשון אחרת מלת במלה (literally) כמו שעשו הקראים, כי לא הבינו לתרגם לפי הרוח השולטת בלשון הקדש, ולפעמים הלכו אל הקצה האחרון והוציאו הפסוק מפשוטו לדרוש זו', כמבואר במאמר הסמוך. סב) כתב ליבונאה (סנהדרין סא:) שהוא כתב השמרונים. סג) ר"ל עזין בפריה ורביה, ומזה הבטוי שלא יהיו ת"ח מצוים אצל נשותיהם כתרנגולים. סד) שעולה בלילות על הקרשים והקורות בבית ועשן התנור נכנס בעיניו אם לא יגביה ריס עינו התחתון. סה) נאמר על

טז.). עשה תשובה עד שאתה בכחך, עד שלא יכבה הנר תן לו שמן וכו' (ילקוט קהלת תתקעט). למה נמשלה תשובה לים, מה הים לעולם פתוח אף שער תשובה לעולם פתוח (ילקוט תהלים תשפט). אין לך דבר עומד בפני בעלי תשובה (ירוש' פאה פ"א א). ידו של הקב"ה פרושה לקבל בעלי תשובה (עירובין קיט.). במות אדם רשע תאבד תקוה (משלי יא) מישל לכת לסטים שהיתה חבושה בבית האסורים, חתר אחד מהן חתירה אחת וברחו כולן, נשתייר שם אחד מהן ולא ברח כיון שבא השלטון התחיל לחבטו במקל, א"ל ביש גדא וטמיע מזלא! חתירתא קמך ולא הות עריק? כך לעתיד לבא הקב"ה אומר לרשעים: התשובה לפניכם ולא שבתם! (קה"ר פ"ז). היכי דמי בעל תשובה? אמר רב יהודה כגון שבאה לידו עבירה פעם ראשונה ושניה וניצל הימנה. מחוי רב יהודה באותו אשה באותו פרק ובאותו מקום (יומא פו:). אדם שיש בידו עבירה ומתודה ואינו חוזר בו, למה הוא דומה? לאדם שתופס שרץ בידו, שאפילו טובל כמה פעמים לא עלתה לו טבילה (תענית טז.). למה דוד דומה? לסוחר גוי, סז) אמר דוד לפני הקב"ה, רבש"ע! שגיאות מי יבין (תהלים יט)? אמר לו הקב"ה שביקי לך! — ומנסתרות נקני? שביקי לך! — גם מזדים חשוך עבדך? שביקי לך — אל ימשלו בי אז איתם, דלא לישתעו בי רבנן? שביקי לך — ונקיתי מפשע רב שלא יכתוב סורחני? אמר אי אפשר! וכו' (סנהדרין קז.). וידבר ה' אל מנשה ועל עמו ולא הקשיבו (דהי"ב לג) אמר ריש לקיש מולא של נחשת עשו לו ונתנוהו בתוכה והיה מסיקין תחתיו וכו' והיו מלאכי השרת מסתימין את החלונות שלא תעלה תפלתו של מנשה לפני הקב"ה וכו' אמר להם אם איני מקבלו בתשובה הרי אני נועל הדלת בפני כל בעלי תשובה. מה עשה לו הקב"ה חתר לו חתירה מתחת כסא הכבוד שלו ושמע תחינתו (ירוש' סנהדרין פי"א, רות רבה פ"ה). א"ר יוחנן כל האומר מנשה אין לו חלק לעוה"ב מרפה ידיהן של בעלי תשובה (סנהדרין קו.). שאלו לחכמה חוטא מהו עונשו? אמרה להם חטאים תרדוף רעה, שאלו לנבואה חוטא מהו עונשו? אמרה להם הנפש החוטאת היא תמות, שאלו לקב"ה חוטא מהו עונשו? אמר להן יעשה תשובה ויתכפר לו וכו' (ירוש' מכות פ"ב). אפילו רשע גמור כל ימיו ועשה תשובה באחרונה אין מזכירין לו שום רשעו, שנאמר (יחזקאל לג) ורשעת הרשע לא יכשל בה ביום שובו מרשעו (קידושין מ:). לא דיין לבעלי תשובה שמקבלין אותן, אלא שקוראין אותן „רבי" (ע"ז יז.). עשה תשובה עד שאתה בכחך (ילקוט קהלת תתקעט). אשרי איש שעושה תשובה כשהוא איש (ע"ז יט.). הסרת טבעת החזירן למוטב (מגילה טו.). שובו בנים שובבים חוץ מאחר (חגיגה טו.). מעשה באדם אחד שבקש לעשות תשובה, אמרה לו אשתו ריקה! אם אתה עושה תשובה אפילו אבנט אינו שלך ונמנע ולא עשה תשובה. באותה שעה אמרו הגזלנין ומלוי ברבית שהחזירו אין מקבלין מהן, והמקבל מהן אין רוח חכמים נוחה הימנו [וזהו תקנת השבים] (ב"ק צד.). אבא אבוהו דר' ירמיה גדול בבעלי תשובה בדורו (שבת נו:). אין לך גדול בבעלי תשובה יותר מיאשיהו וכ' נתן דרצויתא דקא פשוט ידיה וקבליה (שם). תשובת המוחלטין מעכבת הפורענות (יומא פו:). שוב יום אחד לפני מיתתך (שבת קנג.). יש אונאה בדברים: אם היה בעל תשובה לא יאמר לו זכור מעשיך הראשונים וכו' (ב"מ נח:). מעשה באשה אחת שבאה אצל ר"א להתגייר [לשוב בתשובה] אמרה לו רבי קרבני אמר לה פרטי את מעשיך, אמרה בני הקטן [נולד לי] מבני הגדול, נזף בה, הלכה אצל ר' יהושע וקבלה. אמרו לו תלמידיו ר"א מרחק ואתה מקרב? אמר להם כיון שנתנה דעתה להתגייר אינה חיה לעולם, דכתיב (משלי ב) כל באיה לא ישובון ואם שבו לא ישיגו ארחות חיים (קה"ר פ"א). אר"ש בן חלפתא כל טובות וברכות ונחמות שראו הנביאים בעוה"ז לבעלי תשובה ראו, אבל מי שלא טעם טעם חטא מימיו עין לא ראתה (שם). כל הנביאים לא נתנבאו אלא לבעלי תשובה, מקום שבעלי תשובה עומדין אין צדיקים גמורין יכולין לעמוד (ברכות לד). ע"ע צ ד י ק י ם.

תשלומין: לא שילם שילם ממש, אלא כיון שאמר הריני משלם אע"פ שלא שילם (ב"מ לד.). ר' יעקב משלם וכו' ר' יעקב מאי עבידתיה? אימא ר' יעקב אומר משלם (ב"ק לט:). יש לו תשלומין כל שבעה (ר"ה ד:) נאמן בעל מלאכתך שישלם לך שכר פעולתך (אבות פ"ב טז). מה שבת מתחייב בנפשו ופטור מן התשלומין (כתובות ל.). יוה"כ הרי הוא כשבת לתשלומין (תוספתא כתובות פ"ג).

תשמיש: יקדש עצמו בשעת תשמיש (נדה עא.). חסידים הראשונים משמשין בד' בשבת (שם לח.). עונה של ת"ח מערב שבת לערב שבת (כתובות סב:). לא יהו ת"ח מצויים אצל נשותיהם כתרנגולים (ברכות כב.). חייב לפקוד את אשתו כשיוצא לדרך (יבמות סב:). כשם שיש דעות במאכל כך יש דעות במטה (גיטין צ.).

ר"א המודעי שהיה מתפלש בשק ואפר ובתענית בעת הריסת ביתר. סו) כשהם קטנים מנקרת באשפה לתת להם מזונם, וכשהם גדולים תנקר בחרטומה בתוך ראשם ואומרת לכל אחד: לך עדור ונקר באשפה שלך. סז) דרכו לפחות את סחורתו מעט מעט להעמידה על דמים מועטים (רש"י).

אשה מזרעת תחלה וכו' (ברכות ס.). שמונה דברים ממעטין את הזרע מלח רעב בכייה וכו' (פסחים קיג:). שכבת זרע דומה ללובן ביצה שאינה מוזרת (נדה לה:). ש"ז שאינה מורה כחץ אינה מזרעת (חגיגה ט.). ש"ז רבה צרעת רבה (בכורות מד:). דאכלא חרדלא הוו לה בני זלזלני (כתובות ס:). ערכתי לו שלחן והפכו (נדרים כ.). מיום שחרב ביהמ"ק ניטלה טעם ביאה וניתנה לעוברי עבירה (סנהדרין עה.). כלי שנשתמש בו קודש ישתמש בו חול? (ב"מ פד:). אסתר קרקע עולם הוי (סנהדרין מד:). אל תבשל בקדרה שבישל בה חברך (פסחים קיב.). אבר קטן יש באדם משביעו רעב ומרעיבו שבע (סוכה נב:). משים שלום בבית בטל (שבת קנב.). ע"ע אישות.

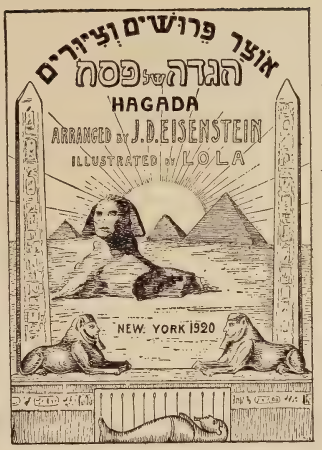
תשעה באב: א"ר יוחנן אלמלי הייתי באותו הדור לא קבעתיו אלא בעשירי מפני שרובו של היכל בו נשרף (תענית כט.). משחרב ביהמ"ק בראשונה אותו היום ערב ת"ב היה ומוצאי שבת היה, ומוצאי שביעית היתה, ומשמרתו של יהוירב היתה, והלוים היו אומרים שירה ועומדים על דוכנם. ומה שירה היה אומרים? וישב עליהם את אונם וברעתם יצמיתם, ולא הספיקו לומר יצמיתם ה' אלהינו עד שבאו גוים וכבשום וכו' נתקבצו כיתות של פרחי כהונה ומפתחות ההיכל בידן, ועלו לגג ההיכל ואמרו לפניו רבש"ע הואיל ולא זכינו להיות גזברין נאמנים יהיו מפתחות הללו מסורות לך, וזרקון כלפי מעלה, ויצאה כעין פיסת יד וקבלתן מהם, והם קפצו לתוך האש וכו' (שם). אין תענית צבור בבבל אלא תשעה באב בלבד (שם יא:). רבי רחץ בקרונה של ציפורי בי"ז בתמוז וביקש לעקור תשעה באב ולא הודו לו חכמים, ויש אומרים שחל ת"ב בשבת ונדחה (מגילה ה:). כך היה מנהגו של ר' יהודה בר אלעאי: ערב תשעה באב מביאים לו פת חרבה במלח ויושב בין תנור וכירים וכו' (תענית ל.). רבי אבון פתח: השביעני במרורים בליל פסח של יו"ט הראשון, הרווני לענה בתשעה באב, הוי לילו יום טוב הראשון של פסח הוא לילו של תשעה באב (פתיחתא לאיכה רבתי). מקל שקד אני רואה (ירמיה א) אמר ר"א, מה השקד הזה משעה שיניץ עד שהוא גומר פירותיו כ"א יום, כך כל גזרה לא היתה אלא מי"ז בתמוז עד ט' באב וכו' (קה"ר פי"ב). א"ר לוי כל ערב תשעה באב [בדור המדבר] היה משה מוציא כרוז בכל המחנה ואומר צאו לחפור, והיו יוצאים וחופרים קברות וישנים בהן. לשחרית היה מוציא כרוז ואומר קומו והפרישו המתים מן החיים, והיו עומדין ומוציאין עצמן [בכל שנה] חמשה עשר אלף בפרוטרוט חסרים משש מאות אלף, ובשנת הארבעים האחרונה עשו כן, ומצאו עצמן שלמים, אמרו דומה שטעינו בחשבון, וכן בעשור ובי"א ובי"ב בי"ג ובי"ד, כיון דאיתמלא סיהרא אמרו דומה שהקב"ה ביטל אותה גזרה מעלינו וחזרו ועשאוה יו"ט [ט"ו באב], וגרמו העונות ונעשה אבל בת"ב בחורבן הבית פעמים (פתיחתא איכה רבתי). טרכינס שחיק עצמות ילדה אשתו בליל תשעה באב והיו כל ישראל אבלים, נשתתק [מת] הילד בחנוכה, אמרו ישראל נדליק או לא נדליק? אמרו נדליק וכל מה דבעי לימטי עלן ימטי—אדליקו. אזלין אמרין לישן ביש לאשתו של טרכינס: אילין יהודאין כד ילידת ולדא הוין מתאבלין וכד מיית ולדא אדליקו בוציניא. שלחה וכתבה לבעלה עד דאת מכבש ברברין בא וכבוש אילין יהודאי דמרדו בך (איכה רבתי פ"א). א"ר עקיבא בליל תשעה באב נכנס אברהם אבינו לבית קדשי הקדשים, אחזו הקב"ה והיה מטייל בו ארוכות וקצרות, אמר לו הקב"ה מה לידידי בביתי? (ירמיה יא), אמר לו רבוני! בניי היכן הם? א"ל חטאו והגליתים לבין האומות. א"ל לא היו בהם צדיקים? א"ל עשות המזמתה, וטוגיהו בישין [רובם רעים] וכו' (שם). אמר אביי אין שמחה בא אלא בתשעה באב, לפי שקבעו אבל בזמן הזה עתיד הקב"ה לעשותו יו"ט שנאמר (ירמיה לא) והפכתי אבלם לששון ונחמתים ושמחתים מיגונם (פסיקתא פכ"ט סוף). עתיד הקב"ה להפוך תשעה באב לשמחה (ילקוט איכה תתצח). ע"ע אב; אבלות; שבעה עשר בתמוז; שמחה.

ת'ו'ש'ל'ב'ע'

ותשלם המלאכה ביום ד' ערב פסח שנת תרפ"ב (12 אפריל 1922)
ע"י מסדר האותיות משה יהודא שניידער יליד ווילנא

הגדה מצוירת

שלוח מנות לפורים, מתנה יפה בכל עת!

שלשה חלקים בכרך אחד: החלק הראשון יכיל נוסח ההגדה עם הציורים, שנעשו על־ידי הצייר לאָלא, וסביב ההגדה יבוא פירוש קצר עם הערות לשנוי הנוסחאות, ובסופו: שיר־השירים עם הציורים.

בחלק השני יבואו עשרה פרושים, והם זבח פסח לאברבנאל, מחזור ויטרי, שבלי הלקט, כל בו, אבודרהם, פי׳ האלשיך, פי׳ מהר״ל, פי׳ של״ה, פי׳ היעבץ, פי׳ הגר״א.

בחלק השלישי נכללו ענינים רבים שיש להם שייכות לחג הפסח, והם: מאמר מצרים, על קורות ממשלת מצרים ואגדות עמיה מעת הוסדה עד אלכסנדר המקדוני; קורות בני ישראל במצרים; מסעות בני ישראל במדבר עד בואם לארץ כנען; סיפור יציאת מצרים, ומצות זכרון ליציאה זו בדת ישראל. מאמר ספורי נפלאות מכל אגדות־העם הנוגעים ליציאת מצרים. מאמר דינים ומנהגים, אדות פסח וקרבן פסח, חמץ ומצה, בדיקת חמץ, שבת הגדול, סדר ליל פסח, מנהגים שונים, מנהגי השמרונים והקראים לצורך חקירה. ולאחרונה מבוא גדול אל שיר השירים לבאר ענינו על־פי מקורים שונים.

המו״ל מקוה, כי ההגדה המצויירת הזאת, אשר לא בא כמוה ליופי ופאר ויקר הערך בספרות עד עתה, תמצא בכל בית נכבד וחשוב בישראל. ואין צורך להזמין ההגדה דוקא לצורך פסח, כי אם לכל ימות השנה לצורך חקירה ודרישה, ולכבוד הוא להכניס ספר יפה ונאה כזה בארנז ספרים עבריים, וע״ז נאמר זה אלי ואנוהו.

הספר מחזיק 352 עמודים כפולים עם הגליון הראשון, וששים דפים מהם מלאים ציורים.

מחירו בכריכת בד טוב — 4.00

חות דעת הפרופיסור ד״ר מיכאל גוטמאן מבודאפעסט, מחבר „מפתח התלמוד":

... היפה שבכלם היא ההגדה של פסח עם ציוריה המקוריים ועם פירושיה הנבחרים. חזיון יקר הוא ההגדה הזאת בשוק הספרה העברית, ובבחינת מה אפשר להחשיבה לנסיון ראשון. כי אף אם כבר היתה מורגשת גם במחנה הקוראים העברים שאיפה ידוע ליצירות אמניות, אמנם רק יחידי סגולה שבנו הרגישו בזה וגם הם היו ממפלגות הנאורים, אשר שיח ושיג להם עם ההשכלה הכללית והצרכים הרוחניים של זמננו. אמנם ספרו זה נועד לחוג קוראים ממין אחר, לתורניים ות״ח אשר יתר כשרון להם להתענג על הגיוני חכמי קדם וחקירותיהם העמוקות, אשר ראשם האחד הוא דון יצחק אברבנאל והעשירי הגר״א וצ״ל, ובכן פתח המחבר גבול חדש להאמנות היהודית והכניסה לבתי תלמידי חכמים מקושטה בפאר ויופי.

„לדעתי דבר טוב הוא ומועיל מאד להכניס לבית איש עברי יצירות אמניות ולתת מזון רוחני לרגשותיו האסתטיות... מלאכת אומן כוונות עמוקות צפונות בה ועשויה לפעול על הדמיון ולעורר רעיונות ורגשים המביאים לידי החלטה ומעשה, ולכן נחוץ מאד שתעשה לשמה. כאן מאומתים ביותר דברי חכמינו „דברים היוצאים מן הלב נכנסים אל הלב", ואם זרים יספיקו צרכינו הרוחניים, אין להמלט מנטיעת זמורות זר בכרם ישראל... גם השתמש בסגלה יקרה, כי הועיל לתת פאר והדר אל האותיות שכבר נתיישנו ולעשותן כחדשות בעיני הקורא, נוסף על התועלת החנוכי שיש בכח תמונות וציורים העשוים להסביר עצם החזיונות בכתב טבעי וקל להקלט אפילו במחו של ילד, ומפתחים כשרון ההסתכלות הנכונה.

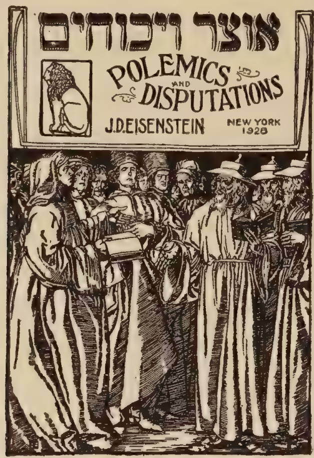
„... אדות חחלק השני והשלישי נאמר כי אין לנו לדון עתה על טיב ספרים ופירושים עתיקים באברבנאל ודומיהם, אשר כבר נעשו לאחוזת עולם לבית ישראל. אמנם עלינו להחזיק טובה מיוחדת לכל מי שמשתדל להדר וליפות תוצאת ספרים ממין זה. הדיוק בדפוס והקישוט החיצוני בחומר וצורה יש בו משום חבת קדש ומנהג כבוד כלפי השיבה החופפת על חכמת קדמונינו... ולכן כל ספר עברי שנערך ונדפס כהוגן אני רואה כעין הצלת כבוד התורה וכבוד חכמים. לרוח זמננו יאות הפתגם: „יין משובח בכלי מפואר".

ארבעה אוצרות מספריה של אייזנשטיין

אוצר מסעות:
קובץ תיורים של נוסעים יהודים בארץ ישראל, סוריא, מצרים וארצות אחרות, עם רשימות של עולי רגל לקברי אבות וצדיקים.

מחירו חמשה דולאר ($5.00)

אוצר ויכוחים: שני חלקים בכרך אחד.
כולל טענות ותשובות בעניני היהודים ותורתם, בין חכמי ישראל וחכמי הנוצרים, תולדות ישו הנוצרי, ספר הנצחון, כלימת הגוים וכו׳ חקירות ודרישות באמונת הנוצרים ועקרי דתם.

מחירו חמשה דולאר ($5.00)

אוצר מאמרי תנ״ך:
מערכה למאמרים, פתגמים ובטוים בכתבי־הקדש, וכולל שמות הנרדפים, שמות אפיים ושמות קרובי ענין. בסדר אלף־בית.

מחירו ארבעה דולאר ($4.00)

אוצר דרשות:
שלשה חלקים בכרך אחד.

מאתים דרשות מגדולי הדרשנים בספרות ישראל.

מחירו ארבעה דולאר ($4.00)

יצא לאור הכרך העשרים ואחד מהספריה של אייזנשטיין

אוצר זכרונותי

קורות תולדתי ומקרי יום ביומו (יומן) :-: MY MEMOIRS: AUTOBIOGRAPHY AND DIARY

שני חלקים בכרך אחד

חלק ראשון

כולל רשימות מקורות היהודים באמריקא, מזמן הישוב הראשון בשנת 1654 עד שנת 1872, בעת שבאתי לנויארק, ותולדות גדולי ישראל שנולדו או שבאו לאמריקא במשך הזמן ההוא. — זכרונות תולדותי הם בקיצור, פחות מחמשה אחוזים מכל הזכרונות הכוללים. חשובים הם לדעתי שני מכתבים שכתבתי לידידי בפולין בשנת 1872, והם: אגרת מסעותי לאמריקא ואגרת על תכונת העיר נויארק והעם היושב בה, וידידי שמר את המכתבים והחזירם לי לעת מצוא אחר שלשים וחמש שנים, ואני מדפיס אותם עכשיו, אחר חמשים ושבע שנים, כמו שכתבתים אז בלי שנוי.

שנת 1872 היא פרשת דרכים אצלי בין העבר והעתיד, ומהשנה ההיא אני מתחיל לערוך קורות העתים אשר רשמתי בספר יומן לזכרון בכל שנה ושנה, עד תום שנת 1929, שהיא שנת השבעים וחמש לחיי. הזכרונות כוללים יותר ממאתים תולדות אנשי שם מגדולי ישראל באמריקא, והמאורעות אשר קרו בארץ הזאת, בין שנוגעים ליהודים בפרט ובין שנוגעים להם בכלל יתר האזרחים; רשימות הקהלות שנוסדו על־ידי חרדים, קונסרבטיבים וריפורמים, והרבנים שבחרו בהם; בתי חסד וצדקה, בתי ספר ובתי מרכזים, תלמודי־תורה וישיבות; הספרים שנדפסו באמריקא והעתונים היהודיים שיצאו לאור בלשונות עברית, אידית, אשכנזית ואנגלית, בפרט קודם שנת 1872.

התולדות וכן המאורעות כתבתי בלי צבע וכחל לתפארת בלתי טבעית; בלי חניפה ותהלה יתרה, בלי משפט קדום או משוא־פנים, גם בלי הסתר דבר שראוי לגלותו, ואינני דורש סמוכים „אחרי־מות—קדושים“. ולכן ימצא פה הקורא, בפעם הראשונה, דברים שדלגו עליהם הסופרים שהיו מכסים טפחים ולא גלו אפילו טפח, כדי שלא להראות הכתמים ומראות הנגעים. אמנם באוצר הזה יבואו כל הקורות בדברים ברורים ואמתים, בין לגנאי ובין לשבח, מפני שלדעתי יש לשניהם יחס לקורות דברי ימי ישראל באמריקא.

חלק שני

כולל המאמרים שנדפסו ב„האסיף“ לשנת 1886, ובמאסף „נר המערבי“ לשנת 1895, ובעתונים עברים שיצאו לאור באמריקא והם עתה יקרי־המציאות. — סדר המאמרים כסדר שנות הדפסתם:

היהודים בארץ החדשה; על־אדות הסמינר החדש שיסד הרב מוראים בנויארק בשנת 1886; סיפור רבי אלחנן, האפיפיור היהודי; פשיטתא—התרגום הסורי על התנ״ך, עשר פרשיות הראשונות מבראשית ותחילתו מנוקד; המסורה הקדומה: א) על־דבר הנקוד על האותיות בכתבי־הקדש; ב) על־דבר נו״ן הפוכה; ג) על־דבר אותיות תלויות; ד) על־דבר וא״ו קטיעא ומ״ם סתומה בכתבי־הקדש; מרדכי עמנואל נח, ומחשבתו אשר חשב על־דבר ישוב אחינו בני ישראל באמריקא; בית־המדרש הגדול, הקהלה הראשונה של יהודי רוסיה ופולין באמריקא; תולדות אגודת הקהלות באמריקא; תקנות אגודת הקהלות באמריקא; תולדות הקולוניות שנוסדו על־ידי גולי רוסיא באמריקא; מאמרי בקרת: א) מסכת ראש השנה מן התלמוד הישן והקצר, הוצאת מ״ל ראדקינסון; ב) מסכת שבת בתרגום אנגלי מהנ״ל; באר את התורה — הצעה איך לתרגם את התורה באנגלית; לתולדות גולי רוסיא באמריקא; לתולדות התיאטרון היהודי באמריקא (תולדות אברהם גולדפאדן); בקרת על המאמרים באנציקלופידיא היהודית בלשון אנגלית הנוגעים לחוק ומשפט; אל תען (לשונאי ישראל); עולם הבא, בקרת על ספר בילאמי „השקפה לאחור“; תולדות הרב ר׳ חיים הירשנזון ובקרת ספריו; שאלות ותשובות בענינים הנוגעים ליהדות באמריקא; מפתח לתשובות (שו״ת הרא״ש); הספרים שחברתי ונדפסו; תשובה למבקר „אוצר ישראל“; דעות חכמי ישראל על „אוצר ישראל“: תשובה למבקר „אוצר דינים ומנהגים“; רשימת המאמרים שכתבתי בעתונים ובמאספים עברים: רשימת המאמרים שכתבתי בעתונים יהודים בלשון אנגלית; רשימת המאמרים שכתבתי באנציקלופידיא היהודית בלשון אנגלית, והמאמרים שכתבתי באוצר המלים לכתבי הקדש שנדפס בלשון אנגלית בלונדון.

„אוצר זכרונותי“ נדפס יפה על ניר משובח בפורמט גדול בעמודים כפולים ככל האוצרות שקדמוהו.

מחירו חמשה דולאר ($5.00)

העורך י׳ ד׳ אייזנשטיין

המכירה הראשית אצל:

HEBREW PUBLISHING COMPANY

632-34 BROADWAY, NEW YORK